

8665-

శ్రీ
శృంగారనైషధము

శ్రీనాథమహావిప్రణీతము.

బ్రహ్మశ్రీకే. నరకటశాస్త్రి

విరచిత

శ్రీరాధాకృష్ణసాహిత్యము.

శ్రీమద్దేవరాజసుధీ

ప్రకాశితము.

మద్రాసు

ఆంధ్రప్రదేశ్ ప్రభుత్వము ద్వారా

జర్. నంబూరిస్ అండ్ సన్స్

వారిచే ప్రకటితము.

1914.

COPY RIGHT REGISTERED

జును. ఇట్లుండ వారియధార్థచరిత్ర మెట్లు తెలియును? అయినను నవి శ్రాన్యంబులయి, యానంద జనకములయియుండును గాన వానినైనఁజదివి యానందించుట మంచిదను తలంపుతోఁ గొన్నింటి నిందువాహించెదను.

శ్రీ హర్షఁడు.

ఇతఁడు మామల్ల దేవీశ్రీహనుల కుమారుఁడు. చింతామణి ముఖోనాచకుఁడు. ఇతఁడు సమస్తశాస్త్రంబులను బాండిత్యి గలవాఁడనప్పట్లు నైషధంబున నాయాభాగముల నెట్టితెములగు వర్ణనములనుబట్టియే స్పష్టమగుచున్నది. ఇతని నైషధమును జదివినవాగు కల్పనాచతుగులగు మహాకవివులలో నితఁడొక్కఁడని చెప్పవలెను. ఇతని కవితాధార యనన్గిళిమై, గంగాప్రవాహము నడువున నిర్మితమై, సుహృదసల హరిచంద్రంబున శ్రవణపుటపెరుచును మున్నననుట మహాశయోక్తికాదు. మామలహములతోఁ గాక సుస్థితిపడిములతోనే పండితమని హంబుగా న్నేపకవిత్వము చెప్పి నేర్పితినికెఁజేచియుఁ గలదని నిశ్చయించినదప్పు ఇచ్చుహాకవి స్థైర్యచిహ్నప్రకరణము. శ్రీవిజయప్రశస్తి. గంగాప్రశస్తి. గాఢోర్వీశకులప్రశస్తి. ఖండినఖండి ఖాడ్వము, అగ్నినవర్ణనము, శివశక్తిసిద్ధి, నవనావాసాంకచరితము, నను మహాకావ్యముల రచించినట్లు లితఁడొనర్చిన నైషధ మహాకావ్యమున సర్గాంతములందుఁ జేర్చిన పద్యములచేతఁ తెల్ల మగుచున్నది. ఇతఁ జీకాలమున నున్నవాఁడో ములో స్పష్టముగాఁ జెప్పకపోయినను జరిత్రకారుల కొక ధారమును మాత్రము కల్పించెను. నైషధములో నిఁ రెండవసర్గమున కంతమున,

శ్లో॥ శ్రీహర్షంకవిరాజరాజి మకుటాలంకారహీరస్ఫుతం
 శ్రీహరస్సుఖవే జితేంద్రియ చయం మామల్లదేవీచయం
 తాంబూలద్యయ మాసనంచలభ తే యః కాన్యకుబ్జేశ్వరా
 ద్యస్సాత్మోత్కృతు తేనమాధిషుపరంబ్రహ్మప్రమోదార్ణవం॥

అని యతఃఁడు కాన్యకుబ్జాధీశ్వరునివలన బహుమానము నందుచున్నట్లు తెలుపుటచే నితః డారాజులయాస్థానముననుండె నని చెప్పవచ్చును. అయిన నా కాన్యకుబ్జేశ్వరు నామ మేదియో యతః దేశతాబ్దముననుండెనో తెలిసికొనకుండ శ్రీహర్షునికాలము నిర్ణీతముకాదు. వానిఁ దెలిసికొననేవియు విశేషాధారములు లేవు గాని యిప్పటికి నుమారాజు శతాబ్దములక్రిందట, అనఁగాఁ గ్రీస్తు శకము 1848 వ సంవత్సరముల ప్రాంతమున నున్నరాజశేఖరసూ

తనప్రబంధకోశమున శ్రీహర్షుఁడు కాన్యకుబ్జ (కనాజి) పతి యగు జయచంద్రుని యాస్థానమున నుండె నని వ్రాసెను. రాజశేఖరసూరి కించుమించుగా 150 వత్సరముల క్రిందటనే శ్రీ హర్షుఁ డుండియుండఁడు. గాన యతఃఁడు వ్రాసినది నిక్కమనియే తలంపవచ్చు. హిందూదేశముపై కనేకపర్యాయములు దాడి వెడలినచ్చిన మహామద్యోరీకి, కాన్యకుబ్జము నేలు జయచంద్రుఁడు సమకాలికుఁడగుటచేతను, గోరీక్రీస్తు. శ. 11 వ శతాబ్దాంతము ననున్నవాఁడగుటచేతను, శ్రీహర్షునివియు నాకాలముననే అనఁగాఁ గ్రీస్తు 1 వ శతాబ్దాంతముననే యున్నాఁడని నిశ్చయింపవచ్చు.

రములవలనఁ దేలినచరిత్రాంగశమిది. ఇతని పాండిత్యమును ర్చి యనేకు లనేక ప్రకారములఁ గథలను జెప్పికొను న్నారు. అవి విశ్వసనీయము లయినను గాకపోయినను

శ్రవణరంజకములై యుండును. కాన వానిలో నొకదాని నీ క్రింద నుదాహరించెదను.

శ్రీహర్షుని తండ్రి శ్రీహరుడు సకలశాస్త్రపారంగతుడు. తల్లి యగు మామల్ల దేవియు మహావిద్వాంసురాలు. ఆ శ్రీహరుడు పెక్కు దేశములు దిరిగి తత్తదేశాధిపతుల యాస్థానంబుల కేగి తనవిద్యాకాటవంబున నచ్చటిపండితుల జయించి జయపత్రములఁ గొని వచ్చుచుండెను. అతఁడు పరాజయ మన్న నెట్టిదో యెఱుఁగఁడు. కాని యొకప్పుడతఁడు కాన్యకుబ్జనగరమునకేగి వాదము నల్పుచు నొకపండితున కోడిపోయెను. ఇట్లతఁడు నిర్జితుఁడై యా పరాధవమును సహింపఁజాలక యింటకి మరలివచ్చి నిరంతరచింతామగ్నుండై దినదినము క్షయించిపోయి మంచము పట్టి యవసానసమయమున మహావిద్వాంసురాలగు భార్యను, బాలుఁడయిన తన పుత్రునిఁ జేరఁబిలిచి భార్యఁజూచి “నే నీ లోకమును విడుచుచున్నాను. నీ నీ కుమారునిఁ బండితునిగాఁ జేసి నాశత్రువు నొద్దకుఁ బాపి యతని నోడించువట్లు చేయుము. నాతపంబుచే ఫలొస్తుఖి మయిన చింతామణి సుత్రమును నీకిప్పుడు పదేశించెద. బాలుఁడు పసనీతుఁ డయినతోడనే వాని కుపదేశింపుము. దాని చలననతఁడు స్వల్పకాలములోనే సమస్తశాస్త్రపండితుఁ డగు” నని చెప్పి యామంత్రవిధానమును దెలిపి కాలఛర్మము నొందె. అసంతరము నూమల్ల దేవి భర్తాజ్ఞను శిరసావహించి బాలునికి విద్య గఱపుచుఁ గొంతకాలమున కుపనయనముచేసి యమృతరాజము నుపదేశించె. బాలుఁడు శ్రద్ధాశుభము జపించెను. కాని శవముపై గూర్చుండి జపించినంగాని దేవత వ్రత్యక్షము కాదట. అతనికి శవము లభింపలేదు. అంతఁడల్లి కుమారుఁజూచి

“పుత్రా! నేఁ బ్రాణముల విడచెదను. నావైఁగూర్చుండి జపింపుము. భయపడకుము. తప్పక ఫలసిద్ధి నొందుదువు. మీ జనకుని కోర్కె తీర్చుట మన యిరువురకును బ్రథమకర్తవ్య ” మని చెప్ప నతఁ డందుల కంగీకరించెను. అతఁ డేడుదినంబు లాశవముపైఁ గూర్చుండి జపింప దేవి ప్రత్యక్షమయి వలయు వరంబులువేడు మన బుద్ధిమంతుఁ డయినయాబాలుఁడు తన తల్లిని బ్రదికింపవలె ననియు, నసాధప్రజ్ఞయు, నసాధారణ కవితాశోరణియు, సకల శాస్త్రపరిపూర్ణ పాండిత్యంబును, నొసంగవలెననియు, గోర నామె యట్లనుగ్రహించి యంతర్ధానముచెందె. తోడనే తల్లి నిద్రనుండి మేల్కొన్నట్లు మేల్కొని లేచి జరిగిన వృత్తాంతమును గుమారునివలన విని సంతసించి తనపిల్లనికే గొండజం దోడిచ్చి కాన్యకుబ్జమునకుఁ బంపెను. అప్పుడు శ్రీహర్షుఁడు రాజ పథకుఁ బోయి తనయసాధారణ పాండిత్యముచే న ప్పండితుని గలిచెను. ఆ రాజా బాలుని పాండిత్యమున కచ్చెరువంది తన యాస్థానమున నుంచుకొనియె. శ్రీహర్షుఁడు తల్లితో నచ్చటనే నివసించి యుండె. తల్లి ననుమతిఁబొంది పుణ్యదాయకంబగు నల చరిత్రమును గావ్యముగా రచించి తల్లికిఁ జూపెను. ఆమె చదివి ‘కుమారా! ఇది యెవ్వరికి నర్థముకాదు. దీనిఁ జూచివైచి నుల భౌతై లిని వ్రాయు’మన వల్లెయని యతఁడు దానిఁ జించివైచిమగు డ రచించి తల్లికిఁ జూపెనట! తల్లి యదియు వెనుకటిదానివలె నున్నదని చెప్పి దానిం జీల్చివైచి కుమారుని ప్రజ్ఞావిశేషము తగ్గుటకు బుద్ధిమాండ్యకరము లగువస్తువులను బెట్టుచుండెను. ఒకనాఁడు శ్రీహర్షుఁడు మినుపరొట్టెను దినుచుండ నతని మేన మామ వచ్చి “కిమిశ్చాసి” యనియడుగ “అశేష శేముషీమో

షమాష మశ్నామి మారిష" అని ప్రత్యుత్తరమిచ్చెను. తల్లి యాసమాధానము విని కుమారుని కవిత్యము కొంతవఱకు దారికి వచ్చినదని నిశ్చయించి గ్రంథమును రచింపు మనవుడు మొదటఁ గొన్నిగ్రంథముల రచించి పిమ్మట నిప్పుడు ప్రచారములో నున్న నైషధమును రచించెనట.

వైఁగఠాంశమువలన నైషధకవిత్య మతిప్రౌఢమై సామాన్యపండితులకు దురవగాహమైయున్నట్టు తెలియవచ్చుచున్నది. నైషధకవిత్య ప్రాథమంగాంచి యందుల కుపప్తంభకముగా బుద్ధి మౌతులు దీని కల్పించిరేమో యని సందేహింపవలసియున్నది. ఏది యేచుయినను నైషధకవిత్య మతిప్రౌఢమై యసాధారణ కల్పనాశోభితమై సామాన్యపండితులకు దురవగాహమై యున్నదనుట నిక్కము.

ఈ ప్రాథకావ్యమును సంస్కృత కవిత్యమున శ్రీహర్షకాళిదాసులవలె నాంధ్రకవిత్యమున సుప్రసిద్ధిఁగాంచిన శ్రీనాథుఁడు భాషాంతరీకరణముగావించె. ఇక సంస్కృత నైషధకర్త చరిత్రము నింతతోఁజాలించి యాంధ్రనైషధకర్త యగు శ్రీనాథునిఁ గూర్చి కొంచెము వ్యాసెదను.

శ్రీనాథుఁడు.

ఇప్పుడాకవి భీమాంబామారయామాత్యుల తనూజుఁడయినట్టును, భారద్వాజసగోత్రుఁడయినట్టును, నాపస్తంబసూత్రుఁడయినట్టును శృంగారనైషధమునఁ గలయీపద్యమువలనఁ దెల్లమగుచున్నది.

శా. భారద్వాజపవిత్రగోత్రుని తులభాపస్తంబసత్సూత్రు వి

ద్యారాజీవభవ్రుండు మారయకుఁబుర్యాచార భీమాంబకు

గారామైన తనూజ న న్ననఘు శ్రీనాథాఖ్యునిం బిల్చి న
 త్కారం బొప్పగ గారవింపలికె గంభీరవాక్పాధీమన్
 మతియు నితఁడు పద్మపురాణసంగ్రహమును రచించిన కమ
 లనాథామాత్యునికి మనుమఁడయినట్లులు భీమఖండములోఁ
 బ్రథమాశ్వాసమున నున్న “కనకత్వాధరధీరు” నను పద్యము
 వలనఁ దెల్లమగుచున్నది. ఇతఁడు పాకనాటి నియోగిబ్రాహ్మ
 ణుఁడు. అట్లయినట్లు కవియై భీమఖండమునఁ జెప్పియున్నాఁడు.
 సీ. వినిపించినాఁడవు శ వేమ భూపాలున

కఫలపురాణ వి శ ద్యాగమములు
 కల్పించినాఁడవు శ గాఢపాకం బైన
 హస్త నై వధకావ్య శ మాంధ్రభాష
 భాషించినాఁడవు శ బహు దేశబుధులతో
 విద్యా పరీక్షణ శ వేశ లందు
 వెన చల్లినాఁడవు శ విశదకీర్తిస్ఫూర్తి
 కర్పూరములు దిశాంగణము లందుఁ
 తే. బాకనాటింటివాఁడవు శ బాంధవుఁడవు
 కమలనాథుని మనుమఁడ శ వమలమతివి
 నాకుఁ గృపచేయు మొక ప్రబంధంబు నీవు
 కలితగుణగణ్య! శ్రీనాథ శ కవివ ర్ణ్య!

శ్రీనాథునిజన్మస్థల మేది?

ఇతనిజన్మస్థలము కొండవీ డని కొందఱును, గల్లాటకమని
 కొందఱును వ్రాసిరికాని యోజింప నతని జన్మస్థలము కొండ
 వీటి సీమయనియే చెప్పవచ్చును. బ్రాహ్మణలేకవిధమువా
 రయ్యు నాయాదేశములం దుండుటంబట్టి వెలనాటివారనియు

వేగినాటివారనియు శాఖాభేదమువచ్చినట్లు శ్రీనాథుని పూర్వులు
 పాకనాటియందు నివసించినవారగుటచేతనే వారు పాకనాటి
 నియోగులని యొక శాఖవారయిరి. శ్రీనాథుని పూర్వులం దుం
 డక కన్నడమందుండినచో వారి కానామము రా వీలులేదు
 గదా! పాకనాడనగాఁ గొండవీడు మొదలుకొని నెల్లూరు మం
 డలములోని కందుకూరువఱకుఁ గలదేశము. కావున శ్రీనాథుని
 పూర్వులు పాకనాటియందే కాపురమున్నట్టును, నతని జన్మస్థల
 మదియే యయినట్టును నిశ్చయింపనగు శాని కొండఱుపాడితు
 లు శ్రీనాథుఁడు రచించిన భీమఖండములోని,

గీ. ప్రాథ్మిక బరికింప సంస్కృతభాషయందు
 పలుకు నుడి కారమున నాంధ్రభాషయందు
 రెవ్వ రేమన్న నందు నా కేమికోటత
 నా కవిత్వము నిజము కర్ణాటభాష.

అనుపద్యమున “నాకవిత్వము నిజము కర్ణాటభాషయని
 యుండుటచేతను, శ్రీనాథ కృతమగు వీధి నాటకములోని;

శా. కుల్లాయుచితః గోకచుట్టితి మహా క కూర్పానయుదొడ్గితి
 న్విల్లులిం దిలపిస్తయు న్నైసవిత్తి క విత్వస్త వడ్డింపఁగా
 జల్లాయుంబలిద్రావిత్తి రుచులు దోశసంబంఱుఁ టోనాడితి
 దల్లి! కన్నడరాజ్యలక్ష్మీ! దయలేదా యేను శ్రీనాథుఁడన్.

అనుపద్యమున “తల్లి! కన్నడ రాజ్యలక్ష్మీ! యని సంబోధించి
 యుండుటచేతను, కాశీఖండములో “కర్ణాటకటకపద్యవనహేళి”
 అనఁగాఁ గర్ణాటదేశమందున్న పురములనెడి పద్యవనమునకు
 సూర్యునివంటివాఁడు” అని తనకు విశేషణమును జేర్చుకొనుట
 చేతను, నతని కవిత్వమునఁ గన్నడ పదములుండుట చేతను.

శ్రీనాథునిజన్మస్థలము కర్ణాటకమని నిశ్చయించి, కావుననే మాతృభాషయందలి యభిమానముచే “ నాకవిత్వము కర్ణాట భాష ” యనుటయు, దన మాతృదేశమందలి యభిమానముచే “ తల్లీ! కన్నడ రాజ్యలక్ష్మీ ” యని సంబోధించుటయు, కర్ణాట పురములవారి కానందకారి యను నర్థమిచ్చు విశేషణమును జేర్చు కొనుటయు నుపపన్న మగుచున్నవని నుడువుచున్నారు. కాని యిది న్యాయమునకు దూరముగా నున్నదని తోచుచున్నది. శ్రీ నాథుని జన్మస్థలము కర్ణాటకమని చెప్పటకుఁ బైని జెప్పినవి ప్రమాణములు కావు.

శ్రీనాథుని గ్రంథములను విచక్షణపూర్వకముగాఁ జదివిన చో నతఁ డాంధ్రదేశములోఁ బుట్టి పెరిగి మాటాడునప్పటినుం డియు నాంధ్రభాషను మాటలాడి పెద్దయినప్పటిఁ దన మాతృ భాషాగ్రంథములను బెక్కింటిని జదివి పాండిత్య మలవఱిచికొని యసాధారణప్రజ్ఞాశోభితుఁ డయినట్లును, దాతెతండ్రులనాఁటి నుండియు ననుస్రుతమై వచ్చు నిర్గళకవితాధార గలవాఁ డనియు నూహింపవలయును కాని యెచ్చటనోపుట్టి యెచ్చట నో పెరిగి తుదకుఁ బెనుఁగుదేశముచేరి మూఁడునాలుగు గ్రంథ ములు చదివినంతమాత్రముననే పండితుఁడగు శుష్కకవిత్వము చెప్పవచ్చుకాఁడని యూహింపవలసియున్నది. శ్రీనాథున కాంధ్ర ము మాతృభాష కానిచో నెంతయు మనోహరముగా దేశీయ ములువాడి యతి మృదుమధురముగా గ్రంథముల వ్రాసి పండిత తల్లజల యల్లంబులఁ గొల్లపట్టఁజాలిన నేర్పలవడుట యసంభవ ము. మాతృభాషలోఁ గవిత్వము చెప్పి మెప్పువడసిన ట్లన్యభాష లోఁ గవిత్వము చెప్పి యట్లుచేయుట యసంభవము. ఇట్లతనికవి

త్వమునుబట్టియు నతని యునికినిబట్టియు నతని జన్మస్థలముకొండ
వీటి సీమ యని చెప్పవలసియుండఁగాఁ గర్ణాటకము జన్మస్థలమును
ఊటి పాటియూ తెలియరాకున్నది. శ్రీనాథుఁడే “ నాకవిత్వము
నిజము కర్ణాటభాష ” యని చెప్పకొననే యడెట్లని యందు
రేని వినుఁడు. ప్రౌఢిఁ బరికింప నను పద్యమును గుకవి నిందా
ప్రకరణమున వ్రాసియున్నాఁడు. భీమఖండమున నీ పద్యమునకు
ముం దీపద్యమును బొందుపఱచి యున్నాఁడు.

గీ. నికటమున నుండి శ్రుతిపుట १ నిష్కరముగ

నడరి కాకులు బిట్టు వెదదడిచినప్పు

డుదధి రాయంచ యారక १ యుంటలెస్స

పైఁపరాకున్న నెండేనిఁ १ జనుటయొప్పు.

ఈ ప్రకరణము నాలోచింపఁగా శ్రీనాథుఁడొనర్చిన గ్రంథముల
లోని సంస్కృతపద భూయిష్ఠము లగుపద్యము లను గాంచి కేవల
మచ్చతెనుఁ గభిలషించు కుకవులు కొందఱు “ఇది సంస్కృత పద
భూయిష్ఠమైనది కాన యిది సంస్కృత కవనమేకాని తెనుఁగు కవ
నముకాదని యాక్షేపించి యున్నట్లును, విస్పష్టార్థములు గల తెలుఁ
గు పదములతోఁ జేసిన పద్యములఁ గాంచి సంస్కృత భూయిష్ఠ
పద్యము లభిలషించుకుకవులు కొందఱు కేవల మచ్చతెనుఁగు
కవనమని యాక్షేపించినట్లును దానికి శ్రీనాథుఁడు వారిని హేళన
చేయునిమిత్తము” ఓరీ మీ రనుకొన్నట్లు నాకవిత్వము సంస్కృత
భాషయుఁగాదు, తెనుఁగుభాషయుఁగాదు, కర్ణాటభాష ” యని
యుత్తరమిచ్చినట్లునూహింపవలె అది కుకవుల మీది కోపముచే
నన్నట్లులున్నది కాని మాతృభాషా ప్రేమయును వెల్లడిం
ప నన్నదికాదు. లేక వారి వాదమే సత్యమై యుండు కర్ణా

టమునఁ గవిత్వము చెప్పఁగలవాడే యయినచో నాంధ్ర భాషలోవలె గర్లాటభాషలోఁగూడ గ్రంథములవ్రాసితన మా తృభాషాభిమానము నేల ప్రకటింపఁడు? "తల్లి! కన్నడరాజ్య లక్ష్మీ" యను నుదాహరణముగూడ వారి వాదమును నిలువఁ జెట్టఁజాలదు. ఆ పద్యార్థమును బాగుగా యోజింప శ్రీనాథుఁడు కర్లాట దేశాధిపతుల దర్శింపఁబోయి చిరకాల మచ్చట నివసించి తుద కెప్పటికిని తన కోర్కె లభింపకపోగా విసిగివిసిగి తా నచ్చటఁ జేయుచున్నవనులను, బడుచున్నకష్టములనుగూర్చి కర్లాట రాజ్యలక్ష్మీతో మొఱపెట్టుకొనుచున్నట్లు లున్నది. అందు మొదటి పాదముచేదాను ప్రతిదినంబును దలచాగ మొదలగువానిఁ దాల్చి రాజదర్శనార్థము పోయి విఫల మనోరథుఁడై వచ్చుచున్నట్లును, రెండుమూడు పాదములచేతఁ బూటకూటింటఁ దా ననుభవించు చున్నకష్టములను, దెలుపుచు 'ఓ కన్నడ రాజ్యలక్ష్మీ! నీయొద్దకు వచ్చి యిట్టి యిక్కట్టులను బడుచుంటిని, నీకు దయలేదా!" అని యభిప్రాయమును సూచించెను. ఆ పద్యమందు "తల్లి" యను పదము లోకనూత యచునామముగల లక్ష్మీ నుద్దేశించి ప్రయోగింపఁబడినదికాని మాతృదేశాభిమానద్యోతకముగాఁ జెప్పినదికాదు. ఒకవేళ శ్రీనాథునకుఁ గర్లాటకము, మాతృదేశ మే యై చిరకాలము వియోగమును బొంది మరలఁ దనదేశమునకుఁ బోవుచు నీపద్యము చెప్పెనన్నచోఁ జిరకాలము మాతృదేశమును విడిచి కొంతకాలమునకు మిగిలినవచ్చినప్పుడు సంతోషానీకయసూచకముగాఁ జెప్పట తగునుగాని విచారమును నెకలఁబోయుట యనుచితము. "కర్లాటకటకపద్మవనపీఠి" యను విశేషణముగూడ శ్రీనాథుఁ డనేకపర్యాయములు

ర్లాటములోని ప్రసిద్ధపట్టణములకుఁ బోయినట్లును దన సాండి
య్యతేశయమునకును, మృదు మధురకవితాతేశయమునకును
చితులై మిక్కిలి సంతసించుచున్నయచ్చటివారికిఁ దనరాక
కానందజనక మయియుండినట్లును దెలుపును గాని వేటాక
పర్థమును నిర్ధారింపఁజాలదు. శ్రీనాథుని కవితామహోర్ణవమున
చ్చటచ్చటఁ గానవచ్చు కన్నడపదములుగూడ నా వాదమును
పింపఁజాలవు. ఆంధ్రకర్ణాటదేశములు పరస్పరము కలిసి
బుండుటచే నాంధ్రపదములందులోను నందులోని విండు
లోను బడియుండుట సహజము. కాన యింతమాత్రమున శ్రీనా
థుడు కర్ణాటదేశ సంభవుడనుట యనాలోచితము. వారన్నట్లే
బుంచినచో హిందుస్థానీ పదములను బెక్కింటినిఁ దన కవితం
పించిన పెద్దనాది మహాకవులకుఁగూడ జన్మస్థానముల నన్య
త్రంబుల వెదుకవలసి యున్నది. కావునఁ జక్కఁగా నాలో
చింప శ్రీనాథుడు కొండవీటివాఁ డనుటయే యుక్తము.

శ్రీనాథుడు కొండ వీటిరెడ్ల యాస్థానమందున్నవాఁడా?
రాజమహేంద్ర వరమున నున్నరెడ్ల యాస్థానమున నుండెనా?
ఏని యాలోచింపవలసి యున్నది. శ్రీనాథుడు కొండవీటి సీమ
పందే జన్మించినవాఁడయినను, గొండవీటిరెడ్ల మంత్రులు
యదలగువారికిఁ దన గ్రంథములను గృత్యియిచ్చినను సరసులు
గాని కొండవీటిరెడ్లు తన సామర్థ్యమునఁజిగి యాదరింపకపో
టచేత నితఁడు కొండవీడు వదలి రాజమహేంద్రవరమున
రెడ్ల యాస్థానముననే యున్నట్లు చెప్పవలసి యున్నది. కొండ
ప్రభువులు సరసులు గారనియు నతని గౌరవింప లేరనియుఁ
న్నవచ్చు. అట్లేకానిచోఁ దమక్రిందనున్న సేనానులు మొద

లగువారు శ్రీనాథునిచే నుత్తమ గ్రంథంబులు రచింపించి కృత
నంది యతని గౌరవించియుండఁగా నాకొండవీటిరా జొకగ్రంథ
మునైనను గృతినొంది యేల గౌరవింపడు? కావున శ్రీనాథు
నకు వేమారెడ్డి సేనానాయకులయిన వ్రెగడయ్య సింగన్న
మొదలగువారి గౌరవమునకుఁ బాత్రుఁడగుటచే నొక్క-ప్పుడు
రాజమహేంద్రవరమును విడిచి యచ్చటకుఁ బోవుచున్నట్లు
నిశ్చయింపనచ్చును. కొండవీటికైఫీయత్తులవలన శ్రీనాథుఁడు
కొండవీటిరెడ్ల యాశ్రితుఁడయినట్లు తెలియవచ్చుచున్నను గ్రం
థప్రమాణ మేమియును లేకపోవుటచే వాని విశ్వసించుట తగ
దని నామతము. కొండవీటి ప్రభువులు గ్రంథములు కృతినొం
దక పోవుటయేకాక పోషించినట్లు గూడఁ గనిపింపదు. ఒకవేళ
దన్నుఁ బోషించినచో శ్రీనాథుఁ డొకప్పుడియిన వారిని బాగా
కృతజ్ఞుఁడుకాక మానునా? కస్తూరినిచ్చిన తెనుగురాయుని
హేమసాత్రములో భోజనముపెట్టిన విప్రునమృతిని స్మరింప
కృతజ్ఞతను జూపిన శ్రీనాథుఁడు తన్నుఁ బోషించుచుండిన కొ
డ“వీటిప్రభువులను మాత్ర మేల స్మరించుకొనఁడు? శ్రీనాథుఁ
దీరభద్రారెడ్డి విద్వాంసు ముంజేత”నని తాను దీరభద్రారె
కాస్థాన విద్వాంసుఁ డయినట్లు చెప్పుకొనుటచేతను, సంతిమద
యందు “ కాశికా విశ్వేశుఁగలిసె వీరారెడ్డి రత్నాంబరం
లేరాయఁడిచ్చు ” నని యందఱకంటె ముందుగా దీరభద్రు
పేర్కొనుటచేతను, కాశీఖండములో

తే. నైషధాది మహాప్రబంధములు పెక్కు
చెప్పినాడవు మాకు నాశ్రితుఁడవనఘ

యిపుడు చెప్పబోడంగిన యీ ప్రబంధ
మంగిలముచేయు వీరభద్రయ్య పేర.

అని అల్లాడ వేమారెడ్డి చెప్పినట్లు శ్రీనాథుడే వారి కాశీ
తుండయినట్లు తెలిసికొనియుండుటచేతను, నిమగ్నముగా రాజ
మహేంద్రవరముననున్న రెడ్ల యాస్థానముననే యున్నట్లు నిశ్చ
యింపవచ్చును. మఱియు నితఁడీ రెడ్ల యాశీతుఁడైనను సర్వదా
వారినే కాచికొనియుండక పలుమాఱు దేశసంచారముచేసి
పెద్దపెద్ద ప్రభువులను దర్శించి వారి యనుగ్రహమునకుఁ బా
త్రుఁడై యుండినవాఁడు. లేనిచో నతఁడు వెక్కువలముల కేగు
టయుఁ బెక్కుండవలన గౌరవమందుటయు నెట్లు తటస్థించును?
రాజమహేంద్రవరపు రెడ్లకును, గొండవీటిరెడ్లకును జట్టటిక
ముండుటచేతను, గొండవీడు తనకు జన్మస్థల మగుటచేతను
శ్రీనాథుఁడు ప్రభువుల కార్యము నిర్వహించుటకో తన స్వీయ
కార్యము నిర్వహించుటకో గొండవీటి కప్పటప్పటఁ బోయి
యుండుటచే శ్రీనాథు డిచ్చటివాఁడేయని యెవ్వరైన భ్రమ
పడి కైఫియత్తులోఁ జేర్చియుండురని యోజింపవలసి యున్నది.

ఈ పై గ్రంథమునుబట్టి శ్రీనాథు డే శతాబ్దమునాటివాఁడో
యని నిశ్చయింపవచ్చును. అల్లాడ వేమారెడ్డి క్రీస్తు. శ.
1,434వ సంవత్సరమున చామర్ల కోటకు సమీపమందున్న భీమ
వర భీమేశ్వరస్వామికి భూదానము చేసిన ట్లచ్చట శిలాశాసన
ముండుటచే వేమారెడ్డి యాకాలమున నుండెననవచ్చును. వీర
భద్రారెడ్డియు నప్పటివాఁడే కాన వారి కాశీతుండయియుండిన
శ్రీనాథుఁడు నప్పటివాఁడనియే చెప్ప నొప్పును. తన యవసాన
దశనాటికి వీరభద్రారెడ్డి కాలధర్మమునొందినట్లు చెప్పటచే

1484 తరువాతనుగూడ నితఁడు జీవించియున్నట్లు తెల్లమ/ చున్నది. కొన్నింటినిబట్టి యోజింప నితఁడు క్రీ. శ. 1365 ప్రా/ తమునఁబుట్టి 1450 వఱకును జీవించినట్లు తెలియవచ్చుచున్నది. ఈ విషయము ముందు చదువరులు విశదముగాఁ జదువఁగలర.

శ్రీనాథు డేయేకాలమున నేయేగ్రంథములు రచించి యెవ/ రికిఁ గృతి యొసంగెనో తెలిసికొనవలసియున్నది. ఆపౌర్వాపర/ మాలోచింప నతఁడే కొన్నియాధారములఁ గల్పించి య/ న్నాఁడు. ఈమహాకవి కాశీఖండములో.

సీ. చిన్నారిపొన్నారి శ చిఱుత కూకఁటినాఁడె

రచియించితిని మరుశ్రదాజచరిత

నూనూగుమీసాల శ నూత్నయశావనమున

శాలివాహన సప్త శతినాడివితి

నంతరించితి నిందు శ జవ్వనంబునయందు

హర్షనైషధకావ్య శ మాంధ్రభాష

ప్రౌఢనిర్భరవయః శ పరిపాకమునఁ గొని

యాడితి భీమనాథయకుని మహిమ

గీ. ప్రాయ మింతకు మిగిలఁగై శ్రీవాలకుండఁ

గాశికాఖండమును మహా శ్ర గ్రంథ మేచు

దెలుఁగుఁజేసెదఁ గర్ణాట శ జేశ కటక

పద్మవనపేళి శ్రీనాథ శ భట్టసుకవి.

అను పద్యమును రచించెను. దీనివలనఁ గాశీఖండమునకుఁ బూ/ ర్వము మరుశ్రదాజచరిత్ర. శాలివాహన సప్తశతి, నైషధము, భీమఖండమును రచించినట్లు తెలియవచ్చుచున్నది. ఇవిగాక/ పండితారాధ్య చరిత్రము, హరవిలాసము, పల్నాటి వీరచరి

త్రము, వీధినాటకమును రచింపఁబడినట్లు తెల్లమగుచున్నది. అందుఁ గాళీఖండమునకుఁ బూర్వమే పండితారాధ్యచరిత్రము, వీధినాటకము, హరవిలాసము, రచింపఁబడినను నవి యుత్కృష్టమైనవి కావన్న కారణముననో మఱి యే కారణముననో చేర్పలేదని యొజింపవలసి యున్నది. హరవిలాసము మాట యెట్లున్నను ఇల్పాటి వీరచరిత్రము 1445వ సంవత్సరప్రాంతమున రచింపఁబడినట్లు తోచుచున్నది. హరవిలాసములో ముఖ్యగ్రంథములలో నైషధమునుమాత్రమే పేర్కొని భీమఖండమును బేర్కొనకపోవుటచే హరవిలాసము భీమఖండమునకుఁ బూర్వమే రచింపఁబడినట్లు చెప్పవచ్చును. ఇమ్మహాకవి మరుద్రాజచరిత్రమును శాలివాహన సత్తతీని నిరువదేండ్ల ప్రాయములోనే రచించెను. వాని నెవ్వరికిఁ గృతియిచ్చినట్లు కానరాదు. తరువాతఁ బండితారాధ్యచరిత్రమును రచించి వేమారెడ్డి సేనానాయకుఁడగు మామిడిప్రెగడయ్య కంకితముచేసెను. తరువాతఁ దన నిండు యశావసున ననఁగాఁ దనకు 25-30 వత్సరముల ప్రాయమున నైషధము రచించి వేమారెడ్డి సేనానాయకుఁడయిన మామిడి సింగన్న కంకిత మొనర్చెను. అటుపిమ్మట హరవిలాసము రచించి కుమారగిరివేమారెడ్డికి నుగంధద్రవ్యాదుల నొసంగు నవచి తిప్పని కంకితముచేసినట్లు తెలియవచ్చుచున్నది. మామిడి ప్రెగడయ్యయు, సింగనామాత్యుఁడు వేమారెడ్డి సేనానాయకులని నైషధపద్యములవలనఁ దెల్లమగుచున్నది. కాని యతఁడే వేమారెడ్డియో తెలిసికొనవలసి యున్నది. ఆవంకంబున క్రీ. శ. 1340 మొదలు 1369 వఱకుఁ బాలించినయన వేమారెడ్డి యొకఁడుకలఁడు. కాని యతనియొద్ద మామిడి ప్రెగ్గ

డాదుల తండ్రి పెద్దనామాత్యుడు సేనాధిపతియై యుండినట్లే
తెలియవచ్చుటచే నప్పటికిఁ బ్రెగ్గడాదులు బాలకులై యు
దురు. ఆ వేమారెడ్డి యనంతరమున నతని మనుమఁడు కుమ
రగిరి వేమారెడ్డి రాజ్యమునకు వచ్చెను. అప్పటికిఁ బెద్దనామా
త్యుడు ముదుసలివాఁడగుటచేఁ దనయుద్యోగము మానుకొ
నఁగా నీ వెగడయ్యయు, సింగన్నయు నావదవికి నియోగింపఁబడి
యుండురు. నైషధభర్తయగు సింగన కాలమునలి వేమారెడ్డి
యనఁగాఁ గుమారగిరి వేమారెడ్డి యని యూహింపవలసి
యున్నది. ఈకుమారగిరి వేమారెడ్డి క్రీ. శ. 1380వ
ప్రాంతమున రాజ్యము గైకొని 1395 సంవత్సరము నఱ
కును బాలించుటచేతను, హరవిలాసము కృతినొందిన తిప్ప
య్య శ్రీశైలమునకు మెల్లుగట్టించి యనవేమారెడ్డియొద్దను,
గుమారగిరి వేమారెడ్డియొద్ద నున్నట్లు హరవిలాసములో స్పష్ట
ముగాఁ జెప్పఁబడియుండుటచేతను, హరవిలాసము 1395-1405
ప్రాంతమున రచింపఁబడి యుండినదేమో యని యూహింప
వలసి యున్నది. లేక 1440వ ప్రాంతముననే రచించినచో నన
వేమారెడ్డి కాలమునుండియు, సుగంధద్రవ్యాధ్యక్షుఁడై యున్న
తిప్పయ్య కుమారగిరి ప్రభువునొద్దనే కాక యతనియనంతరము
నఁగూడ ననఁగా 1395 సంవత్సరమునకుఁ బైని 45 వత్సరముల
వఱకును జీవించియుండుట యసంభవము. కావున హరవిలా
సము 1440వ వత్సరములప్రాంతమున రచింపఁబడి ననుటకు
హేతు వేమియులేదు.

పైగ్రంథ సంధర్భము నాలోచింప శ్రీనాథుడు క్రీ. శ. 17
1365వ సంవత్సర ప్రాంతమునఁ బుట్టినట్టును, 1380 లోపలనే

మరుద్రాజ చరిత్రమును రచించినట్లును, నూత్నయశావనమున శాలివాహన సప్తశతాబ్ది వ్రాసినట్లు చెప్పటచే 1385వ ప్రాంతమున సప్తశతాబ్ది వ్రాసినట్లును, 1390వ ప్రాంతమునఁ బండితా రాఘవ చరిత్రమును, 1395వ ప్రాంతమున ననఁగాఁ దనకు ముప్పదవయేట నైషధమును, 1405వ వత్సర ప్రాంతమున హరవిలాసమును, బిమ్మట నప్పటికిఁ బ్రబలియున్న రాజమహేంద్రవరపురెడ్ల నాశ్రయించి యచ్చటనుండి 1415, 20వ ప్రాంతమున భీమఖండమును, 1425, 35వ ప్రాంతమున కాశీఖండమును, పీఠభద్రాదుల యనంతరమున మగుడఁ గొండవీటిసీమ కేతెంచి మునుసలికాలంబున ననఁగా 1440, 45వ ప్రాంతమునఁ బల్నాటి పీఠ చరిత్రమును, రచించి యుండునని తోచుచున్నది. కొండవీటిని వదిలి రాజమహేంద్రవరమును జేరికపూర్వము దేశసంచారము చేయుచు నాయా పుణ్యక్షేత్రములకుఁ బోయి యాయా దేశస్థులములఁగల స్త్రీలను వర్ణించి వీధినాటకము రచించినట్లు తోచెడిది. వీనిబట్టి యోజింప శ్రీనాథుఁడు నుమారు 80 వత్సరములు జీవించినట్లు కానవచ్చెడిని. శ్రీనాథుఁడు దేశసంచారము చేసి పెక్కండ్రప్రభువులఁగాంచి గౌరవము పడసెను. అట్లు పడసినట్లు సర్వజ్ఞ సింగభూపాలుని సుదర్శనార్థము పోవుచు శారదాబనుకూర్చి శ్రీనాథుఁడు చెప్పిన యీవద్యమువలనఁ దెలియవచ్చుచున్నది.

సీ. దీనార టంకాలఁ శ్రీ దీర్ఘమాడించితి

దక్షిణాధీశు మునత్యాలశాలఁ

బలుకుఁదోడై తాండ్రభాషా మహాకావ్య

నైషధగ్రంథ సంపదర్శమునకు

బగులఁగొట్టించి తుశ్శట్ట వివాదప్రాధి
 గాడడిండిమభట్టు శ కంచుధక్క
 జంద్రశేఖరక్రియా శ శక్తిరాయలయొద్ద
 బాదుకొల్పితి సార్వభౌమబిరుద
 తే. మెటులు మెప్పించెదోనన్ను శ నింకమీద
 రావుసింగమహీపాలు శ ధీవిశాలు
 నిండుకొలుపున నెలకొనిరయుండి నీవు
 నకలనద్గణ నికుగుంబ శ శారదాంబ.

దీనివలన దక్షిణాధీశ్వరుని సందర్శించి వెక్కు దీనారములఁ
 సినట్టును, శాస్త్రవాదముచేసి యొడించి గాడ డిండిమ భ
 యొక్క ధక్క బ్రద్దలు గొట్టించినట్టును, రాయలను మెప్పి
 కవిసార్వభౌమ బిరుదమందినట్లును, దెలియనగు. సర్వజ్ఞ సి
 భూపాలుని పండితులు శ్రీనాథుని చాతుర్యమును గనుగొ
 “కుక్కపై నక్కపై ఫణిపై క్రోతిపై పిల్లిపై భూతపిల్లిపై
 సమన్యనొసంగిరట. అంత శ్రీనాథుఁడు తత్తణమందే

ఉ. తక్కకరావు సింగ వసుభాధిపుఁ డర్థుల కిచ్చుచున్నచో
 డిక్కులలేని కర్ణుని దశధీచిని భేచరు వేల్పుమాను పెం
 పెక్కినకామధేనువు శిశిబీంద్రుల నెన్నెదవేమి యాచకా
 కుక్కవొనక్కపై ఫణిపై క్రోతిపై పిల్లిపై భూతపిల్లి.
 అందులకు సంతసించి తరువాత, వారు, గోలకొండ, వల్ల
 ముండ, పూలదండ, కొత్తకుండ, ననుపదములను జేర్చి
 తార్థము వచ్చునట్లుకపద్యమును జెప్పమన నిట్లుచెప్పెను
 ఓయి ధృతరాష్ట్ర! నీకొడుకులైగోల
 కొండవిధ మాలముండఁ గృత్యముండుగాచి

పాండుసూనుల గెల్పించు శ్రీ నందయగుచు

నుదగమునఁ బూలదండ రేకొత్తకుండ.

దానికి సభవారు మిక్కిలి యచ్చెరువైదిరఁట. అనంతర మికవి
సింగ భూపాలునిఁగూర్చి.

క. సర్వజ్ఞ నామధేయము

శర్వనకే రాప్రసింగ శ్రీ జనపాలునకే

యుర్వింజెల్లుచు నితరుని

సర్వజ్ఞు డనుట కుక్క శ్రీ సామజమనుటే.

అని నుతించి యతని మెప్పించి బహుచతురువడ సెనఁట. మఱియు
నితఁ డాంధ్రరామలయొద్దికేగి యతని నందర్శించి కస్తూరిని
యాచించి తెచ్చినట్టు లీ క్రింది చాటుపద్యముచేఁ దెలియవచ్చు
చున్నది.

శా. అక్షయ్యంబుగ సాంపరాయని శ్రీ తెలుఁగాధీశ! కస్తూరికా

భిక్షాదానము చేయురా సుకవిరాశ్చంద్రందాకశ్రేణికి

దాక్షా రామ చక్రవర్తి భీమవర గంధర్వాప్సరో భామినీ

వక్షోజస్వయ కుంభి కుంభములపై శ్రీ వాసించు నవ్వాననల్.

ఇతఁడు బహుదేశములు దిరిగి బహుసంశితులతో వాదించి
యనేకసంప్రదాయములను దేశాచారములను జక్కగ నెఱిం
గియుండుటయే యితని కవిత్వము నత్యున్నతదశకుఁ దెచ్చిన
దని చెప్పవచ్చు. మఱియుఁ గాళీఖండములో, “వచియితు
వేములవాడ భీమనభంగి నుద్దండలీల నొక్కొకమాటు” నని
చెప్పినరీతిగా నితఁడు భీమకవివలెఁ దిట్టు కవిత్వమందుఁగూడ
ఘనతవహించిన ట్టూహింపవచ్చును. ఇతఁ డొకప్పుడు పల్నాటి
నీమకుఁ టోయినప్పు డచ్చటివారు తన్ను గౌరవింపక పోవుటచే

నాఁజ్జూటనున్నవారి నిందించినట్టి క్రిందిపద్యములచే నూహించు
పవచ్చు.

క. నెమలిపురి యమపురంబుగ

యముఁడాయెను బసివిరెడ్డి శ యంతకు మిగులన్

యమదూత లైరికాఁపులు

క్రమమెఱుంగని దున్నలైరి శ కరణాలెల్లన్.

క. గుడిమీఁది కోఁతిచేతను

గుడిలోపలి నంబివారి శ కోడలిచేతన్

నడివీధి లండచేతను

నడిగొప్పల యోరుగాలి శ నణఁగితి ననుమి.

క. జొన్నకలి జొన్నయంబలి

జొన్నన్నము జొన్నపినరు శ జొన్నలెతప్పన్

సన్నన్నము నున్ననుమి

పచ్చుగఁ బల్నాటిసీమ శ ప్రభలందఱున్.

గీ. ఊరువ్యాఘ్రునగర(పులిపాడు)మురగంబుకరణంబు(శేషయ్య)

కాఁపు కపివరుండు (హనుమయ్య) కనవు(పుల్లయ్య) నీడు

గుంపుగాఁగఁ జేరి గురిజాలసీమలో

నోగులంతగూడి శ రొక్కచోట.

పయిగ్రంథమును బరిశీలింప నితఁడు తెలుఁగుదేశముననే కాఁ
దానికిఁ జూట్టననున్న దేశములనుగూడఁ దిరిగి తన కవితాపాట
వంబువలన జనించిన యశశ్చంద్ర చంద్రికాకాంతినంతతులఁ
సీయాంధ్రదేశంబునే కాక తక్కిన దేశములనుగూడ ధవళ
యితముగా నొనర్చిన మహానుభావుడని నిశ్చయింపవచ్చును.

భూపతులు తన్నాదరింపకపోవుటచేతనో, వారిని మెప్పిం
పజాలిన కవితాపాటవము తఱుగుటచేతనో శ్రీనాథుఁ డవసాన
దళయం దీకవితాప్రసంగమును విడిచి బొడ్డుపల్లెననుదాని గుత్త
చేసి సస్యములు పూర్తిగా నశించుటచే రాజులకు సొమ్ము చెల్లింప
లేక పలుబాధ లనుభవించి నట్టి పద్యములవలనఁ దెలియుచున్నది.

నీ కవిరాజు కంఠంబు శ గౌగిలించెనుగదా

పురవీధినెదురెండ శ పొగడదండ

సార్వభౌముని భుజా శ స్తంభమెక్కినుగదా

నగరివాకిటనుండు శ నల్లగుండు

ఆంధ్రనై వధకర్త శ యంఘ్రియుగ్మంబున

దగిలియుండెనుగదా శ నిగళయుగము

వీరభద్రదారెడ్డి శ విద్వాంసుముండేత

వియ్యమండెనుగదా శ వెదురుగొడియ

గీ. కృష్ణవేణమ్మ కొనిపోయె శ నింతఫలము

బిలబిలాత్ములు తినిపోయె శ దిలలు పెనలు

బొడ్డుపల్లెను గొడ్డెఱి శ మోసపోతి

నెట్లు చెల్లింతుఁ డంకంబు - లేడునూర్లు.

మఱియు.

నీ. కాళికావిశ్వేశుఁ శ గలిసెవీరారెడ్డి

రత్నాంబరంబు లే శ రాయఁడిచ్చ

గైలాసగిరిఁబండ శ మైలారువిభుఁడేగి

దినవెచ్చమేరాజు శ దీర్వగలఁడు

రంభఁగూడఁడెనుంగు శ రాయరాహుత్తుండు

క స్తురికేరాజు శ బ్రస్తుతింతు

స్వర్గస్థుడయ్యెవి శ స్వనమృతిమతి హేమ
 పాత్రాన్నమెవ్వని శ పక్తి గలదు
 గీ. భాస్కరుడు మున్నె దేవుని శ పానికిరిగఁ
 గలియుగంబున నిక శ నుండఁ గష్టమనుచు
 దివిజకవివరుగుండియల్ శ దిగ్గురనఁగ
 నరుగుచున్నాడు శ్రీనాథుఁ శ డమరపురికి.

శ్రీనాథుడు పెక్కింటి గ్రంథంబులరచించి వెక్కిరిండు కంకిత
 మొనర్చి యధికధనం బార్జించియుఁ దుదకు నిట్టిదారిద్య్రమనుభ
 వించుటకుఁ గారణ మతని స్త్రీలౌల్యముదక్క వేటొక్కటి
 లేదని కొండఱు చెప్పుదురు. అతఁ డార్జించినధనము వ్యయ
 మగుట కదియే కారణమని యూహించుట యెట్లో తెలియ
 కున్నది. తగిన నిదర్శనములు లేకపోయినను నట్టి మహామహుని
 యశశ్చంద్రుని సకళంకునిగాఁ జేయుట యనుచితము. దారిద్య్ర
 మనుభవించిన మహాకవులెందఱో కలరు. మహాకవులు బీదతన
 మనుభవించుట మన దేశములోనే కాదు, ప్రతి దేశ భాషలోను
 మహాకవులనిపించికొన్న మహాత్ములు వెక్కిరిండు బీదవారయినట్లు
 చరిత్రములవలనఁ దెలియవచ్చుచున్నది. ఆ కవీంద్రుల దారి
 ద్య్రమునకెల్ల స్త్రీలౌల్యమే కారణమందురా? అది యనుచిత
 మని యెవ్వరికిఁ దోచదు? కావున నతని పేదఱికమునకు జారత్త
 ము కారణమనుటకంటె, నతని వితరణగుణమో యధిక కుటుంబ
 భరణమో హేతువనుట యర్హమని నా మతము. లేక వారన్న
 ట్లతఁడు యశావనమున స్త్రీలతో విచ్చలవిడిగా విహరించి
 వాడయినచో సంతకాలము జీవించుటయు, నన్నిగ్రంథముల
 రచించు పాటవము గల్గియుండుటయు ససంభవమని శాకి

శాస్త్రజ్ఞులకెల్లఁ దెలిసినవిషయమే. ఇమ్మహాకవి కవిత్వధోరణి నిరుపమానమై మహాప్రవాహమువలె నిరర్గళమైనది. ఇతఁ డేభాగమువర్ణించినను ముద్దులమూట గట్టుచుండును. ఇతని కవిత సలక్షణమైనది. త్రికపు లంగీకరింపని ప్రయోగముల గొన్నింటి నితఁడుచేర్చెను. కాని నిరంకుశత్వముచేత నట్లు ప్రయోగించెఁగాని యజ్ఞతచేఁగాదు. కొన్నిచోట్ల నితనికవిత్వ మానస్వయభట్టమల కవిత్వముకంటెను సతిశయమువహించినదని చెప్పవచ్చు. కావుననే పెద్దనాచికపు లితని కవితాధోరణి ననుసరించినట్లు పూర్వకపుల ననుసరించినట్లు కనుపట్టదు. ఇతని తనినైషధగ్రంథము నాంధ్రీకరణముగూర్చి కొంచెముచర్చించెదము. భట్టహర్షుని కవితాను గుంభములను దెనిఁగింప మహాకవియగు నితఁడు సాహసించెనుగాని వేటొకఁ డట్టిఘనకార్యము నకు సాహసంపలేడని చెప్పవచ్చును. కొన్నిచోట్ల నితఁడు మూలమును విడిచి స్వేచ్ఛగా రచించినను కొన్నిచోట్ల మూలము నుజక్కుగా ననుసరించి రచింపకపోలేదు. సంస్కృతమునుండి తెనుఁగునకుఁ దే నశక్యంబు లగు శ్లేషలను, గొన్నిసమాసములను మూలములోనివే చేర్చెను. కొన్నికొన్ని భాగంబులు విచుర్చించినచో శ్రీనాథుడు కాఁబట్టి తెనుఁగుజేయఁ గలిగెను; కాని వేటొకఁడు చేయలేడని తోచకపోదు. ఇతని యాంధ్రీకరణ మునకుఁ గొన్ని యుదాహరణంబు లిచ్చెద.

మూ॥ యథోహ్యమానః ఖలుభోగభోజినా
ప్రసవ్యో వై రోచని జన్యవత్తనమ్
విదర్భజాయా మదనస్తథామనో
సలావదద్ధం వయస్సైవ వేశితః.

తే. అప్పుడన లా వరుద్ధతనారఁ గూరి
 బాణపురమును బోని యాశ్శభై మి మనము
 పుష్పబాణాసనుఁడు భోగభోజియైన
 వర నయోవిశేషంబు వార్యముగఁ దటసె.

మూలమున "మనోనలావరుద్ధ" మనునెడ "నలావరుద్ధము, అన
 లావరుద్ధము" సనిపదశ్లేషయు, భోగభోజి, "నయన్" అను
 చోట్ల సర్వశ్లేషయుఁ జేర్చఁబడినవి. అశ్లేషము నాంధ్రములోఁ
 దెచ్చుటకు వఁనుపడమిచే శ్రీనాథుఁ డప్పదములనే కైకొనెను.
 అతఁ డంతయు నాలొచించి "మనోనలావరుద్ధ" మనుదానికి
 "దులుగా" అప్పుడు అనలావరుద్ధ యనియు, అప్పుడ, నలావ
 రుద్ధమనియుఁ బదశ్లేషమును సరిపుచ్చినను, భోగభోజి వయశ్యబ్ద
 ములవంటి యర్థశ్లేషపదములు కెనుఁగున లేకపోవుటచే నిట్టి
 శ్లేషస్థలంబులందు శ్రీనాథుఁడు మూలములోని పదములనే
 వాడుకొనెను. కొన్నిచోట్ల మూలము లో లేనివి వెక్కుపడము
 లను రసపుష్టికై చేర్చఁబడినట్లు తెలియవచ్చెడివి.

మూ. సరసీఁ పరిశీలితుంమయా
 గమిగర్తీకృత నైకనీవృతా
 అతిథిత్యమనాయి సాదృశోః
 సదసత్సంశయ గోచరోదరీ !

దీనికిఁ దెనుఁగు.

మ. మృదురీతిం బ్రతివాసరంబుగమి కశీ భూతనానానదీ
 సదకాంతారపురీ శిలోచ్చయుఁడనై నైకాద్యుత్తశ్రీజిత
 త్రిదివంబై సవిదర్శదేశముననారీరత్నముంగాంచితి
 సదసత్సంశయ గోచరోదరీ శరత్సంపూర్ణ చంద్రదాసనన్.

మ. కమలేందీవరషండ మండితలసః త్కాసారతీరంబునఁ
గమికర్మీకృత నై కనీవృతుఁడనై శకంటిన్విదర్భంబునఁ
రమణిం బల్లవపాణి పద్మనయనఁ రాకేందు బింబాననఁ
సమపీన స్తని న స్తినా స్తివిచికి శ త్సహేతుశాతోదరిన్.

అని రెండు విధములఁగా రచించెను. రెండును మూలమునకు
సరిగా లేదని చదివినవారికెల్లరకు బోధపడును. ఇందు మూల
ములో లేని యర్థమును బోధించు వెక్కుపడములను జేర్చినను
బద్ధములు రసవంతములై వ్యర్థపడభూయస్థములవలె గానరాక
న్వతంత్రపద్యములవలె శ్రోతల కాహ్లాదమును బుట్టించు
చున్నవి.

మూ. త్వచ్చేతనస్థైర్యవి షర్యయంతు

సంభావ్య భావ్యస్తి తదజ్ఞపవ
లక్ష్యేహి బాలా హృదిలోలశీలే
దరావరాధేష్ఠ రపిస్తరస్యాత్.

ఉ. ఇప్పటి నీతలంపుతెఱఁ శ గిట్టిదియానిట మీఁదనెప్పుడే
చొప్పుననుండునోనిజము? సుద్దియెఱుంగము గానియుగ్గళి.
చెప్పెడిదేమి? బాలికలశీలి తములంబుతరంగలోలముల్
తప్పనో తాఁకునో కుసుమశృంగన్వనియేటులు దై వికంబుగన్.

ఇటఁ గవి మూలములోని యర్థమును మిక్కిలి పోషించెను.
“అంబుతరంగలోలముల్” అనునెడ మూలములోనున్న లోల
పదమునకు “అంబుతరంగ” యను సుపమానముం జేర్చుట.
మిక్కిలి శ్లాఘనీయమైయున్నది.

మూ. శ్లో. మందాకినీ నందనయోర్విహారే
దేవేభవేదేవరి మాధవేవా

శ్రీయః శ్రీయాం యాతరి యచ్చసఖ్యా
తచ్చేతసాభావిని ! భావయస్వ.

నీ. నందనోద్యాన మందారక చ్ఛాయల
విశ్రమింపఁగ నీకురవేష్కగాదె
మందాకినీ పాండురమహిత సైకతములఁ
గ్రీడనల్పఁగనీకురీబ్రియముగాదె
దుగ్ధాబ్ధి కన్యక తోడికోడలు గాఁగ
నొరిమమైయుంట నీకొప్పగాదె
మధుకైటభారాతిశయఁబరమనిపిల్చి
పనిగొంట నీకురబ్రాభవముగాదె
తే. మూడుసంధ్యల నీచేతరమొక్కుగొందు
రెవ్వరిటఁ దొల్లి యావేల్పురలెల్ల నీకు
సర్థి మొక్కంగ నునికిభాగ్యంబుగాదె
యేల సందేహ మమరేంద్రురనేలి కొనుము.

ఇందు మూలములోనున్న “ మందాకిని, నందన, దేవరి, యాతరి ” యను సర్థిమిచ్చు పదములను దెనుఁగునఁ గైకొని మంచి వ్రాసియున్నాఁడు. మూలములోని గూఢార్థాభిప్రాయమును వివరించి స్పష్టముగాఁ జెప్పెను. గీత మితని యాహాకర్శితము. ఏది యెట్లయినను మూలముకంటె నిజియే మిక్కిలి రసవంతముగా నున్నదని చెప్పక తీరదు.

మూ. శ్లో. త్రేతమాత్రేణ రుమాకృతం
త్రదేవయోద్యాపిత సంవృణోతి
నవేదరుప్తేద్య సహస్రనేత్రే
గంలాస కామఖలుకామనస్థాం.

గీ. మూడుకన్నుల వేల్పుతో మోహరించి

నేడు జేహంబు లేక యున్నాడు దాను

వేయికన్నులవేల్పుతో విగ్రహించి

వనిత యింకేమిగానున్నవాడో మరుడు.

ఇది మూలమున కన్యూనానతిరిక్తమై మూలాభిప్రాయమును జక్కగా వివరించునదై యుండెను. మీడియాశ్వాసములోని పెక్కు పద్యములందు, సంస్కృతకల్పనముల నిష్కృహమహుఁ డిమిడ్చినట్లు వేటొకఁడు చేయఁజాలడని నిశ్చయముగాఁ జెప్పవచ్చును. ఇకను నిందుగఁజించి చర్చించిన భారతమంతగ్రంథమగును. కాన గ్రంథవిస్తరభీతిచే నిక విరమించెదను.

వ్యాఖ్యానమునుగూర్చి, కొంచెము వ్రాసెదను. ప్రౌఢత్వమునఁ బ్రసిద్ధిచెందినయాంధ్రప్రబంధములలో శృంగారనైషధమొకటియని చెప్పవచ్చును. వ్యాఖ్యాన సాహాయ్యంబు లేకుండ నిట్టి గ్రంథము నర్థము చేసికొనుట సామాన్యులకేకాక పండితులకుఁగూడ నలవికాదేమోయని సంశయింపవలసియున్నది. సంక్షిప్తవ్యాఖ్యానమైన లేకపోవుటచే మహా రణ్యమువలె దుష్ప్రవేశ మగునీగ్రంథమునకు ఘంటాపథమువంటి వ్యాఖ్యానము చేయించి ప్రకటించి లోకోపకారము చేయఁదలంచి యిప్పటికి సరిగా నాలుగేండ్లక్రిందటనే శ్రీమదానందయంత్రాలయమువారు నాకీ పని నప్పగించిరి. అది మిక్కిలి కష్టసాధ్యమైనను, నాశక్తి వినియోగించి నైషధ మహారణ్యములోనికి ఘంటాపథము గాకపోయినఁ జిత్తుదారి నేర్పాటుచేయుటయుఁ గొంత లోకోపకారమే యగునని తలంచి యప్పని నారం

భించితి. స్వల్పకాలములోనే 4 ఆశ్వాసములు సవ్యాఖ్యానముగా సచ్చోత్తింపఁబడినను దక్కినభాగమును శ్రీఘ్రకాలములో ముగించునంతటి యవకాశము మాయంత్రాలయము వారికిఁ జిక్కినదికాదు. అందుచే నీగ్రంథమును బ్రకటింప నింత కాలమువట్టెను. విలంబచుయినగ్రంథము ముగించినందులకానందముద్రాయంత్రాలయము వారికి నెంతయుఁ గృతజ్ఞుడను.

శ్రీహర్ష మహాకవి కల్పనములకుఁ దన కల్పనాతిశయమును దోడ్పడిచి శ్రీనాథునివంటి మహాకవి వ్రాసిన యీగ్రంథము సభిప్రాయములను నున్నదివున్నట్లు దీయనావంటివానికి సుకరముగాదు. అయినను బండితుల యభిప్రాయములనుగై కొనియు, మూలంబును, దాని వ్యాఖ్యానములను, నాధారముగాఁ జేసికొనియు నాశక్తినింతయు నుపయోగించి నైషధగూఢార్థములను డెలుపునదగుటచే గూఢార్థప్రకాశికయను నామమున నొకవ్యాఖ్యానము వ్రాసితిని. గ్రంథమునకు వ్యాఖ్యానము చేయుటకంటె నచ్చుప్రతులలోనున్న తప్పులను దిద్దుటయే యధికకష్టమయ్యె.

అది యట్టిశ్రమకరంబైనను నోర్చి వ్యాతప్రతులనుబట్టియు, మూలమునుబట్టియుఁ బెక్కుస్థలంబులఁగల తప్పులను దిద్దుటకుఁ గారణముల నాయాస్థలంబులలోనే వివరించియుండుటచే నిట వివరింపఁ బనిలేదు. “వ్యాఖ్యాబుద్ధిబలాపేక్షా” యన్నట్లు నాబుద్ధికి సాధ్యముగాని యభిప్రాయములు మఱికొందఱు బుద్ధిమంతులకు సాధ్యము కావచ్చును. నాదానియందుఁగల తప్పుటభిప్రాయములను మన్నించి సదభిప్రాయములను దెల్పినచోఁ బునర్ముద్రణమందు సవరించుకొందు. ఈనైషధపద్యముల తాత్పర్యార్థములను, సలంకారములను, స్పష్టముగాఁ దెల్పు

టకే వ్రాయఁబడిన దగుటచే నీవ్యాఖ్యానమందుఁ బాఠకులకు విసువుదలఁ బుట్టించు నిఘంటువులను, నుదాహరణంబులను జేర్చనందులకు క్షమింతురుగాక. అట్లని యూరకుండక మాఱు మూలపదములకు మాత్ర మచ్చటచ్చట నిఘంటువులఁ జేర్చితిని. రత్నాదిఘట్టములందు పద్యముల కర్థము విరివిగ వ్రాయుట యనుచితమని కఠినపదముల కర్థము వ్రాయఁబడియె. సప్తమాశ్వాసమున 18వ పద్యమున యతిమాసి కోపాసి యతిథి యనుదానికి మాఱుగా “యతిమాచక్ష్మ గొడ్డా” లని పొరపాటువలనఁ బడినది. కాన దానిదిద్దుకొనఁ జదువరులు ప్రార్థితులు. అచ్చుప్రతులలోఁ గుప్పలుగాఁబడియున్న తప్పులనెడి మహాగణ్యమును భేదించుటకుఁ గుఠారమనఁదగిన యొక తాటియాకులప్రతి నొసంగిన వారును, బొబ్బిలియూస్థానకవులును నగు బ్రహ్మశ్రీమండలేముల సీతారామ శాస్త్రిలవారికిఁ గృతజ్ఞతావందనము లర్పించెదను. మూలమునను నా వ్యాఖ్యానమునను గల శిష్యులనుదిద్ది, యయ్యెయ్యెడల మఱిత చక్కనియర్థము యవరించి, నా వ్యాఖ్య కైతయో మెంఱుగుగూర్చి టక్కిలియు సాయము చూపిన వారును, నానంద ముద్రాక్షులశాలాపండితులును నగు, తం. తేవప్పెరుమాళ్ల య్యగారికిని, తగినంత ధనవ్యయమున కోర్పి యీ వ్యాఖ్యానసహిత నైషధమును బ్రకటించి నా కష్టమును సఫలము గావించినందులకు “ఆర్” వేంకటేశ్వర్, అండ్ కంపెనీ వారికిని నెంతయుఁ గృతజ్ఞుడను.

సంస్కృతపాఠశాల !)

విజయనగరము.

6-5-1914.

ఇట్లు,

విష్ణువెండువిధేయుఁడు,

కేతవరపు. వేంకటశాస్త్రి.

శ్రీ రస్తు.

శృంగారనైషధము.

టీకాతాత్పర్యసహితము.

ప్రథమాశ్వాసము.

రామాకుచమండలీమృగమదర
 శ్రీగంధసంవాసిత
 స్ఫారోదారభుజాంతరుండు ధరణీ
 సంశ్లేషసంభావనా
 పారీణిండు కృతార్థుఁ జేయుఁ గరుణా
 పాథోధి పద్మాక్షుఁ డిం
 పారణమామిడిపెద్దమంత్రినుతు సిం
 గామాత్యచూడామణిన్.

అవ:—కవి తాను బ్రారంభించిన గ్రంథము నిర్విఘ్నముగాఁ బరిసమాప్తి నొందుటకుఁ దొలుత మంగళము నాచరించువాఁడై 'అశీర్వామస్మియావస్తు నిర్దేశోవాఽపితన్తుభిమ్' అను పదముచొప్పున గ్రంథాదిని అశీర్వాదమైన మంగళము నాచరించు గ్రహ్నాడు.

టీ. శ్రీరామా.....భుజాంతరుండు-శ్రీరామా=శ్రీమహాలక్ష్మియొక్క, కు
చమండలి = వట్టువలగు స్తనప్రదేశములయందలి, మృగమద=కస్తూరి చేతను,
శ్రీగంధ=మంచిగంధముచేతను, సంవాసిత = పరిమళింపఁజేయుటచేనట్టిదియు,
స్ఫార=పెద్దదయినదియు, శిదార=వికాలమయినదియు, అగు, భుజాంతరుండు=
వక్షస్థలము గలవాఁడును, ధరణీ...పారీణుండు - ధరణీ = భూమియొక్క,
సంక్లేష = ఆలింగనమును, సంభావనా = గౌరవించుటయందు, పారీణుండు=
మిక్కిలి నేర్పరియైనవాఁడును, కరుణాపాహోధి=దయానయుడగువాఁడును, అ
గు, పద్మాక్షుండు=పద్మములవంటి నేత్రములుగలవాఁడు. అనఁగా-విష్ణుమూర్తి,
మామిడి పెద్దమంత్రిమొక్క = మామిడి పెద్ద మంత్రియొక్క కుమారుడగు, సింగా
మాత్య చూడామణి = సింగన్నయనెడి పేరుగలమంత్రిశ్రేష్ఠుని, కృతార్థఁ
జేయు = నెఱవేర్చుటచేన నమస్తకార్యములు గలవానిగాఁజేయుఁ గాతః—

ఇట మృగమదసంవాసితభుజాంతరత్వముతోడ ధరణీ సంక్లేషసంభావనమ
తెప్పటవలసిపారస్యమేమనః— శ్రీవిష్ణుదేవుడు తాను భూదేవి సువృక్షము
గాఁ గాఁగిలించుకొన్నయెడల శ్రీదేవికిఁ దోపముగలుగుననితలఁచి, మొదట శ్రీ
దేవిని గాఁగిలించుకొని యా మెకుఁములందలి కస్తూరి తినవశ్యమందు నంటుకొ
న్నపిదప భూదేవిని గాఁగిలించెననియు భూమి నల్లనిదిగనుక నల్లనికస్తూరియం
దామె సువృక్షముగాఁ దోపకుండెననియు భావము స్ఫురించుచున్నది. ఇట 'శ్రీ
గంధశబ్దముచే 'గన్ధవతీ పృథివీ' అని యున్నదికాన ట్టిభూమిగంధము కస్తూ
రిగంధమునందుమాటుపడి యుండెనని యొక సారస్యము గుఱురుచున్నది; 'సం
వాసిత' శబ్దమునందలి 'సం' అనుమపసర్గముచే స్ఫారోదార మైన భుజాంతరము
మిక్కిలి వాసితమగు నంతయధికముగాఁ గస్తూరియంటుటచే భూదేవి యందుఁ
గనుపట్టుకుండెననియు, 'శేవల' ధరణీసంక్లేషము' ను గావించినవాఁడని చెప్పక
ధరణీసంక్లేషపు సంభావన యందు 'పారీణుఁ' డనుటచేఁ గాఁగిలి పచరించుట
యందలి మెలపును సేరువును మాచితములు. ఇది కృతిపతికిఁ బరమాభ్యుదయ
ము గలుగుటకైయిడు విష్ణుశ్రుక లక్ష్మీదేవ్యాలింగనోత్తరకాలమును భూదే

న్యాలింగనకాలమునునగు పరమానందానుభవసమయము ననుసంధించెను. మఱియు నద్దేవునకు శ్రీపతిత్వమును భూపతిత్వమును విస్లించుటచే నట్టిదేవునివలనఁ గృతిపతికి శ్రీసమృద్ధియు భూసమృద్ధియుఁ గలుగుఁగాకయుని యాశయుము.

తా. శ్రీదేవి గబ్బిగుబ్బలయందలి కన్తూరి కాశ్రీగంధములచేతఁ బరిమలింపఁ జేయఁబడినట్టి మిక్కిలి గొప్ప వక్షస్థలము గలవాఁడును, భూదేవి నాలింగ నముచేసి కొనుటయందు దత్తుఁ డయినవాఁడును, దయాసముద్రుఁడునగు విష్ణుమూర్తి మామిడి పెద్దమంత్రిగారి కుమారుఁ డయినసింగనామాత్యుని, నతఁ డు తలంచినకార్యముల నన్నింటిని నెఱవేర్చి రక్షించుఁగాక.

మ. కనకతోఁగిధరంబు కార్త్యకముగాఁ గద్రూతనూజుండు శింజనిగా మాధవుఁడమ్ము గాఁ బురము లరక్షింజైకదోశ్యక్తి గెల్చినజో వీశ్వరుఁ డిచ్చు గాత జయలరక్షింతునె శ్వర్యశోభనముల్ పెద్దయసింగమంత్రికి జగత్ప్రఖ్యాతనత్కిరికిన్.

టీ. కనకతోఁగిధరంబు = బంగారుకొండ - అనఁగా మేరుపర్వతమనుట, కార్త్యకము కాఁ = ధనువు కాఁగా, కద్రూతనూజుండు = ఆదిశేషుఁడు, శింజనిగా = అల్లెతాడు కాఁగా, మాధవుఁడు = విష్ణుమూర్తి, అమ్ముగాఁ = బాణము కాఁగా, అక్షింజైకదోశ్యక్తి - అక్షింజ = గొప్పనయిన, ఏక = ముఖ్యమయిన, దోశ్యక్తి = బాహుసామర్థ్యముచే, పురములు = త్రిపురములను, గెల్చినజోదు = గెల్చినవీరుఁడగు, ఈశ్వరుఁడు = శంకరుఁడు, జగత్ కీర్తికై - జగత్ = లోకమునందు, ప్రఖ్యాత = ప్రసిద్ధిచెందిన, నత్కిరికిన్ = మంచయితకస్సు గలవాఁడైన, పెద్దయసింగమంత్రికిన్ = పెద్దమంత్రిగారి సింగన్నకు, జయ... శోభనముల్ - జయ = శత్రుజయమ నెడి, లక్షి = సంపత్తిని, సుఖీర ఐశ్వర్య = మిక్కిలి నిశ్చలమయిన సయైశ్వర్యమును, అనెడుశోభనముల్ = శుభములను, ఇచ్చుఁగాత = ఒసంగుఁగాక.

బంగారుకొండ విల్లు. శేషుఁడు నారి. విష్ణుఁడమ్ము. ఇట్టియనన్యసామాన్యపరికరముచే ననన్యతకృత్యములైన త్రిపురములను నీశ్వరుఁడు జయించినట్టివాఁడుగావుననే కృతిపతికి జయలక్షినిచ్చుఁగాకయనుట. ఈశ్వరుండు గావున. సుఖీరైశ్వర్యమునిచ్చుఁగాకయుని చమత్కారము.

తా. మేరుపర్వతమును విల్లుగాఁ జేసికొని యునందుని వల్లెతాడుగాఁ జేసి
కొని, నానామణుని బాణముగాఁ జేసికొని, యమితమయిన బాహులముచేతఁ
ద్రిపురముల సంహరించి జయముగొన్న యీశ్వరుండు సింగవమంత్రికి నయసం
పత్తిని, నైశ్వర్యము ననుభవములను నొసంగి రక్షించుఁగాక.

ఉ. వాటకగర్భచేతఁ గమలాసనుచే జతురాస్యకంఠశృం
గాటకవీధికాకృతవిగ్రహచతుశ్చుతిచేత దేవతా
కోటికిరీటినంఘటితకోమలపాదసరోజుచే జగ

న్నాటకసూత్రిచేతఁగృతిరీనాథుఁడుగాంచుజిరాయురున్నతుల్.

టీ. వాటకగర్భచేతఁ - వాటక = సువర్ణవికారమయిన యండమే, గర్భ =
ఉత్పత్తిస్థానముగాఁ గలవానిచేతను - సృష్టికిఁ బూర్వము హిరణ్యయండము
పుట్టినట్లును, నాయండమునుండి చతుర్ముఖుండు దుష్టవించినట్లును జెప్పవచ్చును. కమ
లాసనుచేతఁ = పద్మమేసింహాసనముగాఁగల వానిచేతను, చతురాస్య... శ్రుతి
చేతఁ - చతుర్ = నాలుగయిన, ఆస్య = ఎవనములుగల, కంఠ = పురుగు యనెడి, శృం
గాటకవీధికా = నాలుగువ్రోవలుకల నెడువోటయిన వీధియందు, కృతి = చేయఁ
బడిన, విగ్రహ = సంచారము గల, చతుశ్చుతిచేతఁ = నాలుగయిన వేదములు
గలవానిచేతను - అనఁగా బ్రహ్మ కంఠముననుండి నాలుగు ఎవనములమూల
ము నెడదీయచ్చుచున్న నాలుగువేదములు గలవాడని భావము, దేవతా...
సరోజుచేతఁ - దే.తా = సురలయొక్క, కోటి = సమానముయొక్క, కిరీట = కిరీ
టములచేత, సంఘటిత = తాళఁబడుచున్నట్టియు, కోమల = మృదువయిన, పా
దసరోజుచేతఁ = పాదపద్మములు గలవానిచేత - అనఁగా సమస్తదేవతలచేతను
వారికిరీటములు తనయడుగులుసోఁకునట్లు నమస్కరింపఁబడుచున్నవాడనిభా
వము, జగన్నాటకసూత్రిచేతఁ - జగత్ = లోకమనెడి, నాటక = నాటకము
నకు, సూత్రిచేతఁ = సూత్రధారునిపంజరముచేత - అనఁగా నాటకములను
సూత్రధారుఁడు నడపుచున్నట్లుగా లోకములను బ్రవర్తింపఁజేయుచున్నవా
డగు బ్రహ్మచేత, కృతినాథుఁడు = కృతిపతియైన సింగ నామాత్మ్యుఁడు, చిరా
యురున్నతుల్ = పూర్ణాయువును మహాన్నతియును, కాంచుఁ = పొందుఁ

గాక. హాటకమునఁ బుట్టి, కమలాసనమును మెట్టి, చతుర్వేదముల నధిగమించి, దేవతాపూజ్యపాదుఁడై, జగముల నెల్ల విత్తిల్లఁజేయునట్టి యున్నతి గాంచిన బ్రహ్మ కృతిపతి కన్నతిఁ జేయుఁగాక యనియు 'ఆయుష్యంకమలాసనోవిర; రతాత్' అనుపదవిముహూప్సన నాయుర్దారయగుటచేఁ బూర్ణాయుర్దాయము సిద్ధుఁ గాకయనియు నాశయము. "చతురానన...శ్రుతిచేత" ఆమవిశేష గుణులైన ఎల్లపుడు బ్రహ్మవేదములుఁ బఠించుచున్నవాడు గావున బరపూర మయినవాక్కులు గలవాఁడగుటంజేసి యితనివాక్యప్రకారమునఁ జిరాయువు గలుగుననియు, వేదోక్తమయిన నూయువు నీఁగలవాఁడనియు సారస్వతము స్ఫురించుచున్నది.

తా. హిరణ్యగర్భుఁడును, పద్మసింహాసనుఁడును, నాలుగు ముఖములుగల కుత్తుకియను శృంగాటకసింధియందు సంచారముచేయుచున్న నాలుగు వేదములు గలవాఁడును, సమస్తదేవతల చేతనునమస్కరింపఁబడుచున్నవాఁడును, జగన్నాటకసూత్రధారియు నగుబ్రహ్మవిలనఁ గృతినాయకుఁ డయినసింగవామాత్యుఁడు పరపూర్ణాయువును మహోన్నతియును బడయుఁగాక.

తా. జేజే యంచు భజింపఁ నిష్టఫలసంకసిద్ధుల్ మడి గోరి నిర్వాహప్రసాదకృపావలంబునిఁ గటప్రస్థండిదానాంబునిం బూజాతత్పర దేవదాననకదంబున్ బాలకేళికలా

రాజత్కైతుకరంజితోరగపతిశ్రీచాలంబు హేరంబునిన్. 4

టీ. ఇష్టఫలసంసిద్ధుల్ - ఇష్ట = కోరఁబడిన, ఫల = ఫలముయొక్క, సంసిద్ధుల్ = ప్రాప్తులను, మడి = మనస్సునందు, గోరి = ముఁజేయించి, నిర్వాహజ...లంబునిన్ - నిర్వాహజ = నిష్కైతుకమును, ప్రాధ = ఈ దారమునయిన, కృపా = దయకు, ఆనలంబునిన్ = ఆనరవిమునట్టివాఁడును, కటప్రస్థండిదానాంబునిన్ - కట = దవుడలవిలన, ప్రస్థండి = స్రవించుచున్న, దానాంబునిన్ = మదజలము గలవాఁడును, పూజా...కదంబున్ - పూజా = రక్షణఁ బూజించుటయందు, రత్నర = ఆనత్తులైన, దేవదానన = దేవతలయొక్కయు రాక్షసులయొక్కయు, కదంబునిన్ = సమూహము గలవాఁడును, బాల...ప్రాలంబునిన్ - బాలకేళికలా = బాలక్రీడా

చాతుర్యముచే, రాజత్ = ప్రకాశించుచున్న, కాతుక = కాతూహలముచేత, రంజిత = రంగువేయఁబడిన, ఉరగపతి = సర్పరాజును, ప్రాలంబుక్ = హారముగాఁగలవాఁడునగు, హేరంబునిక్ = విఘ్నేశ్వరుని, జేజే యంచుక్ = నమస్కారమని పలుకుచు, భజింతును = సేవింతును.

ఇట 'కట...దానాంబునిక్' దానశబ్దస్వారస్యముచే ఎడతెగని దానధారలుగలవాఁడు-అనఁగా మిక్కిలిదాతయనుట స్ఫురించుచున్నది. శృప నిర్వ్యాజమైనది; దానధారయొప్పుడును గలఁడు, దేవదానపులకును బూజ్యఁడగునట్టిమహిమగలవాఁడు; బాల్యదశయందే శేషునివంటివానిని నవలీల హారముగావేసికొన్నట్టి మహాశక్తిమంతుఁడు. ఏవంవిధానేకగుణప్రభావ సంపన్నుఁడుగావుననేయిష్టఫలసంసిద్ధులకై భజింతునని సంసిద్ధి బహువచనమునస్ఫురితము.

తా. నిశ్చేతుకమయిన దయారసమున కాధారుఁడును, గండస్థలముల నుండి స్రవించుచున్న మవజలము గలవాఁడును, నమస్తసురాగురలచేఁ బూజింపఁబడుచున్నవాఁడును, జిన్నతనమునందే నాటలయందలి వేడుకంబట్టి సర్పరాజునకు రంగువేసి హారముగా ధరించినవాఁడునగు వినాయకునికి నమస్కరించుచు నిష్టఫలములను బొందుటకై సంతతము మనస్సునందుభజించుచుందును.

సీ. సింహాసనము చారుశీతపుండ్రకంబు

చెలిక తైజలుబారుపలుకుచిలుక

శృంగారకుసుమంబు శి చిన్నిచుక్కలరాజు

పసిడికిన్నెరవీణె శి పలుకుదోడు

నలువనెమ్మాముద్రములు కేళిగృహములు

తలుకుటద్దంబు సతల్కపులమనను

వేదాదివిద్యలు శి విహరణస్థలములు

చక్కనిరాయంచ శి యెక్కిరింత

తే. యెపుడు నేదేవి కాదేవి శి యిందుకుండ

చంద్రచందనమందారశసారవర్ష

కారదాదేవి మామకస్వాంతవీధి

నిందువేడుక విహరించు రీ చుండుఁగాత.

5

టీ. ఎపుడు = ఎల్లప్పుడు, ఏదేవిక్ = ఏనరస్వతిదేవికి, చారుశిరపుం
డరీకంబు - చారు = సుందరమయిన, శిరపుండరీకంబు = తెల్లదామరపూ
వు, సింహాసనము = సింగపుగద్దియయై, ఒప్పక్ (అని క్రియాపద మ
ధ్యాహారము చేసి యీపద్యమునఁ బ్రతివాక్యమునయందుఁ జేర్పవలెను) =
ప్రకాశించునో; ఏదేవిక్ = ఏనరస్వతికి, జలుబాపయకుచిలుక = ముద్దు
లాలుకు పలుకులు గలయట్టిచిలుక, చెలికలై = సఖియై, ఒప్పక్; చిన్నిచు
క్కలరాజు = బాలచంద్రుఁడు, ఏదేవిక్ = ఏనరస్వతికి, శృంగారకుసు
మంబు - శృంగార = అలంకారార్థ మగు, కుసుమంబు = పుష్పమయి, ఒప్పక్;
ఏదేవిక్ = ఏనరస్వతికి, పలుకుఁదోడు = పలుకరించుటకుఁ దోడు, పసిడికి
న్నెరవీణె = బంగారపు కిన్నెరయనుకొనె యయి, ఒప్పక్; ఏదేవిక్ = ఏన
రస్వతికి, కేళిగృహములు = క్రీడామందిరములు, నలువనెవ్రాముఁదమ్ములు - నలు
వ = బ్రహ్మయొక్క, నెవ్రాముఁదమ్ములు = ముఖపద్మములయి, ఒప్పక్; ఏదేవి
క్ = ఏనరస్వతికి, సత్కవులమనసు - సత్కవుల = రసీమలగు కవిశ్వరుల
యొక్క, మనసు = చిత్తము, తిరుకుటద్దంబు = నిగ్గుటద్దమయి, ఒప్పక్ - అనఁగా
సద్దనునందువలెఁ గవులయొక్క హృదయంబులయందుఁ బ్రతిఫలించు నను
ట, ఏదేవిక్ = ఏనరస్వతికి, విహరణస్థలములు = విహరింపఁదగినచోట్లు, వేదాదివి
ద్యలు = వేదములు మొదలగువిద్యలయి, ఒప్పక్; ఏదేవిక్ = ఏనరస్వతికి, ఎ
క్కిరింత = వాహనము, చక్కనిరాయంచ = సుందరమగు రాజువాసమయి,
ఒప్పక్, అదేవి = అదివ్యకాంతయి, ఇందు... సారవర్ణ - ఇందు = చంద్రుఁడు,
కుంద = మల్లెలు, చంద్ర = పచ్చకప్పురము, చందన = మంచిగంధము, మందా
ర = కల్పవృక్షములు వీని వలె, సార = నిగ్గయిన, వర్ణ = దేహచ్ఛాయ గలట్టియి, కా
రదాదేవి = నరస్వతి, మామక స్వాంతవీధిక్ - మామక = నాసంబంధియగు, స్వాంత
వీధిక్ = చిత్తమునందు, నిందువేడుకక్ = పూర్ణ మయినవేడుకతో, విహ
రించుచుండుఁగాత = ఆడుకొనుచుండుఁగాత.

తా. ఏనరస్వతీదేవికిఁ బుండరీకము సింహాసనమయి, చిలుక చెరిక తైయయి, చంద్రుఁడు శృంగారపుష్పమయి, మాటతోడు కిన్నెరయననట్టి వీణయై, శరీరమందిరములు బ్రహ్మముఖపద్మమలయి, కవీశ్వరుమానసము తక్కుటద్దమయి, విహారస్థలములు వేదములు మొదలగువిద్యలయి, వాహనము రాజహంస మై యొప్పునోయట్టియు, చంద్రకుందాదుల ఛాయనంటిఛాయగలిగియొప్పుచున్న, యానరస్వతీదేవి వాచిత్రమునం దెల్లప్పుడు సంచరించుఁగాక.

వ. అని యిప్పదేవతాప్రార్థనంబు చేసి.

6

అర్థము సులభము.

సీ. వ్యాసవాల్మీకిసంఘమివాక్సుధాంభోధి
 లోలోర్తిపంక్తుల శీనోలలాడి
 భట్టబాణమయూరభారతీసంగర్భ
 సౌభాగ్యగరిమంబు శీ సంగ్రహించి
 భాససామిల్లక శీప్రతిభాసమున్నేవ
 హేలావిశేషంబు శీ నిచ్చగించి
 మాఘభారవివచోమకరదనిష్కృత
 మాధుర్యమునకు సమీక్షనమునొంది.

తే. కాళిదాసు మచంబులో శీ గాంచి మ్రొక్కి
 రాజశేఖరుఁ గవిరాజు శీ బ్రస్తుతించి
 ధీరమతి నన్నపార్శ్వని శీ దిక్కుయజ్ఞ
 శంభుదాసునిఁ గరమర్థి శీ నన్నుతించి.

7

టీ. వ్యాస...పంక్తుల - వ్యాస సంఘమి = వ్యాసమహామునియొక్కయు, వాల్మీకిసంఘము = వాల్మీకిమునియొక్కయు, వాక్ = వాక్యములనెడి, సుధాంభోధి = అమృతసముద్రముయొక్క, లోల = చలించుచున్న, ఊర్తిపంక్తుల = తరంగపంక్తులయందు, ఓలలాడి = ఈఁదులాడి, అనఁగా వ్యాసుఁడు వాల్మీకిరచించిన భారతాదిగ్రంథములను రామాయణ మనుగ్రంథమును జ

క్కఁగాఁ జదివికొని యందలిరసము ననుభవించియునుట, భట్ట...గరిమంబు-
 భట్టబాణ = భట్టబాణుఁడను కవీశ్వరునియొక్కయు, మయూర = మయూ-
 రుఁడను కవీశ్వరునియొక్కయు, భారతీ = వాక్యములయొక్క, సందర్భసాభా-
 గ్య = సందర్భ సంపదయొక్క, గరిమంబు = పెంపును, సంగ్రహించి = సంపా-
 దించి-అనఁగా భట్టబాణుఁడు మయూరుఁడు ననుకవీశ్వరులు రచించినకావ్య-
 ములసందర్భములను బాగుగాఁ దెలిసికొని, భాస...విశేషంబు-భాస= భాసుఁ-
 ఁడనుకవియొక్కయు, సౌమిల్లక = సౌమిల్లకుఁడను కవియొక్కయు, ప్రతిభా =
 క్రొత్తక్రొత్తవికాసముగల బుద్ధియొక్క, సమున్నేష = వికాసముయొక్క, హేలా-
 విశేషంబు = లీలలయొక్క వైఖరి, ఇచ్చగించి = ఇష్టపడి - అనఁగా భాససౌ-
 మిల్లాది కవీశ్వరులు తమప్రతిభావిశేషముచే రచించినకావ్యములయందలి
 లీలామహిమమును మనస్సునకుఁ బట్టించికొని యనుట, మాఘ...మాధుర్య-
 మునకుఁ - మాఘ=మాఘుఁడనెడి కవియొక్కయు, భారవి=భారవి యనెడి
 కవియొక్కయు, ఎచన = వాక్యములనెడి, మకరంద నివ్వంద = మకరందప్రవా-
 హముయొక్క, మాధుర్యమునకుఁ = తియ్యఁచుమునకు, సప్తపముఁ = సంతసము-
 ను, ఒంది = పొంది, - అనఁగా మాఘభారవికవీశ్వరులచే రచితములై మకరం-
 దములాలుకనట్టికావ్యములనుఁ జక్కఁగాఁ జదివి అనుకాళిదాసుఁ =
 కాళిదాసుఁడను మహాకవిని, మనంబులో - మనస్సునందు, కాంచి =
 చూచి- అనఁగాఁ దలంచి, మొక్కి = నమస్కరించి, కవిరాజుఁ = కవులలో శ్రే-
 ష్ఠుఁడయిన, రాజశేఖరుఁ = రాజశేఖరుఁ ఁడనుకవీశ్వరుని, ప్రస్తుతించి = స్తోత్ర-
 ముచేసి, ధీరమతిఁ = నిశ్చలమయిన బుద్ధిగల, నన్నపాద్యుఁ = నన్నయభట్టా-
 రకుని, తిక్కనబ్బుఁ = తిక్కనసోమయాజిని, శంభుదాసునిఁ = ఎఱ్ఱాప్రగ్గడను,
 కరము = మిక్కిలి, అర్థిఁ = అక్కఱతో, నన్నుతించి = స్తోత్రము చేసి.

తా. ఈపద్యమునఁ గవీశ్వరులకు నమస్కారముచేయుచున్నానని చెప్పక
 గ్రంథకర్త యాయాకవీశ్వరుల గ్రంథములఁజదివెయందలిసామును గ్రహించి
 నాఁడనని చెప్పటచే నితనిగ్రంథ మాయాకవుల గ్రంథములయందున్న చహం
 త్కారములవంటి చమత్కారములు కలదగుటచే మిగులనింపుగానుండునఁ గౌర

చుచున్నది. మరియు బూర్వకవిచంద్రులు చెప్పినవిషయములనే నేతెప్పు
చున్నానుగాని నేను గ్రాత్రగాఁ జేసినదేదియలెదునుఁదీమని యహంకారపరి
హారముచేసికొన్నట్లుగూడ స్ఫురించుచున్నది.

వ. నవరసభావానుబంధబంధురంబు గా నొక్కప్రబంధంబు ని
ర్మింపఁ దలంచి కాతూహలాధీనమానసుండ నై తన్మహా
ప్రబంధప్రారంభంబునకుం దగినపుణ్యశ్లోకపురాతనమహా
రాజచరిత్రం బెయ్యదియొకో యని వితర్కించు చున్ననమ
యంబున.

8

టీ. నవ...బంధురంబుగాన్, నవరస=శృంగారవిరాదులగుతోమైదిరిసములను
వెలువరించు, భావ=భావములయొక్క, అనుబంధ=నిబంధముచే, బంధురంబు
గా=అతిశయించునట్లుగా, ఒక్కప్రబంధంబున్=ఒక కావ్యమును, నిర్మింపన్
తలంచి= రచింప నిశ్చయించి, కాతూహలాధీన మానసుండనై=కాతూహలము
నకు లోబడినమనస్సు కలవాడనై, తన్.. ప్రారంభమునకున్-తన్మహాప్ర
బంధ=అగొప్పప్రబంధముయొక్క, ప్రారంభమునకున్ = మొదలిడుటకు, తగిన
...చరిత్రంబు -తగిన=అర్హ మైన, పుణ్యశ్లోక = పవిత్రమయినకీర్తిగల, పు
రాతన=ప్రాచీనుఁడయిన, మహారాజ=గొప్పరాజుయొక్క, చరిత్రంబు=చారిత్ర
ము, ఎయ్యది ఒకో అని=ఏది కలదో యని, వితర్కించుచున్=ఆలోచించుచు,
ఉన్న సమయమున.

సీ. తనకృపాణము సముద్ధతనై రిశుద్ధాంత

తాటంకముల కెగుఱి దలంచుచుండఁ

దనబాహుపీఠంబు కి ధరణిభృత్కమలాహి

సామజంబులకు విశ్రాంతి యొసఁగఁ

చ. ననకీర్తన రక్తి ఘనతరబ్రహ్మాండ

దుపార్శ్వ భవనభూములగొండిఁగిబిభర్షింపఁ

టీకాతాత్పర్యనహితము.

దనదానమహిమ సంకతానచింతారత్న
 జీమూలనురభుల శిస్సుపటుపఁ
 తే.గీ. బరఁగుశ్రీవేమమండలేశ్వరునిమంత్రి
 యహిత దుర్మంత్రివడనముశ్రీదావతార
 శాసనుఁడు రాయవేశ్యాభుజంగబిరుద
 మంత్రి పెద్దయసింగనామాత్యవరుఁడు.

9

టీ. తనకృపాగమ= తనయొక్కకత్తి, సముద్ధత... తాటంకములకుఁ =
 సముద్ధత=గర్వించిన, వైరి=శత్రువులయొక్క, కుద్ధాంత=అంతఃపుర స్త్రీలయొక్క,
 తాటంకములకుఁ = బంగారపు మెఱుంగుకప్పులకు, ఎగ్గు=హానిని, తలఁచుచుండఁ
 = ఆలోచింపుచుండఁగా-అనఁగా స్త్రీలు తమభర్తలు సజీవులైయున్నప్పుడలంకారములఁబాలుటయు, వారు నమసింపు డలంకారములను బరిపారించుటయు విహితకృత్యము. కావునఁ దనకత్తి శత్రురాజులనుజంపుటచే
 వారిభార్యలు విభూషణములఁ బరిపారించుచుకాన తనకత్తి తాటంకపరిహారమునకుఁ బరంపరాకారగమగుచున్నదని భావము, తనబాహుపీఠంబు=తనయొక్క బాహువుల నెడిపీఠ, ధరణి... సామజంబులకుఁ = ధరణిభృత్-కులపర్యతములకు, కమత = ఆదికూర్తమునకు, అహి = నర్పరి జనుకు, సామజములకుఁ=దిగ్గజములకును, విక్రాంతి=బడలికను దీర్చుటను, ఒనఁగఁ = ఇచ్చుచుండఁగా-అనఁగా దాను భూభారమును బహించుటచే నిదిమొక భూభారము వహించుచున్న కులపర్యతములు నాదికూర్తము శేషుఁడు దిగ్గజములు తమయాయాసమును బోగొట్టుకొనుచున్న పనిభావము, తనకీర్తినర్తకి = తనయొక్క కీర్తినటి, ఘన... భూములకు - ఘనతర=మిగులగొప్పది యగు, బ్రహ్మాండ=బ్రహ్మాండమనెడి, భవన= నాట్యశాలయొక్క, భూములకు = ప్రదేశములయందు, గొండ్లిఁ = నాట్యమును, పరిధవింపఁ = ప్రవర్తింపఁజేయుచుండఁగా-అనఁగా దననిర్మలమయినకీర్తి బ్రహ్మాండమునందంతటను వ్యాపించుచుండఁగానని భావము. తనదానమహిమ=తనయొక్కదానాతిశయము, సంకతానచింతారత్న=సంకతాన=వల్చువృత్తమును, చింతారత్న=చింతామణిని, జీమూల=గౌత

ఘని, సురభులఁ = కామధేనువును, సిగ్గుపఱుపఁ = సిగ్గుపడునట్లు చేయుచుం
డఁగా- అనఁగా వితరణగుణమందుఁ బ్రసిద్ధి చెందినకల్పవృక్షము చింతామణి
మేఘుడుకామధేనువు మొదలగువానికి సిగ్గు పొడమునట్లు దానముచేయుచు
న్నాడని భావము. పరఁగు...మంత్రి, పరఁగు=ప్రవర్తించుచున్న, శ్రీవేమ
మండలేశ్వరుని=లక్ష్మీనాయుడుడయిన వేమమండలాధిపునియొక్క, మంత్రి
=పెద్దడయ్య, అహిత...కాశముఁడు-అహిత=శత్రువులయొక్క, దుర్మంత్రి=
దుష్టమంత్రులయొక్క, నవన=నోళ్లను, ముద్రాపతార=మూయునట్లుచేయు
టకు, కాశముండు=ఆజ్ఞాపించువాఁడును, అనఁగా శత్రురాజులమంత్రులు పన్ను
చున్నయుక్తుల మించునట్లు యుక్తులపన్ని వారినోళ్లను మూయుచువాడని
తాత్పర్యము, రాయ...మంత్రి-రాయవేశ్యాభుజంగ = రాయవేశ్యాభుజంగ
యనెను, విరుద=విరుదపదము, మంత్రి=సహాయముగాఁగలవాఁడు-అనఁగా
రాయవేశ్యాభుజంగయనెడి విరుదపదము కలవాడని భావము, పెద్దయ్యసింగ
వామాత్యుఁడు=అటువంటి పెద్దయ్యగారి సింగన్నయనెడి మంత్రిశ్రేష్ఠుఁడు.
తా. పంచాంగస్థిరమంత్రరక్షణకళాప్రాశండు బాలామః

పాంచాలుండు విరించివంశజలధిప్రారేయభానుండు దో
శ్చంచచ్చాపకృపాణలబ్ధవిజయైశ్వర్యుండు దిక్కామినీ
కాంచీమాత్తీకకీర్తివెద్దవిభుసింగం డొక్కనాఁడిచ్చులన్.

టీ. పంచాంగ...ప్రాశండు-పంచాంగ=సహాయ, సాధనోపాయ, దేశ
విభాగ, కాలవిభాగ, విపత్ప్రతికారము లనుఁబిచ్చే, స్థిర = నిశ్చలమయిన,
మంత్రి=రహస్యములను, రక్షణకళా = రక్షించుటయనెడివిద్యలందు, ప్రా
శండు=ప్రకల్పించునవాఁడును, బాలా...పాంచాలుండు - బాలా=జవరాం
డయొక్క, మః=మనస్సునకు, పాంచాలుండు=పాంచాలజాతిపురుషునివంటి
వాఁడును-అనఁగాఁ బ్రియుడని భావము. విరించివంశజలధిప్రారేయభానుండు-
విరించివంశ = బ్రహ్మవంశమనెడి, లధి=నముద్రమునకు, ప్రారేయభానుండు=
బ్రహ్మనుటివాడును, దో...శ్వర్యుండు-దో = దాహపులయందు, చం
డువాల్లి కాంచీమఱుచున్న, చాప=ధనుస్సుచేతను, కృపాణ=కత్తిచేతను, లబ్ధ =

పొందఁబడిన, విజయ+విశ్వరూపండు= విజయసంపదలు కలవాఁడును, దిక్...
 కీర్తి-దిక్కామినీ=చక్రమనెడి స్త్రీలయొక్క, కాంచీ = మొలతాటియం
 దున్న, మాక్తిక=ముత్యములుగాఁ బరిణమించిన, కీర్తి= యశస్సుగలవాఁడును,
 పెద్దవిభుసింగండు=పెద్దప్రభువు గారిమారుఁడయిన సింగ నామాత్యుఁడు, ఒక్క
 నాఁడు=ఒక దినమందు, ఇమ్మలక్=బాగుగా... మెపద్యముతో నవ్వయును.

తా. సహాయ సాధనోపాయ దేశకాలవిభాగ విపత్సృతీకారము లనెడి
 పంచాంగములచే, రహస్యాలోచనములను శత్రువులకుఁ దెలియకుండఁ గాపా
 డుటయందు సేర్పఁగలిగి, యుద్ధములకుఁ బాంచాలపురుషునివలెఁ బ్రియతముఁ
 డై, నముద్రమును చంద్రునట్లు బ్రాహ్మణవంశమును వర్ధిల్లఁజేయుచు, తనబా
 హువులందున్న చాపకృపాణములచే శత్రువుల గెలిచి జయముపొందుచు దిగంత
 ములనుకు వ్యాపించిన కీర్తి కలవాఁడగు సింగ నామాత్యుఁడొక దినమందు.

వ. మృదుమధురచిత్రవిస్తరకవితావిలాసవాగీశ్వరు లగుకవీశ్వ
 రులును బలంబలికణాదాక్షుచరణపక్షిలాది శాస్త్ర సిద్ధాం
 తకరులనహంసు లగువిద్వాంసులును భరితమతంగ డత్త
 శకాపాలాంజనేయప్రణేతసంగీతవిద్యా రహస్యవిజ్ఞానవైజ్ఞాని
 కస్వాంతి లగుకళాసంతులును శక్తి కాయచతురపాయ
 షాష్ట్యుపయోగయోగ్యవిచారు లగు రాయబారులును
 నిఖిలపురాణోపాస సహితాత్పర్యపర్యాలోచనాధురం
 ధరధిషణాసముత్సాహు బగుసావాణికసమూహంబును బరి
 వేష్టింపఁ గొలు వుంపి సకలవిద్యాపారింగతుండు సరససా
 హిత్యగోష్ఠీవివోదప్రసంగంబున.

టీ. మృదు...వాగీశ్వరులు-మృదు = మృదులకైలి గలట్టియు, మధుర =
 ఇంపైనట్టియు, చిత్ర = అబ్బురమును బుట్టించుచున్న బంధములు గలదియు, వి
 స్తర=శబ్దములవిరివిగల, కవితావిలాస=కవిత్వచాతురిగలవారును, వాగీశ్వరు
 లును=భాషానాథులును, అగుకవీశ్వరులును=అయినట్టికవిచంద్రులును, పఠం
 జలి...హంసులు-పఠంజలి=భాష్యకారుఁడు, కణాదుఁడు, అక్షరరణ=గౌర

ముఁడు, పక్షిల = పక్షిలుఁడు, అది = మొనలుగాఁగలవారిచేరచింపఁబడిన, కాస్త్రీ
 = కాస్త్రీములయొక్క, సిద్ధాంత = నిశ్చయమగు నేర్పాటుల నెడి, కమలవన = పద్మ
 చనమునకు, హంసులు = సూర్యునివంటివారు, అగువిద్వాంసులు = అయినపండి
 తులు-అనఁగాసూర్యుఁడు పద్మవనమును వికసింపఁజేసినట్లు పంజితులు కాస్త్రీ
 సిద్ధాంతములను వెల్లడిచేయుచున్నారని భావము, భరత...స్వాంతుల్య-
 భరత = భరతునిచే, మరంగ = మరంగునిచే, దత్త = దత్తునిచే, కాపాల = కా
 పాలనిచే, ఆంజనేయ = హనుమంతునిచే, ప్రణీత = రచింపఁబడిన, సంగీతవిద్యా
 = గానకాస్త్రీమునందున్న, రహస్య = గుట్టులను, విజ్ఞాన = తెలిసికొనుటచే,
 వైజ్ఞానిక = విశేషజ్ఞానముకలిగియున్న, స్వాంతులు = చిత్తములుగలవారు, అగు
 కొంతులును = అయినవిద్యావంతులును, శక్తి...విచారులు-శక్తి = ప్రభుమంత్రో
 త్సాహశక్తులయొక్కయు, చతురుపాయ = సామదానభేదముల నెడి నాలుగు
 పాయములయొక్కయు, పాద్మణ్య = సంధి, విగ్రహము, యానము, ఆసనము,
 ద్వైధము, సమాశ్రయము, అనెడిపద్ధతులులయొక్కయు, ప్రయోగ = వినియో
 గించుటకు, యోగ్య = తగినసమయములను, విచారులు = ఆలోచించువారు, అగు
 రాయబారులు = అయినప్రసంగదేశహరులును, నిఖిల...సముత్సాహంబు-నిఖిల =
 సమస్తమయిన, పురాణ = పురాణసంహితయొక్కయు, ఇతిహాససంహితా = పూ
 ర్వచరిత్రసంహితయొక్కయు, తాత్పర్య = భావములను, పర్యాలోచనా = చక్కఁ
 గ యోచించుటయొక్క, ధురంధర = భారవాహకమయిన- అనఁగాదాత్ప
 ర్యములరెన్నగా యోజింపసమర్థమయిన, ధివజా = బుద్ధిచేత, సముత్సాహంబు =
 ప్రయత్నము కలవారు, అగుపౌరాణికసమాహంతులు = అయినప్రపంచపౌరాణికుల
 యొక్కసమదాయమును, పరివేష్టింపకొ = చుట్టును బలిసియుండఁగా, కొలు
 వుండి = సభ చేసి, సకలవిద్యాపారంగతుండు = సమస్తవిద్యలయొక్క పారమును
 ముట్టినవాఁడై - అనఁగా బూర్ణముగాఁ జదివినవాఁడనుట, సరససాహిత్యగో
 స్థీవిశోదప్రసంగంబునకొ - సరస = రసముతోఁగూడిన, సాహిత్య = సాహిత్యమును
 గూర్చి, గోష్ఠీ = పరస్పరము నట్లాపించుటయనెడి, విశోద = వేడుకయొక్క, ప్ర
 సంగంబునకొ = ప్రసక్తియందు.

శా. భారద్వాజపవిత్రగోత్రుని శుభాశస్తంబసత్సూత్రుని
ద్వారాజీవధవుండు మారయకుఁ బురణ్యాచారభీమాంబకు
స్థారా మైనతనూజు నన్ననఘు శ్రీనాథాఖ్యునిం బిల్చిన
త్కారం బొప్పఁగ గారవించి పలికెన్ గంభీరవాక్పాడిమన్.

టీ. భారద్వాజపవిత్రగోత్రుని - భారద్వాజ = భారద్వాజమహామనియొక్క, పవిత్ర = పరిశుద్ధమయిన, గోత్రుని = గోత్రముగలట్టియొ, - అనఁగా భారద్వాజగోత్రమందుఁ బుట్టినవాడనుట, శుభా... సత్సూత్రుఁ - శుభ = మంగళమయిన, ఆపస్తంభసత్ సూత్రుఁ = ఆపస్తంబసూత్రము గలవాఁడును, విద్యారాజీవధవుండు = చదువులకు బ్రహ్మతో సమానుఁడును, మారయకుఁ = మారయ్యకు, పురణ్యాచార = పవిత్రమయిన ప్రవర్తనగల, భీమాంబకుఁ = భీమమ్మకును, గారాము = ముద్దు, ఐనతనూజుఁ = అయినట్టికుమారుఁడనగు, శ్రీనాథాఖ్యుఁ = శ్రీనాథుఁడను పేరుగల, నన్నుఁ = నన్నును, పిల్చి = నభకు రప్పించి, సత్కారంబు = మర్యాద, ఒప్పఁ = ఒప్పనట్లుగా, గారవించి = మన్నించి, గంభీరవాక్పాడిమన్ = గంభీరమయిన వాక్పాతుర్యముచే, పలికెన్ = ఇట్లనెను.

శా. ఆసింగ నామాత్యుఁడు భారద్వాజసగోత్రుండును, ఆపస్తంబసూత్రుండును, మారయభీమాంబకు ముద్దుకుమారుండును, శ్రీనాథుఁడను పేరుగలవాఁడు నగునన్నుఁ బిలిపించి పూజించి గారవించి గంభీరవాక్యములతో నిట్లుపలికెను.

శా. బ్రాహ్మీద త్తవరప్రసాదుఁడ వురుప్రజ్ఞావిశేషోదయా
జిహ్వాస్వాంతుఁడ వీశ్వరార్చనకళాశీలుండు వధ్వర్జిత
బ్రహ్మాండాదిమహాపురాణచయతాత్పర్యాద్విధారిత
బ్రహ్మజ్ఞానకళానిధానమపు నీరభాగ్యంబు సామాన్యమే. 13

టీ. బ్రాహ్మీ... ప్రసాదుఁడవు - బ్రాహ్మీ = సరస్వతీదేవిచే, దత్త = ఇయ్యఁబడిన, వరప్రసాదుఁడవు = ఎరరూపమయిన యనుగ్రహము గలవాఁడవు, ఉరు... స్వాంతుండువు - ఉరు = గొప్పదయిన, ప్రజ్ఞావిశేష = బుద్ధి విశేషమయొక్క, ఉదయ = అభివృద్ధిచేత, అజప్ర = కుటిలముకాని, స్వాంతుండువు = మనస్సుగల

వాడవు, ఈశ్వరార్చనకళాశీలుండవు-ఈశ్వర=శివుని, అర్చనకళా=పూజించుటయనెడి విద్యయందు, శీలుండు=అనర్హులవాడవు, అభ్యహిత...నిధానమవు. అభ్యర్హిత=అభ్యసించబడిన, బ్రహ్మాండాది=బ్రహ్మాండపురాణము మొదలుగాఁగల, మహాపురాణ = మహాపురాణములయొక్క, చయ=సమాహముయొక్క, తాత్పర్య=తాత్పర్యముచేతను, అర్థ=అర్థముచేతను, నిర్ధారిత=నిర్ణయింపబడిన, బ్రహ్మజ్ఞానకళా = పరబ్రహ్మవిషయమునజ్ఞానశక్తి, నిధానమవు=నిధివంటివాడవు, అయిన, నీభాగ్యంబు=నీయొక్కయదృష్టము, సామాన్యమి=సాధారణమయినదా? అనఁగా సాధారణమయినది కాదనుట.

తా. ఓశ్రీనాథా! నీవు సరస్వతీదేవివలన వరము కొన్నవాడవు, జ్ఞానాశీయముచేతఁదప్పుదారిఁబ్రొక్కని మనస్సుగలవాడవు, బిల్లపుడు శివార్చనయందునానర్హులవాడవు, మనయు బ్రహ్మాండాదిపురాణములఁ జదివి తాత్పర్యార్థములచేఁ దత్త్విజ్ఞానమును సాధించియున్నావు. నీయదృష్టమ సాధారణమయినదికాదుగా.

క. జగము నుతింపఁగఁ జెప్పితి

ప్రెగడయ్యకు నాయనుంగు పెద్దనకుఁ గృతార్థుల్

నిగమార్థసంగ్రహ

మగునాయనాధ్యక్షచరిత్ర మాదిగఁ జెక్కుల్.

14

టీ. ప్రెగడయ్య=మంత్రివయ్యఁడయిన ప్రెగడయ్యకు, నాయనుంగు పెద్దనకు=నాప్రేమమునకాస్పదుఁడయిన పెద్దన్నకు, నిగమార్థసంగ్రహము=నిగమార్థ=వేదార్థములయొక్క, సార=నిగ్గును, సంగ్రహము=సంగ్రహించెడిది, అగు=అయినట్టి, ఆయాసాధ్యచరిత్ర=ఆయాసాధ్యచరిత్రము, అదిగఁ = మొదలుగాఁగల, చెక్కుల్=అనేకములయిన, కృతుల్ = గ్రంథములను, జగము=లోకమందలిజనులు, నుతింపఁ = పొగుడునట్లుగా, చెప్పితి=రచించినాడవు.

తా. ఓశ్రీనాథా! మాపెద్దన్నమంత్రికి, ప్రెగడయ్యమంత్రికి, వేదార్థములను సంగ్రహించెడి ఆసాధ్యచరిత్రను మొదలుగాఁగల చెక్కుగ్రంథములను లోకులు గొనియాడునట్లు రచించి యంకితము చేసినాడవు.

వ. కాపున నామ నొక్కప్రబంధంబు పుణ్యశ్లోకపురాతనరాజర్షి
చరితానుబంధబంధురంబు గా రచింపు ముదును. 15

టీ. కాపున = నీ వనేకప్రబంధాదులరచియించితియిచ్చియున్నవాడవు
కాపున, ఒక్కప్రబంధంబు = ఒకప్రబంధమును, పుణ్య...బంధురంబుగా - శ్రీ
శ్లోక = పవిత్రమయిన కీర్తి గలట్టియు, పురాతన = ప్రాచీనఁడయినట్టియు,
రాజర్షి = రాజర్షి యొక్క, చరిత = చారిత్రముయొక్క, అనుబంధ = సంబంధముచే,
బంధురంబుగా = ఒప్పించుగునట్లుగా, వాకు = వానిమిత్రము, రచింపుము =
చేయుము. అందును = అచేయుటలో, పైపద్యముతో నన్వయము.

తాత్పర్యము స్పష్టము.

సీ. కవిరాజరాజశ్రేఖరహీరముకుటంబు
శ్రీహీరకులవార్ధిశిశిరకరుడు
మామల్లదేవికుమారరత్నంబు చిం
తామణిమంత్రచింతనఫలంబు
కవికులాదృష్టాధ్వగమనాధ్వనీనుండు
కాశ్మీరనృపసభాకమలహేళి
ఖండనగ్రంథసంగ్రహనకర్మశబుద్ధి
షట్పర్కఫక్తికాశచక్రవర్తి

తే. భట్టహర్షుండు ప్రౌఢవాక్పాటవమున
నెద్ది రచియించె బుధలోకహితముపొంతు
నట్టి నైషధనత్కావ్య శ్రీమాంధభాష
ననఘ! యొనరింపు నాపేర శ్రీనంకితము గ.

16

టీ. కవి...ముకుటంబు-కవిరాజ=కవిశ్రేష్ఠులయొక్క, రాజి = సమూహము
నకు, శ్రేఖర = శిరోఘాతగురూపమయిన, హీర = వజ్రమయమయిన, ముకుటంబు =
శిరీటమువంటివాడును, శ్రీ...కరుండు-శ్రీహీరకుల=శ్రీహీరునివంశమునెది, వా

స్థి=సముద్రమునకు, శిశిరకరుడు=చంద్రునిపంటివాడును, శ్రీహీరుడు కవితం
 డ్రీయని తెలియునది, మామల్లదేవికుమారరత్నంబు=మామల్లదేవియొక్క తన
 యమణియు, చింతా... ఫలంబు-చింతామణి మంత్ర=చింతామణియనెడి మం
 త్రముయొక్క, చింతన=స్తరించుటకు, ఫలంబు=ఫలముపంటివాడును- అనఁ
 గా నతనితిల్లిపండుబు చింతామణి మంత్రోపాసనచేసినందువలన నుద్భవించి
 వాడనుట. కవి...నీనుడు-కవికుల=కవిసమూహముచే, అదృష్ట=చూడఁ
 బడని, అధ్వ=వార్గమందు, గమన=నడచుటకు, అధ్వనీనుడు = బాటసారి
 యయినవాడును - అనఁగా సంతకుఁ బూర్వమున్న కవీశ్వరులెఱుంగని క్రొత్త
 మార్గములఁ ద్రొక్కువాడనుట. కాశ్చీర...హేళి-కాశ్చీరస్పృశ=కాశ్చీరరాజా
 యొక్క, సభకిమల=సభయునెడిపద్మమునకు, హేళి=సూర్యునిపంటివాడును,
 ఇటనభాశబ్దము స్త్రీగ్రంథమయినను వ్యా॥ సూ॥ సభారాజామమ్యపూర్వా॥
 అనుమాత్రిముచే నపుంసకలింగమాయెను. ఖండన...బుద్ధి-ఖండనగ్రంథ=ఖండ
 నఖాద్యమనెడి గ్రంథమును, సంగ్రహన=కూర్చుటయందు - రచించుటయంద
 మట, కర్మశ=దిట్టయైన, బుద్ధి=బుద్ధిగలవాడును- అనఁగా శ్రీహర్షుడు ఖం
 డనఖాద్య మనెడిగ్రంథమును రచించినవాడనుట, మట్...చక్రవర్తి-మట్=
 అఱువిధములయిన, తిర్క్కఫక్కికా=తిర్క్కకాస్త్రీఫణికులకు, చక్రవర్తి=సా
 ర్వభౌమునిపంటివాడు- అనఁగా గౌతమకాణాద వైశేషికాదితిర్క్కకాస్త్రీ
 ములయందుఁ బ్రవీణుడనుట, భట్టపార్షుండు=భట్టపార్షు డనుకవీశ్వరుడు,
 ప్రాథవాత్పాటవమునకే = ప్రాథమయిన వాక్యములయొక్క పఠుత్వముచే,
 ఎద్ది=ఏగ్రంథమును, బుధలోకహితము పాంఠిక=పండిత సమూహముయొక్క
 మేలుకొనుట, రచించెకే=చేసెనో, అనఁగా “నైషధంవిద్యదాషధమ” అనిప్ర
 సిద్ధిచెందినగ్రంథమును రచించి పండితుల కుపకారముచేసినవాడనుట. అట్టి నై
 షధసత్కావ్యము=అటుపంటి నైషధకావ్యమును, అనుభు = వాపరహితుడ
 యైనశ్రీనాథుఁడా, నాకేరీక అంకితముగా=నా కంకితముగా, అంద్రభా
 షక్ = తెనుఁగుభాషయందు, ఒనరింపుము=రచింపుము- అనగా భాషా-తరీక
 రణముచేయుము.

తాత్పర్యము స్పష్టము.

చ. పనిపడి నారికేళఫలపాకమునం జవి యైనభట్టహ
 ధ్మనికవి తానుగుంభములు సోమరిపోతులు *కొందఱయ్యలా
 నని కొనియాడనేర రది శ యట్టిదలేజవరాలు చెక్కుగీఁ
 టిన వసవల్పుబాలకుఁడు శ డెందమునం గలఁగంగ నేర్చునే. 17

టీ. నారికేళఫలపాకమునం = నారికేళపాకముచే, చేవి = రుచి, విస...
 గుంభనములు-విస = కలయట్టి, భట్టహర్షుని = శ్రీహర్షుఁడనడి కవియొక్క, కవి
 తానుగుంభనములు = కవిత్వసందర్భములు, సోమరిపోతులొందఱు = కొందఱు
 సోమరిపోతు లై చదువెఱుంగనివారు, అయ్యలు = అయ్యయ్యో, పనిపడి = అక్క
 ఱగొని, డెన్ అని = మేలయినదని, కొనియాడన్ నేరదు = మతింపజాలదు, అది
 = అనుతింపలేకుండుట, అట్టిద = అటువంటిదే - అనఁగా వారువట్టిమాధులుకావు
 వఁడెలిమిచేమతింపలేరనుట, లేజవరాలు = నూతనమయిన యావనముగల
 స్త్రీ), చెక్కుగీఁటినన్ = చెక్కునొక్కైనచో, వసవల్పుబాలకుఁడు = వసవాసన
 గొట్టుబాలకుఁడు - పసిబిడ్డఁడు, డెందమునం = మనస్సునందు, కలఁగంగన్ నే
 ర్చునే = కలఁకఁ చెందునా? అనఁగా మన్తధరికారము చెంగఁడనుట.

తా. ఓశ్రీనాథా! పసిబిడ్డఁ డెలపరువము గలమందరి చెక్కు నొక్కైనను,
 మఱికొన్ని శృంగారవిలాసములను నివలించినను, దాని చేష్టలయందలిసార
 మును గ్రహింపలేనట్లు నారికేళపాకముచే రుచింపునట్టి శ్రీహర్షుని కవిత్వచమ
 త్కారములను, గొందఱు సోమరిపోతు లక్కటకటా! తెలిసికోలేరు గదా?
 వ. అని సరికి సబహుమానంబుగాఁ గర్పూరతాంబూలం బొసం
 గి జాంబూనదాంబూధరణంబులు గట్టనిచ్చి వీడ్కొలిపి
 నేను నర్చుహాసధానునిం గృతినాయకుంజేసి నైషధకాన్యం

* కొందఱియ్య నైనని, 'అయ్య' అనుటకు 'తనుమధ్య...యియ్య, య
 నియ్య' అదిపర్వ-ర. 'చెక్కునగు... బెరిగి యియ్య యగు నిప్పుడు' అది-౬. అని
 నన్నయప్రయోగములు గలవు.

బు చెప్పందొడంగితిఁ దత్ప్రారంభంబునకు మంగళాచరణంబుగాఁ దదీయవంశావతారం బభివర్ణించెద. 18

టీ. అని పలికే = ఇట్లునంభాపించి, నటహామనంబుగాఁ = గౌరవముతో, శర్వరశాంబాలంబుఁ = శర్వరముతోఁగూడిన శాంబాలమున, ఒసంగి = ఇచ్చి, జాంబూనదాంబరాధరణంబులు - జాంబూనద = కనకమయములయిన, అంబర = వస్త్రములను, ఆధరణంబులు = అలంకారములను, కట్టఁ ఇచ్చి = ధరింపఁజేసి, వీడ్కోలిపినఁ = పంపఁగా, నేనును, అమృతప్రధానునిఁ = ఆ సింగనామాత్యవర్షుని, కృతి నాయకుఁ = కృతి కథిపతిగా, చేసి, నైషధకావ్యంబుఁ = నైషధమనెడికావ్యమును, చెప్పఁ తొడఁగితిఁ = తెనిగింపఁబూనితిని, తత్ప్రారంభంబునకుఁ = ఆగ్రంథప్రారంభమునకు, మంగళాచరణంబుగాఁ = మంగళము వాచరించుటకై, తదీయవంశావతారంబు - తదీయ = ఆసింగనామాత్యునియొక్క, వంశావతారంబు = వంశక్రమమును, అభివర్ణించెదను = వర్ణించిచెప్పెదను.

తా. స్పష్టము.

శా. తోరం బైనతపోవిశేషమున సద్యోజాతవక్త్రంబున
నైరవల్లభుచేత దీక్షఁ గొనియె న్నప్తములం దొక్కఁ జై
తారావీధి నలంకరించె గనియెం న్ద్రయ్యర్థసంఘాతముఁ
భారద్వాజమహామునీంద్రుఁ దగదేవధక్తిం బ్రశంసింపఁగన్.

టీ. తోరంబు = గొప్పది, విసతపోవిశేషమునఁ = అయినటువంటి తపంబు పెంపుచే, సద్యోజాతవక్త్రంబునఁ = సద్యోజాతముని పేరుగల ముఖముచేత, గౌరవల్లభుచేతఁ = ఈశ్వరునిచే, దీక్షఁ = శివపంచాక్షరీమంత్రమును, కొనియెఁ = ఉపదేశమునొందెను, నప్తములందుఁ = నప్తమహర్షులలోను, ఒక్కఁ జై = ఒకఁడయి, తారావీధిఁ = ఆకాశమును, అలంకరించెఁ = భూషించెను, ద్రయ్యర్థసంఘాతముఁ = వేదార్థసమాహానును, కనియెఁ = పొందెను, భారద్వాజమహామునీంద్రుఁ = అటువంటి భారద్వాజమహామునిని, భక్తిఁ = భక్తిచే, పశంసింపఁగన్ తగదే = నుతింపనొప్పదా? అనఁగా నుతింపనొప్పననుట.

తా. భారద్వాజ మహామునీంద్రుండు ఘోరంబగుతపంబు చేసి యాత్మరక్షిం బ్రసన్నునిగాఁ జేసికొని యతనినే గురువుగాఁజేసికొని సద్యోజాతము, వామదేవము, తత్పురుషము, ఈశాన్యము, అఘోరము, అనెడి యాత్మరుని యైదుముఖంబులలో మిగులఁ బ్రధాన మయినసద్యోజాతముఖముచే మంత్రోపాసన నందెను. మఱియుఁ దపోవిశేషముచేతనే నప్తమహర్షులలో నొకరుండై గగనము నలంకరించెను. మఱియు వేదసమూహమును సంగ్రహించెను. అటువంటి మహాత్ముడయిన భారద్వాజమహామునిని గొనియాడజొప్పదా?

ఉ. ఆమునినాథునన్వయమునం దుదయించెఁబయింపయోనిధిక్యామవతీకశత్రుఁ డుదరయం బయినట్లుగఁ గల్పవృక్షచింతామణికామధేనుసమరదాననిరూఢుండు విద్విషత్తమస్తోమదివాకరుండువెదతూర్కనమంత్రికులగ్రగణ్యుడై.

టీ. ఆమునినాథు నన్వయమునందుఁ = ఆభారద్వాజ మహామునియొక్క పంశమందు, కల్ప .. నిరూఢుండు = కల్పవృక్ష = కల్పవృక్షముతోను, చింతామణి = చింతామణితోను, కామధేను = కామధేనువుతోను, సమ = సమానమయిన, దాన = వితరణగుణమునందు, నిరూఢుండు = స్థిరఁడయినవాఁడును, విద్విషత్ ... దివాకరుండు, విద్విషత్ = శత్రువులనెడి, తమస్తోమ = చీకట్లసమూహమునకు, దివాకరుండు = నూర్చునినంటివాఁడును, పెదతూర్కనమంత్రి = పెదతూర్కన్నయను పేరుగలయమాత్యుండు, కులగ్రగణ్యుడై = కులమునకువ్రగైనరుడై, పయింపయోనిధిక్ = పాలసంధ్రమనందు, యామవతీకశత్రుఁడు = చంద్రుండు, ఉదయంబయినట్లుగఁ = పుట్టినట్లుగా, ఉదయించె = పుట్టెను. ఇట “పయింపయోనిధిక్ యామవతీకశత్రుఁడు” అన్న యుపమానమువలన, నామునినాథునంశము ధీరమునలె నిష్కళంక మైయున్నదనియు నాతూర్కనమంత్రి, చంద్రుండు తనకళలచే లోకమున కానందముకలిగించునట్లు, తనసుగుణపుంజముచేఁ బ్రజల కానందము కలిగించుచున్నాఁడనియు సారస్వము స్ఫురించుచున్నది.

తా. దానమునందుఁ గల్పవృక్షదులతో సమానుడై శత్రుహంతుడై యొ

ప్పు పెదకూర్కన్న మంత్ర, మంత్రప్రధానుడయి ఊరసాగరమునందుఁజుండుఁ
డుదయించినచందమున, నాభారద్యాజమునీంద్రునివంశమం దవతరించెను.

వ. తత్సంతానక్రమంబున.

21

టీ. స్పష్టము.

ము. కుటిలారాతివరూఢినీధనశిరఃకుట్టాక ధాటీమహా

మటమాధ్యానవిపాట్యమానదశవికీర్ణగుండు త్రైలోక్యసం
పుటపేటీపరిపూర్ణకీర్తిమయకర్మరూప్రప్రకాండుండు శ్రీ
చిటిపెద్దప్రభుః చొప్పె విక్రమపురీసింహాసనాధ్యాసీ యై.

టీ కుటిలారాతి...భాగుండు-కుటిల = కపలులయిన, ఆరాతి=శత్రువుల
యొక్క, మరూఢినీధవ=నేనాధిపతులయొక్క, శిరః=తలలను, కుట్టాక = చేరించు
నట్టి, ధాటీ=నండగూత్రముగలి, మహాపటనా=గొప్పతనపైటలయొక్క, ధ్యాన
=ధ్యనిచే, విపాట్యమాన=బ్రద్దలు గొట్టబడుచున్న, దశ=పదియయిన, వికీర్ణ
గుండు=దిక్కులు గలవాఁడును - దీనిచే దిక్కులపై గెలిచినవాఁడనియుఁ లే
కుక్కశత్రువుల సంహరించినవాఁడనియు వ్యంజితము, త్రైలోక్య...ప్రకాండుం
డు, త్రైలోక్య=మూడులోకములనెడి, సంపుటపేటీ=బరిశెమటి పైపైయుండు,
పరిపూర్ణ=నిండినట్టి, కీర్తిమయ=యశోరూపమయిన, కర్మరూప్రప్రకాండుండు
=మంచి కర్మరమగులవాఁడును, శ్రీ...ప్రభుఁడు, శ్రీ=లక్ష్మీయుఁడయిన,
చిటిపెద్దప్రభువు=చిటిపెద్దన్న యనెడి ప్రభువు, విక్రమ...ధ్యాసీ యై - విక్ర
మపురీ=విక్రమనగరమయొక్క, సింహాసన=సింహాసనమునందు, అధ్యాసీయై=ఆ
రాతిపొందినవాఁడయి, ఒప్పె=ప్రకాశించెను.

తా. దిగ్విజయార్థము దాడివెడలి కుటిలులైన శత్రునేనాధిపతుల శిరస్సులను
దుడుముచుచోయి, దశదిశలును గొప్పతనపైటల చప్పుళ్లచే బ్రద్దలువాఁడు, నలు
దిక్కులు గెలిచినవాఁడై, దానందేసి మూడులోకములయందు బరిగయందుఁ
నించిన గర్వరమునెరి తనకీర్తిపడఁగా, చిట్టిపెద్దన్న ప్రభువు విక్రమనగర
సింహాసనాసీనుఁ డయి ప్రకాశించెను. అలలః రూపకము.

క. ఆచిటి పెద్ద ప్రభునకు, వాచస్పతి సదృశ నీతి నై భవలక్ష్మీ
వైచిత్ర్యక థిక విమలశి, వాచార ఘనుండు మామిడన్న జనించెన్.

టీ. వాచస్పతి... వైచిత్ర్యిక - వాచస్పతి = బృహస్పతితో, సదృశ = సమాన
మైన, నీతి నై భవ = నీతి ప్రాభవముయొక్క, లక్ష్మీ = సంపదయొక్క, వైచిత్రీ
కీ = వైచిత్ర్యముగల, ఆచిటి పెద్ద ప్రభువునకు, అధిక.. ఘనుండు - అధిక = గొ
ప్పదయిన, విమల = నిర్మలమయిన, శివ = మంగళశ్రవణ మయిన, ఆచార = ప్రవర్త
ములచే, ఘనుండు = గొప్పవాడగు, మామిడన్న = మామిడన్న యశాది మంత్రి,
జనించెన్ = పుట్టెను.

ఉ. స్వామి హితంబునకొ నమదశాత్రవభంజనశక్తి బంధు ర
తొనుహనీయసంపద వశసంతసమాగమపుల్లమల్లి కా
స్తామసుమారపాండురయశోగరిమంబున ధర్మశీలత
మామిడిమంత్రిని బోల మఱి నమంత్రులు లేరు సమంధరాస్థలిన్.

టీ. స్వామి హితంబునకొ = ప్రభువునకు హిత కార్యము లొనర్చుటయందు,
మద... శక్తికొ = సమద = కార్యముతోఁ గూడిన, శాత్రవ = శత్రువులను, భంజ
న = సంహరించుటయందున, శక్తికొ = సామర్థ్యమందును, బంధు... సంపదకొ =
బంధు = చుట్టాలను, రతొ = రక్షించుట చేతి, మహనీయ = పూజ్యస్త్రీ, సంపదకొ =
సంపదయందును, వెసంతి... గరిమంబునకొ = వెసంతి = వెసంతి కాలముయొక్క, న
మాగమ = ఎచ్చుట చే, పుల్ల = వికసించిన, మల్లి కాస్తామ = మల్లెపూవుల సమాహమవ
లెను, తుషార = మంచువలెను, పాండుర = తెల్లని, యశోగరిమంబునకొ = కీర్తి పెం
పునందును, ధర్మశీలతకొ = ధర్మయుక్తమైన ఆచారమందును, మామిడిమం
త్రికొ = మామిడి మంత్రిని, పోలకొ = నరిపోలుటకు, సమంధరాస్థలికొ = భూమి
మందు, మఱి మంత్రులు లేరు = వేఱు మంత్రులు లేరు - అనఁగా నిరుపమాన డ
నట.

తా. ప్రభుహితము చేయుటయందును, శత్రుభంజనమందును, బంధురక్షణ
మందును, కీర్తియందును, ధర్మవర్తనమందును మామిడిమంత్రివరునికి పోటిని
వచ్చి మంత్రులు లోకమునలేరు.

తే. అతనియధాంగలక్ష్మీయశక్కాంబ గనియె
 నాత్మజల వేదమూర్తులనభినిభుల
 వెలయ శ్రీపెద్దనామాత్యకవీరభద్ర
 మారనప్రభునామనీమంత్రివరుల.

25

టీ. అతని యధాంగలక్ష్మీ = ఆమాచిడిమంత్రి భార్యయగు-భార్య పురుషునం
 దర్శము గనుక ఆధాంగలక్ష్మీయనబడెను, అక్కాంబ = అక్కమాంబ, వెలయన్
 = ఉప్పునట్లుగా, వేదమూర్తులన్ = వేదస్వరూపులయినట్టియు, అభినిభులన్ =
 సముద్రములతో సమావలయినట్టియు, శ్రీ...మొలన్, శ్రీ = శ్రీభాయితరులయిన,
 పెద్దనామాత్య = పెద్దనమంత్రిని, వీరభద్ర = వీరభద్ర మంత్రిని, మారనప్రభున్ =
 మారన్నమంత్రిని, నామనమంత్రిమొలన్ = నామన్నయనెడిమంత్రివరుని, కని
 యెన్ = కాంచెను.

సీ. అనవద్యహృద్య విద్యాబుద్ధిసంసిద్ధి
 బిసహసాసనునున్ పేదవిభుడు
 భద్రనిర్మలదాసాజ్ఞాదాసముద్వృత్తి
 గద్రూఢపుండు వీరభద్రమంత్రి
 మేరుభూధరసాగరీధి తాగుణహారి
 నెలలబలార్చియై శౌరి

• స్వామిభక్తిహితైకభానవైభవభూమి
 భామినిరతిరాజనామరాజు

తే. మామిడిశర్కసాగరామరకుజంబు

• 'స్వామిభక్తిహితైకభూమవైభవభూమి' అని వ్రాసెను. ఆపస్తంబు,
 స్వామిభక్తిహిత = ఏకకలని భక్తియందును మేలువందును, ఏక = ముఖ్యమయి
 వదియు, భూమ = మిక్కిలి గొప్పదియనగు, వైభవ = ప్రాభవమునకను, భూ
 మి = స్థానమైనట్టివాడును, తన పెంపు సొంపునంతయు స్వామికిఁగొలుపునీయి
 తనికే మేలు గూర్చుటయందే వియోగించువాడనట.

లక్కమాంచికాకుక్తిరతాంకురములు

వంశపావను లఠ్ఠార్థివాంచితార్థ

దానశౌండులు సౌభాగ్యతరీధర్మపరులు.

26

టీ. అనవద్య...సంసిద్ధి, అనవద్య=తక్కువకాని, హృద్య=మనోహరమైన, విద్యాబుద్ధి=విద్యాబుద్ధులయొక్క, సంసిద్ధి=సంప్రాప్తిచే, వినయహాస సుమద్ది=బ్రహ్మలో సమానుడయిన, పెద్దవిభుడు = పెద్దనామాత్యుండును, అనగా పెద్దనామాత్యుడు విద్యాబుద్ధులయందు బ్రహ్మలో సమానుడనిభావము, భద్ర...పుత్తి-భద్ర=మంగళమయిన, నిర్మిద్ర=ప్రకాశమయిన, వాఙ్మద్రా=వాక్స్వరూపముయొక్క, సముద్యుత్తి=అతిశయముచేత, కద్రూభవుడు=శేషునిపింటివాడగు, వీరభద్రమంత్రి=వీరభద్రామాత్యుండును, వీరభద్రుడు=శేషుని వాఙ్మలముపింటి వాఙ్మలము కలవాడని భావము. మఱియు శేషునిపింటివాడని చెప్పటచే నతడు రచించిన భావ్యవాక్కులవలె వీరభద్రుని వాక్యములు నిర్దుష్టములయి యుండుననుట. మే...హరి - మేరుభూధర = మేగుపగ్గతెముయొక్క, సార = నిగ్గయిన. ఛీరితగుణ = ధైర్యగుణమును, హరి = హరించెడునట్టియు, వైరి = లబ్ధిలబ్ధి - వైరి = శత్రువులనెడి, శైల=పర్వతములకు, బలారి=ఇంద్రునిలో సమానుడయి, మారశారి=మారన్నమంత్రియు-మారన్న మేరువులో నివాసమయిన ధైర్యముగలవాడనియు శత్రువుల జంభువాడనియు భావము, స్వామి...భూమి, స్వామి భక్తి=ప్రభువునందలి భక్తికి, హిత=ప్రభువునకు మేలుచేయుటయే, ఏ = ముఖ్యముగాఁగల, భావ=చిత్తమును, వైభవ=ప్రాభవమునకు, భూమి=నిలయుమైనట్టియు, భామినిరతి రాజు=స్త్రీలకు మన్నఘనిపింటివాడు అగు, నామరాజు=నామశత్రువు(ఈ నలువురు) మామిడి...కుజంబులు, మామిడిశ్వర=మామిడివిభువనెడి, సాగర=సముద్రమునందుబుట్టిన, అమరకుజంబులు=కల్పవృక్షములపింటివారు, అక్క...రములు, అక్కమాంచికా=అక్కమాంబమునెడి, శుక్తి=సుత్రైపుచిప్పకు, రతాంకురములు=మత్తములపింటివారును, వంశపావనులు=వంశమును బవిశ్రమ చేయువారలును, అఠ్ఠార్థి...శౌండులు, అఠ్ఠార్థి=యాచకులయొక్క, వాంఛితార్థ=ఇష్ట

ములను, రాన=ఇచ్చుటయందు, శౌండులు=నేర్పుగలవారును, సాభాత్ర ధర్మ
=మంచి సోదరభావము నెడిధర్మమందు, పనులు=న క్తులయినవారు-అనఁగా మం
చి సోదరభావముగలవారనుట.

మ. అనతారాతి వసుంధరారమణ సోప్తాంగాపహరక్రియా

ఘనసంరంభవిజృంభమాణపలుదోఃఖర్జూన్వితీయాద్భుతం

డనవేమాధిపరాజ్యభారభరణవ్యాపారదత్తుండు పె

ద్దనమృతీశుఁడుమామిడన్న సుతుఁడోతన్మాత్రుఁడేమాడఁగన్.

టీ. అనత . ద్భుతమందు, అనత=నకులుకాని-అనఁగాఁ దనయొడల వినయము
చూపనివారనుట, అరాతివసుంధరారమణ=శత్రుభూపతులయొక్క, సప్తాంగ
=రాజ్యాంగముల నేడింటిని- స్వామి, అమాత్యులు, పురిము, రాష్ట్రము, ధనా
గారములు, వండము, మిత్రబలము నెడియేమను రాజ్యమునకింక మఱి నెప్పుదురు.
అపహరక్రియా=అపహరించుట యనెడి వ్యాపారమందు, ఘన=గొప్పదైన,
సంరంభ=తోందరపాటుతో, విజృంభమాణ=విజృంభించుచున్నట్టియు, పటు
=సమర్థములైన, దోః=భుజములయొక్క, ఖర్జూ = దురద్రుల, ద్వితీయాద్భు
తమందు=రెండవయర్థమందు, అనన్=అని పలుకుచుండఁగా, వేమా...దత్తుండు,
వేమాధిప=వేమమండలాధిపతియొక్క, రాజ్యభార=రాజ్యముయొక్క బరువును,
భరణ=పోంచుటయనెడి, వ్యాపార=వ్యాపారమందు, దత్తుండు=సమర్థుడగు
నట్టియు, మామిడన్న సుతుఁడు=మామిడి ముత్రియొక్క కుమారుడయిన, పె
ద్దనమృతీశుఁడు=పెద్దనామాత్యుఁడు, చూడఁగాన్=అట్లేచింపఁగా, ఏత
న్మాత్రుఁడే=సాధారణుఁడా? అనఁగా సామాన్యుఁడు కాఁడనుట

తా. శత్రుభూపతులయొక్క రాజ్యము నపహరించుట యనెడివ్యా
పారమందు సరభసంబుగో విజృంభించు చున్న బాహుభుజగలవాడయి
రెండవయర్థమందు డని జనులందఱిచేఁ బిలువఁబడుచు వేమకాధిపతిరాజ్యభా
రము పోంచుటయందు సమర్థుడై యున్న పెద్దనామాత్యుఁడు సామాన్య
తొత్తులవలెఁ జెప్పఁదగినవాఁడు కాఁడు.

ఉ. హేమధరాధరేంద్రమునః కెంతయుఁబెద్ద ధృతిఁ భుజంగమ
స్వామికి మేలుచేయి పలుకవాగ్విభవంబున బుద్ధిసంపదం
దామరచూలికిఁ సరి ప్రసాదానులు దక్కినవారు సాటియే
మామిడివీరభద్రున కశీమాత్యశిఖామణి కివ్వసుంధరన్. 28

టీ. ధృతిఁ = ధైర్యగుణముచే, హేమధరాధరేంద్రమునకుఁ = మేరుపర్వతముకంటె, ఎంతయుఁ = మిక్కిలి, పెద్ద = గొప్పవాఁడు, పలుకవాగ్విభవంబున = సమర్థమయిన వాక్యసంపదచే, భుజంగమస్వామికిఁ = శేషునకు, మేలుచేయి = ప్రేమచేయి-అనఁగా శేషునికంటె నధికుఁడనుట, బుద్ధిసంపదఁ = ధీనమృద్ధిచే, తామరచూలికిఁ = బ్రహ్మకు, సరి = సమానుఁడు, ఇవ్వసుంధరఁ = ఈ భూమియందు, అమాత్యశిఖామణికిఁ = మంత్రివర్యుఁడయిన, మామిడి వీరభద్రునకుఁ = మామిడన్నకుమారుఁ డయినవీరభద్రునకు, తక్కినవారు = ప్రధానులు తక్కుఁగల మంత్రివరు లందఱు, సాటియే = సరిపోలుదురా? అనఁగా సరిరారని యర్థము.

తా. మామిడివీరభద్రమంత్రి, మేరుపర్వతమును మించిన ధైర్యముకలవాఁడు, శేషునికంటె నధికమయినవాక్సంపదకలవాఁడు, బుద్ధికి బ్రహ్మతో సమానుఁడు. అట్టివీరభద్రమంత్రికి దక్కినమంత్రిలు నములు కా.

ఉ. సత్యవచోనిరూఢుఁడు నిశశాకర శేఖరభక్తి భావనా
సాత్యవతేయుఁ డున్బటభుజాబలవిక్రమకేళివిక్రమా
దిత్యుఁడు కార్యఖడ్గసముదీర్ఘుఁడు మామిడిమంత్రిమారనా
మాత్యుఁడువానిఁ బోల వశశీమా ధరణీధవమంత్రికోటికిన్.

టీ. మామిడిమంత్రి మారనామాత్యుఁడు = మామిడి మంత్రికుమారుఁడయిన మారన్నమంత్రి, సత్యవచోనిరూఢుఁడు = సత్యము పలుకుటయందు స్థిరమయిన వాఁడు. అనఁగా నెల్లప్పుడు సత్యము పలుకువాఁడని యనుట. నిశాకిర... సా

*ఈ పద్యములో ఎంతటి పెద్ద అని పాశాంతరము. ఇచ్చట వ్యవ్యంశకునన్నియుగావున మొదటిపాతకు మేలని తోచెడిది.

త్యవతేయుఁడు, నికాకరశేఖర = చంద్రకలావరంసునియొక్క - అనఁగా నీత్య
 రునియొక్క, భక్తి = భక్తిరూపమయిన, భావనా = భావనమందు, సాత్యవతే
 యుఁడు = వ్యాసుఁడు - అనఁగా వ్యాసునివంటివాఁడనుట, ఉద్భట... అడత్యుఁ
 డు - ఉద్భట = ఘనమయిన, భుజాబల = బాహుబలముచేతను, విక్రమశేలి = పరాక్ర
 మక్షీడచేతను, విక్రమాదిత్యుఁడు = విక్రమార్కునివంటివాఁడు, కార్యఖడ్గ = కార్య
 మునను ఖడ్గమునను - ఇట కార్యశబ్దముచే యుక్తియు ఖడ్గశబ్దముచే శౌర్య
 మును దెలియవచ్చి. 'నీతలన మనకార్యఖడ్గంబులమో పెక్కించె' విరాట,
 శంభ. 'కార్యమును ఖడ్గమును నింతగలుగు నీవు' ఉద్యోగ, చతుర్థ. సముదీ
 ర్ణుఁడు = మిక్కిలి గొప్పవాఁడు, ధరణీధవమంత్రోటికి = రాజాం
 యోద్ధమందు తక్కినవంతులకు, వానిఁ = ఆమారనామాత్యుని, పోలఁ =
 శమా = సరిపోలఁదరమగునా? అనఁగా వారు సములు కారసుట.

తా. మారనామాత్యుఁడు సత్యనింఘుఁడు; శివభక్తియుండు వ్యాసునితోస
 మానుఁడు; బలవిక్రమములచే విక్రమార్కునితోదులదూగును; మఱియు
 మంత్రనిర్వహణమును శౌర్యమునుగలవాఁడు; అట్టిమారన్నమంత్రితోఁదక్కిన
 మంత్రు లెంతిమాత్రము సరిరారు.

తా. స్వామిద్రోహరగండలాంఘనునకుఁ సంగ్రామగాండీవికిఁ
 వేమత్వపతి కార్యభారంబనావిభ్యాతధీశక్తికిఁ
 నామామాత్యున కన్యరాజుటలార స్త్రస్థైర్యధాన్యైశ్వర
 స్త్రోమావాకరణప్రవీణునకు మంత్రుల సాటియేయెవ్వరున్.

టీ. స్వామి...లాంఘనునకుఁ - స్వామి = ప్రభువులవిషయమయి, ద్రోహర =
 ద్రోహించింతగలవారియొడ, గండ = వీరుఁడనెడి, లాంఘనునకుఁ = చిరుదపదము
 గలవాఁడును - అనఁగా రాజద్రోహకారులను జంతువాఁడనుట, సంగ్రామ
 గాండీవికి - సంగ్రామ = యుద్ధమందు, గాండీవికి = అర్జునునివంటివాఁడును,
 వేమ...శక్తికి - వేమత్వపతి = వేమరాజయొక్క, కార్యభార = కార్యములయొ
 క్కు జరుపును, కలనా = నిర్వహించుట చే, విభ్యాత = ప్రసిద్ధి కెక్కిన, ధీశక్తికి =
 బుద్ధిసామర్థ్యముకలవాఁడును - అనఁగా దనబుద్ధికార్యముచే వేమ మండలా

ధిపునియొక్క రాజ్యమును నిరపాయముగాఁ గాపాడి గులభ్యాతి గంచినవాడ నుట. అన్య...ప్రవీణునకుఁ - అన్యరాజ = శత్రురాజులయొక్క, నిటల = ఫాలములయొక్క, అంతిర్ = మధ్యభాగమందు, న్యస్త = వ్రాయబడిన, భాగ్యాక్షరస్తోమ = భాగ్యమును జెలిఁగుఁజేసెడి యక్షరములయొక్క పంక్తిని - అనఁగా భాగ్యవంతుఁడగునని బ్రహ్మవ్రాసినవ్రాలను, అపాకరణ=తుడిచివేయుటయందు, ప్రవీణునకుఁ = నేర్వగలవాఁడును, ఇట బ్రహ్మవ్రాసినవ్రాతనుగూడఁదప్పుగా జేయఁగలవాఁడని చెప్పబడినది. “లలాటరేఖానపునః ప్రయాతి” అను ప్రమాణముంబట్టి బ్రహ్మవ్రాత దిగుగనిదయినను నామనమంత్రి దిప్పివేయఁగలఁడని చెప్పుటవలన నసాధ్యకార్యములయిననుసాధింపఁగలఁడని భావము, అగు, నామామాత్యునకుఁ = నామన మంత్రికి, మంత్రులు ఎవ్వరుఁ = ఏమంత్రులైనను, సాటియే = నమానులగుదురా? నమానులు కారనుట.

తా. నామనమంత్రి స్వామిద్రోహరగండుఁ డనుచిరుదముగలవాఁడు, యాధ్యమనందర్జునునితో నమానుఁడు, వేమభూపతియొక్క రాజ్యకార్యముల నెఱవేర్చుటయందుఁ బ్రతితమయినబుద్ధి కలవాఁడు, శత్రురాజులయొక్క భాగ్యరేఖను దుడుచువాఁడు. అట్టి నామనమంత్రికి నేమంత్రులు, సరిరారు.

ఉ. తమ్ములు దన్నుమువ్వురును దైవముగా గురుగా మహానిధానమ్ముగ దాతగాఁ దమమనంబుల భావనసేసి కొల్వ భాగ్యమ్ములకెల్ల నెల్లయయి కాంచె బ్రసిద్ధి నృపప్రధాన రత్నమ్మగుమంత్రి పెద్దన యుదాత్తమతిఁ రఘురాముకై వడిన్.

టీ. నృపప్రధానరత్నమ్ము = వేమరాజునకు ముఖ్యమంత్రి, అగు మంత్రి పెద్దన = అయినట్టి పెద్దనమంత్రి, తమ్ముఁ, తమ్ములు మువ్వురు = సోదరులుమగ్గురు, దైవముగాఁ = భగవంతునిగాను, గురుగాఁ = గురువునిగాను, మహానిధానమ్ముగఁ = పెన్నిధిగాను, దాతగాఁ = సర్వమునిచ్చునట్టి వానినిగాను, తమ మనంబులఁ = తమ చిత్తములయందు, భావన చేసి = తలంచి, కొల్వఁ = నేవించుచుండఁగా, భాగ్యమ్ములకుఁ ఎల్లఁ = నమత్తమయిన భాగ్యములకు, ఎల్లయయి = తేరయ

యిన వాడయి - అనగా సంతకంపై నెక్కుడు భాగ్య మెవ్వరికి నుండ
దని యభిప్రాయము, రఘురాముకైవడి = రామచంద్రునివలె, ఉదాత్తమ
త్రి = ఉదారభావముచే, ప్రసిద్ధికాంచెక్ = ప్రసిద్ధికైకము. అనగా లక్షణ
భరత శత్రుఘ్నులు రామచంద్రుని దైవముగాను గురువుగాను పెన్నిధానము
గాను దాతగాను, చలించి సేవించినట్లు పెద్దనమంత్రిని తత్తులు మగ్గురు సేవిం
చిరని భావము.

తా. మామిడి పెద్దనమంత్రి తనతత్తు లయినవీరభద్రాదులు మువ్వరును చ
న్న దైవమనియు, గురువనియు, పెన్నిధియనియు, దాతయనియు, దమచిత్త
ములయందుఁ చలించి సేవించుచుండఁగా రామచంద్రునివలె సుదారమయిన
మనస్సుతోఁ బ్రసిద్ధిచెందెను.

సీ. శాతమగోత్ర విశ్వాత్ముఁ డాప స్తంబ

పరమసంయమిసూక్ష్మత్రాసననుండు

గారాబుపౌత్రుండుగంధవారణుఁ డగు

శ్రీకేతనామాత్య శేఖరునకు

పేషణిహనుమంత్రబిరుదాంకుఁ డగురాచ

వారికి నెయ్యంపునరసుతుండు

చాహత్తమల్లుండు శివోహత్తనాగాయ

ణుండు ఖండియరాయశచండీబిరుదు

తే. మంత్రి యల్లాడరాజునూమహితపుణ్య

యన్నమాంబయుఁ దనకు సత్యంతగరిమ

దల్లియునుదండ్రియును గాఁగఁగదనరుసట్టి

తల్లమాంబికాదేవి నురద్యాహమయ్యె.

32

టీ. శాతమగోత్రవిశ్వాత్ముఁడు = శాతమగోత్రముకలవారిలోఁ బ్రసిద్ధి
కక్కినవాఁడు, ఆప స్తంబ... పాపనుండు - ఆప స్తంబ పరమసంయమి = ఆప స్తంబ
శ్రవణప్రకుల 'బిరుదు' అని ఈ కారాంతముగ నే పాఠము చూపట్టుచున్నది.

మహామునియొక్క, సూత్ర=విధులను, పాపనుండు = పవిత్రముచేయువాడు,
గంధవారణుడు=గంధజాతి గజమువంటివాడు, అగు... శేఖరునకు, అగు=
అయినట్టి, శ్రీశేతనామాత్య శేఖరునకు = శ్రీశేతనమంత్రిమనకు, గారాబు
పొత్తుండు=ముద్దుమనుష్యుడయినట్టియు, పేషణి హనుమంత బిరుదాంకుడు=
పేషణి హనుమంతయ నెడిబిరుదపదములు లాంఛనముగాఁ గలవాడు, అగురాచ
వారికి = అయినట్టి రాజునకు - రాచవారు ఏకవచనము; రాజు అని యర్థ
ము, 'విష్ణుచ్చుడు రాచవారుఁ గురువంశముచేటున కోపకుండుట' ఉద్యో
గపర్వ, తృతీ. 'ఒకచపలాక్షి లేజిగురుటూయెలఁ గోయిలరాచవారి ఉత్తర
హరివంశము. 'ఏనిక మోముతాల్పైకు నెక్కడురావురాచవారు' భీమేశ్వర
ఖండము. నెయ్యంపువరసుతుండు = ముద్దుకుమారుడును, చోహత్తమల్లుండు=
చోహత్తమల్లుడనియు, దోహత్తనారాయణుండు=దోహత్త నారాయణు
డనియు, ఖండియరాయచండబిరుదు = ఖండియరాయచండయనెడి బిరుద
పదముగలవాడు, మంత్రి=మంత్రియగు, అల్లాడరాజును, మహితపుణ్య=కొని
యాడఁ దగినపుణ్యముగల, అన్నమాంబయు=అన్నమయ్య, తిలకు=తల్లమా
బికికనుట, తల్లియునుతండ్రియును, కాగ్ =అగుచుండఁగా, తనరునట్టితల్లమా
బికాదేవిని=ఒప్పుచున్న తల్లమాంబికయునునట్టి కాంతను, ఉద్వాహమయ్యె=
వివాహమాడెను.

తా. స్పష్టము.

మ. పనితారత్నము తల్లమాంబికకు శ్రీవత్సాంకతుల్యుండు పె
ద్దనకుంబుట్టిరి నందునుల్ విమలవిద్యాభారతీవల్లభుల్
వినతాసూనుసమాన విక్రమనిధుల్ శివీరుండు వేమాహ్వయుం
డును శ్రీసైగ్గడదండనాథతలకుండున్ సంగనామాత్యుడున్.

టీ. పనితారత్నము=స్త్రీలలో సుత్తయిరాలగు, తల్లమాంబికకు=తల్లమ
దేవికిని, శ్రీవత్సాంకతుల్యుండు=విష్ణువుతో సమానుడయిన, పెద్దనకు=పెద్ద
నమంత్రికిని, విమల...వల్లభుల్, విమల=నిరోపమయిన, విద్యా=చదువులకు,
భారతీవల్లభుల్=బ్రహ్మదేవునిపంటివారును, వినతా...నిధుల్, వినతాసూను=

గరుత్మంతునితో, సవాన = సరియయిన, విక్రమ = పరాక్రమమునకు, సుధురో =
నివాసభూతులును, వీరుండు = వీరుండయిన, వేమనన్మ
యనెడి పేరుగలట్టియు, శ్రీ...తిలకుండున్, శ్రీ = లక్ష్మీయుతుండయిన, ప్రెగ్గడ
దండనాథతిలకుండున్ = ప్రెగ్గడయ్యయనెడి పేరుగల దండనాయక శ్రీఘృః
తును, సింగ నామాత్యుఁడున్ = సింగ నామాత్యుండనెడి పేరుగలట్టియు, నందనులు =
కుమారులు, పుట్టిరి = కలిగిరి.

తా. తల్లమాంబికకును బెద్దనమంత్రికి వేమనమంత్రియు, ప్రెగ్గడయ్యయు,
సింగనమంత్రియు ననెడి పేరులుగలవారై విక్రమధుర్యులగు కుమారులుజనించిరి.
వ. అందగజుండు. 34

టీ. అందున్ = ఆసోదరులలో, అగ్రజుండు = పెద్దవాఁడు, అని ప్రపద్యముతో
నన్వయము.

సీ. కాలకంఠక తోరకంఠహుంకారంబు

చెవులు సోఁకనినాటికి చిత్తభవుఁడు

కుపితరాఘవఘనశ్రీకూరనారాచంబు

తనువు నాటనినాటికి పనధిరాజు

క్రుద్ధకుంభోద్భవశ్రీభూలతాకొటిల్య

విక్రమిఁ గ్రుంగనినాటికి వింధ్యశిఖరి

వీరభద్రోదారశ్రీఘోరవీరావేశ

విహృతిఁ గందనినాటికి తుహినకరుఁడు

తే. చక్కఁడనమున గాంభీర్యశీసారమునను

బ్రకటఁడై ర్యకళాకలాశములయందు

దండనాయక చూడావశీతంస మైన

మంత్రిమామిడివేమనాశ్రీమాత్యుఁ డెలమి. 35

టీ. దండనాయక చూడావశీతంసము = దండనాయకులలో శ్రీఘృఁడు,
అయినమంత్రిమామిడివేమనామాత్యుఁడు = అయినట్టిమంత్రియైన వేమన్న,

చక్కదనమునకొకటి = అందమునందు, కాల...హుంకారంబు, కాలకంఠ = ఈశ్వరునియొక్క, కకోర = కఠినమయిన, కంఠహుంకారంబు = పెడబొబ్బ, చెవులు సోకని నాటి = నొవులయందు, బడకుండనుండు కాలమందలి, చిత్తభవుడు = మన్తకుండు, గాంభీర్యసారమునకొకటి = గాంభీర్యాతిశయమునందు, కుపిత... వారాచంబు, కుపిత = క్రుద్ధుడయిన, రాఘవ = రామచంద్రునియొక్క, ఘన = గొప్పదయిన, శ్రూర = భయంకరమయిన, వారాచంబు = బాణము, తనువునాట నివాటి = శరీరమందు నాటకుండనుండు కాలమందలి, విపధిరాజు = సముద్రుడు, ప్రకటదైర్యకళాకలాపములయందు = ప్రసిద్ధమగు దైర్యమందును, కాంతి సంతానమందును, క్రుద్ధ...వికృతి, క్రుద్ధ...వికృతి - క్రుద్ధ = కోపించిన, కుంభాద్భవ = అగస్త్యునియొక్క, భూలతాకాటిల్య = బొమముడులయొక్క, వికృతి = వికారముచే, గ్రుంగనినాటి = భూమిమట్టమున కడగి పోక యుండు నప్పటి, వింధ్యశిఖర = వింధ్యపర్వతము, పీఠ...విహృతి - పీఠభద్ర = పీఠభద్రునియొక్క, ఉదార = గొప్పదియు, ఘోర = భయంకరమయినదియు, నగు, పీఠవేళ = పీఠర నావేశముచేతనైన, విహృతి = విహారముచేత, కందనినాటి = కంది పోక యుండిన కాలమందలి, సుహినకరుడు = చంద్రుడు అనగా మన్తకుని కంటెను సుండుచుండును, సముద్రుని కంటెను గంభీరుడగు వింధ్యగిరికింటెను ధీరుడును, చంద్రునికింటెను కాంతిమంతుడు నగు నిభావము.

తా. వేమనామాత్యుడు శివునికింటిమంటలచే దహింపబడనిమన్తకునితో సమానమయిన యందముగలవాడు, రామచంద్రునిబాణాన్నిచే గలంగిపోని సముద్రముతో సమానమైన గాంభీర్యముగలవాడు, అగస్త్యునికోపముచే భూమికి గ్రుంగనట్టి వింధ్యముతో సరియైన పైర్వముగలవాడు, పీఠభద్రునిచే మర్దింపబడని చంద్రునితో సరియైన కాంతిగలవాడు.

మ. తగుఁ గై వార మొనర్ప విక్రమకళాశ్రేణి తాళాలిశ్రీ
ప్రవగడన్నధ్వజనీతుఁ డుబునిధిగంభీరుండు శుంభద్విష
న్నగరద్వారక వాటపాటసవిధానప్రాధబాహుళ్య
యుగళుం డాహవసవ్యసాచి ధరిలోనొక్కండు పేరుక్కునన్.

టీ. విక్రమ...కాలి, విక్రమకళా=పరాక్రమశేఖయొక్క, ధారయతా=
భారవాహకత్వముచే, కాలి=ఒప్పుచున్నవాఁడును, అంబునిధిగంభీరుండు=సము
ద్రునితో నమానమయిన గాంభీర్యముగలవాఁడును, శుంభత్...యొగతుండు-
శుంభత్=ప్రకాశించుచున్న, ద్విషన్నగర = శత్రుపురములయొక్క, ద్వా
ర=ద్వారములయొక్క, కవాట=రిలుపులను, పాటన=బద్దలుచేయుటయనెడి,
విధాన= పనియందు, ప్రాధ=నేర్పగల, బాహర్గళ=అడ్డకట్టలపెంటి భుజముల
యొక్క, యొగతుండు=జతగలవాఁడు, ధరలోక=భూమియందు, పేరు+
ఉక్కునక=అధికమయినబలముచేత, ఒక్కండు= అపూర్వుఁడు లేక, వింత
కాఁడును-అనఁగా బలమునం దతినికిఁ బూర్వలెవ్వరును సాటిరారనుట. అహని
నన్యపాచి=యొద్దమునం దర్జునునితో సమానుఁడును, అగు, శ్రీప్రేగడన్నధ్వజినీ
శుండు, శ్రీ=శోభాయుతుఁడయిన, ప్రేగడన్నధ్వజినీశుండు= ప్రేగడన్నయ
నెడి సేనానాయకుండు, కైవారము=స్తోత్రమును, ఒనర్పక తగుక=చేయఁ
దగినవాఁడు-అనఁగా బొగడఁ దగినవాఁడని యర్థము.

తా. పరాక్రమకాలియు, సముద్రముతో సమ మగుగాంభీర్యగుణముగల
వాఁడును, శత్రుపురముల భేదించుటయందు సమర్థము లయినబాహువులుగల
వాఁడును, సంగరమునందుఁ గిరీటితో సమానుఁడు నగుప్రేగడయ్య యనెడి సే
నానాయకుండు భూమిలో నులింపఁ దగినవాఁడు.

సీ. గగనకల్లోలిస్తీకల్లోలమాలికా

హల్లీనకిములతో శ సవళులించి

చరమసంధ్యాకాలశసంపుల్లమల్లికా

స్తబకపంక్తులతోడ శ సరసమాడి

శరదాగమారంభశసంపూర్ణపూర్ణిమా

విమలచంద్రికలతో శ వియ్యమంది

బిసరుహాసనవధూశపృథ్విపయోధరభార

వారవల్లరులతో శ ననగి పెనగి.

వెలయు నెవ్వనియభిరామవిమలకీర్తి
యతడు త్రిభువనరాయవేశ్యాభుజంగ
కదనగాండీవి జగన్మౌళ్యగండబిరుద
శాశ్వతం డౌప్పు సింగనసచివవరుడు.

37

టీ. ఎవ్వనియభిరామ విమలకీర్తి-ఎవ్వని = ఏసింగనమంత్రియొక్క, అభి
రామ = మనోహరమును, విమల = నిర్మలమునైన, కీర్తి = యశస్సు - ఇటకీర్తికి అవ
ఘళించుట సరసమాడుట వియ్యమందుట యనఁగి పెనఁగుట యనువానిచే
అభిరామత్వమును, గంగాకల్లోలాదులతోడిసామ్యముచే విమలత్వమును
దెలియఁనది. గగన...హల్లీనకములతో - గగనకల్లోలినీ = ఆకాశగంగయొ
క్క, కల్లోల = పెద్దతరంగములయొక్క, మాలికా = పంక్తులయొక్క, హల్లీ
నకములతో = వాట్యములతో, అవఘళించి = సాటియై - అనఁగా గంగా
కల్లోలములు సహజముగానే తెల్లవి; కేవలకల్లోలములను జెప్పక వాని
హల్లీనకములను జెప్పటచే నవి సురుగుతోఁ గూడియుండుట సూచితముగా
వున ధావ్యోతికయముగ్రహము - అనఁగాసురుగులతోఁ గూడినగంగా
కల్లోలమాలికలపై కీర్తి మిక్కిలియుండె టుపైన దనుట. ఇట్లే మీఁదనెల్ల
ఉపమానముల సహజదావశ్యమునకు మఱింతయతిశయము గలిగించునం
దర్శములు పన్నుట మూహించునది. చరమ...పంక్తులతోడ - చరమసం
ధ్యాకాల = సాయంసంధ్యాకాలమందు, సంఘల్ల = వికసించిన, మల్లికా
స్తంభక = మల్లెపూ గుత్తులయొక్క, పంక్తులతోడ = పంక్తులతోను, సర
నమాడి = సరసములుపలికి - అనఁగా మల్లెపూగుత్తుల సహజంపుండెలుపునకు
మలుసంజయందు నిండారవికసించుటవలని యతిశయము దెలియఁనది -
మలుసంజను విరిసినమల్లెపూగుత్తులవలె నతనికీర్తి మిక్కిలి తెల్లనిదై యొప్పు
చున్నదనుట, శరద్...చంద్రికలతో - శరత్ = శరత్కాలముయొక్క,
ఆగమ = రాకయొక్క, ఆరంభ = ప్రారంభదశయందున్న, సంపూర్ణ = నిండయిన,
పూర్ణిమా = పున్నమనాటి, విమల = నిర్మలమయిన, చంద్రికలతో = వెన్నెల
లతో, వియ్యమంది = బంధుత్వముచేసి - అనగా తెల్లని చంద్రికలకు శరత్కాగమ

మందలి నిండుపున్నమనాటి ధావళ్యాతిశయ మాహ్వము. “వివాహశ్చ వివాదశ్చ సమయోకేవ శోభతే” అను వచనప్రకారమున సమాసులకే యొందోరులతో వియ్యము మొదలైనవి జరుగునుగాన ‘చంద్రికలతో వియ్యమంది’ యనటచే చంద్రికలతో నాటియైన యని యర్థము. బివము...పల్లగులతోఁ - బిసరుహాసన = బ్రహ్మయొక్క, ఎనూ = భార్యయైన సరస్వతియొక్క, పృథు=గోపవయన, పయోధరభార = బలువులైన వైశములందలి, హారపల్లరులతోఁ = తీరగలవంటి ముత్యపుసరులతో. ఆనగి పెనగి = ఒడ్డికనొంది, తెల్ల ముత్యపుసరులకు చెల్లని సరస్వతిసుబ్బలయం దునికివలని మిక్కిటంపుదెలుపు గ్రాహ్యము. కీర్తి యని మిక్కిలియుం చెల్ల వనుట. వెలయుం = ప్రకాశించునో, అతడు = అట్టివాఁడును, త్రిభువన...కాశ్యపుండు - త్రిభువనముల్లోకములయందు, రాయవేశ్యాభుజం = రాయవేశ్యా భుజంగుడనునట్టియు, కదనగాండీవి = కదనగాండీయనునట్టియు, జగనొప్పగండ = జగనొప్పగండయనునట్టియు, టిరువ = టిరువపరములచే, కాశ్యపుండు = స్థిరుఁడైన, సింగనచవివ ముండు = సింగనామాత్యుండు, ఒప్పయ = వెలయుచుండును

తా. ఎవకీర్తి సురుగులతోడిగంగయలలకునాటియై మల్లెబావులతోనరసమాడి పడువెన్నెలలతో బంధుత్వముచే, సరస్వతివని తారహారములతో స్నేహముచేసి ప్రకాశించుచున్నదో, అట్టివాఁడును రాయవేశ్యాభుజంగాది విరుదములు గలవాఁడునగు సింగనామాత్యుండు వెలయుచుండును.

మ. అరుదారఁ వివిధాగ్రహారములతో శీతానందోళికాచ్చత్రచామరకల్యాణకళాచికాదిబహుసకీర్తనార్హచిహ్నంబు లాదరమొప్పారగవేమభూవరునిచేతం గాంచెనామాజ్యసంభరణప్రౌఢుడమాత్యసింగడునయత్రాగల్భ్యగర్వోన్నతిన్.

టీ. సామాజ్యసంభరణప్రౌఢుండు-సామాజ్య = సమస్తమైనరాజ్యమును, సంభరణ=భరించుటయందు, ప్రౌఢుండు=నిపుణుడగు, ఆమాత్యసింగడు=సింగనామాత్యుండు, నయప్రౌగల్భ్యగర్వోన్నతిన్ - నయ=నీతికాస్త్రమునం

వరి, ప్రాగల్భ్య=ప్రాధర్వముయొక్క, గర్వ=కావరముయొక్క - విజృంభణ
ముయొక్క మునుట, ఉన్నతి=ఆతిశయముచేతను, వేమధూవరునిచేత=
వేమధూపాలకునివలన, అరుదార=అబ్బరముకలుగునట్లుగా, వివిధాగ్రహార
ములతో-వివిధ=అనేకములయిన, అగ్రహారములతో=అగ్రహారముల
తోఁగూడ, ఆందోళికా...చిహ్నములు-ఆందోళికా=పల్లకీలు, ఛత్త్ర=గుబ్బ
గొడుగులు, చామర=వింజామరలు, కల్యాణ=మంగళసూచకముయిన, కళాచి
కా=బరితెలు, ఆది=మొదలుగాఁగలుగు, బహు=అనేకములయిన, సమ్మన=
గౌరవములకు, అర్హ=తగినట్టి, చిహ్నముల=లాంఛనములను, ఆదరము=
ప్రేమము, ఒప్పారగ్=ఒప్పునట్లుగా, కాంచె=పుచ్చికొనినను.

తా. సింగ నామాత్యుఁడు వేమధూపాలుని సామ్రాజ్యభారము వహించి యత
నివలన ననేకములయిన బహుమానములను అగ్రహారములను బుచ్చికొని మిగులఁ
బ్రసిద్ధికాంచెను.

వ. ఈదృగ్విధగుణాలంకారుం డైనయమ్మహాప్రధానశేఖరునకు.

టీ. ఈదృగ్విధగుణాలంకారుండు, ఈదృగ్విధ=ఇట్టి, గుణ=నర్థం
గుములనెడి, అలంకారుండు=భూషణములుగలవాఁడు, వివరముహాప్రధాన
శేఖరునకు=అయినట్టిసింగ నామాత్యశ్రేష్ఠునకును.

క. శ్రీమంతున కావరిత

సామంతున కహితహృదయజలజాతవనీ

హేమంతునకును సలలిత

భామాకంతునకు సచినభాన్వంతునకున్.

40

టీ. శ్రీమంతునకు= విశ్వర్యముగలవానికి, ఆవర్జితసామంతునకు=ఆవ
ర్జిత=లాంగఁదీసికోఁబడిన, సామంతునకు=సామంతప్రభువులుగలవాఁడును,
అహిత... హేమంతునకు=అహిత= శత్రువులయొక్క, హృదయ=చిత్తముల
నెడి, జలజాత=పద్మములయొక్క, వనీ=వనమునకు, హేమంతునకు=హేమం
కమునువ్రువంటివానికి-మందుకాని తామరలను దూలించునట్లు తాను పగవారి

శృంగారములను దూలించువాడనుట, సలలితభావాకంఠనము - సలలిత =
నుందరులైన, భావా = స్త్రీలకు, కంఠనము = మన్తధునివంటివానికి, సలలితభా
వ్యంతునము = మంత్రిలలో నుత్తముండయినవానికి.

క. కుకురుకురుచోళకేరళ

శకమరుకర్ణాటలాట శ సౌవీరస్వప

ప్రకరసభాభరణమహా

నుకవిజనానీకవినుత శ శుభచరితునకున్ .

41

టీ. కుకురు ... చరితునకు - కుకురు.. సౌవీర = కుకురు, కురు, చోళ, శ
రళ, శక, మరు, కర్ణాట, లాట, సౌవీర దేశములయొక్క, స్వప = సౌభలయొ
క్క, ప్రకర = సమాహమయొక్క, సభా = సభాస్థలము, ఆభరణ = ఆలంకార
ములమెట్టి, నుకవిజన = కవివృత్తులయొక్క, అనీక = సమాహమ చేత, వినుత = పొగ
డబడుచున్న, శుభ = మంగళమయిన, చరితునకు = చారిత్రియుగలవానికి.

క. చెంచుమలచూరకారున

కంచితకరుణాతరంగి శ తాపాంగునకుం

జంచలనయనాకలకిలి

కించితలీలావిలాస శ కేళీరతికిన్ .

42

టీ. చెంచు... కారునకున్ - చెంచుమల = చెంచుమలయినెడి దుర్గమును, చూ
రకారునకున్ = కొల్లఁబెట్టినవానికిని, చూరకారుడనుట వినుదుకేరు 'అనవ
రత నుకవినికరస్తోత్రవిచనరచనా సమయసిర్వికారుండును జెంచుమల చూరకా
రుండును' విష్ణుపురా. ౧. ౨ కానయిది లక్షణమునకుఁ గట్టుపడదు. అంచిత...
అపాంగునకు - అంచిత = ప్రకాశించుచున్న, కరుణాతరంగి = దయారసము
చేత తరంగలవలెపైపెగుడు, అపాంగునకున్ = శ్రేణిగంటిచాపులుకలవానికిని -
అనగా దయారసపూరితములగు చాపులుకలవాడనుట, చంచల... రతి
కి - చంచలనయనా = చలింతుచున్న శేతములుగలవారియొక్క - అనగా
స్త్రీలయొక్క, కల = అన్యక్తమధురమయిన, కిలించిత = శృంగారభావమున

మయిన చేష్టలును, లీలా=లీలయినది హావభేదమును, విలాస = విలాసమునది హావభేదముగల, శీలీ=శ్రీదలయందు, రతిక్=ఇష్టముకలవానికి-అనఁగా స్త్రీలుచేయు శృంగారచేష్టలయందుఁ బ్రీతికలవాఁడని చెప్పటచే రసికుఁడని స్ఫురించుచున్నది.

తా. చెంచుమలదుర్గమును గొల్లఁబెట్టినవానికిఁ గరుణారసపూరితములయిన శ్రేణింటి చూపుటకలవానికి స్త్రీల భావహావాదులయం దత్యంతప్రీతికల వాఁడని.

క. హాటకగిరిధీరున కరి

తాటంకనతీకపోలరీతిల¹వగమకరీ

పాటచ్చుకరినధను

రైట్టంకారునకు మస్తకేధాకారునకున్.

42

టీ. హాటకగిరిధీరునకు = మేరుపర్వతమువలె ధైర్యగుణముగలవానికి, అరి...టంకారునకు - అరి=శ శువులయొక్క, తాటంకవతి = స్త్రీలయొక్క, కపోలరీతి = గంప పదేశములయందున్న, ఎరి = శ్రేష్ఠ యైన, మకరీ=మకరి కాపత్రములను, పాటచ్చు = దొంగిలించుచున్న, కరిన = కతోరమయిన, ధనురైట్ట = ఁటివారియొక్క, టంకారునకు = ధనికలవానికి-అనఁగా నితఁడు వింతినికి-డి శత్రురాజులను సంహరించుచుఁడుటచే వారి స్త్రీలు ఔధవ్యమును జూచుదురుకాన సౌమంగల్యసూచకములయిన మకరీపత్రములను వ్రాసు మానుచున్నారనుట. మఱియు నితనిధనువంకారమే శత్రు రాజభార్యల మకరీపత్రములను దస్కరించుచున్నదని చెప్పట నలన, సింగ హామత్యుఁడు యుద్ధము చేయుటకు ధనుష్టంకారమును జేసినంతిమాత్రముననే శత్రురాజులు భయపడిరికి మఱే జచ్చుచున్నారనఁగా నితని నితనియుద్ధమునందు నెదుర్కొని నిలువనోపినట్టి శౌర్యవంతులు గలరనుటయొక్కదివని తోచుచున్నది, మస్తకాకారునకు = మస్తకమునతో సమానమయిన రూపముకలవానికిని.

క. శ్రీమహిత¹ పెద్దసుతునకు

వేమక్షితిపాలరాజ్యోవిభవకళార

తామణికి సింగసచివ

గ్రామణికిం బాండ్వరాయ గజకేసరికిన్.

44

టీ. శ్రీమహిత పెద్దసుతునకు - శ్రీ=లక్ష్మీదే, మహిత=పూజితుఁడయిన, పెద్ద=పెద్దన్నమంత్రియొక్క, సుతునకు = కుమారునికి, వేమ...మణికి - వేమక్షితిపాల=వేమరాజయొక్క, రాజ్యవిభవకళార=రాజ్యవైభవము మొక్క విన్నాణమునకు, మణికి = రత్నగాఁగట్టుకొనుమణియైనవానికి-దుష్టగ్రహదులు సోఁకకుండుటకై కట్టికొను భూషణమునకు రిక్షమణియని పేరు-రక్షామణివలె వేమరాజరాజ్యవైభవము చెఱుపునొందవట్లు తాయవాఁడవిభావము. బాండ్వరాయగజకేసరికి - బాండ్వరాయ = బాండ్వభూపాలుఁడనడి, గజ=ఏనుగునకు, కేసరికి = సింహమునంటివానికి, బాండ్వరాజును గలిచినవాఁడనుట. సింగసచివగ్రామణికి = సింగన్నమంత్రికేవలనికి.

వ. అభ్యుదయపరంపరాభిచ్ఛిద్ధ గా నాయొనర్పం బూనినయిమ్మ హాప్రబంధమునకు గథానాయకుండు.

45

టీ. స్పష్టము.

కథాస్థారంభము.

వీ. తపనీయదండక కథవశాతపత్రితో
 ద్దండతేజశీర్తిమండలుండు
 నిర్మలనిజకథానిమిషకల్గొలిసి
 తూళితాఖల జగత్కల్పమందు
 వితతనచక్షయశ్రీస్వపనానాజయ
 శ్రీవధూటీసమాశ్లేష్టభుజుడు
 నిఖలవిద్యావటీశృంగారస్థలా
 యతనాయమాన*జీహ్వస్థలుండు

తే. ప్రస్తుతింపంగఁ దగు సముత్పత్తుకతోర
 చటులగుణటృక్రియాఘనశస్త్రనితఘోష
 చాపనీరసభవశరాసానిశమిని
 బలవదహితేజోవవాసలుండు నలుండు.

46

టీ. తపనీయ...మండలుండు. తపనీయ=కనకమయమయిన, దండ=కాచ
 గల, ఏక=ఒక్కటైన, ధని=తెల్ల, ఆతిపత్రితి=గొడుగుగాఁజేయబడుచున్న,
 ఉద్దండ=గొప్పదయిన, తేజః=తేజస్సుయొక్కయు, శీర్తి=యశస్సుయొక్క
 యు, మండలుండు = సమూహముగలవాఁడును, ఇటఁ “దపనీయ” “ధవళ”
 అను విశేషణముల సారస్వమేమనః—ప్రతాప మెఱుపువశ్చ కలదనియుఁ
 శీర్తి తెల్లగానుండుననియు వర్ణించుట కివిసమమునీర్థము. కాన ప్రతాపము బం
 గారపుకావనితెనున్నదనియు, యశస్సు తెల్లనిగొడుగువలె నున్నదనియు మఱి
 యు “మండలుండు” అని చెప్పుటచే, మండలమనఁగా వట్టువగానున్న చిత్తు
 సమూహముగాన గుండవగు గొడుగున కుపమించుట యుక్తమనియు మఱి
 యు నానందిశీర్తి ప్రతాపములకు గొడుగు సుపసానముగాఁగొనుటచే గొడుగు

* జిహ్వంచలుండని పాకాంతరము.

నకుఁగాను యాధారమయినట్లే కీర్తికిఁ బ్రతాపము కారణమైయున్నదనియుఁ
జోచుచున్నది. నిర్మల...కల్పమందు-నిర్మల=స్వచ్ఛమైన, నిజ=తనయొక్క,
కథా=చరిత్రమనెడి, అనిమిషకల్లోలిసీ=ఆకాశగంగచే, మౌలిత=కడుగఁబడిన,
అఖిల=సమస్తమయిన, జగత్=లోకములయందలి, కల్పమందు = పాపములుకల
వాఁడు, ఇట నలుచరిత్రమును గంగానదితోపాటితెచ్చుటవలన గంగవలె
నిమ్మలుపైమైనదియు, గంగ, లోకములను బవిత్రముచేయుచున్నట్లు పాపముల
నడచి లోకములను బవిత్రముచేయుచున్నదనియు, గంగవలె బుణ్యదాయ
యనియు, మూడులోకములయందు వ్యాపించియున్నదనియు, దెలియబడుచు
న్నది. నలుచరిత్రము పాపహరియగుటకుఁ బ్రమాణము “శ్లో॥ కర్మకృత్కన్య
వాగన్య దమయంత్యానిలన్యచ । ఋశుపగ్గన్య రాజన్యః కీర్తనంకలివాతనం”
అని యున్నదికాన నలునెకథకట్టి శక్తికలదనిభావము. వితత...భుజాఁడు-
వితత = విస్తారమయిన, నవవృద్ధిప = పదునెనిమిది ద్వీపములయొక్క,
వావా=అనేకవిధములయిన, జయకీ = జయలక్ష్మియనెడి, ఐహాటి=స్త్రీచేరి,
సమాశ్రిప్త = కొనిలింపఁబడిన, భుజాఁడు=బాహువులగలవాఁడును-అనఁగా సహ
దకద్వీపములను జయించి జయలక్ష్మిలఁగొన్నవాఁడనుట. నిఖిల.. స్థగందు-
నిఖిల=సమస్తమయిన, విద్యా=విద్యలనెడి, నటీ=ఆటకైతలయొక్క, నృత్య=
నాట్యమునకు, రంగస్థల=రంగస్థలమనెడి, ఆరుతివాయమాన - భవనముగ
చేయఁబడిన, జిహ్వస్థగందు = నాలుకకిలవాఁడును, సముష్ణుట...దవానలుఁ
డు-సమద్భుట=గొప్పదయిన, కిత్తర = కఠినమైన, చటుల = చలించుచున్న,
గుణ=హరియొక్క, టంక్రియా = టంకారమనెడి, ఘన = గొప్పదయిన,
స్తవితఘోష=గర్జనముగల, వాపనీరద=ధనుస్సనెడిమేఘమువలన, భవ=పుట్టు
చున్న, శర=బాణములనెడినీటియొక్క, అపారి = గొప్పవర్షముచే, శమిత=
చల్లార్పఁబడిన, బలవత్ = బలవంతులయిన, అహిరి=శక్తివలయొక్క, లేజా=
లేజుననెడి, దవానలుండు=కార్పిచ్చుగలవాఁడును, అగు, నలుఁడు=నలమహా
రాజ, ప్రస్తుతింపఁగోరగో = పొగడభొప్పకు. అనఁగా భయంకరముగగర్జిం
చుచు నేఘుఁడువర్ష ధారలచే దావానలయునుచల్లార్చుచున్నట్లు, నలమహారాజ

భయంకరమగుటంకారము గలచాపమువలనబయలుదేలుచున్న బాణవరంపరచే శత్రురాజులప్రతాపాన్నిని నశింపజేసినవాడనుట.

తా. ఈ గంధమునకుఁ గథానాయకుండు, ప్రతాప మనెడిబంగారుకామగంజినిర్మలమయిన నత్కిర్తియ నెడి యేకాతపశ్రమకలవాఁడును, గంగానదీతలె ముగ్ధోకములను బవిత్రముచేయుచున్న నిర్మలమయిన కథగలవాఁడును, పదునెనిమిదిద్రీపములజయించి యాయాజయలక్షులచే నాలింగనముచేయఁబడుచున్నవాఁడును, సమస్తమయినవిద్యల నెడియాటకలైలు శాట్యముచేయుటకుఁ దగిన శాట్యకాలయైన నాలుకగలవాఁడు - అనఁగా సమస్తవిద్యలను నేర్చినవాఁడనుట, ధనుష్టంకారమనెడియుటుములు గల కార్తక మనెడి మేఘమువలన బయలుదేలుచున్న బాణవర్ష మనెడివర్షముచేతఁ జల్లార్పఁబడిన శత్రురాజులప్రతాప మనెడియగ్నికలవాఁడు నగునలమహారాజు పొగడఁదగును.

అలం. శ్లిష్టసూపకము.

అవ. వెనుకటిపద్యములో నలునిగుణములను సంగ్రహముగాఁ జెప్పి యిప్పుడతనివిద్యాగరిమను దెలియ 'యుచున్నాఁడు.

చ. అలయ కధీణిభోధములు శీ నాచరణంబు ప్రచారణంబు నాఁగలుగునుపాధిభేదముల శీ గాఢమర్తి నిగమాదులైనవిద్యలు పదునాలుగింటికి నశతం డొనరించె జతుర్దశత్యముం దెలియగలేముకారణముదీనికి నెమ్మెయిఁ జర్చసేసినన్. 47

టీ. అతండు = అనలమహారాజు, అలయక = అయాసము చెందక, అధీతిభోధములు, అధీతి = అవ్యయనము చేయుట, భోధములు = అచదివినదానిని బాగుగ తెలిసికొనుట, ఆచరణంబు = శాస్త్రములయందుఁ జెప్పఁబడిన విధముగఁ గర్తముల నాచరించుట, ప్రచారణంబు = ఒకరిచేఁ జదివించుట, నాఁ = అనఁగా, కలుగు సుపాధిభేదములకొ = కలమట్టి యానాలు గుపాధిభేదములచేతను, గాఢమర్తి = స్థిరబుద్ధిలో, నిగమాదులు = వేదములు మొదలుగాఁ గలవి, జతుర్దశ్యలు పదునాలుగింటికొ = అయినట్టి పదునాలుగు విద్యలకుఁ (అనఁగా

పురాణములు, న్యాయశాస్త్రము, ధర్మశాస్త్రము మిహంగ, వడంగముల
తోఁగూడిన వేదములు పదునాలుగు విద్యలయినవి) చతుర్దశత్వము = పదునా
ల్గింటియొక్క ధర్మమును, ఒనర్చెన్ = చేసెను. దీనికొక చతుర్దశ విద్యలకు
నొక్కొక్కదానికి నాలుగేసి యుపాధులచే భేదముకల్పించి యేబదియాఱగు
టకు మాఱుగాఁ జతుర్దశత్వమును మూత్రమే కల్పించుటకు, కారణమున్ =
హేతువును, ఎమైయున్ = ఏకీకీకేతనయిన, చర్చచేసినన్ = విచారించి
నప్పటికిని, తెలియఁగలేదు = తెలిసికొనలేదు, (అనఁగా నిక్కడ దశశబ్దమున
కు అవస్థయనియు, దశసంఖ్యయనియు రెండర్థములు తీసికొనఁబడినవి. దశశబ్ద
ము సంఖ్యావాచకముగా వాడినప్పుడు చతుర్దశ విద్యలకు నొక్కొక్కదానికి
నాలుగేసి యుపాధి భేదములఁ గల్పించియుఁ జతుర్దశత్వమునే యెట్లుచేసినాఁ
డో యెట్లాలోచించినను గారణము తెలిసికొలేదు అను విరోధమువచ్చును. అది
తోధము దశశబ్దమున కిష్టమని యర్థము చెప్పినచోఁ దొలంగును. ఎట్లనఁగా పదు
నాలుగు విద్యలకు నుపాధి భేదములచే నాలుగేసి యుపాధుల కలదానిగాఁ జేసె
ననియు, చక్కఁగా యోచించిన నందులకుఁ గారణము తెలిసికొలేదు అని కాకు
న్వరమును చెప్పికొనవలెను. అనఁగా నలుఁడు పదునాలుగువిద్యలను నేర్చియున్న
టని లోకమునందు వ్యాపింపఁ జేసినాఁడనుట. అలంకారము, విరోధాభాసము.

అవ. నలుఁడు సూపకావధివ్యయం దనమానుడని చెప్పుచు
న్నాఁడు.

తే. అతనివిద్య జహ్వానటి క్షుతివిధమున
నంగగుణమున నప్రాదేశికాత్మ యగుచు
విస్తరిల్లె నవద్యయోగీవృషభగ
శేషభూజయలక్ష్మీజగ్గీమఁబోలె.

48

టీ. జహ్వానటి = నమస్తలోకులయొక్క నాటకలయందు నాట్యముననుభ
ువు, అతని = అతనియవారాజయొక్క, విద్య = సూపకారవిద్య, (పంచముచే
యటయ నెడివిద్య) అంగగుణమునన్ - అంగమువడంగములయొక్క, గుణము

నన్=అవృత్తిచేత, అష్టాదశాత్తము = పదునెనిమిది సంఖ్యగలిగిన, శ్రుతివిధమునన్=త్రయియనెడి ఋగ్యజుస్సామవేదములవలె, అంగగుణమునన్-అంగ=అఋరసములయొక్క, గుణమునన్=అవృత్తిచేత, అష్టాదశాత్తము=పదునెనిమిదిసంఖ్యకలది, అగుచున్, (అల్పాధికసమము లనెడిమాడువిధములు గలసూపకారవిద్య యాఋరసములచే నావృత్తిచేయుటంజేసి యష్టాదశత్వమునుబొందుచు,) నవ... జగీషంబోలెన్-నవద్యయద్వీప=పదునెనిమిదిద్వీపములవగు, పృథక్=వేఱువేఱుగానున్నట్టి, అశేష=విస్తారమయిన, భూ=భూమండలమును, జయ=జయించుటవలనఁగలిగిన, లక్ష్మీ = లక్ష్మీలను, జగీషంబోలె=జయింపని చృచేతలంబోలె, విస్తరిల్లెన్=విస్తరించినది. అనఁగా లక్ష్మీ పదునెనిమిదివిధములయియుండుటచేఁ దానుగూడఁ బదునెనిమిదివిధములయి లక్ష్మీని జయింపవలెనని తలంచి సూపకారవిద్యారూపమయిన సరస్వతి మొదట న్యూనాధికసమములను మూడువిధములయి, వక్షసములచే నావృత్తింపఁబడి పదునెనిమిదివిధములయినదని భావము.

తా. లక్ష్మీసరస్వతుల కన్యోన్యకలహము జగత్ప్రసిద్ధముకావున, నలమహారాజునకు విశ్వమయినదియు, న్యూనము అధిక సమము మనుమాడుభేదములు గలదియునగు సూపకారవిద్య, వక్షంగములచేత నావృత్తిచేయఁబడి పదునెనిమిదిసంఖ్య విహించినవేదత్రయమువలె, నాఋరసములచేత నావృత్తిచేయఁబడి పదునెనిమిదివిధములుగలదగుచు, నలమహారాజుద్వీపములను జయించితెచ్చి వేఱువేఱుగా నుంచినపదునెనిమిదిజయలక్ష్మీలను జయింపఁగోర్మికలదివోలె విస్తరిల్లెను.

అలంకారములు, ఉపమాల్పేక్షలు.

అవ. ఈపద్యమందు నలునిశాస్త్రజ్ఞానమును బ్రకారాంతరముచేఁజెప్పుచు నలుఁడిశ్వరిసమానుండని నిరూపించుచున్నాఁడు.

తే. తా. ద్రినేత్రునియవేరావతార మగుటఁ

దెలుపు దిక్పాలకాంశావతీర్ణుఁ డతఁడు

కామసంచారహరణప్రగల్భమైన

శాస్త్రమును పేరియధికలోచనముకలిమి.

49

టీ. దిక్-తీర్థఁడు-దిక్పాలక=దిక్పాలురయొక్క, అంశ=భాగములవలన, అవతీర్ణఁడు=అవతరించినట్టి, అతఁడు=అనమహారాజు, తాన్=తాను, త్రినేత్రుని యపరావతారము=ఈశ్వరునియొక్క రెండవయవతారము, అగుటన్=అయియుండుటను, కామ... ప్రగల్భము-కామసంచార=స్వేచ్ఛావిహారముయొక్క, హరణ=హరించుటయందు, ప్రగల్భము=ప్రౌఢము, ఈశ్వరపక్షమందు-కామ=మనస్సునియొక్క, సంచార=విహారమును, హరణ=హరించుటయందు, ప్రగల్భము-అనఁగా మనస్సునిదహించినదని భావము. వినశాస్త్రము=అయినట్టి శాస్త్రము, అనుపేరి=అనునట్టి నామముగల, అధికలోచనముకలిమి = రెండింటికంటె నధికమైనలోచనముండుట-అనఁగా శాస్త్రమునెడి మూఁడవనేత్రముకలవాఁడగుట, తెలుపున్=తెలియఁజేయుచున్నది. అనఁగా నీశ్వరునియందు దేవత్వము, కామనిగ్రహత్వము, త్రినేత్రత్వము, ననుధర్మములున్నవి. ఆధర్మములు నలునియందుఁగూడనున్నవి. ఎట్లన “అష్టభిర్లోకపాలానాం మాత్రాభిర్నిర్మితోస్యహః” అను ప్రమాణముచే దేవత్వము సిద్ధించుచున్నది. కామవిహారమును హరించెనుగాన కామనిగ్రహత్వమున్నది. శాస్త్రమునులోచనముకలవాఁడగుటచేఁ ద్రినేత్రత్వము సిద్ధించుచున్నది. కాన నలుం డీశ్వరతుల్యుఁడని ఫలితార్థము.

తా. అష్టదిక్పాలురయొక్క యంశములచే జనించిన నలమహారాజు కామని దహించిన మూడవలోచనము గలయీశ్వరునివలెఁ గామసంచారము హరించుటయందు సేర్వగలశాస్త్రమునెడిమూఁడవనేత్రముకలవాఁడు గనుకఁ ద్రినేత్రుని యపరావతారమనుటకు నందియములేదు. అలంకారము వ్యస్తరూపకము.

అవ. ఈపద్యమందు నలునికీర్తివ్యాపకత్వమును దెలియఁజేయుచున్నాఁడు.

చ. కెరలి మహాసివేమసహాకృష్టరి తద్భటకోటిచాతురీ

తురి సమరాంగణంబులఁ జిత్రురైదావరణంబులఁ యశోం

బరముల నేయుచుండుబహుశ్రీభంగులఁబున్న మనాటినిండుచం
దురునునుసోగ వెన్నెలలతోఁ దులదూఁగెడుతద్గుణంబులన్.

టీ. సమరాంగణంబులఁ = యుద్ధభూములయందు, మహాసేవమసహాకృత్వరి -
మహాత్ = గొప్పదగు, అసి = ఖడ్గమనెడి, వేమ = (సాలెవానినేత) పలక, సహాకృ
త్వరి = సహాయముగాఁగల, తద్భటకోటిచాతురీకురి - తద్భట = ఆనలమహారాజు
భటులయొక్క, కోటి = సమాహముయొక్క, చాతురీ = నేర్పనెడి, కురి = (నూ
లుకండెయుంచుకొనెడి) నాడె, కెరలి = ఆతిశయించి, పున్నమ... వెన్నెలల
తోఁ - పున్నమనాటి = పూర్ణిమయందున్న, నిండు = పూర్ణుడయిన, చండు
రు = చంద్రునియొక్క, నును = స్నిగ్ధములయిన, సోగ = నిడుదలయిన, వెన్నెలల
తోఁ = చంద్రకాంతులతోడ, తులదూఁగెడి = సాటిచెందెడి, తద్గుణంబులఁ -
తత్ = ఆనలమహారాజుయొక్క, గుణంబులఁ = నద్గుణములనెడి తంతువుల
చేత, చతుర్వరిదావరణంబులఁ - చతుర్ = నాలుగయిన, వారిత = దిక్కులను,
ఆవరణంబులు = కప్పచుండెడి, యశోంబరములఁ = కీర్తియనెడి వస్త్రములను,
బహుభంగులఁ = అనేకవిధములచే, నేయుచుండును. అనఁగా నలమహారాజు
కత్తి చేతధరించి తనభటులకు సహాయుండయి యుండు, చే వారలు దిక్కు
లనుజయించి యతనికీర్తిని దిక్కులన్నింటియందు వ్యాపింపజేయుచున్నా
రనుట.

తా. ఉత్కటమయినఖడ్గమనెడినేతపలక సహాయముగాఁగల యట్టిసలమ
హారాజుయొక్క భటసమాహముల చాతుర్యమనెడినాడె నిండుచందురుని
పండువెన్నెలలతో సమానములయిన నలమహారాజుగుణము లనెడితంతువుల
చేత దిక్కులనావరింపజాలిన కీర్తిపటములను నేయుచుండును.

అలంకారము, సాంగరూపకము.

తే. తద్దిశాజయయాత్రోత్థరణిధూళి

దోఁప్రతాపవైశ్వానరశ్రధూమరేఖ

సాలమున్నీటిలోఁ బడినపంక మయ్యె

నమ్మతదీధితిఁ జెంది యంక మయ్యె.

టీ. దోఃప్రతాప వైశ్యానర ధూమరేఖ-దోః=బాహువులయొక్క, ప్రతాప=ప్రతాపమునెడి, వైశ్యానర=అగ్నిహోత్రముయొక్క, ధూమరేఖ=పొగన మూహమువలెనున్న, తత్...ధూళి-తత్=ఆ నలమహారాజుయొక్క, దిశాజయ=దిగ్విజయము కొఱకయిన, యాత్ర = యుద్ధయాత్రలయందు, ఉత్థ = రేగిన, ధరణిధూళి = భూపరాగము, పాలమున్నీటిలో=పాలనముద్రము నందు, పడి, పంకము=బురద, అయ్యెన్=అయెను, అమృతదీధితిమై-అమృత దీధితి=చంద్రునియొక్క, మై=శరీరమును, చెంది=పొంది, అంకమయ్యెన్=కళంకమాయెను.

తా. ఆ నలమహారాజుయొక్క చండప్రతాపమునెడి యగ్నిహోత్రుని పొగవలె వెలయునట్టిదై దిగ్విజయములయందు దతినిసేసె వలన బయలు వెడలినపరాగము, పాలసంద్రములోఁబడి బురదయయి, పాలసముద్రమునందుఁబుట్టిన చంద్రుని శరీరమునుజెంది కళంకమాయెను. అట్లేకానిచోఁ జంద్రుని శరీరమందుఁగళంకముండుటకుఁగతిమేమి? అలంకారము గ మ్యోత్పేక్ష.

చ. అరయికగల్గి భూమివలరీయం బఖిలంబును నీతిబాధలం
బొరయక యుండనాన్యపతిరీపుంగవుఁడేలుచు నుండ నొండుచో
టిరవయియుండకుండుటఁజూరమీయతివర్షములాశ్రయించెద
త్పరననాథయూథవనిరీతాజనతానయనోత్పలంబుల్ . 52

టీ. ఆన్యపతిపుంగవుఁడు = రాజశ్రేష్ఠుఁడయిన నలమహారాజు, అరయిక = విచారణ, కలిగి, భూమివలయంబును=భూమండలము, అఖిలంబును=అంతను, ఈతిబాధల్=ఈతిబాధలను (అతిస్పృహ, అనాస్పృహ, మూషికములు, మిథుతలు, చిలుకలు, తనకునమీపముననుండు రాజు, ఈయాఱును ఈతిబాధలనఁబడును) పొరయక ఉండెన్=పొందకుండ, ఏలుచుండెన్=పరిపాలించుచుండఁగా, ఒండుచోటు = మఱియొక స్థలము, ఇరవయి = నివాసస్థలమై, ఉండక ఉండుటల్+చుమీ=ఉండకని పుటచేతనే చుమీ, అతివర్షములు = అతిస్పృహయనెడి యాతిబాధ, తత్...ఉత్పలంబుల్-తత్ = ఆనలమహారాజు

యొక్క, పరసరనాథ=శత్రురాజులయొక్క, యాథ=సమూహముయొక్క, వనితాజనతా=భార్యజనములయొక్క, నయన+ఉత్పలంబులక్=కలువలవంటి నేత్రములను, ఆశ్రయించెడి=చేరినవి. అనఁగా నలమహారాజు శత్రువులను జంపుటచే వారి భార్యలనవరతము దుఃఖించుచున్నారనుట.

తా. నలమహారాజు భూమియందెచ్చట నీతిబాధలులేకుండునట్లు పరిపాలించుచుండ నీతిబాధ లన్నియుఁ జెదరిపోయెను. అప్పుడతివృష్టి తనకుండుటకుఁ దగిన నివాసస్థలమును గానక తిరిగివచ్చి నలుని శరణువేడి యతని సెలవుచొప్పున శత్రురాజుభార్యల నేత్రముల నాశ్రయించెను. లేనిచో నెల్లకాలముల యందును వారికన్నుల వెంబడిని నీరు కారుచుండ నేలఁ ఆలంకారము, ఉత్పేక్ష. ఉ. కొండనివేడ్కతో బసిఁడికొండ ధనార్థులకెల్లఁబంచియిం

కుండుట దానధారకుఁ బరయోనిధులెల్లన్యయింప లేమియీ

రెండపకీర్తులం దల ధరించినవాఁడు ప్రదానశీలుఁ డా

తండ్రిరువాయగాముడికిఁ దార్చినవెండ్రుక లన్నిమంబునన్.

టీ. కొండు+అని=తీసికొండని, వేడ్కతో=వేడ చే, పసిఁడికొండక్=బంగారపుకొండను, ధనార్థులకుఁ+ఎల్లక్=ధనము యాచించువారి కందఱికి, పంచి=విభాగించి, ఈకుండుట=ఈయక పోవుటయు, దానధారకుఁ=దానములు చేయునప్పుడు విడిచెడిజలధారలకు, పయోనిధులు ఎల్లక్=సముద్రములనన్నింటిని, న్యయింపలేమి=వ్యయము చేయలేక పోవుటయు, ఈరెండు, అపకీర్తులక్=ఈరెండపయశస్సులను-పసిండికొండను యాచకులకుఁ బంచి యాలేకపోవుటచేతను, సముద్రములను దానజలమునకయి వ్యయము చేయలేక పోవుటచేతను, బుట్టిన చెడ్డకీర్తులను, ప్రదానశీలుఁడు=మిక్కిలి దానము నేయుటే స్వభావముగాఁ గలవాఁడు, ఆతండు=అనలమహారాజు, ఇరు+పాయగాఁ=రెండుపాయలుగా, ముడికిక్=బంధమునకు, తార్చినవెండ్రుకలు=పొందించిన కేశములు, అక్-మిమంబునక్=అ నెడి మిమచే, తలక్=శిరస్సుపయిని, ధరించినవాఁడు=తార్చినవాఁడు (అనఁగా నుత్తరదేశపురాజులు పాపటఁదీసి ముడివేసికొనుటచే రెండుపాయలయి కానవచ్చు కేశములను కవీశ్వరుఁ డపకీర్తులనుగా పర్ణించినాఁడు.

తా. ఇదిగో నిచ్చుచున్నాను పుచ్చుకొనుడు. మిగులవేడుకతో యాచకులకు బంగరుకొండ పంచి యీయలేక పోవుటచేతను, దానజలమునకు నముద్రములను వ్యయముచేయలేక పోవుటచేతను గలిగిన యారెండ్రపర్తులను నా నలమహారాజు కేశపాశమును రెండుపాయలుగాఁజేసి బంధించిన వెండ్రుకలనెడి మిషచేరచన శిరంబునందు ధరించెను. మఱియు, లోకములో రాజులు రాజద్రోహులను రాజ్యమందుంచినచో దానికిభంగముకలిగింతురని వారిని దమయొద్ద నెయుంచుకొందురు. అట్లే యుత్తమశీలుఁడయిననలుఁడు, లోకమందు వ్యాపించి తినలేకరికి భంగము కలిగింపకుండుటకయి తనయొద్దనే యాయపర్తుల నుంచుకొన్నాఁడయి భావము. అలంకారము వ్యస్తాకాపకము. చ. నియమవినిత్రభంగ మహానీయుఁడు భూమివిభూషణుని జే

తెయును చమత్కృతజేయుఁబ్రతాపగుణంబున నీతిజాగృధ్రు

స్థియును విచారస్పృష్టయు నకటపరిపరిమహీశుల్లస

ద్భయమున భేత్తితాగుణమున వాననాకాకివిగ్ధుఁడగుల్.

టీ. యనువిచిత్రభంగి-నియమ=నేమగుచే, విచిత్ర=అమితములయిన, భంగి=రీతులు గలిగిన వాఁడును, సహనీయుఁడు=హాసనీయుఁడును, భూమి విభండు=రాజున నలమహారాజు, ప్రతాప గుణంబున=ప్రతాపముచే, మిత్రజేతయు=మిత్రుని జయించువాఁడును, అమిత్రసేతయు=అమిత్రులను జయించువాఁడును, మిత్రజేతయై యమిత్రజేత యట్టులగునని విరోధము. మిత్రశబ్దమునకు సూర్యుఁడని యర్థము చెప్పకొని నలుఁడు ప్రతాపముచే సూర్యునిఁ దనశత్రువులను జయించుచున్నాఁడనని విరోధపరిహరమగు, నీతి=నీతి శాస్త్రమునందు, చారదృష్టియుక్=చారులనెడిదృష్టికలవాఁడును, విచారదృష్టియుక్=వివిధతమయిన-అనగా లేని, చార=చారులనెడి, దృష్టియుక్=దృష్టికలవాఁడు, చారదృష్టియుని వాఁడు విచారదృష్టియట్టులగునని విరోధము. విచారశబ్దమునకు వివేకమని యర్థము చెప్పకొని నలుఁడు చారదృష్టికల వాఁడనియు, వివేక మనెడిదృష్టి గలవా ఁడనియుఁ జెప్పినవిరోధపరిహరమగును. అటే=అచ్చర్యము. తద్భయమున=అనలసవలని భయముచేత, విరు

ధర్మ ర్ముల్ = విరుద్ధము లయినధర్మములు, పరిపంథిమహీశులట్లు = శత్రుభూపాలురువలె, భేత్తృతాగుణముల్ = భేదబుద్ధిని, పాసెనా కాక = విడిచిపెట్టినతి కాబోలును. మిత్రజేతృత్వమును అమిత్రజేతృత్వమును బరస్పరవిరుద్ధములు. అట్లే చారదృష్టిత్వమును విచారదృష్టిత్వము నన్యోన్యవిరుద్ధములు. ఈవిరుద్ధ ధర్మములు నలునియందొక్కటిగాఁ గలసియుండుట యెట్లన్నచోఁ బరస్పర విరోధులగు శత్రువులు నలునికి భయపడి తమతమ విరోధములు మాన్పేసా మనఁ గలసి యతినిని గొలుచునట్లు లామిద్ధ ధర్మములును గలసి యతినియందు గనునట్లుచున్న వేమోయని కవియుత్పేక్షించినాఁడు. అనఁగా నలుఁడు ప్రతా పాతితయముచేతను నీతివై భయముచేతను శత్రువుల నెల్ల నడఁచి పరస్పరవైర ములు మఱచి తిన్నఁ గొలుచునట్లు గావించినాఁడని భావింము.

తా. నలుఁడు ప్రతాపముచే మిత్రజేతృయు, నమిత్రజేతృయునై, నీతిని చార దృష్టియు విచారదృష్టియునై యుండెను (అనఁగానొక్కచోటనండని విరుద్ధ ధర్మములు గలిగియుండెను) కావున నలమహారాజునలనఁ గలిగెడిభయముచే శత్రుభూపాలురు తమతమ భేదబుద్ధిని విడిచి స్నేహితులైకొలుచుచున్నట్లు విరుద్ధధర్మములుగూడ నలుఁకిభయపడి భేదబుద్ధినివిడిచి యతఁ సేవించుచున్న వి కాబోలు. అలంకారములు విరోధాభాసము, ఉత్పేక్షయు.

మ. ధర నేకాంఘ్రికనిష్ఠికాంగుళమ యోధానింబుగా నిల్చి నిర్భరలీలం గృతవేశి నెట్టన యధీర్తంబుం దనస్విత్యముం యోరసెందక్కినవారి లెవ్వరు తపంబుల్ సేయ రమ్మెనిసి శ్వరుసామ్రాజ్యమునందుధర్మముచతుఃస్పాదంబులఁ గాలఁగన్.

టీ. కృత... వేశ్ = కృతయుగమునందు, అప్రేదినిశ్వరు సామ్రాజ్యమునందు = అనలమహారాజుగొప్పరాజ్యమందు, ధర్మము, చతుస్పాదంబులన్ = నాలుగుపాదములచేతను, క్రాలఁగన్ = ప్రకాశించుచుండఁగా, అధర్మంబున్ = అధర్మమునైతము, ఏకాంఘ్రికనిష్ఠికాంగుళమ- ఏక = ఒక్కటైన, అంఘ్రి = పాద ముయొక్క, కనిష్ఠికాంగుళమ = చిటికెనప్రేలుమాత్రమే, ఆధారంబుగాన్ = ఊతయగునట్లు, నిల్చి = నిలిచి, నిర్భరలీలన్ = భరింపశక్యముకానిరీతిచే, నెట్టనన్ =

మిక్కిలి, తపస్విత్వము = తాపసవృత్తిని, పారసెక్ = పొందెను, తక్కినవారలు = తక్కినప్రజలు, ఎవ్వరు = ఏవారు, తపంబుల్, చేయరు = తపంబులనాచరింపరు, (అనఁగానందఱును తపమునాచరింతురని) యర్థము. ఇట నధర్తము జొటనప్రేమ లూనినదనుటచే నుండుట కవకాశములేమి సూచితము. నలుఁడధర్తమునకు నిరవకాశముగా ధర్తోత్తరముగాఁ బాలించినాఁడని యాశయము.

తా. నలమహారాజు కృతయుగమందు ధర్తము నాలుగుపాదములను బ్రవర్తిల్లునట్లు చేయుచుండఁగా, నతనిరాజ్యమందచ్చటచ్చట నున్న ధర్తముగూడధర్తబుద్ధిగలదయి భూమియందుఁగాలిచిట్ కనవేలినిమోపి నియమముతోఁదపంబుచేయుట కారంభించెను. అధర్తమే తపంబుచేయుట కారంభించినప్పుడు తక్కినమానవులెవ్వరు తపంబుచేయఁబూనుకొనరు? అందఱును దపంబులనాచరింతురు. అలంకారము, కావ్యార్థాపత్తి.

క. ఆరాజు విజయలక్ష్మికి

నీరాజన మాచరించునీర్దగ్ధిగం

తారాతిరాజనగరి

దారుణవై శ్వానరప్రదక్షిణశిఖిలన్.

56

టీ. ఆరాజు = ఆనలమహారాజు, విజయలక్ష్మికి = విజయలక్ష్మికి, నిర్దగ్ధ... శిఖిలన్ - నిర్దగ్ధ = దగ్ధముచేయఁబడిన, దిగంత = దిక్కులయంతములనుండు, ఆరాతిరాజు = శత్రురాజులయొక్క, నగరి = పురములయొక్క, దారుణ = భయంకరమైన, వైశ్వానర = అగ్నిహోత్రునియొక్క, ప్రదక్షిణ = ఎలయముగాఁ దిరుగుచున్న, శిఖిలన్ = జ్వాలలచేత, నీరాజనమాచరించున్ = నీరాజనమిచ్చును, నలమహారాజు దిగ్విజయములందు శత్రుపురములను దహింపఁగా నామంటలను కవియిట్లులేర్పేక్షించుచున్నాఁడు. అనఁగాఁ గ్రాత్రగాఁ బెండ్లియాడి తీసికొనివచ్చిన స్త్రీలను దమయిండ్లఁ బ్రవేశపెట్టుటకు ముందుగా నీరాజనమిచ్చుట ప్రసిద్ధము. అట్లే నలుఁడు దేశములజయించి సంపాదించిన జయలక్ష్మికి శత్రుపురములను గాల్చి యామంటలచే నీరాజనమిచ్చుచున్నాఁడనుట. ఈచెప్పట

చే నలుఁ డనర్గళపరాక్రమకాలియై శత్రుపురములను గాల్చితన్ను నెదుర్కొన్నవారలను జయించుచు జయలక్ష్మిలను సంపాదించుచున్నట్లు స్ఫురించుచున్నది.

తా. అనలుఁడు శత్రుపురములనుగాల్చి యామంటలచే తనజయలక్ష్మికి నీ రాజసమిచ్చును. అలంకారము, గమ్యాత్ప్రేక్ష.

చ. ఇతఁడు దరిద్రుఁడౌ ననుచు నేర్పడ నర్థిలలాటపట్టిక

శతధృతి వ్రాసినట్టిలిపిజాల మనర్థము గానియట్లుగా

వితరణఘేలనావిభవవిభ్రమనిర్జితకల్పభూరుహం

డతఁడు దరిద్రతాగుణమునందు దరిద్రునిఁ జేయునాతనిన్.

టీ. వితరణ... భూరుహండు-వితరణఘేలనా= దానగుణమనెడి క్షీడయొక్క, విభవ=సంపదయొక్క, విభ్రమ=విలాసముచే, నిర్జిత=జయింపఁబడిన, కల్పభూరుహండు=కల్పవృక్షముగల, అతఁడు=అనలమహారాజు, ఈచెప్పటచే నలుండు దానగుణమందుఁ గల్పవృక్షదులకంటె మిగులఁ బ్రసిద్ధుఁడని తోచుచున్నది. ఇతఁడు=ఈమనుజుఁడు, దరిద్రుఁడు=బీదవాఁడు, దౌన, అనుచుఁ = అనిపలుకుచు, నేర్పడఁ = స్పష్టముగా, అర్థిలలాట పట్టిక = యాచకునియొక్క ఫాలతలమునందు, శతధృతి=బ్రహ్మవ్రాసినట్టి లిపిజాలము=లిఖించినయక్షర సముదాయమును, నర్థము=అర్థములేనిది, కాని యట్లుగాఁ = కాకుండ, అనఁగా బ్రహ్మవ్రాసినవ్రాతను మిథ్యాభూతముగాఁ జేయకుండునట్లు, ఆతనిఁ = ఇతఁడు దరిద్రుఁడౌనని బ్రహ్మచే స్థిరీకరింపఁబడినవానిని, దరిద్రతాగుణమునందుఁ = బీదతనమునందు, దరిద్రునిఁ = బీదవానిగా, చేయుఁ = చేయుచుండును. ఈచెప్పటచే నలునికి బ్రహ్మవ్రాతను దప్పింపఁగలంత శక్తియున్నట్లును, అతనికట్టి శక్తియున్న దేవతాధక్తి కలవాఁడగుటచే బ్రహ్మవ్రాతను మిథ్యాభూతముగాఁ జేయలేదనియును, దాను దేవతలను నైత మతిక్రమింపఁగల సామర్థ్యము కలవాఁడయినను గర్వింపక దేవతలయొడల వినయముకలవాఁడనుట చేతఁ బూజనీయములయిన సుగుణములు కలవాఁడనియుఁ దోచుచున్నది.

తా. బ్రహ్మ 'వీఁడు దరిద్రుఁడగు' నని యాచకునిఫాలభాగమందు వ్రాసిన

వ్రాతను నలమహారాజు వానికి విస్తార మగుధనమునొసంగి యాతని బీదతనమును దొలగించి బ్రహ్మవ్రాత వ్యర్థము కాకుండునట్లు వాని బీదతనమునందు బీదవానినిగాఁ జేయును.

తే. అతనికి ర్తిప్రతాపంబు శీలవనిఁ గలుగ

నేల యివి యంచు మదిలోన శీ నెపుడు దలంచు

నపుడ పరివేషనైషమున శీ నబ్జసూర్య

మండలముల విధాత్యండు శీ గుండలించు.

58

టీ. అతనికి ర్తి ప్రతాపంబులు-అతని=ఆనలమహారాజుయొక్క, శీ ర్తిప్రతాపంబులు=యశస్సును ప్రతాపమును, అవని=భూమియందు, కలుగ=ఉండగా, ఇవి=ఈ సూర్యచంద్ర మండలంబులు, ఏలయంచు=ఎందులకని, విధాత్యండు=బ్రహ్మ, మదిలోన=మనస్సునందు, సూర్యచంద్రులు పరివేషము కలవారయి యుండుట యొక్కొక్కసమయమందే కాని యెల్లప్పుడు తటస్థింపడుగనుక దానికనుగుణముగా 'ఎపుడు దలంచునపుడు' అని కవిచెప్పినాడు. అనగా బ్రహ్మ ఒకానొకప్పుడే యట్లు దలంచి కుండలించునుగాన ఒకానొకప్పుడే పరివేషములు కలుగుచుండుననియు నట్లు తలంచునప్పుడు కుండలించుటలేదు గావున పరివేషములు కలుగవలయునారస్యము స్ఫురించుచున్నది. ఎపుడు=ఏనమయమందు, తలంచు=స్తరించుకొనునో, అపుడు=ఆకాలమందు, పరివేషనైషమున=పరివేషమనెడిమిష చేత, అబ్జసూర్యమండలంబుల=చంద్ర సూర్యమండలములను, కుండలించు=కుండలరేఖగలవానినిగాఁ జేయును.

తా. వ్రాయువాడధికాక్షరమును విసర్జించుటకు, సున్నచుట్టినట్లు బ్రహ్మయు నలుని యశఃప్రతాపములుండ దా నిర్మించిన చంద్రసూర్య శిరువురు నుండ నవసరములేదని తలంచినకాలమునందెల్ల పరివేష మనెడినైషముచేత నారెంటికి సున్నచుట్టుచుండును. అకారము, నాపహ్నావోత్పేక్ష.

వ. అన్నలుండు నళినబౌంధవుండునుంబోలె ప్రతిదిసంబును న

భ్యదయంబు నొందుచుఁ గ్రమంబున శైశవంబు నతిక్రమించి యౌననారంభంబున నరిదుర్గులుంఠనావసరంబులంబోలె లోహార్థదీర్ఘ పీనతీయును, గోపురద్వారక వాటదుర్గ తిరఃప్రసారితయును, బాహావక్షంబులచేత వందీగ్రాహంబుగ్రహించి గోనుకోటిక పటంబున హాటకగర్భండు పాటించి లిఖించి ననుగుణగణనారేఖ లవయవంబులం బొలుపార సంపూర్ణ పూర్ణిమాచంద్రబింబంబు విడంబింపఁ జాలునెమ్మెగంబున కుం గళంకాలంకారశంక నంకురింపఁ జేయఁజాలుకోమలశ్శ్రుతరాజవిరాజిల్లు గండుమెఱసి రెండవకుసుమకోదండుండు నుంబోలె విలాసినిమండలికిం గన్నులపండు నై నెండియు. 59

టీ. అన్నిలుండు = అ నలమహారాజు, నళిన బాంధవుండునుం బోలె=సూర్యుడువలె నే, ప్రతిదినంబును=దినదినమును, ఆభ్యదయంబు = ఆభివృద్ధిని, ఒందుచు = పొందుచు, క్రిమంబున = క్రిమముగా, శైశవంబును = బాల్యమును, అతిక్రమించి = కడచి, యౌననారంభంబున = ౩ సంవయొక్క యారంభ దశయందు, అరి...పోలె - అరి=శత్రువులయొక్క, దుర్గ=కోటలను, లుంఠనా వసరంబులంబోలె=వోపుడు సమయములయందుఁ గాఁబోలును, లోహార్థదీర్ఘ పీనతీయును - లోహ = లోహసంబంధముయిన, అర్థ=అడ్డుకట్టలయొక్క, దీర్ఘ పీనతీయ = దీర్ఘ త్వమును, స్థూలత్వమును, గోపుర...యును- గోపురద్వార=గోపురద్వారములయందున్న, కవాట = తలుపులయొక్క, దుర్గత్తిరఃప్రసారితయు=దుర్గత్తి తియు=కాతన్యము, తిరఃప్రసారితయు=వైశాల్యమును, బాహావక్షంబులచేత = బాహువులచేతను, వక్షస్థలముచేతను, వందీగ్రాహంబు గ్రహించి=బలత్కరముగాఁ దీసికొని, ఇటవందీగ్రాహంబు ఆవ్యయము - అనఁగా నలమహారాజు శత్రువుల దుర్గములను గొల్లపెట్టునప్పు డతని బాహువులు ద్వారసిరోధముచేయు కట్టలయొక్క దీర్ఘ త్వ పీనత్వములను గొల్లపెట్టెను గాఁబోలు. మరియు నానవయంబులయందతనివక్షస్థలము గోపుర

ద్వారముం దుండురలుపులయొక్క కఠినత్వ వైకాల్యములను గొల్లపెట్టెను
 గాఢోలునని యర్థము. అలంకార ముత్పేక్ష - నలమహారాజు యావనముం
 దర్గళముల వంటిబాహువులు గలవాఁడనియును, దలుపువలె వికాలమును కఠినము
 నగుటొప్పు కలవాఁడనియు భావము. హాటకగర్భండు = బ్రహ్మ, పాటించి =
 గమనించి, లిఖించిన సుగుణగణనారేఖలు = వ్రాసినట్టి సుగుణముల లెక్కించు
 ట కొఱకయిన గీతలు, రోమకోటి కపటంబునకొ - రోమ = వెండ్రుకలయొ
 క్క, కోటి = సమాహమయొక్క, కపటంబునకొ = మిషచేతి, అపయవంబు
 లకొ = అంగములయందు, పాలుపారకొ = ప్రకాశింపఁగా, యావనావిర్యావ
 మందు నలుని యంగంబులయందు రోమకూపంబులు వెలువడఁగా నవి బ్రహ్మ
 దేవుఁడు నలునియందున్న సుగుణములను లెక్కపెట్టుటకయి వ్రాసిన మసిరేక
 లన్నట్లుగాఁ బ్రకాశించుచుండెనని భావము. అలం. ఆపహ్నావము. సంపూర్ణ...
 బింబంబును - సంపూర్ణ = నిండయిన, పూర్ణమాచంద్రబింబంబును = పున్నమనాఁ
 టిచందురుని, విడంబింపకొ = సరిపోలుటకు, చాలునెమ్మొంగంబునకుకొ = సమర్థమ
 యిన పదనమునకు, కళంకాలంకార శంకకొ = కళంకమనెడియలంకారము
 యొక్క శంకను, అంకురింపకొ చేయకొ = కలిగించుటకు, చాలు కోమలశ్చత్ర
 రాజి = సమర్థమగు కోమలమయిన గడ్డమందు మీసమందు నుండు రోమసమా
 హము, విరాజిల్లకొ = ప్రకాశింపఁగా, సంపూర్ణ చంద్రబింబముతో సరియగు
 నలుని ముఖమునందు వెలయుచున్న శ్చత్రరోమసమాహము చంద్రబింబమునం
 దుఁ గళంకమువలెనొప్పుచున్నదని భావము. గండు పెఱిసి = మిగులఁ బ్రకాశిం
 చి, రెండవ కుసుమ కోదండుండునుంబోలె = రెండవ మన్నఁగునివలె, విలాసిని
 మండలికొ = స్త్రీసమాహమనకు, కన్నులపండువై = నేత్రోన్మివమై, వెం
 డియొకొ = ఇంకను.

తే. దాస్యమొనరించు విధుఁ డేతరదాస్యమునకుఁ

బల్లవము లేతదంఘ్రిసంగోపల్లవములు

జలరుహములకుఁ దచ్చయరొచ్చాయ దాయ

యనఁగ నతఁ డొప్పె నవయావనాగమమున.

టీ. విధుఁడు=చంద్రుఁడు, ఏతదాస్యమునకుఁ=ఈనలునియొక్క ముఖము నకు, దాస్యము=ఊడిగమును, ఒనరించుకొ=చేయును, పల్లవములు=చిగుళ్లు, ఏత దంఘ్రిసంపల్లవములు-ఏతత్=ఈనలునియొక్క, అంఘ్రిసంపత్=పాదశోభయొక్క, లవములు=లేశములు కలవి. అనఁగాఁ బల్లవములు నలుని పాదశోభాలేశము కలవికాని పూర్ణశోభ కలవి కావు కనుక పల్లవములు పాదముల కీడురావని భావము. తిచ్చయచ్చాయ-తత్=ఆనలునియొక్క, శయ=అటిచేతియొక్క, ఛాయ=కాంతి, జలరుహములకుఁ=పద్మములకు, దాయ=శత్రువు. అనఁగా నలునిముఖము చంద్రబింబముకంటెను, పాదములు చిగుళ్లకంటెను, హస్తము పద్మములకంటెను, మిక్కిలిశోభగలవనుట, అనఁగఁ = అని పలుకుచుండఁగా, ఆ తేఁడు=ఆనలుఁడు, నవయోవనాగమమునకొ-నవయోవన.=లేఁ బ్రాయముయొక్క, ఆగమమునకొ=ఆరంభమునందు, ఒప్పెకొ=ప్రకాశించెను.

తా. స్వప్నము. ఆలంకారము అతిశయోక్తి.

న. అయ్యవనరింబున.

61

టీ. స్వప్నము.

తే. వానిఁ గలలోనఁ గానని శీ వనజముఖయు.

వాని మార్పడఁ బేర్కొని శీ మానవతియు

వానిఁ గా నాత్తి భావించి శీ నరునిఁ గవయ

నప్పలింపనిసతియు లే శీ దయ్యె నెచట.

62

టీ. వానికొ=ఆనలుని, కలలోనకొ=స్వప్నమందు, కానని వనజముఖయు=కాంచనట్ట స్త్రీయును, (ఏదేని వస్తువును సంకలనము తలంచుకొనినఁ గలలో న దే కనఁబడునని వాడుక; కావున స్త్రీలు సంకలనము నలునినే తలంచుకొనుచుండుటచేఁ గలయందుఁ గాంచుచున్నారని భావము.) వానికొ=ఆనలుని, మార్పడకొ=పేరుతప్పి-ఒకరినా పేరితో, పేర్కొని మానవతియు=పిలువనట్టి స్త్రీయును, ఎల్లపుడు నలునిగఱించియే సంభాషించుటచే నానామమే యలవాటుపడి, తమ భర్తాదులను బిలుచునప్పుడుకూడ “ఒనలా” యనియేపిలుచుచుండిరినిభావము. ఆత్మకొ=మదియందు, వరునికొ=భర్తను, వానిఁ గాకొ=ఆనలునిగా, భావించి=త

లంచి, కవయిత్ = పొందుటకు, అప్పశింపని సతియుత్ = ఉద్రేకింపనిపతివ్రతయు,
ఎచటో = ఎక్కడను, లేదయ్యె = లేకపోయెను. ఇట 'వనజముఖి' 'మానవతి'
'సతి' యనుపదవిశేషములచే తామరసెంటి మొగముగలదయ్యెను వాని కలను
అనఁగా వానిముఖచంద్రుని కళలను లోకం ననిదిగాని, మానముగలదయ్యెను
వాని మాటుపడ పేరుకొనినిదిగాని, ఎట్టి పతివ్రతయయ్యెను తనపాతివ్రత్యము
చెడకుండుటకు దనభర్తనే వానినిగాభావించి కలియనిగాని లేదని భావము
స్ఫురించుచున్నది.

చ. దరహాసితావధీరితసురధాకరబింబము నేత్రనిర్జితాం

బురుహము నై నయూనిషధీభూవరునుల్లసితాననంబుతో

సరి మఱి యొండు గల్గమికి సంతయ మేటికిఁ దద్వయ్యావిజి

త్వరకమనీయసస్తురహితం బగునట్టిచరాచరంబునన్. 63

టీ. దర... బింబము = దరహాసిత = మందహాసముచే, అవధీరిత = దిరస్కరింపఁ
బడిన, సుధాకరబింబము = చంద్రబింబముగలట్టియు, నేత్రనిర్జితాంబురుహము = నే
త్ర = కన్నులచే, నిర్జిత = జయింపఁబడిన, అంబురుహము = పద్మముకలట్టియు, విజి
... ఆననంబుతో - అయిన = అయినట్టి, ఆనిషధభూవరు = ఆనలమహారాజు
యొక్క, ఉల్లసిత = ప్రకాశించునట్టి, ఆననంబుతో = విదనముతో, సరి = సమాన
మయినవస్తువు, తద్వయ్యా... రహితంబు - తద్వయ్యా = ఆచంద్రపద్మములను, వి
జిత్వర = జయించు స్వభావముగల, కమనీయ = మనోహరమైన, వస్తు = వస్తువుచే,
రహితంబు = శూన్యము, అగునట్టి చరాచరంబునన్ = అయినట్టి చరాచర ప్రపంచ
మునందు, మఱియొండు = మఱియొకటి, కల్గమికి = లేక పోవుటకు, సంతయ
ము ఏటికి = నందియమేల? అనఁగా లోకములోని సుందరవస్తువుముదా
యములో సుందరతమము లయినవని ప్రసిద్ధిని జెందినచంద్రపద్మము లతనివదలైక
దేశము లయినమందహాస సేత్రములచేతనే జయింపఁబడినవి. సుందరతమముల
యినచంద్రపద్మములే నలునిముఖముతోఁ బోలలేనప్పుడు తక్కినవస్తువులు సరిపో
లేదని చెప్పనేల? కావున వానిని విదనము నిరుపమానమని చెప్పనచ్చునని
భావము.

తా. లోకములో సుందరములయిన వస్తువులన్నిప్రసిద్ధిచెందియు ఆనలుని ముఖమున కేక దేశమయిన మందహాసముచేఁ జంద్రుఁడును నేత్రముచేతఁ జడ్చుమును, జయింపఁబడినవి. ముఖైక దేశముచేతనే జయింపఁబడిన చంద్రపద్మము లాతని మొగంబున కెట్లు సాటియగు ? మతియు నా చంద్రపద్మములకంటె మిగుల సుందరమయినవస్తువు లోకమందున్నయెడ నేవస్తువునైన సాటిలే గలుగుదుముకాని యట్టివస్తువును లోకమందు లేకుండునప్పు డతని పదనము నిరు పమానమనుటకు సందియమేదియు లేదు. అలం. కావ్యశింగము.

క. తల వెండ్రుక లెగఁగట్టెడు

కొలఁదిని నాన్వపకుమారశీకుఁడు కడిమిమెయిన్

నలుదెసలకరులగండ

సలఘలకములన్ లిఖించె శి జయశాసనముల్.

64

టీ. ఆన్వప కుమారకుఁడు=ఆ నలమహారాజు, తల వెండ్రుకలు=కేశములను, ఎగన్=మీఁదుగా, కట్టెడుకొలఁదిని=బంధించెడు కొలఁది-అనఁగాఁ దల వెండ్రుకలు ముడికందునంతటిప్రాముము వెచ్చునప్పటికి నొక్క యర్థము, కడిమి మెయిన్=పరాక్రిమముచే, నలుదెసల... ఫలకములన్-నలుదెసల=నాల్గుదిక్కులందున్న, కరుల=నినుగులయొక్క, గండస్థల ఫలకములన్=ఫలకములవంటి చెక్కిళ్లయందు, జయశాసనముల్ = జయశాసనాక్షరములను, లిఖించెన్ = వ్రాసెను. అనఁగా చిన్నతనమునందె దిక్కుల నయించినాడనుట.

తా. నలమహారాజు తల వెండ్రుకలు ముడికి నందునంతటిప్రాముమువెచ్చు నప్పటికిఁ బరాక్రిమముచేనాలుగుదిక్కులనుజయించి యాదిదిక్కులయందున్న యేనుగుల చెక్కిళ్లయందు జయశాసనములు వ్రాసెను.

తే. తిరుణాపాథోరుహాథోవిశ్రధానములను

ధరణి నాథకిరీటాగ్రశ్రధానములను

సూర్యమయ్యెడు నిది యంచు శి నొకొ విధాత

తద్వదం బూర్వరేఖాంచితంబు చేసె.

65

టీ. తరుణ...విధానములను-తరుణ=లేతయైన, పాథోరుహ=పద్మములను, అథోవిధానములను=క్రిందుచేయుటలలోను, ధరణీ...ధానములను-ధరణీ నాథ=రాజులయొక్క, కిరీట=కిరీటములయొక్క, అగ్ర=కొనలయందు, ధానములను=ఉంచుటలలోను-అనగా రాజులందఱు నతనికినమస్కరింపఁగా వారి కిరీటాగ్రములయందు నీతని పాదముండుననుట. ఇది=ఈనలుని పాదము, ఊర్ధ్వము=మీఁదుగానుండు నది, అయ్యెడు సంచనోకొ=అగునని కాఁబోలు, విధాత=బ్రహ్మ, తత్పదంబు=ఆనలునయొక్క పాదము, ఊర్ధ్వరేఖాంచితంబు=ఊర్ధ్వరేఖచే నొప్పవట్టిది, చెనె=చేసెను. పాదములయందు ఊర్ధ్వరేఖలుగల వాఁడు సర్వోత్కృష్టుడగునని సాముద్రికశాస్త్రప్రసిద్ధము. అట్టి యూర్ధ్వరేఖలకు, దరుణపద్మములను క్రిందుపఱచి యూర్ధ్వముగా(మీఁదుగా)నుండుటయును, రాజకిరీటముల యూర్ధ్వభాగముల నుండుటయును ఫలములుగాఁగవలయుత్పేక్షించినాఁడు. నలమహారాజు పాదము లేతదామరలమించిన యందము కలదనియు, నమస్తరాజులచే మ్రొక్కబడుచున్నదనియు, నూర్ధ్వరేఖలతోఁ గూడినదనియు భావము.

తా. నలమహారాజు పాదము, పద్మములను క్రిందుగాఁ జేయుటచేతను, రాజులయొక్క కిరీటాగ్రములయందుంచుటచేతను, నూర్ధ్వమయ్యెడు ననుతలంపునఁ గాఁబోలు బ్రహ్మ నలునిపదమందు నూర్ధ్వరేఖలను నిర్మించెను.

అలంకార ముత్పేక్ష.

తే. అపుడు లీలావినిర్జితానంగుడైన
యతనిఁ గనియును వినియుఁ శ్రీజితానురక్తి
స్వర్గమర్త్యపాతాళవిప్రపములందు
విబుధనరభోగికాంతలు శ్రీవివశలైరి.

66

టీ. అపుడు = ఆయావసారంభకాలమందు, లీలావినిర్జిత అనంగుడు-లీలా=విలాసముచే, వినిర్జిత=మిక్కిలి జయింపఁబడిన, అనంగుడు=మన్నఁగుఁడుగలవాఁడు, వివశతనికొ=అయినట్టి యానలమహారాజును, కనియుకొ =చూచియు, వినియుకొ=ఆలకించియు, చింతాసుర క్షి=ఆనలుని స్తరించుట

యందలి యనురాగముచే, స్వర్గ...విష్టపములందుఁ - స్వర్గ=స్వర్గలోకమందు, మర్త్య=భూలోకమందు, పాతాళవిష్టపములందుఁ = పాతాళలోకమునందును, విబుధ...కాంతలు-విబుధ=సురలయొక్కయు, నర=మానవులయొక్కయు, భృగి=నర్పములయొక్కయు, కాంతలు=స్త్రీలు, వివశలు విరి=మోహమును జెందిరి. అనఁగా నలుని సౌందర్యాతిశయము ముల్లోకములయందుఁ బ్రసిద్ధమయి స్త్రీలకు మన్మథవికారము కలిగించినదని భావము.

తా. యావసారంభదశయందు మన్మథునికంటె మిగుల సుందరుఁడైయున్న నలమహారాజును జూచియు, నతని గుణములనువినియు, ముల్లోకముల యందున్న దేవకాంతలు, మానవస్త్రీలు, నాగకన్యకలును నదా యతని స్మరించుచు మోహమును జెందిరి.

ఉ. తెప్పలు వాల్చ కప్పడమిఁజేనిమనోహరమూర్తి నిచ్చలుం
దప్పక చూచి చూచి విబుధప్రమదల్ ప్రమదంబు లాత్మలం
జిప్పిలుచుండ నెద్దిపరిశీలన నేసిరి యట్టియబ్బెసం
బిష్టమ వాగుచూపుదు రరచేతనిమేషము లైనచూపులన్.

టీ. విబుధప్రమదల్=దేవతాస్త్రీలు, అత్తలన్=అత్తములందు, ప్రమదంబులు=సంతోషంబులు, చిప్పిలుచుండఁ = అతిశయించు చుండునట్లు, అప్పడమిఁజేని మనోహరమూర్తి = ఆనలుని సుందరమయిన యాకారమును, నిచ్చలుం = ఎల్లప్పుడు, తెప్పలు = కనుతెప్పలు, వాల్చక=మూయకుండ, తప్పక= మానక, చూచి చూచి=మిక్కిలిచూచి, ఎద్ది=దేనిని, అనఁగా గన్నుతెప్పవాల్చకుండుటను, పరిశీలనచేసిరి = అభ్యసించికో, అట్టి అబ్బెసంబు=అట్టి యభ్యాసమునె, ఇప్పడు = ఈ సమయమందుఁగూడ, వారు=ఆదేవకాంతలు, అరచేతనిమేషములు-అరచేత=పోయిన, నిమేషములు=తెప్పపాటుగలవి-అనఁగా నిన్నిమేషములనుట, విసచూపులన్=అయినట్టి చూపులచేత, చూపుదురు= తెలుపుచుందురు-అందుచేతనే వారనిమిషతైరనుట. అనఁగా తెప్పపాటుదేని వారని వ్యుత్పత్తిర్థము. అనఁగా దేవతాకాంతలకుఁగూడ మోహము పుట్టింపఁజాలిన సౌందర్యము కలవాఁడనిభావము.

తా. దేవతాకాంతలు చిత్తములం దానందముప్పతిల్లగా నానలుని మనో
హరమయిన యాకారము నెల్లప్పుడు కనుతొప్పవాల్పనుండఁ జూచుచుండుట
చేత నాయలవాటు వారికిఁ బట్టుపడి యిప్పటికిం గూడ నిర్మి మేషములయిన
చూపులుగలవారలయి యీ వెనుకటియభ్యాసమునే తెలుపుచుండును.

ఉ త్వేక్షాలంకారము.

తే. తద్గుణాకర్ణనంబునఁగదఁ నిరీక్ష

ణమున ధన్యత్వమును నధఃస్యతయుఁ బొంది

యభిమతానభిమతి మైననీయక్షీయుగము

దాల్చుఁ జక్షుశ్శ్రీసస్త్రికీర్తనంబునంబు.

68

టీ. చక్షు...కదంబకంబు-చక్షుశ్శ్రీనివాస = కన్నులే చెవులుగాఁ గలవారి
యొక్క-అనఁగా నాగములయొక్క, స్త్రీకిదంబకంబు = స్త్రీసమూహము, తిద్దు
ణాకర్ణనంబునఁ - తత్ = ఆ నలునియొక్క, గుణ = సద్గుణములను, అకర్ణనంబు
నఁ = వినుటచేతను, తదనిరీక్షణమునఁ - తత్ = ఆనలమహారాజును, అనిరీక్షణము
నఁ = చూడలేకపోవుటచేత, ధన్యత్వమును = కృతార్థత్వమును, అధఃస్యతయుఁ =
జన్మముయొక్క నిష్ఫలత్వమును, పొంది = పొంది, అనఁగా నాగ కాంతిలగుఁగన్ను
లేచెవులుగాన వేలువేలుగా నారెండు లేనిందునఁజూచినప్పుడు వినలేకపోవు
టయు, విననప్పుడు చూడలేకపోవుటయు సంభవించును. అందుచే వారు
నలునిగుణములు వినచున్నప్పుడు వీనులవలన ధన్యలమైతిమనుకొని, యాతని
మూర్తిచూడలేకపోవుటచే ధన్యలముకామనియుఁ దలంచుకొని, ఆనలమహా
రాజుమూర్తినిజూచినప్పుడు, సేత్రములవలన ధన్యలమైతిమి కాని యతనిగుణ
ములు వినలేక పోవుటచేధన్యలముకామనియుఁ దలంచుకొనిరినియర్థము. అభి
మతానభిమతి-అభిమతి = ఇష్టమైనదియు, అనభిమతి = ఇష్టముకానిదియు,
వినయాక్షీయుగము = వినట్టి సేత్రద్వంశ్యమును, తాల్చును = ధరించును.

తా. నాగకన్యలు సేత్రములే చెవులుగాఁ గలవారుకనుక నలునిగుణములను
విన్నప్పుడు ధన్యత్వమును బొంది యతనిఁ జూడకపోవుటచే నధఃస్యతయి, యిట్టివ్వు
మయ్యు నిష్టముగాని సేత్రద్వయమును దాల్చిరి. అలంకారము, అతిశయోక్తి.

చ. పాలు పానగూడి కన్నుగవనీమాడ్చినయప్పు డజనభావనా
బలముననాన్యపాలకునిఁ బాయక చూతురు మర్త్యభామలా
యలికులనీలవేణులకు నీ సమ్మెయి నవ్విభుఁ జూచువేళలం
గలుగవువ్రా నిమేషపరిశీలనఁ బుట్టెడుసంతరాయముల్.

టీ. మర్త్యభామలు = మానవకాంతిలు, పాలుపు = నిలుకడను, పానగూడి
పొంది, కన్నుఁగవ = నేత్రద్వియమును, మాడ్చినయప్పుడు = మూసినసమయమి
దుఁగూడ, అనభావనాబలమునకొ - అనభావ = ఎల్లకాలములందు, భావనా =
ఆనందలలోయటయు నెఱి, బలమునకొ = సామర్థ్యముచేతి, ఆన్యపాలకులకు
ఆనంది, పాయక = విడుదల, చూతురు = జూచుచుండురు - అనఁగా నెల్లప్పుడు
సలమహారాజు నే న్దరించుచుండుటచే గన్నులు మీలన దేసినప్పుడును మనస్సు
నందతిని సూచుచున్నా యర్థము. ఆయనీలనీలవేణులకు - ఆ, అలికుల
= సుమ్మెదలననినాహమునకొ, నీల = ఎల్లదైన, వేణులకొ = జడలుగలవారికి - అనఁ
గా నామనజక్రీలన, ఆభుకొ = ఆనంది, మాచునీలకొ = మాచునప్పుడు,
అమ్మెయి = అప్పుడు, నిమేషపరిశీలనకొ = కనుఁజెప్పవడినప్పుడు, పుట్టెడు
సంతరాయముల్ = కలుగుచున్న విఘ్నములు, కలుగవునొ = కలుగ నేరవకదా ?

తా. మానవస్థితిల్లప్పుడు నలుఁ నే న్దరించుచుండుటచే నాభావనాబలము
చేతఁగన్నులు మూసినప్పుడు నయితిమానలమహారాజునందరికారమును మనో
దర్పణమందుఁ జూచుచున్నారు కావున వారిలను జెప్పమాసినకాలములోఁ
గూడ నతినిదనివి దీరఁ జూచుటయందు విఘ్నముకలుగలేదు. ఆలంకారము
అతిశయోక్తి.

సీ. కోరి లీలాగేహాశుష్యభాగంబుల

వ్రాయదు గిమ్మహీశ్వరునిమూర్తి

వ్రాసి కన్యాత్విగౌరవము వీసరవ్రావ

దర్శింతు రనురాగతరళదామి , అన

శ్రీ గౌరవైషధము

చిందుకించుక సంశ్ల క్రియింతు రాత

సంశ్లేషించి క రాంబూజములఁ గ్రొమ్మించుట

దములె తి చూతురు శ తముఁ దారు

గీ. రాజకన్యలు జగతి నాశ్రమమునందు

గంధువారల నిట్టూర్పుగాడు వేడి

మూకురములు చారుమోహసమూర్తి యనగల

బరఁగుదమయంతిచేతిదశరణము దక్క.

70

టీ. జగతి = భూమియందు, రాజకన్యలు = రాజపుత్రికలు, కోరి = అపే

ఉంచి, లీలా...భాగంబులకై - లీలాగేహ = క్రీడామందిరములయొక్క, కుడ్య

బుల్క్ = గోడలయందు, అప్పహీశ్వరునిమూర్తి = ఆనలునివిగ్రహమును,

టీ. చురు=లిఖించుచు, వ్రాసి, క న్యాత్వ గౌరవము=క న్య కాత్వ మందుండెడి

యొక్క-¹పాపా = వెలితిపడుచుట్టు, అనురాగతరళదృష్టి = ప్రేమచే

శాస్త్ర సంఘాపై దర్శితులు = మామమందు, దర్శించి, అతనికే =

నగ్ = విసుట్టా = నేన, తగ్దుక్ ఓ = అర్హురాలనో, తగ్క్ ఓ = అర్హురాలను

కానీ అందుకే = అసలవలయుచు, ఇందుకేందుకే = కొంచెముకొంచెముగా, అర్థం = మరొకరును పంపయ్యుటను పంపియ్యవలెనున్నట్లును పంపయ్యి

కర్తాబుజులు - వేమన, కొన్నిచుట్టచులు - కొత్తచుట్టచులు

దములును, ౨) శి-పటయింకి, శముక్ శాగు-శమునుదాము నాశురు-నాది

ఇందుకు ఆకమమునందు=అచూచుట. వారు వెదకవలదు గి. 13కు-

౧౦దర పెన, మోహన=మోహముపుటింను, మూ రి = ఆకారముకల్గిది. ఇవం

క = అని పలుకుచుండఁ గా, పరఁగుదమయ్యుంతి చేతిదరఁగముదకఁక = పసిది

ందిన దమయంతి చేతిలో నున్న యదముతప్ప, ముసురములు=తక్కిన రాజకన్య

శ్రీశ్రీలోనుండునద్దములు, వారలనిట్లున్న గాడ్సు పేడికి - వారల = ఆరాజక స్వ

ఐనయ్యులహార్షార్థ్య = దీర్ఘ నిశ్వాసరూపమయిన, గాడ్పు = గాలియొక్క,

తా. వాగకన్య -

విన్నపపూర్వకమున బోధించుచున్నాము. అందుచేతనే దానిని అలంకారము, అతిశయోక్తి

మయ్యనిప్రముగాని సేత్రద్వయమును - చ

నిట్టూర్పుపుచ్చుట ప్రసిద్ధము. అట్లే రాజకన్యలు నలునికిఁ దాము భార్యలయి యుండుటకుఁదగుదుమో తగమోయని మనంబులనాలోచించి యాతనిరూపము ను గోడలయందు వ్రాసి యుద్దంబుచేతఁదాల్చిచూచి నలుని కంతమాత్రము తగ కుండుటకనిపెట్టి తమయుద్యోగమువిఫలమగుటచే నిట్టూర్పుపుచ్చియాగాడ్పు చే నద్దమును మలినముగావించినారనియు, దమయంతియు వారివలెనే చేసి తాను నలునికిఁ దగినదిగా నెఱుఁగుటచే నిట్టూర్పుపుచ్చదయ్యెగాన యాబిడ యుద్దము నిట్టూర్పుచే మలినముగాదయ్యెననియుభావము.

కా. భూలోకమునందున్న ప్రతిరాజకన్యకయు మిగులఁగోడకతోఁ గ్రేడా మంగిరముల గోడలయం దా నలునియాకారమునులిఖించి కన్యాత్యగౌరవము వెలితిపడునట్లు చించలదృష్టులచేఁ గనుఁగొనుచు, నలునకు భార్యనైయుండుటకుఁ దగినదానో, కానోయని సంశయమునొందుచు, నాసంశయముపోవుటకుఁగా ని గ్గుటద్దంబు చేతిఁబట్టికొని తనసౌందర్యమును జూచుకొనుచుండును. ఇట్టిస మయములందు సౌందర్యవంతుగా లగ్నప్రసిద్ధి పంచినదమయంతిచేతిలో నుండు నద్దముకాక తక్కిన రాజకన్యకలచేతులలో నుండునద్దములన్నియు నిట్టూర్పు వాయువులచేత మలినములాయెను.

వ. ఇన్విధంబున* ననన్యరూపలానన్యారేఖావిలాసభాసమాన యగు భీమసందన యానరేంద్రబృందానికినియందు జగదంబు నిలు పుటయును.

71

టీ. ఇన్విధంబునకొ = ఈరీతిని, అనన్య... భాసమాన = అనన్య = ఇతరులకు లేని, రూప = సౌందర్యముయొక్కయు, లానన్యారేఖా = లానన్యారేఖితముయొక్కయు, విలాస = లీలలచే, భాసమాన = ప్రకాశించునట్టిది - అనఁగా నిరుపమానసౌందర్యవిలాసములు కలదనిభావము. అగుభీమసందన = అయినట్టి భీమరాజుకూతురయిన దమయంతి, నరేంద్రబృందారికునియందుకొ = ఆరాజశ్రేష్ఠుఁడయిన యానల

* 'అనన్యరూపలానన్యారేఖా' అని వ్రాతప్రతులందున్నది. అప్పుడు; అనన్యరూప = నాటిలేని, లానన్యారేఖా = సౌందర్యాతిశయముచే, అనియర్థము.

మహారాజునందు, డెందంబు = మనస్సును, నిలుపుటయును = నిలుపుటంబట్టి, ప్రేమద్యముతోనన్వయము. తా. స్పష్టము.

టీ. అప్పు డనలావరుద్ధత శ నారఁ గూరి

బాణపురమును బోనియార్ భైమిమనముఁ

బుష్ప బాణాసనుఁడు భోగ శ భోజి యైన

* వరవయోవిశేషంబువార్తమునఁ దఱిసె.

72

టీ. ఇందు, బాణపురపరముగాను దమయంతిమనఃపరముగాను ఆర్థ ద్వయము దలియనది. పుష్ప బాణాసనుఁడు = పుష్పము విల్లుగాఁగలవాఁడు - అనఁగా మన్త ఘోషం - లేక ప్రద్యుమ్నుఁడు, అప్పుడు + అ = అలమహారాజునందు దమయంతి డెందమునిలిపినప్పుడే, నలావరుద్ధత - నల = నలచ. హారాజుచే, అవరుద్ధత = అవరోధం పఁబడుటను, ఆరఁగూరి = మిక్కిలియుఁబొంది - ఇదిమనఃపరము, మఱియు, అప్పుడు = ఆనమయమందు, అనఁగా నరరుద్ధుని బాణుఁడుబంధించినప్పుడు, అనలావరుద్ధత - అనల = అగ్నిచే, ఆవరుద్ధత = నిరోధంపఁబడియుండుటను - అనఁగా బాణాసురుని పురముచుట్టు నగ్నిహోత్రము మండుచుండునని ప్రసాది, ఆరఁగూరి = మిక్కిలియుఁబొంది - ఇదిపురపరము, బాణపురమునుబోని = బాణాసురునిపురమైన శోణితపురమువలెనున్న, భైమిమనము = దమయంతియొక్క మనస్సునా, భోగ భోజియైన = సౌఖ్యములననుభవించునట్టి, వరవయోవిశేషంబు వార్తమున - వర = శ్రేష్ఠమైన, వయోవిశేషంబు = యౌవనమునెడి, వార్తమున = గుఱ్ఱముచే, తఱిసెన్ = సమీపించెను. అనఁగా మన్తఘోషం దమయంతి మనములఁ బ్రవేశించి పీడించుచున్నాడని యర్థము. రెండనపక్షమందు, భోగ భోజి = నిర్వకాయములను దినునట్టిది, వినవరవయోవిశేషంబువార్తమున = అయినట్టిగరుత్మంతుఁడను గుఱ్ఱముచే, తఱిసెన్ = సమీపించెను. ఇట యౌవనమును వారుపముగా రూపించుటవలన వాయువము గమ్యస్థానమునకు ద్వరితముగాఁ గొనిపోవునట్లు సౌందర్య ప్రయుక్తమైన నలుని నవయౌవనాతిశయము మఱింత వేగముగా దమయంతి మనస్సువాళ్చింతె ననుట.

* వరవయో విశేషంబు గర్వమునఁదఱిసె. అనిపాఠాంతరము.

తా. పూర్వముప్రద్యమునుఁడు వహ్నిచే నావరింపఁబడియున్న బాణాసురుని పురమును సర్వములఁ దినునట్టిగరుత్మంతుని పై నధివసించిచేరునట్లు మన్నఁగుఁడు నలమహారాజునందు లగ్న మయినదమయంతిమనస్సును యావనమనెడితురగముపై నధివసించి ప్రవేశించెను. అలంకారములు, శ్లేషాపమాతిశయోక్తులు.

పురా. పూర్వము బాణాసురుని పుత్రికయగు సుషాకన్యక తనస్వప్నమందు గానఁబ్చిన యనిరుద్ధుఁడను రాజకుమారునిఁ జిత్రలేఖచేఁదెప్పించికొని రహస్యముగాఁ బెండ్లియాడెను. అదిబాణాసురుఁడు తెలిసికొని యనిరుద్ధుని బంధించి కాంగృహమం దుంచెను. ఆయుషంతమును శ్రీకృష్ణుఁడు నారదునివలన విని యనిరుద్ధుని విడిపించుటకయి ప్రద్యుమ్నాదియాదవులతో బాణపురమునకుఁ బోయెను. కాని చూతనిపురముచుట్టు నగ్నిమండుచుండుటచే లోనికిఁబ్రవేశింపజేకపోయెను. అంతశ్రీకృష్ణుఁడు గరుఁడుని రప్పించి యతినిపయిఁ గూర్చుండి ప్రద్యుమ్నాదులతో నప్పురముప్రవేశించివానిఁ జయించియనిరుద్ధుని విడిపించెను. వ. దమయంతియు శ్రవణప్రీతివాసనావశంబునం బ్రతిదినప్రవర్ధమానం బగుమనోనురాగంబు*నిరూఢం బై యుండ. 78

టీ. దమయంతియు, శ్రవణప్రీతివాసనావశంబునకొ - శ్రవణ = నలుని గుణములు వినుటవలనఁ గలిగిన, ప్రీతి=ప్రేమసంబంధమయిన, వాసనా= అనుతార్థ సంస్కరణమునకు, వశంబునకొ = అధీనురాలగుటచే - అనఁగా సంతతము వినుటచే ననుభూతంబులయిన నలుని గుణంబులఁదలంపకొని వాని కధీనురాలయినదనుట, ప్రతిదినప్రవర్ధమానంబు=ప్రతిదినము వృద్ధిపొందుచున్నది, అగుమనోనురాగంబు = అయినట్టి మనస్సునందలి ప్రేమ, నిరూఢంబు=స్థిరమైనది, వియుండకొ = అన్ని ప్రవర్తనలఁగా, ప్రేషద్యముతో నన్యాయము.

తా. దమయంతి నలుని గుణము లనవరతము వినుచుండుటచేఁ గ్రమక్రమము

* 'నిరూఢంబై' అని వ్రాతప్రతిపాతము. సందర్భమునాలోచింప నిదియే సమీచినమని తోచెడిది.

గా వృద్ధిచెందిన మనంబునందలి ప్రేమ, నలునియందు స్థిరమయి విలసిల్లుచుండుగా.

అవ. (“సాధారణముగా విరహులకు-శ్లో॥ చక్షుఃప్రీతిః ప్రథమం చింతాసంకస్తతోభసంకల్పః । నిద్రాచ్ఛేదస్తనుతా విషయనివృత్తిస్సానాశః । ఉన్నాదోమూర్ఛామృతిరిత్యేతేస్తరదశాదశైవస్యః॥”) అనగా చూచుట, చింతించుట, తలచుట, జాగరణము, కృశించుట, విషయనివృత్తి, లజ్జాత్యాగము, ఉన్నాడను, మూర్ఛయు, మృతియు నను పది మస్తథాస్థలు సంభవించుచుండు. వానిలోఁ బ్రప్రథమమున దమయంతికి సంభవించిన మొదటియవస్థను చెలుపుచున్నాడు.

మ. జనకుఁగొల్వఁగనచ్చినప్పుడు తిదాస్థానంబులోఁ బాతకుల్ వినుతప్రాధీ వసుంధరాధిపతులకై వేర్వేఱకీర్తించుచో వనితారత్నము వీరసేనుతనయుకై వర్ణింపఁగా నున్నతస్తనభారంబుకెలంకులన్నినుచుఁజంగిచచ్చి లోమాంచమున్.

టీ. వనితారత్నము = స్త్రీలలో శ్రేష్ఠురాలయిన, దమయంతి, జనకు = తనతండ్రియగుభీమరాజును, కొల్వఁగ = సేవించుటకు, వచ్చినప్పుడు = వచ్చిననమయమందు, తిదాస్థానంబులో - తిత్ = అభీమరాజయొక్క, ఆస్థానంబులో = కొలువునందు, పాతకుల్ = పండితముగధులు, వినుతప్రాధీ - వినుత = కొనియాడఁబడిన, ప్రాధీ = నేర్పుచే, వసుంధరాధిపతులకై = రాజులను, వేర్వేఱకీ = ప్రత్యేకముగా, కీర్తించుచో = నుతించుచున్న వేళయందు, వీరసేనుతనయుకై = వీరసేనుని కుమారుడయిన నలుని, వర్ణింపఁగా = స్తోత్రముచేయఁగా, చందల్లలకై = ఓప్పుచున్న విలాసముచే, లోమాంచము = పులకాంకురములను, ఉన్నతస్తనభారంబుకెలంకులకై - ఉన్నత = ఎత్తైన, స్తనభారంబు = స్తనములయొక్క, కెలంకులకై = పార్శ్వములయందు, నినుచు = నిండించును - అనగా మస్తథానికారముకలదగును. ఈ చెప్పటచే, శ్లో॥ స్తంభప్రళయలోమాంచ స్వేద్యో

వైష్ణవ్య వేషభూ । అశ్రువైస్వర్యమిత్యప్తే సాత్వికాః పరికీర్తితాః ॥ అనఁగా నవ
యవచాంచల్యము లేకపోవుటయు, నిర్దియపరవశత్వమును, గన్నీఱుకాటుట
యు, చెమర్చుటయు, డగ్గుత్తికతోడిమాటలును, గగుర్పాటుగలుగుటయు, వడఁ
కుటయు, రూపముమాటుటయు, నని చెప్పఁబడు సేనిమిదివిధములయిన సాత్వి
క భావములతో రోమాంచరూపమగు సాత్విక భావము దమయంతి కుత్సన్నంబ
యినట్లు తెలియవచ్చుచున్నది. ఈపద్యమునందు నలునిఁ జూచినట్లు చెప్పక
యతినినద్దగుంబులు వినినట్లు చెప్పఁబడినది. ఇందువలన చక్షుఃప్రీతిరూపమగు
ననన్ధ యెట్లునూచింపఁబడినదని నందియుంప నవనరంబులేదు. చక్షుఃప్రీతియ
నుపదము నుపలక్షణముగాఁజెప్పకొని శ్రవణానురాగముగూడఁ బరిగణింపఁబడి
నదికాన నలునిగుఁగుంబు లత్యంతానురాగంబుతో వినుటవలన మొదటియవస్థ
నూచితిమైనదని గ్రాహ్యము.

త . దమయంతీదేవి తనతండ్రియగు భీమరాజును సేవించునిమిత్తము కొలు
వునకుఁ బోయినప్పుడు వందిమాగధులు లోకింబునంగల రాజులనందఱిని వర్ణిం
పుదు నలమహారాజునుగూడ వర్ణింప నష్ట డతని గుణములనాలించి మహామో
హముచెంది ముశ్యున్నతంబులగు స్తనంబులపార్శ్వంబులందుఁ బులకాంత
రంబులను నింపుచుండును.

తే. *మహిమ హిమవేళలందు నరమ్మాననతికి

నూసరములయ్యెఁ దలపంగ १ వాసుములు

సోడువుగలిగి తపర్తు సంతపూర్తియందు

నంచితాయామవతులయ్యె २ యామవతులు.

75

టీ. తలఁపఁ १ క్ = అలోచింపఁగా, వాసుములు = పగిల్లు, మహిమ =
అతిశయముచే, హిమవేళలందు = హేమంతఋతువునందు, అష్టానవతికి = ఆద
మయంతికి, వాసుములు, “మాసాన్ రాస్తతిమాసరాః” అను వ్యుత్పత్తిచే మాస

* ‘మహితహిమవేళలందు నన్తానవతికి’ అని వ్రాఁతప్రతియందుఁ గానప
చ్చుచున్నది.

౧౮

ములను దెచ్చునని, అయ్యో = దీర్ఘములాయెనని యర్థము. తపర్తు సంపూర్తి యందు = గ్రీష్మ ఋతువునందు, యామవతులు = రాత్రులు పొడుపుగలిగి = దైర్ఘ్యము చెంది, అంచితాయామవతులు - అంచిత = ఒప్పుచున్న, ఆయామవతులు = దైర్ఘ్యము కలవి, అయ్యో. అనఁగా హేమంత ఋతువునందుఁ బగళ్లు దఱిగియుండుటయు, రాత్రులు హెచ్చియుండుటయు, గ్రీష్మ ఋతువునందు రాత్రులు తఱిగియుండుటయుఁ బగళ్లు హెచ్చియుండుటయు సహజము. ఇట్లుండ మన్నఘనిచే బాధింపఁబడుచున్న దమయంతికి హేమంత ఋతువునందుఁ బగళ్లే దీర్ఘములయ్యెనట. రాత్రులమాట చెప్పినది? అట్లే మండువేసవిలో రాత్రులు దీర్ఘములు గాఁగా నవచ్చెనట. తఱిగియుండెడి పగళ్లే దీర్ఘములు గానున్నప్పుడు దీర్ఘములయిన పగళ్లంత దీర్ఘములగునో యనిభావము. ఈ చెప్పటచే దమయంతికి నిరంతరచింతయు జాగరణంబును గలిగియున్నట్లు విశదమగుచున్నది కాన, చింతా జాగరణంబులను మన్తధావస్థలు సూచితములు. అలం. భావోదయము.

తా. మన్తధపీడితయగు దమయంతికి హేమంత ఋతువునందుఁ బగళ్లు మిగుల నిడుదలై, వేసవియందు రాత్రులత్యంతము దీర్ఘములై యుండెను.

సీ. సఖులుఁ దాఁ బుష్పాస్తు శీఘ్రతపెట్టు పదమున

నభిషేకమొనరించు శీనవనినాథు

నలనామధేయ మై నత్యణంబు వినఁబడ్డ

నధిపతి పేర్విన్నయట్ల యలరు

నిషధదేశపు విప్రనికరంబుఁ బూజించి

† యలవైకఁ బ్రియునుద్ది శీయడుగఁ దలఁచు

నభ్యాసనశమునఁ శీబ్రాణేశ్వరునిమీఁది

యించుగీతములు వాఁయించు వీణ

తే. నేర్పుగల చిత్రకరులచే శీనిలయభిత్తి

* 'సఖులుఁ దాఁ బుష్పాస్తు' చాపట్టుపదవికి' నని పాఠాంతరము.

† "అలయక" యని పాఠాంతరము.

భువనమోహనాకారత ౩ బాలుపుమిగులు

మగని నుగువను వ్రావించి ౩ మదిఁ దలంచు

నిషధరాజును దన్నుఁగా ౩ నీరజాక్షి.

76

టీ. సఖులు=చెలిక తైలు, తాఁ=ఆదమయంతియు, పుష్పాస్తు జతపెట్టుపద
మునఁ=మన్నఁగుతో సహపెట్టువలసినసానమందు, అపనివాగుఁ=నలమహారా
జును, అభిషేక మొనరించుఁ=అభిషేకముచేయును - అనఁగా దమయంతియు
తెలిక తైలును సౌందర్యమున మన్నఁగునితో సమానుఁడు నలుఁడే కాని మఱియొ
కండు కాఁడని యతని నేతెచ్చి మన్నఁగుని స్థానంబున నభిషేకించుచుండురను
ట. దీనికి సంస్కృతమునందు స్తో|| నగ్నాత్మగ్రాసో రనిమేషలోచనాద్భిభే మి
తద్భిన్న ముదాహరణిసా|జనేనయానస్తు నివతా తదాస్పదే నిదర్యనం నై షధ
మధ్యమేచయత్|| అనఁగా దమయంతి చెలినిజూచి 'యిట్లునె.మృతుఁడై నిశ్చల
నయమందై యున్న మన్నఁగునిజూచుటకుభయపడుచున్నానుకాన మన్నఁగునికి
సమానమయిన వాని మఱొక్కని ముదాహరింపు' మని పలుకుచు, రాజకుమారులఁ
జేర్కొనుచున్న చెలిక తైలచే మన్నధసాదృశ్యపేష. మనకుఁ దగినవాఁడు
నలుఁడే కాని మఱియొకండు కాఁడని తత్త్వానమునందు నలుని నభిషిక్తునిగా
ననియున్న విజేయించు. ఇది సంస్కృతానుసారముగానుండలేదు. విమన లోకము
లోమృతుఁడైనవాని స్థానంబున వానితో సదృశుఁడగు మఱియొకరి నుంచుటచూ
చుచున్నారను. కావున మృతుఁడైన మన్నఁగుఁపదమునకు నలుఁడే తగినవాఁడు
కాని మఱియొకఁడు లేఁడన్న యర్థసారస్యము సంస్కృతమునందున్నది. కాని
తెనుగున నట్టి యర్థములేదు. నలనామధేయము=నలమనునట్టి పేరుగలది, విసత్ప
ణంబు=అయినట్టిగడ్డిపోచ, వినబడ్డఁ=వినబడినను, అధిపతిపేరు=అనలునిపే
రు, విన్నయట్లు=అలకించినట్లే, అలకుఁ= సంతసించును. అనఁగాఁ తెలిక తైలు
ప్రసంగవిశమున నలాఖ్యమైన తృణముమగూర్చి పలుకఁగా దమయంతి "నల"
అనుశబ్దమువిని నలమహారాజుపేరు విన్నట్లు సంతసించుచుండును. అర్థాంతరముం
దుఁ బ్రయుక్తమైన నలశబ్దముగూడ నలమహారాజును దలపించుచు నా మేమాన

సంబు నాకర్షించుచుండెనని చెప్పటచే దమయంతికి నలునియందున్న యనురా
 గాతిశయము సూచితము. నిషధ...నికరంబుకొనిషధదేశపువిప్రనికరంబుకొ
 =నిషధదేశమునుండిచ్చిన బ్రాహ్మణసమూహమును, పూజించి=పూజచేసి, అల
 వోకొక=లీలగా-వేడుక సేపమున, ప్రియుసుద్ధి = తనకుఁబ్రియుఁడయిన నలుని
 యొక్కచరిత్రము, అడుగొక తలఁచుకొ = అడుగుట కిష్టపడును, అనఁగా నిషధదేశ
 విప్రులనుబూజించిప్రియుఁడయిన నలునిచరిత్రనిడుగఁచెలఁచుకొనుచుండెననిభావ
 ము. ఈభావము సంస్కృతిమనందుగానెచ్చుచున్నది. శ్లో॥నలన్య పృష్టానిష
 థాగతాగుణాన్ మిషేణ నూతిద్విజవదిచారిణాః ॥ అనియున్నది. ఇందు
 దూతాదులచేఁ బ్రియుని గుణంబులను పెల్లింపించుటచేఁ బ్రలాప మనురత్నము
 భావము సూచితము. అభ్యాసశతమనకొ = అభ్యాసముచేయుటంబట్టి, వీణకొ =
 వీణపయిని, ప్రాణేశ్వరునిమీఁదివాయింపుగీతములు = ప్రాణనాధుఁడయిననల
 మహారాజుమీఁదిసాగిన గీర్తనలు, వాయింపుకొ = వాయింపుచుండును, ఇందు
 నలుని గుణంబులను స్వయముగానే పాడుచుండునని చెప్పటచే గుణవిషయరూప
 మయిన మన్తభాషణ సూచితము. నిలయభిత్తికొ = మందిరముయొక్క గోడయం
 దు, నేర్పుగలచిత్రకారులచే, భువనమోహనాకారతొక - భువన=లోకములకు,
 మోహన=మోహముకలిగించు, ఆకారతొక=ఆకృతిచే, పాలుపు = ఆందము,
 మిగులుమగనికొ = అతిశయించినపురుషుని, మగువను = స్త్రీని, వ్రాయించి, నీరజాక్షి
 = పద్మములవంటి నేత్రములుగలవయంతి, నిషధరాజును = నలునిగాను, తిన్నుఁ
 గాకొ, (దమయంతిగాననుట) మదికొ, తలంచుకొ = తలపోయును. అనఁగా
 విరహులకుఁ జిత్రఫలకదర్శనాదులు వినోదకరములుగానుండును కాన దమ
 యంతి యింటిగోడయందు నిరుపమాన సౌందర్యము గల స్త్రీపురుష ప్రతిమలను
 వ్రాయించి తిన్నుఁ గాను నలునివారినిగాను నలంచుకొనుచుండును. ఈ ప్ర
 కారము జిత్రఫలకాదుల మూలమున నలుని గుణగీర్తనంబు చేయుటంజేసి ప్ర
 లాపమనురత్నముభావము సూచితము.

తా. దమయంతి నలునియందు దధికప్రేమము కలదయి సఖులతోఁగూడి నలుని
 మన్తధనునికి జత పెట్టుటకు నతనిపదమందుంచి యభిషేకముచేయును. నలమనె

డిశేరుగలగడ్డినిగూర్చి యెవరైన సంభాషింప నదివిని నలుని పేరువిన్నట్లు సంతసిం
చును. నిషధ దేశమునుండివచ్చిన బ్రాహ్మణులను బూజించి నలునిచరిత్రమడుగు
టకుఁ దలంచుచుండును. ఒకమాఱువీణపయ నలునిమీదికి ర్తనలు వాయించును.
గోడపయి సంధముగల స్త్రీపురుషులను జిత్రకరులచే వ్రాయించి తన్నుఁగాను
నలునిగాను బొవించును.

అవ. దమయంతికి నలునియందున్న యధికానురాగమును
జెప్పుచున్నాడు.

ఉ. పువ్విలుకానితోడ సరిపోలెడుచక్కనివాఁడు భూమిలో
నెన్వఁడుచెప్పఁడాయనుచు* నిష్టవయస్యలఁగూర్చియాత్తిలో
నువ్విలుకూరుచుం బలుకు నొప్పులకుప్పనలుండుగాక యెం
డెవ్వఁడనంగమెచ్చుఁ దరకేక్షణనెయ్యము వియ్య మెట్టిదో.

టీ ఒప్పులకుప్ప=సౌందర్యములకు నిలయమయిన దమయంతి, పువ్విలుకా
నితోడ=మనస్సునితో, సరిపోలెడి చక్కనివాఁడు=సరియయిన అంబముకల
వాఁడు, భూమిలో=భూమిపయిని, ఎవ్వఁడు, చెప్పఁడా=చెప్పడి, అనుచు, ఇష్ట
వయస్యలఁగూర్చి=చెలిక తైలనుష్టేకించి, అత్తిలో=మనస్సులో, ఉవ్విల్లు
రుచు=ఊటలూగుచు, పలుకు=సంభాషించును, నలుండుకాకి=నలమహా
రాజుతప్ప, ఒండు=మఱియొకఁడు, ఎవ్వఁడు=ఎవఁడున్నాఁడు, అనంగ=అని
చెలిక తైలు పన్నినచో, మెచ్చు=మెచ్చుకొనును, తరకేక్షణ నెయ్యమువి
య్యము-తరకేక్షణ=చిలించుచున్న శత్రుములుగల దమయంతియొక్క, నెయ్య
ము వియ్యము=ప్రేమానుబంధము, ఎట్టిదో=ఎటువంటిదోకదా! అనఁగా నా
మెకు నలునియందున్న ప్రేమమునకు నాద్దులేదని భావము.

తా. ఆదమయంతి తన చెలిక తైలనజూచి, ఓసీ! చక్కఁదనమున మనస్
సునితో సరియగువాఁడు భూమియం దెవఁడున్నాఁడో తెలియఁజెప్పఁడి య్య
మిగుల నేడ్గలోఁ బలుకుచుండును. అప్పుడు చెలిక తైలు నలమహారాజుతప్ప

* ఇష్టవయస్యలఁగూడి యని పాఠాంతరము.

మన్నఁగునితో సమానుఁ డెవఁడున్నాఁడని పలుకుఁగా మిగుల సంతసించి మెచ్చుకొనును. అయితే! దమయంతికి నలునియందున్న ప్రేమానుబంధము నిరుపమానమయినదికదా?

అవ. దమయంతి చిత్రఫలకాదులందు నలుని దర్శించినట్లు చెప్పి యిప్పుడు స్వస్థములయందు నలునిఁ జూచుచున్నట్లు చెప్పచున్నాఁడు.

వ. మఱియు మనోరథపరంపరాసంపరిణామసూనదానుంబున నన్తహీపతిం బతిగా వరియించియుం గ్రిభాగ శేషంబు లగు విభానరీసమయంబుల నిమిలితం బైన నేత్రయుగ్మంబును బాహ్యోద్రియ మానము ద్రాభిముద్రితం బైనయంతఃకరణంబును మొత్తం నిద్రాసమానీతుం డైన యారాజమనోజాతుతో నెంతయుం దడవు మంతనంబుండియు నిరంతర స్మరణసరణిధారావాహికానగాహంబున నెడనెడం బొడచూపు నప్పుడమితేనిఁ గనుంగొని లజ్జాసాధ్యసంబులు మనంబులో ముప్పిరిగొనం బ్రమోదించియు నవై వదిల్చి నిర్భర మననశరశలాకాశంకు*సంకలిత నేదనాదూయమాన మానస యై విజృంభితమనోభవభుజానస్తంభంబు లగుహిమారంభంబులుం గాలాగరుకీళంకిత కామినీకంఠమూలంబు లగుశిశిరకాలంబులుం గలకంఠ కామినీకోమలకుహూకారకోలాహలకరంబితకకుబ్జతంబు లగువసంతంబులును నాయంత ససమయసంఘల్లమల్లి కామోదమేదుర సమీరణౌఘంబు లగునిదాఘంబులును విహిజనహృదయ భయంకరస్తనితసందోహంబు లగుజలధరా నేహంబులును సకలజన

* “శకలిత” యనిపాఠాంతరము. ఇదియే సముచితముగానున్నది.

మనోవికాససమయంబు లగుశారదసమయంబులుం గడపు
చుండె నవ్వేళ జలధివేలావలయవలయితమనుంధరాభువనమం
డలాఖండలుం డగునలుండును విమలనిజకీర్తి మాక్తికమా
లికాసంతానంబులకు నంతర్మటనాగుణంబులుంబోలె బొ
లుచు నక్కంతాలలామంబుగుణంబులు జనపరంపరవలన
వినియె నాసమయంబున.

78

టీ. మఱియున్ = ఇంతియకాక, మనోరథ... దామంబునన్ - మనోరథ = కోర్పు
లయొక్క, పరంపరా = ఎడతెగని పంక్తియనెడు, సంవరణ = స్వయంవరమునమిత్త
మయిన, ప్రసూనదామంబునన్ = పూవులదండచే, ఆమృహీపతిన్ = ఆనలుని, ప
తిగా = భర్తగా, పరించియున్ = చేపట్టియు, ఇందు “మనోరథపరంపరా”
అని చెప్పటచే సర్వకాల సర్వావస్థలయందు నొకప్పుడును నలునఁ బరిణయ
మాడవలెనన్న కోర్కెవిడువలేదని స్ఫురించుచున్నది. త్రిభాగశేషంబులు - త్రి
భాగ = మూడుభాగములకంటె, శేషంబులు = మిగిలియున్నవి, ఆగువిభావరీ సమ
యంబులన్ = అయినట్టి రాత్రులయందు - అనఁగాఁ బల్లవాణుజాములందనిభా
వము, నిమిలితంబు = మూయఁబడియున్నది, ఐననేత్రముగ్గంబును = అయినట్టి
కన్నఁగఱను, బావ్యా... ముద్రితంబు - బాహ్యేంద్రియ = బాహ్యేంద్రి
యములయొక్క, మాన = వ్యాపారోపరమమనెడి, ముద్రా = ముద్రచే, అభిముద్రి
తంబు = ప్రతిబద్ధమయినది - అనఁగా నన్వితంత్రమైనదిఅయిన, అంతిఃకరణంబు
ను = మనస్సును, మొఱంగి = వంచింది, నిద్రాసమానీతుండు = నిద్రచేఁ దీసికొని
రాఁబడినవాఁడు, ఐనయా రాజమనోజాతుతోన్ = అయినట్టి యారాజమన్నభు
నితో - అనఁగా మన్నఘనివంటి నలునితో ననుట, ఎంతయున్ = మిక్కిలి, తడ
వు = కాలము, అనఁగా జాలకాలము, మంతనంబుండియు = రహస్యముగా వర్తిం
చియు, అనఁగా మనోరథములనెడి పూవులు గలదండచే నానలమహారాజు
ను పరించి ఇంద్రియంబుల వంచింది రహస్యంబుగా నిద్రచేఁగొని రాఁబడినన
లునితో రహస్యంబుగాఁ గాలముగడపుచుండియు ననిభావము. ఇందునిద్ర మ
నంబు నింద్రియంబులను వంచింది దమయంతికి నలునఁ దెచ్చిచూపెననఁబడినది.

స్వప్నమనఁగా మనోజన్యమగు జ్ఞానమే కావున మనంబునకుఁ గనఁబడకుండఁ దెచ్చుట యసంగతముగాఁ దోచును. కాని “బాహ్యేంద్రియమాన ముద్రా భిముద్రితము” అని మనస్సునకు విశేషణము చేయుటచే నట్టిసంగతి వారించు చున్నది. ఎట్లనఁగా మనయింద్రియంబులకు విషయములకును సంబంధమున్నయె డ జ్ఞానముకలుగుచుండును. జాగ్రదవస్థయందు మనస్సుతోఁగూడిన యే యింద్రియ మేవిషయముయొక్క సంబంధముకలదగునో యాజ్ఞానమేకలుగుచుండు, ఎట్లనఁగా మనమనస్సు నేత్రేంద్రియములతోఁగూడి వెస్తువునుజూచినచోఁ ద ద్వస్తువిషయకమైన జ్ఞానముకలుగును. కాని మనస్సునకు నింద్రియంబునకు సం యోగమే లేనిచో జ్ఞానముకలుగదు. కావుననే మన స్పృణుస్వరూపమనియు మనస్సంయోగముగలిగిన యింద్రియంబులనుండియే జ్ఞానముకలుగుచుండుననియు నన్నియింద్రియంబులనుండియు జ్ఞానము లొక్కమాటు సంభవింపనేరవనియు ననుభవజ్ఞులుపల్కుచుండును, మనస్సు జాగ్రదవస్థయందు బాహ్యేంద్రియజన్యమ గుజ్ఞానముకలదైయుండును గాని దక్కినయవస్థలయందుండదు. కావున మనంబు బాహ్యేంద్రియ జ్ఞానంబుకలదనియు లేనిదనియు రెండువిధములు. ప్రస్తుతమున బాహ్యేంద్రియమాన ముద్రాభిముద్రితమనుదానికి నింద్రియార్థసంయోగము వెల నఁ గలిగిన జ్ఞానములేనిదని యర్థముకావున స్వప్నావస్థయందు దాదృశజ్ఞానము లేని మనస్సును సంచింపికొని రాఁదగియుండుట సంగతిమగుచున్నది. అనఁగా నొకదూతిక యొకనాయకకుఁ బ్రియతముడైన పురుషుని రహస్యముగాఁగొని వచ్చి గూఁమితోఁగూర్చినట్లు నిద్రప్రియతముడైన నలుని రహస్యంబుగాఁగొని వచ్చి దమయంతితోఁ గూర్చినదని భావము. మఱియు ద్విభాగశేషంబులగు విభాషి సమయములయందని చెప్పటలో సారస్యమేమనఁగా దమయంతి నల వుహోరాజ సమాగమము దెల్లవాణుజామనెందు గలిగిన స్వప్నములందు గాంచు టచే నట్టి స్వప్నంబులు శీఘ్రఫలదాయకంబులగునట్లు తెలియుచున్నది. నా ల్లవజామనంపలి స్వప్నము శీఘ్రంబుగాఫలదాయకంబగు ననుటకుఁ బ్రమాణమే మన మత్యుపురాణమన శ్లో॥ స్వప్నాస్తుప్రథమే యామేసంవత్సర విపాకినః। వడ్భిర్నానై ర్ద్వితీయేచ త్రిభిర్నానై స్తృతీయకేచతుర్థమాసమాత్రేణ పచ్చంతే

నాస్తి సంతయః॥ అని చెప్పబడినది. కావున! మహారాజదర్శనరూప సుస్వప్న ముయొక్క శుభఫలము స్వల్పకాలములోనే రానున్నదని స్ఫురించుచున్నది. అట్లుకాక త్రిభాగ శేషంబులు అనుపదమునకు మూడు భాగములు మిగులుగాఁగలవని బహువీహితాశ్రయించి మొదటి యామమనియర్థమునంగీకరించి తత్ఫలమొక వత్సరంబులో రానున్నదని చెప్పినను జెప్పవచ్చును. కాలవ్యవధానమునబట్టి యెట్లా శ్రయించిన శాశ్రయింపవచ్చును. నిరంతర... గాహంబున... నిరంతర = ఎల్లప్పుడును, స్మరణ = ధ్యానముయొక్క, సరణి = రీతియనెడి, ధారావాహికా = ధారారూపమయిన ప్రవాహమునందు, అపగాహంబున... = మునుఁగుటచే, ఎడ... ఎడ... = మాటిమాటికి, పాడచూపు నప్పుడమి తీసి... = కనబడుచున్న నలమహారాజును, కనుంగొని = చూచి, లజ్జాసాధ్యసంబులు = లజ్జాభయములు, మనంబు లో... = మనస్సులో, ముప్పిరిగొన... = పెనఁగొనఁగా, ప్రమాదించియు = అనంగించియు, అనఁగా దమయంతి నలుని సంతతియు స్మరించుచుండుటచే దనకు మాటిమాటికిఁ గానవచ్చు ఎతినిఁబాడగాంచి ముగ్ధయగుటచే లజ్జాసాధ్యసంబులతోఁ గూడిన ప్రమాదము చెందుచుండెనని భావము. అవైదిర్భి = అదమయంతి, నిర్భర... మానస = నిర్భర = సహింపరాని, మదనశర = ముక్కుబాణములనెడి, శలక = కణికలవంటి, శంకు = మేకులచే, సంకలిత = కూడికొనియుండుటవలనఁ గలిగిన, వేదనా = బాధచే, దూయమాన = నొచ్చుచున్న, మానస = మనస్సుకలది, ఐ, విశృంభిత మనోభావ భూజానన్తంభంబులు = విశృంభిత = అతిశయించిన, మనోభావ = మన్నఁగునియొక్క, భూజానన్తంభంబులు = బాహుగర్వముగలవి, అగుహిమారంభంబులు = అయినట్టి హేమంత ఋతువుయొక్క ప్రారంభ దశలును - అనఁగా మన్మథోద్దీపకములయిన హేమంత కాలములయందనిభావము. కాలాగరు కళంకిత కామినీకంఠమూలంబులు - కాలాగరు = కృష్ణాగరుచే, కళంకిత = కలుపితములైన - వూయఁబడిన, కామినీ = స్త్రీలయొక్క, కంఠమూలంబులు = కంఠప్రదేశములుగలవి, అగు శిశిర కాలంబులును = అయినట్టి శిశిర కాలములను - అనఁగా హేమంతము నందుఁ జరిచేవిడువఁబడిన యంగరాగాదులను గామోద్దీపకములగు నట్లు తిరిగి యలందుకొనఁదగిన కాలములని భావము. కలకంఠ... కకుబంతంబులు -

కలకంఠ కామినీ=అడవికోకిలయొక్క, కంఠ=కుత్తుకలవలనబయలు వెడలిన,
 కోమల=మృదువైన, కుహూకార=కుహూయ నెడి, కోలాహల=కలకలధ్వని
 చేరి, కరంబిత=మిశ్రితభూతమైయున్న, కకుప్+అంతములు=దిగంతములుకలవి,
 అగువసంతంబులును=అయిన వసంతకాలములను-అనఁగా నతిమనోహరములయిన
 కోకిలాలాపంబులచే నిల్లడలు గడలుకొనుటంబట్టి వసంతకాలములుమిగులమన్న
 ధోర్దీపకంబులగుచున్నవిభావము. సాయంతన...సమీరణోఘంబులు-సాయం
 తన సమయ=సాయంకాలములయందు, సంఫుల్ల=వికసించిన, మల్లికా = మల్లె
 పూవులయందున్న, ఆమోద=పరిమళముచే, మేదుర=బలిసియున్న-అనఁగా
 మిక్కిలిపరిమళవంతములయిన, సమీరణ=మారుతములయొక్క, ఓఘంబులు=
 సమూహములుగలవి, అగునిదాఘంబులును=అయినట్టి గ్రీష్మకాలములును అనఁ
 గా గ్రీష్మకాలము చక్కఁగవికసించినమల్లిపూలయందలి నెత్తెవుల నాకర్షించి
 ప్రసరించు మందమారుతంబులు గలదగుటచే మిగుల రమణీయముగా నున్నదని
 భావము. విరహి...సందోహంబులు-విరహిజన=వియోగముపొందియున్నవారి
 యొక్క, హృదయ=మనస్సులకు, భయంకర=భయమును గలుగఁజేసెడి, స్త
 విత=గర్జనలయొక్క, సందోహంబులు=సమూహములుకలవి, అగుజలధర+అనే
 హంబులును=వర్షకాలములును, అనఁగా వర్షకాలముపత్నీసహితములకు నానందము
 గొలుపునవికాని విరహులకు మిగులభయంకరంబులయియుండుననుట. సకిల...
 సమయంబులు-సకిలజన=సమస్తజనులయొక్క, మనః=మనస్సుయొక్క, వికా
 స=సంతోషమునకు, సమయంబులు=అవధులు-అనఁగా నమితమగుమనోవికాస
 మునుగలిగించునవియనుట, ఆగుశారదసమయంబులును=అయినట్టిశరత్కాలంబు
 లును, కడపుచుండెన్ = జరపుచుండెను, అవ్వేళ్ = అట్టిసమయమందు, జలధి
 ...అఖండలుండు=జలధివేలావలము=కిడియమెలెనున్న సముద్రపు గట్టుచే,
 వలయిత=మట్టబడిన, వసుంధరాభువనమండల=భూలోకమండలమునకు, అఖం
 డలుండు=ఇంద్రుఁడు అనఁగాఁబ్రభుపయిన, నలుండును, విమల...సంతానంబు
 లకు - విమల=నిర్మలమయిన, నిజకీర్తి=తనకీర్తి యనెడి, మాత్తిత=ముత్య
 ములయొక్క, మాలికా=సరములయొక్క, సంతానములకు = సమూహమునకు,

ఆంతర్మటనాగుణంబులుంబోలె=లోపలనుండెడిగుంభనసూత్రములనెలె, పొలుచు నక్కంతాలలామగుణంబులు - పొలుచు=ఒప్పెడి, అక్కంతాలలామంబు=ద మయంతియొక్క, గుణంబులు=సద్గుణములను, జనపరంపరవిలన్=జనసమూ హమువలన, వినియె. ఆమయంబున, సౌందర్యముచేతను, సద్గుణంబులచేత ను సత్కీర్తిచేతను దమయంతి తనకుఁ దగియున్నదనుట. ఈచెప్పటచే ము త్యంబులకు గుంభన సూత్రంబు ప్రధానంబయినట్లు నలునీక్తికి దమయంతి ము ఖ్యురాలయినట్లు తోచుచున్నది. అలం. రూపకము.

అవ. వెనుకటివాక్యమున దమయంతిగుణశ్రవణమును బ్రతి పాదించి యింక దమయంతియందు నలునికి ననురాగంబుకలుగు చున్నదని వర్ణించుచున్నాడు.

[న్ శా. ఆవామాక్షీమనోహరాకృతి యమోఃఘాస్త్రంబుగాభూవరు లావణ్యాధికు నచ్చలంబుమెయి గేరల్వంబూని యిందిందిర జ్యావల్లీకిణకర్కశం బయినహస్తం బుద్ధతిం జాపి వే పూవుందూపులజోదు పుచ్చుకొనియెంబుఁ జేయుకోదండమున్.

టీ. ఆవామాక్షీ మనోహరాకృతి - ఆవామాక్షీ = సుందరము లయిననేత్ర ములుగల యాదమయంతియొక్క, మనోహరాకృతి=సాగసయిన యాకారము, అమోఘాస్త్రంబుగాన్ - అమోఘ=వ్యర్థముకాని, అస్త్రంబుగాన్=అస్త్ర) ముకాఁగా, లావణ్యాధికు - లావణ్య=చక్కఁదనముచే, అధిక్=గొప్ప వాఁడగు, భూవయన్ = నలమహారాజును, గెల్వన్ పూని = గెల్చుటకుఁ బ్రయత్నించి, ఇందిందిర... కిర్కశంబు - ఇందిందిర = తుమ్మెదలనెడి, జ్యా వల్లీ = లతవింటి వింటినాడివలనఁ గలిగిన, కిణ = కాయలచే, కిర్కశంబు= కఠినము, అయినహస్తంబు = అయినట్టిచేతిని, ఉద్ధతిన్=అతిశయముచే, చా పి=చాచి, వే = శీఘ్రముగా, పూవుందూపులజోదు = పూవుబాగుములుగాఁ గలవీరుఁడు-అనఁగా మన్నఁగుఁడు, పుండ్రేక్షు కోదండమున్ - పుండ్రేక్షు= నామాలచెఱుగుగడ యనెడి, కోదండమున్ = కార్త్యమును, పుచ్చికొని యెన్=ధరించెను. ఇందు “లావణ్యాధికు” ననిచెప్పటచే నలుఁడు లావణ్య

ముచే మన్నఁగుని మించినవాఁ డగుటంబట్టి లోకములో సౌందర్యవంతుఁ డని ప్రసిద్ధి కెక్కినట్టి తనకింటిను మిగుల సౌందర్యవంతుఁ డగు నలునపై మరుఁడు మచ్చరంబు వహించి యతని జయింపఁబూని తన బాణములు కొఱగామికి విచారించుచునుండి సమయముజేచి దమయంతిసుందరాకారంబును బాణంబు గాఁజేసికొని నలునిజయింప వేడుకపడుచుండె నినియర్థము మఱియు నీయర్థమునుబట్టి యోచింప నీశ్వరాగులఁ జలింపఁజేసిన మన్మథబాణంబులయినను నలునిచిత్తంబును జలింపఁజేయలేకపోయినని చెప్పటచే నలునధైర్యాతిశయము వెలువడుచున్నది. మన్నఁగునిచేతను మోయే స్త్రీలలామంబుచేతను బారిపోని నలుని దృఢధైర్యంబును దమయంతిపోఁగొట్టిన దనిచెప్పటచే దమయంతి సౌందర్యాతిశయంబును వెలువడుచున్నది. అనఁగా నే సుందరిని జూచినను గలంగని నలునిమానసంబు దమయంతినిద్దుణశ్రవణంబుమాత్రంబున నేకలఁగి యామెను వరింప నివ్వవడుచున్న దనిభాషము. అలం=ఉత్పే)క.

తా. మన్నఁగుఁడు తనకింటిను సుందరుఁ డయిననలమహారాజుపై మచ్చరంబు వహించి జయింప నిశ్చయించి దమయంతిసుందరాకారి మనెడి బాణము తనకు లభించుటచే నద్దానినంధంప గుమ్మెద లకాపి యజ్ఞాత్రాటము క్కరాపిడిచే జనించిన కామలచేఁ గి కోరముచు నాన్తమును వేగముగాఁజూసి చెఱుకువింటిని దీసికొనెను

క. శ్రవణావతంస మాయెను

ధవళాయతనేత్ర గుణము ర్ధనశీపతికిఁ

శ్రవణావతంస మయ్యెను

బువువింటిగుణంబు నపుడు ర్ధపుష్పాస్తునికిఁ.

80

టీ. ధవళాయత నేత్రగుణము-ధవళ=తెల్లని, ఆయతి=దీర్ఘములయిన, నేత్ర=నేత్రములుగల దమయంతియొక్క, గుణము=సద్గుణము, ధరణీపతికిఁ=నలమహారాజునకు, శ్రవణావతంసము - శ్రవణ=చెవులకు, అవతంసము=భూషణము, ఆయె=అయినది-అనఁగా దమయంతిగుణములు నలునిచెవిని బడినవి నియర్థము. దమయంతిగుణములు కర్ణపథమునఁ బడినవిని చెప్పక శ్రవణావ

తిన మయినదని చెప్పటచే నలంకారములు (ప్రియమయినయట్లు దమయంతి గుణంబులు నలునకత్వంత్రప్రియం గుటస్పష్టము. అపుడు=దమయంతిగుణములు నలున కర్ణిపథమున బడిననమయమందు, పుష్పాస్మి) క్ = మన్నఘనికి, పుపు వింటి గుణంబును=పుష్పము నెడి వింటియొక్క ముల్లై తామగుడు, శ్రవణానతిం సము - శ్రవణం=చేవుంకు, ఆవహంసము=అలంకారము, ఆరూఢ్ = అయినది. అనగా దమయంతిగుణంబులు నలున కర్ణిపథమున బడినక్షణమునదె యతిని కధికుయ్యు మన్నఘనికారము కలిగినదే భవము. మఱియు నెట మన్నఘము వింటినాది నాకర్ణించె ననిచెప్పక యది శ్రవణానతింసముయినదని చెప్పటచే దమయంతివారి గర్ణితముపర్యంతము లాది నా గాధ గాగ గొట్టడలలచు యున్నట్లు సూచించుచున్నది.

శా. దమయంతి వేసి సుగుణములు నిమహారాజు కర్ణిపథమునబడిన కాల మందే మన్నఘమగుడు దమయంతివారియట్లైతాటిని గర్ణితమునకు లాగి యుంచెను. అలంకారము, కావ్యభింగము.

ఉ. ఆవసుధాధినాథుని మహాధృతిశాలి జయించుతెంపున
*భావజుడప్పడున్నధనబాణము తియ్యనివింట గూర్చుచో
గేవలసాహసంబుమదలగీల్కొన జేసియుముంచెదాదిలో
కీవిజయార్జితంబు లగు కీర్తిభరంబుల సంశయాంబుధిన్.81

టీ. భావజుడు=మన్నఘడు, మహాధృతిశాలి-మహత్=గొప్పదయన, ధృతి=ధైర్యముచే. శాలి=విప్లవట్టి, ఆవసుధాధినాథుని=అనలమహారాజును, జయించుతెంపున=జయింపవలెనన్న తెగువచేతి, ఉన్నధనబాణము-ఉన్నధన=హకులనందఱిని బాధంపఱచిన, బాణము=అయ్యను, తియ్యనివింటన్

* “భావజుడప్పడున్నధనబాణము” అని యచ్చుప్రతులలో నున్న పాద మవలంబించినచో, ఉన్నధన=ఉన్నదము కలిగించెడి, అనగా వెట్టిపుట్టించెడి బాణమని యర్థము.

= నెఱుగు వింటియుందు, కూర్చుచోళ్ = సంధించుననుచును, కేవలసాహసం
 బు = పెద్దసాహసమును, మదిల్ = మనస్సునందు, కీల్కానల్ చేసియున్ = ద
 థముగానిలుచునట్లు చేసియు, అనగా “నినాహస మనారూప్యనోభద్రాణి
 పశ్యతి” యనునట్లు భద్రములను జొందుటకు మహాసాహసము నెలంబించియు
 ననియర్థము. తాల్ = ఆమన్నగుడు, తిలోకి విజయగల్గింబులు = మూడుగోకిము
 లను జయించుటనలవర గలిగినది, అగుకీర్తిభరంబులన్ = ఆయినట్టి ముగ్ధాంసుల
 ను, సంక మాంబుధిల్ = సందేహము నెడి సముద్రమునందు, మంచెల్ = మునుగు
 నట్లు చేసెను. అనగా మన్నగుడు ముగ్ధాంకుల జయించిన వీరుండయునను,
 తాను లోకోన్తథన మగుశరమును వింటియందుగూర్చి పెద్దసాహసము ఘోష
 నన, నలుఁదైర్ఘ్యంబును చాపగెలనో జేసో యనునదియు ముదయుంచి యు
 తిడు “తిలోకివిజయ” యనెంచికొని సంపాదించిన గొప్పకీర్తియొక్క
 వాశనముచేయ సమకట్టె నని మార్గము. మఱియుఁ దాను మూడుగోకిముల జయిం
 చిన తోదయునను నలుఁ జయించునో జయింపలేనోమనియు, ఆలని జయిం
 పలేకపోయినచో నింకకుఁబూర్వము సంపాదించిన కీర్తిమంతియుఁ బోవు నే
 మోయనియు చిరకాలాన్తితంబగు యశస్సేరోవుమన్నపుడు సర్వమానయునందు
 సంపాదించిన యశంబురోవున వేఱచెప్పవచ్చునయే లేననియు, నెక్కువ
 కీర్తిగోరి యనుచితములను కార్యములకుఁ బూనుకొనవచో నొన్నది కూడ
 నకంచు సేమానునియు, సంకేహించె ననిభావము. తానంతిగొప్పవాడయినను
 ముగ్ధాంకుల జయించినవాడయినను నలుఁజయించుటలో సందేహము పూనె
 ననుటచే నలునిదైర్ఘ్యతీతయము స్పష్టమగుచున్నది.

తా. మన్నగుడు మహాధీరుడయిన నలమహాగానను జయింప నిశ్చయిం
 చికొని సమస్తగోకిములను మణింపఁజాలినచాణమును వింటుఁ గూర్చునప్పుడెం
 తో సాహసము నెలంబించియు మూడుగోకిముల జయించి తాను సంపాదించి
 నకీర్తిని సంకయమనెడి సముద్రములో ముంచివేసెను. అలం, అతిశయోక్తి.

అవ. వెనుకటికద్యమున మన్నగుడు త్రిలోకివిజయైనను
 నలుని జయింప నందియమందెననిచెప్పి యిప్పుడు మరునికి దైవ

సాహాయ్య ముండుటచేతనే నలుని జయింపగలిగెనని చెప్పుచున్నాడు.

శే. అతనుడంటే జోదు పూమొగ్గ రీయంటే శరంబు

*చించినది యంటే తద్ధైర్య కించుకంబు

నలుని దమయంతితో గూర్పించలచియున్న

ధాలి మనియెత్తికోల్ తుదిలో దాకకున్నె.

82

టీ. జోదు=వీరుడు, అతనుడంటే=శరీరములేనివాడంటే- అనగా మనస్సుండోయినద్యము, శరంబు = బాణము, పూమొగ్గయంటే = పూవుమొగ్గయంటే-అనగా బాణము పుగుల మృదువయినదని బాణము, తద్ధైర్యకించుకంబు-తీతే=అనలునియొక్క, తద్ధైర్యకించుకంబుకొ=తద్ధైర్యమనెడి కవచమునూ, దించినదియంటే=చిచ్చివేసినదంటే, నలసి=నలమహారాజును, దమయంతితోకొ=దమయంతీదేవితో, కూర్మకొ=కూర్పుటను, తలంటే=అట్లేచించి, ఉన్న...ఎత్తి...లు - ఉన్న=ఉన్నట్టే, దాతి=బ్రహ్మయొక్క, నుదయెత్తి...లు=మనోభిప్రాయము, తుదిదాకికి=కొనసాగినదండ, ఉన్నే=ఉండినా?కొనసాగినతీరమని యర్థము. అనగా బ్రహ్మయజ్ఞిదాంపత్యము సమకూర్చినెంచియున్నాడు కావున కార్యముకొనసాగినదిగాని లేనిచో నతిహింసయినసాగుడుపూవును బాణముగాఁజేసికొని నలునిధైర్యము కించపెట్టడంగా నెరిఁగెని ధావము.

తా. మహాడు శరీరములేనివాడయినను తన బాణము మృదువయిన పూవుమొగ్గయయినను, నలమహారాజు ధైర్యకించుకమునదించి మనస్సునుగలంచెను. నలమహారాజును దమయంతితో గూర్పించలచిని బ్రహ్మయొక్క శిలంపు తుదముట్టకవానదు. అలం. హింసకానుజ్ఞాణియైన పిరోధి ధావము.

అవ. చెప్పినయర్థమునే ప్రకారాంతరమునఁజెప్పుచున్నాడు. ఉ. ఎయ్యదికారణంబుగ మరీహింసతియంచితద్ధైర్యకించుకం

* 'చించెనంటును' యని వ్రాతప్రతులలోనిపాఠము.

† 'మహింసతిమానధైర్యకించుకంబు' అని సాఠాంతరము.

బయ్యతనుండు సించె నలరీరమ్ములచే నది కారణంబుగాఁ
దొయ్యలి రాజనందనునితోడను గూర్చి డలంచుచున్నయా
దయ్యము నెత్తికోలుతునఁగదాకుటగానఁగనయ్యెనయ్యెడన్.

టీ. ఆయ్యతనుండు=ఆమన్నఘంటి, అలరమ్మలచే=పూవుటమ్మలచే, మ
హీపతియంచిత ధైర్యకంఠుకింబుకొ-మహీపతి=నలునియొక్క, అందిత=ఒప్పు
చున్నట్టి, ధైర్యకంఠుకింబుకొ=ధైర్యపడెడి కిషకును, ఎయ్యది కారణంబు
గకొ=ఏ కారణమునట్టి, సించెకొ=చీల్చినో, ఆనఁగా ధైర్యమును పెదలునట్లు
చేసెనో ఆయర్థము. అదికాగలంబుగాకొ=ఆకారణముచే, తొమ్మిదికొ=ద
మయంతిని, రాజనందనునితోడను=నిలమహారాజుతో, కూర్చొకొ=సమకూర్చు
టకు, తలంచుచున్న... కొలు-తలంచుచున్న=ఆలోచించుచున్న, ఆదయ్యము
నెత్తికోలు=ఆబ్రహ్మయొక్కప్రయత్నము, అయ్యెడన్=ఆసమయమందు, తుండ
దాకుట=కొనసాగుట, కానకొకొ అయ్యకొ=కినబడఁజూచెను. నలదమ
యంతులకు దాంపత్యము సంఘటింపరెంచి బ్రహ్మమృదులంబులైననా మహాబా
ణంబులచే నలున్ ధైర్యకంఠుకింబును భేదల్లునట్లుచేసి తినకోట్లని సఫలము
గావించుకొనెను గానిలేనిచో నతినుండు పూవుటమ్మలతో నలున్ ధైర్యకంఠుకింబు
ను భేదించుటపాసంగదని యర్థము. మఱియు దైవమనుకూలమయినచో దుష్కర
కార్యంబులయినను సఫలత్వము నొందుననిభావము. పుష్పబాణంబులచే ధైర్యకం
ఠుకింబును జించుట యెట్లనెడి విరోధము, విధవిలాసము దుర్బటకార్యముల
వైన ఘటించు నినిచెప్పటచే నాభాసమగుచున్నదిగాన విరోధాభాసాలంకా
రము. అది కూపకముచే ననుపాణితి మగుచున్నది.

తా. మన్నఘంటి కారణముచేత మృదువయిన పూవుటమ్మలచే నలమహా
రాజయొక్క ధైర్యమును గలంచెనో ఆకారణముననే దమయంతిని నలమహా
రాజుతోఁ గూర్చి డలంచియున్న బ్రహ్మప్రయత్నము నెఱవేసినట్లు లందఱికిఁ
దెలియవచ్చెను.

ఉ. *ఏనల నవ్విరించి నొకరయేటునఁ దామరపాన్పుపైఁ బడం
 ద్రోసినజోదు మన్మథుఁడు నీ దుర్వహనూత్న వియోగ వేదనా
 యాసిత మైనరాజు హృదయాబ్జముఁ గాఁడఁగ నేసెనెంతయున్
 గాసిలి తేటితొక్కఁగఁగిరిగట్టినపుష్పశిలీముఖంబులన్. 84

టీ మన్మథుఁడు=మరుఁడు, ఏనలన్=విలాసముల చే, అపిరించిన్ = ఆబ్ర
 వ్బను, ఒకయేటునన్=ఒక్కదెబ్బచే, తా పరపాన్పుపైన్=పద్మమనెడితయ్య
 పైని, పడన్=పడునట్లు, ద్రోసినజోదు=ద్రోసినట్టివీరుఁడు, అనఁగా బ్రహ్మను
 జయించినవాఁడని యనుట, “దామరపాన్పుపైఁ బడంద్రోసిన” అనుటచే
 మదనతాపపీడితుఁడు తామరపాన్పు పైద్రోసవారాధ్యముచేయుట ప్రసిద్ధము.
 ఇటు బ్రహ్మను స్వభావసిద్ధమైన తామరపాన్పు మన్మథతాపసత్పత్తికి రచితిమైన
 దిగా ఉత్పేక్షింపుము, దుర్వహ... గాసితిము-దుర్వహ =భరింపశక్యముకాని
 నూత్ని=క్రొత్తదగు, వియోగ = విరహమువలనఁ గలిగిన, వేదనా=బాధచే,
 ఆయాసితిము=అలనటచెందియున్నది, నెనరాజు హృదయాబ్జమున్=అయిన
 ట్టివలమహారాజుయొక్క హృదయపద్మమును, ఎంతయన్=మిక్కిలి, గాసిలి=
 కోపించి, శేటితొక్కఁగఁగిరి=ఁగిరిమైదయొక్క తొక్కయందున్న యీకను,
 కట్టిన పుష్పశిలీముఖంబులన్-కట్టిన=బంధించిన, పుష్పశిలీముఖంబులన్=హావు
 టములచే, యుద్ధవీరులు బాణములను గద్దలయొక్క యీకలను గట్టుదురని ప్ర
 సిద్ధి; అట్లే మన్మథుఁడును తన పూవుటములకుఁ దుమ్మెన తొక్కలను గట్టెనని
 యాధ్యుని, కాఁడఁగన్=నాటునట్లు, ఏనెన్=కొట్టెను బ్రహ్మను దామరపాన్పు
 నందుఁ బడ నేసిన మన్మథుఁడు వియోగ పీడితుండయిననెలని జయించుట యెంత
 కార్యము? అలం. కావ్యాంశపత్తి. ఉత్పేక్షి.

తా. సృష్టికర్తయగు బ్రహ్మను తామరపాన్పునందుఁ బడునట్లుకొట్టిన మన్మ
 థుఁడు దుర్వహమయిన వియోగ బాధచే నలఁగి చెందయున్న నలమహారాజు
 హృదయఃకులమును దనపూవుటములచే మిక్కిలి నాటునట్లు కొట్టెను.

* “ఏనలవివ్విరించి” అని వ్రాఁతిప్రతుల పాఠము.

తే. లలన లజ్జాసరిద్దుర్గీలంఘనమున

రాజహృదయంబుఁ జొచ్చినక్రిమముఁ జూడఁ

దరుణిమారంభపరికల్పితంబు లయిన

వలుఁదకుచకుంభములప్రభావమునఁ జూవె.

85

టీ. లలన=దమయంతి, లజ్జాసరిద్దుర్గీ లంఘనమునఁ - లజ్జాసరిద్దుర్గ=సిగ్గునెడి నదీదుర్గముయొక్క, లంఘనమునఁ =దాటుటచే, రాజహృదయంబుఁ=నల మహారాజుయొక్క హృదయమును, చొచ్చిన క్రిమము=ప్రవేశించినరీతిని, చూడఁ =ఆలోచింపఁగా, తరుణిమారంభ పరికల్పితములు=తరుణిమారంభ=యౌవనప్రాదుర్భవముచేత, పరికల్పితములు=కల్పితపరిణామము, అయిన... చూవె- అయిన=అయినప్పుడు, అయిన=స్థూలములయిన, కుచకుంభముల=స్తనములనెడి కుంభములయొక్క, ప్రభావమునఁ + చూవె = సామర్థ్యముచేతనే చూచి? అనఁగా దమయంతి కుచయుగముయొక్క సౌందర్యసావేరియనుటచే నలుఁడు సిగ్గుపడిచిదమయంతియందాసక్తికలవాఁడాయెనని యర్థము. ఈచెప్పటచే మనస్సంగమనెడి మదనావస్థసూచితము లోకి ములో నదులను దాటునపుడు చెంకిలక్రింద కుంభములనుంచికొని వూరుట స్పష్టమైతి. అట్లే దమయంతియు కుంభములనంటి స్తనములసాహాయ్యమున నలునిలజ్జలదుర్గముదాటినదని భావము. ఇందుఁగల కుంభములప్రభావముచే లజ్జాసరిద్దుర్గంబును దాటినదని చెప్పటచే దమయంతికుచములు నిర్వాతికాయసౌందర్యముకలవనియు, కావున నేటికి ననమస్తాంగము లసావ్యవమటుండఁ గేవలము దమయంతికుచయుగంబై మహాద్వైర్యకాలి యగుననినాహృదయము నపవారింపఁగలిగెననియు నర్థసారస్యము స్ఫురించుచున్నది.

తా. నలమహారాజహృదయము సిగ్గునెడి నదీదుర్గముచే నావరింపఁబడి యున్నను దమయంతి యానదీదుర్గమును లంఘించి నలుని హృదయములోఁ బ్రవేశించినది. ఆమె యట్టిజలదుర్గము లంఘించుట లేజప్తనముయొక్క ప్రాదుర్భావమువలనఁ గల్గింపఁబడిన యున్నతములయిన కుచకుంభముల ప్రభావము చేత నేచుమి.

అలంకారము గూపకముచే ననుప్రాణితమయిన యుత్పేక్ష.

అన. దనుయంతియందు నలున కనురాగాంకురముద్భవించి నట్లుచెప్పి యుప్పుడు మన్మథపీడితుండునునలుని వర్తనము వర్ణించుచు ముందుగా మన్మథావస్థలలో నొకటి యగుజాగరణావస్థ జెప్పుచున్నాడు.

సీ. జాగరోద్భూతదృశ్యగ్రాగంబు మాణిక్య

కర్ణకుండలదీప్తిరేగప్పిపుచ్చు

రాజకార్యపరంపరారాభేమిషమున

నిట్టూర్పుగాడ్పుల నీ నిహ్మవించు

ఘనసూరహలశచందనవిలేపనమున

నాసాంకుభావంబు నీ నపరిపించు

దోరింతరస్యస్తోతావహారంబుల

నంతఃపరీతాప నీ మపనయించు

తే. మాననీయశశాంకకోశములములైన

యూబునీసమయములుఁ బరీక్షించులును

సాక్షులుగ నొందు నలనంత నీ జనవిభుండు

కన్నెకూర్చి ప్రకాశంబుగకయుండ.

86

టీ. జనవిభుండు = నలుఁడు, కన్నెకూర్చి = క్రొత్తయైన ప్రేమము, ప్రకాశంబు కాకి ఉండక = పగులకుఁ దెలియకుండ, జాగరోద్భూతదృశ్యగ్రాగంబు = జాగరి = మేలుకొనుటనిలన, ఉద్భూత = పుట్టిన, దృక్ = నేత్రముల యందున్న, రాగంబు = ఎఱ్ఱదనమును, మాణిక్య... దీప్తి = మాణిక్య = రత్నములుములయిన, కర్ణకుండల = మకరకుండలములయొక్క, దీప్తి = కాంతి చేసి, కన్నె పుచ్చుకొ = మాటుచేయును, - అనగా దమయంతిపైనున్న సూక్ష్మ తిళయుచే రాత్రులయందు నిద్దురపట్టక కన్న లెఱ్ఱదనముచెందగా,

యొగులకు దెలియకుండునట్లు కిర్ణకుండల కాంతులచే మఱుగుపఱచుననిభా
 వము. రాజ... మిషమునకొ - రాజకార్యం = రాజకీయ కార్యములకును, పరంప
 రా = సమాపానునందలి, ఖేసమిషమునకొ = ఆ మానవునెడి మిషమేత,
 నిట్టూర్పుగాడ్పులకొ = దీర్ఘశ్వాసముగా, నిష్క్వానించుకొ = కప్పించుచును,
 అనగా దమయంతి వియోగ తాపమునలన దీర్ఘశ్వాసము. కలుగుచుండ నది
 సభవారెడిగి యనమానపడుదురేమాయని నెలచి నలుడు రాజ్యకార్యముల
 పెక్కింతినిజక్కి బెట్టుటవలన నట్టి నిట్టూర్పులు కలుగుచున్నవిని సభవారికి దె
 లియుంట్లుచేయువాడు, మన... విశేషమునకొ = మనసార=పచ్చిక స్వరముచే,
 బహుళ=నిండియున్న, చింతన = ముచ్చింపుముముక్కి, విశేషమునకొ =
 పూరితచేత, ఆసాండు భావంబుకొ = తెల్లించుచును, అపలసించుకొ = మఱుగు
 పఱచుచుండును. ఎదుగునిశివని పుచ్చేసే శరీరము? సావిత్రీకాగా కలుగ గా
 నంతి యొక్కనుండు వియోగంబున గుడ్డిపడెదనుచే మిళిమిళము గంపుల
 బూతచే గప్పివేయును. ఇందు కన్నురబహుళమును చూచనమనుటచే,
 కన్నుర మేళనముచే చింతనమున గుడ్డి తెలిపెన్నును గాన్పించును
 పూసికొనుటచే శరీరము తెల్లగానన్న కొ. ముత్యముకి హేళువుచే గా
 దని తలచించుటకై యుల్లుచేయునున్నాంబు సారస్వతి స్ఫురించుచున్నది.
 జననిభంకు=నలుడు, నోరంతొన్న న్నతారాచూరింబులకొ - నోరొ = అవాపులు
 యొక్క, అంతిర= మధ్యభాగముగా, న్యస్త = ఉపరితలము, తారాచూరింబు
 లకొ = ముత్యాలనరుచుచే, అంతోపాశాపంబుకొ - అంతిర = అపలగన్న, సప్త
 తాపంబుకొ = పరితాపముగా, అపనముంచుకొ = కప్పపుచ్చుచుండును. అనగా
 దమయంతిమనవలపుచేత గలిగిన యంతోస్తాపంబు. ముత్యాలనర
 ముల చూపచే నిల్లకాదన నభివ్రాముచునో ముత్యాలనరములను భరించి
 సంతాపమును గెప్పి పుచ్చుచుండును. మాననీయ శశాంకి కోమలములు -
 మాననీయ = గౌరవింపఁదగిన, శశాంకి = చిరునవ్వుచే, కోమలములు =
 మనోహరములు, వివరముగనీసమములు = అమునట్టి రాత్రికాలములు, శశాం
 క=చిరునవ్వు, కోమలములు=మనోహరములయిన, పర్యంకములును=శయ్యలును

సాక్షులుగఁ = సాక్షీభూతములు కాఁగా, వలవఁజే = మదనసంతాపమును, ఓందు
ను = పొందును. వ్యా. నూ, సాక్షాద్విప్రరిసంజ్ఞాయాం. అనేషిసూత్రప్రకారము ప్ర
త్యక్షముగాఁజూచిన వారే సాక్షులగుదురుకాన రాత్రిసమయములందు శయ్యా
తలమం తడవడనుభవించు మన్తధనంతాపమునకు రాత్రియు, శయ్యయునీరెండే
సాక్షులగుచున్నవి యర్థము. ఈచెప్పటచే దమకుంతీవియోగబాధను
నలుఁ డనుభవించుచున్నట్లు పరులెప్పుడు నెఱుఁగరని తోచుచున్నది. ఇందు
“శకాంతిమలములు” అన్ని విశేషములవలన “మనోహరవస్తువులు విరహు
లకుఁ గామోద్దీపకములగుచుండును”గాన నలునికి సంతాపాతిశయము కలిగించు
నటుల స్పష్టమగుచున్నది. ఇందుజాగరణంబులవలనఁ గలిగిన కన్నుల యెఱ్ఱఁ
దనమును గుండలకాంతిలుగాను, వియోగమువలనఁ గలిగిన నిట్టూర్పును రాజ
కార్యైర్వహణ శ్రమంబులవలనఁ గలిగినట్టుగాను, శరీరముయొక్క పాలిపోవుట
కస్యరక్తబిందుకాంతివలనఁ గలిగినట్టుగాను, లోపలనున్న సంతాపము ముత్తైపు
హరిములు బాల్చుటచే ను గల్గిపుచ్చెననియుఁ జెప్పి దమయంతియందు
న్న మహారాగింబును బాఁచుటచే “అహోహో” మనెడి సంహర్షభావము సూచిత
మగుచున్నది. అహోహోయనఁగా, ఆకారమును గొప్పముగా నుంచుటయే.

అలం—అపహ్నావము.

న. ఇన్విధంబున నసంసరం బైనశంబరవైరివిక్రమంబు క్రమక్ర
మంబునం బరిస్ఫుటంబగుచుండ వియోగ వేదనాచిహ్నంబులు
నివ్వావింపం గొలఁది గాక చికాకుపడి యాకార రేఖావినిర్భ
ర్నితమత్స్యలంఛనం డగునారాజకమారం డొక్కనాఁ
డారామనీతోనిహంగంబునం గాలక్షేపంబు నేయువాఁడైప్ర
భంజనాధ్యయజనంబును జంచలఖురాంచలక్షోదితక్షోణీమం
డలంబును నిగాళి దేవమణిచీప్తిచ్చటాపటల శంకానహకృకా

టికాధవశేనరకేశరశ్చిసంచయంబును వల్లునల్లానుషక్తివద
నతావిడంబితవక్త్రస్థభుజగ నై నతేయంబును జలాచలప్రౌఢ
తానుమీయమాననిజవేగదర్శప్రశంసాప్రపచనోపన్యాసంబు
ను నై సింధుజంబును శీతమహస్యసహోదరంబును సగుట
రెండవయుచ్చైశ్శ్రీనింబునుం బోలినయాపవాహ్యంబు నా
రోహణంబునేసి.

87

టీ. ఇవిధంబునకే = ఈతీగా, అనంబరంబు = దాదేదరముకానిది, దినశంబ
రవైరి విక్రమంబు = యివట్టి మన్తఘనీపరాక్రమంబు, క్రిమక్రమంబునకే,
పరిస్ఫుటంబు అగుచుండకే = స్పష్టమగుచుండకగా, వియోగ వేదనాచిహ్నం
బులు - వియోగ = విరహమువలన గలిగిన, వేదనా = బాధాసంబంధమయిన,
చిహ్నంబులు = గుఱుకులు, నిహ్న వింపకే = రహస్యముగానుంచుటకు, కొలఁ
కాక = తిరముకాక, అనగా నలుడు మన్తబాధవలనగుఱుకుల నొరులకుఁ
దెలియకుండదాచుటకు నమర్చుడుకాకిపోయెననియ్యదు చీకాకుపడి = జలని
పోయి, ఆకార...లాంఛనండు = ఆకారరేఖ = ఆకృతిచేతి, వినిర్భరీర్నిత =
జయింపఁజేసిన, మస్త్రిలాంఛనండు = మన్తఘనీపరాక్రమంబు = అనగా మన్త
ఘనీపరిచి సాందర్యము కలవాడనుట, అగువారాజగువానండు = అనుష్ఠా
నలమహారాజు, ఒక్కనాడు, అరావళిత్తవిహారంబునకే = రామ = పూవుల
తోట, వీక్షా = చూచుటకొఱకయిన, విహారంబునకే = సంచారముచేతిన, కాల
క్షేపంబు = కాలమున గడపుటను, చేయునాడై = చేయుటకుఁ బూనుకొనిన
వాడయి-అనగా నువ్వానివనవిహారముచే గాలముపుచ్చులంచినాడనుట,
ఈచెప్పటచే నలుడొక్కస్థలంబున నుండలేకపోవుట స్పష్టమగుచున్నది.
కానఁ జూపలమనెడి సంచారీభాషము సూచితమయ్యె. చాళలమనగా రాగాతి
శయమువలన గలిగిన క్రయానవస్థయే, ప్రభంజనాశ్చేయజపంబును = ప్రభం
జన = వాయువుచే, ఆధ్యేయ = నేర్వఁదగిన, జపము = వేదముగలదియు, అనగా
గావాయువుకింటి మించినచుఱుకఁదనము కలసినుట, చంచల.. మండలంబు
ను - చంచల = చలనస్వభావముగల, ఖర = డెక్కలయొక్క, అంచల = కొనలచే

త, త్కోదితి = చూర్ణముగాఁ జేయఁబడిన, త్కోణీమండలంబును = భూమండలము
 కలదియు, నిగాళ...సంఘముంబును - నిగాళ = గుఱ్ఱముయొక్క X శ్రవదేశమునం
 దున్న, దేవమణి = దేవమణియనెడిసుడియొక్క, దీప్తి = కాంతులయొక్క, ఛటా
 = సమాహమయొక్క, పటల = బాగములని, శంకావహ = శంకకలిగియు
 చున్న, కృకాచికా = పెడతలయందున్నగుంటలంబుట్టిన, ధవళ = తెల్లనయిన,
 కేసరకేశ = కేసరములనఁబడు నెండ్రుకలయొక్క, రశ్మి = కిరణములయొక్క,
 సంచయంబును = సమాహమగలదియు, ఎల్లు...నైవ తేయంబును - ఎల్లు = సుందర
 మయిన, వల్ల = కల్లముతిగిలించెడిపగ్గములచే, అనుషక్త = కూడికొనియున్న,
 ఎదన = సుఖముచే, విడంబితి = అనుకరింపఁబడుచున్న, ఎక్త్రస్ = సోటియం
 దున్న, భుజగ = పాముగుళ, వైవ తేయంబును = గుఱ్ఱింతుఁడుకలదియు - అనఁ
 గాఁ గల్లెము తిగించెడిపగ్గములచే నొప్పచున్నయానుశ్వుము, సోటియందు
 పాములు గలగరుడునిచిత్ర నొప్పచున్నదని యర్థము, చలాచల... ఉపన్యా
 సంబును - చలాచల = సంచించుచున్న, ప్రోఘతా = ముక్కుగలదగుటచేతి, అను
 మీయమాన = కూపింపఁబడుచున్న, నిశ = తినయొక్క, వేగదర్ప = వేగాతిశయ
 మునుగూర్చిన, ప్రశంసాప్రసాదన = స్తుతివాక్యములయొక్క, ఉపన్యాసంబుననై,
 ఉపన్యాసముకలయున్న - అనఁగా నాగుఱ్ఱము మాచిమాటికిఁ దనముట్టినజరిం
 పఁజేయుటంబట్టి యోశంపఁ దనముక్క, వేగాతిశయమునుగూర్చి యుపన్యాస
 మిచ్చుటకుఁ బ్రయత్నించుచున్నదనియర్థము (అట్లుప్రయత్నించుట నలఁడ
 శ్వశూచయము నెఱింగినవాడు కాన నతినికిఁ జెప్పట యనఁసరమని కాఁబోలు
 మానమవలంబించెనని స్మృతస్థిధమైన మాం మిట్లూహింపఁబడియె). ఈ సారస్వ
 సంస్కృతమందున్నది. సింధుజంబును = సింధుదేశమునఁ బుట్టినదియును, (సము
 ద్రమునందుఁ బుట్టినదనియుఁగూడ నిర్థము) శీతమహాస్పహోదరంబును - శీతిమ
 హన్ = సంద్రునితో, సహోదరంబును = సమానమయినదియు, - మళీయుఁజంధ్రు
 ని దోఁబుట్టువనియు గూడనిర్థము, ఆగుటక్ = అయియుండుటనుబట్టి, రెండవి
 యుచ్చైశ్చర్యంబును = రెండవిదయయిన యుచ్చైశ్రమమును, పోలినయాపవా
 ప్యంబును = సాటివచ్చెడి హయమును, ఆరోహణంబు, చేసి = అధిరోహించి.

తే. ప్రమదనిష్పందతరనేత్రశ్రవద్బలగుచుఁ
జౌరజనులు విలోకింపఁ శ్రీ ప్రకటలీల
సముచితానల్పపరివారసహితుఁ డగుచు
సననినాథసుతుండు హాహ్వ్యశివెడలె.

88

టీ. పౌరజనులు = పురజనులు, ప్రమద... ప...లు = ప్రమద = సంభోషముచే, నిష్పందతర = విక్కిలిశృలములయియున్న, నేత్రపద్మలు = పద్మములవంటి నయనములగువారు, అగుచు, విలోకింపఁ = చూచుచుండఁగా, ప్రకటలీలక్ = ప్రసిద్ధమున విలాసముచే, సముచిత సహితుఁడు = సముచిత = తగిన, అనల్ప = తక్కువకాని, పరివారి = పరివారముచేత, సహితుఁడు = కూడికొనిన వాఁడు, అగుచు, అవనినాథసుతుండు = నిలుచు, హాహ్వ్యశి, వెడలె = స్వారివెడలెను.

తా. నిలుచుత్తమమున వాయు నభిగోహించి జలలందఱు దన్ను సంతోషితముచే శత్రువులు గలవారయి చూచుచుండఁ దగుపరివారుతో కూడికొని విహంగింపు బయలు వెడలెను.

వ. తత్ప్రదేశంబున.

89

ఉ. నేమ మెలర్చగా గొడుగునీడ నహించునసుంధరాస్థలీ
సీమనె యెక్కియూనిను విరచిత్రగతిం దుగ్గోత్తమంబు నాఁ
భూమిభుండుతత్త్రిమయీవ్రామెడదస్పక యధ్యసించువా
త్యామయచక్రచంక్రమవిహారములన్ సుశిగాడ్చులిప్పమన్.

టీ. అభూమిభుండు = అనలుఁడు, భురగోత్తమంబున్ = శ్రేష్ఠమునగుట్టు మును, ఎక్కి = అధిగోహించి, సీమను = సయమము, ఎలర్చన్ = విప్పిట్లుగా, గొడుగునీడ = తామ్రానట్టి గొడుగుయొక్కనీడ, పహించునసుంధరాస్థలీ సీమనె - పహించు = నొందిన, ససుంధరాస్థలీ సీమన్ + ఎ = భూప్రదేశమునందు మూత్రమిశ్రుఁగా. సుగోమగునీడ గూక్రమించునతిప్రదేశమునందు మూత్రమిశ్రయర్థము, విచిత్రగతిన్ = విచిత్రములయిన రీతులచేత, అడెను = విహరిం

చెను, తత్క్రిమము, పో-తత్ = అనలు'హయముయొక్క, క్రమము పో = రీతిని. అనగా పరిమహాగౌణ సాయముయొక్క మండలగతులనే, ఎడతప్పక అనవుటపప్పకుండ, సుడిగాడ్పులు = సుడిగాలులు, ఇష్టమే = ఈ సమయమున గూడ, వాశ్యా—విహారములకే = వాశ్యామయ = వాయుసమూహరూపములయిన, చక్రచక్రమ = ఎలయును గాఢగుటల నెడి, విహారములకే = విహారములచేత, అభ్యసించుకే = నేర్చుకొనుచుండును, ఇందు నలుని హయమును నిబంధించిన మండలగతులను సుడిగాలులిష్టమను నేర్చుచున్నవని చెప్పటచే వాయువునకు సైతము సంభవింపని మండలగతుల నానలుగుజ్జము చేసినదనయు, సుడిగాలులు వెంటనే శేర్షలేక యుష్మింకే నభ్యసించుచున్నవనుటచే నామండలగతులయందు దురవగాహమైన యొకవిశేషముకలదనయు, దోచుచున్నది. మఱియు నాహయసంబంధమైన మండలగతులు సుడిగాలులకే లభింపనప్పడు తిక్కినగుజ్జములకు లభించుట స్వప్నవార్తయేయనయు, గావున నాహయము నిరుపమానమనియు చెల్లదుగు మన్నది.

తా నలుడు తన గొడుగునీడ యాక్రమించి, తిస్థలముననే తన గుజ్జముచే మండలగతులు చేయించెను. అతని గుజ్జముచేసిన మండలగతులనే సుడిగాలులు వాయుసమూహరూపమయిన ఎలయూకారముగాఢగుటల నెడి విహారముచేత నప్పటికే నభ్యసించుచున్నవి. అలంకారము ఉత్పేక్ష.

వ. ఇన్విధంబున గొంతెడ వతిజన చతురురగనర్తన క్రీడాడోలాయమానమణికుండలమరీచిమండలీనీరాజితగండస్థులుండై వాహ్యాభివిహారంబు సలిపి నలయునమాత్యులం బరివారంబును నచ్చోటన యుండ నియమించి యొక్కరుండునుం బొదచారియై ఘనచ్ఛాయంబునుం బ్రవాళరాగచ్ఛరితంబును నగు విలాసకాననంబు బయోనిధానంబు నంబుజాక్షుండునుంబోలె బ్రవేశించి.

టీ. ఇన్విధంబునఁ = ఈరీతిగా, కొంతతడవు = కొంతకాలము, అతిజన... గండస్థబుండు + వి - అతిజన = మిక్కిలి మఱుకుదనముగల, చతుర = కేర్పుగల, తురగ = గుఱ్ఱముయొక్క, వర్తనక్రీడా = నాట్యక్రీడచేరి, దోలాయనాన = ఉయ్యెలవలె జలించుచున్న, మణిసంఘల = రత్నసంఘలములయొక్క, మగిచి = కిరణములయొక్క, మండలీ = సమావాసుచేతి, నీరాజత = నీరాజన మొనఁబడుచున్న, గండస్థబుండ = చెక్కిల్లకలవాడయి, అనగా నలమహాకాళి గుఱ్ఱముచే మండలగతి చేయుప నానమయమునందు నతిని రత్నసంఘలముల కాంక్షలన మాహంబు లేని నటుక్రిందికి మీరికి నర్థవలయాకారముగా మఁగుటచే నెవారి మట్టనట్లుండెనని యర్థము. వాహ్యలి పహారంబు = స్వారిచేయుటను, సలిపి, అనగా విహరించి, వలయునమాత్యులకొ = శ్రీయులయిన మంత్రులను, పరివారంబును = సైన్యమును, అచ్చటను = ఆస్థలమందే. - అనగా నేస్థలమందు దురంగవిహారము సలిపినో యాస్థలమందు, ఉండకొ, నిమిషించి = ఆఱుపించి, ఒక్కయిడుముకొ, వానచొచ్చె, ఘనచ్చాయంబును - ఘన = పట్టమమును, ఛాయంబును = నడికలదియు, సముద్రపక్షమందు, ఘన = మేఘముయొక్క, ఛాయంబును = కాంతింబు కాంతిలది, అనగా మేఘమువలె నీలవర్ణము కలదనుట, ప్రవాళరాష్ట్రురితింబును - ప్రవాళః = చిగుర్లయొక్క, రాగ = ఎఱుపుకాంతులచే, ఛరితింబును = వ్యాప్తమయినదియు, సముద్రపక్షమందు, ప్రవాళః = పడకలయొక్క, రా = ఎఱుపుఁగాంతులచే, ఛరితింబును = వ్యాప్తమయినది, అనగా సముద్రముగోరి పడకపుడీ నలుగుట ప్రసిద్ధముకాని వానియొక్క యెఱుకాంతులచే న్యాప్తమైయున్నదని యర్థము. అగు విలాసకాననంబు = అయినట్టి యుద్యానవనమును, సముద్రపక్షమందు, “పటయోరభేదః” అయియున్నదికాని వికారమును వికారముగాఁ బఠించుకొనవలెను, విలాసకాననంబు = (ఓల + అనక - విలాసః = ఓలములందు పసిమనవైన) సర్పములను = అనంబు = బలకరమయినది, అనగాఁ బాములకు నివాస భూతిమైనదనుట, సముద్రంబునఁ బానలుదుట సుప్రసిద్ధము. లేకి, విలాసకాననంబు - వి = పక్షులయొక్క, లాని = క్రీడలకు, కాననంబు = ఉనికిపట్టయినది, నఁగాఁ బెక్కులగు ఒలపక్షులచే నెండియున్నదని యర్థము. అగు, పయో

నిధానంబును=సముద్రమును, అంబుజాక్షుండు=బోలె, అంబుజ = పద్మమువంటి,
అక్షుండు=బోలెక = స్త్రీలు కలవానివలె, అనగా వారాయనివలె,
ప్రవేశించి=చొచ్చి-పైపద్యముతో నన్వయము.

తే. పుత్రములమీఁద మూఁగినర భ్రమరకులము

హరవిసర్జన జనిత* దుర్యశముఁ బోలఁ

గమియ విచ్చినగేదంగి కన్నెపువ్వుఁ

కాతుకము పల్లవింపఁగఁగించె విభుఁడు.

91

టీ విభుఁడు=సలమహారాజు, పుత్రములమీఁద=తీసులమీఁద, మూఁగిన
భ్రమరకులు=మూఁడు గానున్న తు మైదనమాహములు, హర...యశముఁ -
హర=ఈశ్వరునియొక్క, విసర్జన=విడుచుటచే, జనిత=పుట్టిన, దుర్యశముఁ =
అపకీర్తి, పోలఁ = పోలునట్లుగా, వ్లో || “నకేతిక్యా సదావిషి” అని
మొగిలిపూవు శంకరపూజకు నిషేధంపఱచినది. కాని పుత్రములమీఁదనున్న
తుమైదనమాహము విసర్జనకు నిషేధించుటవలన గలిగినదుష్కీర్తివలె నున్న
దని భావము. కమియ=విచార, విచ్చినగేదంగి కన్నెపువ్వుఁ - విచ్చిన=వి
కసించిన, గేదంగి కన్నెపువ్వుఁ=క్రొత్తవయిన మొగిలిపువ్వుమును, కాతుక
ము. కేదంక, పల్లవింపఁ=చిగురొత్తగా, కాంచె=చూచెను.

వా తనతీసులమీఁదమూఁగియున్న తుమైదనమాహము ఈశ్వరుండు విడు
చుటవలన గలిగినదుష్కీర్తివలె జన్మకు నొప్పుచుండఁ జక్కఁగ వికసించిన
మొగిలిపూవును నలుఁడు సంతసముమీఁద పక్షించెను. అలం. ఉ స్పృశ్.

ప. విరహిజనహృదయచ్చేదనక్రియాక్రికచంబులు వియోగి
మర్తవిదారణవ్యాపారకర్ణి నారాచంబులుఁ బాంథజనహృ
షీకసూచీశలాకలు నగుకనకకేతకీజాలంబులఁ జేరం జను
దెంచి.

92

* “దుర్యశమునోలఁ గమియ” అని వ్రాతప్రతుల పాఠము.

టీ. నలుండు, విరహి...క్రకచంబులు-విరహిజన=వియోగి జనులముక్క
వ్యాధయ=మనస్సులను, ఛేదనక్రకా = ఛేదించుటయనెడి క్రియసి, క్రకచం
బులు=అంపములవంటివియు, వియోగి—సారాచంబులు-వియోగి = విరహాల
యొక్క, మర్త=మర్తస్థానములను, విదారణ=చీల్చుటయనెడి, వ్యాపార =
వ్యాపారమందు, కర్ణినారాచంబులు = దేవులుగల బాణముల విలెనున్నవియు,
పాంథ...శలాకలు - పాంథజ = పథకములయొక్క, హృషీక = ఇంద్రి
యములను, సూచీశలాకలు = సూచించునట్లున్నవి, అగుకనకశేషశాలంబు
లు-అగు=అయినట్టి, కనక=బంగారపురజానుగల, శేతశీశాలంబులు = మొగలి
పూవులనుదాయులను, ఛేరణ్, కనుదించి = సహించి, ప్రైద్యుచిత్
సన్మయము.

చ. చిలికెడుకమ్మదే! యలరజిప్పిలి హస్తము లస్తంబునన్
నిలువక జీరువాఱు నెడరీనియతినాంధ్రపరాగముల్ గదా
యలరులవింటిజోదునకురీ నప్పటికప్పటికప్పళించుకో
గలిగెనునంచు వేగనలుర్గైకొనిచూచె విభుండు కేతికిన్. 93

టీ. హస్తము=చేయి, చిలికెడుకమ్మదేయలన్-చిలికడి=వింటిపలనం జిం
దుచున్న, కమ్మతేనెయలన్ = కమ్మనమధురసములచేత, చిప్పిలి = తిడిసి, ల
స్తంబునన్ = విడిచుండు, నిలువక = నిలిచియుండక, జీరువాఱునెడ=జా
లోపోవుచున్న సమయమున, ఓకేతికి? (అధ్యాహారము) ఓ మొగలిచెట్టా! నీ
యతినాంధ్రపరాగముల్ గదా, నీ=నీయొక్క, అతినాంధ్ర = మిగుల దట్టమైన,
పరాగములుకదా=ధూళిలేకదా? అలరులవింటిజోదునకు=పుష్పమే ధనుస్సు
గాగల పీరునకు, అనగా మస్తాభునకనుట, అప్పటికప్పుడు=మాటిమాటికి, అ
ప్పళించుకో = అద్దుకొనుటకు, కలిగెడున్ = సమర్థములగుచున్నవి, అంచున్
= అనిపలుకుచు, విభుండు=నలుండు, కే = శీఘ్రముగా, కనలు=కోపమును, కై
కొని = హించి, శేతశీకన్ = శేతశీవృక్షమును, చూచెన్ = కనుగొనెను-
ఓకేతికి! మస్తాభునకు బూవేవిల్లు, కావున నందుండి స్రవించుచున్న మకరం

దనునఁ దనచేయి తడియుటచే వింటినిబట్టికోలేకపోవును. వింటినే పట్టుకొన లేనప్పుడును మమ్ము నెట్లుబాధింపఁగలఁడు? ఇట్లసమర్థుడై యుండ నీపరాగ మతనికి లభించినది. అందుచే నతఁడు నీపరాగము తనచేతులకడ్డుకొని వింటిని దృఢముగాఁ బట్టికొనఁగలిగి మావంటి విరహులను బాధించుచున్నాఁడు. నీపరాగ మతనికి లభింపనిచో నతఁడు మమ్మేమిచేయఁగలఁడు? కావున మమ్ము మన్నఁగుఁడు బాధింపఁగలుగుటకుఁ గారణము నీపరాగమే. అందుచే నీవు నవరాధిపతి పదునయఁ గోపముతోఁ జూచెనని భావము. లోకమున యోధులు స్వేదాదులచేఁ దమచేతనాయుధములు పట్టుకొనేనప్పుడు చేతులకు భూపరాగము రాచికొనుట ప్రసిద్ధము. అట్లే మన్నఁగుఁడు చేసెనని యర్థము. ఈపద్యమునఁ బెక్కింటి ప్రతులలో “వేగవలు కైకొనిచూచె ఓభుండు కేళికన్” అని పాఠము కానవచ్చుచున్నను ‘ప్రహునధన్వాశరసాత్కరోతి మామితి క్రుధాక్రుశ్యేత తేన కైశకమ్’ అని సంస్కృతముననున్న “క్రుధా” యవపదము ననుసరించి “కనలు కైకొని” అనిదివ్వుఁబాటు చేయఁబడెను.

తా. మన్నఁగుఁడు తనపూరింపింపింపిండి కాలుచున్న మకరందముచేఁ జేయి తడిసి ధనువుపట్టుకొనుటకు వలనపడనప్పుడు మొగలిచెట్ట! నీతేకులయందున్న ఘాళిని జేతికి రాచుకొని మావంటివారిల జయించుచున్నాఁడు; లేనిచోఁ జేతి నుండి ధనువుజూచిపోవుముండ నెట్లుమమ్ముఁ గొట్టఁగలఁడు? ఇంతకుఁ గారణమవునీవే! అని నలుండు మొగలిచెట్టును గోపముతోఁ జూచెను.

మ. దమయంతీ స్తనకుంభవిభ్రమముఁ బొం రీ దంగోరుట్టాధూమవా । నముఁ గావించు చధోముఖంబు లగునాశనాకుంభముల్ పూలె ధూ । పములన్ దోహదమాచరింపఁగలఁడుం రీ బక్సింబులై యున్న దాడిమముల్ సూచి నృపాలకుండు మదిఁ బోటింపెన్ మహాత్ముక్యమున్ .

94

టీ నృపాలుండు=నలమహారాజు, దమయంతీస్తనకుంభవిభ్రమమున్ = దమయంతీ=దమయంతియొక్క, స్తనకుంభ = 'కుంభములవంటి స్తనములయొక్క, విభ్రమమున్ =విలాసమును, పొందెన్=పొందుటకు, కోరుటన్ = అపే

క్షీంచుటంబట్టి, ధూమపానమున్, కావించుచున్ = చేయుచు, ఆధోముఖంబులు = క్రించునుముఖములుగలవి, అగునానాకుంభముల్ - అగు = అయినట్టి, నానాకుంభముల్ పోలెన్ = పలురకములయినకుండలవలె నే, అనగా - (యద్దుష్కరం యద్దురాపం యద్దుగం యచ్చదుష్కరం । తత్సర్వంతపసాపాప్ర్యం ॥ అనునట్టిలన్ని కార్యంబులను దపంబుచే సాధించుకొనవచ్చును గాన ఫలార్థులు ధూమపానాదులనొనరించుచు నగ్నాదులనడుమదపంబొనరించుచుండురు. అట్లే కుంభములు చమయంతి కుచముల సున్నత్యము పొందఁదలంపి యధోముఖంబులై ధూమపానము నొనర్చుచున్న విని భావము. లోకమునం దున్నతిపవప్రాప్తికొఱకు నధోముఖముగానుండి ధూమపానాదులచేరదపమునలుపుటస్సప్రసిద్ధము. ధూపములన్ = ధూపములచేత, దోహదము = తరుగుల్తాదులక కాలమునందు ఫలాదులనుబుట్టించునట్టి క్రియను, దోహదమనగా ॥ నీ ॥ తరుగుల్తల తాపీనామకా లేక శత్రైక్యంబులైనాదుల తాపనకం ద్రవ్యందోహదంబునైనట్టియ ॥ అని శబ్దార్థము. అనగా దాడిమచెట్టుకు ధూపములు నేనచోఁగించున ప్రసిద్ధి. ఇంక దాడిమిప్పుక్షము ఫలించుటకు దోహదమేమనగా, స్తో ॥ మేమమిపాంబు సంసేకస్తతేతామిషధూపనాన్ ॥ నేనా నయం ప్రయోగోహి దాడిమిఫలస్సప్తయే ॥ మత్స్యజ్యోతిఫలానేవై స్పృంహైరాజావికోద్భవైః ॥ లేతా ధూతానూతేఫలం తాపదాడిమీ ॥ అవిక్వాఘేనంబుక్తా ధూతాతస్యలోమభి । ఫలాదాడిమీనూతే సుబహూని పృథావః ॥ అనిచెప్పఁబడియున్నది. అచరంపగన్ = చేయఁగా, కమన్ = మిక్కిలి, పక్షంబులై = పండునట్లై, ఉన్నదాడిమములన్ = ఉన్నట్టిదాడిమపండ్లను, అనగా దమయంతి కుచముల సున్నత్యము పొందఁగోగ ధూమపానముచేయుచుఁజెట్టుకొమ్మలఁ జలక్రిందులై నేలుచు నెపముచేయు ఘటంబులవలె దోహదముకొఱకు ధూపధూమము వేయంబడి తలక్రిందుగా నేలుచున్న దాడిమిఫలములను జూచెనని యర్థము. చూడఁ = కనఁగొన, మదన్ = మనస్సునందు, మహాత్సుక్యమున్ = గొప్ప నేడుకను, పాటించఁ = పొందెను. ఇటు దాడిమిఫలములను జూచి మిగుల వేడుక చెందెనని చెప్పటలో నారస్యమేమనగా, లోకములోఁదనకుఁ బ్రియమయినవస్తువులతో నమానములయిన వస్తువులనుజూచుటచేర బ్రియవస్తువులను స్మరించుకొనుటయు,

చాని పనశ్రియపస్తువులను జూచినట్లే వేడుకతోఁ జూచుటయు, సుప్రసిద్ధము. అట్లే నలుఁడు దనకుఁబ్రിയము లయినదమయంతికుఁజములకు సప్తశములయిన దాడిమములను జూచి తగ్గుచుముల స్ఫురింపకొనుచు వేడ్కతోఁ జూచెనని స్ఫురించుచున్నది.

తా. దమయంతి కుఁజములతో సాఁజెండఁగోఁ ధూమపానము చేయుచు నధోనుభుక్తులై తపమాచరించుచున్న శంభములోయనునట్లు, ధూపములనెడి దోహదములచే మిక్కిలిపండియున్న దాడిమపండ్లను నలుఁడు చూచి మదియం బెరియునంతఁజెను. అలంకారము - ఉత్పేక్ష.

తే. మన్మథుఁ డేయుకింశుకఁచూర్గణములు

చన్నగవ నాటుటయుఁ బాంథసతియుఁబోలె

బాటుదెంచి కీరంబులు కి పండ్లు గఱచె

వడకుదాడిమిఁ జూచె భూసరుఁడు వేడ్క.

95

టీ. భూసరుఁడు=నలుఁడు, మన్మథుఁడు = మారుఁడు, ఏయుకింశుకమార్గణములు-ఏయు=ప్రయోగించెడి, కింశుకమార్గణములు = మోదుగుపూవులనెడి బాణములు, చన్నగఁడె = కన్నయగి నలఁడు, నాటుటయు = నాటుకొనుటంబు, పాంథ సతియుఁబోలె = పథక స్త్రీవలెనె, బాటుదెంచి=పర్వడి వెచ్చ, కీరంబులు=నిలుకలు, పండ్లు=దాడిమపండ్లను, కఱచె = కొఱుకఁగా, వడకుదాడిమి = కిందందుచున్న దానివ్వుచెట్లను, వేడ్క = వేడుకచే, చూచె = కనుఁగొనెను. అనఁగా నలుకలునచ్చి దాడిమకొమ్మలపైఁగూర్చుండి పండ్లనుగొనికీ కనుచుండఁగా నా దాడిమచెట్టు కి నలుచుండె. అప్పుడని మదన బాణములు చనుఁగవయందు నాటుటచే సహింపలేక నణఁచుచున్న పథక స్త్రీవలె గాననచ్చుచుండ దాని నలుఁడు వేడ్కతోఁ జూచెననిభావము. ఇందుకింశుక మనిచెప్పట నిలుక ముక్కుతో సామ్యమందుట కని తెలియందగినది-ఇట పాంథసతికిని దాడిమికిని, చన్నగవకును దాడిమిఫలములకును కీరతుండములకును కింశుకమార్గణములకును సామ్యమాప్యము

తా. మన్మథుఁడు మోదుగుపూవనెడి బాణములచే బాల్కిండ్లయందుఁగొట్టఁగా భయముచే వణఁచుచున్న పథక స్త్రీవలెనె నిలుకలునచ్చి తమముక్కులతో

పండ్లనుబాడుచుండగాఁ గంపించుచున్న దాడిమవృక్షములను నలుండు మిగుల వేడ్కతోఁజూచెను.

వ. మఱియు మందానిల¹ పరిస్పందంబునం గండళితంబులై మకరందబిందునివృంధంబులు ² చిందించుగురివెంద పూబందిగులును నలరాచరాచవారికి ననదేవతి యొసస్సినీరాజనప్రదీ పాంకురంబులుంబోనికోమలకోరకంబులు గరింబు సొంపారుసంవెంగిలును, మడినచాపవిముక్తంబులై మొదలం గ్రోలిన భవశరీరభస్మాంగిరాగంబు పరాగవ్యాజంబున వెడలం గ్రాయుచున్నసుకపాన్నలును రోలంబనికుండంబులకుఁ బానగోష్ఠీస్థానంబు లగువికస్వంశలకమలిసేదంబులును గలకంఠకంఠవళుంకారంబులం బొంథులకు భయంబు సంపాదింపం జాలుక్రొమ్మావిమోక్షచాలును ధూమకేళుమండలంబుమంబోలె విరహిజనులగుండియ³లవియించుచుఁ జంచరీకపరంపరా⁴ శేఖరంబులై సొంపారుచాంపేయంబులును, వలయాకారంబునం బరభ్రమించుభ్రమరంబులసంగతిం గేసరరేణువిస్ఫులింగంబు లెగయ శాణోత్తేజనప్రకారంబు నంగీకరించు ననంగునకుం బ్రధానబాణంబు లగునారింగం

1. “మందానిలపరస్పందంబునన్” అని వ్రాతప్రతిపాదియు సముచితముగానన్నది. ఇందులకు సంస్కృతిమున “నవాలతాగంధపేషనచుంబితా” అని మందానిలముచే స్పృశింపఁబడినదని చెప్పఁబడినది. కాన నందును దదనుగుణముగ పరిష్కృతపదమేయుక్తముగా నున్నది.

2. “సంధించు” అని వాతాంతరము.

3. అవియించుచుఁ జరించు చంచరీక” అని వాతాంతరము.

4. “శేఖరంబులై” యని వాతాంతరము.

బులును, మృదులపవమానసంసాతకంపమాన కిసలయ
 'కంటకప్రక్షతంబు లై మదనముద్రాభిముద్రితంబు లగు
 వారాంగనాజనంబులవట్టువపాల్పిండ్లకుం జుట్టంబులై తో
 రంబు లగునూరేపపండ్లును, నిఖిలయువద్యయ్యాచిత్తని
 మజ్జనోచితంబు లగునజ్జకపుంబూమొగ్గలును బ్రవాళ గర్భ
 గహ్వరంబులు వహించుచు నించువిలుకానితూణీరంబు
 లకుం బోల్చి బట్టెనకలిగొట్టుపొదలును, నొండొండ చంద్ర
 ఖండంబులు వెడల గ్రక్కురాహుమండలంబునుంబోలె
 గుటిలసితకుట్టలంబులు వ్రేలం గాఢాంధకారంబునం గారు
 కొనుమునిద్రుమంబులును, గనుంగొనుచు బోషితరాజకీ
 రంబులు కైవారంబులు సేయఁబ్రోదిరియిలలు మంగళ
 గానంబొనర్చి గొలఁకులకెలంకులను బాపులకేవలను నికుం
 జప్రోడంబులనీడలను విశ్రమించు సః¹ బ్రసవమృదు గంధ
 పశ్యతోహరంబు లగుగంధవాహంబులరాకిలు విహారశాంతి
 సవనయింప వికటఘటియంత్రసలిలధారా సుణిమార్గంబుల
 డెక్కింబునకుం జక్కనిగంధమీను చెనగంధమీన కేతనండు
 నుంబోలె నుద్యానంబెల్ల గ్రుమ్మరి యగ్రభాగంబున. 96

టీ. మళయు, మందానిల పరిస్పందంబునకొ-మందానిల=మల్లని గామ్యులయొక్క, పరిస్పందంబునకొ=ప్రసారముచేసి, కిందలితంబులు, ని=మొలక లేత్తినవై, మకరంద బిందు నివ్యంధములు. మకరంద=మధురసములయొక్క, బిందు=బా

1. "కంటకాగ్రక్షతంబులని" పాఠాంతరము.
2. "ప్రోదిరాయంచలమంగళగానంబులు" అని పాఠాంతరము
3. "బాపులకేవల" అనునది కొన్నిప్రతులందులేదు.
4. "ప్రసవమదగంధ" అనిపాఠాంతరము.

ట్లయొక్క, నిష్కందంబులు = సావలులను, చిందించు గురివెంద పూపందరు
 లును-చిందించు=ఒలికించునట్టి, గురివెంద పూపందరులును=గురివెంద పూవులచే
 నిండియున్న పందిరులును, ఎలరాచరాచవారికిఁ = మన్ననుండను రాజునకు, ఐన
 దేవత=వనలక్ష్మీ, ఒనర్చు... బోని-ఒనర్చు=చేయుచున్న, నీరాజనపదీస=నీరాజన
 మిచ్చుట కొఱకయిన దీపములయొక్క, అంకురంబులుం బోని=కొనలునలెనే
 యున్న, కోమల కొరకంబులు=మృదువయిన మొగ్గలు, కరంబు=మిక్కిలి, సాం
 పారు సంపెంగలును = ప్రకాశించుచున్న సంపెంగచెట్లును, అనగాఁ బసుపురం
 గుగల సంపెంగ మొగ్గలు మన్నునకుఁ ఐనదేవత యిచ్చెడి నీరాజనదీపములవలెఁ
 బ్రకాశించుచున్నవని భావము. మనచాప విన్న క్తంబులై=మన్నునియొక్క
 వింటినుండి విడువబడినవై, మొదలకొ=ముందుగా, కోలిన... రాగంబు-కోలి
 న=పానము చేసిన, భవ-ఈశ్వరునియొక్క, శరీర=దేహమందున్న, భస్మ=బూ
 డిదయనెడి, అంగరాగంబు=గంధము, పరాగవ్యాజంబునకొ = సరాగమునెడిమి
 వచె, వెడలకొ క్రాయుచున్న=వెడలఁ గుండుచున్న, సురపొన్నలును=సురి
 పొన్నపూవులును, అనగా సురపొన్నపూవులనడుమనుండు పరాగము పూర్వ
 మవి మన్నునికొ బాణంబులై మునిగిచేరి బ్రయోగింపబడి నప్పడీశ్వరశరీరసం
 పర్కంబుమనఁ జూచు లభించు బాణియొకయొకటి ప్రకాశించుచున్నవని
 భావము. మనీయుఁ గన్నుల నశరీరమందున్న భస్మాంగరాగము సురపొన్నల కి
 జ్ఞానమటచే నిశ్శరుండు నిర్లింపబడినట్లు తెలియచ్చుచున్నది. అట్టి యాశ్వు
 రునే జయించు నిద్రకుఁ గారాగంబు నాకిచ్చింపినప్పడు, తక్కిన సామాన్య
 వియోగులను జయించుట యేమాటెపు కార్యము? ఇందుచే సురపొన్నలకు
 లోకము నిర్లింపఁదగిన నాచుర్భియు కలదని స్ఫురించుచున్నది. కాన సురపొన్న
 లు వియోగి యయిననునకుఁ గామోద్దీపకంబు లయినట్లు తెల్లమగుచున్నది.
 గోలంబునురుంబంబులకొ = తువ్వెడు సమాహములకు, పానగోష్ఠీ స్థానంబులు-
 పానగోష్ఠీ=త్రావుటయనెడి ప్రసంగమునకు, స్థానంబులు=నిలయంబులు, అగు...
 కదంబంబులును-అగు=అయినట్టి, వికిన్నర=వికి సంచినట్టి, స్థలకమలినీ=మెట్ట
 దామరతీరగెలయొక్క, కందంబులును=సమాహంబులును, అనగాఁ దువ్వెదలు
 మెట్టతామరలను బానస్థానంబుగాఁ జేసికొని తేదీయపుష్పంబులను బానపాత్ర

మూలుగాఁజేసికొని యందున్నమకరందంబును ద్రావుచున్నవని భావము. మఱియు నిందు “వికస్పర” అని చెప్పటచేఁ బుష్పంబులు బాగుగ వికసించి యుండుట చే నందున్న తేనెను ద్రావుట సులభమాట సూచితమగుచున్నది. కలకంఠ కంఠహంకారంబులకొ. కలకంఠ=కోకిలయొక్క, కంఠ=ఎలుంగులనెడి, హంకారంబులకొ=బడింపులచేత, సాంగులకుకొ=పక్షిగనాలకు, భయంబు, సంపాదించకొ=కలిగించుటకు, చాలుక్రొవ్వువిమోక చాలును - చాలు=సమర్థమయిన, క్రొవ్వువి=శేతమామిడి నెట్లయొక్క, మోక=అంతరములయొక్క, చాలును=పంక్తియు, అనగా శేతమామిడిమొక్కలు కోయిలలకు నవాసభూతంబులై వానికంత ధన్యులనెడి యెలుంగులచేఁ బక్షికనమును జడిపించి భయపెట్టుచున్నవనుట, మఱియు నతిమనోహరంబుగఁ గూయుచు కోయిలగుంపులతో నిండి చుక్కగఁగఁ జిగిచ్చియున్న శేతమామిడిమొక్కలు వియోగులకుఁ గామోద్దీపకంబులై మిగుల భయంబును గలిగించుచున్నవని భావము. ధూమకేతుమండలంబుంబోలెకొ=తోడిచుక్కల సమాహువలెను, విహిజనుల గుండియలు=వియోగులయిన జనులమొక్క వ్యావయవమున, అవియించుచుకొ=బ్రహ్మలుచేయుచు, చంచలకపరంపరా శిఖరంబులై - చంచలకపరంపరా=చచ్చుచు పంక్తులు, శేఖరంబులై=అగ్రములందు కలవయి, సాంసారు=ప్రకాశించుచున్న, చాంపేయంబులును=నాగకేసరపుహాలును, అనగాఁ దున్నెరపంక్తులు కోయిలయందుఁగల నాగకేసరపుష్పములు లోకముల మస్త్రవము కలిగించు తోడిచుక్కలవలె వియోగిజనుల కుష్మదము కలిగించుచున్నవని యగ్గము. మఱియుఁ దున్నెరలతోఁ గూడిన నాగకేసరములు మిక్కిలి సౌందర్యపరింబులై వియోగిజనులకుఁ గామోద్దీపకంబులగుటచే భయప్రములగుచున్నవని భావము. ఎలసాకారంబునకొ=నర్మముగా, పరిభ్రమించుచు=తిరుగుచున్న, భ్రమరంబుల=తున్నెరలయొక్క, సంగతికొ=సంపర్కముచే, కేసర రేణు విస్ఫులింగంబు=కేసర=కింజల్కములయందున్న, రేణు=పరాగమనెడి, విస్ఫులింగంబులు=అగ్ని కణములు, ఎగయకొ=బయలు వెడలగా, శాణోత్తేజని ప్రకారంబు-శాణ+ఉత్తేజని=సానబట్టుటయొక్క, ప్రకారంబుకొ=విధమును, అంగీకరించునగునవకొ=ఇట్లుపడెడి మర్చననిక, ప్రధానబాణంబులు, అగు నారంగంబులు=అయినట్టి నారంజపుష్పములు

ను, అనగాఁ బూదేనె ద్రావుటకైనచ్చి తుమ్మెదలు పుష్పంబుల చుట్టు తిరుగుచు నొకొక్కమాటు పూవులం దాఁకగా వాని కేసరములందున్న పరాగంబుపై కెగయుచుండె. అప్పుడు సారంగ మనుమములు భ్రమర సంస్కర్మముచేఁ బైకెగయుచున్న పరాగ మగ్ని కణములవలె వ్యాపింపఁ దుమ్మెదలు వలయుముగాఁచరు గుటల నెడి సానపై ముక్తగుండె సానఁబట్టుకొనుచున్న బాణంబులవలెఁ బ్రకాశించుచున్నవని భావము. మృదు... ప్రక్షుంబులై - మృదుల = సల్లని, పదమాన = వాయువుయొక్క, సంపాత = ప్రసారముచే, కంపహన = చలించుచున్న, కిసలయ = చిగుళ్లయందున్న, కంటకి = ముండ్లచే, ప్రక్షతంబులై - చీల్చఁబడినవయి, మదన ముద్రాభి ముదిరింబులు = మన్మథునియొక్క ముద్రచే ముదిరియులు - అనగా నఖక్షతములచే నొప్పుచున్న భావము. అగు . పాలిండ్లకుఁ - అగు = అయిన, వారంగ వాజనంబుల = వెల యాండ్లయొక్క, కల్లుప పాలిండ్లకుఁ = చిరులమయిన గుబ్బలకు, చుట్టంబులై, తోరంబులు = బలివనివి. అగుమాఁదీపండ్లును - అనగా మలయనూరుతెనుఁచేఁ జించుచున్న చిగుళ్లయందున్న ముండ్లచే గంట్లు పలుపఁబడిన మారేకుపండ్లు విట్లు నఖక్షతములుచేయఁగాఁ బాలుమ వెలియాండ గుబ్బలన్న లవలైఁ బ్రకాశించుచున్నవని భావము. ఉపమేయమందు చిగుళ్లను వేళ్లుగాను, కంటకిములను గొళ్లుగాను గ్రహించుచు. మణియుగర్తులత్వమందును క్షతములకిఁ గియింపటలోను మారేకుపండ్లువారాంగ వాకునాదృశ్యంబు కలవని తెలియఁజుచ్చుచున్నది నిఖిల... కిరింబులు నిఖిల = సమస్తమయిన, యువదబ్బయీ = స్త్రీపురుషులయొక్క, చిత్తి = మనస్సులను, నిమజ్జన = మోహనముద్రములో ముంచుటకు, ఉచితంబులు = తగినవి. అనన్వక పుఁ బూమొగ్గలును = అయిట్టి మనోహరములగు పూవుల మొగ్గలను, ప్రవాళగర్భగవ్వారంబులు - ప్రవాళ = చిగుళ్ల సంబంధమయిన, గర్భగవ్వారంబులు = లోపలిగు హలను, విహించుచుండ్ = ధరించుచు, ఇందు విలుకాను శూణీరంబులకుఁ = ముక్తగునియొక్క యచ్చుల పొదులకు, పోల్వక = పోల్చుటకు, పట్టయిన = స్థానములయిన, కలిగొట్టు పాదలును = పాటలీ పృక్షములయొక్క పాదలును. అనగాఁ జూపతి మనంబుల నాకర్షింపఁజాలిన సౌందర్యము గలిగి విశించుచున్న మొగ్గలచేతను, చిగుళ్ల సంబంధంబులగు లోపలి గుహలచేతను బ్రకాశించుచు

నన్న పాటలీ వృక్షంబుల పాదలు, లోకములలోని జన్మమల మానసంబులకు మోహం
 బు గలిగించుచున్న మన్నగజాణంబులచే నిండియున్న యమ్మలపాదులవలెఁ
 బ్రకాశించుచున్న నని భావము. పాదులలో వివిధంబులగు ఐక్యతల నుంచుకొను
 టకు గదుల శేర్పాటుచట ప్రసిద్ధము. ఇటఁ బాటలీ వృక్షముల పాదలు మదనుని
 యమ్మలపాదవలె నన్నదని చెప్పటచే ప్రవాళశావ్వారంబులు లోపల గదుల
 వలెను, వికసించుచున్న చక్కని మొగ్గలు బాణములనొసను, నన్నవని గ్రహిం
 పఁ పగినది. ఒండొండొక మక్రమముగా, చంద్రఖండంబులు = చంద్రశకల
 ములను, నెడలొక = క్రక్కు = ఉపయోచున్న. రాహుమండలంబునుంబోలెఁ
 హువు మండలంబువలెనా, కుట్టల సీత కుట్టలంబులు - కుట్టల = వక్రములయిన, సీత =
 తెల్లని, కుట్టలంబులు = మొగ్గలు, వేలొక = వేలాడుచుండఁగా, గాఢాంధకారం
 బునొక = పెను జీవంతచే, కారుకొను = నల్ల బాణుచున్న, ముద్రమంబులును
 = నల్లయవినచెట్లు, అనఁగా నల్లనిపల్లెలు గలవౌటచే జీడిట్లను వ్యాపి
 పరేయుచున్న నల్ల యవినచెట్లు, అమయందు చెల్లించియు, ఎంకరగా నున్న
 వియుగగు మొగ్గలు వేలాడుచుండుటచే జగద్రఖండంబుల మింగి యెక్కువ
 గుటచే గ్రమక్రమముగాఁ జైవమయ్యుచున్న రాహుమండలంబులవలె నున్నవి
 భావము. ఇట నల్లయవిన రాహుమండలమునొకను ఎంకరగా నున్న తెల్ల మొ
 గ్గలు చంద్రఖండములొకను, బోల్పబడి - వి. ఇందు క్రమక్రమముగా అని చెప్ప
 టచే చెట్టునుండి మొగ్గలు వేలాడుచున్నవి గనుక నవి రాహువునొకనుండి క్ర
 మముగా జాణుచున్న చంద్రఖండంబులవలె నున్నవి నా సృష్టు తెటపడుచు
 న్నున. కినుగొనుచు, పోషితిరాశీరంబులు = పెంపుడు చిలుకలు, కైవారంబు
 లు చేయక = స్త్రోత్రములు చేయుచుండఁగా, ప్రోచి కోయిలలు = పెంపుడు కో
 యిలలు, మంగళగానంబు = మంగళ ప్రపమయిన సంగీతము, ఒనర్పక = చేయు
 చుండఁగా, కొలంకుల కెలంకులను = లెటాక ప్రాంతములయందునా, బావుల క్రే
 సెలను = బావుల ప్రక్కలయందును, నికంజ క్రోడంబుల నీడలను - నకుంజ = పొద
 రిండ్ల మొక్క, క్రోడంబుల నీడలను = ముంహా భాగములందున్న నీడలయందును,
 విశ్రమించుచుకొ = ఆయానమును బోగొట్టుకొనుచు, ప్రసవ = పారంబులు - ప్ర
 సవ = పూవులందున్న, మృదు = మనోహరమయిన, గంధ = పరిమళమును, పశ్య

తో హారంబులు=చూచుచుండగ నె దొంగిలిం చెడివి, అగు గంధవాహంబుల రాక
లు=అయినట్టి మారుతములయొక్క ప్రసారములు, విహారశ్రాంతి=సంచారము
వలనఁగలిగెడి యాయాసమును, అవసయింపఁ=పోగొట్టుచుండఁగా, వికట...
మార్గంబుల=వికట=గొప్పవయిన, ఘటియంత్ర = సీతామలవలనఁ జివ్వఁబడు,
సలిలధారా=నీటి ప్రవాహములయొక్క, సరణి=కాలువలయొక్క, మార్గంబు
ల=త్రోవలయందు, టెక్కంబునకు=ధ్వజమునకు, చక్కనిగండుమీను=సా
గరైన పెద్దచేపను, వెదుకు మీనకేతుండునుం బోలె=వెదుకుచున్న మన్మథుఁడువ
లెనె, ఉద్వ్యానంబు ఎల్లఁ=పూవుల దోటయంతయు, క్రుష్కరి=తిరిగి, అగ్రభాగం
బున=తనయెదుటి ప్రదేశమందు, పై పవ్యముతో నన్వయము.

నీ. శేషపుచ్చచ్చాయఁ శ్రీ జెలువారు *బిసము లం
తర్క్మసురదంతి దంతములుగ
నిండార విరిసినపుండరీక శ్రేణి
†యామినీరమణ రేఖాంకురముగఁ
బ్రతిబింబితోపాంత శ్రీ బహుళపాదపములు
గర్భస్థైలంతఃపుములు గాఁగ
నేక దేశంబున శ్రీ నిందీవరంబులు
గరళకూటమయూఖ శ్రీ ఖండములుగ.

* “బిసములు తన్నగ్న సురదంతి దంతములుగ” అని పాఠాంతరము.

† “యామినీరమణ రేఖానిగాఁగ” అని పాఠాంతరము. ఇది మిగుల న
సమంజసముగా నున్నది. ఏమన, సముద్రమందు చంద్రలేఖ యొక్క టియేయు
న్నది కనుక, పుండరీకశ్రేణి చంద్రలేఖవలె నున్నదనిన యుపమానము సరప
డుచున్నది. ఇట్లు కాక పుండరీకశ్రేణిఁజంద్రలేఖానితోఁ బోల్చి చెప్పినచో పుండ
రీకశ్రేణిని జంద్రలేఖతోఁ బోల్చుచున్నాము కాని పుండరీకములను బోల్పలేదు.
కావున నొకటైన పుండరీకశ్రేణి చంద్రలేఖవలె నున్నదని చెప్పట యుక్తము
కాని చంద్రలేఖల పంక్తివలె నున్నదట యుక్తముకాదు. అట్లు చెప్పినచో
మొదట మఱియొక సమాహవాచకపదముండవలెను. మఱియు సముద్రమునం
దుఁ బెక్కు చంద్రలేఖలుండుట యప్రసిద్ధము.

శే గీ. బాలశై వాలవల్లరీజాలకంబు

బాడబానల భవధూమరపంక్తిగాగ

వారిరాశియుఁ బోలె గంభీరమైన

ఘన తటాకంబుఁ గాంచె నశ్రద్ధనవిభుండు.

97

టీ. శేషపుచ్చిచ్చాయక్ - శేష=అనంతునియొక్క, పుచ్చ=తోకయం దున్న, ఛాయక్=కాంతిచే, చెలువారు బిసములు=ఓష్ణమన్న తామరతూం డు-అనగా మిక్కిలి తెల్లగానున్న తామరతూండు, అంకిర్తగ్న సురదంతి దంతములుగ్గ-అంతర్=అసముద్రమందు, మగ్న=మునిగిన, సురదంతి=విరా వతముయొక్క, దంతములుగ్గ=దంతము లగుచుండఁగా-అనగా ననంతునితో కవలె మిక్కిలితెల్లనైన తామరతూండు సముద్రమందే యుద్భవించి యందుఁ దిరుగులాడుచున్న యైరావతముయొక్క దంతములవలె నున్నవని బావము. ఇం దైరావతము దంతములఁబోలిన తామరతూండు తటాకమందుండుటచే నీసామాన్యధర్మమునుబట్టి తటాకమునకు సముద్రమునకు సామ్యమున్నదని యెఱుంగునది. నిందారక్=నిండుగా, విరిగిన పుండరీకశ్రేణి-విరిశీ=వికసించినట్టి, పుండరీక శ్రేణి=తెల్లదామరలయొక్క పంక్తి, రగామిశీరమణ రేఖాంశరముగ్గ-యామి శీరమణ=రాత్రి కధిపతియొక్క, (అనగా చంద్రుఁడనుట) రేఖా=రేఖయొక్క, అంకురముగ్గ=మొలకయగుచుండఁగా (అనగాఁ జంద్రుఁడు సముద్రమందుఁ బుట్టినవాడగుట ప్రసిద్ధి; చంద్రరేఖతోఁ బోలిన తెల్లదామరపూపంక్తి తటా కమందున్నదికాన నీతటాకము సముద్రమును బోలుచున్నదని భావము) ఇందు “శ్రేణి” అనగా విససగానున్న పంక్తియని యర్థము- కావునఁ జంద్రరేఖాసా మ్యము సంగతమగుచున్నది. ప్రతి...పాదపంబులు - ప్రతిబింబిత=ప్రతిఫలిం చిన, ఉపాంత=ప్రాంతములయందున్న, బహుళ=అనేకములయిన, పాదపములు =చెట్లు, గర్భ...కాఁగ్గ- గర్భస్థ=ఉదరమందున్న, శైలసంఘములు=పర్వత సమూహములు, కాఁగ్గ=అగుచుండఁగా - అనగా మైనాకపర్వతము సము ద్రముననుండునని పురాణప్రసిద్ధి. మఱియు సముద్రములోఁ జెక్కులు పర్వత ములుండునని పండితులు నుడువుదురు. తటాకముగట్టునందున్న చెట్లు నీటిలోఁ

ప్రతిఫలింపగా నవి పర్వతములను బోలుచున్నవని భావము. ఏకదేశంబునఁ = ఒకప్రదేశమునందు, ఇందీవరంబులు = నల్లఁగలువలు, గరళ... ఖండములుగఁ - గరళ కూటం = హాలాహలముయొక్క, మయూఖం = కిరణములయొక్క, ఖండములుగఁ = ముక్కలుకాఁగా-అనఁగాఁ దటాకములో నొకమూలను వికసించియున్న నల్లఁగలువలు సముద్రమునందుఁ బొడవిన హాలాహలముయొక్క కాంతి మండలములవలె నొప్పుచున్నవని భావము, బాల... జాలకంబు-బాల = లేతయైన, శైవాలవల్లరీ = నాచుతీవెలయొక్క, జాలకంబు = సమూహము, బాడబానల... పంక్తిగాఁగఁ - బాడబానల = బడబాన్ని హోత్రమువలన, భవ = పుట్టిన, ధూమపంక్తిగాఁగఁ = పొగల తెగలుకాఁగా-అనఁగాఁ జెఱువులోని నాచుతీగలసమూహములు సముద్రములోని బడబాన్నియొక్క పొగల తెగలవలె నున్నవని భావము. వారిరాశియుబోలెఁ = సముద్రమునలెనె, గంభీరము = లోతుగలది, ఐనఘనతటాకంబు = అయినట్టి పెద్దచెఱువును, అజ్ఞనవిభండు = అసలుఁడు, కాంచె = చూచెను. అనఁగా వెనుకఁజెప్పిన సామాన్యధర్మంబులఁబట్టి సముద్రములోఁడులచెందియున్న తటాకమును నలుఁడు చూచెనని భావము.

తా. తటాకముగానున్న తెల్లని తామరకూండ్లు ఐరావతముయొక్క పంథములవలెనుండఁగా, జక్కఁగవికసించిన తెల్లఁదామరపూవులపంక్తి చంద్రవలె ఖివలె నలరుచుండఁగా, నాతటాకప్రాంతములయందున్న చెట్లందు ప్రతిఫలింపగా, నవి సముద్రమధ్యమందున్న పర్వతములను బోలుచుండగా, నొకప్రదేశమందు వికసించిన నల్లఁగలువల మొత్తములు హాలాహలముయొక్క కిరణముల ఖండములవలె నుండఁగా, చక్కఁగబలిసిననాచు బడబానలము వలనఁ గలిగిన పొగగుంపులవలె నుండఁగా, సముద్రమువలె నొప్పుచు లోతుగలదైయున్న గొప్పతటాకమును సలమహారాజు పొడఁగాంచెను.

వ. కాంచి యొక్కింతదడవు మనంబునం గొనియాడుచుం దిమి
తిమింగిల ఘనీకులీరమత్యక్తచ్ఛప మకరనికర సంచారతరళ
* తరంగమాలికాఞ్జోలాధిగోహలీలావ్యాఘోలకలహంస సంస

* “తరంగమాలికా ఞ్జోలికా” యని పాఠాంతరము.

దాలాపకోలాహల ముఖరితదిశాభాగం బైన యమృహతటా
కంబుతీరప్రదేశంబున. 98

టీ. కాంచీ=చూచి, ఒక్కొక్కతడవు=కొంతసేపు, మనంబునకొ=మనస్సు
నందు, కొనియాడుచు=పొగడుచు, తిమి...దిశాభాగంబు - తిమి=నూతామ
డపాడవుగల చేపలు, తిమింగిల=వానినిమింగునట్టిచేపలు, ఘలీ=అడుతాబే
ళ్లు, కులీర=ఎండ్రకాయలు, మత్స్య=చేపలు, కచ్చప=తాబేళ్లు, మకర=మొ
సళ్లు, వీనియొక్క, నికర=సమాహులులయొక్క, సంచార=విహారములచేత,
తరళ=చలించుచున్న, తరంగ=అలలయొక్క, మాలికా=పంక్తులనెడి, ధోలా=
ఉయ్యెలలను, అశిరోహ=అధిరోహించుటయనెడి, లీలా=విలాసములయందు,
వ్యాలోల=మిక్కిలి యాసక్తిగల, కలహంస=మధురముగాఁ బలికెడిహంసము
లయొక్క, సంసద్=సమాహులులయొక్క, ఆలాప=మధురధ్వనులయొక్క,
కోలాహల=కలకలముచేత, ముఖరిత=ప్రతిభృనులిచ్చుచున్న, దిశాభాగంబు=
దిక్కులుకలది, విన యమృహతటాకంబు తీరప్రదేశంబునకొ- అయిన=అయినట్టి,
అమృహతటాకంబు=ఆ పెద్దచెలువుయొక్క, తీరప్రదేశంబునకొ=ఒడ్డునందు...
అని ప్రేషవ్యమతో నన్నయము.

సీ. విలసితజంబాలరీపులినభాగమున ను

ద్దండపద్మాతిపరీత్రంబునీడఁ

గమలకాండకఠోర శ కంటకాంకురపంక్తి

¹నాయ్యనఁ గంధరం శ బారసికొనుచు

నొంటికాలనె నిల్చి శ యూర్తిమారుతములఁ

జగురు తెక్కల రేకు శ లెగయుచుండ

విశదమై ²పక్షతిరద్వితీయంబు విడజాఱఁ

జంచు లొకించు కారకుంచితముగ

1. "ఒయ్యన కంధరంబారసికొనఁగ" యని పాఠాంతరము.

2. "పక్షతిరద్వితీయంబు లెడఁజాఱ" అను నచ్చుప్రతిపాతముకంటె నిది
యే యుక్తముగానున్నది. ఏమనఁగా పక్షతిరద్వితీయంబని యేకవచనమే యుచి
తమనదికాని బహువచనము యుక్తముగాఁ దోఁపలేదు.

తే. వరుణరాజున కిడినచామరమువ్రాలె

బొడువు మిగిలిన వెలిదమ్మిపువ్వుఁబోలె

నిబిడనిద్రాభిముద్రితరసేత్ర మైన

రాజహంసంబుఁ గాంచె నాశరాజసుతుఁడు.

99

టీ. విలసిత...బాగమునకొ-విలసిత=ఒప్పుచున్న, జంబాల=బురదగల, పు
లినబాగమునకొ=ఇసుకచిన్నెయందు, ఉద్దండ పద్మాతపత్రంబునీడకొ-ఉద్దండ
=గొప్పవయిన, పద్మాతపత్ర=గొడుగువంటి పద్మముయొక్క, నీడకొ=నీడయం
డు, కమల...పంక్తికొ-కమలకాండ = తామరకాడలయందున్న, కఠోర=
కఠినములయిన, కంటకాంకురపంక్తికొ=ముండ్లమొలక సమాహమనందు, ఒ
య్యనకొ=మెల్లగా, కంధరంబు=మెడను, ఒరసికొనుచు=చేర్చుకొనుచు, ఇట
గఠోరమయిన ముండ్లు తినకొత్తుచున్నను నిద్రించుచున్నదని చెప్పటచే, నిద్రా
భిశయము సూచితమగుచున్నది. ఒంటికాలనె=ఒక్కపాదముతోనె, నిలిచి, ఊ
ర్విమారుతములకొ=తరంగములయందలి గాలిచే, చిగురు అొక్కల తీకులు-చి
గురు = లేతయైన, అొక్కల తీకులు=అొక్కలయందున్న చిన్నయాకలు, ఎ
గయుచుండకొ=మీదికి లేచుచుండఁగా, విశదము, వి=శుభ్రమయినదై, పక్ష
తద్వితయంబు=అొక్కలురెండును, విడకొజాఱకొ = విడిపోవుచుండఁగా,
చంచలు=ముక్కు, ఇంచుకొ=కొంచెము, ఆకులచితముగకొ = ముడుఁగఁగా,
వరుణరాజునకుకొ=వరుణదేవునకు, ఇడినచామరముపోలెకొ=పట్టినవింజామర
మువలెను, అనఁగా ఛత్రచాపరామలు రాజలక్ష్మణము కనుక అొక్కలువిడ
జార్చి యొకపాదమున నే నిలిచియున్న హంస యువకుములకు రాజయిన వరుణు
నకుఁ బట్టినచామరమువలెఁ బ్రకాశించుచున్నదని భావము. బొడువు=ఉన్నతి
ని, మిగిలిన వెలిదమ్మిపువ్వుఁబోలెకొ=అతిశయించిన తెల్లదామరపువ్వువలెను,
అనఁగా నేకపాదమున నిలిచియున్న హంస నాశముగలిగి బొడువుగానున్న తె
ల్లదామరపూవువలె నున్నదని భావము. నిబిడ... సేత్రము-నిబిడ=గాఢమైన, ని
ద్రా=నిద్రురచే, అభిముద్రిత=మూయఁబడిన, సేత్రము=కన్నులుగలది, వనరాజ

హంసంబుఁ=అయినట్టిరాయంచను, ఆరాజసుతుఁడు=అనలుఁడు, కాంచెఁ=చూచెను. అలం=స్వభావోక్తి.

తా. అనలమహారాజు తటాకము తీరమునందు గొడుగువంటి గొప్పపద్మము యొక్క నీడయందుఁ దామరతూండ్లను తలగడగాఁజేసికొని మెడను దానికిఁ జేరఁజేసి, యొక్క కాలవెనిలువఁబడి తరంగమారుతములచేఁ గొంచెము మీఁదుగా నెగయుచున్న చిన్న యీకలుగలదై, రెండుతొక్కలు కొంచెము దూరముగా జూచి, ముక్కును కొంచెముదగ్గఱఁగాఁజేసికొని పరుణదేవునికిఁ బట్టినవింజూమరమువలెను, నాశముతోఁగూడిన తెల్లఁదామరపువ్వువలెను నొప్పుచు, నిద్రాతిశయముచేత గన్నులను మూసియున్న రాజవాంస నొకదానిని జూచెను.

క. కాంచనపక్షం బగు రా

మంచం గనుఁగొని నృపాలుఁ శ్రీ డనురాగముతో

వంచిచి పట్టుకొనియెద

నంచుఁ దలఁచె దై వఘటన శ్రీ కనుకీలముగాన్. 100

టీ. కాంచనపక్షంబు=బంగారుతొక్కలుగలది, అగురాయంచఁ=అయినట్టిరాజహంసమును, కనుఁగొని, నృపాలుఁడు=నలుఁడు, అనురాగముతోఁ=ప్రేమతో, వంచిచి=మోసపుచ్చి, పట్టుకొనియెదఁ అంచుఁ, దైవఘటనకుఁ=దైవముత్పమునకు, అచుకూలముగాఁ=తగునట్లుగా, తలంచెఁ=అలోచించెను.

తా. అనలుఁడు బంగారు తొక్కలుగలరాయంచను బట్టుకొందునని దైవప్రయుత్పమునకు-అనఁగానలదమయంతులదంపతులగా జేయఁదలంచిన దైవముతలంపునకు, తగునట్లుగాఁ దలంచెను.

తే. వామనుం డయినకైటభశ్రీవైరివిధము

నభినయించుక్రమంబున శ్రీ నభిషనుతుఁడు

నడికినడికి యల్లలన శ్రీ నడచి పట్టె

బాణి పద్మద్వయంబునఁ శ్రీ బసిడియంచ.

టీ. అభిషముతుడు=నలమహారాజు, వామనుడు=పొట్టివాడు, అయిన కైటభ వైరి విధము-అయిన, కైటభ వైరి-విష్ణుమూర్తియొక్క, విధము=రీతిని, అభిషయించు క్రమమునకొ, నటించు క్రమముచేత, నడికి నడికి=మిక్కిలి పడకుచు, అల్లలనకొ-మెల్లమెల్లగా, నడచి=గమనించి, పసిండియంచకొ=బంగారు హంసను, పాణిపర్వత్యయంబునకొ = పర్వతముల బోలినరెండు చేతులతోను, పట్టెకొ=గ్రహించెను.

తా. పిట్టలు మొదలగువానిని బట్టుకొనునప్పుడు తనయాకారమును బొట్టిగాఁ జేసి చప్పుడొకాకుండఁ దాటుచు బట్టుకొనుట ప్రసిద్ధము. అట్లేనలమహారాజు మెల్లమెల్లగా వంగి వంగినడచుచునుటచే పొట్టివాడైన వామనదేవునివలె బ్రకాశించుచు, చప్పుడు కాకుండఁబోయి రెండు చేతులతోను బంగారు హంసయునుబట్టుకొనెను. అలంకారము స్వభావోక్తి.

వ. ఇట్లు నిషధరాజుచేతం బట్టువడి మేల్కొంచి యక్కాంచన హంసంబు కంచు గీసిన తెఱంగున నెలుగించుచు నెగయనుంకించుచుఁ జంచుపుటంబునఁ భ్రాణిపల్లనంబులు గఱచుచుఁ జరణాబులఁ గింజకొనుచు నఖిలుల నొత్తుచు నలుదిక్కులం జూచుచు నెద్దియుఁజేయునదిలేక చీకాకు పడుచుండ నప్పాటన సంభ్రమ సముత్పత్యతృప్తగకులంబై కమలపండుంబు గలగుండువడియొఁ గూలంబులం గులాయంబులనుండి పుండరీక వనలక్ష్మీచరణ నూపుర క్రేంకారంబుల ననుకరించుచుఁ గారండువటకైకొంచరథాంగ కోయష్టికాదులు విహాయసంబున కెగసి కూయుం దొణంగె నప్పుడు.

102

టీ. ఇట్లు, నిషధరాజుచేతకొ=నలుగచేత, పట్టువడి, బిట్టు=వేగముగా, మేల్కొంచి=మేలుకొని. అక్కాంచనహంసంబు=బంగారుహంస, కంచుగీసిన తెఱంగునకొ=కంచుగీసినప్పుడు పొడమిద్దని విధముగా, ఎలుగించుచు=కంత

కంతధ్వనిచేయుచు, ఎగయన్ = ఎగురుటకు, ఉంకించుచున్ = ప్రయత్నించుచు.
 చంచూపుటంబునన్ = దొన్నె వంటిచుక్కు చేత, పాణిపల్లవంబున = చిగురువంటి
 చేతులను. కఱచుచు, చరణంబులు = కాళ్లు, గింజొకొనుచు = విడలించికొనుచు;
 నఖంబులన్ = గోళ్ల చే, ఒత్తుచున్ = చీరుచు, నలుదిక్కులన, చూచుచు, ఎద్దియు
 ను = ఏమియున, చేయునది = చేసెడిపని, లేక, చీకాకుపడుచుండన్ = శ్రమపడు
 చుండగా, అప్పాటన = ఆనమయమందె, సంభ్రమ... కులంబై - సంభ్రమ =
 తొట్రుపాటుచే, సముత్పితత్ = ఎగురుచున్న, సతగకులంబి = పక్షిసమాహము
 కలదై, కిమలమండంబు = పద్మములసమాహము. కలగుండుడియె = సంక్షోభ
 ముచెందెను, కూలంబులన్ = తీరములయందు, కులాయంబులనుండి = గూళ్లనుండి,
 పుండరీక... క్రేంకారంబులన్ పుండరీకవన = పద్మవనములనుండుడెడి, లక్ష్మీ =
 లక్ష్మీదేవియొక్క, చరణ = కాళ్లయందున్న, నూపుర = అందెలయొక్క, క్రేంకా
 రంబులన్ = క్రేంకారధ్వనులను, అనుకరించుచు = విడంబించుచు, కారండవ...
 కోయప్పికాదులు - కారండవ = కన్నె శిశిపిట్టలు, బక = కొంగలు, క్రాంచె = క్రాం
 చపక్షులు, రథాంగ = చక్రవాకములు, కోయప్పిళ్ళ గుడ్డికొంగలు, ఆదులు = మొ
 వలయినజలపక్షులు, విహాయనంబు నకున్ = కాళమునకు, ఎగసి = ఎగిరి, కూయన్
 దొడంగెన్ = ధ్వనులు చేయ నారంభించెను, అప్పుడు = ఆనమయమందు. పైప
 ద్యమతోనవ్యయము.

తే. జాతరూపచ్చదచ్చటాజాతరూప

లక్ష్మీ యిం తొప్పునే మరాళమున కనుచు

నద్యుత్తం బంది తనుఁ జూచుననధిపు సుతున

కిట్లనె మనుజభాషల శ హేమఖగము.

108

టీ. మరాళమునకు = హంసకు, ఇంత = ఇటువంటి, జాత... లక్ష్మీ - జాతరూప =
 బంగారుయొక్క, ఛద = రేఖలయొక్క, ఛటా = సమాహములన, జాత = పుట్టిన,
 రూపలక్ష్మీ = సౌందర్యకోభ, ఒప్పునే = ప్రకాశించునా? అనగా నిట్టి కోభగల
 హంసముండదనిభావము. చుటియు నసాధారణమయినకోభ దీనికిగలదు కనుక
 నిదితక్కిన హంసములవంటిది కాదని తెలియవచ్చుచున్నది. అనుచున్ = అనిపలు

కుడు, అప్పుతంబు = అశ్చర్యమును, అంది = పొంది, తనున్ = రాజహంసననుట, చూచునధిపునుకునకున్ = చూచుచున్న రాజకుమారునకు, హేమభగము = పసిడి పిట్ట, మరుజభాషలన్ = మనుష్యవాక్యములచే, ఇట్లనన్ = ఇట్లుపలికెను.

తా. భూలోకమందు బంగారుపక్షి నక్కడనైనఁ జూచితిమా యని చూచుచున్న నలన కాపిట్ట మనుజభాషలతో నట్లనియె.

క. తెక్కలకొనలం గలిగిన

యిక్కొంచన మాసపడియెదే నృప నీకే

యక్కఱ దీనం దీరెడు

నక్కట! నీహార లేశ శ్రీ మద్భిక్తిబోలెన్.

104

టీ. నృప = ఓరాజా, తెక్కలకొనలన్ = తెక్కలకొనలయందు, కలిగిన యిక్కొంచనము = ఉన్నట్టి యీబంగారమును, అసపడియెదే = అపేక్షించుచున్నావా? అనఁగా నట్లపేక్షించుట యుక్తముకాదనిభావము, అక్కట! అయ్యయ్యా! నీహారలేశము = మంచుచుక్క, అభిక్తిబోలెన్ = సముద్రమునకువలెనే, దీనన్ = ఈబంగారముచేత, నీకు, నీయక్కఱ = నీయవసరము, తీరెడున్ = తీరుచున్నది? అనఁగా నీకెంతమాత్రము వక్కఱకురాదని యర్థము. అనఁగా జక్రవర్తి నై నకలసంపదలతోఁ దులనాగుచున్న నీకు కొంచమయిన బంగరువలన నేయవసరమును దీరదని భావము.

తా. ఓరాజా! నీవు భూపాలుఁడవే! ఈ నా తెక్కలకొనయందున్న బంగరు నపేక్షించుచున్నావా? మంచుచుక్క సముద్రమునకుఁ గొలుగాని యట్టలీ స్వల్పమయినకాంచనము నీకెందులకు సరిపోవును? ఎందులకుఁ జాలదు.

అలంకారము, ఉపమ.

చ. ఎఱుంగ నె నీవు ప్రాంతమున నీ నింతటనంతట నున్నియింత యే మఱుదునె నిన్ను విశ్వజనమాన్యుడవంచును విశ్వసించి యిత్తటి సుఖనిద్రఁ బొందితి వృథామతి నెట్టిన యాత్మ నమ్మినం జెఱుపఁ దలంతు రే ఘనులు చిత్తమునం బగవారి నేనియున్.

* “పదితితేనృప” అని పాఠాంతరము.

టీ. ఓన్యపాలా! నీవు, ప్రాంతమునన్ = సమీపముగా, ఇంతటన్, అంతటన్ = ఈపాటి యాపాటిదూరములో, ఉన్కి = ఉండుట, ఎఱుగన్ + ఎ = తెలియక పోతి నే? ఇంత, యేమఱుగునె = ఇంత ప్రమాదమును జెందుదునా? విశ్వజన మాన్యఁడవు - విశ్వ = ప్రపంచములోనున్న, లేక, సమస్తమయిన, జన = జనులచే, మాన్యఁడవు = మన్నింపఁ దగినవాఁడవు, అంచున్ = అని తలంచుచు, నిన్నున్, విశ్వసించి = నమ్మి, ఇత్తతీన్ = ఈసమయమందు, వృథామతిన్ = వ్యర్థమయిన తెలివితో, సుఖసిద్ధను = సుఖకరమయిన నిద్రను, పొందితిన్ = చెందితిని, ఘనులు = గొప్పవారు, నెట్టు = మిక్కిలి, ఆర్తన్ = మనస్సునందు, నమ్మినన్ = విశ్వసించినచో, పగవాఁడే నేయున్ = శత్రువులనైనను, చిత్తమునన్ = మనస్సునందు, చెఱుపన్, తలంతురే = చెఱుచుటకు ఆలోచింతురా? అనఁగా నాలోచింపరని యర్థము

తా. ఓరాజా! నీవు నాకు సమీపముగాఁ బ్రవర్తించుచున్నావని యెఱుంగను. ఎఱిగినచో నింతప్రమాదము చెందుదునా? మఱియు నీవు నమస్తజమలకు హాని చేయునివాఁడవనియు, నీదేశములో నెవరికిని పుడ్రవము కలుగనీయవనియుఁ దలంచి నీయందు నచ్చకముంచి యిట్లునిర్దించితిని. ఇట్లుండ నీవునమ్మఁ బట్టుకొనుట యుచితమా? ఉత్తములు తిన్ననమ్మినవారిని శత్రువులనయినను చెఱుచుటకు యత్నింపరుదా? అలం. అర్థాంతరము.

ఉ. హింసయు నీకు వేడ్కయగునీ నేని కృపాశ్రయమైన యీసనో హింసయుఁ జంపనేల కఱివొ తరవాత వసుంధరాధిపో
త్తింస! విజృంభమాణ భుజదర్పనిరంకుశ సాహసక్రియా
మాంసలది త్రివృత్తులయి నీ మత్తిలియుండునరాతిభూపతుల్.

టీ. వసుంధరాధిపోత్తింస = ఓరాజశ్రేష్ఠా! హింసయు = హింసాకృత్యము గూడ, నీకు, వేడ్క = ప్రియము, అగు నేని = అయినచో, కృపాశ్రయము = దయకుఁ బాత్రము, విన యీసనోహింసయు = అయినట్టి యీతటాకమునందలి యంచను, చంపన్ + ఎల = చంపుటయెందుకు? తరవాతన్ = సమయమందు, విజృంభమాణ ... వృత్తులు - విజృంభమాణ = అతిశయించుచున్న, భుజదర్ప =

బాహుగర్వముచే, నిరంకుశ = అడ్డులేని, సాహస్రీయా = సాహస కృత్యములచేత. మాంసల = దట్టమైన, చిత్తవృత్తులు = మనోవ్యాపారిములు గలవారు, అయి, మత్తలి = మదించి, ఉడునరాతి భూపతుల్ = ఉన్నట్టి శత్రురాజులు, కఱవా = లేరా? అనఁగా బెక్కురుకిలరని యర్థము. నీకు హింసాకృత్యము తగలేదని. ఒకవేళ నిష్ప్రమయినచో మదించిన శత్రుభూపతు లెందఱున్నారని వారిలజంపి వేడ్క తీర్చుకొనుము. అతియశాని దయనీయములమయి నమానించివారియందు హింసజూరింపఁగూడదు. కావున నాప్రాణముల కెంత మాత్రముహాని గలుగనీరాదని భావము.

తా. ఓంబా! నీకు హింసాకృత్యము లానర్పటయందు వేడుకయున్నచో దయఁ జూడఁదగిన యీహంసమును జంపఁ బ్రయత్నింప నేల? బాహుగర్వముచే నతిసాహసీర్తము లానరించుటయం దాసక్తికి లవారయి మిగుల మదించియున్న శత్రురాజు లెందఱులేరు. వారిలను జంపి హింసాకృత్యములయందలి వేడుకను దీర్చుకొనఁగూడదా?

వ. ఫలకుసుమమూల మాత్రంబున శరీరయాత్ర నడుపుచు మునులుంబోలె సలిలంబులలో నం దపంబు చేయుచున్న వారము మామీద దండనీతిం బ్రయోగింప నీకుం దగునే యదియునుంగాక.

107

టీ. ఫల...మాత్రంబునక - ఫల = పండ్లు, కుసుమ = పూవులు, మూలమాత్రంబునక = దుంపలచేతను, శరీరయాత్ర = జీవనోపాధిని, నడపుచు = వెళ్ళించు. అనఁగా నొకరికి హానిచేయకుండ సాధువృత్తిచే జీవించుచున్నామని యర్థము. మునులుంబోలె = మునీశ్వరులు వలెనే, సలిలంబులోనక = జలములలో తపంబు చేయుచున్నారము. అనఁగా జలమధ్యమందు మునీంద్రులు తపస్సు చేయుచున్నట్లు మేమును సదాజలమధ్యమందు వసించి తపంబుచేయుచు నిరపరాధులమయి యున్నామని యభిప్రాయము. మామీదక = నిరపరాధులమయిన మాపయిని, దండనీతిని, ప్రయోగింపక, తగునా = అనఁగా దగదనియర్థము అదియునుంగాక = అయింక కారణమేకాదు.

తా. ఓరాజా! దండింపడగనివారిని దండించినచో రాజా నరకమునొందు నని పండితులు చెప్పుదురు. కావున రాజా, నిరపరాధులయిన సామాన్యపాణులనే చంపఁగూడదు. అట్లుండ కందమూలాదుల దినుచు జలమందు నివసించుచుఁ దపఁబు చేయుచున్నారము, కావున మేము మనులము. శ్రేయోభిలాషియైన రాజా మనుల కెన్నడు నపాయముకలిగింపఁడు. నీవు నీశ్రేయస్సును గోరుదువేని నన్నుఁ జంపకుమని భావము.

అవ. వెనుకటి వాక్యమున నిరపరాధియగుమునివంటిదానను కావుననన్నుఁ జంపఁదగదని చెప్పి యింక నీపద్యముచే వధానర్హులమేతువులనుచెప్పుచున్నది

నీ. తల్లి మదేకపుత్రైక పెద్ద కన్ములు

గాన దిప్పుడు మూఁడు శక్తాల్లమునలి

యిల్లాలు గడుసాధ్వీ యేమియు నెఱుఁగదు

పరమపాతివ్రత్య శ భవ్యః. ౩

వెనుకముందర లేదు శ నెన రై నచుట్టంబు

లేవడి యెంతేని శ జీవనంబు

గానక కన్నసంతానంబు శిశువులు

జీవసస్థితి కేన శ తానలంబు

తే గీ.కృపఁ దలంపఁగదయ్య యో శ నృపవ ర్ణ్య

యభయ మీవయ్య యోతుహీనాంశువంశ

కావఁ గదవయ్య యర్థార్థి కల్పశాఖ

నిగ్రహింపకు నుయ్య యో నిషధరాజ.

108

టీ. నృపవర్ణ్య! ఓరాజ! శ్రేష్ఠ! తల్లి = వాతల్లి, మదేకపుత్రైక = నన్నొక్కని నే కుమారుఁగాఁబడసినది. అనఁగా మాతల్లికి నేనొక్కఁడనే ప్రత్యుఁడనుకాని మతీనంతానములేవరు. పెద్ద = విశులవిధురాలు, కన్ములుకానదు = గ్రుడ్డిది, మూఁడు శక్తాల్లమునలి = మూఁడుకాళ్లు గలమునలిది, అనఁగా మునలివారికూత కట్టి

మాండవకాలుగానుండును. అనఁగా నాకింటి వేతన సంతానములేని మాతల్లి మిక్కిలివృద్ధురాలయి గ్రుడ్డిదయి చేగజ్జిసాయమున నడచుచున్నది. ఆమె కా హారాదులనే నొనంగవలసినదేకాని యామె స్వతంత్రురాలై సంపాదించికొన లేదు, నన్ను నీవు చంపినచో నాతల్లి యాహారములేక పుత్రికోకమగ్నయై ప్రాణములు విడుచును. అందున నాపాపముగూడ నిన్నుఁ జాట్టుకొనక మా నదవి భావము. నీవంటివారు వెంకమునలఁబెట్టవలసినవారే కాని యున్నాల్లింపఁ దగినవారుకారు. నీకీట్టిపాపములు సంభవించుచున్నవి కాన నన్ను విడిచిపెట్టుమని ఫలితార్థము. ఇల్లాలు=నాభార్య, కడుక్=పాధ్య=మిక్కిలి యోగ్యురాలు, ఏమియు నెఱుంగదు=మిక్కిలియవివేకురాలు, పరమపాతివ్రత్యభవ్యచరిత=పరమపాతివ్రత్య=పూజ్యమయిన పాతివ్రత్యము చే, భవ్య=ప్రశస్తమయిన, చరిత=ప్రవర్తనముకలది. అనఁగా నాభార్యయఁగూడ నాహారములఁ దెచ్చుకొను నంతతేలివికలది కాదు. మిక్కిలి యోగ్యురాలు. పతివ్రతి. నన్ను నీవు చంపినచో, బతివ్రతయగు నాభార్య భర్తవియోగాగ్ని చేతనే కాక యాహారాదులు లేమి నాఁకఁజిచ్చిచేఁగూడ ప్రాణములు విడుచు. ఆపాపముగూడ నిన్నుఁ జాట్టుకొనునని భావము. మఱియుఁ బతివ్రతలకు హానిచేసినవారు లోకమున జీవించి యుండలేదు. కావున నన్నుఁ జంపి పతివ్రతయగు నాభార్యకు హానిగలిగింపతి నేని తదీయకోపాగ్ని విన్నదిగఁగ్రహించకమానదు కావున నన్ను విడిచిపుచ్చుమని ఫలితార్థము. నెనరు=దయగఁవాడు, వినచుట్టంబు=వినబంధువు, నెనకొముందఱ్ఱ=ఇరువంకలను, అనఁగా నత్తింటివంకగాని పుట్టింటివంకగాని యనియర్థము, లేదు, జీవనంబు=జీవనోపాధి, ఎంతేనిలేవడి=ఏమియులేదు అనఁగా మిగుల బీదవారమనట, కానకకన్నసంతానము, ఎన్నెక్రమలకొందినంగాని కలుగనిసంతతి, శిశువులు=పసివారు, జీవనస్థితికి=నాభార్యను తల్లిని బిడ్డలను జోషించుచుంటుకు, ఏన=నేనే, తావలంబు=కారణమును, పలుక్రమలు పొంది పలుప్రతులు నాచరించి యెంతోఁ బుచ్చుపుణ్యముంగలిగియుండినంగాని బిడ్డలుపుట్టరు. నన్ను నీవు చంపినచో నాశిశువు లాహారములేక చావలసినవారు. కావున నాపాపముగూడ నిన్నుఁ జాట్టుకొనక మానదు. దిక్కులేనితల్లికి, భార్య

కు బిడ్డలకు, జీవనమిచ్చెడి వాడనునేనే. అట్టినన్న జంపినచో నీ వెందటి ప్రాణములు దీనినవాడవగుదునో యోజింపుము. ఇట్టిదాననగునన్ను హింసింపఁ గూడదని యభిప్రాయము, కృప, తిలంపఁగదయ్య. ఓ తుహి నాంశువంశ=చంద్రవంశమందుబుట్టిన, యోరాజా! అభయము, ఈవయ్య. తుహి నాంశువంశ 'అని' చెప్పుటచే జగత్ప్రసిద్ధుడయి చంద్రునివంశంబునఁబుట్టి నీచునివలె నిట్టిసాధు పక్షుల కపకార మొనర్చి పాపంబుమూటఁగట్టుకొనుట దగదని యభిప్రాయము తెల్లమగుచున్నది అర్థాధికల్పశాఖి=యాచకులకఁ గల్పవృక్షమువంటి ఓని వధరాజా! కావదయ్య, నివధరాజ=నివధదేశాధిపా, నిగ్రహించుము + అయ్య=చంపకుమా? "అర్థాధికల్పశాఖి" అని చెప్పుటలో సారస్వతీమన కల్పవృక్షమెంతదుర్ఘటములయిన యర్థిలనయినను దడయకొచ్చును. నీవు నట్టికల్పవృక్షముతో సమానుడ వగుటంబట్టి నాప్రాణంబులు నాకిచ్చి నా యోగిదీర్ప సమర్థుడవని యభిప్రాయము తెల్లమగుచున్నది.

వ. అక్కటకటా దైవంబ! నీకంటికిఁ జేరిగింజయుం బెద్దయయ్యెనే? జననీ! ముదిసి ముప్పుకాలంబున సుతశోక సాగరం బెబ్బంగి నీడఁగలదానవు? ప్రాణేశ్వరీ! యేచంద్రుని మంద్యరహ వేద నాదవాసలంబునం దరికొనియెదవు? సఖిలారా! యే ప్రకారంబునం బుటపాకప్రతీకాళిం బై నకరుణరసంబునఁ బురపురంబొక్కెదరు? బిడ్డలార! యేలాగున నతితృప్తిపాపాకులంబులై కులముకూలుంబులం గులకులం గూసెదరిని విలాపంబుసేయుచు దృగ్గోళకంబుల వేడి కన్నీరు నెడల గోలుగోలున నేడ్చినం గృపాళుండై యాభూపాలుండు హస్తపల్లవంబులు వదలి రా జహంసంబ పొమ్ము సుఖంబుండు మని విశిచిపుచ్చె ననంతరంబ.

టీ. అక్కటకటా! అయ్యయ్యా! దైవంబా! నీకంటికి చేరిగింజయున, పెద్దయయ్యెనే? అనఁగా నల్పులమయిన మేమేనీకుబరువయితి మామేమే నీకంటికిఁ గనఁబడితారమా, అని యర్థము. జననీ! ఓరల్లీ! ముదిసి=మునలిదావయి, ముఖ

కాలంబునఁ = ఈమునలితనంబునందు. సుతశోకపాగరంబు = పుత్తశోకమనెడి సముద్రమును, ఎబ్బంగిఁ = ఏరీతిగా, ఈదలగలదానవు, ప్రాణేశ్వరీ! ఓప్రియురాలా! ఏవందంబునఁ; మద్విరహ...దవానలంబునఁ - మల్ = నాయుక్కు, విరహ = వియోగమువలనఁగలిగిన, వేదనా = బాధయనెడి, దవానలంబునఁ = కార్పిచ్చుచే, దరికొనియెదవు = దహింపఁబడుదువోకదా? సఖులారా! ఏప్రకారంబునఁ, పుటపాకప్రతీకాశంబు. పుటపాక = పుటయుపెట్టుటవలనఁగలిగినవేడితో, ప్రతీకాశంబు = సమమయినది, విసకరుణారసంబున = అయినట్టి దుఃఖముచేరి, పురపురకహాక్కదరో = మిక్కిలి బాధచెందుకోకదా? బిడ్డలారా? ఏలాగునఁ = ఏరీతిగా, అతిక్షుత్పిపాపాకులంబులై = ఆధికమయిన యాకఁటిచేతను దప్పిచేతను వివశులై, కులాయకులంబులై = గూండ్లప్రక్కలయందు, కులకులకూసెదరు = అసురసురులై యుండువరోకదా? అని, విలాపంబుచేయుచు = శోదనముచేయుచు, దృగ్గోళకంబులకై = నేత్రములనుండి, వేడికన్నీరు = వెచ్చనినీరు, నెడలకై = బయలు నెడలఁగా, గోలుగోలునఁ, ఏడ్చినఁ = ఏడుచుచుండగా, కృపాకుండయి, ఆభూపాలుండు = ఆనబడు, హస్తస్తల్లవంబులు, విసలి = విడిచి, రాజంసంబ! పొప్పు సుఖంబుండుము, అని విడిచిపుచ్చె, అనంతరంబ = అటుతరువాత...

శా. భారద్వాజపవిత్రగోత్ర విమలాశ్వస్తంబసత్సుత్ర వి

7 ద్వారాజార్థకిరీట రాజహితకార్యారంభనిర్ధారణా

ధారంధర్యకళాయుగంధర సమీర్ధ్వాఽడివి శ్రీఖండక

ర్వూర్జ్వోదవిసాండునిర్మలయశః ౧ పూర్ణక్షమామండలా. 110

టీ. భారద్వాజ పవిత్రగోత్ర - భారద్వాజ = భారద్వాజమునియొక్క, పవిత్ర = పవిత్రమయిన, గోత్ర = వంశముకలవాఁడా? పవిత్రమయిన భారద్వాజవంశమందుఁ బొడమినవాఁడాయనియుతుట, విమలా... సూత్ర-విమల = నిర్మలఁడయిన, ఆపస్తంబ = ఆపస్తంబునియొక్క, సత్ = సంచిదయిన, సూత్ర = సూత్రముకలవాఁడా, విద్యారాజార్థకిరీట = విద్యాంకులలో శ్రేష్ఠుఁడయినవాడా? రాజ... యుగంధర-రాజ = ప్రభువునకు, హిత = హితమయిన, కార్య = ప

నులను, ఆరంభ = ప్రారంభించుటలను, నిర్ధారణా = నిర్ణయించుటయొక్క, ధారంధర్య = భారవాహకత్వముయొక్క, కళా = చాతుర్యమునందు, యుగంధర = యుగంధరునివంటివాడా? అనగా రాజునకు హితమయిన కార్యము లాచరించుటయందు యుగంధరుడ నెడి మంత్రివంటివాడనుట. యుగంధరుడు ప్రతాపరుద్రునిమంత్రి, ఇతడు తనబుద్ధిచాతుర్యముచే దురకలచే డిల్లీకిగొనిపోయెడిన తనప్రభువును విడిపించితెచ్చెను. సమిద్గాండీవి- సమిత్ = యుద్ధములయందు, గాండీవి = అర్జునునివంటివాడా? శ్రీఖండ... వండలా- శ్రీఖండ = మంచిగంధమునలెను, కర్పూర = కప్పరముయొక్క, తోద = గుండవలెను, విపాండు = మిక్కిలి తెల్లని, నిర్మల = మునినముకాని, యశః = కీర్తిచే, పూర్ణ = నిండయిన, శ్రుమామండలా భూమండలముకలవాడా! కర్పూరాదులవలె దెల్లనిదియు సమ సభూమండలము నావించినదియునగు కీర్తికలవాడని యాగము.

క. ౪ కేళాదిరాయ యభినన

లీలామక రాంక చంద్ర లేఖాంకుర శ్చ

డాలంకార పదాంబురు

హలింగననుఖత నిర్మలంకారకరణా?

111

టీ. కేళాదిరాయ! అభినవలీలామక గాంక-అభినవ = శ్రోతవైన, లీలా = విలాసము, మకరాంక = మన్మథునివంటివాడా? చంద్ర... కరణా-చంద్రలేఖా = చంద్ర లేఖయొక్క, అంకుర = మొలక, అనగా బాలచంద్ర లేఖయనియర్థము, చూడాలంకార = శిరోభూషణముగాఁ గలవాడయొక్క, అనగా శంకరునియొక్కయని యర్థము, పదాంబురుచా = పద్మములవంటి పాదములను, అలింగన = కాగిలించుకొనుటచేత, అనగా శరణుచొచ్చుటచేత, సుఖిత = సుఖించుచున్న, నిర్మల = పరిశుద్ధమైన, అంతఃకరణా = మనస్సుకలవాడా? అనగా నెల్లప్పుడు శివునిపాదపద్మముల గొల్చుచుండుటచే మిగుల సుఖించుచున్న చిత్తముకలవాడనిభావము.

మాలిని. జరతకమత రాజరీ స్తబ్ధరోమప్రధాన

ద్విరసనవతిభూభ్రద్విగజ్రామభూమ

స్థిరతరదృతసంపదేహబాహుగ్రవీరీ
పరిచయసుఖలక్ష్మీపత్నీలక్ష్మీణీచక్రా.

112

టీ. జరత...చక్రా-జరత=ముసలిదయిన, కమతరాజ=కూర్మరాజును, నై
భ్యోమప్రధాన=ఆదివరాహము, ద్వీరసనపతి=శేషుడు, భూభృత్=కులపర్వ
తములు, దిగ్గజగ్రామ=దిగ్గజములయొక్కసమాహము, (ఇవియన్నియు భూమి
ని మోయుచున్నవి పురాణప్రసిద్ధము.) ఈ గున్నింజికంటె, భూమ=నిండుగా
ను, స్థిరతర=మిగులదృఢముగా, దృత=ఛరింపబడినదగుటచేత, సంపత్=సంప
దలకు, గేహ=నిలయుమయినట్టియు, బాహుగ్రవీరీ=బాహువీరముతోనున్న, పరి
చయ=పరిచయమువలనఁగలిగిన, సుఖలక్ష్మీ. సౌఖ్యసమృద్ధులచేత, పత్నీల=సాం
ద్రమైనట్టియు, లక్ష్మీణీచక్రా=భూమండలము కలవాడా? అనఁగా సింగనామా
త్యుడు కూర్మరాజుదులకంటె విక్కిలి స్థిరముగా భూభారమునువిహించి,
సకలసంపదలతోను దులదూగుమండుచున్నను మిగుల సౌఖ్యము కలుగునట్లును
భూమండలమును బరిపాలించెనని భావము.

తా. కూర్మరాజు, ఏరాహు, సర్పరాజు, కులపర్వతములు, దిక్కులు మొ
దలగునవి భూమినిమోయుచున్నను నీబాహువులంతకంటె సుస్థిరముగాధరించు
టచే సంపన్నులయమయి నీబాహువీర పరిచయముచేఁగలిగిన సుఖసంపదలచే
దులదూగెడు భూమండలముగల సింగనామాత్యా?

గద్య ఇది శ్రీమత్కమలనాభపౌత్ర మారయూమాత్యపుత్రు,
సకలవిద్యాసనాథ, శ్రీనాథభట్ట ప్రణీతమయిన శృంగారనై
షధకావ్యమునందుఁ బ్రథమాశ్వాసము.

శ్రీ రస్తు.

శృంగారనైషధము.

టీకాతాత్పర్యసహితము.

ద్వితీయాశ్వాసము.

రాజరాజవేమ

త్వైరమణకృపాకటాక్ష సంవర్ధితం

శ్రీరక్షితబుధలోకాయు

దారగుణాధార! సింగనామాత్యనిధి.

1

టీ. శ్రీరాజ...లోక - శ్రీ=శోభాయుక్తుడైనట్టియు, రాజరాజ=రాజులకు రాజైన, వేమత్వైరమణ=వేమభూపతియొక్క, కృపాకటాక్ష=దయారసము తోనిండినమాపులవలన, సంవర్ధితం=పృథ్విపొందింపబడిన, లక్ష్మీ=సంపదలచేత, రక్షితం=పోషింపబడుచున్న, బుధలోకం=పండితసమూహముగలవాఁ డా, ఉదారగుణాధార=గొప్పగుణములకు అధారమైనట్టి, సింగనామా త్యనిధి=సింగన్న అనుపేరుగలమంత్రిశ్రేష్ఠుఁడా-అనిపైపద్యముతో నన్వయము.

తా. రాజరాజైన వేమభూపాలునియొక్క కృపాకటాక్షములవలన సంపా దింపబడినసంపదలచే రక్షింపబడుచున్న పండితసమూహముగలిగి యున్నతగు ణముల కాధారుడైనట్టి సింగనామాత్యుఁడా!

వ. అవధరింపుము.

2

టీ. ఆవిధరింపుము=అలకింపుము.

తే. అట్లు పురుషోత్తముం డైన నీయతనివలనఁ
ముక్తి గాంచినయాద్విజ శ్రీ ముఖ్యుఁ డెలమిఁ
డెందమునకును వాక్కున శ్రీ కందరాని

యధికతర మైన నీయానంద మనుభవించె

3

టీ. అట్లు=అరీతిగా, పురుషోత్తముండు=పురుషశ్రేష్ఠుడు, (భగవంతుండు, పనియనర్థము) అయినయతనివలన=అయినట్టి నలమహారాజులన, ముక్తి=విడుదలను (మోక్షమనియనర్థము) కాంచిన యాద్విజముఖ్యుఁడు=పొందినట్టి యీశ శ్రీశ్రేష్ఠుఁడు (బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుఁడనియనర్థము) ఎలమిఁ=సంగోషముచే, డెందమునకుఁ=మనస్సునకు, వాక్కునకుఁ=మాటలకు, (వేదములకునియనర్థము) అందరాని=అందనట్టియు, (అనఁగా నవాక్షానసగోచరమైనదని భావము) అధికతరము=మిక్కిలిగొప్పది, అయినయానందము=విసట్టిసంతోషమును, అనుభవించెఁ=పొందెను. (అనఁగా బ్రహ్మనందమును మనుభవించెననుట)

తా. భగవంతుండైన విష్ణువువలన ముక్తిఁజెందిన బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుఁడవాక్షావసగోచరమైన బ్రహ్మనంద మనుభవించినట్లు నలమహారాజులన విడుదలనుపొందిన యాహంసశ్రేష్ఠుడు చెప్పం దలంపఁదరముగాని బ్రహ్మనందమును పొందెను.

క. చుట్టంబులుఁ జెలులుం దనుఁ

జాట్టుఁ దిరిగి యుండ ముదము శ్రీ సాంపెసలారక

నెట్టిపడి చచ్చి క్రిమ్యుఁ

బుట్టినచందమున హంసశ్రీము నటాకములొన్.

4

టీ. స్పష్టము.

నీ. టిక్కించినొని యున్న శ్రీతెక్కమొత్తములొడి

యొడలు జాడించి గోవ్వడి విదిర్చుఁ

జేదోయియొత్తునఁ శ్రీ జేసి నెత్తురులైన

యవయవంబులు నోర శ్రీ సవరఁజేయుఁ

గుటిలచంచూపుట కోటికట్టనములఁ

దనుకీటముల నిరోధంబు మాన్పుఁ

దొడగ జంజాణుమేని ర దుర్వికారంబుఁ

బులుఁగుఁ జట్టల బిట్టలుకఁజేయు

తే. నూర్పు పంక్తుల ను మ్యాలరలూఁగి యాడుఁ

దివుటఁ దియ్యచి తమ్మిపూఁదేనఁ గ్రోలుఁ

బ్రమదమున నాఁచుదీఁగజొంపములఁ దూఱు

నరుగుఁ గేళికలాయ శురద్ధాంతములకు.

5

టీ. టిక్కించు—యొడలు, టిక్కించుకొనయన్న = టిక్కించుకొనినట్టి, టిక్క=చిన్న యీకలయొక్క, మొత్తముతోడి=సమూహముతోఁ గూడి యున్న, యొడలు=దేహమును, జాడించి, నెప్పడిన్=చుహానేగముచే, విది ర్వుక్=చులుపుచుండును, చేహాయి... జేసి, చేహాయి= రెండు చేతులయొక్క, ఒత్తునంజేసి,=రాపిడింబట్టి, నెత్తులు=రక్తముకలివి, అయిన అపయంబులు=చిన్నట్టి అపయంబులను, నోరక్=నోటిచే, నెవరక్, చేయుక్=చక్కఁ బఱచుకొను చుండును. కుటిల...కుట్టనములక్ - కుటిల=ఎంకరయిన. చంచూపుట=దొన్నెవంటి ముక్కుయొక్క, కోటి=అంచుయొక్క, కట్టనములక్=పాడుచుకొనుట చేతను, తనుకీటముల నిరోధంబున్-తను=శరీరమందున్న, కీట=పురుగులయొక్క, నిరోధంబుక్=బాధను, మాన్పుక్=తొలగించుకొనును-తొడగక్ = దేహమును సాగునట్లుచేయుగా, జంజాణు...కారంబునక్-జంజాణు = చింటిగానున్న, మేని=శరీరముయొక్క, దుర్వికారంబునక్=చెడువికారముచే, పులుఁగు=అహంసము, చుట్టలక్=తనబంధుగులను, బిట్టలుకక్ చేయుక్=అధికముగా భయపడునట్లు చేయును-అనఁగా, నతను హాఠాఁ చేతియొత్తుడుచే, మిక్కిలి వికారముగానున్న యాహంసను చూచిన దానిబంధువులకుఁ దనకుఁ గీడుమూఁడ నేమాయని మిగులభయముఁ గలుగజేయుచున్నది యని భావము) డొర్తి పంక్తులక్=తరంగ చాలికలయందు, తియ్యలలు, డొంగి, ఆడుక్=విహరించుచుండును, తివుటక్=కోర్కిచే, తియ్యని...

దేనె—తియ్యని=మధురమైన, తియ్యిపూ=పద్మములయందున్న, తేనె=మకరందమును, కోణ్=త్రావును, ప్రమమనన్=సంతోషముచే, నాచు... జొంపమున్-నాచుతీగె=నాచుతీగలయొక్క, జొంపములన్=నమాహుములందు, తూణ్=ప్రవేశించును, శేలి...ములకున్-శేలికులాయా=విలాసిని అక్షయ గూళ్ళనెడి, శుద్ధాంతములకున్=అంతఃపురములకు, అనుగున్=పోవును.

తా. ఆహంసము తిటాకములోఁ బ్రవేశించి శరీరమును వేగముగా జాడించుచుండును. నలమహారాజు చేతియొత్తున రక్తసిక్తములైన యవయవములం జక్కఁబఱచుచు-ముక్కుచే శరీరమందున్న కీటక బాధదోలించుకొనును, తన వికారఁత్ర శరీరమును కాపి బంధువులకు భయము గలిగించును. తిరంగపంక్తులలో విహరించును, మకరందమును గ్రోలును, ఒకమారు సంతోషముచే నాచు తీగెలలోఁ బ్రవేశించుచుండును, ఒకప్పుడు తనకులాయములకుఁ బోవుచుండును.

అలం, స్వభావోక్తి.

వ. ఇవ్విధంబునఁ గొంతదడవు గ్రీడించి యానీడోద్భవంబు భవార్చనాయోగ్యంబును రుద్రాక్షమధువ్రతపరీవృతంబును బహు శైవలక్ష్మితాసమన్వితంబును నగుటఁ బద్మంబునంబోని నిషధరాజు హస్తంబునకుఁ గ్రమ్మట నరుగుదెంచె నమ్మహాభుజుండును భుజంబు నాచి యమ్మానసౌకంబు మన్నించి యిమిడికొని యుండెనప్పుడు.

6

టీ. ఇవ్విధంబునన్=ఈరీతిగా, కొంతదడవు=కొంతకలము, గ్రీడించి=అటలాడి, అనీడోద్భవము=ఆహంసము, భవార్చనాయోగ్యంబును-భవ=ఈశ్వరుని, అర్చనా = పూజించుటకు, యోగ్యంబును = తగినదియు, (పద్మపక్షమందు ఈశ్వరునిపూజకు తగినదని యర్థము) రుద్రాక్ష...వృతంబును-రుద్రాక్ష=రుద్రాక్షధారణమునెడి, మధు=నమించినమయిన, వ్రత=నియమముచే, పరీవృతము=కూడికొనినది. అనఁగా నెఱచినచేయి నర్చి రుద్రాక్షధారణముచే నొప్పుచున్నదనిభావము. పద్మపక్షమందు, రుద్రాక్షలనెఱి తుట్టెదలచే గూడికొనినదని యర్థము, లేక రుత్+ర+అక్ష+మధువ్రత - రుత్=ధ్వనిచేయుచున్న, ర =

అగ్నివంటి, అక్షి = శత్రుముఖల, మధుప్రతి = తు మైదలచే, పరీవృతము = కూడియున్నది. బహుశైవ .. తంబును బహు = అనేకములయిన, శైవ = ఈశ్వరసంబంధమయిన, లక్ష్మతా = లక్ష్మణములు కలిగియుండుటతో, సమన్వితంబు = కూడుకొనియున్నది. అనగాఁ ద్రిపుండ్రాదులయిన యీశ్వరలక్ష్మణములతోఁ గూడికొనినది. లేక, శైవ = మంగళ ప్రదములయిన, లక్ష్మతా = సామద్రీకలక్ష్మణములు కలిగియుండుటతో, సమన్వితంబు, అనగావలనిచేయి సామద్రీకలక్ష్మణములతోఁ గూడికొనినదని భావము. పద్మపక్షమందు, బహు = విస్తారమయిన, శైవల = నాచుగల, శ్మతా = భూమిగలుగుటచే, సమన్వితంబు = కూడికొనినది. విస్తారమైన నాచుగలప్రదేశమందు, బుట్టినదగుభావము. అగుటకొ = అయియుండుటచే, పద్మంబునం = తామరను, పొని నివధరాజవాస్తవంబునకుకొ = సరిపోలేడి నలమహారాజాచేతికి, క్రమమకొ, అమగుదెంచెకొ, అమృతాభుజండును = అనలుఁడును, భుజంబు, సాచి = చేయిచాచి, అమృతసాగింబుకొ = అహంసను, మిన్నించి, ఇమిడికొనియుండెకొ = ఇమిడుకొనియుండెను, అప్పడు = అసమయమందు, అని ప్రాచీనతో నన్వయము.

తే. ఇప్తమానస మయిన యా శ హేమభగము

నలునిమానస మానందజలధియందుఁ

గర్జ శఘ్నులికలశంబు శి గాఁగిలించి

యీదఁదేయించు మృదుభాష శి నిట్లు లనియె.

7

టీ. ఇప్తమానసు = ఇప్త = అభిమతిమయిన, మానసు = మానససరస్సుగలది, అయినయా హేమభగము = అయినట్టి యా బంగారుకట్ట, నలునిమానసుకొ = నలునియొక్క మనస్సున, ఆనందజలధియందు = ఆనందమునెడి సముద్రమందు, గర్జ శఘ్నులికలశంబుకొ = చక్కిలమువంటి చెవులనెడి, కలశంబుకొ = పాత్రమును, గాఁగిలించి; ఈదదేయించుకొ = ఈదునట్లుచేయించు, అనగా నీడునప్పుడు కలశంబులంజంకలయందుంచికొనట ప్రసద్ధము. అట్లే నలునిమానసము కర్ణములను పాత్రములను నూనుకొని యానందసముద్రము నీడునట్లు చేయించునదనిభావము. అతనిమానసము మిక్కిలి యానందముచేందునట్లు చేసినదని నిశ్చ

యార్థము. మృదుభాషా = మెత్తనివచనములతో, ఇట్లు, అయ్యె.

తా. మానసవిరక్తునందు నిష్క్రమగతిగిన్నట్టి యాహంసము నలుచియుక్కచిత్తమును, కర్మములనెడి కలశములను కొంగరించుకొనునట్లు చేసి, యానందనము ద్రవమనందు నోలలాడించుచు, మృదువాక్యములతో నిట్లనియె.

అలంకారము.

వ. దేవా! యవధరింపుము. ధర్మశాస్త్ర మర్హతగులైనవెద్దలు దుర్బలకులజఘానువులైనర్హుషంబులను నీడద్రుమపీడాకరంబులైననీడజంబులను ననవద్యతృణ హింసానృశంసంబులగుమృగంబులను మృగయావినోదంబుల నధియించి మహీధవుండు కిల్బిషంబునఁ బొందండని చెప్పదు రిప్పట్లునం బట్టువడిననన్ను విడిచిపెట్టి ప్రాణంబురక్షించిన యుపకారికిఁ బ్రయంబు సేయుదునన నేర్తునే యైనను నీకు నొక్కప్రియంబుచేసెదనయాచితోపపన్నం బయిన హితంబు పరిహరింపంబనిలేదు. నిఖిలభువననాయకుండ వైన నీకు మముబోంట్లు సేయు నుపకారం బపేక్షణీయంబుగాకుండుట యెఱుంగుదు నైనను గృతజ్ఞతాగుణలేశంబు క్లేశపఱుచుచున్నయది సన్నంబు దొడ్డయనువిశేషంబు విచారింపక హస్తకల్పజనాంతరంబయిన దైవంబు ప్రళయస్థివిమర్శించి నాచేయుప్రయోజనం బంగీకరింపుము.

టీ. దేవా = ఓనరాధిపా! అవధరింపుము = ఆలింపుము, ధర్మశాస్త్ర)... పాఠగులు, ధర్మశాస్త్ర = ధర్మశాస్త్రములయందున్న, మర్త = మర్యాదములయొక్క, పాఠగులు = అంతమునుపొందినవారు, అయిన పెద్దలు = అయినటువంటి పండితులు, అనఁగా ధర్మశాస్త్రము కాగుగా నెఱింగినవారగుట. దుర్బలకుల జఘానువులు = దుర్బలకుల = అల్పబంతువులయొక్క సమాహమములను, జఘానువులు = చంపనిట్టపడుచున్నవి, వివర్ణుషంబులను = అయినటువంటి పెద్దచేపలను, నీడద్రుమపీడాకరంబులు - నీడద్రుమ = కళాశాస్త్రములకు, పీడాకరంబులు =

బాధక లిగించునట్టివి, వననీడజంబులను = అయినపక్షులను, అనవద్య-స్వశంసం
 బులు- అనవద్య = తక్కువగాని, తృణ = ధీకి, హింసా = హింసచేయుటచేత,
 స్వశంసంబులు = ఘాతుకములు, అగుమృగంబులను = అయినజంతువులను, మృగయా
 వినోదంబులకొ-మృగయా = నేటయను, వినోదంబులచేత = ఆటలకొ, వధియిం
 చి = చంపి, సుహృద్భంజనము = గొల్చి, కిల్చివంబును = పాపమును, పొందండు = పొం
 దుడు. అనుచెప్పుదురు. పట్టుటకొ = ఈస్థలమందు, లేక, యీసమయమందు,
 పట్టువడిననన్ను = పట్టుకొనబడిననన్ను, విడిచిపెట్టి, ప్రాణంబున్ = జీవనము
 ను, రక్షించిన = కాపాడినట్టి, ఉపకారికన్ = ఉపకారముచేసినట్టి నీకు, శ్రియంబు =
 ఇష్టమయిన కార్యమును, చేయుదుకొ అనకొ నేర్తు నే = చేయుదునని చెప్పఁజాలు
 దునా, అనఁగా జెప్పినవటు, అయినను, నీకు, ఒక్కప్రియంబు = ఒక ఉప
 కారమును, చేసెదను, అనూగితోపపన్నంబు. అయిచిత = యాచింపకుండ,
 ఉపపన్నంబు = ప్రాప్తమయినది, అయినహితంబుకొ = అయినటువంటి మేలును,
 పరిపాలింపకొ పసలేదు = విడిచిపెట్టినవసరములేదు, భిలభువన వాయకుండవు = నిభి
 = సమస్తమయిన, భువన = లోకములకు, వాయకుండవు = లోకాధిపతివి, అయిన
 నీకు, మమబోంట్లు, చెయు నుపకారంబు = చేసెడిమేలు, అక్షేపణీయంబు = కోరఁ
 దగినది, కాకి ఉండటం = కాకుండటం, ఎఱుంగుదును, వినను, కృతజ్ఞతా గుణలే
 శ. బు. కృతజ్ఞతా గుణ = చేసిన మేలుమఱవకుండుట యనెడి గుణమయొక్క, లే
 శంబు = కనుక, కేశవణుచుచున్నయది = కష్టపెట్టుచున్నయది, సన్నంబు = చిన్న,
 దోడ్డ = పెద్ద, అనువిశేషంబు = అనునట్టి భేదంబు, విచారింపక = ఆలోచింపక,
 హస్తః హస్తముతో, కల్ప = సమానమైన, జనాంతరంబు = మఱియొకజనుడు గల
 వాడు, వాడై ఁంబు = అయినట్టి బ్రహ్మదేవునియొక్క, ప్రశస్తి = ఉత్తమత్వమును,
 నిమగ్నించు = ఆలోచించి, వాచేయుచున్నటువంటి ఉపకారమును, అంగీకరిం
 పును = పొందును. అనఁగా:— నేను బ్రహ్మయొక్క హస్తముతో సమానమైన
 వాడనగుటచే బ్రహ్మదేవునితో నిచ్చినవస్తువును గౌరవముచే నెట్లుగా గ్రహిం
 పడెననిదో యట్లే నే జేయు నుపకారంబుగూడ బ్రహ్మదేవునియందలి గౌరవము
 సుతరైవ నీవీకరింపక తీరిదనిభావము.

సీ. ప్రత్యర్థిరాజసార్థకనామధేయుండు

భూమిశ్వరుం డొప్పు శీ భీముఁడనఁగ

నారాజు త్రిదివంబు శీ నమరేంద్రుఁడును బోలె

దేదంబున విదర్భ శీ దేశమేలు

దమనాహ్వయుం డైనతపసి సద్వరమునఁ

గాంచె నాతఁడు కన్యకాలలామ

సర్వలోకాంగనా శీ శాభాగ్య గరిమంబు

దమియించు కలిమున శీ దానినామ

తే. మద్రభభారతి నమయంతి శీ యంచు నొడివె

దద్గుణంబులు వర్ణింప శీ ధరిణినాథ

యబ్జసూతికినైన శీ కన్యంబుగాదు

పలుకుఁ బూఁబోడికైనను శీ నలవి గాదు.

9

టీ. ప్రత్యర్థిరాజ=శత్రు రాజుల విషయమై. సార్థక=అన్వర్థముతోఁగూ
డిన, నామధేయుండు=పేరుగలిగినట్టి, భూమిశ్వరుండు=రాజు, భీముఁడనఁగ
=భీముఁడని పిలువబడుచు, డిప్పక=ప్రవర్తించుచుండును-అనఁగా శత్రువులను
భయపెట్టుచు భీముఁడనెడు తననామమును సార్థక పఱచుచుండుననిభావము.
ఆరాజు=ఆభీమరాజు, త్రిదివంబు=స్వర్గలోకమును, అమరేంద్రుఁడును బోలెన్
=దేవేంద్రునివలె, తేజంబున=ప్రతాపముచే, విదర్భదేశము=విదర్భయనెడు
దేశమును, ఏలు=ఏలుచుండును-అనఁగా స్వర్గపట్టణమును దేవేంద్రుఁడెలువట్లు,
అతడు విదర్భదేశమును ప్రతాపముచే పోలుచుండుననిభావము. దమనాహ్వ
యుండు=దమనుఁడను పేరుగలవాఁడు, అయిన తపసి, సద్వరమున=అయినట్టి
మహామనియొక్క మంచివరముచే, ఆతఁడు=ఆరాజు, కన్యకాలలామ=క
న్యకామణిని, గాంచె=కనెను-అనఁగా వారాజు దమనుఁడను మునిశ్రేష్ఠునివలె
ముచే నొక కూతుఁగ నెనని భావము. సర్వ...గరిమంబు-సర్వలోక=సమస్తలో
కములందున్న, అంగనా=స్త్రీలయొక్క, శాభాగ్య=సౌందర్యముయొక్క, గరి

మంబు = అతిశయమును, దమయింతు కతమున = జయించు కారణముచే, దా
నినామము = ఆ మెయొక్క నామము, దమయంతియందు = దమయంతియని,
అధభారతి = ఆ కాశవాణి, నొడివే = పలికెను, అనఁగా నను సదేశములందు
న్న స్త్రీలయొక్క సౌందర్యతిశయము జయించు కారణమున నా కాశవాణి
యే యామెకు దమయంతి యనెడి నామ ముంచినదని భావము. ధరణీవాధ = రా
జా ! తిద్దుగంబులు = ఆ దమయంతియొక్క గుణములను, వర్ణింప = వర్ణించుటకు,
అబ్జసూతి కై నను = నలున కై నను, శక్యంబు కాదు = తరము కాదు, పలుకుఁ బూఁబోఁ
డికై నను = సరస్వతి కై నను, అలవి కాదు = శక్యము కాదు. అనఁగా రాజా ! ఆ మె
యొక్క గుణములు వర్ణించుటకు బ్రహ్మకై నను, సరస్వతి కై నను దరముగాదని
భావము. నమస్తలోకంబు స్పృశించి మహాబుద్ధిమంతుం డనిపించి కొనిన బ్రహ్మ
యు, వాక్కులకు నిలయభూతియయిన సరస్వతియు, వీరిరువురే దమయంతి
గుణంబులను వర్ణింప లేనప్పుడు తక్కిన వారిసంగతి చెప్పవేల?

తే. విదుషి యాయ్నితి దలఁచాల్పు ర్నైదుకలకు

నహవా! యెబ్బంగి సాటిసేయంగ నచ్చుఁ

బశువుచేతఁ బురస్కృతిఁ ర బడయలేక

చాపలంబున వర్తించు ర్చామరములు.

10

టీ. పశువుచేత = చమరీమృగముచేత, (నీచ జంతువుచేత ననియువర్ణము)
పురస్కృతి = గౌరవమును, (ముందుగా నుందుకొనుటను ననియువర్ణము) పడ
యలేక = పొందలేక, చాపలంబున = చాంచల్యంబుచేత, వర్తించు = ప్రవర్తించు
చున్న, చామరములు = చమరీ మృగముయొక్క వాలములను, విదుషి = విద్వాం
సురాలయిన, ఆయింతి = ఆదమయంతి, తలన్ = శిరస్సునందు, తాల్పువెండ్రుకల
కున్ = ఛరించెడి శిరోజములకు, అనావా = ఆహా, ఎబ్బంగి = ఏరీతిని, సాటి = సా
మ్యమును, చేయంగవచ్చున్ = చేయవచ్చును? అనఁగా సాటిచేయలేమట.
ఇందుఁ జమరీమృగముచేతనవక పశువుచేత నని చెప్పటలోను, విదుషి, యని దమ
యంతికి విశేషగుణముచేయుటలోను సారస్వతీమనఁగఁగఁ బశువని చెప్పటచే నీచ
త్వము తెలియఁచును. కాన నీచమయిన జంతువుచేతనే గౌరవముచే ముందు

గా నుంచుకొనబడని చమరీవాళము విద్వాంసురాలు కావున నుత్తమశ్రమము, నధమశ్రమమును, జక్కగఁ దెలిసికొనుచున్న దమయంతిచే నతిగౌరవముతోఁ దలచుందుఁ బాల్పబడుచున్న శిరోజముల కట్లుసాటివచ్చునని తెలియదఁగినవి. మఱియు. నీచులచేతనైన గౌరవము పడయలేనివి, చామరములు, విద్వాంసురాలయిన దమయంతిచేత నెక్కుడుగా గౌరవింపబడుచున్నవి శిరోజములు. ఇంత తారతమ్యమందుటచే సామ్యము కుదురదనట న్నప్తము.

తా. పృథ్వీభాగమున ధరింపబడిననై పశువుచేతనుగూడ గౌరవము పడయలేక చపలత్వంబునఁ బ్రవర్తించుచున్న చమరీమృగముయొక్క వాలములను విద్వాంసురాలయిన యాచమయంతి తలను ధరించుచున్న శిరోజములకట్లు సాటిచేయవచ్చును? అనఁగా సాటి చేయలేమనట.

అలం-కావ్యలింగము.

క. ఖరకండూ యనమిషమున

హరిణంబులు సాంత్యనంబు నాపాదించుక

*దరుణి విలోచనములచే

బరిభూతము లైనతమచరపలదృష్టులకున్.

11

టీ. తరుణివిలోచనములచే - తరుణి = దమయంతియొక్క, విలోచనములచే = సేత్రములచేత, బరిభూతములు = తిరిస్కరింపబడినవి, ఆయన తమ... దృష్టులకు - ఆయన = ఆయినట్టి, తమ = తమయొక్క, చపల = చలించుచున్న, దృష్టులకు = చూపులకు, ఖర... మిషము - ఖర = డెక్కలతోడ, కండూయన = గోకుళమునందునెడి, మిషమునకు = నెపముచేత, హరిణంబులు = రేల్లు, సాంత్యనంబు = అను నయమును, అపాదించుక = చేయును - అనఁగా లోకములో మానవులు విపదలనుగాని, యొకరిపలన నవమానముగాని చెంది కలఁతనొందుచున్నప్పుడు వారి స్నేహితులుగాని బంధువులుగాని వచ్చి మంచిమాటలచే నోదార్చి వారికలంతిమ బోకార్చుట ముప్రసిద్ధము. అట్లే దమయంతి సేత్రములచే నవమానింపబడి చాపల్యము నొందుచున్న శిరోజములను ఆశ్చర్యముఁ దో

* “తరుణి విలోకనంబుల” అని పాఠాంతరము.

బుట్టువులైన డెక్కలు వచ్చి యోదార్పుచున్నవని భావము. లేళ్లు మొదలగు జంతువులు తమకన్నులు దురద వేయుచున్నప్పుడు డెక్కలతో నివారిండు కొనుట స్వభావము. ఇట్లుండఁ గలిగినందు దమయంతి నేత్రముచేత జయింపఁబడినందువలనఁ గలిగినపరాధవదుఃఖమును మాన్పుటకే డెక్కలు నేత్రముల యొద్దకుఁ బోవుచున్నవి కాని దురద తొలంగించుకొనుటకుఁ గాదని చెప్పియున్నాఁడు. సమయంతి నేత్రములు లేడికన్నులను మించియున్నవని ఫలితార్థము.

తా. లేళ్లుదమయంతియొక్క నేత్రములచేఁ దిర్మింపఁబడినతమయొక్క చపల నేత్రములను డెక్కలతోఁ గోతుకొనుటయు నెదుమిషచేసోదార్పుచుండును.

అలం. అపహ్నుతి.

క. 'లలన కనుదోయి ముందట.

చలనడ నలినంబు మలినమయ్యెను హరిణం

బులు *పూరిమేయఁ దొడంగెను

గలితద్యుతి ఖాజ మయ్యెన్ ఖాజకులమున్.

12

టీ లలన .. ముందట - లలన = సమయంతియొక్క, కనుదోయి ముందట = కనులయొక్క మొదట, అలనడ = ఏర్పడఁగా (అనఁగా దమయంతికన్నులయొక్క నేనున్నపుడని యర్థము) నలినంబు = పద్మము, మలినమయ్యెన్ = దూషితమయ్యెను. లోకమున నెవమానికులైనవారలు విచారింబుచేఁ గాంతి విహీనులగుట సహజము. అట్లే దమయంతి నేత్రముల కిడు కాక యెవమానంబునొంది పద్మములు విచారంబునఁ గాంతిహీనులగుటచే మనఃశంకులయ్యెననిభావము. హరిణంబులు = లేళ్లు, హరిన్ = గడ్డిని, మేయఁ = మేయుటకు, తొడంగెన్ = నెనుపలు పెట్టెను, యుద్ధంబులఁ బరాజితులయినవారు గడ్డినోటఁగఁ జికిరిసినచో శక్రువులనుండి ప్రాణభయంబురాదని వాడుక. అట్లే దమయంతి నేత్రములచేఁ బరాజితిములయిన కన్నులు గలలేళ్లు ప్రాణభయంబు గలుగకుండ గడ్డిమేయ వారంభించినవనిభావము. లేళ్లు స్వభావసిద్ధమయిన గడ్డిమేయుటకు బరుల

* "హరిణంబులు బులుమేయఁ దొడంగెను." అని పాఠాంతరము.

వలనఁ బ్రాణభయంబు రాకపోవునిమిత్తమని కవి యూహించినాఁడు. ఖంజ నకులముఁ = కాటుక పిట్టలయొక్క, సమాహమును, కలితద్యుతి ఖంజము = కలి త = ఒప్పుచున్న, ద్యుతి = కాంతియొక్క, ఖంజము = నాశనముకలది (అనఁగా కాటుకపిట్టలకాంతి యంతయు నశించెనని భావము) అయ్యెన్ = అయినను.

తా. దమయంతియొక్క నేత్రములచే జయింపఁబడి పద్మములు కాంతి హీనములగుచున్నవి. అట్లే లెట్లు పరాధవమున పూరిని నోటఁగఱచుకొనుచుండె ను. మఱియు నామె నేత్రములు కాటుకపిట్టలను గాంతిహీనములనుగాఁ జేయుచున్నవి. అలం-వ్యాతిరకము.

తే. రాజబింబంబునందు సాశరము హరించి

* చేసినాఁడు విధాత యా శ చెలువమోము

నడిమిరంధ్రంబునందుఁ గాశనంగ వచ్చు

ఖనిఖనీలిమ యది నిదశర్యనము గాదె.

13

టి. విధాత = బ్రహ్మ, ఆ చెలువమోము = ఆ దమయంతి యొక్క ముఖమును, రాజ బింబంబునందుఁ = చంద్రబింబమందున్న, సారముఁ = నిగ్గును, హరించి = తీసి, చేసినాఁడు = నిర్మించినాఁడు, నడిమిరంధ్రంబునందుఁ = చంద్రబింబముయొక్క నడుమనున్న కన్నమునందు, కానంగ్గో వచ్చు = కనఁబడుచున్న, ఖని = గోతియొ క్క, ఖ = అవికాశముయొక్క, నీలిమ = నల్లఁదనము, ఆది = అనల్లఁదనము, నిదర్శన ము = దృష్టాంతము, కాదె = కాదా (అవుననుట.) అనఁగా బ్రహ్మ దమయంతి మో మును జేయుటకుఁ జంద్రునిలో నున్న సారమునంతను దీయుటనిజము. కావున తే చంద్రబింబంబు మధ్యభాగంబునందు సారము తీయుటవలనఁ గలిగిన నల్లని యవికాశము నిదర్శన మగుచున్నది. చంద్రునియందు స్వభావసిద్ధమయినమచ్చను దమయంతి మోము నిర్మించుటకయి బ్రహ్మ సారము తీయఁగా నేర్పడిన గోయి యని కవి యుత్పేక్షించినాఁడు. దమయంతి ముఖము నిష్కలంక మగునని దుసారమునంటిదని ఫలితార్థము.

తా. బ్రహ్మ దమయంతీదేవిమోమును జేయుటకుఁ జంద్రబింబమునం దున్న సారమునంతను దీసియున్నాఁడు. ఆతీయుటవలన నాబింబమందొక రంధ్రముపడి నల్లగాఁగానవిచ్చుచుండెను. అందుచేతినే యాస్థలమునందుఁగా నవచ్చుచున్ననల్లఁదనమును బ్రహ్మ చంద్రబింబమండున్న సారమును దీసియు న్నాఁడని నిదర్శనముగాఁ జెప్పవలనుపడుచున్నది.

అలం-కావ్యలింగము, ఉత్పేక్ష.

క. ప్రవిలేపనపాండరమును

నవలాంఛనగోమయాంచనము నగు రాకా

ధవళాంశుమండలము విధి

నివాళి సేయును లతాంగి నెమ్మొగమునకున్.

14

టీ. విధి=బ్రహ్మ, లతాంగి నెమ్మొగమునకున్ = దమయంతీయుక్కు ముఖమునకు, ప్రవిలేపనపాండరమును-ప్రవిలేపన = పిస్త్యదకమువలె, పాండరమును = తెల్లనిదియు, నవలాంఛనగోమయాంచనము = చూరనమయిన, లాంఛన = కళంకమనెను, గోమయాంచనము = గోమయపూజఁగలిగినది; అగు...మండలము = అగు = అయినట్టి, రాకా = పున్నమనాటి, ధవళాంశు = చంద్రునియొక్క, మండలము = బింబమును, నివాళి సేయును = ఆరతియిచ్చును. లోకములో సుందరమైన వస్తువులతో దృష్టిహీనము తిగులకుండుటకై పిండినీటితోఁగూడియున్నమట్టి పాత్రమునందు గోమయమును బూజించి దిగఁదుడిచి పాఠవేయుట ప్రసిద్ధము. అట్లే బ్రహ్మ దమయంతీదేవి సుందరమైనముఖమునకు దృష్టిహీనము తిగులకుండుటకై తనకరణములచేఁ దెల్లనిదియు, గోమయమువంటికళంకము కలదియు, నగుచంద్రబింబమనెడి మట్టిపాత్రముతో దిగఁదుడుచుచున్నాఁడు. అనఁగాఁ బున్నమనాటిచంద్రబింబ మామె ముఖమును బోలలేదని భావము.

తా. పిండినీటివలెఁ దెల్లనిదియుఁ గళంకమనెడి గోమయ పూజకలదియు, నగు పున్నమనాటిచంద్రబింబమును బ్రహ్మ దమయంతీ ముఖమునకు నివాళియిచ్చును.

అలం-సాంగరూపకము.

సీ. జగము లొక్కుమ్మడి న సాధింప నెత్తిన

* రతిమన్త ఘటవిండ్లు న రమణిబామలు

కాంతిని ర గ మీదు న కానుకూచనముల

కుంభ ప్లవము లింతి న కుచయుగంబు

నను మింత యుక్తేలఁ న దొడ్డికి పట్టినధాత

యంగుళిరేఖ లరబ్జాస్యవళులు

యువమనోమృగరాజి న దవిలింపఁ దీర్చిన

మదనవాగుర లిందునదనకురులు

తే. బాల్యతాదృశ్య సీమావిభాగమునకు

నజుఁడు వ్రాసిన రేఖ తనన్వంగియారు

భానువరమూనఁ బడిననరపంక జముల

యవరజన్తంబు పూబోడి న యడుగు లధిప.

15

టీ. రమణిబామలు = దమయంతియొక్క రమణిబామలు, జగములు = లోకములను, ఒక్కుమ్మడి = ఒక్కవారుగా, సాధింప = జయించుటకు, ఎత్తిన.. విండ్లు ఎత్తిన = తాల్చినట్టి, రతిమన్త ఘటవిండ్లు = రతిమన్త ఘటయొక్క చాపములు, అనఁగా దమయంతియొక్క కనుబొమ లోకమున మోహింపఁ జేయదగినంతిసౌందర్యము కలిగియున్నవెనుట, ఇంతకు చయుగంబు = సమయంతియొక్క పాలిండ్లు, కాంతిని ర్ఘరము = కాంతియ నెడి నదిని, ఈఁడు... ప్లవములు - ఈఁడు = ఈఁడునున్నట్టి, కానుకూచనముల = కానుకూచనములయొక్క, కుంభ ప్లవములు = కుంభములవంటిపడవలు, (అనఁగా శరీరమందున్న కాంతి ప్రవాహమునందుఁ గామకూచనము లీఁడుచుండఁగా వానికి దమయంతిపాలిండ్లు ఈఁడుటకు సాధనమయిన కుంభములవలె నున్నవని భావము. ఇందువలన దమయంతి మిగులలావ

* రతివిల్లభుని విండ్లరమణి బామలు'' అనిపాతాంతరము. దీనికంటె రతిమన్త ఘట విండ్లనెడు పాత మి సంస్కృతమునకు సరిగానున్నది. "ధనుషీ రతిపంచ బాణయో రుదితే విశ్వజయాయ తద్భువా" అనిసంస్కృతము.

జ్యోతి శుని యు, నా మే కుదములు గుంభములవలె మిగుల బెద్దవయి ప్రకాశం
చుచున్నవనియు, స్పష్టమగుచున్నది. 'అబ్జాస్యవతులు-అబ్జాస్య=పద్మమువంటి
మొగముగలదమయంతియొక్క, సకులు=కడుపుమీదమన్నముడుతలు, నడుము,
ఇంతియని=ఇంతేయని, కేలన్-హస్తముచే, నోడికి...రేఖలు-తోడికి=
ఒకటిసపట్టుకొనిన, ధాత=బ్రహ్మయొక్క, అంగుళిరేఖలు=వేళ్లయొక్కడుచే
బడినగీతలు-అనగా దమయంతియొక్కవతులుబ్రహ్మ నడుమింతిమాత్రమేయనిచే
తినో గీతించిపట్టుకొనగాఁ జేతిరాపిడివలన బడినవేళ్లగీతలవలెమన్నవిమట,
మోయు సమయంతియొక్కనడుము గుప్పటికొని కిముసుచున్నవనియు, వతులచే
మిగులమనోహరముగా నున్నదనియు భావము, ఇందువదనకురులు - ఇందువ
దన=ఇంద్రుఁడంటిమొగముగల సమయంతియొక్క, కుఱులు=తలవెండ్రుకలు,
యునానోమృగరాజిక్ - యున=పిన్నవయస్కుగల జనులయొక్క, మనః=
చిత్తమునెడి, మృగ=రేళ్లయొక్క, రాజిక్=సమూహమును, తివిలింపక్=చి
క్కించుటను, తీర్చినమదనవాగురలు-తీర్చిన=పశునెట్టి, మదనవాగురులు=పు
న్నయొక్కవలులు, అనగా దమయంతి కేశవాళము, సమస్తమయిన మాన
వులయొక్క చిత్తగులను బంధించుటకు మన్నుఁడు పన్నివట్టివలలవలెఁ బ్రకా
శించుచున్నవి భావము. సమయంతి కేశములందఱిని మోహసముద్రమున ముం
పఁగి మనోహరముగా నున్నవి ఫలితార్థము. తన్వంగియారు-తన్వంగి=కృ
శించి శరీరముగల దమయంతియొక్క, ఆరు=నూఁగాను, బాల్య...విభాగము
నకు=బాల్య=చిన్నతనముయొక్కయు, తారుణ్య=యౌవనముయొక్కయు,
కీవా=వాద్దను, విభాగమునకు=విర్పాటుచేయుటకు, అజాడు=బ్రహ్మ
ప్రాసాదీఖ=ప్రాసాదీగీతయే, అనగా దమయంతియొక్కనూఁగాను, చిన్నతన
మునకు యౌవనమునకు, నడిమివాద్ద కేర్పాటుచేయుటకయి బ్రహ్మప్రాసాద
గీతయే వెలయుచున్నదనట. అధిప=ఓనలమహారాజా! పూఁగోడియకురులు
=దమయంతియొక్క పాదములు. భానువరమునక్=సూర్యుఁడెచ్చినవరముచే,
పడసిన...జన్మంబు - పడసిన=పొందినట్టి, పంకజముల=పద్మములయొక్క, అప
కజన్మంబు=రెండవజన్మమే-అనగా బద్ధములు దమయంతిపాదములతో సరి

కాలేక సూర్యనిగూర్చి తపంతాచరించి ఎరమునొంది తిత్పిభావముచే రెండవజన్మమందు దమయంతి యడుగులయినవినుట, మఱియు దమయంతిపాదములు పద్మములకంటె మించినసౌందర్యము కలవనిభావము.

క. జలదుర్గస్థ మృణాళా

వలిజత్కమనీయబాహు శి వల్లరి యగునా

జలజానన * నీకుం దగుఁ

బలుకులు వేయేల యధిక శి బలశౌర్యనిధి.

16

టీ. అధిక బలశౌర్యనిధి-అధిక=గొప్పవయన, బల=బలమునకును, శౌర్య=పరాక్రమమునకును, నిధి=స్థానమయినట్టి నిలమహారాజా! పలుకులు=మాటలు, వేయేల! వేయియెందుకు? జల...వల్లరి-జలదుర్గస్థ = జలదుర్గమందున్న, మృణాళ=తామరతూండ్లయొక్క, ఆనలి=సముదాయమును, జీవ=జయించినట్టి, కమనీయ=మనోహరమయిన, బాహువల్లరి = బాహులతలుగలది, అనువాజలజానన=అయినట్టి పద్మమువంటి మెగముగల దమయంతి, నీకున్, తగున్=తగియున్నది.

తా. ఓచలమహారాజా! పెక్కుమాటలతో నేమిప్రయోజనము? తామరతూండ్లకంటె సుందరమయిన బాహువులుగలయట్టి యాదమయంతి యన్నివిధములచేతను నీకు భార్యగా మండుటకుఁ దగియున్నది.

క. హేటకకలశంబులకును

బాటి యగువధూటిమెఱుగుఁ శి గాలిండ్లు నిరా

ఘటస్ఫురణప్రథ యను

నేటికిఁ జక్కవలకవన శి హి విరాజిల్లే.

17

టీ. వధూటి మెఱుగుపాలిండ్లు - వధూటి=దమయంతియొక్క, మెఱుగుపాలిండ్లు=ప్రకాశించునట్టి వనములు, హేటకకలశంబులకును = వింగామకుండ

* “నీశేతగు” వని పాతాంతరము.

† చక్కవలకవయయిచి రాజిల్లే అనిపాతాంతరము.

లకు, పాటియగ్ = సరిపచ్చును, వధూటి మెఱుగుఁబాలిండ్లు = దమయంతి యొక్కకుచములు, నిరాఘాటస్ఫురణప్రభ - నిరాఘాట = నిరాటంకమైన, స్ఫురణ = నిండారిన, ప్రభ = కాంతి, అనునేటికి = అనునట్టినిదికి, జక్కవలక వివిహిత = చక్రవాకపతూలజతివలె, విరాజిల్లె = ప్రకాశించెను. అనఁగా దమయంతి కుచములు మనోహరమయిన శరీరకాంతి యనునదికి జక్కవాక పతూలవలె సున్నవనుట, చక్రవాకపక్షిద్యయముచే నది ప్రకాశించుచున్నట్లు కుచకుంభములచే దమయంతి శరీరము ప్రకాశించుచున్నదనిఫలితార్థము.

తా. దమయంతి వలుఁదగుబ్బలు బంగారుకుండల కీడుచేయవచ్చును. మఱియు నవి దమయంతియొక్కలావణ్యమ నెడి ప్రవాహమునందు వెలయునట్టిచక్రవాకపతూలవలెనొప్పుచుం డెను.

అలం-ఉపమ.

తే. వలుఁదయును వట్టువయుఁ గాఁగ శి నలినభవుఁడు

భీమభూపాలపుత్రికిఁ శి బిఱు దొన్

నర్కరథ శిల్పశిక్షఁ బుష్పాస్తు తేరు

నేక చక్రంబు సేయ నూహించి యొక్కొ.

18

టీ. నలినభవుఁడు = బ్రహ్మ, అర్కరథ శిల్పశిక్ష = అర్క, సూర్యునియొక్క, రథ = రథమునీ, శిల్ప = చేయుటయందలి, శిక్ష = ఆభ్యాసముచే, పుష్పాస్తు = పుష్పమే బాణముగాఁగల. అనఁగా మన్మథునియొక్క, తేరు = రథమును, నేక చక్రంబు = ఒక్కటిచక్రము కలదనిగా, చేయ = చేయుటకు, ఊహించియొక్కొ = ఊహించియే కాఁబోలును, భీమభూపాల పుత్రికిన్ = భీమరాజయొక్క కూతురయిన దమయంతికి, పిఱుదు = నిలింబము, వెలుఁదయును = పెద్దదియును, వట్టువయును = గుండనిదియు, గాఁగ = ఆగునట్లుగా, ఒనర్చె = చేసెను. అనఁగా దమయంతి పిఱుదులొక్కటిగను జక్రాకృతిగను నుండి మన్మథునిరథచక్రమువలె సున్నవని భావము. దమయంతికి లోకములను మోహింపఁ జేయుచున్న నిలింబము కలదని ఫలితార్థము.

అలం-ఉత్పేక్ష.

తా. బ్రహ్మ సూర్యునియొక్క రథము శొక్కచక్రముకలదానినిగాఁ జేసియున్నాఁడుగావునోమన్న సునియొక్క రథముగూడ శొక్కచక్రముగలదానినిగాఁ జేయఁబోయిచియే కాఁబోలును, సమయంతయొక్క నితంబమును పెద్దది యగునట్లుగాను, గుండ్రనిదిగాను జేసి యున్నాఁడు.

*మ. వనజాతేక్షణ యూరుయుగ్మమువ లాశ్రవణ్యంబునంగెలికా
ననసంక్రందన పట్టణప్రకట జన్మస్థానలక్షరంధల
ధనదాపత్న్య తపఃఫల స్తనుల నశత్యంతాభిరామాంగుల
మనుజాధీశ యధఃకరించుఁబొగడకనమాబోంట్లకుశక్యమే.

టీ. మనుజాధీశ=నలమహారాజా! వినిజాతేక్షణ=పద్మములమిటి స్త్రీములు గలదమయంతయొక్క, ఊరుయుగ్మమున=లోడలయొక్క జతిచేతిను, లావణ్యంబున=సౌందర్యముచేతిను, శిలి..స్థానలక్ష=శిలికానన=ఉద్యానవనములు, సంక్రందన=కెవేంద్రునియొక్క, పట్టణ=నగరము-అనఁగా స్వర్గమునుట, ప్రకట=ప్రసద్ధమయిన, జన్మస్థానలక్ష=జన్మభూములుగాఁగల, రంధల=అవఁటులను, స్వర్గమందును, మద్యాపనములందును బుట్టిన రంభాస్తంభములు దమయంతియూరువులకు నెం పోల విని భావము. “ఇందుఁ గేలికానన” “సంక్రందన పట్టణము” అని చెప్పటలో సారస్వమేమనఁగా నట్టి ప్రసద్ధస్థలంబుల బుట్టిన యనఁటిచెట్లు మిక్కిలి యేపుగాను మనోహరముగాను వృద్ధిపొందును. కాన యట్టిచోట్ల బుట్టిన రంభాస్తంభములే దమయంతి యూరువులఁబోల ననవ్వకు సామాన్యస్థలంబుల బుట్టినవి బొత్తిగా నాటిచేందరీవర్ష సారస్వము తెలియుచున్నది. లావణ్యంబున=సౌందర్యముచేధనదా... స్తనులక్ష-ధనద=కుశేరునియొక్క, అపత్న్య=కుమారునియొక్క-అనఁగానలకూరునియొక్కయనుట, తపఃఫల=తపఃఫలరూపమైన, స్తనులక్ష=కుడుములుగల, అశ్వింతాభిరామాంగులక్ష-అశ్వింత=మిక్కిలి, అభిరామ=మనోహరమైన, అంగులక్ష=దేహముకిలస్త్రీలను, అనఁగా-రంభాదులనుట, అధఃకరించు=తిరిస్కరించును, పొగడక=పొగడుటకు, మాబోంట్లకు, శక్యమే=తరమా!

తా. ఆదమయంతి తనతోడలచేతఁ గేలికాననములందు స్వర్గమందుఁబుట్టిన రంభా స్తంభములను జయించుచున్నది. సౌందర్యముచే రంభ మొదలగు నచ్చ రల్ల దిరస్కరించుచున్నది. అట్టిచమయంతిని మేమెట్లు ఇరింపఁగలము? మ. *మృదురీతిం బ్రతిఘాసరంబు గమికత్తీ భూతనానానదీ

నడ కాంతార పురీశిలోచ్చయుడనై శనై కాద్భుతశ్రీజిత
త్రిదివంబై నవిదన్బదేశమున నాశీరత్నముంగాంచితి

నదసత్సంశయగోచరోదరి శరత్సంపూర్ణ చంద్రాననన్. 20

టీ ప్రతిఘాసరంబు = ప్రతిదినమందును, మృదురీతి = తగినవిధముచే, గమికత్తీ భూత... శిలోచ్చయుడనై - గమికత్తీ భూత = గమనవిషయములైయున్న నానా = అనేకములయిన. నదీ = నదులును, నద = సముద్రములును, కాంతార = అర్ధాంగములును, పురీ = నగరములు, శిలోచ్చయుడన్ + వి = పర్యవేక్షించుటగాలవాడనై, నై కాద్భుత... త్రిదివంబు - నైక = అనేకభూతైవ, అద్భుత = వింతవస్తువులయొక్క, శ్రీ = సంపదచేత, జితి = జయింపఁబడిన, త్రిదివంబు = స్వర్గపురముగలది, వివిదర్భదేశమునన్ = వివిద్ర్విదర్భదేశమునందు, నదసత్... దరిక్ - నదసత్ = ఉన్నదాలేదాయనెడి, సంశయ = సందేహమునకు, గోచర = విషయమైన, ఉదరిక్ = నమ్ముగలదానిని, శరత్సంపూర్ణచంద్రాననన్ - శరత్ = శరత్కాలమునది, సంపూర్ణచంద్ర = నిండుచంద్రునివంటి, అనన్ = ముఖముగలదానిని, నాశీరత్నమున్ = స్త్రీరత్నమైన దమయంతిని, కాంచితి = చూచితిని.

తా. ఓరాజా! ప్రతిదినమునను నను స్తనదులను సముద్రములను అడవులను, మొదలగువానిని జూడఁబోయి, స్వర్గముకంటె మించియున్న విదర్భదేశమునందు శరత్కాలపుచంద్రునివంటి మోముకలదియు, మన్నదా భేదాయనెడి సందియమును గలుగఁజేయునగుము గలదియు, నగు దమయంతిని చూచితిని.

మ. కమలేంద్రీవరమండ్ల మంషిలలన శి త్కాసార సేవారతి

గమికత్తీ కృత నై కనీవుతుడనై శి కంటిక్ విదర్భంబునన్. 21

* ఈపద్యము కొన్ని ప్రతులందు గానరాదు.

రమణింబల్లవపాణిఁ బద్మనయనన్ రాకేందుబింబాననన్
సమపీనస్తని నస్తి నాస్తి విచికిత్సాహేతుశాతోదరిన్. 21

టీకమల... రతి - కమల = పద్మములయొక్క, ఇందీవర = నల్లగలుమలయొక్క, పండ = సమూహముచే, మండిత = అలంకరింపఁబడిన, లనల్ = ప్రకాశించుచున్న, కాసార = సరస్సులను, సేవా = సేవింతులయందలి, రతి = ఇష్టముచే, గమిక్రీకృతి నైకనీపురుండనై - గమిక్రీకృతి = గమనవిషయములైయున్న, నైక = అనేకములయన, నీపురుండను + వి = దేశములుకలవాడనై. అనఁగా సమస్తదేశములను దిరుగుచును భావము. విదర్భంబునన్ = విదర్భదేశమునందు, పల్లవపాణి = చిగురములవంటి చేతులుగలదానిని, పద్మనయనన్ = పద్మములవంటి నేత్రములుగలదానిని, రాకేందుబింబాననన్ - రాక = పున్నమనాటి, ఇందుబింబ = చంద్రబింబమువంటి, అననన్ = ముఖముగలదానిని, సమపీనస్తనిన్ = సమానములైన బలిసిన స్తనములుగలదానిని, అస్తి. దరిన్ - అస్తివాస్తి = ఉన్నది లేదు అనెడి, విచికిత్సా = సందియమునకు, హేతు = కారణమైన, శాత్రు = కృపించిన, ఉదరిన్ = నడుముగలదానిని, రమణిన్ = గమయంతిని, కింటిన్ = చూచితిని.

తా. ఓనలా! నేను గానారములనుకాడ వేమకలో సమస్తదేశములను దిరుగుచు, విదర్భదేశమునందుఁ జిగురువంటి చేతులుకలదియుఁ బద్మములవంటి నేత్రములుగలదియుఁ బున్నమచంద్రునివంటి మోముగలదియు, బలిసిన స్తనములుగలదియు, ఉన్నదా లేదా మనెడిసందేహము గలిగించు నడుముగలదియు నగు దమయంతిని చూచితిని.

వ. కాంచి విబుధపురపురంధ్రరామణీయకం బీరమణీరత్నంబు
ముందట నిస్సారంబు పొమ్మనియును, విధాత చిత్తింబు
న నీ మత్తకాళినికిం దగినయుత్తముం డగువరుండెవ్వండు
గలిగియున్నవాడొకో యనియును, జులించుచుఁ గొంతతడవు
నివ్వెఱపడి చూచుచుండీతి. అనంతరంబ యనురూపలా
వణ్యరేఖాసంపన్నుండైన పిన్నవయసురా కొమరుని నవలో

కింతు నని లోకాలోక పర్యంతంబుగా నీలోకంబు విశ్వంబు
నుం బరిభ్రమించి యుర్విశ్వరకుమారకులనెల్లం బూర్వ
పక్షంబు గావించుచు వచ్చివచ్చి యిచ్చోట నిన్నుం గనుం
గొని సిద్ధాంతీకరించితి. సాదృశ్యనిబంధనంబై పాడమిన సం
స్కారబోధంబునఁ జిరకాలావలోకిత యగు నబ్బల యిప్పు
డు నామనంబునం బాడఁ గానవచ్చుచున్నయది. 22

టీ. కాంచి=ఛాచి, విబుధ... రామణీయకంబు - విబుధ పుర=అమరావతి
యందున్న, పురంధ్రీ=అంతః పుర స్త్రీలయొక్క, రామణీయకంబు=సౌంద
ర్యంబు, ఈ రమణీరత్నము మందటన్ = ఈ స్త్రీరత్నమునెదుట, నిస్సారంబు
=సారములేనిది, పామ్ర, అనియున్ = అని పలుకుచును - అనఁగా జీవతాకాం
తలయొక్క సౌందర్యముకంటె, దమయంతి సౌందర్యము మిక్కిలి యధికమైన
దని భావము. విధాత=బ్రహ్మ, చిత్తంబునన్ =చుక్కనందు, ఈ మత్తకాశిని
కిన్ =ఈ స్త్రీకి, తిగినయు త్తముండు=తిగిన సత్తముండు, అగు వరుండు=వివర్తి
భర్త, ఎవ్వండు=ఎవఁడు, కలిగియున్న వాడు+ఒకొ=కలవాడొ, అనియును=
అనుచును, అనఁగా బ్రహ్మ యీ కాంతాలలామకుఁ దగినవని నెవ్వని కేర్ప
చించియుండునో యనిభావము. చింతించుచున్ =ఆలోచించుచు, కొంతతడవు,
నివ్వెఱపడి=ఆదృశిపడి, చూచుచుండితిని. అనంతరంబు, అనుమాప=తిగిన, లా
వణ్యరేఖా=సౌందర్యరేఖచే, సంపన్నుండు=తూడినవాడు, ఐన పిన్నవయసు
రా కొమరునిన్ =వివర్తి జన్మనము గల రాకుమారుని, అవలోకింతున్ =చూతును,
అని, లోకా లోక పర్యంతంబుగాన్ =చక్రవాళపర్వతమువాడ్లుగాఁగల, ఈ
లోకంబును, విశ్వంబునున్ =అంతయు, పరిభ్రమించి=తిరిగి, ఉర్విశ్వర కుమారకు
లన్ +ఎల్లన్ =రాజకుమారుల నందఱిని, పూర్వపక్షంబు+కావించుచున్ =పనికి
రారని పలుకుచు, ఎచ్చివచ్చి, యిచ్చోటన్, నిన్నున్, కనుంగొని = చూచి,
సిద్ధాంతీకరించితిని=స్థిరపఱిచితిని, సాదృశ్యనిబంధనంబు+వి=సామ్యముచేబద్ధమ
గుటంబట్టి, పాడమినసంస్కారబోధంబునన్ = కలిగినసంస్కారజ్ఞానంబు
చే, చిరకాల+అవలోకిత=చాలకాలము క్రిందటఁబాడఁ బడినది, అగునబ్బల

=వినయాదమయితి, ఇవ్వెడు, నామనంబునకొ, పొడఁగానకొ, వచ్చుచు న్నది, అనఁగా... సమానము నైనవిస్తువులలో నొక దానినిచూచినప్పుడు రెండవది తలఁపునకు వచ్చుట, ప్రసిద్ధము. అట్లే నలునిఁజూచుటచేత అతనిలో నరియునదమయితి తలఁపునకు వచ్చినదని భావము.

కీ. దమయంతీకిలికించితి

మమృతాంశుకులావతంస! శీయలరించు నినుకొ

విమలతరతాఃపరము

రమణీరమణీయకుచభరంబునుబోలెన్.

23

టీ. అమృతాంశుకులావతంస - అమృతాంశు = అమృతమగుమయిన కిరణములు గలవానియొక్క, అనఁగా, చంద్రునియొక్క, కుల=వంశమునకు, అవతంస-భూషణమువంటి, నలమహీధవా! దమయంతీ కిరికించితిము - దమయంతీ = దమయంతీదేవియొక్క, కిరికించితిము = శృంగారభావమువలనఁ బెట్టినచేష్ట, విమలతర = మిక్కిలిగర్తలమైన, తారహరము = ముత్యాలహరములు గల, రమణీ... పోలెన్. రమణీ = దమయంతియొక్క, రమణీయ = మనోహరమైన కుచభరంబును + పోలెన్ = నైనములయొక్క అతిశయములెనె, నినుకొ = నిన్ను, అలరించుకొ = సంతోష పెట్టును.

తా. ఓనలమహారాజా! దమయంతీదేవియొక్క శృంగారచేష్ట తారహరములుగల యామె సునాతిశయము సంతోష పెట్టినట్లు నిన్ను సంతోషింపచేయ గలదు. అలం. దృష్టాంతము.

తే. సారథిమా లేనియట్టి పుష్పంబుమోలె

గండుఁగోయిల వెలియైన శీకానమ్రోల

నధిప! దమయంతితోడి సఖ్యంబులేని

నీదుసౌందర్యవిభవంబు శీనిష్ఠలంబు.

24

టీ. అధిపా = ఓరాజా, దమయంతితోడి సఖ్యంబు = దమయంతీదేవిగో స్నేహము, లేన... విభవంబు-లేనట్టి, నీదు = నీయొక్క, సౌందర్యవిభవంబు = సౌందర్యసంపద, సారథిము = పరిమళము, లేని యట్టిపుష్పంబుపోలెన్ =

లేనట్టిపూవువలెను, గండుకోయిల=మగకోకిల, వెలి=దూరము, వివకాననో
రొ=వివట్టి యడవివలెను, నిష్ఫలంబు=ప్రయోజనములేనిది.

తా. ఓరాజా! దమయంతిలో నేనుమానలేనట్టి నీదుసౌందర్యముపెంపం
తయు పరిమళములేని పుష్పమువలెను, కోయిలలేనివనమువలెను వ్యర్థము.

అలం = వినోక్తి.

వ. కావున నిఖిలవై మానికనికాయకామ్యమానయైన నమ్మాన
నతికి నిన్నుంగూర్చ నాకు నేర్పుగలదు. అక్కొమ్మనెప్పునంబున
నిన్నుం దక్కడక్కొరుం బరిగ్రహింపకుండునట్లుగా భవ
ద్గుణంబులు ప్రశంసించెద. నన్నుం బనిగొమ్మ లెమ్ము. కా
ర్యంబునన యార్జులు నిజప్రయోజనంబు నెఱిగింతురు గాని
మాటలం బ్రకటింప రని పరిస్ఫుటంబుగాఁ బలికిన. 25

టీ. కావున = కావట్టి, నిఖిల...కామ్యమాన - నిఖిల = సమస్త
మయిన, వైమానిక = దేవతలయొక్క, నికాయ = సమాహమలచే, కామ్య
మాన = కోరికబడుచున్నది, అయిన యమ్మనవితిక్ = అయినట్టిదమయంతి
లో, నిన్ను, కూర్చ = సంఘటించుటకు, నాకు నేర్పుగలదు, అక్కొమ్మ =
ఆదమయంతి, నెప్పునంబున = మనస్సుచే, నిన్ను, తక్క = నిన్ను విడి
చి, తక్కరు = మఱియొకరిని, పరిగ్రహింపక = పరింపక, ఉండునట్లుగా, భవ
త్ + గుణంబులను = నీయొక్క సద్గుణములను, ప్రశంసించెద = పొగడెదను, అనఁ
గా - దమయంతి మనస్సు నీయందే లగ్నమగునట్లు నీగుణంబులను కొనియా
డెదనని భావము, పనిగొమ్మ = పంపుము, లెమ్ము, కార్యంబున = అ = కార్యముచే
తనే, ఆర్జులు = పెద్దలు, నిజప్రయోజనంబు = తాముచేసిన ఫలమును, ఎఱిగిం
తురు గాని = తెలియఁజేయుదురు గాని, మాటల, ప్రకటింపరు = వెల్లడిపఱుపరు,
అని, పరిస్ఫుటంబుగా = మిక్కిలి స్పష్టముగా, పలికిన = పై పద్యముతో
నన్వయము.

తే. ఆద్వికాధిపులన సంప్రసాద మయిన

వాక్సుధాధారఁ గ్రోలి భూవల్లభుండు

లలితలీలఁ దదుద్ధారణవమువ్రాలె

మొలకనవ్వు నహించె గెశమ్మోవిమీఁద.

26

టీ. ఆద్విజాధీపువలనక - ఆహంసవలన, సంప్రాప్తము = లభించినది, విన
వాక్సుధాధారన్ = అయినట్టి వాక్యములకడి సుధారసమును, భూవల్లభుండు =
నలమహారాజు, క్రోలి = త్రాచి, లలిత = సుందర మైన, లీలన్ = విలాసముచే, కెమ్మో
విమీఁదన్ = అధరోష్ఠముమీఁద, మొలకనవ్వు = మందహాసము, రదుద్ధారణవము +
పోలెన్, తత్ = ఆత్రాచిన సుధారసమును, ఉద్ధార = వెళ్లగ్రక్కటవలనఁ బడి
నట్టి, లవము + పోలెన్ = రేకమువలెనే, విహించెన్ = ప్రకాశించెను. నవ్వు తెల్ల
గా మండునటు కవిసమయసిద్ధము. కాన నది తెల్లనియమృతరేకమువలె మన్న
దని భావము.

తా. నలమహారాజు హంసముచెప్పిన వాక్యము లకడియమృతముఁద్రాచి
మందహాసముఁజేసెను. ఆ మందహాసము, సుధారసమునుగ్రోలి కృపుఁ డగు
టచే వెడలఁగక్కుచున్నయమృతరేకమువోలెఁ బ్రకాశించెను.

అలం = ఉత్పేక్ష.

వ. ఇవ్వీధంబున మందస్థితసుందరవదనారవిందుం డై కరారవిం
దంబునం బరంగపుంగవునంగంబు నిపురుచు మృదుభాషణం
బుల నిట్లనియె.

27

టీ. ఇవ్వీధంబునన్ = ఈరీతిగా, మందస్థిత... అరవిందుం డై - మందస్థిత =
చిలువవృత్తచే, సుందర = సాగ నైన, వదనారవిందుం డై = ముఖపద్మముగలవాఁడై,
కరారవిందంబునన్ = పద్మమువెంటిచేతిచే, పరంగపుంగవునంగంబు = పక్షిశ్రేష్ఠ
మయొక్క శరీరమును, నిపురుచు = చువ్వుచు, మృదుభాషణంబులన్ = మృదు
వాక్యములచే, ఇట్లనియె.

నీ. అండకాధీశ! నీ యాకారరేఖతోఁ

దులఁదూఁగలేవు వశస్తువులు జగతి

నీదోద్భవశ్రేష్ఠ! నీదుసాశీల్యంబు
 పలుకుల కందంగఁ నీ గొలఁది గాదు
 పతగపుంగవ! నీ సుశభాషితంబులయల్లు
 యవయవంబులు సువర్ణార్ణవకములు
 పక్షివంశవతంస! నీపక్షపాతము నీకు
 గలియంద కాదు సద్వివేచియందు
 తే. నధికతాపపరీతాత్మఁడైన నాకు
 నెట్లు వచ్చితి చలిగాడ్పునట్లు నీవు
 పూర్వజన్మమహాతపశస్సురణఁ జేసి
 నీదుసన్నిధి నమకూరె నీ నిధియుఁబోలె.

28

టీ. అండబాధీశ=ఓపక్షిరాజా, అగతిఁ=గతి, మియందు, నీయకార తే
 ఖతోఁ=నీయాపసుతో, ఎస్తువులు=పదార్థములు, తులకూఁగలేవు=సమానములు
 కానేరవు, అనఁగా నీవు నిరుపమానముడైవాడవిని యభిప్రాయము. నీదోద్భవ
 శ్రేష్ఠ=ఓపక్షిశ్రేష్ఠమా, నీదుసాశీల్యంబు=నీమంచి ప్రవర్తనము, పలుకులకుఁ=
 మాటలకైనను, అందంగఁగొలఁదిగాదు=అచళకక్యముకాదు - అనఁగా నీప్రవ
 ర్తన మిట్టిదని నిర్వచింప నెవ్వరికిం దరముకాదనుట. పతంగపుంగవా=ఓపక్షి
 శ్రేష్ఠమా, నీసుభాషితంబులయల్లు=నీమంచిమాటలువలననే, అవయవంబులు=
 అంగములు, సువర్ణార్ణవములు=కాంచనమయములైనవి (వార్ధ్యపక్షమంటి మంచి
 అక్షరములుగలవి యనియు నర్థము) అనఁగా—నీ సుభాషితములు మధించి
 ర్ణములతో కూడుకొన్నవినియు, నీ యవియవములు కాంచనమయము
 లయినవనియు భావము. పక్షివంశవతంస-పక్షివంశ=పక్షికులమునకు, వతంస=
 శిరోభూషణము పెంటివాడ! నీకు, పక్షపాతము = అిక్కలయొక్క
 పడుట (మఱియు, దయయనియు నర్థము) గలియంద = నడుచుటవ్వజే,
 కాదు, సద్వివేచియందు = సజ్జనులయందుఁగూడ, (కలదు). అనఁగా—ఓపక్షి
 రాజమా! నీకు గమనమందుపక్షపాతమందుట సహజము. మఱియు.

పక్షపాతము నజ్ఞులయందుఁగూడ నున్నదనిభావము. సాధులయందు దయగలవాడ యని ఫలితార్థము. అధిక తాప పరీతాత్మఁడు - అధిక = మిక్కిలి, తాప = సం తాపముచే, పరీత = చుట్టఁబడిన, ఆత్మఁడు = మనస్సుగలవాఁడు, అయినవాకుఁ = వివక్షివాకు, చలిగాడ్పునట్లు = చల్లనిగాలివలెనే, నీవు, ఎట్లువచ్చితివి = ఏరీతిగా వచ్చినవాడవు? అనఁగా సంతాపము నార్చి సుఖము గలిగించుటకు వచ్చివాడని భావము. పూర్వ... చేసి - పూర్వజన్మ = లోంటిపుట్టువునఁడుఁ జేయబడిన, మహత్ = గొప్పదయన, తపన్ = తపస్సుయొక్క, స్ఫురణఁ చేసి = ప్రకాశమునుబట్టి, నీదునన్నిధి = నీయొక్క సమక్షము, నిధియున్ పోలెన్ = నిధివలెనే, నమమా రెన్ = కలిగెను.

తా. ఓ పక్షిశ్రేష్ఠమా! నీయాకారములో సమానమైన విస్తువులు లోకమందులేవు. నీసత్త్వవిర్తనము కొనియాడఁదరముగాదు. నీయవియెంబులు నీమాటవలెనే సువిర్ణమయమయి యున్నవి. నీకుఁగేలము గమనమందె కాక పక్షపాతము మావంటిసాధువులయందుఁగూడఁ గలదు. మిగులఁ దాపముచే బాధింపఁబడుచున్న నాకుఁ జల్లని మందమారుతమువలె వచ్చి సంతసింపఁ జేసితివి. పూర్వజన్మమందు వాయునర్చినతపంబు పెంపుచేత నీసందర్శనము పెన్నిధివలెనే సంప్రాప్తమయినది. లేనిచో సంప్రాప్తమగువా?

మ. త్రిజగన్తోహమహాపథిలతిక ధాత్రీప్రసాలకన్యావరో

ధజనోత్తంసమణిప్రరోహ మగునార తన్వంగి నేరీతులు
బ్రజలెల్లకవిసుతింప విందు మొదలంతబక్షింద్ర! యూహింపనన్.
కృజ్ఞుభావిష్వదు సంస్తుతింప నది సారీతౌత్కారముక బాందెడు

టీ. త్రిజగత్... లతిక - త్రిజగత్ = మూఁడులోకములను, మోహ = మోహింపఁజేసెడి, లేక, విశాకారముచేసికొనెడి, మహత్ = గొప్పదైన, ఓపథిలతిక = ఓపథిలతవంటిదియు. అనఁగా దమయంతి ముల్లోకములను మోహింపఁజేసి తన భవము కావించుకోఁదగినంతసౌందర్యము కలదనుట. ధాత్రీ... ప్రరోహము. ధాత్రీప్రసాల = రాజాంయొక్క, కన్యా = కుమారికలనెడి, అవరోధజన = అంతఃపుర స్త్రీలయొక్క, ఉత్తంస = శిరోఘోషములైన, మణి = రత్నములయొక్క,

ప్రరోహము = మొలక పుట్టిది, అవగా నందటి స్త్రీలకంటె మక్కువైనారానట, లేక, ధాత్రి... ఈ త్తంస = ధాత్రిపాలకవ్యా = రాజకన్యలవెడి, అవరోధజన = అంతఃపుర స్త్రీలకు, ఈ త్తంస = శిరోభూషణమునెట్టిది, అవగా రాజకన్యలలో శ్రేష్ఠురాలనట, మణిప్రరోహము = రత్నాంకురమునెట్టిది, అవగా రత్నాంకురమువలెనే మిక్కిలి మనోహరత్వము కలదనట. అగు వాతన్వంతి = అయినట్టి యాదమయంతిని, వేరీతులక్ = వేయివిధములచే, ప్రజలెల్లక్ = జనులందఱు, వినుతింపక్ = నుతించుచుండగా, మొదలక్ = మొట్టమొదట, విందుక్ = వినుచుందును. పక్షింద్ర = పక్షి రాజమా! ఈహింపక్ = అలోచింపగా, ఈవు = నీవు, ఇప్పుడు, సంస్తుతింపక్ = నుతింపగా, అది = ఆదమయంతి సాక్షాత్కారముకొనెదనుక్ = ప్రత్యక్షమగుచున్నది. అవగాఁ బక్షి నలమహారాజా తన్నయత్వమందు నట్లు దమయంతిగుణంబుల వర్ణించెనని భావము. మఱియు జనులవలన దమయంతి గుణములు విశ్వాప్యడు నలునకిఁ దన్నయత్వముకలుగక యిప్పుడు హంసవర్ణించుటవలనఁ దన్నయత్వము కలిగినదని చెప్పటచే హంసవచనములందున్న నిరుపమానాతిశయము తెల్లమగుచున్నది.

తా. ముల్లోకిమును మోహింపజేయుటయం దోషధీలరెనెట్టిదియు, నమస్తరాజకుమారికలయం దుత్తమురాదును నగు వాదమయంతిని జనులందఱుఁ బలుమాఱుఁ బోగొడుచుండగా వినుచున్నాను. ఇప్పుడు నీవు నుతింప వాకనులకుఁ గట్టినట్లున్నది. అలం-భావికము.

తే. సహృదయుండును హృదయంబు శ సన్మతింప

నరయువారికి నఖిలంబు శ నకలుషంబు

చెంతి నై నను సూక్ష్మ మీశక్తింపఁ జాల

దాన నాలంక్రియామాత్ర శ మక్షియుగము

టీ. సహృదయుండును = స్నేహితుడును, హృదయంబు = మనస్సును, సన్మతింపక్ = ఇట్టపడునట్లువచ్చుచుండగా, అరయువారికి = పండితులకు, అఖిలంబుక్ = సమస్తము, అకలుషంబు = కలుషములేనది. లేక, సందేహము లేనిదైయుండును, అవగా - నమస్తము నిన్సందేహముగాఁ దెలియుననిభావము.

అక్షియము = కనుగవ, చెంత నైనను = దగ్గఱనున్నప్పటికిని, నూత్నము = చిన్నవస్తువును, ఈక్షింపజాలదు = చూడజాలదు, అననా... మాత్రము - అననముఖమునకు, అలంక్రియామాత్రము = అలంకారముమాత్రమే, తదీయకార్యంబుల సౌఖ్యేర్పనమర్థముకాదుచే నిష్ఫలమమట. అనగా విక్రమంబు తననేత్రములకంటె నధికుఁడనిభావము.

తా. స్నేహితుఁడును, దమచిత్తమును, సమస్తమైనపదార్థములను సందేహములు లేకుండ బోధపఱచుచుండగాఁ బండితులకు సమస్తము చక్కగఁ దెలియును, దగ్గఱనున్న నూత్నవస్తువు నైన గ్రహింపజాలని కనుగవ వారికి ముఖమున కలంకారరూపమే యైయుండును.

ఉ. శిష్యుని శేనావ్రాలె నుదరీతీలకంబుగుణంబు లుత్సవం

బయ్యె శ్రుతిద్వయంబునకు నాదిమకాలమునందు నిప్పు డా
తొయ్యలి నీవు సమృద్ధముతో వినుతింపఁగ మన్నభాగ్నికో
ధాయ్యయుఁబోలెనయ్యమదిరధై ర్యముపల్లటిల్లెఁఖగేశ్వరా!.

టీ. ఖగేశ్వరా = ఓపక్షిరాజమా! ఆదిమకాలమందు = మొట్టమొదట, నుదరీతీలకంబుగుణంబులు - నురీతీలకంబు = స్త్రీరత్నమైనదమయంతియొక్క, గుణంబులు = సద్గుణంబులు, శిష్యుని శేనావ్రాలె = తియ్యనీమధురసమువలె, శ్రుతిద్వయంబునకు = రెండుచెవులకు, ఉత్సవంబు = సంతోషముకలిగించుచున్నప్పుడు = ఆయెను. ఇప్పుడు = ఈసమయమందు, సమృద్ధముతో = సంతోషముతో, నీవు, ఆఖగేశ్వరో = ఆదమయంతిని, వినుతింపఁ = నుతించుచుండగా, మన్నభాగ్నికో = మన్నభంగిబంధమైన యగ్నిహోత్రమునకు, ధాయ్యయుఁబోలెఁ + అయ్యె = అగ్నినిప్పెద్ది చేయుచుంత్రిమునలెను, ఆయ్యెనుకామీ, పూర్వము జనులు దమయంతి గుణంబులకు పల్లింపఁగా నాగుణంబులుచెవులకమ్మకరసమువలె నుండెడివికాని నీవాగుణంబుల పల్లింప నవి మన్ననోద్రేకమున గలిగింపఁ జొచ్చిన వివి భావము. దమయంతి గుణంబులను జనులు పల్లించుటకంటె నీవు మిక్కిలి రసోద్దీపకముగా పల్లించితివని ధరితార్థము. మదిక = ముసమునుదున్న, ధైర్యము, పల్లటిల్లె = చలించెను.

ఓపక్షిరాజమా! పూర్వ మాదమయంతి సద్గుణంబులు నాచెవులకు మధుర సముపరె సంతోషము గలిగించినవి. కాని యిప్పుడు నీమాదమయంతినద్గుణంబులు వినుతంపగా మన్మథసంబంధమైన అగ్నిని, ప్రజ్వలింపఁజేయుమౌక్రము లనింటి వైనవి. నాధైర్య మంతయు నశించినది.

కా. కాలాంతఃపుర కామినీకుచతటీక స్మారికాసారభి

శ్రీలుంటాకము చందనాచలతటశ్రీఖండసంవేష్టిత

వ్యాలస్సారఫణాకతోరవిషనిశ్శ్వాస్సాగ్నిపాణింధమం

బేలా?నాపయ దక్షిణానిలము పరక్షి!చేయు దాక్షిణ్యమున్.

టీ. పక్షి! కాలాంతఃపుర...లుంటాకము- కాల=యమునియొక్క, అంతఃపురకామినీ = అంతఃపుర స్త్రీలయొక్క, కుచతటీ=స్తనపార్శ్వములయందున్న, కస్తూరికా = కస్తూరియొక్క, సారభి = పరిమళసంపదను, లుంటాకము=అపసారింపుచున్నదియు, చందనా .. తే. సంధమంబు-చందనాచల=మలయపర్వతముయొక్క, తట=చటియలయందుపుట్టిన, శ్రీఖండ=మంచిగంధపుఁతెట్లను, సంవేష్టిత=చుట్టుకొనియున్న, వ్యాః=పాములయొక్క, స్సార=గొప్పవైన, ఫణా=పడగలవల్లనుండిబయలుదేరిన, కతోర=క్రూరమైన, విష=విషసంబంధమైన, నిశ్శ్వాస = పూతకారములవలనఁగలిగిన, అగ్ని=అగ్నివలనోత్పన్నమునకు, పాణింధమంబు = కొలిమితిల్లివంటి, దక్షిణానిలము = మలయమారుతము, నాపయ = నామీద, దాక్షిణ్యము = దయను, ఏతాచేయును=ఎందుకు చేయును? అనఁగా చేయవనుట, మలయమారుతము విరళములకు దుస్సహముగానుండును. కావున దమయంతివిరహముతోనున్న నలుగులయమునియంతఃపుర స్త్రీల పాలిండ్లయందలికస్తూరిని విహించుటచే మిగులఁబరిమళించునట్టి దక్షిణానిలము మిక్కిలి సంతాపకరమైయుండె. చల్లని వాయువు సంతాపకరమెట్లాయె నని యూహించి యిట్లుత్పేక్షించుచున్నాఁడు; ఎట్లన, మలయపర్వతమందున్న చందనవృక్షములఁ బరివేష్టించి పెక్కులువ్యాళములున్నవి. అవి వాయువుకులు గనుక మలయమారుతమును నిశ్వసించి విడువ వాని పూతకారముల సంబంధమయిన విషవిహ్నితో సంపర్కము గలద

గుటచే నావాయువు మిగుల సంతాపకరముగావున్నది. అట్టి విషవాయువు నన్ను దయఁజూడక బాధించుచున్నది కాన నాకెట్లయిన దమయంతిని గూర్చి యాతాపము లొలంగింపుమని భావము.

తా. యమునియంతఃపుర స్త్రీలపాలిండ్లయందున్న కస్తూరియొక్కపరిమళసంపదను హరించునట్టియు మలయపర్వతమందున్న మంచిగందపుఁ జెట్లయందలిపాముల విషాగ్నులను బ్రజ్వలింపఁ జేసెను నదియునగు మందమారుతము నన్ను మిక్కిలి బాధించుచున్నది.

క. నెలనెలఁ దప్పకయుండఁగ

నెల భాస్కరుఁ జొచ్చుటెల్ల శ్ నియమముతోడం

గలహంస వేడివెన్నెల

సాలయక నాయంగకములు శ్ సూఁడుటకుఁ జూమీ. ౩౪

టీ. కలహంస = ఓరాజహంసమా!, నెలనెల = ప్రతి నెలయందు, తప్పక యుండంగ = తప్పిపోకుండ, నియమముతోడ = నిష్ఠతో, నెల = చంద్రుఁడు, భాస్కరుఁ = సూర్యుని, చొచ్చుటెల్ల = ప్రవేశించుటంతయు, వేడివెన్నెల = వెచ్చనివెన్నెలలచేత, సాలయక = వెనుదీయక, నాయంగకములు = నాయవమువములను, సూఁడుటకుఁజూమీ = కాలివేయుటకుఁజూమీ. ప్రతియమావాస్యాయందును చంద్రుఁడు సూర్యునితోఁ గలియుచుండుట సుప్రసిద్ధము. ఇట్లుండ దమయంతి విరహభిన్నుఁడయిన నలుఁడు తనకు వెన్నెలవేడిగా మండుటచే నిట్లాహించె. ఈచంద్రుఁడు నన్ను బాధింప నెంచి కీర్తకరణుఁడగుటచే నేమియుఁ జేయలేక కొపముతో దనకిరణములకు వేడిమిఁగలిగించుకొనినన్ను బాధింపవలె ననియొందియే ప్రతి నెలయందు తాను సూర్యుఁడొచ్చుచున్నాఁడు. లేనిచోఁ జంద్రునికి సూర్యునితోరదా నేమియనవలయు. అనఁగా - వెన్నెల తనకు మిక్కిలి బాధకరముగా నున్నదని యర్థము.

తా. చంద్రుఁడు ప్రతిమాసమునందుఁ దప్పిపోకుండ నియమముతో సూర్యునిప్రవేశించుటంతయు, వేడివెన్నెలలచే నాదేహమును గాల్చుటకేచుమీ! చంద్రుఁడు ప్రతిమాసమునందు సూర్యునితోఁగలియుట వేదాదిప్రసిద్ధము.

అం=ఫలోత్పేక్ష.

ఉ. మోహము దాహము మదికి శ్రమూడ్చుచునున్నవి సాయ
దెప్పు నం, దేహము మినకేతనునిదివ్యశరంబులుపువ్వుమొ
గ్గలో, యూహ యొనర్పఁగాఁ బిడుగులో కులిశంబుల వె
ట్లు భారతీ, వాహకులావతంస ! విష శ్ర వల్లినముద్భవముల్
|వసూనముల్.

84

టీ భారతీవాహకులావతంస = ఓహంసకులావతంసమా? మినకేతనుని దివ్య
శరంబులు = మన్తభునియొక్క శ్రేష్ఠమైన శరంబులు, మదికి = మనస్సు
నకు, మోహము = మూర్ఛను, దాహము = తాపమును, మూడ్చుచునున్నవి
= కలిగించుచున్నవి, ఊహ యొనర్పఁగా = ఆలోచింపఁగా, మినకేతనునిదివ్య
శరంబులు, పూవుమొగ్గలో, కాక, పిడుగులో యని, ఎప్పుడు = ఎల్లప్పుడును, నం
దేహము = నంశయము, సాయదు = నిడువదు, ఆ ఆ బాణములు, కులిశంబులు =
వజ్రాయుధములు, ఎట్లు = ఎట్లగునీ? అనఁగా గెవలపుష్పములు కావు పిడుగు
నుగావనియర్థము. |వసూనముల్ = పుష్పములు, విషవల్లినముద్భవములు-విషవల్లి =
విషసంబంధమైన తీగెయందు, సముద్భవముల్ = పుట్టినవి.

తా. ఓహంసమా! మన్తభాణములు నామదికి మోహతాపములఁగలిగించు
చున్నవి. అవి పువ్వులేయనిచో నాకెట్లు కలిగించునా? కాన నవి పిడుగు
లయి, యుండవచ్చును. పిడుగులుమోహముకలిగింపలేవు కాన నవిపిడుగుపెట్లగు
ను? అవి పువ్వులేయనిచో పువ్వులు విషవల్లినములుఁబుట్టినవైయుండును.
కానచో వింతతాపము కలిగించునా?

వ. కావునం దీరంబు లేనినిరహభారంబను సారావారంబున ము
నుంగం బాటుచున్న నాకుం దెప్పగా విరించి నిన్నుఁ గల్పించి
నాఁడు. మిముఱోంటగు పెద్దలగుణంబులు పరాధప్రవణంబు
లుగదా! సామ్య. కార్యము సాధింపుము. పునన్సమాగంబ
య్యెడు. నీవు వచ్చునంతకు నిచ్చోటనయుండుదుం జమీ
చూతముగి దా నీ గమనవేగంబని పల్కి యన్నీడజంబువీడు

కొల్పి క్రీడావనంబులో నొక్కనికుంజక్రోడంబునీడ నన్న
 రేంద్రుండు చంద్రకాంతశిలాతలంబున విశేషించి రాయం
 చపలుకులు మనంబునం దలపోయుచుండఁ గలహంసంబు
 ను నలుని వీడ్కొని భూమండలమండనాయితం బైనకుం
 డిననగరంబున కభిముఖంబై ప్రార్థనాస్థిసూచకంబు లగు న
 నుకూలగంధవాహాదినానావిధశుభనిమిత్తంబు లనుసంధిం
 చుచు నికషపాషాణపట్టనిభం బయిననభస్మలంబునం దన
 పసిండి తెక్క లొరవెట్టుచందంబున నందంబుగా ర్ఘం
 కారితపతత్రాధారావిహారంబున గోడివడి డిగ్గునప్పు డిది
 గువున నున్నపరింగంబులు పడవడవడంకుచు నొంటికంటఁ
 గనుంగొన నొక్కొక్కమాటు విధూరిపక్షితియును, నొ
 క్కొక్కసారి యూర్ధ్వాయనదుర్విభాసంబును, నొక్కొక్క
 మాటు వితతీకృతనిశ్చలచ్ఛదగుచ్ఛంబును, నగుచు వనంబు
 లు గడచి వైలంబులుదాటి నదులు లంఘించి చనిచని
 ముందట.

పీఠ

టీ. కావున, తీరంబు=ఒడ్డు, లేని విరహభారంబు=లేనట్టి వియోగాతిశయ
 ము, అనుపారావారంబునఁ = అనేక సముద్రమందు, అనఁగా:- పారములేని
 వియోగ సముద్రమసియర్థము. మునుంగం బాటుచున్న = మునుగుచున్నట్టి, నా
 కు, రెప్పగాఁ = రెప్పకొయ్యగా, విరించి = బ్రహ్మ, సిమ్మ, కిల్పించినాడు = సృజిం
 చినాడు, మిముబొంట్లు, అగు పెద్దలగుణములు = విసిట్టి పూజ్యుల గొనంబులు, ప
 రార్థప్రపణంబులు-పర = పరులయొక్క, అర్థ = కార్యములయందు, ప్రపణంబు
 లకదా = అనర్థి గలిగినవిగదా. అనఁగా మీపంటివా రెప్పడును బరోపకారం
 బునకే పాటుపడుచుందురని భావము. పొమ్మ, కార్యంబుసాధింపుము = పని నెఱవే
 ర్చుము, పునస్సుమాగమంబు = తిరిగి కలిసికొనుట, అయ్యెడుకొ, అని = పరికి, నీవు,
 పద్మపంక్తికొ = పద్మపంక్తికాలము, ఇచ్చోటకొ, ఉండుదుఁజమి = పనిం

చెదనుజమీ, చూతము కదా, నీగమనవేగంబు=నీ గమనముయొక్క యార
వడిని, అని పలికి, అనీడజంబు=అహంసమును, వీడుకొల్పి=విడిచివుచ్చి, లేక,
పంపించి, క్రీడావనంబులో = ఆయుద్యానవనంబులోపల, ఒక్క...నీడ
-ఒక్కనికుంజ = ఒకపొదరింటియొక్క, క్రోడంబు=మధ్యభాగముయొక్క,
నీడ = నీడయందు, అన్నరేండుండు=అనలుడు, చంద్రకాంతశిలాతలంబు
నకొ-చంద్రకాంత శిలా=చంద్ర కాంత మణిమయమైన, తలంబునకొ = ప్రదేశ
మందు, విశ్రమించి, రాయంచ పలుకులు=ఆరాజహంస పలికినపలుకులు, మనం
బునకొ, తలపోయుచుండకొ=వ్రేరించుకొనుచుండెను, కలహంసంబును=రాజ
హంసయూ, నలునకొ, వీడ్కొని = విడిచి, భూమండలమండ వాయితింబు =
భూమండలమున కలంకారమువంటిది, విస కుంజిన్నగరంబునకుకొ = విసట్టి
కుండిన మనుపేరుగల పట్టణమునకు, అభిముఖులై = ఎదురుముఖముగలవై, ప్రార్థ
న... సూచకంబులు-ప్రార్థన=కోరికలయొక్క, సిద్ధి=సెలవేలుటను, సూచకం
బులు=తెలుపుచున్నవి, అగు ననుకూల...నిమిత్తములు, అగు=అయిన, అను
కూల=తిగియున్న, గంధవాహ=వాయువు, అది=మొదలుగాఁగల, నానావిధ=
అనేకవిధములైన, శుభనిమిత్తంబులు=శుభ శకునములను, అనఁగా - కార్య
ర్థము పోవునపుడు, మలముమారుతియు పిచినచోఁ గార్యము సిద్ధించునని యా
య్యలండ్రు, అనునందించుకొ=విమర్శించుచు, నికమ...నిభంబు, నికమ=సా
నయనెడు, పాపాపట్ట=రాతిపలకతో, నిభంబు=నిమానము, విససభస్థలం
బునకొ=విస యా కాశమందు, తనపసిండిరెక్కలు=తన కనకమయుమయిన
రెక్కలు, ఒర పెట్టుచందంబునకొ=రాచునట్లుగా, అందంబుగా=సాగసుగా,
అనఁగా నల్లని యాకాశమున నెగయుచున్న యాహంసయొక్క బంగారురె
క్కలు కాణముపై రాచబడిన బంగారపుగీతలవలె నొప్పుచున్నవి యర్థము.
ఝాంకారిత...విహారంబునకొ-ఝాంకారిత=ఝాంకారధ్వనిగల, పత్రత్ర=
తొక్కలయొక్క, ధార=గతిభేదములయొక్క, విహారంబునకొ=విహరించుట
చేత, గోడిపడి=రెగ్గి, డిగ్గునప్పుడు=దిగునమునుమందు, అలదిగువకొ=అక్రింది
భాగమునందు, ఉన్న పరింగంబులు=ఉన్న పక్షులు, వడవడకొ, వడంకుచుకొ,

ఒంటికంటి = ఒక కంటిచే, కమఁగొనఁ = చూచుచుండగా, అనఁగా ఆహం
 నముక్రిందికిదిగుచున్నప్పుడు క్రిందనున్న పక్షులు తమకేదేనియుపద్రవమువచ్చు
 చున్నదేమో యనిభ్రమఁజెంది భయముచే విడఁకుచు నాదిక్కు చూచుచున్నవ
 నియర్థముః ఒక్కొక్కమాటు, విధూత పక్షతియును, విధూత = కదల్చఁబడిన, పక్షతి
 యును = రెక్కలు కలదియును, ఒక్కొక్కసారి, ఊర్ధ్వ...భావంబును - ఊర్ధ్వ
 = ఎత్తయిన, ఆయన = మార్గముచే, దుర్విభావంబును = చూడరానిదియు, అనఁ
 గా - ఆహంస మిక్కిలి దూరమార్గమందున్నదగుటచే, గోకులకుఁ గానరాకు
 న్నదని భావము. ఒక్కొక్కమాటు, వితతీకృత...గుచ్ఛంబును - వితతీకృత =
 విస్తరింపఁబడినట్టిదియు, నిశ్చల = చలింపనిదియును, అగు, ఛద = పిల్ల తెక్కలయొ
 క్క, గుచ్ఛంబును = సమూహముగలదియు, అగుచు, నెనంబులు, కడచి =
 దాటి, కైలంబులు = పర్వతములను, దాటి, నమలను, లంఘించి = దాటి, చని
 చని = పోయిపోయి, ముందట = తనయెదుటిభాగమునందు - అని పైపద్యముతో
 నన్వయము.

ఉ. అండజరాజు గాంచె లనఁగొంబుధి నేష్టిత మేదినీవధూ

కుండలమండనం బయినశీకుంఠిసముఖ నిడక్కిరికల్పితా

ఖండలపట్టణప్రథనశీఖండనముఖ గ్రథకై శిక్తేంద్రదో

ర్దండబలాభి గుప్తము నుదగ్రహిరణ్మయవ ప్రసీప్తమున్.

టీ. అండజరాజు = ఆహంసరాజము-నిజ...ఖండనముఖ - నిజ = తనయొక్క,
 కీర్తి = కీర్తిచేత, కల్పిత = కల్పింపబడిన, అఖండలపట్టణ = స్వర్గపట్టణముయొక్క, ప్ర
 థన = ప్రసిద్ధియొక్క, ఖండనముఖ = నిరసనోక్తి కలదియు - అనఁగా స్వర్గపురము
 నువీరిసించుచున్నదని భావము, క్రథ...గుప్తము, క్రథకై శిక్తేంద్ర = క్రథకై శికుల
 కధిపుఁడగు భీమరాజయొక్క, దోర్దండ = బాహువుల సంబంధమైన, బల = బల
 ముచేత, అభి గుప్తము = రక్షింపఁబడుచున్నదియు, ఉదగ్ర... దీప్తము - ఉ
 దగ్ర = మిక్కిలి బాహుగైన, హిరణ్మయ = సువర్ణ మయమైన, వప్ర = పుట్టకొటచే
 త, దీప్తము = ప్రకాశించుచున్నదియు, లబణ...మండనంబు - లబణంబుధి = నియ
 ద్రముచే, నేష్టిత = చుట్టఁబడిన, మేదినీ = భూమియనెడు, వధూ = స్త్రీయొక్క.

కుండల మండనంబు=కుండలము నెడి యలంకారమువంటిది, అనఁగా భూమికి శో భగలిగించెడిదనుట. అయిన కుండినము=వివట్టికుండిన పట్టణమును, కాంచె= చూచెను.

తా. ఆహంసమట్లు పోయిపోయి స్వర్గపట్టణమును నిరాకరించునట్టి యంద ముగలదియు, భీమభూపాలునిచే బరిపాలింపఁ బడునదియు, పాడువైన కనక మయ వప్రములుకలదియు, భూదేవతకుఁ గర్లభూషణమువలెఁ బ్రకాశించునట్టి కుండిన నగరమును చూచెను.

వ. అప్పట్టణంబున కరుగఁ బ్రకారంబు లగుప్రకారంబులవలన ను, నారసాతలగంభీరసలిలసంచారంబు లగుపరిభ్రాకూపారం బులవలనను, బ్రహ్మపుటస్ఫటికోపలవిగ్రహంబు లగుగృహంబు లవలనను, శశిభిత్తివిమలభిత్తి సముత్సేధంబు లగుసౌధం బులవలనను, నింద్రనీలమణిచ్ఛాయాకల్పితాకాలకాలికలగు చంద్రశాలికలవలనను, కేలీవిలోల బాలికాకుచలికుచఘ్న సృణపంకః పాయితాంభురంబు లగుకాసారంబులవలన ను, ఘనఘనాఘనఘటాకతోరఘ్నరఘ్నానగోధూమ ఘర ట్టరీబు లగుహట్టంబులవలనను, అనిలచలచ్ఛేలాంచలదండ తాడనావిహితపేళి హయాళీకాలనక్రియాదితానూరు వి శ్రాంతు లగుప్రసాదవైజయంతులవలనను, నవవికచవివిధ కుసుమవాసనాపేటిక లగులీలోద్యానవాటికలవలనను, బ టీరకర్పూరకస్తూరికాకుంకుమనంకుమదహిమాంబుప్రముఖ నిఖిలపరిమళవస్తువిస్తార సౌరభోద్గారసముత్పణంబు లగునా పణంబులవలనను, హావభావవిలాసవిభ్రమైకభాజనంబు లగు వనితాజనంబులవలనను, జవవిజితమరుత్కురంగంబులగు తురంగంబులవలనను, అసమసమరవిజయకారణంబు లగువా రణంబులవలనను, నభిరామంబై యక్కలహంసంబునకుఁ

గౌతుకం బాసాదించె వెండియు.

87

టీ అప్పట్టగుంబునకుఁ = అకుండిన నగరంబునకు, అరుగఁ = వెళ్లఁగా, ఎప్పటి ప్రాకారంబులు - ఎప్పటి ప్రాకారములచే, దీప్ర = ప్రకాశించునట్టి, ఆకారంబులు = అకృతులుగలవి, అగుప్రాకారంబులవలనను = విసట్టి చుట్టుగోడల వలనను, ఆరసాతల... సంచారంబులు - ఆరసాతల = పాతాళము పర్యంతముపోయినదియు, గంభీర = లోఁదైన, సలిలసంచారంబులు = జలప్రవాహంబులుగలవి, అగు, పరిభ్రామపారంబులవలనను = అయిన సముద్రమువంటియుగ డలవలనను, ప్రస్ఫుట... విగ్రహంబులు - ప్రస్ఫుట = గొప్పవైన, స్ఫటిక + ఉపల = పటిక పురాల చేఁగట్టఁబడిన, విగ్రహంబులు = ఆకారంబులుగలవి, లేక, స్ఫటికములచే నిర్మితములయిన బొమ్మలుగలవి, అగు గృహంబులవలనను = విసట్టి మందిరములవలనను - శశిభిత్తి... భేదంబులు, శశిభిత్తి = చంద్రఖండమువలె, విమల = తెల్లని, భిత్తి = గోడలచే, నముచ్చేధంబులు = పాశునైనవి, అగు సాధంబులవలనను = అయిన మేడలవలనను, ఇంద్రనీల... కాలికలు - ఇంద్రనీలమణి = ఇంద్రనీలమాణికృతములయొక్క, ఛాయా = కాంతులచేత, కల్పిత = కల్పింపఁబడిన, ఆకాల = ఆ సమయమునందలి, కాలికలు = మేఘముల సమాహములుగలవి, అగుచంద్ర కాలికలు = విసట్టి శిరోగృహములచేతను, అనఁగా జంద్రకాలలం దమర్పఁబడినయింద్రమాణికృతములకాంతిపుంజంబు మేఘసమాహంబువలెఁ గానవచ్చుచున్నదనిభావము. శశివిలోల... పూరంబులు - శశి = ఆటలయందు, విలోల = ఆనతిగల, బాలికా = స్త్రీలయొక్క, కుచలికుచ = నిమ్మపండ్లవంటి పాలిండ్లయందున్న, ఘృగుణ = కుంకుమయొక్క, పంక = బురదచేత, కషాయిత = ఎఱ్ఱనైన, అలభ్యపూరము = ఉదక సమాహములుగలవి, అగు కాసారంబులవలనను = విసట్టి సరస్సులవలనను, ఘనఘనా... పురట్టంబులు - ఘన = దట్టమైన, ఘనఘన = పర్వతాలసంబంధమైన మేఘములయొక్క, ఘటా = సమాహమువలె, కఠోర = నిష్ఠూరములైన, గర్భరధ్యాన = గర్భరధ్యములు చేయుచున్నట్టి, గోధూమ = గోధూమలను విసరుచున్న, పురట్టంబులు = తిరుగఁగ్లగలవి, అగు పాట్టంబులవలనను = విసట్టి అంగడితీర్థులవలనను, అనఁగా గోధూమాదులను విసరుచుండునప్పుడా తిరుగ

శ్లనినాదిములు వర్షాకాలమేఘముల గర్జనశబ్దముచున్నవనుట. అనిల...వి
 క్రాంతిలు-అనిల=గాలిచేత, చలన్=చలించుచున్న, చేలాంచల=గుడ్డయొక్క
 అంచుగల, దండ=కొయ్యయొక్క, తాడన=తాళుడుచేత, విహిత=కల్పింపఁ
 బడినట్టి, హేళి=సూర్యునియొక్క, నాయారి = గుడ్డములగుంపుల, కాలనక్రి
 యా=ప్రేరణచేయుటయనెడి వ్యాపారముచేత, దత్త= ఇయ్యఁబడిన, అనూరు
 =సూర్యసారథియొక్క, విక్రాంతిలు=శ్రమతీర్చుకొనుటకలవి, అగు ప్రాసా
 ద...వలనను. అగు ప్రాసాద=అయిన మేడలయందున్న, వైజయంతులవలనను
 =జండాలువలనను, అనగా గుండిననగరమందున్న మేడల యుపరిభాగంబున
 వైజయంతులు ప్రకాశించుచుండఁగా, దాని ప్రభాగ్రములుమీఁదనుండి పోవుచు
 న్నసూర్యుని హయములకుఁదాఁకను. ఆదెబ్బలచే సూర్యాశ్వంబులు చోదన
 క్రియలేకయే నడుచుచుండుటచే వానిని తోదనచేయుననూరుఁగు విక్రాంతి
 దీసికొనుచున్నాఁడని భావము. అనగా 1, దలి మేడలు సూర్యమండలము
 దాఁక వ్యాపించిన వని ఫలితార్థము. నవ... పేటికలు-నవ=క్రాంతిగా, వికచ=
 వికసించిన, వివిధ = పలురకములైన, కుసుమ = పువ్వులయొక్క, వాన
 నా = పరిమళమునకు, పేటికలు = పెట్టెలవంటివి, అగు రీతిద్వానవాటికల
 వలనను=విస్తరిత ద్వానవనములవలనను, పటీర... సముత్పిణింబులు - పటీర=
 మంచిగంధము, కర్పూరము, కస్తూరికా=కస్తూరి, కుంకుమ=కుంకుమము, నంకు
 మద=జవ్వాది, హిమాంబు=చల్లనినీరు, లేక పన్నీరు, ప్రముఖ=మొదలుగాఁగల,
 పరిమళపద్మ=పరిమళపదార్థములయొక్క, విస్తార = అధిక మైన, సారథి =పరి
 మళమును, ఉద్గార=వెడలఁగఁకుటచే, సముత్పిణింబులు = నులింపఁదగినవి,
 అగు, ఆపణంబులవలనను = అంగళ్లవలనను, హేవ...భాజనంబులు - హేవ =
 హేనము, భావ=భావము, విలాస=రీతిఅనెడి శృంగారచేష్టలయొక్క, విభ్రమ
 =విలాసములకు, ఏక=ముఖ్యమయిన, భాజనంబులు=పాత్రములు, అగు వనితాజనం
 బులవలనను = వికట్టికీసముహయములవలనను, జనవిజితమరుక్కురంగంబులు-
 జన=జనులుచే, విజిత=జయింపఁబడిన, మరుత్=వాయువుయొక్క, కరంగంబు
 లు=లేళ్లుగలవి, అగు కురంగంబులవలనను=వికట్టి గుడ్డములవలనను, అనగా

వాయువేగమును మించినవనుట, అసమ... కారణంబులు-అసమ=సాటిలేని, సమ
ర=యుద్ధములయందు, విజయ = గెలుపునకు, కారణంబులు = హేతువులు,
అగు వారణంబులవలనను=చెనట్టి యేనుంగులవలనను, అభిరామంబై = సొగసు
నదయి, అక్కలహంసంబునకు = ఆహంసకు, కాకుంబు, ఆపాదించెన్ = కలిగిం
చెను, వెండియున్ = మతీయును, అన్నిపద్యమునో నన్వయము.

తే. పరిఖ గుడివ్రాలె దనచుట్టుఁ శి దింగియుండఁ

బరుల కేరికి గ్రహణగోచరము గాక

విషధరాధీశభాషిత శ విషమభాష్య

ఫక్కికయుఁ బోలె నొప్పె నశ్చిట్టణంబు.

38

టీ. అప్పట్టణంబు=అకుండినపురము, పరిఖ=అక్షరము, తనచుట్టున్ = తన
పరులచుట్టు, గుడివోలెన్ = పలుకూకారరేఖవలెనే, (మతీయు వరులచి భా
ష్యము శేషునికేచప్పనోరులకుఁ దెలియదని మండలిరేఖయుంచెనని ప్రసిద్ధి
అనరుచియించిన కుండలనారేఖవలెననియునర్థము.) తిరిగియుండక = చుట్టు
కొనియుండఁగా, పరులకున్ = ఇతరులకు, ఏరికిన్ = ఎరికిని, గ్రహణగోచరము =
ప్రవేశింపవలనుపడునది, కాక = కాకుండ, భాష్యపక్షమందు:—పరులకున్ = అ
నంతునికేదక్కడ దక్కినవారికి, గ్రహణగోచరము = తెలియకొనవలనుపడినది,
కాక = కాకుండ, విష... పోలెన్ - విషధర = సర్పములకు, అధీశ = ప్రభువుచే
(అనఁగా పతంజలిచే), భాషిత = రచింపఁబడిన, విషమ = దురవగాహమైన, భాష్య
ఫక్కికయుఁబోలెన్ = మహాభాష్యస్థమైన కుండలిగ్రంథమువలెనే, ఒప్పెన్ =
ప్రకాశించెను.

తా. పతంజలిచే రచింపఁబడిన మహాభాష్యస్థకుండలి గ్రంథము పరులకెవ్వ
రికిని గ్రహింపకకృతముకానియట్లు అకుండినపురము భయంకరమైన యగక్షచే
బట్టుకొనఁబడి శత్రువులకెవ్వరికిని సాధింపఁదరముఁగాఁదై ప్రకాశించెను.

అలం=అశ్చిత్తు.

క. నెలపొడుపుల నురనది ని

ర్మలతరతదగారకుట్టిమునవదించు

పలకుండిలాప యగుచుం

దెలివైందుఁ బతివ్రతౌచిత్రీసంపత్తిన్.

౫9

టీ. నురనది = గంగానది, నెలపొడుపుల = చంద్రోదయకాలముల యందు, నిర్మల...కుండిలాప = నిర్మలతరి = మిక్కిలి స్వచ్ఛమయిన, తత్ = అటుండి ననగరమందున్న, గృహ = గృహములయొక్క, కుట్టిము = కట్టడపు నేలల సంఖ్య యైనట్టియు, వ్రతౌ = వ్రతించుచున్న, ఇంచుపల = చంద్రకాంతపురా లచేత, కుండిల = వృద్ధి జెందిన, ఆప = నీటి నయూహముగలది. అగుచు, పతి వ్రతౌచిత్రీసంపత్తి - పతివ్రత = పతివ్రతా స్త్రీలయొక్క, ఔచిత్రీసంపత్తి = ఔచిత్ర్యసంపదచే, తెలివొందు, సంతసించుచు. పతివ్రతా స్త్రీలు తమ భర్తలు సంతసించుచుండునపుడు సంతసించుటయు దుఃఖించునపుడు దుఃఖించుటయుఁ బ్రసిద్ధము. ఇందులకుఁ ప్రమాణము. “ఆరారే మదితాప్యాష్టే ప్రోషితేమలి నాకృతా” అనియున్నది. కావునఁ జంద్రోదయకాలమందుఁ దన భర్తయగు సముద్రుఁడు వృద్ధి జెందుటచూచి గంగానదియుఁ గుండినపు రసాధములందలి కుట్టిమప్రదేశములందుఁ గూర్చబడిన చంద్రకలిలు చంద్ర కాంతులచేతఁ గరఁగి తనలోఁగలియుటచేఁ దానును వృద్ధిపొంది తనపతివ్రతాధర్మమును నిలుపుకొనుచున్నదని భావము. అనగా కుండిననగరమందున్న గృహములు గంగానదికంటెఁ బొడుపుగా నున్నవనుట.

తా. గంగానది చంద్రోదయకాలములయందుఁ దన భర్త వృద్ధి జెందుట చూచి తానునాకుండిననగరమందున్న కట్టడపు నేలలయందున్న చంద్రకాంతకలిలు చంద్రోదయకాలములయందుఁగరఁగి వ్రతించి తనలోఁ గలియుచుండుటచే వృద్ధిపొంది తనపతివ్రత్యమును దెలియజేయుచున్నది. అలం. అతిశయోక్తి. తే. క్రుంకఁ బాటునహస్తాంకుఁ ౩ గూడలేక

వెనుకఁ జిక్కినబడంకు ౩ వితతివ్రాతఁ

బాలుచు నవరాష్ట్రవేళ నశస్పరమునందు
భాసురా లేవకాశ్చీరపణ్యవీధి.

40

టీ. అప్పరమునందు = అకుండినపురమందు, భాసురా... పణ్యవీధి - భాసుర
= ప్రకాశించుచున్న, ఆలేప = సుగంధద్రవ్యములయొక్క, కాశ్చీర = కుంకుము
యొక్క, పణ్యవీధి = అంగడివీధి, అపరాష్ట్రవేళ = సాయంకాలములందు,
క్రుంగ = అస్తమించుటకు, పాణుసహస్రాంశు = పరువెత్తుచున్న సూర్యుని,
కూడలేక = కలిసికొనలేక, వెనుక = వెనుకకు, చిక్కిన... పోలే - చి
క్కిన = నిల్చిపోయిన, జరత్ = చూడుసలివైన, అంశు = కిరణములయొక్క,
విరతిపోలే = సమాహమువలె, పాలుచు = ప్రకాశించుచుండును.

తా. కుండినపురమందు సుగంధద్రవ్యములచేరిను గుంకుముచేరిను ప్రకా
శించుచున్న అంగడివీధి సాయంకాలములందు అస్తమించుటకుఁ బర్చిడుచున్న
సూర్యుఁ గలిసికోలేక తమకాధరఁడయిన సూర్యుఁ డస్తమించుటచే
నిరాధారములయి వెనుకకు నిలిచిపోయియున్న సంధ్యకాలసూర్యకిరణ
సమాహమువలెఁ బ్రకాశించుచుండును. అలం. ఉత్పేక్ష, విశేషము.

తా. వేదాభ్యాసవిశేషపూతరసనా శి విర్భూతిభూరిస్తవా
నాదిబ్రహ్మముఖాఘవిఘ్నితనవ శి స్వర్గక్రియాకేళిచే
నాదిగాధతనూజచే నగము సేయంబడ్డ మిన్నేలు సా
నాదస్వచ్ఛదుకూలకై తవమునంజాలంగ నొప్పు బురిన్. 41

టీ. పుణి = అపట్టణమునందు, వేదాభ్యాస... కేళిచే - వేదాభ్యాస = వేద
ములనభ్యసించుటయొక్క, విశేష = అతిశయముచే, పూత = పవిత్రమైన, రసనా =
జాతులవలన, అవిర్భూత = పుట్టిన, భూరి = పెద్దవైన, స్తవ = స్తోత్రములను, అసా
ది = చేయుచున్న, బ్రహ్మ = బ్రహ్మదేవునియొక్క, ముఖ + ఘ = ముఖసమాహము
చే, విఘ్నిత = విఘ్నముచేయబడిన, నవస్వర్గ = క్రొత్తస్వర్గమును, క్రియా = చే
యుటయనెడి, కేళిచే = రీతిగల, గాధిత నూజచే = విశ్వామిత్రునిచే, అది
= భూత్యమందు, నగము, చేయంబడ్డ మిన్నేలు = చేయబడిన గంగానది, స్రావా

ద... కైతవమున్ - (పాపాద=దేవతలయొక్కయు, రాజులయొక్కయు, పాదములపైనున్న, స్వచ్ఛ=తెల్లనైన, దుకుల=వస్త్రముయొక్క, కైతవమున్=మిషచే, చాలంగ్ = అధికముగా, ఓప్పన్ = ప్రకాశించుచుండును. ప్రాసాదములు మిక్కిలిపాడవులగుటచే నందలి తెల్లనిపతాకాంబర పంక్తులు గంగానదివలె నుండెననుట. పూర్వమువిశ్వామిత్రుఁడు వసిష్ఠునికాపంబునఁ జండాలత్వము నొందినత్రిశంకుచే యజ్ఞముచేయుంచి తనకపోబలంబుచే స్వర్గంబునకుఁ బంపెను. కాఁకెవలెలు స్వర్గమునకు నతఃరాశిక క్రిందకిఁ ద్రోసివేసిరి. త్రిశంకు ఐచ్చటనుండి క్రిందఁబడుచు విశ్వామిత్రునిఁ బ్రార్థింప నతని దీవాలాపములు విని యతఁడు తనపతిపోమహిమచే మతీయొకస్వర్గము చేయఁదలంచి స్వర్గమందున్న స్త్రువు లన్నింటికీ బ్రతిగావస్తువులను సృజించుచు, గంగానదిని నగమువలకు నిర్మించెను. అంత బ్రహ్మ ఐచ్చి విశ్వామిత్రుని నుతించి యతఁడొనరించు సృష్టిని మాన్పించుటచే గంగానది సృష్టియై విలిచియుండెను. ఉన్నత ప్రాసాదశ్రేణులందు నందంద, కట్టఁబడిన తెల్లని పతాకాంబరముల పంక్తులు అందంద కొంతకొంత సృజంపఁబడి నడుమనడుమ సృజంపఁబడిని గంగానదివలె నొప్పుచున్నవి ధావము.

తా. ఎల్లప్పుడు వేదములను బఠించుచుండుటచేఁ బవిత్రమైన ముఖములుగల బ్రహ్మ, విశ్వామిత్రుని నుతించి యతఁడు చేయుచున్నక్రొత్తస్వర్గసృష్టిని మాన్పించెను. అందువలన విశ్వామిత్రుఁడు నగము సృష్టిచేసి చాలించెను. అనగముచేయఁబడ్డ సృష్టిలో గంగానది, సాధములపైనున్న తెల్లనిపతాకవస్త్రములనెడు మిషచే నాకుంజినపురమందుఁ బ్రకాశించుచుండెను. అలం. ఆపన్నావము.

తే. అమరు హాటక మయక వాటములతోడ

గురుతరం బైనయవ్వీటి శకోటగవను

కులిశ ధారకుఁ దప్పితోక్తులును దాను

బయటఁగొలు వున్న వసిఃశికోరడయునుబోలె.

42

టీ. హాటక...కవాటములతోడ - హాటకము = కవకమయము లైన, వాటములతోడ = తలుపులతో, గురుతరంబు = మిక్కిలిగొప్పది, అయిన =

అయినట్టి, అవ్వడి = అకుండినపురముయొక్క, కోట = ప్రాకారముయొక్క, గమన = దుర్గద్వారము, కులిశధారకు - కులిశ = ఇత్రాయుధముయొక్క, దారకు = వాదరకు, తప్పి-తప్పిపోయి, తెక్కలునుదాను = తెక్కలతో నొప్పుచున్న తాను, బయట = వెలుపలిభాగమునందు, కొలుపున్న = నేవించుచున్న, పసిడికొండయునుబోరె = బంగారపుకొండవలె నీ, అమరు = ప్రకాశించును. అనగాఁ దెలుచినతలుపులతోనొప్పునాదుర్గద్వారము తెక్కలతోనొప్పు బంగారు పర్వతమువలెనే ప్రకాశించుచున్నదని భావము.

తా. బంగారపుదలుపులతోఁ బ్రకాశించుచున్నయాకుండినపురముయొక్క దుర్గద్వార మాపురములోదాగియుండి దేవేంద్రునియొక్క ఇజాపాతమును తప్పించుకొనుటకై యచ్చటికివచ్చి యాదుర్గములోఁదగినస్థలము చిక్కకోపోవుటచేఁ బురమునకు బహిర్భాగమునందు వేచియున్న తెక్కలుగలబంగారపుఁ గొండవలెఁ బ్రకాశించుచున్నది. అలం. శిశ్పేక్ష.

మహాస్యగర్.

దమయంతీ కేలిధాత్రీధరశిఖరహరిత్రదత్తభాదర్యసందో
హమజాండాఘాతభగ్నత్ర్యదభవమదతావస్తలజ్జావనమ్ర
త్వముమై సుత్రానగామత్ర్యసురభివదనాంత్రస్థమైలీలనత్య
ర్థముగ్రానప్రదానత్రవతసుకృతముతోరంబుగావీటికిచ్చున్.

టీ. దమయంతీ...సందోహము - దమయంతీ = దమయంతీదేవియొక్క, కేలిధాత్రీధర = క్రీడాపర్వతములయొక్క, శిఖర = అగ్రములయందున్న, హరిత్రదత్త = మరకతమాణిక్యములయొక్క, భా = కాంతియనెడు, పర్వ = కుశలయొక్క, సందోహము = సమాహము, అజాండ...నమ్రత్వము - అజాండ = బ్రహ్మాండముయొక్క, అఘాత = దెబ్బచే, భగ్న = కొట్టఁబడిన, త్ర్యద = వేగమువలన, భవ = పుట్టిన, మదతా = గర్వముకలదగుటచే, అవాస్త = పొందఁబడిన, లజ్జా = సిగ్గుచేత, అనమ్రత్వముమై = పంచుకొనుట కలదయి, ఉత్తానగామత్ర్య...పదనాంత్రస్థమై - ఉత్తానగామ = వెలికిలగా నడుచుచున్న, అమత్ర్యసురభి = కామధేనువుయొక్క, పదన = పోదయొక్క, అంత్రస్థమై = లోచునున్నదై, లీలక = విలాసముగా, అత్యర్థము =

మిక్కిలి, తోరంబుగాఁ=అధికముగా, గోగ్రాస...సుకృతము, గోగ్రాస,
 గో=గోవులకు, గ్రాస = ఆహారము ప్రదాన = ఇచ్చుటయనెడు, ప్రత=విధము
 మమువలనఁగలిగెడు, సుకృతము=పుణ్యమును, అప్వీటికిఁ=అకుండినపురమునకు
 ఇచ్చుఁ = ఇచ్చుచుండును, అనఁగా దమయంతి క్రీడాపర్వతశిఖరమందు స్థితి
 తములయినమరకతమూళిక్యములకాంతిపుంజ మనెడి దర్శనమూహము, బ్ర
 హ్మాండకర్మరము భేదింపఁసెంచి పయికిఁబోయి దానిని దాఁకెను; కాని భేదింపలేక
 పోయినది. మఱియు నాకర్మరమును దాఁకుటచే వేగమఁలియుఁ దగ్గినది. కా
 వున గర్వమంతయు నశించినది. మఱియు సిగ్గుచేఁ దలవంచుకొన్నది. (దర్శన
 లతలు మొదలగువివాదపుగానెదుగుదుఁ దమకేజీని యడ్డంకిసంభవించినప్పుడు
 వానికొనలు తిరిగి క్రిందుమొగములుగలవయి ఇచ్చుచుండుట సహజము) అందు
 చే నట్లు చెప్పఁబడెను. ఇటులు దర్శకాంతిపుంజ మనెడి దర్శాగ్రము లభోము
 ఖంబులయి నచ్చిరిమప్రయత్నము వ్యర్థమగుట విచారించుచుఁ దనదేహము ప
 రోపకారముకయి వ్యయముచేసి పుణ్యము సంపాదించుకొనలేనని యెంచి(లోక
 మున మానవులు మొదట గర్వితులయి ఎర్తించుచు, నేదేనికారణంబున గర్వము
 తొలంగింపఁబడఁగా ఎప్పుడు పాధువులయి పుణ్యవార్గములఁ ద్రొక్కుటకుఁబూ
 నుకొనుట నైజము. అట్లే, తిరిగివచ్చుచు నాకాశంబున నాలుగుకాళ్లుకూపిన
 దుచుచుండుటచే వెలికిలగానున్న కామధేనువునోటిలోఁబడి గోగ్రాసప్రదాన
 సుకృతమును సంపాదించి యాపురంబునకిచ్చుచుండు. సురధేనువులు వెలికిలగా
 విహరించుచుండుటకుఁ బ్రమాణము. శ్రు॥ ఉత్తానానై కేవగవాపహంతి" అనెడి
 శ్రుతి. ఆకాశమున గోవువెలికిలగా నడుచుచుండును గనుక దానినోటిలోఁమీఁద
 నుండి తిరిగివచ్చుచున్న దర్శాగ్రములు పడుచుండుట సంభవించుచున్నదని
 తెలియఁదగినది. ఇందువలనఁ గుండినపురమున రత్నమయుములయిన క్రీడాపర్వ
 తములుగలవనియు, నవి మిగులఁ గాంతిమంత్రియై యొప్పుచున్నవనియు స్పష్ట
 మగుచున్నది. అలం. రూపకాతికయోక్తులు.

కా. దమయంతిదేవి క్రీడాపర్వతమందున్న మరకత మూళిక్యములయొక్క
 కాంతియనెడు దర్శనమూహము, పయికిఁబోయి బ్రహ్మాండకర్మరమునకుఁ దగ్గి

మోక్షము మఱి బ్రహ్మాండమును భేదింపలేకపోవుటవలనఁ గలిగినదిగ్గుచే నధోముఖమై యాకాశముందు వెలికిలగా నడుచుచున్న కామధేనువునకు నాహారమైగోత్రాసము నిచ్చుటవలనఁగలిగిన పుణ్యము నాకుండినపురమునకు నిచ్చుచున్నది.

అలం. అతిశయోక్తి.

వ. ఇట్టి విచిత్రశోభావైభవంబులకుం బట్టినయవృట్టణంబు

గలయం గనుంగొని పతంగపుంగవుండు కన్యాంతః పురప్రదేశంబున నొక్కశృంగారవనంబులోన సఖమధ్యంబునఁదార కామధ్యంబున శీతాంశురేఖయుంబోలె నున్నయారాజపుత్రి వీక్షించి యభ్రమండలంబున నుండి విభ్రమభ్రమణయ వికరస్వరమయవర్ణ సాళిచ్ఛాయాపటలంబు దిక్కులఁ బిక్కటిల్ల మెఱుంగు మెఱసినచందంబునఁ గొఱవిఁ ద్రిప్పిన పోల్కి దమయాతీవదనచంద్రబింబంబు సేవింపం బనిపూని వచ్చువరివేచక్రంబుచాడ్చున వలయాకారంబున నవతరించుచు నాకుంచితి పక్షమూలంబును నివేశ దేశాలతధూతపక్షంబునుంగా నాక్షణంబవ్రాలిన.

44

టీ. ఇట్టి...వైభవంబులకుఁ - ఇట్టి=ఇటువంటి, విచిత్ర = అద్భుతవస్తువుల యొక్క, శోభావైభవంబులకుఁ = కాంతి సంపదలకు, హస్త=నిలయుము, అయిన యవృట్టణంబు=వివర యానగరమును, కలయం గనుంగొని=అంటునుజూచి, పతంగపుంగవుండు = పక్షిరాజు, కన్యాంతః పురప్రదేశంబునఁ - కన్య = దమయంతియొక్క, అంతఃపురప్రదేశంబునఁ = అంతఃపురమునందున్న, ఒక్కశృంగారవనంబులోఁ = ఒకయుద్్యాన వనములో, సఖమధ్యంబునఁ = చెలికత్తెలనడుమను, తారకా మధ్యంబునఁ = నక్షత్రముల మధ్యను, శీతాంశురేఖయుంబోలా = చంద్రరేఖయువలె, ఉన్న యారాజపుత్రి = ఉన్న యాదమయంతిని, వీక్షించి=చూచి, అభ్రమండలంబుననుండి=ఆకాశమార్గమునుండి, విభ్రమ... కటలంబు-విభ్రమ=రీతిగా, భ్రమణ=నిలయాకారమున, దిక్కుగుటలయొక్క, ర

య = వేగముచేత, విక్రీర్ణ = వ్యాప్తమయిన, స్వర్ణమయ = బంగారు వికారమయిన,
 పర్ణ = ఆకృతిలయొక్క, పాళీ = పంక్తియొక్క, ఛాయాపటలంబు = కాంతిసమా
 హము, దిక్కుల = దిశలయందు, పిక్కటిల్ల = నిండుచుండగా, మెఱుంగు =
 మెఱుపు, మెఱసినచందంబున = ప్రకాశించునట్లును, కొఱవి త్రిప్పినపోల్కిన్ =
 నిప్పుగలకట్టునద్రిప్పినట్లుగా, దమయంతీవదనచంద్రబింబంబు = దమయంతీ దే
 వియొక్క ముఖచంద్రబింబమును, సేవింప = సేవించుటకు, పనిపూని = ప్రయత్నిం
 చి, వచ్చుపరివేషచక్రంబు చాడ్చున = వచ్చుచున్న పరివేషమువలెనే, పరివేష
 మనగా - (సూర్య చంద్రులచుట్టును, ఎఱువగా నుండు కాంతి మండలము) వలయా
 కారంబున = ఎఱువగా, అవతరించుచు = దిగుచు, ఆకుంచిత... మూలంబును,
 ఆకుంచిత = ముడుచుబడిన, పక్షమూలంబును = ఆకృతుగలదియై, నివేళ... పక్షంబు
 నుం - నివేళదేశ = ఉండుటకు తగిన ప్రదేశమందు, ఆతల = విస్తరింపబడినవియు,
 ధూత = కదల్చబడుచున్న, పక్షంబునుం - క్కలుకలదియై, అక్షణంబు = త
 త్తణమందే, వ్రానిన;

ఉ. దుందుభి వాద్యనిస్సనముతోఁ దులఁదూఁగెడుపక్షవాదముం
 దంప యతర్కితోపనత మై వివఁబడ్డ విహారలీలలం
 జెంది పరాకున మెలఁగుచిత్తిము టుద్దవిషిం గలంగఁగా
 నిందునిభాస్య లప్పును సమీక్షణచేసిరి రాజహంసమున్. 45

టీ. దుందుభి... స్సనముతో - దుందుభి = భేరులయొక్క, వాద్య = వాయిం
 చుటవలన గలిగిన, నిస్సనముతో = ధ్వనితో, తులఁ దూఁగెడుపక్షవాదము =
 సరి పోలుచున్న ఆకృతిలక్షణము, అంపంద = ఆచ్చటచ్చట, అతర్కితోపన
 తమై = ఆకర్షితముగా వచ్చినచే, వివఁబడ్డ = వివఁబడగా, విహారలీలల = క్రీడా
 విలాసములను, చెంది = పొంది, పరాకున = ఏమటిపాటుతో, మెలఁగుచిత్తములు =
 ప్రవర్తించుచున్న చిత్తములు, ఉద్దవిషిం = వేగముగా, కలంగఁగా = చెదరిపోవు
 చుండగా, అప్పుడు = ఆసమయమందు, ఇందునిభాస్యలు = చంద్రునివంటి ముఖ
 ములుగల స్త్రీలు, రాజహంసమున్ = రాజహంసమును, సమీక్షణచేసిరి = చూచి

కా. భరీధ్వమలతో నమనమైన యాహంసముఁజెక్కల చప్పుడా స్త్రీకముగా వచ్చి బీమలఁబడఁగా సంతమఱకు నాటలాడుకొనుచున్నయాస్త్రీఁ ఁడఱు పరాకుచేఁ బ్రవర్తించుచున్నచిత్తములయందు భయముగలవారై యావచ్చుచున్నరాజహంసమును జూచిరి.

వ. అమ్మత్తకాళినులు తమచిత్తంబులు విముక్తతత్త్వద్విషయగ్రహణంబులై యాహంసంబునందుఁ బ్రబ్రహ్మాంబునందునుం బోలె వర్తించుచుండం జూచుచుండిరి. విదర్భరాజుపట్టి తన నెమ్మనంబునం బుట్టినకాతూహలంబున నమ్మరాళంబుఁబట్టఁ దలంచి యొయ్యనొయ్యన గదియ నేతెంచిన నజ్జాలపాదంబును నబ్బాలతలం వెఱింగి యెగసియుం దప్పఁ గ్రుంకి యుఁ దాఁటుకొనియుఁ దనమీఁద్రవాలుకేలుదోయియొడుపు దప్పించుకొనియెం. గాచనపత్నిరథగ్రహణలీలావ్యవసాయంబు నిష్ఫలం బైన రాచూలిం జూచి చెలులు గల కలం జేవఱచి నగిరి.హస్తశలతాళకోలాహలంబునం బులుఁ గు బెగరించితిరి.దీనమీకు నేమి లాభంబయ్యెనని సభజనంబులం గనలి పలుకుచు మార్తాండు ననువర్తించుచాయాదేవి యుబోలె సత్తోయజ్ఞాక్షి మానసౌకంబు వెనుకొని చనియె. అన్నారీని వహంబును మేలంపుమాటలకై వడి హంసగమన హంసాభిముఖయైన యాత్రఁ బెద్దలు నిషేధింతురు నుమీయ ముచుమండగతిం బిఱుదవ యేరించిరి.నీడోద్భవంబును నచ్చేడియమండగమన విలాసంబు పరిహాసంబునకై యనుకరించు నదియునుం బోలె ముందటం జరియించుచుం జేయీక యీ కలు ముడిగించుకొని యీఱం బైనయొక్కలతాగేహంబుఁ జూడె. అట్లు దూఱిన వెలరువాణి చేయునది లేక నిషేధజనిత

రోషనిరుద్ధాశేషనిజపయస్యయు, నాత్మచ్ఛాయాద్వితీయ
యుఁ బ్రస్వేదాంభాశకణవిభూషితాయీయు నిశ్వాసవేగకం
పిత స్తన భారయు నైయూరకుండే నప్పు డయ్యుండజంబు
మనుష్యభాషణంబుల. 46

టీ. అమృతకాశినులు=ఆ స్త్రీలు, తమచి త్తంబులు=తమ మనస్సులు, విము
క్త...గ్రహణంబులు+వి-విముక్త=విడిచిపెట్టఁబడిన, తత్త్వ=అమాయ, విషయ
గ్రహణంబులు=విషయజ్ఞానములుగలవై, అనఁగావారిచి త్తము లాయావిషయంబు
లనుండి మఱియొకటి యర్థము. ఆహంసంబునందున్, పరబ్రహ్మంబునందునుబో
లెన్=పరమాత్మయందువలెనే, ఎత్తించుచుండఁ = ప్రవర్తించుచుండఁగా,
అనఁగా యోగీశ్వరులు ప్రపంచజ్ఞానమును విడిచి నిశ్చలమనస్కులై పరబ్ర
హ్మమును చూచుచున్నట్లు వా రాహంసమున జూచుచున్నా రనిభావము.
చూచుచుండిరి, వివర్ధరాజాపత్ని = సమయంతి, తననెచ్చనమునఁ=తనమనస్సు
నందు, పుట్టినకాతూహలంబుతోఁ = జనించిన వీడుకచే, అమృతాశంబుఁ=ఆ
హంసమును, పట్టఁ, తలంచి, ఒయ్యనొయ్యన = మెల్లమెల్లగా, కదియఁ,
ఏతెంచినఁ=దగ్గఱకురాఁగా, ఆజాలపాదంబును = ఆహంసయును, అబ్బాలత
లంపు=దమయంతియొక్క యభిప్రాయమును, ఎఱిగి, ఎగఁగియుఁ=పైకెగిరి
యు, తప్పఁ=సమయంతినుండి తప్పించుకొనునట్లు, క్రంకియుఁ = క్రిందికి
డఁగియు, దాఁటుకొనియుఁ, దనమీదఁ, వ్రాలుకేలువోయి = పడిన దమ
యంతి చేతులయొక్క, ఒడుపుఁ=పట్టును, తప్పించుకొనియెఁ, కాంచిన...
వ్యవహారంబు, కాంచన=బంగారువికారమైన, పరత్రేకః=(అక్కరెరథముగాఁ
గలదియగు) పక్షిని, గ్రహణ = పట్టుకొనటయనెడు, లీల=వీడుకకైన, వ్యవ
హారంబు=ప్రయత్నంబు, నిష్ఫలంబయినఁ=వ్యర్థముకాఁగా, రాచూరిఁ=
దమయంతిని, చూచి, చెలులు, కలకలఁ=కలకలమని, చేచుచి = చప్పటలు
చుచి, నగిరి=నవ్విరి, హస్త...కోలాహలంబునఁ, హస్తలిల=చేతులనెడు,
తాళ=తాళములయొక్క, కోలాహలంబునఁ = పెద్దదప్పుడుచే, పుట్టుకతో =

హంసను, బెదరించితిరి = భయపెట్టితిరి, దీనన్ = ఈభయపెట్టుటవలన, మీ
 కున్ = సఖులకనుట, ఏమిలాభంబు, ఆమ్యెన్ అని, సభీజనంబులన్, కనలి =
 కోపించి, పలుకుచు, మార్తాండున్ = నూర్చుని, అనువర్తించు ఛాయాదేవియుం
 బోలె = అనుసరించి తిరుగుచున్న ఛాయాదేవివలె నే, ఆత్మోయజాతీ = పద్మము
 అవంటి శ్రేతములుగల యాచమయంతి, మానసాకంబున్ = హంసను, వెనుకొని =
 పెంబడించి, చనియెన్ = కెల్లెను, అన్నారీనివాంబును = ఆస్త్రీలును, మేలంపు
 మాటలకై వడిన్ = పరిహాసములాడుచున్నట్లు, హంసగమన = హంసనడకవంటి నడ
 కగల ఓచమయంతి, హంసాభిముఖియైన = హంస కభిముఖమైయున్న, (నూర్చు
 ని కభిముఖియై యున్నదనియు నర్థము) యాత్రన్ = నడకను, పెద్దలు = పండి
 తులు = విషేధింతురునుమీ = ఎలవందురునుమా? యనుచున్, అనఁగా: హంస
 మనకెదురుగా నడుచుట యపశకునమని భావము. మఱియు “అనూర్యం
 పశ్యారాజదారా” అనఁగా (రాజభార్యలు నూర్చునిఁ జూడకు.) అని
 యున్నది గాన నీవు హంసాభిముఖిలై (సూర్యాభిముఖియై) పోవుట
 యుచితముగాదని, హంసపదశ్లేషముచే నలి చేయుచున్నారని భావము. మంద
 గతిన్ = మెల్లగా, శిఱుంపని = వెనువెంట నే, ఏతెంచెరి = వచ్చిరి,
 ఆ నీడోద్భవంబును = ఆహంసయు, ఆచ్చేడియమందగమనవిలాసంబున్ -
 ఆచ్చేడియ = ఆదమయంతియొక్క, మందగమన = మెల్లని నడకయొక్క,
 విలాసంబున్ = లీలను, పరిహాసంబునకై = నవ్వుటలకై, అనుకరించునదియుం
 బోలెన్ = విడంబించుచున్నదివలె నే, ముంపటన్, చరియించుచు, చేయొక =
 చేతికి దొరకక, లేక, పట్టుపడక, ఈకలకు = చిన్న అొక్కలకు, ముడిగించి
 కొని = ముడిచికొని, ఈఱంబు = దట్టము, వివయొక్కలతాగేహంబున్ =
 వివట్టి యొక్కలతాగృహమును, తూతొన్ = ప్రవేశించెను, అట్లు దూటివన్ =
 అట్లు చొరఁగా, వెలరు, పాఱి = తెలతెలపోయి, చేయునదిలేక, నిషేధ
 ...ననుస్థయు - నిషేధ = వలదని యాటంకపలుచుటచే, జనిత = పుట్టిన, రోష =
 కోపముచే, నిరుద్ధ = నిరోధింపఁబడిన, అశేష = సమస్తమయిన, నిజ = తన
 యొక్క, ననుస్థయున్ = చెలికత్తెలు కలదియు - అనఁగా చెలికత్తెలు హంస

ను బట్టుకొన వలదు వలదని నిషేధింపదమయంతి కోపము వహించి వారలఁ దన వెంట రావలదనివారింప వార లామెవెనుకఁ బోవుట మానిరిని భావము. అత్త చ్ఛా యాద్వితీయయన్ - ఆత్మ = తనయొక్క, భాయా = నీడయ నెడు, ద్వితీయయన్ = రెండవదికలదియు, అనఁగా తా నొక్క తెయేయని యర్థము, ప్రస్నేద.. భూషి తాంగియన్, ప్రస్నేద+అంభఃకిణ = చెమట బిందువులచేత, విభూషిత = అలంకరింపఁబడిన, అంగియు = శరీరముగలదియు, అనఁగా అలంకరింపఁగలిగినచెమట బిందువులు శరీరమంతటను నిండినవై, ముత్యములవలఁజె బ్రకాశించి దమయంతి శరీరము నలంకరించుచున్న వి భావము, నిశ్వాస... భారయునై = నిశ్వాస వేగ = నిట్టూర్పు వేగముచే, కంఠి = చలించుచున్న, స్తనభారయున్ = స్తనములు కలదియునై, హిరకుం డన్ = మిన్నకుండెను. ఆప్సడు = ఆనమయమందు, ఆయండ జంబు = ఆహారమున వ్యభోషణంబులన్ = మనుష్యులందు మాటలచే, అన్వైపద్య మతో నన్వయము

శా. కాంతా! శై శవచాపలంబున లతా కాంతారవీధిం బరి

శ్రాంతిం బొందదవేల బేలవె? ననున్ శిశ్యంబె పట్టంగ నీ
వెంటే దవ్వుగ నేగుదెంచితిగ దె? శి యేలమ్మ నీబోటులం
తంతం జిక్కిరిచిక్కకుండుదు రె? నీ వాక్షేపముల్ పల్కంగన్.

టీ. కాంతా = ఓసుందరి, శైశవచాపలంబున్ = చిన్నతనపుదుడుకు తనముచే, లతాకాంతాః ఖిన్ - లతా = తీగలుమొదలగువానిచే, కాంతార = వెళ్లకక్కముగాని, ః ఖిన్ = ప్రదేశమందు, పరిశ్రాంతిన్ = ఆయాస మును, పొందెదవు+ఏల = ఎందుకుపొందెదవు, బేలవె = వెట్టిదానవా, ననున్, పట్టంగన్ శిశ్యంబె = నన్ను బట్టుకొనటకుఁ దరమగునా, నీవు, ఎంతే = ఎంతయో, దవ్వుగా = దూరియగా, నేగుదెంచితివి+కదే = వచ్చినావే, అనఁగా శాలదూరమునద్చితివనుట, ఏలమ్మ = ఎందుకమ్మ, నీబోటులు = నీచెలికత్తెలు, అంతంతన్ = అక్కడక్కడనే, చిక్కిరి = నిలిచిరి. నీవు, అక్షేపముల్ = నిషేధపదనములు, పల్కంగన్, చిక్కకుండుదురే = వెనుకకుఁబోకుండ నుండురా అనఁగా బోదురనుట.

తా. ఓచెలియా! నీవుబాల్యకాపలముచే నిట్టిదుర్గమమార్గములయందు శేల యాయాసపడెదవు? వెట్టిదానవా! నన్నుపట్టికొన నీతరమగునా? కాదు. నీవు చాలదూరమువచ్చితివి; ఇంకనైననీప్రయత్నము మానుము. నీచెలికత్తెలందఱు నె హకకుమఱిరి. అవును. నీవువారలఁ గోపించి పొమ్మన్నప్పుడు వారలు నీవెనుక శేల వత్తురు?.

ఉ. అలియుఁ బోలె నిప్పుడు వరనాళి యమార్గమునం జరించునిం
న్నోలలితాంగి! కాదనుచు నీ నున్నది మందసమీరణంబునం
గ్రామప్రవాళమంజరులు క్రమకరంబుల విభ్రమంబు గా
బాలరసాలపుష్పరస నీ పాయివనప్రియకంఠహుంకృతిన్. 48

టీ. ఓలలితాంగి = ఓమనోహరాంగీ, వనాళి = వనపంక్తి, అమార్గమునన్ = చెడ్డమార్గమునందు, చరించునిన్ను = సంచరించుచున్న నిన్ను, ఇప్పుడు = ఈసమయమునందు, అలియుఁబోలెన్ = స్నేహితురాలివలె, మందసమీరణంబు నన్ = మలయమాదతియుచే, గ్రామప్రవాళమంజరులు = చలించుచున్న చిగురు గుత్తులు, క్రమకరంబులవిభ్రమంబుగాన్-క్రమ = ప్రకాశించెడి, కరంబుల = చేతులయొక్క, విభ్రమంబు = విలాసము, కాన్ = అగుచుండఁగా, బాల...హుంకృతిన్-బాలరసాల = లేతమాఓయొక్క, పుష్పరస = లేనెను, పాయి = గ్రాగిన, పవప్రియ = కోయిలయొక్క, కంఠ = కంఠధ్వనియనెడు, హుంకృతిన్ = హుంకారముచే, కాదనుచున్నది = వలదు, అని నిషేధించు చున్నది. అరఁగా వనపంక్తి చెలికత్తెవలె నీ సమీరకంఠితిమయిన చిగుళ్ల నెడికరంబులఁ ద్రిప్పుచు గోకిలాలాపమనెడి హుంకృతిచే వలదని నిషేధించుచు న్నదనిభావము.

తా. ఓదమయింతి! ఈవనపంక్తి నీ చెలికత్తెవలె నీ లేతమావిపూవులయం దున్నరసమును త్రావిమించిన కోకిలముయొక్కకంఠధ్వని యనెడుకోపవదన ములచే గాలిచే గదలచున్న చిగుళ్లనెడు చేతులఁద్రిప్పుచు నీ విట్టిదుష్కర్మమం దు సంచరింపఁగూడ దని నిషేధించుచున్నది.

అవ. హంస యెట్టికార్యముల నైన సంఘటింపఁ దగినసా
మర్థ్యము తనకుఁగలిగినట్టు లీపద్యముచేఁ జెప్పఁచున్నది.

నీ. నలినసంభవుసాహితీమువారువంబులు

కులముసాములు మాకుఁ శీ గువలయాశీ

చదలేటిబంగారుశీబలరుహంబులతూండ్లు

భోజనంబులు మాకుఁ శీ బువ్వబోడి

సత్యలోకముదాఁక శీ సకలలోకంబులు

నాటపట్టులు మాకు శీ నబ్జవదన

మధురాక్షరము లైన శీ మామాటలు వినంగ

నమ్మతాంధనులు యోగ్యు శీ లనుపమాంగి

తే. భారతీదేవిముంజేతి శీపలుకుఁజిలుక

సమదగజయాన! సబ్రహ్మశీచారి మాకు

వేదశాస్త్రపురాణాదిశీ విద్య లెల్లఁ

దరుణి! నీయాన ఘంటాప శీధంబు మాకు.

49

టీ. కువలయాశీ = కలువవంటి నేత్రములు గలదమయంతీ! నలిన...వారు
వంబులు, నలినసంభవు=బ్రహ్మయొక్క, సాహితీము=లాయముయొక్క, వారువం
బులు = గుఱ్ఱములు, మాకుఁ, కులముసాములు=వంశకర్తలు, అనఁగాబ్రహ్మకువా
హనభూత మైనహంస వంశమందు జన్మించితిమని తాత్పర్యము-పువ్వబోడి=
పువ్వుమువంటిశరీరముగల దమయంతీ, చదలేటి...తూండ్లు- చదలేటి=ఆకాశ
గంగయందున్న, బంగారు బలరుహంబుల తూండ్లు = బంగారుతామరతూం
డ్లు, మాకుఁ, భోజనంబులు ఆహారములు, ఈచెప్పటచేఁగారణమందున్న గుణము
లు కార్యమం దుండుట స్వభావసిద్ధము గనుక బంగారుతూండ్లను దినుటంబట్టి
హంస అక్కలుగూడ పసిమివన్నెకలవయ్యె ననితోచుచున్నది. అబ్జవదన =
పద్మమువంటిముఖము గలదమయంతీ! సత్యలోకముదాఁక=బ్రహ్మలోకపర్యంత
న్న, సకలలోకంబులు = లోకములన్నియు, మాకుఁ, ఆటపట్టులు = క్రీడా

స్థానములు-అనఁగా నన్ని బోకములయందు నిరాటంకముగా విహరింపఁగలమని భావము. అనుపమాంగి = సాటిలేని శరీరముగలదమయంతీ, మధురాక్షరములు = తియ్యనియక్షరములుగల, విసమాశాటలు = ఆయినట్టిమావాక్యములు, వినంగఁ = వినుటకు. అమృతాంధసులు = అమృత మేయన్నముగాఁగలవారు (అనఁగా దేవతలనుట), యోగ్యులు = తగినవారు-అనఁగామావాక్యములు దేవతలు వినఁ దగినవికాని సామాన్యులు వినఁదగినవి కావనిభావము. సమదాజయాన = మత్తుఁజేసుఁగువంటి నడకగల దమయంతీ! భారతి... జిలుక, భారతీ దేవి = సరస్వతియొక్క, ముంజేతి = ముంజేతియందు, పలుకు = మాటలాడుచున్న, చిలుక, మాకుఁ, సబ్బవచ్చారి = సహాధ్యాయి, అనఁగాసరస్వతీదేవికి మిగులఁబ్రിയమయినవారమనియు, నా పెవలన నే తాము గూడ మాటలాడ నేర్చితిమనియుఁ గావున మామాటలు సిద్ధమౌతై యుండుననియు, భావము. తరుణి = పీదమయంతీ, వేదశాస్త్రపురాణాది విద్యలుఎల్లఁ = వేదములు, శాస్త్రములు పురాణములు మొదలగునన్న విద్యలును, మాకుఁ, ఘంటాపథంబు = రాజమర్గమువంటివి, నీచూన = నీతోడు, అనఁగా రాజమర్గమందు నిరాటంకముగాఁ బోవునట్లు సమస్తవిద్యలయందు నిరాటంకముగా విహరింపఁగలము. అన్నివిద్యలను నిస్సందేహముగా నేర్చితిమనుట. నీతోడుగాఁ జెప్పుచున్నాను. ఇవి యన్నియు సత్యములు.

వ. ఒక్కనాఁడు విధాత వినోదార్థంబు వాహ్యభి వేడలి మఱివచ్చునపుడు మాకులస్వాములై నయతనిరథరథ్యంబులు శ్రమంబున డీలుపడి యున్నం జూచి యేను విమానదండంబు కంఠంబున ధరియించి విరించిచేతం బారితోషికంబు వడిసితి. నేను దివ్యతిర్యగ్జాతిని. మము బోంట్లు పాశాదికంబులంగట్టువడుదు రేగుణపాశంబులంగాక. భూలోకంబున రాజ బృందారకులు కొందఱు కలరు. వారితోఁ జెలికారంబు వాటించి యుండుదు. విశేషించియు నిషధదేశాధీశ్వరుండగు నలుండనురాజు మీఁద మిగులం బక్షపాతంబు గలిగి యుండు.

టీ. ఒక్కనాడు, విధాత = బ్రహ్మ, వినోదార్థంబు = వేడుకకై, వాహ్య
లి, వెడలి = స్వారివెడలి, వచ్చునపుడు , మకులస్వాములు = మావంశ
కర్తలు, విన...రథ్యంబులు=వినట్టియతనిరథమునకుఁ గట్టినగుట్టములు, శ్రమం
బునన్ = శ్రమచే, డీలుపడి = బలహీనములై, ఉన్నన్, చూచి, ఏను,
విమానదండంబున్ = ఆవిమానముయొక్కచండమును, కంతంబునన్ = మెడపై,
ధరియించి, విరించిచేతన్ = బ్రహ్మచే, పారితోషకంబున్ = బహుమానము,
ను, పడసితిని = పొందితిని, నేను, నివృత్తిర్యజ్ఞాని = దేవతాపక్షిజాతియం
దుఁబుట్టినవాడను, మముబోంట్లు = మావంశవారు, గుణపాశంబులంగాక =
గుణములనెను త్రాళ్లచేదప్ప, పాశాదికంబులన్ = కేవలముత్రాళ్లుపెదల
గువానిచే, కట్టువడుదురే = బంధింపఁబడుదురా ! (అనగామేముపెరిలనద్దు
గుములకు లోబడుదుముగాని తక్కిన పక్షులవలె పాశాదులకుఁ జిక్కిడువార
ముకామనితాత్పర్యము) భూలోకంబునన్ రాజబృందారకులు = రాజశ్రే
ష్ఠులు, కొందఱు, కలరు = ఉన్నారు, హరితోన్ = ఆరాజశ్రేష్ఠులతో,
చెలికారంబున్ = స్నేహమును, పాటించి=చేసి, ఉండుదున్, విశేషించియున్ =
అధికముగా, నిషధదేశాధీశ్వరుండు = నిషధదేశమున కధిపతి, అగునటుండు =
అయిననటుండు, అనురాజమీచన్ = అనెడిరాజుపై, మిగులన్, పక్షపాతము=
ప్రేమ, కలిగియుండును.

అవ. నలమహారాజునందు దమయంతి కనురాగంబు గలిగిం
చుట కతనివైభవంబును వర్ణించుచున్నది.

తే. కనకశైలంబు డిగ్గి యాకాశసింధు
సలిలములఁ దోఁగి మిగులంగఁగి జల్లనైన
చారువంటకమయగరుఁ ఛామరముల
వీతు సతనికి వైశాఖవేళలందు.

51

టీ. కనకశైలంబున్ = బంగారుపర్వతమును, డిగ్గి = దిగి, ఆకాశసింధు
సలిలములన్ = ఆకాశగంగయందున్న సలిలములందు, తోఁగి = తానటాడి,

మిగుల = మిక్కిలి, చల్లని = చల్లదనముగల, విస...చామరముల = విస = అయినట్టి, చారు = సుందరములైన, హాటకమయ = బంగారు, వికారములైన గరుత్ = తొక్కులనెడు చామరముల = వింజామరలచే, నైకాఖవేళందు = వేసవికాలములయందు, అతనికే = అనలమహారాజునకు, పీఠున్ = బీచుచుండును.

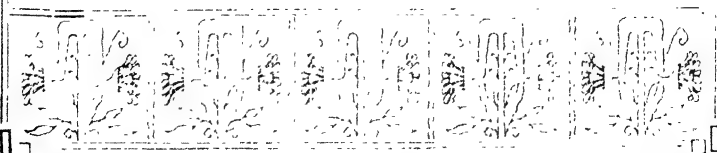
తా. చమయితి! నేనుబంగారపుకొండనుండి దిగి గంగానదియందుఁ గ్రుంకులిడి తజ్జలనంపర్కముచే జల్లనైన నా తొక్కులనెడు వింజామరలచే నలమహారాజునందు మిగులఁ బ్రేమగలవాడనై వేసవికాలములయందతనికి సంతప్రాప్తమగుచున్న తాపమును దొలఁగించుచుండును.

మ. రణకందూభర దుస్సహం బయిన యారాజన్యదేవేంద్రుగఁ
క్షీణబాహుగ్రమునన్ జనించిన మహాకీర్తి ప్రవాహంబు గా
రణసంక్రాంతగుణానుషంగముననోఁగి ప్రస్ఫీతదిక్కు త్రవా
రణగండస్థలకుంభకూటములతోఁగి రాచుం ది వారాత్రముల్.

టీ. రణ...దుస్సహంబు - రణ = యుద్ధములయందున్న, కందూభర = దురదయొక్క యతిశయముచే, దుస్సహంబు = సహింపదరమా కానిది, అయిన...బాహుగ్రమునన్ = అయినట్టి యానలమహారాజుయొక్క సప్తహస్తాగ్రమునందు, జనించిన...ప్రవాహంబు - జనించిన = పుట్టిన, మహత్ = అధికమయిన, కీర్తి ప్రవాహంబు = కీర్తియనెడి ప్రవాహము, కారణ...షంగమునన్ + ఓ - కారణ = కారణమునందు, సంక్రాంత = తగులుపడ్డ, గుణ = గుణములయొక్క, అనుషంగమునో = సంబంధముచేతనే కాఁబోలు, ప్రస్ఫీత . కూటములతోఁగి - ప్రస్ఫీత = మహాస్పృతములయిన, దిక్ = దిక్కులయందున్న, మత్త = మదించిన, వారణ = గజములయొక్క, గండస్థ = చెక్కిళ్లతోను, కుంభకూటములతోఁగి = కుంభాగ్రములతోను, దివారాత్రముల్ = అపార్నికంబులు, రాచున్ = ఒరయుచుండును. కారణగుణములు కార్యమందు సంక్రమించుట స్వభావము. కావున దురదగలిగిన నలమహారాజు హస్తమం దుద్భవించినకీర్తి దురదకలదయి దిగ్గజముల చెక్కిళ్లతోను కుంభస్థలములతోను, నొకనికొని దురద తొలఁగించుకొను చున్నదనిభావము.

177. దనుయంతి హారితో మాటలాడటం; హారిత
 కలుగిగుగలులను వర్ణించుట.

అనఁగా నలుని కీర్తి దిగంతములదాఁక వ్యాపించినదని ఫలితార్థము.

తా. యుద్ధముచేయుటకు దురద చెంది యున్ననలుని బాహువువలన జనించిన కీర్తి కారణమువలన సంక్రమించినదురదను బొందినదయి యాదురదను దొలగించుకొనుటకయి దిగంతములదాఁక బోయి యచ్చటనున్న గజముల చెక్కిళ్లతోను, గుంభస్థలములతోను, రాచుచుండును. అలం-ఉ త్పేక్ష.

శే శ్చితనిబాహుపరాక్రమం శ బభినుతంప

నలవియే పద్మజునికై న శ నబ్జవదన!

శాతతద్బాణధారాభుజంగభుక్తి

వైరిరాజప్రజీయాసుశ మారుతంబు.

58

టీ. అబ్జవదనం = పద్మమునంటి ముఖముగల దేవమయంతీ ! ఆతనిబాహుపరాక్రమంబు = అనిలమహారాజయొక్క బాహుబలమును, అభినుతంప = కొని యాడుటను, పద్మజునికై న = బ్రహ్మకై న, అలవియే = తరమగునా? శాత... భుక్తి - శాతం = వాషయియిన, రీతి = అనిలమహారాజయొక్క, బాణధారా = బాణపంక్తియనెడు, భుజంగ = పాములనీ, భుక్తి = ఆహారము, వైరి... మారుతంబు, వైరిరాజ = శత్రురాజులయొక్క, ప్రజీయ = సమూహసంబంధమైన, అసుమారుతంబు - ప్రాణవాయువులు, అనఁగాఁ బెక్కిండ శత్రువుల జంపుచున్నాడని భావము.

తా. ఓదేవమయంతీ! నలమహారాజు బాణపంక్తులనెడు సర్పములకు నాహారము శత్రువుల ప్రాణవాయువులేయని తెలిసికొనుము. అట్లుశత్రువులను సంహరించుచున్న నలమహారాజు పరాక్రమము నుతంప బ్రహ్మకైనను దరముకాదు.

అలం-రూపకము.

చ. వినుకలికూర్కిఁ జిక్కి పృథ్వీవీభువనంబునకుం దిగంగ నే
యనువును లేక రంభ యనుననచ్చరలేమ నలుక వరింపఁ బూ
నినతనకోర్కి నొక్కమెయిసనిండఁగఁజేయుటకై భజించెదా
గొన కొని వేల్పులందు నలనకూబరుఁ దచ్చుభ నామవాసనన్.

టీ. రంభ అను నచ్చరలేమ=రంభయనెడు నప్పురిస్తీ), వినుకలికూర్చి= వినుకలి=నలమహారాజు గుణములు వినుటవలనఁగలిగిన, కూర్చి=ప్రేమచే, చిక్కి=నశురాలై, పృథ్విభువంబునకు=భూలోకమునకు, దిగంక=దిగుటకు, ఏయనువును=ఏయుపాయమును, లేక=కానక, నిలు=నలమహారాజును, నింపె=పెండ్లాడుటకు, పూనిన తనకోర్కీ=ప్రయత్నించిన తనయొక్క మనోరథమును, ఒక్కమెయి=ఒక్కవిధముగా, నిండఁగ, చేయుటకై పూర్తిచేయుటకై, తా=రంభ, తిచ్చభవామవాసన=తేజ=నలమహారాజుయొక్క, శుభ=మంచినయిన, నామ=పేరియొక్క, నాసన=గంధము గలుగుటచే, నలకూబరున్=నలకూబరుని, భజించెన్ = సేవించెను. (అనఁగా నలుఁడు దేవతాస్త్రీలచేగూడ వంపఁదగిన యంగము గలవాఁడనుట).

తా. ఓదమయంతీ! రంభ నలమహారాజు సద్గుణులను విని యతిశయించెండ్లాడఁదలంచినది. కాని గూఢ దేవతాస్త్రీయగుటచే భూలోకంబునకు వచ్చుట శయుపాయము లభించినదకాదు అందుచే మిగుల విచారించుచు దనకోర్కీ సేవిధమునైన నెఱవేర్చుకొనఁ దలంచి నలమహారాజు నామమయిన నలయనుపదముతోఁగూడయున్న నామముగల నలకూబరుని వలించినది. అలం-అతిశయోక్తి.

వ. ఆరాజుకడం జనువుగలిగి పర్తింతు మఱియును.

55

టీ. స్పష్టము.

మ. స్తరవాత్సల్యయనకూచిమారకృతశాస్త్రగ్రంథసందర్భము పరిశీలించినవాడ దంపతుల కుశత్వాదింతు నారస్యముల్ త్రమురిపెం బొప్పగ మందమంద గమనంబుల్ నేర్పుదున్నేదినీ శ్వరశుద్ధాంత వితంబినీజనులకన్ సంపూర్ణచంద్రాననా! 56

టీ. సంపూర్ణచంద్రాననా=నిండుచిందురుఁవంటి ముఖముగల దమయంతీ! స్తర...సందర్భముల్-స్తరమ స్తథసంబంధమైన, లేక స్తరుడనునొక కామ

కాస్త్రకర్తచేత, వాత్సాన్యయన=వాత్సాన్యయన మునిచేతను, కూచిమార=కూచి
మారుని చేతను, కృత=రచింపఁబడిన, కాస్త్రగ్రంథ=కాస్త్రసంబంధమైన గ్రంథ
ములయొక్క, సంపర్భములే=సందర్భములను, పరిశీలించినవాఁడ=నేర్చినాఁ
డను, చంపతులకున్ = భార్యాభర్తలకు, సారస్వమున్ = రసగ్రాహకత్వమును,
ఉత్పాదింతున్ = కలిగింతును, మేదిన్...జనులకున్ - మేదిశీత్యర = రాజులయొ
క్క, శుద్ధాంతనితంబినీజనులకున్ = అంతఃపురస్త్రీలను, మురిపెంబు=నడల
యొక్కయును, ఒప్పుకొన్=ఒప్పునట్లుగా, చండమందగమనంబుల్ = మిక్కిలి
మందగమనమును; నేర్పుచున్ = నేర్పుచుండును.

తా. ఏదమాయంతీ! వాత్సాన్యయనఁడు, కూచిమారుఁడు రచించిన కామ
కాస్త్రముల నన్నింటికీ జక్కగాఁ జదివినాఁడ. భార్యాభర్తలకు సారస్వ
ముగలిగించునట్టిచతురత నాకుఁగలదు. మేదియు రాజులయంతఃపురస్త్రీలకు
మందగమనంబులను మిక్కిలి నేర్పుచుండును.

ఎ. భామినీదనంబులకు భానభచివ్యజ్ఞానవిశ్వాసముచేదానిజ్ఞే
పభూమి నై యుండుదు. తిన్ద్యిద్దాభిమాత్రంబుగాఁ దలంప
వలదు. విరించినదనకమలవినిర్గతివినిశ్చితాస్త్రవాసనాపూర్ణ
కర్ణిండ్ల నై నయేను నామాన్యుండి నేనినన్నుం బనిగొమ్ము. ఈ
శరీరంబు పరోపకారార్థముగదా! పద్మాసనుశిల్పప్రయాసం
బులత్తేనారాయణులయెడలను గౌరీవృక్షభాంకులపట్టుననం
బోలెఁ బరస్పరయోగ్యసమాగంబునకుం బాల్పడుంగాక.
వేలాతిక్రాంతకాంతిగుణాభివేణి నగునీవు నలునివాణిపల్లవం
బు పరిగ్రహింప నర్హురాలవు కోమలం బగుమల్లి కాముకుశ
దామంబు గర్భశం బగుకుశసూత్రంబునం గట్టఁ బాత్రంబు
గొని తెఱంగున నిషధరాజుదక్క వే టొక్కండు నిన్ను పరి
యంపఁ బాత్రుండు గాఁడు. మఱియు నొక్కవిశేషంబు. 67

టీ. భామినీజనంబులకుఁ = స్త్రీసమాహములకు, భావభవ... భూమినై - భా
 వభవ = మన్మథసంబంధమైన, దివ్యజ్ఞాన = పెద్దజ్ఞానమందలి, విశ్వాసముద్రా = నమ్మ
 కమనెడు ముద్రకు, నిశ్చేపభూమినై = నిశ్చేపించుటకుఁ పగినప్రదేశమనై, ఉం
 దుదుక - అనఁగా స్త్రీలకందము మన్మథజ్ఞానముచేలియుండేయుటకు వీలగుద
 గినవాఁడ నెడిచి మృకము నాయందుఁగలవని భావము. తిర్యగ్జ్ఞాతీమాత్రంబుగాఁ =
 సామాన్యమైన పక్షిని, తిలంపలదు = అల్పచింపలదు, వింఁచి... కర్ణుండను-
 విరించి = బ్రచ్చాయొక్క, ఎవనికిమల = ముఖపచ్చమలమంప, వినిర్గతి =
 బయలవెడలిన, వివిధశాస్త్ర = అనేకములైన శాస్త్రములయొక్క, వాసన =
 సంస్కారములచే, పూర్ణ = వింఁచిన, కర్ణుండను = శ్రోత్రముబుగిలవాడను, అనఁగా
 బ్రచ్చానుగురువుగాఁ జేసికొని సమస్తశాస్త్రములను నేర్చికొంటినిని భావము.
 అయిన నేను, సామాన్యుండనే = సామాన్యుండనా! - అనఁగా సామాన్యుండనుగా
 ననుట, చన్నుకొ, పగోష్టు = అడ్డంపును, ఈ శరీరంబు = ఈదేహము, పగోప
 తార్థముకదా = పరులకుపకారముచేయునని త్తమేకదా, పచ్చాననుని శిల్పప్ర
 యాసంబు - పద్మాసనుని = బ్రచ్చాయొక్క, శిల్పప్రసాసంబు = నైపుణ్యముతో నృప్తి
 చేయుటవలనఁ గలిగినయాయాసము, లక్ష్మీనారాయణులయెడలను, గోరీ
 వృషభాంకులపట్టుననుపోలేక = పార్వతీపరమేశ్వరులందులలెను, పరస్పర
 ... సహకమనునకుఁ — పరస్పర = అన్యోన్యము, మోగ్య = తిగినవారియొక్క,
 సమాగమనునకుఁ = సంఘటనకు, పాల్పడుఁగాక = ప్రయత్నించుగాక, వే
 లా... వేడివి — వేలా = హద్దును, ఆతిక్రాంత = మీఁచిన, కాంత = మనోహరమైన,
 గుణ = గుణములనెడు, అభి = సముద్రముయొక్క, వేడివి = ప్రవాహమవు, అగు
 నీవు, నలుని పాణిపల్లవంబును, పరిగ్రహింపఁ = స్వీకరించుటకు - అనఁగా నలుని
 పెండ్లియాడుటకని భావము, అర్చురాలవు = తగినదానవు, కోమలంబు = మృదు
 వైన, మల్లికాముకుళదామంబు = మల్లె మొగ్గలయొక్క దండ, కర్కశంబు =
 కఠినమైనది, అగు కుశనూత్రంబునకుఁ = అగుదర్భనూత్రమందు, కట్టక, పా
 త్రంబు = అర్చము, కాని తెఱంగునకొక = కానట్లు, నిషధరాజాదక్క = నలుడు

దక్క, వేటొక్కండు, నిన్నుకో, పరింపకో, పాత్రుండు=అర్హుండు, కాడు, మ
తీయకో, ఒక్కవిశేషంబు=ఒకవిశేషముకలదు.

చ. అడిగితి నొక్కనాడు గమరలాసనుతేరికి వారువంబ నై
నడుచుచు నుర్విలో నిషధనాథునికెవ్వ తెయొక్కొ భార్యయ
య్యెడునని చక్ర ఘోషముననీనించుకయించుక గానియంతయే
ర్పిడి వినఁగాని నీవనుచుఁ శీ బల్కినచండము దోచెమానినీ!

టీ. మాననీ=పదమయంతీ! ఒక్కనాడు,=ఒక సమయమున, కమలాసనుతేరి
కికో=బ్రహ్మరథమునకు, వారువంబునై=గుట్టమనై, నడచుచు, ఉర్విలోకో =
భూమిలో, నిషధనాథునికో=నిషధ శేశాధిపతియైన నలునికి, భార్య=పెండ్ల
ము, ఎవ్వతె = ఎన్నీర్, అయ్యెడునొక్క=అగునో, అని, అడిగితే, చక్ర
ఘోషమునకో=చక్రములయొక్క సోఱుచే, ఇంచుక యించుకగాన=కొంచె
ము కొంచెమేకాని, అంతి=సమస్తము, ఏర్పడకో=స్పష్టముగా, వినికో=విని
యుండలేదు కాని, నీవు, అనుచుకో=నలునికి భార్యవు నీవేయి, పల్కినచం
దము = చెప్పినట్లు, దోచెకో=శోభియించినది.

తా. పదమయంతీ! మీయగువురి సమాగమము బ్రహ్మకుఁగూడ సిద్ధమైనట్లు
తోచుచున్నది. ఏమనఁబూర్వము నేనుబ్రహ్మరథమునులాగుచు బ్రహ్మశేషునితో
సలమహారాజునకు భార్య నావ్వె తెయగునని యడిగితి. అతఁ డిచ్చుప్రత్యుత్తర
మును ఇచ్చినిలపెప్పుమచే స్పష్టముగా విని యుండలేదు. కాని నీవామమునే
యచ్చరించినట్లు శోభియించినది. ఇందుచే మీదాంపత్యము బ్రహ్మకుఁగూడ
నిష్ఠమే.

ఉ. నిగ్గయమాన్యచాలునకు శీ నీకును సంగతి యెల్ల నేటిలోఁ
దూర్ణము సేయఁగాగలఁడు శీ దోయజసూతి తదన్యథావృథా
దుర్ణయవృత్తికిన్ మనసు శీ దూర్చనయేని జగజ్జనాపవా
దార్ణవ ముత్తరించుటకు శీ నాతని కెయ్యదిదెప్పచెప్పమా.

టీ. తోయజసూతి=బ్రహ్మ, అన్యపాపనకుకో=అనలనికి, నీకును, సంగతి=

సముమామగ=ను, ఎల్లి శేపా, నేటిలోక=ఈదినముననో, తూర్ణము=వేగముగా,
 చేయగలగలడు=ఒనర్పగలడు, నిర్ణయము=ఈమాటనిశ్చయము, తత్...పు
 త్రికిన్-తత్=అందులకు(అనగా సలదమయంతులను సమకూర్చుటకునుట)అన్య
 థా=వ్యతిరేకమైన, పృథా=వ్యర్థమైన, దుర్లయ=దుష్టమైన, పుత్రికిన్=ప్రవర్త
 వకు, తోయజసుతి=బ్రహ్మ, మనస్సుక్=చిత్తమును, తూర్చెనయేని=ప్రవేశ
 పెట్టినచో, జగజ్జనాపవాదార్థము = భోకాపవాదమనెడు సముద్రమును,
 ఉత్తరించుటకు=దాటుటకు, అతనికిన్=అబ్రహ్మకు, ఎయ్యది, తెప్ప=ఏదితె
 ప్పయగునో, చెప్పమా=తెలియజేయుమా.

తా. దమయంతీ!నికును నలునకును బ్రహ్మ నేటి శేపా వేగముగా సంఘటన
 చేయగలడు. అట్లు నిన్ను నిలునితోగూర్చక మతముకనితోగూర్చుటకు
 లుముత్పించినచో భోకులందఱు బ్రహ్మను దప్పక నిందింపకమానకు. అట్టి నిందా
 సముద్రమును బ్రహ్మయెల్లు దాటగలడు? కావున బ్రహ్మ నిన్నునలునితో
 దక్క-మతముకనితోగూర్చడు.

వ. అనిన విని మువ్వారమాత్రంబు చింతించి యాయుతి శ
 కుంతివల్లభున కిట్లనియె. 60

టీ. స్పష్టము.

తే. బాల్యమునఁ జేసి యేను చాళపలముఁ బూని

నిన్ను నాయాసపెట్టితి శ నిగ్రహమున

దప్పఁజేసితి లోఁగొమ్ము శ దయ దలిర్ప

బ్రహ్మవాహనకులముఖ్య! శ పక్షిరాజ!

61

టీ. బ్రహ్మవాహనకులముఖ్య-బ్రహ్మవాహనకుల=హంసకులమునకు, ముఖ్య=ప్రధానుఁడయిన, పక్షిరాజ, బాల్యమునఁజేసి = చిన్నతనముంబట్టి, చాళపలముక్=చాళపలత్వమును, పూని, నిగ్రహమునక్=నిరోధముచే, నిన్నుక్, ఆయాసపెట్టితిని, తప్పక్, చేసితిని=ఆపరాధముఁజేసితిని-దయ=కరుణ, తలిర్పక్=మొలకలెత్తునట్లుగా, లోఁగొమ్ము = మ్రింగుము-నాతప్పను దిగవిడువుమనుట.

కా. ఓపక్షిరాజ! చిన్నతనముచేజపలత్వమును బూని పట్టుదలచే నిన్నుఁ బట్టికొనుటకుఁ బ్రయత్నించి నిన్నాయాసపెట్టితిని. తప్పచేసితిని. తమిఁ శ్రుము. సయఁజూడుము.

సీ. దర్శనీయంబు నీతను విలాసం బెప్పు
 నీమనం బత్యంతనీర్తలంబు
 మధురాక్షరములు నీ శ్రీ మహితభాషణములు
 కీర్తనీయంబు నీ శ్రీ వర్తనంబు
 ప్రాథియుక్తంబు నీ ప్రతిభావిశేషంబు
 కమనీయతరము నీ శ్రీ కలితనంబు
 శ్లాఘనీయంబు నీ శ్రీ సౌహార్దగరిమంబు
 ప్రార్థనీయంబు నీ శ్రీ వ్రాభవంబు

ఆ. మత్స్యమూర్తి యైన నీ మధుకైటభారాతి
 భాతి నీవు భువనశాపనుడవు
 నిండునెలయుఁ బోలె శ్రీ నేత్రోత్సవంబు వై
 యున్నవాఁడ విట్టి శ్రీ యొప్పు గలదె.

62

టీ. నీతనువిలాసంబు = నీశరీరకాంతి, ఎప్పుడుకొ, దర్శనీయంబు = చూడఁ జగినది, నీమహితభాషణములు = నీపూజ్యమైనవాక్యములు, మధురాక్షరములు = తీయనియక్షరములుగలవి, ఆనఁగావినుటకింపుగానుండుననుట. నీవర్తనంబు = నీనడక, కీర్తనీయంబు = కొనియాడఁదగినది, నీప్రతిభావిశేషంబు = నీబుద్ధివిశేషము, ప్రాథియుక్తంబు = నేర్పుగూఁతోడినది, నీకలితనంబు = నీవిన్నానము, కమనీయతరము = మిక్కిలి మనోహరమైనది, నీసౌహార్దగరిమంబు = నీయొక్క స్నేహాతిశయము, శ్లాఘనీయంబు = కొనియాడఁదగినది, నీవ్రాభవంబు = నీ ప్రభుత్వము, ప్రార్థనీయంబు = కోరఁదగినది, మత్స్యమూర్తి = మత్స్యవితారుఁడు, ఐన...భాతికొ - ఐన, మధుకైటభారాతిభాతికొ = మధుకైటభులకు శత్రువైన విష్ణువువలెనీ, నీవు, భువనశాపనుడవు = లోకమును బవిశ్రముచేయువాఁ

డవు, నిండు నెలయుంబోరెన్ = పున్న మచంద్రునివలె, శేతోత్సాహిబునై = శేత
ముల కుత్సవము కలిగించువాడనై, ఉన్నవాడవు, ఇట్టియొప్పు = ఇట్టిసొంద
ర్యము, కలదె=కలదా? అనగా లే దనుట.

తా. స్పష్టము.

వ నామనోరథంబు కంఠపథంబున నిర్మించుచున్నయది. దుర్ల
భజనానురాగంబును సమప్రాధాన్యంబు నధిష్ఠించి యున్న
యది. అందనిమాత్రులపండుఁ గోయందలంచెడ. రాజుం బా
ణిగ్రహంబున వశీకరింపఁగోరెడ. బాల్యచాపలంబున బేలనై
యున్నదాన నని సాధిప్రాయంబుగాఁ బలికె నప్పడు. 63

టీ. నామనోరథంబు = నాకోరిక. కంఠపథంబునన్ = కంఠమార్గమందు, వ
ర్తించుచున్నయది, దుర్లభజనానురాగంబును, దుర్లభ = పొందశక్యముకాని,
జన = జనులయందున్న, ఆనురాగము = ప్రేమ, సమప్రాధాన్యంబు = సమానమైన
ముఖ్యత్వమును, అధిష్ఠించి = విహించి, ఉన్నది, అందనిమాత్రులపండు = అందని
చెట్లనున్న ఫలములను, కోయన్ = కోయుటకు, కలంచెడ = కలంచుచున్నాను, రా
జున్ = చంద్రుని, పాణిగ్రహంబునన్ = చేతబట్టుకొనుటచే. వశీకరింపఁగోరెడ =
లోబితుకొనఁగోరెడ - నిలమహారాజును వినాహముచే విశేషముకొనఁగో
రెదని లోపలిభావము. అనగా నిలమహారాజును గోరుట, నందఁడ్రమానిపండ్లవా
సిండుటలోను చంద్రునిచేతఁ బట్టుటలోను సాటియనియు భావము. బాల్యచా
పలంబునన్ = చిన్నతనమువలని పేరానచే, బేలనై = వెళ్లిదాననై, యున్నదానన్,
అని, సాధిప్రాయంబుగాన్ = తనలోని సాధిప్రాయము సూచితిమగునట్లుగా, పలి
కె, అప్పుడు - ప్రేషద్యముతో నన్వయము.

తే. రమణి మందాక్షమందాక్షరంబుగాఁగ

బరిమితోక్తుల నిబ్బంగిత బలుకుటయును

సంశయాభువై హంస దశచ్ఛంసితంబు

వృద్ధయమున నొయ్యఁ జుటించు శ చిట్టులనియె.

టీ. ఇ బ్బంగి = ఈరీతిగా, రమణి = దమయంతి, మందాక్షమందాక్షరంబు - మందాక్ష = సిగ్గుచే, మందాక్షరంబుగాఁగ = మెల్లగా వెలువడుచున్న యక్షరములు కలుగునట్లుగా, పమిదోక్తుల = మితభాషలచే, పలుకుటయును = పలుకఁగా, హంస సంకయ్యును = సంకయ్యులదై, తత్ + శంసితము = ఆదమయంతి చెప్పి కమాటను, తనదు వ్యాచయమున = తన మనస్సునందు, ఓయ్యు = మెల్లగా, చింతించుచు, ఇట్లు, అనియెన్. దమయంతి, రాజం... గోరెద'ని యర్థద్యయముచే గూఢముగా చెప్పినందున హంసకు సంకయ్యయ్యెనని తెలియునది.

తా. దమయంతి సిగ్గుచే దనయభిప్రాయంబు వెలువరింప లేక మితవాక్యముల సూచింపఁగా రాజహంసయు విని మనమునం దాలోచించుచు నిట్లనియె.

వ. ఓరాజవదన! రాజపాణిగ్రహణంబు దృష్టాంతికరించి పలికిన నీ సుభాషితంబులకు నర్థబెయ్యది! అంతిమవర్ణంబునకు వేదవర్ణంబునుంబోలె నయ్యర్థంబు నావీనులు ప్రవేశింప నర్హంబు గాదై తిర్యగ్గాతి నై యుండును మా యేలిక నాళిక భవుని యీన నేను జన్మించినయది యాచిగా నెన్నందును మృతాభాషణంబులు వలుక. సత్యంబు నలుకుదు. పలికిన ప్రయోజనంబు సాధింతు. గోకాలోక పర్యంతం బైనధాత్రి మండలంబునందు నీ నెయ్యది యపేక్షించితి నప్పుదార్థంబు గొనివచ్చి నీకు సమర్పింపం జాలుదు. కందర్పాకారులెన రాజకుమారు లెల్లను నాకు వశనర్తులై యుండుదును. విశేషించి యన్ని పథభూవల్లభుండు నన్నుం బ్రాణంబుగా మన్నించియుండు.

65

టీ. ఓరాజవదన = చంద్రునివంటి ముఖముగల దమయంతి! రాజపాణిగ్రహణంబు = చంద్రుని జేతం బట్టుకొనుట, దృష్టాంతికరించి = నిదర్శనముగాఁ జేసికొని, పలికిన నీ సుభాషితంబులకు = పలికినట్టి నీవాక్యములకు, అర్థంబెయ్యది! అర్థమేమి, అంతిమవర్ణంబునకు = శూద్రజాతికి, వేదవర్ణంబునుంబోలె = వేదాక్షరము

వలెనే, అయ్యర్థంబు=నీపలికిన వాక్యములయ్యర్థము, వాచీనులు=వాచెవులను,
ప్రవేశింపజ్=చొచ్చుటకు, అర్హంబుకాదె=తగినదికాదే, (అనగా నందని
ప్రూనిపండ్లకాసింపుట యెట్టిదో నలమహారాజును వినావామాడఁదలంచుటయు
నట్టిదేయన్ని నీవాక్యం బెంతమాత్రము విన నర్హంబైయుండదు. ఏమన కార్యము
సఫలమగుచుండ నీ విల్లువించింపుట యుక్తముకావని భావము) తిర్విగారిని=ప
క్షికారియందుఁబుట్టినదానినై, ఉండియున్, మాయేలిక=మాప్రభువగు, నాతీ
కభవునియానక=బ్రహ్మలోదుగా, నేను, జన్మించినయదియాదిగాన్=జన్మించినది
యెవలకుఁబి, ఏన్నందును, మృషాభాషణంబులు=అబద్ధపువాక్యములను, పలుకన్
=పలుకను, నత్యంబు, పలుకుదున్, పలికినప్రయోజనంబు=వాచెప్పినకార్యము
ను, సాధింపును=సఫలమగునట్లు చేయుదును, లోకాలోకపర్యంతంబు=నైతివాశ్
మహద్దుగాఁగలది, విసఫాత్రిమండలంబునందున్=అయినభూమండలమందు, రీ
వు, ఏయ్యది, అక్షింపించితివి=ఏదికోరితిన్, అప్పదార్థంబున్=అపెస్తువును, తొని
వచ్చి, కిసున్, నమర్పింపజ్=వచ్చుటకు, చాలుదున్=ర్థుఁడగుదును, మరు
కందర్పకారులు=మన్నభునితోనిమానమైన యాకారముగలవారు, విసరాశుమా
నలెల్లను = అయినట్టి రాజకుమారులందఱు, నానిన్, వశపర్తులై=లోబడి
యుండువారలై, యుండుదురు, విశేషించి=అధికముగా, అట్లుషధభూషణ
భండు=అనిషధరాజు, నున్నున్, ప్రాణంబుగా=తిన్నపాణమువలెనే, మన్నిం
చి=గౌరవించి, ఉండును.

సీ. అతఁడు పాణిగ్రహణార్హుండు విను నీకు

నలెనిఁ గూర్చుగ నేర్తు నతివ! యేను

పిన్నపాపపు నీవు నీ పితృపరాధీనవు

కార్యనిర్ణయశక్తిగలదె నీకు

నావల నిషధరాజులలోకేశ్వరుం

డీవలఁ బరమేష్ఠిహేతుఁడ నేను

సందేహాదోలాధిశాయి యైనప్రపంచ

మిప్పట్టునందు నే శ నెట్లనర్తు

తే. మొదల సంఘటించిన బొంది శ విదవ నున్న

కార్య మఘటించెనేనియు శ ఘనత తప్పి

ప్రాణమై నన్ను రమ్మ పోవునునృపాలు

నదురక నలవలచికొనియుండ శ నెట్లునేర్తు.

66

టీ. అతివ = దమయంతి! ఆతడు = ఆనలుడు, నీకు, పాణిగ్రహణార్హుండు = పెండ్లియాడదగినవాడు, వినుము, అతినికొ = ఆనలుని, కూర్పకొక, నేర్తుకొ = నీకు సమాకూర్పగలను, నీవు, విన్నపావపు, పిత్రిపరాధీనవు = తండ్రికి నభీనురాలవు, నీకుకొ, కార్యనిర్ణయక్తి = కార్యమును నిశ్చయింపగలంత సామర్థ్యము, కలదె = కలదా, (అనగా నేదనుట) ఆవలకొ = అటువైపు, నిషధరాజు = నలుడు, అభిలలోకేశ్వరుండు = సకలలోకముల కధిపతియై యుండు. ఈవలకొ = ఈతిట్టుచూడగా, పరమేష్ఠిహినుడకొ = బ్రహ్మకు స్నేహితుడను విన, నేను, (కార్యము నెఱవేర్పకూని నున్ననుట) సందేహాచిలాధికాయు = సందేహము నెదు నుయ్యలయందున్నది, విన ప్రసంగము = అయిన కార్యము, ఇప్పట్టునకొ = ఈసమయమందు, నేను, ఎట్లు, ఒనర్తుకొ = ఎట్లు చేయుదును (అనగా నీవు పిత్రిపరాధీన ఎగుటచేఁ జెందజ్ఞాడ నీయివ్వము కాదు గనుక నీవు నలుని వినించినప్పటికి నీతండ్రిమఱియుకని కీచు నేమోయన్న సందేహము బాధించుచున్నదనిభావము) మొదలకొ, సంఘటించినకొ = సమకూర్పకొగా, పొంద = కూడి, వివక్షకొ, ఉన్న కార్యము, అఘటించెనేనియుకొ = చెడినచో, ఘనత = గౌరవము, తిప్పి = పోగొట్టుకొని, ప్రాణమై = ప్రాణమువంటివాడై, నన్ను, రమ్మ, పోవు, అను నృపాలు నదురకొ = అనునలునియెదుట, తలవలచికొనిఉండకొ, ఎట్లు నేర్తుకొ = ఎట్లు సమర్థుడనగుదును, అనగా నీమాట చొప్పుననే కార్యము స్థిరపఱిచినపనుప నీతండ్రికి నలునికీయ నిష్ఠములేక కార్యము చేఱిచినచో నాకు బ్రాణహితుడై విత్తించు నలునియెద్ద నేనెట్లు గౌరవము గావర్తింపగలుగుదును. కావున నిప్పుని చక్కగ నాలోచించి చేయవలసింది.

ఉ. ఇప్పటిసీతలంపు తెఱక శ గిట్టిద పోయిటమీఁద నెప్పుడే

చొప్పున నుండునో నిజముననుద్ది యెఱుంగముగానియుగ్మలీ!
చెప్పెడిదేమి బాలికలరీ చిత్తము లంబుతరంగలోలముల్
తప్పనో తాఁకునో కునుమనధన్వనియేటులు దైవికంబునన్.

టీ. ఉగ్మలీ=దమయంతీ! ఇప్పటిసీతలంపు తెఱంగు=ఈకాలమందున్న నీ
కోర్కీయొక్కరీతి, ఇట్టిదహో=ఇట్టిదేకానియ్య! ఇటమీదఁగ్=ఈపైని, ఎప్పుడు
=ఏకాలమందు, ఏచొప్పునఁ=ఏరీతిగా, ఉండునో, నిజముననుద్ది=నిజమైనసం
గతి, ఎఱుంగము=తెలిసికోలేదు, కాని, చెప్పెడిదేమి=ఏమిచెప్పఁగలము,
బాలికలచిత్తములు=చిన్నపిల్లలయొక్క మనస్సులు, అంబుతరంగలోలముల్-
అంబుతరంగ=కెరటములవలె, లోలముల్=చలించుచుండును, కునుమనధన్వనియే
టులు=మన్నునియొక్క దెబ్బలు, తాఁకునో=తిగులునో, శేక దైవికంబునఁ=
దైవవశమువలన, తప్పనో=తప్పిపోవునో. అఁగా విూనంటి బాలికల చిత్త
ములు మిక్కిలి చలించుచుండును. మదనబాగాలకు లక్ష్యములయిన మీచి
త్తములు కదలుచుండుటచే మన్నుని బాణములను లో(బడపు) కావునఁ గా
మునకులోబడని మీచిత్తము శేకాలమున కెట్లుండునో. కావున నిప్పటి
స్థితినిబట్టి కార్యమునెఱవేర్చు వీలులేదని భావము.

తా. సుందరీ! ఇప్పుడు కోరికయిట్లున్నను, నీపై కెట్లుగానుండునో నిజ
మైనస్థితిని తెలిసికొనలేదు. పిల్లలచిత్తములు కెరటములవలె చలించు
చుండును. అట్లుచలించుచున్నచిత్తములలో బుట్టికొరక స్థిరముగా నుం
డునో యుండనో యేమిచెప్పఁగలము. కావున నీయాపరికనవాక్యములనుబట్టి
కార్యము నెఱవేర్చుట దుర్ఘటము.

వ. శృంగారకళంకితం బయినయివ్వీషయంబునందుఁ బ్రేమాణి
కుండ నై యేను సర్తింప నంగీకరింపం గాని వే తొక్కకా
ర్యంబునకు నన్ను నియోగింపుము. దుర్ఘటంబయిన నది సం
ఘటించెద నని పలికిన నాపతత్త్రిపుంగవునకు ధాత్రీపురు
మాతపుత్రియి ట్లనియె.

టీ. శంకాక శంకితంబు=శంక చేర గలక చెందినది, అయినంబువ్విషయంబు నందుకో=అయినట్టి యీ కార్యమునందు, అనగా సందేశస్పదమయిన కా ర్యమందనుట. ప్రామాణికుండనై=నిర్ణయించువాడనై, ఏనువర్తింపకో, అంగీక రింపను=ఇష్టపడను, కాని, వేటొక కార్యంబునకు= వేటొక కార్యము నిమిత్త మై, నన్నుకో, నియోగింపుము, దుర్ఘటంబుఅయినకో=ఘటింపశక్యముకానిదై నను, అది=ఆ కార్యము, సంఘటించుకో= సమకూర్పగలను, అనిపలికెనకో, ఆ పత్తిపుంగవునకు= ఆపక్షిరాజమునకు, భాత్రీపురుషూతిపుత్రి - భాత్రీపురు షూతి=భూతవేద్యుడైనభీమరాజయొక్క, పుత్రి=కూతురైనదమయంతి, ఇట్లనియో=ఇట్లుపలికెను.

తే. నిషధభూపాలు నొల్లకే శ్రీ నృపతి నొరుని

నభిలషించితి నేని హంసాగ్రణ్య

యామవతి చంద్రు నొల్లక శ్రీ యన్య నొకని

నభిలషింపంగ నొంకార శ్రీ మాచరించు.

69

టీ. వాంసాగ్రణ్య! ఏకో=నేను, నిషధభూపాలుకో=నలుని, ఒల్లక=వరిం పక, నృపతికో-ఒరునికో=మఱియొక రాజును, అభిలషించితి నేని=వరించినచో, యామవతి=రాత్రి, చంద్రుని, ఒల్లక=వరింపక, అన్యనొకనికో=మఱియొకని, అ భిలషింపకో=వరించుటకు, ఒంకారము, ఆచరించుకో=అంగీకరించును. అనగా రాత్రిచంద్రునివిడుచుట యెట్టి దుర్ఘటమైనపనియో నేను నలుని విడుచుటకూడ నట్టిదియే యని భావము.

తా. వాంసరాజా! రాత్రి చంద్రుని విడిచిపెట్టి మఱియొకని వరించినట్లయిన నేను నలుని విడిచి మఱియొకనిని జేపట్టుదు.

తే. అబ్జినీమానసానురాగభివృద్ధి

యర్కసంపర్కమునఁ దక్క శ్రీ నగునె యెంట

నలుని దక్కంగ నొరునినేఁ శ్రీ దలఁతునెట్లు

విడుపు సం దేశమోహంబు శ్రీ విహగరాజ!

70

టీ. అబ్బినమానన..వృద్ధి-అబ్బినీ=తామరతీగయొక్క. మానన=చిత్తమందున్న. అనురాగ=ప్రేమయొక్క, వృద్ధి, అర్కసంపర్కమునఁబక్కఁ=సూర్యసంబంధముచేఁగాక, ఒంటఁ=మఱియొకచాచిచే, అగునె=అగువా? అనఁగా-నాదనుట వివాహరాజ=ఓహంసమా. నేను, నలుని, తిక్కంగఁ=నలునివిడిచి, ఒరునఁ=మఱియొకని, ఎట్లునలఁతుఁ=ఎట్లుగాఁగోరుదును, సంశేషమీహంబు=సంశేషమనెడి యజ్ఞము, విడువు=విడుపుము.

తా. ఓపక్షిరాజా! తామరల ననుసూర్యసంపర్కముచేఁగాక మఱియొక సంబంధముచేఁజేమకలుగని విధంబున నాకు నలునినంబంధముచేఁగాని మఱియొకనిసంబంధముచేఁజేమకలుగదుగాన సంశేషముఁడిచివెట్టిము.

అలం - సమాసోక్తి.

తే. అనలసంబంధవాంఛ నాశనిగుచయేని

ననలసంబంధవాంఛ నాశనిగుచయేని

చాలు సంశేషానక్రభాషణము లింక

దీరుణచక్రాంగ! శాఫక పక్షింక శక్తి!

71

టీ. వాఫక పక్షింక శక్తి = ఓలపక్షిరాజా! తిరుణ = దీరుణముగల, చక్రాంగ=ఓహంసమా, అనలసంబంధవాంఛ-అనల = నలుడుకాని పురుషుని యొక్క, అనఁగా-నలవల్లభినియొక్క యనుట, సంబంధ=స్నేహమందు వాంఛ=కోరిక, నాకు, అగున మేని=నిట్లయిన, అనల సంబంధవాంఛ=అగ్ని హోత్రునియొక్క సంబంధమండలి శోరిక, నావఁ, అగున మానె=అగునుజామీ, అనఁగా-నలునివదలంబున, శేనిచో ననలములోఁబెట్టెనుని భావము. ఇంక=ఈపైని, సంశేషానక్రభాషణములు=సంశేషముచేఁ గుటిలములగు మాటలు, చాలు = చాలింపుము,

తా. ఓపక్షిరాజమా! నలునిసంబంధముమాని మఱియొకని సంబంధమందు నాకుఁ గోరికయుండినచో అగ్నిహోత్రునిసంబంధమందుఁ గోరికయున్నట్లు తలంపుము- అలం - శ్లేష.

ఉ. దివ్యఖగేంద్ర! నమ్మపు మశ్చ దిన్నను నియ్యెడ నాకు విప్రలు

భవ్యవహారము న్నిలువఁ బట్టఁగ నేమిఫలం బశక్యశం
కాన్యభవార హేతువనఁ గల్గినమాటయ వేదవాక్యముల్
భవ్యవిచార! కావనినభావన సేయుమ యెవ్వి వేదముల్. 72

టీ. భవ్యభావంబ్ర=పక్షిరాజా! సంబంధమైన పక్షిరాజా! ముద్ర= మనస్సునం
దు, ఇయ్యుద్ర= ఈపక్షి, ననాత్= నమ్మవు= నమ్మకుంటివి, నాకు= విప్రలంభవ్య
వహారము= నన్ను సంబంధించినదెన్న ప్రయత్నమును, నిలువఁ పట్టఁగ= నిలు
కడగా నుండుటకు, ఏమి ఫలంబు= ఏమి ప్రయోజనము, అనఁగా నిన్ను సంబం
దించినచో నా పక్షిఫలముగలదు? అనిభావము. అశక్య... హేతువు-అశక్య = శ
క్యముకాని, శంకా= సంశయములుకల, వ్యభిచార హేతువు= అజ్ఞానకారణముక
లవి-అనఁగా నేవాక్యములకు వ్యభిచారకారణమున్నది శంకింపం దరముకాదో,
యద్దేవాక్యముల భావము. వ్యభిచారమనఁ గాదుప్రీతియందుట. అనఁ= అనిపలుక
గా, కల్గినమాటయ= కలిగినట్టి వాక్య సే, వేదవాక్యముల్= వేదవిచారమువిరె
ప్రమాణమైనవి. భవ్యవిచార= పరిష్కారమును అజ్ఞానమునలవాడ! కావనిన
= అని వేదములుకానన్నిచో, యే వేదముల్= నివి వేదముల్, భావనసే
యుమ= అలోచింపుము.

తా. ఓ పక్షిరాజా! నాపక్షినివాక్యము శాంతుపఱచివచ్చు? నేను గపటపు
వాక్యములు పక్షికి నిన్ను సంబంధించినచో నా పక్షి ప్రయోజనము? కావున నామా
టలయందు విచారలేదని నమ్ముము. విచారముచేయు మాటలేకదా వేదవాక్యముల
నలుడును. అందువలన నామాటలందు విచారలేదుకావున నామాటలు వేదము
ల్యములనెచ్చును. కానిచో నీవి నేపములనఁగా నెట్టిదో చెప్పుము. మఱియు
వేదము లనత్యమయినచో నావాక్యము లనత్యము లోనని యెంచుము.

తే. తండ్రి నిమిథాధిపతి కీర్తన తక్కి యొరున

కీడలంచిన నే విహారేంద్ర! వినుము

దేహమనలంబునకు నాహుతి గనొనర్చి

యతిని బొందంగఁ గందు జగన్తాంతరమున.

73

టీ. విహారేంద్ర=పక్షిరాజా! తండ్రి=నాతండ్రియగు భీమరాజు, నిమిథాధిప

లిక్ = నలునికి, ఈక = ఇయ్యక, తక్కి = మాని, ఒరునకు = మఱియొక రాజునకు,
 ఈదలంచిన = ఇచ్చుటకీర్తనచో, నేక = నేను, దేహమణి = శరీరమును,
 అనలంబునకు = అగ్నికి, అహుతిగ, ఒనర్చి = హోమముగాఁ జేసి, అలినిక్
 = అనలుని, జన్మాంతరమున = మఱియొక జన్మమందు, పొందిక్, కిక్, కిందు =
 పొందఁగలను.

తా. ఓపక్షిరాజు! నాపొండ్రి నలమహారాజునకు వన్నీయక మఱియొకని కిచ్చినచో నాశరీరమును వెంటనే యగ్నికర్పించి రెండవజన్మమందైనను నలునిఁ బొందక మానను.

శా. తద్దాసీత్వపదంబు కైకొని కృతార్థత్వంబునుం బొందుదుం
 దద్దివ్యాంఘ్రసోజపందనవిధిం శ దాత్పర్యముం జెందుదుం
 దద్దాక్షిణ్య మపేక్ష సేయుదు మదిం శ దిక్షేపకుం జొత్తునే
 దద్దోరంతర పీఠజేరుతుఁ గుచ శ ద్వంద్వంబు నీనత్కృపన్ .74

టీ. తద్దాసీత్వపదంబు = అతినియొక్క సేవాపానమును, అనఁగా సేవననుట.
 కైకొని = చెంది, కృతార్థత్వంబునుం = ధన్య స్థితినును, పొందుదును. లిత్... వి
 ధిక్, లిత్ = నలునియొక్క, దివ్య = మనోహర మైన, అఘ్రసోజ = పాదపద్మము
 లకు, పందనవిధిక్ = నమస్కారము చేయుటయనుపనియందు, దాత్పర్యమున్ =
 అత్యాసక్తిని, చెందుదుక్ = పొందుదును, లిత్ = అనలమహారాజుయొక్క, దా
 క్షిణ్యము = దయను, మదిక్, అపేక్ష సేయుదుక్ = కోరుదును, ఏక్ = నేను, త
 లేపకుక్ = అనలుని సేవను, చొత్తున్ = పూనుకొందును. దద్దోరంతరపీఠ - లిత్ =
 అనలునియొక్క, దోర్ = బాహువులయొక్క, అంతరపీఠ = పీఠముపలెనున్న
 మధ్యభాగమందు, అనఁగా పక్షస్థలమందనుట, నీనత్కృపక్ = నీదయచే, కుచ
 ద్వంద్వంబుక్ = స్తనయుగ్మమును, చేరుతుక్ = చేర్చెదను.

తా. ఓపక్షిరాజమా! అలిని దానినైయుండి, ధన్యరాలనగుదును. అలిని
 పాదపద్మములకు నిత్యము నమస్కరించి కృతార్థరాలనగుదును. అతినిదయనే
 కోరెదను. అలినిసేవనే చేయుచుందును. నీదయవలన నలినినే కాఁగించుకొన
 దును.

తే. అతనిఁ గోరుదు నే నంతరంగసీమ

నంతఁ జింతామణికిఁ జింతరీయాచరింపఁ
బద్ధముఖుఁ డై నయతఁడు నాశపాలి కనఘ
పెన్నిధానంబు మాటలుక వెక్కులేల.

75

టీ. అనఘ=పాపరహితుఁడా, నేను, అంతరంగసీమ=హృదయమందు, జి
అతని=నలుని, కోరుదు=వరింతును, అంతి=అతనిఁగోరినపైని, చింతామ
ణికి=చింతామణి నిమిత్తమును, చింత, ఆచరింప=విచారింపను, చింతామణి
యనఁగాఁ గోరినకోరుకొనిచ్చెడి యొక దివ్యరత్నము. ఆదివ్యరత్నముకంటె
నలుఁడు ప్రియుండనిభావము, పద్మముఖుఁడు=పద్మమువంటి ముఖముకలవాఁడు
(పద్మనిధిలోనుగాఁ గలనిధులుకలవాఁడు), విషయతిఁడు=అయినట్టి యానలుఁడు,
నాపాలికి=నాకు, పెన్నిధానంబు = పెద్దపెట్టవంటివాఁడు, వెక్కులు, మాట
లు, ఏల=వెక్కుమాటలతో నేమి ప్రయోజనము. ఆనలుఁడే నాకుఁ బెన్నిధి.
అతనికింటె నన్యమేమియు నక్కఱలేదని భావము.

అ. పక్షింబమా! పెక్కుమాటలతో నేమి ప్రయోజనము? నలమహారాజా
ను నే నామనసులోఁగోరెను. అతఁడు నాకు లభింపవో? చింతామణిని
గూర్చి యైనను విచారింపను. అతఁడు నాకు నిదవంటివాఁడని నమ్మియున్నాను.

తే. వింటిఁ దద్గుణనికరంబు నీ వీను లలరఁ

గంటి నాతని మోహసంక్రాంతిఁ దిశలఁ
బోలఁ దలఁచితి నీరంధ్రబుద్ధిధారఁ
జాల వలచితి నతని నే నీ సత్య మీదియ.

76

టీ. తద్గుణనికరంబు=ఆనలమహారాజుయొక్క గుణ సముదయము, వీనుల
లర=చెవులపండువుగా, వింటిని, దిశల=దిక్కులయందు, అతని=ఆనలుని,
మోహసంక్రాంతి=మోహసంక్రమణముచే, అనఁగా నలునియందలి మోహాతి
శయమున నున్నాదావస్థనుబొందియుంటుంటేసి జగత్తులయ నలమయముగానే
కనఁబడుటచే బ్రతిదిక్కునందు నలునిఁ జూచుచున్నానని భావము, కంటిని=

చూచితిని, నీరంధ్రబుద్ధిధారణ-నీరంధ్ర=అవకాశములేని, అనగా నితరజ్ఞానమునకుఁదావులేని, బుద్ధిధారణ=ధారవంటి బుద్ధిచే-అనగా నెడతెగని బుద్ధిచే ననుట, పోలె, తలచితి=సమానురాల నగుదు ననితలంచితఱి, ఆతని నే=అనబుని నే, చాల=మిక్కిలి, ఎలచిత=ప్రేమించితఱి, ఇదియ సత్యము=ఇదే నిజము.

తా. ఓవిహంగమా! నలుగురునికరియిని శివులపండువుగా వినియున్నాను మోహముచే నతనిఁ బ్రతిదిక్కునందుఁ జూచుచున్నాను. ఎడతెగనిబుద్ధిచే నతనికి సమానురాల నగుదును నని తలంచితఱి. ఆతనినే చాలఁ ప్రేమించితఱి. ఇదే సత్యము.

నీ. ఆతనిఁగూర్చి నాశ్రవణాంబు రక్షింపు
మితయు నీచేతి క దేమిసెప్ప
నాశ్రితసంరక్షణాభ్యుత్థిం బైన
పరమపుణ్యంబు చేపట్టు మిపు డ
మిథ్యాచిశంక యేమిటికిఁ దాటించెద
నవలంబనంబు నేమకు విలంబ
మనురాగజలధివేలొంతర్విన్మగ్నఁ
దెప్పవై ననుఁ జేర్చు క తిరమునకు

తే. ధర్మపరులు వరాటికారదానమాత్ర
లాభమునకైన మెత్తు రుత్తములలోనఁ
బ్రాణనాథప్రదానతత్పరుఁడవైన
నిన్ను నేమని మెత్తునో క నిర్మలాత్మ!

77

టీ. ఆతనిఁగూర్చి = అనలమహారాజును గూర్చి, శాశ్రవాంబు = నాయొక్కజీవమును, రక్షింపుము = కాపాడుము, ఇంతయు = ఇదంతయు, నీచేతిది = నీచేతిలోఁసంగతి, ఏమిచెప్పె = ఏమిచెప్పఁగలను, ఆశ్రిత...ఉత్థితంబు-ఆశ్రిత=ఆశ్రయించినవారలను, సంరక్షణ=రక్షించుటవలన, ఆభ్యుత్థితంబు = పుట్టి నది, మన పరమపుణ్యంబు=అంబున పెద్దపుణ్యమును, ఇపుడు=ఈసమయమందు,

చేపట్టుము=అవలంబింపుము, లేక, పొందుము. మిథ్యావిశంక=పట్టి సందేహము
ను, ఏమిటికి=ఎందుకు, పాటించెదవు=స్వీకరించెదవు, అసంగా లేనిపోనిశంక
లను గారణముగాఁజేసికొని విచారముంచకుమని భావము. విలంబము=ఆలస్యము,
అవలంబనంబుకొనెయకుము=కయికోసకుము, అనురాగ...నిర్వృక్ష-అనురా
గ=ప్రేమ యనెడు, సలభ=సముద్రముయొక్క, నేల=ఒడ్డుయొక్క, అంతర్=మ
ధ్యమందు, వినిర్వృక్ష=మిక్కిలి మునిగినదానను, తెప్పవై=నావవై, నమన్,
తీరంబునకు=ఒడ్డునకు, చేర్చుము, ధర్మపరులు=ధర్మాసక్తిగలవారు, వరా
టికాదానమాత్రము-సంపాతిక=గవ్వయొక్క, దానమాత్ర=ఈవిమాత్రమగు, లాభ
మునకు-విరన్=ప్రయోజనమునకైనను, ఉల్లములలోనకొ=మనస్సులో, మెత్తు
రు=మెచ్చుకొందురు, ఓ నిర్వలాశ్చ=ఓ నిర్వలమైన అంతఃకరణముకలవాడా!
ప్రాణనాథ...త్పరుడవు-ప్రాణనాథ=భర్తను, ప్రదాన=ఇచ్చుటయందు,
తత్పరుడవు=ఆసక్తిగలవాడవు, నివసన్ముక=అయివట్టినిమ్నును, నీమని మె
త్తుకొ=నీమని మెచ్చుకొందును.

తా. ఓపక్షిరాజమా ! అనలమహారాజుతో నన్నుగూర్చి రక్షిం
పుము; ఈకార్యమంతయు నీచేతిలోనున్నది. ఆక్రతులసంరక్షించుటవలన గలి
గింఫలమును నొందుము. ఇంకి సంశయమును విడిచి పెట్టుము. ఆలస్యముచేయ
కుము. అనురాగమనెడి సంప్రమందు మునిగియున్న నాకుఁ దెప్పవై యొడ్డును
జేర్చుము. లోకములో స్వల్పాపకారముజేసినను, ధర్మాత్తులు మనంబున నెంత
యో సంతసించుచుండఁ బ్రాణేశ్వరుని నాకు సమకూర్పఁ బాటుపడుచున్న
నిమ్నును బొగడుటను నాతరమగునా? నీవుచేసిన యుపకారమువలన నాకు
వాడముచున్న సంతోషమునకు హద్దులేదు.

చ. మనమున లోకపాలు రెనరమండ్రనుమెచ్చఁ, దృఢీకరింతుఁ ద
క్కిన సురకోటి, రాసుతులఁగీడ్పడఁ జూచుటఁ జెప్పనేటికిం
గొనకొని యాన్యపాలునకుఁ గూర్చుటకై శపథంబుచేసెదకొ
ననవిలుకాని పాదనలీనంబులపై రతి చన్నుదోయివై. 78

టీ. మనమునకొ = మనసునందు, లోకపాలురెనమండ్రను = అన్యధికా

ఊరను, మెచ్చున్ = కోరను, తక్కినసురకోటిన్ - తక్కిన=మిగిలిన, సురకోటిన్ = దేవతలను, తృణీకరింతున్ = తిరస్కరింతును, రాసుతులన్ = రాకుమారులను, కీడ్పడన్ చూచుటన్ = తిరస్కరించుట, చెప్పనేటికిన్ = చెప్పుటయెందుకు, కొనకొని = ప్రయత్నించి, అన్యపాలునకున్ = అనలమహారాజునకు, కూర్చుట్టకై = ప్రియపడుటకై - (అనగా నలునినే నేను వలతుననుట కనుట, ననవిలుకాని = మత్తెనునియొక్క, పాదనిలినంబులపై = పాదపద్మములపైని, రతిచన్నుదోయిపై = రతినేవియొక్క స్తనయు గళంబుపై, శపథంబుచేసెదన్ = ప్రతిజ్ఞచేసెదను.

తా. అష్టదిక్పాలకులు తమమనంబులలో ననువదించుచు వలంపుకొని విరించి నను దిరస్కరించెదను. అష్టదిక్పాలకురనే తిరస్కరించినపుడు తక్కినవారిసంగతి జెప్పవలయునా? ఇదిగో, మాడు! రతిచన్నులయొద్ద శపథముచేసి చెప్పుచున్నాను! నలునినే నేను గాచుంతును.

క. కార్యమిది కాలయాపన

ధైర్యసహముకాదు చను ముదించితగతి నో

యార్యభవన్నయఘోరం

ధర్యము చూతముగదా యురదాత్తస్ఫురణన్. 79

టీ. ఓలర్య=ఓపూజ్యుడవైన హంసరాజా, ఇది, కార్యము=చేయదగినది, కాలయాపన=కాలమును నిడలఁబుచ్చుట, లేక కడపుట-ధైర్యసహము=ధైర్యముచే నిహింపదగినది కాదు, ఉదంచితగతిన్ = బిచ్చుచున్న గమనముచే, చనుము=చావు; భవన్నయ ధౌరంధర్యము - భవత్=నీయొక్క, నయ=నీతియొక్క. ధౌరంధర్యమును=చాతుర్యమును, ఉదాత్తస్ఫురణన్ = నీయదార్యాతి శయమును, చూతము + కదా.

తా. ఓహంసరాజా! నన్ను నలునితోఁ గూర్చుట చేయవలసిన కార్యము. ఇది ధైర్యముతోఁ గాలముఁ బుచ్చుట కష్టము. నీవుత్పరితగమనముతోఁ జావు. నీ నీతిచాతుర్యమును నీయాదార్యమును చూచెదను గాక.

తే. అతఁడు శుద్ధాంతగతుడై నరయపుడు నీవు

నాప్రసంగంబు సేత విన్ననువు గాదు

భామినీముఖదాక్షిణ్యబలముకలిమి

నితరకాంత నిషేధించు నెవ్వరై న.

80

టీ. అతడు=అనలుడు, శుద్ధాంతగతుడు=అంతఃపురమును పొందినవాడు, వినుతువుడు = వివ సమయమునందు, నీవు, నాప్రసంగంబు సేత = నాప్రసంగము చేయుట, విన్ననువుగాదు = బాగుగాదు, భామినీముఖ దాక్షిణ్యబలము కలిమి - భామినీ = తన స్త్రీలయొక్క, ముఖదాక్షిణ్యబలము కలిమి = మొగమోటుయొక్క బలిమికలిగియుండుటచే, ఎవ్వరైనా = ఎటువంటివారైనను, ఇతరకాంత = పరకాంతను, నిషేధించు = వలదను.

తా. ఓవివాహమా! నాసంగతి నలమఘోరా జంతఃపుర స్త్రీలయొద్ద నున్నప్పుడు తెలియజేయుము. నాకము వనభార్యయందున్న ప్రేమాతిశయముచే నెటువంటి స్త్రీనైనను వలదని తిరస్కరించుట సహజము.

ఉ. నాగతి విన్నవించుట యశనర్హము సుమ్ము నిజావరోధనం

భోగనితాంతతృప్తుడగు భూపతికి సలిలంబు దప్పిపో

ద్రాగినవారి కింపగునె తన్నును దియ్యదనంబు వాసనా

యోగము గల్గెనేని విహంగోత్తమ! నిర్మలవారిపూరముల్. 81

టీ. నిజ.....తృప్తుడు, జ=తనయొక్క, అవరోధ=అంతఃపుర స్త్రీలవలన కలిగిన, సంభోగ = రతిక్రీడచే, నితాంత=మిక్కిలి, తృప్తుడు=తనివిశేషించినవాడు, అగుభూపతికి = అయినట్టి నలునికి, నాగతి = నాసమాచారమును, విన్నవించుట = తెలుపుట, అనర్హముసుమ్ము = తగదునుమీ, దప్పి=దగ, పో = పోవునట్లుగా, సలిలంబున్ = నీటిని, ద్రాగినవారికి, విహంగోత్తమ=పక్షి శ్రేష్ఠ, నిర్మలవారి పూరముల్ = నిర్మలమైన నీటిముంపులు, తన్నునుగొల్లదనమును, తియ్యదనమున్ = మాధుర్యమును, వాసనాయోగమున్ = మంచి వాసనయొక్క సంబంధమును, కలిగినేని = కలిగి యున్నప్పటికిని, ఇంపగునె = రుచించునా - రుచింపనుట.

తా. ఓపక్షిరాజమా! దప్పిపోవునట్లుగాఁ గడుపార నీరు ద్రావినవారికి చల్లనై తియ్యఁదనముగలిగి పరిమలించుచు మఱితఱిమేలయిన నీరపూరము కలిగినను తృప్తికలిగింపలేనివిధమున నంతఃపుర స్త్రీలవలనఁ గలిగిన సౌఖ్యముచేదని విఁ జెంది మరుఁడపశమించియున్నపుడు నలునికి నాస్త్రీలకంటె నెక్కువ నయ్యు నానమాచారము తృప్తిఁగొలుపదు. కావున నట్టిసమయములోఁ గాక మఱియొక సమయముఁజూచి విన్నవింపుము. అట్లైన కార్యము నెఱవేఱుము.

తే. అధికరోషకషాయితోస్వాంతః డైన

నరపతికి విన్నవింపకు శ నాయవస్థ

వైత్యదోషోదయంబునఁ శ బరుసనైన

జిహ్వకకుఁ బంచదారయుఁ శ చేదుగాదె.

82

టీ. అధిక... స్వాంతఃఁడు-అధిక=విక్రియ, రోష=కోపముచే, కషాయిత=కలుషమైన, స్వాంతఃఁడు=చిత్తముకలవాఁడు, అయి నరపతికి=వినరాజునకు-అనఁగా నలునకనుట, నాయవస్థ=నాదశని, విన్నంపకు=తెలియఁ బఱుపకుము, వైత్యదోషోదయంబున=వైత్యాధిక్యముచే, పరుసనైన=బిటుకునాఁతిన, జిహ్వకకు=నాలుకకు, పంచదారయు=చేదుగాదె=చేదుకాదా; అనఁగా నగుననుట.

తా. వైత్యాధిక్యము కలవాని నాలుకకుఁ బంచదారసహితము చేదైనవిధమున నధికకోపముతోఁ గూడియున్న నలునకు నాయవస్థ, లేక, గుణములు, మంచివైనను రుచింపవు, గనుకఁ దెలుపవలదు.

ఆ. కదిసి నాతెఱంగు శ కార్యాంతరాన క్త

చిత్తుఁ డైనపతికిఁ శ జెప్పవలన

దనవబోధనిద్ర శ యనమానముద్రకుఁ

బ్రథమకారణంబు శ పక్షిరాజ!

83

టీ. పక్షిరాజ, కార్యాంతరాన క్తచిత్తుండు-కార్యాంతర=మఱియొక కార్యమునందు, ఆన క్త=తగిలియున్న, చిత్తుండు=మనస్సు కలవాఁడు, వినపతికి=విననలునకు, కదిసి=సమాపించి, నాతెఱంగు=నానీతి, చెప్పవలవదు, అనబోధనిద్ర =

ఎఱుంగుటలేమి యనునద్ర - విద్రించునప్పటివలె చెప్పకొన్నమనవి నెఱుంగఁ
జాలనట్టి స్థితి, అవమానముద్రకుఁ = అవమానమునెడు గుఱుతునకు, ప్రథమకార
ణంబు = మొదటి కారణము. అనఁగాఁ ప్రభువుఁకార్యాంతరాసక్తులయి నప్పు
డు యాచకులు తమప్రార్థితార్థములఁ గూర్చిమనవిచేసికొన్నచో వారు వాని
నెఱుంగఁగూడునట్టిస్థితిలో లేమిచే యాచకుల నవమానింపక మానరు. కావున
నీవు కార్యాంతరాసక్తుడయి కాన నీమనవి నెఱుంగఁజాలకున్న నలునకు నా
యవస్థ విన్నవించినచోఁ గార్యవైఫల్యమేకాక యవమానమును గూడఁబొం
దుదువు. అట్టి సమయములందు మనవిచేయవలదని భావము.

తా. ఓపక్షి రాజా! మనవి నెఱుంగ లేనట్టి తెలివిమబ్బుననున్న ప్రభువు మనవి
చేసినవానికి నవమానము కలిగించునుగాన కార్యాంతరాసక్తుడైన గాజనకునీవు
పలికినమాటలు విన్నవైక యవమానము కలిగించును. కనుక, సమయముచూచి
మనవిచేయుము.

వ. కావున ననననం కింకి యాత్మంతికాసిద్ధివిలంబసిద్ధుల
యందు నీకు నయ్యది శుభంబై తోచునదియ చూచుకొ
నునది యని యవ్వైదర్భి మదనోన్మాదంబునఁజేసి లజ్జాభరం
బుజ్జగించి కులకన్యాజనంబులకు నుచితంబులు గానియతి
ప్రౌఢనచరంబులం బలికిన.

84

టీ. కావునఁ = కాఁబట్టి, అననంబుఁ + కింకి = సమయము దెలిసికొని, అ
త్యంతికా... సిద్ధులయందుఁ - అత్యంతిక = శీఘ్ర) కాలములో, అసిద్ధి = కార్యమువి
ఫలమగుట, విలంబ = ఆలస్యముగా, సిద్ధి = కార్యసాఫల్యముఁ బొందుటయు,
ఈరెంటియందుఁ, నీకు, ఎయ్యది = ఏది, శుభంబు = మంచిది, వి, తోచుకొ, అది
య = దానినే, చూచుకొనునది = ఆలోచింపఁ దగినది - అనఁగా శీఘ్ర) కాలము
లోఁగార్యము విఫలముగాఁ జేసికొనటకంటె నాలస్యమైనను గార్యమును స
ఫలముగాఁ జేసికొనటయే మంచిది కావున విలంబమైనను సహించి సమయము
నకు వేచియుండి కార్య మెట్లయిన సఫలమగునట్లు చేయవలెననిభావము. అని, అ
వ్వైదర్భి = ఆదమయంతి, మదనోన్మాదంబునఁ + చేసి = మన్మథతాపముచే తన్ను
మఱచి, లజ్జాభరంబుఁ = లజ్జాతిశయమును, ఉజ్జగించి = విడిచి, కులకన్యాజనంబు
లకుఁ = తమక్షత్రియకులమందుఁ బుట్టినకన్యలకు, ఉచితంబులు = తగినవి, కాని

యతిపౌధవచనంబులు=కానట్టి పౌధవాక్యములను, పలికినట్=పలుకఁగా
వైపద్యముతో నన్వయము.

ఉ. ఆపరమేష్ఠివాహన కుశలగ్రణి భీమతనూజ మన్తథా
జ్ఞాపరతంత్రతన్ నలనశంపదమానసఁగా నెఱింగి చం
చూపుటమానమునఁగదటిఁజూచి వినిద్రవివేకశాలి యు
ద్యాపనచేసెఁగన్నుఁగొనలందుఁదొలంకఁగ మందహాసమున్.

టీ. వినిద్రవివేకశాలి-వినిద్ర = సంకోచములేని-వికాసముగల, వివేక=జ్ఞాన
ముచే, శాలి-ఓస్పచున్న, ఆపరమేష్ఠి... అగ్రణి-ఆపరమేష్ఠివాహన=హంసయొ
క్క, కుల=పంకమునకు, అగ్రణి=శ్రేష్ఠుఁడు-అనఁగా రాజహంసశ్రేష్ఠుఁడనుట,
భీమతనూజ=దమయంతిని, మన్తథాజ్ఞాపరతంత్రతన్-మన్తథ=మన్తఘనియొ
క్క, ఆజ్ఞ=ఆజ్ఞకు, పరతంత్రతన్ = లోబడినదగుటచే, నలవశంపదమానస
గా=నలునకు పశమైన మనస్సు కలదానినిగా, వశింగి, తన్=నమయమును,
చూచి=కనిపెట్టి, కన్నుఁగొనలందు, మందహాసము=చిఱునవ్వు, తొలంకఁ
గ=ప్రసరింపఁగా, చంచూపుటమానమున=చంచూపుటయొక్క, లేక,
దొన్నెపం టిచంచువుయొక్క, మానభంగిని, ఉద్యాపనచేసె=చాలించెను.
అనఁగా నాహంసము మందహాసముచేసి దమయంతితో పట్టుపలికెనని యర్థము.

తా. జ్ఞానశాలియైనవాహంసశ్రేష్ఠుఁడు, దమయంతి మన్తథాజ్ఞకు లోబ
డినదైనలమహారాజునువలించియున్నట్లు తెలిసికొనితన కార్యము నిజవేదించు
లకు మిక్కిలి సంతసించుచు గిరిగి యిట్లు పలుక నారంభించెను.

నీ. విను మింతి! యీయర్థమును ఘటించఁగ జేయఁ

బుష్పనారాచుండు శీ పూటకావు

సమయాపలానన్యశసౌందర్య మగుమిథు

నంబుఁ గూర్చకపోదు శీ నలినజనకు

నినుఁజేరి నిషధనాశ్రమని యింద్రియములకు

నిజదేవ భూయంబు శీ నివృట్టి

గన్నులుచల్లగాఁగ ననుగొందు నేను మి
మిరువుర దేవి దేవరనుబోలె

తే. నీవు మా రాజువైఁ గూర్చి నీ నిలుపుగలిగి
చిత్త మఱి సేయ కున్నట్లు నీ చెప్పితివుడు
వినుము నీవును నతని నె నెమ్మనమునందుఁ
గలుగు నీమీఁది ప్రేమంబు నీ నలినవదన.

86

టీ. ఇంతి=దమయంతి, వినుము, ఈయర్థమును = ఈకార్యమును, ఘటింపఁ
గల్గి + చెయ్ = సమకూర్చుటకు, పుష్పనారాయందు = మన్మథుఁడు, పూటకాఁ
పు = జామీనుదారుఁడు, అనఁగా - మీరరువును నొండొరుల గుఱించి మదనపీడనను
భవించుచున్నార. కావున తప్పకయున్నని నెఱవేఱునని భావము. నలినజనకుఁ
= బ్రహ్మకు, సమరూపలావణ్య సౌం. ద్యము - సమ = సమానమైన, రూప = ఆకార
ము, లావణ్యము = శరీరమందున్న సుగుణ, సౌందర్యము = చక్కదనముగలది,
అనఁగియుండు = వెనటువంటి దంపతులను, కూర్చుపోడు = చేర్చకతీటదు,
నినుకో, పే, సమధి నాగు నింద్రియములకుఁ = నలుని యింద్రియములకు, నిజదే
వభూయంబు - ... = తమయొక్క, దేవభూయంబు = దేవత్వము, నివృట్టిల్లఁ
ప్రవర్తల్లును - అనఁగా - నిన్నుఁజేది నలుని చేసేరారాదీంద్రియంబులు దేవతలవలె
వధికసౌఖ్యమును కలందుఁ దమదేవత్వము (నింద్రియత్వము) స్థావరకమగు
నట్లుచేయుచుండు యెను, నేనా, మిరువురకుఁ, దేవిదేవరనుబోలె = దేవినివలెను
దేవునివలెను, కన్నులుచల్లగా, కనుగొందుఁ = చూచును, ఇపుడు, నీవు, మారాజు
వై = మాననిపై, కూర్చునివు = ప్రేమయొక్క స్థిరత్వము, కలిగి, చిత్తము = మ
నస్సును, అఱి సేయక = చలింపఁజేయక, ఉన్నట్లు, చెప్పితివి. అతని నెమ్మనమునం
దుఁ = నలునిమనస్సునందు, కలుగునీమీఁది ప్రేమంబు = కలిగియున్న నీవైకూర్చిని,
నలినవదన = దమయంతి, వినుము = అలింపుము.

తే. వెలది సంకల్పసోపాననీవితతియందు

నతఁడు నూడంగ సంచరిం నీ తహరహంబుఁ

ధరణిపుడు దీర నిశ్వాస శీ భరమునించుఁ

నద్యుతముగాదె యీచంద శీ మరసిచూడ.

87

టీ. వెలఁది = నమయంతి, అరెడు = ఆనలుడు, చూడంగి = చూచునట్లుగా, అహరహంబు = ప్రతిదినము, సంకల్ప సోపానవి తి తియందుకొ - సంకల్ప = నిలునితో రికలనెడు, సోపాన = పెట్టియొక్క, వితితియందు = సమాహమునందు, సంచరింతువు = తిరుగుచుండువు, ధరణిపుడు = ఆనలుడు, దీర్ఘనిశ్వాసభరము = విట్టూర్పు తాయవలన - నింపుకొ = కడుచుచుండును, ఈచందము = ఈసంగతి, అరసిచూడకొ = అంగనింపఁగా, అద్యుతముగాదె = అత్యర్థముకాదా? అనఁగా - భోక్తముగఁ జేయుచున్నవానికే కూర్గానమవలన విట్టూర్పు గలుగుట సహజము. అట్లంట నలుఁ సంకల్పకేణియనెడి సోపానమునకి నధిరోహించుచున్న నమయంతికె గిల్లవలసిన విట్టూర్పు వలనకే గిల్లుట యాత్యర్థము. మఱియు నలుడు సర్పదా నిన్ను స్పృశించుచుండుటచే నతినిశీనీవు గాని చెచ్చుచుండువు. అప్పుడెందు నీ సమాగమాభావము. విట్టూర్పు పుచ్చుచుండునని భావము.

అల - అసంగతి.

తా. నలుడు చునంబున సర్పదా దమయంతినే స్పృశించుభావించేఁజూడసూపుచున్నప్పుడు భావికామపీడకుడై విట్టూర్పు పుచ్చుచున్నాడు. దమయంతీ! నీయం దగని కెంతి కేమయున్నదో చూడుము.

తే. హంసతూలికాతల్పాబునందు మేని

జేర్చి నప్పుడు నేత్రరాశీనయుగము

చేరి చుంబించి మోహింపఁ శీ జేయుదు రన

నతివ ! నిద్రయు నీవు నే శీ మాదురొక్కొ.

88

టీ. అతివ = ఓదమయంతీ, హంసతూలికా తల్పాబునందుకొ - హంస = హంసలయొక్క, తూలికా = చిన్నయొకలచే రచింపఁబడిన, తల్పమునందుకొ = శయ్యయందు, మేనుకొ = శరీరమును, చేర్చినప్పుడు, — అనఁగా నలుడు శయనించునప్పుడనుట - నేత్రరాశీన యుగముకొ = నేత్రపద్మయుగమును, చేరి = సమీపించి,

చుండించి=ఘడ్డాడి - మోహింప, చేయుదురు, అనఁ=మోహింపఁజేయఁగలరని చెప్పవలసినపుడు, నిద్రయు, నీవును, అనగా - దమయంతియగుట జొదురు + ఏమి + ఓక్కొక్క=అగుదురేమో, అనగా - నలుఁడు నిద్రతోఁగాని, నీతోఁగాని, విహరించునుగాని మఱియొకదానిని జేపట్టఁడని యర్థము.

తా. ఓదమయంతీ! నలుఁడు హంసశూలికాతల్పమునందు శయనించియున్నపు డతని నేత్రములను ముగ్ధాడి నిద్ర మోహింపఁజేయఁగలదు. లేనిచో నీవు మోహింపఁజేయఁగలుగుదువు. కాని యితరులెవ్వరును మోహింపఁజేయలేరు.

వ. బాల ! యీ వేళ్ళమయభవన్తూర్తిసౌందర్యసందర్శనలాలనుండును, నశ్రుధారాధౌతనీర్ణలోచనుండును, నిశ్వాసపరంపరానంపాతిపరిష్కూనపాటలాగరుండును, బ్రవాళశయ్యాచరణకంపితశరీగుండును, నాదనదాహజ్వరారంభకంపితస్వాంతుండును నై విప్రలంభవేడినావికారింబున నెకాండహాసంబును, నకారణభయంబును, నననసాశయ్యాముత్థానసంభ్రమంబును, నలత్కృప్రేక్షణంబును, నప్రతివచనవాగారింభణంబునుం గలిగి యూర్తిధారాప్రవాహంబున మూర్ఛాంధకారపంకుంబున మునుంగుచున్నవాఁడు భవత్స్వావకంబైనదోషంబునకు వెఱునెఱు దాస్యంబునకైన లజ్జంపఁడు. 89

టీ, బాల = ఓ నమయంతీ, ఆలేఖ్య...లాలనుండును-ఆలేఖ్యమయ = చిత్రపటరూపమైన, భవన్తూర్తి=నీయాకారముయొక్క, సౌందర్య=చిక్కదనమును, సందర్శన=చూచుటయందు, లాలనుండును=అనర్థగలవాడును, అశ్రు...లోచనుండును-అశ్రు=క్ష్మిటియొక్క, ధార=ధారలచే, ధౌత=కడుగఁబడిన, వీర్ణ=పొడువైన, లోచనుండును=నేత్రములు గలవాడును - అనగా విరహాతిశయంబునఁబొడముచున్న బాష్పము కన్నులనుండి వెడలుచుండ నేత్రముల కల్పవమంతయుఁబోయి స్వచ్ఛముగా నున్నవని భావము. నిశ్వాస...అధరుండును - నిశ్వాస=నిట్టూర్పులయొక్క, పరంపరా=సమాహమయొక్క, సంతాప=పడుటవలన, పరిష్కూన=వాడినదియు, పాటల=తెలతెల పోవుచున్నది,

యనగ్గు, అధమందును=అధరోష్ఠముగలవాడును, ప్రవాళ...శరీరుండును-ప్రవాళ = చిగుళ్లచే, శయ్యా = తలముయొక్క, చరణ=కల్పించుటచే, కంపిత=చలనమునొందుచున్న, శరీరుండును=దేహముగలవాడును- అనఁగా విరహములకుఁ గిసలయతల్పాదులు కామోద్దీపకములయి భయంకరములయియుండును; కాన దమయంతి విరహపీడితుఁ డగునలునకుఁ గిసలయతల్పము భయంకరమై కంఠమును బుట్టించుచున్నదని భావము. మదన...స్వాతుండును- మదనదాహ = మదనసంతాపమువలనఁ గలిగిన, స్వర=రోగముయొక్క, అరంభ=ప్రారంభముచే, కంపిత=చలించుచున్న, స్వాతుండు=చిత్తముకలవాడును, వి, విప్రలంభ...వికారంబునఁ. విప్రలంభవేదన=ఎడఁబాటువలనఁ గలిగిన బాధను సంబంధించిన, వికారంబునఁ=వికారంబుచే, అకాండహాసంబును = అసమయమందు నవ్వుటయు, అకారణభయంబును = కారణములేకుండ భయపడుటయు, అనవసర...సంభ్రమంబును- అనవసర=అవసరము లేకుండ, శయ్యా=తలమునుండి, నమస్కార=లేచుటయందు, సంభ్రమంబును=తొట్రుపాటుపడుటయు, అలక్ష్మిప్రేక్షణంబును=లక్ష్మ్యము (విషయము) లేక యేనుడుటయు, అప్రతివచనవాగారంభంబును - అప్రతివచన = ప్రత్యుత్తరము లేకుండఁగనే, వాగారంభంబును=మాటలాడుటయును, కలిగి, అర్తిధారాప్రవాహంబునఁ = అర్తి=పీడలనెడు, ధారా=ధారలయొక్క, ప్రవాహమునఁ = ప్రవాహము నందును, మూర్ఛాంధకారపంకంబునఁ - మూర్ఛ = మూర్ఛలనెడు, అంధకార=చీకటితోఁగూడిన, పంకంబునఁ=బురదయందును, మునుంగుచు నున్నవాడు, భవత్పాపకంబు=నిన్నుబొందించెడి, హాసంబునకైనఁ=హాసమునకైనను, వెలువడు=భయపడఁడు, దాస్యంబునకైనఁ = సేవఁ జేయుటకైనను, అజ్ఞింపఁడు = సిగ్గుపడఁడు.

చ. మదనుఁడు రెండు చేతులనుగోమార్పడనేయఁగఁదూపులై దునుంబదియయి వేటువేటి పరిశ్రేపాటి నవన్మలు సంఘటింపఁగాఁదుదిదశ రాజునందుఁ దగఁగ్రదోచుచునున్నది యేనువచ్చుచో నది చిగురొకటోడి యట నీయంబరపుష్పవికాసమయ్యెడున్.

టీ. మదనుడు=మన్మథుడు, రెండుచేతులను, మార్పడ = మార్చిమార్చి, ఏయగ్ = వైచుటకు, శూపులు+విదుమగ్ = విదుబాణములును, పదియై = రెండుచేతులచే బ్రయోగించుటచే ద్విరుత్తికైంది పదిసంఖ్యగలనై, వేటువే = వేటువేటుగా, పరిపాటిగ్ = పరుసగా, అవస్థలు=పదియవస్థలును, అనగా - (1) చిత్తుః (ప్రీతి, 2 మనస్సంగము, 3 సంకల్పము, 4 జాగరణ, 5 కృశించుట, 6 విషయనివృత్తి, 7 త్రపానాశనము, 8 మూర్ఛ, 9 ఉన్మాదము, 10 మరణములనెడు యాపదిదశలను, సంఘటింపఁగాగ్ = కలిగింపఁజేయఁగా, తుదిదశ = ఈ పదింటిలోఁ గడపటిదశ — అనగాచావుఅనుట, ఏనువచ్చుచోగ్ = నేను వచ్చునపుడు, రాజానందుగ్ = నలునియందు, తగ్ = ఓప్పనట్లుగా, తోయచున్నది = కనబడుచున్నది. అది = ఆయవస్థ, చిగురాకుబోడి = ఓదమయంతీ, అట = అచ్చట, అంబరపుష్పవికాసము = గగనపుష్పము వికసించుట వంటిది, అయ్యెడుగ్ = అగుఁగాక — అనగా నాయవస్థ సంప్రాప్తము కాకపోవుగాక యనుట.

తా. దమయంతీ! మదనుడు రెండుచేతులచే బ్రయోగింపఁగా దనబాణములైదయినను బదియైనవై, నలునకు బదియవస్థల గలిగించినవి. ఆవస్థలలో బదియవదగు మరణదశ, నేవచ్చునప్పటికిఁ గానవచ్చుచున్నయది. ఇకమీఁదట నాయవస్థ తొలఁగిపోవుగాక.

వ. మదనశరనేదనాదూయమానమాననుండై న యతిండుపుత్రేర నీ సమ్ముఖంబునకు వచ్చితి నీచి త్తంబులోనిభావంబునెఱింగితి.

టీ. మదన...మానసుండు, మదన శర=మన్మథబాణములవలన గలిగిన, వేదన=పీడచే, దూయమాన=బాధింప బడుచున్న, మానసుండు=చిత్తముగలవాఁడు, విసయితఁడు=అనలుఁడు, పుత్రేగ్ = పంపఁగా, నీసమ్ముఖంబునకుఁ వచ్చితి, నీచి త్తంబులోని భావము=నీమనంబుననుండు నభిప్రాయమును, ఎఱింగితిగ్ = తెలిసికొంటిని.

తా. స్పష్టము.

తే. తరుణి వైదర్భి నీవెట్టి ధన్యవైకొ
భావహావవిలాసవి భ్రమనిరూఢిఁ

కౌముదీలక్ష్మీ యస్పాలకడలిఁ బోలె,
నలరఁజేసితి నిషధరా నీ జంతవాని.

92

టీ. తరుణి=దమయంతి, కౌముదీలక్ష్మీ=వెన్నలలయొక్క శోభ, అస్పా
లకడలిఁబోలె = ఆపాలనంద్రమునఁ జేసి, భావ...నిరూఢ్ - భావము, హా
వము, విలాసము, విభ్రమము, అనెను శృంగారచేష్టలయొక్క, నిరూఢ్ =
స్థైర్యముచే, నిషధరాజంతవాని = నలునంటవానిని, అలరఁజేసితివి = సంతోష
పెట్టితివి, నైషధి=దమయంతి, నీవు, ఎట్టిధర్మపు+ఁకొక్క=ఎటువంటి ధన్యా
త్తురాలవోకదా?

తా. దమయంతీ! చంద్రిక పాలనంద్రమును సంతోష పెట్టికట్లు నీ శృంగార
విలాసములచే నలమహారాజంతవానిని సంతోషపఱచితివి. నీవెంతి ధన్యురాల
వోకదా? అలం = ఉపమ

వ. చంద్రుఁడునుఁ జంద్రికయుఁబోలె బువ్వనుందావియుంబో
లె రసంబును భావంబునుంబోలె సవినాభావసంబంధంబున
నతిండును నీవును సన్యోన్యప్రేమానుబంధంబున ధన్యత్వం
బు నొందుండు పాణిద్వయంబుచేతం బల్లవితంబును, మందస్మి
తంబుచేతం గోరకితంబును, శరీర సౌకుమార్యంబుచేతం బు
ష్పితంబును, గుచభరంబుచేత ఫలితంబును నైనభవన్తూర్తి
కల్పపాదపంబునకు నృపతి నందనుండు నందనోద్భావం బ
య్యెడుంగాక మఱియును.

93

టీ. చంద్రుఁడును=చందమామయు, చంద్రికయు= వెన్నెలయు, పోలె=పలె
ను, పువ్వును తావియుంబోలె = పువ్వును బరిమళమువలెను, రసంబును భావం
బునుబోలె = శృంగారాది రసమును భావమునువలెను, అవినాభావసంబంధం
బున = ఒకప్పుడును విడువకయుండెడి సంబంధముచేత, అతండును, నీవును—
అనఁగానలదమయంతులనుట, అన్యోన్య...ప్రేమాను బంధంబున = ఒండొ

గులయందున్న ప్రేమాతిశయముచే, ధన్యత్వంబునొందుండు = ధన్యులగుండు, పాణిద్యయంబుచేత = రెండు చేతుల చేతను, పల్లవితంబు = చిగిరినదియు, మందస్తిలింబుచే = చిలువగవుచేత, కోరకితంబును = మొగ్గులుగలదియు, శరీరసౌఖ్యమార్గంబున = దేహమార్గముచేతను, పుష్పితంబు = పుష్పించినదియు, కుచభరంబుచేత = స్తనములచే, ఫలితంబు = ఫలించినదియు, ఆగు, భవదీయ = నీయొక్క, మూర్తి = స్వరూపమునెడు, కల్పపాదపంబునకు = కల్పస్పృశ్యమునకు, నృపతిపదముండు = ఆనలుండు, సంసారోద్యానంబు = సంపదన వనమువలెటివాండు, ఆయ్యెడుం గాక = అగుం గాక — మఱియును.

తే. మహితబంధాఢ్యరతికేళి మల్లయుద్ధ

* నమయములయందు* జెలి మరుత్పముదయంబు

గునుమవరంబు మీమి వర గురియుం గాక

వనజదళనేత్ర! శృంగారవనమునాన.

94

టీ. వనజదళనేత్ర = పద్మములవలెనేత్రములుగలదీనమహాంతీ, శృంగారవనమునాన = శృంగారవనమునందు, మహిత... సమయములయందు = మహిత = మనోహరమైన, బంధ = బంధములను, ఆఢ్య = అప్పుచున్న, రతికేళి = సంభోగమనెడి, మల్లయుద్ధ = జెట్ట పోరాటములయొక్క, సమయములందు = వేళలయందు, మరుత్పముదయంబు = గాడ్పులు, (నేపథ్యమున) మనుమవర్షంబు = పుష్పవర్షమును, మీమిదళ = మీపైని, కురియుం గాక.

తా. లోకములో మల్లయుద్ధము మొదలగు నద్భుతచర్యలు నడుచునపుడు, చూచి సంనోషించి నెవరిలు పుష్పవర్షము కురియుచుండురు. అట్లే ఓదమయితే! శ్రీరామచంద్రులలో బలువిధములగు బంధములచే నొప్పుచున్న రతికేళి యందున్న మిచ్చిరువురఁజూచి, సంనోషించి గాడ్పులు (లేకదేవతలు) మీపైని పుష్పవర్షము కురియఁగలవు.

చ. నెలఁతుక యౌ నృపాలునకు నీ నీకుఁ బరస్పరసంగమంబునం

* “దివి మరుత్పముదయంబు” అని పాతాంతరము.

గలయఁగఁడాసిమానసయుగంబువికాసమునొందుఁగాక పూ
విలుతుని దేహయష్టిఁ బ్రభవంపగఁజేయ నమర్థమైన ని
ర్మలపరమానుయోగకమునీమాడ్కినిదెవమనోను కూలతన్.

టీ. నెలఁతుకీ = ఓనమయంతీ! అవృపాలనకుఁ = అనలునకును, నీకుఁ = దమ
యంతి కనుట, పరస్పరసంగమంబునఁ = సంభోగమునందు, మానసయుగంబు =
మీయిరువురి మానసములు, కలయఁగఁ, డా = ఏకమయి, దైవమనోను కూల
తఁ = దైవముయొక్క యభిప్రాయమునకుఁ వగునట్లు, పూవిలుతుని దేహయ
ష్టిఁ - పూవిలుతుని = మన్తస్మరియొక్క, సౌమ్యస్థి = (పూర్వమందు హరుని
చే దహింపఁబడిన) శరీరమును, ప్రభవంపగఁ = కిక్కిరించుటకు, చేయఁ, సమ
ర్థము = శక్తిగలది, వివ... మాడ్కిని - వివ, నిర్మల = పరిశుభమయిన, పరమాణు =
పరమాణువుల యొక్క, యుగ్మకము మాడ్కిన్ = జటివలెను, వికాసముఁ = సం
తోషమును, హిందుఁగాక = హిందుఁగాక, పండితులు మనస్సున కణిత్వి మంగీక
రించిరి. మఱియు సిద్ధాంతములో రెండు పరమాణువులు కలసి యొకస్వరూప
కమును బుట్టించుననియు, నట్లే క్రమముగా మహత్కార్య మారంభింపఁ బడు
ననియు, జేన్పడుదు. మిఁకయును సంభోగించుచున్నప్పుడు పరమాణుపరమాణు
ములుగల మీమనస్సులు రెండును గోన మన్తస్మరి శరీరమును బుట్టించుటకు
దైవవశమువలన నేకమయిన పరమాణుద్రవ్యమువలె విలసిల్లి యానందించు
గాక అని తాత్పర్యము. మఱియు మీయిరువురి సంభోగమువలనఁ గాముండు
తిరిగి యుద్భవంపఁగలఁడని ఫలితార్థము.

శా. గ్రీవాలంకృతి పట్టనూత్ర లలికా శ్రీకార రేఖాంకితఁ
దేవీ! యప్రణవంశసంభవ గుణాన్వితఁ నినుం గాయజుం
డావిర్భూతరతిం ధనుర్లతికఁగా శ్రీ నంగీకరించుంబలే
పూవింటఁ నిషధాధినాథు గెలువంబూనంగ రాకుండుటన్.

టీ. దేవీ = దమయంతీ, గ్రీవా... రేఖాంకితఁ = గ్రీవా, మెడకు, అలంకృతి =
అలంకారభూతమయిన, పట్ట నూత్రలలికా = దీర్ఘమయిన పట్టనూత్రముయొ

క్క, శ్రీమద్దేశికా = మేలైనగీచితరేఖచే, అంకితే = చిహ్నితపును, ధనుస్సుత్తమందు, సిందూరవర్ణముగల వెదుళ్లున్నపుడు ములయు విండ్ల కుపయు క్తములయియుండును. కావున ధానుస్సులు వెదుళ్లును ఘర్షణచేసి సిందూరవర్ణమువచ్చినచో విండ్ల కుపయోగింతురు. తాదృశఘర్షణరేఖచే నొప్పుచున్నది. అనఁగా దమయంతి మెడ కలంకారభూమి యొప్పుచున్న పట్టసూత్రము చాపముల వెనుకభాగము నందున్నఘర్షణరేఖవలె నొప్పుచున్నదని భావము. అవ్రణవంశ సంభవే = నిమ్మశంకిమగు వంశమందుఁ బుట్టినదానపును, ధనుస్సుపక్షమందు, అవ్రణ = నలుకుట, లేక, క్షతములులేని, వంశ = వెదురువలన, సంభవ = కలిగినది, గుణాన్వీతి = సౌందర్యానెగుణములు కలదానపు, చాపపక్షమందు, నారితోఁగూడియున్నదని యర్థము. నిన్నే = అట్టిఁను, కాయజుండు = మన్మథుఁడు, బలే = ఎప్పుడో, అవిమాఖ్య రతే = పుట్టిన కేమముచే, నిమగ్ధాధినాథు = నలుని, పూవింటే = పుష్పధనుస్సుచే, 7 యింక, పూసంగ, రాసుండుట = జయించుటకు నలనుపడమిచే, ధనుర్లతికా = చాపమునుగా, అంగీకరించు = స్వీకరించును.

తా. దమయంతీ! మన్మథుండు హావింపజేసె నలుని నెలువలేనివాడయినందున గ్రీవాంకారభూతమున పట్టసూత్రము సిందూరరేఖ గలిగి, యక్షతమగు వంశమందు బొడవి నుంచుగుణమును గుణముతో నొప్పుచున్న నీ వి నడికార్డు కమును దాల్చి నలుని జయింపఁగలఁడు.

తే. తరుణి నతినాభిమండలగోచరచ నాభి

రామగోమానభీజ్యానిరరాజమాన

నీదుతను ప్రండవిలు సేసి న నెఱుకులేయు

రతివరుఁడుగోజగుళికల న రాజవనన.

97

టీ. రాజవదన = చంద్రునివంటి ముఖముగల, తరుణి = దమయంతీ! నత... విరాజమాన-నత = లోఁతైన, నాభిమండల = నాభిచక్రమునుండి, ఉదంచన = మీఁదుగా బయలు వెడలినదియు, అభిరామ = సుందరమయిన, గోమానభీజ్యా = నూఁగారినడి నారిచే, విరాజమాన = ప్రకాశించునట్టి, నీదుతనువు = నీశరీరమును, ఉండవిలు

దేసి=ఉండలువైచు విల్లుగాఁ జేసికొని, రతివరుడు=మత్తఘండు, ఉరోజగులిక
లఁ-ఉరోజు=కుచములనెడి, గులికలఁ = ఉండలచే, నెఱుకులు = (నలుని)
మర్తస్థానములను, ఏయుఁ=హింసించును.

తా. దమయంతీ ! నాఁగారనెడనాశిలోఁ, గూడియున్న, నీశరీరమనెడి
యుండవిడిచి జేపట్టి నీకుచములనెడి యుండలచే మత్తఘండు నలునిమర్తస్థా
నములను దప్పక భేదింపఁగలఁడు.

వ. అని పలికి వీరె సఖులు వచ్చుచున్నవారు ముత్రహస్యంబు
లు బయలుపడ కుండవలయు. నన్ను వీడుకొల్పు పోయి నచ్చె
దనని తదనుమతి వడసి గగనమార్గంబున నిషధాధిపరాజధా
నికి నభిముఖుండై చనియె నప్పుడు. 98

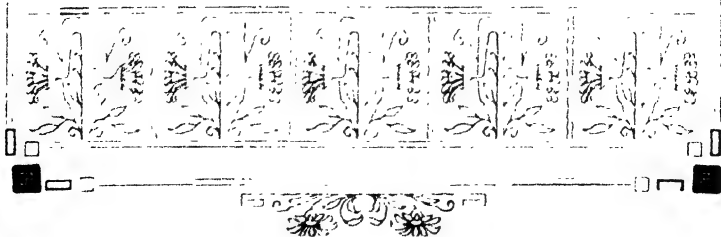
టీ. స్వప్నము.

మ. మరువాలారు శరంబులఁ దొరఁగు కష్టమృదేనెతోఁ గూడి య
య్యరవిదాక్షికిఁ బక్షిపుంగవ గవీరహైయంగవీనంబు ని
ర్భరహర్షంబునొనర్చె మున్నగుచిసౌరభభ్యంబులం బిమ్మటఁ
మురియొద్రోయుచు నూన్చె నెత్తునమునఁ మాసమునందు, మూర్ఛా
స్థాయమున్. 99

టీ. మరువాలారు శరంబులఁ=మత్తఘండు వాడియైన పుష్పబాణములనుం
డి, దొరఁగుకష్టమృదేనెతో=ప్రవహించుచున్న కప్పనితేనెతో, కూడి, పక్షి... హై
యంగవీనంబు=పక్షిపుంగవ = హంసశ్రేష్ఠముయొక్క, గవీ=వాక్యములనెడి,
హైయంగవీనంబు=సద్యోమృతము, మున్న=మందుగా, అయ్యరవిందాక్షికిఁ=
పన్నములవంటి నేత్రములుగల దమయంతికి, రుచి సౌరభభ్యంబులఁ=రుచి సు
వాసనలచే, నిర్భరహర్షంబుఁ=పట్టదరముగాని యానందమును, ఒనర్చెఁ=
చేసెను, పిమ్మటఁ = తరువాత, నెత్తునమునఁ = మాసమునందు, మూర్ఛా
స్థాయమున్=మూర్ఛాతిశయమును, మురియొ = ఖండములుగా, త్రో
యుచు=వెడలఁ గొట్టుచు, ఊన్చెఁ = కలిగించెను. తేనెతోఁగూడిన నేయి

211. హంబల్ గోనే దనుయంతి శునినే
మరయుని చింతించుచుండబడి.

విషయములు మూర్ఖులబాడమందునని వైద్యకాస్త్రప్రసిద్ధము. అట్లయినను దమయంతికి మూర్ఖ కలుగకపోవుట మాతృర్యము. అనగా గామోద్దీపకములు మనోహరములుగు గాజహంసవాక్యములు దమయంతికి మిగుల నానందము కలిగించెనని భావము.

తా మన్నము పూములుపలవనఁ బ్రవహించు తేనెతోఁ గూడియున్న హంసవాక్యము లనునన్యోన్మము తనవిదీరఁ గ్రోలినను దమయంతికి మూర్ఖకలుగలేదు. మనము విశ్చరమగు నానందమును గలిగించెను. అలం. విరోధాభావము.

తే. ప్రాణబౌధన్యఁ జైనయశోపక్షిరాజు
అభిమాన్గంబున దొంగ్య శ ననుచరింప
నశుభాకాప్రవాహంబున యవధి గాఁగ
వైద్యునిదురు మరలె నై నర్పిమాడ్కి.

100

టీ ప్రాణబౌధన్యంబు = మిక్కిలి గాంబుమట్టము, జైన యపక్షిరాజు = అంబటి గూపక్షిశ్రేష్ఠుఁడు, అభిమాన్గంబున = ఆకాశవార్గముచేత, ఒయ్యో = ముల్లగా, తిగుదంప = తిగుని మింపగా, అశుభాకాప్రవాహంబు = కన్నీటి నెల్లుము, అవధిగాఁగ = చాదుగాఁగా, వైద్యుని = దుఃఖమును, ఒందుచు = పొందుచు, నై నర్పిమాడ్కి = దమయంతియొక్క చూపు, మరలె = వెనుకకుఁ దిరిగివచ్చెను.

తా. వెనుక గాంబుమట్టమునపక్షిరాజు గగనవార్గము ననుసరించి యెగిరి పోవుచుండగా పక్షిదొంగములవలన గలిగెడి కన్నీరు గ్రచ్చి దృష్టినిోధముచేసెను. అందున నా సుశృష్టి పక్షిని జూడలేక తనకార్యము విఫలమగుటచే వైద్యునియొక్క వెనుకకు మఱిపోయెను.

వ. ఇన్విసౌబునఁ బక్షునిజీవనూచితనిజకార్యస్థయోజనసద్భావుఁడయి సుప్తుహంభావుఁడు దనరాక కెదురుచూచుచుం దటాకప్రాంత కేళిననాంతరంబున నశోకానోకహచ్చాయా

శీతలశిలాతలంబున నుపవిష్టుండైననిషధరాజుంగినుంగొని
తనపోయివచ్చినవృత్తాంతం బంతయు నెఱిగించిన ముదిత
స్వాంతుండై.

101

టీ. ఇవిధంబునకొ, పక్ష...సద్భవుండు-పక్ష=అక్కలయొక్క, నిత్యే
ప=కంపములచే, నూచిత=స్పష్టముచేయుచున్న, విజ=విజయొక్క, కాన్తి
యోజన=కార్యసిద్ధియొక్క, సద్భవుండు=ప్రాప్తిగలవాడు, అయి, అన్నహా
నుభవుండు=అపక్షిరాజు, తనరాకకుకొ, ఎదురు చూచుచుండొ=చిరక్షించుచు,
తటాక...వనాంతరంబునకొ-తటాక=చెలువునకు, ప్రాంతి=చేరునగానున్న, శో
వనాంతరంబునకొ=ఉద్యానవనమందు, అశోకా...తలంబునకొ=అశోకానోక
హ=అశోకవృక్షములయొక్క, ఛాయా=నీడచే, శీతల=చల్ల, శిలాతలంబున
=శిలాప్రదేశంబునందు, ఉపవిష్టుండు=కూర్చున్నవాడు, నిస=నిషధరాజునకొ
=అయినట్టి నలుని, కనుంగొని, తన పోయివచ్చిన వృత్తాంతంబునకొ, అంతయు,
ఎఱిగించిన, ముదితస్వాంతుండై=సంతోషించినచిత్తియొకలవాడై. అట్టి
పన్ద్యుతో నన్ద్యుము.

మ. సరసత్వంబు నిగూఢకార్యఘటనాచార్యుని నభిముఖు
బురుషార్థైకపరాయణత్వమును సకేభ్యుత్థానప్రసాదమున

ధరతాప్రౌఢిమయుంగృతజ్ఞతయవారస్సైవంబున నభిముఖు
సరసీజాసనవాహనాన్వయపతంత్రనాహంసానిత్యమున.

టీ. సరసీ...పతంత్రనా-సరసీజాసనవాహన=హంసయుక్త, అన్వయ=అల
మునకు, పతంత్ర=శిరోభూషణమువలనవాడవచ్చుచున్న, సరసీవంబు=శివ
మును, నిగూఢ...సంపత్తియుకొ-నిగూఢ=రహస్యముగా, కాన్తి=సమలము, ఘ
టనా=సమకూర్చుటయందలి, చాతుర్యసంపత్తియుకొ=సేద్యునియొక్క
సమృద్ధియు, పురుషార్థైకపరాయణత్వము=పురుషార్థములపై అపేక్షతో నుండు
దత్తాస్రక్తియు, అభ్యుత్థాన...యుకొ-అభ్యుత్థానశీలా=గృహగతి నుండులయ
డఁగనబడుచువినయుముయొక్క, ధురిఁధరతా=భరవ హానియునందున్న,

ప్రాశ్నమయ్యుక్ = నేర్పరితనమును, కృతజ్ఞతయ్యుక్ = చేసిన మేలుమఱవకుండుట
ము, వాస్పిల్యంబు = వ్రేడుము, సద్భావంబు = నిర్మలమయిన మనస్సు, ఇవియన్ని
యు, నీరక్, అందహాస్ = తగియున్నవి.

తా. ఓ సురాజా! సరసత్వము, కార్యమిటన, పురుషార్థ పరత్వము, విన
యము, స్పృహ, ము, వాస్పిల్యము, సద్భావము కలిగియుండుట, మొదలగు
సద్గుణములన్నియు నీయం దలరుచున్నవి.

క. పరవశి ముగుదమయగతిని

ధనోభివక్త్య కల్పతాదాన్య సభి

పరివార మెఱుంగకుండగ

పరిచిత నిమిషమునక జేయఁ గ బహులకు వశమే.

103

తా. పరవశి = పురుష కథింపబడు, ధరణీభవకన్యక్ = రాజకన్యకయ, అ
న్నానామయ్యుక్ = శ్రేష్ఠతయును కలదియు, అగు దమయంతిని, సభి పరివార
ము = పరివృత్తైలసమూహము, ఎఱుంగక, ఉండగ, నిమిషమునక = నిమిషకాల
ములో, పరిచిత = పరిచయముచేయుటకు, పహులకు = నీకుంటె
నితెలులకు, వశమే = తరమగునా? అనఁగా గాదనుట.

తా. ఓ సురాజా! పుష్కలయజ్ఞలో మనలుచున్నదియు, శ్రేష్ఠ
యములగుటచే మిగుల సిగ్గుపడుచుండునదియు, నగు దమయంతిలో నొరు
లెఱుంగుటగుటల్ల లవలల బంధియగుచేసి వచ్చినావు. ఇట్లు చేయుట పరులకు
దరిమగునా?

వ. అని గారవింది.

104

తా. ఏ ఏమీ! యని విన్నమాటయమినుకొని పీక్షించునెమ్మోముసాం
ద్రమావంబునఁబడుముల్ నిపురుహశస్తాంభోజయుగ్మంబునకా
భామాగన్నము రూపనంపదఁ దగక శ భావించు నానందమా
గ్నీనుక్తుకముమొక్కుఁజ్ఞిమునఁబ్రోధ్యనాయకుండంతయున్.
టీ. పృథ్వీనాయకుండు = నలమహారాజు, ఏమి, ఏమీ, అని = అనిపరికి,

విన్నమాటలు=ఇదివిలువ విన్నప్తివాక్యమున, వినకొ=చుజలనాలకించును. నె
 మ్మైముకొ=అహంసయొక్కముఖమును, వీక్షించుకొ=చూచును. సాంద్రాకూద
 మ్మనకొ=అధికమగు నానందముతో, పక్షిముల్=శౌక్యములను, హస్తాంధోజ
 యుగ్మంబునకొ=పద్మములవంటిచేతులజతచే, నిపుకొ, భామరత్నము యాపనం
 పదకొ=దశయంతియొక్క సౌందర్య నొపపను, తగకొ=ఒప్పునట్లుగా, భానిం
 చుకొ=తలపోయుచుండుకొ, ఆనంద మాధ్వీమత్తుంచై=నందోమమనెడి ద్రా
 క్షసారముచేమదింబినవాడై, ఎంతయుకొ=మిక్కిలి, చిత్తమునకొ=మనస్సు
 నందు, చొక్కుకొ=పరవశుడగుచుండును.

తా. నలుగురు నమయంతినిగూర్చి వాని తెన్నైనవాక్యములు మాటిమాటికి వి
 నుచుండును. వాంసమోమును జూచును. చేతులతో హస్తాంధముల నిపును.
 దమయంతి సౌందర్యమును మనస్సులో చలపోయును. నందోమమనెడి బర
 వశుడగుచుండును.

వ. ఇవ్విధంబున నానందకనమగ్నుండైన యన్నకేంద్రుం గరుం
 గొని విహంగపుంగవుండు కార్యంబు సంగఘటితంబునై ని
 క నాకుం బంకజాననునకుం బరిచయ్య సేయం బోవలయునని
 పలికి యతనిచేత సముచితప్రకారము బురగుం
 మ్మానసాకంబు బ్రహ్మలోకంబునకుం బనియె నావ్వను. 106

టీ. ఇవ్విధంబునకొ, ఆనందకనమగ్నుండు = ఆనందకనమగ్నమున నున్న
 వాడు, విషయపు కేంద్రుకొ=అయిదట్టిమానము, కనగొ, కనమగ్నుండు
 పుండు=అపవీరాజు, కార్యంబు, సంగఘటితంబు, అన్యకొ=అన్యకొ
 ఇంకకొ, నాకుకొ, పంకజాననునకుకొ=బ్రహ్మ, హస్తాంధ=చేతుల
 యటకు, పోవలయునొ, అనిపలికి, అతనిచేతకొ=తలపోచేత, వినిచితి ప్రకారం
 బునకొ=తగునట్లుగా, వీడుగొలు=అజ్ఞున, పదకొ=పాదం, అమ్మనసాకంబు, బ్ర
 హ్మలోకంబునకుకొ, పనియొకొ, అప్పడు=ఆనందమయంబున.

తే. నిషధభూవల్లభుం డాత్మక నింశియున్న

కాతుకంబు ప్రకాశంబు గాక యుండ

వనము వెలువడి పరివారజనము గొలువ

వచ్చె గ్రమ్మట నాత్మనిశ్వాసమునకు.

107

టీ. నివధభూవల్లభుండు=అనివధరాజు, ఆత్మ=మనస్సునందు, నిండి, ఉన్న కాకుంబు= ఉన్నట్టివేడుక, ప్రకాశంబు, కాక, ఉండన్ = వెల్లడికాకుండునట్లుగా, వనము=ఉద్యానమునండి, వెలువడి=బయలుదేలి, పరివారజనము, కొలువన్ = సేవించుచుండఁగా, క్రమ్మటన్ = తిరిగి, ఆత్మనిశ్వాసమునకున్ = తన నివాసస్థలమునకు, వచ్చెన్.

వ. ఎచ్చి విదర్భరాజకన్యావియోగవిహ్వలుం డగుచు గాలంబు గడపుచుండె నంత నక్కడ.

108

చ. నలనసుధాకళిత్రునిఁ గొంటె గుణంబుగ సారసారభా కలితతదీయకీర్తికళికామయ మైనశరాసంబునన్ విలసిత సౌమనస్యపదోపేరుచిరం బగుతద్విలాసమున్ ములికిగఁ జేసి మన్మథుఁడు ముద్దియ నేయఁదొడంగెనెవ్వడిన్.

టీ. నల...గుణంబె - నలవసుధాకళిత్రుని=నలరాజయొక్క, గుణంబె=సద్గుణపుంజమీ, గుణంబుగన్ = వారిగాను, సార...కలికామయము-సార=ప్రకాశమైన, సారభ=పరిమళము చేరిన, కలితి=మనోజ్ఞమయిన, తదీయ=నలసంబంధమయిన, కీర్తి=యశస్సనెడి, కలికామయము=మృదురమృగమయము, వినశరాసంబునన్ = అయినట్లుధనుస్సుచేత, విలసిత...రుచిరంబు-విలసిత=ప్రకాశించునట్టి, సౌమనస్య = సౌమనస్యునకు, పదవీ = స్థానభూత మగుటచే, రుచిరంబు=మనోహరము, అగుతద్విలాసమున్ = అయినట్టి నలునివిలాసమున్, ములికిగన్ = బాగుచుగా, చేసి, మన్మథుఁడు, ముద్దియన్ = దమయంతిని, నెవ్వడిన్ = మిక్కిలి శీఘ్రముగా, ఏయఁదొడంగెను=కొట్టవారంభించెను.

తా. మన్మథుఁడు, నలునిసద్గుణము నల్లెఱాడుగాఁ జేసికొని నలునికీర్తిప్రస్తుమును ధనుస్సుగాఁజేసికొని యరివిలాసమును బాగుచుగాఁజేసి దమయంతిని బాధింప మొదలుపెట్టెను. అలం. రూపకము.

తే. అతనుతాపజ్వరంబుమై శ్రీ నమరియుండఁ
జవలలోచన ప్రియకథాసరసి దేలె
నాయపథ్యంబునన కదా శ్రీ యంతకంత
కలరుబోడికి సంతాప శ్రీ మతిశయిలై.

110

టీ. చవలలోచన = చలించుచున్న లోచనములుగల దమయంతి, అతనుతాపజ్వరంబు = అతనుతాప = మన్నథసంతాపమనెడి అధికతాపముగల, జ్వరంబు = ఉష్ణము, మై = దేహమందు, అమరి, ఉండఁ = కలియుండఁగా, ప్రియకథాసరసి = ప్రియ = తనకుఁ బ్రియుండఁగ నలునియొక్క, కథా = చరిత్రమనెడి, సరసి = సరస్సునందు, తేరఁ = ఈడులాడెను, అనఁగా నలునిచరిత్రము బాగుగావాలకించె ననిభావము. అలరుబోడికి = దమయంతికి, ఆయపథ్యంబున = అ + కదా = ఆయపథ్యనోషముచేతనేకదా, అంతకంతకున్ = క్రమముగా, సంతాపము, అతిశయిలై = హెచ్చెను, అనఁగా నలునికథలు వినుటచే నలవియోగపీడితయగు దమయంతి కవికాపూర్వకములాయె ననుట. అలం - విషయము.

తా. జ్వరపీడితుఁడు చన్నిటఁ దానమాడినచో వానికి జ్వరము మిక్కిలియధికమగుట ప్రసిద్ధము. అట్లుండ దమయంతి మన్నథతాపమనెడి జ్వరముచేఁ బీడింపఁబడుచుఁ దనప్రియుని కథయునెడి సరస్సునందుఁ దానమాడెను. ఆయపథ్యముచే నామెకు మజింతసంతాపము హెచ్చినది.

తే. కమలశ్రీత్ర కవస్థానవిముఖమైన
చంచలత్వంబు మదిఁ బ్రకాశించుచుండె
కాల యాల్లల యభ్యసింశపంగఁ బోలు
రమణదూతపతంగశ్రీక్రంబుతోడ.

111

టీ. కమలశ్రీత్రకు = దమయంతికి, అవస్థానవిముఖము = అవస్థాన = స్థితికి, విముఖము = పరావృత్తము, విస చంచలత్వంబు = అయివట్టి చాంచల్యగుణము, మది = మనస్సునందు, ప్రకాశించుచుండె = ఓప్పుచుండెను. కాల = దమయంతి, అతి

లక్ = ఆచార్యులూప మయినవిలాసమున, రమణ... తోడక్ - రమణ = తిన్దరి
యుండమున నలునికి, దూత = దూతయగు, పతంగశక్రంబుతోడక్ = పక్షిరాజు
నొద్ద, అభ్యసించంగఁ బోలు = అభ్యసించినది కాబోలు. అనఁగా హంసవలనఁ
దనప్రియునిగుణములు విన్నప్పటినుండియు దమయంతికి మదనజ్వరము హెచ్చు
టచే నువ్వాదముకలదయి యొక్కస్థానమందు స్థిరముగా నుండఁజాలక సంచరిం
చుచుండె నని ఫలితార్థము.

తా. దమయంతి మిక్కిలి చాండల్యగుణము కలదయియున్నది, ఆగుణము
హంసతో నేమివాముచేయుకమునపు లేదు. ఓసింబట్టి యోగింప నీగుణమును
హంసయొద్ద నేర్చుకొన్నది కాబోలు! లేనిచో హంసతో నేమివాముచేసిన
ప్పటినుండియే మిది యేలకలుగవలెను? అలం. ఉత్పేక్ష, అర్థాంతరము.

ఉ. బాలిక చెక్కుటద్దములపజ్జలఁ గోమలమందహాసరే
ఖాలవ ముకురింపదు వికాసమునొందదు నెవ్వనంబునఁ
బాలికమించుకన్గొనలనీవాకిట నల్లన సంచరింపమం
జాలక చాలఁ గుంటుపడెన్ జారునిరీక్షణఖండరీటముల్. 112

టీ. బాలిక చెక్కుటద్దములపజ్జలక్ = దమయంతియొక్క అద్దములవంటి
చెక్కులయొక్క ప్రక్కలయందు, గోమల...లవము - గోమల = నవీనమయిన,
మందహాసరేఖా = చిఱువవ్వుయొక్క, లవము = లేకము, అంకురింపదు = కలుగ
లేదు నెవ్వనంబునఁ = చిత్తమునందు, వికాసము = సంతోషము, ఒందదు =
చొందదు బాలికఁ = బాలుమును, మించు...వాకిటక్ - మించు = మీఱుచున్న,
కన్గొనల = అపాంగములనెడి, వాకిటక్ = వాకిటియందు, చారునిరీక్షణ
ఖండరీటముల్ - చారు = సుందరమును, నిరీక్షణ = చూపులనెడి, ఖండరీట
ముల్ = కాటుక పీట్టలు, అల్లనక్ = మెల్లగా, సంచరింపనుక్ = సంచరించుటకయి
నను, చాలక్ = సమర్థముకాక, చాల = మిక్కిలి, గుంటుపడెన్ = గుంటినియొగ్గును.
అనఁగా విరహవిస్ఫూలయగు దమయంతి దృష్టి ప్రసరించి చూడలేకున్నదని
భావము.

తా. మదనజ్వర మధికముగా నుండుటచే నాచమయంతి యొకప్పుడును మందహాసము చేయలేదు. ఆ మోహనన యొకప్పుడయిన సంతసముతో వర్తింప లేదు. మఱియు వాలికల మించి యున్న శ్రేణులతో నొకమాటయినను జూడలేదు. అలం. రూపకము.

నీ. అతివ సముఖవాస్తు శ్రీ వగువస్తువును గాన
దాత్త యంతిర్ముఖం శ్రీ బొటంజేసి
చెలువ క్రొమ్మించులేజెక్కుటద్దం బొయ్యె
బాణిపల్లవశయ్య శ్రీ బవ్వళించె
గోమలినిట్టూర్పు శ్రీ క్రొవ్వేడినెత్తావి
ముసరు తేటలును మూతిముట్ట వెళుచె
దరుణిలోచనబాస్సు శ్రీ ధారాలవంబులు
ముత్యాలనరులతో శ్రీ ముద్దుగురిసె

తే. జామ! శర కాండపాండిమ! చ్ఛాయ నొడె
బోటిమది కింపు గాదయ్యె శ్రీ నాటపాట
మృగవిలోచన కంతలె శ్రీ మేరు డస్సె
నంతకంతకు సంతాప శ్రీ మతిశయిలె.

118

టీ. అత్త=మనస్సు, అంతిర్ముఖం=విషయవృత్తికలది, బొటంజేసి=అయి నకారణమునబట్టి, అతివ=దమయంతి, సముఖవాస్తువు=ఎదుటన్నది, అగు వస్తువును=అయినవస్తువును సహితము, కానదు=మాడదు. అనఁగా నలవిషయ కచింత తప్ప మఱియొకచింత లేకపోవుటచే దగ్గఱ నున్నవస్తువయినను నామెకుఁ గనఁబడలేదనుట, చెలువ... చెక్కుటద్దంబు - చెలువ=దమయంతియొక్క, క్రొమ్మించు=క్రొత్త కాంతులుగల, లే=కోమలమయిన, చెక్కుటద్దంబు=అద్దమువంటి చెక్కుట, ఒయ్యె=మెల్లగా, పాణిపల్లవశయ్య=చిగురుపంటికరమనెడిశయ్యయందు, పవ్వళించెన్=తయించెను. అనఁగా నెల్లప్పుడు చెక్కిటఁజేయి చేర్చి విచారించుచున్నదనుట. గోమలి... నెత్తావి - గోమలి=దమయంతియొ

క గ్గ, నిట్టార్వ = దీర్ఘ శ్వాసను లయండున్న, క్రోవ్యేడి = మిక్కిలి వేడియైన,
 నెత్తావిక్ = నిండయిన వానినలగూర్చి, మునగు లేంట్లు = క్రమ్యకొడి తుమైదలు,
 మూతిక్ = మూతి చే, ముట్టక్ = ముట్టికొనుటకు, వెఱచెన్ = భయపడెను. పద్మినీకా
 తిస్త్రీలముఖములు సువాసనలు కలవియ యుండు నని కామకాస్త్రప్రసిద్ధము.
 దమయంతి పద్మినీకాతిస్త్రీ కావన నామె మదనజ్వరబాధ సహింపలేక నిట్టూ
 ర్పుగాడ్పులనువిడుచుచుండ నా గాడ్పులయందున్న సుగంధము నాఘ్రాణించు
 టకుఁ దుమైదలు మునరుచున్నవి. కాని యానిట్టూర్పుగాడ్పులు నిప్పంతవేడివిగల
 పయియున్నందునఁ, దుమైదలు మూతిలో ముట్టకొని భయపడుచున్నది భావము.
 దీనంబట్టి యోజించు దమయంతి యధికి మగుమదనజ్వరముకల దైయున్నట్టుతోఁ
 చుచున్నది. తరుణి...లపంబులు - తరుణి = దమయంతియొక్క, లోచనబాష్ప
 ధారా = కన్నీటి ధారలయొక్క లపంబులు = బిందువులు, ముత్యాలనువలతో =
 ముత్యాలహారములతో, ముద్దుగురిసెన్ = ముద్దులాలికను. అనఁగా దమయం
 తికన్నులనుండి వెలువడుచున్న నీరు బిందురూపములనొంది యెడతెగక పడుట
 చే నవి ముత్యాలనెరములవలె నొప్పుచున్నవిట, హమ = దమయంతి, శరకాండ
 పాండిమచ్ఛాయన్ - శరకాండ = బినకాండయొక్క, పాండిమ = తెల్లని,
 ఛాయన్ = కాంతిని, ఒందెన్ = పొందెను. అనఁగా విరహముచే శరీరము తెల్లఁబ
 డుచున్నదనుట. అట = నృత్యము, పాట = గానము, బోటిమదికి = దమయంతి
 యొక్క మనస్సునకు, ఇంపు, కాదయ్యె, మృగవిలోచనకు = లేడికన్నులవంటి
 కన్నులుగల దమయంతికి, మేను = శరీరము, అంతరి = క్రిమముగా, డస్సెను =
 చిక్కెను, అంతరితకు = సంతాపము = బాధ, అతశయిల్లె = అధికముకాఁ
 బొచ్చెను.

చ. ఉదితమనోనురాగదహానోష్ఠభరింబున నాలతాంగికి
 హృదయమునందు జొబ్బిల వసించినచందనకర్ణమంబులు
 ద్బృదముల నీనెఁ గల్పితవిభూషణజాలమృణాలవల్లరీ
 వదనములం దమందగతి వారక పిచ్చిల జొచ్చె ఘనముల్.
 టి. అలతాంగికిన్ = అదమయంతికి, హృదయమునందున్ = అహృదయమునందు, జొ

బ్బిలన్ = నిండుగా, వహించినచందనకర్దమంబు = పూసికొనియున్న మంచిగంధము, ఉదిత...భరంబునన్ - ఉదిత = ఉదయించిన, మనస్ = మనస్సునంబున్న, అనురాగ = ప్రేమమనెడి, చహన = అగ్నిహోత్రముయొక్క, ఉష్ణభరంబునన్ = వేడిమియొక్క యతిశయముచేత, బుద్బుదములన్ = నీటిబుగ్గలను, ఈనన్ = వెడలఁగఁకొను. కల్పిత.. పదనములందున్ - కల్పిత = రచించుకొనిన, విభూషణజాల = అలంకారసమూహములయిన, మృణాళ = తామరతూండ్లయొక్కయు, వల్లరీ = లతలయొక్కయు, పదనములందున్ = ముఖములందు, కేనముల్ = నురుగులు, ఆమందగతిన్ = అధికముగా, వారక = ఎడలెగకుండ, పిచ్చిలన్, చొచ్చెన్ = పైకి వెడలుచుండెను. మదనజ్వరమువలనఁ గలిగినవేడిమిదమయంతిశరీరమందు మిక్కుటముగా నున్నదని యర్థము.

తా. దమయంతి హృదయతాపము పోవుటకై యలందిన మంచిగందము విప్పకలమీఁద నుంచినప్పుడు బుద్బుదముల గ్రక్కునట్లు బుద్బుదముల నీనుచుండెను. మతీయు నధికమయిన వేడిమిగల దమయంతి శరీరమునందున్నయలంకారరూపములయిన తామరతూండ్లు, లతలు, వల్లరీలవెట్టినప్పుడు వేడిమిచే నుడికిపోయి, ముఖములనుండి నురుగు వెలువరించునట్లు వెలువరించుచుండెను. అలం. అతిశయోక్తి.

మ. దశ లంతంతకు నెక్కఁగా విరహసారతానాతి రేకంబునన్
శశిబింబాననకుం దమస్వనకుఁ గార్య్యంబొందె దేహంబహ
ర్మిశమున్ సాంద్రనిరంతరస్త్పృథిసమున్ నేషంబునంగంతకుం
దశదిగ్భిత్తులయందుఁ గానఁబడియె ॥ దద్రూపవిత్తావళుల్.

టీ. శశిబింబాననకున్ = చంద్రబింబమువంటి ముఖముకల, దమస్వనకున్ = దమయంతికి, దశలు = మున్నభాషలు, అంతకంతకున్ = క్రమక్రమముగా, ఎక్కఁగాన్ = అధికముగా, ఒకదశతిర్వాత రెండవదశరాఁగా ననుట, విరహసంతాపాలిరేకంబునన్ - విరహసంతాప = విరహబాధయొక్క, అతిరేకంబునన్ = అతిశయముచే, దేహంబు = శరీరము, కార్య్యంబు = కృతకర్మమును, ఒందెన్; అనఁగాఁ జెప్పెను. అశార్మికమున్ = దివారాత్రములు, సాంద్ర... సమస్తేషంబు

నక్ -సాంద్ర=దట్టమయినదియు, నిరంతర=ఎడతెగనిదియునగు, స్పృతి=నలుని స్పరించుటయొక్క, సమున్నేపంబునక్=అతిశయముచే, అనఁగా నిరంతరము నలుని స్పరించుచుండుటచే ననియర్థము. కాంతకున్=దమయంతికి, దళదిగ్భిత్తులయందుక్=పదిదిక్కులెడి గోడలయందు, తద్రూపచిత్రావళుల్ - తద్రూప=నల మహారాజరూపములయిన, చిత్ర=చిత్రరూపులయొక్క, ఆవళుల్ = సమూహములు, కానటపియెక్=కనబడఁ జొచ్చెను.

తా. విరహాతిశయముచే, దమయంతిశరీరము మిగులఁ గృశించినది. మఱియు సర్వకాల సర్వావస్థలయందు, దమయంతి నలునిరూపమునే స్పరించుటచే నామె యేదిక్కునందుఁ జూచినను నలుడే కన్పట్టుచుండెను. అలంరూపకము. తే. చెయిలు శిశిరోపచారముల్ ॥ నేయుపాంక్షైఁ

ప్రభోవు లిడ్డమృతాళకహూరవితతిఁ

గాంచి వైదర్భిమదిలోనఁ ॥ గళవళించె

జాలకాయాతిచంద్రికాజాల మనుచు.

116

టీ. వైదర్భి=దమయంతి, చెయిలు=దమయంతి చెలికత్తెలు, శిశిరోపచారములు=శైత్యోపచారములను, చేయుపాంక్షైన్=చేయుటకొఱకు, ప్రభోవులు, ఇడ్డమృతాళకహూరవితతిక్=పెట్టినట్టి తామరతూండ్లయొక్కయుఁ గహూరముయొక్కయు సమూహమును, కాంచి=చూచి, జాలకాయాతిచంద్రికాజాలము=గవాక్షద్వారములనుండి లోనికివచ్చినవెన్నెలసమూహము, అనుచుక్, మదిలోనక్=మనస్సునందు, గళవళించెక్ = తొందరపడఁజొచ్చెను.

తా. దమయంతికి శైత్యోపచారములు చేయుటకుఁ జెయిలుగొనివచ్చియుంచిన మృతాళకహూరసమూహమును దమయంతి చూచి గవాక్షములనుండి వచ్చిన వెన్నెలమేఘముని భ్రాంతిచెంది తొందరపడఁజొచ్చెను. భ్రాంతిమదలంకారము.

క. చినవన్నగభూషణయును

బ్రనవరజోభూతిమతియుఁ ॥ బాండిమలక్ష్మీ

వనరియు నై చూపెను సతి

యనమా యుధునకుఁ బినాకిరీయాటోపంబున్.

117

టీ. వినపన్నగభూషణయును-విన = తామరకూండ్ల నెడి, పన్నగభూషణయును = నర్పభూషణయులుకలదియై, ప్రసవరజోభూతిమతియు - ప్రసవరజన్ = పుష్పపరాగమ నెడి, భూతిమతియు = విబూదికలదియు, పాండిమలక్ష్మీవసతియు-పాండిమలక్ష్మీ = విరహమువలనఁగలిగిన తెల్లఁదనముయొక్క సంపదకు, వసతియు = స్థానభూతయు, వి, సతి = దమయంతి, అనమాయుధునకున్ = పంచబాణునకు, పినాకియాటోపంబున్ = ఈశ్వరునియొక్క యుద్ధకమును, చూపెను. అనఁగా దమయంతి యీశ్వరలక్షణంబులు గలిగి మన్మథునికి నేనేకంకరుఁడవనుభాగితి గలిగించి భయపఱుచుచున్నదని భావము.

తా. తామరకూండ్లను నాగాభరణంబులు కలదయి, పుష్పపరాగమనెడి విబూదికలదయి, విరహమువలనఁ గలిగినపాండిమయు కలదైయున్నదమయంతి మన్మథునకు నీశ్వరపాతారమువలెఁ గన్పించెను. అలం. రూపకము.

తే. మన్మథానలతాపంబు శీమాన్మ వేడి

డెందమునఁ జేర్చఁ బూనుకొందప్పివిరులు

వెలఁదినిట్టూర్పుగాడ్పుల శీవెచ్చఁ దాఁకి

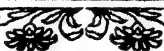
బెరసి యరద్రోవయంద మర్త్యరములయ్యె.

118

టీ. మన్మథానలతాపంబు - మన్మథానల = కామాగ్నిసంబంధమయిన, తాపంబు = సంతాపమును, వేడి డెందమునన్ = మిక్కిలి వెచ్చఁగానున్న పృథ్వీయమునందు, చేర్చు = చేర్చుటకు, పూనుకొందప్పివిరులు = ప్రవహించుచున్నయెఱ్ఱనిపద్మములు, వెలఁది... గాడ్పుల - వెలఁది = దమయంతియొక్క, నిట్టూర్పుగాడ్పుల = నిట్టూర్పుసంబంధమయిన వేడివాయువులచే, వెచ్చదాఁకి = తగ్గములయి, బెరసి = చెడిపోయి, అరద్రోవయంద = మధ్యమార్గమందే, మర్త్య

౨౨౫. దమయంతి విరహ తాపపు నిర్భూర్ణుడే
చేతిలోనిపువ్వు వాడిపోవుట.

రములు=మర్తర ధ్వనులుకలవి, అయ్యెక్ = కాఁజొచ్చెను. అనఁగా సెండిన పత్రములయొక్కగాని యెండినపువ్వులయొక్కగాని ధ్వనిమర్తరమని చెప్పఁ బడు. చల్లదనము కలిగించుటకుఁ జెలిక తైలు దమయంతిన్నదయమునఁ జేర్చఁ బోవుపద్దతులు మర్తరధ్వనులు చేయుచున్నవని భావము. దమయంతికరీరము శిష్ట నలవికానంశజేడిని కలపని ఫలితార్థము.

తా. దమయంతి కామస్నోతాపము నడఁగింపఁ దలంచి యామెచెలి కతైలు పద్దములను దెచ్చి యామెహృదయమునం దుంచుటకుఁ బ్రయత్నిం చుచుండ మధ్యమార్గమునందే యామె వెచ్చనిపట్టాబ్బుగాడ్పులచే సెండిపో యి మర్తరధ్వనిచే ను వారంభిం చెను. అలం. అతిశయోక్తి.

సీ. చిగురు దామరపాకు శ చివ్వనఁ జనుదోయి

మొనలక్ష్మోద్వేషిని శ ముడుఁగఁబాటె

దరుణంభాగర్భదళతాళనృంతంబు

వై గాలి సోకిన శ బలుఁగఁబాటె

లలితముక్తాహరి శగుళికాకలాపంబు

ఘ్రాణానిలంబునఁ శ గండఁబాటె

గర్జపూరకలాపశల్లారదళరాజి

యశ్రుధారల నురి శ యంగఁబాటె

తే. దర్ప మొలయ నాలీఢపాదమున నిల్చి

మండలీకృతచాపుఁడై శ మన్నఘండు

గనలి సన్యాపనవ్యమార్గములఁ దొడిగి

పువ్వుఁదూపులు పుంఖానుశ్చుంఖ మేయ.

119

టీ. దర్పము=గర్వము, పిలయన్ = అతిశయింపఁ గా, మన్నఘండు, అలీఢపాద మునన్ - అలీఢ = మోఁకరించికొనిన, పాదమునన్ = కాలిచే, నిల్చి, అనఁగా నిలుకాం ద్రుడొక కాలుమోకరించి రెండవకాలిమీఁద నిలువఁబడి యుద్ధముచేయుట ప్రసిద్ధ

ము. మన్మథుఁడు నల్లనిబువ్వులబడివాడని యర్థము. మండలీకృతవాపుఁడై నిల
యాకారముగాఁ జేయఁబడినవిల్లుకలవాడై, అనఁగా వింటి నెక్కువైట్టి, కిన్నెరి
కోపించి, సవ్యాపనవ్యూహములకుఁ జేరుచుఁబోవును, తొడిగి=సంధించి,
తృప్త్యుమాపులు, పుంజానపుంజము= ఎడతెగనిపంక్తిగా, నీయన్=ప్రయోగిం
పఁగా, మన్మథుఁడెడతెగనిబాణపరింపరను బ్రయోగించుచుండెని యర్థము.
చిగురుఁ దామరపాకు = తాపకాంతికైచ్చేనిలేతతామరపాకు, దిష్టాన్=
వేగముగా, చువ్వోయి మొనలకొన్నేడిని = చూచుకొనులయుక్తి క్రొత్తవే
డిచే, ముదుఁగఁబాటె=ముకుళింపఁ జొచ్చెను. అనఁగా దామరపాకు నేడి
మి తగిలినప్పుడు ముడిచికొనిపోవుట స్వభావము. అందుచే మిక్కిలి వేడిమిగిలి
యున్నదమముంతికిరీరముపయి లేతతామరపాకు చేర్చినప్పుడు దానితాకుడు
చే వాడి ముడిచికొనిపోయినదని తాత్పర్యము. తమఁ... తాళవృంతంబుపైతి
రుణ=లేతయైన, రంభాగర్భదళ = అనఁటిమావనెడి, తాళవృంతంబుపై=వీణపై
కుండిపచ్చు, గాలి=వాయువు, సోఁకినన్=రిగ్గులఁ గా, పలుకఁబాటెన్=నున్న
మామెను. లలిత... కలాపంబు-లలిత = సుందరమయిన, ముక్తాహార=ముత్య
లనరులందున్న, గుళికా=పూనిలయొక్క, కలాపంబు=సమాహూయ, మృణాళి
లంబునన్=నిశ్వాసవాయువుచే, కంఠఁబాటెన్=కందియోయెను. అనఁగా భా
షీనములయ్యెననట. కర్ణపూర... రాజి - కర్ణపూర=తాటంకమునెడి, కలా
ప=భూమణముగాఁ జేర్చఁబడిన, కర్ణపూర=పిట్టకలువనొక్క, దళ=లేకలయొ
క్క, రాజి=పంక్తి, అశ్రుధారలన్=క్న్నీటిధారలచే, ఉదయించఁబాటెన్.
చలింపఁజొచ్చెను. అనఁగా గన్నీటిధారలు వెడలునప్పు డాయురవడిచేఁ దాటం
కముగా సుంచికొనిన కలువలేకులు కదలుచున్నవనిభావము.

తా. స్పష్టము.

ప. ఇవ్విధంబునం బ్రతిపచ్చందరేఖయుంబోలఁ గళామాత్రా
వశేషయై విషనుశరశరాశీవిషవేదినాదూయమాన మానస
యగుచు శిశిరశైవాలపలాశగుచ్ఛంబునను, సరసబిసకి
వలయచ్చేదంబులను, దుహరసలిలధారాసేంబులను, గ

ర్వారపరాగపాళినముద్ధాశనంబులను, జందనచర్చామచ
ర్చికాక్షాశనంబులను, జంద్రకాంతశిలాతల్పంబులను, గదళీ
దళపలాశతాశవృంతసంతానంబులను, వాసరంబులు గడపు
చు నొక్కనాడు విభావరీసమయంబునఁ గేలిసాధమణిచం
ద్రశాలాప్రదేశంబున సఖజనులు పరివేష్టించి యుండ నిండు
చందురుం జూచి వైదర్భి యుపాలంభగర్భంబుగా నిట్లనియె.

టీ. ఇద్విధంబునఁ = ఈరీతిగా, ప్రతిపత్ ... బోరెన్ - ప్రతిపత్ = ఘక్ల
పక్షప్రతిపద్దినమందలి, చంద్రరేఖయుం బోరెన్ = చంద్రరేఖపగిది, కళామా
త్రావశేషయై = కళామాత్రమే మిగులుగలదై, విషమ... మానస-విషమశర =
మన్తమనియొక్క, శరాశీవిష = పాములవంటి బాణములవలనఁ గలిగిన,
వేదనా = బాధచే, దుఃఖమాన = తాపమొందుచున్న, మానస = మ
నస్సుగలది, అగుచున్, శిశిర... గుచ్ఛంబులను-శిశిర = చల్లని, కైవాల =
నాఁచుయొక్క, పలాశ = ఆకులయొక్క, గుచ్ఛంబులను = గుత్తులచేతను, సర
స... ఛేదంబులను-సరస = రసముతోఁగూడిన-అనఁగా నెండిపోని, బిసకిస
లయ = లేతతామరతూండ్లయొక్క, ఛేదంబులను = ఖండంబులచేతను, తుషా
ర... సేకంబులను - తుషార = మంచుసంబంధమైన, సలిలధారా = ఉదకధారల
యొక్క, సేకంబులను = చల్లుటలచేతను, కర్పూర... సముద్ధాశనంబులను, క
ర్పూరపరాగపాళి = కర్పూరపు పొడిసముదయముయొక్క, సముద్ధాశనంబులను =
ఆలందుకొనుటలచేతను, జందనచర్చామచర్చికాక్షాశనంబులను = మంచిగంధము
ను బూసికొని కడుగుటలచేతను, చంద్రకాంతశిలాతల్పంబులను - చంద్రకాంత
శిలా = చంద్రకాంతశిలలచే నిర్మించిన, తల్పంబులను = శయ్యలచేతను,
గదళీ... సంతానంబులను-గదళీపలాశ = అనఁటియాకులనెడి, తాళవృంత = వీచవ
లయొక్క, సంతానంబులను = సమూహములచేతను, వాసరంబులు = దినములు,
కడపుచున్ = వెల్లించుచు, ఒక్కనాడు = ఒకదినము, విభావరీసమయంబునఁ =
రాత్రిపూట, శిలి... ప్రదేశంబునఁ = శిలిసాధ = క్షీడాసాధములయొక్క, మణి =
రత్నమయములయిన, చంద్రశాలాప్రదేశంబునఁ = శిరోగృహమునందు, సఖజ

నులు=చెలికత్తెలు, తన్ను, పరివేష్టించి = చుట్టుముట్టి, ఉండక, నిండు చందురునిక, చూచి, నైదర్శి=దమయంతి, ఉపాలంభగర్భంబుగా=నిండాగర్భముగా, ఇట్లు=ఈవిధముగా, అనియెక=పలికెను.

ఉ. హాలహలద్యయంబు గలశౌంబుధిః బుట్టె వినీలపాండుర
జ్వాలలతోడ నం దొకవీరవం బొకవేలుపు మ్రింగె నెందఱే
వేలుపు లోలిమై ననుభవించిన రెండవయీవిషంబు ని
ర్మూలగుగాక యున్నయదీముద్దియ! పాంథులపాప మెట్టిదో.

టీ. కలశాంబుధిః=పాలసంద్రమందు, హాలహలద్యయంబు=రెండువిషములు, వినీలపాండురజ్వాలలతోడక-వింల=మిక్కిలినల్లనివియు, పాండుర=తెల్లనివియు, నగు, జ్వాలలతోడక=మంటలతో, అనగా నొకటి నల్లనికాంతులతోను, రెండవది తెల్లనికాంతులతోను నని యర్థము. పుట్టె=కలిగినవి, అందు=అరెండిటియందు, ఒకవిషంబును, ఒకవేలుపు=ఒకదేవత, అనగా నీశ్వరుడగుట, మ్రింగె, ముద్దియ=చెలియా! ఎందఱే వేలుపులు=దేవతరెండఱో, ఓలిమై=మనుసగా, అనుభవించినక=భక్షించుచున్నను, రెండవయీవిషంబు=రెండవదయినయీవిషము (అనగాఁ జంద్రుడగుట) నిర్మూలము, కాక=నశింపక, ఉన్నయది, పాంథులపాపము=పథికజనుల దురదృష్టము, ఎట్టిదో=ఎటువంటిదోకదా! విరహకాతరయియున్నదమయంతికిఁ జంద్రుఁడు హాలహలముకంటె భయంకరుడయి యున్నాడని యర్థము. మఱియుఁ జంద్రునియొక్క కళలను దేవత లొక్కొక్కటిచొప్పన భక్షించుచుందురని శ్రుతిప్రసిద్ధము.

తా. ఓచెలియా! సముద్రమం దొక్కవిషమే పుట్టినదని చెప్పుదురుకాని యది యబద్ధము. అందు రెండుపాడమినవి. అందు నల్లనికాంతులతో నొకటియు, తెల్లనికాంతులతో రెండవదియుఁ బుట్టినవి. అరెండిటిలో నొకదాని నీశ్వరుఁడు దిగమ్రింగెను. కాని రెండవదయి, యీచంద్రరూపమయిన హాలహలమును దేవతలందఱు పూరికొన్నను మ్రింగి నాశనముచేయ లేకన్నారు. విరహజనుల దురదృష్టమే మనిచెప్పుదు. దేవతలమ్రింగినచో మాకీబాధ గలుగకుండునుకదా!

సీ. విరహిణీపథమహోదురితపంకకళంక

కలుషితాత్మకుండై నఖలుడు వీడె

గరళకూటకతోరకల్పాంతవహ్నికే

దోబుట్టు నై నఘోతుకుండు వీడె

చండదీధితికరజ్వాలమండలములో

బ్రోది బొందినమహోగ్రగుండు వీడె

బాడబంబును దాను ర బాధోధికుషీలో

సరిబొత్తు మన్నదురజ్జాతి వీడె

తే. సైంహికేయనిశాతదంష్ట్రావిటంక

విషరసప్రతిపాకభావితుడు వీడె

గగన మనురుద్రభు మి నేకతమ తిరుగు

చదరు లుమి సెడికొఱవిద్రయ్యంబు వీడె.

122

టీ. విరహిణీ...కలుషితాత్మకుండు - విరహిణీ = విరహిస్త్రీలను, పథ = చంపుటవలన గలిగిన, మహోదురితపంక = మహాపాతకరూపమయిన బురదయ నెడి, కళంక = మచ్చ చేత; కలుషిత = మలినమయిన, అత్మకుండు = మూర్తి కలవాడు, ఐనఖలుడు = అయినట్టి నీడుడు, వీడె = ఈచంద్రుడేదమి? అనగా నో చెలియా! ఈచంద్రుడు విరహిస్త్రీలను జంపుటచే మహాపాతకము జనించి యది కళంకరూప మయి పని నావించినది చూడు. అంతయకాని పని కిది స్వభా వసిద్ధమయినది కాదు సుమి? అభావము. గరళ...వహ్నికే - గరళకూట = కాలకూటసంబంధమయిన, కతోర = భయంకరమయిన, కల్పాంతవహ్నికే = ప్రళయకాలాగ్నికి, శేక, గగర ..వహ్నికే = భయంకరమగు కల్పాంతవహ్నివలెనున్న కాలకూటమునకు, దోబుట్టువు = దోడబుట్టినవాడు, ఐనఘోతుకుండు = అయినట్టి క్రూరుడు, వీడె = ఈచంద్రుడే - అనగా వీడు భయంకరమయిన కాలకూటముతో గూడి పుట్టినవాడు కావున వీడె దానియువలెనే లోకభయంకరుడైయున్నాడని భావము. చండ...మండలములో - చండదీధితి = సూర్యుని

యొక్క, కర=కిరణములనెడి, జ్వాల=మంటలయొక్క, మండలములో=సమా
హములో, ప్రోది=పోషణమును, పొందినమహోగ్రంథు=పొందినట్టి మహాభ
యంకరుడు, వీడే=ఈచంద్రుడే? అనగా నీచంద్రుడు ప్రతిమాసాంతమునను
సూర్యునిలోఁగలిసి తదీయకాంతులను జేకొని షడ్ధిల్లినవాడు. కావున వీడు
మిగుల భయంకరుడై వేడిమిగలవాడై యొప్పుచున్నాడని భావము. బాడ
బంబును=బడబానలమును, తాను=ఈచంద్రుడనుట, పాథోధికుక్షిలో=సము
ద్రగర్భమునందు, నరికబొత్తు=ఒక్కపాత్తున-కలసి మెలసి, మన్న=వర్తించుచున్న-
లేక జీవించుచున్న, దుర్జాతి=చెడ్డజాతికలవాడు, వీడే=ఈచంద్రుడే-అనగా
నీచంద్రుడు సముద్రగర్భమందున్న బడబానలముతోఁగూడ పాత్తునైనవా
డు. కావున వీడు బడబానలంబువలెనే భయంకరుడైయున్నాడని భావము.
సైంహికేయ... బావితుడు-సైంహికేయ=రాహువుయొక్క, నితాశి=వాడియై
న, దంష్ట్ర=కోటలనెడు, విటంక=గూటియందు, వివరన=వివరనముతోఁగూడ,
ప్రతిపాక=ప్రతికూలముగాఁబడచుమగుటచే-అనగా నేదేని ప్రజముతోఁగలిపి
యుడికించిన ఐదువు మొదటిగుణమును విడిచి గుణాంతరమును బొందుట సహ
జము. అట్లే యిట చంద్రుడు రాహువుకోటలందున్న వివరనముతోఁగూడఁ
బడచుమాయెనుగాన దాను మొదట సమృద్ధియుండయున్న వివరనసంక్రాంతిచే
గుణాంతరముగలవాఁడాయెనని భావము. భావితుడు=హాసించుదగినవాడు,
వీడే, అనగా:- ఈచంద్రుడు రాహువుయొక్క వాడియైన కోటలందున్న
విషముచే సంక్రాంతుడై యున్నవాడు గావున విషశుబ్ధుడై మిగుల భయం
కరముగాఁగనఁబడుచున్నాడని తాత్పర్యము. గగనము=ఆకాశము, అనరు
ద్రభూమి=అనిడివల్ల కాటియందు, ఏకతమ=ఒంటిగానే; తిరుగుచు=తిరుగు
చును, అదరులు=అగ్నికణములు, ఉమిసెడు = వెడలఁగ్రక్కుచున్న, కొఱవిద
య్యంబు, వీడే=ఈచంద్రుడే-అనగా నీ చంద్రుడు కాటియందు నగ్నికణం
బుల సుమియుచుఁ దిరుగుపీతాచమువలెనే మింటఁ దిరుగుచున్నాడని భావము.
నీ. జననకాలమునాడు శ్రీ జలరాశికుక్షిలోఁ

దరిగొండ పారివ్రావఁ శ్రీ దాఁకెనేని

గ్రహణవేళలయందు శ రాహు వాహించి

తృప్తిమై గజ్జనః శ్రదేచేనేని

విషమనేత్రుడు చేతివిష మారగించుచో

బ్రతిపాకముగఁ జేసి శ్రతావేనేని

నపరపక్షము పేరియపమృత్యుదేవత

యొకమాటుగా నాను శ ముడిపెనేని

తే. కుంభసంభవుఁ డబ్ధితోఁగూడఁ గ్రోలి

తజ్జలముతోడ వెడలింపఁ శ దలఁపఁజేని

విరహిజను లింతపడుదు రే శ వీనిచేరి

నక్కటా! దైవ హస్తసేయఁ శ డయ్యెగాక.

129

టీ. జననకాలము నాఁడు = పుట్టినప్పుడు, జలరాశికుక్షిలోఁ = సముద్రగర
మునందు, తరికొండ = కవ్యపుఁగొండ, పారివోవఁ = ఈచంద్రుఁడు చచ్చునట్లు,
తాఁకఁ + వీని = తగులుకొనినను, లేక, గ్రహణవేళలయందు = గ్రహణసమయ
ములయందు, రాహువు, ఆహరించి = భక్షించి, తృప్తిమై = తరించితే, గజ్జ
నఁ = గజ్జమనిధ్యనికలుగునట్లు, శ్రేచే + వీని = శ్రేయించినను, విషమనేత్రుఁ
డు = ఈశ్వరుడు, చేతివిషముఁ = చేతిలోనున్న విషమును, అరగించుచోఁ =
భక్షించునప్పుడు, ప్రతిపాకముగా = మిలితెముగ, చేసి, శ్రతావే + వీని = పాన
ముచేసినను, లేక, అపరపక్షము పేరియపమృత్యుదేవత = కృష్ణపక్ష మనునామ
ముగల యపమృత్యుదేవత, ఒకమాటుగా = ఒక్కసారి, నామము = పేరిని, ఉడి
పెఁ + వీని = నాశనము చేసినను, కుంభసంభవుఁడు = అగస్త్యుఁడు, అబ్ధితోఁ
గూడఁ = సముద్రముతోఁగూడ, క్రోలి = పానముచేసి, తిజ్జలముతోడఁ = తా
ద్రావినజలముతోఁబాటుగా, వెడలింపఁ = బయటికిఁబ్రయాణము, తలఁపఁడు
+ వీని = అలాచింపకుండినచో, వీనిచేతఁ = ఈచంద్రునిచేత, విరహిజనులు = వి
యోగమువలన బాధపడుచుండెడితనులు, ఇంతపడుదు రే = ఇంతబాధను బొందు
దురా? అనఁగాఁ బొందరనుట, అక్కటా! అయ్యయ్యా! దైవము, అటుచే

యఁడు+అయ్యో+కాక = అట్లుచంద్రునిఁ గడలేర్చుటకు నూహించినాఁడు కాఁడుకదా?

ఓ. ఓచెలియా! ఈచంద్రుని కెన్నిగండములు గడచినవో చూడుము. వాఁడు దేవదానవులు సముద్రమును మథించునప్పు డాకొండరాషిడి వీనిఁ దగిలిన చోఁదప్పక చావలసినదేకాని యట్లు తగిలినదకాదు. గ్రహణకాలములయందు. రాహు వాహరించియుఁగూడ విడిచిపెట్టియున్నాఁడు. అట్లు చేయుక తన శత రాగ్ని చే జీర్ణింపఁజేసినచో వీఁడు బ్రదుకఁడుకదా? మఱయు శంకరుఁడు విషము గ్రోలునప్పుడు వీని వ్యంజనముగాఁజేసికొని భక్షించినచో జచ్చియుండునుగదా? కృష్ణపక్షము చంద్రునిపాలిట మృత్యుచేతఁ బంటివని చెప్పవచ్చును. కాని యదియు నేమియుఁ జేయఁదలంచినదికాదు. పోనిమ్మ. దీనికేమి అగర్ముఁడు సముద్రమును బానము చేయునప్పుడు చంద్రుఁగూడ మ్రంగినాఁడు. అతఁడట్లు చేసియుఁ దిరుగ జలముతో విడిచిపెట్టినాఁడు. ఈపై జెప్పబడిన వారిలో నెవరిచేతనైనఁ జంపఁబడినచో వీనివలన విరహజను లింత బాధపడ నవసర ముండదుకదా? మావంటి వారిదురదృష్ట పెట్టిగోకాని చైవముట్లు చేయఁదలంచినాఁడు కాఁడు.

తే. ప్రాణసఖులార! వెన్నెలబయలి కిపుడు

మించుటద్దంబుఁ గోలయుఁ గ గొంచు రండు

చోరుఁ డలచంద్రుఁ డద్దంబు క సొచ్చినపుడ

వంచనము లేక ప్రేయుఁడీ క పొంచి యుండి.

124

టీ ప్రాణసఖులార = చెలికత్తెలారా! వెన్నెలబయలికి = వెన్నెల
యున్నప్రదేశమునకు, ఇపుడు = ఈసమయమందు, మించుటద్దంబు = తగుకుటద్ద
మును, కోలయు = దండంబును, కొంచు, రండు = తనకొనఁగిండు, చోరుఁడు =
దొంగవాఁడగు, అలచంద్రుఁడు = అచంద్రుఁడు, అద్దంబు = చొచ్చినపుడె =
ప్రవేశించినప్పుడే, వంచనము = కపటము, లేక = లేకుండ, పొంచి, ఉండి = దాగి
యుండి, ప్రేయుఁడి = కొట్టుఁడి ?

తా. ఓ చెలులారా! వెన్నెలగలబడుటికి నొకనిగట్టద్దమును నొకదండమును గొనిరండు. అట్లుచేసి చంద్రుఁ డద్దములోఁ బ్రవేశించునప్పుడు కొంకులేకుండ నాదండముతో మొత్తి చంపుడు.

తే. మనము గారానఁ బోషించి శ కనకపంజ

రముల నిడ్డకేళీచకోరప్రజంబు

దీనివెన్నెల దిగఁగ్రోలు శ గాన విడువుఁ

డొక్కగుక్కనఁ గుంభజుఁ శ దుదధిఁబోలె.

125

టీ. చెలులారా! మనము, గారానఁ = ప్రేమతో, పోషించి = పెంచి, కనకపంజర ములఁ = బంగారపుపంజరములయందు, నిడ్డకేళీచకోరప్రజఁ బుఁ = ఉంచినక్రిక్కిరాచకోరపక్షినము గామును, కుంభజుఁడు = అగస్త్యుఁడు, ఉదధిఁబోలెఁ = సముద్రమువలెను, ఒక్కగుక్కనఁ = ఒక్కగుక్కతోనే, దీనివెన్నెలఁ, దిగఁగ్రోలుఁ = పానముచేయఁగలవు. కానఁ = కావున, దీనిఁ = ఈచకోరప్రజమును, విడువుఁడు = విడిచిపెట్టుఁడు.

తా. ఓ చెలులారా! మన మంగోప్రేమతోఁ బెంచి బంగారపుపంజరములలో నుంచినచకోరపక్షులను విడిచిపెట్టుఁడు. అట్లుచేసినచో నవి యీచంద్రునివెన్నెలలనెల్ల నిగస్త్యుఁడు సముద్రమును బానముచేసినట్లు లాకమాతె పానము చేయఁగలవు. దీనివెన్నెల నశించినచో మావంశవిరహములు సుఖముతో వర్తిం చెదరు.

తే. శ్రవణపూరతనూలపల్లవచయంబు

మేపుకము వీనిలో నున్నశమ్మగళిశువున

కది ప్రవర్ధన మొందెనే శ ముదితలార

మండలం బెల్లఁ దానయై శ యుండుఁగాన.

126

టీ. ముదితలార = ఓ చెలులారా! వీనిలోఁ = ఈచంద్రుఁలో, ఉన్నమ్మగళిశువునకుఁ = ఉన్నట్టిలేడిపిల్లకు, శ్రవణ...చయంబుఁ - శ్రవణపూర = కర్ణాభరణరూపములయిన, తమాలపల్లవ = తాపింఛపుచిగుళ్లయొక్క, చయం

బుక్ = సమాహమును, మేపుదము, అది = ఆమృగశిశువు, ప్రవర్ధనము = మిక్కిలి
వృద్ధిని, ఒండెనేని = పొందినచో, మండలంబు + ఎల్లక్ = ఆచంద్రమండలమం
తయ్య, తాను + అ + యై = తానేయ్యి, ఉండుఁగాన = ఉండునుగనుక, అని వెను
క కన్వయము.

తా. ఓ చెలులారా! చంద్రునియందున్న లేడిపిల్లకు మనము కర్ణభూషణు
గా నుంచుకొనినతమాలపల్లవములను మేపించో నది మిక్కిలి వృద్ధిచెంది చంద్ర
మండలము నాక్రమింపఁగలదు. అందువలనఁ జంద్రుఁడు రూపుమాయునుగాన
నిక నతనివలన మావంటివారికిఁ గలుగుసంతాప ముండ నేరదు.

క. రాహుగ్రహవదనగుహః

గేహాంతర్ధ్వంతపటలశీరసకా

తూహలనవఖిద్యోతిం

బీహరిణాంకుండు వీని శీటికి నెఱవన్.

127

టీ. ఈహరిణాంకుండు = ఈచంద్రుఁడు, అనఁగా లేడియే చిహ్నముగాఁగల
వాడగుట, రాహు...ఖిద్యోతంబు - రాహుగ్రహ = రాహుగ్రహముయొక్క,
వదనగుహ = గుహవంటిసోరనెడి, గేహ = గృహముయొక్క, అంతర్ = మధ్య
భాగమందున్న, ధ్వంత = చీకట్లయొక్క, పటల = సమాహమలైన, శీరస
= శ్రీదావిలాస మనుభవించుటయందు, కాతూహల = వేడుకపాటుగల, నవ =
క్రొత్తవగు, ఖిద్యోతంబు = మెఱుఁగుదుఁబురుగువంటివాఁడు, వీనికి =
ఇట్టిచంద్రునికి, నెఱవనీటికి = భయపడ నేల? అనఁగా రాహువునోటిలోఁ
బడి పెంపుచెడి వర్తించుచంద్రునికై భయపడ నవసరము లేదనిభావము.

తా. ఓ చెలులారా! ఈచంద్రుఁడు రాహుగ్రహము సోరనెడి గృహమందు
వ్యాపించియున్నచీకటియందు విహరించుమెఱుఁగుదుఁబురుగువంటివాఁడు.
ఇట్టివాఁడొచ్చి భయపడ నవసరములేదు.

వ. అని మఱియును.

128

మ. అవతంసంబవు పార్వతీపతికిదుర్ధాంభోధికిం గూర్చిప

ట్టివి బృందారక ధేనుకల్పతరువారటీకా స్తుభశ్రీసుధా
సవదిగ్వారణసోదరుండవు జగచ్ఛాఘ్నియండ వీ విట్టినీ
కవునే ధర్తువు శోచ్యపాంథజనసంహారంబు తారాధిసా!.

టీ. తారాధిపా = ఓచంద్రా! ఈవు = నీవు, పార్వతీపతికి = ఈశ్వరునికి,
అవతంసంబవు = శిరోధూమణమైనవాడవు, దుగ్ధాంభోధికీ = పాలనముద్ర
మునకు, కూర్చుపట్టివి = ముద్దుపూమారుడవు, బృందారక... సోదరుండవు - బృందా
రక ధేను = కామ ధేనువునకు, కల్పతరువాటీ = కల్పవృక్షములకును, కాస్తభ = కా
స్తుభమాణిక్యమునకును, శ్రీ = లక్ష్మీకి, సుహాసవ = అమృతమునకును, దిగ్వారణ =
విరావతమునకును, సోదరుండవు = నోడబుట్టినవాడవు, జగచ్ఛాఘ్నియండవు =
జగంబుచే నుతింపదగినవాడవు, ఇట్టినీకు = ఇటువంటినీకు, శోచ్యపాంథజన
సంహారంబు = చాలిగొలుపు విలసిల్లజనులను జంపుట, ధర్తువు, అగునే =
ధర్తయు అగునా? అనగా ఓచంద్రా! తెలివితక్కువచే బాంథజనుల
సంహారముచే గొప్పపుణ్యకార్యము (శ్రేక విహితకృత్యము) అవి తలంచి
యట్లు చేయుచున్నావు. అది నీ కంఠమాత్రము తగినకృత్యము కాదు. నిన్ను
జేరఁదీసి శివునిబట్టి యోజించినను, నీకు జనకుఁ డగుపాలనంద్రమును బట్టి
చూచినను, నీతోఁబుట్టువు వైనకల్పవృక్షాదులఁ బట్టి తలపోసినను, నీవు లోక
మును మన్నించుదు, లోకముచే నీవు మన్నింపఁబడుదు నీవారిప్రవర్తన మను
సరించి నిర్దిష్ఠమలసింది. ఇట్లుండఁ బాంథజనసంహారము నీకుఁ దగియుండు
నా? కావున దీనిమాను మని భావము.

తా. ఓచంద్రా! నీవు శంకరునికి శిరోధూమణమవై ఎర్తియుంటివి.
మఱియు లోకమున మహాప్రఖ్యాతి గాంచినకామధేనుకల్పవృక్షాదులతోడఁ
బుట్టవవు. పాలనంద్రముముద్దుకొడుకవు. నీవారవలెనే లోకశ్లాఘనీయుండ
వై యుండఁదగు. ఇట్లుండ నీవు సన్నివర్తనము విడిచి పాంథజనుల సంహరిం
చుట నీకుఁ బాడియా?

క. చేయకుము చంద్ర! నుమన

స్నాయకునిం గూడి విరహీజనపీడనమున్

ప్రేయకు మందంద పయ

స్నాయధినంశమున కవయశోడిండిమమున్ .

130

టీ. చంద్ర=ఓచంద్రుడా, సుమనస్సాయకునిన్=పుష్పములే బాణములు
గాఁగలవానిని, అనఁగా మన్మథునిని యర్థము. కూడి=కలసి, అనఁగా నతనితో
నేకీభవించి యనుట, విరహీజనపీడనమున్=వియోగి పీడితులగుజనములపీడించు
టన, చేయకుము=మానుము. అనఁగా దుర్భార్గుడయిన మన్మథుని సహవాసము
చేసి వానివలె నే వియోగిజనుల బాధింపకుమని భావము. అంశంశ=అచ్చటచ్చట,
పయస్తాయధివంశమునకున్=పాలనంద్రపువంశమునకు, అపయశోడిండిమమున్=
అపకీర్తియనెడిధక్కిను, ప్రేయకుము=ఘోషింపఁజేయకుము, అనఁగా కీర్తిమం
తమై గొక మునఁ బ్రఖ్యాతిచెందిన శ్రీరసముద్రమలచుందుఁ బుట్టిననీవు, అవంశమున
కుఁ దగినట్లు ప్రవర్తింపక దుష్టకార్యము లొనరించి వంశమున కిపకీర్తి దెచ్చి
లోకమందు వ్యాపింపఁజేయకుమని భావము.

తా. ఓచంద్రా! దుష్టుఁ డయినమన్మథుని సహవాసముచేసి వానివలెనే
విరహీజనులఁ బీడింపకుము. మఱియు నీ పట్టితుంటిరిపను లొనరించి పాలవలె
నిష్కళంక మగునీవంశమున కిపకీర్తి దేకుము

వ. అని బహుప్రకారంబుల.

131

టీ. స్పష్టము.

తే. ఇవిధంబునఁ క్రథకైశికేంద్రతనయ

మదనదవధువ్యథాదూయకమాన యగుచు

బహువిధంబుల విధు దూటి ర్ పలుకుచుండి

తొడఁగి మధురంబుగా విధుంతుమని బొగడె.

132

టీ. ఇవిధంబునఁ=ఈప్రకారముగా, క్రథకైశికేంద్రతనయ=క్రథకైశిక
దేశముల కధిపతియగు భీమరాజుకూతురు అనఁగా దమయంతియనుట, మదన
...మాన-మదనదవధు=మన్మథాగ్నియొక్క, వ్యథా=బాధచే, దూయమాన=

నొప్పింపఁబడినది, లేక కలఁగింపఁబడినది, అగుచున్, బహువిధంబులన్ = అనేక ప్రకారములచే, విధున్ = చంద్రుని, దూళి = నిందించి, పలుకుచుండి, అనఁగా నెనుకఁ దెప్పినట్లు చంద్రునిగూర్చి నిందావాక్యములు పలుకుచుండి యని భావము. తొడఁగి = ప్రయత్నించి, మధురంబుగాన్ = మృదువుగా, విధుంతుడునిన్ = రాహువును, పొగ డెన్ = స్తోత్రముచే నెను. అనఁగా విరహిజనులఁ బీడించుచున్న చంద్రుని గ్రసించి విరహిజనుల కాచంపము గొలుపుచున్నవాఁడు కావున రాహువు నెంతయు సంతసమునఁ బొగ డెనని భావము.

తా. ఇట్లు దమయంతి మనన బాధచేరీ బీడితమై తనకు బాధగలిగించుచు ద్రుని నిందించి చంద్రుని నంతయు పొందించి తనకు సంతసముగొలుపు రాహువును స్తుతించెను.

వ. తదనంతరంబ.

133

తే. అంతరిక్షంబునం దతీర్ష్యపహితుఁ డగు

నిందు నిందింపఁ గారణంబేమి నాకు

నెవ్వనంబునయుండ సన్నిహితుఁ డైన

కంతుఁ బాపాత్ము నిందింతుఁ గాక యనుచు.

134

టీ. అంతరిక్షంబునందున్ = ఆకాశమునందు, అతివ్యపహితుఁడు = దూరము నందున్నవాఁడు, అగునిందున్ = అయినచంద్రుని, నిందింపన్ = తిట్టుటకు, నాకున్ = దమయంతి కుట, కారణంబు ఏమి = ఏమి కారణము? అనఁగా నెక్కడనో యాకాశముందు దూరమం దుండి పర్తించుచుండ్రునట్టి తిట్టఁదగినంతయు వసరము నాకేమున్నదని భావము. నెవ్వనంబునయుందున్ + అ = చిత్తమునందే, సన్నిహితుఁడు = సమీపమున నున్నవాఁడు, ఐనకంతున్ = అయినచున్నాఁడు, పాపాత్మున్ = పాపకరులై స్వయాపముగాఁ గలవానిని, నిందింతున్ + కాక = తిట్టుదునుగాక, అనుచున్ = అనిపలుకుచు, అని ప్రేషద్యముతో నన్వయము.

తా. చంద్రుఁ డాకాశమందు దూరమున నున్నవాఁడు. అంతదూరమందు పర్తించువాఁడు నాకు మిగుల బాధగలిగింపలేడు. కాన నాతని నేల నిందింప

వలెను. కావున నామనమునందే సర్వదా మెలగుచు బాధగలిగించుచున్నగు నే తిట్టెదను గాక.

చ. ననవిలుకాండ! మన్నథ! యశనాథవధూవధపాతకంబు నిక

గొని మునిగించెఁ గ్రూరహరకోపకటాక్షశిఖిస్వరూపమై
మనమున నీవు నిర్దయత శిమానపు చూడఁగ నేముహూర్తవే
శను జనియించితోయకట! శీలచ్చికి నమ్మధుకైటభారికిన్. 135

టీ. ననవిలుకాండ = పుష్పమే ధనువుగాఁగల, మన్నథా! అనాథ...

పాతకంబు - అనాథవధూ = పతివిరహితలగు స్త్రీలను, వధ = చెంపుటవలన జనించిన, పాతకంబు = పాపము, క్రూర...స్వరూపమై - క్రూర = భయంకరమగు, హరకోప = ఈశ్వరక్రోధసంబంధులగు, కటాక్ష = కడకంటి చూపుటవలన గలిగిన, శిఖి = అగ్నిహోత్రుడే, స్వరూపమై = స్వరూపముగాఁ గలదయి, నిక = మన్నఘనమట, కొని = చుట్టుముట్టి, మునిగించెఁ = ముంచివైచెను, చంపెనని నిశ్చయార్థము, అనఁగా ననదలగు స్త్రీలను జంపుటంజేసి తజ్జనిత పాతకము ముక్కింటికంటిమంటల రూపము నొంది నిన్ను చహించిన దనిభావము. తునిగించెఁ, అని పఠించినప్పుడు ప్రాణములు తీసినదని యర్థము. చూడఁగన్ = అలోచింపఁగా, మనంబునన్ = మనస్సునందు, నీవు, నిర్దయతన్ = దయాశూన్యత్వమును, అనఁగా గానిత్యము నమట, మానవు = విడువవు. అనఁగా నెట్టిదుష్టులయినను దా మొనరించిన చెడుపనులం గాంచి యధిపతి శిక్షించి నచో నాశిక్షకు బొంది సిగ్గుచెంది గూడువృత్త్యమును విడుచుట గలను. అట్లే నీచనాథస్త్రీలను జంపుటచూచి యీశ్వరుండు తనకంటిమంటలచే దగ్ధునిగాఁజేసి తగినశిక్ష గావించెను. అట్టిశిక్షను నీవుబొందినను సిగ్గుచెంది చెడుకార్యములనుండి మఱియొక యింకను గణితత్వము పూనియుండుట నీమొండితనమును సూచనచేయుచున్నదని భావము. అకట = అయ్యయ్యో, లచ్చికిన్ = శ్రీమహాలక్ష్మికిని, అమ్మధుకైటభారికిన్ = మధుకైటభులనెడి రాక్షసులకు శత్రువగు నావిష్ణుమూర్తికిని, ఏముహూర్తవేశన్ = ఎట్టిదుష్టలగ్నమందు, జనియించితివి + ఓ = జనించి నాచో? అనఁగా లోకప్రభావులగు లక్ష్మీనారాయణుల గర్భంబున బుట్టినప్పు

డు వారివలె నీవు లోకవందనీయుండవయి మెలంగవలసినది. అట్లుగాక మిక్కిలి మొండివాడవయి వర్తియచున్నావు. ఆలోచింప నేదో దుష్టమువూర్తమున జనించితివి. లేనిచో నీకిట్టి తుంటరిబుద్ధు లేలయుదయింపవలెనని భావము. మఱియు నీట “**పృష్టమువూర్తవేశసు**” అని చెప్పటచే మన్మథుం డట్టి దుండగీ డగుటకు దుష్టమగు జననకాలమే కారణముగాని జననీజనకులగు లక్ష్మీనారాయణులు కారమట స్పష్టమగుచున్నది.

తా. ఓమదనా! ఆనాథస్త్రీలను జంఘయంతుటవలన జనించినపాపము హరుని కంటిమంటలరూపము నొంది దహించినది. ఆయినను బుద్ధితెచ్చుకొని; పాధువయి వర్తింపక మిగులఁ గ్రూరుడవయి వర్తిల్లుచున్నావు. ఆలోచింప నీ వాలక్ష్మీనారాయణులకు నేదో దుష్టలగ్నంబున జనించియుండువు. లేనిచో వాఁ నే పోలక యిట్టిదుష్టుడై యేలవర్తింపవలెను?

తే. కామ ! పరమేష్ఠి నీమనఃక్రొక్కార్య మెఱిగి
పుష్పములు నీకు నాయుధశ్రములుగఁ జేసె
నవియు బహుళంబుగాఁ జేయ నీ కైదుచేసె
నింతకై నను బ్రతుకునే నీ యిజ్జగంబు.

136

టీ. కామ=ఓమదనా! పరమేష్ఠి=బ్రహ్మ, నీమనఃక్రొక్కార్యము=నీమనస్సు యొక్క క్రూరత్వమును, లేక కఠినత్వమును, ఎఱిగి=తెలిసికొని, పుష్పములు=పువ్వులు, నీకు, ఆయుధములుగఁ=బాణములుగా, చేసె=కల్పించెను. అవియుగఁ=ఆపుష్పములును, బహుళంబుగాఁ=అధికముగా, చేయక, విదుచేసెఁ=అయిదింటినిమాత్రమే యిచ్చెను. ఇంతకైనఁ=ఇట్లుచేసినను, ఇజ్జగంబు=ఈలోకము, బ్రతుకుఁ + నీ=బ్రదుకుచున్నదా? అనిగా లేదనుట.

తా. ఓరీ! మన్మథా! నృప్తికర్తకు సమస్తము గోచరమగును గాన నీమనమునం దుండుక్రూరత్వమును గనిపెట్టి, “యిట్టిక్రూరునికి దృఢములగు నాయుధములు కల్పించినచో లోకము జీవింపద”ని నిశ్చయించి పూవుల నాయుధములగాఁ జేసెను. ఆపూవులనైన నధికముగాఁ జేసినచో లోకము నహింపలే దని

యెంచి యొడింటినిమాత్రమే చేసెను. అట్లు చేసినప్పటికి నీడాకకు నోర్చి లోకము జీవింప లేకున్నది.

ఉ. రాక సుధాంశుమండలముర్రాకకు మాటుమొగంబు నీ
దీకొని వచ్చుదండధరరదిక్పనమాన మదక్షిణంబవుం యుచో
గాక వియోగికిం గునుమరకార్చకశృంగము వంగఁ జేయునీ
యీకరపంకజాతము రరతీశ్వర! దక్షిణ మైననాటికిన్. 137

టీ. రతీశ్వర = ఓమదనా! రాక = పున్నమయందు, సుధాంశుమండలము రాకకు = చంద్రదింబయొక్కయుదయమునకు, మాటుమొగంబు = పెడమొగము, చేయుచో = పెట్టించో, కుసుమ...శృంగము = కుసుమకార్చక = పూవంటియొక్క, శృంగము = కొప్పును, వంగ = వెంగునట్లు, చేయునీ యీకరపంకజాతము = చేయుచున్న యీనీహస్తపద్మము, వియోగికి = విరహవంతునకు, దక్షిణము = దయగలది, విననాటికి = అయినప్పటికిని, దీకొని = విజృంభించి, వచ్చుదండధరదిక్పనమానము = వచ్చుచున్నదక్షిణదిక్కుగాలి, అదక్షిణంబు = దయలేనిదై, అవుంగాక = అపునగా-అనగా విరహుల నీవు కరుణించి శాశ్వత మానస మలయమారుతము శాశ్వత విడువకున్న దనిభావము. లేక, రతీశ్వర = ఓమదనా! వియోగికి = వియోగినిమిత్రము, కుసుమకార్చకశృంగము = పూవంటికొప్పును, వంగ, చేయునీ యీకరపంకజాతము = చేయునట్టి యీనీహస్తపద్మము, దక్షిణమైన నాటికి = దక్షిణముదిక్కుగా నుండునదైనను; ఎట్లనగా వియోగి చంద్రునకు విముఖుండగుటచే బల్బిమాభిముఖుడై యుండును. ఒకరినొకరు కొట్టుకొనునప్పుడు వారు పరస్పర మభిముఖులై యుండుట ప్రసిద్ధము. కావున వియోగిచిత్రమందు ఎత్తించుమన్నఘండు వియోగిని బ్రహరించునప్పుడతని కభిముఖుడై యుండును. అందుచే పల్బిమాభిముఖుడయిన వియోగికి నభిముఖుడై యున్న మన్నఘుని కుడిచేయి దక్షిణపుదిక్కునం దున్నదేమగునని యెఱుంగునది. రాక = పున్నమయందు, సుధాంశుమండలము రాకకు = చంద్రదింబోదయమునకు, మాటుమొగంబు చేయుచో = విముఖుడైన

చో, దీక్షాని = విజృంభించి, వచ్చుదండధరదిక్పమానము = వచ్చుచున్న దక్షిణపుగాలి, ఆదక్షిణంబు = ఎడమచేతివైపుననున్నది, ఆవుంగాక అని ధ్వన్యర్థము. అయిగా వియోగులు కామోద్దీపక మగుటచే జండ్రోదయమును జూడలేక పడమటిదిక్కుమొగంబైనచో దక్షిణది క్కెడమవైపున నుండును గాన నందలిగాలియు నెడమవైపుననే యుండునని భావము.

తా. ఓమననా! చంద్రాదులు విరహాలకుఁ (గామోద్దీపకము లగుటచే జండ్రోదయమును జూడలేక విముఖులై యున్నప్పుడు వియోగులయెడ, సాధారణముగా వియోగుల బాధింపఁబూనింపినెక్కువైట్టెడి నీహస్తపద్మము దయ గలిగి యాకార్యమునుండి విరమించినను మిగుల విజృంభించి యుంచుచున్న దక్షిణపుగాలి దయదలఁపక బాధింపక మానదు.

నీ. భువనమోహనసముద్రద్భవ మైనయఘమున

నశరీరభూతంబ శ్రీ వైతి మదన!

విరహమాలినన్యదుర్యిధుఁ గాని సోకవు

కలిదోషమవె? నీవు శ్రీ కాయజుండ!

ప్రాలలరతిదేవి శ్రీ భాగ్యసంపదఁ గదా

ప్రసవసాయక! చచ్చి శ్రీ బ్రతికితీవు

చాలదా? యేలెదీరీనకలప్రపంచంబు

పంచత్వ మొందియుఁ శ్రీ బంచబాణ!

తే. తప్తిపూజూలి నీయాగ్రహ మ్మెఱింగి

లోక మవ్యాకులతఁ బొందుఁ శ్రీ గాక యనుచు

దక్కుఁ గల్గకై దువులు మాని శ్రీ దర్పకుండ!

విరులు నీ కాయుధములు గావించినాడు.

138

టీ. మదన = ఓమననా! భువన...భవము - భువన = లోకములను, మోహన = మోహింపఁ జేయుటవలన, లేక అజ్ఞానములొక ద్రోయుటవలన, సముద్భవము = పుట్టినది, విసయమమునక = అయినట్టిపాపముచే, అశరీరభూతంబవు =

శరీరములేని భూతమవు, వితివి=అయినవాడవు, అనఁగా లోకములోఁ బాపాత్ములు పితాచము లగుచుండురని ప్రతీతి. కావున ఓమదనా! నీవు లోకము నజ్ఞానములో ముంచుటవలనఁ బాప మార్జించుకొంటివి కాన నీవాపాపముచే నశరీరభూతమవయితి వని భావము. కాముఁడు శివునికంటిమంటలచే దగ్ధుండై శరీరహీనుడయి యుండఁగా నామన్నభుని కిశరీరత్వము పాపకార్యము లాచరించుటవలన సంభవించె నని కవీశ్వరుం డూహించుచున్నాఁడు. కాముజుండ=శరీరమువలన జన్మించినవాడూ, అనఁగా మన్నభుఁడాయనట నీవు, విరహ...దుర్విధుక్ - విరహ=వియోగమువలనఁ గలిగిన,మాలిన్య=చులినత్వముచే, దుర్విధుక్, గాని=చెడురీతులుగలవానినిగాని. సోఁకవు=ఆపహింపవు, కలిహోమమవె=కలివలనఁగలిగినపాతికమవాయేమి? అనఁగా, “కిన్న బాధేషుశూరేణకవి నాధీరభీరుణా | అప్రమత్తః ప్రమత్తేషుయోష్యకోవిషువర్తతే ” అనెడిభాగవతవచనప్రకారము కలి మాలిన్యము గలమూర్ఖులయెడ శూరఁడయి గొప్పైలమందలోకి భయపడుచు మెల్ల మెల్లగఁబోవు లోఁడేలువిధంబునఁబోవుచుండునుగాని వివేకులను కొంచుంతులను జేరలేడు. అట్లే నీవును విరహమాలిన్యము గలవాడనీ కాని యితరులచేతకుఁబోవు. ఆలోచింపనీవు కలిపురుషుడవేమోయని సందియమగుచున్నది. ప్రసవసాయక = పుష్పమేబాణముగాఁ గలవాడూ ! ప్రాల్లలరతదేవి = సౌమంగల్యవంతురా లగురతీదేవియొక్క, భాగ్యసంపదక్ + కిదా=భాగ్యసమృద్ధిచేతనేకదా! ఈవు=నీవు, చచ్చి,బ్రదికితివి=జీవించితివి, అనఁ గారతీదేవిసౌమంగల్యాతిశయమువలన నీవు చచ్చియు జీవించితివి. అదిలేనిచో నీవుజీవింప నేరవని భావము. పంచబాణ=ఓమన్నభా! పంచత్వము, ఒందియుక్ =చచ్చియును, ఈసకలప్రపంచమును=ప్రపంచకమునంతయు, ఏరెదు = పరిపాలించెదవు, చాలదా ? నరిపోలేదా! అనఁగాఁ జచ్చియుఁబ్రపంచమును బాలించుచున్నావు. అందువలనఁ దృప్తిచెందక యందఱును బాధించెదవేల? అనిభావము. తమిషూచూలి=తామరయుండుఁ బుట్టినవాడు. అనఁగా బ్రహ్మాయనుట, నీయాగ్రహము=నీకోపమును, ఎఱింగి=తెలిసికొని, లోకము=ప్రపంచము, అవ్యాకులతే=లోట్రుపాటులేకుండుటను ఒందుక్ + కాక, అనుచుక్ =పొందుఁగాకయనిపలుకుచు, తక్కుఁగలత్తదువులు

=లోహమయములగు నాయుధములను, మాని=ఇచ్చుటకీర్త్యపడక, దర్శకుండ=
 ఓమన్న థా! నీకుకొ, విరులు=పువ్వులను, ఆయుధములుగాక = బాణములుగాక,
 కావించినాడు=చేసినాడు అనఁగా బ్రహ్మ నిన్ను సృజించినప్పుడు నీయగ్రహ
 ము దుస్సహమైనదని తలంచి “యితనికి లోహమయము లగునాయుధముల ని
 చ్చినచో లోకముల ధూళిసాలుగావించు”నని తలపోసి, లోకముల కట్టియుపద్ర
 వము గలుగ కుండుటకై నీకుఁ బుచ్చుములు మాత్రమే యాయుధంబులగాఁ
 జేసినాడు.

తా. గతార్థము.

వ. అని పలికియు నవిధలీలోద్యానంబునందు సరసరసాలతో
 మలకిసలయాస్వాదనక మాయకంతకలకంత కామినీకుహూకార
 తోలాహలపంచంబు వీలెంచిన నప్పల్లవాధరి యుల్లంబు
 జల్లన నొల్లంబోయి మూర్ఛిల్లిన. 189

టీ. అనిపలికియుకొ, నవిధలీలోద్యానంబునందుకొ=నమీపమందలి విలాస
 కాననమునందు, సరస...పంచమంబు-సరస=రసముతోఁగూడిన, రసాలతోమ
 లకిసలయ=మామిడి చెట్లయొక్క మృదువగు చిగుళ్లను, ఆస్వాదన=భక్షించుట
 వలన, కమాయ=రక్తిమగల, కంత=కింతయులుగల, కలకంత కామినీ=ఆడుతొవె
 లలయొక్క, కుహూకార=కుహూయనెడి ధ్వనులయొక్క, తోలాహల=కల
 కలముయొక్క, పంచమంబు=పంచమస్వరము, వీలెంచినకొ=రాఁగా, అప్పల్లవాధ
 రి=చిగురుపంటి యొక్కయుగలయాదమయంతి, ఉల్లంబు=మనస్సు, జల్లంకొ, పి
 ల్లంబోయి=భిన్నరాలయి-లేక చిన్నఁబోయి, మూర్ఛిల్లినకొ=మూర్ఛనొందఁగా
 అని ప్రేషద్యముతో నన్వయము.

ఉ. గొజ్జఁగనీరునల్లె నొకకొకోమలి ద్రిప్పె లతాంగి యోర్తులా
 మజ్జకతాలవృంత మొకమానినిచందనకర్ణమంబునఁబ్రయా
 మజ్జన మాచరించె గుహమండలి నొక్కవధూటి యొంత
 బుజ్జన మొప్పఁబాదములఁబుప్పొడి యొత్తె విదర్భకన్యకున్.

టీ. ఒకకోమలి = ఒక స్త్రీ, గొజ్జగనీరుక్ = పన్నీటిని, చల్లెక్ = చిలుక
రించెను, లతాంగియార్తు = మఱియొక స్త్రీ, లామజ్జకతాలవృంతము = వట్టి వేళ్లచే
గట్టినపీవనము, త్రిప్పెక్ = వినరెను, ఒకమానిని = ఒక స్త్రీ, చందనకర్ణమంబు
నా = మంచిగంధపుబురదచే, కచమండలిక్ = స్తనయుగ్మమును, మజ్జనమా
చుంచెక్ = స్నానముచేయించెను. ఒక్కవహుటి = ఒక స్త్రీ, ఎంతయుక్ =
మిక్కిలి, బుజ్జవిము = లాలన, ఒప్పెక్ = ఒప్పునట్లుగా, విదర్భకన్యకాక్ =
దమయంతికి, పాదములక్ = అశీకాశ్లయందు, పుష్పాడి = పద్మపరాగమును,
ఒల్లెక్ = అలందెను, లేక పూసెను.

తా. స్తుప్తము.

నీ. వద్దిని! కన్నీరు శ పన్నీటఁ దుడువుము
రంభాదళంబు సారంగి! వీవు
కల్పనల్లి! యొనర్పు శ కర్పూరతిలకంబు!
చక్రవాకి! యలందు శ చందనంబు
చలిగావివలివంపునవలువుఁ గట్టు చకోరి!
బినకాండహారంబు శ వెట్టు హరిణి!
కలకంఠి! చేర్పు చెంగలువయెత్తుదలాడ
కలికి! పైఁ జిలికించు శ గమ్మఁదేనె

తే. బాలశై వాలమంజరీజాలకంబు
నిందుచుతి! యొత్తు మణిచేతులందుఁ గదియ
నప్పళింపు మందారిక! శ యదుగులందుఁ
జల్లగాఁ బుండరీకంఠజల్మధూలి.

141

టీ. ఓపద్దిని! కన్నీరు = కామ్యములను, పన్నీటఁ = పన్నీటిచే, తుడువుము,
ఓసారంగి! నీవు, రంభాదళంబు = అనఁచి యానన, నీవు = నీచుము. ఓకల్పనల్లి! కర్పూ
రతిలకంబుక్ = కర్పూరపుబొట్టును, బినర్పము = చేయుము. ఓచక్రవాకి! చం
దనంబుక్ = మంచిగంధమును, అలందుము = పూయుము. ఓచకోరి! చలిగావి

వలిపంపువబువు = సన్న కావిగల మడుగుపుట్టుమును, కట్టు = కట్టుము. ఓహరిణి!
 విన కాండహారంబు = తామరతూండ్ల నెడు హారంబును, పెట్టుము. ఓకలకంఠీ! చెం
 గలువ = ఎట్టకలువల చేనైన, ఎత్తుదలాడక = తలగడను, చేర్చుము. ఓకలికి! నై
 = దమయంతిమీఁద, కమ్మ లేనై = కమ్మని లేనెను, చిలికించు = చల్లుము. ఓయిందు
 ము! బాల = లేతయగు, శైవాల మంజరీబాలకంబుకొ - శైవాల = నాయయొ
 క్క, మంజరీ = గుత్తులయొక్క, బాలకంబుకొ = సమూహమును, చేతులందుకొ
 = హస్తములందు, కిదియొక = దగ్గఱగా, ఒత్తుము = చేర్చుము. ఓమంచారిక!
 అడుగులందుకొ = పాదములందు, పుండరీక కింజల్కధూళికొ - పుండరీక = తెల్ల
 దామరలయొక్క, కింజల్క = కేశరములందున్న, ధూళికొ = పరాగమును, అప్పు
 లింపుము = అద్దము.

తా. స్పష్టము.

వ. అని పలుకుచు సంభ్రమించుసభీజనంబుల కలకలం బాలించి
 యిదియేమి కోలాహలం బని భీమభూపాలుండు దేవీసహితుం
 డై యడుగఁ దద్వయస్యాజనంబులు దా రెఱింగిన తెఱంగెల్ల
 ను విన్నవింప నన్నర నాథుండు ముద్దుఁగూఁతు మనోభిలాషం
 బునకు ననుకూలంబుగా జగంబునందెల్ల స్వయంవరంబుఁ
 జాటింపం బంచిన.

142

టీ. అనిపలుకుచుకొ, సంభ్రమించు... కలకలంబు - సంభ్రమించు = లోం
 దరపడుచున్న, సభీజనంబుల = చెలికత్తెలయొక్క, కలకలంబు = కోలాహల
 ము, అలింఁచి = విని, ఇది, ఏమి, కోలాహలంబు + అని, భీమభూపాలుండు = దమ
 యంతిఁడై, దేవీసహితుండై = భార్యతోఁగూడ, అడుగన్, తద్వయస్యాజనం
 బులు = ఆదమయంతిచెలికత్తెలు, తారు = తాము, ఎఱింగిన తెఱంగెల్లను = తెలి
 సికొనిన వృత్తాంతమంతయు, విన్నవింపకొ, అన్నర నాథుండు = ఆభీమరాజు,
 ముద్దుఁగూఁతు మనోభిలాషంబునకున్ = ముద్దుపట్టియొక్క కోరికకి, అడుకూ
 లంబుగన్ = తగునట్లుగా, జగంబునందెల్లకొ = లోకమందంతట, స్వయంవరంబు

=స్వయంవరమును, చాటింపన్ = వెల్లడించుటకు, పంచనన్ = పంపఁగా—అని
 ప్రపద్యముతో నన్వయము.

తే. సప్తసాగరపరివృతశ్చైతలమునఁ
 జాటఁబడియెను వాదిత్రసంయుతముగ
 ధరణినాథకుమారహృద్ధైర్యహరి

భోజకన్యాస్వయంవరార్థభ్యుదయమహము.

143

టీ. సప్త...తలమునన్, సప్తసాగర = ఏడుసముద్రములచేతను, పరివృతి = చుట్టఁబడిన, చైతలమునన్ = భూతలమునందు, ధరణి... అభ్యుదయము - ధరణినాథకుమార = రాజకుమారులయొక్క, హృత్ = హృదయములందున్న, ధైర్య = ధైర్యమును, హరి = హరించుటవంటి, భోజకన్యా = దమయంతియొక్క, స్వయంవర = స్వయంవరమనెడి, అభ్యుదయ = మంగళరూపమైన, మహము = ఉత్సవము, వాదిత్రసంయుతముగన్ = వాద్యవిశేషములతోఁగూడ, చాటఁబడియెను = వెల్లడిపఱచిపఱచియెను.

తా. రాజకుమారుల ధైర్యమును హరించెడుదమయంతియొక్క స్వయంవరమహోత్సవము సప్తసాగరపలయితంబయిన భూతలమందు వాద్యసూచములతోఁగూడ వెల్లడిపఱచిపఱచియెను.

మ. నవరత్నోపలదివ్యలింగవరదానప్రీతదాతాయణి

ధవ! కర్పూరవసంతరాయ! యనవశద్వద్వాదశీవాసరో

త్సవరుత్తాంగద! వేమభూపతిమహాసామ్రాజ్యరత్నాయణి!

యవనాధీశసభానిరంకుశవచోరవ్యాపారపారంగతా! 144

టీ. నవ...ధవ-నవ = తొమ్మిదివిధములైన, రత్న + ఉపల = రత్నమయములైన, దివ్య = దేవసంబంధమైన, లింగవర = శ్రేష్ఠమైన లింగములను, దాన = దానముచేయుటచే, ప్రీత = సంతోషపెట్టఁబడిన, దాతాయణిధవ = ఈశ్వరఁడుకలవాఁడా! కర్పూరవసంతరాయ = కర్పూరవసంకుండను; విరుదముగలవాఁడా! అనవద్య... రుత్తాంగద = అనవద్య = లోపములేని, ద్వాదశీవాసర = ద్వాదశిదిశల

అనందుచేయబడుచున్న, ఉత్పన్న-పండువునకు, రుక్మాంగద=రుక్మాంగదునిమం
టివాఁడా!, వేమధూపతి...మణి-వేమధూపతి = వేమదేశాధీశునియొక్క, మ
హత్ = గొప్పదైన, సామ్రాజ్య=ప్రభుత్వమును, రక్షా=రక్షించుటయందు, మణి
=శ్రేష్ఠుఁడా! యవనాధీశ...పారంగతా - యవనాధీశ = తురుష్కరాజుల
యొక్క, సభా=సభయందు, నిరంకుశ = అడ్డులేకుండ, వదోవ్యాపార = వా
గ్వాప్యపారము చేయుటయందు, పారంగతా = పారమును బొందినవాఁడా-
అనఁగా నిపుణులగువాఁడనుట.

క. ఆచక్రవార్తశైల

క్షౌచక్రమహామహీశశకటకాస్థానీ

వాచాటచాటుకవితా

గోచరకీర్తిప్రతాప! శ కులమణిదీపా!

145

టీ. ఆచక్రవాళ ..ప్రతాప - ఆచక్రవార్తశైల = చక్రవాళపర్యవసర్యం
తముగల, క్షౌచక్ర=భూతలమందున్న, మహత్ = పూజ్యులైన, మహీశ=రా
జులయొక్క, కటక=పట్టణములయందున్న, ఆస్థానీ = సభలయందున్న, వా
చాట=పండితులయొక్క, చాటుకవితా=చాటుకవిత్వమునకు, గోచర=విషయ
మగుచున్న, కీర్తిప్రతాప=కీర్తియుఁ బ్రతాపముఁ గలవాఁడా, అనఁగా రాజా
ధిరాజులసభలందున్న పండితు లీతనికీర్తిప్రతాపములను చమతమకవిత్వముల
చే నిర్ణయించునూరనుట! కులమణిదీపా=కులమునకు రిక్షిదీపము వెలివాఁడా!

తా. భూచక్రమందున్న సమస్తరాజుల సభల నుందున్న పండితులచాటు
కవిత్వముచే వెల్లడిచేయబడుచున్న కీర్తిప్రతాపములుగల సింగనామాత్యు.

వృద్ధీవృత్తము. చతుర్ముఖవిలాసిని శ శయవిలాసంకేరుహ

సుతామృతమధూళికాశీమరభి నారసారస్వతా!

విత్తీర్ణ మహిమార్ణవా! శివిభవయోగ సంక్రందనా!

ప్రతాపగుణభూషణా! శ పరిణతార్థసంభాషణా!

టీ. చతుర్ముఖ.....సారస్వతా - చతుర్ముఖవిలాసిని = నరస్వతీదేవియొక్క,
 శయ = చేరియందున్న, విలాసపంకేరుహ = లీలాపద్మమునుండి, క్రుత =
 న్రవించుచున్న, ఆమృత = మకరందముయొక్కయు, మధుళికా = తృప్తి
 డియొక్కయు, మరళి = పరిమళముగలదియు, సార = శ్రేష్ఠమయిన, సారస్వతా
 = వాక్సంపదగలవాడా, అనగా నిర్దుష్టముగాను, మృదుమధురముగాను వా
 గ్వాప్యపారముచేయువాడనుట, వితీర్ణ = ప్రసిద్ధమయిన, మహిమ = సామర్థ్యము
 నకు, అర్ణవ = సముద్రమునెరివాడా, విభవ... సంక్రందనా - విభవ = వైభవము
 యొక్క, యోగ = సంబంధమందు, సంక్రందనా = దేవేంద్రునినెరివాడా, ప్రతా
 పగుణభూషణా = ప్రతాపగుణమనెడు నలంకారముగలవాడా, పరిణతార్థినం
 భావణ-పరిణత = సిద్ధమయిన, అర్థ = అర్థముగల లేక, ప్రయోజనముగల, సం
 భావణ = వాక్కులుగలవాడా - అనగా అతనినోటినుండి వాక్యము వెడలిచో
 దత్ప్రియు క్రమగుకార్యము మొదటనే సిద్ధిపొందియుండెడిదని భావము.

గద్య. ఇది శ్రీమత్కమలనాథసౌత్త్ర మారయామాత్యపుత్త్ర
 సకలవిద్యాసనాథ శ్రీనాథభట్టప్రణీతంబయిన శృంగార
 నైషధకావ్యంబునందు ద్వితీయాశ్వాసము సంపూర్ణము.

శ్రీ ర ను.

శృంగార నైషధము.

టీకాతాత్పర్యసహితము.

తృతీయాశ్వాసము.

పీఠనుకవికవితా

వ్యాహరకథానుధారీసాస్వాదనుఖ

శ్రీహర్షోదయ! సత్యస

మాహిత! మహితాంతరంగ! శ్రీమామిడిసింగా! 1

టీ శ్రీహర్ష...హర్షోదయ-శ్రీహర్ష=శ్రీహర్షుడనెను, సుకవి=కవిశ్రేష్ఠు
విముక్తి, కవితావ్యాహరీ=కవిత్వవచనములచే గూర్పబడిన, కథా=చరి
త్రమనెడి, సుధారస=అమృతరసమున, ఆస్వాద=అనుభవించుట యనెడి, సు
ఖశ్రీ=సుఖసమృద్ధిలనఁ గలిగిన, హర్షోదయ=సంతోషాతిశయముగలవాఁడా,
సత్యసమాహిత=సత్యమందు స్థిరమనస్సుగలవాఁడాలేక, సత్యసంధా! మహితాం
తరంగా=పూజ్యమైన మనస్సుగల, మామిడిసింగా=మామిడన్నకుమారుడవైన సిం
గనామాత్య! అని ప్రైపద్యముతో నవ్వయము. ఇటు “శ్రీహర్ష...హర్షోదయ”
యను విశేషణమునఁ బట్టి యోజింప సింగనామాత్యుఁడు శ్రీహర్షకృతమైన
నైషధకావ్యమునఁ జక్కఁగఁ బఠించినట్లును, నందలి రసాస్వాదనుఖ మను
భవించి యానుభవము సంస్కృత మెఱుంగనివారలకుఁ గూడఁ గలిగించు

నిమిత్తము నైషధగ్రంథము భాషాంతరీకరణమునఁ జేయించెననియు, స్ఫూరించుచున్నది. ఈచెప్పటచే సింగనామాత్యుఁడు రసికుఁడనియుఁ బోషకారియనియుఁ గూడఁ దెలియవచ్చుచున్నది.

తా. సులభము.

వ. ఆకర్ణింపు మాయవనరంబున నిఖిలభువనవృత్తాంతవేదియు, నశేషభాషాకుశలుండును, సర్వవిజ్ఞాననిధియును, సమస్తకాన్తప్రవీణుండును, సకలపురాణేతిహాసనంహితారహస్యవిజ్ఞానవిశారదుండును, నగు నారదుండు బాల్యసఖుండైన పర్వతుండునుం దానును. 2

టీ. ఆకర్ణింపు య=వినుము, ఆయవనరంబున = సమయంతిర్వియంవరము జాతించిన సమయమందు, నిఖిలభువనవృత్తాంతవేదియు - నిఖిల=సమస్తమయిన, భువన=లోకములందున్న, వృత్తాంత=సంగతులను, వేదయు=తెలిసినవాఁడును, అశేషభాషాకుశలుండును-అశేష = అనేకములయిన, భాష=భాషలయందు, కుశలుండు = నేర్పరియు, సర్వవిజ్ఞాననిధియు = సమస్తమైనతత్వజ్ఞానమునకు నిధిపండివాఁడును, సమస్తకాన్తప్రవీణుండును = అన్నికాన్త్యములయందును నిపుణత గలవాఁడును. సకల...విశారదుండును-సకల=సమస్తమైన, పురాణ=పురాణసంహితలయందు, ఎతిహాస నంహిత = పూర్వచరిత్రసంహితలయందును గల, రహస్య=గుప్తులను, విజ్ఞాన=తెలిసికొనుటయందు, విశారదుండును=నేర్పుగలవాఁడును, అగు, నారదుండు=అయిన నారదమహర్షి, బాల్యసఖుండు=చిన్నవాఁటి స్నేహితుఁడు, అయిన పర్వతుండు=అయిన పర్వతుఁడను ఋషియు--ని॥ పర్వతశైలశేషస్యోః । అని విశ్వకోశము, నానును=నారదుండనుట. ఇట-“నిఖిల...వేద” “అశేష...కుశలుండును” అను అశేషణంబులవలన నారదుండు దమయంతిస్వయంవరవృత్తాంత మితరభాషలలోఁ జాతించినను తెలిసికొనఁగలవాఁడని తెలియవచ్చుచున్నది.

తా. పండితవేద్యతో భిదురశపాణి సురాసురమాలిమాలికా

చుంబితపాదపీఠ బలసనూదనుఁ జూడఁగఁ గోరి నాకలో
కంబునకుం జనంగ సమరకట్టై బితామహుకూర్చి పట్టి హ
స్తాంబురుహంగునసఖశిఖాంకురకోటి విపంచి మీటుచున్.

టీ. పితామహుకూర్చి పట్టి = బ్రహ్మముద్దుకుమారుడైన నారదుఁడు, హస్తాం
బు...కోటి - హస్తాంబురుహం = పద్మమువంటి చేతియొక్క, అంగుళీ = క్రేళ్ల
యొక్క, సఖశిఖాంకురకోటి = కొనగోళ్ల సమాహముచేత, విపంచి = వీణను,
మీటుచున్, పంబినవేడ్కతో = అతిశయించిన వేడుకతో, భిదురపాణి =
పరచాయుధము హస్తమందుఁ గలవానిని, సురాసుర...పీఠ - సురాసుర =
దేవదానవులయొక్క, మాలిదూలికా = కిరీటపంక్తులచే, చుంబిత = తాకఁబడుచు
న్న, పాదపీఠ పాదపీఠముగలవానిని, అనఁగా — సమస్తదేవదా
నవులచే మ్రొక్కఁబడుచున్న వాడనుట. బలనూదనున్ = బలాసుగునిఁజంపిన
వానిని, అనఁగా — దేవేంద్రుననుట, చూడఁగ్గోరి = చూడ నవేఱించి,
నాకకోకంబునకున్ = స్వర్గలోకమునకు, చనంగన్, సమకట్టై = పోవు
చుండెను

తా. నారదమహాముని తనన్నే హితుండగు పర్యసునితోఁగూడి కొనగోళ్ల
తో విపంచి మీటుచు సమస్తసురాసురులచే నభివందింపఁబడుచున్న దేవేంద్రు
నిఁ జూడఁ దలంచి స్వర్గలోకంబునకుఁ బోవుచుండెను.

చ భువనగురుత్వవైభవమున ప్రాసనయోనియుఁ బూనెఁగాని పాం
దవుఁ జరియింప నారదున శీకభపథంబునఁ బర్యతుండు దా
దివ్యరుటయెట్లు నెఱుఁ జనునీ దేరఁగయుక్తమయివ్విధంబునుం
బ్రచితతపక్షపాతగతిభంగి మనిం దలఁపంగ వచ్చినన్. 4

టీ. భువనగురుత్వవైభవము = భువనభారముయొక్క సమృద్ధిని, (లోక
పూజ్యత్వసంపదానియు నర్థము) పూనెనయోనియున్ = పొందినను, పూనెన్
కాని = పొందెనుఁగాని, అనఁగా లోకములో దుర్బరత్వాతిశయము పోకవలె
కొందినప్పటికి నభిభావము. నారదునకున్ = (నారదమునిఁ కేఱును, ననియు

నర్థాంతరము) అభ్రపథంబునఁ = ఆకాశమార్గమునందు, చరింపఁ, పొందు, అవుఁ = సంచరింపఁదగియుండును, అనఁగా లోకములో గురుత్వముపొందినప్పటికి నారదున కాకాశమందుఁ జరించుట యుక్తము. భువనగురుత్వము విహించినవాని కాకాశగమన మెట్లు అన్న విరోధము గురుత్వపదమునకుఁ బూజ్యత్వముని యర్థము చెప్పినచో నాభాసమగును. పర్వతుండు = (పర్వతుఁడని పర్వతమునియు నర్థాంతరము) తాఁ = తాను, వెంటఁ = నారదుని వెనుక, చనుదేరఁగఁ = వచ్చుటకు, తివురుట = ప్రయత్నించుట, ఎట్లు?, ప్రవితరపక్షపాతగతిభంగి-ప్రవితర=విస్తారమయిన, పక్షపాత=నారదునందుఁ బర్వతునకుఁగల మైత్రిమువలనఁగల్గిన, గతి=గమనముయొక్క, భంగి=రీతి, అని పర్వతముని పరమైనయర్థము, ప్రవితర=వెడల్పయిన, పక్ష=తెక్కలయొక్క, పాత=పడుటవలనఁ గలిగిన, గతి=గమనముయొక్క, భంగి=రీతి, అని శేవల పర్వతపరమైన యర్థాంతరము. మదిఁ = మనస్సునందు, తిలఁపంగవచ్చినఁ = తలఁపఁబడినచో, ఇవిధంబునఁ = ఈరీతియును, యుక్తమే = పర్వతుఁడు మింటనంచరించుట తగినదే. పర్వతమునకు తెక్కలుండుటవలన మింటఁజరింపఁ దివురుట యుక్తమేయని యర్థము; పర్వతమునికి నారదునివలనపక్షపాతమువలన నతనివెంట మింటఁ జనుదేరఁ బ్రయత్నించుటయు క్తిమేయని యర్థాంతరము. ఇట గురుశబ్దమునకు శౌభ్యఁడనియు దుర్భరుఁడనియు నర్థము, నారదపదమునకు నారదమహర్షి యనియు, “అపోనారా ఇతిప్రోక్తాః” యమటఁబట్టి నారశబ్దమునకు జలమని యర్థమున్నదిగఱకు, దాని నిచ్చినట్టి మేఘుఁడనియు నర్థము. పర్వతశబ్దమునకు, కొండయనియు, పర్వతమహర్షియనియు నర్థము. గ్రంథకర్త యిచటఁ బొందుపఱచిన సారస్యమేమనఁ-భువనగురుత్వ నైభవము పొందినను నారదునకు (మేఘునికి) నాకాశమార్గమునఁ జరియించుట యుక్తమేకాని-పర్వతుఁ డాకాశమందు సంచరించుట యెట్లని విరోధము, ఏమన,బహుశైనవస్తు వాకనమందుండుట యనంతభవమగుట యనుభవసిద్ధము. అందుచే బహుశైన కొండ యాకాశమందు వెట్లుండుననియు, లేక పర్వతముని కాకాశగమనమెట్లనియు, భావము-అవిరోధము, తొల్లి పర్వతములకు తెక్కలుండెనని పురాణప్రసిద్ధము

గనుక యట్టి అక్కలు పర్యతమునకున్నవనిగాని, నారదునివలన పక్షపాతము పర్యతుని కున్నదనిగాని, తలపోసినచో నాకాశమందు నంచఱించుట యుక్తమే యని చెప్పటచే నాభాన మగుచున్నది. అనఁగాఁ గవి నారదపర్యతశబ్దముల శ్లేషించి విరోధాభాసమును నలంకారమును గూర్చివాఁడని ఫలితార్థము - అలంకారము విరోధాభాసము.

తా. గతార్థము.

తే. గగనవీధి విమాన మేకక్కయ చనిరి

యోగవిద్యాబలంబు చేయూత గాఁగఁ

దపము గల్గంగ సాధనాంతరము లేల

సకలకార్యంబులందును నీ సంయములకు.

5

టీ. ఆపర్యతనారదులు, (అధ్యాహారము) యోగవిద్యాబలంబు=యోగవిద్యా మహిమ, చేయూత గాఁగఁ = ఆధారముకాగా, విమానము = విమానమును, ఎక్కకయ=అధిష్ఠింపకయే, గగనవీధి = ఆకాశమార్గమునందు, చనిరి=పోయిరి, సంయములకు = ముగిశ్చరులకు, తపము=తపస్సు, కల్గంగఁ = కలిగియుండఁగా, సకలకార్యంబులందున్ = అన్ని కార్యములను సాధించుటయందు, సాధనాంతరములు = వేరుసాధనములు, ఏల = ఎందుకు, అనఁగా తపముచేతనే సమస్తకార్యములు సాధింపఁబడుననుట, ఇందుగుఱించి మహావు శ్లో॥ శుద్ధుష్కరం శుద్ధు రాపం శుద్ధుర్గం శుచ్ఛదు స్తరమ్ | త త్సర్వం తపసా ప్రాప్యం తపోహిదురతి క్రమమ్॥ అని చెప్పియున్నాఁడు కావున తపస్సులభించుటయే కష్టముగాని తపస్సుచే సమస్తము లభింపఁగలవని భావము.

తా. నారదపర్యతులు విమానసహాయ మక్కఱచేకయే యోగబలమును బురస్కరించుకొని గగనవీధియందుఁ బ్రయాణముచేసిరి. మునులకుఁ గార్యసాధనకై తపముండఁగా సాధనాంతరములకై తడవనేల? అలంకారాంతరన్యాసము. నీ. అంతరాంతరముల నీ నాకాశచరకొటి

మోడ్చుఁజేతులు మ స్తముల ఘటించఁ

దనకాంతి చంద్రికాధవళయ్యును జేర్చి
 నాదిత్యదీప్తుల నీ నతకరింపఁ
 జదలేఱు వీచిహాస్తముల నిర్మలవారి
 సంఘుల కర్మపాద్యంబు లొసఁగ
 నావహసంవహాద్యనిలఘట్టనముల
 శతతంత్ర మూర్ఛనానన్దరము లీన
 తే. గహనసంసార ఘోరసాగరము దాటి
 పరమయోగీశ్వరుఁడు మోక్షోపదముఁబోలె
 బహుళతరమైన యాకాశోపధము దాటి
 నాకభువనంబు సొత్తెంచె నీ నారదుండు.

6

టీ. నారదుండు, అంతరాంతరములకు = నకుమనకుమ, ఆకాశచరణి =
 దేవతాసమాహు, మోక్షుచేతులు = చేమోక్షులను, మస్తములకు = శిరస్సు
 లయింపు, ఘటింపకు = కూర్చుండఁగా, (అనఁగా నాకాశమందుసంచరించు
 చున్న దేవతలందఱు ఎడనెడ నారదుని సంచరించి యతనికి నమస్కార
 ములు చేయుచున్నారని భావము) తిసకాంతి = తిసశరీరచ్ఛాయ, చంద్రికాధవ
 శయ్యును = వెన్నెలవలె తెల్లనిదియయ్యును, శిర్షిక్ = పెంపుచే, ఆదిత్యదీ
 ప్తులకు = సూర్యకాంతులను, అతకరింపకు = క్రిందుపఱుపఁగా (అనఁగా
 లోకములోఁ జంద్రిక తెల్లనిదనియు, సూర్యకాంతి యెఱ్ఱనిదనియు, నమట య
 మభవవిధము. ఇట నారదునిశరీరకాంతి వెన్నెలవలె తెల్లనిదయ్యు నెఱ్ఱనిమా
 ర్యకాంతుల నతకరించె నని చెప్పటచే విరోధ ముద్భవమగుచున్నది. అవిరో
 ధము నారదునికాంతి పెంపుచే సూర్యకాంతులను బోలుచున్నదని చెప్పట
 తలన నాభాసమగుచున్నది. కావున నిట ఎలంకారము విరోధాభాసము) మఱియు
 లోకములోని శ్రేణిపదార్థము లన్నిటికంటె మిక్కిలి దధికుఁడు. కావున నారదుని
 కాంతి విధమునుబట్టి వెన్నెలలో సమానమైనదనియు, పెంపునుబట్టి సూర్యకాం
 తులలో సమానమైనదనియు భావము. జదలేఱు = ఆకాశగంగ, వీచిహస్తములకు =

తరంగములనెడుచేతులచే, నిర్మలవారికొన్ నవ్వుచోదకమాచే, అంఘ్రులకుఁ =
 నారదునిపాదములకు, అర్ఘ్యపాద్యంబులకొన్ అర్ఘ్యమును, పాద్యమును, ఓసం-
 గకొన్ ఇచ్చుచుండఁగా-ఆనఁగా గంగానది తనతరంగములనెడుచేతులచే జలము
 గొని పూజార్థుఁడైన నారదుని కర్ఘ్యపాద్యము లిచ్చుచున్నదని భావము. ఇట 'గం-
 గాదేవి' యనకుండ 'చదలేల' నిచ్చెప్పటచే నారదుఁడచేతనములచేఁగూడఁ బూ-
 జింపఁబడుచున్న పురుషులైతన్యవిశిష్టులైన దేవతలచేఁ బూజింపఁబడుచున్నాఁడని
 వేఱొచ్చెప్పవలయు నాఁయిననర్థము స్ఫురించుచున్నది. అవహ... ఘట్టనములకొన్ =
 అవహ సంవహ = అవహము సంవహము, అది = మొదలుగాఁగల, అనిల = వాయువుల-
 యొక్క, ఘట్టనములకొన్ = రాక్షసులచే, శతతంత్రం = నూలుతంతులుగల నారదు-
 నివీణె, మూర్ఖవాస్పరములు = ఆరోహణావరోహణారూపముగా సరిగమా-
 దిని ప్రస్పరములను, ఈర = ప్రకటించుచుండఁగా (అనఁగా నారదుఁడు వివంచి-
 కఁబూని యాకాశమునఁ బోవునపుడు యందున్నని ప్రమాదుతములచే సంఘర్షిం-
 పఁబడియుతనివీణెయారోహణావరోహణారూపములైన సప్తస్పరములను (ప్రకటిం-
 చుచున్నదని భావము) పరమయోగీశ్వరుఁడు = గొప్పయోగింద్రుఁడు, గహన...
 సాగరము-గహన = దుశ్శికర మైన-లేక దాటరాని, సంసార = సంసారమనెడు, ఘో-
 ర = భయంకరమైన, సాగరము = సముద్రమును, దాటి = లంఘించి, మోక్షపదముఁ
 బోలెకొన్ = స్థితిస్థానము వలెనే, బహుశతరము = అనంతము, వినియాకాశపథము =
 అమితయాకాశవాగ్ధమును, దాటి, నాకభువనంబుకొన్ = స్వర్గలోకమును, సాక్షైం-
 చికొన్ = ప్రవేశించెను (అనఁగా యోగింద్రుఁడు భయంకరమైన సంసారసాగర-
 మునుదాటి మోక్షస్థానమును జెందునట్లు నారదుఁడు బహుశతర మైనగగనమా-
 ర్గమునుదాటి స్వర్గలోకముఁ బ్రవేశించెను. ఇట యాకాశమును సంసారముతోఁ
 బోల్చుటలన సంసార చెట్టుదుర్లంఘ్యమాయై యాకాశము దుర్లంఘ్యమైవ
 దని తెలియొచ్చుచున్నది. అలం - ఉపమ.

వ. ఇట్లు నారదపర్వతులు నాకలోకంబునకుం జని సర్వగీర్వాణు-
 లు గొల్వం జేసోలగంబున్న సువర్వాధీశ్వరు సన్నిధికి నేతెంచి
 యాశీర్వాదంబు చేసిరి. అతండును సుముఖోల్లాసంబున న

ముచితాననవిన్యాసంబు మొదలయినయుపచారంబు లాచరించి యిష్టగోష్ఠీవినోదంబులఁ గొంతప్రాద్దు నడపి ప్రసంగవశంబున.

7

టీ. ఇట్లు, నారదపర్వతులు, నాకలోకంబునకుఁ = స్వర్గభుజనంబునకు, చని, సర్వగీర్వాణులు = నమస్తమైవేదతలు, కొల్వఁ = నేవించుచుండఁగా, నేలలోగంబున్న = పెద్దసభనున్న, సుపర్యాధిశ్వరునిన్నిధికిఁ = దేవేంద్రునిన్నిధికి, ఏతెంచి=వచ్చి, ఆకిర్వాచంబుఁ = ఆకిర్వాచనంబులను, చేసిరి, అతండును=అదేదేంద్రుడును, సుముఖోల్లాసమునఁ = ముఖవికాసముచే, సముచితాననవిన్యాసంబు - సముచిత = తగిన, ఆననవిన్యాసము = ఆననములనిచ్చుట మొదలయిన యుపచారంబులు, ఆచరించి = చేసి, ఇష్టగోష్ఠీవినోదంబునఁ = ఇష్టమువచ్చినటులు ప్రసంగించుట ఈనకువేడుకయుండు, కొంతప్రాద్దు=కొంతకాలము, నడపి (అనఁగాఁ గొంతకాలమునంతయు నిష్ప్రసంగమును చేసియునుట) ప్రసంగవశంబున=వైపద్యముతోనన్వయము.

తే. అనఘ జగములఁ గల్లువృత్తాంత మెల్లఁ
దెలియఁగా నీకుఁ గరతలారీమలక మగును
గారణం బేమి నడిమిలోక ముననుండి
నరపతులు రారు మునువ్రాలె నీ నాకమునకు.

8

టీ. అనఘ=సాపరహిత, జగములఁ = లోకములయందు, కల్లువృత్తాంతము = కలయట్టిసంగతులు, ఎల్లఁ = అన్నియు, తెలియఁగాఁ = తెలిసికొనుట, నీకు, కరతలారీమలకము, అనును=అతిచేతిలోని యుసిరిక కామునంటిది యగు, నరపతులు=రాజులు, మునువ్రాలెన్ = పూర్వమువలె నే, నడిమిలోకముననుండి=భూలోకముననుండి, నాకమునకుఁ = స్వర్గలోకమునకు, రారు=రాకున్నారు, గారణంబేమి=రాకుండుటకు కారణమేమి?

తా. ఓనారదా! లోకములోని వృత్తాంతములన్నియుఁ దెలిసికొనుట నీకుఁ జేతిచేతిలోని యుసిరిక కామునలె సులభమయినది కదా! రాజులు పూర్వము

వలె భూలోకమునుండి నాలోకమునకు రాకున్నారు. ఆకారణము తెలియఁ జేయును.

క. రా రిపు డిచ్చోటికి ససి

ధారామార్గమున ధరణీధవు లెవ్వారు

నారద! నృపవంశంబున

వీరకరీరంబు లుద్భవించె ధరణీన్.

9

టీ. నారద ! ధరణీధవు లెవ్వారు = ఏరాజును, అసిధారా మార్గమునకే తీవాదరయొక్కదారిచే (అనగా యుద్ధములయందు నాయు ధఘాతములచే ప్రాణములు విడిచి యురియర్థము) ఇచ్చోటికిఁ = ఈలోకమున కు, ఇప్పుడు, రారు = రాకున్నారు, ధరణీన్ = భూలోకముందు, నృపవంశంబునకే = రాజులయొక్క వంశమునెడు వెదురుపాదయందు, “ని॥ వంశోవేదాకులేవర్ణే” అనియెడు విశ్వకోశమున వంశకల్పమున కుభయార్థములున్నవి. వీరకరీరంబులు = వీరులనెడు వెదురుబోదులు, ఉద్భవించవె = కలుగలేదా, ఈపద్యమందు నాల్గవపాదమున వీరకరీరంబులనెడు పాతము వ్రాతప్రతులలోను ముదితగ్రంథము లలోను వాడఁబడుచున్నది కాని యీపాతము గ్రంథకర్త సమర్థమైనదికాదు. ఏమన, సంస్కృతనైషధమున శ్లో॥ ప్రాగివప్రసువతే నృపవంశాః కిష్న్వ సంప్రతి నవీరకరీరాన్॥ అని యుండుటవలన సిటఁగూడ వీరకరీరంబులని పఠించుటయే కవి సమర్థము. అప్పుడు వంశపదమునకుఁ దగినసార్థక్యము సమకూడును.

తా. ఓ నారదా! లోకములో వీరులు యుద్ధములందు నాయుధములచే హతులై నాలోకమునకు విచ్చుచుండును. ఇపు డట్లు వచ్చుటలేదు. యుద్ధప్రియులును వీరులు నగురాజులు నృపకులములందు జనింపలేదా? జనించినచో నేలరాకుండురు?

ఉ. ఏలొకొ మాగ్యహంబునకునేనివ్వదురారు మునీంద్ర! భద్రకుం

డాలనమానులై న నరనాథతనూజులు మోముఁ దమ్ముల

వాలికపోటుగంటు చెలువంబుగ విప్పగుపేరురంబులం

గ్రాలఁగ లీలమై దివిజకాంతలు వైచినపుష్పమాలికల్. 10

టీ. మునీంద్ర = నారదా! భద్రశుండాలసమాములు = భద్రజాతియేనుఁగుతో సమాములు, వివ నరనాథతనూజాలు = వినట్టిరాకుటారులు, మోముదచ్చలఁ = ముఖపద్మములందు, వాలికపోటుగంటు = గొప్పయుద్ధములయందుఁ గత్తిదెబ్బలవలనఁ గలిగినగాయములు, చెలువంబుగఁ = అందమగుచుండఁగా, విప్పగుపేరురంబులఁ = విరివయైన పెద్దపక్షిఫలములయందు, దివిజకాంతలు = దేవకాంతలు, లీలమై = విలాసము చేత, వైచినపుష్పమాలికల్ = వేసినటువంటిపూలదండలు, క్రాలఁగ, కఁ = ప్రకాశింపఁగా, ఇప్పుడు, మాగ్నహంబునకుఁ = మామందిరమునకు, అనఁగా స్వర్గలోకమున కనుట - ఏలాకొరాయ = ఎందుచేతనోరాయ, కారణము తెలిసినచోఁ దెలియఁ బలుపుము.

తా. ఓ నారదా! మదపుటేనుఁగులతో సమానులైన రాజకుమారులు ఘోరమగు యుద్ధములయందుఁ దమపరాక్రమము వెల్లడియగునట్లు పోరాడి నిహతులై వారిపరాక్రమమునకు మెచ్చికొని దేవతాకాంత లర్పించినపుష్పదామములు రములందుఁ బ్రకాశించుచుండఁగా మాస్వర్గలోకమునకు రావేదు. రానందులకుఁ కారణము తెలియదు. ఏవేఁగినఁ దెలియఁజెప్పుము.

చ. అతినిశితాసిధార సమర రాంగణభూములఁ ద్రెస్సి శోణిత

స్రుతిఁ గడుఁజుల్కనైయెగసికసూర్యవధంబున నేగుదెంచుచో
గతిఁగయికొండ్రులాఘవముగఁగాంతురుమాభవనంబునందుఁదా

రతిధిసమర్చనాప్రభవమైనగురుత్వము పార్థివ్రాత్రముల్. 11

టీ. పార్థివ్రాత్రముల్ = రాజశ్రేష్ఠులు, అతినిశితాసిధారఁ = మిక్కిలి వాఁడియైన కత్తివాదరచే, సమరాంగణభూములఁ = యుద్ధభూములందు, త్రెస్సి = తునిగినవారై, శోణితస్రుతిఁ = రక్తము స్రవించుటచే, అనఁగా రక్తమంతయు పోవుటచేననుట, కడుఁ = మిక్కిలి, చుల్కనై = తేలికగలవారలయి, సూర్యవధంబునఁ = సూర్యహర్షముచే, ఏలదెంచుచోన = హఠాఁకమునకు వచ్చునపుడు,

గతిక్ = గమనమునందు, లాఘవముక్ = చుల్క = దనమును, కై కొండ్రు = స్వీకరిం
తురు, వాతు = ఆరాజకుమారులనుట, మాభవనమునందుక్ = మాలోకమునందు,
అతిథిసమర్పవాప్రభవము = అతిథిసత్కారమువలనఁ గలిగినది, వనగురుత్వము =
వనట్టి దుర్భరత్వమును, పూజ్యత్వముననియు నర్థము, కాంతురు = పొందుదురు,
నడలచే లాఘవమును అతిథిసమర్పనచే గౌరవమును బొందుదురని యర్థము.
ఇటు లాఘవము కైకొన్నవారు గురుత్వము బొందుట యెట్లని విరోధము-గురు
త్వశబ్దమునకు పూజ్యత్వమని యర్థము జెప్పినదో సాంభాసమగును. కావున నిటు
అలం. విరోధాభాసము.

తా. నారదా ! రాజకుమారులు యుద్ధములం దాయుధములచేఁ జచ్చి శరీ
రమందున్న రక్తమంతయు దొరుఁగుటచేఁ జుల్క = దనము గలవారలై పైకెగి
మార్యమార్గముచే నాలోకము నకువచ్చునపుడు లఘుత్వముబొందినను నాలోక
మందు పూజ్యత్వమునే పొందుచుందురు. ఇట్టిలాభ మున్నను గాకుండుటకుఁ
గారణము తెలియదు.

క. అభిముఖులై యేలకొ నా

నభ కిప్పుడు రారు నృపతిసత్తము లనఘా!

యభిశాప మొనర్పరుగా

త్రిభువనసంస్తుత్య! నాదురదెస నరనాథుల్.

12

టీ. త్రిభువనసంస్తుత్య = మూడులోకములచేఁగొనియాడఁదగినవాఁడా! ఆన
ఘా = పాపరహితుఁడైన యోనారదా ! నృపతిసత్తములు = రాజ్యశ్రేణులు, ఏల
కొ = ఎందుచేతనో, నానభకుక్ = నాకొలుపుకులమునకు, ఇప్పుడు, అభిముఖు
లై = ఎదురుముఖము గలవారై, రారు = రాకున్నారు. నరనాథుల్ = రాజులు,
నాదురదెసక్ = నావిషయమై, అభిశాపము = లేనిదోషముల నారోపించుట, పిన
ర్పరుగా = చేసియుండదు కదా!

తా. నారదా ! పూర్వమువలె నిప్పుడు నరనాథులు నానభకు రాకున్నా
రు. ఆరాజులు నాయుండు లేనిదోషముల నారోపించి “ యింద్రలోకమునకుఁ

లోపుటయుచితముకాద”ని పరస్పరముబోధించికొని నాలోకమునకు విముఖులయియున్నారు. తనివో నాలోకమునకుఁ బూర్వమువలె నేల రాదు ?

చ. కొలకొలమంచు నుండు సితశోకనదప్రభవప్రసూత ! నా
కొలు విది తొంటినాఁ డతిధిశోకులనందడి; నిప్పుడెంతయుం
బలపలనయ్యె బందుగులు ? పల్లరుఁ బై కొనిరాక యున్నినా
కలిమి నిజోదరై కభృతిశోకార్యకదర్యులఁ దిన్నఁబోయెడున్. 18

టీ. సిత...ప్రసూత - సిత=తెల్లని, శోకనద=ఎఱ్ఱఁదామరశుండి, ప్రభవ=పుట్టినప్రభువలన, ప్రసూతా = పుట్టినవాఁడా ! అనఁగా:-ప్రభుకుమారా ! యనుట; ఇటు సితశోకనదమని చెప్పటచే నెఱ్ఱనిచాయచేతనుఁ జెల్లించాయచేతను ప్రకాశించెడు సామాన్యపుఁబర్వమని కవియభిప్రాయము. తొంటినాఁడు = పూర్వమందు, నాకొలువిది = ఈనాసభమందిరము, అతిధిశోకులనందడి = అతిధిసమాహములయొక్క సమృద్ధముచే, కొలకొలమంచు = కలకలధ్వనిఁజేయుచు, ఉండున్ = ఉండునది, ఇప్పుడు = ఈసమయమందు, ఎంతయున్ = విక్కిరి, బందుగులు = అతిథులు, పైకొని = అతిశయించి, పల్లరున్ = మాటిమాటికిని, రాకయున్నిన్ = రాకుండుటచే, పలపలన్ + అయ్యెన్ = వెలిపిపడినది, నాకలిమి = నాసంపద, నిజ...కదర్యులన్ - నిజోదర = నాపొట్టనుమాత్రమే, ఏక = ముఖ్యముగా, భృతి = పోషించుకొనుటయనెడు, కార్య = కార్యముయొక్క, కదర్యులన్ = కృపకార్యముచే, దిన్నఁబోయెడున్ = వెలవెలవోవుచున్నది; కదర్యుడనఁగా డుద్రుడు; వాఁడెట్టివాఁడన-శ్లో॥ “అత్తనంధర్వకృత్యంవి ముత్రిదారాంశ్చ వీడయేత్ | బోభాద్యపితరౌభ్రాతృన్ సకదర్య ఇతిస్తృతిః” అనఁగా-నమఁడు దారసుకాదులనుఁ దమ్మునఁ దలిదండ్రులను నన్నదమ్ములను ధర్మకార్యములను లోభత్యముచే బాధించుచున్నాఁడో వాఁడు కదర్యుడని చెప్పఁబడును.

తా. ఓవారదా ! పూర్వము నాసభ అతిధిసమాహములయొక్క సందడిచే నెంతయుఁ గలకలధ్వనితో నిండియుండెడిది. కాని యిప్పు డతిధిశోకులు రాకపోవుటచే నాకొలుపు పలుచఁబడి నిశృద్ధముగ నున్నది. మఱియు

సంపదగట్టకు ఫలము సర్వదా యతిభిక్షాజ యొనరించుటయేకదా? అట్టియతి
భిక్షాజచేయక సంపదను నాపొట్టపోషించుకొనుటకు మాత్రమే యుపయోగప
ఱుచుచున్నందున నాకలిమి నిష్ఫలమై నెల నెలపోవుచున్నది.

చ. వదలక పూర్వపుణ్యవిభరీవన్యయహేతువులొట సంపదల్

మదిఁ దలఁపంగ నాపదలెమాన్యనుహృజ్జనబంధుకోటికిఁ

హదనున మేలుసేరి చతుర్రాననసంభవ ! శాస్త్రప్రథతిం

దదుచిత మైనశాంతికవిరధానము నిక్కమెఱుంగ వచ్చినన్.

టీ. చతుర్రాననసంభవ = బ్రహ్మపుత్రుఁడవైనవారదా! సంపదల్ = విశ్వ
ర్యములు, పూర్వ... హేతువులు - పూర్వపుణ్య = పూర్వజన్మపుణ్యములనఁ
గలిగిన, విభవ = సంపదము, వ్యయ = వ్యయింపజేయుట, హేతువులు = కారణ
ములుగాఁగలవి, ఆగుటక = ఆయుఁడుండుటజేసి, ఎవలక = విమలక,
మదిక = మనస్సునందు, తలఁపంగ = ఆలోచింపఁగా, ఆపదలే = విపత్తులే.
అనఁగా బూర్వపుణ్యములు సంపదలను గలిగించినవిమలము, కావున బూర్వ
పుణ్యవాళీకరములగుటవలన నాసంపద లాపదలే యని చెప్పవచ్చు. హద
నునక = మంచికాలమునందు, మాన్యనుహృజ్జనబంధుకోటికి - మాన్య = గౌర
వార్హులైన, సుహృజ్జన = మిత్రజనమునకు, బంధుకోటికి = బంధుసమూహమునకు,
మేలుసేరి = సత్కారముచేయుట, నిక్కము, ఎఱుంగ, వచ్చినన్ = నిజ
ముగా నాలోచించినచో, శాస్త్రప్రథతి = యథావిధిగా, తదుచితము - తత్ =
అసంపద్రూపములగునాపదలకు, ఉచితము = తగినది, వివశాంతికవిధానము = వివర్జి
యపాదుపరిహారముజేసికీర్త్యము. అనఁగా నీజన్మమందలి సంపదలను గౌర
వార్హుల గౌరవించుటయందును దానములందును వ్యయముచేసినచో నుత్తరజ
న్మమందధికమగుసంపదలు గలుగునని పండితులందురు. కావున బూర్వపు
ణ్యవాళీకరము లగుటజేసి గూఢద్రూపములగు సంపదల నట్లు వినియోగించి
యుత్తరజన్మమున కధికసంపద లార్జించుకొనుట యుక్తము. మోయు, నప్యను
కృతముకంటె నిష్ప్ర డధికమగునుకృతము కలుగుచున్నది. కావుననదియేమందిది.

తా. ఓవారదా! సంపదలు పూర్వపుణ్యములను వ్యయము చేయుటవలనఁ

గజుగుచుండుటంబట్టి మనమునం దాలోచింత నవి యాపదలేకాని సంపదలు కావు. అట్టిసంపద్రూపము లైనయాపదలకుఁ దగినకాంతి చేయుట తగినపాత్రలను కాచి యథావిధిగా దానము చేయుటయేగదా !

వ. కావున నఘమర్షణఋక్కులం బోలునీవాక్కుల మత్సంశ్ యాఘం బవనయింపు మని సహస్రాక్షుండు నిజచక్షుస్సహస్రంబు తనముఖంబున నిల్చి యూరకున్న నారదుండు పాకశాసమవినయపరిపాకంబునకు మనంబునం బరిలోపంబు నొందుచు నిట్లనియె.

15

టీ. కావున, అఘమర్షణఋక్కులంచోలు=అఘమర్షణ మంత్రములనుఁ బోలిన నీవాక్కులచేత, మత్సంశ్ యాఘంబు = నానందహమనెడిపాపమును, అపనయింపుము=తొలగింపుము. అనఁగా - గోకముగఁ బాపనివృత్తికై ప్రాయశ్చిత్తము జేసికొనవలసివచ్చినప్పుడు “ఋతంచ సత్యంఁ” యనెడుమంత్రములచే నువకముఁ జల్లుకొని పాపములు తొలంగియెడల సుప్రసిద్ధము. కాని నఘమర్షణఋక్కులచేత బాపము తొలంగియెడల నీవాక్యములచే నానందముల తొలంగింపు మని భావము. అని, సహస్రాక్షుండు వేగమున గలవాఁడు అనఁగా-ఇంద్రుఁ డనుట, నిజచక్షుస్సహస్రంబు=తనవేగములను, తనముఖంబున=తనమోమునందు, నిలిపి, ఊరకున్న=మిన్నకుండఁగా, నారదుండు, పాకశాసమవినయపరిపాకంబునకు. పాకశాసమని=దేవేంద్రునియొక్క, వినయపరిపాకంబునకు = వినయారతిశయమునకు, మనంబునకై, పరిలోపంబున=అనందమును, ఒందుచు=పొందుచుకొ, ఇట్లనియె.

తే. అతిథిబాంధవసంభావనీనాభిలాష

గర్భ మగునీదువాక్యసందర్భమునకు
సంతసంబయ్యె సురరాజ ! శ సాధు సాధు
సార్వకాలంబు నీవ యీర్జగము లేలు.

16

టీ. సురరాజ=దేవేంద్రా !, అతిథి...గర్భము-అతిథి= ఆహ్వానమునవచ్చినవా

రసేదీ, బాంధవ = చుట్టలవాడు, సంభాషణ = గౌరవించుట యనెడు, అభిలాష = కోరిక, గర్భము = గర్భమందుఁగలది, అగునీదువాక్యసందర్భమునకుఁ = యన నీవాక్యములయొక్క సంబంధమునకు, సంకసంబయ్యె = సంకోచముకలిగెను. పాధుపాధు = బాగుబాగు, ఈచెప్పటచే నిండ్రుఁడు త్రిలోకాధిపత్యము పొందియున్నను గర్భమువిడిచి యతిథిబంధునక్కారాభిలాషియై యున్నాఁడనుటవలన నిండ్రునివినయనంపద వెల్లడియగుచున్నదని భావము. సార్వకాలము = ఎల్ల కాలము, నీవ = నీవే, ఇజ్జగములక = ఈలోకములను, ఏలుము = పరిపాలింపుము.

తా. ఓదేవేంద్రా! నీ పతిథిసత్కారముఁ జేయఁ గుతూహలపడుచుఁ బలికినట్టి వాక్యములకు మిగుల సంతసించితిని. నీసూచివినయనంపడు మజ్జియొకఁడుండడు. బాగుబాగు! నీవే యాలోకముల నెల్లకాలముఁ బరిపాలింపుము.

వ. నాకభ్యవనంబునకు రాజలోకంబు భూలోకంబుననుండి రాకుండుటకుం గౌరవించు వినుము. 17

మ. ఒకరత్నంబు విదర్భదేశమునయం १ దుదృఘాతమై పార్థివ ప్రకరంబుం భ్రమియించుచున్నయది సోభాగ్యప్రభానిత్యలక్ష్మీకి సంకేతనివాస మై మదననిస్త్రీంశంబు నా భీమకన్యకనాఁగాడమయంతి నాఁగలుగుపర్యాయాభిధానంబులన్.

టీ. ఒకరత్నంబు = ఒకమాణిక్యము, అనఁగా గ వ్యారత్నమునుట, విదర్భదేశమునయందు = విదర్భమును పేరుగల దేశమునందు, దుదృఘాతమై = పుట్టినదై, సోభాగ్యప్రభానిత్యలక్ష్మీక = సోభాగ్య = సౌందర్యముయొక్కయు, ప్రభా = కాంతియొక్కయు, నిత్య = స్థిరమైన, లక్ష్మీ = బంపదకు, సంకేతనివాసమై = సంకేతగృహమై, మదననిస్త్రీంశంబువాఁ = మదనమునొక్క ఖడ్గమనియు, భీమకన్యకనాక = భీమరాజపుత్రిక యనియు, వమయంతివాఁ = వమయంతియనియు, కలుగుపర్యాయాభిధానంబులక = కలిగినట్టి పర్యాయపదంబులచే, పార్థివప్రకరంబు = రాజసమాహుమును, భ్రమియించుచున్నది = మోహింపఁ జేయుచున్నది.

తా. ఓసురరాజా! ఒక వ్యారత్నము విదర్భదేశమునం దుద్భవించియు

.న్నది. అది కాంతిసౌందర్యసంపదలకు నివాసభూతమై మన్మథభుద్ధమనియు,
భీమరాజకుమారికయనియు, దమయంతియనియుఁ బర్యాయనామంబులచేఁ
బిలువఁబడుచు నమస్తరాజసమూహమును మోహింపఁజేయుచున్నది.

తే. ప్రతిముహూర్తంబు మధురసౌభాగ్యరేఖ
యావనముతోడఁ బెరుగునాయలరుఁబోడి

ధరణీయం దొక్కరాజనందనునిమీద

నిలిపెనట బయల్ ప్రాకుండ శి నెమ్మనంబు.

19

టీ. ప్రతిముహూర్తంబు=ప్రతిముహూర్తకాలముతోను, మధుర సౌభాగ్య
రేఖ=సౌందర్యరేఖ, మోహనముతోడఁ=ఁన్నవెయ్యపుతో, పెరుగునాయలరుఁ
బోడి=వృద్ధి జెందుచున్న యాదమయంతి, ధరణీయందుఁ=భూమియందు, ఒ
క్క రాజనందనునినిమీదఁ=ఒక రాజకుమారునిపై, నెమ్మనంబుఁ=నిండైనవన
స్సును, బయలుబోకుండఁ=బయటఁబడకుండ-లేక మఱియొకచోటికిఁ బోకుండ,
నిలిపెనట=ప్రవేశింపఁ జేసినవట.

తా. ఆదమయంతి సౌందర్యాతిశయముకలదై దినదినప్రవర్ధమానమై లేఁ
బ్రాహ్మణుఁగలదై తనమనస్సు నొరులకుఁ జెలియకుండ భూలోకమున కలంకా
రభూతుఁడైన యొకరాకొమానియందుఁ జేర్చియున్నది.

వ. పురాకృతసంభవం బైనభాగ్యంబునకు దానకం బైనయమ్మా
నవేంద్రుం డెవ్వండాకోయని యడుగం దలంచెదేని. 20

టీ. పురాకృతసంభవంబైన భాగ్యమునకుఁ=పూర్వభాగ్యమువల్లఁ గలిగిన
యద్భుతమునకు, తానకంబు=స్థానభూతుఁడు, యన యమ్మానవేంద్రుండు=వివర్ణి
యారాజు, ఎవ్వండాకో=ఎవఁడోయని, యడుగఁ దలంచెదేని. ప్రేమభగ్యముతో
నవ్యయమా.

తే. అడుగఁ బూచినమాట యేయెడకు నక్కె

నంతనుండియ మగిడింపు శి మమరరాజ

ప్రశ్నమున కుద్గమనపక్రీకాంతి వలదు

తెలిసి యు తర మీ నాకు శి వలనులేమి.

21

టీ. అమరరాజ=దేవేంద్రా! అడుగ్=అడుగుటకు, పూచినమాట=ప్రయత్నించిన ప్రశ్న-అనగా నానరపాలకుమారుం దేవదనినమాట యని భావము. ఏ యెడకుగ్=ఎంతవఱకు, ఎక్కగ్=వెళ్లెనో, అంతనుండియ=అస్థలమునుండియె, మిడింపుము=మరల్చుకొనుము. ప్రశ్నమునకుగ్=ప్రశ్న చేయుటకు, తెలిసి=అయుదంతమునుఁ దెలిసికొని, ఉత్తరము=నీప్రశ్నమునకుఁ బ్రత్యుత్తరము, ఈగ్=ఇచ్చుటకు, నాకు వలనులేమి=నాకు వలనుపడక పోవుటంబట్టి, ప్రశ్నమునకుగ్=అడుగుటకు, ఉగ్గమన పరికాంతి=ప్రయత్నియవలనఁ గలిగిన యాయాసము, వలదు=ఎద్దు-నీవడిగినను బ్రత్యుత్తర మీలేను. అట్లుండ నీ కడుగుటవలనఁ బ్రయాసముతిప్ప మఱియొకటిలేదు అని భావము.

తా. ఓయింద్రా! నీ వడుగఁచలంచినప్రశ్న పెంతవఱకు వెళ్లినదో యచ్చటనుండియె వెనుకకు పురలింపుము. నీ ఇట్లడుగుటవలనఁ బ్రయాసము దక్కలాభమేమియులేదు. ఏమన-నీప్రశ్నమునకు నేఁ బ్రత్యుత్తర మీయలేను అట్టినినుత్తరమైన ప్రశ్నమడిగి ప్రయాసపడుటకంటె మొదట మానుటేయై తమము.

వ. నీవు యోగీశ్వరుండవు. నీహృదయంబు పరమాణుదర్శనసమర్థంబు. మనంబులు నణుపరిమాణంబులు గావున నక్కాంతారత్నంబుమనం బెఱుంగవే? యని యడిగెదేని. 22

టీ. నీవు, యోగీశ్వరుండవు=యోగులకధిపతివి, నీహృదయంబు= నీమనస్సు, పరమాణుదర్శన సమర్థంబు-పరమాణు=పరమాణువును, దర్శన=చూచుటకు, సమర్థంబు=శక్తి గలిగి, మనంబులు=మనస్సులు, అణుపరిమాణంబులు=అణువంతపరిమాణముగలవి, మన స్సణుపరిమాణమనుటకుఁ బ్రమాణము. శ్లో || “అయాగపద్యా ద్వానానాంతస్యాణుత్వ మిహోచ్చతే” అనఁగా:-చాక్షుషాదిజ్ఞానము లొక్కమాత్రం సంభవించును గనుకను, నట్లు సంభవించుట యనుభవసిద్ధము కాదు గనుకను, మనస్సున కణుత్వ మంగీకరింపఁబడుచున్నది. యని యర్థము. అనఁగా-యోగులు పరమాణువులనే దర్శింపఁ గలిగినప్పు డణువంతపరిమాణముగల మనస్సునుఁ జూడలేవా? యనిభావము. కావున, అక్కాంతారత్నం

బు = అవయవములయొక్క, మనంబు = మనస్సును, ఎఱుంగవే = తెలిసికొనలేవా? అని యడిగడే = అని యడిగినచో, నని ప్రైవద్యముతో నన్వయము.

చ. అలయక యోగిబుద్ధిపరమాణువుఁగాంచినఁ గాంచుఁగాక కే
వలము దదంతరస్థ మగునన్తువు గానఁగ నెట్లు నేర్పు న
న్నలినదభాయ తేక్షణమనఁపరమాణువునందు హీదరీ
నిలయహరీకృతుం డతఁడు నేరఁగవచ్చునె వానిఁ గానఁగాన్.

టీ. యోగిబుద్ధి = యోగీశ్వరునియొక్క బుద్ధి, అలయక = అలకఁజెందక, పరమాణువుక, కాంచినఁ = చూచినచో, కాంచుక + కాక = చూచుఁగాక, కేవలము = ముఖ్యముగా, తదంతరస్థము = ఆపరమాణువు నడుమనున్నది, అగు వస్తువు = వినపదార్థమును, కానఁగక = చూచుటకు, ఎట్లు నేర్పు = ఎట్లునను రమగును. అతఁడు = ఆరాజకుమారుఁడు, అన్నలిన... అందుక - అన్నలినదభాయ తేక్షణ = పద్దదశమవలె వికాలమైన శత్రుముఱుగల యాదవయంతియొక్క, మనఃపరమాణువునందుక = మనస్సును పరమాణువునందు, లేక, పరమాణునద్య శంకుమనస్సునందు, ప్రీదనీలయహరీకృతుండు - ప్రీ = సిగ్గనెడు, దరీని లయ = పొదరింటికి, హరీకృతుండు = సింహమువంటివాఁడు, వానిక = అట్టివానిని, కానఁగాక = చూచుటకు, నేరఁగవచ్చునే = తరమగువా? అనఁగా - కాదనుట.

తా. ఇందా! యోగులబుద్ధి పరమాణువును దట్టింప నిమగ్నమైదేశకాని కర మాణువుకంటె నల్పతరమై యందమిడియున్నవస్తువునుఁ జూచుటకష్టము కావున దమయంతియొక్క పరమాణునద్యక మైనమనస్సునం దిమిడి సిగ్గనెడి పొద రింటియందు నివసించియున్న రాజసింహు నెట్లుగాఁ జాడఁగలను?

వ. ఆస్నీలవేణి కుసుమబాణపరంపరాశరవ్యం బై నతరగవృద్ధ
యంబు విరహపరితాపపాండురంబులైన యవయవంబులు
బ్రహ్మశింశుటం గమంగొని గురుజనంబు తద్భావపరిక్షానా
ర్థంబు మంచాశతోక్తివిస్తీర్ణంబైన భూమండలంబున వ్యా
యంపరమిహోత్సవంబు చాటించెం బందిన.

టీ. అన్నీలనేటి = అదమయంతియొక్క, కుసుమబాణ... శరవ్యంజన-కు
సుమబాణ=మన్నునియొక్క, బాణవరంపరా = బాణసమూహమునకు, శర
వ్యంజన=లక్ష్మణులు, విసతనహృదయంబు = విసట్టి తనమనస్సును, విరహాపరి
తాపసాంధురములు - విరహ= వియోగమువలనఁ గలిగిన, పరితాప = సంతాప
ముచే, పాంధురములు=తెల్లఁబడినవి. విసయవయవంబులకే = విసట్టియంగము
లతో, ప్రకాశించుటకే = ప్రకాశించుచుండుటకు, కనుంగొని=చూచి, గురు
జనంబు=జననీజనకులు, తద్భావపరిజ్ఞానార్థంబు=ఆమెయభిప్రాయమునుఁ దెలిసి
కొనుటకు, పంచాసతోక్తిటివీర్త్యంబు = ఏబదితోట్లచే విస్తరింపఁబడినది, విస
భూమండలమునకే = విసట్టిభూప్రదేశమందు, స్వయంపరమహోత్సవంబుకే =
స్వయంజరమనెడి యొప్పుయొత్సవమును, చాటింపకే = తెలియఁజేయుటకు, పం
చినకే = పంపినకే, యని వైపర్యముతో నన్వయము.

ఉ. అంగుఁ దత్స్వయంవరమశోమహవైభవకేలిహూతికిఁ
గ్రంగునఘంటపైఁ గొడుపుఁ గ్రాటుటయెన్నఁడునాటనుండియున్
సంగరముఁ గరంబుగ మననంబున భావన సేయుదుర్. వధూ
మంగళకార్యనిష్ఠలయి శ్రీ మధ్యమలోకమునకే మహిపతుల.

టీ. మధ్యమలోకమునకే = భూలోకమునందు, మహిపతుల = రాజులు, అం
గదకే = ఉత్సాహముచే, తత్... హూతికిఁ, తత్ = అదమయంతియొక్క,
స్వయంవర = స్వయంవరమనెడు, మహామహ = గొప్పవయన, వైభవ = వి
భవముగల, శ్రీ = ఉత్సవమనిమిత్తము, హూతికిఁ = పిలుచుటకుఁగా, గ్రంగు
నకే = గ్రంగుమని, ఘంటపైకే, కొడుపు = (ఘంటవాయిం చెడు సన్నవి) కొయ్య
క్రాటుట = అడుట - అనఁగా పడుట, ఎన్నఁడు = ఎప్పుడో, నాటనుండి.
యున్ = అప్పటినుండియు, వధూమంగళకార్యనిష్ఠలై = దమయంతియొక్క
శుభప్రదమైన కార్యమందానక్తిగలవారై, సంగరముకే = యుద్ధముకు, గతం
బుగకే = విషముగా, మనంబునకే = మనస్సునందు, భావనసేయుదుర్ =
తలఁతురు.

తా. ఓయంద్రా! దమయంతిస్వయంవరమనిమిత్తము రాజులను పిలుచుట

కై ఘంట వాయించినది మొదలు మధ్యమలోకవాసు లైనరాజులందఱు నాకార్యమంగూర్చిపోవ బయనమై యున్నవారగుటచే యుద్ధములను మనంబునందు విషమముగాఁ దలంతురు.

తే. అఖిలమోహిని యయినయశోయ్యలరుఁబోడి

శైశవము వీడుకొన్న నీ సందుగాఁగ

ననుదినంబును రాజనందనులమీఁద

వేటలాడుచు నున్నాఁడు నీ విషమశరఁడు.

26

టీ. అఖిలమోహిని-అఖిల=సమ స్తమును, మోహిని=మోహింపఁజేసెడిది, అయిన యయ్యలరుఁబోడి=అయినట్టి గూఢచయంతి, శైశవము=బాల్యమును, వీడుకొన్నది=విడిచిపెట్టినది, సందుగాఁగ=అవధిగా, (అనఁగా శైశవము విడిచినప్పటినుండియు ననియర్థము.) విషమశరఁడు-విషమ=తేలియైన-అనఁగా విదైన, శర=బాణములుగలవాఁడు-అనఁగా మన్నఁగఁడుట, అనుదినంబును=ప్రతిదినంబును, రాజనందనులమీఁద=రాజకుమారులపై, వేటలాడుచు ఉన్నాఁడు=హింసించుచున్నాఁడు-అనఁగా దమయంతింజూచి సమస్తరాజబృందము మదనపీడిత మగుచున్నదని భావము.

కా. ఓదేవేంద్రా! సమస్తలోకమునకు మోహము పుట్టించెడు దమయంతికి యాజన మవిర్భవించినది మొదలు రాజకుమారులందఱు మెను వెండితెలుగులుటై ప్రయత్నించుచు మదనపీడితులై యున్నారు.

వ. అది కారణంబుగా రాజలోకం బీలోకంబునకు రాదు భూమండలంబున భండనంబు లేకుండుటగజేసి నావిలోచనంబులు పవనసింది యున్నయవి యే నిప్పుడు వీనికి సుఖపారణంబుగా రణక్రీడాదంబరంబు రాక్షసులతో నీకు సంభవించునాకో యనునాన నిచ్చోటికిఁ జనుడెంచితి నని పలికిన.

27

టీ. అది కారణంబుగా=అపేక్షింపఁబడన, రాజలోకంబు=రాజనమోహము, ఈలోకంబునకు, రాదు=రాలేదు, భూమండలంబున, భండనంబు =

యుద్ధము, లేకుండుటంచేసి=లేకపోవుటంబట్టి, నావిలోచనంబులు=నానేత్రములు, ఉపవసించి=ఉపవాసముచేసి, యున్నయది, ఏను. ఇప్పుడు, వీనికి=ఈ నేత్రములకు, సుఖపారణంబుగా=సుఖభోజనంబుగా, రణక్రీడాడంబరంబు-రణక్రీడ=యుద్ధక్రీడలయందలి, ఆడంబరంబు=అతిశయము, రాక్షసులతో, నీకు, సంభవించునోకో=సంభవించునెఱు, అనునాసక్, ఇచ్చోటికి=ఈ లోకమునకు, యెదురెంతి=ఎచ్చితిని, అనిపలికిన=అనిపలుకగా, పైపద్యముతో నన్వయము.

ఉ. అమృతమంతః డల్ల నగి నీ యంబురుహాసన సూతి కిట్లనుకొనమద మొప్పలేదు రణచిర్ర దివంబున నాదు నెయ్యపుం దన్నుడు కైటభాంతికుడు నీ దక్షతః బ్రెగ్గడయై నమస్తభారమువహింపఁగాఁ ద్రిదశరీరాజ్యము నెప్పుడి జేయుచుండుదున్.

టీ. అమృతమంతః=అమృతేంద్రుడు, అల్ల = మెల్లగా, నగి=నన్వి, అంబురుహాసనసూతికి=బ్రహ్మమారునికి (అనఁగా, నారదునికనుట), సమదము ఓర్పుక = మంతసము కలుగునట్లుగా, ఇట్లున్= ఈరీతిగాఁబలుకును, దివంబున్=స్వర్గమునందు, రణచిర్ర=యుద్ధనమాచారము, లేదు, నాదు నెయ్యపుం దన్నుడు=నాముద్దులెమ్మఁడు, కైటభాంతికుడు=కైటభాసురుని చంపినవాడు (అనఁగా విష్ణువనుట), బ్రెగ్గడయై = మంత్రియై, దక్షతః=నేర్పుచే, నమస్తభారము=నమస్తభారములను, వహింపఁగా = వహించుచుండఁగా (అనఁగా నమస్తభారజీయవ్యవహారములను జక్కపెట్టుచుండఁగా ననుట), త్రిదశరాజ్యమున్ = స్వర్గరాజ్యమును, నెప్పుడి = నిశ్చింతతో, చేయుచుండుదున్ = పరిపాలించుచుండును.

తా. నారకుడు పలికినవాక్యములను దేవేంద్రుడు విని మందహాసముచేసి మంతసముతో నిట్లనియె. “ఓ నారదా! స్వర్గమందు యుద్ధమున్న పేరేవినఁబడలేదు. నాతత్త్వమైన నారాయణుడు నాకుసహాయభూతుడై నేర్పుచే వ్యవహారములు జక్కపెట్టుచుండఁగా నిశ్చింతతో స్వర్గరాజ్యమును పరిపాలించుచున్నాను. తే. సాక్షిమాత్రంబుగాఁ గరకపలమునందు

నెవుడు వ్రజాయుధంబు వశహింతుఁగాని
యతనియాజ్ఞయ చాలు సంయమివరేణ్య !

త్రిదశలోకాధిరాజ్యంబు ర దిరము సేయ.

29

టీ. ఎవ్వడు = ఎల్లపుడు, వ్రజాయుధంబు = వ్రజాయుధమును, కరస్థులునందు = చేతియందు, సాక్షిమాత్రంబుగా = విలాసనిమిత్తము, హింతును = ధరించును, కాని, సంయమివరేణ్య = మునిశేష్ఠ, త్రిదశలోకాధిరాజ్యంబు = స్వర్గలోకరాజ్యమును, తిరముసేయ = దృఢపఱచుటకు, అతని యాజ్ఞయ = ఆవిష్టువుయొక్క యావయే, చాల్ = సరిపోవును.

తా. ఓముసీంద్రా! నీ నెల్లపుడు చేతియందు వ్రజాయుధంబును విలాసమున కుమాత్రమే ధరించుచున్నానుగాని యుద్ధమునకై గాదు. స్వర్గలోకరాజ్యమును క్రతువులపాలఁ బడకుండఁ గాపాడుటకు నారాయణనియాజ్ఞయే చాలును. నావ్రజాయుధముతో నేమిప్రయోజనము?

వ. అని పలికినం గలహాభోజనండు నిట్టూర్పు నిగిడించి యిట్లనియె.

30

టీ. అనిపలికిన = అని యింద్రుఁడు పలుకఁగా, కలహాభోజనండు = యుద్ధమే అహరము కాఁగలవాఁడు (అనఁగా నారదుఁడనుట) నిట్టూర్పు = దీర్ఘశ్వాసమును, నిగిడించి = పుచ్చి, యిట్లనియె.

తా. పాతాళంబున నున్న యప్పుడుగడుంగ్ల బాధింతుభూలోకముం దైత్యోపేధ ధరిత్రి నున్నపుడు గాంక్షింతుగా నురావాసముగా దైతేయాంతక! యొక్కచోట నిలువంగదాత్పర్య మిచ్చంగినా కేతోయంబున లేకపోయెను సమీప్వీక్షితభిలాషంబునన్. 31

టీ. దైతేయాంతక = రాక్షసశత్రుఁడనైనయంద్రా! పాతాళంబున = పాతాళలోకమునందు, ఉన్నయెత్తుడు = ఉన్నసమయమందు, సమీప్వీక్షితభిలాషంబునన్ = సమీక = యుద్ధమును, వీక్ష = చూడుటయందలి, అభిలాషంబునన్ = కోర్కె, దైత్యోపేధ = మనస్సునందు, కమః = మిక్కిలి, భూలోకమున్ = భూ

లోకమును, ప్రాప్తింతుఁ = కోరుచుండును, ధర్మిత్రిఁ = భూలోకమందు, ఉన్న
పుడు = ఉన్న కాలమునందు, గురవాసముఁ = గురవకు నివాసస్థలమును, అనఁ
గా - స్వర్గలోకము నమట, కాంక్షింతుఁ = కోరుచుండును. ఇచ్ఛింగిఁ = ఈర్షి
తిగా, ఒక్కచోటఁ = ఒక స్థలమందును, నిలువఁ = నిల్చుటకు, తాత్పర్యము = అ
సక్తి, నాకు, ఏనోయెబునఁ = ఏరీతిచేసెనను, లేకపోయెను = కలిగినది కాదు.

తా. ఇంద్రా! యుద్ధములు చూడ వేడుక గలవాడనై సంతితంబును లోకం
బులఁ దిరుగుచుఁ బాతాళమున నున్న పుడు భూలోకమునుఁ జూడ వేడుకపడు
చు. నందున్న పుడు స్వర్గలోకమునుఁ జూడ నభిలషించుచు నిట్లుకచోటనైన
నిలువక తిరుగుచున్నాను. కాని యెచ్చటను గలహంబు సంఘటిల్లదాయె.

వ. నిన్నుం గనుంగొంటి నారాక కీదియ లాభంబు. నన్ను వీడుకొ
ల్పుము. మధ్యమలోకంబునకుం గ్రమ్మఁ బోయెద దమయం
తీస్వయంవరోత్సవావసరంబున మాత్సర్యంబు పుట్టి జట్టి
బిరుదులగురాచపుట్టువులు దమలోనం బ్రతిఘటించి నిల్చి
శస్త్రాశస్త్రీం గదిసి మొత్తులాడిరేనిఁ జిత్తంబునం గుత్తుకబం
టిగా సమరసంరంభంబు భుజియింతుంగదా యని పలికి నము
చితప్రకారంబున నముచిసూదమచేత ననుజ్ఞాతుండై పర్వ
తుండునుం దానును నరిగెఁ దదనంతరంబు.

32

టీ. నిన్నుఁ, కనుంగొంటిన్ = చూచితిని, నారాకకుఁ = నేనిచ్చటకు వచ్చు
టకు, ఇదియ = నీదర్శనమే, లాభంబు = ఫలంబు, నన్ను, వీడుకొల్పుము = పం
పుము. మధ్యమలోకంబునకుఁ = భూలోకంబునకు, గ్రమ్మఁ = తిరుగ, పోయె
దఁ, దమయంతీ స్వయంవరోత్సవావసరంబునఁ - దమయంతీ స్వయంవర =
దమయంతియొక్క స్వయంవరమనెడు, ఉత్సవావసరంబునఁ = ఉత్సవసమయ
మునందు, మాత్సర్యంబు = ఆనూయ, పుట్టి = కలిగి, జట్టిబిరుదులు = పరాక్రమకా
లులు, వివరాచపుట్టువులు = వినట్టిరాజకుమారులు, తమలోనఁ, ప్రతిఘటిం
చి = ఎదుర్కొని, నిలిచి, కదిసి = సమీపించి, శస్త్రాశస్త్రీం = ఓండోరులు శ
స్త్రీంబులధరించి, మొత్తులాడిరేని = పోట్లాడినచో, చిత్తంబునఁ, గుత్తుక

బంటిగా = కంఠశూర్తిగా, సమరసంరంభమును = యుద్ధసంరంభమును, భుజి
యింతుంగదా = భుజియింతును. అనివలె, సముచితప్రకారంబున = తగినరీతి
చే, నముచినూచుచే = దేవేంద్రునిచే, అనుజ్ఞాకుండై = సెలవు పొందినవా
డై, పర్యుతుండును, తానును, అరిగె = పోయెను. తదనంతరంబు = పిమ్మట.

గీ. దేవమునిమాట లమృతంపులేటలగుచు

నధికతర మైవయాహ్లాద నీ మాచరింప

వేడ్కపడె నెమ్మనంబున నీ విబుధరాజు

భోజకన్యాస్వయంవరంబునకుఁ బోవ.

38

టీ. దేవమునిమాటలు = నారదమహామునిమాటలు, అమృతంపులేటలు =
నిర్మలమైన అమృతమువంటివి, అనుచు, అధికతరము = ఎక్కిరిగొప్పది, వివ
యాహ్లాదము = వివసంతోషమును, అచరింప = నిరసించుగా, విబుధరా
జు = దేవేంద్రుడు, భోజకన్యాస్వయంవరంబునకు = దమయంతీస్వయంవర
మునకు, పోవ = వెళ్లుటకు, మనము = మనస్సునందు, వేడ్కపడె =
కుతూహలపడెను.

తా. నారదుఁవాక్యము లమృతశుభ్యములై తనకు మిక్కిలి సంతోషము
ను గలిగించినందున దేవేంద్రుడు, దమయంతీస్వయంవరంబునకుఁ బోవ
వేడుకపడెను.

మ. పవనసంగంబునఁ దాప మొందినశరీరచీరప్రాణేశుకెంగేలికిం

జివురుంగై దువుజోదు వైద్యమువదేళించె రహస్యంబుగా

నవనీహారపయోమిశ్నలయజనీన్నాన్యార్థపర్యంతమై

యివతాళించువిదర్భరాజతనయానీహృద్యస్తనద్వంద్వమున్.

టీ. పవనసంగంబున = పవన = వాయుధముయొక్క, సంగంబున =
సంబంధముచే, తాపము = సంతాపమును, ఒందిన... కెంగేలికి = ఒందిన =
పొందినట్టి, శరీరచీర = దేవేంద్రునియొక్క, కెంగేలికి = కంఠపర
యొట్టైనచేతికి, దివురుంగైదువుజోదు = చిగురలయధముగాఁగలవాఁడు,
అనుగా - మర్మభుజుడనుట. నవ... పర్యంతమై - నవ = నూతనమైన, నీహార =

మంచుసంబంధమైన, పయన్ = నీటితో, మిగల్ = కలిపిన, మలయజ=మంచు
చిగంధముయొక్క, స్నాన = అభిషేకముచే, లేక, చిలుకుటచే, ఆర్ద్ర)=తడి
సిన. పర్యంతము+వి=ప్రక్కలుకలదై, ఇవతాళించు .. స్తనద్వంద్వముక్-ఇవ
తాళించు = మిక్కిలిచల్లఁగనముఁగలిగియున్న, విదర్భరాజతనయా=దమయంతి
యొక్క, హృదయ = మనోహరమైన, స్తనద్వంద్వముక్ = స్తనయుగళమును,
రహస్యంబుగాఁ, వైద్యము=చికిత్సను, ఉపనేశించెఁ = తెలియఁబఱచెను-అనఁ
గా దమయంతినిఁ బెండ్లియాడఁ దలంపు పుట్టెనని యర్థము.

తా. వజ్రాయుధముయొక్క రాపిడివలనఁ గందినట్టి దేవేంద్రునియొక్క
చేతితాపము పోవుటకు హిమజలమిలితమగు మంచుచిగందపుఁబూఁచిచేఁ దడిసి
మిక్కిలి చల్లఁదగఁ గలిగిన దమయంతియొక్క మనోహరమైన స్తనద్వయ
మును గ్రహించుటయే మందని మన్నఁఁడు రహస్యముగా నుపదేశించెను.

వ. అప్పుడు.

35

సీ. రంధ్రవిస్రంభసంకరంధంబు విగనాడె

మానరోషము పూనె శ మంజుఘోష

దళుకొత్తై మదిఁ దిలొక త్తమకు నుత్తలపాలు

ప్రమోచ ప్రమానశభావ మొందె

సూర్యశిషాభాగ్యశగర్వంబు పారివ్రాయె

హరిణి సంతాపాగ్నిశకరణి యయ్యె

వంతఁ బానుపుమీఁద శ నై చె మేను ఘృతాచి

మేనకసన్తాన శ మూనమయ్యె

తే. నచ్చరలు దక్కుఁగలవారు శ నలసి సాలసి

ప్రాణము క్తియు యుక్తిగా శ ననుమతించి

రాత్నవల్లభుఁ డింద్రుండ శ యవనినాథ

తనయ వరియింప ధరకుఁ బోఁ శ దలఁచుటెఱిగి.

36

టీ. అత్తవల్లభుఁడు=మనోవల్లభుఁడైన, ఇంద్రుండు=దేవేంద్రుండు, అ.

మనాథతనయ్ = ఆదమయంతిని, వియింపక = వరించుటకు, ధరకు = ధూమికి, పోదలంచుట = వెళ్లుట కిష్టపడుట, యెఱింగి = తెలిసికొని, రంభ = రంభయినదీయచ్చర, విసంభనంరంభమును = దేవేంద్రునియందున్నవిశ్వాసాతిశయమును, దిగనాడె = విడిచిపెట్టెను. అనఁగా - స్త్రీలు తమభర్తలన్యకాంతలఁ గోరుచున్నప్పుడది సహింపకఁ గ్రోధము వహించియుండుట స్వభావము. గావున దేవేంద్రుఁడు దమపై మన్నికూరిమిని విడిచి దమయంతినిఁ గోరినట్లు తెలిసికొని యతనిపైఁ బూర్వమందున్న విశ్వాసమును విడిచిపెట్టినదని భావము. మతీయు దమయంతియని చెప్పక యవనినాథతనయ యనిచెప్పటచే మర్త్యభామినియని తోచును గాన తమకంటె మర్త్యస్త్రీకి నాధిక్యము గలిగినదని యచ్చరలకుఁ జిన్నతనమును మచ్చరియును గలిగినవి తెలియఁదగినది. మంజుఘోష = మంజుఘోష యనునచ్చర, మానరోషము = ప్రణయకోపమును, పూనె = పొందెను. తిలోత్తమకు = తిలోత్తమ యనుదానికి, మది = మనంబున, ఉత్తలపాలు = లోట్రుపాలు, లేక మనోదుఃఖము, తిరుకొత్తె = ప్రకాశించెను - అనఁగా నధికమాయెనుట. ప్రష్టాచ = ప్రష్టాచ యను నచ్చర, ప్రహ్లానభావము = వెలవెలపోవుటను, ఒండె = పొందెను. ఊర్వశి సౌభాగ్యగర్వంబు = ఊర్వశియొక్క సౌందర్యాతిశయము, పారివోయె = నశించెను. అనఁగా లోకములలో దనకంటె నధికసౌందర్యమంతురాలు లేదని తిరుగుచున్న ఊర్వశియొక్కగర్వ మంత నొందెను. హాణి = హరిణియనునది, సంతాపాగ్నికే = సంతాపమును నగ్నిహోత్రమునకు, అరణి = అగ్నిమంధనకాష్ఠము, అయె = అయ్యెను. అనఁగా సంతాపంబునకు స్థానభూత మైనదనుట. ఘృతాచి = ఘృతాచియనునది. పంథె = దుఃఖముచే, మేను = శరీరమును, పాన్యుమిందె = శయ్యయందు, వైచె = పడవై చెను - అనఁగా విచారముచేఁ బరుండెనని భావము. మేనకసన్ధానము = మేనకయొక్క గౌరవము, ఊనమయ్యె = తగ్గిపోయెను. తక్కుఁగల వారలు, అచ్చరలు = మిగిలిన దేవతాస్త్రీలు, అలసి = ఆయాసమును బొంది, సాలసి = మూర్ఛఁజెంది, ప్రాణముక్తియ = ప్రాణములు విడుచుటయే, యుక్తిగా = ఉపాయముగా, అనుమరింటరి = అంగీకరించిరి. ఈచెప్పటచే దమయంతి దేవతాస్త్రీలకంటె నధికసౌందర్యమంతురాలనిఁ జెలియజచ్చుచున్నది.

తా. దేవతాస్త్రీలైన తమకు వల్లభుడైన దేవేంద్రుడే మానవకన్యక యగు దమయంతినిఁ దనంతఁ దానె వరింపఁబూని భూలోకంబునకుఁ బోవునని తెలిసికొని సూర్య మింద్రునిపై విశ్వాసముఁజూచి విహరించురంభ యావిశ్వాసమును విడిచిపెట్టెను. మంజుఘోష ప్రణయకోపమును వహించెను. తిలోత్తమ దుఃఖమునుఁ బొందెను. ప్రస్థాచ తెలతెలపోయెను. ఊర్వశి తాను సౌందర్యవంతురా లన్నగర్వము విడిచిపెట్టెను. హరిణి సంతాపమున కధీనురాలయ్యెను. ఘృతాచి దుఃఖాతిశయముచే శయించెను. మేనక తనగౌరవము నశించినదని దుఃఖించెను. శక్కుఁగల యచ్చరలంపఱు దుఃఖాతిశయముచే నలసి మూర్ఛిల్లి ప్రాణములను విడుచుటే యుపాయముగాఁ దలంచియుండిరి.

న. ఇట్లు జంభారి విశ్వంభ రాధుననంబునకుం బోవ సమకట్టి కట్టాయితం బయ్యె. అతనితోడంగూడఁ గావక పరేత రాజపాశపాణులు వయనం బైరి. అస్ప డప్సరందరాదిబృందారక చతుష్టయంబు మున్నాడి ప్రోడ లగువేల్పుఁజేడియలచేత దమయంతికిం గానుకలుగా నిగూఢప్రకారంబున మందారకుసుమదామరములు మొనలుగా దేవలోకంబునం గలవస్తువులు పంచిరి యనంతరంబ.

87

టీ. ఇట్లు, జంభారి = జంభాసురునిఁ జంపినవాఁడు-అనఁగా దేవేంద్రుఁడు, విశ్వంభ రాధుననంబునకుఁ = భూలోకంబునకు, పోవ, సమకట్టి = ప్రయత్నించి, కట్టాయితంబయ్యె = సిద్ధపడెను. అతనితోడ = అదేవేంద్రునితోఁగూడ, పావక...పాణులు-పావక = అగ్నియు, పరేతరాజ = యముఁడు, పాశపాణులు = పరుణుఁడు, అనఁగా - పన్నయమపాణులని యర్థము, వైసంఖయిరి = ప్రయాణమయిరి అప్పుడు, అప్సరందరాదిబృందారకచతుష్టయంబు = దేవేంద్రుఁడు మొదలగు నలువురుదేవతలు, మున్నాడి = ముందుగా, ప్రోడలగు వేల్పుచేడియలచేత = ప్రాశస్త్యమైన దేవతాకాంతలచేత, దమయంతికి, కానుకలుగా = బహుమానములుగా, నిగూఢప్రకారంబున = రహస్యముగా, మందారకుసుమదామరము

బు = మందారపువ్వుమాలికలు, మొదలుగా = మొదలైన, దేవలోకంబునంగ
లవిస్తువులు, పంచరి = పంపిరి. ఆనంతరంబ = పిమ్మట. నైషధ్యుతో నన్వయము.

శా. ఆదిక్పాలురు దివ్యకాంచనవిమానానూధులై సమ్మదా
సాదిప్ర్యామతరంగిణీలవారి కాశీవర్యంత వాతంబు ప్ర
స్వేదాంభగివృషతంబులం గముపఁగాశీ శీఘ్రంబయే తెంచిరా
హ్లాదంబొప్పవసుంధరాస్థలికమృత్త్యవ్రాతముల్ గొల్వఁగన్.

టీ. ఆదిక్పాలురు = ఆయింద్రాద్నియమవరులు, దివ్యకాంచనవిమానా
నూధులై = మనోహరమైన బంగారువిమానములపై నధిష్ఠించినవారై, సమ్మద...
వాతంబు - సమ్మద = సంతోషమును, ఆపాది = కలిగించుచున్న, వ్యోమతరంగిణీ
= గంగానదియొక్క, లవారికా = ప్రవాహములయొక్క, పర్యంత = ప్రాంత
ములనుండివచ్చు, వాతంబు = గాలి, ప్రస్వేదాంభగివృషతంబులన్ = చెమట
బిందువులను, కముపఁగాన్ = నశింపజేయుచుండఁగా, అమృత్త్యవ్రాతముల్ =
దేవతాసమాహములు, కొల్వఁగన్ = సేవించుచుండఁగా, అహ్లాదంబు = సంతో
షము, ఒప్పన్ = ఒప్పునట్లుగా, వసుంధరాస్థలికన్ = భూమికి, శీఘ్రంబు =
వేగముగానె, ఏతెంచిరి = విచ్చిరి.

శా. ఆ ట్లంద్రాదిదిక్పాలురు విమానముపై నధివసించి గంగానదినుండి
వచ్చుచల్లని మెల్లగామ్మలుచెప్పుటల నశింపజేయుచుండఁగా దేవతలు సేవించు
చుండఁగా మిక్కిలి సంతోషముఁ జెంది భూలోకమునకు వేగముగా విచ్చిరి.

వ. ఇట్లు గగనంబు డిగ్గి యమరులు సజలజలధరధ్వానగంభీరం
బై దూరంబున నుండి వీతెంచునొక్కమోత యాలకించి
యిదియేమి ఘోషంబొకోయని యద్దిక్కుఁ గనుంగొనునప్పు
డు నిస్వనశ్రుతిసహోపయాతం బైనరథంబునందు. 39

టీ. ఇట్లు, గగనంబు, డిగ్గి = ఆకాశమునుండి దిగివచ్చి, అమరులు = దేవతలు,
సజల...గంభీరంబై - సజల = జలముతోఁగూడిన, జలధర = మేఘముయొక్క,
—అనఁగా వర్షకాల మేఘముయొక్క, యనుట, ధ్వాన = గర్జనలెన్నే, గంభీరం

తై = గొప్పదై, దూరంబుననుండి, బీతెంచుకొక్కమోత = వచ్చుచున్నయొక్క
 ధ్వని, ఆలకించి = విని, ఇది, ఏమిఘోషంబు + ఒకొ = ఇది ఏమిచప్పుడో యని, అద్ది
 కుక్క = అధ్వనివచ్చుచున్న దెసకు, కనుంగొనునప్పుడు = చూచుచున్న సమయం
 బున, నిన్వనక్రతినహోపయాతంబు - నిన్వన = ధ్వనియొక్క, క్రుతి = వినికితో,
 సహోపయాతంబు = కూడివచ్చునది - అనగా రథధ్వని వినబడినకాలమందే
 రథముకూడ వచ్చియున్నదని భావము. ఈచెప్పుటవలన రథముయొక్కనేగా
 తిళయము తెల్లమగుచున్నది. ఐనరథంబునందుకొ = ఐనట్టిరథముపైని, అవి పై
 పద్యముతో నన్వయము.

ఉ. కాంచిరి నిర్జరేశ్వరు లఖండితరూపవిలాసనంపదక

వంచితపంచబాణు డగుశీవాని సమంచితసారధీరతం

గాంచనభ కరంబునకు శ గాదిలినెచ్చెలి యైనవాని ని

ర్వంచిత దానశక్తి సురశీరత్నముఁ బోలెడువాని నైషధున్. 40

టీ. నిర్జరేశ్వరులు = ఇంద్రాగ్నియమవరుణులు, అఖండితరూపవిలాసనం
 పదకొ - అఖండిత = తక్కువగాని, రూప = సౌందర్యముయొక్కయు, విలాస =
 కాంతియొక్కయు, సంపదకొ = నమృద్ధిచే, వంచిత... అగువానికొ - వంచిత =
 జయింపబడిన, పంచబాణుడు = మన్మథుడుగలవాడు, అగువానికొ = ఐనట్టివా
 నిని, సమంచితసారధీరతకొ - సమంచిత = ఒప్పుచున్న, సార = నిగ్గయిన,
 ధీరతకొ = ధైర్యగుణముచే, కాంచనభూధరంబునకుకొ = బంగారుకొండకు,
 గాదిలినెచ్చెలి = నచ్చినన్నేహీతుడు, ఐనవానిని = ఐనట్టివానిని, నిర్వంచితదా
 నశక్తికొ - నిర్వంచిత = కపటములేని, దానశక్తికొ = దానమందున్న సామర్థ్య
 ముచే, సురరత్నముకొ = చింతామణిని, పోలెడువానికొ = అనుకరించువానిని,
 లేక సరియైనవానిని, నైషధుకొ = నలమహీధవుని, కాంచీరి = చూచిరి.

తా ఆయుద్రాదిదిక్పాలురు మన్మథునితో సరియైనరూపసంపదకొల
 వాడును, బంగారుకొండతో సరియైన ధైర్యగుణముగలవాడును, చింతామణి
 తో సదృశమైనదానగుణము గలవాడును నగునలమహారాజును చూచిరి.

వ. కాంచి వరుణం డతనితరుణత్వంబునకు నిబిడం బగుజడభూ
 యంబును లులాయధ్వజం డతనిరూపధేయంబునకు ధూమ

లత్వంబును వైశ్వానరుం డతనియైశ్వర్యంబునకుం బరి
తాపంబును సుత్రాముం డతనికామనీయకంబునకుం జూపో
పమియును నిక్కంబుగా వహించి. 41

టీ. కాంచి=అట్లు నలునిఁజూచి, ఎరుణుండు=ఎరుణదేవుఁడు, అతనితరుణ
త్వమునకుఁ=అతని యౌవనమునకు, నిబిడంబగు=దట్టమైన, జడభూయంబును=
జడత్వమును-లేక స్తంభాఖ్యసాత్వికభావమును, అనఁగా- తారుణ్యభూషితమైన
నలునిరూపమునుజూచి ఎరుణుం డచ్చెరువడి స్తంభాకృతి నొందెనుట, ఎరు
ణుండు జలపతిగాన జడభూయమనఁగా లడల కభేదమునుబట్టి జలభూయ
మును అనఁగా ఉదకరూపత్వమును బొందినాడని భావము. బులాయ
ధ్వజండు=మహిషమే ధ్వజముగాఁగలవాఁడు-అనఁగా యముఁడు, అతని
రూపధేయంబునకుఁ=ప్రళయమైన సౌందర్యంబునకు, సూమలత్వంబును=మిక్కి
లి నల్లఁదనమును, అనఁగా యముఁడు నలునిసౌందర్యమును జూచి యచ్చెరువడి
వైవర్ణ్యమును బొంది నల్లనివాడై కాలుఁడని యిప్పటికిని బిలువఁబడుచున్నాఁ
డని భావము. ఇటు కవీశ్వరుండు యమునకు స్వభావసీద్ధమగు నల్లఁదనమును నల
మహారాజు సౌందర్యముజూచి యచ్చెరువడి వైవర్ణ్యము నొందుటవలన నేకలిగి
నదని యూహించినాఁడు. వైశ్వానరుండు=అగ్నిహోత్రుఁడు, అతనియైశ్వర్య
మునకుఁ, పరితాపంబును=సంతాపంబును, ఇటఁగవివరుండు వహ్నికీ స్వాభా
వికధర్మమగు సంతాపమును నలుని వైశ్వర్యంబుజూచి సహింపలేక పోవుటచేఁ
గలిగినట్లుహించె. సుత్రాముండు = దేవేంద్రుండు, అతని కామనీయకం
బునకుఁ=అతనియొక్కకామనీయత్వమునకు, చూపోపమియుఁ=మన్వీర్యమును,
వేయికన్నులకును ప్రేఁగగుటయని భావము, నిక్కంబుగాక=నిజముగా, వహిం
చి=దాచిచి, యని వైషద్యముతో నన్వయము.

మ. శ్రుతపూర్వం బగువిశ్వమోహనకభాశోభావిశేషంబు స
మృతినూహింపఁగఁ జాయనాఱుటయుఁబ్రేమంబాత్మలోగీలుకో
నితఁడే నైషధుఁ డంచు నొండురులతోనేకాంతమొయ్యొయ్యనా
శతమన్యుప్రముఖామరుల్ మునుకుచుం १ జర్పించిరుత్కంఠతోన్.

టీ. శ్రుతపూర్వంబు=పూర్వమండు వినఁబడియున్నది, అగు...విశేషంబు-

అగు=అయిన, విశ్వ=ప్రపంచమునకు, మోహనకళాశోభా=మోహముపుట్టించెడు
కాంతినమృద్ధియొక్క, విశేషంబు=అతిశయమును, సప్తతి=మనస్సునందు,
ఉహింపఁగఁ=అలోచింపఁగా, చాయవాటుటయు=నరిపొలుటంబట్టి, అనఁ
గా-అతనిసౌందర్యాతిశయము తాము పూర్వమువినియున్ననలమహారాజు సౌంద
ర్యాతిశయమువలెనే యుండుటంబట్టి యనుట, ప్రేమంబు, ఆత్మలో=మనస్సు
లో, కీలుకో=తగుల్కానుచుండ, అనఁగా-ప్రేమజనింపఁగా ననియర్థము, ఆశ
నమన్యప్రముఖమగు= దేవేంద్రుఁడు మొదలుగాఁగలదేవతలు, ఉత్కంఠ
లో=తపాతపాతో, మనుకుమ=ఆరాటపడుచు, ఇతఁడే=ఈరాజకుమారు
డే, వైషధుఁడు=నలమహారాజు, అంచు=అనుచు, ఒండొరులతో= ఒకరి
తోనొకరు, ఏకాంతము=రహస్యముగా, ఒయ్యోయ్యో= మెల్లమెల్లగా, చరింప
చిరి = ప్రసించికొనిరి.

తా. అచ్చుచున్నరాజకుమారునిసౌందర్యము పూర్వము తాము వినియు
న్ననలమహారాజుసౌందర్యమువలెనే యుండుటంబట్టి నలుఁడని నిశ్చయించుకొని
యతనియందుఁ బ్రేమ జనించుచుండఁగా సంద్రాదిదేవతలు వేడుకపడుచు నితఁడే
నలమహారాజుని తమలోఁదాము రహస్యముగాఁ బ్రసంగించుకొనిరి.

వ ఇట్లు విమర్శించుచుండ.

43

తే. విమలతిరిదివ్యగగనయానముల మీఁద

ధరణి గొలు వున్న యాదిగీతశ్వరులఁ జూచి

యద్భుతాక్రాంతచిత్తుఁడై శ్రీ యధిపనుతుఁడు

చేరఁ జనుదెంచి యంతంతఁ శ్రీ దేరు డిగ్గ.

44

టీ. విమల...మీఁదఁ - విమలతిర=మిక్కిలి నిర్మలములయిన, దివ్య=దే
తానంబంధమైన, గగనయానములమీఁదఁ=ఆకాశవిమానములమీఁద, ధరణి
=భూమిపైన, కొలువున్న=సభ చేసియున్న, ఆదిగీతశ్వరులఁ=ఆయస్థదిక్పా
రను, చూచి, అధిపనుతుఁడు=రాజకుమారుఁడు(నలుఁడనుట), అద్భుత+అక్రా
ంతచిత్తుఁడై= ఆశ్చర్యముచేఁ గ్రమ్ముకొనఁబడిన మనసుకలవాఁడై, అంతంతః
క్రమక్రమముగా, చేరఁ + చనుదెంచి = చగ్గఱగా వచ్చి, తేరుఁ = ర
మును, డిగ్గఁ=దిగను.

తా. మిక్కిలి ప్రకాశమానములైన యాకాశవిమానములపైని భూమికిమీఁ
దుగా నభిచేసి యున్న యాయుష్పదికృపారసుఁజూచినటుఁ డాశ్చర్యమగుచుండై
వారల సమీపించి తేరు డిగెను.

వ. ఇవిధంబున రథంబు డిగ్గి మూర్తం బైన రామణీయకగుణా
ద్వయవాదంబునుం బోని యమ్రేదిసీరమణుండు సుత్రామాది
విబుధరాజచతుష్టయంబునకు నభివాదనం బొచరించి ప్రాంజ
లియై పార్శ్వంబున నిలిచి యుండె. అయ్యమృతాశనులతనిం
జూచి దమయంతీనిరాశంబు లైన యాశయంబులతోఁ బరస్ప
రముఖావలోకనంబులు చేసిరి. అప్పుడు పంచనాకపటనాటక
సూత్రధారుం డైన సునానీరుం డానృపకుమారున కిట్లనియె.

టీ. ఇవిధంబున = ఈతీరున, రథంబు, డిగ్గి, మూర్తంబైన = మూర్తీభవించిన, రామణీయక = సౌందర్యమనెడు, గుణ = గుణమునకు, అద్వయ = ఒక్కటియేయనెడు, వాదంబునుంబోని = వాదంబువలెనున్న, లేక, రామణీయకగుణ = సౌందర్యగుణమునకు, అద్వయవాదంబునుంబోని = అద్వైతవాదము వలెనున్న, అమ్రేదిసీరమణుండు = ఆనలమహారాజు (అనఁగా ద్రిలోక్తకసౌందర్యవంతుడైన నలమహారాజునుట), సుత్రామా.. చతుష్టయంబునకు = సుత్రామాది = దేవేంద్రుండు లోనుగాఁగల, విబుధరాజచతుష్టయంబునకు = ఆనల్లరుగురరాజులకును, అభివందనము = నమస్కారము, ఆచరించి = చేసి, ప్రాంజలియై = కట్టబడిన చేతులుగలవాడై, పార్శ్వంబున = ప్రక్కను, నిలిచియుండె, అయ్యమృతాశనులు = అమృతమే భోజనముగాఁగల వారు (అదేవలనుట), అతని = ఆనలుని, చూచి, దమయంతీనిరాశంబులు = దమయంతియందాశలేనివి, వివయాశయంబులతో = అయిన కోర్కులతో (అనఁగా నలుఁడు దమకంటె నధిక సౌందర్యవంతుడై యుండుటఁజేసి దమయంతి నలునినే పరించుఁగాని తమ పరిప దని నిరాశులై రనిభావము.) పరస్పరముఖావలోకనంబున = ఒండొరులముఖములను చూచుకొనుటను, చేసిరి, అప్పుడు, పంచనా... సూత్రధారుండు - పంచనా = మోసముతోఁగూడిన,

కపట=కపటమనెడు, నాటక=నాటకమునకు, సూత్రధారుడు=మేళనాయకుడు (అనగానాటకమును సూత్రధారుడు నడిపించునటులు కపటమనెడు నాటకమును నడిపించుసూత్రధారునింటివాడనుట) అయిన, అసువాసీరుడు =అదేవేండుడు, అన్యపశుమారునకు =అనలునితో, ఇట్లనియె =ఇట్లుపలికెను. సీ. అన్న! యెవ్వరివాడనయ్య సేమమె? నీకు

నైషధుం డనుబుద్ధి నీ నాకు బాడమె
గారావుఁ జెలికాడు నీ వీర సేనుడు మాకు
నాతని రేఖ నీయందుఁ దోచె
నేమి కార్యముఁ గోరి నీ యెట పోవుచున్నాడ
పుడు నీచారిత్ర నీ మేము విందు
మెఱుంగుదో నీవు మన మ్మిందఱ లెస్సగా
నెఱుంగకుండిన నేమి నీ యెఱిగికోనుము

తే. దండపాణి యితం డనరేలుం డతండు
వరుణుఁ డితఁ డేను నిర్జరనీవల్లభుండఁ
బింపితార్థంబు నీను మేలనీవెక్కుమాట
లర్థులై వచ్చితిమి మము నీ నాదరింపు.

46

టీ. అన్న = ఓ సోదరుడా ! ఎవ్వరివాడవయ్య = ఎవరికుమారుడవయ్య, నీకు, సేమ మె = కుశలమా! నాకు, నైషధుండు = నలమహారాజు, అనుబుద్ధి = అనెడితలంపు, బాడ మె = పుట్టినది. అనగా - నిన్ను బాడ నలమహారాజునెడి బుద్ధిని గలిగించుచున్నావనుట, వీర సేనుడు = వీర సేనమహారాజు, అనగా న అనితండ్రియనుట, మాకు, గారావుఁజెలికాడు = ముద్దున్నేహితుడు, అతని రేఖ = అతనిపోలిక, నీయందు, తోచె = కనబడెను. అనగా - తండ్రిగుణములు కుమారునియందుండుట సహజము గనుక వీర సేనునిగుణంబులు నీయందుండుటంబట్టి నీవే నలమహారాజు వని భావించుచున్నావనుట, ఏమి కార్యము, గోరి = ఏ కార్యము నపేక్షించి, ఎట పోవుచున్నాడవు = ఎక్కడికిపోవుచున్నాఁ

డవు, ఏము=మేము, ఎల్లడు=ఎల్లప్పుడును, నీచార్మిత్ము=నీప్రపత్తనమును, విందుము=వినుచుందుము. నీవు, మమ్మిందఱు = మమ్మనందఱను, లెస్సగా= బాగుగా, ఎఱుగుదు+ఓ = ఎఱుగుదువా? ఎఱుగక, ఉండిన, ఏమి=ఎఱుగకపోయినబోనిచ్చు, ఎఱిగికొనుము=తెలిసికొనుము. ఇతఁడు, దండపాణి=దండము పాణియందుఁ గలవాఁడు, -అనఁగా యముడనుట, అతిండు, అనలుండు=అగ్నిహోత్రుఁడు, ఇతిండు, వరుణుండు=వరుణదేవుఁడు, ఏను=నేను, నిర్జరవల్లభుండ=దేవేంద్రుడను, పెక్కుమాటలు=చాలవాక్యములు, నీల=ఎందుకు, పిండితార్థంబును = ఫలితార్థమును, వినుము = అలకింపుము, అర్థులైవచ్చితిమి=యూచకులమైవచ్చితిమి, మము, ఆదరింపు=ప్రేమింపుము.

తా. అయ్యా! నీవెవరికుమారుండవు? నీకుఁగౌళలమా; నాకు స్నేహితుడైన వీరసేనమహారాజుపోలిక నీయందుండుటచే నీవు నలమహారాజవని యెంచుకొనుచున్నవాడను. నీకార్యముఁగూర్చి యెచ్చటికిఁబోవుచున్నావు? నీచార్మిత్ము నెల్లప్పుడును వినుచు నేయుందుము. నీవు మమ్మందఱెఱుగుదువా? ఎఱుగకుండినఁ జెప్పెదవినుము. ఇతఁడు యముఁడు, ఇతఁడగ్నిహోత్రుఁడు, ఇతఁడు వరుణదేవుఁడు, నేను దేవేంద్రుడను, మాకోర్కివినును. మేము యూచకులమై నీయొద్దకు వచ్చితిమి. మమ్మఁ ప్రేమింపుము.

వ. ముహూర్తమాత్రంబున మార్గభేదనం బపనయించి కార్యనివేదనం బొనర్చెద మని పలికి యభిధాకుళలుం డైనయవ్విబుధ నాయకుం డూరకుండిన.

47

టీ. ముహూర్తమాత్రంబున = రెండుగడియల కాలములో నే, మార్గభేదనంబు=మార్గాయానమును, అపనయించి=తొలగించి, కార్యనివేదనంబు=కార్యముయొక్క తెలుపుటను, ఒనర్చెదము=చేసెదను. అనఁపలికి, అభిధాకుళలుండు=మాటలనేర్పరి, ఐనయవ్విబుధ నాయకుండు = ఐనట్టియూదేవేంద్రుండు, ఉరకుండిన = మిన్నకుండఁగా, అం ప్రపద్యములో నన్వయము.

తే. అర్థి యనుపేరు చెవి సోకినంతమాత్ర

బాదుకోఁ బులకించె ననీజనవిభుండు

ప్రావృషేణ్యపయోధరప్రభవమైన

గాలి ననిచిననీపవృక్షంబువోలె.

48

టీ. అజ్ఞనవిభుండు = అనలమహారాజు, అర్థియనుపేరు = “అర్థి” యనెడు నామము, చెవిసోఁకినంతమాత్ర = చెవినిబడినంతమాత్రముననే, ప్రావృషేణ్య = పర్వకాలసంబంధమైన, పయోధర = మేఘము, ప్రభవ = కారణముఁగాఁగలది, ఐనగాలి = ఐనట్టిగాలిచే, ననిచిననీపవృక్షంబువోలె - ననిచిన = పుష్పించిన, నీపవృక్షంబువోలె = కడిమిచెట్టువలెనే, జాదుకో = దట్టముగా, పులకించె = గగుర్పాటుచెందెను.

తా. పర్వకాలమేఘములవలనఁ గలిగినగాలిచేఁ బుష్పించినకడిమిచెట్టువలెనే నలమహారాజు “అర్థి” యనునామమును విన్నంతమాత్రముననే సంతోషాతిశయముచే సాంద్రముగాఁ బులకితమైనశరీరము గలవాఁడాయెను.

ప. ఇట్లు సంతసిల్లి భూనల్లభుం డంతర్గతంబున.

49

టీ. ఇట్లు, సంతసిల్లి = సంతోషించి, భూనల్లభుండు = నలమహారాజు, అంతర్గతంబున = మనస్సునందు, అని వైపద్యముతో నన్వయము.

క. త్రిదశులకును దుర్లభమై

మదధీనం బయినయట్టి శ మంచిపదార్థం

బది యెట్టిదొక్కొ! వేగము

యొదవునొకో? యడిగినపుడ శ యుచితంబునకున్.

50

టీ. త్రిదశులకును = నేపథ్యలకుఁ గూడ, దుర్లభమై = హిందశక్యముకానిదై, మదధీనంబు అయినట్టి = నాకు పతమయియుండినట్టి, మంచిపదార్థము = శ్రేష్ఠమైనవిస్తువు, అదియెట్టిదొక్కొ = అదియేదియొ, వేగము = శీఘ్రముగా, అడిగినపుడ = కోరినపుడ, ఉచితంబునకున్ = అర్హకృత్యమునకు, అనఁగా నట్టిసత్కార్యమునకు వినియోగింపననుట, ఒదవునొకో = లభించునో (అనఁగా లభించునో లభింపదో యనుట).

తా. అమారె! దేవతలకుఁగూడ దుర్లభమై మనుష్యమాత్రుఁడనైన నాకు పతమైన యామంఁచపదార్థం బేదై యుండునో? వారడిగినయాపదార్థము నాకు వేగముగా లభించునో లభింపదో?

తే. అడిగినప్పుడ యిత్తు నేఁ శ్ర బ్రాణమైన
నర్థిమాత్రంబునకు వేడ్క శ్ర నతిశయిల్లు
నట్టియే నింద్రుడంతవాఁ శ్ర డానపడిన
నకట యేమిచ్చి పరితోష శ్ర మందువాడ.

51

టీ. నేను, అడిగినప్పుడ = అడిగినతర్జుణమే, వేడ్క = కుతూహలము, అతిశయిల్లె = అతిశయించునట్లుగా, అర్థిమాత్రంబునకు = సాధారణయాచకునకుఁ గూడ, బ్రాణమైన, ఇత్తును, అట్టియేను = అటువంటిదాతనైనయేను, ఇంద్రుడంతవాడు = ఇంద్రుడంత గొప్పవాడు, అనపడిన = అపేక్షింపఁగా, ఏమిచ్చి = ఏనస్తువునిచ్చి, పరితోషము = సంతసము, అందువాడ = పొందువాడను. అకట = అయ్యయో! అనఁగాఁ బ్రాణముకంటె బ్రయమును నధికమును నగుచువు లోకమునలేదు. సామాన్య అడిగినప్పుడే యాప్రాణమునైన నెచ్చుచుండును. ఇప్పు డింద్రుడంతవాడు ఎచ్చినప్పుడు ప్రాణముకంటె నధికక్రియమగునట్లువు నీవలదా? అట్టివస్తువు నెట్లు సంపాదించి యింద్రునికిచ్చి సంతోషింపఁగలము?

తా. సామాన్యలైన యాచకులు నాదగ్గఱ కేలేంచి యాచించునపుడు వారికి నాప్రాణమైన నర్పించుచుండును. అటువంటిదాతనైన నేను త్రిలోకాధినాథుఁ డువచ్చి యాచించునపు డేవస్తు విచ్చువాడను; అకటా! ఎట్లు సంతోషము పొందువాడను

క. ప్రాణంబుకంటె భీమ

క్షోణిపతితనూజమీదఁ శ్ర గూర్చి గలదు గీ

ర్వాణాధీశ్వరుఁ డయ్యలి

వేణిక్ మదిఁ గోరెనేని శ్ర వేగమ యిత్తున్.

52

టీ. ప్రాణంబుకంటె = జీవముకంటె, భీమక్షోణిపతితనూజమీదఁ = భీమరాజుకూతురైన దమయంతిపైని, గూర్చి = ఆసరాగము, కలదు. గీర్వాణాధీశ్వరుడు = దేవతలకు రాజగు నింద్రుడు, అయ్యలివేణిక్ = తుష్పదలపంటి జడగలయాదమయంతిని, మదిక్ = మనసునందు, కోరెనేని = అపేక్షించినచో, వేగమ = క్రమముగా, ఇత్తును.

తా. నాకు బ్రాహ్మణులమీదనున్న ప్రేమకంటె దమయంతియందున్న య సురాగము మెండు. ఒకవేళ దేవేంద్రుఁ డాదమయంతినే కోరెదని యామెను క్షమింపఁగ నుత్తును.

తే. ఎద్దియొకొ వీరియభిలాష శ మెఱుఁగుభంగి
నడుగకయ మున్న యీవి భాగ్యంబుగాదె
వాంఛ నెఱిగియు నరారిశవచనదైన్య
మాత్ర సైరింపఁ జాలువా శ డధమదాత.

58

టీ. వీరియభిలాషము = నూచకులైన విరియొక్కకోరిక, ఎఱుఁగుభంగి = తెలిసికొనఁజేరి, ఎద్దియొకొ = ఏదైయుండునో - అనఁగా వీరియభిలాష మెట్లుగాఁ దెలిసికొనఁగలనో వియరాకున్నది. అడుగక అ+మున్ను + అ = యాచించుటకు ముందే, యీవి = దానమిచ్చుట, భాగ్యంబుగాదె = అదృష్టముకాదా? అనఁగా - అగుననుట, వాంచ = యాచకునియొక్కకోరిక, ఎఱిగియు = తెలిసికొనియు, అర్థావసరదైన్యము = ధనముగోరువానియొక్క వాక్యములందున్న దుఃఖము, లేక దీనత్వము, అర్చి = మనమునందు, సైరింప = సైచుటకు, చాలువా = సమర్థుడైనవాడు, అధమదాత = అధముడైనదాత, లేక దాతలలో నీచుఁడని యనిపించుకొనును.

తా. లోకములో నూచించువారియభిలాషము మఁదుగాఁ దెలిసికొనుటయు, నట్లు తెలిసికొని యాచకుఁడు నూచించుటకు ముందే యభిలాష నెఱవేర్చుటయు నదృష్టమేకదా! అట్లుగాక యాచకునియభిలాష మెఱింగియు వాచిదీనాలాపములు విని సహించి వాఁ డడుగునంతదనుక విశంబముఁజేయువాఁ డధమదాత యని యనిపించుకొనును.

చ. * కటికితనంబు బూని చటుకాకువిడంబముఁ గూర్చి లజ్జ సంకటపడఁజేసి యర్థి గడుఁగఁజీయవెట్టినపాతకంబు నక్కట తలుఁగంగఁజాలునొకొ శకాలవిలంబము నాచరించి పిమ్మటఁ దదభీప్రీతార్థము సోమర్పణసేయుప్రదాతయెమ్మెయిన్.

* కటుకఁడనంబు మాన్చి.

టీ. కటికితనంబు = కాఠిన్యము, పూని=వహించి, చటుకాకువిడంబము - చటు=చటూక్తులచేతను, కాకు=పామరొక్తులచేతను, విడంబము = పరిహాసమును, కూర్చి=కలిగించి, అనఁగా హేళనచేసియునుట, లజ్జ=సిగ్గుచే, సంకటపడక, చేసి=బాధపొందునట్లుచేసి, అనఁగా మాటిమాటికి నడిగించుకొనుచు నందులకుఁ బ్రత్యుత్తరములీయక కాఠిన్యము పూనియుండి యాచకునకు సిగ్గుగలిగించుచు, నట్టిసిగ్గుచే నతనికి బాధగలిగించియునుట, అర్థి=యాచకుని, కడు = మిక్కిలి, కాఠిన్యపెట్టినపాతకంబు = యాచకునికి మిగుల బాధగలిగించుట వలన జనించినపాపము, కాలవిలంబము = ఆలస్యమును, ఆచరించి = చేసి, సిద్ధుట = తరువాత, తదభీష్మిన్సార్థము = ఆయాచకుని కిష్టమయినవోర్చి, సమర్పణము = ఇచ్చుటను, చేయుప్రదాత = చేసెడియట్టిదాత, అనఁగా యాచకునివోర్చి నెఱవేర్చెదదాతయనుట, ఎమ్మెయి = ఏవిధముచేతనను, అక్కట! = అయ్యయ్యా! తిరుగఁగఁ + చాలు + ఒకొ = సేవారణ చేసికొనఁగలఁదా? అనఁగానట్టిపాపమును బోగొట్టుకొనుటకుఁ బ్రాయశ్చిత్తదులయిన లేలికారణమునఁ బాపము తొలఁగించుకోలేడనుట.

తా. మనస్సునఁ గాఠిన్యము వహించి మిథ్యాస్తోత్రములచేతను బామరొక్తులచేతను యాచకుని బరిహసించి మాటిమాటి కడిగించుకొనుచు నతనికి సిగ్గుగలిగించి బాధపెట్టుచుండినందువలనఁ గలిగిన పాపమును దాత, తరువాత నాయాచకునిసంపూర్ణ మనోరఘుజేసినను నెన్నికష్టములఁజెందిననుకొలఁగించుకొనలేడు.

చ. కమలము పంకసంకరవిగర్భిత మర్హముగాదు నిల్వఁగాఁ

గమలకు నంచు నెంతయును శతృకు మింపెనలార నర్థిదోః

కమలము నిర్మలంబు నతిగాఢవివేకులు తిద్దహారస

ద్దముగ నొనర్తు రప్రతిమ శ్రీ దానకళాకలనాధురీణతన్. 58

టీ. కమలకు = లక్ష్మీదేవికి, పంకసంకరవిగర్భితము - పంక = బురుదయొక్క, సంకర = సంబంధముచే, విగర్భితము = నిందింపఁబడెడు, కమలము = పద్మము, నిల్వఁగా = నిల్చుటకు, అర్హముగాదు = తగదు, అంచు = అనివలకుచు, ఎంతయున్ = మిక్కిలి, కాకుకము = వేడుక, ఇంపు, ఎనలారన్ = పృథ్విజెందున

ట్లుగా, నిర్మలంబు=పంకరహితమైన, అర్థదోషకమలము = యాచకునియొక్క కరపద్మమును, అతిగాఢవివేకులు=మిక్కిలి గొప్పబుద్ధిగలవారు, అప్రతిమ... ధురీణర్థ - అప్రతిమ=సాటిలేని దానకళా=దానచాతుర్యమనెడు, కలపా=కార్యముయొక్క, ధురీణర్థ - భారవాహకత్వముచే, అనఁగా - విశేషముగా దానముచేయుటచే ననుట, తద్విహారనద్దంబుగఁ - తత్=అలక్ష్యీదేవికి, విహారనద్దముగఁ=క్రీడాభవనముగా, ఒనర్తురు=చేయుదురు అనఁగా-బుద్ధిమంతులు తమసంపదలను కేవలము సూచకులనిమిత్తమే వ్యయముచేయుదురని యర్థము.

తా. బుద్ధిమంతులు, బురుదచే మిలితిమైనపద్మములక్ష్యీదేవికి నివాసస్థలమగుట కర్హులుగావని త గొప్పవేడుకచే సాటిలేనిదానములఁ జేయఁదలంచి యా లక్ష్యీకి స్థలమైన యాచకుని కరపద్మమును క్రీడాభవనముగఁ జేయుచుండురు. ఉ. దానకళాకలాపసముదంచితసారవివేకసంపదక

మానితియాచమానజనమానసన్వృత్తిభివృత్తిబుద్ధియై
వ్యానికి లేదొకింతయును నీ వాఁడొకఁడు భరంబుధాత్రికిం
గానలు గావుశైలములునీగావుపయోధులు గావు భారముల్.

టీ. దాన...సంపదక - దాన=విలరిగగుణమందున్న, కళా=చాతుర్యముల యొక్క, కలాప=సమూహముచే, నముదంచిత=ప్రకాశించుచున్న, సార=నిష్ఠన, వివేకసంపదక=జ్ఞానసమృద్ధిచే, లేకి, దానకళా = దానచాతుర్యమనెడు, కలాప=అలంకారియిచే, నముదంచిత=ప్రకాశమానమైన, సార=దృఢమైన, వివేకసంపదక=జ్ఞానసమృద్ధిచే (అనఁగా నెల్లపుడు దానమే చేయుచుం డవలయుననెడు జ్ఞానముచేననుట), మానితి...బుద్ధి - మానితి=గౌరవాద్భుతమైన, యాచమానజన=యాచకులయొక్క, మానస=మనస్సునందు, వృత్తి=ఉన్నకోరికను, అభివృత్తి=ఁడింపవలెననెడు, బుద్ధి=తలఁపు, ఒకింతయును=కొంచెమైనను, ఎవ్వనికొక=ఎవనికి, లేదు=లేదొ, వాఁడొకఁడు=వాఁడొక్కఁడే, ధాత్రికొక=ధూమికి, భరంబు=బరువు, కానలు=ఆడవులు, భారముల్=బరువైనవి, కావు, శైలముల్=పర్వతములు, భారముల్, కావు, పయోధులు=సమద్రములు, భారముల్, కావు.

తా. లోకములోఁ గొనియాడఁదగిన వితరణగుణము కలవాఁడై తిన్న యాచించుచున్న యాచకులయొక్క కోర్కెలను నెఱవేర్చవలయు నన్నబుద్ధి యొనరికి కలుగదో వాఁడొకఁడే భూమికి భారము కలిగించువాఁడు, కాని యట్లు పర్యతములై నను, వసులై నను, సముద్రములైనను భూమికి భారమును గలిగింపనేరవు.

జే. తలఁప నధమర్ణుఁడొకఁడు ప్రధానపాత్ర
మిచట నొక్కటి గొని మీఁద నీ నిచ్చు గోటి
సుకృతసంపద బారలొకకకునీద
మాసపడువారి కిదియ బే నీ హార మరయ.

57

టీ. తలఁపఁ=అలోచింపఁగ, ప్రధానపాత్రము=దానమున కర్హుఁడగు, అధమర్ణుఁడు=ఋణము పుచ్చుకొన్నవాఁడు (అనఁగా యాచకుఁడనుట), ఒకఁడు, ఇచటఁ=ఈలోకమందు, ఒకటి=ఒక దానిని, కొని=పుచ్చుకొని, మీఁదఁ=పరలోకమునందు, కోటిఁ=కోటిగుణితమైనదానిని, ఇచ్చుకొనుకృతసంపదఁ=పుణ్యసంపదచే, పారలొకకకునీదము = పరలోకసంబంధమైన వడ్డిబ్రతుకు లేక జీవనోపాయమును, ఆసపడువారికిఁ= ఆపేక్షించువారికి, అరయఁ=అలోచింపఁగా, ఇదియ=ఇదే (యాచకులకు దానముచేయుటయే), బేహారము=వ్యవహారము.

తా. ఋణము పుచ్చుకొనువాఁడు కొంతమూలధనమును తీసికొని దానిని వడ్డితోఁగూడ నిచ్చివేయును. అట్లే యాచకుఁ డీలోకమందు నొక్కటి దీసికొని దాతకు దానిని కోటిగుణితముగాఁజేసి పరలోకమం దిచ్చుచుండును. పరలోకసంబంధమైన వడ్డిబ్రతుకు నపేక్షించువారికి యాచకులకు దానముచేయుట యొకవ్యవహారమువంటిదే. కనుక యాచకులకు దానముచేయవలయును.

వ. అని ముహూర్తమాత్రంబు చింతించి యానిషధరాజు ప్రసన్నముఖుం డై యాబ్ధిర్నఖుల కిట్లనియె.

58

టీ. అని, ముహూర్తమాత్రంబు=ముహూర్తకాలము, చింతించి, ఆనిషధ

* ఇట “దొక్కప్రధానపాత్ర మిచట నొక్కటిగొన” అని వ్రా. ప్ర.

రాజా=అనలుఁడు, ప్రసన్నముఖుండై =నగుమోముగలవాఁడై, అబద్ధిర్దుఖులకుఁ
=ఆదేవతలకు, ఇట్లనియెను.

తే. జన్యజనకంబులకు భేదశంక లేదు

దేహ మన్నజ మిందు సంబేహ మెద్ది

మీర లమృతాశు లమృతంబు శ మిమ్ముఁ జూడఁ

దృప్తి సంపద నొందె మరద్వీక్షణములు.

59

టీ. జన్యజనకంబులకుఁ - జన్య=కార్యమునకును, జనకంబులకుఁ=కార
ణములకును, భేదశంక = భేదముకలద నెడునందియము, లేదు, దేహము=ఈశరీ
రము, అన్నజము = అన్నము తినుటవలన పరిణమించినది, ఇందుఁ =ఈచెప్పిన
విషయమందు, శేహము=సంశయము, ఎద్ది= ఏదికలదు (అనఁగా నెంతమాత్ర
ము సంబేహము లేదనుట), మీరలు, అమృతాశులు=అమృత మే యన్నముగాఁగల
వారు, అమృతంబు= అమృతస్వరూపులైన (అనఁగా నమృత మే యన్నముగా
గలవారగుటచే నందువలన పరిణమించిన మీదేహము అమృతమయమని యన
వచ్చుననియర్థము), మిమ్ముఁ, చూడఁ = చూడఁగా, మద్వీక్షణములు=నా
చూపులు, తృప్తిసంపద = విస్తారమైనతృప్తి, ఒందెను= పొందినవి.

తా. ఓ దేవతలారా! కార్యకారణములకు భేదములేదుగనుక నన్నముచే వృద్ధి
బొందినశరీరమునకు నన్నమునకు భేదముండదు. అందువలన నమృతాహారై న
మీశరీరమునకును నమృతమునకును భేదముండదు గనుక మిమ్మును జూచిన యం
తమాత్రముననే నాచూపు లమృతమునందుఁ దానమాడుటవలనఁ గలిగినసుఖ
ము ననుభవించుచున్నవి.

తే. ఏను జేసినపుణ్యంబు శ లెట్టివైక్కొ-

ఫలితమయ్యెను మత్సూర్యవరమతపము

లింతకల్యాణకరమానె శ యీదినంబు

కాతుకం బార దర్శింపఁ శ గంటి మిమ్ము.

60

టీ. ఏను, చేసినపుణ్యంబులు = చేసినటుమంటిపుణ్యకార్యములు, ఎట్టివా

క్కా = ఎటువంటివోకదా, మత్స్వర్వ...తపములు-మత్ = నాయొక్క, పూర్వ = పూర్వజన్మమందుచేయబడిన, పరమ = గొప్పనైన, తపములు = తపస్సులు, ఫలితమయ్యెను = ఫలించెను. ఈదినంబు = ఈదినము, ఇంతకల్యాణకరము = ఇంతమంగళముకలిగించునది, జౌనే = అగునా? (అనగా ఈదినమిట్టి సుదినమగునని యెఱుంగననుట). కాతుకంబు = వేడుక, ఆరణ్ = నిండునట్లుగా, మిమ్మున్, దర్శింపజేకంటిని = చూడగంటిని.

తా. నేను బూర్వమం దెట్టి సుకృతముఁ జేసికొంటినోకదా! నాపూర్వతపము ఫలించెను. మీవంటిమహాత్ములను నేను గంటిని. నేఁడు సుదినము. ఈదినమిట్టి మంగళప్రదమైనదని యెఱుంగనైతినిగా.

చ. నలువు దలిర్ప నర్వసహనత్రజన్తము లై నకర్తముల్
ఫలితములయ్యెఁగావలయుభాగ్యము పెంపునభూతధాత్రికి
లలితము లై నపాదకమలంబుల నర్చన మాచరింపఁగా
దలఁతురె వేల్పులార! ప్రమదంబున మీరలుగాక తిక్కినన్.

టీ. నలువు .. ఒప్పదము, తలిర్పన్ = ప్రకాశించునట్లుగా, నర్వ...జన్తములు-నర్వ = సమస్తమయిన యవమానములను, సహన = సహించుటయనెడు, వ్రత = నియమమువలన, జన్తములు = పుట్టినవి, అయినర్తముల్ = అయినట్టిసుకృతంబులు (అనగా భూమి సమస్తమయినజంతుజాలమును, తల్కెల్లమయిన యవమానమును, సహించుటయే యొకవ్రతముగాఁగలదయి నర్వసహన యని పేరొందినది, అట్టిసువ్రతము నాచరించుటవలనఁ గలిగినపుణ్యములని యర్థము), భాగ్యము పెంపున = అవృష్టముయొక్కయశికయముచే, ఫలితములు = పరిపాకమును జేదినవి, అయ్యెఁగావలయును = అయినవికాఁబోలు (అనగా భూదేవియొక్కభాగ్యములు ఫలించి యుండవచ్చు నని యర్థము), వేల్పులార = అటుగాక, తిక్కినన్ = నేను చెప్పినట్లుకానిచో, మీరు, లలితములు = సుందరములు, అయిన పాదకమలంబులన్ = అయినట్టిమీపాదములనెడు పద్మములచేత, భూతధాత్రికి = భూతములకుఁ బెంపుడుతల్లివంటిదియగు భూదేవికి, ప్రమదంబునన్ = సంరసంబుచే, అర్చనము = పూజను, ఆచరింపఁగాన్ = చేయుటకు, తలఁతురె =

మౌనుకొందురా? (ఆనఁగా మహాత్ములరైనమీపాదములసంపర్కముచే భూమి యంతయుఁ బవిత్రమైనదానిగాఁ జేయుటకుఁ దలపోయుదురా? అనుట.

తా. దేవతలారా! భూదేవి సర్వావమానములను సహించుట యనెడు నోమును నోచి సంపాదించినపుణ్యకార్యము లదృష్టవశముచే ఫలించిన పని తలంచెదను. అట్లే కానిచో మీపాదము లనెడుకములములచే భూతధాత్రి యయినభూమికిఁ బూజ లొనర్చుటకై యాలోచింపరు.

వ. నాయందు మీ రపేక్షించినప్రయోజనం బొనరిండు. ప్రాణం బైనను ప్రాణాధికంబైనను నెద్దియేని పదార్థంబైన నిచ్చెద నని సిద్ధిశంకంబుగాఁ బలికినయ్యర్హ్యరునకు గీర్వాణవల్లభుం డిట్లనియె

62

టీ. నాయందుక్ = నావలన, మీరు, ఆపేక్షించిన = ఆసపడిన, ప్రయోజనంబు = ఫలము, ఆనరిండు = నెలవిండు, ప్రాణంబు+వినను = ప్రాణమైనను, ప్రాణాధికంబైనను = ప్రాణముకంటె నెక్కుడుదైనను, ఆది = ఆకొరినపస్తువు, ఎట్టిపదార్థంబు+వినను = ఎట్టిదుర్లభమైనపదార్థమైనను, ఇచ్చెదను, అని, నిర్విశంకంబుగాఁ = నిరాటంకముగా, పలికిన = పలికినటువంటి, ఉర్హ్యరునకుఁ = నలమహారాజునకు, గీర్వాణవల్లభుండు = దేవతలకు రాజగుదేవేంద్రుఁడు, ఇట్లు, అనియె.

ఉ. ఓమిహిరాంశుచంశకలశోదధికాస్తుభరత్న ! భూపతి

గ్రామణి! యస్తదీయమగుశీకాంక్షితమువినుభీమపుత్రివైఁ గ్రామనసేసి వచ్చితిమి శీగ్రమ్మ సహాయము మాకు నిక్కపుం బ్రేమయుభక్తియుంగృహయుఁ బెంపుగఁ జేయుముదూతకృత్యమున్

టీ. ఓ...కలశోదధికాస్తుభరత్న - మిహిరాంశు = చంద్రునియొక్క, చంశ = కులమనెడు, కలశోదధి = పాలసంద్రమునకు, కాస్తుభరత్న = కాస్తుభమాణిక్యమంటివాఁడా, ఈచెప్పటచేఁ గాస్తుభరత్నము కాంతి సంతానములచే లోకమునఁ బ్రసిద్ధిఁజెంది కులమునకు వన్నెఁ దెచ్చినటులు

నీవును నీసద్గుణపరంపరచే జగత్ప్రసిద్ధుండవై కులమునకు వన్నె దెచ్చుచు
 న్నాడవు అనునర్థము స్ఫురించుచున్నది. భూపతిగ్రామణి=రాజశ్రేష్ఠా! అన్న
 దీయము=మానంబంధమైనది, అగుకాంక్షితము=అయినకోర్కీని, వినుము=
 అలకింపుము. భీమశ్రుతిపై=భీమరాజుకూతురగు దమయంతిపై, కామన=
 కోర్కీని, చేసి, (అనఁగా దమయంతిని పరింప నశేషించి యని యర్థము.)
 వచ్చితిమి, మాకు, సహాయము, కమ్ము=లోడ్డుదుము. నిక్కపుంత్రమయు=
 నిజమైన యనురాగము, భక్తియు=పూజ్యభావము, కృపయు=దయయు,
 పెంపుగఁ=వృద్ధిఁజెందునటులు, దూతకృత్యము=దూతధర్మమును, (దూత
 చేయవలసిన పనియనుట) చేయుము=కావింపుము. (అనఁగా దమయంతియొద్ద
 కు సందేశ మొకటి గొనిపోవలయునని యర్థము.)

తా. చంద్రవంశమనెడపాల్కొండలికి కాస్తుభమువలెనొప్పనలమహారాజా !
 మాయభిలాషఁ దెలియఁజేయుదుము వినుము. మేము దమయంతిని పరింపఁగోరి
 యుటవచ్చితిమి. మాకుందు నీకు దయయు భక్తియుఁగలిగినచో మాకుఁదోడ్ప
 డి దమయంతికడకు రాయబారిగా నేఁగుము.

వ. భూమండలంబున రాజనందను లెందఱులేరు? వారిప్రయోజ
 నంబేమి? * తక్కినగ్రహంబులు గ్రహరాజుం బోలనేర్చునె?
 యగాధగుణాంభోధి వగునీవు సహాయంబుగా మాకు సా
 ధివరానికార్యంబు గలదే యని పలికిన. 64

టీ. భూమండలమున=భూలోకమునందు, రాజనందనులు=రాజకుమారు
 లు, ఎందఱులేరు=ఎంతమందిలేరు, వారిప్రయోజనంబు=వారిపలనిలాభము, ఏమి
 =మాకేమిగలదు (అనఁగా నేమియులేదనుట) తక్కినగ్రహంబులు=మిగిలినగ్ర
 హములు, (అనఁగా జంగ్రుఁడు, కుజఁడు, బుధుఁడు, బృహస్పతి, శుక్రుఁడు,
 శని, రాహువు, కేతువు) గ్రహరాజు=సూర్యుని, పోలనేర్చునె=సరిపో
 లునా, అగాధగుణాంభోధి - అగాధ=లోఁతైన, గుణాంభోధి=గుణసము

* “అంబరంబునందక్కిన” అనుపదము వ్రాత్రక్రతులలోనున్నది.

ద్రుండపు, అగునీవు, సహాయంబుగాఁ = తోడ్పడఁగా, మాకుఁ, సాధింపరానికార్యంబు = సాధింపఁ దరముకానిపని, కలదే = యున్నదా? (అనఁగా నీవు తోడ్పడినచో సర్వకార్యములు సిద్ధించుననుట) అనిపలికిన, ప్రేషద్యమతో నన్వయము. తే. బలనిఘాదనుక పటంపుభాషణములు

విని నృపాలుండు పలికెఁ దరద్విధమ కాఁగఁ

గుటిలబుద్ధుల గెలువంగఁ ॥ గుటిలమతియ

యర్హ మగుఁ గాని నీతి గా ॥ దార్జవంబు.

65

టీ. బల... భాషణములు - బలనిఘాదను = బలాసురునిఁ జంపినవాఁడగు దేవేంద్రునియొక్క, కపటంపుభాషణములు = కపటవాక్యములు, నృపాలుండు = రాజు, విని, తద్విధమకాఁగఁ = ఆవిధముగానే (అనఁగా నాకపటవాక్యములకుఁ దగినటులుగా నేయనుట, పలికె, కుటిలబుద్ధులఁ = కుటిలములైన బుద్ధులను, గెలువంగఁ = జయించుటకు, కుటిలమతియ = కపటమైనబుద్ధియే, అర్హము = తగినది, అగును, కాని, అర్జవంబు = నిష్కాపట్యము, నీతిగాదు = ప్రయోక్తవ్యమగు నీతికాదు.

తా. దేవేంద్రునికపటవాక్యములను నలమహారాజు విని యాతనికపటవాక్యములకుఁ దగినట్టికాపట్యమును వహించి సంభాషించెను. అవును. కుటిలబుద్ధులను గుటిలబుద్ధియే జయింపఁదగినది కాని నిష్కపటబుద్ధి జయింపలేదు. అలం. అర్థాంతరస్యానము.

వ. అఖిలభూతాంతర్యర్థినంబుల నెఱింగెడుమీకు నెఱుంగంబడని యర్థంబునుంగలదే ? అట్టిమీ రివ్విధంబున నాని తిచ్చిన నేమి యనంగలదు? ఏ నయ్యంగనం గోరి వరియింపంబోవుచున్నవాడ. అమ్మచ్చెకంటికిం గుంటెనతనంబెట్లునేయ నేర్తు? విరహవేదనాదూయమానమానసుండ నైనయేను మీరహస్యం బెట్లు రక్షింప నోవుదు. మనోరథపరంపరానుభావనంబునఁ బరవశుండ నైననాకు భావగోపనం బెట్లు సిద్ధి

ను.వివిధరక్షాధిక్యతపాలితంబు లైన రాజశుద్ధాంతభవనక
క్షౌంతరంబు లేప్రకారంబునంబ్రవేశింతు? పెద్దకాలంబున
నుండియు నాయందు వినుకలిం దద్దయుం దగిలియున్నయమ్ము
ద్దియతో మీప్రసంగం బెబ్బంగి జేయుదు? కావున హాస్యకా
రణం బగునిక్కార్యంబునకు నన్ను భారకుం జేయకుం డని
పలికిన.

66

టీ. అభిలభాతాంతర్వర్తనములకొ - అభిల=సమ స్తములయిన, భూత=భూ
తములయొక్క, ఆంతర్వర్తనంబులకొ = మనోభిప్రాయములను, ఎఱింగెడు
మీకు=తెలిసికొనియున్న మీయట్టిమహాత్ములకు, ఎఱుంగంబడనియర్థంబునకొ =
తెలియఁబడని ప్రజయోనముగూడ, కలదె=యున్నదా? (అనఁగా మీరు సమ
స్తభూతముల యంతరంగంబులందుండు నభిప్రాయము తెలిసికొనఁదగినంత
సాకల్యముకలవా రగుటంబట్టి మీకుఁ దెలియనియర్థముండదు.) అట్టిమీరు,
ఇవ్విధంబునకొ = ఈరీతిగా, ఆనతిచ్చినకొ = సెలవిచ్చినచో, ఏమనంగలదు=ఏ
మి చెప్పఁగలను? ఏను, అయ్యంగనకొ = ఆదమయంతిని, కోరి=అశేషించి, పరి
యింపకొ = పెండ్లియాడుటకు, బోవుచున్నాఁడను, (అనఁగా మీరు సర్వజ్ఞులరు
గనుక దమయంతిని పరింప నేను బూనికొనియుండుట మీకుఁ దెలిసియేయుం
డును. అట్లు తెలిసియుండఁగా మీ రిట్లుకోరుట ధర్మముకాదని భావము)
అమ్మచ్చెక్కికొనికొ = నాచే పరియింపఁ బడఁబోవుచున్నదమయంతికి, కుంఠె
నతినంబు=తార్చునానితనము (అనఁగా విటీవిటులకు సంధానముచేయుట,) ఎ
ట్లు=ఏరీతిగా, చేయనేర్తున్ = చేయఁగలను? విరహ.... మానసుండను - విర
హ=దమయంతివియోగమువలన గలిగిన, వేదనా=బాధచే, దూయమాన=కలు
పితమైన, మానసుండను=మనసుగలవాడను, అయిన నేను, మీరహస్యంబు=మీ
గుట్టును, ఎట్లు=ఏవిధంబుగా, రక్షింపకొ, ఓవుదును=సమర్థుడనగుదును? మ
నోరథ రసంబునకొ = మనోరథ=కోర్కెలయొక్క, పరంపరా=వరుస
వెంట, అనుధావనంబునకొ = పరుగిడుటచే, పరవశుండను = మైమఱచి యు

న్న వాఁడను, అయిన నాకుఁ = అయినట్టి నాకు, భావగోపనంబు = అభిప్రాయమును రహస్యముగా నుంచుట, ఎట్లు = ఏరీతిగా, సిద్ధించును = లభించెడును. (అనఁగా ది మయంతీవియోగముచే మిగులఁ దహతహపడుచు నా మెనుందరరూపము పీ షీంచుటకు మిగులఁ బాటుపడుచు వర్తించెడు నేను నాయందు మిగుల శ్రేమా లిశయముచే వర్తించుచున్నదమయంతియొద్దకు దూతగాఁబోయి కార్యము నెఱవేర్చుటయు నాయభిలాష నడఁగఁ ద్రొక్కుటయు మిగులఁ గష్టమని భావము) వివిధ... పాలితంబులు - వివిధ = అనేకులయన, రక్షాధిక్యత = రక్షకభటులచే, పాలితంబులు = పరిపాలింపఁబడుచున్నవి, అయిన..... కత్యంతరంబులు - అయిన, రాజ = రాజులయొక్క, శుద్ధాంతభవన = అంతఃపురసాధంబులయొక్క, కత్యంతరంబులు = నాలుగిండ్లవాకిళ్లమధ్యప్రదేశములు, ఏప్రకారంబునన్, ప్రవేశింతును = చొత్తును. పెద్దకాలంబుననుండియుఁ = చిరకాలమునుండియు, నాయందు, విమకలిఁ = వినుటను, తద్దయున్ = మిక్కిలి, కలిగి = కలదై, (అనఁగా చిరకాలమునుండి నాసద్గుణములను విని నాయందు శ్రేమాలిశయము కలదై యునుట) ఉన్నయస్తుద్వియతోఁ = ఉన్నయాదమయంతితో, ఎల్లంగిఁ, మిప్రసంగంబుక, చేయుదుఁ, (అనఁగా మిత్తుగుఁచి యెట్లుగాఁ బ్రసంగింపఁగలను) కావునఁ, హాస్యకారిణంబు = పరిహాసమునదెలుపు, అగు నిక్కార్థంబునకుఁ = అయిన యీరాయబారమనెడు పనికి, నన్నున్, భారకుఁ = బరువు మోచువానినిగా లేక నిర్వాహకునిగా, చేయకుండు = చేయకలదు, అనిపలికినఁ, ప్రేపద్యముతో నవ్వయము.

క. మేలపుమైవడి నగవున

వేలుపులం దోడివారి ౩ వీక్షించి మహీ

పాలునితో ని ట్లనియెను

జాలోమీవల్లభుండు ౩ ప్రస్ఫుటఘటితన్.

67

టీ. పాలోమీవల్లభుండు-పాలోమీ = కచీదీవియొక్క, వల్లభుండు = ప్రియుఁడు (అనఁగా దేవేంద్రుఁడనుట) మేలపుమైవడి, నగవునఁ = పరిహాసమునదెలుపు

యన్ననవ్వుచే, దోడివారికొక=తనతోనున్న, వేలుపులకొక=దేవతలను, వీక్షించి=చూచి, ప్రస్తుటఫణిలికొక=స్పృష్టమయిన వాక్కులచే, మహిపాలునితోకొక=నలమహారాజుతో, ఇట్లనియెను=ఇటులుబలికెను.

తా. దేవేంద్రుఁడట్లు నలుఁడు పలికినవాక్యములువిని తనతోవచ్చినవగుణాదిదేవతలను జూచి పరిహాసమును చెలియఁజేయుచున్ననవ్వుతోనలున కిట్లనియె.

సీ. ఈమాట లాడకు శ్రీమిందువంశవతంస!

యాశి తప్పగ వచ్చునయ్య ! నీకు

క్షణభంగురం బైనశంసారమునకుఁగా

ధర్మంబుఁ గీర్తియుఁ శ్రీదగునె విడువ ?

నన్వయంబున కాది శ్రీయగుచందురుఁడుఁబోలె

నకట! కళంకి వేశలయ్యె దీవు ?

చిరకాలమున నుపార్జింపఁబడ్డప్రసిద్ధి

సేగి బొందఁగ నుపేక్షింపవలదు

తే. పరున నైనచింతామణిఁ శ్రీ బసర మైన

కామధేనువు మా నైననశకల్పకంబు

నడిగి వై ఫల్యమును బొంద శ్రీరర్థిజనులు

మిన్నకయపోదుమే యేము శ్రీనిర్ము నడిగి.

68

టీ. ఇందువంశవతంస=చంద్రవంశమునకు శిరోభూషణమువంటి నలమహారాజా ! ఈమాటలు=ఇటువంటిమాటలు, అడకుము=పలుకవద్దు, అడి=ముందు కార్యమును జేసెద ననిపలికి, నీకుకొక, తప్పగకొక, వచ్చునయ్య=తప్పిపోవచ్చునా? (అనఁగాఁ దొలుతచేసినవాదానిమును తప్పిపోవుట నీవంటియుక్తమృత్తియునకు యుక్తముకాదనుట) క్షణభంగురంబు = క్షణకాలములో నశించునట్టిది, విను సంసారంబునకుఁగాకొక = అయినట్టిసంసారము నిమిత్తము, ధర్మంబుకొక, కీర్తియొకొక=యశమును, విడువకొకగునె = విడుచుటయుక్తమా? (అనఁగా ననిత్యమైన సంసారము నపేక్షించి నిత్యమైనవిలువనట్టి యశోధర్మము

లను విడిచిపెట్టుట యెంతమాత్రము యుక్తము కాదనుట) అన్వయంబునకుఁ = వంశమునకు, ఆది = మూలము, అగు చందురుఁడుఁబోలేఁ = అయినట్టి చందురు నివలెనే, ఆకటా = అయ్యయో, ఈవు, కళింకివి = ఆపకీర్తియ నెడు మచ్చగల వాఁడవు, ఏలయ్యెడు = ఎందుకయ్యెదవు (అనఁగా నీవింతవఱకు నీసద్గుణంబు లచే నిష్కళంకుండవై వర్తించుచుంటివి. అట్టి నీ విపుడు మొదటచేసెదనన్న వాదానమును దప్పి యపకీర్తిపాలయి నీవంశకర్తయగు చందురునివలెనే కళం కము గలవాఁడవగుట ధర్మముకాదు) చిరకాలమునకే = చాలఁగాలముచేత, ఉపార్జింపఁబడ్డ ప్రసిద్ధి = సంపాదించఁబడిన ఖ్యాతి, నేగిఁ = అపాయమును, పొందఁగాఁ = పొందుచుండఁగా, ఉపేక్షింపవలదు = ఊరకుండుట తగదు (అనఁగా చిరకాలార్జ్జు మైన ప్రఖ్యాతి నశించుచుండఁగా సూరకుండుట యుక్త ముకాదని భావము.) అర్థిజనులు = యాదకులు, పరుసన = కాత్స్యముకలది, విన చింతామణిన్ = అయిన చింతామణియనెడు రత్నమును, పసరము = పశువు, వినకామధేనున్ = అయినట్టి కామధేనువును, వ్రూను = వృక్షము, వినకల్పకం బుఁ = మందారమును, అడిగి = యాచించి, వై ఫల్యమును = విఫలత్వమును, పొంద రు = ఒందరు. (అనఁగా జ్ఞానకూన్యమును గఠిసహృదయముగల చింతామణిని, జ్ఞాన ములేక మోటుతనముచేఁ దిరుగుపశుపనిపించుకొనిన కామధేనువును, సంచరణాది కములులేక యెల్లపు డొక్కచోటనే స్తంభాకృతిఁ దాల్చియుండుకల్పవృక్షం బును యాచించియే యాచకులందఱు సఫలమనోరథు లగుచుండిరనుట) నిన్నుఁ అడిగి = నిన్ను యాచించి, ఏము, మిన్నకయపోదుమే = ఊరకపోదుమా (అనఁ గా యాచకులు చింతామణి మొదలగు జ్ఞానకూన్యములైనవానిని యాచించియే సఫలప్రయత్ను లగుచుండఁగా మృదుహృదయముగలవాఁడవును, జ్ఞానవంతుఁ డవును, సమస్తకార్యములయందును దక్కుండవు నగునిన్ను యాచించి విఫలప్ర యత్నులమై యెట్లు పోగలుగుదుము. మాకోర్కి నెఱవేర్చకతీరదు) “పరుస నైన చింతామణి, పసరమైన కామధేనువు, వ్రూనైన కల్పకంబు” అని చెప్పు టచే నలునియందు చింతామత్యాదులయందుండువితరణగుణమేకాక యుంకను మఱికొన్ని సద్గుణంబులు గలవని స్ఫురించుచున్నది. అలం కావ్యాభాస త్తి.

చ. అనదృశ దానవైభవమశోభగుణధన్యుని నిన్ను దేవతా
 విసరము యాచకత్వమున శేడఁగవచ్చుట కారణంబుగాఁ
 బ్రసవవికాసమాత్రమునఁ బొందురభావమునొందుఁగాక యా
 కసము యశోవిహీనమగుఁగల్పమహీరుహపంచకంబుచేన్.

టీ. అనదృశ...ధన్యుని-అనదృశ = పాటిలేని, దానవైభవ = దానవము
 ధ్నిచేతను, మహత్ = పూజ్యములైన, గుణ = గుణములచేతను, ధన్యుని = కృతా
 ర్థుడవైన, నిన్ను, దేవతావిసరము = దేవతాసమాహము, యాచకత్వమున =
 యాచకధర్మముచే, వేడఁగవచ్చుట = యాచింపవచ్చుట, కారణంబుగా =
 హేతువుచేత, ఆకాశము = స్వర్గలోకము, కల్పమహీరుహపంచకంబు
 చే = విదువిధములు (మందారము, పారిజాతము, సంతానము, కల్పవృక్ష
 ము, హరిచందనము), విసదేవతావృక్షములచే, ప్రసవవికాసమాత్రమున = పుష్ప
 ములు పూచుటమాత్రముననే, పొందురభావమును = భావశ్యమును, ఒందున్ కా
 క = పొందినఁ బొందవచ్చును, కాని, యశోవిహీనము - యశన్ = యాచకులలో
 ర్గుల నెఱవేర్చుటవలనఁ గలిగినకీర్తిచే, హీనము = శూన్యమయినది, అగున్. ఈ
 చెప్పటచే నలుఁడు కల్పవృక్షాదులు నెఱవేర్చలేనలోరికలను దీర్చఁగలఁడని
 తోచుచున్నది.

తా. ఓరాజకుమారా! నమస్తవిరములను నెఱవేర్చఁజాలిన కల్పవృక్షములు
 గలవారమైనను వానిని విడిచి పాటిలేనిదాత్మత్వముచేతను సద్గుణములచేతను
 బ్రసిద్ధిఁజెందిన నిన్నును యాచించుటకై మేము వచ్చియుండుటవలనఁ గల్పవృ
 ష్టుములప్రఖ్యాతి తగ్గిపోయినది. అందుచే నవి పూచినపుష్పములకాంటులచే
 స్వర్గమును ప్రకాశింపఁ జేయవలసినదేకాని యశస్సుచే ప్రకాశింపఁజేయలేవు.

ఉ. అక్షరముల్ పఠించునమశీయంబునఁ బాఠము సేయఁడయ్యెనో
 వీక్షితవర్ణమధ్యమున శీ విస్తృతిఁ బొందెనో యంచు నర్థులు
 త్రేక్షు యొనర్తు రీక్రియ నశీఘ్రఫలప్రతిపాదనక్రియా
 దక్షుని నిన్నుఁగూర్చి నయశీధర్మవికారము నన్నకారమున్.

టీ. అర్థము = యాచకులు, అక్షరముల్ = సర్లములను. - అనగా, నేబది లేక యే
బదియాఱుసర్లములనుట, పఠించు సమయంబునకే = అభ్యసించెడి సమయమునందు,
పాఠము = (నకారమును) అభ్యసించుట, చేయఁడు + అయ్యెనో = మానివేసినో,
వీక్షిత సర్లమధ్యమున = అభ్యసించబడిన అక్షరములందు, విస్తృతి + లాం
ఛెనో = (నకారమును) మఱచిపోయెనో, అంచు = అసలుకుచు, ఈక్రియ
= వెనుక చెప్పినట్లుగా, అభివృత్తి... దక్షుని - అభివృత్తి = ఇవ్వమైన, ఫల = ఫలములను,
ప్రతిపాదనక్రియ = ఇచ్చుట యనెను వ్యాపారమునందు, దక్షుని = నేర్పరివైన
ట్టి, నిన్నుంగూర్చి = నిన్ను నుద్దేశించి, నయధర్మవికారము = నయధర్మములకు
విరుద్ధమైన - అనగా, నకార మభివార్థముకలది గనుక, తి, ధర్మము, మొ
దలగు భావపదార్థములకు విరుద్ధముగా చుండునని భావము. నకారము = "న"
యనెడి అక్షరమును, ఉత్పేక్షయైన దురు = యూహించుచుండురు. - అనగా
చలుని వివరమునుండి యొకపక్షమైన లేదని సర్లముగల నకారము వెలువడనం
దైన యాచకులందఱు సఫలాభివృత్తిలే తమలోదాము నలునిలోనుండి నకార
మొకపర్యాయమైన వెలువడలేదు, దీనింబట్టి యోజింప నలుఁడు నకారము న
భ్యసించెనో లేక మహారాజులకుఁ గార్యాంతరములు పెక్కులుండుటచే జదు
వునందు శ్రద్ధతీసికొనరు గనుక సభ్యసించి అక్షరములలోని నకారమును మ
ఱచెనో లేనిచో నొకపర్యాయమైనను నకారము నుచ్చరింపఁగా! అని సంజేహము
కొందుచున్నారు. ఈ చెప్పటచే నలమహారాజు యాచకులు యాచించినతో
ర్కుల నన్నింటిని నెఱవేర్చుచున్నాడని తోచుచున్నది.

తా. ఓనలా! సమస్తయాచకుల కోర్కుల నెఱవేర్చుటయందు నేర్పుగల
నిన్నుంగూర్చి, యాచకులందఱు నలమహారాజులకులను బరింపలేదా! పఠించి
నను మఱచెనా! లేనిచో నకార మొకపర్యాయమైన నోటనుండి వెలువడదా!
యని నకలాభివృద్ధిదాయకుడగు నిన్ను నుద్దేశించిన కారమును నుత్పేక్షించుచుం
దురు. (ఇట్లు దానమందు జగత్ప్రసిద్ధుడవైన నీకు, మాకోర్కి నెఱవేర్చుట
యందలివని భావము. అలం. ఆతిథియో కి సంజేహము.

శా. ఈయర్థంబు ఘటించవన్న నృప! నీకెంతేనిమేలయ్యెడుగా
 మాయాశీర్వచనంబులం ద్రిజగతీమధ్యంబునకా నీయశ
 శ్చాయామండల మిందుకుందకుముదనస్వచ్ఛంబుసంధించుసం
 ధాయుక్తికై శితిపీతరోహితహరిద్యర్థోపసంహారమున్. 71

టీ. నృప=ఓనలరాజా! ఈయర్థంబున్ = ఈ శార్దూమను, ఘటించవన్న = సంఘ
 టింపుమీ; నీకున్, ఎంతేనిమేలు = గొప్ప శ్రేయస్సు, అయ్యెడున్ = కల్గెడును,
 మాయాశీర్వచనంబులన్ = మేమిచ్చునట్టి యాశీర్వాదములనుబట్టి, ఇందుకుందకు
 ముదస్వచ్ఛంబు-ఇందు = చంద్రుడు, కుంద = మల్లెలు, కుముద = కలువలుపీనివలె, స్వ
 చ్ఛంబు = నిర్మలమైన, నీయశ్చాయామండలము = నీకీర్తికాంతులయొక్క సమా
 హము, త్రిజగతీమధ్యంబునకా = ముల్లోకములయందు, సంధాయుక్తికా = మారణ
 యుక్తిచే, శితి... సంహారమున్ - శితి = నలుపు, పీత = పసుపు, రోహిత = ఎఱుపు,
 హరిత్ = ఆకుపసుపు, వర్ణ = ఈ మొదలగు వర్ణములయొక్క, ఉపసంహారమున్ =
 వాళనమును, సంధించుకా = కలిపించుఁగాక-లేకకూర్చుఁగాక. అనఁగా:- నీయశశ్చ
 కాంతులసమాహము లోకములోని నానావిధవర్ణములుగల వస్తువులను తెల్లని
 వర్ణము గలవానిఁగా జొనర్చుఁగాక యనియు, నీనత్కిర్తి ముల్లోకముల నావ
 రించియుండుఁగాక యనియు భావము.

శా. ఓనలమహారాజా! ఈ మశార్దూమను నీవు తప్పక నెఱవేర్చుము, నీకు
 గొప్ప శ్రేయస్సుగలుగును. మఱియు మాయాశీర్వచనములవలన ఇందుకుందాదుల
 వలెనే నిర్మలమైన నీకీర్తికాంతిసమాహము ముల్లోకములయందున్న రక్తపీతాది
 వస్తువులయొక్క రక్తాది గుణములను సంహరించి సమస్తమును నీతవర్ణముగలది
 గాఁ జేయుఁగాక.

చ. వసుమతి వేయుపాదములవానికిఁ బుట్టినచాయపట్టికి
 నివిసవిస గాదు కాలాకటినిత్యముతండ్రినుతుండుమౌలఁగాఁ
 జూసఁగదె? దీని కుత్తరమున మ్రోయిది సీతకటప్రతాపముం
 గనమనదాటఁబోయియతిశంభవతఃకృష్ణనహస్రపాదూడున్.

టీ. వసుమతిః = భూమియందు, వేయుపాదములవానికిన్ = సహస్రకిరణములు గలవానికి, అనఁగా:- సూర్యునికనుట, (వేయికాళ్లు గలవాఁడనియు నర్థము) పుట్టినచాయపట్టికొ = పుట్టిన శనైశ్చరునకు, నిత్యము = ఎల్లప్పుడు, అనఁగా:- నొకసమయమందైనను ననుట, కాలాకటిః ఓక కాలై నను, వినవినగాదు = ప్రసరింపదు, అనఁగా:- కుంటివాఁడని యర్థము. శనైశ్చరుఁడు కుంటివాఁడైనట్లు ప్రసిద్ధము, సుకుండు = కుమారుఁడు, తండ్రి = జనకుని, పోలఁగాఁ = సరిపోలుట, పానఁగ దే = పానఁగి యుండలేదె. అనఁగా- శాకములోఁ గుమారుఁడు తండ్రిని బోలియుండుట ప్రసిద్ధము- అట్లుండ శనైశ్చరుఁడు వేయుపాదములుగల సూర్యునికిఁ బుట్టినను నొక పాదమైనను లేక కుంటివాఁడాయెను. అందుచే శని జనకునిపోల. వేమి? యని ప్రశ్నము. దీనికిఁ = ఈ ప్రశ్నమునకు, ఇది = ఈ చెప్పఁబోయెడిది, ఉత్తరముపో = సమాధానమే. ఎట్లన- నీ ప్రకట ప్రతాపముఁ = నీ ప్రసిద్ధమైన ప్రతాపమును, సహస్రపాదుఁడుఁ = వేయుపాదములు గలవాఁడు, అనఁగా:- సూర్యుఁడననుట, క సమసఁ = సంభ్రమముచే, లేక, తొందరపాటుచే, దాటలేక = అతిక్రమింపలేక, అతిఖంజతఁ = మిక్కిలి కుంటితనమున, జిక్కిఁ = తిగుజవిడెను. అనఁగా:- నలరాజా! నీ ప్రతాపంబు నతిక్రమింపలేక తొందరపాటుచే వేయుపాదములు గల సూర్యుఁడు కుంటితనమునుఁ జెందుచున్నాఁడు. కావున సూర్యుఁడు కుంటివాఁడై యున్నాఁడు కనుక యతని కుమారుఁడైన శనియుఁ గుంటివాఁడనుట సంభవించుచున్నది. కనుక జనకునిఁ గుమారుఁడు బోలియుండుట సరిపోవుచున్నది.

తా. భూమిలో గుమారుఁడు జనకుని బోలియుండుట బ్రసిద్ధము. అట్లు వేయుపాదములుగల సూర్యునికిఁ బుట్టిన శనైశ్చరుని నొక పాదమైనలేదు కావున శని సూర్యుని బోలలేదేయని శంకింపఁబనిలేదు. నీ ప్రకట ప్రతాపంబుం దాటలేక సూర్యుఁడు కుంటివాఁడైనాఁడు గనక సూర్యుని శనైశ్చరుఁడు పోలుట సరిపోయినది.

వ. అనియె నప్పుడు.

78

తే. అధిప ! యిది మాకుఁ బురుషార్థ మనియె వహ్ని

ప్రార్థనంబుఁ జేకొను మంచుఁ గి బలికె జముఁడు

రాజ యన్యోపకారసంప్రభవమైన

యశముఁ గైకొనుమయ్య నీర ననియెఁ బాశి.

74

టీ. పహ్ని=అగ్నిహోత్రుఁడు, అధిప=ఓనలరాజా! ఇది=ఈమాతృకృత్యము, మాకుఁ, పురుషార్థము=ప్రయోజనకారియని, అనియెఁ=పలికెను. అనఁగా నానలువును దేవతలలో నొకఁడగు యగ్నిహోత్రుఁడు, ఓనలరాజా దమయంతిని మేమువరించుటయే మాకు పురుషార్థమువంటిది కావున మాకోర్కొచొప్పన దూతకృత్యమునువహించి కార్యము నెఱవేర్చవలయునని పలికెను. జముఁడు, ప్రార్థనము=మాప్రార్థించుటను అనఁగా.. మాకోర్కొననుట, చేకొనుచు=స్వీకరింపుమని, పలికెఁ=పలికెను. పాశి=పాశము కలవాఁడు, అనఁగా: పరుణుఁడనుట, రాజ=ఓనలరాజా! అన్యోపకారసంప్రభవము=పరోపకారమువలనఁ గలిగినది. అయినయశముఁ=వివరీకీర్తిని, నీవు, కైకొనుచు+అయ్య=పొందుమయ్య అని అనియెఁ. దమయంతిని గోరుచున్న మాకు దమయంతినిగూర్చి యుపకారము చేసి యశంబు నొందుమని భావము.

తా. దేవేంద్రుఁడు నలుఁఁ బ్రార్థించి యూరకున్నపిమ్మట నగ్నిహోత్రుఁ డీకార్యము పురుషార్థమువంటిది కావున దప్పక నెఱవేర్చవలసినదనియు, యముఁడు మాప్రార్థన నంగీకరింపక తీరదనియు, పరుణుడేవుఁడు మాకుపకార మొనరించి యందువలన జరించిన సత్కీర్తినిఁ బొందుమనియు గ్రమముగాఁ బలికిరి.

ప. ఇతైఃసంగునం జాటుగర్భంబు లైనవేల్పువాక్యసంగర్భంబు లాకర్ణించి వైదర్భికాముకుండయ్యను నయ్యాదిగర్భేశ్వరుండు తద్దూత్యభారంబు భరించె. రాజపుంగవు నంగీకారం బెఱింగి దేవతలతని కంతఃపురప్రవేశంబున కుచితంబుగాఁ దిరస్కరిణీవిద్య యుపదేశించి పొమ్ము కార్యసిద్ధి యయ్యెడు మని వీడుకొల్పిన.

75

టీ. ఇతైః గునైః = ఈ ప్రకారముగా, చాటుగర్భంబులు = ప్రేమకృతమైన స్తోత్రము గర్భమందుఁగలవి, అనఁగా:—నలునిపై దమకున్నట్టి ప్రేమను బ్రక టించుచు నాతనిగుణము లల్పములైననుఁ గొండంతలుగాఁజేసి నుతించిరనుట, ఐనవేల్పులవాక్యసందర్భంబులు=ఐనట్టి దేవతలయొక్క మాటలసందర్భమును, ఆకర్ణించి=అలకించి, వైదర్భికాముకుండయ్యును=దమయంతిని గోరుచున్నవాఁడైనను, అయ్యారిగ శ్లేష్మరుండు=అభూమిశ్వరుండు - అనఁగా నలుఁడనుట, తద్దూత్యభారంబు= అదూత కార్యముయొక్క భారమును, భరించె=పహించెను. అనఁగా - నాదేవతలయొక్క వాక్యప్రకారము దమయంతియొద్దకు రాయబారిగాఁబోయి కార్యమునెఱవేర్చుట కంగీకరించెను. రాజపుంగవు నంగీకారంబు=నలుఁ డా కార్యము నెఱవేర్చు నంగీకరించుట, ఎఱింగి=తెలిసికొని, దేవతలు=ఇంద్రాద్రియమరుణులు, అశనికే, అంతఃపురప్రవేశంబునకు=అంతఃపురమును ప్రవేశించుటకు, ఉచితంబుగా=తగునట్లుగా, తిరస్కరిణీవిద్య=తిరస్కరిణీయనెఱవిద్యను, అనఁగా: - నావిద్య నవలంబించినవారు తత్సామర్థ్యముచే నొరులకంటఁబడకుండ నితరుల ప్రవర్తనాదులఁ దెలిసికొనుచు నిష్ఠమువచ్చిన స్థలములకుఁ బోఁగలుగుదురు. అట్టిసామర్థ్యముగల విద్యననుట, ఉపదేశించి, పాన్పు, కార్యసిద్ధి=కార్యసాఫల్యము, అయ్యెడుమని = అగుఁగాక యని, ! పడుకొల్పిన=పంపఁగా, నని వైపర్యముతో నన్వయము.

ఉ. ఆపరమోపకారనిధి శ్రీ యస్వడు వేల్పులరాయబారము

న్తోపు పహించి యాదివిజయముఖ్యుల వీడ్కొని చిత్తవృత్తికిం
జూపునకుఁ శతాంగరయశుద్ధికి లక్ష్యముఁ జేసె భూతధా
త్రీపతిరాజధాని జగత్తీరమణీమణిహారవల్లరిన్. 76

టీ. ఆపరమోపకారనిధి=గొప్పయుపకారమునకు సిద్ధియైన యానలుఁడు, అస్వడు=అనమయమందు, వేల్పుల రాయబారము=దేవతలకు రాయబారిగాఁబోవుట, అ + మోపు=అనెడిభారము, పహించి అనఁగా దేవతలయిష్టకార్యమును నిర్వహింపసేంచి, యాదివిజయముఖ్యుల = ఆయింద్రాదిదేవతాశ్రేష్ఠులను,

వీడ్కోని=విడిచిపెట్టి, జగతీ...వల్లరిక్ - జగతీ=భూమియనెడు, 'రమణీ=స్త్రీ
యొక్క, మణిహారవల్లరిక్ - మణి=రత్నమయమైన, హారవల్లరిక్=హారలవ
లెనున్న, భూతధాత్రీపతిరాజధాని=భీమరాజయొక్క రాజధానియైన కుండి
సనగరమును, చిత్తపుత్తిక్=మనోవ్యాపారమునకు, చూపునకు=దృష్టికిని,
శతాంగరయశుద్ధిక్ - శతాంగ=రథముయొక్క, రయశుద్ధిక్=వేగాతిశయము
నకు, లక్ష్మముచేసెను=గుణిచేసెను - అనఁగా-కుండిసనగరమునకుఁ బోవు
టకు మనంబుననిశ్చయించి యాపురి కళియుఖంబు గారథంబును నడిపించుచుఁ
బోయెననుట.

తా. పశోపకారనిపుణుడైన యానలుడు వేల్పులయాజ్ఞను శిరసావహించి
భూమియనెడు స్త్రీకి రత్నమయమైన హారమువలె బ్రకాశించుచున్న కుండిస
నగరంబునకు బోదలంచి రథంబెక్కి యాదిక్కుమొగంబై పోయెననుట.
అలం. గమ్యాత్ప్రేక్ష.

గీ. విరహభారంబుతోన యుర్రీధవుండు

ప్రబల మగుదేవకార్య భారము వహించె

నార్యశిఖితోన జలరాశి యంబుపూర

మార్యసేయుండు భరియింప ర డయ్యె నిట్లు.

77

టీ. ఉర్రీధవుండు=భూమికధిపతి, అనఁగా- నలుండనుట, విరహభారంబు
తోన=విరహమనెడి బరువుతోనె, ప్రబలము=మిక్కిలిగొప్పది, అగు దేవకార్య
భారము=వనట్టి దేవతలకార్యమనెడి భారమును, భరించె=వహించెను. అనఁ
గా:- కార్యమును నెఱవేర్చబూనుకొనెనుట, ఇట్లు=ఈనలుఁ డొనరించినట్లు,
ఔర్యసేయుండు=అగస్త్యుఁడు, ఔర్యశిఖితో + అబడబాసలముతోనె, జ
లరాశింబుపూరము=సముద్రజలము, భరింపడయ్యె=సహింపలేదాయెను.
అనఁగా:- సగస్త్యుఁడు సముద్రపానముచేసి దేవతాకార్యము నెఱవేర్చదలం
చినవాడై పానసమయమున నందున్న బడబాసలమును బైకిత్రోసివైచి పాన
ముచేసెను. కాని దుస్సహమైన బడబాసలముతోఁగూడ పానము నేయలేడయ్యె.

నలుఁ డట్లుగాక తాఁబ్రతిజ్ఞ చేసిన కార్యము విరహాగ్ని సంతప్తఁడైన తనకు మిగుల దుస్సహమైనను, సహించి నెఱవేర్చెనని భావము. మఱియు పరోపకారగుణము నందుఁ బ్రసిద్ధిఁజెందిన యగస్త్యునికంటె నలుఁ డధికుండనియుఁ దోచుచున్నది. ఈపద్యము - శ్లో॥ బ్రాహ్మ్యసమం నాజగణద్వియోగం సమాతథర్తే స్థిరధీరధీః | పయోధిపానే మునిరంతరాయం దుర్వారమప్యార్వ మివార్వసేయః ॥ నై ॥ స॥ ౬ ॥ ౨ ॥ ఈశ్లోకమునుఁబట్టి యోజింప నగస్త్యుఁడు బడబాసలము తోఁగూడ పానముచేసినట్లు కన్పట్టుచున్నది. కావున తడనుగుణముగా నీపద్యము వాలవపాదనున “ఔర్వసేయుండు భరియించునట్లుధృతిని” అని పవరణచేసినచో బాగుగనుండునని తోచెడిని. ఇందు “విరహభారంబు” “దేవకార్యభారము” అను విశేషములవలన గలిగిన సారస్యమేమన - దమయంతీవియోగమే యతికష్టముగానున్నను గవ్వతరమైన దేవకార్యమును భారమునుగూడ పహించెనని చెప్పటచేఁ దా నతిప్రయానఁజెందినను, దేవకార్యము నెఱవేర్చుటకై పూనుకొనిన నలుని యుత్తమకీలత్వము ప్రకటితమగుచున్నది. మఱియుఁ దా నెన్నికష్టములలోనున్నను సహించి దేవకార్యము నెఱవేర్చఁబూనుకొనెనని చెప్పటచే, దైవభక్తిగలదనియుఁ దోచుచున్నది. ఇక్కడ ‘ఔర్వకీభి’యను నుపమానమునుఁబట్టి యోజింప దమయంతీవియోగము బడబాసలమువలెనే యతిదుస్సహమైనదని వెల్లడి యగుచున్నది.

తా. నలమహారాజు దమయంతీవియోగము తనకు మిగుల దుస్సహమైనను సహించి ప్రబలమైన దేవకార్యమును నిరంతరాయముగ నెఱవేర్చఁబూనుకొనెను. కాని యగస్త్యుఁడు సముద్రపానముకేయఁ బూనుకొని యందు దుస్సహమైన బడబాసలమును సహింపలేక విడిచిపెట్టెను. అలం - వ్యతిరేకము.

మ. బలభిద్వహ్ని పరేతరాజవరుణుల శ పర్యుత్సుకత్వంబు సంధిలఁ గూర్చుండిరి యొండొరుంగదిసి యర్థిందత్రుదేశంబున స్థలనాళికమృణాళనాళలతికాశనవ్యప్రణాళీమిళల్లలనాలాపకథానుభానుభవలీలాలాలచేతన్ముతై. 78

టీ. బలభీత్...పరుణుల్-బలభీత్=బలానురునిఁ జంపినవాఁడు (అనఁగా నిండ్రుఁడు), వహ్ని=అగ్నిహోత్రుఁడు, పరేతరాజ=యముఁడు, పరుణుల్=పరుణదేవుఁడు, ఒండొరుక్=పరస్పరము, గడిసి=సమీపించి, నల...చేతస్కులై. నల=నలమహారాజునెడు, నాళిక మృణాళనాళలతికా=లతలవంటితామరత్నాంజ్ఞసంబంధమైన, నవ్య=క్రొత్తవయిన, ప్రణాళీ=జలనిర్గమప్రదేశమునుండి, (అనఁగా కాలువనుండి యని యర్థము), మిశ్రత్=ప్రవహించుచున్న, లలనాలాపక థానుధా=దమయంతినిగూర్చి సంభాషించుట యనెడుకథామృతమును, అనుభవ=అనుభవించుటయనెడు, లీలా=విలాసమందు, భోల=అసక్తిగల, చేతస్కులై=చిత్తముగలవారై, (అనఁగా రాయబారిగాబోయిన నలమహారాజుతెచ్చెడి దమయంతీవృత్తాంతమును వినిగోరినవారై యనుట) పర్యుత్సృకత్వంబు=ఇష్టప్రయోజనమునందలి ప్రయత్నము, సంధిలక్=కూడునట్లుగా, అర్థిక్=అకక్కఱతో, తత్ప్రదేశంబునక్=ఆప్రదేశమునందు, (అనఁగా నలుఁడు తమ్ము విడిచిపోయిఁ స్థలమునందనుట) కూర్చుండిరి.

శా. ఇంద్రాగ్ని యమ పరుణులు నలమహారాజునెడు జలనిర్గమప్రదేశము నుండి ప్రవహించుచున్నదమయంతీచరిత్ర మనెడు యమృతరసమును ద్రావి కుతూహలై యిష్టమయిన దమయంతీచరిత్రమును దెలిసికొనుట యనెడుకార్యమందు ఫీరప్రయత్నములై పరస్పరము గడిసి నలమహారాజు తమ్మువిడిచిపెట్టిపోయినప్రదేశమందే కూర్చుండిరి. అలంకారము. రూపకము.

గీ. అమృహారధురథముఁ డానయంగ నరిగె
సత్వరమున విదర్భరారజన్యవీడు
సార మగుభాగ్యవంతుమనోనోరథంబు
కార్యసంసిద్ధిఁబోలె నశస్థులితలీల.

79

టీ. అమృహారధురథము=అనంతుమహారాజురథము, సత్వరమునక్=శీఘ్రముగా, అస్థులితలీలక్=నిరాటంక మైనరీతిచే, సారము=దృఢమయినది, అగుభాగ్యవంతుమనోరథంబు=అయినట్టియదృష్టవంతునికోరిక, కార్యసంసిద్ధిఁబోలెక్=

కార్యసాఫల్యము జెందునట్లుగా, విదర్భరాజస్యవీడు=విదర్భరాజయొక్కపట్టణము అనగా కుండినవగరమును, దాయంగవరిగ్=సమీపించె, ఇట సారథును భాగ్యవంతు మనోరథం బనిచెప్పి నలమహారాజురథమున కుపమించుటచే భాగ్యవంతునియొక్కమనోరథము తప్పక ఫలించునట్లు లీరథముకూడ నేకార్యమునందైన జనుము పొందు ననునంతము తోచుచున్నది. ఇట 'సార' అను విశేషణమువలన నెట్టిభాగ్యవంతునిమనోరథ మైనను దృఢముగా నుండినతో నే సఫలత్వము జెందును కాని మనోరథమున కట్టిదృఢత్వములేనిచో సఫలము కావేర దనునంతము తెల్లమగుచున్నది.

తా. దృఢత్వము విహించినభాగ్యవంతునిమనోరథము నిరాటంకముగా సఫలత్వము చెందును, అ నలునిరథముకూడఁ గుండినపురమును సమీపించినది.

మ. దమయంతీనుకుమారి పాదకనులద్వంద్వార్పణాధన్యకు

ట్రిమహర్త్యంబగుపట్టణంబపుడుగంటికోమంటినంచెంతయుం

బ్రమదంబందె దిగీశ కార్యముటనాభారంబు చింతించి దీ

ర్మునుష్టంబునుగానొనర్చెధరణీకాంతుండునిశ్వాసమున్.

టీ. దమయంతీ...హర్త్యము-దమయంతీ=దమయంతియొక్క, సుకుమార=

శోమలములైన, పాదకమల=పద్మములవంటి పాదములయొక్క, ద్వంద్వ=జత

ను, అర్పణా=ఉంచుట చేత, ధన్య=కృతార్థతఁజెందిన, కుట్రిమ=రత్నఖచిత ప్ర

దేశములుగల, హర్త్యంబు=రాజగృహములుగలది, అగుపట్టణంబు=అయిన కుం

డినపురమును, గంటికో=చూచితిని, మంటికో=బ్రతికితిని, అంచు=అనిపలుకు

చు, ధరణీకాంతుండు=నలుఁడు, ఎంతయున్=మిక్కిలి, ప్రమదంబు=సంతోష

మును, అందె=పొందెను(అనగాఁ జరకాలమునుండి యేదమయంతిని పరింప

మిగులఁ గుతూహలపడి కామపీడితుండైనటుండు ప్రరించుచున్నాఁడో యట్టి

దమయంతి నివసించుచున్న కుండినపురమును జేరినందులకు మిక్కిలి సంతసించెన

నిభావము), ధరణీకాంతుండు=నలుఁడు, దిగీశ...భారంబు-దిగీశ=దీర్ఘబరయొ

క్క (అనగా నింద్రాదులయొక్కయనుట), కార్య=పనిని, భుటా=కూర్పు

టులుజెడి, భారము=బరువును, చింతించి=ఆలోచించి, దీర్ఘంబు = విడుదలైనది.

యు, ఉష్ణంబు = వెచ్చనిదియు, కాఁ = అగునట్లుగా, నిశ్వాసముఁ = శ్వాసను, ఒనర్చెఁ = చేసెను (అనఁగా వెచ్చని నిట్టూర్పుపుచ్చెననుట). అనఁగా నలమహా రాజు కుండినపురమును బ్రవేశించినందులకు మొదట సంతసించి తరువాత దేవతల కార్యమును ఘటించుటను మనంబునఁ దలపోసి తాను రాయబారిగఁ బోయి దమయంతిలో నింద్రాదులు నిన్ను పరింతురని చెప్పినపు డామె తనకంటె వేరుడుఁ గుల యాధిక్యముగల దేవేంద్రుని పరించును గాని తన్ను పరింపదనియు నందువలనఁ దనకార్యము విఫలమగుననియుఁ దలపోసి లోపలనున్న మదనతాపము వెల్లడియగునటులు వెచ్చని నిట్టూర్పుపుచ్చె ననునీవిషయము కార్యమటనాభారంబు చింతించి యనుపదమువలనను దీర్ఘము, ఉష్ణము, అనుపదమువలనను స్ఫురించుచున్నది.

తా. నలుఁడు దమయంతి పాదపద్మములతోక్కుడులచేఁ బవిత్రమయిన కట్టడపు నేలలలో నొప్పు రాజగృహములుగల కుండినపురమును బ్రవేశించి మిగుల సంతసించెను. కాని వెంటనే దేవతలకార్యమును (అనఁగా దమయంతి పరిగదూపము) దలంచుకొని తనకోర్కి విఫలమయినందులకు విచారించుచు వెచ్చని నిట్టూర్పుపుచ్చెను.

వ. ఇట్లు కుండిననగరంబు చేరం జనుదెంచి యప్పురుషప్రకాండుండు నలయునమాత్యులం దగినవారల నొక్కరమ్యప్రదేశంబున సైన్యంబు విడియింప నియమించి బృందారక సందేశకార్యంబు నిర్వర్తింపం దలంచి ససారధికం బగుతనరథంబు నచ్చోటన నిలిపి యొక్కరుండునుఁ బాదచారంబున నప్పురంబు ప్రవేశించె నప్పుడు. 81

టీ. ఇట్లు, కుండిననగరంబుఁ = కుండినపురమును, చేరఁ, చనుదెంచి = సహించి, అప్పురుషప్రకాండండు = అప్పురుషశ్రేష్ఠుడైన నలుఁడు, వలయునమాత్యులఁ జూపియులైన మంత్రకులహ, తగినవారలఁ = తగినజనులను, ఒక్కరమ్యప్రదేశంబునఁ = ఒకమనోహరమైన స్థలమునందు, సైన్యంబుఁ = సేనను, విడి

యింపక, నియమించి=విడిది పేయించునటు లాజ్ఞాపించి, బృందారక సందేశ కా
ర్యంబు-బృందారక = దేవతలయొక్క, సందేశ = వర్తమానమనెడు, కార్యంబు =
పనిని, నిర్వర్తింపక తలంచు=నెఱవేర్చునెంచి, ససాగధికంబు=సాగధితోఁగూడి
యున్నది, అగురథంబు = అయినరథమును, నిలిపి, ఒక్కరుండును, పాదచా
రంబునక = కాలినడక చే, అప్సరంబు, ప్రవేశించెక, అప్పుడు అని పై పద్య
ముతో నన్వయము.

శా. చూడంజూడఁగ దేవతావరమునంజ జోద్యంబుగా భూమిభృ
చ్చాదారత్న మదృశ్యుడయ్యె నతఁడతఁచొ నదృతం బంద న
వ్యాడం బారజనంబు లెల్లనితఁ డేవ్యాడొక్కొ నేత్రోత్సవం
బై డాయం జనుదెంచె నంతటన మామంబయ్యె నం చెం
తయున్. 82

టీ. చూడక, చూడక, కక = చూడఁగాఁ జూడఁగా, దేవతావరమునక =
దేవత లిచ్చినకోరిక చే (అనఁగా దమయంతి యంతఃపురంబునఁ జొచ్చుటకు నిం
ద్రాదు లొనంగినతిరస్కరిణీవిద్యయొక్క మహిమచే ననుట), జోద్యంబుగాక
= అదృతముగా, భూమిభృచ్చాదారత్నము = రాజులలో శ్రేష్ఠుడైన, అతఁ
డు = అనబుడు, అవ్యాడక = అవీధియందు, పారజనంబులెల్లక = పురజనులంద
ఱు, ఇతఁడు = ఈ వచ్చినపురుషుఁడు, ఎవ్యాడొక్కొ = ఎవఁడొకఁడా, నేత్రో
త్సవంబై = కనులపండువు నొనరించువాడై, డాయక = సమీపముగా, చను
దెంచెక = వచ్చెను, అంతటన = తన్ను గమందే, మామంబయ్యెను = అంతర్ధానము
చెందెను, అంచుక = అనిపలుకుదు, ఎంతయుక = మిక్కిలి, అదృతంబందక =
అచ్చెరువందుచుండఁగా, అచ్యోక = అన్ధులమందు, అదృశ్యుడయ్యెను. అంత
ర్ధానము చెందెను.

తా. నలుం డాకుండినపురమును బ్రవేశించి కొంతదూరము చని తిరస్కరిణీ
మహిమ చేకొని పురముననున్న జనులందఱు కనులపండువు లొనరించుచు నీ
పురంబు ప్రవేశించి యిప్పటి కిప్పుడే యంతర్ధానము చెందెను. ఈపురుషుఁ డెవ
డైయుండునో యని యచ్చెరువడుచుండఁగా డా నంతర్ధానము చెందెను.

వ. ఇట్లంతర్హితుండై రాజమార్గంబున నిరర్గళవేగంబునం జనియా
రాజకుంజరుండు మదకుంజరఘటానుందరం బగురాజమంది
రంబు డాసి. 83

టీ. ఇట్లు=ఈప్రకారముగా, అంతర్హితుండై=అంతర్ధానము చెందినవాడ
యి, రాజమార్గంబున=రాజవీధియందు, నిరర్గళవేగంబున=అడ్డులేని వేగము
చే, చి=పోయి, ఆరాజకుంజరుండు=ఆరాజశ్రేష్ఠుడైన నలుడు, మద...
కుందరంబు-మదకుంజర=మదపుటేనుగులయొక్క, ఘటా=సమాహముచే, కుం
దరంబు=మనోహరమైనది, అగు, రాజమందిరంబు=అయినట్టి రాజగృహము
ను, డాసి=సమీపించి, అని పైపద్యముతో నన్వయము.

నీ. వంచనమై డాగి శీవర్తించు టిదియేమి
ప్రాథవం బని సిగ్గుపాటునొందు
నాయుధహస్తలై శీయాయితం బై యున్న
రక్షివర్ణముల తీవ్రతకు నవ్వు
నది యెవ్వరని ప్రతిహాసు లెవ్వరి నన్నఁ
దన్నగాఁ దలచి చిత్తమున నెసఁగు
నెమరుగాఁ జనుదెంచు శీనిదీవరాక్షసుల
కొయ్యెయ్యఁ దెరువిచ్చి శీయోసరిల్లుఁ

గీ. దలచితలచి యశీకనైదర్శి గాంచుఁ
గాంచి వేల్పులప్రియవాచికంబు నొడువు
నొడివి తనమాట కచ్చెరువడుజనంబు
క్రందుసదడిఁ దెలిపెందు శీరాజసుతుఁడు. 84

టీ. రాజసుతుఁడు=రాజకుమారుడైన నలుడు, వంచనమై=మోసముచే, డా
గి=మటుగుపడి, వర్తించుట=తిరుగుట, ఇదియేమి ప్రాథవంబు=ఇదియేమి ప్రథ
మము, సిగ్గుపాటు=సిగ్గు, కెందుచుండును (అనఁగా నలుడు తిర
స్కరిణివిద్యచే కొరులకంటఁ బడకుండ బ్రవర్తించుచు చా రాజకుమారుండు

గతుః ఛ! యు త్తమరాజత్తుక్తుండవయిన నేను సువ్యక్తముగ వీపురంబు ప్ర
 తేతించుట యుక్తముకాని హాసముచే నొరులకంటఁ బడకుండఁబోవుట యిది
 ప్రభుత్వపద్ధతికాదని సిగ్గుఁజెందెనని భావము.) ఆయుధహస్తలై = ఆయుధము
 లు పాణులయందు గలవారలై, యాయితంలై = సిద్ధపడి (అనఁగా నొరులెవరైన
 నాస్థలముఁ జొచ్చినచోఁ దుదముట్టించుటకు సిద్ధపడి యనిభావము.) ఉన్న...
 తీవ్రతకుఁ = ఉన్న రక్షకభటుల సమాహారముల యురవడికి, నవ్యుక్ =
 నవ్యుచుండును (అనఁగా నాయుధములధరించి పెరినా రాస్థలమును జేరకుం
 డునటుల కాపాడ సమకట్టి జాగరూకులై వర్తించినను దిరస్కరిణీవిద్యచే నం
 తర్హితుండయిన తన్నుఁ గనుఁగొనలేకుండుటచే నాభటుల వ్యర్థప్రయత్నములకు
 నవ్యుచుండెననిభావము. అది = ఆపచ్చెడువారు, ఎవ్వరు, అని, ప్రతీహారులు = కా
 పలివారు, ఎవ్వరినన్ను = ఎవ్వరిని గూర్చిపలికినను, చిత్తమనఁ = మనసునందు,
 తన్నుగాఁ, తలఁచి = తన్ను నుకొని, ఎసఁగుఁ = తొట్టుపడును, (అనఁగా నలునకిది
 యిటుక దిరస్కరిణీవిద్యచే విర్తించుట యభ్యాసము లేకపోవుటచే నే నొరుల
 కుఁ గనఁబడననువిషయము మఱచి ద్వారపాలు లేవనినై న "ఎవరు వార"ని యడిగి
 నఁదన్నుకొని తొందరపడుచుండును) ఎదురుగాఁ = అభిముఖముగా, చను దెంచు
 నిందీపాతలకుఁ = ఎచ్చుచున్న కలువకంటులకు, అనఁగా స్త్రీలకనుట, ఒయ్యో
 య్యో = మెల్ల మెల్లగా, లేరువు, ఇచ్చి = మార్గ మొసఁగి, ఓసరిల్లుఁ = ఒత్తిగిల్లుచు, లేక
 తప్పకొనును (అనఁగా నలుఁడు తనకెదురుగావచ్చుచున్న స్త్రీలను దప్పించుకొని
 పోవుచున్నాఁడని భావము) తలఁచి తలఁచి = మాటివాటికి స్పరించి, ఆలోచి
 దర్శి = బూటకపు దమయంతిని (అనఁగా నలుఁడు దమయంతినే సంతకము
 తలఁచుచుండుటచే మోహవశమునఁ గానవచ్చుచున్న దమయంతిని జూచునని
 భావమును) కాంచి = అట్లు చూచి, వేల్పుల ప్రియవాచికంబు = దేవతలకు నిష్టమయిన
 సందేశసమాచారము, నుడువులే = పలుకును, (అనఁగా బూటకపుదమయంతిని
 చూచి దేవతలకార్యమును వివరించి చెప్పుచుండును ననిభావము. నొడివి = ఇటు
 లుపలికి, తనమాటకుఁ = తాఁబలికిన పదములకు, అచ్చెరు... నందడి - అచ్చె
 రుదడు = అశ్చర్యముచెందుచున్న, జనంబు = జనముయొక్క, క్రందునందడి =

కలకలధ్వనిచేత, తెలివొందుకొ = తెలివించెందును, (అనఁగా నలుఁడు మాటలాడుచుండుట యచటిజనంబులు విని నలుఁడు తమ కగపడనందున నీమాట లెవరనుచున్నారని యాశ్చర్యమును జొంది కలకలధ్వని చేయుచుండ నది విని నలుఁడు వారహస్యము తెల్లమగుచున్నదని తెలివించెడి మాటలాడుట మానివేయుచుండెనని భావము.

తా. నలుఁడు తాను తిరస్కరించీవిద్యచే నదృశ్యుడై బోవుచు దాను ప్రభువుగనుక ప్రభువునకుఁ దగినటులుగాకుండ వర్తించుటకు మనములో సిగ్గుఁజెందుచు, నాయుధములు ధరించి యెంతటికారూకులై యున్నను దన్నుఁ గనుఁగొనలేకున్న రక్షకభటులను జూచి నగుచు ద్వారపాలురు 'అపోయేడివారెవర'ని యవలించినపుడు తిన్నమకొని తొట్టుపడుచు, దన కభిముఖులై విచ్చున్నీలను దప్పించుకొనిపోవుచు, సంతతము దమయంతిని స్మరించుచుండుటచే నబదిక్కుల బూటకపుదమయంతిని బొడఁగాంచి తాను దెచ్చినదేవతుల సందేశమును వివరించి చెప్పచు, నాపలికినమాటల నచ్చటిజనులు విని యచ్చెరువడికలకలముచే య నదివిని తెలివిజొందుచు నుండును.

వ. ఇవ్విధంబున నేనుంగుమొగసాల గడచి కఙ్క్షాంతరంబులు ప్రవేశించి యంతఃపురంబు సొత్తెంచె నప్పుడు. 85

టీ. ఇవ్విధంబునకొ = ఈప్రకారముగా, ఏనుంగుమొగసాలకొ = ఏనుంగులుండెడు సాలను, కడచి = దాటి, కఙ్క్షాంతరంబులు = ఇతరములయిన కట్లను, ప్రవేశించి = చొచ్చి, అంతఃపురంబు, సొత్తెంచెకొ = ప్రవేశించెను. అప్పుడు = అనమయమందు, పైపద్యముతో నన్వయము.

చ. ప్రిదిలిసనీవిఁ గేల సవరించుతలోదరి నోర్తుఁ గాంచి లోఁగదిరిన సావభీతిఁ బతి కేకన్నులు మోడ్వ నొకొల్లకళ్లకై యెదురుగవచ్చివచ్చి యొకరియిద్దఱుముద్దియ లొత్తిరవిభుఁ మదగజరాజకుంభముల సమచ్చరికించుకుచద్యయంబులన్ .

టీ. ప్రిదిలిసనీవికొ = విడిపోయినపోకలుడివి, కేలకొ = సాధములచే, సవ

రించుకలోదరిక్ = సవరించుకొనుచున్న స్త్రీని, ఓర్తుక్ = ఒక రైసు, కాంచి = చూచి, లోక్ = మనసులో, కదరినపాపభీతిక్ = అతిశయించిన పాపభయము చే, పతి = నలుడు, (అనగాఁ బర స్త్రీలయొక్క గుట్టులను జూచినందునఁ బాప ము సంభవించినదని భయముచేందియునుట) నేత్రములు, మోడ్వక్ = మూసి కొనఁగా, ఒకొల్లొక్కొక్కై = ఒకరికొకరు, ఎదురుగ్ = అభిముఖముగా, పచ్చిపచ్చి, ఒకయిద్దఱు ముద్దయలు = ఒకయిద్దఱుస్త్రీలు, అప్పిభుక్ = ఆనంది, మదగజరాజకుంభములక్ = మదించినయేనుఁగులకుంభ స్థలములను, మచ్చరికించు = తిరస్కరించుచున్న, కుచదవ్యయంబులక్ = సునదవ్యయములచే, ఒత్తిరి = హత్తిరిపఁజేసిరి (అనగా నింతవఱకు నలుడు తా నొరులకుఁ గనఁబడకపోయినను దనకొనులు గనఁబడుచుండిరి గనుక పరస్త్రీలు తనకెదురైనపుడుచూచి తప్పించు కొనిపోవుచుండెడి. ఇది కాని యిపుడు నలుడు కనులు మోడ్చియుండుటచేఁ దనకెదురుగవచ్చు స్త్రీలను దప్పించుకొనలేకయుండెను. అందువలన నిరువురు స్త్రీలు తమకుచదులతని కొరయునటులు తాఁకిరినిభావము.

తా. నలమహారాజంతఃపురముఁ జొచ్చునపుడు విడివడినపోతముడిని సవరించుకొనుచున్నయొక స్త్రీని జూచి పాపభయముచే నేత్రములు మూసికొనఁగా మఱి యిరువురు స్త్రీలభిముఖముగవచ్చి నలునిఁ దమకుచములచే నొత్తిరి.

వ. మఱియు శుద్ధాంతభవనాంతరంబులఁ జరియించువాఁడు హృదయోత్కంఠాతిరేకంబున. 87

టీ. మఱియుక్ = ఇంకను, శుద్ధాంతభవనాంతరంబులక్ = తక్కినఅంతఃపురగృహములయందును, హృదయోత్కంఠాతిరేకంబునక్ - హృదయ = హృదయమందున్న, ఉత్కంఠా = వేడుకయొక్క, అతిరేకంబునక్ = అతిశయముచే, ప్రేషద్యమతో నవ్యయము.

నీ. నమనుభూతానాదిసర్గపరంపరా

ప్రకృమాకలితసంసర్గముననొ

లలిత కేళీచిత్రఫలకాభివిలిఖిత

ప్రతిమావిలోకనాభ్యాసముననొ

యాస్వాదనీయవిహంగపుంగవగవీ
 హైయంగవీనపానాభిరతినో
 భువనైకమోహనానీద్యుతశంబరారాతి
 శాంబరీలీలావిడంబముననో

తే. వివిధసంకల్పకల్పనావేశముననో

కన్నెక్రొక్కామఁగుదీక్షగయునుబోలె
 బొలసి యప్పుడ యడఁగుపూఁబోడిమూర్తి
 నక్కుమారుండు నలుదిక్కులందుఁ గాంచు.

88

టీ. సమనుభూతా... సంస్కరముననో - సమనుభూత = అనుభవింపఁబడిన, అ
 నాది = అనాదులైన (అనఁగా నితరకంటె మొదటిస్పష్టి లేదనుట), సంస్కరముననో = సంస్కరముచేతనో (అనఁగా జీర్ణకాలమునుండి వచ్చుచున్నమాలిక
 వంటి స్పష్టివలనఁ బొందఁబడిన సంస్కరముచేతి ననుట, లేక పూర్వజన్మముల
 యందునుభూతమయి యనుస్మరణముగా వచ్చుచున్న సంస్కారమునుబట్టి యను
 ట), లలిత.. అభ్యాసముననో - లలిత = సుందరమయిన, కేళీ = విలాసార్థమయిన,
 చిత్రఫలక = చిత్రపువలకలయందు, అభివిలిఖిత = లిఖింపఁబడిన, ప్రతిమా = వమ
 యంతిప్రతిమయొక్క, విలోకనా = చూచుటయందలి, అభ్యాసముననో = అభ్యా
 సముచేతనో (అనఁగా జీర్ణపునందు సుందరముగా లిఖింపఁబడిన దమయంతి
 ప్రతిమను సర్వకాలసర్వావస్థలయందుఁ జూచుచుండుటచే గలిగిన అభ్యాస
 ముచేతనో యనుట), అస్వాద... రతిక ఒ-అస్వాదనీయ = అనుభవింపఁదగియు
 న్న, విహంగపుంగవ = పక్షిశ్రేష్ఠముయొక్క (అనఁగా హంసముయొక్కయనుట),
 గవీ = వాక్కులనెడు, హైయంగవీన = నద్యోమృతమును, పాన = త్రావుటయందలి,
 అభిరతినో = శోభితచేతనో (అనఁగా బూర్వము హంసము తనయొద్దకివచ్చి ద
 మయంతినిగూర్చి చెప్పినవాక్యములను కాగు వినుటచేతనో యనుట), భువనైక

...విడంబముననో-భువనైకమోహన=భువనములకు ముఖ్యముగా మోహముగలిగిం
చెడునదియు, అద్భుత=అశ్చర్యమునుగొలుపు, శంఖరాఠి=మన్త ధునియొక్క,
కాంబరీలిలా=మాయావిలాసములయొక్క, విడంబముననో = అనుసరించుటచేత
నో (అనఁగా మాడులోకములను మోహింపఁజేయఁజాలిన మన్త ధునిమాయలకు
లోబడి యుండుటచేతనో యనిభావము), వివిధ...ఆవేశముననో-వివిధ=ఆవేశ
ములైన, సంకల్ప=మనసులోఁ దలఁచుకొనుటయును, కల్పన=కల్పించుటయొ
క్క, ఆవేశముననో=ఆవేశించుటచేతనో (అనఁగాఁ బలువిధములైన మనోరథ
ములను గల్పించుకొనుటయందలి యతిశయముచేతనో యనుట), కన్నె...పో
రెఁ = శ్రోత్తరీలకరమొఱపుతీఁగవలె, పాలసి=సంచరించి, అప్పుడు=తత్క్షణ
ముననే, అడఁగు...మూర్తి-అడఁగు=అదృశ్యమగు, పూఁబోఁడి=దమయంతియొ
క్క, మూర్తి=స్వరూః ౪౩, అక్కుమారుండు=అనలుండు, నలుదిక్కులయందుకొ
=నాలగు దిక్కులయందును, కాంచుకొ = చూచుచుండును.

తా. నలుఁడంతఃపురంబులయందు సంచరించునపుడు పూర్వజన్మసంస్కార
మునుబట్టియో లేక యెల్లపుడు తాను జీత్తిరువునంద త్తియున్న దమయంతిరూ
పమును జూచుచుండుటంబట్టియో లేక నాఁడు సాంసారులచ్చి దమయంతిగుణ
ములను పరించినపు డాగుణంబు లతినిమనసునందు బట్టియుండుటచేతనో లేక
ముల్లోకములను మోహింపఁజేయఁజాలిన మన్త ధునిమాయలకు లోబడియుండుటం
బట్టియో పలువిధములయనిమనోరథములను సర్వకాలములయందును గల్పించు
కొనుచుండుటంబట్టియో నూతనవర్షకాలపు మొఱపుతీఁగవలె దళుక్కుమని
మొఱసి యప్పటికప్పుడే యదృశ్యమగు దమయంతియొక్క యాకారమును
జూచుచుండును. అనఁగాఁ దన్మయఁడై యున్నాఁడనుట. భ్రాంతిమదల
కారము.

ఉ. సోరణగండ్ల మార్గమునఁ १ జొచ్చిననన్ననిగాలి యొక్కయం
భోరుహపత్రనేత్రనును १ బొంక పుంజన్నులమీఁదినన్నపుం
జీరచెఱంగు వాయగిలఁ १ జేసినవిశ్వధరాతలేశ్వరుం
డోరయొనర్చె బావభయ १ మొంది నిజాననచంద్రబింబమున్.

టీ. సోరగగండ్లమార్గమునకే = కిటికీల మార్గముచే, చొచ్చినసన్ననిగాలి = ప్రవేశించిన మందమారుతము, ఒక్క... చెఱంగు-ఒక్కయంభోరుహపత్ర సేత్ర = పద్మ పత్రములవంటి సేత్రములుగల యొక స్త్రీయొక్క, మను = మన్నని, పొంకము = అందమైన, చన్నులమీఁది = కుచములపైనున్న, సన్నపుంజీర చెఱంగు = పలుచనిపైఁటకొంగు, పాయగిల్ = తొలఁగునటులు, చేసినక = చేయఁగా, విశ్వధరా తలెక్వరుండు = సమస్తభూమికి నధిపతియైననలుఁడు, పాపభయమొంది = పాపభయమును జెంది, నిజాననచంద్రబింబముకొ = తినయొక్క చంద్రునివంటి ముఖమును, ఓరయొనర్చెకొ = పెడఁగాఁజేసెను.

తా. గవాక్షమార్గములనుండి విచ్చుచున్న మందమారుత మొక స్త్రీయొక్క రమణీయకుచములపైనున్న వస్త్రమును చొలంగునటులు చేయఁగా నలుఁడది చూచి పాపభయమందుచు పరాశ్చుఖుఁడాయెను.

తే. ఇరుల గెలిచినయంతఃపురేందుముఖుల

కురుల మరుఁడనువేటకాఁ శ డురులుసేసి

మరులు గొలుపంగలేడయ్యె శ మనుజవిభుని

సరులులేనిదృక్పంజనశాఖకముల.

90

టీ. ఇరులకొ = చీకటులను, గెలిచినయంతఃపురేందుముఖులకురులకొ = గెలిచినట్టియంతఃపుర స్త్రీలయొక్క ముంగురులను, మరుఁడనువేటకాఁడు = మన్మథుఁడనెడు వేటకాఁడు, ఉరులుసేసి = ఉరులుగాఁబన్ని, మనుజవిభుని = ననియొక్క, సరులులేని దృక్పంజనశాఖకములకొ = పొడిలేని సేత్రములనెడు కాటుకపీట్టలపిల్లలను, మరులు = మోహమును, కొలుపంగలేడయ్యె = కలిగింపలేకపోయెను. అనఁగా నంతఃపురములలో మెలఁగుచున్న కుందరులైన యంతఃపుర స్త్రీలను జూచినను ననిమచున్న చలింపలేదని భావము.

తా. చీకటులను గెలిచినట్టి యంతఃపుర స్త్రీలయొక్క ముంగురుల సరులుగాఁ బన్నికొని మన్మథుఁడనువేటకాఁడు నని సేత్రములనెడు కాటుకపీట్టలపిల్లలను మోహము జెందునటులు చేయలేకపోయెను. అలం. రూపకము.

ఉ. కష్టపుబ్రత్యవాయ మిది శ గల్గుచు నున్నది మీలనక్రియా
స్వప్తవిలోకనంబుల నశాంగపుజా పనురాగవిక్రియా
పుష్టికరంబు బాహ్యగృహభూమిఁ బ్రచారము సేయుచోటనా
దృష్టికి మార్గ మొందుగలదే యని చింతవహించె రాజెదన్.

టీ. రాజా=నలమహారాజా, బాహ్యగృహభూమి=బాహ్యప్రదేశమందును
గృహమందును, ప్రచారము=సంచారము, చేయుచోట=చేయునప్పుడు, మీల
నక్రియా=స్వప్తవిలోకనంబుల=నేత్రములను బాగుగ మూసికొనుటచేతను, స్వ
ప్తముగా చూచుచుండుటచేతను, కష్టపుబ్రత్యవాయము=సహింప శక్యముకాని
పాపము, ఇది, కల్గుచున్నది=సంపాద్యమగుచున్నది, (అనగాఁ బరస్త్రీలను
జాడలేక కన్నులను . ఎఱిగొన్నప్పుడు పరస్త్రీలు తన్నెదుర్కొని తాఁకుచుం
డుటం బట్టియు, దాను కనులు తెఱచిచూచునప్పుడు పరస్త్రీలగుట్టులు తనకం
టఁ బడుచుండుటంబట్టియు నిట్లు చూచినను చూడకుండినను పాపము సంభ
వించుచున్నదని భావము) అశాంగపుఁ జూపు=శ్రేగంటిచూపు, అనురాగ వి
క్రియా=పుష్టికరంబు - అనురాగ=ప్రేమయ నెడు, విక్రియా=వికారమును, పుష్టి
కరంబు=వృద్ధిచేయునది, (అనగాఁ శ్రేగంటిచూపులచే జూచినచో నది య
నురాగవ్యంజక మగునని భావము. ఈచెప్పుటచే నలుఁడు కనులు విచ్చిచూచి
నను లేక మూసికొన్నను శ్రేగంటిచూపులచే జూచినను బ్రత్యవాయము సంభ
వించుచున్నదనుట స్పష్టమగుచున్నది. కానయట్లు చూచుటకు ఎలనుపడదని భా
వము) నాదృష్టికి=నాచూపునకు, మార్గ మొందు=ఈ చెప్పినవానికంటె నితర
మైన మార్గ మేదైన, కలదే=కలుగునా, అని, ఎద=మనస్సునందు, చింత=ఆ
లోచన, వహించె=చేసిను. (అనగా నాలోచించెననుట.)

తా. అనుఁడు 'అకటా నేను బాహ్యప్రదేశమందు సంచరించినపుడు, గవి
హములయందు సంచరించినప్పుడును, నేత్రములు మూసికొనినను, తెఱచినను శ్రే
గంటిచూపులచే జూచినను నెట్లయినను పాపము సంభవించుట తప్పకున్నయ
ది. నా కీచూడుమార్గములకంటె నితరమార్గ మేదైననుండునా? అట్లయినఁ
పాపము సంభవింపదే' అని యాలోచింపఁ జొడంగెను.

తే. రాజశుద్ధాంతభామినీరత్నరాజ

దీము గావించి వలరా జగ్రీధీశు నేసె

నతనితాల్చికి నది పూజ యయ్యె నట్ల

యతనుతూపులు పుష్పంబు లెనొ కావు.

92

టీ. ఎలరాజు=మన్మథుఁడు, రాజ...రాజ- రాజు=రాజులయొక్క, శుద్ధాంత భామినీరత్న=శ్రేష్ఠరాండ్రయిన యంతఃపుర స్త్రీలయొక్క, రాజి=పంక్తిని, దీముగావించి=దీముముగాజేసి(దీములనఁగాఁబడిమృగాదులను బట్టుకొనుటకై వేటకానిచే బెంపఁబడుచున్న పక్షులు మృగములు మొదలగునవి.)వలరాజను వేటకాఁడు తనచే బెంపఁబడుచున్న యంతఃపుర స్త్రీలను ముందుగాఁ జెట్టి నలుని లొంగదీసికొనుటకుఁ బూనుకొనెనని చెప్పటచే నంతఃపుర స్త్రీలతి పొందర్యవంతురాండ్రని తెలియవచ్చుచున్నది. అధీశుఁ=నలుని, ఏశుఁ=కొట్టెను. అతనితాల్చికి=అనలునియొక్క యొర్పునకు, అది=అమన్మథుఁడు కొట్టుట, పూజయయ్యె=పూజనంజేది యయ్యెను (అనఁగా నలుఁడు వింట బాణమును సంధించివేయఁగా నవి నలునియొక్క యొర్పునకు బూజఁజేసినట్లు లాయెను గాని యతనితాల్చిని జగ్రీధీశులేకపోయినవని భావము). అట్ల=అదిని శ్రవయమే, అతనుతూపులు=మన్మథునిబాణములు, పుష్పంబులు=పూవులు, కౌశి, కానొ=పుష్పములుకానొ (అనఁగా మన్మథునిబాణములు పుష్పములొకొకాని ఎలరాజు ప్రయోగించినబాణములుమాత్రము నలునియొర్పునకుఁ బూజయగుట నిశ్చయమనిభావము) మన్మథుఁ డంతఃపుర స్త్రీలనెది దీముముంచి తా శరవర్షము గురియించియు, నలునిధైర్యమును జగ్రీధీశులేకపోయెనని నిశ్చయార్థము.

తా. మన్మథుఁ డంతఃపుర స్త్రీలను దీముముగాఁ జేసికొని బాణమును సంధించి నలమహారాజుగొట్టెను. ఆకొట్టిన బాణములు పుష్పములొకొకానొ తెలియవుకాని నలమహారాజు ధైర్యమునకుఁ బూజచేసినట్లాయెను.

ఉ. చీటికినూటి కేకపథనీముఁ దొలంగఁగఁ బాటుగామి శృంగ

గాటకవీధి కేఁగఁ బతి శాంతలనందడిగల్గియైన వ

పాటవసించియుండుటయు పాయమెచూడఁగ నాల్గుత్రోవలం
బాటలగంధులొక్కతఱి ॥ బై కొనివచ్చినఁజిక్కుఁజిక్కుఁడో.

టీ. పతి = నలమహారాజు, చీటికిమాటికి = పల్కలు, ఏకపథసీమ = ఒక్కరే
పోదగినమార్గప్రదేశమునందు, అనఁగా నిలుకుత్రోవయందనుట, మెలంగఁ =
సంచరించుటకు, పాటుగామి = శ్రమంపడుట యు క్తముకాకపోవుటచే, అనఁగా
నలుఁ డట్టి యిలుకుత్రోవలయందుఁ జరించినప్పుడు స్త్రీ రెదురుగా వచ్చినచోఁ
దప్పించుకొనుట కవికాశము చిక్కకపోవుటచే నాయా స్త్రీలను దాఁకి పాపమా
ర్జించుకొనుచున్నాఁడు. కావున నతఁ డట్టిసన్ననిమార్గములయందు జరించుట
యు క్తముకాదని భావము. కాంతలసందడికల్పియెనఁ = స్త్రీలయొక్కసమర్థ మ
ధికుగానుండఁగా, శృంగాటకవిధికి = నాల్గుత్రోవలు కలసియున్నచోటికి,
ఏఁగఁ = వెళ్లెను. అనఁగా నాల్గుత్రోవలుగల ప్రదేశమందున్నచో నొకమార్గము
నుండిగాని రెండుమార్గములనుండికాని మాడింటినుండికాని స్త్రీలువచ్చినను మఱి
యొకమార్గమునకుఁ బోఁగిరిగియుండుటచే స్త్రీస్వర్గప్రత్యివాయునుండవని నలు
నియభిప్రాయము. అప్పాటఁ = అప్పిధమున, వసించియుండుట = నిలిచి
యుండుట, చూడఁగఁ = ఆలోచింపఁగా, యు క్తమే = తగునా, అనఁగాఁ దగ
దనుట. నాల్గుత్రోవలఁ = నాలుగుమార్గములనుండియు, పాటలగంధులు = స్త్రీలు,
ఒక్కతఱి = ఒక్కమాఱు, మైకొనివచ్చినఁ = ఎదురుగావచ్చినచో, చిక్కుఁ =
కష్టమునందు, చిక్కఁడో = తగులుకొనఁదా! అనఁగాఁ దగులుకొనుననుట.

తా. నలుఁడు సన్ననిమార్గములయందుఁ దిరుగునప్పుడు స్త్రీలను దప్పించుకొ
నుట కష్టముగానుండుటచే నాప్రదేశమువిడిచియొకమార్గమునుండి మఱియొకమా
ర్గమునకుఁ దప్పించుకొనుటకుఁ దగియుండునని యోజించి శృంగాటకవిధికిఁగ
ను. కాని యతఁ డట్లాపోవుట యు క్తముకాదు. ఏమనఁగా నాల్గుత్రోవలనుండి
స్త్రీలొక్కపర్యాయమే వచ్చినచో నాతినిప్రయత్నము వ్యర్థమేకదా!

చ. ఊరవడి నేగుచోట నొకరేయిగ్గులియొల్లెచెఱంగు మేదినీ

శ్వరునిభుజావిభూషణమునప్రజములక దవులంగ. కాఱిన

విరిసెను నీవిబంధ మది శివిస్తయ మండగఁ దోడిభామినుల్
పరిహసనం బొనర్చు బతిశిపభయంబునఁగంపమొండగన్.

టీ. ఉరవిడిక = మిక్కిలివేగముగా, ఏగుచోటక = వెళ్లనప్పుడు, ఒకయు
గ్గరి... చెఱంగు - ఒకయుగ్గరి = ఒక స్త్రీయొక్క, ఒక్కొక్క = చీరయొక్క, చెఱంగు =
అంచు, మేదినీ... వజ్రములక - మేదినీశ్వరుని = నలరాజుయొక్క, భుజా = బా
హువులయందున్న, విభూషణము = అలంకారముయొక్క, వజ్రములక = వజ్రమా
ణికళములందు, అనఁగా నలరాజు బాహువులయందున్నయలంకారములయం
దుఁ గ్రుచ్చుబడియున్న వజ్రమాణికళమునందు ననుట, తవులంగక, జాణి
నక = తగుబుకొనిజాఱఁగా, అది, విస్తయము = ఆశ్చర్యము, ఒండగక = పొందున
ట్లుగా, తోడిభామినుల్ = దానితో వచ్చునట్టిస్త్రీలు, పరిహసనంబుక, ఒనర్చుక =
పరిహాసము చేయునట్లుగా, పతి = నలుఁడు, పాపభయంబునక = పాపభీతిచే, కం
పము, ఒండగక = చలింపఁగా, నీవిబంధము = పోకముడి అనఁగా స్త్రీలు నాభి
యొద్ద బంధించియున్న ముడి యనుట, విరిసెక = విడిపోయెను. అనఁగా
నలుని భూషణములయందున్న రత్నములకుఁ దగిలి యాస్త్రీయొక్కబట్ట విడి
పోగా నదిచూచి తోడిభామినులు నవ్విరనియు, దిగంబరయైనస్త్రీని జూచు
టచే బాపము సంభవించెనని నలుఁడు భయమందెననియు, గట్టిగ బంధింపఁ
బడియున్న పోకముడి నిష్కారణముగా నేల విడిపడెనని యాపర్వకునట్టిస్త్రీ
యాశ్చర్యము చెందెననియు భావము.

తా. ఒక స్త్రీ మిక్కిలివేగముతోఁ బోవుచుండఁగా దానిచీరచెఱంగు నలు
ని యలంకారములయందున్న మణులకుఁ దగిలికొంటుచే గట్టుబట్ట విడిపోయె
ను. అదిచూచి యాస్త్రీ యచ్చెరువొందెను. తోడిస్త్రీలు నవ్విరి. అనలుఁడు పా
పభయముచే పడంకెను.

చ. ఇరువురు నీలనీరజనిశభేక్షణ లించినవేడ్కతోఁ బర

స్వర మెదిరించి కాంచనపురబంతులఁ గ్రచ్చుటవాటులాడఁగా
ధరణిపుఁ డడ్డమై చనుఁడుఁ శి దద్భుజదండముఁ దాకి మిట్టి బి
ట్టరవడిఁ జెందు క్రవ్వుతీనననుబ్బరవ్రాయిరి భామినీజనుల్. 95

టీ. నీలనీరజనిభేక్షణలు=నల్లఁగలుపలవంటి నేత్రములుగల స్త్రీలు, ఇరువురు, ఇంచినవేడ్కతో=అధికమయిన కాతుకముతో, పరస్పరము=ఓండొరులు, ఎదిరించి=ఎదుర్కొని, కాంచనపుబంటులతో = బంగారపుకందుకములచే, క్రచ్చుతో=శీఘ్రముగా, వాటులాడఁగా=ఒకరిపైనొకరు వేసికొనుచుండఁగా, తచ్చనవాటులాడఁగా అవిపాతా-సరిహాసార్థ మాడుకొనుచుండఁగా, ధరణి పుండు=నలరాజు, అడ్డమై=అబంటులకు నడ్డముగా, చనుడు=పోవుచుండఁగా, తద్భుజదండముతో=అనలునిభుజాదండమును, తాకి=తగులుకొని, మిట్టి=మీఁదికెగిరి, బిట్టు=అధికమగు, ఉరపడితో = శీఘ్రత్వముతో, చెండు=బంతి, క్రమ్మఱినతో=తిరిగిరాఁగా, భామినీజనమూల=స్త్రీజనము, ఉబ్బరిపోయిరి=నివ్వఁజపడిరి-అనఁగా నాశ్వర్యపడిరనుట.

తా. ఇరువురు స్త్రీలు మంచివేడ్కలతో నొండొరుల కభిముఖులై యొంది బంగారపుబంటుల జేసిని ఒకరిపైనొకరు వేగవైచుకొనుచుండఁగా నొకబంతి నడుమనుండి పోవుచున్న నలుని భుజాదండమునకుఁ దగిలి మీఁదికెగిరి మిక్కిలివేగముతో మగిడివచ్చెను. వారదిచూచి యాబంతి యట్లు ఎచ్చుటకుఁ గారణమరయ నేరక యచ్చెరువొందిరి.

నీ. చెలువారుక్రొమ్మించునీలువుటద్దములలోఁ

బ్రతిబింబములు గానశీబడుటకతన

సికతామయం బైననీనీమాతరంబులఁ

బాదపద్మంబు లేరర్పడుటకతన

నలప్రాకయునుఁబోలె నాకస్తికంబైన

యంగాంగసంస్పర్శ మైనకతన

దిక్పాలు రొసఁగిననీదివ్యపుష్పంబుల

బహుళంబు లగుసౌరభములకతన

తే. విరహవిభ్రాంతి నొక్కొక్కనీవేళఁ బలుకు

కలవరింతభాషణములకతన నప్పు

1. వేళలందుఁగళవళపువితభాషలకతన - గళవళిత భాషణములకతన.

డెవ్వడే నొక్కమాయావి శ యేగుడెంచె

నంతిపురమున కని లోగి శ రబ్బముఖులు.

96

టీ. చెలువారు...ములలోక - చెలువారు=అందమైన, క్రొవ్విండు=క్రొత్త కాంతులుగల, నిలుపుటద్దములలోక, ప్రతిబింబములు=ప్రతిఫలనములు, లేక నీడలు, కానఁబడుటకఠినం=కనఁబడుటచేతను, సికతామయంబు=ఇసుక లోఁ గూడికొనినది, వివ సీమాంతరంబులకే=అయినట్టి ప్రదేశములందు, పాదప ద్దంబులు=కాళ్లజాడలు, ఏర్పడినకఠినం=ఏర్పడుటచేతను, అలనోకయును బోలెడ=యాదృచ్ఛికముగావలె, ఆకస్మికంబు=పాతాళుగా సంప్రాప్తము, వివ యంగంసంస్పర్శము=అయినట్టి యవయవసంస్పర్శము, వివకఠినం=అ యిన హేతువుచేతను, దిక్పాలరు=ఇంద్రుని యమవయవములు, ఒనఁగిన...కఠ నం - ఒనఁగిన=ఇచ్చినట్టి, దివ్యపుష్పంబుల=దేవతాకుసుమములయొక్క, బ హుళంబులు=అధికములగు, సౌరభములకఠినం=పరిమళంబులచేతను, విరహ విభ్రాంతికే=దమయంతివియోగమువలనఁ గలిగిన విశేషభ్రాంతిచేత, ఒక్కొక్కవేళకే=ఒక్కొక్కసమయములందు, పలుకుకలవరింతిభాషణములకఠినం గ చెప్పెడికలవరింతవలనఁ గలుగు వింతమాటలవలనను, అప్పుడు=నలుఁడు దమయంతి యంతఃపురంబులో సంచరించుచున్నప్పుడు, ఎవ్వడేక, ఒక్కమాయావి=మాయ లుగల పురుషుడొకానొకఁడు, అంతిపురంబునకును=అంతఃపురంబులోనికి, ఏగు డెంచె, అని=వచ్చెనని అబ్జముఖులు=పద్మమువంటి, లేక చంద్రునివంటి ముఖములు గల స్త్రీలు, లోగిరి=భయపడిరి, అనఁగా విచ్చలవిడి చేరిప వెనుదీసిరినియర్థము.

తా. నలుఁడు దమయంతి యంతఃపురంబులోఁ దిరస్కరిసివీధ్య నవలంబించి సంచరించుచుండఁగా, నతఁడు పరులకు గానరాకపోయినను, నతనినీడ నిలుపు టద్దములలోఁ గనఁబడుటచేతను, నిసుకగలప్రదేశములందు దరినియడుగుల జాడలు గానవచ్చుటచేతను, నాకస్మికము వారలశరీరము లతనిశరీరము తాఁకుటవలనను, ఇంద్రునిదిక్పాలు రిచ్చినపుష్పంబుల పరిమళాతిరేకములచేతను, నతఁడు దమ యంతివియోగపీడితుడై భ్రాంతుడయి యున్నాఁడు కాన మోహనకమున చమయంతినిసూక్ష్మ పరివేశకమరపుమాటవలనను, నచ్చటిస్త్రీలందఱు శంతః

పురంబులో నెవ్వఁడో యొకమాయావి పచ్చి చరించుడున్నాఁడని యూహించి విచ్చలవిడి చేరింప వెనుదీయ నారంభించిరి.

వ. ఇవిధంబునం బరస్త్రీపరాజ్ఞుండును జగన్తోహనాకారుండును నగు నారాజకుమారుండు శుద్ధాంతకాంతామధ్యంబున నిర్వికారుండై చరించుచు నుపకారికాభవనంబు గడచి యెడనెడం జంద్రకాంతవేదికావిటంకంబుల విశ్రమించుచుం బ్రబోధమోహశబరితం బగుచిత్తంబుతో విరహవేదనాభరంబునం గూఁగాడుచుం బాదచారంబున నతిదూరం బరిగి యథ్రంకపంబును, బ్రతోళికారత్నవేదికామధ్యాధ్యాసీన సిద్ధగంధర్వాంగనాప్రవర్తితనంగీతకంబును, దారహారగుంభన వ్యాపారపారంగతశంభుళికానికాయంబును, బంచశరలేఖలేఖ నావియాతదూతికా నీతికానీతకేతకీగర్భపలాశంబును, గల్పారబిసకిసలయ ప్రధాననానాశిశిగోపచారద్రవ్యసమానయనన త్వరపంచారికాజనాసారప్రసారసంకులంబును, నగుదమయం తీప్రసాదంబు డాయం జని యచ్చట.

97

టీ. ఇవిధంబునక్ = ఈరీతిగా; పరస్త్రీపరాజ్ఞుండును = పరస్త్రీలకు విముఖుడగువాఁడును, జగన్తోహనాకారుండును = జగత్తునకు మోహమును పుట్టించు నాకారముకలవాఁడును, నగు నారాజకుమారుండు, అయిననలుఁడు, శుద్ధాంత...మధ్యంబునక్ = అంతఃపురస్త్రీలనడుమ; నిర్వికారుండై = వికారమును చెందనివాఁడై, చరించుచు = తిరుగుచు, ఉపకారికాభవనంబుక్ = రాజమందిరమును, కడచి = దాటి, ఎడనెడక్ = ప్రతిస్థలమందును; చంద్ర... విటంకంబులు - చంద్రకాంత = చంద్రకాంతమణిమయములయిన, వేదికావిటంకములక్ = తిన్నెలపయి, విశ్రమించుచు = అలసటలేర్చుకొనుచు; ప్రబోధ... శబరితము - ప్రబోధ = జ్ఞానముచే, లేక తెలివిచే, మోహ = అజ్ఞానముచే, శబరి

తంబు = మిత్రమైనది, అగు చిత్తంబునోక = మనస్సుతో; విరహవేదనాభరంబు
 నన్ - విరహ = దమయంతివియోగమువలనఁగలిగిన, వేదనాభరంబునన్ = బాధాతి
 శయంబుచే, తూఁగాదుచు = ఊఁగుచు; పాదచారంబునకొక = కాలినడక చే; అతి
 దూరంబరిగి = చాలదూరముపోయి; అభ్రంకవంబును = ఆకాశము నొరయుచు
 న్నదియు, ప్రతోలికా..... సంగీతకంబును—ప్రతోలికా = రాజవీధియందున్న,
 రత్నవేదికా = రత్నములయలయిన యరుంగులయొక్క, మధ్య = మధ్యభాగమున,
 అధ్యాసన = కూర్చుండియున్న; సిద్ధగంధర్వాంగనా = సిద్ధగంధర్వస్త్రీలచే, ప్ర
 వర్తిత = ప్రవర్తింపఁజేయఁబడిన, అనఁగా గానము చేయఁబడిన; సంగీతకంబును =
 పాటలుకలదియు; తార.....నికాయంబును - తారచర = ముత్యాలహారము
 లను, గుంభన = గ్రుచ్చుటయనెను, వ్యాపార = కార్యమందు, పారంగత = నేర్ప
 రులయిన, శంభలికానికాయంబును = కుంటెనకత్తెలయొక్క సమాహమకలది
 యు, పంచశర...పలాశంబును - పంచశరలేఖ = మన్నధలేఖలయొక్క, లేఖ
 నా = వ్రాయుటయందు, వియోత = దిట్టలయిన, దూతికా = దూతికల
 యొక్క, నీతికా = నేర్పఁగలముచేతను, ఆనీత = పొందింపఁబడుచున్న;
 శేతకీ = శర్మపలాశంబులు = శేతకీశర్మదళములుకలదియు; కల్తార...సంకు
 లంబును, కల్తార = సువాసనగల కలువలు; బిసకినలయ = లేఁత తామరితూండ్లు;
 ప్రధాన = ముఖ్యములైన, నానా = అనేకవిధములయిన, శిశిరోపచారద్రవ్య = శై
 త్ర్యోపచారములకుఁ దగిన పదార్థములను, సమానయన = కొనివచ్చుటయందు,
 సత్వర = తొందరపడుచున్న, సంచారికాజన = పరిచారికాజనముయొక్క, ఆసా
 ర ప్రసార = రాకపోకలచే, సంకులంబును = నిండియున్నదియు; అగు దమయంతి
 ప్రాసాదంబు = అయి నటువంటి దమయంతి పేడను, దాయంజని = చేరఁబోయి,
 అచ్చటకొక = ఆస్థలమున.

ఉ. లేమ యొకర్తు వేడుక నశీకనశీకరణంబు జాతిగా

బూమియదాను బన్నుకొనిపోక లఁబోవుచునుండఁగామృత
 భీమభవీభవంతియయి శిబింబఫలాధరియొర్తు పార్థివ
 గ్రామణిచూడదానిమొడక గక్కునవైచెనుధాక దామమున్.

టీ. తమయొక్క రు=ఒకస్త్రీ, వేడుక=ఉత్కంఠతో; అట్లేనట్లేకరణంబు జాతిగా=కపట నలరాజరీతిగా; బూమియ=మాటువేషమును, తాను, పన్నుకొని=వేసికొని; పోకల=కపటప్రవర్తనముచే; పోవుచునుండగా; వింబ ఫలాధరి=దొండపండుమంటి యధరముగలస్త్రీ; యోర్తు=ఒకరై; మృషాభీమభవీ భవంతియయి=కపటదమయంతివేషము దాల్చినదయి; పార్థివగ్రామణి=రాజ శ్రేష్ఠుడయిన నలమహారాజు; చూడఁగా=చూచుచుండఁగా; దానిమెడ=అనలవేషము ధరించినదానిమెడలో; మహాకదామము=ఇష్టపూలదండను, గ్రక్కున=వేగముగా; వైచె=వేసెను. అంతఃపురముననుండుస్త్రీరీతిధమున కపటనలదమయంతివేషములు వేసికొని యందు దమయంతి నలుని ఇరించినట్లు నటించుచున్నారని చెప్పటను యోజింప నలరాజు వియోగముచే బరితపించుచు దుస్సహమయిన కాలమును గడపుటకుఁ దలంచి తననివోదార్థము దమయంతియే యిట్టి కార్యము లొనర్పించుచున్నట్లు లోచెడిని. ఇందు “పార్థివ గ్రామణిమొడఁగ” అని చెప్పటచే, దమయంతి తన్నుదప్ప నితరుని ఇరింపఁదన్న సమాచారము నలునకుఁ దెలిసెనని స్ఫురించుచున్నది.

తా. అంతఃపురములో నొకస్త్రీ నలునివేషము ధరించి కపటప్రవర్తనలచే పోవుచుండఁగా వేటొకతె దమయంతివేషమును ధరించి నలమహారాజు చూచుచుండఁగా కపటనలునికంఠమందు బూలహారమును వేసి ఇరించెను.

గీ *ప్రవాసె నొక్కలతాంగి క్రొవ్వొడ్డిగోర
వర్ణములు లోడుతో మషీనర్ణములుగఁ
బడిడిగేదంగి రేకునఁ బ్రస్ఫుటముగ
మదనఁజెల్లంబు నర్తమర్తంబు మెఱయ.

౧౧

టీ. ఒక్కలతాంగి=అతమంటి శరీరముగల యొకస్త్రీ; పసిడిగేదంగిరేకునక=బంగారు మొగలిరేకునందు; ప్రస్ఫుటముగ=స్పష్టముగాను; నర్తమర్తంబు=గురతాభిలాషనుఁ దెలుపు నభిప్రాయమును; మెఱయన్=ప్రకటనముగనట్లు

* “వర్ణములపెక్కుతో” అని పాతాంతరము.

గా; మదనరేఖంబున్ = మన్తధనంబంధమయిన యుత్తరమును; క్రొవ్వాడి
గోరక = క్రొత్త వాడిగోటితో; వర్ణములు = అక్షరములు, తోడుతోడ = తో
డనే, ముషీవర్ణములుగ = నల్లనిరంగు గలుగునట్లుగా; వ్రాసెన్ = విరిచించెను.

తా. ఒక స్త్రీ పనిఁడి శతకీదళమునందు స్పష్టముగాను, సురతాభిలాష
ప్రకటితమగునట్లుగను, అక్షరములుతోడనే నల్లఁబాఱ దనకొనగోటమ మదన
రేఖను వ్రాసెను.

గీ. చంద్రద్రవమున నొకపూర్ణచంద్రవదన

చంద్రమండలతలకంబు నే నఖికి దీర్చె

చంద్రశాలాంతరప్రదేశంబునందు

నావహిల్లంగ నవుడు చంద్రదానవన్ధ.

100

టీ. ఒకపూర్ణచంద్రవదన = నిందుచంద్రునిపంటిముఖముగల యొక స్త్రీ; చం
ద్రద్రవమున = కప్పురపుఁబొడిచే, చంద్రశాలాంతరప్రదేశంబునందు = మిద్దె
టింటియొక్క మధ్యప్రదేశమందు; అప్పుడు = ఆసమయమందు; చంద్రదానవన్ధ = తి
లకచంద్రులయొక్క ఆనంత్యము; ఆవహిల్లంగ = కలుగునట్లుగా ఆనఁగాః—
శక్తలేనన్ని చంద్రులు కలుగునట్లునుట. చంద్రమండలతలకంబున్ = చంద్ర
వింబముపంటి బొట్టును; నఖికి = చెలికలైయొక్క ముఖమునందు; తీర్చె =
రచించెను. ఇటు నొక స్త్రీ మఱియొక స్త్రీముఖమునందుఁ దిలకమతీర్చునప్పు డొక
తిలకచంద్రుఁడే కల్పింపవలయుగాని యనేకతిలకచంద్రులు కలుగుట యెట్లని
శంకింపరాదు. రెండద్దము లభిముఖముగా నుంచినప్పు డందు ప్రతిఫలించువస్తు
వొక్కటయిననుఁ బెక్కువస్తువులుగాఁ దోచుచుండును. అట్లే యిటు స్త్రీలము
ఖము లద్దములవలె వింబగ్రాహులై యుండుటవలన నాచెలితీర్చిన తిలకచంద్రుఁ
డొక్కఁడయినను వారల పరస్పరముఖంబులఁ బ్రతిఫలించుటవలనఁ దిలకచం
ద్రున కనేకత్వము కలుగుచున్నది.

తా. ఒకచంద్రవదన చంద్రశాలామధ్యభాగమునందుఁ గూర్చుండి కర్పూ
రరజముచే దనచెలిముఖమునందుఁ జంద్రమండలసద్భవమయిన తిలకమును
రచించి, యాతిలకచంద్రునకు నానంత్యము పచ్చునట్లు చేసెను.

గీ. మహితలావణ్యవార్ధిలో నీ మదనుఁ డెక్కు
కప్పురపుజోగు కంటిమి నీ కంటి మనుచు
నర్చగర్భంబుగా నొక్కనలినవదన
పొగడె సఖచంటిమీఁదియొనప్పులనఖంబు.

101

టీ. ఒకనలినవదన = పద్మమువంటి ముఖముగల యొక స్త్రీ, మహితలావణ్య
వార్ధిలో - మహిత = శ్రేష్ఠమయిన; లావణ్యవార్ధిలో = సౌందర్యమనెడుసము
ద్రములో; మదనుఁడు = మన్మథుఁడు; ఎక్కు... జోగు - ఎక్కు = అశోహించిన;
కర్పూరసంబంధమయిన యోడను; కంటిమికంటిమి = చూచితిమి చూచితిమి;
అనుచు; సఖచంటి... ఖంబు - సఖి = చేలిక తెయొక్క; చంటిమీఁది = స్తనము
పైనున్న; ఒప్పులనఖంబును = ప్రకాశించు నఖక్షతమును; నర్చగర్భంబుగా = పరిహా
సముగర్భమందు గలుగునట్లుగా, పొగడె = నుతించెను. అనఁగా నా స్త్రీలావ
ణ్య మొకసముద్రమువంటిదనియు, నఖక్షతము సౌకాకారముగా నుండును గ
నుకనది మన్మథుఁ డెక్కి విహరించెడుపడవయనియు (బొగడెననియభిప్రాయము.

తా. ఒక స్త్రీ) దమ సుంతి వ్రాసావయునందు మహాక స్త్రీ) స్తనముపైనున్న
నఖక్షతమును గాంచి సౌందర్యమనెడు సముద్రములో మన్మథుఁ డెక్కడు కప్పు
రపుడవను జూచియున్నామని పరిహాసముగా నుతించెను.

ఉ. భావము పల్లవింప నొకనీపంకజలోచన వ్రాసె నొక్కల
జ్జావతి మించుగుబ్బవలీచన్నులపై మకరీకలాపము
వావిరిగమ్మనీరు మృగనాభిరసంబున మేళవించి యే
కావళినాకసింధువున నీ కన్వయలీల ఘటిల్లునట్లుగాన్. 102

టీ. ఒకపంకజలోచన = పద్మములవంటి నేత్రములుగల యొక స్త్రీ, భావము
= చిత్తము, పల్లవింప = చిత్తవృత్తిగా, ఒక్క... పై - ఒక్కలజ్జావతి = ఒక స్త్రీయొ
క్క, మించుగుబ్బవలీ చన్నులపై = ఎరులమైన చల్లనికుచములపై, వావిరి = మిక్కి
లి, గమ్మనీరు = పన్నీరు, మృగనాభిరసంబున = కస్తూరిరసముతో, మేళవించి
= కలిపి, యే కావళినాకసింధువునకు = ముత్యాలహార మనెడు గంగనదికి, ఆ

న్వయలీల = సంబంధము, ఘటించునట్లుగా = కలుగునట్లుగా, మకరీకలాపమున్ = మకరీరేఖలయొక్క సమాహమును, వ్రాసెన్ = రచించెను. అనఁగా:- గంగ మకరీవాహన గమక సేకావళియను గంగకు ఏమకరికలు వాహనమని సంబంధము గలుగునట్లుగా మకరికలను వ్రాసెననుట. లేక పామాన్యముగా నడులగా నుండవలసినమకరము లిట్లకెట్లువచ్చె? నొకంకింబ ముత్యాలవారము నెడు గంగా నది యుండుటంబట్టి యిచ్చట మకరులుకూడ యుండుట సంభవమేయని తోచునట్లుగా వానిని వ్రాసెను.

తా. ఒకస్త్రీ పన్నెటిని గన్తుఁజొగలిపి మఱియొకస్త్రీ వర్తల కుచియు లనై మకరీరేఖలను వ్రాసెను. దానిచే, ఏకావళి యనెడిగంగకు వాహనముగా మకరికల శిర్షువచెనని యట్లు వ్రాయుటకు సంబంధము మాపట్టెను.

క. శారి యదె పొడువుమని యొక

సారి యొకతె యక్షకేళిసమయంబున ని

చ్చారతి నొకతెకుఁ జెప్పిన

శారి కనకపంజరమున సాధ్వసమొందెన్.

10కి

టీ. ఒకసారి = ఒకపర్యాయము; ఒకతె = ఒకస్త్రీ; యక్షకేళిసమయంబునన్ = సాకటాలాడునప్పుడు, శారియదె = అదిగో, శారి = ఆసాగటమును, పొడువును, అని, ఇచ్చారతి = ఇష్టానురాగముతో, ఒకతెకున్ = మఱియొకస్త్రీకి, చెప్పినన్ = చెప్పఁగా, కనకపంజరంబునన్ = బంగారపుపంజరమునందున్న, శారి = గోరువంక, సాధ్వసమొందెన్ = భయపడెను. అనఁగా:— శారి అనుపదమునకు సాకటమనియు గోరువంక యనియు వర్థముకలదు. కావున చెఱులు సాకటాలాడుచు శారిని పొడువుమని యొకస్త్రీ మఱియొకరుతో జెప్పఁగా కబ్బసాద్యకృమువలనఁ దన్నీ పొడువుమన్నదేమియని పంజరమందలి శారి భయపడెనని భావము.

తా. దమయంతియంతకపురంబునఁ జెలులందఱు సాకటాలాడుచు శారిని పొడువుమని యొకతె మఱియొకతెతోఁ జెప్పెను, అమాటనిని కబ్బసా

327. దమయంతి తాంబూలపుత్రుని హస్తమునం
దుంచుకొనుట ; అంతర్హితుడైన
నలుగురు దానిని జూచుట.

దృశ్యముచే దన్నె భాద్రుననున్న నేమాయని బంగారుపంజరముండున్న కారిక భయపడపాగెను.

ఉ. వీడె నలుండు విశ్వపృథివీవలయైకవిభుండు వచ్చుచు

న్నాడని భీమభూమిపతిసందన యూరడిలంగఁ బల్కుపూఁ
బోడులమాట నేర్చికొని శ్రీ ప్రోదిశుకాంగన యట్ల పల్కినన్
తేడిది నన్ను నేక్రియనెర్రటింగెనొకోయనియుండెనాత్మ లోన్.

టీ. విశ్వ.....విభుండు—విశ్వపృథివీవలయ = సమస్తభూమండలమునకు, ఏక=ఒకఁడే, విభుండు=ప్రభువైన, నలుండు=నలమహారాజు, వీడెవచ్చుచున్నాడని=వీడుగో సృచున్నాడని, భీమభూమిపతిసందన = దమయంతి, హిరడిలంగ = కాంతించునట్లుగా, పల్కుపూఁబోడులమాట = పలుకుచున్నచెలికత్తియలవాక్యమును, నేర్చికొని=అభ్యసించి, ప్రోదిశుకాంగన = పెంపుడుచిలుక, అట్ల=అచెలికత్తిలు పలుకునట్లుగానే, పల్కినన్ = నలమహారాజు వచ్చుచున్నాడని యనఁగా, తేడు = ఆయంతిశ్రుతమున సంపరించునలమహారాజు, ఇది=ఈచిలుక, నన్నున్, ఏక్రియన్ = ఏరితిగా, ఎఱింగెనొకో=తెలిసికొన్నదో:- అని, ఆత్మలోన్ = మనస్సులో, ఉండెన్ = అనుకొనుచుండెను.

కా. దమయంతి నలవియోగమును సహింపలేక దుఃఖించుచుండఁగా నా మెకూరటగల్గుటకయి చేకకత్తి లదిగో నలుండువచ్చుచున్నాడని మాటిమాటికి పలుకుచుండెరి. ఆమాటనే పెంపుడుచిలుక నేర్చికొని పలుకఁగా నంతఃపురసంచారి యగునలుండు తిరస్కరిణీవిద్యచే దిశోహితుడ నయినన స్మిచిలుక యెట్లు తెలిసికొనినదని సందేహింపఁజొచ్చెను.

గీ. అంబుజానన కొల్వుకూశటంబునందు

శనకశలహంసశాబకాకారమైన

వీడియపు బెట్ట చూచి యుర్రీధవుండు

దలఁచె దనకూర్చిదూత చిత్తంబులోన.

105

టీ. అంబు.....నందు. అంబుజానన=పద్మముమంటి ముఖముగఁగడఁగునందు

తియొక్క, కొలువుకూటంబునందున్ = సభయందు, కనక... అకారము—
 కనక = నువ్వర్థవికారమయిన, కలహంసకాబక = రాయంచప్పియొక్క, అకారము
 = రూపమువంటిరూపముగలది, అయిన వీడియపుఁబెట్టె = అయినట్టి తాంబూల
 ద్రవ్యము బుంచుకొనెడుపెట్టెను, చూచి, ఉర్వీధవుండు = నలుండు, తనకూర్చి
 దూతన్ = తనకుఁబ్రിയదూతయగు హంసను, చిత్తంబులోన్ = మనస్సులో, తలం
 చెన్ = తలంచుకొనెను.

తా. దమయంతి సభామధ్యమునందుఁదాంబూలద్రవ్యము బుంచుకొనుటకుఁ
 గనకవికారమయిన హంసవంటియొకపెట్టెను చేసియుంచుకొనఁగా దానిని నలుం
 డుచూచి తనప్రియదూతయగు హంసమేయి తలంచెను.

వ. ఇట్లు కన్యాంతఃపురంబుఁ బ్రవేశించి దమయంతి సభాభవన
 ద్వారంబు నొక్కపసిండియరుఁగుమీఁదఁ గూర్చుండె నప్పు
 డబ్బాలికారత్నంబును జననీప్రయత్నంబునం దత్సమ్మఖం
 బున కరుగుటయును స్వయంవరకల్యాణమహోత్సవంబు
 సంపాదించుటయు శోభనారంభ సంభ్రమంబులవలన
 నెఱింగినవాఁడు గావున నయ్యంభోరుహాక్షీసమాగమనం
 బపేక్షించుచుండె నప్పుడు.

106

టీ. ఇట్లు = ఈవిధముగా, కన్యాంతఃపురంబున్ = దమయంతి యంతఃపురం
 బును, ప్రవేశించి = చొచ్చి, దమయంతిసభాభవనద్వారంబు = దమయంతి సభా
 మండపముయొక్క ద్వారముయొక్క, ఒక్కపసిండియరుఁగుమీఁదన్ = ఒకబం
 గారపుటరుఁగుపైని, కూర్చుండెను. అప్పుడు, అబ్బాలికారత్నంబు = అదమ
 యంతి, జననీప్రయత్నంబునన్ = తల్లియొక్క ప్రయత్నముచే, తత్సమ్మఖంబున
 కన్ = ఆననయొద్దకు, అరుగుటయును, స్వయంవర... తత్సవంబు—స్వయం
 వర = స్వయముగా భర్తను వరించుటయనెడు, కల్యాణ = మంగళప్రదమయిన,
 మహోత్సవంబు = గొప్పయుత్సవము, సంపాదించుటయు = స్థిరపఱుపఁబ
 డుటయు, శోభనా...వలనన్—శోభనారంభ = శుభకార్యారంభముల

యందలి, సంగ్రహమంబులవలన = తొట్టుపాటువలన, ఎఱింగిన వాడు = తెలిసి
కొనినవాడు, కావున = కనుక, అయ్యింభోరుహాక్షి సమాగమనంబు =
అదమయంతియొక్క రాకను, అక్షేపించుచుండెన్ = కోరుకొనుచుండెను,
ఆప్యడు = ఆనమయమందు.

గీ. అనుగుదల్లికి వందనం శ బాచరించి

వరుస నిలువేల్పులకు మ్రొక్కి శ వలను మిగుల

బ్రాహ్మణులచేత దీననల్ గనడసి పుణ్య

భామ లిచ్చు హేమాక్షత్రప్రతి దాల్చి.

107

టీ. దమయంతి (భావోరము) అనుగుదల్లికి = ప్రేమాస్పదురాలయిన
తనతల్లికి, వందనంబాచరించి = మ్రొక్కి, వరుసన్ = క్రమముగా, ఇలువేల్పులకున్
= గృహదేవతలకు, ఎలనుమ్రొక్కి = ప్రవక్షిణమస్కారములుచేసి, బ్రాహ్మణుల
చేతన్, అశీర్వాదములు, మిగులన్ = మిక్కిలి, పడసి = పొంది, పుణ్యభామలు
= పుణ్యస్థ్రిలు, ఇచ్చు హేమాక్షత్రప్రతి = ఇచ్చెడు బంగారపుటాక్షతలసమా
హమును, దాల్చి = ధరించి, అని వైషద్యముతో నన్వయము.

తా. అట్లు దమయంతి తల్లియైద్దకుఁబోయి నమస్కరించి, గృహదేవ
తలకు వరుసగాఁ బ్రవక్షిణమస్కారములు నలిపి, బ్రాహ్మణాశీర్వాదములఁగొ
ని, పుణ్యస్థ్రిలిచ్చెడు హేమాక్షతలను దలయందు ధరించెను.

ఉ. తల్లి మనఃప్రసాదసహితంబుగ నిచ్చినపుష్పదామమున్

బల్లవపాటలం బయిన శ పాణినరోజమునన్ ధరించి యా

యల్లకతీవ్రనంజ్వరభరాలసకోమలగాత్రవల్లి యై

యల్లన యేగుదెంచుకమరలానన గాంచె విభుండు దవ్వలన్.

టీ. తల్లి = దమయంతియొక్కజనని, మనఃప్రసాదసహితంబుగన్ = నిర్మల
మైనమనస్సుతోఁగూడ, ఇచ్చినపుష్పదామమున్ = ఇచ్చినటువంటిపూలదండము,
పల్లవపాటలంబు = చిగురువలె నేపాటలవర్ణముగల, పాణినరోజమునన్ = పద్మ
మువంటిచేతిచే ధరించి, ఆయల్లక... వల్లియై—ఆయల్లక = విరభానంబుంధ.

మయిన, తీవ్ర=చుస్సహమయిన, సంజ్వరభర=ఉష్ణాతిశయముచే, అలస=మంద
మయిన లేక వివశమయిన, కోమల=మృదువైన, గాత్రవిల్లియై=తనూలతకలది
యయి, అల్లన=మెల్లఁగా, ఏగుదెంచుకమలాననఁ=వచ్చుచున్నదమయంతి
ని, విభుండు=నలుఁడు, గవ్యులక=దూరముగా, చూచెఁ=కనుఁగొనెను.

తా. దమయంతి తల్లిసమీపమునకుఁబోయి యామెనిండుమనస్సుతో నొసం
శయపూరితమగు గరవల్లనముచే నీవీకరించి, ప్రియుఁడగు నలుని నెడబాసియుం
డుటవలనఁ గల్గిన తీవ్రమయిన యుష్ణాతిశయముచేఁ గోమలకరీరము కంది
పోవుచుండఁగా మెల్ల మెల్లఁగా వచ్చుచుండఁగా నలుఁడు దూరముగాఁ
జూచెను.

వ. ఇట్లు వీక్షించి నిషధాధ్యక్షుండు సాక్షాత్కరించినమదనసా
మ్రాజ్యలక్ష్మీయుం బోనియాధవళాక్షీనమక్షంబు చేరంబో
యె నవ్వెను. 109

టీ. ఇట్లు=ఈరీతిగా, నిషధాధ్యక్షుండు=నిషధదేశమున కధిపతియైన నలుఁ
డు, సాక్షాత్కరించిన ... లక్ష్మీయుఁ-సాక్షాత్కరించిన=ప్రత్యక్షమయి
న, మదనసామ్రాజ్యలక్ష్మీయుఁ = మన్మథరాజ్యలక్ష్మిని, పోనియాధవళాక్షీనమ
క్షంబు=పోలినయాతెల్లనిశ్చేతములుగల దమయంతియొక్క మ్రోలను, చేరం
బోయె=చేరఁగనియెను లేక సమీపించెను, అప్పుడు=ఆసమయమందు.

ఉ. ఎంతయుడాయనేగియు మఱిహీశుఁడైఱుంగఁగ నేరఁగయ్యెవి
భ్రాంతివిదర్భరాద్దుహితృపం క్తులలోన మృగాక్షీ నవ్వుడ
య్యింతి యెఱుంగ దయ్యె దిగరీధీశ చతుష్టయదత్తశాంబరీ
ధ్వంతనిగూఢుఁడైనమనోధాధవునిక నికటస్థలంబునన్.

టీ. మహీశుఁడు=ధూమికధిపతియయిన నలుఁడు; ఎంతయుఁ = మిక్కి
లి; దాయక+నేగియుఁ=సహించియును; విభ్రాంతి...పంక్తులలో-వి
భ్రాంతి=మోహముచేఁ గానవచ్చుచున్న, విదర్భరాట్ = విదర్భరాజున భీమ
సేనునియొక్క, దుహితృ = కూతుయొక్క, అనఁగా-దమయంతియొక్క

యనుట; పంతులలో = పరుసలలో; పృగాక్షి = లేడికన్నులుపంటికన్నులుగల సత్యమైనదమయంతిని; ఎఱుంగఁ, నేరఁడయ్యె = తెలిసికొనలేకపోయెను; అప్పుడు; అయ్యింతి = అదమయంతి; దిగధీశ...నిగూఢుఁడు - దిగధీశ చతుష్టయ = నలుగురుదిక్పాలురచే; అనఁగా ఇంద్ర; అగ్ని; యమ; వరుణులచే ననుట; పత్త = ఈ బడిన; కాంబరీ = మాయాసంబంధమయిన లేక తిరస్కరించీవిద్యా సంబంధమయిన; ధ్యాంతి = చీకటియందు; నిగూఢుఁడు = దాగియున్న వాఁడు; అయినవసుధాధవుని = అయినట్టి నలుమహారాజును; నికటస్థులను = సమీపమందున్నట్టు; ఎఱుంగఁడు, అయ్యె = తెలిసికొనలేకపోయెను.

తా. నలదమహాతు లిరువురు నొకరికొకరు సమీపముగానున్నను మోహితీశయముచే దనకుఁ గానపెచ్చుచున్నదమయంతిసమాహమలో సత్యదమయంతిని తెలిసికొనలేకపోయెను. మరియు వాదమయంతియు దిరస్కరించీవిద్యచే దిక్పాలులైన యుండుటంబట్టి నలుఁడు సమీపమందున్నట్టుగాఁ దెలిసికొనలేకపోయెను

గీ. అతివ యుద్భాంతివీక్షితుఁ డయిననృపతి

కంఠమున వైచె జేతిచంగలునదండ

యది నిజంబుగ నికటస్థుఁ డై నవిభుని

యఱుత సంలగ్నమయ్యె నసత్యదృశముగ.

111

టీ. అతివ = అదమయంతి, ఉద్భాంతివీక్షితుఁడు = భ్రాంతిచేఁగానపెచ్చుచున్న, నృపతికంఠమున = నలమహారాజు మెడలో, వేత చంగలునదండ = చేతిలోనున్నయొట్టకలుపదండను, వైచె = వేసెను, అది = అదండ, నిజంబుగ = సత్యముగా, నికటస్థుఁడు = దగ్గఱనున్నవాఁడు, అయినవిభునియఱుత = అయినట్టి నలునికంఠమున, అత్యదృశముగా = మిక్కిలియాశ్చర్యము కలుగునట్లుగా, సంలగ్నమయ్యె = తగుల్కొనెను.

తా. దమయంతి సంతతము నలునినే ధ్యానించుచుండుటవలన మోహితీశయముచే గానపచ్చిన నలునిజూచి యితఁడే నలుఁడని తనచేతియందున్నవ్రూపదండను వేయఁగా నది సమీపమందు దాగియున్న సత్యనలుని మెడలోఁబడెను.

గీ. వాసనాదృష్టయగుకాంతః వైచినట్టి

పొందు నిజమయ్యె నని చోద్యః మందె రాజు

తాను వెచినకల్లారదామకంబు

మాయమగుటయుఁ దరుణి విస్తయమునొందె.

112

టీ. వాసనాదృష్టయగు — వాసనా = అనుభూతమైనదమయంతి సంబంధమయినస్మృతిచే, దృష్ట = కానవచ్చుచున్నది, అగుకాంత = అయినదమయంతి, వైచినట్టిపొందు = పుష్పదామముజేయుటవలనఁ గలిగినకూడిక, నిజమయ్యెన్ = సత్యమయ్యెను, అని, రాజు = నలమహారాజు, చోద్యము, అందె = ఆశ్చర్యపడెను, ఆశ్చర్యకారణంబెద్దియనఁగా — మోహవశమునఁ గానవచ్చుదమయంతులలో సత్యదమయంతి యెవరియో తెలియమిచే దమయంతివైచినపుష్పదామమును మిథ్యాదమయంతివైచినదానిఁగాఁ నలంచి మిథ్యాదమయంతివైచినపూలదండ తథ్యముగా నాకంఠమందుఁ దగుల్పడియె నేయనియాశ్చర్యము. తాను = దమయంతి, వైచినకల్లారదామకంబు = వేసినయెఱ్ఱకలవదండ, మాయమగుటయు = అంతర్ధానము చెందుటంబట్టి, తరుణి = దమయంతి, విస్తయమునొందె = ఆశ్చర్యపడెను. ఇట్లదమయంతి భ్రాంతినిలునిఁజూచి చెంగలువదండవేడుకతోవేయఁగా నది యచట మాయచే దాఁగియున్న సత్యనలునికంఠమునఁ దగులుకొనెనుగాన దండ కానరాదయ్యెను. అప్పుడు దమయంతి భ్రాంతినిలుని మెడలో వైచినపూలదండ యేల కానరాదని యాశ్చర్యపడెను. మఱియు నలుండు భ్రాంతిదృష్టుండుకాని పూలదండ సత్యమైనదేకాన, నలుండు లేకపోయినను సత్యమైనపూలదండ కనఁబడవలసినది. కాని యది కానరామిచేదమయంతికి నాశ్చర్యముకలిగెను.

తా. స్మృత్యము.

గీ. ఒక్కచో నుండియును బాసి యున్నభంగి

భ్రాంతి ననోన్య మీక్షించి వతియు సతియుఁ

శేరి మిథ్యాపరస్పరాశ్లేషకలన
సత్యపరిరంభఫేలనాశనక్తులైరి.

118

టీ. ఒక్కచోఁ = ఒకస్థలమందు, ఉండియును, పాసి = ఎడఁబాసి, ఉన్న
భంగి = ఉండునట్లుగా, భ్రాంతి = మోహముచే, అన్యోన్యము = పరస్పరము,
చూచి, పతియుఁ, సతియుఁ = నలదమయంతులు, చేరి = సమీపించి, మిథ్యా
పరస్పరాశ్లేషకలన = మిథ్య = అసత్యమగు, పరస్పరాశ్లేష = ఒండొరుల కాఁగి
లింతల నెడి, కలన = కార్యముచేత, సత్య... సత్తులు = సత్యనిజమైన, పరిరంభ
ఫేలనా = కాఁగిలింతయ నెడు నాటయందు, ఆసక్తులు = ఆసక్తికలవారలు, అయిరి.

తా. నల దమయంతు లిద్వరు నొకచోనుండియు నెడఁబాసి యున్నట్లు
గ నే తలంచుకొని, తమను భ్రాంతి చేఁ జూడఁబడువారినిఁగాఁ దలంచుకొని యన
త్యమయిన కాఁగిలింతలను బెనంగ మొదలిడి సత్యమయిన కాఁగిలింతల నే పొందిరి.

శా. అంభోజానన భూమిపాలకునిచే నాశ్లేష్టయయ్యు న్నది
సంభావింపదతిం డదృశ్యుడగుటకు నత్యోగగూహంబుగా
స్తంభావిష్కృతి వైరసేనియును వైరదర్శిగ్రహింపంగఁబ్రా
రంభంబుండగఁజేయనించుకయునేరండయ్యెనీక్షించియున్.

టీ. అంభోజానన = పద్మమువంటి ముఖముగల దమయంతి, భూమిపాలకుని
చేఁ = నలమహారాజుచే, నాశ్లేష్టయయ్యున్ = కాఁగిలింపఁబడియు, అతిండు = ఆన
లుండు, అదృశ్యుడగుటకు = తిరస్కరించువద్యచేఁ దిరోహితుఁడై యుండుటం
బట్టి, సత్యోగగూహంబుగా = యథార్థమయిన కాఁగిలింతగా, మది = మనస్సు
నందు, సంభావింపదు = ఉహింపదు, వైరసేనియున్ = వీర సేనకుమారుడయిన
నలుండును, ఈక్షించియున్ = సత్యదమయంతిని జూచియు, స్తంభావిష్కృ
తి = స్తంభాభ్యుమగు సాత్వికభావము కలుగుటచే, వైరదర్శి = దమయంతిని,
గ్రహింపంగఁ = పట్టుకొనుటకు, ప్రారంభంబున్ = ప్రయత్నమున = లేక మొదలి
డుటను, తగఁ, చేయఁ = ఒప్పునట్లుగాఁ జేయుటకు, ఇంచుకేనియున్ = కొంచె
మైనను, నేరండయ్యెన్ = సమర్థుఁడు కాఁడాయెను.

తా. దమయంతి నలునిచే నత్యముగాఁ గాఁగిలింపఁబడినదయ్య నతఁడు తన కుఁగనరాకుండుటచే నాకాఁగిలింత యనత్యముగానే తలంచికొనుచుండెను కాని సత్యమయినదానిఁగాఁ దలంచుకొనలేదు. నలుఁడును సత్యదమయంతిని జూచి స్తంభాశ్మసాత్వికభావము కలవాఁడగుటచే దమయంతిని గ్రహించుటకు గుంతేనియుఁ బ్రయత్నము చేయలేకపోయెను.

చ. మొదల శరీరసంగమసముద్గతసత్యమతిప్రకాశతః
బిదప నలీక సంవిదు పశ్యంహితభావతః బొంద నిద్దఱుం
బవపషియంతరంగములఁ బ్రత్యయ మొందరొకించుకేనియుం
గదిసి యొకల్లోక శ్ల నితీశ్గాఁగిట జేర్చియునుం బ్రముగ్ధతన్.

టీ. మొదలఁ = మొట్టమొదట. శరీర... ప్రకాశతః — శరీరసంగమ = శరీర సంస్పర్శవలన, సముద్గత = పుట్టిన, సత్యమతిప్రకాశతః = సత్యమనెడుబుద్ధిని వెల్లడిచేయుటను, పిదపఁ = తరువాత, అలీక సంవిత్ = మిథ్యాజ్ఞానముచే, అపబంహిత = వర్ధింపఁబడిన, భావతః = మనస్సుకలవారగుటను అనఁగా మిథ్యాజ్ఞానముకలవారనుట, ఒందఁ = పొందఁగా, ఇద్దఱుం = నలదమయంతు లిద్వరును, కదిసి = సమీపించి, యొకల్లోక శ్ల = ఒండొరులను, ఇతీశ్గాఁగిటను = విగితాఁగిలింతను, చేర్చియున్ = పొందించియు, అనఁగా — ఒకరినొకరు విగ్రహుగాఁ గాఁగిలించికొని యుండియునవి యర్థము, ప్రముగ్ధతః = మిక్కిలి తెలివిలేని వారగుటచే, పదపడి = వెనుక, అంతరంగములఁ = మనస్సులలో, ఒకించుకేని యున్ = కొంచెమైనను, ప్రత్యయమున్ = నష్టకమును, ఒందరు = ఒందలేదు.

తా. మొదటఁ దమశరీరములు తాఁకుటచే సత్యమనితలంచికొనియుఁ దరువాత మిథ్యాజ్ఞానముచే దిశోహితులైనవారగుటచే నానలదమయంతు లిద్వరు ఒకరినొకరు విగ్రహుగాఁ గాఁగిలించికొనియుఁ దెల్పిలేమిచేఁ గమమనంబుల నించుకేనియు నమరేకపోయిరి.

ఉ. ఆరడి బోటికిఁ విభున శ్ కష్ట మనంబుల విప్రలంభశృంగార మొకల్లోక శ్ల యితీశ్గాఁగిటఁ బుట్టిననిండువేడ్కచే

బోరన నారఁగూరిమదిఁబొంగె ఘృతంబతిమాత్రమైసినన్
గూరికికూర్కి యాక్షణమగొబ్బునమండినదీపమోయనన్.

టీ. ఆరడిక్ = వ్యర్థముగా, బోటికిక్ = దమయంతికిని, విభునకుక్ = నలమహా
రాజానకును, అప్పుడు = అసమయమందు, మనంబుల = మనస్సులలోనున్న, విప్రలం
భశృంగారము = ఎడఁబాటువలనఁ గలిగిన శృంగారరసము, ఒకల్లోక శ్లయిజ్ఞాఁ
గిటక్ = ఒండొరుల విగ్నిఁగిటియందు, పుట్టిననిండువేడ్కచేక్ = ఉదయించిన
గొప్పయుర్కింతచే, ఘృతంబతిమాత్రమోసినన్ = నేయి యెక్కుడుగా పోయు
టచే, కూరికికూర్కి = కునికికునికి, యాక్షణమ = అసమయమందె, గొబ్బునన్ = వేగ
ముగా, మండినదీపము = మంచుచున్న దీపమోయఁజునట్లుగా, బోరనన్ = వే
గముగా, ఆరఁగూరి = రెస్సగానయి, మసిక్, పొంక్ = మనస్సునందుద్రేకించెను.

తా. నలదమయంతులకు నాసమయమున మనమునందుండువిప్రలంభశృం
గారరస మొకరినొకరు క్షాఁగిలింపి కొనుటవలనఁ గలిగిన నిండయిన యుత్కిం
తచే ఘృత మధికముగాఁ బోసినప్పుడు కునికికునికి యుత్తరక్షణమందే వేగము
గా బద్ధునమండెడి దీపమువోలె రెస్సఁగా మనంబుల నుద్రేకించెను.

వ. ఇద్విధంబున సంయోగవియోగంబులవలన బోధమోహం
బులు వహించుచు నవ్వరాహోహ హృదయనిర్విశేషం బగునభి
జనంబు మెత్తమెత్తినఁ దోడ్కొనిపోవ నిజసభాభవనంబు
నకు నెట్లకేలకుం జనియె. ధరాధీశ్వరుండును ధారావాహిక
జ్ఞానప్రవాహంబునం దేలియాడుచు సంతనంతఁ గాంతార
త్నంబుఁ గదియ నేతెంచె. అట్లు కొలువుకూటంబుఁ జొచ్చి
యబ్బోటి హాటకవీరం బలంకరించి సభివరివారవరివృత్తయై,
తారకాగణపరివృత్త యగుచంద్రరేఖయుంబోలె బొలు
పారె నాసమయంబున.

117

టీ. ఇద్విధంబునన్ = ఈరీతిగా, సంయోగవియోగంబులవలన్ = కూడిక
వలనను ఎడఁబాటువలనను, బోధమోహంబులు = జ్ఞానమునుమోహమును, వహిం

చుచుక్ = పొందుచు, అనఁగా-సంయోగమువలనబోధను, నెడకాటువలన
 మోహమును, ననియర్థము. అవ్వరాలోహ = ఆదమయంతి, హృదయనిర్విశేష
 ము=హృదయముతో భేదములేని అనఁగా-శరీరములు వేరుగాని హృదయము
 లొక్కటేయనిభావము. అగుసభీజనంబు=విన్నపిచెలికి తైలనమూహము, మెత్త
 మెత్తనక్=తిన్నగా, తోడ్కొనిపోవక్=కొనిపోవఁగా, నిజసభాభవనంబు
 నకుక్=తనకొల్పకూటంబునకు, ఎట్టకేలకుక్ = అతికష్టముచే, చనియెక్ =
 వెళ్లెను, ధరాధీశ్వరుండును=నలమహారాజును, ధారావాహిక=ధారాపాతము
 గల, జ్ఞానప్రవాహమునందు, తేలియునుచుక్ = ఈడులాడుచు, అంతనంతక్ =
 క్రమక్రమముగా, కాంతారత్నంబుక్ =దమయంతిని, కదియిక్, ఏలెంచెక్ =
 సమీపించెను, అట్లు, కొలువుకూటంబుక్ =సభామందిరమును, చొచ్చి, అబ్బో
 టి=ఆదమయంతి, హాటకపీఠంబుక్, అలంకరించి = బంగారుపీఠముపయిఁగూ
 ర్చుండి, సభీపరివారపరివృతయై = చెలికత్తెలచేతను దక్కినపరివారముచేతను,
 చుట్టఁబడి, తారకాగణపరివృత=నక్షత్రగణములచే చుట్టఁబడినది, అగుచంద్ర
 రేఖయుంబోరెక్ =అయినచంద్రరేఖవలె, పొలుపారెక్ =ఒప్పెను, ఆనమయం
 బునక్=అప్పుడు అని ప్రైపద్యముతో నన్వయము.

ఉ. భావముఁజూడఁగోరి యొకరీపార్వమునఁదమయంతిఁజేరిధా

త్రీవరుఁడుండె శాంబరి ధరించియు భీమసుతావినోదనం

భావనకై సభీజనులు రీపన్నిన యాత్మమనోజ్ఞపుంస్వరూ

ప సలిలో నిజాకృతి నియల్పడకంకన్ రత్నవేదికక్. 118

టీ. భావముక్=దమయంతిమనస్సును, చూడఁగోరి = పరీక్షింపఁసెంచి,
 ఒకపార్వమునక్=ఒకప్రక్కను, దమయంతిక్, చెరి=సమీపించి, శాంబరి
 ధరించియుక్=తిరస్కరిచీవిద్యను ధరించియు, భీమసుతా = దమయంతియొ
 క్కు, వినోదసంభావనకై=వేడుకయొక్క గౌరవముకొఱకయి, అనఁగా-దమ
 యంతిఁగొర్కిని గౌరవముగాఁదీర్చుటకయి యనిభావము. రత్నవేదికక్ =
 మణిమయమయిన అయఁగపయి, సభీజనులు=దమయంతి చెలికత్తెలు, పన్నిన...
 పలితో-పన్నిన=పిరించిన, ఆత్మ=తనయొక్క, మనోజ్ఞ=సుందరమయిన, శ్రుం

స్వయాప=పురుషాకారముయొక్క, ఆవళిలోక=సమాహముతో లేక పక్షి-
లో, నిజాకృతి = తనయాకారము, బయల్పడకుండక = తెలియకుండునట్లు,
ఉండెక=ఉండెను.

తా. నలమహారాజు దమయంతిహృదయము గనుగొన నెంచి యామెపా-
ర్శ్వమునుజేరి శాంబరిని ధరించినవాడయినను దమయంతివిసోదముకొఱకు
రత్నవేదికపయి నామెచేలికత్తెలు పన్నిన తనప్రతికృతిపంక్తిలో, దనయా-
కారము బయల్పడకుండునట్లుగా నుండెను.

వ. ఇవ్విధంబున నబ్బాల పేరోలగం బున్నసమయంబునఁ బ్రతి-
హారిణి యేతెంచి యింద్రాదియమవరుణులు పుత్రైంచిన
దూతికలు నందిరద్వారంబున నున్నవారని విన్నపంబుచేసి
తదనుమతి నడసి ప్రవేశింపఁజేయుటయు నాసందేశహారిణు-
లు మందమందగమనంబున నాత్మైక్యముండరిం జేరంజను-
డెంచి సముచితసత్కారంబులు నడసి సఖినిర్దిష్టంబు లగుమ-
ణిమయాసనంబులం గూర్చుండిరి. ఆసంచారికాచతుష్టయం
బునందు విస్వప్తమధురాలాపయు నన్తోక్తినిపుణయు నింగి-
తాకారచేష్టావిశేషవిశాదదయునుం బుంవత్ప్రగల్భయు నగు
జంభారిగారాపుశంభు హస్తాంభోరుహంబులు మోడ్చి యి-
ట్లనియె.

119

టీ. ఇవ్విధంబునక, అబ్బాల=ఆదమయంతి, పేరోలగంబు = పెద్దకొలు-
పును, ఉన్నసమయంబునక=తీర్చినవేళ, ప్రవేశింపఁగి=ద్వారపాలిక, ఏతెంచి,
ఇంద్రాగ్నియమవరుణులు. పుత్రైంచినదూతికలు = పంపినదూతికలు, మందిర-
ద్వారంబునక=ఇంటివాకిటను, ఉన్నవారు, అని, విన్నపంబుచేసి = మనవి
చేసికొని, తదనుమతి = ఆదమయంతి గూర్జ, పడసి=చొంది, ప్రవేశింపఁజేయు-
టయు=లోనికిఁబంపఁగా, ఆసంచారికాచతుష్టయం=వార్తలను దెచ్చిన యాస్త్రీలు,
మందమందగమనంబునక=మిక్కిలి మెల్లని గమనంబుతో, అత్మైక్యముం-
దరిక=ముట్లోకములకు సుందరియైన యాదమయంతిని, చేరంజనుడెంచి=

ఇచ్చి, సముచితసత్కారంబులు = తగిన గౌరవంబులను, పడసి = పొంది, సభీ
నిర్దిష్టంబులు = చెబులచేఁ జూపింపఁబడినవి, అగుమణిమయాసంబులన్ = అ
యిన రత్నపీఠములందు, కూర్చుండిరి. ఆసంచారికాచక్షుప్తయంబునందున్ =
ఆనలుపురుషుడతకలయందును, విస్మయమధురాలాపయున్ = స్మయముగాను మధు
రముగాను మాట్లాడునదియు, నర్హోక్తినిపుణయు = పరిహాసవచనములందు నేర్పు
కలదియు, ఇంగిత = హృద్గతాభిప్రాయము, ఆకారచేష్టా = శరీరసంబంధమైన
చేష్టలను, వివేక = తెలిసికొనుటయందు, విశారదయును = నేర్పుకలదియు, పుం
వత్సృగల్భయున్ = పురుషునివలెనే ప్రతిభగలదియు, నగు, జంభారి గారాపు
శంభలి = ఇంద్రుని ప్రియమాతిక, హస్తాంభరుచంబులను = పద్మములవంటి చేతు
లను, మోడ్చి, యిట్లనియెన్ = ఇట్లులనెను.

నీ. అవధారు దేవి దీర్ఘకిరీటకోటిసం

దానితవిక చమందారదామ

సందోహమకరందోబిందుధారాధౌతి

సందీప్తచరణారవిందుఁడై న

సంక్రందనుండు నానీస్వామి నన్నయిందు

గారాబుసంచారి గా నెఱుంగు

పాలిండ్ల కొత్తుగాఁ గ బరిరంభణము సేసి

యడిగె నీసేమ మనీయ్యమరవిభుండు

గీ. పారిజాతకమాల్యం బురసాయనముగ

నముచిదమనుండు పుత్తైంచినాఁడు నీకుఁ

గైకొనుము దీని నని యిచ్చె నాకవనిత

పూర్ణచంద్రనిభాస్యకఁ పూవుదండ.

120

టీ. దేవి = దమయంతీ, అవధారు = వినుము, దివ్య... అరవిందుఁడు - దివ్య = దేవ
తలయొక్క, కిరీట = కిరీటములయొక్క, కోటి = యంచులందు, సందానిత = కూ
ర్చబడిన, వికచ = విరిసిన, మందార = మందారపుష్పములయొక్క, దామ = దం

డలయొక్క, సందోహ=సమూహమందలి, మకరంద=తేనెయొక్క, బిందు= కణములయొక్క, ధారా=ధారలచే, ధౌత=కడుగబడిన, సందీప్త=మిక్కిలి ప్రకాశించు, చరణారవిందుడు = పద్మములవంటి పాదములుకలవాడు, అయినసంక్రందనుండు=అయిష్టి దేవేంద్రుడు, నాస్నామి=నాఁడిపతి, నమో, అయిందుగారాణుసంచారిగాఁ=అదేవేంద్రునిప్రియదూతికిఁగా, ఎఱుంగును= తోసికొనుము, వాలిండ్లకుఁ=స్తనములకు, ఒత్తుగా=అమముడు కలుగునట్లుగా. బిగ్గననట, పరిరంభణముచేసి=కాఁగించి, అయ్యమరివిభుడు=అదేవేంద్రుడు, నీసేమము, అడిగె=నీయొక్క కుశలమడిగెను, పారిజాతకమాల్యంబు=పారిజాతపుష్పములదండ ఈ పాయునంబుగాఁ=కానుకఁగా, నీకు, నముచిదమనుండు = నముచి యమరాక్షసుని శిశించినవాడు, అనఁగా ఇంద్రుడనట, పుత్రైశినాడు=పంశినాడు, దీగె, కైకొనును = తీసికొనుము, అని, పూర్ణచంద్రనిభాస్యకుఁ=పూర్ణచంద్రులతో సమానమయిన ఖమగల దమయంతికి, అహ్వావుదండఁ=అపుష్పమాలికను, ఇచ్చెఁ=పెండ్లెను.

తా. సమయంతి వినుము. అమస్తదేవతలచే ప్రేమకలుబకుచున్న దేవేంద్రుడు నాప్రభువు. నన్ను నాదేవేంద్రుని దూతికనుగాఁ జిహికొనుము. అదేవేంద్రుడు నిన్నుబిగ్గరగాఁ గొఁగించుకొని నీసేమ మడిగెను. పారిజాతపుష్పమాలికను నీకు బహుమానముగాఁ బంపినాడు. వీనిని స్వీకరింపుము. అ. పనికి నూనూదేవమాతిక దమయంతి కాపూవులదండ నిచ్చెను.

న. ఇట్లు కనకకంఠీపలాశగర్భితంబై, నిర్భరామోనమధురంబగు నివ్యాదామం బయ్యాదిగఁ గేళేశ్వరికి సమర్పించి యిట్లనియె.

టీ. ఇట్లు = కనకతిగా—కనక .. గర్భితంబై—కనకకంఠీపలాశ = బంగారపుట నఁటియాకులచే, గర్భితంబై = కప్పబడినదయి, నిర్భరి = అధికమైన, అమోద = పరిమళముచే, మధురంబు = సుందరమైనద, అగునివ్యాదామంబు = అయినయాదేవతాసంబంధమయినమాలికను, అయ్యాదిగఁగేళేశ్వరికి = అభూమి కధిపురాలగు దమయంతికి, సమర్పించి = ఇచ్చి, ఇట్లనియెఁ=ఇట్లుచెప్పెను.

తా. స్వప్తము.

ఉ. చంచలనేత్ర! దివ్యలిపిసంతతి భూజనముల్ పరింపలే
రంచును మానెగాని నఖరరాగమునక లిఖించినీకుఁబు
త్రైమజుమీనుహేంద్రుఁడు మరదీయకరంబున దేవతావనీ
కాంచనకేతకీకుసుమగర్భపథంబునఁ గార్యపథతుల్. 122

టీ. చంచలనేత్ర = చలించునేత్రములు గలవచుయంతీ, దివ్యలిపిసంతతి =
దేవకలయక్షరసమూహమును, భూజనముల్ = భూలోకజనులు, పరింపలేరు =
పొందులేరు, అందును, మానుకాక = మానివేసెనుగాని లేక విడిచెనుగాని, దేవతా...
దశంబునక = దేవతావనీ = సంపదనమందలి, కాంచనకేతకీకుసుమ = బంగారు
మొగలిపువ్వుయొక్క, గర్భపథంబునక = లోపలికేసునందు, కార్యపథతుల్
= కార్యరీతులను, నఖరరాగమునక = కొనిగొనిచే, లిఖించి = వ్రాసి, మహేం
ద్రుఁడు = దేవేంద్రుఁడు, మరదీయకరంబునక = నాచేతితో, పాత్రతో, పుత్రై
యొకఁడను = పంపునుజుమా.

తా. చమయంతీ! కేవేంద్రుఁడు దేవతాసంబంధముగు నఖరసమూహమును
భూలోకజనులు పొందులేరని తెలపి నీ పుత్రమంపుట మానెను. అట్లుగాక
భూజనము దేవతావనీని బరింపఁగలిగినచో సంపదనమందలిను గాని వెలగలి
కేకుండుఁ గార్యపథతులనుఁ దనగొటికొ తోవ్రాసి నాచేతిచే నీకుఁ బంపి
యొకఁడనుమా.

తే. శేష! యిన్నాళ్లు నడిగిపుర్రేఁడు నిన్ను
నరయ నిపి తప్పగాదె సంతవరణవేశిక
గట్టు మమరేంద్రుకంఠంబున గప్పరంపు
వలుకు లెడఁ బెట్టి కట్టినయలరుదండ. 123

టీ. శేష = ఓదమయంతీ! ఇంద్రుఁడు (అధ్యాహరము) ఇన్నాళ్లు = ఇ
న్నిదినములును, నిన్ను = నిన్నును, అడిగిపుర్రేఁడు = కుశలప్రశ్నముచేయఁదా
యెను, అరయక = అలోచింపఁగా, ఇది = ఇట్టిన్నిదినములును కుశలమడుగ
కుండుట, తప్ప = శరము, కాదే = కాదా, అనునటు, సంతవరణవేశిక = స్వ

యవరకాలమందు, కష్టరంపుపలుకులు = కష్టరంపుముక్కులు, ఎడకో = దూరముగా, పెట్టి, కట్టినయలరుదండకో = కూర్చినపుష్పమాలచే, అమరేంద్రుకంతంబుకో = దేవేంద్రునికంతంబును, కట్టుము = బంధింపుము. అనగా శిగ్గుని డివి ప్రార్థించుచున్న దేవేంద్రునివరింపుమని ఫలితార్థము. ఇటు నింద్రునిపరిచారిక దమయంతింజూచి యింద్రుని వరింపుమని స్పష్టముగాఁ జెప్పక, “ఓదమయంతీ! దేవేంద్రుం డింతికాలము నిన్నుఁ గుశలమడుగుక యుండుటచేఁ గష్టమచేసెను, దప్పచేసినవాని దండించుట యుక్తమగుట, కావున స్వయంవరికాలమందుఁ బూలపండచే నింద్రునికంతంబును కురిపింపి పగదీర్చుకొమ్మని చమత్కారముగాఁ జెప్పినది.

తా. ఓదమయంతీ! ఇంతికాలము నిన్ను దేవేంద్రుఁడు గుశలమడుగులేదు. కావున నేరముచేసెను. అట్లు నేరముచేసినయింద్రునికిఁ బంబును స్వయంవరికాలమందుఁ బూలపండతో బంధింపుము.

చ. భువిసములందు నెల్లఁ గడుపూజ్యము నాకిమునాక భూమిలో
దివిజులు ప్రాథ వాధికులు దివ్యకదంబములో బులోమజా
ధవుఁగునరే వ్యంజనముచిరదర్శహాసుగుప్తధాను రాగుఁడై
యునిద! నిను న్వరింప మదిరేనువ్విభులూరెడు నెట్టిధన్యత్రా.

టీ. ఉవిధ = ఓదమయంతీ! భువిసములందుకో, ఎల్లకో = అన్నిలోకములలోను, నాకము = స్వర్గలోకము, కడుకో = మిక్కిలి, పూజ్యము = గౌరవార్హమైనది, నాకిభూమిలోకో = అస్పర్శలోకమందు, దివిజులు = దేవతలు, ప్రాథ వాధికులు = నామధ్యముచే గొప్పవారు, దివ్యకదంబములోకో = అదేవతాసమూహములో, పులోమజాధవుఁడు = శచీవల్లభుఁడు, అనగా నింద్రుఁడగుట, వరేంద్రుఁడు = శ్రేష్ఠుఁడు, అనముచిదర్పహరుండు = నముచి యుభరాక్షసుని గర్వమడంచినవాఁడు, అనగా నింద్రుఁడు, చృథాసురాగుఁడై = అధికనుగ్ధ ప్రేమకలవాఁడై, నినుకో = నిన్నును, వరింపకో = వరింపఁగా, మదికో = మనస్సునందు, ఉవ్విభులూరెడుకో = ఎప్పుడువరించునని యూటలూరుచుండును, ఎట్టిధన్యతో = ఎటువంటిపుణ్యాత్మురాలవోకదా? సామాన్యముగాఁ దపంబు

లచేతనైనను భర్తగాఁ బడయ శక్యముకానియందుఁడు మిక్కిలి ప్రేమతోఁ దనఁగదాను నిన్నువరించుట నీభాగ్యాతిశయమును బ్రకటించుచున్నదని భావము. అలం. సారాలంకారము.

తా. లోకములన్నిటిలోను స్వర్గలోకముగొప్పది. స్వర్గలోకములో దేవతలు గొప్పవారు. ఆదేవతలగుంపులో దేవేంద్రుఁడు గొప్పవాఁడు అట్టి దేవేంద్రుఁడు మిక్కిలి యనురాగముతో నిన్ను వరించెను. నీ వెంతపుణ్యాత్ముఁడాలవోకదా? కా. ఏలోకంబునకై మహాక్రతుశతంశ్రీ బేకాగ్రతం జేసినాఁ

డాలోకంబు నలంకరించుటకు నిశ్చిన్ధించె జంభారి నీ
వాలేఖర్వభునాజ్ఞ సేయఁ దగదే శ్రీ యబ్జాక్షి! మైకోలుమై
నాలస్యంబునుబోలె నైన నొకమాటల్లార్పు ఘ్రావల్లరిక్.

టీ. అబ్జాక్షి = పద్మ మలవంటి నేత్రములుగల దమయంతీ! జంభారి = జంభా సురుని: జంపినవాఁడు, అనఁగా నింద్రుఁడనట, ఏలోకంబునకై = ఏస్వర్గలోకమునుబొందుటకు, మహాక్రతుశతంబుక్ = గొప్పయాగములనూఁటిని, ఏకాగ్రతక్ = తేజోకమనస్సుతో, చేసినాఁడు = ఒనర్చియున్నాఁడో, ఆలోకంబుక్ = ఆస్వర్గలోకమును, అలంకరించుటకుక్, నిన్నుక్ = అర్పించెను. స్వర్గలోకమునకుఁగూడ నలంకరిణముపండిదని చెప్పటచే దమయంతి నిరుపమాన సౌందర్యము స్పష్టమగుచున్నది. నీవు, అలేఖర్వభునాజ్ఞాక్ = ఆదేవేంద్రునియొక్కయాజ్ఞను, చేయిక్ = ఒనర్చుట, తగదే = అర్హుమాకాదా? శతక్రతువులొనరించి మహావిఖ్యాతుఁడయినదేవేంద్రుని నీవు వరించుట మిక్కిలియుక్తమయినపనియని భావము. ఆలస్యంబును, బోలెక్, ఐనక్ = వ్యభిచారభావభేదమువలెనైనను, లేక, విలంబముచేసినట్టులుండియైనను, మైకోలుమైక్ = అభిలాషముచే, ఘ్రావల్లరిక్ = భూరిలతను, ఒకమాటు = ఒకపర్యాయము, అల్లార్పు = అంగీకారనూచనముగాఁ జరింపఁజేయుము.

తా. దమయంతీ! యింద్రుఁ డేలోకమునిమితము మహాక్రతువుల నూఁటినిజేసెనో, యాస్వర్గలోకంబును, నలంకరించుటకు నిన్నుఁ బార్థింపుచున్నాఁడు. నీ వాతనికోర్కీతీర్చుట యుక్తము. కావున నాతోచిందొకొని

విలంబముచేసియున్నను నతనికోర్కిని దీర్తునన్నట్లు లంగీకారముం దెఱపు నట్లు నీభూతిలతను జలింపజేయుము.

నీ. నందనోద్యానమారదారకచ్ఛాయల
 విశ్రమింపఁగ నీకు శ్రీ వేడ్కగాదె
 మందాకినీపాండురమహిత సైకతములఁ
 గ్రీడ సల్పఁగ నీకుఁ శ్రీ బ్రీయముగాదె
 దుష్టాభిక్తనృక శత్రోడికోడలు గాఁగ
 నొరిహమె నుండ నీ శ్రీ కొప్పగాదె
 మధుకైటభారాతి శ్రీ మఱది ర మ్మనిపిల్చి
 పనిగొంట నీకుఁ బ్రభాతభవముగాదె

తే. మూఁడుసంధ్యల నీచేత శ్రీ మొక్కుగొందు
 రెవ్వరిటు తొల్లియావేల్పు శ్రీ-లెల్ల నీకు
 సర్థి మొక్కంగ నునికి భాగ్యంబుగాదె
 యేలసందేహ మమరేంద్రు శ్రీ నేలుకొనుము.

126

టీ. నందన...ఛాయలక్ - నందనోద్యాన = నందనమను పేరుగల పూల తోటయందుఁగల, మందారక = బాలమందారవృక్షములయొక్క, ఛాయలక్ = నీడలందు, విశ్రమింపక్ = శ్రమదీర్చుకొనుటకు, నీకుక్, వేడ్క, కాదే = కుతూహలత్వములేదా? అనఁగా స్వర్గలోకమందుఁ జరించి యలంతచెందినప్పు డు పరులకు దుర్లభములయిన మందారవృక్షంబులనీడ విశ్రమించుట నీ కానందకరమైయుండును గాదా, కావున నీకోర్కి దీర్చుకొనవలెనంటేని నింద్రుని పరింపుమనిభావము. మందాకినీ... సైకతంబులక్ - మందాకినీ = గంగానది యొక్క, పాండు = తెల్లనైన, మహిత = ఒప్పుచున్న, సైకతంబులక్ = ఇసుక తిన్నెలయందు, గ్రీడ, సల్పఁగ = ఆటలాడుటకు, నీకుక్, బ్రీయముగాదె = ఇష్టముకాదా? అనఁగా నిష్టమగుననుట, మానవస్త్రీలకుఁ బొందఁదరముకాని మందాకినియొక్క యిసుకతిన్నెలందు నాటలాడఁగోర్కి దీర్చుకొన వలెనన్న

నింద్రుని పరింపుమనిభావము. దుఃఖాభిక్రమ్యతోడికోడలుగాగ్గ్ = పాల
 సంద్రముకూతురగు లక్ష్మీదేవికోడికోడలు కాగ్గ, ఒరిమమైక్ = వికమత్య
 ముతో, ఉండక్ = ఉండుటకు, నీకుక్, ఒప్పుగాదె = ఇష్టముకాదా? అనగా
 నగుననుట, వామనావసారము విష్ణు వివేతిగర్భమున జన్మించుటచే విష్ణు విం
 ద్రునకుఁ దన్ముండగును. కాన పమయంతి దేవేంద్రుని పరిచినచో లక్ష్మీదేవి
 తోడికోడలగునని తెలియునది. సమస్తభోకములకును బూజ్యురాలగు లక్ష్మీ
 దేవిని దోడికోడలుగాఁ బడయుభాగ్యము లభించునుగాన నింద్రునిపరించుట
 యుత్తమమని భావము. మధుక్రైటభారాతిక్ = మధుక్రైటభులను రాక్షసులకు
 శత్రువును, అనగా విష్ణువుననుట, మఱి! రము = ఇట్లురా, అని, పిల్చి =
 చేరఁజేరి, పరి, కొంట, పనులుచేయుంచుకొంట, ప్రాభవముకాదె = ప్రభుత్వ
 లక్షణమేకదా? అనగా బ్రహ్మదేవతలచతుర్థికి బ్రాతుండగు విష్ణువును మఱి
 గాఁ బడసి యతినిచేతి సమస్తకార్యంబులను నెఱవేర్చుకొనునంతటిభాగ్య
 మింద్రునిపరించిననీకుగాక మత్రైష్వర్యక లభించు ననిభావము. ఎవ్వరు =
 ఏదేవతలు, మూడు సంధ్యలక్ = మూడుసంధ్యాకాలంబులందును, ఇటు =
 ఈతీతిగా, తొల్లి = పూర్వము, నీచేతిక్, మొక్కు = సమస్తాశ్రమమున,
 కొందును = కొనుచున్నారో, అనగా నేదేవత లిదివఱకు మొక్కుబడుచు
 న్నారో, ఆవేల్పుతెల్లక్ = ఆదేవతలందఱును, నీకుక్, అర్థిక్ = పీఠితో,
 మొక్కుంగ్గ్ = నమస్కరించుచుండగా, ఉనికి = ఉండుట, భాగ్యము
 కాదె = అపృష్ఠము కాదా? సుదేశము = సంశయము, నీల = ఎందుకు, అమరేంద్రు
 నిక్ = దేవేంద్రుని, నీలికొనుము = పరింపుము.

తా. ఓదమయంతీ! మానవులకు లభింపనిసందనోద్భావమునఁ గలమందార
 పృక్షముల నీడలను సుఖముగా విశ్రమింపఁజేయును. నదులలోఁ జేరెన్నికగల
 గంగానదియొక్క యిసుకతిన్నెలందుఁ గ్రీడింపఁజేయును. మహాపూజ్యురాలయిన
 లక్ష్మీదేవికోడికోడలయి యుండవచ్చును. ముగ్ధోకములకు నాకుండగు నారా
 యణుని "మఱి" యనపిల్చి సకలకార్యంబు లతనిచేఁ జేయించుకొనవచ్చు. ఇది
 వఱకు మూడుసంధ్యలందును నీచే మొక్కుబడుచున్న దేవతలందఱిచేతను

[మొక్కులు గొనునట్టిభాగ్యమును బడయవచ్చును. కావున సందియమువిడిచి యింద్రునిఁ బెండ్లియాడుము.

ఉ. అద్దివిజాధినాయకునిరీయానతి సేయుము చిత్తివృత్తి నొం
డెద్దియునుం దలంపకు మరహీనపరాక్రమనీతిశాలి నీ
ముద్దునుఱుదికుఱ్ఱ హరిమోసలకార్యభరంబు నీర్వఁగా
గద్దియమీఁదనుండి త్రిజగంబులు నేలికొనంగ నొల్లదే. 127

టీ. అద్దివి...యానతి—అద్దివిజాధినాయకుని = అదేవేంద్రునియొక్క, ఆన
తి=పంపును, చేయు—అంగీకరింపుము, చిత్తివృత్తి=మనోవ్యాపారమునం
దు, ఒండు, ఎద్దియును=మఱేమియును, తలంపకు=న్నరింపకుము, అనఁగా
నీమనంబునం దింద్రునినక్క మఱొక్కని ఐరింపవలదని భావము, అహీన...
శాలి—అహీన=తక్కువకాని, పరాక్రమ=విక్రమముచేతను, నీతి=రాజనీతిచే
తను, శాలి=ఒప్పుచున్నవాఁడు, నీముద్దునుఱుదికుఱ్ఱ=నీముద్దుగుఱుకు చిన్ని
నుఱుది యొనఱివాఁడును, అగు, హరి = నారాయణుండు, మోసలకార్య
భరంబు=సభాకార్యవిశేషములు, తీర్వఁగా=నెఱవేర్చుచుండఁగా, గద్దియ
మీఁద=సింహాసనంబుపయిని, ఉండి=కూర్చుండి, త్రిజగంబుల=మూలకు
లను, నేలికొనంగ, ఒల్లదే=పాలించుట కంగీకరింపరాదా? అనఁగా సంగీ
కరింపవచ్చునని భావము.

తా. ఓ సమయంతీ! నీ వాదేవేంద్రుని శాసనంబును మన్నింపుము. నీమనం
బున వేఱురీతిగాఁ దలంపకుము. పరాక్రమశాలియు నీతిశాలియును, నీకు ము
ద్దునుఱుదియు నగు నారాయణుండు నను సరాజకీయవ్యవహారములను నెఱవే
ర్చుచుండఁగా సింహాసనముపై భగ్గుతోఁగూడఁగూర్చుండి మూలకులను బా
లించుకొనుము.

వ. అనిన విని యక్కన్నియ మిన్నకుండె. అప్పు డాపేలోలగంబున
నున్న బోటికత్తియ లిది యుత్తమకార్యం బనువారును,
నీప్రయోజనంబునకు విచారింపఁ బనిలేదనువారును, దీనికిం

దగినయుత్తరం బంగీకారం బనువారును, నైతమలోన గు
జగుజలం బోవుచుండిరి. అనంతరంబ మందస్తి తనుదరవద
నారవింద యగుభీమనందన హస్తారవిందంబులు మోడ్చి సం
క్రందనుం దలంచి వందనంబొచరించి తత్సందేశహరిణింగనుం
గొని యిట్లనియె.

128

టీ. అనినన్ = దేవేంద్రునిదూతిక పలుకఁగా, విని, అక్కన్నియ=అదమ
యంతి, మిన్నకుం డెన్ =ఊరకుం డెను, అప్పుడు=అసమయమునందు, ఆక్షో
లగంబునన్ =ఆ పెద్దసభయందున్న, బోటిక త్తయలు=చెలిక తైలు, ఇది=దేవేం
ద్రుని వరించుటయే, ఉత్తమకార్యంబు=మంచికార్యము, అనువారును=అను
పల్కుచుండువారును, ఈప్రయోజనంబునకున్ =ఈకార్యంబునకు, విచారిం
పన్ =అలోచింపఁగా, పనిలేదు=అవసరములేదు, అనువారును=అని పల్కువా
రును, దీనికిన్ =ఈ సందేశమునకు, తగినయుత్తరంబు=తగిన ప్రత్యుత్తరము,
అంగీకారంబు=సమ్మతించుటయే, అనువారును=అని పలుకువారును, వి, తమలో
నన్, గుజగుజలన్, బోవుచుండిరి=గునగుసలాడఁజొచ్చిరి. అనంతరంబ=తరువా
త, మంద...వింద-మందస్తిత=చిటునవ్వుచే, మందర=సొగసైన, విదనా
రవింద=ముఖపద్మముగలది, అగు భీమనందన=అయిన దమయంతి, హస్తారవిం
దంబులు=కరపద్మములు, మోడ్చి=ముకుళించి, సంక్రందనున్ =దేవేంద్రుని, త
లంచి=స్మరించుకొని, వందనంబు=నమస్కారమును, అచరించి=చేసి, తత్సందే
శహరిణిన్ =ఆదేవేంద్రుని దూతికను, కనుంగొని=చూచి, ఇట్లనియెన్ =ఇట్లు
పలికెను.

తా. స్పష్టము.

తే. వేదములు నాల్గు వేవేలవిధులఁ బొగడ
మనము పైగడెడువారమే యనిమిషేంద్రు
వేడికొనియెడఁ జగురాకుఁబోడి నిన్ను
హరిగుఱు స్తుతినాహసిక్యంబు మాను.

129

టీ. చిగురాకుఁబోడి=చిగురువంటిశరీరముగల యోచెలియా, వేదములు, నా
 ల్లు=నాల్గువేదములును, వేవేలవిధులన్=వేనవేల రీతులచే, బొగడన్=నుతింఘ
 చుండఁగా, అనిమిషేంద్రున్=దేవేంద్రుని, మనము=స్త్రీలమగు మనము, బొగ
 డెడువారమే=నుతింపఁగలమా, అనఁగా నుతింపలేమనుట, నిన్నున్, వేడుకొ
 నియెదన్=ప్రార్థించెదను, హాగుణస్తుతి నావాసిక్యంబు=దేవేంద్రుని గుణం
 బుల నుతించుటయందలి సాహసమును, మాను=విడుపుము, వేదముల నేకవిధ
 ముల నింద్రునిఁ బొగడుచుండఁగా, నాడువారమగుమనము బొగడుట కేపాటి
 వారము, కాన నిన్ను వేడుకొందును, ఇంద్రునిగుణములను వర్ణించుటకు సాహ
 సింపకుము. ఈచెప్పట దేవేంద్రునిగుణములు వర్ణనాతీతములు వానినిబొగడఁ
 దరముకాదని దూతికనుమందలించుచున్నట్లు తెలియఁబడుచున్నది. మఱియు,
 నా మెనలుని పరించియున్నదికానఁ, బరుడగు నింద్రునిగుణవర్ణనములను విన్న
 వో, వనపాతివ్రత్యమునకు లోపముగలుగు నేమోయని యూహించి యింద్రుని
 గుణముల దనయెడుట వర్ణింపవలదని చెప్పఁదలంచియు నట్లు చెప్పిన బాగుగ
 నుండదని యట్లుచెప్పక యింద్రుని గొప్పగుణములను వర్ణింపలేము మానుమని
 మానిపించెనని సూచితమగుచున్నది. ఇందువలన దమయంతి పాతివ్రత్యము
 తెల్లమగుచున్నది.

తా. స్పష్టము.

నీ. శ్రుతి నుతింపఁగ నీవు నీ నుతియించెదే యింద్రు

నతివ యీసాహసిక్యంబు మాను

నకలాత్మసాక్షికి నీ శతమన్యునకు వేల

చెప్పంగ వలయునే నీ చిత్తవృత్తి

హరియాజ్ఞలక్షించి నీ నాక్షుగోచ్చారపా

రువ్యభారమున కోరగుచునె జిహ్వా

.సంక్రందనునిదివ్యసందేశ వాక్యంబు

. . . ధరియింతు మాళిఁ బూదండఁ బోలే

తే. రాజునాఁగ నిజాంశసంశ్రేభువుఁడైన

జిహ్వునకు నేను బరిచర్య శేషయఁగలను

మున్నె నలునకు నన్నిచ్చుకొన్నదాన

నింక నొరునకు నెబ్బంగిరి నిత్తు చెవును.

130

టీ. శ్రుతి=వేదము; నుతింపఁగన్=స్తోత్రముచేయుచుండఁగా, నీవు, ఇంద్రున్=దేవేంద్రుని, నుతియించెనే=స్తోత్రము చేయుదువా, అనఁగా నింద్రుని సద్గుణములను నుతింప వేదములకే సామర్థ్యముకలదు కాని నీవంటిదాని కది యెట్లు లభించుననిభాషము. అతివ=ఓలలనా!, ఈసాహసిక్యంబు=ఈసాహసమును, మాను=విడిచి పెట్టు, సకలాత్త సాక్షికిఁ=అన్ని జీవులకు సాక్షిభూతుఁడయిన, శతమన్యనకుఁ=దేవేంద్రునకు, చిత్తవృత్తి=నామనోవ్యాపారమును, వేఱు = ప్రత్యేకముగా, చెప్పంగఁ, ఎలయు నే=చెప్ప నవసరముండునా, అనఁగా, నింద్రుఁడు నను స్తప్రపాణులకు సాక్షిభూతుఁడై తదీయచిత్తవృత్తులను దెలిసికొనియే యుండునుగాన నతఁడు నాచిత్తవృత్తినిగూడఁ దెలిసికొనియే యుండును. ఇందువిషయమై ప్రత్యేకముగాఁ జెప్పవలసిన యవసరము లేదనిభాషము. సారి యాజ్ఞ=ఇంద్రునియొక్క యాజ్ఞ, లక్షింది=తెలిసికొని, నాక్షర... భారమునకుఁ - నాక్షర="న" యనెడు యక్షరమును, ఉచ్చార=ఉచ్చరించుట యందలి, పౌరుష్యభారమునకుఁ=కాశిన్యాతిశయమునకు, జిహ్వ=నాలుక, ఓరుచునే=సహించునా, అనఁగా నింద్రునివంటి యుత్తమోత్తముని యాజ్ఞను శిరసాహింపవలసినదేకాని తదాజ్ఞకు బ్రతిషేధవాచియగు సకారము నుచ్చరించుటకు నెఱినాలుక సహింపఁగలుగును. ఎవ్వరు నట్టివానియాజ్ఞను బ్రతిషేధింపలేరని ఫలితార్థము. సంక్రందనుని ..వాక్యంబుఁ=దేవేంద్రునియొక్క, దివ్య=శ్రేష్ఠమైన, సందేశవాక్యంబు=సందేశవచనమును, పూదండఁబోలెఁ=పూలదండనువలెను, మాళిఁ=శిరస్సునందు, ధరియింతుఁ=తాల్చెదను, రాజునాఁగఁ=రాజశబ్దముచే చెప్పఁబడుచు, నిజాంశసంప్రభుఁడు=తనయొక్కయంశముచే జనించినవాఁడు, వివజిహ్వునకుఁ=వినట్టి దేవేంద్రునకు, నేను, పరిచర్య=సేవను, చేయఁగలను. ఓయింద్రదూతికా! యింద్రునిఁ బ్రత్యక్షముగా నిరియింపలేక

పోయినను, స్తో “అష్టభిశ్చ సురేంద్రాణాం మాత్రాభి ర్నిర్నితోన్మప’యను
టంబట్టి దదీయాంశముచే జన్మించినరాజునుదప్పకవరింతును. ఇంద్రాంశముచే జ
నించినరాజును వరించుట యింద్రునివరించుటవంటిదే గనుక నతనియాజ్ఞ నుల్లం
ఘింపకపోవుట స్పష్టమగుచున్నది. మున్నే = ఇంద్రుడుసందేశమంపుటకు పూ
ర్వమే, నన్ను, నలునకు, ఇచ్చుకొన్నదాన = అర్పించుకొంటిని, ఇం
క = ఇప్పుడు, ఒరునకు = మరియొకనికి, ఎబ్బంగి = ఏరీతిగా; ఇత్తు = అర్పిం
చుకొనఁగలను, చెప్పుమా.

ఈపద్యము మూడవపాదమున “అక్షరోచ్చారపారుష్యభారమునకు” అని
యచ్చుప్రతులలోను, మాక్షరోచ్చారపారుష్యభారమునకు” అని వ్రాత
ప్రతులలోను ద్వివిధముగాఁ బాఠముగా నవచ్చుచున్నను “నకారపారుష్యముపై
తిజిష్వా” అను సంస్కృతిపాఠము ననుసరించి యిటు “నాక్షరోచ్చారపారు
ష్యభారమునకు” అనుట యుత్తమమనితిలంచి అట్లు సవరణచేయఁబడెను.

తా. ఓ చెలియా ! వేదములచే నుతింపవలసినయింద్రుని మనము నుతింపలే
ము. కాన నతని నుతింప సాహసింపకుము. ఇంద్రుడు సకలజీవులకు సాక్షియై
యుండును గనుక నాచిత్తివృత్తినిగూడ చెలిసికోఁగలఁడు. ఇందువిషయమై ప్ర
త్యేకముగా జెప్ప నవసరములేదు. ఇంద్రాజ్ఞను సంపలుజేయవలసినదేకాని చే
యనని నిషేధింప వెనకి నోరువచ్చును? దేవేంద్రునికాసనమును పూలదం
డనువలెను శిరమునందు ధరింతును. నేను బ్రత్యక్షముగా నింద్రుని వరింపలేకపో
యినను నిజాంశముచే భూమిలో రాజుగా నుదయించినయింద్రుని నేవేజేసెద
ను. ఇంతకుమున్నే నన్ను నలున కర్పించుకొంటిని. ఇక నొరులకిచ్చుకొనలేను.
తే. నలుని వరియింపఁ గోరెడునాకు నిప్పు

డింద్రుపలుకు లయుక్తంబు ర్ లింపు గావు

గామనుఖములు నిర్వాణకామమతికి

గరము రుచియింపకునికి యుక్తంబకాదె.

181

టీ. నలుని, వరియింప = పెండ్లియాడుటకు, గోరెడునాకు =
అభిలషించుచున్నాను, ఇప్పుడు = ఈసమయమందు, ఇంద్రుపలుకులు = దే

నేంద్రునిమాటలు, అయ్యుక్తంబులు=తగవు, ఇంపునావు=ఇష్టముగావు లేక రుచింపవు, నిర్వాణకామమతికి = మోక్షసుఖము నజేక్షించువానికి, కామసుఖములు=ఇంద్రియసుఖములు; కరము = మిక్కిలి, రుచింపక, ఉనికి=ఇష్టపడక పోవుట, యుక్తంబుకాదె=తిగదా అనఁగాఁ దగుననుట.

తా. ఓసుందరీ! నిరతిశయమైన మోక్షసుఖము కోరుచున్నవాని కింద్రియసుఖములు రుచింపనట్లు నిరతిశయసౌఖ్యదాయకుఁడగు నటనివరింపఁ గోరుచున్న నాకు నింద్రుపలుకులు వినఁదగవు. మఱియు రుచింపవు.

మ. ఇల వర్షంబులలోన భారతము భూయిష్ఠంబు నాల్గొశ్రమంబులలోన గృహమేధియాశ్రమమునుంబోలెంబయోజాక్షియి, చ్చలఁగావించెద భర్తృభక్తిగరిమ శర్వోర్తి కివ్వారని ర్మలధర్మాగమమర్తనర్మసఖిసమ్యక్ కర్మ కాండంబులన్ . 132

టీ. పయోజాక్షి = పన్నములవంటి నేత్రములు గలిగిన ఓచెలియా! నాల్గొశ్రమంబులలోన = బ్రహ్మచర్య, గార్హస్థ్య, వానప్రస్థ, సన్న్యాసములనెడి యాశ్రమములనాల్గింటిలోను; గృహమేధియాశ్రమమునుంబోలెన్ = గృహస్థాశ్రమమువలెనే; ఇలన్ = భూలోకమునఁగల, వర్షంబులలోన్ = ఇలావృతాదులగు వర్షములలో, భారతము=భరతవర్షము, భూయిష్ఠంబు = శ్రేష్ఠమైనది, ఇటన్=(అధ్యాహారము) ఈభారతివర్షమునందు, గృహస్థాశ్రమము నవలంబించినదాననై, భర్తృభక్తిగరిమ = పతిభక్తిపెంపుచే, కర్మ...కాండంబులన్ = శర్వోర్తి=సుఖపరంపరలచే, కివ్వార = చిత్రితమైన, అనఁగా సుఖపరంపరలను కలిగించునదనుట, నిర్మల=స్వచ్ఛమైన, ధర్మగమమర్మ=ధర్మశాస్త్రరహస్యములకు, సర్వసఖి=ప్రియస్నేహితులైన, అనఁగా విరుద్ధములుకావనుట, సమ్యక్ = లెస్సయైన లేక మేలుకలిగించెడు, కర్మ కాండంబులన్ = క్రియాకలాపములను, ఇచ్చలన్ = కోర్కులచే, కావించెదన్ = ఒనర్చెదను. ఈచెప్పటచే దమయంతి నలుని వరించి స్వర్గసుఖదాయకములైనధర్మము నాచరించి తిత్సహాయమున స్వర్గలోకమునకుఁ బోవలంచెనుగాని నిరాయాసముగా లభించుచున్న ను నింద్రునివరించి స్వర్గసుఖ మనుభవింపఁదలంపలేదని తెలియవచ్చుచున్నది.

తా. ఓసుందరీ ! చతురాశ్రమములలో గృహస్థాశ్రమము శ్రేష్ఠమైనట్లు పర్వములలో భారతపర్వము మిగులశ్రేష్ఠమైనది. నే నీ భారతపర్వమున, గృహస్థాశ్రమముననుండి పతిభక్తి పెంపుచే సుఖపరంపరలను గలిగించుననియు ధర్మశాస్త్రములకు విరుద్ధములు గానివియు నగుయుక్తకర్తృకలాపమును గోర్కులతో కావించును.

అవ. ఓదమయంతీ ! భూలోకములోనంబోలె స్వర్గమందుఁ గూడ సుఖధర్మములుకలవుగాని లేకపోలే దనుప్రశ్నమునకు నీ పద్యముచే సమాధానము చెప్పుచున్నది.

ఉ. శర్మమెకాని అన్విబుధసద్గమనందుఁ దలంచిమాడఁగా
ధర్మము సేయలే దిచట శర్మముసేయఁగ నిర్విశంకతి
శర్మమునొందనుంగలదుఁశర్మముధర్మముఁగాంచుటొప్పనో
శర్మముగాంచుటొప్పనోవిచారము సేయుము నెమ్మనంబునన్

టీ. తలంచి, మాడఁగా = తరిచితిరిచి యాలోచింపఁగా, అన్విబుధసద్గమనంబు = అన్వర్తనమునందు, శర్మమెకాని = సుఖమనుభవించుటెకాని, ధర్మము; చేయ = చేయుటకు, లేదు, అనఁగా నీ భూలోకమున ధర్మము లాచరించి యనుపాసమున స్వర్గమునకుఁ బోయి యందు స్వవిహితకర్మజని తమలగు సుఖము లనుభవింపవలసినదేగాని యట నింకను సుఖమును కలిగించు ధర్మముల నాచరింప వలనుపడదని భావము, ఇనట = ఈలోకమునందు, నిర్విశంకతి = నిస్సందేహముగా, ధర్మము, చేయఁగి = చేయుటకును, శర్మము = సుఖమును, ఒందను = పొందుటకును, కలదు, శర్మము = సుఖమును, ధర్మము, కాంచుట = పొందుట, ఒప్పనో = తగునో, శర్మము = శేవలసుఖమును, కాంచుట = పొందుట, ఒప్పనో = తగునో, నెమ్మనమ్మన = నిండుమనంతో, విచారము సేయుము = ఆలోచింపుము.

తా. ఓసుందరీ! భూలోకముకంటె స్వర్గలోకము త్తమముకాదు. ఆలోచింపఁగా నాస్వర్గమందు సుఖమనుభవించుటయేకాని, సుఖజనకములగు ధర్మము

లాచరింప విలనుపడెడు. ఈలోకమందో నిన్సందేహముగా సుఖజనకమగు ధర్మము నాచరింపవచ్చును. సుఖము ననభవింపవచ్చును. కావున సుఖమును, సుఖజనకమగు ధర్మమును సంపాదించఁదగియున్న లోకమే మంచిదో, ఇదివఱకాచరింపఁబడిన ధర్మములవలన గలుగు సుఖములనుమాత్రమే యిచ్చు స్వర్గలోకమే మంచిదో, నీవేయోజింపుము.

క. ఇందుండి యూర్ధ్వగతియును

నందుండి యధోగతియును శీ ననసానమునన్

బొందును సజ్జనుఁ డిందును

నందును గలవాసి చూడఁగమా డెందమునన్.

134

టీ. సజ్జనుఁడు=మంచివాఁడు, అనసానమునన్=అంతమందు, ఇందుండి=ఈలోకమునుండి, ఊర్ధ్వగతియును=ఊర్ధ్వగమనమును, అందుండి=ఆలోకమునుండి, అధోగతియును=అధోగతిపాలగుటయు, కింఁకున్=బొందును, డెందమునన్=మనస్సునందు, ఇందున్=ఈభూలోకమునందును, అందున్=ఆస్వర్గలోకమునందును, కలవాసి=ఉన్నతారతమ్యమును, చూడఁగమా=పరీక్షింపుమా, అధోగతిపాలునేయుస్వర్గలోకముకంటె నూర్ధ్వలోకగమనము గలిగించెడు భూలోకమే యుత్తమమని భావము.

తా. ఓసుందరీ! సజ్జనుఁ డంతమందు యీలోకమునుండి యుత్తమగతిఁజెందును. ఆలోకమునుండి యధోగతిపాలగును. ఈరెండులోకములందుఁ గలతారతమ్యము నాలోచించిన నేలోకము మంచిదో నీకే తెలియును.

ఉ. ఆతత మైనకర్మగతి శీ నాయువు వీడ్కొనునప్పు డాత్మలోఁ గాతుక మావహించునది శీ గావున నాకసుఖం బపథ్యమా పాతసుఖోన్ముఖుం డయినశీపంచజనుండు భజించు దానిఁ గామాతురితాతి రేకమున శీ నార్యుల కింపవు దర్పకారముల్.

టీ. ఆతతము = విస్తారమైనది, వినకర్మగతి= వినట్టికర్మము గతించుట చేత, అయువు = ఆయుర్దాయము, వీడ్కొనునప్పుడు = చెల్లునప్పుడు, ఆత్మ

లోక = మనమునందు, కాతుకము = క్రొత్తివస్తువుల ననుభవింపవలెనన్న కోరికను, ఆపహించునది = కలిగించునది, కావునక, నాకసుఖంబు = స్వర్గ లోకసుఖము, అపథ్యము = హితకరముగాదు, అపాతిసుఖోన్ముఖుండు - అపాత = ప్రారంభమునందు, సుఖోన్ముఖుండు = సుఖముల కున్ముఖుండు, ఐన, పంచజ ముండు = విసట్టిసామాన్యపురుషుండు, దానిక = ఆస్వర్గసుఖమును, కామాతురి తాతిరేకమునక - కామ = కోర్కెయందలి, ఆతురితాతిరేకమునక = తొందర యొక్క యతిశయముచేతను, భజించుక = కోరును, తత్ప్రకారముల్ = ఆరీతు లు, నాయ్యులకుక = నీచులకు, ఇంపగుక = ఇవ్వమగును. అపథ్యాన్నభోజనాదు లవలె నాసన్నానాశన కలదగుటచే నాకభోగమును బుద్ధిమంతు లంగీకరింప రని భావము.

తా. ఓసుందరీ! కర్మసంపాదితమైన యాయువు పోయినప్పుడే యది సం ప్రాప్తమగుచుండునుగనుక నాకసుఖ మెంతమాత్రము హితకరముకాదు ప్రారంభ కాలమునందే సుఖాభిలాషగల సామాన్యజనుండు దానిని కోరుచుండును. అట్టిమార్గములన్నియుఁ గామాభిలాషులైన నీచులకే రుచించుచుండునుగాని తక్కినవారికి రుచింపవు.

వ. అనిపలికి యింద్రదూతికానాక్యంబులకు మనసుపెట్టిన భో టికత్తియలతలం వెఱింగి వారివదనంబులు వీక్షించియిట్లనియె.

టీ. అని, పలికి = ఇంద్రదూతికకుఁ బ్రత్యుత్తరమిచ్చి, ఇంద్ర...నాక్యం బులకుక = ఇంద్రదూతిక పలికిన నాక్యములకు, మనసుపెట్టిన = ఇప్తపడిన, భో టికత్తియలతలంపు = చెలికత్తెల యభిప్రాయమును, ఎఱింగి = తెలిసికొని, వారి వదనంబులు = వారిముఖంబులు, వీక్షించి = చూచి, ఇట్లనియెక = ఇట్లుపలికెను.

తే. మీతలం పే నెఱుంగుదు శ మిన్నకుండుఁ

డంబుజాననలార ! యాశయాస ముడిగి

యే ననాదినంచారిణి శ యైనయాత్మ

హేతుపంక్తికి విధికి న శ ధీనబుద్ధి.

137. అంబుజాననలార = పద్మమువంటి యుఖంబులుగల చెలిమికి త్రియలార,
మితలంపు = మిత్రులైన సాయమును, ఏను, ఎఱుంగుదున్, ఆయాసము = ప్రయా
సము, ఉడిగి = విడిచి, మిన్నకుండుడు = ఊరకుండుడు, ఏను, అనాదినంచా
రిణి = అనాదిగా వచ్చుచున్నది, ఐనయాత్త హేతుపంక్తికి = అయినట్టి నాదే
హపరంపరలకుఁ గారణములగు కర్మసరంపరిలకును, విధికి = దైవమునకును,
అధీనబుద్ధికి - అధీన = లోబడిన, బుద్ధికి = బుద్ధిగలదానను.

తా. ఓ చెలికత్తెలారా! మితలంపు నేనెఱుంగుదు, మాటలాడ శ్రమప
డక యూరకుండుడు. నేననాదిగా జన్మహేతువులై వచ్చుచున్న కర్మస
రంపరలకును, దైవమునకును లోబడినదానను గాని స్వతంత్రముగాను.

కాన నాకు పశేషింప నవసరములేదు.

క. నియతి యచేతన యఖిలము

నియతిపరాధీన మిట్టినిజ మెఱిగినచో

నియతివశున్ నియమించుట

నియతిగుఱించి గర్హనేత 3 నిష్ఫల మరయన్.

138

టీ. అరయన్ = అలోచింపఁగా, నియతి = దైవము, అచేతన = చేతనము
లేనిది, అఖిలము = సమస్తము లోకము, నియతిపరాధీనము = దైవాధీనమయి
నది, ఇట్టినిజము = సమస్తము దైవాధీనమైనదన్న సత్యమును, ఎఱిగినచో =
తెలిసికొన్నచో, నియతివశున్ = దైవాధీనుని, నియమించుట = శాసించుటయు,
నియతిగుఱించి = దైవమునుగూర్చి, గర్హనేత = నిందించుటయు, నిష్ఫలము =
వ్యర్థము.

తా. దైవమచేతనము. సమస్తము దైవమునకి ధీనమయియుండును. ఇట్టి
సత్యమును తెలిసికొన్నచో నియతి కధీనమయియుండుటచే బరతిత్రమగును
గాన నట్టిదానిని నిందించుటయు, నచేతనమయిన దైవమును నిందించుటయు
నాలోచింప వ్యర్థము.

క. లోకంబున నాకీటం

బాకైటభవైరి యెల్లరయాత్మలకు నభీ

ప్రాకాంక్ష లోక చందమ

య్యాకీ తెఱుగంగవలదే రీ హృదయములోనన్.

139

టీ. లోకంబునన్ = ప్రపంచములో, ఆకీటంబు = పురుగు మొదలుకొని, ఆ కైటభ వైరి = విష్ణుమూర్తి పర్యంతమునుగల, ఎల్ల యాత్మలకున్ = ఎల్ల జీవులకును, అభిప్రాకాంక్షలు = ఇష్టవస్తువుల న పేక్షించుటలు, ఒక్కచందమ = ఒక్కవిధము గా నేయుండును. ఈకీలు = ఈమర్తము, హృదయములోనన్ = మనస్సులో, ఎఱుగంగవలదే = తెలికొనవలదా? పురుగు మొదలు విష్ణువుపర్యంతముగల సమస్త జీవులకుఁ దమతమముభిష్టవస్తువులు ప్రాప్తించినచో సమానమగు నానందంబునే చెందుదురు? దే. ప్రాప్తినికంటె నలుఁడన్నివిధంబులచేతను దక్కవనాఁడే యయినను నా కభిష్టండుగుటచే నధికిమగు నానందమే కలుగుచున్నది. ఇటు నికంటె గొప్పవాఁడయిన యింద్రుండు లభించినను నాకభిష్టండు కావే తువున నా కానందము కలుగ నేరదని భావము.

తా. లోకములోఁ బురుగు మొదలు విష్ణువువఱకుఁ గల సమస్త ప్రాణికోటికి వస్తువు లందములుకాకపోయినను జిన్నవయినను, సర్వపయోగములుగాఁ గానవచ్చుచున్నను, “లోకోభిన్నరుచిః” యన్నట్లు వారివారిమనంబులకు హితమయి విలభించినచో వారివారికిఁ బరిపూర్ణానందము కలుగును. ఈరహస్యము నందఱును దెలిసికొనవలయును.

తే. కొన్నిజీవులు చిదిపి తా ర్గ్లాటికి బ్రదుకు:

గొన్ని నునుపోగ వెన్నెల రీ గ్రోలి పొదిలు

భిన్నరుచు లై నవారికిఁ రీ బ్రీతి సరియ

తగవు గా దిందులోన నేరకతరగర్హ.

140

టీ. కొన్నిజీవులు = కొన్నిప్రాణులు, చిదిపి = ముక్కలుజేసి, తాల్ = తాల ను, కొటికి = తిని, బ్రదుకున్ = జీవించును, కొన్ని = మఱికొన్నిజీవులు, నునుపోగ వెన్నెలన్ = మృదువయి దీర్ఘమగు వెన్నెలను, గ్రోలి = త్రాచి, పొదిలు = విధిల్లును, భిన్నరుచులు = వేఱువేఱు రుచులుగలవి, వివవానికిన్ = వివజీవజంతు

పులకు, ప్రీతి=త్వప్రి, సరియ = సమానమే, ఇందులోక=ఇట్టివానిలో, ఏకగర్భ=ఒకదాని నిండించుట, తగవుగాదు=న్యాయముగాదు.

తా. సఖులారా! లోకములో కొన్ని జీవులు తాలుదిని బ్రదుకును, మ కొన్నియ్యదువగు వెన్నెలను దిని బ్రదుకును, వేఱువేఱు వస్తువుల కిష్టపడుచున జీవులకు తృప్తికెందుట సమానమే. వెన్నెలల గ్రోలువాని కెట్టిత్వప్రియు నె యానందము గల్గునో, రాలుదినువానికిఁగూడ నట్టిత్వప్రియు నట్టియానందః గల్గుచున్నది. వానిలో నొకదానిని నిండించుట' నెంతమాత్రము తగవుకాద కావున నింద్రుని విరించినవారి కెట్టియానందము గల్గునో నలునివిరించిన నా నట్టియానందమే గల్గును. అట్లుండ నలుని విరించి యింద్రుని తిరస్కరించినం లకు మీ రన్యథా తలంతురేల?

తే. అగ్రమార్గజాగ్రన్నిభృతాపదంధు

బంధుసంరక్షణము పాడి శ బాంధవులకు

నైనకార్యంబు గానికార్యమును దెలిసి

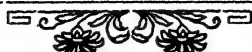
యాడుఁడా యేను మీమాట శ కడ్డమాడ.

14

టీ. అగ్ర...రక్షణము-అగ్రమార్గ=మార్గముయొక్క పురోభాగమునంద జాగ్రత్=ప్రకాశించుచున్న, అనఁగా సమీపమున నున్నదనుట, నిభృతః నియతమైన, ఆపదంధు = ఆపదయ నెడు కూపముగల, బంధు=చుట్టములను సంరక్షణము=రక్షించుట, బాంధవులకు=చుట్టములకు, పాడి = న్యాయము అనఁగా మార్గమధ్యమందున్న కూపమునుజూడక యందుఁ గూలుటకు సిద్ధము! నువ్వు వానిని దప్పించి రక్షించినట్లు బంధువులు తమచుట్టములకు సమీపించియ న్నయాపదనుండి వారిని తప్పించుట న్యాయమనిభావము. ఐనకార్యంబు= ఇదివఱకు జరిగినకార్యమును, గానికార్యమును=చుందుకాఁబోవుకార్యమును లేక; ఐనకార్యంబు=తగినకార్యమును, గానికార్యమును = తగినకార్యము ను, తెలిసి=ఎఱిగి, అడుఁడా=మాటలాడుదీ; ఏను=నేను, మీమాటకుక=మీ వాక్యమునకు; అడ్డమాడక=అటంకముచెప్పను.

357. ఒక చెలియ నేకేంద్రునే వంపునుఁగా
దమయంతి సలునే వడింతునని చెప్పట.

తా. ఓ చెలులారా ! మర్గము నెదుటిభాగముననున్న కూపమునుజూడ క యందుఁబడి చావసిద్ధులైన బంధువులను రక్షించుట పొడియైనట్లు ముందు సమాపించుచున్న యాపదల నెఱుంగక యందుఁబడి చావసిద్ధముగానున్న బంధువులనురక్షించుట బంధువునకు హిత మైన కార్యము. కావుననే నట్టియాపదకొంద సిద్ధముగానున్నచో జుట్టాలగుమీరు నన్నందుండి తప్పించి రక్షించుట యుచితమే. కాని నే నట్టిస్థితిని బొందనప్పుడు మీయీయాపదేశంబులతో నేమిప్రయోజనము? ఇదియునుంగాక తగిన కార్యమేదియో ; తగని కార్యమేదియో చక్కఁగ తెలిసికొని మాటలాడుఁడు. అట్లయినచో మీమాట కే సంతమాత్ర మాటంకము చెప్పను.

వ. అని సఖులనెల్ల నివారింది పురుషాచారదూతికం గనుంగొని మఱియు నిట్లనియె. 142

టీ. సులభము.

ఉ. స్వర్పతిచిత్తవృత్తి గలుగఁపత్వమునొందునో యన్భయంబు నా కేర్పడలేదు విన్న దివిశేష్యరదూతిక ! సప్తతంతుభాగార్పణ మాచరించి కర శ్రీమాదరణంబున నేను రాజకందర్పఁడునై షధాధిపుఁడననుపాస్తియొనర్పఁజాలుటన్.

టీ. ధివిశేష్యరదూతిక = ఓయింద్రదూతికా ! నేనును, రాజకందర్పఁడు = రాజులలో నందఁగాఁడగు; నై షధాధిపుఁడు = నలమహారాజును, కరము = మిక్కిలి, ఆదరణంబున = ప్రేమచేత; సప్తతంతుభాగార్పణము = యజ్ఞభాగసమర్పణను, ఆచరించి = చేసి, అనఁగా యజ్ఞభాగముల నర్పించి యవియర్థము. తక్కువ; ఆదేశేంద్రుననుట, ఉపాస్తి = ఉపాసన; ఒనర్పణ; చాలుటన్ = చేయఁగలిగియుండుటచే, స్వర్పతిచిత్తవృత్తి = ఇంద్రుని మనోవ్యాపారము; కలుషత్వము = కలంతను, ఒందునో = పొందు నేమో; అశుభయంబు = అన్నభయము; నాకున్, ఏర్పడన్ = స్పష్టముగా; లేదు.

తా. ఓయింద్రదూతికా ! నే నిట్లు తిరస్కరించుటవలన నింద్రునికిఁ గోపము వచ్చునన్నభయము నాకంతమాత్రములేదు, ఒకవేళఁ గోపమువచ్చినను నేను

నలమహారాజును వెదించి యతనితోఁగూడ యాగములనాచరించి యజ్ఞభాగముల నిద్రునకర్పించి యతనినుపాసనఁజేసి కోపమును శాంతింపఁజేయఁగలను.

చ. తనహృదయాధినాయకుని కీదక్కఁగఁదక్కింప సన్నుతింపఁగా వినుట పతివ్రతంబునకు శ్రీ విగ్రహమిట్టిది ధర్మశాస్త్రవాసన యటుగాన యోదివిజ శంభళి! యింకిటఁబట్టి నీకు మీయనిమిషరాజుపాదములశ్రయానసుమీమటియేమివల్కినన్.

టీ. ఓదివిజశంభళి=ఓ యింద్రదూతికా ! తనహృదయాధినాయకునిన్ = తనమనోనాయకుని, తక్కఁగన్ = తప్ప, తక్కింపన్ = మఱియొకనిని, సన్నుతింపఁగాన్ = నుతింపఁగా, వినుట=ఆలకించుట, పతివ్రతంబునకున్ = పాతివ్రత్యమునకు, విగ్రహము=విరోధి, అనఁగా భంగముకలిగించునదని యనుట, ధర్మశాస్త్రవాసన=ధర్మశాస్త్రముల సమాచారము, ఇట్టిది=ఇటువంటిది, అటుగానన్ = అకారణముచే, ఇంకిటఁబట్టిన్ = ఇంకమీఁద, మఱి=అధికము, ఏమిపల్కినన్ = ఏమిచెప్పినను, నీకున్, మీయనిమిషరాజు పాదములయానసుమీ=మీదేవేంద్రునిపాదములతోడని తెలుసుకొనుము.

తా. ఓయింద్రదూతికా! తనభర్తనుదక్క మఱొకని పెట్టించుచుండఁగా; విన్నచో నది పాతివ్రత్యమునకు భంగముకలిగించు నని ధర్మశాస్త్రసమృతము కావున నికమీఁద నీవేమియు మాటలాడకుము. అట్లుమాటలాడుదువేని, మీదేవేంద్రునిపాదములతోడు.

వ. అని తెగనాడి యచ్చేడియ నముచితప్రకారంబున బిడౌజను నిదూతికను వీడుకొల్పె. అగ్నియమవరుణుల సంచారికలునుఁ దమతమకు నదియ యుత్తరంబుగాఁ గైకొని యయ్యుత్తమాంగనం దగినతెఱంగున నామంత్రణంబుచేసి చనిరి. అంతర్హితుం డైనధరణీకాంతుం డావృత్తాంతంబంతయు నెఱింగి సంతోషభరితాంతఃకరణుండై యక్కాంతారత్నంబునుంగనుంగొనియె నప్పుడు.

టీ. అనితెగనాడి=ఇట్లుతిరస్కరించి; అచ్చేడియ=ఆదమయంతి, నముచి
తప్రకారంబున=తగినరీతిచే, బిడౌజసునిదూతికను=ఇంద్రదూతికను, వీడు
కొల్పె=పంపించెను. అగ్నియమవరుణుల సంచారికలును=అగ్నియమవరుణుల
దూతికలును, తమకుదమకు, 'అదియ=అయింద్రదూతికకుఁ జెప్పినదియే, ఉత్త
రంబుఁగా=ప్రత్యుత్తరంబుగా, కైకొని=చేసికొని, అయ్యుత్తమాంగన=
ఉత్తమురాలగు నానమయంతిని, తగినతెఱంగున=తగినరీతిచే, ఆమంత్రణం
బుచేసి=గౌరవముతో విడిచి; చనిరి=పోయిరి. అంతర్హితుండు=తిరస్కరించినవిద్య
చే, నొరులకుఁ గానఁబడకయున్నవాఁడు, ఐన ధర్మజీకాంతుండు=ఐననలమహా
రాజు, ఆపుత్రాంత్రుఁడు, అంతయు, ఎఱింగి, సంతోషభరితాంతఃకరణం
డై=సంతోషముచే నిండినచిత్తము కలవాడై, అక్కంతారత్నంబు=స్త్రీ
రత్నంబగు నాదమయంతిని; కనుగొనియె, అప్పుడు.

తే. ముదితక్రొమ్మేనికాంతిలో న మునిఁగె మొదల

సంత నానందరసవార్ధియందుఁ దేలి

బిదప నమ్మోదబాష్పాంబుబిందుధార

యందు నవగాహనముచేసె న నధిపుదృష్టి.

146

టీ. అధిపుదృష్టి=నలమహారాజుచూపులు, మొదల= మొట్టమొదట,
ముదితక్రొమ్మేనికాంతిలో=దమయంతియొక్క క్రొత్తశరీరకాంతిలో; మునిఁ
గె=ప్రసంగులిడెను, అంత=తరువాత, ఆనందరసవార్ధియందు=ఆనంద
రససముద్రమునందు, తేలిక=ఈడులాడెను, పిదప=తర్వాత, నమ్మో...
యందు=నమ్మోద=ఆనందమువలనఁగలిగిన, బాష్పాంబు = కన్నీటియొక్క;
బిందుధారయందు=బిందువులపంక్తియందు, అవగాహనముచేసె=స్నాన
మాడెను. అనగా నలమహారాజు మొదట దమయంతి ప్రత్యయవమును జూచి
తర్వాతఁ దాదృశదర్శనమునకు ఫలమైన యానందము ననుభవించి పిమ్మట నా
నందాతియమువలన నానందబాష్పము కలవాడాయెననిభావము. అలం—
పర్యాయోక్తి.

తా. నలుని మాపులు దమయంతియవయములనుజూచి తరువాత నందు
వలనఁ గలిగిన యానందసముద్రమునఁ దొప్పదోఁగి పిదప నానందబాష్పధార
యందుఁ దానములాడెను.

తే మానవతిమూర్తి యాపాదమస్తకముగఁ

దివుట వీక్షించి నిషధపురధీశశత్రుఁ

డవుడు బ్రహ్మద్వయప్రమోదాతిశాయి

మన్మథాద్వైతసుఖవార్ధి శ్రీమగ్నఁడయ్యె.

147

టీ. నిషధపురధీశశత్రుఁడు = నిషధదేశాధీశ్వరుఁడగు నలుఁడు, మానవతి
మూర్తి = దమయంతియొక్క యాకారమును, ఆపాదమస్తకముగఁ =
పాదముమొదలు శిఖపర్యంతము, తివుట = అక్కఱతో, వీక్షించి = చూచి,
అవుడు = ఆసమయమందు, బ్రహ్మ...మగ్నఁడు - బ్రహ్మద్వయ = అద్వితీయ
మైన లేక నిరుపమానమైన - బ్రహ్మసంబంధమయిన, ప్రమోద = ఆనందమును, ఆనఁ
గా బ్రహ్మనందమనుట, ఆతిశాయి = అతిక్రమించిన, మన్మథాద్వైతసుఖ = అ
ద్వితీయమైన మన్మథసుఖమనెడు, వార్ధి = సముద్రమందు, మగ్నఁడు = మునిగిని
వాడు, అయ్యె = ఆయెను. ఇట్లఁ గవిశ్వరుండు బ్రహ్మనందసుఖముకంటె మన్మ
థసుఖమే యధికమని ఎక్కాణించెను. అలం—పర్యాయోక్తి.

తా. నలుఁడు దమయంతి యాకారమును బాదాదిశిఖపర్యంతము వేడుక
తోజూచి యప్పుడు బ్రహ్మనందమును మించెడు మన్మథానందమును పొందెను.

చ. సుదతిముఖేందుమండలమురసాంపున రాగరసాంబురాశి య
భ్యుదయముఁ బొందియెంత యునుననుబ్బున వేలనతిక్రమించుడు

మదిగడు భీతిబొందినక్రమంబున భూవరుదృష్టి సేరె న

మనగజరాజయానకు చరమండలతుంగమహీధశృంగమున్.

టీ. సుదతి...సాంపున = సుదతి = మంచిదంతములు గల్గినదమయంతి
యొక్క, ముఖేందుమండలము = చంద్రమండలమువంటి ముఖముయొక్క,
సాంపున = కాంతిచేత, రాగరసాంబురాశి = దమయంతియందు జనించిన

యసురాగరసమనెడు సముద్రము, అభ్యుదయముక్ = అభివృద్ధిని, ఎంతయుక్ = మిక్కిలి, పొంది, ఉబ్బునక్ = అతిశయముచే, వేలక్ = తీరమును లేక గట్టును; అతిక్రమించుడుక్ = ఉల్లంఘించినతోడనే, భూవరదృష్టి = నలుని చూపు, మదిక్ = మనమునందు; కడుక్ = మిక్కిలి, భీతి = అసురాగ సముద్రమందు మునుగుదు నేమో యనుభయమును, పొందినక్రమమునక్ = పొందిన దేమోయనునట్లా; అప్పుద... శృంగముక్ - అప్పుదగజరాజయాన = మదకరీంద్రమువంటినడకగల యాదమయంతియొక్క, కుచమండల = స్తనమండలమనెడు; తుంగ = పొడుగయిన, మహీధ్ర = పర్వతముయొక్క; శృంగము = శిఖరము; చేరెక్ = చేరెన గంగా; చంద్రోదయకాలమున సముద్రము మిగులవృద్ధి జెంది, గట్టునతిక్రమించి వచ్చుచుండుటచూచి మనుష్యుడు మిక్కిలియున్నత మగుసలమును వాక్రయించినట్లు లనురాగసముద్ర మభివృద్ధిచెంది గట్టు నతిక్రమించి వచ్చుచుండుటనుజూచి, నలునిచూపులు దమయంతి స్తనములనెడు యున్నతపర్వతము వాక్రయించెనని భావము. మఱియు నతనిదృష్టి దమయంతి కుచములపై బడెనని ఫలితార్థము. అలం—సమాసోక్తి. ఉత్పేక్ష.

తా. దమయంతిముఖచంద్రబింబముయొక్క కాంతిచే, దమయంతియందున్నట్లైన, నలుని యసురాగసముద్రము మిక్కిలి యభివృద్ధిజెంది అతిశయముచే గట్టు నతిక్రమించెను. అదిచూచి నలునిదృష్టియాయసురాగసముద్రము తన్ను ముంచునన్నిభయముచేరింబోరె నత్యున్నతములగు దమయంతి స్తన పర్వతశిఖరములను జేరెను.

చ. మగువముఖేందునం దమృతశ్రమధ్యమునక మునుగంగఁ బాఠియో, మగువకుచద్వయంబునడుశ్రమం బడి రాయిడి దంద
సిల్లియో, మగువగభీరనాభిలీలమార్గము దూఱి పరిభ్రమించియో, సొగవున రాజనందనుని శ్రమూపులు నిల్పుదదంత రంబులన్.

149

టీ. రాజనందనునిచూపులు = నలరాజుదృష్టులు; మగువముఖేందునందుక్ = దమయంతిముఖచంద్రబింబమునందలి; అమృతమధ్యమునక్ = సుధారసము

లో, మునుఁగఁగఁ, పాటి, ఓ=మునిఁగిపోవుటంబట్టియో, మగువ, కుచద్వయం
 బునడుమఁ = దమయంతి స్తనద్వయముయొక్క నడుమను, పడి, రాయిడిఁ
 =రాపిడిచే, దంసనిల్లియో = అడఁగిపోవుటంబట్టియో; మగువ...మార్గము-
 మగువ=దమయంతియొక్క, గభీర=లోతైన, నాభిబిలమార్గము = నాభిరం
 ధ్రమార్గమున, దూఱి=ప్రవేశించి, పరిభ్రమించియో = భ్రాంతి చెందుటచేత
 నో; తదంతరంబులఁ = వానిమధ్యప్రదేశములందు, సోగపునఁ = పారవశ్య
 ముచే, నిల్చుఁ=నిల్చిపోవుచుండును. ఇట్లు గవీశ్వరుఁడు దమయంతియవియవ
 ములను జూచి నలునిదృష్టులు తనివిచెందక మగిడిరాలేకయుండఁగా నవి దమ
 యంతిముఖేందుగుధారసమందు మునిఁగిపోవుటచేతనో దమయంతి కుచద్వ
 యమధ్యమునఁ బడి రాపిడిచే నలఁతనొందుటచేతనో, దమయంతి నాభిబిలమును
 సొచ్చి భ్రాంతిచెంది దారి తెలియకపోవుటచేతనో మగిడిరాలేకపోవుచున్నది.
 లేనిచో దదీయాపయవములను జూచి వచ్చుట కింతవిశంబము గానేల యని
 యుత్పేక్షించెను.

తా. నలమహారాజుచూపులు దమయంతి ముఖచంద్రునియందుఁ దొలు
 కులాడుచున్న యమృతసముద్రమునందు మునిఁగిపోయియో లేక యా మెకుచ
 మండలములమధ్యమునఁబడి మిక్కిలి యిటిమికినిపోయి యలఁతనొందియో
 లేక యామెనాభిబిలమును జూచి భ్రాంతిఁజెంది దారి తెలిసికొనలేకపోయి
 యో పారవశ్యమున నిలిచిపోయెను.

ఉ. కాంతమెఱుంగుచన్నులకుఁగ్రమ్మటిక్రమ్మటివచ్చుచుండి యం
 గాంతరనన్నివేశముల శక్తై యటయేగియు నేగలేక భూ
 కాంతునిదృష్టి దిగ్భ్రమము శక్తైకొనఁబోలు బలే తదీయప
 ర్యంతమునం దలందినకురంగమదంబును జిమ్మఁజీకటిన్.150

టీ. భూకాంతునిదృష్టి= నలమహారాజుచూపులు, కాంత మెఱుంగుచన్ను
 లకుఁ = దమయంతియొక్క కాంతిమంతములగు చన్నులకు, క్రమ్మటి క్ర
 మ్మటి=మరలిమరలి, వచ్చుచుండి, అంగాంతరనన్నివేశములకై = ఇతరావయవ
 ములయొక్క ప్రదేశములకై, అట = ఆయాప్రదేశములకు, ఏగియున్ =

పోయియును, ఏగలేక = పోలేక, తదీయపర్యంతమునందున్ = ఆ స్తనముల యొక్క పార్శ్వములందు, అలందినకురంగమదంబు = పూసినకస్తూరియును, చిమ్మచీకటిన్ = గాఢాంధకారమునందు, బలేబలిరే, దిగ్భ్రమమున్ = దిగ్భ్రాంతిని, కైకొనఁబోలున్ = పొందినదికాఁబోలు. అనఁగా నతనిచూపులు దమయంతిసుందరపర్వుల స్తనములనువిడిచి మఱియొక యవయవమును జూడ నిష్పపడకుండెనని భావము.

తా. నలునిచూపులు దమయంతిమెఱుంగుపాలిండ్లకు మాటిమాటికి వచ్చుచు, మఱియొక యవయవమునకుఁ బోదలించియు వానివిడిచిపోలేక స్తనపర్యంతములందుఁ బూసినకస్తూరియును గాఢాంధకారమునందు దిగ్భ్రాంతి చెందినది కాఁబోలు. లేనిచో నాస్థలమునుండి మఱియొక స్థలమున కేల పోరాదు.

క. రమణీనితంబచక్ర

భ్రమణంబునఁ జిట్టదిరిగి నడఁ బాటియె భూ

రమణునిచూపు పరివ్వం

గ మొనర్చె దదూరుకదళిశకాస్తంభములన్ .

151

టీ. భూరమణునిచూపు = నలునిచూపు, రమణీనితంబ చక్రభ్రమణంబునన్ = దమయంతియొక్క నితంబమును చక్రముయొక్క తిరుగుటచేత, చిట్టదిరిగి=సుడిపడఁదిరిగి, పడన్, పాటియె=పడుటచేతనుగాఁబోలు, తదూరుకదళిశకాస్తంభములన్ = రంభాస్తంభసదృశములగు నాదమయంతి తొడలను, పరివ్వంగము ఒనర్చెన్ = కాగిలించుకొనెను. అనఁగా నలునిచూపు లా మొనితంబబింబమును జూచి యా మెయూరువులఁ జూడ నందుఁ బ్రవేశించినవని భావము.

తా. దమయంతి నితంబబింబ మనుచక్రము చిట్ట దిరుగుటచే దదాభేదుములగు చూపులుగూడఁ దిరిగిపోయి యావేగమును నిహింపలేక యచటనుండి క్రిందికి చాటి తదూరుకాండములను గాగిలించుకొనెను.

ఉ. నేత్రమ నేను జీరయును నేత్రమ చీరకునాశ్రయింపఁగాఁ
బాత్రతగల్గె నాకు నిట నేత్రత లేనని నామసామ్యవై

చిత్రితంబునఁ బలిమిఁ శ్రీజేకొనినట్టులు రాజదృష్టియా
క్షుత్రియకన్యచారుకటిరచక్రమునూరుయుగంబుదూకొనెన్.

టీ. నేను, శేత్రమన్ = శేత్రశబ్దవాచ్యమును, చీరయున్ = వస్త్రము
కూడ, శేత్రమన్ = శేత్రశబ్దముచే చెప్పబడినది; (మఱియు నాచ్ఛాదనమనియు
నర్థము.) చీరకున్ = వస్త్రమునకు, ఆశ్రయింపఁగాన్ = నితంబమును, నూరుయుగ్గ
మును నాశ్రయించుటకు, పాత్రతగ్లెన్ = అర్హతగ్లెను, నాకున్ = రాజదృష్టిక
నుట, ఇట = నితంబోరుయుగ్గమునందు, పాత్రత = ఆశ్రయింపయోగ్యత, లేదని,
నామసామ్యవైచిత్రితంబునన్ = నామసామ్యముయొక్క విచిత్రతవలన,
అనఁగా శేత్రశబ్దమునకుఁ గన్ననియు, వస్త్రమనియు, నర్థముగలదు కావున రెం
డును, శేత్రశబ్దవాచ్యత్వరూప సామ్యముగలవగుటచే ననిభావము. రాజదృ
ష్టి = నలంబుచూపు, బలిమిన్ = బలాత్కారముచే, చేకొనినట్టులు = దమయం
తనితంబోరుయుగ్గము నాశ్రయణముగైకొన్న దానివలెనే, ఆక్షుత్రియకన్య = ఆ
దమయంతియొక్క, కటిరచక్రమున్ = నితంబమండలమును, ఊరుయుగంబున్ =
తొడలజంటను, దూకొనెన్ = అంటుకొనిపోయెను. అనఁగా వస్త్ర మేవిధముగ
శేత్రమో (ఆచ్ఛాదనమో) నేను నట్లే శేత్రమనైయుండఁగా దమయంతినితం
బోరువుల నాశ్రయింపఁ జీరకేకాని నాశీలపాత్రతలేదో చూచెద ననునట్టులు
బలాత్కారముచే నా మెనితంబోరుయుగ్గమునం దాన క్తమాయెనని భావము.
మఱియు నలునిచూపులు దమయంతియూరువులను నితంబమును జూచుచున్నవని
ఫలితార్థము.

తా. వస్త్రమునకు శేత్రమను నామముగలదు. నాకు నట్టి నామముగలదు.
అట్లుండఁ జీరకు నాశ్రయణము గల్గియుండుటయు నాకులేకుండుటయు యొక్క
ముగాదు, నామసామ్యమువలన నాకు నట్టియాశ్రయణ ముండవలయును,
ననివలుకుచు, రాజదృష్టిబలాత్కారముచే తదాశ్రయణమును చేకొనునట్టులు
దమయంతి నితంబమందును నూరుయుగ్గమందును నాన క్తమయ్యెను.

వ. ఇత్రైఱింగున సఖిపరివారపరివృత యగునక్కంతం గనుంగొ
ని యంతర్గతంబున.

టీ. ఇతైఃగుణైః = ఈరీతిగా, సభీపరివారస్థిత = చెలిక తైలచేతను పరివారముచేతను బలిసియున్నది; అగునక్కంత = విసదమయంతిని, కనుగొని = నూచి, అంతర్గతంబున = మనంబున.

క. వితతాప్రతిమాకారా

ద్యుతరూపవిలాసవిభవభూషిత యగునీ

రతిబోటి తేటపఱుచుం

జతురాననహస్తశిల్పచాతుర్యంబున్.

154

టీ. వితతా... భూషిత - వితత = ప్రసిద్ధమైన, అప్రతిమ = సాటిలేని, ఆకార = ఆకారముయొక్కయు, అదృశ్యత = ఆశ్చర్యకరమైన, రూపవిలాస = సౌందర్యవిలాసముయొక్క, విభవ = సంపదచే, భూషిత = అలంకరింపబడినది, అగు నీరతిబోటి = విసయాదమయంతి, చతురాననహస్త చాతుర్యంబున్ - చతురానన = బ్రహ్మయొక్క, హస్త = చేతియొక్క; శిల్పచాతుర్యంబున్ = సృష్టివిశేషమందలి నేర్పరితనమును, తేటపఱుచున్ = ప్రకటనచేయును.

తా. ప్రసిద్ధమై నిరుపమానమైన, యవయవ సౌష్ఠవముయొక్కయు, నాశ్చర్యకరమైన సౌందర్యవిలాసముయొక్కయు సంపదచే, నలంకృతయైన యీ సుందరి బ్రహ్మయొక్కసృష్టిచాతుర్యమును, వెల్లడిచేయుచున్నది.

తే. యావనాంభోధరోద్భూత హావభావ

వారిధారాభిపూర్ణశృంగారసరసి

యబ్జభవసృష్టివిద్యారహస్యభూమి

నిఖిలలావణ్యనీమ యీనీరజాక్షి.

155

టీ. ఈనీరజాక్షి = ఈదమయంతి; యావన... సరసి - యావన = లేచ్రబాయమనెడు, అంభోధర = మేఘమువలన, ఉద్భూత = పుట్టిన, హావభావ = హావము భావముననెడు శృంగారవిలాసమునెడు, వారిధారా = నీటిధారలచే, అభిపూర్ణ = నిండిన, శృంగారసరసి = శృంగారప్రవాహము, అబ్జభవసృష్టివిద్యారహస్యభూమి - అబ్జభవ = బ్రహ్మయొక్క, సృష్టివిద్యారహస్య = సృష్టిచాతుర్య

రహస్యములకు, భూమి=నిలయమైనది, ఈశ్వరజాక్షి=ఈస్త్రీ, నిఖిలలావణ్య
 సీమ=సమస్తలావణ్యములకు నిధియైనది, అనగా నీదమయంతి మేఘమువలనఁ
 గలిగిన నీటిధారలచేఁ బరిపూర్ణముగా నిండినదివలెనే, యావనమువలనఁ గలిగిన
 హవభావాదిశృంగారవిలాసముచే నిండిన సౌందర్యముకలదనియు ; బ్రహ్మ
 సృష్టి రహస్యములకల్గ నిధియైనదనియు భావము.

తాత్పర్యము:—స్మృప్తము.

తే. సాటి జంటేటిజంబాలజాలమునకుఁ

బాటి నూత్నహరిద్రావిభంగమునకుఁ

దరము సౌదామినీదామరధామమునకుఁ

కరముఁ బాలుపొందుదీనియంగములకాంతి.

156

టీ. కరము=మిక్కిలి, పాలుపొందు=ప్రకాశించు, దీనియంగములకాంతి=
 ఈస్త్రీయొక్క యవయవములకాంతి, జంటేటిజంబాలజాలమునకుఁ = బం
 గారపురాశికి, సాటి=సమానము, నూత్నహరిద్రావిభంగమునకుఁ—నూత్న=
 కొత్తదైన; హరిద్రా=పసుపుయొక్క, విభంగమునకుఁ=భుజుకకు, పాటి=
 సమానము; సౌదామినీదామరధామమునకుఁ = మొఱపుమాలలయొక్కకాంతికి,
 తరము=సమానము;

తా. మిక్కిలి ప్రకాశించు నీదమయంతిదేహకాంతి బంగారమునకును, ప
 సుపునకును, మొఱపుగుంపులకాంతికిని సమమగును.

ఉ. చంచలనేత్రమేనినునుజాయకు సాటి యొనర్పఁగాదగుం

గాంచనకేతకీకుసుమగర్భదళంబులు ధూళిబ్రుంగవే

నంచితభీతి నీసరసీజాక్షితనుద్యుతి కోడి గాదె నే

వించెను వారిదుర్గ మరవిందవరాటకచక్రవాళముల్. 157

టీ. కాంచన...దళంబులు—కాంచన=బంగారపు, కేతకీకుసుమ=మొగలి
 పూవులయొక్క, గర్భదళంబులు = లోపలిరేకులు, ధూళి=పుష్పపరాగము
 లో, బ్రుంగవేసి=ముసుఁగకపోయినచో, అనగా నాధూళిసంబంధములేనిచో

ననుట. చంచల...చాయుక్ = చంచలనేత్ర = చలించునేత్రములుగల దమ యంతియొక్క, మేని=శరీరముయొక్క, నునుఁజాయుక్ = నున్ననికాంతికి, సాటి=సామ్యము, ఒనర్పఁగాఁదగుక్ = చేయఁదగును. ఈనరసిజాక్షితనుద్యుతి క్కీ = ఈదమయంతియొక్క తనుకాంతికి, ఓడి= లోఁబడిపోయి, అంచిత=అధికమైన, భీతిక్ కాదె=భీతిచేతనేకదా, అరవిందపరాటకచక్రవాళముల్ = అరవిందపరాటక=పద్మకర్ణికలయొక్క, చక్రవాళముల్ = సమూహములు, వారిదుర్గముక్ = జలదుర్గమును, నేవించెను=పొందెను.

తా. బంగారపు మొగలిపూవుల లోపలిదళములు తదీయపరాగసంస్కరము లేనిచో దమయంతిశరీరకాంతికి, సరిఁజేయవచ్చును. ఇంతియకాక తామరదుద్దులు దమయంతిశరీరకాంతి కోడిపోయి శత్రువులచేఁ బరాజితులైనప్పుడు దుర్గాశ్రయముజేసెడి రాజులపగిది మిక్కిలి భయముతో జలదుర్గమును బ్రవేశించినవి. లేనిచోఁ దామర రెల్లప్పుడు నీటిలోనే యుండనేల ?

తే. ఇంద్రుఁ డింతికి రక్షగా ర్ నిడఁగఁబోలు

నాభరణవజ్రమూర్తి వ్రజాయుధంబు

నాతఁ డంతటఁబోక బాణాసనంబు

నిఖామణిదీప్తి యనుపేర ర్ నిలుపఁబోలు.

158

టీ. ఇంద్రుఁడు=దేవేంద్రుఁడు, ఇంతికి = దమయంతికి, ఆభరణవజ్రమూర్తి = అలంకారరూపముగానున్న వజ్రములే యాకారముగాఁగల, వజ్రాయుధంబు = తనవజ్రాయుధమును, రక్షగాఁ, ఇడఁగఁబోలు=ఉంచెనుగాబోలును. అనఁగా దమయంతియం దభిలాషగలిగి యామె కితరులనుండి యపాయము గలుగకుండుటకై, రక్షనిమి త్రముంచిన వజ్రాయుధమో యునుట్లు దమయంతి దాల్చిన వజ్రమణిపంక్తి ప్రకాశించుచున్నదనిభావము. ఆతఁడు=ఆయంద్రుఁడు, అంతటఁబోక = అంతలో నూరకుండక, నిఖిలమణిదీప్తి యనుపేరక్ = సమస్తమణికాంతులనెదురేరితో, బాణాసనంబుక్ = తనచాపమునుగూడ, నిలుపఁబోలుక్ = ఉంచెనుగాఁబోలును, అనఁగా దమయంతి దాల్చిన యాభరణములందు రాణించుచున్న పలువిధములగు రత్నకాంతు లింద్రధనుస్సువలె నానావర్ణమిత్రమై యున్న మనిభావము.

తా. ఇందుఁడు దమయంతికి రక్షణఁజెట్టిన వజ్రాయుధమో యనునట్లు దమయంతి దాల్చిన వజ్రమణులును, నాపాటితో దమయంతికి రక్షణలదని పిమ్మట యుంచినచాపమో యనునట్లు దమయంతి దాల్చిన సమస్తరత్నముల కాంతియుఁ బ్రకాశించెను.

తే. నెమిలిపింఛముతోడ నీరమణివేణి

చెలిమిసేయుట బగగొంట ॥ దెలియ నరిది

యందుఁ బువ్వులబూజించినట్టి తెఱఁగు

సర్ధచంద్రప్రహరచిహ్నములకలిమి.

159

టీ. అందుఁ = ఆ నెమిలిపింఛమునందు, పూవుల = పుష్పములచే, పూజించినట్టి తెఱఁగు = పూజించినట్లులును, అర్ధ...కలిమి - అర్ధచంద్రప్రహర = మెడఁబట్టి గెంటుటలవలన కలిగిన, చిహ్నముల = గుఱుకులయొక్క, కలిమి, ఉండుటంబట్టి యు; ఈరమణివేణి = ఈదమయంతియొక్కజడ, నెమిలిపింఛముతోడ, చెలిమి చేయుటఁ = స్నేహముజేసియుండుటను, పగగొంట = శత్రుత్వము వహించి యుండుటను, తెలియఁ = తెలిసికొనుట, అరిది = అశక్త్యము, అనఁగా నెమిలి పింఛమందున్న పుష్పములవంటి మచ్చలను, దమయంతివేణి నెమిలిపింఛముతో స్నేహముచేసి, పూజించిన పుష్పములున్నట్లుగాను, నందున్న యర్ధచంద్రులవంటి మచ్చలను, నామెవేణి దానితోఁ బగగొని మెడఁబట్టిగెంటుటచే గలిగిన మచ్చలనఁగాను, నుత్పేక్షించెను. ఈచెప్పటచే, దమయంతివేణి నెమిలిపింఛముతో సమమైగాని, లేక దానిజయించిగాని యున్నదనిభావము.

తా. దమయంతివేణి, నెమిలిపింఛముతోఁ జెలిమిచేసియున్నదో, లేక పగగొనియున్నదో, తెలిసికోలేము. ఏమనఁగా నందు మైత్రిచే బూజఁజేసినపుష్పములొప్పున్నట్లు మచ్చలుగలవు. పగచే మెడఁబట్టిగెంటినట్లు చిహ్నములును గలవు. అందుచే నేభావమును పొందినదో తెలిసికొన నునుపడకున్నది.

తే. అలకతిమిరాభిదృశ్యసారలార్ధచంద్ర

మెలఁత యిది కృష్ణవక్షాస్త్వమీతియామ

దీని ప్రాపున నేల సాధింప కుండు ?

విషమ బాణుండు త్రిజగతీవిజయసిద్ధి.

102

టీ. అలక...చంద్ర-అలక=ముంగురుల నెడి, తిమిర=చీకటిచే, అభిద్యుక్త = చూడఁదగిన, ఫాల=లలాటము నెడి, అర్థచంద్ర=అర్థచంద్రుఁడుగల, మెలఁత ఇది=ఈదమయంతి, అనఁగా నిండుచంద్రునితోఁ బోల్పఁదగినదమయంతియై గము ముంగురుల నెడి చీకట్లచే సాఁ బాలావృతమగుటచే నామెలలాటమర్థఁ ద్రునివలె నున్నదని భావము. కృష్ణపక్షాష్టమి త్రియామ=కృష్ణపక్షాష్టమి నాఁ యె రాత్రివంటిది, కృష్ణపక్షాష్ట మిచంద్రునివంటిదగు నలకావృతయగు ఫాలా చంద్రుఁడుకలది కావున ఎటసామ్యము యు క్తమయినది. విషమ బాణుండు: మన్మథుఁడు, త్రిజగతీవిజయసిద్ధి=త్రిలోకజయప్రాప్తి, దీని ప్రాపునకో: కృష్ణపక్షాష్టమివలెనున్న దమయంతిసాయమున, ఏల=ఎందులకు, సాధింపకుండ ను=సాధింపమానును-అనఁగా సాధించుననుట. కృష్ణపక్షాష్టమినాఁడు కైత్రయ త్రయ బయలు వెడలినచో దప్పక జయసిద్ధి కలుగునని పండితులందురు. ఇంక లకుఁ బ్రమాణము. శ్లో॥ జయదావిజగీషాణాం యాత్రాయామసి తాష్టమి త్ర జేనాపిరోహిణ్యా జయయోగోయుతాయది॥

తా. ముంగురుల నెడి తిమిరముచేఁ జూడఁబడుచున్న ఫాలార్థచంద్రుఁడ గలదమయంతి కృష్ణపక్షాష్టమివంటిది. కావున దీనిసాయముచే మన్మథుఁడ ముల్లోకములను జయింపఁగలఁడు.

తే. హరునికోపాగ్నిఁ బొగచూరి శి మరునిచాప

మసిత కేసరపరివేష శి మైననాఁడు

హృదయమోహనశక్తి నీ శి యిందువదన

యంచితభూలతారేఖ శి కై నయుపమ.

టీ. మరునిచాపము = మన్మథధనుస్సు, హరునికోపాగ్ని = మహికోపాగ్ని హోత్రముచే, పొగచూరి = పొగఁబట్టి, అసిత కేసరపరివేషము.

ము=మండలముకలది, వివనాడు=వివకాలమునందె, హృదయమోహనశక్తి—
హృదయ=యువజన హృదయములను, మోహనశక్తి=మోహింపజేయు శక్తి
గల, ఈయిందువచన...రేఖకు— ఈయిందువచన = ఈదమయంతియొక్క,
అంచిత=ఓప్పచున్న, భూలతారేఖకు=కనుబొమకు, వినయుపమ=తగినయు
పమానము, సామాన్యముగాఁ గవులు మన్నధచాపమును స్త్రీలకనుబొమతోఁ బో
ల్చుచుండురు. కాన కనుబొమలు నల్లగాఁ గానవచ్చుచుండుటచే, మన్నఘని
విల్లయిన పుష్పముయొక్క కేసరములు హరునియనాగ్నిచే మన్నఘడు దహిం
పఁబడినకాలమందుఁ బొగచూరి నల్లఁబడియుండినప్పుడే యామదనచాపము
దమయంతికనుబొమలకుఁ దగినయుపమానమని భావము.

తా. మరునిచాపము హరుని నయనాగ్నిచేఁ బొగచూరి నల్లనికేసరములు
గలయప్పుడే జగన్మోహనాకారయగు సమయంతి కనుబొమకుఁ దగినయుపమా
నమగును.

తే. సాయకంబులు మూట ముగ్ధగము గెలువఁ

బాలుపెట్టి శేషించిన బాణయుగళి

మదనుఁ డేతద్ద్రుగంభోజోపదమునందు

గౌరవం బొప్ప బట్టంబు శీ గట్టఁ బోలు.

162

టీ. సాయకంబులు, మూట=మూడు బాణములచేతను, ముగ్ధగము=
మూడులోకములను, పాలుపెట్టి=ఆబాణత్రయంబునకుఁ బంచించిచ్చి, శేషిం
చినబాణయుగళి=మిగిలిన రెండుబాణములను, మదనుడు = మన్నఘడు,
ఏతద్ద్రుగంభోజపదమునందు= ఈ దమయంతి నేత్రపద్మములనెడి మహాస్థాన
మందు, గౌరవంబు ఓప్ప= గౌరవము కలుగునట్లుగా, పట్టంబు, కట్ట,
పోలు=పట్టాభిషేకము చేసెను గాఁబోలును? అనఁగా మన్నఘనికిఁ బాణ
ములైదు. అందులో మూడు మూడులోకములను జయింపఁగా నతఁ డామూ
టికి మూడులోకములను బంచించిచ్చి మిగిలినబాణముల రెండింటికిని నీదమ
యంతి తేత్రపద్మములనుపదంబులం దభిషేకముచేసెను గాఁబోలు. కావుననే

యామేనేత్రములు మన్తభాణములనె యుపజనహృదయంబులను సంచలింపఁ జేయుచున్నవని భావము.

తా. మన్తగుండె తనభాణములతో మూడు మూడులోకములను జయిం పఁగా వానికి వానిని బంచియిచ్చి తక్కినరెండుభాణములకును దమయంతి నే త్రపస్సు లనుపదములందుంచి పట్టాభిషేకముచేసెను గాఁబోలు.

తే. అతివ ముష్టిప్రతిగ్రహశ్రద్ధావలగ్న

సంధ్యములేదు వలరాజు శ చాపయస్త్రి

యట్టుగాకున్నఁ గురియంగ శ నెట్టునేర్చె

బ్రహ్మతీశాతకటాక్షనారాచవృష్టి.

163

టీ. ముష్టి...లగ్న-ముష్టి = పిడికిలిచే, ప్రతిగ్రహ = గ్రహించుటకు, లేక పట్టుకొనుటకు, అగ్ని=తగ్గి, అనిలగ్న=సమముగల, అతివ=ఈదమయంతి, వలరాజు చాపయస్త్రి=మన్తగునిచాపమే, సందియము, లేదు, అట్టుగాకున్న = దమయంతి మన్తగునిచాపమే కానిచో, ప్రకృతి...వృష్టి—ప్రకృతి=స్వభా వముచేత, శాత=వాడియయిన, కటాక్ష=కడకంటిచూపులను, నారాచ=భా ణములయొక్క, వృష్టి=వర్షమును, కరియంగ=వర్షించుటకు, ఎట్టునే ర్చె = ఏరీతి నేర్వఁగలిగెను. ఈచెప్పటచే దమయంతినడుము పిడికిటిలోని కిముడుచున్నదనియు, నామేశ్వరము మన్తభస్మనుపువలె నున్నదనియు, నామే చూపులు మరునారాచములవలె దీక్షయులయినవియుఁ దెల్లమగుచున్నది.

తా. పిడికిటిలోని కిముడుచున్న నడుముగలదమయంతి మన్తభావ మను టకు సందియములేదు. అది సత్యముకానిచో స్వభావముచేతఁ దీవ్రములగు శ డకంటిచూపులనెడి భాణవర్షము నేలగురియించును?

క. చలదింద్రసీలగోళా

మలకోమలతారతార మండలములు ప

క్షులము లుపాంతశ్చేతం

బులు చపలము లార! మెఱుంగుఁబోడినయనముల్. 164

టీ. పక్షులు = దట్టమగు కనుఁజెప్పవెందుకలు కలవియు, ఉపాంతశ్వేతఁబులు = ప్రాంతప్రవేశముందుఁ దెల్లఁపనముకలవియు, చపలములు = మిగులఁ జంచులస్వభావములు గలవియు, మెఱుంగుఁబోడినయనముల్ = అయిన దమయంతినేత్రములు, చలత్... మండలములు = చలించు మన్ను, ఇంద్రనీలగోళ = ఇంద్రనీలరంగుణి గోళకలరంగుణ, అమల = స్వచ్ఛములు, కోమల = మృదుముఁగియు, తార = స్థూలములు, తారమండలములు = వర్తులమగు నల్లగ్రుడ్లుంబియు, తార = ఎం గూళ్ళర్చును గొలుపుచున్నవి

తా సాంక్షికుని జెప్పవెందుకలుగలిగి ప్రాంతములందుఁ జంద్రకాంతివలె శ్వేతములు చపలములు చమయంతినేత్రములు, చలించుచున్నయింద్రనీల గోళకలరంగుణ స్థూలములగు నల్లగ్రుడ్లుకలిగి గూళ్ళర్చును గొలుపుచున్నవి

మ. దళదిందీవరికాంతిఁ బంచుదిశిరత్వకృపనానంతరే

జ్వలరంభాతరుగర్భసంఘటలసకచ్ఛాయాకలాపంబుతోఁ

గలయంగూర్చి చతుర్ముఖుడొసరిచెంక గాబోలు నాకర్ణశ

ష్ఠులికాపాంగములైనయీదిగురుభాగకుంబోడినేత్రాబ్జముల్.

టీ. పంచుర్ముఖుడు = (జన్మ, కర్ణశుక్లిలికాపాంగములు = కర్ణాంతములమును వ్యాపించి ప్రాంతములకి, విసూచిగురుభాగకుంబోడినేత్రాబ్జముల్ = అయిట్టి సమయంతియొక్కనే పక్షులు, దళదిందీవరికాంతి = వికసించిన నల్లఁగిలువయొక్క కాంతి, పంచు = కలాపంబుతోఁ - పంచు = అయిదామున, సక = వశి యయొక్క, త్విక్ = చర్మములను, అనఁగాఁ జైనున్నలోకముల పట, పాపనా = జ్వలఁగొట్టుటయొక్క, అంతరి = తరువాత, ఉజ్వల = ప్రకాశించుచున్న, రంగు = అంతఃపట్టుటయొక్క, గర్భసంఘట = లోపలనున్నవట్టుటయొక్క, పసత్ - ప్రకాశించుచున్న, ఛాయా = కాంతియొక్క, కలాపంబుతోఁ = సుషుదాయముతో, కలయక్, కూర్చి = చేర్చి, ఒసరించెన్, కాఁబోలున్ = చేసెను గాఁబోలును.

తా. బ్రహ్మ కర్ణాంతమువఱకు వ్యాపించిన పమయంతి నేత్రములు వికసించిన నల్లఁగలువల కాంతిపుంజమును, రంభాగర్థదశ గుల కాంతిసమదాయమును జేర్చి సృజించెను గాఁబోలును.

చ. కలువలనుం జకోరములఁ గారుమెఱుంగుల గండుమీల వె
న్నెలలను దమ్మిరేకులను నీ నిర్మలమాక్తి కరత్నశుక్తులం
దలఁచి పయోజగర్భుఁడు సుధారసధారలు రెంటిలో విసం
బు లచిలికించి చేసెనొకొసాత్పసలారఁగ దీనినేత్రముల్.

టీ. పయోజగర్భుఁడు = బ్రహ్మ, కలువలను = చకోరములు = చకోరపక్షులను, కారుమెఱుంగుల = ఎద్దాకాలపు మొఱుపుదీఁగలవ, గండుమీల = పెద్దచేఁపలను, వెన్నెలలను, తమ్మిరేకులను = పర్వతములను, నిర్మలం.. శుక్తుల = రత్నలస్వచ్ఛములు, మాక్తికరత్నశుక్తుల = ౩ తైపుచిహ్నములను, పలఁచి = స్మరించి, రెంటిలో = రెండు నేత్రములలో, సుధారసధారం = అమృతధారలు, విసంబులు, చిలికించి = విడిచి, పొల్పు = అంగము, ఎసలారఁగ = ఎప్పుఁడుగా, దీనినేత్రముల్ = పమయంతి నేత్రములను, చేసెనొకొ = ఏమిచేసి గాఁబోలు, సుధారసముచితులచే నామనేత్రములు మొసట మనోహరముగాఁగఁజే విసముచిల్కుటచేఁగరువారి మిక్కిలి బాధించుదున్నవలె తెలియఁగింపి. మజ్జియు సుధారసము తెల్లనిదియు, విసము ఎల్లవిసముల బ్రతిగ్గి. కావున నేమి నేత్రములు నితానితకాఁతులచే రచింపఁబడఁగలయు భావము.

తా. బ్రహ్మ కలువలు, చకోరములు, గండుమీలు మొదలగు రమ్యాపమానవస్తువులనైతరీ పలఁచుకొనుచు, సుధారసవిసంబులందుఁ జిల్కి చేసెను గాఁబోలు. లేచి ముందు మనోహరముగాఁగఁజేసెట్లు బాధింపనేల ?

తే. శ్రవణపుటకూపవినిపాతరీసాధ్వసమున
నిగిడి యవ్వలి కటుపోక నీ నిల్చెఁగాక
యధిక చపలస్వభావంబు నీ లై నయట్టి
దీనికన్నులు దలచుట్టు నీ దిరిగిరావె.

టీ. ఆధికచపలస్వభావంబులు=మిక్కిలి చంచలస్వభావములుకలవి, వినట్టిదానికనులో=విని యీవమయంతి నేత్రములు, నిగిడి=ముందుకుజరిగి, శ్రవణ...సాధ్యసమున=శ్రవణపుట=కర్ణపుటయులనెడు, కూప=నూతులందు, వినిపాత=పడుదుమేమోయనెడి, సాధ్యసమున=భయముచేత, అవ్వలికి=అంతలిభాగమునకు, అటుపోక=అమార్గమునకు పోకుండ, నిల్చెంగాక=నిలిచియుండెనుగాని, తలచుట్టు=శిరస్సునకుచుట్టు, తిరిగిరావె=తిరిగిరాకుండనుండునా? అరగా వమయంతి నేత్రములు కర్ణములవఱకు వ్యాపించియున్నవి భావము.

తా. మిక్కిలి చపలస్వభావముగల వమయంతి నేత్రములు తలచుట్టు దిరిగి రావలయునని తలంచి, బులులువెడలి కర్ణపుటయులవఱకు నిర్గమించి యాకర్ణపుటయులను నూతులుగాబ్రమించి, ముందడుగిడిన నందుఁ గూలుదుమేమోయని భయముచే నెలిచిపోయెను. లేచిచో, చలచుట్టును దిరిగినచ్చియుండును.

క. కేదారములో శిశిర

ప్రసాదుర్భావమున జొచ్చి నీ పడినయరుపు

శోభదయముననొకొ యీశా

తోదరికిం గన్నులగుచు నీ మన్నవి దమ్ముల్.

168

టీ. తమ్ముల్=పర్వములు, కేదారములో=దటాకములో, శిశిరప్రసాదుర్భావమున=శిశిరబుర్రుపుప్రారంభమునందు, జొచ్చి=ప్రవేశించి, అరగా దపంబు చేసి యుభావము. పడినయరుపు=శోభదయమునకు, ఒకో=పొందికపుణ్యము లపెంపుచేసెను గాఁబోలును, ఈశాతోదరికి=ఈవమయంతికి, కన్నులు, అగుచుకొ, ఉన్నవి. అరగా వమయంతి నేత్రములు పద్మసంకాశములై యున్నవి భావము.

తా. తామరపూవులు శిశిరకాల ప్రారంభపక్షయందుఁ దటాకములో నిలిచి ఘోరతపం బాచరించి యాతపఃఫలంబుపెంపుచేతనేకాఁబోలు దమయంతికి నేత్రము లగుచున్నవి. లేచిచో వానికట్టిసి తి సంభవించుట కష్టము. ఉత్పేక్ష.

తే. త్రిభువనన్యస్తసాయక శ్రీతితయుఁడైన

మరునితలపుష్పతూణ మీరమగువముక్కు

మానితశ్వాసనవసారభానుమేయ

పుష్పమయబాణయుగభాభిపూర్ణమగుట.

169

టీ. మానిత...పూర్ణము-మానత = ఒప్పుచున్న, శ్వాస=నిట్టూర్పుగాడ్పుల యొక్క, నవ=క్రొత్తపగు, సారభ = పరిమళముచే, అనుమేయ = ఊహింపఁ దగిన, పుష్పమయ=పుష్పమయములయిన, బాణయుగళ=బాణయుగళముచే, అభిపూర్ణము=నిండినది, అగుటకొ=వివరకారణముంబట్టి, ఈమగువముక్కు = ఈ దమయంతినాసిక, త్రిభువనవ్యస్తసాయనత్రియముడను = ముల్లోకములయందుండు అయిన బాణత్రయముకలవాడు. అనగా ముల్లోకములనుజయించుటకై మూడుబాణములను వానియొడఁబ్రయోగించియున్నవాడని భావము. వివరము రుచి...తూణము=వివర, మరు=మన్మథుఁడొక్క, తిలపుష్ప = చూపుఁబువ్వ నెడి, తూణము=ఆయులపాప, మన్మథుఁడు తనబాణములైగింటిలో మూడు లోకములను గెలుచుటకై మూడుబాణములు వాడుకొని తక్కిన రెండుబాణములకై నువ్వుపువ్వుతోగావించుకొన్న యొకపాపయె వమయంతిముక్కుగా నున్నది. ఎట్లన రెండుబాణములుంచుటకు రెండురంగ్రములుగలిగియు వమయం తి పద్మినీజాతీస్త్రీ యగుటచే నందునంత సారభముతోఁగూడిన గాలి విచ్చుచు నుండుటఁబట్టి యందుఁ గన రెండుబాణములు పెట్టియున్నాడని యూహింప విచ్చుకరి భావము. ముక్కు నువ్వుపువ్వునలె సొగసై తావితోఁగూడిన యూర్పు గాడ్పుగలిగి మోహనములగుననట.

సీ. నిబిడశైశవయావశనీయసంధ్యావేళ

యాననచంద్రబింబామృతంబు

లపనామృతాంశుబాళలపభాజాలంబు

బాధుజీవనలతాబాంధవంబు

పరిపక్వబింబికాశఫలవిశంబనముద్ర

విద్రుమద్రుమలతావినిమయంబు

మనననారాచకోరమలహింగుళచ్ఛాయ

యన్నన్ననోనురాగంకురంబు

తే. మహితలావణ్యగుణజాయమానబహుళ

మాధురీచిత్రశోభాసమన్వితంబు

ప్రార్థనాకల్పసాదవప్రపాజ్యఫలము

తీయ్యపూఁదేనియలక్రోవి నీ దీనిమోవి.

170

టీ. దీనిమోవి = ఈ మయంతి యధరోష్ణము, విడ... వేళ = విడ = సాం
ద్రమైన, శైశవయావనీయ = బాల్యయావనముల సంబంధమయిన, సంధ్యావే
ళ = సంధ్యాసమయము, అనగా సంద్యాసమయము రక్తివర్ణముగానుండుటచే ద
మయంతి యెఱ్ఱని పెపవి శైశవయావనములయొక్క సంధ్యావేళవలె నున్నదని
భావము. దీనిమోవి, అనఁచంద్రబింబామృతంబు = ముఖచంద్రబింబమువలన గలి
గిన యమృతరసము, అనగా నమృతమువలె మధురముగానుండునని భావము.
దీనిమోవి, లవనామృతాంశుబాలప్రభాజాలంబు = లవన = ముఖమెడి, అమృ
తాంశు = చంద్రబింబముయొక్క, బాల = లేతరసయన, ప్రభాజాలు = కాంతి
సమూహము, అనగా సురయకాలమందుఁ జంద్రునికాంతు లెఱ్ఱగాగండును
గాన దమయంతిమోవికి సాటి కావచ్చునని భావము. దీనిమోవి, బంధుజీవనల
తాబాంధవంబు = మంకెనతీగకుచుట్టము, దీనిమోవి, పరిపక్వ... ముద్ర = పరి
పక్వ = పండిన, బింబికాఫల = దొండపండున, విడలబన = అనుకరించుచున్న,
ముద్ర = స్వరూపముకలది, అనగా దొండపండుతో సమానమైనదని భావము.
దీనిమోవి, విద్రుమద్రుమలతావిమయంబు = పగడపుదీవెమువార్పఁబడినది. అనఁ
గా సమానమైనది, నుపన... ఛాయ = మదన = మన్మథునియొక్క, నానాద = బా
ణములయొక్క, అనగా జివురుయొక్కయనుట, కోమల = మృదువయిన, హిం
గుళచ్ఛాయ = ఎఱ్ఱనికాంతులుగలది, అనగా జిగురువలె నే కోమలమయి యెఱ్ఱ
నికాంతులుగలదై యున్నదని భావము. అస్తన్ననోసురాగాంకురంబు = నాయొక్క
మనస్సులోనుండు సమరాగపుమొలక, దీనిమోవి, మహిత... సమన్వితంబు = మ
హిత = బిప్పుచున్న, లావణ్యగుణ = సౌందర్యగుణమువలన, జాయమాన = పుట్టిన,
బహుళ = విస్తారమైన, మాధురీ = చక్కఁదనముయొక్క, చిత్ర = ఆశ్చర్యకరమైన,
శోభ = కాంతితో, సమన్వితంబు = కూడుకొన్నది, దీనిమోవి. ప్రార్థనాకల్ప

పాదసప్రాజ్యఫలము—ప్రార్థనా=కోరుకొనుటకు, కల్పపాదప=కల్పవృక్షసంబంధమయిన, ప్రాజ్య=అతిశయమైన లేక గొప్పదయిన, ఫలము=ఫలమువంటిది, అనగాఁ గల్పవృక్ష ఫలము ప్రార్థనార్హమైనట్లు, నిదియు నట్లగుచున్నదనిభావము. దీనిమోవి, తియ్యపూఁదేనియలక్రోవి=తియ్యనిపూఁదేనియలకు నిలయమైనది.

తా. స్పష్టము.

ఉ. భాసుగమధ్య రేఖ కిరుపక్కియలందును మోవి కించిదు

చ్చాస్వసమునొందియున్నయది శ చంద్రనిభాస్యకునేనొకప్పుని

ద్రాసమయంబులం గలలరారాకల నీకలకంఠిఁ గూడివ

క్రాసవ మానియాని దశశనాంకుర మొత్తంగఁ దారసోద్ధతిఁ.

టీ. నేను, ఒకప్పు=ఒక సమయమందు, చంద్రాసమయంబుల=చంద్రాసమయమందు, కలలరాకల=స్పష్టములయందు, ఈకలకంఠిఁ=ఈదమయంతిని, కూడి, ఏక్తాశ్రయము=అధరామృతము, అనియాని = త్రావిత్రావి, రసోద్ధతిఁ = రసాతిశయముచే, దశశనాంకురము = దంతముయొక్క కొనిను, ఒత్తంగఁ=నొక్కఁగా, అఁగా సంస్కృతముచేయుఁగా, చంద్రనిభాస్యకుఁ=దమయంతికి, భాసుగమధ్యరేఖఁ=అధరోష్ఠమధ్యమందు ప్రకాశించుచున్న రేఖకు, ఇరుపక్కియలల=రెండువైపులన, మోవి, కించిదుచ్చాస్వసము=కొంచెముబియ్యముండుటలు, ఒంది, ఉన్నయది.

తా. నే నొక్కొక్కసమయమున దమయంతియొక్క నిద్రాసమయములందు స్పష్టములగాఁ గనఁబడికలని, అధరామృతమును త్రావి రసాతిశయముచే దంతియైయు చేయుటచేఁ గాబోలు మధ్యరేఖ కిరుప్రక్కలయందు మోవి కొంచెమున్నరైయున్నట్లున్నది.

ఉ. ఈయెలఁదీఁగెబోడికృప శ యేర్పడఁగాఁ దనలేతనవృత్తో

వేయవసా లపాంగములర వెంటఁబ్రసాదముచేసినన్ని శాత్రు

నానుకుఁడెంతయుబ్రయముశసంగంకొడొకొనాల్గుదిక్కు

బ్రాయపు జందికల్వడిగఁబాఱగవై చుచునప్పదార్థమున్.

టీ. ఈయెలఁదీఁగెబోడికృప=ఈదమయంతియొక్కదయ, ఏర్పడఁగాఁ=

స్పష్టమగునట్లుగా, తనలేతనవృత్తో=తనదియైనవృత్తో, వేయవసా=సహ

ప్రాంతము, అపాంగములవెంటె = కడకంటిచూపులమూలమున, ప్రసాదము చేసినె = ఇచ్చినచో, నిశానాయకుడు = చంద్రుడు, నాల్గుదిక్కుల = నాల్గుదిక్కులందును, ప్రాయపుచంద్రికల్ = విస్తారమైన వెన్నెలలను, పడిగ్ = శీఘ్రముగా, పాఠగ్, వైచుచు = విసర్జించుచు, అప్పదార్థము = వమయంతి మందహాసలేశమును, ఎంతయు = మిక్కిలి, ప్రియము. నగ్ = ప్రేమతో, కయి కోడొకొ = స్వీకరింపడా? అనగా స్వీకరించుచుట, వమయంతి చరహాసములో వేయవలసిచ్చినచో దాని నెంతయో ప్రేమతో దీక్షింపి తనచంద్రికలు విస్తారములైనను సత్తమయినవి కాకపోవుటచే వానిని నాల్గుదిక్కులందును బాఱవైచును. లోకము పనికివచ్చుపదార్థమును స్వల్పమయినను గైకొని పనికిమాలినపదార్థము కొండంతయున్నను బాఱవైచుట కలదు. అట్లే చంద్రుడు శ్రేష్ఠ పదార్థమగు వమయంతిచరహాసలేశము తన కిలవడినచో దానినుంచుకొని తనచంద్రికలు వ్యర్థపదార్థములగుటచే నాల్గుదిక్కులందును బాఱవైచును. అనగా నిండుపండువెన్నెలలు వమయంతిచరహాస లేశమునకయినను సాటిరానిభాషము.

తా. ఈవమయంతి చంద్రునియందు చదుగిదిగి తనబియ్యచప్పులో వేయవయంతమును గడకంటిచూపులచే నొసంగినచో చంద్రుడు వెన్నెలలను నాల్గుదిక్కులందును బాఱవైచి యావమయంతిచరహాసలేశమును ప్రేమతో దీక్షింపియుండును.

తే. దాడిమీపక్వఫలబీజశతతుల గెలిచి

దంతకురువిందపంక్తి యీశతరుణి కమరు

సాంధ్యశీతాంశుమండలశ్యందమాన

నవనుధారసబిందుబృందంబుఁబోలె.

178

టీ. దంతకురువిందపంక్తి = కంఠపూడులపంక్తి పంతులులవరుస, దాడిమీ...

తతుల = దాడిమీ = దాడిమములసంబంధమయిన, పక్వ = పండిన, ఫల = పండులందున్న, బీజ = విత్తులయొక్క, తతులను = సమూహములను, గెలిచి = జయించి, సాంధ్య...బోలె = సాంధ్య = సంధ్యాకాలసంబంధియగు, శీతాంశుమండల =

చంద్రమండలమునుండి, స్యందమాన=స్రవించుచున్న, నవ = క్రొత్తదయిన, సుధారస = అమృతముయొక్క, బిందు = చుక్కలయొక్క, బృందంబునబోలెడ = సమానమువలె, అనంగా గొంచెము రక్తవర్ణముగల దమయంతిదంత పంక్తి సాయంకాలరక్తిమచే గొంచె మెఱ్ఱబాటియున్న చంద్రునుండి స్రవించుచున్న యమృతబిందుసంగోహమువలెనున్నదనిభావము. ఈతరుణికి = ఈదమయంతికి, అమరుక్ = ఒప్పును.

తా. ఎఱ్ఱని కెంపునంటి సంతపంక్తి సాయంకాలచంద్రబింబమువలన గారుచున్న యమృతబిందుసంగోహమునుబోలి దమయంతికి నలరును.

తే. మాటి కుద్వేగరాగాదిమార్జనమున
నతివిశుద్ధంబు లయినదంతాంకురములు
విమలముక్తావళీసమానములు దాల్చు
నీసరోజాక్షి నుఖపద్మకేసరములు.

174

టీ. మాటికి = సారెసారెయి, ఉద్వేగరాగాదిమార్జనమున = ఉద్వేగ = అధికమయిన, రాగాది = రక్తిమాదులయొక్క, మార్జనమున = తుడుచుటచేతను, అనంగా దాంబూలాదింగారులు పోవునట్లు ధావముచేసి కడుగుటచేత, అతివిశుద్ధంబులు = మిక్కిలి శుభ్రములు, అయిన దంతాంకురములు = అయిన నట్టిరంధ్రములు, విమలముక్తావళీసమానములు = విమల = స్వచ్ఛమైన, ముక్తావళీ = ముత్తెములచోరమానో, సమానములు = సమమయినవియు, నుఖపద్మకేసరములు = నుఖపద్మమునకుం గింజల్కములవలెనున్నవానిని, ఈసరోజాక్షి = ఈదమయంతి, తాల్పుక్ = ఫలించును. అనంగా నీమసంతములు ముత్తెములవరుసను బోలియున్నవనియు, నామెనుఖపద్మమునందుండు కింజల్కములవలెను బ్రకాశించుచున్నదనిభావము.

తా. సమయంతిసంతములు సంతతమును బరిధావముచేయుటచే నతిశుద్ధములయి స్వచ్ఛములయిన ముత్తెములవరుసకు సమానములయి యామెనుఖపద్మమందుండు కేసరములవలె బ్రకాశించుచున్నవి.

తే. వరశీషప్రసూనకేశీసరశిఖాగ్ర

పేలపంబుగ మేను గశీల్పించి ధాత

కలితసుకుమారసర్గప్రకర్షుడగుచు

నిలిపె మార్దవ మీయింతిపల్కులందు.

175

టీ. ధాత = బ్రహ్మ, వర... పేలపంబుగ = పర = శ్రేష్ఠములయింప, శీషప్రసూన = దిరిగినపువ్వుయొక్క, కేశీసర = కింజల్కములయొక్క, శిఖాగ్ర = కొట్టకొనలవలె, పేలపంబుగ = మృదువుగ, మేను = శరీరమును, కశీల్పించి = నర్పించి, కలిత... ప్రకర్షుడు = కలిత = ఒప్పుచున్న, సుకుమార = మృదువయిన, సర్గ = సృష్టిచేగలిగిన, ప్రకర్షుడు = అతిశయముకలవాడు, అనగా మృదువగుసృష్టిని జేయఁదలంచినవాడని భావము. అగుచు, ఈయింతిపల్కులందు = ఈ పమయంతిపదములందు, మార్దవమును = మెత్తఁగనమును, నిలిపె = స్థాపించెను. అనగా పమయంతిశరీరము శీషపుష్పకింజల్కములవలె మృదువయినది, మాటలు మిక్కిలి మృదువయినవి.

తా. బ్రహ్మ, పమయంతిశరీరము శ్రేష్ఠమయి శీషపుష్పకింజల్కాగ్రములవలె మృదువయినట్లుగాఁజేసి, మృదువదార్థములను గప్పించుటచే నుత్కిర్నము పఱచినవాడయి దీపిపల్కులనుగూడ మృదువుగానుండునట్లు చేసెను.

ఉ. పచ్చనివృక్షవాటికలరపండులభిక్ష భుజించి నిచ్చలు

పచ్చి పఠింపఁబోలుఁ బ్రతివారముఁ గోకిలబ్రహ్మచారి పెం

పచ్చపడంగ నీసరసిజాక్షిముఖద్విజరాజనొద్దఁ దా

విచ్చల సత్ప్రసూనశరరేదరహస్యము లై నపల్కులన్. 176

టీ. గోకిలబ్రహ్మచారి = గోయిలయనెడి బ్రహ్మచారి, ప్రతివారము = ప్రతిదినమును, పచ్చని... భిక్ష = పచ్చని వృక్షవాటికల = పచ్చని తరుపండ్లయొక్క, పండులభిక్ష = ఫలములనెడి భిక్షను, నిచ్చలు = సత్యమును, భుజించి = తిని, పచ్చి, పెంపు, అచ్చపడంగ = పెంపు స్వప్రమగునట్లుగా, అనగా పెంపుచెందునట్లునుట, విచ్చల = జన్మిదములు వ్రేళ్ళకుమెలివేసి వ్రేల్లె

వేయుచు, సత్ప్రసూనశరవేదరహస్యములు = మన్తధవేదరహస్యములు, వినహి
ల్కుల్ = అయినట్టిమాటలను, ఈసరసిజాక్షిముఖద్విజరాజనొద్దే = ఈదమ
యంతియొక్క ముఖమనెడి చంద్రునియొద్ద, లేక, బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠునియొద్ద,
పతింపజే పోలు = నేర్చుచు గాబోలును. అనగా బ్రహ్మచారులు గృహస్థుల
యింట భిక్షమెత్తుకొనుచు నొకద్విజరాజునుజేరి యద్వైతప్రతిపాదకమగు సుప
నిషద్వాక్యములను జనువుకొందురు. అట్లే, కోయిలయు వృక్షములిచ్చుపండ్ల రిచ్చు
లుభ్యుండుచు నీదమయంతి ముఖ మనెడిద్విజరాజు నాశ్రయించి మన్తధవేదర
హస్యములగు పల్కులను బ్రతిదినమును బొంచెను గాబోలు. లేచో దమయం
తికంతర్ధ్వనిపండితకంఠధ్వని ములు కెట్లు సంభవించినవభావము. ఈచెప్పట
చే దమయంతిపలుకులు కంఠములపల్కులను మించుచున్నవని ఫలితార్థము.

తా. కంఠమునకెడి మన్తచానిత్యమును వృక్షవాహకలం దిరుగుచు నా
వృక్షములిచ్చు ఫలమును కైకొని భుజించి ప్రతిదినమునుబోయి దమయంతిముఖ
మనెడి ద్విజరాజున ద్ద మన్తధవేదరహస్యము లగుపల్కులను జన్మిదములు
ప్రేక్షకు మోవే పిల్లవేయుచు సంతరించు నేర్చుచుగాబోలు.

తే. దీనికంతంబునందు వాగ్దేవి యుండి

వీణ మొరయించుచున్నది నీ వీను లలర

నదియ ముఖమున వాగ్భావ నీ మాత్రయించి

యమృతధారాప్రవాహరూపముగ నిల్చె.

177

ట. వాగ్దేవి = సుస్వతి, దీ.కంతంబునందు = ఈదమయంతికంతమునందు,
ఉండు = వుంచి, నులు, అలర = చెవులకింపుగా, వీణ, మొరయించుచున్న
ది = మ్రోయించుచున్నది. అనియ = అనితాధ్వనియే, ముఖమున = వాగ్భావము =
వాక్స్వరూపమును, ఆశ్రయించి = పొంది, అమృత...పముగ = అమృతధారా =
సుధారసధారలయొక్క, ప్రవాహరూపముగ = ప్రవాహరూపముగా, నిల్చె =
మాత్రేణిలానినను. అనగా దమయంతికంతధ్వని సరస్వతీవీణాకంతధ్వనివలె ను
న్నదనియు, బలుకులు సుధారసప్రవాహములను బోలుచున్నవనియు భావము.

తా. దమయంతి కంఠమునందు సరస్వతినిలిచి వీణీయమ్రాయంప నది వా
గ్రూపముగా వెలువడి యమృతప్రవాహములను బోలుచున్నది.

తే. అబ్జగర్భుండు సుషమాసమాప్తియందు

నెత్తి చూడంగఁ బోలు నీయింతివదన

మంగుళీయంత్రణక్రియాభంగి నమరె

జిబుకమున నుండునానిమ్మనీమనఁగి.

178

టీ. అబ్జగర్భుండు=పద్మమేయుల్ప తీస్థానముగాఁగలవాఁడు, సుషమాసమాప్తి
యందు=ఉత్కృష్టసోభానిర్మాణముయొక్క సమాప్తీయందు, 'ఈయింతివదన
ము=దమయంతియుఖమును, ఎత్తి, చూడంగఁ, పోలు=పరకించునిటు త మం
గుళీయంత్రముచే నెత్తిచూచెను గాఁబోలు. అనఁగా శిల్పిమొదలగువారు తా
మొకపస్తువును నిర్మించినప్పుడు తదీయవిష్టునిర్మాణాన్ని కాఁగానే దానియం
దేవేని లోపములున్నవేనా యని చూచుట కంటి యంటనట్లు పట్టుకొని పరీక్షించి
చూచుటగలదు. అట్లే బ్రహ్మయు దమయంతివదనమును బూర్తిచేయం దే
వేని లోపములున్నవేమోయని చూడవలచి యట్లు చూచుటకు నంటయంట
నట్లు వ్రేళ్లతో బట్టుకొని మీదికత్తె ననిభావము. అట్లే తీవప్యడు, చిబుకము
నక=పెదవిక్రిందిభాగమునందు, ఉండు...సంధి—ఉండు=ఉన్నట్టి, అనిమ్మ
నీమ=లోతుగానున్న ప్రదేశముయొక్క, సంధి=రెండింటి మధ్యనుండుభాగము,
అంగుళీ..భంగి—అంగుళీ=వ్రేలియొక్క, యంత్రణక్రియాభంగి=ముద్ర
వేసినట్లు, అమరె=ఒప్పును. అనఁగా బహిర్భాగము బ్రహ్మ వ్రేళ్లతో వదన
మును జూచుచుండఁగా సతని; వ్రేలిముద్రవలె నామె చిబుకమునందుండు నెల
పులు ప్రకాశించె ననిభావము.

తా. దమయంతి చిబుకమునందుండు నెలపులు బ్రహ్మ యామెవదనమును
నిర్మించినపిమ్మటఁ బరీక్షార్థము వ్రేళ్లతో కత్తి చూచుచుండఁగా బడిన
యతనివ్రేలిముద్రలవలెఁ బ్రకాశించెను.

శ. కమలాధిరాజ్యపదవీ

సనుధిష్ఠితమీవధూటిశీచారుముఖాంభో

జము మణి యటు గాదననే

నిమి త్తమున నేవ జేయునేత్రాంబుజముల్.

179

టీ. ఈవహుటిచారుముఖాంభోజము = ఈదమయంతిసుందరపదనపద్మము, కమలాధిరాజ్యపద్మసమధిష్ఠితము—కమల=పద్మములయొక్క, అధిరాజ్య=సామ్రాజ్యముయొక్క, పవనీ=స్థానమునందు, సమధిష్ఠితము = పట్టాభిషిక్తమయినది. అనగా సకలకమలములకు రాజాధిరాజయిన దనిభాషము. మణి, అటు, కాదన=అట్లుకానిచో, నేత్రాంబుజంబులు = నేత్రపద్మములు, ఏనిమి త్తమున=ఏకారణముచేత, నేవజేయు=నేవించుచున్నవి. అనగా దమయంతిమోము వానికన్నింటికి రాజరాజు కావుననే నేత్రపద్మములు నేవించుచున్నవి. లెకపోయిన నేల నేవింపవలెను?

తా. ఈదమయంతిమొగము సకలకమలములకును రాజరాజని చెప్పవచ్చును. కావుననే నేత్రపద్మములు సంతతమును నేవించుచున్నవి.

చ. కమలము తండ్రి యైనయుదకంబు గళానిధి మిత్రమైనయద్దమును నహర్నిశంబు నుపరీధారణ చేసి వహించెనుమీక్రమమున నీవహుమణిముఖ ప్రతిబింబవిలాససంపదకముచితలీల యాచితకరీచారువిభూషణరాజకై వశిక్. 180

టీ. కమలము=పద్మము, తండ్రి, ఐనయుదకంబును = అయినట్టి జలమును, అనగా బద్ధములు నీటియందు బుట్టునుగాన వాని కవి జనకములని తెలియదగినది. కళానిధి=చంద్రుడు, మిత్రము, ఐనయద్దమును=అయినట్టియద్దమును, ఇటు జంద్రులకును నద్దములకును మైత్రియుండినట్లు కవులు వర్ణించుట ప్రసిద్ధితే కపోయినను నద్దమాకారమున జంద్రునితో నించుమించుగా సాటియగుటచేతను, లోకములో సమానపక్షువులకు మైత్రియుండుటచేతను, గవి వానికి మైత్రియున్నట్లు చేసినయె. అహర్నిశంబును=దివారాత్రములు, ఉపధారణ, చేసి=ఆశ్రయించి, క్రమమున=క్రమముగా, ఈవహు...సంపదక=ఈవహుమణి=ఈద

మయంతియొక్క, ముఖము=ముఖముయొక్క, ప్రతిబింబం=ప్రతిఫలనముయొక్క, విలాసం=లీలయొక్క, సంపదం=సమ్మద్ధిని, సముచితలీలం=తగినరీతిచే, యాచితక...కై పడిం—యాచితక=ప్రార్థనలన లభ్యమయిన, చారు = సుందరమయిన, విభూషణం = అలంకారములయొక్క, రాజకై పడిం = పంక్తినివలెను, వహించెను, ఓ, సుమీ=తాశ్చెనుగావోలును. అనగా దమయంతి మొగము పద్మచంద్రులభ్యసించినదిగ, విలాసములు నలవల చెప్పటచే నది పద్మచంద్రుల కంటెను సుందరతరమయినద. స్వప్నమగుచున్నది.

తా. కమలము దివారాత్రిములు తనతండ్రియగునీటి నాశ్రయించియుం, జంద్రుడు తనకు మిత్రుని నద్దయు నాశ్రయించియుం, గ్రమముగా నిరసర్పణములందు బ్రతిఫలించిన దమయంతిముఖప్రతిబింబంబంబునగు విలాససంపదను నెరుపుచెచ్చుకొన్న యలంకారపంక్తినివలెనే తాశ్చెనుగావోలును.

సీ. రాహుదంష్ట్రాంకురశీక చఘాతంబుల

నొక్కొకమరి నొప్పి నొందకున్నఁ

బరివేషమిష మైనశీతశబంధంబున

బహువారములు గట్టు నడక యున్నఁ

బ్రతిమాసమును గుహూశీరాత్రివేళలయందు

నత్యంతనాశంబు నీ నందకున్నఁ

బలవత్కళంకకశీజ్వలపంకసంకర

స్ఫూర్తిమాలిన్యంబుఁ బోరయకున్నఁ

తే. గాక సరివ్రాలజాలునే నీ కమలవైరి

యనధిగతదోష మైనయీ నీ యతివ మొగము

మధురబింబాధరోషంబు నీ మాటుగాఁగ

నమృతపూరంబు గలిగిన నీయంతమాత్రం.

181

టీ. రాహు...ఘాతంబులం—రాహు=రాహుగ్రహముయొక్క, దంష్ట్రాంకురశీకచఘాతంబుమంటి కోతపండ్లయొక్క, ఘాతంబులం = దెబ్బలచే, ఓ

కొక్కమహిత్ = ఒక్కొక్కపర్యాయము, నోప్పి = బాధను, ఒంగక, ఉన్నత్ = పొంగకపోయినచో, అనగాఁ జంద్రుఁ డొక్కొక్కప్పుడు రాహువుచే గ్రసింపబడి తనవక్రదనమునంతను బోగొట్టుకొనుచుండును, అట్లు చంద్రుఁడు రాహువుచే గ్రసింపబడకయున్నచో సనిభావము. పరివేషమిచ్చును = విలయాకారరేఖనెవయు, వివపాశబంధంబునన్ = అయిరట్టిపాశబంధముచే, బహువారములు = అనేకపర్యాయములు, కట్టు పడక, ఉన్నత్ = బంధింపబడకయుండినచో. అనగాఁ జంద్రుఁ డప్పుడప్పుడు పరివేషయుక్తఁడగుట సహజము. అట్టిదానిని గవి యిట్లు చెప్పుచున్నాఁడు. చంద్రుఁడు విలయాకారరేఖయనుపాశముచే బంధింపబడి దోషనయుక్తఁడగుచున్నాఁడు. కాని యట్టిదోషమును జూచినచో సనిభావము. ప్రతివాసమును = ప్రతిసేలయుండును, సుహృదాత్రివేళయందున్ = అమావాస్యార్థిగులయందు, అత్యంత నాశంబున్ = విక్కిరినాశమును, ఒంగక, ఉన్నత్ = పొంగకుండినచో, అనగాఁ జంద్రుఁడు ప్రతిసేలయందును సమావాస్యార్థిగులందుఁ గనకాంతిని బూర్తి నాశముచేసికొనుచుండును, అట్లు తనకాంతి నాశము కావించుకొనినచో సనిభావము. బలనల్... మాలిన్యంబు - బలనల్ = అధికమయిన, కళంకి కల్గింపఁగి = కాటుకబుగఁగఁగి పుట్టె, సుకళం = మృగియగుటనలన, మూర్ఖత్వ = స్పృహగలచున్న, మాలిన్యంబున్ = దోషమును, పారయి, ఉన్నత్ = పారయి కలయినచో, అనగాఁ జంద్రుఁడగుఁ గాటుక బుగఁగఁగి మున్నయింపఁగటచే నలంకరింపఁబడుచున్నప్పుడు యంతటిక న్స్పృహగలచున్నది. అట్టిదోషములేనచో సనిభావము. కాక = వెంకితైష్వర్యవహిని దోషములు లేకపోయినచో, కిదులకై = పద్మములకు శత్రువు, అనగాఁ జంద్రుఁడగుట, అనధిగతిదోషము = పొంగఁబడిన దోషములుకలది, అనగా సద్దోషమైవగుట. నిఁజాయతవి మొగము = అయిరట్టి దమయంతివదనమును, దుఘనపింబాశనోష్ణంబు = తియ్యని దొండపండువంటి యాధరోష్ణమునకు, మాటుగాఁగ = బదులుగా, అన్యులపూరింబు = సుఖాపిసము, కలిగినయంత మాత్రం = కలిగింతమాత్రముచే, పరి = సామ్యము, పోలఁజాలునే = పొందఁగలుగునా? పొందలేడగుట. అనగా దమయంతివదనకమలము చంద్రునిఁ దిరస్కరించుచు నిస్సమమైయున్నదని భావము.

తా. చంద్రుఁ డొక్కొక్కప్పుడు అంసమునుబోలుచున్న రామపుదంష్ట్ర
లనడుమఁజిక్కి తనపెంపు గోల్పోవుచున్నాడు. ఒక్కప్పుడు పరివేషమనెడిపా
తబంధముచేఁగట్టఁబడి తనయతిశయమును బోఁగొట్టుకొనుచున్నాఁడు. ప్రతినెల
యందును నమావాస్యకాలముఁ గనకాంతిని సర్వమును విడుచుచున్నాఁడు.
మఱియుఁ గాటుకిబురగవంటి మచ్చగలవాఁడయి జనులచే దోషములకుప్ప
యని వాడుకొనఁబడుచున్నాఁడు. చంద్రుఁ డిట్లన్ని విధములచేతను నయోగ్యుఁ
డయ్యుండఁగా నుండఁడు వమయంతియధరోష్ఠమునకు మాటుగా నమృతముగ
లిగినంతమాత్రమున వమయంతిచరమునకు పరి గాఁజాలఁడు.

సీ. సకలశాస్త్రాఘనీష్యందధారాసార

నననుభారనవాఙ్మరణాశులొక్కొ

రతిపంచబాణదైవతియుగ్మపూజనా

నసరనైవేన్యపూర్వంబులొక్కొ

ధన్యరేఖాచిత్రైతద్భూలతావేణు

శాఖాశిఖాత్వీంశంబులొక్కొ

బలభేదిముఖచతుర్భుజ్జిరుభోన్యనగ

ప్రతిబింబనాగురారాశమొక్కొ

తే. యధికదీర్ఘకటాక్షబాణాగ్రపణ

శాణచక్రప్రవాదానునారినగళ

భర్తతాటంకనేపథ్యభాసురిములు

దీనివీనులు శ్రీకారరమానదములు.

182

13. అధిక = భాసురిములు. అధిక = ఎక్కినది, దీర్ఘ = నిడువైన, కటాక్ష = క
డకంటచూపులనెడి, బాణాగ్ర = బాణములమునను, కషణ = సాన పెట్టుటకుఁ
దగిన, శాణచక్ర = సాన పెట్టుటకుఁదగిన చక్రములమొక్క, ప్రసాద = చైర్లల్య
మును, అనుసార = అనుసరించుచున్న పియు, సరళ = సుందరములయినవియును,
భర్తతాటంక = బంగారపు చెవులపోగులనెడి, నేపథ్య = అలంకారములచేత,

భాసురములు=ప్రకాశించుచున్నవియును, శ్రీకారమానదములు=శ్రీయను నక్ష
రముయొక్క గర్వమును దొలగించునవియునగు, దీనివీనులు=ఈదమయంతిచె
వులు, సకల...ఒక్కొక్క-సకలశాస్త్రానుసమస్తమయిన శాస్త్రముల సమా
హములనుండి, సివ్యంబు=కాటుచున్న, ధారాసార = ధారాసంపాతమువలె
నున్న, నవ=నూతనమయిన, సుధారస=అమృతమనెడి, వాః=నీటియొక్క,
ప్రణాళులొక్కొక్క=నిర్దమనద్వారములలె నున్నవి. అనఁగా సకలశాస్త్రముల
ను ? స్రవించుచున్న యమృతరసమునకుఁ గాలువలలె నొప్పచున్నవిని భా
వము. రతి...ఒక్కొక్క-రతిపంచభాణ=రతి మన్ననలనెడి, దైవతయొక్క=దేవ
తాద్వంద్వముయొక్క, పూజన=పూజయందు, అవసరనై వేద్య=అసమయమున
కనుగుణమగు నై వేద్యమైన, పూపంబులొక్కొక్క=అప్పుములోయనునట్లును నున్న
వి. అనఁగా దమయంతిచెవులు రతిమన్ననలకునొనరించు పూజలందు నవసర
నై వేద్యముగానుంచిన యప్పుములోయనునట్లుండును. ధన్య...ఒక్కొక్క-
ధన్య=శ్రేష్ఠమైన, శేఖా=శేఖలచే అంచిత=ఓప్పచున్న, ఏతత్=ఈ, భూమి
తావేణు=కనుబొమలనెడి వెదురుయొక్క, శాఖా=కొమ్మలయొక్క, శిఖా=
కొనలందున్న, త్వగంశంబులొక్కొక్క = చర్మములోయనునట్లు లొప్పచున్నవి.
అనఁగా నీమెచెవులు కనుబొమలనెడి వెదురుయొక్క శాఖాగ్రములందుండు
చర్మములవలె నొప్పచున్నవిని భావము. బల భేది...పాశ మొక్కొక్క—బలభేది=
ఇంద్రుఁడు, ముఖ=మొవలుగాఁగల, చతుర్భుజిర్భుజి = నలుగురుదిక్పాలక
యొక్క, ఉత్తర=మనఃస్థులను, ప్రతిబంధ=బంధించెడి, నాగురాపాశ మొక్కొక్క
=పల యొనునట్లుగా నొప్పచున్నది- అనఁగా దమయంతిచెవులు దిక్పాలక
నల్వురను మోచుములో ముంచినవిని తాత్పర్యము.

తే. పదియునెనిమిదివిద్య లీరవద్దనయన
శ్రవణములరెంట నర్థమర్థము గ్రహించె
సంతరుష్కిర్ణ గంభీరహార లేఖ
యదికదా వీనులందుఁ దోడ్పొందినవలెక్క.

టీ. ఈపద్దనయన=పద్దములవంటి నేత్రములుగల యీదమయంతి, పదియు నెనిమిదివిద్యలు, శ్రవణములరెంటు=రెండుచెవులచేతను, అర్థమర్థము = సగముసగము, గ్రహించె=స్వీకరించెను. అంతర్... లేఖ=అంతః-లోపలనుండి, ఉత్కర్ణ=వ్యాపించియున్నదియు, గంభీరహారలేఖ=లోతైనదియు, మనోహరమయినదియునగు గీత, అధికదా=అగీతయేకాదా? ఓనులంకు=చెవులందు, తొమ్మిదవలెక్క=నవసంఖ్యనుబెల్పు యంకముయియున్నది-అనగా సమయంతిచెవులు తొమ్మిదంకవలెనున్నవిని భావము.

తా. ఈసమయంతి పదునెనిమిదివిద్యలను రెండుచెవులచేతను, తొమ్మిదితొమ్మిదిచొప్పున స్వీకరించెను. అట్లుమెగ్రహించిన పద్యాసంఖ్యను బెలియఁజేయుటకు లిఖించిన తొమ్మిదంకలవలె నామెచెవులు రాణించుచున్నవి.

తే. అవటుశోభితమాణవరకాభిరామ

యందితోర్ధ్వక, యాలింగ్యతాతిహృద్య

యద్భుతైకనిదాన, శోభాస్పదంబు,

కంబుబిబ్బకనతి దీనికంతలక్ష్మీ.

184

టీ. దీనికంతలక్ష్మీ=ఈసమయంతికంతశోభ, అవటుశోభిత=బ్రహ్మచారిచే శోభితము కాకపోయినను, మాణవకాభిరామ=బ్రహ్మచారిచే మనోహరమయినది. ఇట, “షటు” “మాణవ” శబ్దములు బ్రాహ్మచారిపర్యాయములు కావున బ్రహ్మచారితో శోభించుట బ్రహ్మచారితో శోభించుటగుట్లు విగోహము. ఇందులకుఁ బరిహారము. అవటుశోభిత=అవటుకంతమునకు విరుగున్న ముచ్చిలిగుంటచే, శోభిత=ప్రకాశించుచున్నది. మాణవకాభిరామ=మాణవక=అఱువదిపేటల ముత్యాలహారముచే, అభిరామ=మనోహరమైనది, అనగా సమయంతికంతము ముచ్చిలిగుంటచేతన, ముత్యములహారముచేతను, ప్రకాశించుచున్నదని భావము. మరియు, దీనికంతలక్ష్మీ=ఈసమయంతికంతశోభ, అందితోర్ధ్వక-అందిత=ఒప్పుచున్న, ఊర్ధ్వక=ఊర్ధ్వకమనువాద్యవిశేషము కలదయినను, అలింగ్యతాతిహృద్య=అలింగ్యమనెడి వాద్యవిశేషముయొక్క ధర్మముచే మనో

హరమయినది. ఇట=ఊర్ధ్వకమను వాద్యవిశేషముకలిగి యాలింగ్యమనెడి వాద్యవిశేషముయొక్క ధర్మముకలుగుట యెట్లని విరోధము. శ్లో “మృదంగా మురజాభేదా స్తవ్వంక్యాల్లింగోర్ధ్వకాస్త్రయః” అను నమరసింహునివాక్యము స్పరణీయము. ఇందులకు, అంచితోర్ధ్వక=ఓష్ఠచున్నమీడిభాగములుగలదియు, అలింగ్యతాతివ్యాప్య=కాఁగిలింతకుఁ దగియుండుటచే మనోహరమైనది. అనఁగా దమయంతికంత మొప్పుచున్న యూర్ధ్వభాగముగలిగి యాలింగనయోగ్యమయి యున్నదిని భావము. అమ్మలైకనిదాన=అశ్చర్యములకు ముఖ్యస్థానము. శోభా స్పంబు=కాంతికిఁజోటైనది, కంబుబిన్నోకంఠి=శంఖముయొక్క విలాసముల వంటి విలాసములుకలది.

తా. ఈ దమయంతికంతము ముచ్చిగింపఁటచేతనా ముత్యాలహారములచేతను బ్రకాశించుచు, నొప్పుచున్న యూర్ధ్వభాగముగలిగి యాలింగనయోగ్యమయి యుండుటచే మిగుల మనోహరమయి యాశ్చర్యములకు స్థానమయి మిక్కిలి శోభకలదై శంఖముయొక్క విలాసములవంటి విలాసములుకలదై యొప్పుచున్నది. క. కవితాగానప్రియవా

గ్విసరణ సీమావిభాగవిధి రేఖలు నా

ధవళాక్షికంతసీమం

బ్రవిమల రేఖాత్రయంబుఁ బ్రస్ఫుటమయ్యెన్.

185

టీ. ధవళాక్షికంతసీమం—ధవళాక్షి = తెల్లనికన్నులుగల దమయంతియొక్క, కంతసీమం = కంత ప్రదేశమందు, ప్రవిమల రేఖాత్రయంబు = స్వచ్ఛమయిన మూడు రేఖలును, కవితా... రేఖలు—కవితా = కవిత్యములకును, గాన = సంగీతమునకును, ప్రియవాక్ = మధురవాక్యములకును, వివరణసీమ = ప్రత్యేకముగా సరిహద్దులను, విభాగ = ఏర్పఱచుటకయిన, విధి రేఖలు = బ్రహ్మసంబంధమయినగీతలు, నాన్ = అనునట్లుగా, ప్రస్ఫుటము, అయ్యెన్ = ఏర్పడినవి. మఱియు లోకములో నొకస్థలమును గుఱించి వివాహమునప్పుడు, తగినప్రహరవిమఁడు, వారలవివాదమును దీర్చుట కాస్థలమును విభజించి యొండొరులకు సంబంధములేనట్లు చే

యును, అట్లే పమయంతికంఠము నాశ్రయించియున్న కవిత్వము, గాఢము, ప్రియ
వాక్కులును, గంభీరమైతియు వివాచపడుమండఁగా బ్రవృత్తానివివాచము
తీర్చుటకై భాగములుచేసి వానికేర్పఱచిన హద్దులనునట్లుగాఁ గంఠమందు గీతి
లొప్పుచున్నవి. ఈచెప్పటచే పమయంతి, కవిత్వము, గాఢము, ప్రియవాక్కు
లను గలిగియున్నదియుఁ గంఠమందు మాకు కేటలుగలదు యు ఫోతార్థము.

తా. స్పష్టము.

క. కాంతాభావమద్వంద్వా

త్యంతసరాజయసమాశ్రితాంభోదుర్గా

భ్యంతరము లైన బిసముల

కింతర్నిర్వ్యధనకిలన కి మది యెల్లొక్కో

186

టీ. కాంతా.. తరలు—కాంతా=పమయంతి సెక్కి, బాహ్యద్వంద్వ=
భూద్వయముచేర్చిన, అత్యంతపరాజయ=మిక్కిలి పరాభవము, సమాశ్రి
త=ఆశ్రయింపబడిన, అం. మర్గ=నలమగ్గమునొక్క, అభ్యంతరములు=మ
ధ్యప్రదేశములవి, నెనబిసముల—అయితామృతకూడ్లకు, అఁగాఁ దా
మరతూండ్లు పమయంతి బాహ్యులచే నయి పఁబడి గూపరాభవమును
సహింపలేక నలమగ్గమునొక్క యనియున్నది భావము. అంతర్నిర్వ్యధనకలనము=
లోపలను దుఃఖములేకపోవుట, ఎట్లొక్కో=ఏలాగునోకదా, అఁగాఁ బరా
భవమునొందిన తామరకూడ్లకు మిక్కిలి లేకపోవుట యిట్లనిపఱిగింపెను. అం
తర్నిర్వ్యధనకలనము=లోపల గన్నులుగల చప్పెలతో నందులకుఁ బరిహార
ము గలుగును. ఇట “ ర్వ్యధన ” శబ్దమునకు, దుఃఖములేకపోవుటయనియు,
రంధ్రమనియు నర్థమందుటచే, మొదట పరిహారము కల్పించి, పిమ్మట బరిహార
ముచేసెను. తామరకూడ్లకు లోపల గన్నులుబుండుట స్వభావవిధము. ఈచె
ప్పటచే పమయంతిభుజములు తామరకూడ్లకింటిను మిక్కిలి సుకుమారము
లయినవని భావము.

తా. స్పష్టము.

క. తరుణి యతిలులితపర్వ

స్వపంచశరీసమానశమహనీయనఖాం

కురమృదులాంగులివిలస

త్కరపంకజయుగళి దీవిః శరమెనుతింపకో.

187

టీ. తరుణి = సమయంతి, అతి...యుగళి = అతిలులిత = మిక్కిలి ననుపు పేయఁ బడిన పర్వ = గణపులుగలదియగు, స్వర = మున్నగునయొక్క, పంచశరీ = యిదుబాణములతోను, సమాన = సమమయన, మహనీయ = బహుగున్న, నఖాంకుర = నఖాగ్రములుగల, వృదుల = కౌత్తిని, అంగులి = వేళ్లుగల, విలసత్ = ప్రకాశించుచున్న, కరపంకజయుగళి = పద్మములమంటి రెండుచేతులుగలది. దీవిః = ఈ సమయంతిని, సంతింపకో = స్తోత్రముచేయుటకు, తిరమె = శక్యమగునా? అనగా సమయంతివేళ్లు మున్నగుబాణములనలెను, అశీచేయి మన్ననునియులులసాదినలెను, బ్రకాశించుచున్నది భావము.

తా. ఈ సమయంతి మిగుల నున్ననిగణపులుగల, మున్నగు నిబాణపంకజముమంటివేళ్లతో నొప్పచున్న చాస్తపద్మములకలది. అట్టి సమయంతిని బొగడఁ పరముకాదు.

తే. జలరుహాననదోర్గ్రిల శరైలుపబోలుఁ

కేలిమై నీమృణాళికాకేసలయములఁ

గాక యివియేల మిన్న కేళికరణి మునుఁగుఁ

గీర్తి బాలియఁగ బహుళదుష్కీర్తియందు.

188

టీ. జలరుహానన = పద్మముమంటి ముఖముగల సమయంతియొక్క, దోర్గ్రిల = బాహువిలాసము, కేలిమై = విలాసముచే, ఈమృణాళికాకేసలయములకొ = ఈచిగురుతామరతూండ్లను, శరైలుకొ = జయించెను గాఁబోలును, కాక, ఇవి = తామరతూండ్లు, మిన్నక, కీర్తి, బాలియఁగొ = నశించునట్లుగా, బహుళదుష్కీర్తియందుకొ = విస్తారమైన బురదయనెడి చెడుకీర్తియందగు

యర్థము-చెడుబురచనునని భావము కీర్తయినగా యశమును బురచయునగు ను. ఏకరణిక్ = ఎందులకు చునునగుచు? అనగా-మయంతిబాహువుల చేత తానురహిండ్లు క్రిముగ జయింపబడుటచేత నే దుష్కిర్తయందుము నుగుచున్నవని భావము. లేక, దుష్కిర్తినల్లగానుండునని వర్ణించుట కవిసమయవిధము. కాని నల్లగానుండుబురచో సులభముగాఁ బుట్టి మింగివంచుచున్న తానురహిండ్లును మయంతిబాహువులతో బోలలేకపోవుటచేత నే బురచయనెడి దుష్కిర్తపాలయింట్ట బుట్టేక్షించెను. అనగా-మయంతి బాహువులు తానురహిండ్లును మింగియున్నవని భావము.

తా. స్వప్నము.

సీ. గంధవాకణకుంభశరవస్ఫరణంబు,
కకకుంభములకుఁ గల్గెనేని
లికుచకోమలకాంతిశీలీలావిశేషంబు,
చక్రవాకములందుఁ గరిగెనేని
మాలూరసాభాగ్యమహిమానుభావంబు,
దాడిమీఫలములఁ గరిగెనేని
ససకలొకే లితకప్రసవగుచ్ఛచ్ఛాయ,
యజ్జకోరకములఁ గబ్బెనేని

తే. గాని సంతేమఁగారాదు గ వానివాని
హరినిరసలిలధారావహిత
కాంచనాచలశృంగభాగంబు లగుచు
రాజితము లై నదీనినక్షోభములకు

189

టీ. గంధ...స్ఫరణంబు-గంధవాకణ = గంధజాతియేగుడుయొక్క, కుంభ = కుంభస్థలముయొక్క, శరవ = గొప్పలేనముయొక్క, స్ఫరణంబు = అతిశయము, కకకుంభములకుఁ = బంగారుపుకుండలకు, కరిగెనేని = సంభవించినచో, అనగా నేనుగలకుంభస్థలముయొక్క గొప్పలేనము బంగారుకుండలకు సంభ

విందినచో సనిభావము. లికుచ...విశేషంబు—లికుచ = నిష్ప్రపండ్లయొక్క, కోమలకాంతి=మృదుకాంతులయొక్క, బీలావిశేషంబు=విలాసాతిశయము, చక్రవాకములందు=చక్రవాకపక్షులందు, జరిగెనేని=సంభవించినచో, అనగా నిష్ప్రపండ్లను సావిత్ర్యులను వానికి సమయంతి కుచములపైలె బరస్పరమొరసికొనియుండుటలేదుకాన నిలనుపడును. చక్రవాకముల కట్టగుణమున్నను సమయంతి కుచకాంతి వారికి లభింపలేదు. కావున నిష్ప్రపండ్లకాంతి చక్రవాకములకు లభించినచో సామ్యము చేయఁగియుండునని భావము. మాలార...భావంబు—మాలార = మారేడుపండ్లయొక్క, సౌభాగ్య=సౌంధర్యముయొక్క, మహిమానుభావంబు=మహిమాతిశయము, దాడిమిఫలములకు = దానిష్ప్రపండ్లయందు, తగిలెనేని=లభించినచో, అనగా దాడిమిఫలములకు మారేడుపండ్లసౌందర్యాతిశయ ముపడినచో సమయంతికుచములకు సావిత్ర్యచేయవచ్చునని భావము. అనకల...భాయ—అనకిలోన్నీటి=సంపూర్ణముగా, వికసింపని, ప్రసవగుచ్ఛచ్ఛాయ=పూలగుత్తులయొక్కకాంతి, అబ్జకోరకములకు = తామరమొగ్గలకు, అబ్బెనేని=సంభవించినచో, కాని=గజకుంభాదులందున్న గౌరవాదులు కనకకలశాదులకు లభించినప్పడేకాని, వానకవానక = ఆయావస్తువులను, హరి...భాగంబులు=హరి = మనోహరములయిన, యగ్ధ = సెలయేళ్లయొక్క, సులిదారా = ఉపకారాలచే, అవధౌత=కడుఁబడిన, కాంచనాచల=బంగారుకొండయొక్క, శృంగభాగంబులు=శృంగప్రదేశములుకలవి, అగుచుకొ, అనగా సెలయేళ్లగీటిచే జక్కఁగఁగఁగఁగఁబడిన బంగారుకొండశిఖరములపై సమయంతికుచము లొప్పుచున్నవి భావము. రాజలిమలు=ప్రకాశించుచున్నవి. వివరీషణోజములకు=అయినట్టి యా కాంతికుచములకు, సరి, చేయఁగాన్, రాను=సాటిచేయవలనుపడుదు.

తా. కరికుంభముల గూకారవిశేషము బంగారుకుండలకును; నిష్ప్రపండ్లకాంతి చక్రవాకపక్షులకును, మారేడుపండ్లసౌందర్యము దాడిమిఫలములకును, బూలగుత్తులకాంతి తామరమొగ్గలకును, గలిగినచో నాకనకకలశాదులను, సెలయేళ్ల

నీటిచే శుభ్రములైన బంగారుకొండశిఖరములవలెనున్న పమయంతికుచములకు సరిపోల్పవచ్చును.

తే. నలువ నన్నంబుగా దీనినడచుము కినిసి

యశావనమునకునిచ్చె నాశ్రయంశ మెల్ల

నది యుపాదానమునంగ దాశ్రయది సృజించె

నున్నతములైన యేతత్పయోధరముల

190

టీ. నలువ = బ్రహ్మ, కినిసి = కోరినది, అనగా నేనోకారణముచే పమయంతి పుష్కలమై కోపమునహించి, దీనినడుము = పమయంతినడుము, సన్నంబుగా = స్పృశ్యమగుట్లుగా, ఆశ్రయంశమెల్ల = ఆశ్రయభాగమంతల సారమునెల్లగా, యశావనమునకు = శ్రేష్ఠబ్రాహ్మణుడు, ఇచ్చెన్ = ఇచ్చెను. అనగా లోకములో బ్రభువైనదయిన నొకగుహ్యుడగు విరుధప్రపద్యుడయినచో వానినడచుచున్నచో వాడు గృహితుడగు శిశువిధించి యాశ్రయములను వా.బంధువుల కొనసగుట చూచుచున్నాను. అట్లే బ్రహ్మకు పమయంతి మధ్యమమైన కోపముండుటచే దా.సారమునంతయు దీని యావనమునకుచ్చెననుభవము. అది = ఆవిహించుము, ఉపాదానమునకు, కదా = దానిని పాదానకారణముగా జేసికొని, ఉన్నతము = ఎత్తైనది, వియేతత్పయోధరములకు = అయిదట్టి పమయంతికుచములగా, సృజించెన్ = పుట్టించెను. యావనమున యించినచోడనే చుచునులేర్పడును. దానిని వియిల్లున్నేక్షించెను. అనగా పమయంతికుచము సన్నముగానున్నచేయును గుచము బున్నతముగానున్నవియు భావము.

తా. బ్రహ్మ నమముపయుడై వియిల్లుచున్న కృత్స్నమొందునట్లుగా నాసారమునంతయు యావనమునకు నీ ముంగిటనే చూపారము సుపాదానముగా జేసికొని యున్నకుములయిన పయోధరములకు నిర్మించితి కాఁబోలు.

చ. అరయ ననంగ రాజ్యవిభవ వాఘ్యదయంబు ప్రకార మిట్లహా
కర మురుదైన యీనుదతికొను వశిత్రితయంబుచే నిరం

ము స్వప్తమగునట్లుగాఁ దామును నామధ్యము నాక్రమించుటకే యాలోచించుచున్నది. అలోచింపఁగ మన్న సునిరాజ్యమందు న్యాచుమార్గానుసరణ మిట్లేయుండును గాఁబోలును.

తే. ప్రబలవత్తోజహేమకుంభములు చూచి
లలితరోమావళీరజ్జలతికఁ జూచి
నాభికూపంబుఁ జూచి నానయనయుగము
తృప్తి నహించుచున్నది నీ దీనియందు.

192

టీ. నానయనయుగము = నానేత్రవ్యంవృత్తు, ప్రబల...కుంభములు—ప్రబల=గొప్పవయిన, వత్తోజహేమకుంభములు=బంగారుకుండలవంటి కుచములనుఁ చూచి, లలిత...లతిక—లలిత=సుందరమయిన, నోమావళీరజ్జలతికను=లతపంటి నుఁగారును, చూచి, నాభికూపంబుకొ=మాతివలె బోఁతైకపొక్కిలిని, చూచి, దీనియందుకొ=ఈదమయంతియందు, తృప్తి, నహించుచున్నది=తనిచెంచుచున్నది.

తా. స్వప్తము.

తే. నాభియుత్పాటితాలాన నవ్యచిలము
రోమవల్లరిశృంఖలాదామకంబు
కామమదవారణమున కీకంబుకంఠి
వలుఁదచనుదోయి గిరివప్రనాస్తుభూమి.

193

టీ. నాభి=దమయంతియొక్క పొక్కిలి, ఉత్పాటితాలాన నవ్యచిలము—ఉత్పాటిత=పెల్ల గింపఁబడిన, తాలాన=గజబంధనకావ్యముయొక్క, నవ్య=క్రొత్త దగుచిలము=రంధ్రము. అనఁగా దమయంతిపొక్కిలి యేనుఁగునగట్టెడికొయ్యి యూడఁదీయఁగాఁ బడినరంధ్రమువలె నొప్పుచున్నవని భావము. రోమవల్లరి=నూఁగారు, శృంఖలాదామకంబు=ఏనుఁగునుబంధించు గొలుసువంటిది, ఈకంబు కంఠివలుఁదచనుదోయి=ఈదమయంతియొక్క స్థూలమయిన కుచద్వంద్వము,

కామమదవారణంబునకుఁ = మన్న గుండ నెడి మదపుటేనుంగునకు, గీరివప్రవాస్తు భూమి—గిరివప్ర=కొండచరియలకుఁ గ్రిందిభాగమునందలి, వాస్తు=నివసించు గిరి, భూమి=ప్రదేశము, అందుగా నీదమయంతి వలుచుచు గుచవ్వంద్యము మన్న గుండను మదపుటేనుంగునకు నివాసయోగ్యములగు మంటిదిబ్బలవలె నొప్పుచున్నదని భావము. మఱించిన యేనుంగు శయించునలమందుఁ బ్రక్కల కొత్తిగునిమిత్తము మంటిదిబ్బలుండుట ప్రసిద్ధము.

౧. చమయంతినాభి యేనుంగు కట్టుకొయ్య నూడఁదీయఁగాఁ బడినరంద్ర మువలెను, నూగారు, బంధనపుగొలుసువలెను, జనుదోయి మదనాడను మదపుటేనుంగు నివసించుప్రదేశమునం గల మంటిదిబ్బలవలెను బ్రకాశించుచున్నది.

తే. ప్రతిఫలించుప్రవేణి కారభారఖచిత

మల్లికలు రాజతాక్షరమాళికలుగ

శంబరారాతివిజయశాసనసువర్ణ

పట్టికయుఁ బోలె నొప్పు నిరప్పడఁతివీపు.

194

టీ. ప్రతిఫలించు...మల్లికలు-ప్రతిఫలించు = ప్రతిబింబించుచున్న, ప్రవేణి కారభార=జటాభారిమునందు, మిథి=హృద్విబవీ, మల్లికలు=మల్లెపూవులు, రాజతాక్షరమాళికలుగఁ = నెండియక్రముల పంక్తివలెను, ఇరప్పడఁతివీపు, శంబరా...పట్టికయుఁ—శంబరారాతి=మన్న సానియొక్క విజయశాసన=జయ శాసనసంబంధముయొ, సువర్ణ పట్టికయుఁ, పోలెఁ = బంగారపు పలకవలెను, ఒప్పుఁ = ప్రకాశించును, చమయంతివీపు బంగారపుపలకవలెను, ఇందుఁ బ్రతిఫలించిన జటాభారిమునందుగల మల్లెపూవులు మన్న గుని జయశాసనముల సంబంధమగు నెండియక్రముల పంక్తివలెను నొప్పుచుండును. ప్రతిబింబించినమల్లెపూవులనుటచే చమయంతిశరీరము లావణ్యపరిపూరితమయి యద్దమువలె బింబగ్రహణార్హమయి యున్నదని తెలియవచ్చుచున్నది. చమయంతివేణియందు ముడువఁబడిన మల్లెలు మన్న గుని జయశాసనాక్షర పంక్తులనియు, చమ

యంతివీపు మన్ననని నియతాసనానికి మునలె నన్నదయ్యుఁ జెప్పటచే వానిఁ జూచినవారికందఱికిని మోహము కలిగింపజాలి యున్నవి భావము.

తా. నమయంతిజడయందు మునునబడిన మల్లెపూవులు పీఠపునందుఁ బ్రతి బింబింపఁగా నవి చుచు నూతన-పంపమగు నెఱడియొక్కర కులవలెను, వీపు నియతాసనము వ్రాముచుగిన ఫలకమువలెను నొప్పుచున్నది.

క. తనజనకుఁడు శౌరి నుద

ర్భవచక్రమునను జయుంచె శీ జగచుని మగుఁ డీ

వనితి యదర్భవకటితెటి

ఘనచక్రంబున జయుంప శీ గాఁదలఁచు జమీ ? 195

టి. మరుఁడు=మర్త్యుఁడు, తనజనకుఁడు=తనతండ్రియగు, శౌరి=విష్ణుమూర్తి, సుపర్భవచక్రమున=సుభద్రగా వర్ణింపఁబడిన చక్రాయుధముచే, జగము=లోకము, జయుంచె, అ=అయ్యాపించి, ఈ...చక్రంబున=ఈవనిత=ఈనమయంతిమొకటి, అర్భవ-తస్త్వానీగుటచేఁ జూడవలగుదని, కటితటనక్రంబున=తెలుచక్రముచే, ఘంపఁగా=జయుంచుటకు, తలఁచున్, చుమీ=అలోచించు. అఁగా మరయంతినింబింబము మరునిచక్రమువలె నన్నదని భావము. తండ్రి-కను సులభముగా జూడవగియున్నదగుటచే దానికిఁ బ్రతీకారముచేయవచ్చు. కాని మరచక్రము పలుకుపడమిచేఁ బ్రతీకారము చేయవలసినదను నా నగుననిరాటంకి అగా జయుంపవచ్చును. ఈచెప్పటచే మరయంతినింబింబము మరచక్రమునకుఁ జేరునని భావము.

తా. తనతండ్రియగు విష్ణుమూర్తి లోకమును చక్రముచే జయించు చుండెనని తెలుచి తాను మరయంతినింబింబమున చేరిగింబును జయుంప నూహించెను.

తా. ఏదే నొక్కమనోహరాంగికముచేతనీయిందుబింబాస్యహేలాదర్పంబునఁ బిప్పలచ్చదము గెల్వంగఁగాఁ దలంచె జమీ

లేదే నన్యమహీజవ్రతములు ప్రాశంసక యేలా భయ
ప్రాదుర్భావమునం జలిగచు నది నిరర్వాతప్రదేశంబునన్. 196
టీ....పిష్పలన్యసము=రావియాకు.

తా....

తే. చిగురుబోడి భూవల్లరి శ్చిత్రరేఖ
యినాన తిలోత్తమ శ్చింత నిజము
చెలువయూరు కాండద్వయాస్పృష్టిరంభ
మానినీమణిమధురోక్తి శ్చ మంజుఘోష.

197

టీ. చిగురుబోడి భూవల్లరి=చమయంతియొక్క కనుబొమలు, చిత్రరేఖ=చిత్రమయిన రేఖలుగలది, మణియు=జిత్రరేఖయను నచ్చరవంటిది. ఇంతినాన=చమయంతియొక్క నాసిక, తిలోత్తమ=తిలపూవులలో నుత్తమమువంటిది. అనగా చమయంతి నాసిక శ్చేష్ఠమైన నవ్వుపువ్వులై మనోహరముగా నున్నదని భాషము. మణియు చమయంతి నాసిక తిలోత్తమయను నప్పరసలై నున్నదనియు నర్థము స్ఫురించుచున్నది. ఇంత నిజము = ఇదియంతయు సత్యమే, చెలువయూరు కాండద్వయాస్పృష్టి=చమయంతియొక్క తొడలనలియొక్క నర్తకము, రంభ=అడవికంటమే, అనగా చమయంతియొక్క తొడలు రంభాస్తంభములను బోలుచున్నవని భాషము. మణియు చమయంతి తొడలు రంభయను నప్పరసలై నున్నవనియు నర్థము. మానినీమణిమధురోక్తి = చమయంతియొక్క మధురమైన భాషణములు, మంజుఘోష = మృదువైన ధ్వనికలది. అనగా చమయంతిమాటలు మిగులమృదువయినవని భాషము. మణియు చమయంతిమాటలు, మంజుఘోష = మంజుఘోషయను నప్పరసనుబోలుచున్నదనియు నర్థము. చమయంతియొక్క క్కయమనువమే యొక్కొక దేవతాస్త్రీని బోలుచున్నదని చెప్పటచే దేవతాస్త్రీలకంటెను నధికమగు సౌందర్యవిశేషముగలదనియు నొక్కొక్కయవయవమునకే దేవతాస్త్రీలు సాటివత్తురో రాజో

యని చెప్పవలసియుండ నమయంతికి సాటిదెచ్చుట మిగుల బరిహాసాస్పదమై యు భావము.

తా. స్పష్టము.

గీ. ఊరుకాండద్వయమున నీరయుల్పలాక్షి

సమదవారిణరాజహాస్తంబు గెలిచె

నదియ కారణమునగదా యధికలజ్జ

బొంది ముడిగిందు నది యాహ్వోపుష్కరంబు.

193

1. ఉరుల్పలాక్షి = ఉరుపలంక = తిరుమలమున, ఊరుకాండ
 వ్యయమున = తొలగించిన, చూచు. హస్తంబు = అడుగు = ముఖ్యోద
 గూడిన, వారణరాజు = కేష్టమునుండి, హస్తంబు = కొండంబున, గెలి
 చె = గెలుచెను. అగు మికారణమునకేదా = అట్లు గమనాంతరము
 రువులచేత మునుపటివలె కావున నదిదా అహ్వోజ్జ్వల = అగ్గడపురు,
 పొంది = చెంది, అనపుష్కరంబు = అగ్గడపురు. అదియు
 పద్మము ముగ్ధము అంగీకరించు = అమలమును నదియెడల
 ముగ్ధాంబును అట్టి అమలంబు స్వయంబు అంతానానా శక్తి
 లచేత అమలంబును వాని ముగ్ధత కలగజేసితి యు
 ముడుమకొనుమగున అట్టి అమలంబు గంధార్వంబు యంతికిండ్లచే
 యింపబడుట = అట్టి అమలంబు కన్నకు బండుకొనును. ఈచప్పు
 టచేత మునుంతి అమలంబును అట్టి అమలంబు గానై నది
 తార్థము అం. అపహ్నం.

తా. ఈ మయంతికి సాటిదెచ్చుట మిగుల బరిహాసాస్పదమై యు
 డినది. కావున నదికి నదిదా అహ్వోజ్జ్వలంబును ముడుమ.

తే. వనిత నానారిదాహ్లాదనవదనకమల

నీలకుంతల కుచశైలశీలి భృగువు

చా ౧ శ్రీమహాభారతసర్గకార్య

కా నావ్యాసలలితోరుగౌరమహిమ.

199

టీ. త=దమయంతి, నానా...కమల-నానారద=నారద మహామునిని, ఆహ్లాది=సంతోష పెట్టెడి, వననకమల=ముఖపద్మముకలది, అనగా నారదమహామునికిగూడ మోహము కలిగించుముఖపద్మముకలదని భావము. “నానారద” అనుచోట రెండునాథోత్పరుషములున్నవని యెఱుంగునది. న+నారద—అనారద=నారదుడు కానివాడు. న+అనారద—నానారద=నారదుడుకానివాడు కాడనియర్థము. అనగా నారదుడే యని భావము. మునులను గూడ మోహింపజేయుచున్నవనుటచే దమయంతి సౌందర్యాతిశయము వ్యక్తమగుచున్నది. వనిత=దమయంతి, నానా...కమల-నానారద=అనేకములగు దంతములచే, ఆహ్లాది=యోషిపంతుల మనస్సున కానందముగొలుపుచున్న, వననకమల=ముఖపద్మముకలదని యర్థాంతరము, నీలకుంతల=నల్లనిముంగురులు గలదమయంతి, కుచశైలశీలి భృగువు—కుచశైల=స్తనములనెడి పర్వతములను, శీలి=కోరుచున్న, భృగువు=భృగుమహాముని గలది. అనగా దమయంతి భృగుమహామునికి మోహము కలిగించుకునిములు కలదనుట. మఱియు మునులకుఁ బర్యతాశ్రయము సహజము కావున భృగువు దమయంతీకుచములనే పర్వతములుగా భ్రమించి కోరుచున్నాడని భావము. మఱియు, నీలకుంతల, కుచశైలశీలి భృగువు—కుచశైల=స్తనపర్వతములయొక్క, శీలి=ఉత్తమమయిన, భృగువు=చరియలు లేక తటములు కలదని యర్థాంతరము, అనగా దమయంతి స్తనములు పెద్దచోయలు గలిగి మనోహరముగానున్నవని భావము. చామ=దమయంతి, శ్రీ...మహిమ—శ్రీ=శోభాయుక్తమయిన, మహాభారత=భారతగ్రంథమనెడి, సర్గకార్య = నిర్మించుకార్యమనకు, కారణ = హేతువయిన, వ్యాస = వ్యాసమహర్షికి, లలిత=సుందరములయిన, లేక, మనోహరమయిన, ఊరు=లోడలయొక్క, గౌరమహిమ=తెల్లనికాంతులయొక్క మహిమ కలది. అనగా దమయంతి తనలోడలయొక్క గౌరవాంతిమహిమచే వ్యాసునికి మోహముగలిగించుచున్నదని భావము. వ్యాసుడు రంభావనవాని కావున దమయంతిలోడలను

గాంచి రంభాస్తంభములని భ్రమచెంది యాశ్రయించుచున్నాడని భావము. మఱియు, చామ=దమయంతి, శ్రీమహా...మహిమ-శ్రీ=శోభాయుక్తమయిన, మహాభా=ఎక్కుడుకాంతి గల, రత=సంభోగముయొక్క, సర్గకార్య=నిర్వాణ కార్యమునకు, కారణ=హేతువయిన, వ్యాస=విస్తృతములయిన, లలిత=సుందరములయిన, ఊరు=తోడలయొక్క, గౌరమహిమ=గౌరవాంతులయొక్క యతిశయముకలది. అనఁగా దమయంతితోడలు సురతసంపాదకములై, సుందరములై, కావుననే, యువమనోహరములయి, గౌరవాంతికలవై, ప్రకాశించుచున్నవని భావము.

తా. ఈదమయంతిపదనకమలము నానావిధదంతములచేతను, నొప్పుచున్నది. ఈమెకుచులు గొప్పతటములచే బ్రకాశించుచున్నవి. ఈమెతోడలు సురతసంపాదకములయి గౌరవాంతులచే మిగుల మనోహరమయినవి.

చ. నుదతి మనంబునం దలఁచి మాడఁ జతుర్దశి యకానరుంధతీ
మదనపురంధ్రి దైత్యరిపుమానవతీ ననమాతృకాజన
త్రిదశవరేణ్యభామలకు ఓ దివ్యమహామహిమానుభావనం
పద నటుగాక గుల్ఫపరిపాటి నదృశ్యత సంఘటిల్లునే! 200

టీ. దివ్య...సంపదక—దివ్య=శ్రేష్ఠమయిన, మహత్=ఉత్కృష్టమగు, మహిమ=గొప్పతనముయొక్క, అనుభావసంపదక = ప్రభావసమృద్ధిచే, మనంబునకే=మదియందు, తలఁచి మాడఁగక = ఆలోచించిమాడఁగా, నుదతి=మంచినంతములుగల దమయంతి, అరుంధతీ...భామలకు—అరుంధతీ = పసి పునిభార్యకును, మదనపురంధ్రి=రతీదేవికి, దైత్యరిపుమానవతీ=లక్ష్మీదేవికిని, ననమాతృకాజన=బ్రహ్మాణిమొదలగుతోష్టండ్రుగురుమాతలకును, త్రిదశవరేణ్యభామలకు=శచీదేవికిని, చతుర్దశి=పదునాల్గుసంఖ్యను బూరించునది. కౌ=అగును. అనఁగా నిదివఱకుం బదుమగ్గురు గలరు. ఈమె పదునాల్గువదియని భావము. దమయంతిపైని బేర్కొనఁబడిన మహానుభావురాండ్రలో బోల్పదగిన దనుట తెల్లమగుచున్నది. నవమాతృక లెవరనఁగా శ్లో॥ బ్రహ్మాణీచైవ మాహీకామారీ వైష్ణవీతథా! వారాహీనారసింహీచ మాహేంద్రీచండికా తథా । మహా

లక్ష్మీరితి ప్రాక్తాః క్రమేనై తానవాంబికాః॥ అని యెఱుంగునది. అటుకాక దమయంతి యరుంధతి మొదలగును త్తమ స్త్రీలతోఁ బోల్పఁదగినది కానిచో, గుల్భపరిపాటిక = చీలమండయొక్క రీతిచే, అపృశ్యత = దర్శనాభావము సంఘటిల్లు నే = సమకూడునా? అనఁగా నరుంధ త్యాదులకువలె దమయంతి చీలమండలు మాంసముచేఁ గప్పఁబడినవి. కావున వారిసామ్యము నొందుచున్నదని భావము. స్త్రీలచీలమండలు మాంసముచే గప్పఁబడియుండుట సులక్షణ మని సాము! నికులు చెప్పుదురు.

తా. ఆలోచింపఁగా దమయంతి గొప్పప్రభావముచే నరుంధతికిని, రతి దేవికిని, లక్ష్మీకిని, నవమాతృకలకును, శచీకేవికిని సమానురాలని చెప్పవచ్చును. కావుననే వారికివలె దమయంతికిఁ గూడఁ జీలమండలు మాంసముచే గప్పఁబడి కానరావచ్చును.

సీ. పల్లవంబులు దీనిపదకాంతిలవములై

పల్లవశబ్దలారాధంబు నొందె

బవడంబుమీఁదికోరిపముననో యీ కాంత

సాదంబు లత్యంతరీచాటలములు

శుద్ధసార్దులు గానఁ ర జూడ దీనంఘ్రులు

కరియూధపతియానగరిమ గలిచె

దోయజ్రభాంతినో రి యీయింతియమగుల

నలుచైవ్వు బాయకున్నదియె లక్ష్మీ

గీ. తిరుణిపదములయది యలరక్తకరసంబా

కాక త్రైలోక్యభామానిరకాయమాళి

భాగవిన్యాససంలగ్నబహుళనూత్న

చారుసీమంతసీమసిందూరరజమొ.

201

టీ. పల్లవంబులు = చిగుళ్లు, దీనిపద కాంతిలవములై = ఈ దమయంతి పాద కాంతియొక్క లేకుకలదై, పల్లవశబ్దలారాధంబు = పల్లవ యనుపదలారాధమును,

ఓండెన్=పొందెను. అనగా నమయంతి పదములకాంతిలో లవమాత్రము చిగుళ్లకుఁ గలుగుటచేత నే పల్లవము లని పిలువఁబడుచున్నవని భావము. పల్ + లవ=పల్లవ యని సంధివలన నీరూపమేర్పడును కానఁ గని పల్లవశబ్దమును శ్లేషించి యుత్పేక్షించెను. ఈ చెప్పటచే నమయంతియడుగులు చిగుళ్లవలె మ నోహరమయినవని తెల్లమగుచున్నది. సవడంబుమీఁది కోపమునకొ + ఓ, క్రోధముచేత నే కాఁబోలు, ఈకాంతపాదంబులు=ఈనమయంతియడుగులు, అత్యంతపాటలగులు=మిక్కిలి రక్తవర్ణముకలవి, లోకములోఁ గోప మావ హించినప్పుడు శరీరమెఱ్ఱవాటుట సుప్రసిద్ధము కావున నేనోకారణమునఁ బడయుమీఁదనమయంతిపాదములు కోపమునహించియుండుటచే నెఱ్ఱవాటు టఁగాఁ గవి స్మృతిస్థిరమయిన రక్తవర్ణముగల నమయంతిపాదముల నుత్పేక్షిం చెను. చూడకొ=అలోచింపఁగా, దీనంబ్రములు=ఈ నమయంతిపాదములు, శుద్ధపార్శ్వలు=పగులుట మొలగుదోషములు లేనిమడమలు గలవి. కానకొ= కావన, కరియూధపతియానగరియన్=గజశ్రేష్ఠముయొక్క గమనాశీశయ మును, నెలిచెన్ = జయించెను. అనగా నమయంతిపాదములు విహరికాది దోషములులేనివనియు, గమనము కర్తవ్యమును ధిక్కరించుచున్నదియు ఫలి తార్థము. ఈపాదమున “దీని యంబ్రములు” అని యుండుటకు బదులుగా “దీనంబ్రములని” ప్రయోగింపఁబడియె కాని సంధి యుండురాదు. పెక్కు ప్రశులలో నట్లే కానబడుచున్నది. అలోచింపఁ గలిగి నిరంకుశస్వముచేఁ బ్రయోగించెనని తోచెడిది. తోయజ్జభ్రాంతికో=పద్మమునెది భ్రాంతిచేసఁగాఁ బోలు, లక్ష్మీ, ఈ యంతియడుగులకొ=ఈ నమయంతిపాదములకు, నలువొ ప్పకొ=అంగము గులుకువట్లుగా, పాయక ఉన్నదియే=విడువకున్నదియే, లక్ష్మీదేవి నమయంతిపాదములను బద్మముగా భ్రమించి కాఁబోలుగా విడువఁ జాలకున్నది. నమయంతిపదములు పద్మములవలె లక్ష్మీస్థానములయి యున్న వని భావము. తరుణిపదములయందు=నమయంతిపాదములందున్నది. అలక్తకర సంబో=లాక్షరసమే, కాక=లాక్షరసముకాక, త్రైలోక్య...రజమొ-త్రై లోక్య=ముగ్ధోకములందుఁగల, భామానికాయ = స్త్రీసమాహములయొక్క,

మాభిభాగ=శిరఃప్రదేశములందు, విన్యాస=ఉంచుటచే, సంలగ్న=అంటికొనియున్న, బహుళ=విస్తారమయిన నూత్న=క్రొత్తదయిన, చారు=సుందరమయిన, సీమంతసీమన్=పాపటయందున్న, సిందూరరజమే=సిందూర పరాగమే=అనగా సమయంతి తనపాదములను సుజ్జగంబుల గల స్త్రీలమార్గములందుండగా వారిమార్గంబులందున్న సిందూర మంటుకొంగా నట్లేట్టగా బ్రకాశించుచున్న వేమో యని భావము. సమయంతి సమస్త స్త్రీలలో మార్గస్వరాలయ్య, పాదములు లత్తుక కలిగి యొప్పుచున్నవనియు ఫలీతార్థము.

తా. స్పష్టము.

తే. శిశిరకాలంబునందు నిశ్శేష మయిన

జలజనస్యంబు సృజియింపఁగ నలచి బ్రహ్మ

యాచరింపఁడె యీకాంతశియాస్యహస్త

పాదసౌభాగ్యములయందుఁ గ బంచభిక్ష.

202

టీ. బ్రహ్మ, శిశిరకాలమునందు=శిశిరముతువునందు, నిశ్శేషము=మిగులులేనిది, అనగా బూర్తిగా నశించినదని యునట, అయిన జలజనస్యంబు=అయినట్టి తామరపైరును, సృజియింపఁ=మగుడ సృజించుటకు, ఈకాంత...ములందున్-ఈ కాంత=ఈ సమయంతియొక్క, ఆస్య=ముఖముయొక్కయు, హస్త=చేతులయొక్కయు, పాద=పాదములయొక్కయు, సౌభాగ్యములందున్=సౌందర్యములందు, పంచభిక్ష=మధుకిరవృత్తి, అచరింపఁడె=చేయఁడే, శిశిరముతువునందు బూర్తిగా నాశనముచెందిన పద్మములను మరల సృజింపఁనెంచి యందులకుఁగగిన సౌందర్యమును యాచింపఁదలంచి యీచమయంతి పాదములు, చేతులు, ముఖము, నాబడునైదింటియొద్ద విచ్చమెత్తుకొనిపోయి పద్మములను సృజించెనని భావము. ఈచెప్పటచే సమయంతిపాదములందును కాంతియొక్క లేచుమాత్రమే పద్మములందుగానపచ్చుచున్నట్లు స్పష్టమగుచున్నది. పంచభిక్షయనగా మధుకిరవృత్తి తుమ్మెద యొక్కొక పుష్పమునకుఁ బోయి కొంచెముకొంచెములేనను సంపాదించి తృప్తిచెందును. అట్లే బ్రహ్మచారియు నైదుగృహములకేగి కొంచెముకొంచెము

యాచించి యాహారాదులను సంపాదించి యందువలనఁ దృప్తిచెందును. మధుకరసంబంధమగువృత్తి కాన మాధుకరి యనఁబడును. అయిదుగృహములందు భిక్షను చేకొనుటకే పంచభిక్షయందురు. బ్రహ్మచర్యమయంతి పాదములు చేతులు ముఖము నాఁబడునైదింటియొద్ద భిక్షమైతైసుగానఁ బంచభిక్ష నాచరించె నని తెలియఁగినది.

తా. స్వప్రము.

క. వినుతయశఃపాదాంగు

ప్రసఖ్యాములందుఁ బూర్ణచంద్ర చతుష్కం

బును ధరియించుటనొకొ యీ

వనిత చతుష్పతికళలవాసనకెక్కెన్.

208

టీ. ఈవనిత=ఈచమయంతి, పినుచి - లందున్ - పినుచి=కొనియాడఁబడుచున్న, యశః=కీర్తియందును, పాదాంగుప్రసఖ = కాళిబొట్టనవేళ్లగోళ్లయందును, ఆస్యములందున్ = ముఖమందును, పూర్ణచంద్ర చతుష్కంబును = నలుగురు పూర్ణచంద్రులను, ధరించుటనొకొ = తాబ్బుటచేతఁగాబోలు, చతుష్పతికళలవాసనకున్ = అఱువదినాల్గవద్యలయందలి ప్రసేధికి, ఎక్కెన్ = పొందెను, అనఁగా చమయంతి యఱువదినాల్గవద్యలను నేర్చినదనియు, నామెకీర్తియఁ గాలిబొట్టనవేళ్లగోళ్లను, ముఖమును, పూర్ణచంద్రులవలె నొప్పుచున్నదనియు భావము. చంద్రునకుఁ బదునాఱుకళలుండును. కానఁ గీర్త్యాదులగు నాలుగింటియందును నాలుగు పూర్ణచంద్రబింబము లుండుటచే $4 \times 16 = 64$ అఱువదినాల్గకళలసంఖ్యకు సరిపోవుచున్నదని తెలియఁదగినది.

తా. చనకీర్తియందును, గాలిబొట్టనవేళ్లగోళ్ల రెంటియందును, ముఖమునందును, పాదకళలుగల చంద్రులు నలుగురు చంద్రులుండుటచేతనే కాబోలు చమయంతి యఱువదినాల్గకళలును గలిగియున్నది.

చ. అని చికురాదియుం బవనశ్శాంతమ గాఁ జిగురాకుఁబోడి నె
మృనమున సంస్తుతించి యననమానవిలాసకళావినిర్జితా

తనుడును నవ్యధూమణికిఁ దత్సమయంబునఁ జూపవేడియొ
య్యన దిగదాచె భూపతి దీశాధిపకల్పిత యైనశాంబరిక్.

టీ. అసమాను...దును-అసమాన=సాటిలేని, విలాసకళా=విలాససంపదచే,
వినిర్జిత = జయింపఁబడిన, అతనుడు=మన్మథుడుగల, భూపతి=నలరాజుఁ
అని=యిట్లని, చిగురాదియుక్ = కేశకలాపము మొదలు, పదనఖాంతముగాఁ =
కాల్గిపోటియొక్క యంతమువఱకు, చిగురాకుబోడి=చిగురువంటి శరీరము గల
మయమునని, నెమ్మనయునక్ = నిండుమనస్సుతో, సంస్తుతించి = స్తోత్రముచేసి,
తత్సమయంబునక్ = ఆసమయమందు, అవ్యధూమణికిఁ = ఆదమయంతికి,
చూపఁ, వేడి=తన్నుఁ జూపుటకన్నపడి, దిశాధిపకల్పిత=దిక్పాలకచే నిర్మింపఁ
బడినది, అయినశాంబరిక్ = అయినట్టి తిరస్కరిణీవిద్యను, దిగదాచెక్ = మిక్కి
లిదాచెను. అనఁగాఁ దిరస్కరిణీవిద్య నవలంబింపకయుండె నని భావము.

తా. విలాససంపదచే మన్మథుని జయించిన నలుఁడు సమయంతిని గే
కాదిగఁ బాదనఖాంతముదాక వర్ణించి తనస్వస్వరూపము నాసమయంబున
నామెకుఁ జూపఁదలంపుగలవాడై యింద్రాదు లిచ్చినతిరస్కరిణీవిద్యను
దాచిపుచ్చెను.

ఉ. భానుసమానమానగుణబంధుర బంధురమానిదాన దా

నామక్యతాంబువాహధనశ్రదాంబుదనాహన కామధేనుసం

తానకకర్ణ కర్ణసుఖదాయివచోరచనాధురీణ రీ

ణానతరాజరాజమకుటాంఘ్రిసరోహభావితాత్మకా. 205

టీ. భానుసమాన = సూర్యునితో సమమయిన లేజస్సు కలవాడా, మాన
గుణబంధుర—మాన = చిత్తన్నత్యమ నెడి, గుణ=గుణముచేత, బంధుర=ప్రకా
శించువాడా, బంధు...దాన-బంధు = చుట్టలయొక్క, రహ=లక్ష్మికి, నిదాన=
కారణమయినవాడా, అనఁగాఁ జుట్టలకు భాగ్యమిచ్చి పోషించువాడని
యనట, దాన...కర్ణ-దాన=దానముచే, అనుకృత = అనుసరింపఁబడుచున్న,
అంబువాహ = నీటివహించునది, అనఁగా మేఘమనుట, ధనద = కుచేరుడు,
అంబుదనాహన=జీమూతవాహనుడు, కామధేను, సంతానక=కల్పవృక్షము,

కర్ణ = కర్ణుడుగలవాడా, అనగా మామిడిసింగనామార్త్యుడు మేఘుడు లతో సమానమయినవితరణగుణము గలవాడనుట, కర్ణ...రీణ - కర్ణ = చెవులకు, సుఖ = సౌఖ్యమును, దాయి = ఇచ్చుచున్న, వచోరచనా = వాగ్రచనల యొక్క, ధురీణ = భారమువహించినవాడా, అనగా జెవులకింపమునమాటల నాడుటయందు మిక్కిలి నేర్పుగలవాడనుట, రీణానరాజ = పరాజితులైన మస్కరించుచున్నరాజులు గలవాడా! రాజ...త్తకా-రాజమకుట = శివుని యొక్క, అంఘ్రిసరోరుహ = పవపర్వములందు, భావిత = పొందింపబడిన, ఆత్తకా = మనస్సుగలవాడా, అనగా నీశ్వరపాదముల ధ్యానించువాడనుట, రాజకిరీటులుం దుంచబడినపాదపర్వములు గలిగి వెలయుచున్న మామిడిసింగ నామాత్యా! రాజ = రాజులయొక్క, మకుట = కిరీటమందున్న, అంఘ్రిసరోరుహ = పాదపర్వములచే, భావిత = సుతింపబడుచున్న, ఆత్తకా = శరీరముకల వాడా, అని యర్థాంతరము అనగా రాజులంపడువచ్చి మామిడిసింగనార్త్య నకు మొక్కునపుడు వానిమకుటములందు బాదము యిడవచ్చునని భావము.

తా. సూర్యసిలో సమానుడవయి, చిత్రన్నత్యముచే బ్రకాశించుచు బంధువులకుఁ దనసంపదలనొసంగుచు బాసగుణముచే మేఘమును గుజేరుని జీమూతవాహుని గామధేనువును, గల్పవృక్షమును గర్జున ననుకరించుచు జెవుల కింపమునమాట లాడుచు బరాజితులైన శత్రురాజులు గలవాడనై, శంకరునిపవపర్వముల ధ్యానించుచున్న యోమామిడిసింగనామాత్యా!

క. కమలభవవంశపావన

విమలాంతరకరణ బాహువిక్రమకేళి

యమభార్జునమదభంజన

సమరార్జున నిరభిసంధిశాపజన్యనిధి.

206

టీ. కమలభవవంశపావన = బ్రహ్మవంశమును బవిత్రము చేయువాడా, విమలాంతరకరణ = నిర్మలమయినమనస్సు గలవాడా, బాహు...భంజన - బాహు విక్రమకేళి = భుజములపరాక్రమ మునడి లీలయందు, యమభార్జున మదభంజన = జంటగానున్న మద్దిచెట్లను భేదించినవాడా, కృష్ణమూర్తిపండివాడా

యనుట, సమరాష్ట్రం=యుద్ధమందట్లునునో, బోల్పదగినవాడే, నిరభిసంధి
...నిధి-నిరభిసంధి=నిష్కలపటమయిన-నిర్వాప్యజమయినయనుట, సౌజన్య=సుజ
నత్వమునకు, నిధి = చోటయినవాడే.

తా. బ్రహ్మవంశమును బావనముచేయువాడవును, నిర్మలమగు నంతః
కరణముగలవాడవును, కృష్ణునితో సమాన మగుబాహువిక్రమము గలవాడ
వును, సర్వమునిలై యుద్ధముజేయువాడవును, నధికముగ సౌజన్యముకలవా
డవును, ఎగు సింగనామాత్యా!

[సగ్విణి. తల్లమాంబాసుతా శ్చైర్యహేమాచలా

పల్లవాదిత్యసౌభాగ్యభాగ్యోదయా

పల్లవ్రాష్ఠీకుచశ్రాంతభాగద్వయా

గల్లపాలీలసత్కామముద్రాంకురా.

207

టి. తల్లమాంబాసుతా=తల్లమాంబికయొక్క కుమారుడే, శ్చైర్య హేమా
చలా = శ్చైర్యగుణమునకు మేరుపర్వతమువంటివాడే, పల్లవా...దయా=ప
ల్లవాగ్యో=పల్లవాదిత్యుడనెడి రాజుయొక్క, సౌభాగ్య=మంచిభాగ్యమువల
నఁ గలిగిన, భాగ్యోదయా=భాగ్యాభివృద్ధి కలవాడే-అనఁగా బల్లవాదిత్యు
నాశ్రయమువలన భాగ్యసంపన్నుడయ్యెనని భావము. పల్లవ...కురా-పల్లవో
ష్ఠీ=స్త్రీ)లయొక్క, కుచ=స్తనములయొక్క, శ్రాంతభాగద్వయా = రెండు
శ్రాంతభాగములందును, గల్లపాలీ=చెక్కులయందును, లసత్=ఒప్పుచున్న,
కామ=మన్నభంబంధమైన, ముద్రాంకురా=ముద్రలుకలవాడే, అనఁగా నధి
కముగా స్త్రీ)సుఖం బనుభవించువాడని భావము.

తా. సుప్తము.

గద్యము. ఇది, శ్రీమత్కుమలనాథపౌత్ర మారయామాత్య
పుత్ర సకలవిద్యాసనాథ శ్రీనాథభట్టప్రణీతం బయినశృం
గారనైషధకావ్యంబునఁ దృతీయాశ్వాసము.

శ్రీరస్తు.

శృంగార నైషధము

చతుర్థాశ్వాసము.

మచ్చరణాంభోరుహ

చామీకరకటకఘటితనమదారాతి

స్తోమ దయారఘురామ ర

మామందిరలసదపాంగ శ మామిడిసింగా. 1

టీ. శ్రీమత్ ... స్తోమ = శ్రీమత్ = శోభాయుక్తమైన, చరణాంభోరుహ = పాదపద్మములందున్న, చామీకర = బంగారపుసంబంధమయిన, కటక = కడియమునందు, ఘటిత = కూర్పబడిన, సమద = మదముతోఁగూడిన, ఆరాతి = శత్రువులయొక్క, స్తోమ = సమాహముగలవాఁడా, అనగా శత్రురాజులందఱితనపరాక్రమమునశోర్పజాలకపచ్చి పాదాక్రాంతులగుచున్నారమట. లేక, తనపాదమునందున్న కడియమునందు శత్రువుల విగ్రహములు చెక్కబడియుండుటచే నట్లు చెప్పబడెనని గ్రహించునది. దయారఘురామ = కరుణారసమునకు దశరథరామునితో సామ్యమందినవాఁడా, రమా... పాంగ - రమా = లక్ష్మీదేవికి, మందిర = నివాసస్థల మయిన, లసత్ = ఒప్పుచున్న, అపాంగ = కడకంటిచూపులు కలవాఁడా, అనగా లక్ష్మీనూచకము లగుచూపులుగలవాఁడమట, మామిడిసింగా = మామిడిసింగనామాత్య.

తా. శోభాయుక్తమయిన పాదపద్మములందు వెలయుచున్న బంగారపు కడియములందుఁజెక్కించిన గర్వితులగు శత్రుసమూహములు గలవాఁడును, గరుజారసమున నముద్రమువంటివాఁడును, లక్ష్మీప్రదములగుచూపులు గలవాఁడును నగు మామిడి సింగనామాత్య.

వ. అవధరింపు మివ్విధంబున విబుధమాయాంధకారంబు చూరఁ బగుటయుం గట్టెదుర నాజగజెట్టి జవనిక వాయుం దట్టినం బొడిసూపు బహురూపుతెఱంగున జలధరితిరోధానంబు వాసిం బ్రకాశించునాహిమధామునిపగిది నవిద్యావరణంబు విరిసిం దోచుపరమాత్మునిప్రకారంబున దోహదపలాలజాలంబువిరిసిం బ్రేక్షణీయం బగువుండ్రేక్షుకాండంబుభంగిఁ బరమాద్భుతాస్తనిమేషముద్రుండును, నిర్ణిద్రరోమప్రరోహం దును, నిశ్చలాంగుండును, వైశాఖస్థానకలితుండును, నిర్వికారుండునునై భీమభూకాలపుత్త్రికకు శత్రవిషయీభావంబు భజించె. అప్పు డప్పుడమితేనిం గనుంగొని సంభ్రమంబును భయంబును లజ్జయు మనంబునం జెనంగొనంగ, నంగనాజనులు సచయసముత్థానర్పుశంఝభాయమానమణితులారోటి వాచాటిభవత్సభాభవనాశిందంబుగా నందఱుం బ్రత్యుత్థానంబు నేసిరి. ధీరోదాత్తగావున నయ్యాదిగ ర్భేశ్వరి నమున్నతకనకాసనంబున మున్నున్నయునికి నయుండి యనిర్వచనీయం బైనయానందంబు డెందంబున ననుభవించుచు నెవ్వండు వెండుం యేతెంచితి వెల్లు వచ్చితి పని యడుగకుండి మరలఁ జంద్రుండో యుపేంద్రుండో జయంతుండో యని సందియంబందుచు మొదల హంసంబు నరనభిసీనీపలాశంబుమీఁదఁ జరగానఖాగ్రంబున లిఖించిచూపినం జూచి

నచిత్రరూపంబుతో రూపంబు సంఘటించుటంజేసి యీతం
డు నిషధరాజని యెఱిగియు శుద్ధాంతనదనప్రవేశంబు దు
ర్లభంబు గావున మిగుల విశ్వసించక నిమేషనిస్సృహంబు
లైనవిలోచనంబుల సాదృశ్యతంబును సకాతుకంబును సాను
రాగంబునుంగా విలోకించుచు. 2

టీ. అవిధరింపుము=అలింపుము, ఇవిధంబునా=ఈవిధముగా, విబుధాం
ధకారంబు = దేవతలతిరస్కరించేవిద్యాబలముచేఁ గలిగినచీకటి, దూరంబు
అగుటయున్ = దూరమయిపోఁగా, అనఁగా నశింపఁగా నటుట, కట్టెమ
రన్ = ఎట్టయెదుట, అజగజెట్టి = బిరుదువేఱకొన్న యానలుఁడు, జపనీక =
తెరచీర, పాయంపట్టిన్ = తొలఁగింపఁగా, పొడనూపుబహురూపులెఱుం
గునన్ = కానవచ్చుచున్న వేషభావలెను, జలధరతిరోధానంబు = మేఘ
ములయొక్క ప్రతిబంధము, పానిన్ = పోఁగా, ప్రకాశించునాహిమధాము
పగిదిన్ = ప్రకాశించుచున్న చంద్రునివలెను, అవిద్యావరణంబు = అజ్ఞానమనెడి
ప్రతిబంధము, విరిసిన్ = విడిపోఁగా, తోచు పరమాత్మనిప్రకారంబునన్ =
ప్రత్యక్షమగు పరబ్రహ్మముచందంబునను, దోహదపలాలజాలంబు = దోహదము
కొఱకు వేయఁబడిన ఆహారాచగుంపు, విరిసిన్ = నశింపఁగా, ప్రేక్షణీ
యంబు = చూడఁదగినది, అగుపుండ్రేక్షుకాండంబుభంగిన్ = అయిన తెల్ల నిచెఱ
కుగడవలెను, పరమ...ముద్రుండును-పరమాద్భుత=మిక్కిలియాశ్చర్యముచే,
అస్త=నాశనముచెందిన, నిమేషముద్రుండును = తెప్పపాటులుగలవాఁడును,
అనఁగా నాశ్చర్యముచే తెప్పవల్పక చూచుచుండెని భావము న్నిర్దిష్టరేమప్ర
రోహుండును-నిర్దిష్ట=మొలకలెత్తిన లేక వికసించిన, రోమప్రరోహుండును=
పులకలుగలవాఁడును, నిశ్చలాంగుండును=చలింపనిదేహముకలవాఁడును అనఁగా
నాశ్చర్యాతిశయముచే నిశ్చలుఁడైయున్నాఁడనిభావము, వైశాఖసానలితుం
డును-వైశాఖసాన=విలుకాఁడు నిలిచియుండు నడుగుల భేదముచే, కలితుండును=
ఒప్పుచున్నవాఁడును, అనఁగా నలుఁడు విలుకాఁడు నిలిచియున్నట్లు నిలిచియు
న్నవాఁడనిభావము. నిర్వికారుండును = జగన్మోహనాకారులగు నచ్చటిస్త్రీలను

జూచినను వికారముచెందనివాడును, వి, భీమభూపాలపుత్రికకుఁ = భీమరాజు
 కూతురగుదమయంతికి, నేత్రవిషయాభావంబు = నేత్రములకుఁ బ్రత్యక్షమగుట,
 భజించెఁ = పొందెను, అనఁగా దమయంతి నేత్రములకు నలుండు కావచ్చె
 నని భావము. అప్పుడు, అప్పుడుమిత్రీణ్ = ఆరాజును, అనఁగా నలునినను
 ట, కమంగొని, సంభ్రమంబుచుఁ = తొట్రుపాటును, భయంబును, లజ్జయు,
 మనంబునఁ, పెనంగొనఁ = మల్లడిగొనుచుండఁగా, అంగనాజనంబులు =
 శరణు, సమయ... అలింపంబుగాఁ — సమయ = ఆకాలమునకుఁ దగు
 నట్లుగా, సముత్థాన = లేచుటచేత, ఝరఝరాయమాన = ఝరఝరమని
 ధ్వనిచేయుచున్న, మణి = రత్నమయమయిన, తులాకోటి = అందలచేత,
 వాచాటీభవత్ = మిక్కిలిగా ధ్వనిచేయుచున్నదయిన, సభాభవన = సభా
 మండపమును, అలింపంబుగాఁ = నడవయుఁగలుగునట్లుగా, అనఁగా నలునిఁజూచి
 చెరిక తైలంపమును దిగ్గునలేచినప్పుడు వారికాళ్ల నున్న రతనంపుటండియులు ఝర
 ఝరమని ధ్వనులుచేయుఁగా నాధ్వనులచే సభామందిరమును, దలవాకిటికిని
 నడిమివాకిటికి నడుమనుండు ప్రదేశమును నిండినవనిభావము. అందులోఁ గొం
 దలు సిగ్గచేతనో భయముచేతనో సభాభవనమునుండి వెడలి పైకిఁబోగా నా
 ప్రదేశముగూడ ధ్వనులతో నిండియుండుట సంభవించుటచేఁ గవి యిట్లు చెప్పె
 ను. అంగణుఁ = చెరిక తైలంపమును, ప్రత్యుత్థానంబు, చేసిరి = లేచిరి. ఆయా
 దిగచ్ఛేద్యరి = భూమికి నధిపతియగు నావమయంతి, ధీరోదాత్త = గంభీర
 స్వభావంబు గలది, కావునఁ, సమున్నతకనకాసనంబునఁ = మిక్కిలియె
 త్తిగు బంగారపుగద్దెయందు, మున్ను = నలునిఁజూడకపూర్వము, ఉన్నయుని
 కిఁ + అ = ఉన్నరీతిగానే, ఉండి = కూర్చుండి, అనిర్వచనీయంబు = చెప్పఁ
 దరముకానిది, వివరయానందంబు = అయినట్టి యానందమును, డెందంబునఁ =
 మనస్సునందు, అనుభవించుచు, ఎప్పండపు, ఎందుండి ఏతెంచితివి = ఎచ్చ
 టనుండి యేరీతిగావచ్చినాఁడవు, అని, అడుగక, ఉండి = అడుగుట మానివేసి,
 మరలఁ, చంద్రుండో, ఉపేంద్రుండో = విష్ణుమూర్తియో, కంతుండో =
 మన్మథుండో, జయంతుండో = ఇంద్రునికుమారుండగు జయంతుండో, అని,

నందియంబు = సంశయంబును, అందుచున్ = పొందుచు, మొదట = మొట్టమొదట, హంసంబు, సరసబిసినీపలాశంబుమీదన్, సరస = రసముతోఁ గూడిన, బిసినీపలాశంబుమీదన్ = తామరపాకుమీద, చరణసఖాగ్రంబునన్ = కాలిగోటికొనచే, లిఖించి = వ్రాసి, చూపినన్ = కనఁబఱుపఁగా, చూచినచిత్రరూపంబుతోన్ = చూచినట్టి చిత్రపుబొమ్మతో, రూపంబు = ఆపురుషునిరూపము, సంఘటించుటన్ చేసి = సరిపోలుటచేత, ఈతండు = ఈపురుషుఁడు, నిషధరాజు = నలుండు, అని యెఱింగియున్ = అని తెలిసికొనియుండియును, శుద్ధాంతసదనప్రవేశంబు = అంతఃపురగృహమును బ్రవేశించుట, దుర్లభంబు = లభింపరానిది. అనఁగా నంతఃపురములోనికి వెచ్చినపురుషుని నలమహారాజుగా మొదట నెఱ్ఱించి, తరువాత నరమాత్రునికే బ్రవేశింపరానితనయంతఃపురంబులోనికి నలుండెట్లు రాఁగలఁడని సంకేహించెనని భావము. కావునన్, మిగులన్, విశ్వసింపక = నమ్మక, నిమేషనిస్సృహంబులు = అప్పవాల్పుటయం దుపేక్షపహించినవి-అనఁగా అప్పపాటులేవనియర్థము. వినివిలోచనంబులన్ = అయినట్టి నేత్రములచేత, సామ్యురంబును = ఆశ్చర్యముతోఁ గూడినట్లుగాను, సకాతుకంబును = వేడుకతోఁ గూడినట్లుగాను, సానురాగంబునుగాన్ = అనురాగముతోఁ గూడినట్లుగాను, విలోకించుచున్ = చూచుచు. తే. అతివమిథ్యావలోకనాభ్యాసకలన

నిజముగా రాజుఁ జూచియు నేమనమునఁ

దాల్చదయ్యెను శాలీనతాభరంబు

తథ్యమిథ్యావివిక్తి ముగ్ధలకుఁ గలదె.

3

టీ. అతివ = దమయంతి, మిథ్యా...కలనన్ = మిథ్యా = భ్రాంతిచేఁ జూడఁబడుచున్న నలుని, అవలోకన = చూచుటయందలి, అభ్యాస = అలవాటునందలి, కలనన్ = నేర్చుచే, నిజముగాన్ = సత్యముగా, రాజును, చూచియున్, నెమ్మనంబునన్, శాలీనతాభరంబున్ = మిక్కిలిపిటికితనమును, తాల్చదయ్యెను = ధరింపలేకపోయెను, ముగ్ధలకున్ = జ్ఞానహీనలకు, తథ్యమిథ్యావివిక్తి = సత్యాసత్యముల వివేకము, కలదే = కలుగునా? అనఁగాఁ గలుగదనుట.

తా. దమయంతి వంతతము నలుని స్వరించుకొనుచు భ్రాంతిచే నలరూ పముగనుగొనుచు నున్నదగుటచే నాయభ్యాసముచేత నేడు సత్యనలునిజూచి యును, నిజముగా నలుడని నిశ్చయింపలేకపోయెను. ఆలోచింపగా లోకము లో మూఢురాండ్రకు సత్యమేదియో, యసత్యమేదియో తెలియునా? అలం= అర్థాంతరము.

ఉ. కేవలసాధ్వసంబున సోభజను లూరిక యుండఁగా మనో
భావిధానయత్నపరిపాటి యనాదరముద్రచేఁ దిరో
భావము నొందఁజేసి ముఖపద్మమొకించుక వ్రాల్చిపల్కె నా
నావిధచిత్రవాక్యరచనాచణ భీమతనూజ నేర్పునన్. 4

టీ. సోభజనులు=దమయంతి చెలికత్తెలు, కేవల సాధ్వసంబున=మిక్కిలి భయముచేత, ఊరిక, ఉండఁగా=మాటలాడక యుండఁగా, మనో...పా టి-మనోభావ=మనస్సునంగరి యభిప్రాయమును, పిధాన=కప్పటయందలి, య త్న=ప్రయత్నించుటయొక్క, పరిపాటి=వరుస, లేక అనుక్రమము, అనాదర ముద్రచేఁ=తిరస్కారముచే, తిరోభావము=ఒందఁ=అంతర్ధానమొందున ట్లుగా, లేక, నశించునట్లుగాఁజేసి, అనఁగాఁ బరపురుషుఁడంతఃపురములోఁ బ్రవేశించుటవలనఁ గల్గినయవమానముచే దమయంతి తనమనంబులో నున్న యభిప్రాయమును గప్పిపుచ్చుట మానినదని భావము. ఒకించుక=ఒకకొంచెము, ముఖపద్మ ము=వదనపద్మమును వ్రాల్చి, క్రిందుసేసి, నానా...చణ=నానావిధ=అ నేకవిధములగు, చిత్రవాక్య=అద్భుతవాక్యములను, రచనా=చెప్పటచేత, చణ=ప్రసిద్ధురాలగు, భీమతనూజ=దమయంతి, నేర్పునన్=నేర్పుచేత, పరి క్క=సంభాషించెను.

తా. చెలికత్తెలు మిగుల భయముచెంది మాటలాడక యూరికుండఁగాఁ దిరస్కారముచే మనోభిప్రాయమును గప్పి పుచ్చనేరక కొంచెము ముఖంబు వ్రాల్చి యనేకవిధములగు చిత్రవాక్యము లాడుటయందు సుప్రసిద్ధురాలగు దమయంతి యిట్లుచెప్పెను.

నీ. ప్రణతమాళిమణిప్రభానికాయంబుతోఁ
 బాసీయమున నర్ఘ్యపాద్య మీగి
 యత్యంతమధురవాక్యప్రపంచములతో
 శర్కరాదులమధురపర్క మీగి
 *ప్రవిమలం బైననీద్యావనైభవముతోఁ
 బృథులకాంచనరత్నకీర మీగి
 పరమసేవావిధానిరచితాంజలితోడఁ
 బ్రముదితం బగుమనఃపద్మ మీగి

తే. యాలిభేయుల కభినవామీయాతుఁడైన
 యతిథి తనయింటి కేతెంచునపుడు చేయు
 సత్కిర్యాచారవిధికలానరణి యింద్రు
 ధర్మశాస్త్రాపనిషద్ధర్మ మర్థవిధులు.

5

టీ. ప్రణత...నికాయంబుతోఁ - ప్రణత=వంచిన, మాళి=కిరీటమంపలి,
 మణిప్రభా=రత్నకాంతులయొక్క, నికాయంబుతోఁ=సమాహుతుతో, పా
 నీయమున=జలముచే, అర్ఘ్య=పూజకుఁడైన జలమును, పాద్య=పాదప్రక్షా
 శనమునకుఁ దగినజలమును, ఈగి=ఇచ్చుటయును, అనఁగా నతిగుఱు తనయిం
 టికివచ్చినప్పుడు తాను కేవలము జలముచేతనే యర్ఘ్యపాద్యంబులీయక లెనత
 ల యతినిపాదములు సోఁకునట్లుగాను, దనశిరోభూషణములందున్న రత్నకాంతి
 సమాహ మాయతిథిపాదంబులు ప్రకాశించునట్లుగాను జేసి వివరసంపదను
 గూడఁ గనిపింపఁజేయవలెనని భావము. అత్యంత...ప్రపంచములతోఁ-అత్యం
 త=మిక్కిలి, మధుర=తియ్యని, వాక్యప్రపంచములతోఁ=వాక్య సమాహు
 తుతో, శర్కరాదులతో=పంచదార మొదలగు పదార్థములచేత, మధుపర్క

* ప్రణతమాళిరత్నమృణినికాయంబుతో, అని పాఠాంతరము.

† పరిపూర్ణ యావనప్రభవైభవముతోడ, అని పాఠాంతరము.

ము=మధురోపహారములను, ఈగి=ఇచ్చుటయు, అనఁగా నతిథులకుఁ గేవలము పంచదార మొదలగువానిచేతనే తృప్తిపొందింపక, క్రావ్యములై మధురములై, మృదువులయియున్న వచనరచనలచేతఁగూడఁ దృప్తిపొందింపవలయును. ప్రవి మలంబు=మిక్కిలి నిర్మలమైనది, ఐన సద్భావనై భవముతోఁ = అయినట్టి మంచిస్వభావముయొక్క సమ్మతితో, పృథుల... పీఠము-పృథుల=గొప్పదయిన, కాంచనరత్న=బంగారముతోను రత్నములతోను కేయలబడిన, పీఠము=అస నము, ఈగి=ఇచ్చుటయును, అనఁగా అతిథులు వచ్చినప్పుడు బంగారుపీఠమును మాత్రమే యియ్యక నిర్మలమగు తన సుస్వభావమును గూడ నీయవలయును, పరమ... తోడఁ... పరమ=అధికమయిన, సేవావిధా = సేవలయం దుండెడి రీతులచేత, విరచిత=కట్టఁబడిన, అంజలితోడఁ = దోసిలితో, ప్రముదితంబు= మిక్కిలి సంతోషము గలది, అగుమనఃపద్మంబు = అయినట్టి హృదయపద్మ మును, ఈగి=ఇచ్చుటయును. అనఁగా నతిథులకు దోసిలితోఁ బుష్పంబుల నర్పించుటయే కాక తనమన స్సనెడిపద్మమును సంతోషపూర్వకముగా నర్పింప వలయునని భావము. లేక, తన మనఃపద్మము నిచ్చునప్పుడు పలురకములగు సేవలు బయ్యచు, దోసిలికట్టి వినయమును జూపవలెనని భావము. అభినవాయా తుండు = క్రొత్తగా వచ్చినవాడు, ఐనయతిథి = అయినట్టియతిథి, తమ యింటికిఁ, ఏతెంచునప్పుడు = వచ్చునప్పుడు, అతిథేయులకుఁ = గృహ స్థులకు, చేయు.. సరణి-చేయు=చేయునట్టి, సత్కీర్తన=సత్కారములను, ఆచారః=ఆచరించుటయనెడి, విధి = పనియొక్క, కలాసరణి = చాతుర్యము యొక్క రీతియని, అనఁగా గృహస్థు లాచరింపవలసిన పనులని భావము. ధర్మ... విదులు-ధర్మశాస్త్రి=ధర్మశాస్త్రముల యొక్కయు, ఉపనిషత్ = వేదాంతవాక్యముల యొక్కయు, అర్థ = అర్థములందలి, మర్మ=రహస్యము లను, విదులు=తెలిసినవారు, ఆంధ్రు=చెప్పుదురు.

తా. ధర్మశాస్త్రరహస్యములను, వేదాంతరహస్యములను, తెలిసినపండితులు, క్రొత్తగా నతిథులు తమయింటికి వచ్చునప్పుడు తమకిరస్సు నతిథిపాదములకు సోకునట్లు మ్రొక్కి తమకిరొత్తుకాంతులచే నతిథిపాద

ములను బ్రకాశింపజేయుచు నర్ఘ్యపాద్యముల నిచ్చుటయు, శర్కరాదులచే మధూపహారము లిచ్చునప్పుడు మిక్కిలి మధురమగు వాక్యముల నుడుపుటయు, మిక్కిలి మంచిస్వభావముతోఁ గాంచనమయమును రత్నమయమును నగుపీఠము నిచ్చుటయును, బలురకము లగు నేవలను జేయుచు దోసిలి కట్టి తమమనఃపద్మముల నతిథుల కర్పించుటయు, నీమొదలగునవి చేయుట, గృహస్థులకు సత్కారముల నాచరింపఁదగినరీతి యని పలుకుదురు.

తే. అనఘ ! యిదె హేమరత్నసింహాసనంబు

నిచ్చ గలదేనిఁ గూర్చుండు నీ మిందు వచ్చి

కాక కార్యాంతరాసక్తికారణముగ

నేఁగఁ దలఁచినవాడవ్రా నీ యెచటి కైన.

6

టీ. అనఘ=పాపములేనివాఁడా! హేమరత్నసింహాసనంబు = బంగారము చేతను రత్నములచేతను నిర్మింపఁబడిన సింహాసనము, ఇదె=ఇదిగో, ఇచ్చగలదేని=ఇష్టమున్నచో, ఇందు=ఇచ్చటికి, వచ్చి, కూర్చుండుము, కాక=అట్లు కానిచో, కార్య...ముగఁ-కార్యాంతర=మఱియొక కార్యమందలి, ఆసక్తి=శ్రద్ధయొక్క, కారణముగఁ=కారణముండుటచే, అనఁగా మఱియొక కార్యము నెఱవేర్చుకొనఁలెనని యాసక్తి యుండుటవలన నని భావము, ఎచటికిఁ బెన్=ఏప్రదేశమున కైనను, ఏఁగఁ తలఁచినవాడవు ఓ = వెడలఁ దలంచి యున్నావా?

తా. పాపరహితుడ పగునోపురుషుడేద్యా! బంగారపుసింహాసన మిదిగో, ఇష్టమున్నచో వచ్చి కూర్చుండుము. లేక మఱియొక కార్య ముండుటవలన నెచ్చటికైన నేఁగఁదలంచియున్నావా?

తే. నవశరీరముమంబులనవకమునకు

నన్నదమ్ములు వ్రానినీయడుగుదమ్ము

లెంతదూరంబు నడపింపనీచ్చుంచె

నొక్కొ? నిర్దయ మైననీయుల్ల మిపుడు.

7

టీ. నవశరీషసుమంబుల నవకమునకుఁ—నవ = నూతనములయిన, శరీష
సుమంబుల=దిరిపెనపు పువ్వులయొక్క, నవకంబునకుఁ=మార్దవమునకు, అన్న
దమ్ములు వోసి=అన్నదములవలె నున్న, అనఁగా శరీషపుష్పములవలె మిక్కిలి
మృదులములయినవని భావము, నీయడుగుదమ్ములు = నీపాదపద్మములను, నిర్ద
యము=దయలేనిది, వివసీయుల్లము=అయినట్టి నీహృదయము, ఇపుడు=ఈ
సమయమునందు, ఎంతదూరంబు, నడిపింపఁ = నడుచునట్లు చేయుటకు, ఇచ్చ
గించెఁక ఒక్కొక్క=తలం చెనొకో, అనఁగా నీవిపుడింకను నెంతదూర మేఁగెదవని
భావము.

తా. ఓపురుషవరేణ్యా ! కోమలములగు శరీషపుష్పంబులవలె నతిమృదుల
ములయి యున్న నీపాదపద్మములు కఠినమయిననీమానస మెంతదూరము
దాఁక నడిపింపఁదలంచెనో చెపుమా ?

నీ. ఏదేశముననుండి నీ యెచ్చోటి కేఁగెద
నంకేత మెమ్మది నీ సంజ్ఞ నీకు
నితాధిక్యతజననీ వ్రాతపాలిత మైన
శుద్ధాంత మెబ్బంగి నీ జొచ్చితిపుడు
ఫలమేమియొక్కొ యీ పటుసాహసమునకు
మముఁ గృతార్థుల జేయుక్రమము దక్క
నాభీలదౌవారి కాంధంకరణి యైన
శక్తి నీ కేవిద్య నీ సంభవించె.

శే. విఘ్నఁడవై యైలనిలుకూర్చి నీయాత్మజుఁడవై
పంచబాణుండవ్రా దేవనీపతినుతుఁడవై
చంద్రుఁడవై యింక జెక్కుభావణము లేల
నిజము దప్పక చెప్పము నీ నిషధపతివై.

౩

టీ. ఏదేశమునుండి = ఏస్థలంబునుండి, ఎచ్చోటికిఁ, ఏఁగెదవు = వెళ్లె

దవు. నీకుఁ, సంకేతము = సీర్లీతమైనదగు, సంజ్ఞ = పేరు, ఎయ్యది = ఎటు
 మంటిది, రక్ష...పాలితము—రక్ష = సంరక్షించుటయందు, అధికృత = అధికార
 ముగల, జన = జనులయొక్క, వ్రాత = సమాహముచేత, పాలితము = పరిపాలిం
 పఁబడినది, అనఁగా రక్షకభటులచే రక్షింపఁబడుచున్నదని భావము. ఐన,
 శుద్ధాంతము = అయినట్టి యంతఃపురము, ఇపుడు, ఎబ్బంగిఁ = ఏరితిగా,
 చొచ్చితి = ప్రవేశించితివి. మముఁ = చెలికత్తెలను చన్నుననుట, గృతార్థం =
 కృతకృత్యలంగా, చేయుక్రమము = చేయునట్టిరీతి, తక్కుఁ, ఈసమసాహ
 సంబుఁకుఁ = రక్షకభటులకుఁ గానరాకుండ నంతఃపురంబును బ్రవేశించుట
 యనుసాహసకృత్యమునకు, ఫలము = ప్రయోజనము, ఏమియొక్క = ఏమిటియో,
 అనఁగా సీరాకకుఁ బ్రయోజనము నన్ను నాచెలికత్తెలను గృతకృత్యలంగా
 బవిత్రురాండ్రుగాను జేయుట యనునొకటి స్పష్టము. అంతియకాక రక్షక
 భటుల నతిక్రమించి యంతఃపురంబులోఁ బ్రవేశించుటకు మఱియు నేమి ప్ర
 యోజనమో తెలియకున్నది. అభీల...కరిణి—అభీల = భయంకరులైన, దావా
 రిక = స్వరపాదురకు, అంధంకరణి = గ్రుడ్డివారలనుగాఁ జేయునది, ఐనశక్తి =
 అయినట్టి సామర్థ్యము, నీకుఁ, ఏవిద్య = ఏవిద్యచేత, సంభవించె = కలి
 గెను. ఐలుఁడవో = పురూరపశ్చక్రవర్తివో? ఐల...యాత్తజుఁడవో = కుబేరుని
 ముద్దుకుమారుఁడగు నలకూబరుఁడవో? పంచభాణుండువో = మన్మథుండువో?
 దేవపతిసుతుఁడవో = దేవేంద్రునికుమారుఁ డయిన శయంతుండువో? చంద్రుం
 డవో = చందమామవో? ఇంకఁ, పెక్కుభివృణంబులు = పెక్కుచాటలు,
 ఏల = ఎందుకు, నిషధపతివో = నలమహారాజువో? నీజము = నట్టియు, తప్పక =
 తప్పిపోవండ, చెప్పము = తెలియఁబఱుపుము.

తా. ఓమహాత్మా! నీవెందుండివచ్చుచున్నావు? ఎప్పటికేగచున్నావు?
 నీపేరేమి? రక్షణోద్యోగమందున్న జనసమాహమలచేత బాలింపఁబడుచున్న
 యాయంతఃపురము నెట్లు చొచ్చితివి? నీవు మమ్ముల గృతార్థురాండ్రునగా
 జేయుటకే కాక మఱియు నెందులకు నీ యీసాహసకృత్యమునకుఁ జేసితివో.
 దావారికులనందఱను గ్రుడ్డివారలనుగాఁ జేయునంతటిశక్తి నీకెట్లు లభించినది?

నీవు పురూరవశ్చక్రవర్తివా? నలకూబరుడవా? మన్మథుండవా? జయంతుం
డవా? చంద్రుండవా? లేక నలమహారాజవా? అసత్యమాడకుండఁ జెప్పము.

క. ఆరయ నీయువయమునకుఁ

గారణ మై యేకులంబు శ్రీ గాంధీర్యమునం

దారాపతిఁ గన్నపముః

పారావారంబుతోడఁ శ్రీ బ్రతిఘటియించెన్.

9

టీ. అయన్ = ఆలోచింపఁగా, నీయువయమునకున్ = నీపుట్టుకక,
కారణమై = హేతుభూతమై, ఏకులంబు = ఏవంశము, గాంధీర్యమునన్ =
గాంధీర్యగుణముచే, తారాపతిన్ = చంద్రుని, కన్న పముఃపారావారంబు
తోడన్ = కనిపాలసంధ్రముతో, ప్రతిఘటియించెన్ = సామ్యమునుజెందెను?
అట్టిఏవంశమేనని యభిప్రాయము.

తా. పురుషవశ్యా! నీవేకులంబుననుసరించితివి? ఆలోచింపఁగానాకులము
గాంధీర్యగుణముచేఁ జంద్రునిఁ గాంచినపాలసంధ్రమును బోలుచున్నది?

తే. మానవుడ వైతివేని నిశ్చయహి కృతార్థ

విబుధలోకంబె లోకంబు శ్రీ వేల్పువేని

భువనములకెల్ల మీఁదధోభువన మీవు

భుజగరాజాన్వయమునందు శ్రీ బుట్టితేని.

10

టీ. నీవు, మానవుడవు, వితివేని=అయినచో, ఇమహి=ఈభూమి, కృతా
ర్థ=కర్త తార్థమైనది, లేక, నీవు, వేల్పువేని=దేవతవైనచో, విబుధలోకంబె =
దేవలోకమే, లోకంబు=మంచితోకము, ఈవు, భుజగరాజాన్వయమునన్ =
సర్పరాజవంశమందు, పుట్టితివేని=పుట్టినచో, అనఁగా నీవు నాగకుమారుడనము
నచోననుట, అధోభువనము=పాతాళలోకము. భువనములకున్, ఎల్లన్=లో
కములకన్నిటిలోను, మీఁదు=ఉన్నతమయినది అనఁగా శ్రేష్ఠమైనదనుట.

తా. ఓమహాత్మా! నీవుమానవుడవా! అట్లయిన నీభూలోకము కృతార్థమ
యినది. కాక నీవు దేవతవైనచో స్వర్గలోక మన్నిలోకములకంటె శ్రేష్ఠమైన

దేయగును. అట్లుకాక నీవు సర్పరాజవంశమందుఁ బుట్టినచోఁ బాతాళలోకము పరిష్కమైనది.

ఉ. వానిఁ బ్రశంసనేయఁదగు శవాఁడు కృతార్థతముండువానిచే
నీనిఖిలంబు పావన మశీనకృపావిభవం బెలర్ప నె
వానిగృహాంగణంబునకు శివచ్చినత్రోవరజంబులందు నీ
మానితపాదయుగ్మక మశీమర్చుఁ బ్రభుల్లసనోజదామమున్.

టీ. అశీనకృపావిభవంబు = గొప్ప కరుణాసమృద్ధి, ఎలర్పన్ = విష్వస్టుగా,
ఎవానిగృహాంగణంబునకు = ఏమనుష్యుఁ యొక్క యింటనుంగి వాకిటికి,
వచ్చినత్రోవరజంబులందున్ = వచ్చినట్టి మార్గమందున్న ఘాతులందు, శివాని
తపావయుగ్మకము = పూజనీయమయిన నీపాదయుగ్మము, ప్రభుల్లసనోజదా
మమున్ = వికసించిన పద్మగులయొక్క మాలికను, అమర్చున్ = కూర్చునో, అనఁ
గా నెవరియింటికి వేరుదునో యనిభావము. ఇట్ల 'పాదయుగ్మ' గు తామరపూవుల
మాలికను కూర్చున్నచున్నో'నని చెప్పటచే నతనిపాదములు తామరపూవులను బోలు
చున్నవనియు ఘాతులందు నడిచివచ్చుటచే నాజాడలు పస్తమాలికను బోలు
చున్నవనియుఁ దెల్పదుగుచున్నది. వానిన్ = ఆపురుషుని, ప్రశంస చేయన్
తగున్ = స్తోత్రముచేయవచ్చును, వాఁడు = ఆపురుషుఁడు, కృతార్థతముండు =
మిక్కిలికృతార్థుఁడై వాఁడు, వాఁడచేన్ = అట్టిపురుషుఁడచే, ఈనిఖిలంబు =
ఈనమస్తమును, పావనము = మిక్కిలి పవిత్రమైనది.

తా. ఆపురుషున త్తమా ! అధికమగు కరుణారస మొప్పనట్లుగా నెవరియింటి
యొక్కముంగిరి వాకిటియందున్న ఘాతులందు నీపాదయుగళము వికసించిన
తామరపువ్వులమాలికను విరచించునో, వాఁడే కొనియాడఁదగిన వాఁడు.
వాఁడే కృతార్థుఁడు. వాఁడే యీనమస్తమును బవిత్రముగాఁ జేయఁదగిన వాఁడు.

వ. గుణాద్యుతం బైనపద్మాంబు వర్ణింపకునికి యనవ్యశల్యం
బైనవాగ్జన్మవైఫల్యంబు. ధూర్జటిజటాకిరీటాలంకారం బైన
శశాంకునిసౌకుమార్యంబును నమృతంబునకు నుత్పత్తిస్థా

నం బగుపయోనిధానంబుగాంభీర్యంబును విశ్వవిశ్వంభ
రాంభోజకర్ణి కాయమానం బగునువర్ణాహార్యంబుధైర్యం
బును విభ్రమభ్రాంతాభంగలీలావిజితమమనస్సాయకవిలా
సరేఖాసారంబై నిర్వికారంబై నయాకారం బెవ్వరియందును
గల? మేము కృతార్థుల మైతిమి. మాజన్మంబులు సఫలం
బులయ్యె. మావిఱోచనంబులు భాగ్యంబులు సేసె. వీనులు
భవదుదంతశ్రవణకుతూహలాధీనంబు లయి యున్నయవి
నాగమృతంబు వానికిం బ్రసాదంపు మనుటయు. 12

టీ. గుణాన్భుజంబు = గుణములచే నాశ్చర్యకరమైనది, విసపచార్థంబు =
అయినట్టివస్తువును, నిర్లంఘన, ఉన్లంఘనముచేయకుండుట, అసహ్యకల్యం
బు = సహింపఁదరముకాని శత్రువుయినది, విసవాగ్ధవైఫల్యంబు = అయినట్టివా
క్కులయొక్కయు జన్మయొక్కయు స్వర్థశ్శమైనదియే - అనగా లోకమున
నిర్లంఘనగణింపఁబడు వున్నప్పుడు దానిజూచి జగ్గింపకుండుట హృదయశత్రువు
వలె సహింపరానిది యుండును, మణియు నట్లు జగ్గింపఁవాని వాగిందియ
మును జన్మంబును వృథయులే. సూర్య... కారంబు - సూర్యుని = ఈశ్వరుని
యొక్క, జటా = బటలకును, కీరీట = కీరీటంబునకును, అలంకారంబు = భూషణ
మైన, శశాంకు. సాకుమార్యంబును = చంద్రునియొక్క పృథులత్వమును, అమృ
తంబునకు, ఉత్పిత్తిస్థానంబు = పుట్టునకు జోటుయినది, అగుపయోనిధానం
బు = అయినట్టిపాపసంస్థయొక్క, గాంభీర్యంబును = లోతు గలిగియుండు
టను, విశ్వ... మానంబు-విశ్వ = సమస్తమయిన, విశ్వంభరా = భూమియనెడి,
అంభోజ = పద్మమునకు, కర్ణి కాయమానంబు = తామరపూవుచుద్భవలె నున్నది,
అనగాఁ బద్మాకారముగల భూమండలమునకుఁ గర్ణికవలె నొప్పుచున్నదని భావ
ము. అగునువర్ణాహార్యంబు = అయినట్టి బంగారుకొండయొక్క, ధైర్యంబును =
నిశ్చలత్వమును, అనగాఁ బూర్వులు భూమికిమధ్యంబున బంగారుకొండగల
దనియు, నది భూమియనెడి పద్మమునకు దుద్భవలె నొప్పుచున్నదనియు నది

సమస్తవర్వతములలోను సత్కృష్టమయినదనియును జెప్పదురు. పూర్వములో నె కొందఱు భూమధ్యరేఖయే మేరుపర్వతమని చెప్పదురు. దానియొక్క శీర్షల త్వమునుననిభావము. విభ్రమ... సారంబు-విభ్రమ=విలాసములుగల, భూమిల తాభంగ=లతవంటి కనుబొమలయొక్క. ముడిచేతను, లీలా=విలాసముగా, విజిత =జయింపఁబడిన, సుమనస్సాయక=పూవులే బాగులుగాఁ గలవానియొక్క, అనఁగా మన్నఘరియొక్కయనిభావము. విలాసరేఖ=లీలాసమృద్ధియొక్క, సారంబై=నిగ్గుగలదై, నిర్వికారంబు=వికారములులేదై, విషయాకారంబు=అయినట్టిరూపము, ఎవ్వరియందును=ఎవరియందైనను, కలచె=కలుగునా? అనఁగా విలాససమృద్ధిచే విలాసముగా మన్నఘరిజయింపఁ జాలిననీసుందరరూపము మఱి ఎవ్వరియందును లేదనిభావము. మేము, కృతార్థులము, వితిమి, మాజన్మంబులును=మాపుట్టువులును, సఫలంబులు=ఫలముతోఁ గూడినవి, అయ్యెన్, మావిలోచనంబులు=మానేత్రములు, భాగ్యంబులు=శుభకర్మములను, చేసెన్, వీరులు =మాచెవులు, భవత్...ధీనంబులు. భవత్=నీయొక్క, ఉపంః=వృత్తాంతమును, శ్రవణ=వినుటయందు, కుతూహల=వేడుకను, అధీనంబులు=లోంగినవి అయి, ఉన్నయవి, వాగమృతంబు=వాక్యముధారసమును, వాక్యే=అచెవులకు, ప్రసాదింపుము అనఁగా వీనులవిందు గొలిపెడి నీచరిత్రమును దెలుపుమని భావము. అనుటయు=అని చెప్పఁగా.

ఉ. అంకిలి లేక యప్పు డురగాధరపల్లవనిర్గతంబులై [వ్రా
పంకరుహాయతాక్షినునుఁబల్కులు తేనియలొల్కుచుఁ శ్ర
లాకృతులై నృపాలుమది నీ లగ్నములయ్యె వినోదలీలకై
మంకెసపూవుచాపముననీ మన్నఘుఁ డేసినతూపులొయనన్.

టీ. అప్పుడు=ఆసమయమందు, అంకిలి లేక=అడ్డు లేకుండ, అరుణాధర పల్లవనిర్గతంబులు-అరుణ=ఎఱ్ఱ, అధరపల్లవ=చిగురువంటి యధరోష్ఠమునుండి, నిర్గతంబులై=బయలు వెడలినవై, పంకరుహాయతాక్షి=పద్మములవలెవికాలములగునేత్రములు గలదమయంతియొక్క, సుసుబల్కులు=మృదువైనములు, తేనియలు, ఒల్కుచు=ప్రసించుచు, శ్రవోలంకృతులై=చెవుల కలంకారభూ

తములై, స్వపాలుమడికొ = నలరాజుచిత్తమందు, వినోదరీలకై = వినోదార్థకై,
 మంకనపూవువాపమునకొ = మంకనపూవనెడి వింతివలన, మన్మథుడు, ఏసిన
 తూపులో ఆనకొ = ప్రయోగించినబాణములలో యనునట్లు, లగ్నములయ్యెకొ =
 తాళము. ఇట్లన్వేషించుధర్మోష్ఠమునుండి వెలువడుచున్నమాటలు మంకనపూవు
 వింతినుండి ప్రయోగించుబాణములవంటివాయెనని చెప్పటచే పమయంతిమాట
 లు నలుకిమక్కభాణములవలెనే మోహమునయించెనని తెలియజచ్చుచున్నది.
 నమయంతి యధర్మోష్ఠము మంకనపూవునో బోల్పులబడెను. మాటలు మనన
 బాణములతో బోల్పులబడెను.

తా. ఆనమయమున నరాటంకముగా న్వేషించుధర్మోష్ఠమునుండి బయలు
 వెడలినపమయంతిననంబులు తేమలన ప్రపింపజేయుమఁ జెవుల కలం
 కారము లయి మన్మథుడు; వినోదముకై మంకనపూవులను విల్లుగాఁజేసికొని
 ప్రయోగించినబాణములవలె నలరాజుమనమునందు సక్తమాయెను.

వ. అనంతరంబ దమయంతిశాసనంబున సభీజనంబు కనకాసనం
 బు వెట్టిన. 14

టీ. అలభము.

ఆ. అన్వరాసనంబుగనందు నానీనుఁడై
 యర్కుఁడుదయశిఖరియందుఁబోలెఁ
 గొనియె నిషధరాజు నీ వనజాతముఖులచే
 నాతిథేయ మయినరయర్హ్యపూజ. 15

టీ. అర్కుడు = సూర్యుడు, ఉదయశిఖరియందుఁ బోలెకొ = ఉదయప
 ర్యతమునందువలెను, అన్వరాసనంబునందుకొ = పమయంతిచెలికత్తై లిచ్చినయా
 బంగారపుపింహాసనమునందు, ఆనీనుఁడై = కూర్చుండినవాడై, నిషధరాజు =
 నలుడు, అతిథేయము = అతిఘలకుఁ దగియున్నది, అయినయర్హ్యపూజ = అయి
 నట్టియోగ్యమయినపూజను, వనజాతముఖులచేకొ = పద్మములవంటియుఖములుగల
 పమయంతిచెలికత్తైలచేత, గొనియెకొ = స్వీకరించెను.

తా. ఆనమయంబున నుదయపర్వతశిఖరంబునందు సూర్యునివలె నలరాజు
దమయంతి చెలికత్తె లిడినబంగారపుసింహాసనమునందుఁ గూర్చుండి ప్రకాశిం
చుచు నతిథులకుఁ దగినయోగ్యమయినపూజను స్వీకరించెను.

వ. ఇట్లు సంభావితుండై యంభోరుహాక్షులు తిన్న వీక్షించుచు
సంజాతకౌతుకంబున వింజమాఁడినిభంగి నూరకుండ నప్పు
ణ్యశ్లోకుండు ప్రాప్తపేణ్యపయోధరధాన్యగంభీరం బైన
యెలుంగున దమయంతి నుద్దేశించి. 16

టీ. ఇల్లు = ఈచీలిగా, సంభావితుండై = గౌరవింపఁబడినవాడై, అంభోరుహా
క్షులు = పద్మమువంటికన్నులు గలచెలులు, తన్నుకొ, వీక్షించుచు = చూచుచు,
సంజాతకౌతుకంబు = పుట్టినవేడుకచే, వింజము = వింధ్యపర్వతము, ఆఁడిని
భంగి = నిహోధింపఁబడినట్టుగా ఊరకుండకొ = మాటలాడకయుండఁగా, అ
ప్తపణ్యశ్లోకుండు = పుణ్యముయొక్క రిగల యాలరాజు, పాప్తపే...గంభీరంబు =
ప్రాప్తపేణ్య = పన్నాకాలసంబంధమున, పయోధర = మేఘముయొక్క,
ధాన్య = శబ్దమువలె, గంభీరంబు, యెలుంగునకొ = అయింట్టికంతస్థ్యతో,
దమయంతిని ఉద్దేశించి = దమయంతినిగూర్చి, అని వైషమ్యముతో నన్నయము.
సీ. ఏను దిక్పతులయాశీస్థానంబునందుండి

యరుగుదొంచితి నీకు శీ నతిథి నగుచుఁ

బ్రాణంబులునుబోలె శీ నంతరంగమునందుఁ

దత్కార్యభంజమును శీ దాల్చినాఁడఁ

జరితార్థమును జేయఁ శీ జనునాదుదూత్యంబు

నాతిథ్యసత్కార శీ మదియ నాకుఁ

గాలయాపన సేయఁ శీ గాదు నిశ్చయముపైఁ

గర్తన్యమగునట్టికార్యమునకు

తే. నుల్ల మిప్పు డేకాగ్ర మై శీ యున్నయదియె?

యవసరం బానె? దేవరహస్యమునకు

వింతవారలు లేరుగా 1 నింత నంత

నువిద! మనవారలే కదా 1 యున్నవారు.

17

టీ. ఏను, దిక్పతులయాస్థానమునుండి=దిక్పాలు రగునింద్రాగ్నియమ
 నరుణులయాస్థానమునుండి, నీకుఁ, అతిథిని, అగుచుఁ, అరుగుదెంచితిని =
 వచ్చితిని, అనఁగా దిక్పాలరసభనుండి నీవలనఁ గార్యము నెఱవేర్చుకొనుని
 మిత్తము నీయొద్దకు వచ్చితిని, అంతరంగంబునందుఁ = హృదయమందు,
 ప్రాణంబునుబోలెఁ = ప్రాణములనువలె, తత్కార్యభరమున=ఆదిక్పా
 లురకార్య మనుబరువును, దాల్చినాడఁ=చేయ వచ్చుగించితిని, అనఁగా
 దా నెఱవేర్చుకొనవచ్చినపని ప్రసక్తప్రాణమువంటి పని చెప్పటచే నది తనకు
 మిక్కిలి ప్రియ మయినయిట్లు తోచుచున్నది. నాదుమాత్యంబు=దూతనై
 వచ్చిన నాకార్యంబు, నీ తార్థమునకుఁ=సఫల మగునట్లుగా, చేయఁ చనుఁ=
 చేయఁగను, అదియ=అట్లు చేయుటయే, నాకుఁ, అతిథ్యసత్కారము=
 అతిథిపూజాసత్కారము, కాలయాపన = వృథాగాఁ గాలమును బుచ్చట,
 చేయఁ=చేయుటకు, కాదు. అనఁగాఁ గాలమును వృథచేయుటవలనఁ బ్ర
 యోజనం లేదు. నిశ్చయము=నిశ్చయ, పైఁ=మీద, కర్తవ్యము=చేయఁ
 దగినది, అగునట్టికార్యమునకుఁ=అయినట్టిపనికి, ఉల్లము=చిత్తము, ఇష్టము,
 ఏకాగ్రమై=నిశ్చలమై, ఉన్నయదియే=ఉన్నదా? దేవరహస్యమునకుఁ=దేవ
 తలు పంపినరహస్యవార్తను వినుటకు, అవసరంబు=సమయము, ఔనె=అగునా,
 ఇంతఁ అంతఁ=ఈపాటి యాపాటి, దూరములో, వింతవారలు=క్రోధతవా
 రలు, లేరుగా=లేరుగదా, ఈవిద=దమయంతి, ఉన్నవారు = ఇచ్చట నున్న
 వారు, మనవారలే కదా?

తా. ఓ సుందరీ! నేను దిక్పతులయాస్థానమునుండి యొక కార్యము నెఱ
 వేర్చుకొని నీయొద్ద కేలేంచితిని. ఆదేవతలకార్యమును నాప్రాణమువలె
 జూచుకొనుచుండును, కాన నాదూతకార్యము నేఱవేర్పవలెను. అట్లు
 నెఱవేర్చుటయే నా కతిథిసత్కారము. అంతకంటె మఱియేదియు లేదు.
 కాలయాపనము చేయుటకు వలనుపడదు. నామాట నిశ్చయము. ముందు జరు

గవలసినపనికై నీచిత్తము స్థిరమై యున్నదియా? దేవతలరహస్యములను దెలియఁజేయనిది నమయమగునా? ఈసమీపమునఁ గ్రోత్తవార రెవ్వరును లేరుగదా? ఇచ్చట నున్నవారందఱును మనవారలే యగుదురా?

క. నాకాకఃప్రవరులు ని

న్నాకాంక్షించినప్రయోజనాంశము దిర మై

యాకర్ణింపుము శ చెప్పెద

నాకర్ణ పుటాయతాక్షి ! శయవధానమునన్.

18

టీ. ఆకర్ణపుటాయతాక్షి = చెవులపర్యంతమును వ్యాపించియున్న కన్నులు గలదమయంతీ, నాకాకఃప్రవరులు = స్వర్గమేష్ఠాశయుగాఁ గలవారు అనఁగా దేవతలనుట, వారిలో శ్రేష్ఠులగు యింద్రాగ్నియమవరుణులు, సిన్ధుక్, ఆకాంక్షించిన ప్రయోజనాంశము = కోరుకొనుచున్న సమాచారమును, చెప్పెదన్ = చెప్పుచున్నాను, తిరమై = నిశ్చలముగానుంపి, అవధానమునన్ = సావకాశముగా, ఆకర్ణింపుము = ఆలకింపుము.

తా. కర్ణపుటములమును వ్యాపించికన్నులు గలదమయంతీ! యింద్రాగ్నియమవరుణులు నిన్ను వరింపఁదలంచుకొని నీకుఁ గొన్నివార్తలుపంపినారు. వాని నీకుఁ దెలియఁజెప్పెద; సావకాశముగా నాలకింపుము.

వ. పాకశాసనపానకవరేతరాజపాశపాణులు పుత్తేరంబని పూని వచ్చితి. చిత్తగించి యక్కార్యంబు వినుము. అప్పరమపురుషులు పరిషత్తధ్యంబునం బంకజాసనుతనూభవునివలనం ద్రిభువనమోహనంబు లైననీరూపలావణ్యవిలాసవిభ్రమాది గుణంబులు విని వినుకలివలవంత నెంతయుఁ జలించి పంచే ఘటుంఠితధైర్యవీర్తంబు లగుతమచిత్తంబులం గలవృత్తాంతంబు లంతయుం దెలియఁజెప్పిరి. ఇప్పుడయ్యాశాపతులా శాపాశంబులఁ గట్టువడినారు. వారియందును సంక్రంజనుండు.

19

టీ. పాక...పాణులు=పాకకాసన=పాకుఁ డనురాక్షసునిఁ జంపినవాఁడు, అనఁగా నింద్రుఁ డనుట, పావక=అగ్నిహోత్రుఁడు, పరేతరాజ=యముఁడు, పాశపాణులు=పాశము హస్తమందుఁ గలవారు. అనఁగా నింద్రాగ్నియమ వరుణు లనుట, పుత్రేరక్=పంపగా, పసి పూని=కార్యము గలిగి, విచ్చితిన్, చిత్రించి=చిత్తమును సావకాశముగఁ జేసికొని, అక్కార్యంబున్=అకార్యమును, వినుము. అస్పరమపురుషులు=అపురుషశ్రేష్ఠులు, పరిషత్తద్యంబునన్=సభామధ్యంబునందు, పంకిజాసనుతనూభవులనన్=బ్రహ్మకుమారుఁ డగునారదునివలన, త్రిభువనమోహనంబులు=యజ్ఞోకంబులను మోహింపఁజేయఁ జాలినవి. విన...గుణంబులు. విన, నీయొక్క, రూప=ఆకారము, లావణ్య=సౌందర్యము, విలాస=శృంగారచేష్టలు, విభ్రమ=లీలలు, అది=మొదలుగాఁగల, గుణంబులు, విని=ఆలకించి, వినుకలివలవంతన్=వినుటనలనఁబుట్టినమన్నభాధచే, ఎంతయున్=మిక్కిలి, నలించి=పీడితులయి, పంచేషు...విత్తంబులు. పంచేషు=అయిదుభాగములు గలమన్నఘనిచే, లుంతి=అపహరింపఁబడిన, ధైర్యవిత్తంబు=ధైర్యమనెడిధనము గలవి, అగు తమచిత్తంబులన్=అయినట్టి తమ మనస్సులందు, కలవృత్తాంతంబులు, అంతయున్=ఉన్నట్టి వృత్తాంతముల నెల్లను, తెలియన్ చెప్పిరి=విశేషమగునట్లు చెప్పిరి. ఇప్పుడు, ఆయాశాపతులు=ఆదిక్పాలురు, ఆశాపాశంబులన్=ఆశల నెడిపాశములచేత, కట్టుపడినారు=బంధింపఁబడిరి. అనఁగా నీవు తమ్మును వరించి సుఖము కలిగింతుననునాశ గలవారై రని భాసము. వారియందును=ఆదిక్పాలురయందును, సంక్రందనుండు=దేవేంద్రుండు.

తే. నందనోద్యానవీధికాంతరములందుఁ

బూర్ణచంద్రాస్య! విహరింపఁ శ్రీ ఖోవ వెఱుచుఁ

గల్పతరుపల్లవంబులు శ్రీ గమిచి మేసి

కోకిలం బెప్పు గూయునో శ్రీ కొసరి యనుచు.

20

టీ. పూర్ణచంద్రాస్య=పున్నమచందమామపంటియుఖము గల యౌదమయంతి ! కల్పతరుపల్లవంబులు=కల్పవృక్షములచిగుళ్లు, కమిచి = కబళించి, మేసి=

లని, కొనరి = ఒక్కొక్కటివొప్పన, కోకిలంబు, ఎల్లు = ఏనమయమందు, కూయునో, అనుచు = అని తలంచుచుకొ, నంప...లందుకొ, నంచన=నంచన మనుపేరు గల, ఉద్వాస=పూవులతోటయొక్క, వీశికా=చెట్లపంక్తులయొక్క, అంతరములందుకొ = మధ్యప్రదేశములందు, విహరింపకొ=సంచరించుటకు, పోవకొ=వెళ్లుటకు, వెఱచుకొ=భయపడును; అనఁగా విరహులకు కోకిలాలాపము మన్నభోదీపక మగును, కాన నాకోయిలకూతలను విని సహింపలేక నంచనవనిహారియును మానుచున్నాడని భావము.

తా. ఓదమయంతీ! దేవేంద్రుండు నీయెడఁబాటువలన మిగుల బాధపడుచుఁ గల్గువృక్షముల చిగుళ్లను దిని కోయిలలు కూయు నేమో యనుభయముచేత నందనవనమందు విహరింప భయపడుచుండును.

తే. వరమ మగుకోటి కెక్కె నోపద్మనయన!

నవనవం బై ననీడవ్వనంబుతోన

యనమ బాణునిచాపంబునందు గుణము

భామ! నీయందు సుతాముర్రేపేమగుణమా.

21

టీ. ఓపద్మనయన = పద్మములవంటి నేత్రములు గలయోదమయంతీ! భామ! నవనవంబు = మిక్కిలి క్రొత్తదిగాననీజన్మనంబుతోకొ + అ = అయినట్టి సహావనముతోడనే, అనమ బాణునిచాపంబునందుకొ = మన్నఘనిచాపమందు, గుణము = ఆల్లెతాడును, నీయందుకొ, సుతాముర్రేపేమగుణము = దేవేంద్రునిపేమయనెడిగుణమును, పరమము = మిక్కిలి గొప్పది, అగుకోటికికొ = అయినట్టి వింటి కొప్పునకును, రెండవపక్షమందు, గొప్పనగు సుతార్థమునకు, ఎక్కెకొ = పొందెను. అనఁగా నీకుఁ బూర్ణయశావనము వచ్చునప్పటికి నీసహాయమున లోకమును జయించుటకు మన్నఘుఁడు విల్లెక్కు వెట్టెననియు. దేవేంద్రునకుఁ జేసెను హెచ్చైననియు భావము.

అలం. తుల్యయోగిత; సహోక్తి.

తా. ఓదమయంతీ! మిక్కిలి నూతన మగుసహావనముతోడనే మన్నఘని

చాపమునం పల్లెతాళిడును, నీయందు దేవేంద్రునిపేరిమగుణమును, వింటి శొప్పను మిక్కిలియుత్కర్షమును గలిమముగాఁ బొందెను.

ఉ. ఆరసిచూచితాపమునరయందునురూపమునందుఁబూర్ణిమా
తారక రాజుగాఁదలచి శ తన్ని! భవద్విరహాతురుండు జం
భారి నిగుడ్పుభ్రాంతినుదరయూవసరంబుల నొద్ద నుండి రో
షారుణ మైనలోచనసహస్రము బాలసహస్రభానుపై ౧.22

టీ. తన్ని=దమయంతీ ! భవద్విరహాతురుండు=నీవియోగముచే పీడితుడ
యిన, జంభారి=దేవేంద్రుడు, ఉదయావసరంబుల=ఉదయకాలములందు,
ఒద్ద=నికటమున, ఉండి, ఆరసిచూచి = నిదానించిచూచి, తాపమునయం
దు=వేడిమియందును, రూపమునందును=ఆకారమునందును, భ్రాంతి=
భ్రమచే, పూర్ణిమాతారకరాజుగా=పున్నమచంద్రునిగా, తలంచి=భా
వించి, బాలసహస్రభానుపై=బాలసూర్యునియందు, రోషారుణము=కోప
ముచే నెఱ్ఱనివి, వినలోచనసహస్రము=అయినట్టి వేయిగన్నులను, నిగుడ్పు=
ప్రసరింపజేయును, ఉదయకాలమందు సూర్యుడెఱ్ఱగాను గొంచెముతాప
ముగలిగించువాఁడునై యుండును. చంద్రుడుగూడ నుదయకాలమం దెఱ్ఱగాఁ
గానవచ్చుచు విరహులకుఁ దాపము గలిగించువాఁడు నై యుండును. ఆకా
రణమున నింద్రుడు దమయంతీవియోగముచేపీడితుడై బాలసూర్యునిగాంచి
యతఁడు తాపమునందును రూపమునందును జంద్రునివలె గానవచ్చుచుండుట
చేత భ్రాంతి చెంది బాలసూర్యునిగాఁ దలంచి కోపముచే నెఱ్ఱ నైనవేయిగ
న్నులను ప్రసరింపజేయును.

తా. ఓదమయంతీ! నీవియోగముచే పీడితుండై దేవేంద్రుం డుదయకాల
ములందు బాలసూర్యునిగాంచి యతఁడు తాపముచేతను, నాకారముచేతను
నుదయకాలపుపున్నమచంద్రునితోఁ బోలుటచే భ్రాంతిచే నతనిఁ జంద్రునిగా
నూహించి కోపముచే నెఱ్ఱనివేయిలోచనములను నతనిపైఁ బెట్టి చూచును.

తే. మూఁడుకన్నులవేల్పుతో శ మోహరించి

నేడు దేహంబు లేక యున్నాడు దాను

వేయిగన్నులవేల్పుతో శి విగ్రహించి

వనిత! యిం కేమి గానున్నవాడో మరుడు.

28:

టీ. వనిత=దమయంతీ! మరుడు=మన్మథుడు, తాను, మూడుకన్నుల వేల్పుతో=మూడుకన్నులగలయీశ్వరునితో, మోహించి=విరోధించి, అనఁగా నతని నెదుర్కొని యని భావము. నేడు= ఇప్పటికిని, దేహంబు లేక ఉన్నాడు. పూర్వము బ్రహ్మచర్యవ్రతము పూనియున్నయీశ్వరునికి మోహము కలిగింపఁబోయి యెదుర్కొని యతనికంటిమంటలపా లయి యున్నాడని తెలియఁదగినది. వేయిగన్నులవేల్పుతో= వేయి నేత్రములు గలయట్టిదేవేంద్రునితో, విగ్రహించి=విరోధించి, ఇంక, ఏమిగా=ఏమగుటకు, ఉన్న వాడో=అనఁగా లోకములో దేహత్యాగంబుకంటె మించినయాపద మతీయొకటి యుండదు. మూడుకన్నులవేల్పుతో విరోధించినప్పు డట్టియపాయమును బొందినప్పుడు వేయి నేత్రములు గలవేల్పుతో విరోధించినప్పు డెట్టియవస్థ సంప్రాప్తమగునో తెలియదని భావము. ఈచెప్పటచే నింద్రుండు మదనవీడితుండగుచున్నాడని ఫలితార్థము.

తా. ఓదమయంతీ! పూర్వము మన్మథుండు ముక్కుంటితో విరోధము కల్పించుకొని దేహము దగ్ధము గావించుకొని యశరీరుడై యున్నాడు. ఇప్పుడు వేయికన్నులు గలయంద్రునితో విరోధముసంపాదించియున్నాడు. ఇంక నెట్టియాపద సంప్రాప్తమగునో తెలియదు.

చ. చిలుకలువల్కునో చెవులుచిల్లులు మ్రోవఁగనంచునెన్నఁడు

వెలలఁడు నందనోపవనవీధులకై యటు మౌళిభాగిని

ర్థలశశి రేఖమీఁదియపరారాధమున గజదైత్యశాసనుం

గొలువఁడు పాక శాసనుఁడుగోమలి నీపయిక్కుర్చి వెంపునన్.

టీ. పాకశాసనుడు=పాకాసురునిఁ జంపినవాడు అనఁగా నింద్రుడనుట, చిలుకలు, చిల్లులు పోవఁగ = చిల్లులు పడునట్లుగా, పల్కునో=భాషించు; సేమో,

అంచుఁ = అని తలంచుచు, నందనోపవనవీధులకై = నందనవనమందున్న పుష్క
పంక్తులందు విహరించుటకై, ఎన్నఁడుఁ = ఎప్పుడును, వెలలఁడు = బయలు వెడ
లఁడు, అటు = అతీతిగా నే, కోమలి = దమయంతి, నీపయి కూర్చి పెంపునఁ = నీ
మీఁదనున్న ప్రేమాతిశయముచే, పాళి... అపరాధమునఁ - పాళి = శిరంబునందు
న్న, నిర్మల = కళంకరహితమయిన, శశిరేఖ = చంద్రరేఖపైనున్న, అపరాధమునఁ
= దోషముచేతి, అనఁగా విరహలలకుఁ జంద్రరేఖదుఃఖపాదకమగునుగాన తనకు
దుఃఖము గలిగించుచంద్రునిఁ దలను ధరించియుండుటచేత నని భావము, గజదై
త్యశాసనుఁ = గజాసురునిజంపినవానిని (అనఁగా నీశ్వరుని), కొలువఁడు = నేవిం
పఁడు, అనఁగా నీపై ప్రేమముంచి యీశ్వరభజనముచే న మానుకొనుచున్నాఁ
డనుటచే నీశ్వరునిభజించుటకంటె మిక్కిలిగా దమయంతిని ప్రేమించు
చున్నాఁడనియుఁ దెలియవచ్చుచున్నది.

తా. దమయంతీ! నీయెడఁ బాటు చే బాధపడుచు దేవేంద్రుండు, నందన
వనవిహారమునకేగినఁ జెవులు చిట్లు పడునట్లు చిలుకలు పలుకు నేమోయని తలం
చి యట్లు చేయ మానుచున్నాఁడు. అట్లే నీవయి ప్రేమాతిశయమున విరహ
ముచే నీడితుఁ డగుచుండుటచే దమయంద్రుండు బాధగలిగించునని తలంచి
యాచంద్రునిఁ దలచుచుఁ దాలించినశంకరుని నేవించుట మానెను.

తే. స్మరశీలీముఖకుసుమ కేశసరపరాగ

ధూళిపాళిక జలికించెఁ శీ దూర్బదిక్కు

ఇతి వేగచ్ఛలును గానఁ శీ డింద్రుఁ డిపుడు

నీవిలాసంబు పెంపు నశ్రింపఁ దరమె.

25

టీ. ఇంతి = దమయంతీ! స్మర... పాళి = స్మర = మత్సరమునయొక్క, శీలీముఖ
= బాణములయిన, కుసుమ = పుష్పములయొక్క, కేశసర = కింజల్కములయొక్క,
పరాగ = రజమనెడి, ధూళిపాళిక = దుమ్ముయొక్క-సంక్తిని, తూర్బదిక్కు,
చిలికించెఁ = బిలుకఁజేసెను. అనఁగా మత్సరముపుష్పబాణములపరాగముచేతఁ
దూర్బదిక్కు నింపఁబడి యంధకారబంధురముగాఁ జేయఁబడుచున్నదని భా
వము. ఈ చెప్పటచే మత్సరఁడు దేవేంద్రుని మిగుల బాధించుచున్నట్లు తెలి

యవచ్చుచున్నది. ఇప్పుడు, ఇంద్రుడు, వేగన్నలను=వేయిసేత్రములచేతను, కానడు=చూడలేడు, అచీకటిలో నతనికి వేయిగన్నులున్నను జూడలేక గ్రుడ్డి వారివలె నున్నాడని భావము. నీవిలాసంబుపెంపుట = నీకాంతిపెంపును, ప్లింపక=పల్లించుటకు, తరమే=శక్యమగునా? వేయిగన్నులు గలయింద్రుని నైతము కామాంధకారమున నుంచి గ్రుడ్డివానిగాఁ జేసిననీసాంధర్యము నెన్న నెవ్వరికి దరమగును?

తా. ఓనమయంతీ! మన్మథుఁ డింద్రునిపై ప్రయోగించినపుష్పబాణముల పరాగము తూర్పుదిక్కున గప్పి యంధకారిబంధురముగాఁ జేయుటచే నింద్రుఁ డపుడు వేగన్నులు గలిగియుం జూడలేక యున్నాడు. ఇంద్రునిఁ గామాంధునిగాఁ జేసిననీసాంధర్యము నెవ్వరు గొనియాడఁగలరు?

తే. విరహతాపప్రశాంతికై ॥ విబుధపక్షికి

న్ద్రాపర్యంకవిధికిఁగా ॥ నపచయింపఁ

బరులలేములు పాపంగఁ ॥ బాలుపడిన

యమరతరువుల కొదవఁ బుష్పములలేమి.

26

టీ. విబుధపక్షికి=ఇంద్రునికి, విరహతాపప్రశాంతికై = వియోగమువలనఁ గలుగువేడిమిని బోగొట్టుటకై, ఆర్ద్రాపర్యంకవిధికిఁ కాల్-ఆర్ద్ర=తడిగానందు, పర్యంక=పానుపులయొక్క, విధికిఁగాల్=రచించునిమిత్తము, అపచయింపక=పూవులను గోయఁగా, అనఁగా నింద్రుండు విరహతాపమును సహింపలేక యుండఁగా నతనికి బూలపాన్పుల రచింపఁబోడఁగిరి. ఆపాన్పులపై నింద్రుండు శయనింపఁగా నతనిమేనివేడిమిచే బూలపాన్పులు మొరమొరలాడుచు మర్తరధ్వనులు చేయసాగెను. అందుచే నతనికి మగుడ క్రొత్తపానుపుల రచించుటకుఁ గల్పవృక్షములనుండి పూవులనుగోయఁగా నని భావము పరులలేములు=ఇతరులదీనశక్తిములు, పాపకల్=పోగొట్టుటకు, పాలుపడిన=ప్రయత్నించుచున్న, అమరతరువులకుల్=కల్పవృక్షములకు, పుష్పములలేమి=పూలులేకపోవుట. ఒదవెల్=కలిగెను. ఇతరులదీనతనములు నశింపఁజేయు కల్పవృక్ష

ములకుఁ బుష్పదారిద్ర్యము కలిగినదని భావము. ఈచెప్పటచే నింద్రుని తాపాతిశయము తెల్లమగుచున్నది.

తా. చమయంతీ! నీవియోగ తాపమువలనఁ బ్రీతితుండయిన నింద్రుని తాపమును నోలఁగింప రచించుతిల్పములకయి కల్పవృక్షములనుండి పుష్పములు గోయమొనలిడిరి. అందువలనఁ బరులవీరకములను గొలఁగింపఁజాలిన కల్పవృక్షములు పుష్పములేకపోవుటయునీదనిన మనుభవించుచున్నవి.

మ. విను వైదర్భి భవద్వియోగదవధూరద్వేగంబు వారించుచున్
దినముల్ పుచ్చుచు నున్న వాఁడు విబుధాధీశుఁడు మందాకినీ
కనకాంభోరుహనాళికల్పితనవాకల్పంబులం జారునం
దనమందారతరుప్రవాళిమయచింతారత్నతల్పంబులన్. 27

టీ. వైదర్భి = ఓచమయంతీ, విను, విబుధాధీశుండు = దేశాల కధిపతియగు నింద్రుఁడు, భవత్ ... వేగంబున్ = భవత్ = నీసంబంధమునకు, వియోగ = ఎడఁబాటునెడి, పుష్పంబు = అగ్నిముక్తి, ఉద్వేగంబున్ = ఉద్భవించి, వారించుచున్ = తొలగించుచు, మందాకినీ = కల్పంబుల్ - మందాకినీ = గంగానదియందున్న, కనకాంభోరుహ = బంగారపు పద్మములయొక్క, నాళికల్పితమనెడి, కల్పిత = కల్పింపఁబడిన, నవ = గూతనములయిన, ఆకల్పంబుల్ = భూషణములచేతను, చారు...తల్పంబులన్ = చారు = సుందరములయిన, నందన = నందనవనమందున్న, మందారతరు = కల్పవృక్షములయొక్క, ప్రవాళిమయ = చిగుళ్లచే నిండిన, చింతారత్న = చింతామణులనెడి, తల్పంబుల్ = పానుపులందును, దినముల్, పుచ్చుచునున్న వాఁడు = పరులనున్నాడు. అనఁగా నీవియోగ బాధను సహింపలేక యతికష్టముచేఁ గాలమును బుచ్చుచున్నాడని భావము. ఈపద్యము మొనటిపాదమందుఁ గొన్ని ప్రశ్నలలో "దవదుద్వేగం" బనియుఁ గొన్నిట 'దవధూర్వేగం' బనియు బాతము కానవచ్చుచున్నది. కాని వానికంటె దవధూర్వేగంబని సవరణచేసికొన్ని మిక్కిలి యుక్తముగా నుండునని తలఁచి యట్లు చేయఁబడెను.

తా. దమయంతీ! ఇంద్రుడు నీవియోగాన్ని తాపమును సహింపలేక గంగానదియందున్న మృతాశములను నాభరణములగాఁ చాల్చుచు మందారతరువులపల్లవముచేఁ నింపఁబడినచింతామణితల్పములందును నతికష్టముచేఁ గాలమును బుచ్చుచున్నాఁడు.

ఉ. పుష్పధనుర్ల తామధుపశ్చుంజగుణకన్వణనం బొనర్చి వాస్తాష్పతికర్ణముల్ మననీజుండు చెవుడ్పడఁ జేసె నక్కటా గీష్పతి యేమి చెప్ప నిటఁ గ్రింద బలారికిఁ గామవిక్రియా దుష్పథస్సత్తికిఁ మనసుఁ దూర్చుమికై బహనీతిశాస్త్రముల్.

టీ. మననిజుండు=మర్నఁగుండు, పుష్ప... కన్వణనంబు=పుష్ప=పూవనెడి, ధనుర్ల తా=లతపండివించియొక్క, మధుప=తుమ్మెదలయొక్క, పుం=సమాహమనెడి, గుణ=నారియొక్క, కన్వణనంబు=చప్పడు, ఒనర్చి=చేసి, అక్కటా=అయ్యయ్యా! వాస్తాష్పతికర్ణముల్=దేవేంద్రునిచెవులను, చెవుడ్పడఁజేసె=చెవుడుకలుగునట్లు చేసెను. అనఁగా మర్నఁగుండు నీవియోగముచే బాధపడుచున్న యింద్రుని దనపూవించియందున్న తుమ్మెదల నెడి నారిమ్రోయించి యతనికిఁ జెవుడుగలుగునట్లు చేసెనని భావము. ఈచెప్పటచే మర్నఁగుండు కింద్రుని మిగుల బాధపెట్టుచున్నట్లు తెలియవచ్చుచున్నది. గీష్పతి=బృహస్పతి, ఇట, క్రింద=ఇంకను సుమపు, కామ... వృత్తికిఁ=కామవిక్రియా=మన్మథవికారమనెడి, దుష్పథ=చెడుమార్గమందు, సత్తికిఁ=ప్రపత్తించుటకు, మనసు, దూర్చుమికై=ప్రవేశముచేయుకుండుటకై, అనఁగా గామవికారము నొందకుండ నుండుటకుఁ బోవము, బహనీతిశాస్త్రముల్=పెక్కలు నీతిశాస్త్రవాక్యములను, బలారికిఁ=బలాసురుని శత్రువునకు, అనఁగా దేవేంద్రునికనుట, చెప్పి=ఉపదేశింపఁగా, ఏమి=ఏమిప్రయోగము. అనఁగా స్వర్గమునట.

తా. దమయంతీ! మర్నఁగుండు తనపూవించియందున్న తుమ్మెదల నెడి నారి మ్రోయించి యింద్రుని జెవిటివానిగాఁ జేసెను. అయ్యయ్యా! అతని కామవికారమునా జూచి బృహస్పతి దానిలోఁ గిందుటకయి నీతివాక్యములఁ బెక్కుల నుపదేశించినను నతనికి వినఁబడనప్పు డేమిలాభము కలదు?

తే. చెలువ జంభారియాసకుఁ గొలఁది యేది

తా సహస్రాక్షుఁడై యుండి దైవ్యపుత్రి

నభిలషించుచున్నవాఁ గదాత్మలోనఁ

జంచల బైననీకటాక్షించలంబు.

29

టీ. చెలువ=చమయంతీ! తా=ఇంద్రుడనుట, సహస్రాక్షుఁడైయుండి=వేలకన్నులుకలవాఁడయి యుండియు, దైవ్యపుత్రి=దీవత్వముచే, పుత్రిలోన=మనస్సులో, జంచలంబు=చలించుచున్నది, ఐననీకటాక్షించలంబు=అయినట్టి కడకంటెమాపును, అభిలషించుచు, ఉన్నాడు = కోరుచున్నాడు, జంభారియాసకుఁ=దేవేంద్రునియాసకు, కొలఁది=మితి, ఏది=ఎక్కడిది? లేదనుట, వేయి నేత్రములు కలవాడయి యుండియు, రెండు నేత్రములు మాత్రమే గలసమయంతి సలించు కడకంటెమాపులను దీవత్వమున యాచించుటచే నింద్రునకుఁ గల పేరాశ వ్యక్తమగుచున్నది. అనగా ఇంద్రుండు, నీవియోగమున బాధపడుచు దాశజాలక నీయనుగ్రహమును గోరుచున్నాడని ఫలితార్థము.

తా. ఓనమయంతీ! దేవేంద్రుండు తాను వేయి నేత్రములు గలవాఁడయ్యను, యస్థిరమైన నీకడకంటెమాపుల నాత్మలోఁ గోరుచున్నాడు. అతని యాశకు మితియొక్కడనున్ననో చెప్పమా.

అవ: వెనుకటిపద్యములచే నింద్రునివిరహావస్థను జెప్పి యిప్పు డన్ని దేవునివిరహావస్థను గవి నర్ణించుచున్నాడు.

క. ఏవేల్పు సోమపీఠులు

సేవితురు ముఖ్యులనువు శివునకు నేవే

ల్పేవేల్పు వెలుగులకు గని

యావేలువు నిను విరింప శి నాకాంక్షించెన్.

30

టీ. దమయంతీ! ఏవేల్పు=ఏదేవతను, సోమపీఠులు=యాగముచేసినవారు, సేవితురు=భజింతులొ, ఏవేల్పు=ఏదేవత, శివునకు=ఈశ్వరునకు, ముఖ్యుర

నువు=ప్రధానమగుశరీరమో, ఏవేల్పు, వెలుగులకుఁ=కాంతులకు, గని=స్థానమో, అవేలుపు=అదేవత్, అనఁగా నన్నిదేవుఁడనుట, నిహ్, అకాశించెఁ=కోరుచున్నాఁడు.

తా. ఓవమయంతీ ! యాగముల నొసరించిన బ్రాహ్మణోక్తములచే సంతతమున నేవింపబడుచు, నీశ్వరునకు శరీరభూతుఁడయి కాంతులకు గనియైయున్న యగ్నిహోత్రుఁడు నీయందనురాగము గలవాఁడయి కోరుచున్నాఁడు.

ఉ. స్థాణునిలోచనాంచలము శి దాపుగఁ దీవతరార్చులన్ నిజప్రాణముఁ గొన్న నాటిపగ శి యార్తఁ దలంచియొనకటాక్షదృక్కోణముప్రాపున న్దురుఁడునోల్కొనిపంతమెలర్పఁగాఁ గొనెన్ బాణదశార్థపాతమునఁ శి బానికుభూరిమనోభిమానమున్. 31

టీ. మరుఁడు=మన్మథుఁడు, స్థాణునిలోచనాంచలము=ఈశ్వరునికడకిన్ను, దాపుగఁ=సాయముగా, తీవతరార్చులన్=భయంకరమైన మంటలచేతి, నిజప్రాణముఁ=తనయుసుఱును, కొన్న నాటిపగఁ=పుచ్చకొన్నప్పటికీత్రుత్వమును, ఆత్మఁ=మనంబునందు, తలంచియొ=అలోచించియే కాబోలును, నీకటాక్షదృక్కోణముప్రాపునఁ=నీకడకిన్నులసాయముచేత, కోల్కొని=విజృంభించి, పంతము=పట్టువల, ఎలర్పఁ=కలుగునట్లుగా, బాణదశార్థపాతమునఁ=అయిదు బాణములప్రయోగముచే, పావకు...మానమున్—పావకు=అగ్నిహోత్రునియొక్క, భూరి=గోప్పదగు, మనోభిమానమున్ = మనోగర్వమును, కొనెన్=అపహరించెను. అనఁగా బూర్వమిశ్వరుఁడు బ్రహ్మచర్యము పూనియున్నప్పుడు మరుఁడతని బాధింపఁగా నతఁడు తనయగ్ని నేత్రముచేఁ జూచి భస్మముచేసెను. అప్పు డగ్నిశంకరుని నేత్రముసాయమునఁ నన్ను భస్మముచేసెఁ గదా యని మనంబునఁ బగి వహించి యిప్పుడు నీ నేత్రములప్రాపుచే నరీతయించి యతనిగర్వము నపహరించినాఁడని భావము. అగ్నిహోత్రుఁడు నిన్నుఁ గోరి మిగుల మన్మథవ్యథలపా లగుచున్నాడని ఫలితార్థము.

తా. పూర్వ మగ్ని యాశ్వకుని నేత్రముల నాశ్రయించి తన్ను భస్మము

చేసి నన్నకసి మనంబున నుంచుకొని మన్నఁగుఁ డిప్పుడు నీ నేత్రము నాశ్రయించి
బాణపంకము ప్రయోగించి పంథముతో నతనిమనోగర్వము హరించెను.

తే. ఉచిత సోమరసం బన్న శి నోకిలిండు

నడిచివడు నాజ్యహోమమంత్ర తాహుతులకు

నిచ్చ సేయఁడు మనముగో శి నిర్ధములకుఁ

బావకుండును బాల నీపైవిరాళి.

32

చ. ఉచిత=పమయంతి! బాల! పావకుండును=అగ్నియును, నీపైవిరాళి= నీవియోగముచే, సోమరసంబు = సోమలపైలనఁ దీయఁబడెననునను, (యోగము లందీరసము నుపయోగింతురు), అన్న=అనఁగా, ఓకిలిండు=అసహ్యప డును, ఆజ్యహోమమం త్ర తాహుతులకు—ఆజ్య= నేతికిని, హోమమంత్ర=హో మముచేయునప్పటి మంత్రములకును, ఆహుతులకు = హోమద్రవ్యములకును, అడిచివడు=మండిపడును. అగ్నిలో నాజ్యాదులు పోసినప్పుడు మండుట ను ప్రసంగము. అట్టిదాని పమయంతివియోగవీడితుండగు నగ్నికి నాజ్యాదు లసహ్య ములగుటచే వానిపేరు చెప్పినచోఁ గోపమున మండిపడుచున్నాడన భావము. మనముగో, ఇర్ధములకు=సమిధలకు, ఇచ్చచేయఁడు=కోరఁడు. అనఁగా విరహాతిశయముచే నన్నపానంబులు గొనలేనని ఫలితార్థము.

తా. ఓచమయంతి! యగ్నిహోత్రుఁడు నీవియోగముచే వీడితుండగుట చే సోమరసమునుజూచి యసహ్యపడుచున్నాడు. నాజ్యాదిహవిస్ఫులపేరు వి న్నంతమాత్రమున మండిపడుచున్నాడు. సమిధలను భుజింపఁదలంపఁడాయెను.

తే. తరుణి యాత్మప్రతాపనంతపుఁ జేసి

పుష్పనారామఁ డగ్నికి శి బుద్ధి సెప్పె

నాత్మవత్సర్వభూతాని శి యనెడునీతి

నన్యతాపంబు శిఖ మానునీనట్లు గాఁగ.

33

టీ. తరుణి=పమయంతి! ఆపుష్పనారామండు=పువ్వులే బాణ గాఁగ నాడు. అనఁగా మన్నఁగుఁడనుట, అత్త...తత్త— అత్త=తనయొక్క, ప్ర

తాప=పరాక్రమముచే, సంతృప్త=సంతాపముగలవానిగా, చేసి, అర్చవత్= తిన్నవలెనే, సర్వభూతాని=అన్నిభూతములను, పశ్యతి=(అధ్యాహారము)చూచుచున్నాడు. అనెడినీతి=అను నీతిప్రకారము, అన్యతాపంబు=ఇతరులను దపింపజేయుట, శిఖ=అగ్ని, మానునట్లుగాఁగ, అగ్నికి, బుద్ధిచెప్పి=బుద్ధివచ్చునట్లుచేసెను. అనఁగా నగ్ని నమస్తమును దపింపజేయుచుండును. మన్మథుడు తనప్రతాపముచే నగ్నికి సంతాపముగలిగించి నీ విష్ణుడు సంతాపమును జెంది బాధపడునట్లుగా నీ నీవలన సంతాపమును బొంది సమస్తము బాధపడుచున్నది. కావున నికమిఁచ“అత్తవత్సర్వభూతాని”యని స్మరించుకొని యన్యతాపంబుచేయుట మానుమని యగ్నికి బుద్ధిచెప్పి పుచ్చనని భావన. ఈ చెప్పటచే నగ్నిహోతుఁడు మన్మథసంతాపముచే బాధపడుచున్నాడనట స్పష్టము.

తా. సులభము.

క. కుసుమాయుధుబాణంబులఁ

గనుగొంది భవద్వియోగకలుషత సర్వా

నసంబుల నర్చకు లిడు

కుసుమములకు వెఱచు నహ్ని శ్రీ కువలయ నేత్రతా.

34

టీ. కువలయ నేత్రతా=కలుషహంతి నేత్రములు గలయోచమయంత్రీ ! అహ్ని= అగ్ని హోతుఁడు, కుసుమాయుధుబాణంబుల=పూవులే గూయుధములు గాఁగలవాని అనఁగా మన్మథుఁడొక్క, బాణంబుల=బాణములచేత, కనుగొంద=వాడి, భవద్వియోగకలుషత=భవత్=నీయొక్క, వియోగ=ఎడఁ బాటువలనఁ గలిగిన, కలుషత=వికారముచేత, అర్చనసంబుల=పూజములు, ఇడుకుసుమములకు=ఇచ్చెడు పుష్పములకు, వెఱచు=భయపడుచుండును. అనఁగా మన్మథునికుసుమబాణంబు మిక్కిలి తన్ను నొప్పించుటచే నాబాధను మఱవఁజాలక యగ్నిపూజకులు పూజించెడిపుష్పములు తనశరీరముపైఁ బడ నవి మన్మథుఁడు ప్రయోగించినబాణములని తలంచి మిక్కిలి భయపడుచుండునని భావము.

తా. ఓదమయంతీ! అగ్ని మన్తశునికుసుమబాణములచే మిక్కిలి బాధింపబడి నీవియోగవికారముచే బూజానమయములందు బూజకులు పూజించు నావులనుగూడ మన్తశునిబాణము లనియే తలంచి భయపడుచుండును.

. బాలిక నీవు హేతువుగ న భానుకులాధరణులు దక్షిణం బేలెమరాజు ధర్మములు కెల్లను గండువ ధర్మరాజులొక డౌలుమనోభవాగ్ని దనతాలిమి యాహుతి గాఁ గ్రమంబునొక వేలుచుచ్చువాడభివీరివిష్ణునుష్టైక ఫలాభికాంక్షియై.

టీ. బాలిక=ఓదమయంతీ! నీవు హేతువుగాక=విష్ణుంబుట్టి, అనగా నిష్ఠువంశంబున ముని భావము. భానుకులాధరణులు=సూర్యకులమున కలంకారమునంబునాడు, దక్షిణంబు=దక్షిణపుదిక్కున, విశిషిరాజు = పరిపాలించువాడును, ధర్మముల కెల్లం = ధర్మములన్నిటికీ, గండువ = చోటయినవాడును, ధర్మరాజు = మునుడు, లోక = స్వర్గయములోన, తామనోభవాగ్ని = పుట్టిన మన్తభాగ్నియందు, నాహుతి = అగ్నిధైర్యమున, కమంబునొక = క్రమముగా, అహుతిగాక = హోమపదార్థముగా—దేకి గూజ్యాదిపావి స్సగ్నాన, వేల్పుచుచ్చువాడు = హోమముచేయుచున్నాడు. అనగా యముడు వెలసి సుఖము పొంది మన్తఫలము చే ధైర్యమున హోమము కొని పుట్టించుచున్నాడని భావము.

తా. ఓదమయంతీ! సూర్యవంశమున కలంకారమునంబునాడును, దక్షిణదిక్కున బాసించువాడును ధర్మములకు స్థానధూనుడును, నగు యముడు స్వానయములొక బ్రభునినమన్తభాగ్నికే దనధైర్యమున హోమమును జేయుచున్నాడు.

క. చండీద్యౌరసర్గజమును

గొండుగమును నైనమేను న బాలిక దాల్చెన్

దండధరుఁ డిపుడు నుమనః

కాండొజుకీర్తిభారగకలితుండపాలెన్.

టీ. బాలిక = ఓదమయంతీ ! దండధరుడు = యముడు, ఇపుడు = ఈసమయమందు, చండజ్వరజర్జరమును-చండ = తీవ్రమయిన, జ్వర = ఉష్ణత్వముచే, జర్జరమును = శిథిలమయినదియు, పాండవమును = తెల్లనిదియు, విసమేనుక్ = అయినట్టిశరీరమును, సుమనః...పోలెక్ - సుమనః కాండ = పుష్పములే బాణముగాఁగలవానియొక్క - అనఁగా మన్మథునియొక్క, ఓజఃప్రతాపముయొక్కయు, కీర్తి = యశముయొక్కయు, భార = అతిశయముచే, కలిశుండపోలెక్ = ఒప్పుచున్నవాఁడవలెను, తాలెక్ = ధరించెను. నీవియోగమును నైపజాలక సతతమును నిన్నేస్తరించుటచేత, రక్తమెండిపోవుటంజేసి తెల్లనిదియు మన్మథసంతాపమువలన శిథిలమయినదియు, నగు యమునిశరీరము మన్మథునికీర్తిప్రతాపములవలె సన్నవని భావము. ఈచెప్పటచే యముడు దమయంతీవిరహముచే మిగుల బీడిశుండగుచున్నట్లు తెలియఁచుచున్నది.

తా. ఓదమయంతీ ! తీవ్రమయిన మన్మథసంతాపముచే శిథిలమయినదియు, విరహమువలన తెల్లనిదియును, నగుటచే మన్మథునిజేజువలెను, గీర్తివలెను నొప్పుశరీరమును యముడిపుడు ధరించుచున్నాడు. అలం. ఉత్పేక్ష.

క. బిసరుహలోచన సంధ్యా

ఘుస్మణసమాలంభకర్త కుతుకారంధ

వ్యసనముజ్వలంభిత యగు

దెస యేలెడురాజు నిన్ను నిధృతి గామించెన్.

37

టీ. బిసరుహలోచన-బిసరుహ = పద్మమండలి, లోచన = నేత్రములు గల దమయంతీ, సంధ్యా...జ్వలంభిత-సంధ్యా = సాయంకాలమందు, ఘుస్మణ = కుంకుమును, సమాలంభ = పూసికొనుటయనెడి, కర్త = పనియందున్న, కుతుక = వేడుకయొక్క, ఆరంభ = అతిశయమందలి, వ్యసన = ఆసక్తి చేతి, సముజ్వలంభిత = అతిశయించుచున్నది, అగుదెసక్ = అయినదిక్కును, అనఁగా బడమటిదిక్కుననుట, ఏలెడురాజు = పరిపాలించురాజు అనఁగా వరుణుడనుట, ధృతి = సంతోషముచే, నిన్ను, గామించెన్ = పరించెను. అనఁగా సాయం

కాలరాగముచేఁ బ్రకాశించుచున్న పడమటిదిక్కును చాలించువరుణుడు
నిన్నువరించెనని భావము.

తా. సుప్తము.

క. మదిరాక్షి జలధి నశ్వా

నదనోత్థిత మైనహవ్యోవాహమపోల౯

హృదయస్థానస్థిత మగు

మదనానల మభిరాజామద మణింగించెన్.

38

టీ. మదిరాక్షి=బీదసుయంతీ, జలధి=సముద్రమందు, అశ్వాపదనోత్థిత
ము=అశ్వ యనునాడుగుఱ్ఱమునోటినిండి పుట్టినది, నివ హవ్యవాహమపో
ల౯=అయినట్టి యగ్నిహోత్రునిచందమున నే, హృదయస్థానస్థితము=హృద
యమందున్నది, అగు మదనానలము=అయినట్టి మత్తభాగ్నిహోత్రము, అభి
రాజామదము=వరుణునియొక్కగర్వమును, అణింగించెన్=నశింపజేసెను. సము
ద్రమధ్యమందు బడబ యనునొకగుఱ్ఱము గలదనియు దానినోటినుండి యగ్ని
యువయించి సముద్రపునీ రెచ్చ కుండునట్లు హరించుచు నున్నదనియు నభి
ప్రసించురు. సముద్రమందు బడబాగ్ని ప్రజ్వలించుచు నీటి నింకించుచున్నట్లు
వరుణుని హృదయములో మదనాగ్ని యువయించి యతనిమదము హరించు
చున్న సని భావము. వరుణుని మదనానలము బడబాగ్నితోఁ బోల్చుటచే నది
దుస్సహమయినదియు, దీప్రమయినదియు, నెల్లప్పుడును మండుచున్నదియు
నై యున్నట్లు తెలియపెచ్చుచున్నది. అలం. అతిశయోక్తి.

తా. సుప్తము.

తే. తరుణి తద్భుజమధ్యమేధ్యంబునందు

నవమృణాలకదండఖండంబు మెఱయుఁ

దన్తనోమగ్న మదనాస్త్రతతులచేత

నాక్షణింబ శతచ్ఛిద్ర మైనభంగి.

39

టీ. తరుణి=దమయంతి! తత్...నందుకొ-తత్=ఆవరుణునియొక్క, భుజ
మధ్య=వక్షఃస్థలముయొక్క, మధ్యంబునందుకొ=మధ్యభాగమునందు, నవమృ
ణాశకదండ=తామరతూండ్లయొక్క, ఖండంబు=ముక్క, అనగా దమయం
తీవియోగతాపమును దొలగించుటకయి వరుణుని హృదయమునందు జేర్పఁ
బడిన తామరతూండు, తత్...తతులచేతకొ-తత్=ఆవరుణునియొక్క,
మనన్=చిత్తమునందు, మగ్న=మునిగిన, మననాస్త్ర)తతులచేతకొ=మన్న
భాణములయొక్క సమాహములచేత, ఆక్షణంబు=అప్పుడే, శతచ్ఛిద్రము=
నూజురంధ్రములు గలది, వినభంకి=అయిన్నట్టుగా, మోయుకొ=ప్రకాశించు
ను. తామరతూండునకు స్వాభావికముగా నున్నరంధ్రములు వరుణునిహృద
యమందు లగ్నములయినప్పుడు మన్నభాణములచే గలిగినవని యుత్పేక్షిం
చెను ఇట్లు మన్నకుండు వరుణునిశరీరమంతటను బాణపరంపరను గ్రుచ్చు
టచే నది తాపశాంతికైయుంచిన తామరతూండునకుఁగూడ కలిగి శతరం
ధ్రములుగలదనిగాఁ జేసెనని చెప్పటచే నతనిశరీరమంతయు బాణభిన్నమై
నట్లు తోచుచున్నది. అనగా వరుణుండు మన్నభవీషితుఁడయి యున్నాఁ
డని భావము.

తా. దమయంతి! తాపశాంతికై వరుణునిహృదయమందు జేర్పబడిన
లేత తామరతూండు వరుణునిమనంబున లగ్నమయిన మన్నభాణములచే
ననేకరంధ్రములు గలిగియున్నట్లు ప్రకాశించెను.

వ. ఈచరణమున ద్రిలోకతిలకు లగునాదిశావల్లభులు భవదా
యల్లకభరిం బనువెల్లి మునుంగుం బొలుచు నెల్లి నీస్వయం
నరమహోత్సవం బని విని తపనంకాశంబు లైనవిమానంబు
లెక్కి యేతద్ధర్మంబున నిజశుద్ధాంతకాంతాజనంబు విరహ
సంతాపభాజనంబుగా నిశితనిస్త్రింశనీశాశం బగునాకా
శంబు డిగ్గి పాదార్పణానుగ్రహంబున మహిమండలంబు గృ
తార్థంబుగా నిష్ప్రదిష్టరంబున కనతిదూరంబున నున్న

వారు. యదృచ్ఛాగతుం డై ననన్నుం గనుంగొని నామనం
బున సందేశాక్షరంబులు వ్రాసి జంగమతేఖంబు గావించి
నీసకాశంబునకుం బుత్తెంచిరి. కుసుమశరభిల్ల శరశల్యవిశ
ల్యాషధీవల్లి వగునిన్నుం బరిష్వంగంబు సేయను, ననంగ
లీలాలహరీశుపారం బగునీశరీరంబుసోకున నంతరంగపరితా
పం బపనయింపను, నివీరివీరిదర్పంబు లగునీయంగంబు ల
సంగంబులకు లేపం బొనర్పను, బ్రసవనారాచళరాసనా
భవిభ్రమభూవిలాసం బగునీముఖశ్రీసముల్లాసంబునకు ను
ల్లసిల్లను, సుమనఃకోదండచండాలసంస్పృష్టదోషదూషితు
లగుతమ్ము నీకటాక్షవిక్షేపసాంద్రచంద్రదాతపాలోకంబులనభి
షేకింపను, భవచ్చరణకమలసేవాహితమహత్త్వంబున మ
దనాపమృత్యుదేవతెనలన నిజప్రాణంబులకుఁ బరిత్రాణంబు
గావింపనుం దలంచుచున్నవారు కుశలప్రశ్నపూర్వకంబు
గా నాగీర్వాణులు నీకుం జెప్ప మనినపలుకులు గొన్ని
గలవు వాని నాకర్ణింపుము.

40

టీ. ఈచందంబునక, త్రిలోకతలకులు = ముల్లోకములకు నలంకారముల
వంటివారు, అగునాదిశావల్లభులు = అయినదికావులురు, భవదాయుల్లకభరం
బు-భవత్ = నీయొక్క, ఆయల్లక భరంబును = వియోగభారము, అనునెల్లిక =
అనెడి ప్రవాహమునందు, మునుగంబొలుచు = ప్రంకులిడుచు, ఎల్లిక = రేపటి
దినము, నీస్వయంవర మహోత్సవంబు = నీస్వయంవరమ నెడి గొప్పయుత్సవము,
అని = అగునని, విని, సావనసం కాశంబులు = సూర్యునితో సమానములు, వివవిహ
నంబులు, ఎక్కి, ఏతివర్థంబునక = ఇందు నిమిత్తము - లేక ఈకారణముచేత
ను, సజశుద్ధాంతకాంతాజనంబు = తమయంతఃపుర స్త్రీలు, విరహసంతాప
భాజనంబుగా = వియోగ తాపమునకుఁ బాత్రములగుచుండగా అనఁగాఁ నిందా
దులు నిజగృహంబుల నెడఁబాసివచ్చుటచే నంతఃపుర స్త్రీలు వియోగపీడితలగు

చున్నారని భావము. తమ ప్రాణములకంటె బ్రతుకైనా తమయంతఃపుర స్త్రీలను విడిచి స్వయంవరంబునకు వచ్చియున్నారని చెప్పటచే దిక్పాలకు దమయంతియందుఁ గల ప్రేమాతిశయము వెలువడుచున్నది. శితిని స్త్రీంశ నీకాశంబు. నిశిత=వాడియగు, ని స్త్రీంశ=ముప్పది యంగుళములపొడవు గలఖడ్గముతో, నీకాశంబు=సమానమైనది, అగు నాకాశంబు=అయినట్టియొకాశమును, డిగ్గి=దిగి, పాదార్పణానుగ్రహంబునకే=పాదములనుంచుట యనెడి మనుగ్రహము చే, మహిమండలంబు=భూవలయును, కృతార్థంబుగా=చరితార్థముగా, ఇప్పుడు, ఇవ్వరంబునకే, అనతిదూరంబునకే=సమీపమున, ఉన్నవారు. యశస్వచ్చగతుండు=స్వేచ్ఛచే ఐచ్చుచున్నవాడు, నిన్ నన్ను=అయినట్టివన్నును, కనుంగొని, నామనంబునకే=నాయొక్క మనస్సునందు, సంకశారంబులు=వారాసంబంధు లగునక్షరంబులను, వ్రాసి=అనఁగా సందేశవాక్యంబులను నాకుఁ దెలియఁజేసి య భావము జంగమలేఖంబు=నడుచుచున్న లేఖను, కావించి=చేసి, అనఁగా నలుమనం బనుఫలక మునందు సందేశపర్లములు కలిపించి పంపించుటచే నలుండే యొక లేఖవలెనున్నాడని భావము. నీసకాశంబునకు=నీగ్రంథకు, పుత్రైంచి=పంపిరి. కుసుమ...వల్లివి-కుసుమశర=మన్మథుడనెడి, శిల్ల=వేటగానియొక్క, శరశల్య=వీడుఁబండిముల్లునంటి బాణములవలనఁ గలిగిన గాయములకు, విశల్కృషధీవల్లివి=విశల్కృ యనుపేరుగల యోషధీలతపు, అగునన్ను, పరిష్కరింబుచేయను=కాగిలించుకొనుటకును, అనఁగా విశల్కృషధితో సమానంగా లగు దమయంతికీరమును గొగిలించుకొని యాసంబంధంబు మన్మథుని బాణములచేఁ గలిగిన గాయములు మాన్పుకోఁదలంచుచున్నారని భావము. విశల్కృషధి సంపర్కముచే గాయములబాధ తొలఁగునట్లు దమయంతి శరీరసంబంధముచే మన్మథతాపము తొలంగునని ఫలితార్థము. అనంగలీలాలహరీతుషారంబు-అనంగలీలా=మన్మథవిలాసములయొక్క, లహరీ=ప్రవాహముయొక్క, తుషారంబు=లేశముచే అగు, నీశరీరంబునోతునకే=శరీరముయొక్క తాకుడుచే, అంతరంగ పరితాపంబు=హృదయమందుండు సంతాపమును, అపనయింపను=తొలగించుటకును, అనఁగా జలప్రవాహంబును జేంది యగ్ని సంతాపమును దొలఁగి

చుకొనునట్లు దిశ్వాలురు మన్తధవిలాసముల ప్రవాహమువలెఁ బ్రకాశించు
చున్న దమయంతిశీతరంబుతాకున మన్తధసంతాపమును దొలంగింపఁదలం
చుచున్నారనుట-నిశీత...దర్పంబులు-నిశీత=పూర్తిగా గ్రహించిన, నీత=పసు
పురంగుయొక్క, దర్పంబులు=సాంపర్యగర్వము గలవి, అగు నీయంగంబులు=
అయిన నీ యుపయోగములను, అపాంగంబులకుఁ = కడకన్నులకు, లేపంబు,
ఒకర్చుఁ=పూయుటకును, అనఁగా బసుపురంగుకంటె మిక్కిలి పచ్చనైన
నీయముపయోగములను జూచుట కనియర్థముఁ ప్రసవ... విలాసంబు-ప్రసవసారాచ=
మన్తధునియొక్క, శరాసన=చింతినీ, ఆభ=సూనముయిన, విభ్రమ=విలా
సములుగల, అనఁగా మదనచాపమువలెఁ బ్రకాశించుచున్నవి భావము. భూ=
కనుబొమలయొక్క, విలాసంబు=ప్రకాశముగలను, అగు నీముఖశ్రీసముల్లా
సంబునకుఁ=అయినట్టి నీముఖలక్ష్మీయుక్క కాంటపశేషంబునకు, ఉల్లసిల్లెఁ=
సంతోషించుటకును, సుమనః... దూషితులు-సుమనః కోదండ=పువ్వే చాపము
గాఁగలవాఁడు, అనఁగా మన్తధుఁడనెడి, చండాల=చండాలునియొక్క, సం
స్పృష్టి=సంపర్కముచేఁ గలిగిన, దోష=పాపముచే, దూషితులు=నిందితులై
న, తిమ్మఁ=ఇంద్రదాదులననుట, నీకటాక్ష..అలోకంబులఁ - నీకటాక్ష=నీకడ
కంటిచూపులయొక్క, విక్షేప=కదలిక లనెడి, సాంద్ర=వట్టి మయిన, చం
ద్రదాతప=వెన్నెలయొక్క, అలోకంబులఁ=కాంతులందు, అభిషేకింపను =
తానమాడుటకును, అనఁగా మన్తధుఁ డను చండాలునిసంపర్కముచేఁ గలిగిన
దోషమును బొందినతాను సుధారసంబుల స్రవింపఁజేయు వెన్నెలలకిడు విచ్చు
నీకడకంటిచూపులందుఁ దానమాడి తిద్దోషంబును బాపికొనఁ జూచుచున్నా
రనుట. నీకడకంటి చూపులను బొంది మన్తధబాధను దొలంగింప నెంచుచు
న్నారని ఫలితార్థము. భవత్... మహత్స్వంబునఁ-భవత్=నీయొక్క, చరణ
కమల=పాదపద్మములయొక్క, నేనా=నేచించుటవలన, అహిత=పాంచబడి
న, మహత్స్వంబునఁ=మహిమచే, మదనాపమృత్యుదేవతలనఁ=మన్తధుఁ
డనెడి యపమృత్యువువలన, నిజప్రాణంబులకుఁ, పరిత్రాణంబును=రక్షణను,
కావింపఁ=చేయుటకును, అనఁగా నీపాదసంపర్కమువలన మదనతాపంబు

చల్లార్చుకొని ప్రాణములు దక్కించుకొని బ్రదుకఁగలరని భావము. తలంచుచున్నవారు, కుశలప్రశ్నపూర్వకంబుగాఁ = కుశలప్రశ్నము ముందు గలుగునట్లుగా, అగీర్వాణులు=అదేవతలు, నీకుఁ, చెప్పుము, అనినపలుకులు, కొన్ని కలవు. వానిఁ = అమాటలను, ఆకర్ణింపుము=వినుము.

క. ఆదిత్యుల మగుమాకును

నీదోర్లతి కాయుగంబు శ నిర్భరసుఖవ

ర్షోదయకారణమై సం

పాదించుం గాక తరుణి శ పరివేషంబుల్.

41

టీ. తరుణి=దమయంతీ! ఆదిత్యులము=ఆదితీసంతతివారము, ఆగుమాకును = అయినట్టిమాకుఁ గూడ, నీదోర్లతి కాయుగంబు = లతలవంటినీబాహుయుగము, నిర్భర... కారణమై - నిర్భర=అధికమగు, సుఖ=సౌఖ్యమనెడి, వర్షోదయ=వర్షముగలుగుటకు, కారణమై=హేతువై, అనఁగా నధికములగు సుఖసమృద్ధులఁ గలిగింపఁగారణమై యని భావము, సూర్యపక్షమందు. నిర్భర సుఖ=అధికమగుసుఖము గలిగించెడి, వర్ష = వానరెక్కు, ఉపయ=కలుగుటకు, కారణమై, అనఁగా నధికసుఖము గలిగించువానలకుఁ గారణమై యని భావము. సూర్యపరివేషముగట్టినచో వాన గురియుట సుప్రసిద్ధము, పరివేషంబుల్=వలయాకారరేఖలను, సంపాదించుంగాక, అనఁగా నాదిత్యుడగు సూర్యునిపరివేషము సుఖవర్షమునకుఁ గారణమనైనట్టి, లాదిత్యులమగు మాకు నీబాహుయుగశము పరివేషములను సంపాదించి మాకన్యింతయు సుఖముల వర్షించుఁగాక యని భావము. అనఁగా నీబాహుయుగశమును మాకుఁ జెనవేసి కౌగిలించిన నత్యంతసౌఖ్య మలవడునని ఫలితార్థము.

తా. ఓదమయంతీ! ఆదిత్యుడగు సూర్యునికి లోకసుఖకరము లగువర్షములకుఁ గారణము లయినపరివేషంబులు గలుగునట్టి లాదిత్యులమగు మాకుఁ గూడ నీబాహులలెలు సుఖవర్షదాయక మగు పరివేషంబులను సంపాదించుఁ గాక.

శా. ఔదాసీన్యము నుజ్జగించి విను వాక్యం బస్తదీయంబు మి
థ్యాదోషం బొకయింత లేమి కఖిలాంతర్యామిత్రైలోక్యమ
ర్యాదాస్థాపకుఁ డంగజుండు గతి యీర్యార్థంబు నిక్కంబునీ
పాదాంభోజరజఃప్రసాదములు మాత్రప్రాణంబు లబ్జననా !

టీ. అబ్జననా=పద్మమువంటిముఖము గలదమయంతీ! ఔదాసీన్యము=నిర
పే త్వమును-ఊరకుండుటను, ఉజ్జగించి=మాని, అస్తదీయంబు = మాసంబంధ
మైన, వాక్యంబు, వినుము, మాప్రాణంబుల్, నీపాదా... సాదములు-నీపా
దాంభోజ=నీపాదపద్మములయందలి, రజః=పరాగముయొక్క, ప్రసాదములు=
అనుగ్రహముకలవి-అనగా మాప్రాణంబులు నీయనుగ్రహమున కధీనములైయు
న్నవని భావము. నీవు మమ్ము వసించిన బ్రదికవము లేచో మరణింతుమని
తాత్పర్యము. ఈయర్థంబు=ఈమాకోరిక, నిక్కంబు=సత్యమైనది, మిథ్యాదో
షంబు=అసత్యమాడుటయ నెడితప్పు, ఇంతి=కొంచెమైనను, శేమికీ=లేకపోవు
టకు, అఖిలాంతర్యామి=అంశహృదయములందును బొందియున్నవాడును,
త్రైలోక్యమర్యాదాస్థాపకుఁడు = మూడులోకములందును మర్యాదలను స్థా
పించినవాడును, అగు అంగజుండు=మన్మథుఁడు, గతి=దిక్కు, అనగా సాక్షి
యనుట. ఓదమయంతీ! ఈమాకోరిక యసత్యమై తలంచెదవేమో? అట్లు త
లంపకుము మేమసత్యము కొంచెమేనియుఁ బలుకలేదనుటకును, నీనిమిత్తమై
యత్యంతేడీడను బొందుచున్నా మనుటకును, సంవత్సరము వసించియున్న
మన్మథుఁడే సాక్షి యని భావము.

తా. ఓదమయంతీ! ఇంక నూరకుండక మావాక్యము వినుము. మాప్రాణ
ములు నీపాదపద్మముల కధీనములైయున్నవి. ఈమాట సత్యము. అసత్యమని త
లంపకుము. మేమెంతమాత్రము నసత్యమాడలేదని నిర్ణయించుటకు సంవత్సరము
న్నవాడును, మూడులోకముల మర్యాదలను స్థాపించువాడును నగుమన్మ
థుఁడే సాక్షి. మన్మథసాక్షిగా మే మసత్యమాడలేదు. అలం. అతిశయోక్తి.

శా. మాదివ్యత్వము నీకు నిత్తుమని సంభావించి సిగ్గయ్యెడి
వైదర్భీ! భవదీయరూప విభవైశ్వర్యంబు మాభూమియం

చేదీ? దీనికి బ్రత్యయం బదియపోయేమెల్లనుం గూడి నీ
పాదాంభోజము లాశ్రయించెదము తాత్పర్యంబుసంధిల్లంగన్.

టీ. నైషధీ=ఓదమయంతీ, మాదిన్యత్వము=మాయమరత్వము, అనగాఁ
జాపులేకుండునట్టి శక్తిని, నీకుఁ, ఇట్లు, అని సంభావింపఁ = అని గౌర
వించుటకు, సిగ్గు, అయ్యెడిఁ = కలిగెడిని, మీమానవులకు దుర్లభమగు మాయ
మరత్వమును నీకిచ్చి గౌరవించెదమని చెప్పటకు సిగ్గుగలుగుచున్నదని భావము.
మాభూమియందుఁ = స్వర్గమందు, భవదీయ... శ్వర్యంబు-భవదీయ=నీసంబం
ధియగు, నూపవిధన=నూపసంపదయొక్క, విశ్వర్యంబు=గొప్పతనము, ఏదీ=
ఎచ్చటఁగలదు, అనగా నన్నిఁబోలిన సౌందర్యవతులు మాలోకమందు లేరని
భావము. దీనికిఁ = ఇట్లునుటకు, ప్రత్యయంబు=విశ్వాసార్థమైనది. ఇదియపో=
ఇదేనుమీ! ఏము ఎల్లనఁ, కూడి=మేమంశమును నీకీభవించి, తాత్పర్యం
బు=అనన్తి, సంధిల్లంగఁ = కలుగునట్లుగా, నీపాదాంభోజములు=నీపాదపద్మ
ములను, ఆశ్రయించెదము=ఆశ్రయించుచున్నాము. స్వర్గలోకమందుండి య
మరుల మనిషినికొనియున్న మేము మదనబాధకోర్వలేక నీయన్గ్రహంబు
సంపాదించుకొననంగాని బ్రతుకమన నిశ్చయించుకొని నీపాదపద్మముల నాశ్ర
యింపకచ్చినారము. నీవేమారు బ్రాణదానము చేసి యమరత్వ మిచ్చుటకుఁ
దగియుండఁగా నీకు మేమమరత్వ మిచ్చెననుటకు సిగ్గుగలుగుచున్నది. తా
నాపద సంతోషించికదా పరులకు బాధంపవలయునని భావము.

తా. ఓదమయంతీ! మాయమరత్వమును నీకిచ్చి గౌరవించెదమనుటకు
సిగ్గుగలుగుచున్నది. నీవలె నూపసంపదగలిగియువతి స్వర్గలోకమందు బెక్కడ
ను లేదు. ఇందులకు మేమంశమును గూడి బ్రతుకనిచ్చుచేపిచ్చి నీపాదము
లాశ్రయించుటయే ప్రబలపృష్టాంతము. నీయవలన బ్రతుకెవలంచిన మేము
నీకమరత్వ మెట్లియఁ గలుగుదుము? అలం. కావ్యలింగము. అతిశయోక్తి.

మహాసగ్ధర. త్వదరాశభూలతద్వంద్వమున మదనుఁ డోరత
న్విధన్విత్వ మొందెం, ద్వదుదంచన్దహాసోదయమువనిత
కందద్వ జైత్రాస్తుఁడేసిం, ద్వదపాంగాలోకన శ్రీరతురుని

మరుని మత్స్యధ్వజంగా నొనర్చెం, ద్వదధీనం బెల్లసామర్థ్యము రతిపతికిం ర తామ్రమబింబాధరోష్ఠీ. 44

టీ. ఓతన్వీ=ఓదమయంతీ, మదనుడు=మన్మథుడు, త్వద...మనః—
 త్వత్=నీసంబంధులయిన, అరాశి=వంకరలైన, భూలతా=లతలవంటి కను
 బొమలయొక్క, స్వంస్వమునః=ద్వయముచే, ధన్విత్వము=ప్రశస్తమగు ధను
 స్సుగలవాడగుటను, ఒండె=పొందెను. అనగా బూర్వము మన్మథుడు
 తాపముతోను, బాణములతోను, ధ్వజముతోడను నీశ్వరునిచే దహింపఁ
 బడెను. ఆమర్మథుడు నీదయవలన మామనములందుఁ బుట్టుచున్నాడు. అత
 నికి యుష్మదాధనములు కావలయును గాన నీకనుబొమలే మన్మథునకు చాపము
 లగుచున్నవని భావము. ఈచెప్పటచే దమయంతికనుబొమలు సౌందర్యవంత
 ములనియు మోహజనకము లగుచున్నవనియు స్పష్టమగుచున్నది. చాపములగు
 చున్నవని చెప్పటచే బూర్వముకంటె నిష్కరాధిక్యము సూచింపఁబడుచున్న
 ది. ఇత, త్వత్...ఉదయమున్వీత్=నీయొక్క, ఉదంచితో=ప్రకాశిం
 చుచున్న, సుందహస=చిలువవృక్షయొక్క, ఉదయము=ఆవిర్యావము లేక పు
 ట్టుక, కందర్పక=మర్మథుని, జైత్రాస్త్రం=జయింపఁగిన బాణములు గల
 వానిగా, చేసెన్=నీచిలువవేపు మన్మథునికి లోకి ముజయింపఁదగిన బాణ మగు
 చున్నది భావము. తిరుణి, త్వదసాంగాలోకశ్రీ-త్వత్=నీయొక్క, అపాం
 గాలోకన=కడకింకిచూపులయొక్క, శ్రీ=లక్ష్మీ; మరునిక=మన్మథుని,
 మత్స్యధ్వజం=చేదనమే ధ్వజముగాఁ గలవానిగా, ఒనర్చెన్=చేసెను.
 అనగా నీకడకింటిచూపులే మన్మథునకు కేతుడగుచున్నవని భావము, స్త్రీల
 నేత్రములు చేదలను బోలీయుండును. కాన దమయంతిచూపులు మత్స్య
 ధ్వజునిగాఁ జేయుచున్నవని ఫలితార్థము. తామ్రమబింబాధరోష్ఠీ=మిక్కిలి యె
 జ్జినైన బొండపండువంటి పెదవి గల దమయంతీ, రతిపతికి, ఎల్లసామర్థ్య
 ము=శక్తియంతయు, త్వదధీనంబు=నీకధీనమయినదే, అనగా నీప్రాపుట
 చేరనే మన్మథుడు మగుడ మామనంబుల నుదయించి సమస్తమును జయింపఁ
 గలుగుచున్నాడని భావము.

తా. ఓదమయంతీ! నీకనుబొమలు చున్న ఘనకుఁ జాపములగుచున్నవి. నీ మందహాసము బాణమగుచున్నది. నీకడకంటిచూపే యతనికి ధ్వజమగుచు న్నుది. పెక్కేల? మన్మథునికిఁ గలిగిన సామర్థ్యమంతయు నీవలననే సుమీ. అలం. సహోక్తి. అతిశయోక్తి.

శా. నీలావణ్య పయోధియందు సలరుగ్నేత్రాబ్జముల్ నీమనో
జ్ఞాలాపంబులయందుఁ గర్ణములు నీరయాలింగనప్రక్రియా
కేలిన్తేనులు నీముఖాస్వదనసక్తి న్నాలుకల్ మాకు నో
బాలాస్వప్న సమాగమంబుల నిశాపర్యంతయామంబులన్.

టీ. ఓబాలా=ఓదమయంతీ, నిశాపర్యంతయామంబులన్=రాత్రులయొక్క
కడజాములందు, స్వప్న సమాగంబులన్=స్వప్న సంభోగములందు, మాకున్, నే
త్రాబ్జముల్=కనుదమ్ములు, నీలావణ్యపయోధియందున్=నీసౌందర్య సముద్ర
మందు, అలరున్=ఒప్పుచున్నవి, కర్ణములు=చెవులు, నీమనోజ్ఞాలాపంబులయం
దున్=నీమనోహరములయిన వాక్కులందును, మేనులు=శరీరములు, నీయాలిం
గన ప్రక్రియాకేలిన్=నిన్నుఁ గొఁగిలించుకొనుట యనెడి క్రీడయందును, నాలు
కల్, నీముఖాస్వదనసక్తిన్=నీముఖమునాస్వాదింప నాసక్తియందును, అ
లరున్=ఒప్పుచున్నవి. ఓమందరి! స్వప్నమందుఁ జూడఁబడిన నీసౌందర్యాదుల
చే మేము మిక్కిలి మోహితుల మై సంతతము నీసమాగమమునే కోరుచున్నా
ము. ఇట్ల గ్రంథకర్త యింద్రాదులు స్వప్నమందు సమయంతినిజూచి మోహ
మందినట్టులు చెప్పియున్నాడు. ఇంద్రాదిదేవతలకు స్వప్నావస్థ సంభవించు
టయే యసంభవము. అట్లుండ దమయంతిని జూచుట యెట్లు? అనుప్రశ్నయు
కలుగుట కవకాశమున్నది. కా. యింద్రాదుల కిక్కడ స్వప్నావస్థ సంభవింప
కపోయినను మోహాతిశయమువలనఁ గలుగునన్నాదావస్థ సంభవించును గాన
యప్పుడు దమయంతిని జూడ పలగుచున్నది. అప్పుడు "నిశాపర్యంతయామంబు
లన్" అనిచెప్పట వ్యర్థమనితలంపరాదు పగటిపూటకంటె రాత్రులందు మో
హమధికమగును గాన దత్సాచకముగా నాపదమును బ్రయోగింపవచ్చు.

టీ. ఓదమయంతీ! ప్రతిరాత్రియందును, స్వప్నావస్థయందు నీసౌందర్య

సముద్రమందు నేత్రపద్మములును, నీమధురవాక్కులందు వీనులును, నీయాలిం
గనములందు శరీరములును, నీముఖము నాస్వాదించుటందు నాలుకలును ఒప్పు
చున్నవి. అలం. రూపకము. దీపకము.

వ. అని బృందారకచతుష్టయంబు నీతో జెప్పమనెం గావున.

క. సురసార్థవాచికస్ర

కృరిపాటీవిశదరసనీపత్రుడ నగున

న్నరవిందపత్రలోచన

చరితార్థుని జేయు కార్యసాఫల్యమునన్.

47

టీ. అరవిందపత్రలోచన=పద్మపత్రములవంటి నేత్రములు గల దమయంతీ!
సురస...పత్రుడను, సురసార్థ=మంచినరసముగల యర్థములతోనొప్పుచున్న,
వాచికస్ర=సందేశవచనముల పంక్తియొక్క, పరిపాటీ = అనుక్రమముచే,
విశద=స్పష్టమైన, రసన=నాలుకయనెడి, పత్రుడను=పత్రముకలవాడను,
ఇట్టి“రసనపత్రుడనుట చింత్యము. రసనాపత్రుడని యుండవలెనని తోచె
డిని, అగునన్నున్=అయిననన్నును, కార్యసాఫల్యమునన్=కార్యమును సఫల
ముచేయుటచే, చరితార్థుని జేయు=కృతార్థునిగాజేయుము. అనగా నింద్రా
దిదేవతలలో నొకనివరించి నాసందేశమును సఫలముచేసి నన్నుగృతార్థునిగా
జేయుము.

తా. ఓదమయంతీ! మంచినరసములు గల సందేశవచనపంక్తిలయను
క్రమముచే నమలమయిన నాలుకయనెడి పత్రముచెచ్చినట్టి నన్ను, నింద్రాదు
లలో నొకని వరించి కార్యమును సఫలముగాజేసి చరితార్థునిగా జేయుము.

చ. అమరపతి న్వరించెద ప్రేమవ్యవహార న్వరణం బానర్చెదో, శ
మనుని జెట్టవట్టెద ప్రేమ సాగరవల్లభు జెండ్లియాడదో, ప్రమ
దము గొతుకంబు, ననురాగమువెంపుచు సొంపుమీఱగాఁ,
గమలదళాక్షియొక్కరునిగైకొనుమాయనుమానమేటికిన్.

టీ. కమలదళాక్షి = పద్మములవంటి నేత్రములు గల దమయంతీ! అమర

పతిన్ = దేవేంద్రుని, పరించెదవో = పెండ్లియాడెదవో, హవ్యవహున్ = అగ్నిని,
 పరణంబు-ఒనర్చెదవో = పరింతువో, శమనున్ = యమధర్మరాజును, పెట్టపెట్టె
 దవో = పరించెదవో, సాగరవల్లుభున్ = పరుణుని, పెండ్లియాడెదో, ప్రమదము =
 సంతోషము, కాతుకంబు = వేడుకయు, అనురాగము పెంపును = ప్రేమాతిశయము
 ను, సొంపును = చక్కఁదనమును, మీఱఁగాన్ = మీఱునట్లుగా, ఒక్కరున్ =
 ఒకని, కైకొనుమా = పరింపుమా, అనుమానియు = సంజేహయు, ఏటికిన్ = ఎందుకు.

తా. చమయంతి ! దేవేంద్రునిపరించెదవో, అగ్నినిపరించెదవో, యముని
 పెండ్లియాడెదవో, పరుణుని పెండ్లియాడెదవో, చక్కఁగనాలోచించి, సంతోష
 ము, వేడుకయు, ప్రేమాతిశయము ప్రకాశించునట్లు ననుమానమువిడిచి యొకని
 పెండ్లియాడుము.

వ. అనిన విని యయ్యంబుజాక్షి యక్షిభ్రూవిక్షేపవిభ్రమంబున
 ననాదరంబు వెల్పుచు నలవ్రాకగా దిగీశసందేశం బాకర్ణించి
 యారాజకుమారున కిట్లనియె. 49

టీ. అనిన్ = అని నలుఁడు పల్కఁగా, అయ్యంబుజాక్షి = పద్మములవంటి
 నేత్రములుగల యాచమయంతి, విని, అక్షిభ్రూవిక్షేపవిభ్రమంబునన్ - అక్షి =
 నేత్రములయొక్కయు, భ్రూ = కనుబొమలయొక్కయు, విక్షేప = చలనముల
 వలనఁ గలిగిన, విభ్రమంబునన్ = విలాసముచే, అనాదరంబున్ = తిరస్కార
 మును, తెల్పుచు, అలవోకగాన్ = అనాదరముతో, దిగీశసందేశంబు = ఇంద్రుడు
 వర్తమానమును, ఆకర్ణించి = విని, ఆరాజకుమారునకున్ = ఆనలరాజునకు, ఇట్లు
 నియెన్ = ఇట్లుపలికెను.

తా. స్పష్టము.

తే. ప్రశ్న మొక్కటి యొక్కటి ప్రతివచనము

యుక్తి యనుకూలమై యుండ శదుభయమునకు

నేను నీవంశనామంబు శ లెవ్వి యనిన

నవ్వరినొ ప్రస్తుతించితి శ వింతతడవు.

టీ. ప్రశ్నము = అడిగినప్రశ్నము, ఒక్కటి = ఒకటియైయున్నది, ప్రతిపద
నము = దానికి నీవిడినప్రత్యుత్తరము, ఒకటి = మఱియొకటియైయున్నది. ఉభయ
మునకుఁ = ప్రశ్నప్రత్యుత్తరములకు, యుక్తి, అనుకూలమై = లగినదై, ఉండదు,
ఉండలేదు, నేనడిగినదానికి సమాధానము చెప్పలేదని భావము. నేను, నీవంశ
నామంబులు = నీకులము, నీ పేరును, ఎప్పి = నీవి, అనినఁ = అనిపలుకఁగా, ఇంత
తడవు = ఇంత నేపునూ, ఎవ్వరినో = అచెప్పినో, ప్రస్తుతించితివి = స్తోత్రము చేసితివి,
ఇట “ నెవ్వరినొ ప్రస్తుతించితివి ” అని చెప్పటచే నింతకు ముందు నలుఁడు
గ్రహించిన దిక్పాలరక్షిత్రమును సుంతయేయు నావరములో వివక్షపడినట్లు
తెలియవచ్చుచున్నది.

తా. ఓరాజుమహారా! అడిగిన ప్రశ్న మొక్కటి. ఆప్రశ్నమునకు ప్రత్యుత్త
రము మఱొకటి. ఆరెంపింటికి యుక్తియనుకూలమై యుండలేదు. నీవంశము
ను నీ పేరును చెబుచునుఁగా నింత నేపు నెవరినో యవసరముగా వర్ణించితివి.

క. ఒకచోటఁ బ్రకాశించియు

నొకచోట నిగూఢ యగుచు నొదవించెం గౌ

తుకలక్ష్మీ నీసరస్వతి

[ప్రకటయు గూఢయును నగుసరస్వతివ్రాలెన్.

51

టీ. ప్రకటయు = స్పష్టముగాఁగానవచ్చుచున్నదియు, గూఢయును = ఒకచో
స్పష్టముగాఁగానరాకున్నదియు, నగుసరస్వతివోరెఁ = అయినట్టి సరస్వతీనది
వలెను, నీసరస్వతి = నీవాక్కు, ఒకచోటఁ = ఒకప్రదేశమందు, ప్రకాశించి
యుఁ = స్పష్టపగుచు, అనఁగా నేనడిగినప్రశ్నమునకు దగివట్టుచెప్పుచు, ఒక
చోటఁ = ఒకప్రదేశమందు, నిగూఢ = కనబడనిది, అనఁగా నాయడిగినప్రశ్న
మునకును లేనియు సంబంధింపకుండునటులు చెప్పటచే నదృశ్యమానమయినదని
యు ననిభావము. కాతుకలక్ష్మీ = మిక్కిలి వేడుకను, ఒదవించెఁ = కలిగించెను.

తా. ఒకచోటఁగానవచ్చుచు నొకచోట నదృశ్యమానయగుచు నున్న
సరస్వతీనదివలె నే నీవాక్కుచో నాయడిగినప్రశ్నమునకు సంబంధించినదగు
టచేఁగానవచ్చుచు, నొకచో నాయడిగినప్రశ్నమునకు సంబంధింపనిదగుట

చేర గానరాకయునుండి నాకు వేడుకను బుట్టించుచునున్నది. అలం. ఉత్పేక్ష, ఉపమ.

తే. అధికతరులైన గాని దీర్ఘాధిపతులు

కాతుకము నాకు నీవంశరీకథలయందు

దప్పిగొన్నట్టినారి కారదప్పి నీతి

సలీలపూరంబు హితవు యోజ్యంబు హితవు.

52

టీ. దీర్ఘాధిపతులు=దిక్పాలురు, అధికతరులు=మక్కిలిగొప్పవారు, గాని=అయినను, నాకు, నీవంశరీకథలయందు=నీవంశకథలయందు, కాతుకము=వేడుక, అనగా దేవతలు నీకింటెగొప్పవారైనను నీవంశకథల వినుటకే నాకు వేడుక. అంతయ కాని దేవతలవృత్తాంతముతో నాకుఁబ జేను. గొప్పవారి వంశకథలు విడిచినావంశకథలు కలుటవలననీకు బ్రయోజనమేమని ప్రశ్నించు వే చెప్పెద వినుము, దప్పిగొన్నట్టినారికొక = చని గొని యున్నమానవులకు, ఆదప్పిచీకొక=ఆచగను దొలగించుకొనుటకు, సలీలపూరంబు=జలప్రవాహము, హితవొ=ప్రియమైయుండునో, ఆజ్యంబు=నేయి, హితవొ=ప్రియమయియుండునో, యోజింపుము(అధ్యాహారము)=ఆలోచింపుము.

తా. ఓపురుషవరేశ్వర! నీకింటె దిక్పాలురు పూజ్యులైనను, నీవంశకథలందున్న కాతుకము నాకు దేవతలకథలందు లేదు. పరమపుణ్యులైన దేవతలకథలను విడిచినాకథలను వినిన ప్రయోజనమేమని యందు వే చెప్పెద వినుము, వానియందు దాధిక్యమున్నను దప్పిగొని యున్న మనుష్యుల కాదప్పి తొలగించుకొన జలము హితమైయుండునా, నేయి హితమైయుండునా యోజింపుము. అట్లే నీచరిత్రయు తక్కువైనదైనను నాకు దానినే వివరింపయుండుని కోరిక. అలం. రూపకము, అర్థాంతరము.

వ. ఏను కేసినప్రశ్నంబునకు నుత్తరంబు నీమీఁద నవ్వెయున్నయది. ఇప్పుడైన నాముఁదంబు దీర్చుకొనుము. భవాద్యశంబైన నాయకరత్నంబు నేవంశంబు భరించె? ఏవర్ణంబులు

నీపుణ్యనామంబునకుం బ్రకాశకంబు లైనయవియని పరిమి
తంబుగాఁ బలికి కుండిననరేంద్రనందన యూరకుండుటయు
నన్నిషధమండలాధీశ్వరుండు. 53

టీ. ఏను, చేసినప్రశ్నంబునకు, ఉత్తరంబు = ప్రశ్నోత్తరము, సీమిం
దకో, అపై, ఉన్నది, అనగా నాయుడిగినప్రశ్నమునకు నీవు తగినట్లు
ప్రశ్నోత్తర మియకపోవుటచే నాకప్పు తీర్పవలసి యున్నదని భావము, ఇప్పు
డైనకొ, నాబుణంబుకొ, తీర్చుకొనుము, భవావ్యుతంబు=సీమంటివాడు, వినునా
యకరశ్నంబుకొ=అయినట్టి నాయకమణిని, ఏవంశంబు=ఏకులంబు, భరించె=
తాల్చినది, అనగా నేవంశంబునకు బుట్టితివని భావము, ఏవర్ణంబులు=ఏయక్షర
ములు, నీపుణ్యనామంబునకు=నీపనిత్రమయిన నామమునకు, ప్రకాశకంబులు,
వినుము, అ., సమీతంబుగాకొ, పలికి, కుండిననరేంద్రనందన = దమయంతి,
ఊరకుండుటయు=ఊరకుండగా, అన్నిషధమండలాధీశ్వరుండు = అనిషధా
ధీశ్వరుండు డయినమూలమహారాజు.

తా. స్పష్టము

ఉ. తామరసాక్షి వంశకథ రీ దవ్యల నుండగనిమ్ము చెప్పగా
దేమిటికన్న నై జమగురహీనతి గల్గినఁ జెప్పు టొచ్చెము
ద్దామతగల్గెనేని నుచితంబయి యుండదు సెప్పికొంటు నేఁ
డిమెయిఁ బ్రేవ్యభావము వరహించినికృష్టత నేగు దెంచుటన్.

టీ. తామరసాక్షి=పద్మములవంటి నేత్రములు గల దమయంతి! వంశకథ=
నావంశవృత్తాంతము, నవ్యులకొ - ఉండకొ - ఇప్పు=మూరముగానుండనీ, చె
ప్పకొ=చెప్పటకు, కాదు=తగదు, అనగాఁ జెప్పంగూడదనుట, ఏమిటికికొ
అన్నకొ=ఎందుచే ననగా, నైజము= స్వకీయమయినది, అగుహీనతకొ=అయి
నట్టి చిన్నతనము, కల్గినకొ = కలిగియున్నచో, అనగా నీచకులమయినచో
ననుట, చెప్పట, ఒచ్చెము = అవమానకరము, ఉద్దామత = గొప్పతనము,
కల్గెకొ ఏకొ=కల్గినచో, నేడు, ఈమెయి = ఈరీతిగా, ప్రేవ్యభావము=

నేవకత్వము లేక దూతత్వము, వహించి, నికృష్టతఁ = హీనత్వముచే, ఏగుదెంచుటఁ = వచ్చియుండుటచే, చెప్పికొంటు, ఉచితంబు = తెగినది, అయి, ఉండదు.

తా. ఓదమయంతీ! వంశవృత్తాంతమును జెప్పవలనుపడదు. కావున దాని దూరముగా నుంపుము. ఏమనఁగా, నాకుల మొకవేళ హీనమయిన దయినచోఁ జెప్పికొనుట యవమానకరము. నాకులము గొప్పదయినచో నేట్లు సేవకుండనై యిచ్చటి కిప్పు డీతీతిగా వచ్చుటచేఁ జెప్పికొంటు లెగియుండుదు.

తే. ఇంతమాత్రంబు సెప్పెద రీ నెఱిగికొనుము

స్వపతికన్యపు గడుమానసీనియ నగుట

మైత్రి కఱసేయఁ దగ దేను రీ మనుజవిభుండ

రాజవంశకరీరుండ రీ రాజవదన.

సస

టీ. రాజవదన = దమయంతీ! స్వపతికన్యపు = రాజసంవంధువు, కడుఁ = మిక్కిలి, మానసీయపు = పూజనీయురాలవును, అగుటఁ = అయియుండుటచే, ఇంతమాత్రంబు = స్వల్పముమాత్రమే, చెప్పెదన్, ఎఱిగికొనుము = తెలిసికొనుము, మైత్రికఁ = స్నేహమునకు, అఱచేయఁ = భేదముచేయుటకు, తగదు, ఏను, మనుజవిభుండఁ = రాజును, రాజవంశకరీరుండఁ = చంద్రవంశమనెడి వెదురుపాదకు వెదురుబోడువంటివాడను, అనఁగాఁ జంద్రవంశమందుఁ బుట్టినవాడనని భావము.

తా. ఓదమయంతీ! నీవు రాజకుమారికవు; నీవు పూజనీయురాలవు. నీ హితులపట్ల కపటముచేయరాదు. కొంచెము చెప్పెదను, తెలిసికొనుము. నేను మానవేశ్వరుండను. చంద్రవంశమనెడి వెదురుపాదకు వెదురుబోడువంటివాడను. అలం. రూపకము.

ఉ. పేరడుగం దలంచెదవై రీ భీమతనూభవ యాచిచారముం
దూరముసేయు మెవ్వరికిరదోసము తాదనపేరు సెప్పు టా
చారపరంపరాస్థితికి రీ శాస్త్రము మూలము శాస్త్ర చోదితా
చారవివేకహీనుఁ డగుఁజాల్చుని మెత్తురె? పండితోత్తముల్..

టీ. భీమతనూభవ=ఓదమయంతీ, పేరు=నానామము, అడుగ్గ=, తలం చెదవో=అడుగడలించియున్నావేమో, అవిచారము=అయూలలోచనము, దూరము చేయుము=దూరముగా నుంచుము, తా=, తనపేరు, చెప్పట=చెప్పికొనుట, ఎవ్వరికి=ఎవ్వరికయినను, దోసము=పాపజనకము, ఆచారపరంపరానితీకి=ఆచారములయొక్కప్రతిమముండుటకు, శాస్త్రము, మూలము=కారణము, శాస్త్ర...హీను(డు-శాస్త్ర)=శాస్త్రముచేత, చోదిత=ప్రేరితమైన, "వార=ప్రవర్తనలయందలి, వివేక=జ్ఞానముచే, హీనుడు=శూన్యుడు, అగు జాన్తుని=అయినట్టిదని, పండితోత్తములు=పండితశ్రేష్ఠులు, మెచ్చురె=మెచ్చుకొందురా? మెచ్చుకొనరనుట.

తా. పనుయంతీ! నాపేరిడుగడలించియున్నావా? అట్లయిన నావిచారమును సూరముననుంచుము. ఎవడయినను తనపేరు తానుకెప్పికొనుట పాపము. ఆచారపరంపర నలుచుటకు శాస్త్రమేమూలము. శాస్త్రముచే జ్యోతిషములగు నాచారములను దెలియకొననిచుని పండితోత్తములు మెచ్చుకొనరు.

వ. అట్లయును గాక.

57

టీ. అదియునుంగాక=మరియును.

క. కువలయనేత్ర సమక్ష

వ్యవహారంబునకు యుష్మదస్తత్పదముల్

శ్రవణశ్రావణ యోగ్యము

లవుచుండఁగఁ బేరు సెప్ప నడుగఁగ నేలా?

58

టీ. కువలయనేత్ర=కలువవంటికన్నులు గలదమయంతీ! యుష్మదస్తత్పదముల్=నీవు నేను అనుపదములు, సమక్షవ్యవహారంబునకు=సన్నిధానమందు నిర్వర్తించుకొనెడి వ్యవహారమునకు, శ్రవణ...యోగ్యములు-శ్రవణ=వినుటకును, శ్రావణ=వినిపించుటకును, యోగ్యములు=తగినవి; అవుచుండఁగ, పేరు, చెప్ప=చెప్పటకును, అడుగ్గ=అడుగుటకును, ఏలా=ఎందుకు?

తా. కలువవంటికన్నులు గలదమయంతీ! సన్నిధానమందు వ్యవహారములను జక్కఁబెట్టుకొనుటకు యుష్మదస్తత్పదములు (అనగా నేను నీవు అను

పదములు) వినుటకును, వినిపించుటకును, దగియుండఁగాఁ బేరడుగుటవలన నేమిప్రయోజనము.

నీ. అని శారదం బైన నీవనమయూరము ప్రాలె
 నహితాపకారకుం శీ డతఁడు నలుక
 రాజహంసియుఁబోలె శీ రమణీలలామంబు
 పదములం దనురాగ శీ మునయ మొంద
 సమయోచితంబుగా శీ సారస్య మొప్పారె
 బలికె నిట్లని మహీపాలుఁడోడ
 నన్వయం బెఱిగించి శీ యభిధాన మెఱిగింప
 కునికి మ మ్మాదరించిన తెఱంగె?

తే. యనఘ! మము నీవు వంచింప శీ నభిలషించె
 దేము నేరమె వంచింప శీ నివుడు నిన్నుఁ
 బేరు సెప్పిన నీ కనాఁచారమేని
 మాకు నాయంబె నీతోడ శీ మాటలాడ.

59

టీ. అని=ఈప్రకారముగా, అహితాపకారకుండు=అహిత=శత్రువులకు, అపకారకుండు = అపకారముచేయువాఁడు, అనఁగా శత్రువులను జంపువాఁడని భావము. నెమిలిపక్షమందు: అహితాపకారకుండు - అహి=పాములకు, తాప=సంతాపమును, కారకుండు=చేసెడిది, అనఁగా పాములను జంపుననియర్థము. అతఁడు=అనలరాజు, శారదంబు=శరత్కాలమందలిది, వినవనమయూరమువోలె=అయినట్టి యడవి నెమిలివలెను, పలుక = సంభాషింపఁగా, అనఁగా నెమిలి పక్షకాలమందుఁగూని శరత్కాలమందు మానముదాల్చియుండుట సుప్రసిద్ధము. కావున నట్లే నలుఁడు చెప్పవలసినది చెప్పి మానముదాల్చియుండెననిభావము. ఇట్ల నలుఁడుపలికెనని చెప్పినను శారదం బైన మయూరముతోఁ బోల్చుటచే మానముదాల్చెననియే కవియభిప్రాయము. ఇట్లు చెప్పట సంస్కృతమునకుఁగూడ సరిగానున్నది. శ్లో॥ అదోయమాలప్య శిభీవకారదో

బభూవత్సాస్త్రి మహితాపకారకః॥ అని యున్నది. రమణీలలామంబు = స్త్రీలక
లంకారమువంటిదగు దమయంతి, రాజహంసియుక్ - పోలే - రాజహంసివలె
ను, పదములందుక్ = నలునివాక్యములందుఁగల ప్రతిపదమునందును, అనురాగ
ము = పేరీమ, ఉదయము - ఒంపక్ = జనింపఁగా, అనఁగా నలుఁడు పలికినప్రతి
పదమును దమయంతి కనురాగమును గలిగించె నని భావము. హంసిపక్షమందుః
పదములందు = కాళ్ల యందు, అనురాగము = ఎఱ్ఱఁదనము, ఉదయమొం
దక్ = జనింపఁగా, అని యర్థము. సమయోచితంబుగాక్ = సమయమునకుఁ
గునట్లుగా, సారస్యము = సరసపుఁదనము, ఒప్పారక్ = ఒప్పునట్లుగా,
ఇట్లని = ఈరీతిగా, మహిపాలుతోడక్ = నలునితో, పలికక్ = సంభాషిం
చెను. అనఁగా శరత్కాలమురాఁగానే నెమిలి ధ్వనిచేయక యూరకుండును,
రాజహంసలు, ధ్వనిచేయును. అట్లే నలుఁ డూరకుం డెననియు దమయంతి మాట
లాడుచుం డెననియు భావము. మఱియు నలుఁడుపలికిన ప్రతిపదము నామె కను
రాగముకలిగించుటచే నతం డూరకున్నను దానూరకుండలేక సంభాషించె నని
తెలియఁగినది. అన్వయంబు = కులమును, అనఁగాఁ గులముపేరును, ఎఱిఁగించి =
తెలిపి, అభిధానము = నీపేరును, ఎఱిఁగింపక - ఉనికి = తెలుపకుండుట, మమ్ముక్ ,
అనఁగించినతెఱంగె = ఆనఁగించినవిధమా, అనఁగా గాదనుట, వంశము పేరు
చెప్పినట్లు నీపేరునుగూడఁ దెలిపినచోనే మ మ్మనఁగించినట్లగును కానిచో
నానఁగింపలేదనుట, అసఘ = సాపరహితుఁడ ఁగునోపురుషవరేణ్యా ! మముక్ ,
నీవు, వంచింపక్ = మోసపుచ్చుటకు, అభిలషించెడు = కోరుచున్నావు, ఇపుడు,
మేము, నిన్నుక్ , వంచింప నేరమే, పేరు చెప్పినక్ = నీపేరు చెప్పినచో,
నీకుక్ , అనాచారమేని = ఆచారముకాదని తోఁచినచో, నీతోడక్ = పరపురు
షుఁడవును గ్రొత్తగా వచ్చినవాఁడవును నగునీతో, మాటలాడక్ , మాకు,
నాయంచె = న్యాయమగునా? అనఁగాఁ గాదనుట.

తా. శత్రువుల కపకారముచేయునట్టి నలుఁ డటు పలికి సాములకుఁ దా
పముగలిగించునదియు శరత్కాలమందలిదియు నగుమయూరమువలెనే యూర
కుండఁగా రాజహంసివలెనే దమయంతి నలుఁడు పల్కినవాక్యములందలి ప్రతి

పవమునందు ననురాగముచెందుచు సమయానుకూలముగా నలరాజుతో నట్లని యెను. ఓరాజా! నీవంశముపేరు చెప్పి నీపేరు చెప్పకుండుటచే మమ్ము నాదరింపలేదనియే భావించెదము. నీవు మమ్ము వంచించిన మేముమాత్రము నీన్ను వంచింపలేమా? నీపేరుచెప్పటయే నీకు నాచారవిరుద్ధమైనచోఁ బరపురుషుడవైననీతో మాటలాడుట మా కాచారవిరుద్ధము కాదా! కావున మాతోడ మాటలాడుకుము. అలం. శ్లేష. ఉపమ.

తే. అన్యపురుషులతోడ నేయ్యంపుగోష్ఠి
యధిప! మముబోటిరాజకన్యకల కగునె
యది కులాబలాచారసహసనాస

హతిసాహసకాతూహలీలాననధము.

60

టీ. అధిప=ఓరాజా, అన్యపురుషులతోడ= పరపురుషులతో, నేయ్యంపుగోష్ఠి=సరస్వతసంగము, మముబోటిరాజకన్యకలక= మావంటిరాజకుమారికలకు, అగునె=తగునా? అది=అట్లుసంభాషించుట, కులా...వనధము—కులాబలా=కులస్త్రీలయొక్క, ఆచార=ప్రవర్తనముతోడ, సహసన=ఒకచోఁ గూర్చుండుటకు-హితునకనుట-హింసఁగియుండుటకు భావము. అసహ=నైషధినిదియు, అతిసాహస=మిక్కిలిసాహసము కలిదియు నగు, కాతూహల=వేడుకకు, అవసరము = గృహమువంటిదియు, (అగునె) అధ్యాహారము - అనఁగా కులస్త్రీకిఁ బరపురుషులతోఁగోష్ఠి కులకాంతల గూఁచారమునకు నెంతమాత్రమును బాసఁగనియతిసాహసపువేడుక యన యర్థము. ఇట్లు పరపురుషులతో సంభాషించుట కులాంగనల కాచారదూష్యమగువని యగుటయే కాక మిక్కిలి సాహసకార్యము గూడనగుచున్నది. కావున నీపేరు చెప్పట నీ కాచారముకానిచోఁ గులాంగనలమగుమాకు నీతోడసంభాషించుట యాచారవిరుద్ధముకాదా అని భావము. “అది యగును కులాచారసహసనాస” అని పెక్కింటి ప్రతులలోఁ బాఠము కానవచ్చుచున్నది. కాని మూలములో, శ్లో॥ కులాబలాచారసహసనాసహ॥ అని యుండుటచే నీపాఠమే మూలానుసారముగానున్నదని యెంచి తక్కినవి యుపేక్షింపఁబడె.

తా. స్వప్నము.

క. లెగవే కులకన్యలకును

మగవారలతోడ రూపమహనీయులతో

మిగులంగఁ దడవు లోపలి

నగళులలో మాటలాడ నయత త్స్వనిధి.

61

టీ. నయత త్స్వనిధి—నయ=నీతియొక్క, త త్స్వ = యాథార్థ్యమునకు, నిధి=తె పయినయోమహనీయా, రూపమహనీయులతోడ—రూప=సౌందర్యముచే, మహనీయులు=పూజ్యులు, అనఁగా మిగులసౌందర్యముగలవారలైనయని భావము. మగవారలతోడ=పురుషులతో, మిగులంగ=మిక్కిలి, తడవు=అలస్యముగా, అనఁగాఁజాలనేపనియర్థము, లోపలినగళులలో=అంతఃపురములలో, మాటలాడ=సంభాషించుట, కులకన్యలకును = కులస్త్రీలకు, లెగవు+వ=న్యాయమా? అనఁగాఁగాదనుట, మగవారితోనే మాటలాడరాదు. అందును సౌందర్యవంతులగుపురుషులతో బొత్తుగా మాటలాడరాదు. అందును అంతఃపురంబున మాటలాడుట మిక్కిలికూడదు. అందును ఘంటలకొలది కాలము మాటలాడుట మఱింతకూడదు. కావున నీతోమాటలాడుట మాకుఁ దగవని భావము.

తా. ఓపురుషవరేణ్య! పూజనీయ మగునిచ్చిసౌందర్యము గలనీతో, ఎట్టి యంతఃపురములలో, నింత కాలము మాటలాడుటమావంటిరాజకన్యలకుఁ దగదు. అలం. కావ్యలింగము.

వ. అనిన విని ప్రతిబంధరచనాచాతుర్యంబును మనంబునం దభి నందించుచుఁ బ్రత్యుత్తరంబు వేటొండు వెదకి పొడగాన లేక యాలోకోత్తరచరిత్రుండు విదర్భరాజపుత్రిం గనుం గొని నేత్రాంచలంబుల నలంఠినవ్వు దొలంకాడ నిట్లనియె.

టీ. అనిన=అని దమయంతి పలుకఁగా విని, ప్రతిబంధరచనాచాతుర్యంబును = నిష్కేధించుటయందలి నేర్పరితనమును, మనంబునందు=, అభినందిం

చుచున్ = పొగడుచు, అనఁగా దమయంతి చెప్పిన ప్రతిషేధవాక్యముల నా-
లించి మిక్కిలి పొగడుచునని భావము. ప్రత్యుత్తరంబు, వేఱొండు = మఱియొ-
కటి, వెదకి, పొడగానలేక = కనుఁగొనలేక, అలోలో తరచరితుండు = లోకము
నతిక్రమించిన ప్రవర్తనము గల యానలుండు, విదర్భరాజపుత్రిక్ = దమయం-
తిని, కనుఁగొని = చూచి, నేత్రాంచలంబులన్ = కనుఁగొనలయందు, అలంతి-
నవ్వు = చిఱునవ్వు, తొలంకాడన్ = వెలయుచుండఁగా, ఇట్లు. అనియెన్ =
ఈరీతిగాఁ బలికెను.

సీ. వామాక్షి మాక్షికస్వాదుపేశల మైన

పలు కేల యొరులపైఁ శ్రీ బాఱవై వఁ

జంచద్రసామృతస్నానపేశల మైన

దృగ్విలాసముఁ జేర్పు శ్రీ దివిజలందు

సఫలంబు సేయు మరేత్యమధికాయాసంబు

నేను జెప్పినకార్య శ్రీ మిచ్చగించి

దేవతాపతిభక్తిఁ శ్రీ దిరముగా మతి నిల్పి

ప్రకటకళ్యాణవైభవము నొందు.

తే. వెలఁది నామీదఁ గడుఁగ్మహావీలసనంబు

నాటిచూచిన చూపు మరేన్ననయ చాలు

నాకుఁగా నుద్ధరింపుము శ్రీ నాకవిభుల

హస్తములు మోడ్చి వేడెద శ్రీ నాదరమున.

63

టీ. వామాక్షి = సుంపరమయినకనులు గలదానా, మాక్షికస్వాదుపేశల-
ము = తేనెపలెను మధురమైనదియును మృదువైనదియు, ఐనపలుకు = అయినట్టి
మాటను, ఒరులపైఁ = ఇతరులపై, పాఱవైవన్, ఏల = ఎందుకు, చంచద్ర-
సామృతస్నానపేశలము — చంచల్ = ప్రికాశించుచున్న, రస = అనురాగమనెడి,
అమృత = సుధారసమునందు, స్నాన = అభిషేకముచే, పేశలము = మృదువైనది,
ఐనదృగ్విలాసము = అయినట్టి నేర్పివిలాసమును, దివిజలందు = దేవతలందు,

చేర్చుము=పొందింపుము. అనగాఁ బ్రేమసహితమగు చూపుతో దేవతలను జూచి యందులో నొకరిని వరింపుమని భావము. నేను, చెప్పినకార్యమున్, ఇచ్చగించి = అభిలషించి, మత్స్యమధికాయాసంబు = మిక్కిలి యధికమయిన నాప్రయాసము, సఫలంబుచేయుము = ఫలింపఁజేయుము. అనగా దేవతలను వరించి నాకార్యమును నెఱవేర్చుమనిభావము, మదిన్, దేవతాపతిభక్తి = ఇంద్రాదులందు పతిభక్తి, తిరయుగాన్ = నిశ్చలముగా, నిల్చి=స్థాపనచేసి, ప్రకట గ్రాణవైభవమును-ప్రకట=ప్రసిద్ధమైన, కల్యాణవైభవము = వివాహ మహోత్సవమును, బొందుము. వెలది = దమయంతీ, నామిందన్, కడున్ = మిక్కిలి, కృపావిలసనంబున్ = దయావిలాసమును, నాటి = మొలవేసి, చూచి నచూపు = చూచినట్టిచూపుయొక్క, మన్ననయు=గౌరవమే, చాల్చున్ = సరి పోవును, ఆచరమున్ = ప్రేమతో, హస్తములు=చేతులను, మోడ్చి=ము కుళించి, వేదదేవన్ = ప్రార్థించెదను, నామందాన్ = నానిమిత్తము, నాకవి భులన్ = ఇంద్రాదులను, ఉద్ధరింపుము = పెండ్లియాడి మదనతాపవిచార సముద్రమునుండి లేవఁదీయుము.

తా. ఓహమయంతీ! మధురసమువలె నే మధురమయిన వాక్యములతో నొరులకుఁ జెప్పనేల? అనురాగమనెడి యమృతంబునందుఁ దానమాడుటచే మిక్కిలిమృదులమైన నీకటాక్షించలమును దేవతలపై నుంపుము. నేనుజెప్పిన కార్యమును చేసి నాయాయాసమును ఫలింపఁజేయుము. దేవతలందుఁ బతిభక్తి నుంచి పెండ్లియాడుము. మిక్కిలియనురాగసహితమగుచూపుతో నన్నుజూచి దయారసమును నాపైనుంచితీవి. ఆగౌరవమే నాకుఁ జాలును. దోఁటిబట్టి పొక్కిరించుచున్నాను; నానిమిత్తమై దేవతలను బాధలనుండి యుద్ధరింపుము.

తే. ఇందుబింబాస్య నారాక శ కెదురుచూచు

నయనములు వేయు విరియించి శ నాకభర్త

యుదిలకొనుచున్నవా రాత్రి శ నున్నముగురుఁ

గాలయోపనసేయఁగాఁ శ గాదు నీకు.

64

టీ. ఇందుబింబాస్య=చంద్రబింబమువంటిముఖము గలయోచమయంతీ! నా

కథర్త=దేవేంద్రుడు, నయనములువేయు = సహస్రనేత్రములను, విరియించి= తెరిచికొని, నారాకక్ష=నేపచ్చునిమిత్తము, ఎదురుచూచుట, ఉన్నముగురు=తక్కిన మువ్వరును, అర్థి=మదనతాపముచే, ఉదలకొనుచున్నవారు= చింతనొందుచున్నవారు, నీకుట, కాలయాసన=కాలక్షేపము, చేయఁగాట, కాదు=చేయఁ విలనుపడదు.

తా. ఓదమయంతీ! దేవేంద్రుడు తనవేయి నేత్రములను దెరిచికొని సంతతమును నానిమిత్తము చూచుచుండును. తక్కినయన్నియమెరుణులు గూడఁ బీడనొంది మిగులఁ జింతిలుచున్నారు. కాలక్షేపముచేయక వెంటనే యొకరిని పరింపుము.

చ. హరిహయుఁడేమియయ్యెనొకొయామదనానలతాపవేదనన్
పరుణుఁడువిప్రయోగమునవాడఁడె? యింతకు దండపాణిదా
విరహభరంబునన్ మిగుల వేగఁడె? నొవ్వఁడవీటిహోత్రుఁడుం
బరిసరకేళికావననమాగతమందసమీరణంబులన్. 65

టీ. ఆమదనానలతాపవేదనన్=ఆమన్నభాగ్ని సంబంధి యగు సంతాపము. పలనఁ గలిగిన బాధచే, హరిహయుఁడు=దేవేంద్రుడు, ఏమియయ్యెనొకొ=ఎట్టి దురవస్థను జెందియున్నవాడో, విప్రయోగమున్=వియోగముచేత, పరుణుఁడు, వాడఁడె=కాంతిదక్కఁడా? అనఁగా విరహతాపమును బొందుననుట, ఇంతకుట=ఈపాటికి, దండపాణి=యముఁడు, తాన్, విరహభరంబున్=నీవియోగాతిశయముచే, మిగులన్=మిక్కిలి, వేగఁడె=తాపమునొందఁడా, వీటిహోత్రుఁడున్=అగ్నిహోత్రుఁడును, పరిసర... సమీరణంబులన్-పరిసర=సమీపముననున్న, కేళికావన=ఉద్యానవనములనుండి, సమాగత=వచ్చుచున్న, మందసమీరణంబులన్=మందమారుతములచే, నొవ్వఁడె=బాధనొందఁడా, అనఁగా బొందుననుట.

తా. ఓదమయంతీ! ఈపాటికింద్రుడు నీవియోగతాపముచే మిగుల బాధనొందక మానఁడు. పరుణుఁడును వియోగముచే మిగులఁ గాంతిహీనుఁడై చూపట్టును. యముఁడును వియోగతాపముచే మిక్కిలి బాధచెందును. అగ్ని

హోత్రుడు కూడ నీపాటికి మందమారుతప్రసారములచే మిగుల బాధచెంది యుండును. కానఁ గాలయాపనము చేయ వీలుపడదు.

వ. అనిన విదర్భరాజకన్యక యిట్లనియె.

66

తే. కలికినవ్వు ప్రగల్భతాకారణంబు

కాదుకా దంట వాచావిగర్హణంబు

సలుకకుంట తిరస్కారకలనముద్ర

గాన ప్రత్యుత్తరం బిచ్చుదాన నీకు.

67

టీ. కలికినవ్వు=అందమైనవ్వు, ప్రగల్భతాకారణంబు—ప్రగల్భతా=ధృష్ట త్వమునకు, కారణంబు=హేతువు, అనఁగా నీవంటివానిఁ బరిహసించుట కొం టెతనమునకు హేతువగునని భావము. కాదు కాదు అంట=వలదువలదని నిషేధించుట, వాచావిగర్హణంబు=వాగ్నిందయగును, పలుకకుంట=సంభాషిం పకుండుట, తిరస్కార కలనముద్ర=పరిభ్రష్టమాచక మయినది, కాన, నీకుకొ, ప్రత్యుత్తరంబు, ఇచ్చుదాన=ఇచ్చుచున్నాను. అనఁగా మహనీయుఁడవగు నిన్నుఁ బరిహసించినను, వలదని నిషేధపదము పలికినను నేప్రత్యుత్తరం బీయ కపోయినను నీకమనానకరముగా నుండును. కాన ప్రత్యుత్తర మిచ్చుచున్నా నని భావము.

తా. పరిహాసము కొంటెతనమునకుఁ గారణమగును. కాదుకా దనుపదనము నిందాజనక మయినది. మాటు మాటాడకుండుట తిరస్కారము కలిగించును. కాన నీకిప్పుడు దేవతాసందేశమునకుఁ బ్రత్యుత్తర మిచ్చుచున్నాను.

నీ. అమరాంగనాసంగమాభిశోభితుఁ డైన

హరి కేల మానుషీపరిచయంబు

కామింతునే యేను నీ వైమానికాధీశు

హస్తి గామించునే నీ హరిణరమణి

యారకూటకలాప నీ మర్హమే కలవాని

కే సర్వనే నిర్జరేశ్వరునకు

నఖలలోకాధీశుఁ ఁ డమరేంద్రుఁ డెక్కడ

నే నెక్కడ వరాటి నెన్నిచూడ

తే. నలవత్సర మైనయే నీ వలంప నొరునిఁ

దివిరి నిందించియే బ్రస్తుతించియేని

నలినబిససూత్రమును బురంశ్రధులరలంపు

సమముత్రెయ్యను లవచాపశలముననైన.

68

టీ. అమర... శోభితుఁడు - అమరాంగనా = దేవతాస్త్రీలయొక్క, సం
గమ = కూటమిచే. అభిశోభితుఁడు = ప్రకాశించువాఁడు, వివహరికే = అయిన
ట్టిదేవేంద్రుఁడు, మానుషీపరిచయంబు = మనుష్యస్త్రీ సంపర్కము, ఏల = ఎం
దును, అనఁగా సౌందర్యవంతురాం డగు దేవతాస్త్రీలసంపర్కముచే సంతస
ము చెందుఁడునకు మనుష్యస్త్రీపరిచయంబుతో నేమియుఁ బ్రయోజనము
లేదని భావము. ఏను, వైమానికాధీశుఁ = దేవేంద్రుని, కామంతు నే = పరించునా?
హరిణరమణి = ఆడులేడి, హస్తీ = ఏనుఁగును కామించు నే = పరించునా?
లేడియేనుఁగున బెండ్లియాడుట యసంగతమయినట్లే నేంద్రుని బెండ్లియాడుట
యు ససంగతమని భావము. కలవానికి = ప్రవృత్తవంతునకు, ఆరకూటకలా
పము = ఇత్తడితోఁజేసిన యలంకారము, అర్హమే = తగునా? ఏను, నిర్ణ
రేశ్వరుఁడు = దేవేంద్రునకు, అర్హ నే = తగుదునా? అనఁగా ధనవంతుని
కిత్తడియలంకారము తగచట్టులు దేవేంద్రునకు నేనెంతమాత్రమును దగనని
భావము. అఖిలలోకాధీశుఁడు = అన్నిలోకములకును బ్రభువు అగు, అమరేం
ద్రుండు = దేవేంద్రుఁడు, ఎక్కడ, ఎన్నిచూడకే = అలోచింపఁగా, వరా
టికే = మురుకబట్టవంటి, నేను ఎక్కడ అనఁగా బెద్దమురుకబట్ట గొప్పవా
రికెట్లు యుక్తముకావో యట్లే నేను నాదేవేంద్రునకు దగననిభావము.
నలవత్సరం = నలుఁడు భర్తయని వ్రతము పూనియున్నదానను, వివసేను =
అయినట్టి నేను, తివిరి = ప్రయత్నించి, నిందించియేని = నిందించినప్పటికిని, ప్రస్తు
తించియేని = నుతించినప్పటికిని, ఒరుని, రలంపను, నలినబిససూత్రమును =

తామరతూడులోనున్న దారమును, పురంధ్రులతలంపును=అంతఃపురస్త్రీల కోరికయును, సమము=సమానమయినది, లవచాపలమునకొ వినుకొ=స్వల్ప మాత్రపు చాపలముచేతనైనను, తెయ్యును=ముక్కలగును.

తా. రక్తిసంపర్కముగల యింద్రునకు మనుష్యస్త్రీసంభోగముతో నేమిలాభము? ఒక వేళ నతఃశిష్టపడినను నాడులేడి యేనుగును పరింపనట్లు నే నాయుంద్రుని పరింతునా? ఒక వేళ నేవరించినను నితఃశిష్యా ద్రవ్యపంతునకుఁ దగనట్లే దేవేంద్రునకు నేను దగుదునా? లోకాధీశుడైన యింద్రుఁ డెక్కడ, నవర్హునైన నే నెక్కడ, కావున నన్ను నిందించినను బొగడినను నలునిచప్పు నే నొరుని పరింపను. ఇంతియకాక యంతఃపురస్త్రీలతలంపు తామరతూడు దారమువంటిది. కాన స్వల్పమగు చాపలముచేతనైనను ముక్కలగును. అట్లే మాయభిప్రాయముగూడ నేమాత్రము వికటముగానున్నను విచ్చిన్నమగును.

చ. అటుదగునేను రేశ్వరునియంతటివాఁ డఖిలాప్సరోంగనా

విలుఁ డొకమర్త్యభామినికివేడుక సేయుచు నున్నవాఁడు వి
స్ఫుటబహురత్నిభూషణవిరభూషితు లయ్యెడిరాచవారికి
గటకట! యారకూటకటకంబురచించునొకాకయొక్కెడన్.

టీ. సురేశ్వరునియంతటివాఁడు=దేవేంద్రుఁ డంతగొప్పవాఁడు, అఖిలా
ప్సరోంగనావిటుడు=అచ్చరలకంపఱకును మనోహరుడ, ఒకమర్త్యభామిని
కి=మనుష్యస్త్రీకికదానికి, వేడుకచేయుచున్నాడు = ఉత్కంఠకలవాఁ
డగుచున్నాడు - అనగా నచ్చరలసాంగత్యముననశించును వర్తించునింద్రుఁ
డంతగొప్పవాఁ డొకమనుష్యస్త్రీని పరింపఁ దలంచుచున్నాడు. అటుతగు
నే = అట్లుపరించుట తగునా? విస్ఫుట...భూషితులు=విస్ఫుట=మిక్కిలి
గొప్పవగు, బహు=నానావిధములగు, రత్న=మణిమయములగు, భూషణ=అ
లంకారములచే, విభూషితులు=అలంకృతులగువారు, అయ్యెడిరాచవారికి=
అయినట్టిరాజపుంగవులకు, కటకట = అయయ్యా! ఒక్కెడ=ఒకప్పుడ
యినను, ఆరకూటకటకంబు=ఇతడికిడియము, రుచించునొకాక=ఇట్లమయ్యె
డునా, అనగా నిష్ఠముకాదని భావము.

తా. మిక్కిలి విలువగలిగిన నానావిధరత్నమయంబులగు నలంకారంబుల ధరించిన రాజులకు నిత్యడికడియము రుచింపనిచందంబున సౌందర్యవతు లగు నచ్చరలతోఁ గూడి సుఖించినయింద్రునకు నే నిష్ఠురాలనెట్లగుదును?

మ. వినుమీ నాదుప్రతిష్ఠతత్పరత సురీర్వినాథ! యే నైషధే
ద్రు నవశ్యంబు వరింతునా ధరణినాథుఁ డాత్మ నన్నొల్లఁడే
ననుమానింపక యిత్తు నవ్విభునకుం బ్రాణంబు సద్భక్తిమై
ననలోన్బంధనవారిమజ్జనవిధి వ్యాపారపారీణతన్. 70

టీ. ఉరీనాథ = ఓరాజా, నాదుప్రతిష్ఠతత్పరత = నేనొనర్చుప్రతిష్ఠ యందలియాసక్తిని, వినుమీ = ఆలకింపుమా, ఏను, నిషధేంద్రున్ = నలరాజును, అవశ్యంబు = తప్పకుండ, వరింతున్ = పెండ్లాడుదును, ఆధరణినాథుండు = ఆనలుఁడు, ఆత్మ = మనస్సులో, నన్ను, ఒల్లఁడని = అంగీకరింపనిచో, సద్భక్తిమై = మంచిభక్తిచే, అనల...పారీణతన్ = అనల = అగ్నిలోఁ బడుట, ఉచ్చంధన = ఉరివెట్టుకొనుట, వారిమజ్జన = నీటిలో మునుగుట, విధి = పనులసంబంధియగు, వ్యాపార = వ్యాపారమందలి, పారీణతన్ = నిపుణత్వముచే, అవ్విభునకన్ = ఆనలరాజునకు, ప్రాణంబున్, ఇత్తును.

తా. ఓరాజా! నాప్రతిష్ఠవిధము నాలింపుము. ఏను దప్పక నలమహారాజును వరింతును, ఆమహాత్ముండు నన్ను వరింపనివ్వపడనిచో నతనియందు మిగులభక్తిగలదాననై యగ్నిలోఁబడికాని, యురివేసికొనికాని, నీటిలో మునిగికాని మృతినొంది యానలునకుఁ బ్రాణములర్పించెనను.

తే. అనుమఁ గీక్షంబుగా భీమరతనయ పలుక

నెలుగునినువేక్షఁ గోయిల నీ యేచినట్లు

విబుధరాజప్రసంగంబు నీ విస్తరించి

మఱియుఁ బలికింపఁ దలఁచి యశమ్మనుజవిభుండు. 71

టీ. అనుమన్, భీమరతనయ = నమయంతి, కీక్షంబుగాన్ = కఠినముగా, పలుకన్ = భాషింపఁగా, గోయిల, ఏచినట్లు = విజృంభించిన విధమును, అనఁగాఁ

గోకిలధ్వనివలెనే మధురముగానున్నదని భావము. ఎలుగు=కంఠధ్వనిని, వినుకే డ్కొ=విసవలెనన్న కుతూహలముచే, విబుధరాజాప్రసంగంబు = దేవేంద్రుని ప్రసంగంబును, అనఁగా నిద్రునిచరిత్రమును, విస్తరించి=స్పష్టముగాఁ జెప్పి, మఱియు=ఇంకను, పలికింపఁ=దమయంతి యింకను భాషించునట్లు చేయుటకు, తలంచి=నిశ్చయించి, అమృతజవిభుఁడు=ఆనలరాజు, అని ప్రేషద్యముతో నన్వయము.

తా. అని యిట్లు దమయంతి కఠినముగాఁ బలుకఁగా, కోయిలకంఠధ్వనివలెనున్న యామెకంఠధ్వనివిసవలెనని తలంచి దేవేంద్రునికథ చెప్పియింకను నామెచే మాటాడింపఁదలంచి యానలుఁడు.

వ. వెండియు దమయంతి నుద్దేశించి.

72

శ. నిలుపేదయింటి కేటికి

బట తెంచునిధాన మట్లు పట తెంచిన నా

నిలుపేద యభాగ్యులె దలు

పిఱియఁగ నిడుఁ గాక చొరఁగఁగ నిచ్చున దానిన్. 73

టీ. నిధానము=పెన్నిధి, నిలుపేదయింటికి=పెద్దవర్తిద్రునియింటికి, ఏటికి=ఎందులకు, పటతెంచుకొ=వచ్చును, అట్లుపటతెంచినకొ=అట్లు వచ్చినచో, అనిలుపేద=ఆ దర్శింప, అభాగ్యులకొ=దురదృష్టముచే, తలుపుకొ, ఇఱియఁగకొ=దగ్గఱపడునట్లుగా, ఇడుఁగాక=పెట్టుకొనునుగాని, దానికొ=అనిధానమును, చొరఁగకొ, ఇచ్చునె=లోనికిఁబోనిచ్చునా? అనఁగాఁ బోనీయఁడునుట, నిధానము తినయింటికి వచ్చుచున్నను బరమదర్శిఁడుడు తనదురదృష్టముచే నదిలోపలికి రాకుండునట్లు తలుపుమూసికొనును. అట్లేదమయంతి! నీవును, పెన్నిధివంటియింద్రుండు వచ్చి నిన్ను పేక్షించుచుండఁగా నీదురదృష్టముచేఁచిరిస్కరించుచున్నావని భావము.

తా. నిలుపేదవాని యింటికి నిధి రానేరదు. ఒకవేళవచ్చినను, నానిలుపేద తనదురదృష్టముచే నింటితలుపును దగ్గఱగా బంధించుకొనునుగాని లోపలికి రానీయఁడు.

సీ. ముగ్ధత్వమునఁ జుద్రఁద్రములు పరాజ్ఞులు నయ్యె
 దేల భాగ్యంబు నిరన్నదునుకొనఁగ
 నమృతాంధసుల నొల్ల నీ ననుమానవియుఁ గల్గె
 నీలాగుగంటిమే నీ కాలగతుల
 యాగాదిదుర్లభ నీ మైనదేవత్వంబు
 నీ కొల్లఁబాటయ్యె నీ నేడు చూడ
 రసయోగమున నుచరత్వ మొందుట మేలొ
 యనుము దా దాన యోయునికి మేలొ

తే. యకటకట! సర్వగీర్వాణమకటఘటిత
 మణివిభాభాసమానకోరమలపదాబ్జ
 సురగణాధీశు నొల్లవే నీ నరుని నొకని
 నలభిషించెదు నిన్నేమి నీ యనఁగఁ గలదు.

74

టీ. చంద్రములు=చంద్రునిపంటిముఖముగల పరమయంత్రీ! భాగ్యంబు=అమృ
 వృదేవత, నిష్కుణ్, ఎదురుకొనఁగన్=అభిషుభిమైవచ్చుచుండఁగా, ముగ్ధత్వ
 మునన్=అవివేకముచే, పరాజ్ఞుభివి=విముఖురాలవు, అయ్యెదు నీల=ఆగుచు
 న్నావేల? అమృతాంధసులన్=దేవతలను, ఒల్లన్=పఱింపను, అనుమానవియు=
 అనిపలుకునట్టి మనుష్యస్త్రీయు, కలిగెన్, ఈలాగు=ఈవిధమున, కాలగతు
 లన్=కృతాదియుగకాలములందు, గంటిమే=చూచితిమా? దేవతలే ప్రేమతో
 పంతుమని రాఁగాఁ దిరస్కరించిన మనుష్యస్త్రీల నిరణ్ణ కన్నులు
 జూడలేదని భావము. యాగాదిదుర్లభంబు = యజ్ఞములచేసిన గూడ పొంద
 శక్యముకానది, విదేవత్వంబు = అయినట్టియమరత్నము, నేడు, చూడన్=
 ఆలోచింపఁగా, నీకన్, ఒల్లఁబాటు = అక్షేపకయుండుట, ఆయ్యెన్,
 అనఁగాఁ దెక్కులు యాగంబులు చేసినను బొందఁ దరముగాని దేవత్వము
 సులభముగా వచ్చుచుండఁగా దాని నీ పక్షేప కన్నావు. ఇనుము,
 రసయోగమునన్ = రసాదినంబంధముచేత, సువర్ణత్వము = బంగారముగు

టను, ఒందుట, మేలో = శ్రేయస్కరమో, తాను, తానయ్యె, ఉనికి = ఉండుట, మేలో = శ్రేయస్కరమో అనగా నినుము రిసాదిసంబంధమునుబొంది బంగారై లోకములో గౌరవమునొందుట మేలుకాని యష్టరూపముతో నుండుట మేలుకాదు. అట్లే-మానవ స్త్రీలయిన నీవు దేవేంద్రాదిసంబంధముచే నమరత్నము నొంది బంగారు సన్నతినొందుట బంగారు మంచిది కాని మా నవత్వమున నే యుండుట యంతమంచిదికాదు. అకటకట = అయ్యయ్యో, సర్వ గీర్వాణ .. అబ్బి - సర్వగీర్వాణ = అంశజేవులయొక్క, మకుట = కిరీటము లందు, టిత = కూర్పబడిన, మణి = రత్నములయొక్క, విభా = కాంతులచేత, భాసమాన = ప్రకాశించుచున్న, కోమల = మృదువయిన, పదాబ్జు = పాదపద్మము లుకలవాడగు, సురగజాధిపతి = దేవేంద్రుడు, ఒల్లక = వరింపక, నరుం ఒకని = ఒకమనుష్యుని, అభిలషించెడు = కోరుచున్నావు, నిన్ను, ఏమనంగొ కలదు = ఏమనగలవాడను.

తా. దమయంతీ! భాగ్యదేవత నీన్నెదుర్కొనుచున్నట్లు దేవతలు స్వయముగానిన్ను గోరివరించుచుండగా నవివేకముచే నేల కులనెత్తు. దేవతలనువరింపనిస్తవడనిమానవ స్త్రీలెచ్చటనైన యుంచురా? నేకేష్వరుని వినియుండలేదు. యాగాదులొకరినియును బొందదరముకాని దేవత్వము నిష్టపడకున్నావేల? రసాదిసంబంధముచే నినుము బంగారై నటులింగాదిసంబంధముచే దేవత్వమొందుటమంచిది. అయ్యయ్యో! దేవతలకంఠమును పంపకీయుడగు దేవేంద్రుని వరింపక యొకమనుష్యుని వరించుచున్నావు. నిన్నేమంచు?

నీ. రజ్జువల్ల రిమీదఁ గ బ్రణయంబు గలదేని
నంతరిక్షం బేలుహరి వరించు
నగ్ని కాహుతి గాఁగ నాత్మ గోరెదవేని
జాతవేదునియదృశ్యము ఫలించు
నలిలప్రవేశంబు న సమృద్ధిచెదవేని
నంబుధీశ్వరుడు పుణ్యంబు నేయు

నెబ్బంగిఁ బ్రాణ మురపేక్షించితేనియు
 నైవస్వతుని కబ్బు శివాంభరంబు
 తే. ఘట్టకుటికాప్రభాతంబుక్రమముచేత
 దమసహోదరి! నీకు నశయ్యమగవరుల
 నొల్లననియును దుదిఁ బొందరకుండరాదు
 నమ్మతింపుము నామాట శిచలము మాని.

75

టీ. రజ్జునిల్లరిమీఁదఁ = తీఁగెనంటి త్రాటియందు, ప్రణయంబు = ప్రేమ,
 కలదేని = ఉన్నచో, అంతరిక్షంబు = ఆకాశమును, ఏలుహరి = పరిపాలించునట్టి
 యింద్రుఁడు, పరించుకొ = పెండ్లాడును. అనఁగా నీవురివోసికొని మృతిచెందినచో
 నాకనుసంచందేనీవట్లు చేయవలయును గావునదానికధిపతియైన యింద్రునిచేతికిఁ
 జిక్కివవు. అస్పడింద్రుఁడు తప్పక నిన్నుఁ బెండ్లియాడునని భావము. ఆత్మ
 = నీదేహమును, అగ్నికికొ, ఆకుతిగాఁగకొ = హోమద్రవ్యముగా, కోరెనవేని =
 అభిలషించినచో, జాతవేదుని = ఆయన్నియొక్క, అస్పష్టము, పుణ్యము, ఫలిం
 చుకొ = పండును, అనఁగా నీవు నలుఁడువారింపలేదన్నకోపముచే నగ్నికిని దేహము
 నర్పింపఁదలంచెనవేని నతఁడుపూర్వపుణ్యపరిపాకంబుచే నిన్నుఁ దప్పక పొందితన
 యభిలాషయు తీర్చుకొనును. సలిల ప్రవేశంబు = జలప్రవేశమును, సమ్మతించెదవు ఏని
 = అంగీకరించినచో, అంబుధీశ్వరుఁడు = పరుణదేవుఁడు, పుణ్యంబు, చేయుకొ =
 చేసియుండును, ఓదమయంత్రీ! నీదేహమును విసర్జింప నెంచి జలములో ప్రవేశిం
 చినచో నీన్నుఁ బొంది వరుణుఁడు దనకోరికఁ దీర్చుకొనును, ఎబ్బంగికొ = నీరీతి
 చేతనైనను, పాణియు, ఉపేక్షించితేని = విడువఁదలంచుకొన్నచో, నైవస్వతు
 నికికొ = యమునికి, వాంఛితంబు = కోరికి, అబ్బుకొ = నెఱవేఱును, ప్రాణు లేరీతి
 జచ్చిన యమదర్శకము చేయకతీతుడు కాన నీవుయమునియొద్దకుఁ బోయిసప్త
 డాతఁడునిన్నుఁ దప్పక పరింపక మానఁడు. దమసహోదరి = ఓదమయంత్రీ,
 నీకుకొ, అయ్యమరపరులకొ = ఆదేవతాశ్రేణులను, ఒబ్బకొ అనియుకొ = పరింప
 నిష్పదనన్నును, ఘట్టకుటికాప్రభాతంబు క్రమముచేతకొ = ఘట్టకుటికాప్ర
 భాత న్యాయముచేత, తుదికొ = కడకు, పొందక = అయిందామిలను పరిం

పకుండ, ఉండరాదు. చలము=పంథము, మాని=విడిచి, నామాట=నావాక్యమును, సమృద్ధింపుము=అంగీకరింపుము, ఓదమయంతీ! నీవిపుడు దేవతలను పరింప నిష్టపడకున్నను గడకువారి నే పొందవలెను గావున నిష్టకు విచారించి నామాటవిని దేవతలను పరింపుము. “ఘట్టకుటికాప్రభాతన్యాయము” అనగా నొక బంజివాడు ఘట్టాధికారులకుఁ జెల్లింపవలసిన సుంకము చెల్లింపకుండఁ దెల్ల వాఱకమున్న దాటిపోవలయునని యెంచి నందుదారులం బడి యతిత్వరతోఁ బయ్యుచుచేయుచుఁ దెల్లవాఱునప్పటి కాఘట్టమునొద్దకే చేరెను. తానాయా సపడి సూకముగూడఁ జెల్లించెను. ఓదమయంతీ! అట్లే నీవు దేవేంద్రాదులను పరింప నిష్టపడక జలాదులచేఁ బ్రాణత్యాగము చేసినను గడకు వారిచెంతకే చేరుదువని భావము.

తా. ఓదమయంతీ! నీ పురిపోసికొనికాని, జలములోఁజొచ్చిగాని, అగ్నిలోఁ బడికాని, పాఠములు విడుతుననిపల్కుచున్నావు. కానియురిపోసికొని చచ్చినవ్వడాపనియాక సముచండు జరిగింపలెనుగాన దానికధిపతియైన యింద్రుఁడుపరించును. అగ్నిలోఁబడిన నతఁడుపరించును. జలములలోఁ (జొచ్చి)న జలము లకధిపతియైనవరుణుఁడు పరించును. ఏవిధమున నీవు పాఠమును విడిచినను యమునిజీరిక తీతముకావున నతఁడు నిన్ను పప్పుకపరించును. మొదట నీవు పరింపకున్నను గడకువారి నేపొందవలెను. కావున పంథమువిడిచి నామాటవిని దేవతలను బెండ్లియాడుము.

తే. ఒల్లననుమాట కర్థ మోయ్యత్పలాక్షీ

వలతుననుమాట గాదుగా ర్ వక్రరీతి

విధి నిషేధరూపంబు భావించియున్న

విధియు యగు వ్యంగ్యవాసనాకేవలసనమున.

76

టీ. ఓయ్యత్పలాక్షీ=కలువలంటికన్నులుగల దమయంతీ, ఒల్ల=పరింపక, అనుమాటకు=అనుపదమునకు, వక్రరీతి=విరుద్ధార్థముచే, లేకవిరుద్ధమగు రీతిచే, వలతు=పరింతు, అనుమాట, కామకదా=అయియుండదుగదా? విధి=విధిశాస్త్రము, నిషేధరూపంబు= నిషేధస్వరూపముగా, భావించి,

ఉన్నాఁ = తలపోయుచున్నను, వ్యంగ్యవాసనావిలసనమునాఁ = వ్యంగ్యార్థ
 మాభాసించుటచే, విధియుయగునాఁ = విధివంటిదేయగును. శ్లో॥ నిశ్శేషచ్యుతచం
 దనంస్తనతటం నిర్మృష్టరాగోధరో । శ్రేణే మారమనంజనే పులకితాతన్విత.
 వేయంతనుః । మిథ్యావాదని దూతిబాంధవజనస్యాజ్ఞాతపీడాగమే । వాసీం
 స్నాతుమితోగతాసిన పునస్తస్యాధమస్యాంతికమ్॥ ఒక నాయిక తనప్రియు.
 నిఁ గొనివచ్చుటకు దూతికను బంపఁగా నది యతనియొద్దకుఁ బోయి యతనితో
 కురతసుఖము ననుభవించి మగిడి నాయికయొద్దకు వచ్చి సంభోగచిహ్నములను
 స్నానవ్యాజముచేఁ గప్పచుండఁగా నాయిక దాని కవటవర్తన మెఱింగి దాని
 తో నిట్లనుచున్నది. ఓదూతీ! నీస్తనములంపలిగంధ మంతయు దొలంగింది. పెద
 వియందలి యెఱ్ఱదనము పోయినది కన్నులకాటుక పోయినది. నీశరీరము
 కృశించి పులకలుగలదైయున్నది. పాపము. నీవు నాయొద్దనుండి స్నానార్థము
 బావికిఁ బోతివి. అంతేకాని నీ వాయుధమునిచెంత కేఁగ నేలేదు. అని నాయికప
 ల్కెను. ఇటు నాయిక దూతిక కాముకునిచెంత కేఁగలేదని నిషేధరూపముగా
 బలికినను నది దూతికాముకునిచెంత కేఁగినదనెడి విధిరూపార్థమునే వ్యంగ్యము
 చేఁ దెలియఁజేయుచున్నది. అట్లే దమయంతీ! నీవును శవతలస్వప్తపడనట్టులు
 పైకేఁగనలబడుచున్నను, మనంబుగో నిష్ప్రపడకయుండవని తలంచెదనని భాసము.
 వ. ఇచ్చిధం బగునేచి.

77

నీ. వెలది! యైరావతరేద్విపకుంభకుచకుంభ
 సంఘారహరిదధీరశ్వరుని వలతో
 జలజాతీ! నిఖల శ్రేణిజస్విలోకములకు
 సగ్రగణ్యం డైన నీయనలు వలతో
 తరుణి! లోకానేకరీధర్తసంస్థాపన
 ప్రాగల్భ్యనిధి ధర్తరరాజు వలతో
 పల్లవాధరి! విధిప్రథమనర్గాధ్యక్షు
 సప్తపాథోనిధిస్వామి వలతో

తే. వైభవం బిచ్చగించి పావనతఁ గోరి
 ధర్మశీలత యర్థించి శీ నిర్మలత్వ
 మానపడి వీరి నలుపురయందు నొకని
 వేడుమా చూచెదము నీవిశేష క్తి.

78

టీ. వెలది=ఓదమయంత, నిరాపత.. శ్వరునికొ-నిరాపతద్విప=నిరాపతమ
 నెడిదిగ్గజముయొక్క, కుంభ=కుంభంబునెడి, కుచకుంభ=కుచకుంభముయొక్క,
 సంభా.. పెంపుగల, హరిత్=దిక్కునకు, అధీశ్వరునికొ=అధిపతియగు నింద్రుని,
 పలతువు+ఓ=వరింతువా? అనఁగా దూర్పుదిక్కునకధిపతియగు నింద్రునివరింతు
 వా? చెప్పమని భావము. జలజాక్షి=పన్నములవంటి నేత్రములుగల దమయంతీ!
 నిఖిలతేజస్విలోకమునకుకొ = సమస్తమయిన తేజఃపదార్థములకును, అగ్రగ
 ణ్యుండు=ప్రభావండు, వివయనలుకొ=అయినయన్ని హోత్రుని, పలతో=వరింతు
 వో? ఓదమయంతీ! సమస్తతేజఃపదార్థములలో సుత్రస్పృహఁడగు నన్ని
 హోత్రునివరింతువేమో చెప్పము. తిరుణి=దమయంతీ! లోక...రాజుకొ-
 లోక=జగమందు, అనేక=సమస్తమయిన, ధర్మ=ధర్మములను, సంస్థాపన=
 స్థాపించుటయందుగల, ప్రాగల్భ్య=ప్రాధిక్కి, నిధి=స్థానమయిన, ధర్మరాజుకొ
 =యముని, పలతో=వరింతువా? అనఁగా సకలధర్మములను స్థాపించుటయందు
 గల నేర్పునకు నిధియైన యమధర్మరాజును వరింతువేమో చెప్పము. పల్ల
 వాధరి = చిగురువంటిపెసవి గల దమయంతీ! విధి...అధ్యక్షుకొ-విధి =
 బ్రహ్మయొక్క, ప్రథమసర్గ = మొదటిసృష్టియగు జలములకు, అధ్యక్షుకొ=
 అధిపతియగు, సప్తపాథోనిధిస్వామికొ = ఏడు సముద్రములకును నధిపతి
 యగువరుణుని వరింతువా? అనఁగా, “ అపవనసర్వాదా ” అని యుం
 డుటంబట్టి బ్రహ్మకు మొదటిసృష్టి యగుజలములకును సముద్రములకును
 నధిపతి యగువరుణుడేవుని వరింతువేమో చెప్పము. వైభవంబు = సం
 పదను, ఇచ్చగించి, పావనతకొ = శుచిత్వమును, గోరి, ధర్మశీలతకొ =
 ధర్మస్వభావము కలిగియుండుటను, అర్థించి=అపేక్షించి, నిర్మలత్వము=స్వచ్ఛ
 తను, ఆనపడి, వీరి నలుపురయందును=ఈ నలుపురిలోను, ఒకనికొ=ఒక పురు

మని, వేడుమా=కోరుకొనుమా? సీవివేకశక్తి=సీ తెలివియొక్క యతిశయమును, చూచెదము. అనగా, నైభవము గలయింద్రుని పరింతువా? శుచిత్వము గలయిన్నిని పరింతువా? ధర్మస్వభావుఁ డయినయముని పరింతువా? లేక నిర్మలత్వము గలిగినవరుణుని పరింతువా? వీరిలో నీ కిష్టుఁడయిన వానిని షరింపుమా! నీసామర్థ్యమును జూచెదనని భావము.

తా. స్పష్టము.

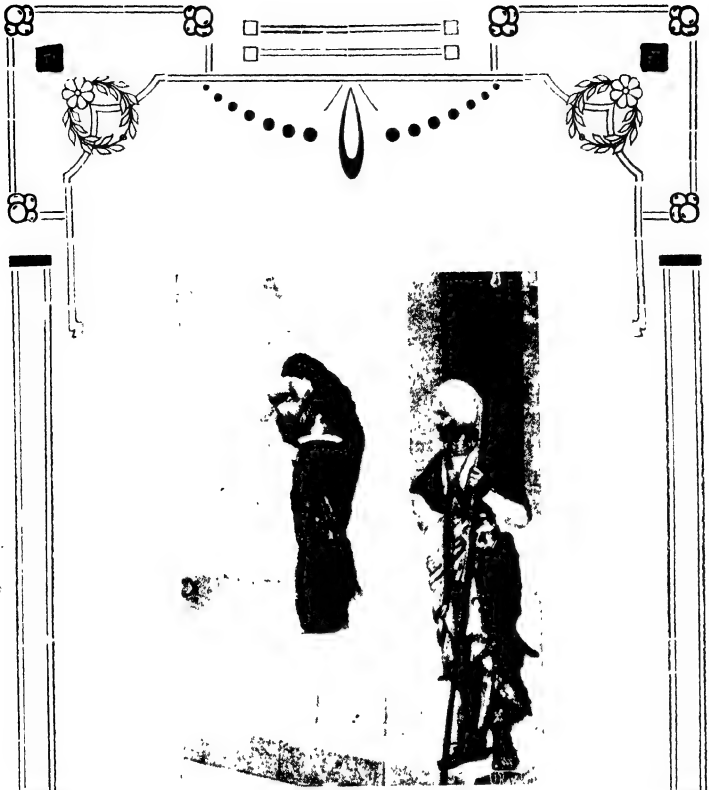
తే. అని నృపాలుండు పలుక హస్తాంతము ప్త
కోమలైకకపోల యై న యామృగాక్షి
వినియె నొకరీతి నొకభంగి నీ విననిదయ్యె
వలసియును నొల్లకయును దశద్వాక్యసరణి.

79

టీ. అని, నృపాలుండు = సలరాజు, పలుక = పలుకఁగా, ఆమృగాక్షి ఆదమయంతి, హస్త...కపోలయై = హస్తాంత = హస్తతలమందు, సుప్తః నిదించిన, కోమల = మృదువయిన, ఏక = ఒకటియైన, కపోలయై = చెక్కిలి కలదై, తద్వాక్యసరణి = ఆ నలునివాక్యములరీతి, వలసియై = ఆపేక్షించియు, ఒకరీతిగా, వినియె = ఆలకించెను, ఒల్లకయును = ఇష్టములేక, ఒకభంగిగా = ఒకరీతిగా, వినినిదయ్యె = ఆలకించినదాయెను. అనగా నతనివాక్యము లతిశ్రావ్యములయి యుంటుచే వినవలయునని కోరికగలిగినదనియుఁ దన కప్రియులయిన దేవతల పృత్యంతము చెప్పటచే వాని విననొల్లక యొకరీతిని విన నిష్టపడకుండెననియు నెఱుంగునది.

తా. అని యిట్లు నలుండు పలుకఁగా నాదమయంతి తన పదనమును హస్తతలమందుఁ జేర్చి యానలునివాక్యము లతిమధురముగానుండుటచే నొకరీతిగా వినెను. ఇంద్రాదుల చరిత్రమును విన నిష్టములేక యాతనివాక్యములందుఁ దిరస్కారము గలుగుటచే విన నిష్టపడదయ్యెను.

వ. చింతాక్రాంత యై యొక్కింతతడవు తల వంచుకొని విచారించి పదంపడి నిట్టూర్పు నిగిడించి యాయించువదన యారాజకందర్పునిం గనుంగొని సవిషాదంబుగా నిట్లనియె. 81

47x. దినయంతి కలునినూట విని చింతా
క్రాంతయే తలవంచుకొనుట.

టీ. ఆయిండువసన = చంద్రునిపంటిమధ్యము గల పడమరంత, చింతా
క్రాంతయై = విచారముచే జట్టబడినదై, దీక్షింతితడవు = కొంచెము సేపు,
తల, వంచుకొని, విచారించి, పదంతడి = తరువాతి, నిట్టూర్పును, గిడించి =
పుచ్చి, ఆరాజకందర్పుని = మన్మథునిపంట్లో యా నలమహారాజును, కనుం
గొని = చూచి, సవిషాదంబుగా = విచారముతోగూడ, ఇట్లనియె = ఇట్లు
సలికెను.

తా. స్మృతము.

ఉ. నీచరితంబు చూడ నతిశీనిష్ఠుర మయ్యెడు లోకపాలదు
ర్వాచికసూచికాంకురపరంపర దూర్చెడు మాటిమాటికి
నాచెవులందు నీకుఁ దగునా యిటు సేయఁగఁ దప్ప మంటి బా
ధాచరణంబు నైజము గదా తలపోయఁగ్రతాంతదూతకున్.

టీ. నీచరితంబు = నీప్రవర్తనము, చూడఁ = ఆలోచింపఁగా, అతినిష్ఠు
రము = మిక్కిలి క్రూరమయినది, అయ్యెడు = అగుచున్నది, మాటిమాటికి,
నాచెవులందు, లోక...పర = లోకపాల = దిక్పాలయొక్క, దుర్వా
చిక = దుష్టములగు సందేశవాక్యములనెడి, సూచిక = సూచులయొక్క, అంకుర =
కొనలయొక్క, పరంపర = పరుసలను, తూర్చెడు = గ్రుచ్చుచున్నావు. ఇటు
చేయఁ = ఇట్లుచేయుట, నీకు, తగునా? తప్పము = ఆదిక్పాలర చరిత్ర
మునుజెప్పట మానుమని, అంటి = అని పలికితిని, తలపోయఁ = ఆలోచిం
పఁగా, కృతాంతదూతకు = యమదూతకు, బాధాచరణంబు = బాధకలిగిం
చుట, నైజముగదా = స్వాభావికముగదా? యమదూతకు ప్రాణుల బాధపెట్టు
టయే యానందకరము. అట్లే నీవు యమనికి దూతనై వచ్చితివికావుననే కతి
సత్యము విహించి పలదనుచున్నను బాధపెట్టుచుంటవని భావము.

తా. ఓయీ! నీప్రవర్తనమును జూడఁగా మిగులఁ గ్రూరమయినట్లులు
తోచుచున్నది, నాచెవులు చిల్లులుపడునట్లు దేవతలసందేశవాక్యములనెడి
మాదులచే నేల పొడిచెదవు! వలదని పలికితిని. అట్లనుచున్నను నిట్లుచేయుట

తగునా? ఔను. ఆలోచింపఁగా నీవు యమదూతవు. పరుల బాధపెట్టుటయే
యమదూతలకు స్వాభావికము. అట్లుండ నీవెట్లుమానుదువు.

నీ. ఇదె యెల్లి కల్యాణ శ్రీ మేతెంచుచున్నది

యీయవాచికవార్త శ్రీ లిపుడు మాను

వర్ణింపు నిషధభూవరునినోపితివేని

నీదోష మఖిలంబు శ్రీ నెడలుఁగాన

యుండు నీ విచ్ఛోట శ్రీ మూరట నేఁ డెల్లి

సురల కి స్థేమివేగిరము వచ్చె

నలుచిరూపచ్ఛాయ శ్రీ దిలకించె నీయందు

హంస సూపినచిత్ర శ్రీ మాత్మక దలఁప

తే. హస్తములు మోడ్చి వేఁడెద శ్రీ ననఘ నిన్ను

మాను మిటు వింటివే నీకు శ్రీ మాన్యమేనిఁ

బాక శాసనముఖ్యదిక్పాలవర్య

పాణివీడనకార్యసంగ్రహార్థనంబు.

82

టీ. ఇదె=ఇదిగో, ఎల్లి = తేపు, కల్యాణము = స్వయంవర మహోత్సవము, ఏతెంచుచున్నది = చెప్పుచున్నది, ఈయవాచికవార్తలు = చెప్పరాని దుష్టములగు దేవతల సందేశపదములు, ఇపుడు, మాను=విడుపుము. తేపు కల్యాణమహోత్సవము జరుగఁచలఁచియున్నది. కావున నా మంగళమునకుఁ దగినట్లు మంగళవాక్యములే పలుకుముకాని దిక్పాలర సందేశములనెడు నమంగళవాక్యములు పలుకకుమని భావము. ఓపితివేనిఁ = శక్తుఁడవైనచో, నీ దోషము=నీపాపము, అఖిలంబు=సమస్తమును, ఎడలుగాని = తొలఁగిపోవును గాన, నిషధభూవరునిఁ = నలరాజును, వర్ణింపుము. ఓయీ! పుణ్యాత్మల చరిత్రము విన్నను వర్ణించినను బాపములు తొలంగునని పెద్దలందురు. కావునఁ బుణ్యాత్మఁడగు నలరాజును వర్ణింపశక్తిగల్గినచో వర్ణింపుము, నీపాపము లన్నియుఁ దొలఁగిపోవునని భావము. నేడు, ఎల్లి=తేపు, సురలకుఁ, ఇపు, ఏమి

వేగమువచ్చె=నీమిత్రందర వచ్చినది. నీవు, ఇచ్చోట, ఊట=విశ్రాంతి గైకొనుచు, ఉండు=నిలువును, ఒకటి రెండువలయులలో దేవతలకు తొందరలేదు కావున నిటవ్రశమించియుండుమని భావము. హంస=రాజహంసము, చూపిన చిత్రము=చూపిన చిత్రపటమును, అత్త=మనస్సులో, తలంప=ఆలోచింపగా, నీయందు, నలునిరూపచ్ఛాయ=నలునిశరీరకాంతి-లేక-నలుని రూపముచోలిక, తిలకించె=చూపట్టెను. అనఘ=పాపరహితుడా! వాస్తవములు=చేతులు, మోషి=ముకుళించి, నిన్ను, వేడెడ=ప్రార్థించెదను ఇటు = ఈ నావాక్యము, వింటివే వినుచున్నావా? నీకు, మాన్యమేని = గౌరవింపదగినవయినను, పాక...ప్రార్థనంబు-పాకశాసన=దేవేంద్రుడు, ముఖ్య=మొదటిగాగల, దిక్పావర్య=దేవతాశ్రేష్ఠులయొక్క, పాణిపీడన=వివాహమునెడి, కార్య=పనినిగూర్చి, సంప్రార్థనంబు=ప్రార్థించుటను, మానుము=పెడువుము.

తా. తీపు నామగల్యాణము కామన్నది. అందులకుఁ దగినట్లు మంగళవాక్యము లాడుము. కాని దేవతలయమంగళసందేశములు చెప్పము, నీపాపములన్నియుఁ దొలగిపోవును. కావున నీకు శక్తి గలిగినచో నలుని పరింపుము. నేడురేపు ఇంతలో దేవతల కేమితందర? ఇటనే విశ్రాంతి చెందుచుండుము. అనాడు హంసయిచ్చిన చిత్రపటమును దలంచుకొనగా నలునిరూపము నీయందున్నట్లు తోచుచున్నది. బద్ధాంజలి నైవేద్యమున్నను. ఇటుపినుము. దేవతలను పరింపుమని ప్రార్థించుట విశిచ్చిపెట్టుము.

క. ఈరీతి నాతలోదరి

సారతరసుధారసారశ్రవనవరసా

సారసరసోక్తిసరణి మ

హారాజకుమారునకు సురసాయన మొనగెన్.

83

టీ. ఆతలోదరి=అదమయంతి, ఈరీతి=ఈవిధముగా, సార...సరణి-సారతర=మిక్కిలిశ్రేష్ఠమయిన, సుధారస=అమృతరసమునకు, ఔరస=పుట్టినవగు, అనగాసమృతరససమానమయిన యని భావము, ప్రసవ=పువ్వులయొక్క,

రస=ఆనమముయొక్క, ఆసార=జడివానపలె, సరస=రసముతోఁగూడియున్న, ఉక్తి=మాటలయొక్క, సరణి=రీతిచే, అనఁగా నమృతముతో సమానమయి వపుష్పరసముయొక్క ధారలవలె సరసములగు మాటల నమట, మహారాజ కుమారునకుఁ=ఆనలమహాజునకు, ఉపాయనము = కానుకను, ఒనఁగెఁ= ఇచ్చెను. అనఁగా మధురముగాఁ బలికెనని భావము.

తా. ఆనమయంతి యావిధముగా నానలమహారాజునకు నమృతసారము తో సమానమునపుష్పసవముపలె సరసములగు వాక్పరంపరను గానుక గానిచ్చెను.

ఉ. మైత్రియుఁ బ్రేమయున ననురమచ్ఛికయు నైతియన్విరాటరా ట్పుత్రిక వల్కిన న్నిషధభూపతి దైవతకార్యకల్పనా సూత్రము నప్ప నీ కెలమి కసాంపు మదిం దలకొల్పి చిత్రవా క్షిత్రశిఖండినందనుఁడు ర్చేడియ నల్లనఁ జూచి యిట్లనున్.

టీ. విరాటరాట్పుత్రిక = నమయంతి, మైత్రియున్ = స్నేహమును, ప్రేమయున్ = ఆదరమును, మనసునుచ్ఛికయున్ = మనస్సుయొక్క చనవును, మెఱయున్ = ప్రకాశింపఁగా, పల్కినన్ = సంభాషింపఁగా, దైవతకార్యకల్ప నాసూత్రము = ఇంద్రుడుల కార్యముయొక్క వ్యవస్థను, తప్పక ఈక = తప్పి పోకుండఁజేసి, ఎలమిసాంపును = సంతోషాతిశయమును, మదిన్ = మనస్సునందు, తలకొల్పి = నిలుచుకొనిచేసి, చిత్ర...నందనుఁడు-చిత్ర = మధురములగు, వాక్ = మాటలందు, చిత్రశిఖండినందనుఁడు = బృహస్పతివంటివాఁడు, అనఁగా మధు రముగా మాటాడుటయందు బృహస్పతిని బోలినవాఁడని భావము. నిషధభూ పతి = నిలుఁడు, చేడియన్ = నమయంతిని, చూచి, అల్లనన్ = మెల్లగా, ఇట్లు, అనున్ = పలుకుచుండెను.

తా. స్నేహము, ప్రేమము, మనస్సుయొక్క చనవు మిగులఁ బ్రకాశించు నట్లుగా నమయంతి పలుకఁగా మధురముగా సంభాషించుటయందు బృహస్ప తిని బోలినవలుఁడు దేవతలకార్యము చెడకుండఁజేయుచు, సంతోషాతిశయ ము కలవాఁడై నమయంతిని జూచి యిట్లనియెను.

వీ. హరి కల్పవృక్షంబుఁ బ్రార్థించి నినుఁ గోరి
 దివికి రావించిన శ్రీ దిక్కు గలదె
 సర్వకామద మైనన సత్తంతతువున ని
 న్నగ్ని కై కొనఁగ నేర మనఁగఁగలదు
 తనయొద్ద నున్న వాతాపితాపసునిచే
 నిను నార్కి వరముగాఁ గొనిన నెట్లు
 కాక్షించి యడిగిన శ్రీ గామధేనువు నిన్నుఁ
 ద్యాగంబుగా నీదె శ్రీ యంబుపతికిఁ
 తే. గాన విను మేచు జెప్పిన శ్రీ క్రమము లెన్న
 యతివ వరియింపు వేల్పులయందు నొకని
 భక్తి దివిజలచి త్తంబు శ్రీ పట్టకున్న
 సంతరాయంబు పుట్టుఁ గార్యముల కెల్ల.

85

టీ. హరి=ఇంద్రుడు, కల్పవృక్షంబుఁ, ప్రార్థించి=యాచించి, నినుఁ,
 గోరి=అపేక్షించి, దివికిఁ=స్వర్గపురంబునకు, రావించినఁ = రప్పించుకొన్న
 చో, దిక్కుగలదె=మణియొకటి గలదా? అనఁగా నీవు దేవేంద్రుని పరింపక
 పోయినను నిజుడు సకలవాంఛలను దీర్చుకల్పవృక్షమును ప్రార్థించి నిన్నుఁ
 గోరికొని స్వర్గంబునకుఁ దెప్పించుకొన్నచో నీకు దిక్కుమి కలదు? నీవు నలు
 నెట్లు పఠింతువు? అని భావము. సర్వకామదము=సకలవాంఛలను నిచ్చునది,
 ఐన సత్తంతతువుఁ=అయినట్టియాగమునందు, అగ్ని, నిన్ను, కై కొనఁగఁ=
 చేపట్టినట్టైన, ఏమనఁగఁ, కలదు=ఏమని చెప్పఁగలను, యాగము సమస్తమ
 యురకొర్కులను నెఱవేర్చును. అట్టియాగమునం దగ్ని నిన్నుఁ కైకొన్నచో
 నిక నేమిచేయఁగలుగుదువు? కావున నిష్పదైయగ్నిని పఠించుట మంచిదని
 భావము. తనయొద్దఁ, ఉన్న వాతాపితాపసుచే=ఉన్నట్టి యగస్త్యమహా
 ర్షిచే, నినుఁ, ఆర్కి = యముడు, వరముగాఁ, కొనినఁ=తీసికొన్నచో,
 ఎట్లు=ఏమిగతి? ఓదమముతీ! నీవు యమునిపరింపకపోయినను నతఁడు తన

దిక్కున నాశ్రయించియున్న యగస్త్యుని బ్రాధించి నిన్ను బొందుటకు వరంబుగొన్నచో నప్పుడు నీవేమిచేయుగలవు? కావున నిప్పుడే వరింపుమనిభావము. ఈపాదములో “తనయొద్దనున్న” అని కవియేలచెప్పెను? అగస్త్యుడు యమునియొద్దనే యుండునా? అని సంశయింపంబులేదు. అగస్త్యుడు వింధ్యుని గర్వమడంప దేవతాప్రార్థనముచొప్పునను దక్షిణదిక్కునంబె యుండును గాన దక్షిణదిక్కు నేలెడియునున కతడు దగ్గఱగా నుండవచ్చును. కామధేనువున్, కాంక్షించి=ప్రార్థించి, అడిగినన్=అడిగొన్నచో, నిన్నున్, అంబుపతిన్=వరుణునకు, త్యాగంబుగాన్=దానముగా, ఈదె=ఈయదా? అనఁగా నిచ్చునటుల, నీవు వరుణుని వరింపకున్నను నతడు కామధేనువును గోరి నిన్ను బొందఁగలఁడనిభావము. కాన, వినుము, ఏను=నేను, చెప్పినక్రమము=ఉపదేశించినమాగ్ధము, లెస్స=మేలయినది. అతిస, వేల్పులయందు, ఒకస, వరింపుము=పెండ్లియాడుము. భక్తి, దివిజులచిత్తంబు=దేవతలమనస్సును, పట్టకున్న=ఆకర్షింపకున్నచో, అనఁగా దేవతలందు భక్తిగల్గియుండనిచో, కార్యములకల్లన్=అన్ని పనులకును, అంతరాయములు, విఘ్నములు, పుట్టున్=కలుగును.

తా. ఓదమయంతీ! నీవింద్రాదులను వరింపనని పంతములాడుచున్నావు. కాని యింద్రుడు కల్పవృక్షమును యాచించి నిన్ను జేకొన్నచో నేమి చేయుదువు? సమస్తవరములను నెఱవేర్చుయాగమువలన నిన్ను వహింపొందఁగలిగినచో నేమి చేయుదువు? అగస్త్యుని బ్రాధించి యుండు వరముగా నిన్ను బొందినచో నీవేమిచేయుదువు. వరుణుడు కామధేనువును యాచించి నిన్ను బొందినచో నీక దిక్కేది. కావున నామాటవిని దేవతలలో నొకని వరింపుము. దేవతలందు మనకు భక్తిలేనిచో మనకార్యములన్నియు విఘ్నములచే నశింపకమానవు.

వ. అని పల్కిన నప్రతివిధానం బైనప్రియావాప్తివిఘాతంబున హృదయంబు గలంగిన. 86

టీ. స్వప్నము.

సీ. ప్రవిమలాక్షీనభోనభస్యాంబుదములకు

ననవృష్టిధార లై యవతరిల్లి
యాకర్ణ దీర్ఘ నేత్రాంభోరుహములకుఁ
గమనీయనాళభావము భజించి
కలితకజ్జలతముక్తాహారలతలలో
హరినీలరత్ననారాయకతఁ దాల్చి
లలితవక్షోజకుటీలచుంబనంబున
మధుసదంపతులసోమ్యంబు వడసి

తే. వేడియశ్రులు నిగుడింగ శి వెక్కి వెక్కి
యేడ్వఁ దొడఁగె లతాంగి పృథ్వీశుమోగల
మృదులపరివేదనామరోశ్నిశ్రమధుర
కంత కాకువికారకాకలిక యలర.

87

టీ. వేడియశ్రులు = వెచ్చని దమయంతికంటి నీరు, ప్రవిమల...ములకుఁ -
ప్రవిమల = మిక్కిలి స్వచ్ఛమయిన, అక్షి = నేత్రములనెడి, నభోనభస్య = క్రా
వణ భాద్రపదమాసములందలి, అంబునములకు = మేఘములకు, నవవర్ష ధారలై =
క్రొత్తనీటిధారలై, అవతరిల్లి = జాటుచున్ననై, “నవవర్ష ధారలై” అనుపదము
లోని నవపదమునకు సారస్యమేమనగా మేఘముల వర్షధారలు తెల్లనివై ప
డుచుండును. ఇటు దమయంతికాటుక కన్నులనుండి వచ్చుచుండుటచే నానీరు
నల్లనిదై ధారాహూపముగాఁ బడుచున్నను నల్లగానె కనఁబడును. కాన నిదివ
ఱకు లేని, వర్ష ధారలని గ్రహించునది. లేక ఇదివఱకుఁ బ్రతిబంధాదులుండుట
చేఁ గురియక యిప్పు డాప్రతిబంధము దొలంగుటచే నెచ్చుగాఁ గురియువర్ష
ముపగిది దమయంతియశ్రువు లప్పడే యుదయమందెను గాన నవవర్ష ధార
లనియుఁ జెప్పవచ్చును. ఆకర్ణ...ములకుఁ - ఆకర్ణ = చెవులపర్యంతము, దీర్ఘ =
సోగలైయున్న, నేత్రాంభోరుహములకుఁ = నేత్రపద్మములకు, కమనీయ
నాళభావముఁ - కమనీయ = మనోహరమైన, నాళభావముఁ = నాళత్వము
ను, భజించి = పొంది, అనగా దమయంతికన్నీరు ధారలుగాఁ బడుచుండుట

చే నాధారలు నేత్రములనెడి పద్మములకుఁ గాడలవలె నొప్పుచున్నవని భాసము. కలితకజ్జలతోఁ = ఒప్పుచున్న కాటుక కలవగుటచే, ముక్తాహారలతలోఁ = తీగెలవంటి ముత్యాలహారములలో, హరినీలరత్ననాయకతోఁ = ఇంద్రునిలమనెడి నాయకరత్నమై యుండుటచు, తాల్చి = ధరించి, అనఁగా దమయంతికాటుకకంటినిరు ముత్యాలహారములలోఁ బడినప్పుడు నాయకరత్నమై యుండినయంద్రునిలమో యనునట్లు ప్రకాశించె నని భావము. లలితపక్షిజకుట్టలచుంబనంబునఁ - లలిత = సుందరము లైన, పక్షిజ = స్తనము లనెడి, కుట్టల = మొగ్గలయొక్క, చుంబనంబునఁ = తాకుటయందు, మధుపంపతులసామ్యంబు = తుమ్మెదలదంపతులతో సమానత్వమును, పడసి = పొంది, అనఁగా దమయంతినల్లనివేడికన్నీరు కుచములపైఁ బడినప్పుడు తామర మొగ్గలపైఁ నలించుతుమ్మెదలనిరఁ బ్రకాశించెననిభావము. నిగుడంగఁ = ప్రపహింపఁగా, లతాంగి = లలితవంటి శరీరముగల దమయంతి, పృథ్వీశుమోలఁ = నలమహారాజునెనుట, మృదుల... కలిక-మృదుల = కోమలమయిన, పరివేదన = దుఃఖమునుసూచించు, అక్షర = వర్ణములతో, ఉన్మిత్ర = కూడిన, మధుర = శ్రావ్యమయిన, కంఠ = గళమునుండి వెలువడిన, కాకు = గద్గదమైన, వికార = స్వభావమును మీసిన, కాకలిక = అవ్యక్తమధుర ధ్వని, అలరఁ = ఒప్పునట్లుగా, వెక్కి, వెక్కి, నీడ్వఁ, తొడఁగఁ = రోదనముచేయ నారంభించెను. అనఁగా దమయంతి నలునియెదుట వేడికన్నీటిని గార్చుచు నతిమృదుమధురధ్వనులు వెడలునట్లుగా నేమన నారంభించెను. ఇందు మొదటిపాదమున నతిశయోక్తి, 2 వ పాదమునరూపకము. 3 వ పాదమున ఉత్ప్రేక్షాగూఢాపకములును, 4 వ పాదమందు, ఉత్ప్రేక్షయు నలంకారములు.

తా. నలుఁడు చెప్పినవాక్యములకుఁ దగినసమాధానము చెప్పలేక యవ్యక్తమధురధ్వనులు వెలువడుచుండఁగా వేడికన్నీరు ధారలయిప్రపహింపఁగా రోదనముచేయ నారంభించెను. అప్పుడు వేడికన్నీరుకాటుకచే నల్లదనము గలిగి దమయంతినేత్రము లనెడి శ్రావణ భాద్రపదమాసములందలి మేఘములకు మాతనవర్షధార లై యామేనేత్రము లనెడి పద్మములకు నాళములవలె నొ

స్వారుచు, కజ్జలకాంతి కలవగుటచే ముక్తాహారలతలలోఁ బడినప్పుడు నాయ కరత్నమయిన యింద్రనీలముతో సమానమగుచు, నామెకుచములందుఁ బడి నప్పుడు తామరమొగ్గలపైఁ బడినతుమ్మెదలవలె నలరుచుఁ గనఁబడసాగెను.

వ. ఇట్లు గద్గదికానిరుద్ధకంఠనాశయై యబ్బాలయశ్రుకణంబులు కొనగోళ్లమీటుచుం దల వాల్చి యేడ్చుచున్నఁ గనుఁగొని దివిజోపకారకార్యప్రయోజనసంస్తంభితం బైనవిప్రలంభవేద నా, సం బప్పు డుద్దీపితం బై భరింపం గొలఁదిగామి విశ్వం భరావల్లభుండు మనంబున సంక్షోభించి విభ్రాంతుండై తన్ను నుం దనపచ్చినకార్యంబునుం దన్నుఁ బుత్తెంచినవేల్పులను మఱచి యవస్థావశంబున నుచితానుచితవివేకంబులు దప్పు టయు భావనానిరూఢంబు లైనప్రియావిలాపంబులు వికల్పించుచు నిట్లనియె.

88

టీ. ఇట్లు=ఈరీతిగా, గద్గదికానిరుద్ధకంఠనాశయై = గద్గదస్వరముచేత కట్టఁబడినకంఠము కలదయి, అబ్బాల=ఆదమయంతి, అశ్రుకణంబులు=కన్నీ రు, కొనగోళ్ల=గోటికొనలచే, మీటుచు=తూలించుచు, తల, వాల్చి, ఏడ్చుచున్న, కనుఁగొని=చూచి, దివిజ... స్తంభితంబు-దివిజ = దేవతలకు, ఉపకార=ఉపకారరూపమైన, కార్య=పనియొక్క, ప్రయోజన = కార్యఫల ముచే, సంస్తంభితంబు = నిరోధింపఁబడినది, ఐన విప్రలంభవేదనాభరం బు=అయినట్టి వియోగమువలనఁ గలిగిన బాధాతీత్యము, అప్పుడు=దమయం తి యేడ్చుచున్నప్పుడు, ఉద్దీపితంబై=అధికమైనదై, భరింపఁ=సహించుటకు, కొలఁదిగామి=అలవి కాకపోవుటచే, విశ్వంభరావల్లభుండు = నలరాజు, మనంబున, సంక్షోభించి=చలించి, లేక, శల్లదీర్చి, విభ్రాంతుండై=భ్రాంతి చెందినాడై, తన్నున, తనపచ్చినకార్యంబును = తాఁ జేయవచ్చినపనిని, తన్ను, పుత్తెంచినవేల్పులను=పంపినదేవతలను, మఱచి, అవస్థావశంబున, ఉచితానుచితవివేకంబులు = యుక్తాయుక్తజ్ఞానము, తప్పుటయు = చెడి

పోవుటచే, భావనానిరూఢంబులు=ధ్యానమందున్నవి, విసప్రియావిలాపంబులు=అయినదమయంతిపరివేదనలను, వికల్పించుచు=అడుగుచు, ఇట్లనియె.

క. ఏమిటి కేడ్చెద వానన

తామరసం బెత్తి చూడు శతరుణీ! నన్ను

గోమలకటాక్షవీక్షా

దామకమున వీరసేనుతనయుని నలునిన్.

89

టీ. తరుణీ=ఓదమయంతి! ఏమిటికి=ఎందుకు, ఏడ్చెదవు=విలపించుచున్నావు, ఆననతామరసంబు=ముఖపద్మమును, ఎత్తి, కోమల...దామకమున-కోమల = మృదువయిన, కటాక్షవీక్షా = క్రేగంటిచూపులనెడి, దామకమున = పూవులదండచే, వీరసేనుతనయుని = వీరసేనమహారాజకుమారుడనైన, నలుని, నన్ను, చూడుము. ఆననగారి బూలదండవలె నెడతెగక యుండునట్టి చూపులపరంపరచే నన్ను జూడుమాయని భావము.

తా. ఓదమయంతి! నీవిట్లెందుల కేడ్చెదవు? నీముఖపద్మమును నెత్తి పూవులదండవలెనే పంక్తిగా బయలు వెడలు నీకడకంటిచూపులచే వీరసేనకుమారుడను నలుడనుపేరు గలవాడను నగునన్ను జూడుము.

తే. కాంత! యశ్రుబిందుచ్యుతిక్రైతనమునఁ

దివిరి బిందుచ్యుతకకేలిఁ దవలె దీవు

సారెసారెకు నాదుసంసారమును న

సారముగఁ జేయుచు మసారశసారనయన.

90

టీ. కాంత=దమయంతి! మసారసారనయన-మసార = క్రేష్ఠములైన యింద్రనీలమువలె నల్లని, నయన=కన్నులుగలది, “మసారతారనయన” అను పాఠమున, ఇంద్రనీలమువంటినల్లగుడ్డు గల సేత్రముగలదని యర్థము. అశ్రుబిందుచ్యుతిక్రైతనమున = కన్నీటిబిందువులను రాల్చుటయనెడి మిషచేత, సారెసారెకు = మాటిమాటికిని, నాదు సంసారము=వాసంసారమును, ససారముగ = సారమగువస్తువులతోఁ గూడినట్లుగా, చేయుచు, ఈవు=నీవు,

తవిరి=యత్నించి, బిందుచ్యుతకకేలి - బిందు=సంసారశబ్దములో నున్న య
 నుస్వారమును, చ్యుతక = తీసివేయుటయనెడి, కేలిక = అటయందు, తవి
 లెడు=కుతూహలపడుచున్నావు. ఓదమయంతీ! మనోహరముగాఁ గన్నీటి
 బిందువులనురాల్చుచు, నందుచే నాకానందము గల్గించుచు, నాసంసారమును
 సారభూతముగఁ జేసి సంసారశబ్దములో నున్న బిందువును దీయుటయం
 దాసక్తిగలదాన వగుచున్నావు. అనఁగాదమయంతి కన్నీరుగార్చుటగూడ
 మనోహరముగా నుండె నని భావము. సంసారశబ్దములోని బిందువును దీసిన
 చో నసాగ గనును. కాన నాసంసారమును ససారముగఁ జేయుచున్నదానవు
 కావున బిందుచ్యుతకకేలియందుఁ దనరుచున్నావని నలుఁడు బిందుచ్యుతశబ్ద
 ము శ్లేషించి చెప్పెను. అలం. అపహ్నుతి, ఉత్ప్రేక్షయు.

తా. గతార్థము.

వ. చెలువ ! చెక్కుటద్దంబునం జేయిసి యేల చింతించెదవు? ఏటి
 కిం బల్ల వపాటలం బైనయధరంబు నీట లెగయ వేడినిట్టూ
 ర్వుగాడ్పులు నిగిడించెదవు? ఏకతంబున గద్గదిక నొందె
 దవు? ఏకారణంబున నశ్రుకణంబులురుల నేడ్చెదవు?సంతా
 పంబునకు నేది హేతువు? తప్పనాపంగదా! ఆత్మనిష్కావం
 బపరాధం బొక్కొ? శుద్ధాంతప్రవేశంబు దోనంబా? దేవ
 దూత్యంబు ప్రత్యవాయంబా? చెప్పుము. నేవకులకుం దప్పు
 గలదే? కలదేనియుం గిరీటమాణిక్యమయూఖపుంజంబు
 లఁ జరణంజంబుల నివాళించెద ననుగ్రహింపుము. కృపా
 దృష్టిదానంబునకు బద్ధమష్టివి గాకుము. వదనంబు వికసిం
 చుంగాక. హృదయంబు ప్రసన్నంబుగావలయు. సృక్వభాగం
 బుల మందహాసలవంబులు గండలించుం గావుత. భూల
 తాంచలంబులు లీలాచంచలంబులయ్యెడు. అపాంగప్రాంగ
 ణంబులం దరంగితంబు లగుకలికచూపులు నాపయిం బాల

యింపుము. బాష్పధారావృష్టివ్యసాయంబున దరహాసిత
చంద్రికాలోకంబు ప్రకాశింపం దగు. మధురవచోమృతం
బు చెవులకు జవి చూపుము. ఆలింగనం బపేక్షించెద.
చుంబనంబు దయసేయుము. కుచంబులకుం బరిచర్య సేయ
నిమ్ము. నఖాకురననశశాంక రేఖాభ్యుదయంబు పయోధ
రోత్పేదశిఖరికూటంబున ఘటియింపం జేయ ననుమతింపు
మని మన్ననోన్మాదంబునం బలికి యారాజమన్నభుండు. 91

టీ. చెలువ = దమయంతి, చెక్కుటద్దంబులకొ, చేయి, యిడి, ఏల చింతిం
చెదవు = ఎందులకాలోచించెదవు? పల్లవపాటలంబు = చిగురువలెనే యెఱ్ఱుచన
ముగలిగినది, వనయధరంబు = అయినట్టి పెసవి, బీటలు, ఎగయకొ = బ్రద్దలగున
ట్లుగా, వేడినిట్టూర్పుగాడ్పులు = వెచ్చనినిట్టూర్పుగాలులను, ఏటికికొ, నిగిడిం
చెదవు. ఏకతంబునకొ = ఏకారణముచేత, గద్గదికకొ = గద్గదస్వరమును, ఒండె
దవు, ఏకారణంబునకొ, అశ్రుకణంబులు = కన్నీటిబిందువులు, ఉరులకొ = రా
లునట్లుగా, ఏడ్చెదవు, ఈసంతాపంబునకుకొ = నీవిట్లుశ్రమచెందుటకు, ఏది,
హేతువు, తప్పకొ = మర్యాదకువిరుద్ధముగా, ఆడకొ, కదా = సంభాషించియుం
డనుగదా, ఆత్మనిష్ఠాంబు = ఒరులెఱుంగకుండ మాటువేయుదాల్పివచ్చుట,
అపరాధంబు-ఒక్కొక్క = సేరమా? శుద్ధాంతప్రవేశంబు = అంతఃపురప్రవేశము,
దోసంబో = పాపహేతువా? దేవదూత్యంబు = దేవతలకు దూతనగుట, ప్రత్యవా
యంబు - ఒకపాపములకు హేతునగునా? చెప్పము, నేవకులకొ = పరిచారకు
లకు, తప్పు = నీచకార్యములు చేయుటవలనదోషముకలదే? కలదేనియుకొ = ఒక
వేళనేదేని దోష మున్నచో, కిరీటమాణిక్యమయూఖపుంజంబులకొ - కిరీటంబు =
కిరీటమందున్న, మాణిక్యంబు = రత్నములయొక్క, మయూఖపుంజంబులకొ = కిరణన
మూహములచే, చరణకంజంబులకొ = పాదపద్మములను, నివాళించెదను = ఆరతి
త్తెదను. అనఁగా నాకిరీటము నీపాదములు సోకునట్లు మ్రొక్కెదననిభావము.
అనుగ్రహింపుము = దయఁజూడుము. కృపాదృష్టిదానంబునకుకొ = కనికరపుచూ
పులను నాకిచ్చుటకు, బద్ధముష్టివి = కట్టినవిడికిలిగలదానవు అనఁగాలుబ్ధురాలవు,

కాకుము, వదనంబు=నీమఖంబు, వికసించుంగాక, హృదయంబు, ప్రసన్నంబు= నిర్మలమైనది, కావలయును, సృక్ష్ణభాగంబులకొకటిప్రపాంతమలందు, మంద హాసలంబులు=చిలువపువ్వులొక్కలేశములు, కందళించుకొక, కావుతొక, మొల చుంగాక=అనగా మందహాసము చేయుదువుగాకయని యర్థము. భూలతాంచ లంబులు=కనుబొమ్మలకొనలు, లీలాచంచలంబులు=పిలాసములచేత గల్గించునవి. ఆ మ్రోడుకొక=అగుంగాక, అపాంగప్రాంగణంబులకొకడకన్నులనెడి నాబుగిల్ల వాకిల్లనుండి, తరంగిణింబులు=తొలకాడుచున్నవి, అగుకలికిచూపులు=అయినట్టి సుందరముల. చూపులు, నాపయి, పాలయింపుము = ప్రసరింపజేయుము. అనగా గడకన్నులతో జూడుము. బాష్పధారాస్పృష్టివృషాయంబునకొకటి - బాష్పధారా=కన్నీటిధారలనెడి, వృష్టి=నర్మముయొక్క, వృషాయంబునకొకటి= తిరోధానముచే, దరహానితనంద్రికాలోకంబులకొకటి=చిలువన్నెనెడి వెన్నెలయొ క్కకాంతి, ప్రకాశింపకొకటి=ప్రకాశించుంగాక, మధురహాసమృతంబు= తియ్యనియమృతమువంటి మాటలను, చెవులకుకొకటి, చవి, చూపుము=నిపింపుము. ఆలింగనంబు=కాగిలింతను, అపేక్షించెదకొకటి=కోరుచున్నాను. చుంబనంబు= దయజేయుము=ముద్దుపెట్టుకొననిమ్ము. కుచంబులకుకొకటి, పరిచర్యకొకటి=సేవను, చే యకొకటి, ఇమ్ము, అనగా స్తనమర్దనసేయ నిమ్మని భావము నఖ...దయంబు-నఖాం కుర=నఖక్షతములనెడి, నవశశాంకరేఖా = బాలచంద్రలేఖలయొక్క, ఆభ్యుద యంబునకుకొకటి=అభివృద్ధికి లేక ఉదయించుటకు, సయోధరొత్సేధశిఖరికూటంబు నకొకటి-సయోధర=స్తనములనెడి, ఉత్సేధ=ఎత్తయిన, శిఖరి = పర్వతముయొ క్క, కూటంబునకొకటి=శృంగమునందు, ఘటియింపకొకటి చేయ, అనగా నీస్తన ములపై నఖక్షతము లనుజేయ, అనుమతింపుము అని, మన్నభోగ్నానంబునకొకటి = మదనతాపమువలన గలిగినవెండితనముచే, పలికి, ఆరాజమన్నభుండు.

తా. స్పృష్టము.

తే. కొంతతడ వివ్వధంబున ॥ భాంతి బొంది

యంత స్రాప్తసంస్కారు ॥ డగుచు నాతఁ

డమరకార్యంబు విచ్చిన్న ॥ మగుటఁ దలచి

యంతరంగంబులోన నిశ్చింతమనుచు నుండె.

92

టీ. కొంతతడవు=కొంతకాలము, ఇవిధంబునకొ=ఈరీతిగా, భ్రాంతికొ=భ్రమను, పొంది, అంతకొ=అతరువాత, సంప్రాప్తసంస్కారుడు=పొందిన యనుభూతిపై స్పృహ కలవాడై, అనగా దాననుభవించుచున్న యవస్థను తెలిసికొనియుని యర్థము. అగుచుకొ, అతడు=ఆనలుడు, అమరకార్యంబు=దేవతలకార్యము, విచ్చిన్నము=చెడిపోయినది, అగుటకొ, అనగా తెడిపోయినట్లనిభావము. తలచి=ఆలోచించి, అంతరంగంబులోనకొ = మనస్సులో, ఇట్లు, అనుచుకొ, ఉండెన్.

తా. సలరాజీప్రకారము కొంత నేపు మోహవశంబున సంభాషించి జ్ఞానము తెచ్చికొని, దేవతలకార్యము చెడిపోయినట్లు గ్రహించితనలో నిట్లనుకొనియెను.

క. ఏమి యని తలఁతురొకొను

త్రామప్రముఖులగుచుర లెవకొ నిఖిలాంత

ర్యాములు దమకార్యంబే

నీమెయి విభ్రాంతి బొంది యిటు నెఱుచుటకున్. 93

టీ. నిఖిలాంతర్యాములు=సమస్తజంతువులయొక్క లోపలను సంచరించుచుండు, సుత్రామప్రముఖులు=దేవేంద్రుడు మొదలగువారలు, అగుసురలు=అయినదేవతలు, ఎవకొ=మనస్సులో, తమకార్యంబుకొ=ఆదేవతలకార్యమును, ఏను, ఈమెయి=ఈరీతిగా, విభ్రాంతికొ=మిక్కిలి మోహమును, బొంది, ఇటు=ఈలాగున, నెఱుచుటకున్=పాడుచేసినందులకు, ఏమి-అని-తలఁతురు ఒకొ=ఏమనిభావించుచునుకో? అనగా విరుద్ధముగాదలంపకమానరని భావము.

తా. సమస్తభూతములయొక్క హృదయముల నెఱింగి ప్రవర్తించుచున్న యింద్రాదిదేవతలు నేనీరీతిని భ్రాంతిచెంది కార్యమును నెఱుచుటను తెలిసికొని తమచిత్తములలో విరుద్ధముగా భావింపకమానరు.

క. పేరు ప్రమాదవశంబున

బేరుగొనుట కల్ల యయ్యెన్ బృందారకకా

ర్యారంభోనయమున కది

యారూఢం బై నవిష్ణు శ్చ మై ఫలియించెన్.

94

టీ. ప్రమాదవశంబునకే = పారపాటుచే, కేరుకే = నామమును, కేరుకొనుట = చెప్పట, కల్ల = మోసము, లేక, అపరాధము, అయ్యెకే = నేను దమయంతితో నాకేరు చెప్పి మిక్కిలియపరాధమును జేసితిని, అని = నాకేరు చెప్పటయే, బృందారక కార్యారంభోనయమునకుకే = దేవతలయొక్క కార్యము ఫలించుటకు, ఆరూఢంబు = స్థిరమైనది, ఐన విష్ణుమై = అయినట్టియంతరాయమై, ఫలించెకే = నిలిచెను, అనగా నాకేరును జెప్పటయే దేవతలకార్యము నెఱవేఱునుటకు ముఖ్యకారణము.

తా. ప్రమాదమున నేను నలుడవని దమయంతితోఁ జెప్పట మిక్కిలియపరాధము. అదియే దేవతలకార్యమును బూర్తిగా నశింపజేయుటకుఁ బ్రధానకారణమాయెను.

ఉ. ఆదిఁ బరోపకారపరు శ్చ లై చరియించినయట్టియాంజనే

యాదులఁ బోలనైతి నిపు శ్చ డక్కట దై వతకార్యసిద్ధివి

చ్చేదమునొందె నేమి యనిశ్చెప్పదు నింక నను ర్త్యపం క్తికు
న్మాదులుసంఘటింపఁగ నశమరు లెయెందును రాయభారముల్.

టీ. ఆదికే = పూర్వకాలమునందు, పరోపకారపరులు = ఇతరులకుపకారము చేయుటందు నాసక్తిగలవారలు, ఐ, చరియించినయట్టియాంజనేయాదులకే = ప్రవర్తించిన హనుమంతుఁడు మొదలగువారలను, పోలనైతికే = సరిచెందలేక పోయితిని. అనగా నాంజనేయాదులు కార్యములను నెఱవేర్చినచ్చి మెప్పును జెందినట్లు నేనును దేవతలకార్యమును నెఱవేర్చి మెప్పుందలేక పోయితిని భావము. అక్కట = అయ్యో, ఇప్పుడు, దైవతకార్యసిద్ధి = దేవతలకార్యము ఫలించుట, విచ్ఛేదమునొందెకే = నశించినది, అను ర్త్యపం క్తికే = దేవతాసమూహమునకు, ఇంకకే, ఏమి, అని, చెప్పదుకే, ఎందును = ఎప్పుడైనను, ఉన్మాదులు = వెఱ్ఱులైనవారలు, రాయభారముల్ = సందేశములను, సంఘటింపఁగకే = నెఱవేర్చుటకు, సమర్థులెకే క్తిగలవారగుదురా? అనగా గారనుట.

తా. పూర్వము పరోపకారముచేసి భ్రాతృగాంచిన హనుమంతుడు మొదలగువారితో సామ్యము చెందలేకపోతిని. అయ్యో! ఇప్పుడు దేవతలకార్యము నశించినది. ఈవార్త నాయుండ్రాదులకేమని చెప్పదును. లోకములో నెచ్చోటనైనను మోహముపొందినవారు రాయబారపుకార్యముల నెఱవేర్చజాలరుకదా! అలం=అర్థాంతరము.

తే. వగన నేటికి నే మనశవచ్చు నిపుడు

చేతనాహానిఁ గార్యంబు ర్చిన్నఁబోయెఁ

జేతనాహాని దైవంబురచేత వచ్చె

దైవగతి దాటవచ్చునే ర్దేవతలకు.

96

టీ. ఇప్పుడు, వగవఁ=మఃఖించుట, ఏటికిఁ= ఎందుకు, ఏమి అనఁ=ఎచ్చుకొనుట, చేతనాహానిఁ=నేను దేవతలదూతను అనెడి బుద్ధి లేకపోవుటచే, కార్యంబు, చిన్నఁబోయెఁ=నశించెను. చేతనాహాని=తాదృశ బుద్ధినాశము, దైవంబుచేతఁ, వచ్చెఁ=కలిగెను, అనఁగా దైవమువలననే నాకప్పు డట్టిబుద్ధినాశము కలిగినది. దేవతలకుఁ=దేవతలకైనను, దైవగతి=దైవముయొక్కరీతిని, దాటవచ్చునే = దాటుటకు వీలగునా!

తా. ఇట్లువగచిన నేమిలాభము? ఇప్పుడేమనవచ్చును? చేతనము లేకపోవుటచేతనే కార్యంబు నశించినది. నాకట్లు చేతనము లేక వివేకము నశించుట దైవమువలన సంప్రాప్తమయినది. ఆదైవగతిని దేవతలకైనను దాటవలను పడదు. అలం. అర్థాంతరము.

తే. అని విచారించుచుండె నర్యునినాథుఁ

డంతకయ మున్న నలునిఁగార్ నతని నెఱిఁగి

యెదురుగద్దియ డిగ్గి పూర్వీశ్వరనయ

యవనికాంతరమున నోల ర్మానగొనియె.

97

టీ. అర్యునినాథుఁడు=ఆనలమహారాజు, అని=ఇట్లుపలికి, విచారించుండెఁ, అంతకయమున్న=నలుడు తిరిగి వివేకమును బొందకమునుపే, అతనిఁ=ఆదూతను, నలునిఁగాఁ=నలరాజునుగా, ఎఱిఁగి=తెలిసికొని, ఎదురుగద్దియ=ఎదురు.

గానున్న పీతమును, డిగ్గి=డిగి, పృథ్వీశతనయ=దమయంతి, యవనికాంతరమున
=యవనికయొక్క మధ్యమందు, ఓలమానగొనియె=తిరోధానముచెందెను.

తా. నలుండట్లు విచారించుచుండగా దమయంతి యతని నలునిగా నెఱింగి
యెదురుగానున్న పీతమును దిగి తెరచాటున దాఁగుకొనెను.

క. ఆనందబాష్పధారల

వానకుఁ బులకములయుద్భవములకుఁ దగ న

మ్మానిని గదంబలతికకుఁ

దా నెచ్చెలివ్రాలె నుండఁ రీదవవసరమునన్.

98

టీ. తవవసరమున=ఆనమయమందు, అమ్మానిని, దమయంతి, తా, ఆనందబాష్పధారలవానకుఁ=సంతోషమువలన గలిగినకన్నీటివర్షమునకు, పులకములయుద్భవమునకుఁ=పులకలుగుటకు, తగ=ఓప్పునట్లుగా, కదంబలతికకుఁ=కదంబుచెట్టులేగొమ్మకు, నెచ్చెలిపోతె=చెలిమికత్తియవలెను, ఉండె, ననుగా దమయంతియతని నలునిగా నెఱింగి యధికానందముచెంది మెయినిండ పులకలుకలదై దట్టముగఁ బూచినకదంబశాఖవలె నుండెనని భావము.

తా. ఆదమయంతి యానందబాష్పవర్షమునకుఁ బులకాంకురములకును దట్టముగఁ బూచినకదంబశాఖకుసమమై ప్రకాశించెను.

వ. ఇతైఃపుంసున నమైఃపుంసుబోడి తెరమఱుంగున నుండియు
లజ్జావశంబునఁ బులక నేరక నమయోచితంబు లగుభావణం
బులు చెలికత్తియకుం గఱపి పుత్రేర నబ్బోటి నిషధరాజం
జేరి యిట్లనియె.

99

టీ. ఇతైఃపుంసున=ఈరీతిగా, అమైఃపుంసుబోడి=మొఱపువంటి శరీరముగల దమయంతి, తెరమఱుంగున=తెరచాటున, ఉండియు, లజ్జావశంబున=సిగ్గుచేత, పలుక, నేరక=పలుకఁజాలక, నమయోచితంబులు=సమయమునకుఁ దగినవి, అగుభావణంబులు=అయిసమాటలను, చెలికత్తియకు, కఱపి=నేర్పి, పుత్రేర=పంపఁగా, అబ్బోటి=ఆచెలికత్తె, నిషధరాజం=నలుని, చేరి=సమీపించి, ఇట్లు అనియెన్.

తా. సులభము.

తే. అర్థిసాధారణమునకు నీ నభయ మిత్తు
వజ్రపాతంబు ఘోరమై నీ వచ్చినపుడ
యతనుపూదూపులకు భయం నీ బంది యున్న
నాకు నభయంబు గృహసేయ నీ నీకు బరువె.

100

టీ. వజ్రపాతంబు=వజ్రాయుధపు దెబ్బ, ఘోరమై = భయంకరమైనదై, వచ్చినపుడ=వచ్చినసమయమందె, అర్థిసాధారణమునకున్ = సామాన్యగూఢకులకు, అభయము=అభయప్రదానము, ఇచ్చువు, అనగా 'బాణములనై నీ వచ్చి రక్షించువాడవు, అతనుపూదూపులకున్ = మన్మథబాణములకు, భయంబు, అంది యున్న=పొందినట్టి, నాకున్ = సమయంతికనుట, అభయంబును=భయభావమును, కృపచేయన్ = సయతోనిచ్చుటకు, నీకున్, బరు = భారమా? అనగా మిక్కిలి భయంకరమగు వజ్రాయుధంబుననుండియే సామాన్యగూఢకులకు నభయము నిచ్చుచున్న నీకు మన్మథపూలబాణంబులనుండి భయమునుపెప్పించుటనఁగ నీకేపాటికార్యము?

తా. ఓచలమహారాజా! భయంకర మగు వజ్రాయుధముదెబ్బకు భయపడి నీకు శరణువారఁగా నట్టిసామాన్యగూఢకుల గృహతోఁ జూచి వారికి భయము లేకుండఁ జేయుచున్నావు. అట్లుండ శరీరములేని యోధుఁడువేయు పువ్వుబాణములనుండి నాకు సంప్రప్తమగు భయమును దొలగించుట నీకెంత కార్యము? అలం—అర్థాపత్తి.

ఆ. ఆత్మకాండకారుఁ నీ డగువసంతునకు నె
య్యంపుఁజుట్ట మైననీయంగభవుని
నిండుమదిఁ దలంపు నీ చండాలజాతిగా
వానికై యభీతిరీదాన మొనఁగు.

101

టీ. ఆత్మకాండకారుఁడు-ఆత్మ=లేనకు, కాండ=బాణములను, కారుఁడు=చేసెడివాడు, అగువసంతునకున్ = అయినవసంతునకు, నెయ్యంపుఁజుట్టము=ఆప్తబాంధవుఁడు, వివసంతునకున్ = అయినట్టిమన్మథుని, చండాలజాతిగాన్ =

మాలవానిగా, నిండుమదిక్, తలంపుము, వానికై=వానినుండి, అభీతిదానము= అభయప్రదానము, ఓనఁగు=ఇచ్చు. అనఁగా కాండకారత్వమనఁగా జండాల ధర్మము. అట్టిధర్మము కలవాడు కాండకరుఁ డనిపించుకొనును; పనంతుఁడు కాండకారుండు కావున నతని క్కా ప్తబంధు పగు మన్న ఘండుగూడ నట్టివాఁడే. అందుచే మన్నఘండు చండాలుఁడు. అట్టివానిని జంపినను దోషములేదు. కాన మన్నఘని జంపి నాకభయప్రదాన మిచ్చని భావము.

తా. తనకు బాణములను (చండాలధర్మము) నిచ్చువసంతునకు నెచ్చెలియైన మన్నఘని మన పరిజండాలునిగా నెరింగి వాని జంపి నాకభయ మిచ్చు.

మ. అనుచు సారఘసారసారినికి నేయ్యంపుంజెలింబోనితి
య్యనివాక్యంబులబోటిభీమసుతమాత్మైయేర్పడంబల్కిన
మనమహాదముఁబొందుచుండఁగనుభూనాథుండుగంభీరత
వినఁడయ్యెసురరాజకార్యఘటనావిఘ్నంబువాటిల్లుటన్.

టీ. బోటి=దమయంతిచెలికత్తై, అనుచు=ఈరీతిగా, సారఘసారసారి
నికి. సారఘసార=మధురససారముయొక్క, సారినికి=నదికి, నెయ్యంపుంజె
లిక=చెలికత్తైను, పోనితియ్యనివాక్యంబుల=పోలినట్టితియ్యనిమాటచేత, అ
నఁగామధురసమువలెనే యాబోటివాక్యములు మిగులమాధుర్యము గలిగి వర్తిం
చుచున్నవని భావము. భీమసుతమాత్మై=దమయంతికిఁ బ్రతినిధియై, ఏర్పడఁ
=స్పష్టముగా, పల్కిన=సంభాషింపఁగా, భూనాథుండు=నలరాజు, మన
ము=తనవనస్సు, ఆహాదము = ఆనందము, పొందుచుండఁగ, గంభీరత=
గాంభీర్యముచే, సుర...విఘ్నంబు=సురరాజు=దేవేంద్రునియొక్క, కార్య=
పనిని, అనఁగా దమయంతి నొప్పించుటయనెడుదాని నని భావము. ఘటనా=సమ
కూర్చుటయందు, విఘ్నంబు=అంతరాయము, పాటిల్లుట=సంభవించుటం
బట్టి, వినఁడు. అయ్యె = దమయంతిచెలికత్తైవాక్యములను వినలేదు.

• తా. దమయంతిచెలికత్తై యిట్లు మధురసమువలెనే మిక్కిలి తియ్యఁగా
నున్నవాక్యంబులచే దమయంతికి మాటుగా నలునికిఁ జెప్పఁగా నతనిమనంబా

మాటలువిననానందము చెందుచున్నను, దేవేంద్రునికార్యమునకు విఘ్నముగల్గినదన్నవిచారముచే వానిని వినలేదు.

వ. చెలికత్తెయుం గ్రమ్మటి దమయంతీసమీపంబునకు వచ్చెనప్పుడు. 103

టీ. స్పష్టము.

ఉ. నిక్కపుమాత సామి ధరణీపతిముందట నేమి యంటినో

పెక్కులు మాటలే ననుచు శీ భీమతనూభవ నెమ్మనంబునన్
స్రస్కుకు చునుండెనై షధుడుగనుంగడుఁజింతవహించె విన్న నై
యక్కట! దేవకార్యమిటుకలాఁడిఁబోయె నెయంచునాత్మలోన్.

టీ. భీమతనూభవ=దమయంతి, నెమ్మనంబున=నిండుమనస్సునందు, నిక్కపుమాత=నిజముగాదూతవలెపచ్చినవాడును, సామి=ప్రభువునగు, ధరణీపతిముందట=నలరాజునెదుట, ఏను, పెక్కులుమాటలు, ఏమి, అంటినో=ఏమి పల్కియున్నానో? అనఁగా దమయంతీసలునికడఁజాలకాలము మాటలాడెనుగాన నామాటలాతని కేవలము వికటముగానుండెనేమో యని యనుట, స్రస్కుకుచునుండె=విచారించుచుండెను. నై షధుడును=నలరాజును, విన్ననై=చిన్నఁబోయినవాడయి, దేవకార్యము, ఇటులు, అఁడిఁ పోయెనె=వ్యర్థమయినదే, అనుచున్=ఆత్మలోన్, చింత, పహించెన్=విచారింపనారంభించెను.

తా. దూతయై వచ్చిననలునియెదుటఁ పెక్కులు మాటలాడితిని, ఏమివికటపుమాట లాడియున్నానో యని దమయంతి విచారమునొందుచుండెను. అప్పుడు నలరాజును దేవతలకార్యమున కిట్లు విఘ్నమయ్యెగదా యని మనంబున విచారింపఁ జొచ్చెను.

ఉ. ఆనమయంబునం గనకహంసము హంసపథంబు డిగ్గియు
ద్భాసితకాంతి నల్లిశలఁ శీ బర్వగ నచ్చటి కేగుదెంచెఁ జి
తానముపేతు లై విగతశ్చైర్యత నివ్వెఁ గంది యున్నయా
రానుతురాజకన్య ననుశరాగమోర్పగ నూఁడింపగన్. 105

టీ. ఆసమయంబున = నలదమయంతు లిట్లు విచారముపొందుచున్నసమయములో, కనకహంసము = వెనుక వీరలకన్యోన్య మనురాగముగలిగించినబంగారు హంస, హంసపథంబు = సూర్యనిమార్గమునుండి, అనగా నాకాశమునుండియనుట, డిగ్గి = దిగి, ఉద్భాసిత కాంతి = మిక్కిలిప్రకాశించుకాంతి, నల్లిశల = నాల్గుపక్కలందున్, సర్వ క్ = వ్యాపించుచుండగా, చింతాసముపేతులు = విచారముతోఁ గూడినవారై, విగతధైర్యతక్ = ధైర్యముపోయినవారగుటచే, నివ్వెఱుగు = నిండుభయంబును, అంది, ఉన్నయారాసుతుక్ = ఉన్నట్టివలుని, రాజకన్య = దమయంతిని, అనురాగము = ప్రేమయు, ఎలర్చుకన్ = అతిశయించునట్లు, ఉజ్జ్వలపరకన్ = ఓదార్చుటకు, అచ్చటికి = నలదమయంతులున్నచోటికి, ఏగుదెంచెన్ = వచ్చెను.

తా. అంటే వెనుకటిబంగారుహంస యాకాశమునుండిదిగి, తనతొక్కలకాంతులంతటనువ్యాపించుచుండగా, మిక్కిలివిచారమును భయంబును బొందియున్న నలదమయంతులను దనప్రేమాతీతయును వెల్లడియగునట్లు లూఱడించుట అచ్చటికే తెంచెను.

వ. ఏగుదెంచి, పూర్వపరిచయంబున నుర్రీకాంతునిచేతను దమయంతిచేతను సంతోషసంభ్రమసహితంబుగా నుపలాసంబు వడిసి యమృరాశంబు నలున కిట్లనియె. 106

టీ. ఏగుదెంచి = వచ్చి, పూర్వపరిచయంబున = పూర్వమునందలి చనవుచే, ఉర్రీకాంతు చేతను = నలునిచేతను, దమయంతిచేతను, సంతోషసంభ్రమ సహితంబుగా = సంతోషమును, తొట్టుపాటును గలుగునట్లుగా, ఉపలాలనంబు = మన్ననను, పడిసి = పొంది, అమృరాశంబు = అహంసయు, నలునకున్, ఇట్లనియె.

శా. నీయంతఃకరణంబు నిర్మలము వర్ణింపంగ శక్యంబె నీ భూయస్త్వంబు జగత్ప్రసిద్ధములు నీప్రత్యక్షప్రభావంబు లేలాయీలాగునఁజింతనొందెదవు కార్యవాప్తియకాఁగాదటే యాయుధాదులు నీనిజం బెఱుగ రే యబ్జారివంశాగ్రణి.

టీ. అబ్బారివంకాగ్రణీ = చంద్రవంశజులలో శ్రేష్ఠుడవయిన నలరాజా !
 నీయంతఃకరణంబు = నీచిత్తము, నిర్మలము = దోషరహితమయినది, నీభూయస్త్వం
 బు = నీగొప్పతనమును, పర్ణింపంగ = తొనియాడుటకు, శక్యంబె = తరమగు
 నా? అనఁగా గాదనట. నీపుణ్యప్రభావంబులు = నీయదృష్టమును సామర్థ్య
 మును, జగత్ప్రసిద్ధములు = జగంబునవాసికెక్కినవి, ఏలా-ఈరీతిని-చింతిం-
 పొందెదవు = ఎందులకు నీవిట్లు విచారముపొందెదవు? కార్యవాప్తి = కార్యసిద్ధి,
 జౌన్ = అగును, కాదటె = కాకపోవునా? అయింద్రాదులు = దేవేంద్రుఁడు మొ
 దలగువారు, నీనిజంబు = నీతత్త్వమును, ఎఱుంగరే = తెలిసికొనరా? అనఁగా
 నీతత్త్వము నింద్రాదు లెఱిగి యానందింతురుకాని నీవు వారికార్యములను
 జెఱిచితివని కోపింపరు కాన నీవందులకయి విచారింప నవసరము లేదనిభావము.

తా. ఓనలరాజా! నీచిత్తము నిర్మలమైనది నీగొప్పతనము నెవ్వరును
 పర్ణింపలేరు; నీయదృష్టమును నీసామర్థ్యమును జగంబున నుతిగాంచినవి; నీ
 కార్యసిద్ధికాలేదని విచారమునొందకుము. దేవతలు నీతత్త్వమును దెలిసికొని
 విన్ను నుతింతురుగాని నిందింపరు.

వ. అని వైదర్భి గనుంగొని.

108

తే. అమృతమయంతి యంతరంగములోన

మాను సందియ మీతండు నీమగఁడు నీకు

నాఁడే దా నానతిచ్చిననీవాఁడు బ్రహ్మ

తద్వచనమున కన్యథాత్వంబు గలదె.

109

టీ. అమృతమయంతి, అంతరంగంబులోన = మనంబునందు, సందియ-
 ము = శంకను-అనఁగా నలుఁడు నాకుభర్త యగునా కాఁడా యనునందేహము
 నని భావము. మాను = విడుపుము. నీకు, ఈతండు = ఈనలుఁడే, మగఁడు,
 బ్రహ్మ, నాఁడే = పూర్వమందె, ఆనతిచ్చినవాఁడు = దమయంతికి నలుఁడే భర్త
 యనిచెప్పినవాఁడు. తద్వచనమునకు = అబ్రహ్మవాక్యమునకు, అన్యథాత్వంబు =
 వేఱుగా నగుట, కలదే = కలదా? అనఁగా బ్రహ్మవాక్య మెన్నఁటికిని దిరుగ
 పడనట.

తా. ఓదమయంతీ! మనస్సులోని సందేహమును విడిచిపెట్టుము. నలుండే నీకు భర్త కాఁగలఁడు. నీకు నలుండే భర్తయని బ్రహ్మ పూర్వమందే చెప్పినాఁడు. ఆతనిపలుకెప్పుడైనఁ దిరుగునా?

వ. అని యయ్యిద్దఱు నుద్దేశించి దంపతులకు మేలు గావలయు. ఉత్తరకర్తం బవిఘ్నం బగుంగాక. నాకును సరసిజాసనుప్రసాదంబున సకలభూతాంతర్వర్తనంబులు దెలివిపడి యుండు. ఇప్పుడు గింతాభరంబులం గలంగినమీయంతరంగంబులవిషాదం బవనయింప వచ్చితి. పోయినచ్చెద నని సముచితప్రకారంబున నయ్యిరువురచేత ననుజ్ఞాతుండై పతంగపుంగవుం డరిగె ననంతరంబ.

110

టీ. అని, అయ్యిద్దఱు = ఆనందమయంతులనిరువురను, ఉద్దేశించి, దంపతులకు, మేలు, కావలయును = కలిగెడుగాక, ఉత్తరకర్తంబు = మీఁద వివాహాకార్యము, అవిఘ్నంబు = విఘ్నములేనిది, అగు, కాక, నాకును, సరసిజాసనుప్రసాదంబున = బ్రహ్మయనుగ్రహంబుఫలన, సకలభూతాంతర్వర్తనంబులు = అన్ని భూతములమనస్సులలో నున్నప్రవర్తనములు, తెలివిపడి, ఉండు = తెలిసియుండును, ఇప్పుడు, చింతాభరంబుల = విచారాతిశయములచే, కలంగిన = కలఁత చెందిన, మీయంతరంగంబులవిషాదము = మీమనస్సులలో నున్న విచారము, అవనయింప = తొలగించుటకు, వచ్చితిని, పోయినచ్చెదను, అని, సముచితప్రకారంబున = తగినరీతులచేత, అయ్యిరువురచేత = ఆయిద్దఱుచేతను, అనుజ్ఞాతుండై = సలపుపొందినవాడై, పతంగపుంగవుండు = పక్షిశ్రేష్ఠుఁడగు నాహంసరాజు, అరిగె = పోయెను. అనంతరంబు = తరువాత.

క. కనకమరాళం బీక్రియ

ననుకంపను బుద్ధిసెప్పి యరిగినవెమక

మనమునఁ జింతాధరములు

జనపతికి విలాసవతికిఁ శివయ్యనఁ బాసెన్.

111

టీ. కనకమరాళము = బంగారుహంస, ఈక్రియన్ = ఈరీతిగా, అనుకంపన్ = సయచే, బుద్ధిచెప్పి, అరిగినవెనుకన్ = పోయినతరువాత, జనపతిక్ = నలునకును, విలాసపతిక్ = ఓయ్యారములు గలదమయంతికిని, మనమునన్, చింతాభరములు = విచారాతిశయములు, చయ్యనన్ = వేగముగా, సానన్ = తొలగిపోయెను.

తా. కనకహంసము దయతోవచ్చి యిట్లు చెప్పిపోయినతరువాత నలదమయంతులకు మనములలో నున్న విచారంబులు నశించెను.

వ. అప్పుడు నృపాలుండు హేమమరాళసాంత్వనాలాపబలంబున నెట్టకేలకు మనంబునం జేవదెచ్చుకొని దిక్పాలురం దలంచి నమస్కరించి యిట్లనియె. 112

టీ. అప్పుడు, నృపాలుండు = నలుడు, హేమమరాళసాంత్వనాలాపబలంబునన్ = బంగారుహంస చెప్పిన యోదార్పమాటలసామర్థ్యముచే, ఎట్టకేలకున్ = అతికష్టముచే, మనంబునన్, చేవ = ధైర్యమును, తెచ్చుకొని, దిక్పాలురన్, తలంచి = ధ్యానించి, నమస్కరించి, ఇట్లు, అనియెన్.

ఉ. భావములో నదంభ యగురీభక్తికిసంతస మందుఁడొండెనొండే విధియింపుఁ డిప్పుడ కరీడిందిగ దండము దప్పు గల్గెనే నీవిరహానలంబునకు నీనింకిట నేమియు నోర్వలేజుడి దేవతలార! మన్నధునితీవ్రశరంబులు గాఁడి పాఱగన్. 113

టీ. దేవతలార! భావములోన్ = మనస్సులో, అదంభ = నిష్కపట, అగుభక్తిక్, సంతసము, అందుఁడు-ఒండెన్ = పొందియుండినను సరియే, ఒండెన్ = కానిపక్షమున, తప్పు = నావనినేరము, కల్గెనేని = ఉన్నచో, ఇప్పుడ = తన్ను ఇమునందే, కడిందిగన్ = అధికముగా, దండము = శిక్ష, విధింపుడు = చేయుడు, మన్నధునితీవ్రశరంబులు = వాడియైన మన్నధుబాణములు, గాఁడి = నాటి, పాఱగన్ = లోపలికిఁ జొచ్చిపోవుచుండగా, ఈవిరహానలంబునకున్ = ఈవిరహాగ్నిహోత్రమునకు, ఇంకన్, ఇటన్ = ఈమీఁద, ఓర్వన్ = లేనుచుండి = సహింపలేను జుడి.

తా. ఓ దేవతలారా! కాపట్యములేని 'నామనోభక్తికి సంతసించిన సంతసింపుడు; లేక నావలన నేరమున్నచో నందుల కెక్కుడుగా శిక్ష విధించిన విధింపుడు. మన్తభూనివాడిబాణములు నన్ను హింసించుచున్నవి. ఇంకమీద నీవియోగాగ్నికి సహింపలేను.

వ. అనంతరంబ తిరస్కరిణీతిరోహితయై యుండి యక్కుండినేం ద్రనందన రాజనందనున కిట్లనియె. 114

అ. తిరస్కరిణీతిరోహిత = తెరచేత మఱుగుపడినది, తా. స్పష్టము.

ఉ. ఓరజనీక రాన్వయపరయోధినిశాకర యోః బత్రివ్రతః
గూరిమి మీఱ నొక్కరునిఁ గోరి పరింపఁగ నున్నవారి కె
వ్వారికి నెగ్గుగాఁ దలఁపవచ్చునె నిన్ను పరింతు నెల్ల బృం
దారకులున్ నృపాలురును దక్కినవారునుజూచుచుండఁగన్.

టీ. ఓ...నిశాకర-రజనీక రాన్వయ = చంద్రపంశ మనెడి, పయోధి = సముద్ర మనకు, నిశాకర = చంద్రునివంటివాఁడా! ఏక, పత్రివ్రత = పతియై వ్రతముగా కలదానను, గూరిమి = ప్రేమము, మీఱ = అతిశయించునట్లు, ఒక్కరునికొ, కోరి, పరింపఁగ = పెండ్లియాడఁగా, ఉన్నవారికి = మిగిలినవారికి, ఎవ్వారి కి = ఎట్టివారికయినను, ఎగ్గుగా = నిందాకార్యముగా, తలఁపవచ్చునే = అనఁ గాఁ దలఁపరాదనుట. ఎల్ల = రేపు, బృందారకులు = దేవతలును, నృపాలు రును = రాజులును, తక్కినవారును = తక్కిన వచ్చినజనములును, చూచుచుండఁగా, నిన్ను, పరింతును.

తా. ఓ చంద్రపంశాగ్రణీ! నేను పత్రివ్రతను. అట్టిపత్రివ్రత తన కిష్టుడగు వాని పరించినాఁగాఁ దక్కినవా రందులకు విరుద్ధముగాఁ బ్రవర్తింపరాదు. తేపు దేవతలును రాజులును దక్కినవారును జూచుచునుండ నిన్ను పరించెదను. విచారము నొందకుము.

గీ. ఎల్లలోకధర్మంబులు నీ నటిఁగియుండి
యేల నేయుదు రమరేంద్రు నీ రీరసంబు

నాది వారికి వందనం శ్రీ బాచరించి

తదనుమతి నిన్ను వరియింతుఁ దధ్య మిదియ. 116

టీ. అమరేంద్రులు=దేవతలు, ఎల్లలోకధర్మములు=లోకధర్మముల నన్నింటిని, ఎఱిగి-ఉండి=తెలిసికొనియుండి, ఈరసంబు = అసూయను, లేక కోపమును, ఏలచేయుదురు=ఎందుకు చేయుదురు? అదిఁ=మొదట, వారికిఁ=ఆ దేవతలకు, పందనంబు=నమస్కారమును, ఆచరించి=చేసి, తదనుమతిఁ=ఆదేవతలయాజ్ఞ చేత, నిన్ను, వరియింతుఁ = పెండ్లియాడుదును, ఇదియ=ఈ యర్థమే, తధ్యము=సక్కువము.

తా. ఓధరణీంద్రా! లోకధర్మముల నన్నింటిని తెలిసియున్న దేవతలిందుల కేల కోపము చెందుదురు? మొట్టమొదట నాదేవతలకు నమస్కారము చేసి వారి యనుమతిని బొందియే నిన్ను పెండ్లియాడెదను. ఇదే నిశ్చయము.

మ. అను చన్యోన్యము పెద్దయేనితడ వేరకాంతంబున న్నారు ప్రా
యినపోక ల్గిను చంతరిక్షగతు లై శ్రీయంతంతటం గానరా
క నిగూఢాకృతి నున్న దేవతలు దరత్కాలంబునఁ రాజనం
దను నంతర్హతుఁ జేసి చేరి రతఁడుం శ్రీ దారు నిజస్థానమున్.

టీ. అనుచుఁ, అన్యోన్యము=పరస్పరమును, పెద్దయేనితడవు = చాలసేపు, ఏకాంతంబునఁ=రహస్యస్థలమందు, వారు=ఆనలదమయంతులు, పోయినపోకల్=పోవుచున్న ప్రవర్తనలు, వినుచుఁ=ఆలకించుచు, అంతరిక్షగతులై=ఆ కాశమందున్నవారై, ఇంతంతటఁ=ఇచ్చట నచ్చటను, కానరాక=కనఁబడక, నిగూఢాకృతిఁ=ప్రచ్ఛన్నాకారముతో, ఉన్నదేవతలు=ఉన్నట్టి యింద్రులు, తత్కాలంబునఁ=ఆకాలమునందు, రాజనందనుఁ = నలరాజును, అంతర్హతుఁ=చేసి=అంతర్ధాన మగునట్లు లొనర్చి, అతఁడుఁ=ఆనలుఁడును, తారుఁ=అయింద్రులును, నిజస్థానముఁ=స్వస్థలమును, చేరిరి = పొందిరి. అనఁగాఁ దొలుత నలుని రాయబారిగాఁ బంపినస్థలము నని యర్థము.

తా. ఈరీతి నలదమయంతు లన్యోన్యమును జాలసేపు రహస్యస్థలమందుండి చేసిన సంభాషణాదికము నిచ్చట నచ్చటను గనఁబడనట్లు కాశమునఁ బ్రవచ్చు

స్థులయియుండి విన్నవారయి యింద్రాదులు, నలుని సంతర్థానము గావించి యతనితో స్వస్థలమును జేరిరి.

తే. నలునిదూతత్వ మిబ్బంగిఁ గ దెలియఁజూచి
తన్న నశ్శుద్ధి కొంది రాశీత్తుల ముదంబుఁ
దము నక్కాంత వరియింపఁ గ దలఁపులేమి
భేద మందుచు నుండి రింగ దాదిసురలు.

118

టీ. ఇంద్రాదులు, నలుని దూతత్వము=నలుని రాయభారము, ఇబ్బంగి=ఈరీతిగా, తెలియఁ-చూచి = తెలిసికొని, ఆశ్శుల్ = మనస్సులలో, తన్న నశ్శుద్ధికి = ఆనలుని నిర్తలాంతకరణమునకు, ముదంబు = సంతసంబును, ఒందిరి, అక్కాంత=ఆదమయంతి, తమ్ము = ఆ ఇంద్రాదుల ననుట, పరియింపఁ = పరించునని, శలఁపు = కోరిక, లేమి = లేకపోవుటచే, అనఁగా దమయంతి తమ్ము పంచమనన్నయాశ లేకపోవుటచే నని యర్థము, భేదము - అందుచునుండి = దుఃఖించుచుండిరి.

తా. ఈరీతిగాఁ బ్రవర్తిల్లిన నలుని రాయభారపు వృత్తాంతమును నింద్రాదులు తెలిసికొని నలుమనశ్శుద్ధికి సంతసమునొందిరి. మఱియు దమయంతి తమ్ము పరించునన్నయాశ లేకపోవుటచే దుఃఖమును బొందుచుండిరి.

వ. అనంతరంబ కామరూపం బగునాసుత్రామాదిచతుష్టయంబు సాయాంతరంబున దమయంతి పరియింపం దలంచి నంచ న్నానై పుణంబున నలరూపంబులు ధరించి స్వయంవరకాలంబు ప్రతీక్షించుచుండిరి. నిషధరాజును భోజరాజాధికారపురుషునిరిష్టం బైనరమ్యస్థలంబున నపరివారుండ్ల బృందారకానుమతి వహిసి యియించె నయ్యవనరంబున.

119

టీ. అనంతరంబ = నలునిరాయభారము ముగిసినపిమ్మట, కామరూపంబు = ఆరూపంబును గలరూపమును ధరింపఁగల, ఆసుత్రామాదిచతుష్టయంబు=ఇంద్రాదు మొదలగు నానల్వరుదేవతలును, ఉపాయాంతరంబున = మఱియొకయుపాయమున

యముచేతను, పరియింపఁ, తలంచి, వంచనానైపుణంబునఁ = కాపట్యమందలి నేర్పుచేత, నలరూపంబులు, ధరించి, స్వయంపరకాబంబును, ప్రతీక్షించుచుండిరి = వేచియుండిరి. నిషధరాజును, భోజ...స్థిప్తంబు-భోజరాజు = వివర్భరాజు యొక్క, అధికారపురుషుఁడొక్కఁగఁగలచే, స్థిప్తంబు = చూపఁబడినది, వివర్భరమృగంబునఁ = అయినట్టి మనోహరమగుచోటునందు, బృందారకానుమతిఁ = దేవతలయాజ్ఞను, పడసి = పొంది, వసియించెఁ, అయ్యవసంబునఁ = ఆనమయమందు.

మ. చతురంగధ్వజనీసమేతు లగుచున్ శస్త్రాస్త్రవిద్యానిధుల్
రతిరాజు ప్రతిమానమూర్తులు శరద్రదాకేందుబింబాననుల్
చతురంభోధిపరీతవిశ్వవనుధాచక్రంబునం గల్గరా
సుశులెల్లం జనుదెంచి రవ్వధవముంజూడంగ నొక్కువృజిన్.

టీ. శస్త్రాస్త్రవిద్యానిధుల్ = ఆయుధవిద్యకును విలువిద్యకును దావులైన వారును, రతిరాజు ప్రతిమానమూర్తులు = మనఃగునితో సమానమగునాకారములు గలవారును, శరద్రదాకేందుబింబాననుల్ = శరత్కాలచంద్రునివంటి ముఖములు కలవారును, చతుర్...చక్రంబునఁ-చతుర్ = నాలుగయిన, అంభోధి = సముద్రములచేత, పరీత = మట్టుకొనఁబడిన, విశ్వ = సమస్తమయిన, వసుధాచక్రంబునఁ = భూవలయమందు, కల్గరాసుతుల్ = కలయట్టిరాజకమారులు, చతురంగ ధ్వజనీసమేతులు = రథ గజ తురగ పదాదు లనునాటు వియవియలతోఁ గూడిననేతతోఁ గూడినవారు, అగుచున్, ఒక్కువృజిన్ = ఒక్కమాటుగా, అవిభవమున్ = ఆస్వయంపరమహోత్సవమును, చూడంగఁ, చనుదెంచిరి = వచ్చిరి.

తా. ధనుర్విద్యాదులకు నీదానులును, మనఃగునివంటిరూపనంపద గలవారును, శరత్కాలచంద్రునివంటిమోములు గలవారును, చతుర్ముద్రముదితమగు భూచక్రముననున్నవారునునగు రాజకమారులందఱును సేనలతోఁ గూడికొని యొక్కమాటుగా నాస్వయంపరమహోత్సవమును జూడవచ్చిరి.

తే. రాజవంశజుడె యుండి శ్రరానివాడు

క. కొండలు తరుణి వరింపన్

గొండలు బల్లిని వారింపన్ గొండలు సూడన్

గొండలు రోషింపను నృప

నందను లేతెంచి రుబ్బున న్నహమునకున్.

122

టీ. కొండలు, తరుణి = దమయంతిని, వరింపన్ = పెండ్లియాడుటకును, కొండలు, బల్లిని = బలాత్కారముచే, వారింపన్ = అపవరించుటకును, కొండలు సూడన్ = కొండ తామహోత్సవమును జూచుటకును, కొండలు, రోషింపన్ = కోపించుటకును అనగా నొకరాకొవరుడు దమయంతిని వరించినచో వానితోడ బోరాడి దమయంతిని కైకొనవలెనని భావము. నృపనందనులు = రాజకుమారులు, రుబ్బునన్ = సంతోషముతో, మహమునకున్ = స్వయంవర మహోత్సవమునకు, లేతెంచి = వచ్చిరి.

శే. తిలలు పై నెత్తి చల్లిన దిగువ బడని

యంతసందడి వెల్లదోవలందు గలిగె

నఖలదేశంబులందుండి యవనిపతులు

వైభవాలోకనమునకు రీ వచ్చుచుండ.

123

టీ. తలలు=నువ్వులు, పై=మీఁద, ఎత్తి, చల్లిన=చల్లి సప్పటికిని, దిగు
పై=క్రిందను, పడనియంత సందడి=రాలనంతటిసన్నుర్దము, అఖిలదేశంబులందుం
డి, అవనిపతులు=రాజులు, వైభవాలోకనమునకు=ఆస్వయంవరమును జూచు
టకు, వచ్చుచుండ=రాగా, పెండ్రోపిలందు=రాజభిషులందు, కలిగెను.
తా. స్పష్టము.

క. తఱచగువెనుసందడిలో

నిఱకటమునఁ బడిననృపతి రీ యీనిగ్రహమున్

దొఱఁగుట యభీప్సితార్థం

బటిచేతికి వచ్చినట్ల రీ యని వెత కుడుచున్.

124

టీ. తఱచగు=పట్టముగానున్న, వెనుసందడిలో=ఆపెద్దసన్నుర్దములో,
ఇఱకటమున=ఇటుకుసలమందు, పడిననృపతి=ఈన్నరాజు, ఈనిగ్రహమున్
=ఈనిగోధమును లేక ప్రతిబంధమును, దొఱఁగుట=తొలగించుకొనుట, అభీ
ప్సితార్థంబు=దమయంతిని వంచుటయ నెడి యిష్టము, అభీచేతికిన్, వచ్చినట్లు
=వచ్చినవిధమే, అని, అనఁగా నీనిగోధమునుండి తప్పించుకొనఁజాలినచో దమ
యంతిని వంచుటయ సంతసింతునని భావము. వెత కుడుచున్=విచారించు
చుండును.

తా. స్పష్టము.

తే. వెనుకముందటిసన్నుర్దమునఁ గరంబు

దండసిలి మధ్యమున నున్న రీధరణివిభుఁడు

యంత్రసిద్ధార్థభావంబు రీ నలమిఁకొనియు

దను నసిద్ధార్థుఁగా మది రీ దలఁచుచును.

125

టీ. వెనుకముందటిసన్నుర్దమున=వెనుకముందట నున్న సన్నుర్దమందు, క
రంబు=మిక్కిలి, దండసిలి = రారాపునొంది, మధ్యమున=వెనుకనుండియు,

ముందునుండియు వచ్చుజనులసమర్థ ముమధ్యమున, ఉన్నధరణివిభజన=ఉన్న రాజు, యంత్రసిద్ధాంతభావము=యంత్రమునందు సిద్ధాంతభావమును, (అనగా సిద్ధాంతత్వమును) రెండవవత్తుమందు (అనిగిరియైయుండుటను,) అలమికిని యుక్త=పొందియు, తనక్, అసిద్ధాంతగాక్ = కృతార్థుండుగానట్లు, మ దిక్, తలచుచుండుక్=అనగాసమర్థమందున్నరాజు యంత్రములోనియావ గింజవలె నలగఁగొట్టఁబడి దమయంతిని పరించుటయందు నిరాశచేసికొని యుండెనని భావము. యంత్రసిద్ధాంతయ్యు, అసిద్ధాంతయ్యు తెట్లైన విరోధ ము యంత్రసిద్ధాంతయ్యునపదమున కాయంత్రమందు నొక్కఁబడినయావిగింజవలె నున్నవాడని చెప్పటచే విరోధపరిహారమగును, సమర్థముచే నారాజుయంత్ర ములోని యావిగింజవలెనే నలగినవాడగుటచే నెక్కడనకు దమయంతి లభిం చుటెక్కడయని నిరాశచేసికొనెనని భావము. అలం...విరోధాభాసము.

ఉ. కోటిభుజంగపుంగవులు శ్రీ గొల్వంగ వందిజనంబు ముండటక్
జాటువు లుగ్గడింప ఫణసంభృతరత్నదిశావిభాసి యై
వీటిజనంబు లెల్ల దను శ్రీవిన్నయమొంది కినుంగొనంగ గ
రొక్కటకుఁ డేగుదెంచె మదశ్రీఘూర్ణితపాటలనేత్రపద్మదై.

టీ. కోటిభుజంగపుంగవులు=కోటిసంఖ్యగలసర్పరాజులు, గొల్వంగక్=నే వించుచుండఁగా, వందిజనంబు=వందిమాగధులు, ముండటక్=ముంచుభాగము నందుండి, చాటువులు=చాటుపద్యములను, ఉగ్గడింపక్ = చువుచుండఁగా, ఫణ...విభాసియై=ఫణ=పడగలందు, సంభృత=ధరింపఁబడియున్న, రత్న= మణులచే, దిశా = దిక్కులందు, విభాసియై = ప్రకాశించుచున్నవాఁ డయి వీటిజనంబు లెల్లక్=పురజనులందఱును, విన్నయము=అశ్చన్యము, అంది, తనక్, కనుంగొనక్=చూడఁగా, మద...పద్మదై-మద=మద్యపానమదముచే, ఘూ ర్ణిత=తిరుగుచున్న, పాటల=పాటలు, నేత్రపద్మదై=నేత్రపద్మములుగలవాడై, కరొక్కటకుఁ డనుపేరుగల సర్పరాజు, ఏగుదెంచెక్=వచ్చెను.

• తా. కోటిసంఖ్యగల సర్పశ్రేష్ఠులు తన్నుఁ బరివేష్టించి కొలుచుచుండఁగా వందిమాగధులు తనముందుభాగమున నుండి చాటుపద్యములను జరుపుచుండఁగా

దనపడగలందున్న రత్నములచే దిక్కులను బ్రకాశింపజేయుచుఁ బురజనులం దఱునునచ్చెరుపడి తన్నుఁ జూచుచుండఁగా మత్తుచేఁ దిరుగుచున్నవియును, నెఱ్ఱినివియునగు నేత్రములు గలవాడై కఠోక్తకుడు దమయంతీస్వయంవర మహోత్సవమునకు వచ్చెను.

మ. ప్రమథాధీశ భుజాంతరస్థలఘనప్రపాలంబహారం బద

భృచునోజ్ఞాకృతి నచ్చె వాసుకి ఘోషవర్మంతమాణిక్యమం

జమయూఖాంకురపుంజమంజులనభీష్ముండైభుజంగాంగనా

సముదాయం బిరువంకఁ బాడఁగయశస్సంగీతగాథావళుల్.

టి. ప్రమథా...హారంబు—ప్రమథాధీశ= ఈశ్వరునియొక్క, భుజాంతరస్థ=విత్తాస్థలమందు, ఘన=గొప్పదగు, ప్రపాలంబ=పేరుగావేసికొనిన, హారంబు=తావిశమైనవాడగు, వాసుకీ=వాసుకి యనెడి సర్పరాజు, అవభృచునోజ్ఞాకృతి=అవభృచి=అధికమగు, చునోజ్ఞ=సుందరమైన, అకృతి=ఆకారముచే, ఘోష...నభస్ముండై=ఘోష=పడగలయొక్క, సర్వంత=ప్రాంతములందున్న, మాణిక్య=రత్నములయొక్క, మంజు=సుందరమైన, మయూఖ=కిరణములయొక్క, అంకుర=మొలకలయొక్క, పుంజ = సముదయముచే, మంజుల=సుందరమైన, నభస్ముండై=ఆకాశముకలవాడై, అంగగా వాసుకియొక్కపడగలందున్న రత్నములకాంతిసమాహములచే నాకాశభాగము మిక్కిలి ప్రకాశించుచున్నదని భావిం. భుజంగాంగనాసముదాయంబు=నాగకన్యకల సమాహములు, ఇరువంక= రెండుప్రక్కలందును, యశస్సంగీతగాథావళుల్=యశోగానసంబంధులగు చరిత్రములపంతులను, పాడఁగ= పాడుచుండఁగా, వచ్చె=స్వయంవరస్థానమునకు, వచ్చెను.

తా. ఈశ్వరునిపక్షాస్థలమందు ముత్యాలసరమువలె ప్రేలాడుచున్న సర్పరాజయినవాసుకి తనపడగలందున్న రత్నములకాంతులచే నాకాశమును గప్పచునాగకన్యకలు తనకిరుప్రక్కలనిలిచి తనయశంబును గానముచేయుచుండఁగా మిక్కిలిసుందరమగు నాకారముతో నాస్వయంవరస్థానమునకు వచ్చిననుట.

వ. ఇంద్రాగ్నియమవరుణ లేతెంచిరి. తక్కినదిక్పాలురు రా

రై రి. అది యెట్టి దనిన.

128

టీ. ఇంద్రాగ్నియమవరుణులు=ఇంద్రుడు అగ్ని యముడు వరుణుడు అనుదిక్పాలురు, ఏతేంచరి (అన్పటికి) పచ్చిరి; తక్కినదిక్పాలురు = మిగిలిన నలుగురుదిక్పాలురు అనఁగా నిర్వృతి వాయుదేవుడు కుబేరుడు ఈశానుడు అనుదిక్పాలురు, రారై రి. అది=ఆరాకుండుట, ఎట్టిది అనినఁ = ఏవిధమనఁగా.

తా. స్పష్టము.

సీ. రాజనౌజ్వలమంత్రరక్షౌబలంబున

రా బలంబు గాదయ్యె శ రాక్షసునకు

ద పయంతితోడి నేత్రస్పర్థకతమున

నిజవాహనము రామి శ నిలిచె గాలి

తనరూపు కైలాసదర్శణంబునఁ జూచి

వ్రీడఁ గుబేరు డి శ ల్వేషలఁ డయ్యె

నర్ధనారీశ్వరుం శ డగుట నీశానుండు

నామేనియంకిలి శ జాగకుండఁ

తే. దాను చహించుధాత్రి నేత్రద్వారఁ బెట్టి

వచ్చు? నటుగాన శేషుండు శ వచ్చు టుడిగె

ముదిసి ముప్పనఁ బెండ్లికై శ మొగము వెల్వఁ

దగవు గాదని రాఁడయ్యె శ తాతవేల్పు.

129

టీ. రాజ...బలంబునఁ - రాజు=విదర్భరాజయొక్క, ఒజ్జల=గురువులయొక్క, మంత్ర=మంత్రములయొక్క, రక్షౌబలంబునఁ =రక్షకత్వబలముచే, రాక్షసునకుఁ =నై బులికి, రాఁ =రాక, పొందుకాదు - అయ్యెఁ =పలనుపడకుండెను. అనఁగా నై బులి రాక్షసుడుకావున విదర్భరాజగురువులు వేదమంత్రములను జదువుచుండుటచే నాస్థలమునకు రా శక్తిగలవాఁడు కాకుండె ననిభావము. దమయంతితోడి నేత్రస్పర్థకతమునఁ =దమయంతి నేత్రములతో విరోధము కలదగుటచే, నిజవాహనము=తనవాహనమైనలేడి, రామిఁ =రాకుండుటచే,

గాలి=వాయువు, నిలిచె=రామానెను. అనఁగా లోకములో నెవ్వరును దమ శత్రువులయింటికి బోరు. అట్లే దమయంతి నేత్రములు లేళ్లను జయించినవి కావున తమకు శత్రువుగదమయంతి యున్నచోటికి లేళ్లవచ్చుట యసంభవము. అందుచే వాయువు తనవాహనము రాకపోవుటచే దానునువచ్చుట మానెనిభావము. కుబేరుఁడు, తనరూపు = తనసౌందర్యము, కైలాసపర్వణులు నఁ=కైలాసపర్వత మనునదమందు, చూచి, ప్రీడఁ=సిగ్గుచే, అనఁగా దమయంతిసౌందర్యమునకుఁ దనసౌందర్యము సరిపడకయుండుటచేఁ గలిగినసిగ్గుచే, ఇలు, వెడలఁడు-అయ్యె=బయలుదేఱఁదాయెను, ఈశానుఁడు, అర్ధనారీశ్వరుండుగుట=సగముశరీరము స్త్రీస్వరూపముగలవాఁడుగుటంబట్టి, సామేనియంకిలిఁ=సగము శరీరమునే కలిగియుంటిననెడి త్తోభముచే, చాఁగక ఉండెఁ=బయలు వెడలఁదాయెను. శంకరుఁ డర్ధనారీశ్వరుఁడుకాన తన సగమయిన పురుషశరీరముతోఁ బోవ నిష్ప్రపడకుండెను. తాఁ, అనఁగా శేషుఁ డనుట, విహించు ధాత్రి=మోయుచున్న భూమి, ఎద్దానఁ=ఏయాధారమునందు, పెట్టె వచ్చుఁ, అటుకానఁ=ఆ హేతువుచే, శేషుఁడు, వచ్చుట, ఉడిగె=మానెను, అనఁగా శేషుఁడు సంతతమును భూమిని మోయుచున్నాఁడు కాన నాభూమిని మోచు నట్టివాఁడు మఱియొకఁడు లేకపోవుటచే దానువచ్చుటమానెనుట. తాతివేల్పు =బ్రహ్మదేవుఁడు, మదిసి=ముసలివాఁడయి, ముప్పనఁ=చావసిద్ధముగ నున్నసమయంబున, పెండ్లికై, మొగము, వెల్పుఁ=బయలుదేట్టుటకు, తిగవు=న్యాయము, కాదు, అని, రాఁడు అయ్యెఁ = వచ్చుట మానెను. బ్రహ్మ పెద్ద కాలమునఁ పెండ్లిచేసికొనుట న్యాయముగాదని మానివేసెనని భావము.

తా. విదర్భరాజగురువులమంత్రబలముచే నైబులి రాలేకపోయెను. దమయంతి నేత్రములతో స్పర్శపడినరేడి రాకపోవుటచే వాయువు మానెను. కైలాసమనెడియద్దమందుఁ దనరూపుచూచుకొని సిగ్గుచేఁ గుబేరుఁడు రాఁదాయెను. అర్ధనారీశ్వరుఁడుగుటచే నీశ్వరుఁడురాలేదు. తా మోయుచున్నభూమిని మోయువాఁడు మఱియొకఁడు లేకపోవుటచే శేషుఁడు రాలేదు. మదుసలితనమునఁ పెండ్లియాడుట న్యాయము గాకపోవుటచే బ్రహ్మ రాలేదు. కాని తక్కిన దేవత లందఱును వచ్చి రనుట.

తే. ఇట్లు త్రైలోక్యవాసులు 3 నేగుడెంచి
రమ్యహోత్సవమునకు నశ్యవసరమునఁ
బ్రసవసాయక నారాచరపక్షజాల

మహితవాతూలతూలాయమాను లగుచు.

130

టీ. ఇట్లు = ఈరీతిగా, ఆయ్యవసరమునఁ = ఆసమయమందు, త్రైలోక్య
వాసులు = మూడులోకములందున్నవారందఱును, ప్రసవ... మానులు = ప్రసవ
సాయక = పుష్పములే బాణములుగాఁ గల మన్మథునియొక్క, నారాచ = బాణ
ములయొక్క, పక్ష = పక్షిలయొక్క, జాల = సమాహముయొక్క, మహిత =
గొప్పదయిన, వాతూల = పెనుగాలికి, తూలాయమానులు = దూదిపంటివారలు,
అనఁగా మదనునచే బీడితులయిన హృదయములు గలవారలై యని భాషము.
అగుచు, ఏగుడెంచి = వచ్చిరి.

తా. ఈవిధంబుగా నాసమయమున మూడులోకములందును నున్నవార
లాస్వయంవరమహోత్సవమునకు మదనబాణముల పక్షములగాలికి దూదిపంటి
వారలయి వచ్చిరి.

వ. అప్పుడు కనకమయరమ్యహర్ష్యనివేశంబులం గ్రథకై శిశా
ధీశ్వరుండు విడియింప నభినవాభ్యాగతు లగు మూడులో
కంబులరాజులును విడిసిరి. ఆ రాజసమాజంబు గుండిననగ
రంబునందుఁ బుండరీకాక్షుజరంగునందు భువనత్రయంబు
ను గుంభసంభవుహస్తాంభోరుహంబునందు సంభోధిచతు
ష్టయంబును బంచాక్షరియందుఁ బరమేశ్వరుండఁ నుంబో
లె నసంబాధం బై యుండె. నానావిచిత్రచిత్రంబు లగుపుర
భవనభిత్తిభాగంబులతోడి ప్రతిస్పర్థంబోలె నాకాశభాగం
బు మూర్ధాభిషిక్తమకుటరత్నప్రభాభారంబులచేతఁ గిమ్మ
రితం బయ్యె. అమృహోత్సవాడంబరం బవలోకింప నంబరం
బునఁ బీతాంబరత్ర్యంబులు చేవతాకదంబంబులు గొలు

వఁ గొల్వొండిరి. కందళితహృదయారవిందం బైననకసనంద
నాదియోగింద్రబృందంబును మందపాల, బక, దాల్భన్య,
రైభ్యక, భరద్వాజ, గౌతమ ప్రభృతిమహర్షి సందోహంబు
ను దగిననెలవుల నుండి విలోకించుచుండె. సముత్తంగమం
గళమృదుమృదంగనినాదభంగీతరంగితసంగీతప్రసంగంబు వి
బుధవారాంగనాజనంబు, నభోరంగంబునఁ బ్రవర్తించె
వెడియు.

131

టీ. ఆప్పడు=ఆసమయమున, కనక...నివేశంబులకొ-కనకమయ=బంగా
రుమయ మయిన, రమ్య= మనోహరములయిన, హర్ష్యనివేశంబులకొ=మేడల
యందు, క్రకృతకైకాధీశ్వరుండు=వివర్భరాజు, విడియింపకొ, అభినవాభ్యా
గతులు=క్రొత్తగావచ్చినవారలు, అగు మూఁడులోకంబుల రాజులును, విడిసిరి=
బసచేసిరి. ఆరాజసమాజంబు=ఆరాజులసమాహము, కుండిననగరంబునందుకొ,
పుండరీకాక్షుజతరంబునందుకొ=విష్ణుమూర్తి యువరంబునందు, భువనత్రయం
బును=మల్లోకంబులును, కుంభసంభవునాంతాంభోరుహంబునకొ=అగస్త్యమహా
మునిపద్మమువంటి చేతియందు, అంభోధిచతుష్టయంబును=నాల్గుసముద్రములును,
పంచాక్షరియందు=శివపంచాక్షరీమంత్రమునందు, పరమేశ్వరుండునుంబోలెకొ
=ఈశ్వరుండునుబోలె, అసంబాధంబై = శ్రమలేనిదై, లేక, సమృద్ధములేక
ఉండిరి. అనఁగాఁ గుండినపురము మూఁడులోకవాసులును స్వేచ్ఛగా నివసించు
టకుఁ జాలినంతవై కాల్యము గలదని భావము. నానావిచిత్రచిత్రంబులు=అనేకవి
ధములుగా నాశ్చర్యముగొలుపు పలుకపురంగులు గలవి, అగుపురభవభిత్తిభా
గంబులతోడి=అయినట్టిపట్టణమునందలియిండ్లగోడలతో, ప్రతిస్పర్థంబోలెకొ=
మచ్చరముచేతంబోలె, ఆకాశభాగంబు, మూర్ధా...భారంబులచేతకొ—మూర్ధా
భిషిక్తుల=రాజులయొక్క, మకుట=కిరీటములందలి, రత్నప్రభా=రత్నకాంత
లయొక్క, భారంబుచేకొ=సమాహముచే, కిచ్చిరితంబు=నానావర్ణములుగల
ది, అయ్యెకొ, అనఁగా గోడలు నవరత్నమయంబులు గావున నానావర్ణములు
గలవియైయుండె. రాజుల కిరీటములు గూడ నవరత్నమయంబులు గావునఁ

దత్తాంతులాకాశమును గప్పునప్పుడదియు నానావర్ణములు గలదియాయెను. ఆకాశమిట్లు నానావర్ణ మగుట గోడతో విశోధించుట చేతనని కవి యుత్పేక్షించెను. అచ్చుహోత్సవాడంబరంబుఁ = ఆగొప్పమహోత్సవమును, అహోకింపఁ = చూచుటను, అంబరంబుఁ = ఆకాశమునందు, పీతాంబరత్ర్యంబులు = విష్ణుమహేశ్వరులు, దేవతాకదంబంబులు = దేవతాసమూహములు, కొలువఁ = సేవించుచుండగా, కొల్పండిరి = సభ చేసిరి, కందళితహృదయారవింభంబు = సంతోషముచే మొలక రెత్తిన హృదయంబులు గలది, విరసక ససంపనాదియో గీంద్ర బృంహంబులు = అయిన సనకాదియోగీంద్రుల సమూహమున, చుంపపాల...సంహంబులు = చుంపపాలుడు, బహుడు, రైభృకుడు, భరద్వాజుడు, గౌతముడు, ప్రభృతి = మొదలుగాఁ గల, మహర్షి సంగంహంబులు = మునీశ్వర సమూహములున, తగిన నెలవులఁ, ఉండి, విహంకించుచుండెఁ = చూచుచుండెను, సముత్తంగ...ప్రసంగంబు-సముత్తంగ = అధికమయిన, మంగళ = శుభ ప్రదమైన, మృదు = ఇంచిన, లేక, శ్రావ్యమయిన, మృదంగసనాన = మద్దెల చప్పుడుయొక్క, భంగి = రచనలచే, తిరంగిత = నిండియున్న, సంగీతప్రసంగంబు = సంగీతగోష్ఠిని, విబుధవారాంగనాజనంబు = దేవతాస్త్రీసమూహములు అనిగా నచ్చరలనుట. సభోరంగంబుఁ = ఆకాశమనెడి నాట్యస్థలమునందు, ప్రవర్తించె.

చ. మగువలు భూమిపాలురకుఁ మాటికిమాటికి వైచుకుంచెల

న్నగసినమారుతౌఘములుఁ నిర్భర సౌరభ సంప్రదాయ మింపుగ నిడి వాసధూపములఁ బ్రోదియొనర్చుచు నిచ్చెనర్చనలో గగనమున న్నహోత్సవముఁ గన్గొన వచ్చిన దేవపంక్తికిన్.

టీ. మగువలు = స్త్రీలు, భూమిపాలురకుఁ = రాజులకు, మాటికిమాటికి, వైచుకుంచెలఁ = చామరములచే, ఎగసిన మారుతౌఘములు = వెడలుచున్న గాలి సమూహములు, నిర్భర...దాయము = నిర్భర = నిండయిన, సౌరభ = పరిమళము యొక్క, పరంపరను, ఇంపుగఁ = ఒప్పునట్లుగా, ఇడి, వాసధూపములఁ = పరిమళధూమములచే, ప్రోది ఒనర్చుచుఁ = వృద్ధిపొందించుచును, గగనము

వక్ష=అకాశమున, మహాత్మ్యము=అస్వయంవరమహాత్మ్యమును, కన్ధానన్, వచ్చినదేవపంక్తికిన్=వచ్చినదేవతలపంక్తికి, అర్చనల్=పూజలను, ఇచ్చెన్, అనఁగా రాజులకిచ్చిన పరిమళపుధూమములు, చామరములగాలులచే నాక సంఘనఁ జెదరుచున్నవని భావము.

తా. స్త్రీజనంబులు మాటిమాటికిని నృపాలకోటికి వీచుచున్న చామరము లగాలులు, నిండగు పరిమళము నిచ్చుచున్నవాసనార్థమగు ధూపములను బోపించుచు, నాస్వయంవరమునుజూడఁజేచివచ్చి యాకాశమున నిలిచియున్న దేవతలకుఁ బూజలు సలుపుచున్నది.

తే. అల్లనల్లన వీచె మంచాంతరములఁ

జంచదవనీంద్రచయచంద్రచందనాను

లేపనై పథ్యకుసుమమాలాపరాగ

గంధవహమైనచల్లనిగంధవహము.

133

టీ. మంచాంతరములన్=తల్పములమధ్యములందు, చంచల్...వహము-చంచల్=ప్రకాశించుచున్న, అవనీంద్రచయ = రాజసమూహములయొక్క, అనఁగా రాజులు పూజింపఁబడుచున్న యని భావము. చంద్ర=పచ్చకప్పురము, చందనానులేపన=మంచి గంధపు పూతలును, నైపథ్యకుసుమమాలా=అలంకారార్థము దాల్చిన పూలదండలయొక్క, పరాగ=ధూళి, లేక పుష్పాడియొక్క, గంధ=పరిమళమును, వహము=దాల్చినది, విచ చల్లని గంధవహము=అయినట్టి చల్లని వాయువులు, అల్లనల్లనన్=మెల్లమెల్లగా, వీచెన్=ప్రసరించెను.

తా. అప్పుడు రాజులు వసించిన తల్పంబులమధ్యభాగంబులందు, సకల రాజులను ధరించిన పచ్చకప్పురమును, మంచిగంధంబును, నలంకారార్థమయిన పూలదండలయొక్క పరాగగంధంబును వహించిన చల్లని వాయువులు మెల్లమెల్లగా వీచ నారంభించెను.

సీ. వె వె మహాశ్చర్యోపర్యుత్సృకంబులై

తనమీఁద నృపులనేత్రములు వ్రాల

సలినావునన్నిధి నక్షత్రములువ్రాలె

రాజులు దనమ్రోలఁ శీ బ్రభలఁ దొఱఁగ
 నఖిలలోకమనోజ్ఞ శీ యె యొప్పుతనమూర్తి
 చి త్రసంభవు నైన శీ సిగ్గుపఱుపఁ
 దనప్రాభవము దేవతాళోటి నైనను
 పాణిపద్మములు మోడ్వంగఁజేయ

తే. వలపు మిగులఁ బతింపరావరణయోగ్య
 రమ్యశృంగారకలితుఁడై శీ రాజవీధి
 నల్ల నతెంచి యొక్కసిగ్గుహాననంబు
 నధివసించెను నలుఁడు మారచాగ్రభూమి.

134

టీ. నలుఁడు, పైపై = మీఁదుమీఁదుగా, మహాశ్చర్యపర్యతుక్కుంబులై =
 ఆశ్చర్యముచే వేడుక పడుచున్నవయి, తనమీఁదకొ, నృపుల సేత్రములు, వ్రా
 లకొ = పడుమండఁగా, అనఁగా రాజులందఱను మిక్కిలి వేడుకయు నాశ్చర్య
 మను గలిగి, తన్నుఁ జూచుమండఁగా నని భావము. నలినా పునన్నిధికొ = నూ
 ర్యుని సన్నిధి నమందు, నక్షత్రములునోరెకొ, రాజులు, తనమ్రోల = తన
 యెదుట, ప్రభలకొ = కాంతులను దొఱఁగకొ = సోఁగొట్టుకొనుచుండఁగా, అనఁ
 గా సూర్యునిచేతి నక్షత్రములు కాంతివిహీనము లయినట్లు దనసన్నిధియందు
 రాజులందఱును గాంతివిహీను లగుచున్నారని భావము. అఖిలలోకమనోజ్ఞమై
 = సమస్తలోకములలోను మిక్కిలిసౌందర్యము కలదై, ఒప్పుతనమూర్తి = ప్రకా
 శించునట్టి తనయా కారము, చి త్రసంభవునైనకొ = మన్మథునినైనను, సిగ్గుపఱుపకొ
 = సిగ్గుపడునట్లు చేయుచుండఁగా, అనఁగా పలుని యాకారరేఖ సౌందర్యపం
 తుండని ప్రసిద్ధి కెక్కిన మన్మథునకుఁగూడ సిగ్గును గలిగించుచున్నదని భావము.
 తనప్రాభవము = తన సామర్థ్యము, దేవతాళోటి నైనకొ = దేవతాసమూహముల
 నైనను, పాణిపద్మములు, మోడ్వంగకొ చేయకొ = మోడ్చునట్లు చేయుచుం
 ఁడఁగా, అనఁగా దాను దేవతలచేతను గూడ నమస్కరింపఁదగిన సామర్థ్యము
 గలవాడని భావము. వలపు = కోరిక, మిగులఁగకొ = అతిశయించునట్లుగా, పతిం

వరా... కలితుడు—పతింపరా=కన్యకను, వరణ=పరించుటకు, యోగ్య=తగిన, రమ్య=మనోహరమైన, శృంగార=సౌందర్యముతో, కలితుడు=ఒప్పుచున్న వాడు, వి, రాజవీధిక్ = రాజమార్గమునండి, అల్లక్ = మెల్లగా, ఏతెంచి=పచ్చి, పంచాగ్రభూవిక్ = మంచలకు మొదటనున్న సౌదేశముందు, ఒక్క సింహాసనంబుక్ = ఒక సింహాసనమునందు, అగ్నినించెను=కూర్చుండెను.

తా. అంతట నలమహారాజు రాజులందఱును వేడుకపడి తిన్నఁ జూచుచుండఁగా, సూర్యుడొడుట నక్షత్రములవలెను దనయెరుట రాజులందఱును గాంతహీను లగుచుండ, తనసుందరాకారియు చున్న సునికఁగూడ సిగ్గు పుట్టించుచుండఁగా దేవతలక్షనను నమస్కరింపఁదగిన ప్రభుత్వము కలవాడై స్వయంవరోత్సవమునకుఁ దగిన వేషమును ధరించి, రాజవీధి నుండి మెల్లమెల్లన నేతెంచిపచ్చి యొక్క సింహాసనమునందుఁ గూర్చుండెను.

తే. కదిసి పరిపాటిమణిమంచరకములమీఁద

రాకుమారకు లై యున్న నాకవిభులు :

నలునిపైఁ దమకంబును నీ దెలియఁ జూచి

తారు నవ్వేళ నలరూపధారు లై రి.

135

టీ. కదిసి=స్వయంవరప్రదేశమునకు పచ్చి, పరిపాటిక్ = క్రమముగా, మణి మంచకములమీఁదక్ = రత్నమయములయిన మంచములమీఁద, రాకుమారుకు లయి, ఉన్న నాకవిభులు=ఇంద్రాదులు, నలునిపైక్ = నలరాజునందున్న, తమకంబును=దమయంతిమోహమును, తెలియఁజూచి=తెలిసికొనుట కిష్టపడి, తారు, అవ్వేళక్, నలరూపధారులు=నలరూపములను ధరించినవారలు, విరి=అనఁగాఁ దామును నలరూపములను దాల్చినచో నలునిపప్ప నొరునిఁ బెండ్లియాడసనియున్న దమయంతి మోహముచేఁ దమలో నెవరినైనను జూచినలునిగాభావించి వరించు నేమోయని తెలిసికొనుటకు నలరూపధారులై రని భావము.

తా. స్వయంవరస్థలమందుఁ గ్రమముగా రత్నఖట్వములపై రాకుమారులుగా నున్నయింద్రాదులు దమయంతికి నలునిపై నున్నతమకమును జూచి తామునలరూపములు దాల్చినచో వరించు నేమో యనుతలంపున నలరూపధారులై రి.

ఉ. ఈసకలంబునం గలమహీపతివర్గము నున్న నుండనీ
యాసభ యొప్పెనట్లు నిమగ్నాధిపుచేతఁ జతుర్దిగీశిచే
వాసవలోకదివ్యవనరవాటిక సర్వనగాఢ్య యయ్యును
ద్భాసితలక్ష్మీ నొందునకరదా యలకల్పకపంచకంబుచేన్.

టీ. ఈసకలంబునఁ, కలమహీపతివర్గము=ఉన్నరాజులసమూహము, ఉ
న్నఁ ఉండనీ=ఉండిననుండుఁగాక, ఆసభ, అట్లు, నిమగ్నాధిపుచేతఁ=నలుని
చేతను, చతుర్దిగీశిచేఁ=నల్వరుదిక్పాలురచేతను, ఒప్పెన్=ప్రకాశించెను,
వాసవలోకదివ్య వనవాటిక=స్వర్గలోకములోనున్న వనవనము, సర్వనగాఢ్య
యయ్యున్=అన్నివృక్షములతోనుండియున్న దయ్యును, ఉద్భాసితలక్ష్మీఁ=
అధికమయినకాంతిని, అలకల్పకపంచకంబుచేఁ=ఆయయిదింట్లకల్పవృక్షముల
చేతనే, ఒందున్ కదా=పొందునుగదా.

తా. సందనవన మనేకవృక్షములతోనిండినను గల్పవృక్షములచేతనే యధిక
కాంతిని జెందుచున్నట్లు లాసభ సమస్తరాజులతో నిండినను కేవలము నలుని
చేతను, నింబాదులచేతను మాత్రమే ప్రకాశించెను.

వ. ఇవ్విధంబున సుమేరుభూధరకూటసన్నిభంబు లగుహాటకమం
చకంబులమీఁదఁ గర్కశటక వాసుకీప్రభృతు లగుపాతాళ
భువనవాసులును మేధాతిథిప్రధాను లగువసుధాలోకవాస్త
వ్యులును బాక శాసనపరేతరాజముఖ్యు లగుత్రివిష్టపవీలయు
లును నుభోపవిష్టులై యుండుటఁ గనుంగొని సంతృప్తాం
తరంగుండై భీమభూపతి తనడెందంబులోన నీయున్నయంద
ఱు బృందారకసంక్రీరనీయచరిత్రులు వీరికులశీలవృత్తివిభవం
బు లెఱింగి వర్ణించి దమయంతికిఁ జూపి చెప్పం ద్రైలోక్య
జనని నిత్యప్రగల్భవాచాల భగవతీదేవి దక్కం దక్కినవారు
నేర రని విచారించి యమృతహాదేవి నిట్లని ప్రస్తుతించె. 137

టీ. ఇవ్విధంబునఁ, సుమేరుభూధరకూటసన్నిభంబులు=మేరుపుపర్వత

ముయొక్క శృంగంబులతోఁ బోలుమన్నవి, అగుహాటకమంచంబులమీదఁ =
 అయినట్టిబంగారుమంచములందు, కర్కోటక వాసుకి ప్రభృతులు = కర్కో-
 టకుఁడువాసుకి మొదలగువారు, అగుపాతాళభువనవాసులును = అయినట్టిపాతా-
 లలోకవాసులును, మేధాతిథిప్రధానులు = మేధాతిథి మొదలగువారు, అగువసు-
 ధాలోకవాస్తవ్యులును, పాకశాసనపరేతరాజముఖులు = ఇంద్రయమాములు,
 అగుత్రివిష్టపనిలయులును = అయినట్టిస్వర్గలోకవాసులును, సుఖోపవిష్టులై =
 సుఖముగాఁగూర్చుండినవారయి, ఉండుటఁ, కనుంగొని, సంతృప్తులైతరం-
 గుండై = సంతోషించినమనస్సుకలవాడై, భీమభూపతి, తన డెంపంబులోనఁ,
 ఈయున్నయంపమును, బృందారకసంకీర్తనీయచరిత్రులు = దేవతలచే నుతింపఁ
 దగినప్రవర్తనలుకలవారు, వీరికులశీలవృత్తవిభవంబులు = వీరియొక్క వింశంబు-
 లును సత్ప్రసన్నములును, చరిత్రమును, సంపదలను, ఎఱింగి, విల్లించి, దమ-
 యంతికి, చూపి, చెప్పఁ = చెప్పటకు, త్రైలోక్యజనని = మూఁడులోకముల
 కుఁడల్లియు, నిత్యప్రకల్పవాచాల = ఎల్లప్పుడును ప్రకల్పవాక్కులుగలదియు, భగ-
 వతి దేవి = సరస్వతీదేవి, తక్కి = విడిచి, తక్కినవారు, నేరరు, అనివిచా-
 రించి = ఆలోచించి, అమృతదేవి = ఆసరస్వతిని, ఇట్లు, అని, ప్రస్తుతించె =
 పాగఁడను.

దండకము - జయజయ జనయితి ! కల్యాణసంధాత్రి ! గాఢర్వ
 విద్యాకళాకణనాళాం త్రివేదీవళీం సారసాహిత్యసాహిత్య
 నిర్వర్తితప్రోల్లసద్భ్రుకరజ్జా మనేకాభిచారక్రియాశోమ
 ధూమావళీమేచకాధర్వశామ్నాయోమావళీం కల్పశిక్షా
 క్షరాకల్పసాక్షాచ్ఛరితాం నిరుక్తవియోక్తిం భుజద్వంద్వ
 తామన్నవానేన సంశోభితాం ఛందసాజాతివృత్తప్రభేదప్రభి-
 న్నేనవిద్యామయూత్వాం భజే. భగవతిగుణద్వీర్షభాప్రాదృ-
 వాం సంతతిం సందధానం మహాశబ్దనిష్పాదకవ్యాక్రియాశా-
 స్త్రైకాఞ్చీకలాపం కటీమణ్డలే బిభృతీం జ్యోతిషాహారదణ్డేన

తారోదయస్ఫుర్తివిద్యోతమానేన విభ్రాజితామాత్మపక్షా
 మరాగాన్వితాభ్యా ముభాభ్యాంచ పూర్వోత్తరాభ్యాం మ
 హాదర్శనాభ్యాం ప్రతిష్ఠాపితోష్ణప్రవాళాం పరబ్రహ్మకర్తృభవే
 దప్రభేదాద్విధాయస్వధాద్వింశరీరం ప్రతిష్ఠాం పరాంప్రాప్త
 యాచామమిమాంసయా మాంసలేనోరుయుక్తేన సమ్యక్స
 రాచ్ఛాదనం లాలయంతీ ముహూః పత్రదానే గుణాన్విత
 పూగానకృత్తణ్డనభౌగ్నిమాఢౌకమానేన దంతాత్మనాతర్కశా
 స్త్రేణ మమవ్యభిఖ్యాం ముఖే ఖ్యాపయంతీ ధ్రువం దేవి
 వస్తేతమాం త్యామహం. ద్రుహిణగృహిణీమత్స్యపద్మాది
 సంలక్ష్మితం పాణివద్గం త్వదీయం పురాణమ్, శిరస్తావకం ని
 ర్మలం ధర్మశాస్త్రమ్, దలాభ్యాం భ్రువావైరాంక్రియామ
 స్త్యరాజస్య, త్వద్విస్తునాచిత్రకం ఫాలభాగే తదర్థేస్తునా తే
 విరిశ్చ ర్విపశ్చేకలక్వాణచాపం ప్రణిన్యేస్వయమ్. భవతు
 మమశుభం భారతి! త్వత్ప్రసాదాదసాధారణా త్సత్కృ
 పాధారిభూతం ప్రభూతిమ్. నమ స్సోమసిద్ధాస్తకాంతాననా
 యై నమ శ్శూన్యవాదాత్తమధ్యాన్వితాయై సువిజ్ఞానసామ
 స్త్యహృత్పక్షజాయై నమస్తేస్తు సాకారతాసిద్ధిభూమ్నై న
 మస్తేస్తు కైవల్యకల్యాణసీమ్నై నమ స్సర్వగీర్వాణమాడా
 మణిశ్రేణిశోణప్రభాజాలబాలాతపస్తేరసాదామ్బుజాయై, న
 మస్తేశరణ్యై నమస్తే వశేణ్యై నమ శ్శర్కరాయై నమ శ్శా
 శ్వతాయై నమో విశ్రుతాయై నమ శ్శరదాయై నమ శ్శా
 రదాయై నమస్తే నమస్తే నమః.

138

టీ. కల్యాణసంధాత్రి=మంగళములను గలిగించునట్టి, జనయత్రి=ఓత్తిల్లి!
 జయజయ = పర్యోత్కర్షణతోఁ బ్రవర్తిల్లెదవుగాక, గాంధర్వ...నాళాం -

గాంధర్వవిద్యాకళా=నంగీతకాస్త్రమనెడి, కంఠనాళాం=మెడగలిగినట్టియు,
 త్రివేదీవలీం=ఋగ్యజుస్సామవేదములనెడి, ఐలీం=ఐశులుగలట్టియు, అనఁగా
 మదరరేఖలనుట, ఉదరమందు మూడురేఖలుండుట భాగ్యసూచకమని సాము
 ద్రికప్రసిద్ధము. సార...తరంగాం - సార=శ్రేష్ఠమయిన, సాహిత్యం=శబ్దార్థ
 ములకూడికయొక్క, సాహిత్యం=తృప్తిచే, నిర్వర్తితం=సమకూర్పబడు, ప్రో
 ల్లసత్=మిక్కిలిప్రకాశించు, దృక్ తరంగాం=తరంగములనంటిచూపులుగలట్టి
 యు, అనఁగాసరస్వతికిశబ్దార్థములే సేత్రములని భావము. అనేక...వలీం -
 అనేక=పలువిధములయిన, అభిచారక్రియా=హింసాకూపకమగు క్రియలనిమి
 త్రమయిన, హోమ=అహుతిచేయుటవలనఁగలిగిన, సూమావళి=పాగలపంక్తి
 చేత, మేచక=నల్లనైన, అధర్వణామ్నయ=అధర్వవేదమనెడి, గోమావలీం=
 నూఁగారుగలట్టియు, అధర్వవేదోక్తములగు నభిచారహోనామలవలనఁగలుగు
 భూమిపంక్తిచే నల్లనైన యధర్వవేదమనునూఁగారుగలవనుట. కల్ప...చరి
 త్రాం - కల్పం=కల్పసూత్రములును, శిక్షా=శిక్షాగ్రంథమును, అక్షరం=కాశ్వత
 మైన, ఆకల్పం=అలంకారములునుగాను, సాక్షాచ్ఛ్చరిత్రాం=స్వీయచరిత్రమును
 గలట్టియు, అనఁగాసరస్వతికిఁ గల్పసూత్రములు భూషణములు, శిక్షాగ్రంథ
 ముతనచరిత్రమును దెలుపుచున్నదియు నగుచున్నవని భావము. నిరుక్తిప్రియో
 క్తిం=వేదార్థమును నిర్వచనముచేసెడి నిరుక్తిగ్రంథమనెడి, ప్రియోక్తిం=సర
 సాలాపములుగలదియు అనఁగా నిరుక్తి సరస్వతికి మాటలగుమ్మల పని
 భావము. భుజవ్యంధృతాం=బాహువ్యయభావమును, అశ్నువానేన=పొందినది
 యు, జాతివృత్త...భిన్నేన-జాతివృత్తం=జాతులు-వృత్తములు-నాఁబడుప్రభే
 దభేదముచే, ప్రభిన్నేన=భేదముపొందియున్న, ఛందసా=ఛందశ్శాస్త్రము
 చే, సంశోభితాం=ప్రకాశించుచున్నట్టియు, అనఁగా జాతివృత్తములభేద
 ముచే రెండువిధములయిన ఛందశ్శాస్త్రము సరస్వతికి భుజములగుచున్నవని
 భావము. విద్యామయీం=విద్యాస్వరూపురాలవగు, త్వం=నిన్నను, భజే=
 నేవించుచున్నాను. భగవతి = ఓభగవంతురాలా! గుణదీర్ఘభావోద్భవాం-
 గుణ = పట్టిసూత్రముయొక్క, దీర్ఘభావం=దీర్ఘమువలన, ఉద్భవాం=పుట్టి

నదియు, వ్యాకరణపక్షమందు, గుణ...ఉద్భవాం-గుణ=గుణములు, దీర్ఘ=దీర్ఘములు, భావ=భావప్రత్యయములు మొదలగువానివలన, ఉద్భవాం=కల్పన, సంకల్పం=సమాహమును, అనగా శబ్దజాలముననుట, సంపదానం = ధరించుచున్నట్టియు, మహా...కలాపం-మహాత్ = గొప్పమైన, లేక, అనేకములయిన, శబ్ద=శబ్దజాలమును, నిష్పాదక=పుట్టించుచున్న, వ్యాకరణశాస్త్ర)=వ్యాకరణశాస్త్ర మనెడి, కాంచీకలాపం=మొలత్రాటిక, కట్టించడలే=మొలయందు, బిభ్రతీం=ధరించుచున్నట్టియు, అనగా వ్యాకరణవాగ్దేశ మొలత్రాడగుచున్న గని భావము. తార...మానేన-తార=నక్షత్రములయొక్క, ఉదయ=ఉదయించుటలనుబట్టి, స్ఫూర్తి=శుభాశుభఫల కథనముచే, విద్యోతమానేన=ప్రద్యమయిన, హరపక్షమందు, తార...మానేన-తార=మధ్యమణియొక్క, ఉదయస్ఫూర్తి=కాంక్ష్యతిశయముచే, విద్యోతమానేన=ప్రకాశించుచున్నదియు, జ్యోతిషా=జ్యోతిశాస్త్ర మనెడి, హరపక్షం=ముత్యాల హరముచే, విభౌజితాం = ప్రకాశించుచున్నదియు, అక్షపక్షమనగానివి తాభ్యాం = తనపక్షమం దభినివేశముతోఁ గూడికొన్నట్టియు అనగా వాది ప్రతివాదులు తాము వాదించునదియె యుచితమైనదని యభివేశముతోఁ గూడికొనుచుందురని భావము. ఓష్ఠపక్షమందు-ఆస్తి=తమయొక్క, పక్ష=పార్శ్వములందు, అనురాగ=ఎఱుంగదనముచే, అన్వితాభ్యాం = కూడికొన్నవియు, ఉభాభ్యాం=రెండయిన, పూర్వోత్తరాభ్యాం = పూర్వపక్షము-ఉత్తరపక్షము- అనెడి, మహదర్పనాభ్యాం=మహాశాస్త్రములచేత, ప్రతిష్ఠా...ప్రవాళాం-ప్రతిష్ఠాపిత = స్థాపన చేయఁబడుచున్న, ఓష్ఠప్రవాళాం=చిగురువంటి పెదవులు గలిగినట్టియు అనగాఁ బూర్వపక్షోత్తరపక్షము లామెపెదవు లగుచున్నవని భావము. పర...భేదాత్-పరబ్రహ్మోగ్ధ = పరబ్రహ్మమునమాత్రోపేక్ష చెప్పుచున్నట్టియు, కర్తార్థ=కర్తకలాపమే ప్రయోజనము గలట్టియు, పేద=పేదములయొక్క, ప్రభేదాత్ = భేదమువలన, స్పం=స్పృక్యమైన, శరీరం=దేహమును, ద్విధా=రెండువిధములుగా, విధాన్=చేసి, అనగా జ్ఞానకాండకర్త కాండములను దెలుపుపేదములయొక్క భేదముచే మీమాంసయుఁ బూ

ర్వమిమాంసయనియు సుత్తరమిమాంసయనియు రెండువిధము లైనదని భావము. పరాం=గొప్పవగు, ప్రతిష్ఠాం=స్థితిని, ప్రాప్తయా=పొందిన, చారుమిమాంసయా=ఓప్పుచున్న మిమాంసయనెడి, మాంసలేన=బలిసిన, ఊరుయుగ్మేన=రెండుతోడలచేతను, సమ్యక్ష్పరాచ్ఛాదనం - సమ్యక్=లెస్సగా, పర=ఉత్కృష్టమైన, ఆచ్ఛాదనం=ఎత్త్రమును=మిమాంసపక్షమందు - సమ్యక్...దనం=లెస్సగా పరులను దిరస్కరించుటను ననియర్థము, లాలయంతీం = అంగీకరించుచున్నట్టియు, అనఁగాఁ బూర్వమిమాంసోత్తరమిమాంసలు సరస్వతికిఁ బొడవై విలసిల్లుచున్నవని భావము. ముహూః = మాటిమాటికి, పత్రదానే=పత్ర=పౌతిష్ఠాసపత్రముయొక్క, దానే=ఖండించుటయందును, గుణా...మానేన=గుణాన్విత = గుణవంతులయొక్క, అనఁగాఁ బండితులయొక్క యనుట, పూగ=బృందమును, ఆసక్యత్ = అనేకపర్యాయములు, ఖండన=ఖండించుటయందలి, ప్రాశ్నిమ=నైపుణ్యముచే, ఆధౌకమానేన=ప్రవర్తించుచున్న, చంపపక్షమందును, గుణా...మానేన=గుణ = కషాయాదిగుణములచే, అన్విత=కూడికొన్న, పూగ=పోకచెక్కను, ఆసక్యత్ = మాటిమాటికిని, ఖండన=ఖండించుటయందలి, పౌశ్ని=నేర్చుచే, ఆధౌకమానేన=వర్తించుచున్న, దంతాత్తనా = దంతరూపమయిన, తర్కశాస్త్రీణ = తర్కశాస్త్రముచే, కామః=అపార్వాన్యమయిన, అభిఖ్యాం=కాంతిని, ముఖే=ముఖమందు, ఖ్యాపయంతీం=ప్రకటించేయుచున్నట్టియు, అనఁగాఁ బౌతివాదుల పౌతిష్ఠాసపత్రమును సంపత్సమాహమును వాదముచే నిరాకరించుటయందు సేర్పగల తర్కశాస్త్రము నాగవల్లీపర్వములను పోకచెక్కలను ఖండించుటయందు సమర్థములయినవంతము లగుచున్నవని భావము. త్వాం=నిన్నును, ధ్రువం=నిశ్చయముగా, పందేతమాం=నమస్కరించుచున్నాను, ద్రుహిణ గృహిణి=బ్రహ్మ భార్యవగు సరస్వతీ, మత్స్య...లక్ష్మితం=మత్స్య=మత్స్యపురాణము, పద్మ=పద్మపురాణము, ఆది=మొదలగువానిచే, సంలక్ష్మితం = కూడికొని యున్నదియు, హస్తపక్షమందు - మత్స్య...లక్ష్మితం=మత్స్యరేఖ, పద్మరేఖ మొదలగువానిచే నొప్పుచున్నదియు, పురాణం=పురాణములను, త్వదీయం = నీసం

బంధ మయిన, పాణిపద్మం = హస్తపద్మమును, నిర్మలం = దోషరహితమైన, ధర్మశాస్త్రము, తావకం, శిరః=నీశిరస్సు, ఓంక్రియామంత్రరాజస్య = ఓంకారమంత్రరాజముయొక్క, దలాభ్యాం=దళములచేతను, భ్రువౌ=కనుబొమలను, తద్బిందునా = ఆ ఓంకారములోనున్న, బిందువుచేత, ఫాలభాగే = నుడుటియందు, చిత్రకం=బొట్టును, తదర్థేందునా=ఆయోంకారములోనున్న యర్థచంద్రరేఖచేత, విపంచీ కలక్వాణచాపం = వీణియవలెనే యవ్యక్తమధురధ్వనులను జేయుచాపమునుగాను, విరించి=బ్రచ్చ, తే=నీకు, స్వయం=స్వయముగా, ప్రణీ=నిర్మించెను. భారతి, అసాధారణాత్ = గొప్పదయిన, త్వత్ప్రసాద = నీయనుగ్రహమువలన, సత్కృపాధార భూతం=మంచిదయకుఁ గారణభూత మైనదియు, ప్రభూతం=గొప్పదయిన, శుభం=మంగళము, భవతు=అగుఁగాక, 'సోమ...ననార్యై, సోమసిద్ధాంత=చంద్రసిద్ధాంతమనెడి, కాంత=మనోహరమైన, ఆననార్యై=ముఖముగలనీకు, నమః = నమస్కారము, శూన్య...తార్యై-శూన్యవాద=నాస్తికవాదమే, ఆత్మ=రూపముగాఁగల, మధ్య=నడుముతో, అన్వితార్యై=కూడిన నీకు, నమః=నమస్కారము, అనగాఁ గృశించిన యుదరముగలదని భావము, సువిజ్ఞాన...జార్యై-సువిజ్ఞాన=నిరాకారజ్ఞానముయొక్క, సామస్త్య=సంపూర్ణతయే, హృత్పంకజార్యై=హృదయపద్మముగల, తే=నీకు, నమః=నమస్కారము. సాకారతా సిద్ధిభూమే=సాకారతా=సాత్రాంతికమతముయొక్క, సిద్ధి=ఫలమునకు, భూమే=స్థానభూతమైన, సాత్రాంతికుండనువాఁడు, నీలవీతాదిజ్ఞాములయొక్క ఐక్యమే ముక్తియని చెప్పెను. అట్టిమతమున నీవే స్థానమవనిభావము. తే, నమః= నమస్కారము, కైవల్యకల్యాణసీమే=మోక్షమనెడి కల్యాణమునకు, సీమే=నిలయమవయిననీకు, నమః, సర్వ...జార్యై-సర్వ=సమస్తమైన, గీర్వాణ=జేవతలయొక్క, చూడామణి = శిరోరత్నములయొక్క, శ్రేణి= పంక్తులచే, శోణ = ఎఱ్ఱని, ప్రభావాల=కాంతిసమూహ మనెడి, బాలాతప=సూర్యకాంతిచే, ప్రేర=వికసించిన, పాదాంబుజార్యై=పాదపద్మములు గలనీకు, నమః, శరణైర్వ=రక్షకురాల ఁగు నీకు, నమః, వరణైర్వ=శ్రేష్ఠురాలవగు నీకు, నమః, శర్మదార్యై=

సుఖమునిచ్చు నీకు, నమః, శాశ్వతాయై=స్థిరముగా నుండెడి నీకు, నమః, విశ్రుతాయై=ప్రసిద్ధురాలవగు నీకు నమః, శారదాయై=శారదవయిన, తే=నీకు, నమః=నమస్కారము.

వ. అని ప్రస్తుతించిన.

139

మ. జగతీనాథునియుండటన్నిలిచె సాశ్చర్యార్థముంబొందియా
జగదేశ స్తననీయశారద శరశ్చంద్రదాతసాలోకము
న్నగవుండేటయు దివ్యదేహరుచియు శసమేళనం బొంది చె
ల్వగుచుండె గరుణాపరాయణత సాయ్యాస్థానమధ్యంబునన్.

టీ. అస్థ్యాస్థానమధ్యంబునన్ = ఆసభామధ్యమున, ఆ...నీయ=లోకము లో యుక్తయుగా నుతింపఁదగిన, శారద=సరస్వతి, శరత్...కమున్-శరత్ = శరత్కాలసంబంధమైన, చంద్రదాతప=వెన్నెలవంటి, ఆలోకమున్ = ప్రకాశము వంటి ప్రకాశము గల, నగవుండేటయు = తేట యైనవపుడు, దివ్యదేహరుచి యున్ = మనోహరమైన దేహకాంతియును, సమేళనంబు, ఒంది=మిశ్రమయి, చెల్వు=అందము, అగుచుండె=కులుకుచుండఁగా, కరుణాపరాయణతన్ = దయాధీనురాలగుటచే, జగతీనాథునియుండటన్ = భీమరాజు చెంగట, సాశ్చర్యార్థమున్, పొంది=ప్రత్యక్షమై, నిలిచెన్, అనఁగా సరస్వతి ప్రత్యక్షమాయెనని భావము.

తా. లోకమునకంతకును గొనియాడఁదగిన యాసరస్వతి, శరత్కాలచంద్రికవలె బ్రకాశించుచున్న మందహాసమును, దేహకాంతియును మేళనము చెంది ప్రకాశించుచుండఁగా నాసభలో భీమరాజునెదుట ప్రత్యక్షమైలిచెను.

శా. లాటీచి త్తసరోమరాళ కుకురీలావణ్యలోలాత్త క

ల్లాటీన్మత్తకళావిలోకనసమారంభప్రియంభావుకా

భాటీనేత్రచకోరచంద్ర మగధీశుష్పస్త్ర చోళీకుచా

ఘటస్థాపితమన్నభాంకకుహళీగాధాంకచాళిప్రియా. 141

టీ. లాటీ...మరాళ-లాటీ=లాటదేశ స్త్రీల, చిత్త=మనస్సునని సహజము

సరస్సునకు, మరాళ=హంసమువంటివాడా! కుకురీ...లాత్త—కుకురీ=కుకురదేశ
 స్త్రీల, లావణ్య=సౌందర్యమందు, లోల.= ఆసక్తమగు, ఆత్మ=మనస్సు గల
 వాడా! కర్ణాటీ...భావుకా=కర్ణాటీ=కర్ణాటస్త్రీల, నృత్తకళా=నాట్యచా
 తుర్యమును, విలోకన=చూచువిషయమయి, సమారంభ=త్వరపడుటయందు,
 ప్రియంభావుకా = ఇష్టపడుచున్నవాడా! భోటీ...చంద్ర—భోటీ=భోట
 దేశ స్త్రీల, సేత్ర=కన్నుల సెడి, చకోర=చకోరపక్షులకు, చంద్ర=చంద్రునివంటి
 వాడా! మగధీపుష్పస్త్రీ = మగధదేశ స్త్రీలకు మన్నననివంటివాడా!
 చోళీ...మన్మథాంక—చోళీ=చోళదేశ స్త్రీలయొక్క, కుచ = స్తనములయొ
 క్క, ఆఘాట ప్రదేశమునందు, స్థాపిత=ఉంపబడిన, మన్మథాంక=మదనచి
 హ్నులుగలవాడా! కుహళీ...క్రియా—కుహళీ = కుహళదేశ స్త్రీలయొక్క,
 గాఢ=బిగువయిన, అంకిపాళి=కాగిలించితయందు, ప్రియా=ఇష్టముకలవాడా!
 స్వప్తము.

క. మందారమంజరీమక

రందసుధామాధురీధురీరాధుర్యవచ

సందర్భరూప రేఖా

కందర్పా! సాంధ్యరాజగజపంచాస్యా!

142

టీ. మందార...సందర్భ—మందార=మందారపుష్పములయొక్క, మం
 జరీ=గుత్తులయొక్క, మకరందసుధా = అమృతతుల్యమయిన మకరందము
 యొక్క, మాధురీ=తియ్యదనముయొక్క, ధురాధుర్య=బరువును మోయు
 చున్న, పంచసందర్భ=వాక్సందర్భము కలవాడా! అనగా సమృతతుల్యము
 లయినవాక్కులుగలవాడా! రూపరేఖాకందర్పా=సౌందర్యరేఖకు మన్మథుని
 వంటివాడా! సాంధ్య...పంచాస్యా—సాంధ్యరాజ=సాంధ్యదేశపురాజునెడి,
 గజ=వీరుగునకు, పంచాస్యా=సింహమువంటివాడా!

తా. స్వప్తము.

మాలిని. హరిచరణసరోజభ్యాననిష్ఠాగరిష్ఠా

• ధరణిధరధిధీర్ధాధ్యక్షతావర్యవీర్యా

తరుణకమలనేత్రా తల్లమాంబాసుపుత్రా

విరహితమదశంకా వీరనారాయణాంకా !

148

టీ. హరి...గరిష్ఠా—హరి=విష్ణుమూర్తి యొక్క, చరణసరోజ=పాదపద్మములను, ధ్యాన=సంస్కరించుటయందలి, నిష్ఠా=నియమముచే, గరిష్ఠా=శ్రేష్ఠుడయినవాడా! ధరణి...వర్యా—ధరణి = భూమియొక్క, భర = బరువును, దిగ్భిర్వా=ధరింపఁదలంపుచే, అధఃకృత=క్రిందుగాఁజేయఁబడిన, అహోర్యవిర్యా=మేరుపర్వతముగలవాడా! తరుణకమలనేత్రా=లేతతామరవంటికన్నులుగలవాడా! తల్లమాంబాసుపుత్రా=తల్లమాంబాదేవియొక్కకుమారుడా! విరహితమదశంకా=లేనిగర్వసందేహముగలవాడా! అనగా నితనికిఁ గర్వముగలవాయనుశంకకుఁగూడ నవకాశములేనివాడా! వీరనారాయణాంకా = వీరవారాయణుఁ డనుబిరుదము గలవాడా!

గద్యము. ఇది శ్రీమత్కమలనాభపాత్ర మారయామూత్యపుత్ర సకలవిద్యాసనాథ శ్రీనాథభట్టప్రణీతం బైనశృంగారనైషధంబునందుఁ జతుర్థాశ్వాసము.

శ్రీరఘు.

శృంగారనైషధము

పంచమాశ్వాసము.

పాదాంభోరుహసం

సాపితమణిమకుటకటకరృషశరృషశనినదా

టోపవికంపితవిమత

తైచాలకులాంతరంగమామిడిసింగా.

1

టీ. శ్రీపాద...తరంగ-శ్రీ=శోభాయుక్తములయిన, పాదాంభోరుహ=పాదపద్మములందు, సంసాసిత=ఉంపబడిన, మణిమకుట=రత్నకిరీటుయొక్కయు, కటక=కడియములయొక్కయు, రృషశరృషశనినద=రృషశరృషశధ్వనులయొక్క, అటోప=అతిశయముచేత, వికంపిత=విశేషముగాఁ జలింపఁజేయఁబడుచున్న, విమతతైచాల=శత్రురాజులయొక్క, కుల=సమూహముయొక్క, అంతరంగ=మనస్సులుకలవాఁడా!మామిడిసింగా!అనఁగా సామంతప్రభువులువచ్చి మామిడిసింగనపాదపద్మములను దమకిరీటుములును జేతికడియములును దాఁకునట్లు చేయుచు నమస్కరింపఁగా రత్నమయములయినవానియొక్కధ్వనులు విని శత్రువులు మిగులభయపడుచున్నారనుట. ఈచెప్పటచే మామిడిసింగనమంత్రి సమస్తసామంతులచేతను నమస్కరింపఁబడుచుండె ననియు, శత్రువులకు భయము కలిగించుచున్నాఁడనియు భావము.

తా. స్పష్టము.

వ. అవధరింపుము.

2

తే. అట్లు సాక్షాత్కరించిన యఖిలజనని

భారతీదేవిఁ జూచి భూపాలకుండు

నమ్రహాస్థానమున నున్న యఖిలజనులుఁ

జేతు రెత్తి ప్రణామముల్ చేసి రర్థి.

3

టీ. అట్లు = అరీతిగా, సాక్షాత్కరించిన యఖిలజనని = ప్రత్యక్షమయినలోకములతల్లిని, భారతీదేవి = సరస్వతీదేవిని, చూచి, భూపాలకుండు = ఆభీమరాజును, అమ్రహాస్థానమున = ఆగొప్పసభయందు, ఉన్న యఖిలజనులు = ఉన్నట్టి జనబందఱును, అర్థి = ప్రీతిచే, చేతులు, ఎత్తి, ప్రణామముల్ = నమస్కారములు, చేసిరి.

తా. సరస్వతీదేవి యట్లు ప్రత్యక్షమగుచుండుటను జూచి యాసభయందున్న వారందఱును, భీమరాజును, లేచి చేతురెత్తి సంతసముతో నమస్కరించిరి.

వ. అప్పుడు భోజరాజు తత్కాలవేద్యంబు లగు శకునస్వరాదుల

యానుకూల్యం బెఱింగి నిజతనూజ నమ్రహాదేవికి నప్పగించు

వారి డై యంతఃపురపరిచారికాజనంబుల నియోగించిన. 4

టీ. అప్పుడు = ఆసమయమందు, భోజరాజు = విదర్భరాజు, తత్కాలవేద్యంబులు = ఆకాలమందుఁ దెలియఁదగినవి, అగు శకునస్వరాదుల యానుకూల్యంబు = అగు = ఆయిన, శకున = శుభనిమిత్తములయొక్కయు, స్వరాదుల = ధ్వనులయొక్కయు, ఆనుకూల్యంబు = అనుకూలత్వమును, ఎఱింగి = తెలిసికొని, నిజతనూజ = తనకమారికను, అమ్రహాదేవికి = ఆసరస్వతీదేవికి, అప్పగించువారి డై = అప్పగింపఁదలంపుగలవారి డై, అంతఃపురపరిచారికాజనంబుల్ = అంతఃపురమందుండు దాసీజనును, నియోగించిన = ఆజ్ఞాపింపఁగా, అని వైపర్యముతో నన్వయము.

సీ. అఖిలదిగ్దేశరాజాకర్షణక్రియా

మహనీయతరసిద్ధిమంత్రవిద్య
యాకారరేఖాసరమభ్యుత్థితానన్య
సాధారణాశ్చర్యజలధివేల
నేపథ్యహీరప్రభాపూరనిర్మల
వాణిబింబితనిజస్వచ్ఛకాంతి
సంకల్పభవదూతసదృశకర్ణాకల్ప
కల్హరసౌగంధాగతమదాళి

తే. బహువిరోధిమణిప్రభాపల్లవాగ్ర
మల్లసంగ్రామఖురళికాశమండలాయ
మాననానాపరిష్కారమహితగాత్రి
మనుజపతిపుత్రి యాస్థానమునకు వచ్చె.

5

టీ. అఖిల...విద్య-అఖిల=సమస్తమయినది, దిక్=దిక్కులందుఁగల, దేశ=దేశములందున్న, రాజ=రాజులను, ఆకర్షణ=సమీపమునకుఁ గొనితెచ్చుటయనెడి, క్రియా=పనికి, మహనీయతర=మిక్కిలి పూజ్యమైనదియు, సిద్ధ=జపాది పురశ్చరణముచే స్వసకీకృతమై ఘోషింపుమైనదియు, నగు, మంత్రవిద్య=మంత్రవిద్యతో సమానురాలును, అనఁగా ఫలసిద్ధినిొందిన మంత్రముచే తనుంబోలె దన సౌందర్యముచే నందఱు చిత్తమును నాకర్షించుచున్నదని భావము. ఆకార...జలధివేల - ఆకారరేఖా = నిజస్వరూపమువలన, సమభ్యుత్థిత=కలిగిన, అనన్యసాధారణ = అన్యసామాన్యముకాని, ఆశ్చర్య=అద్భుతరసమనెడి, జలధి = సముద్రమునకు, వేల = ఒడ్డువంటిది - అనఁగా నెల్లరకు నబ్బురంబును బుట్టించువాకారవిశేషము కలదని భావము. నేపథ్య...కాంతి-నేపథ్య=అలంకారములందు స్థితియులయిన, హీర = అఱుకోణములుగల మణులయొక్క, ప్రభాపూర=కాంతిసమృద్ధి యనెడి, నిర్మలవారి=స్వచ్ఛమయినజలమందు, బింబిత=ప్రతిఫలించుచున్న, నిజస్వచ్ఛకాంతి = స్వకీయదేహీకాంతిగలది, అనఁగా దమయంతి తా ధరించినయాభరణంబులందు వెల

యు మణులకాంతులందుఁ బ్రతిఫలించుచున్నదని భావము. సంకల్ప...మదా
లి-సంకల్పభవ=మన్మథునియొక్క, దూతసదృశ=దూతతో సమమైనదియు,
కర్ణాకల్ప=కర్ణాలంకారముగా నుంచుకొన్న, కల్పార=సుగంధముగల్గిన కలువ
యొక్క, సౌరభ=సువాసనచే, ఆగత=వచ్చుచున్న, మదాలి=మదించిన తు
మైనలుగలది. అనఁగా దమయంతి యలంకారార్థము చెవియందు సువాసనగల
కలువనుంచుకొనఁగా నాకలువయొక్క మంచివాసనలచే నాకర్షింపఁబడి తు
మైనలు వచ్చుచుండెను. అవి మన్మథదూతలవలె నొప్పుచున్నవని భావము.
బహు...గాత్రి-బహు=అనేకములైన, విరోధి=విరుద్ధపర్ణములు గల, మణిప్ర
భా=మణికాంతులయొక్క, పల్లవాగ్ర=అంకురములయొక్క, మల్లసంగ్రామ=
మల్లయుద్ధమునకు, ఖరళికామండలాయమాన=గరిడీకొలలై యాచరింపఁబడిన,
నానాపరిష్కార=అనేకవిధములైనయలంకారములచే, మహిత=ఓప్పుచున్న,
గాత్రి=శరీరముకలది, అనఁగా నొక్కొక్కగూఁభరణమునందుఁ బరురకములగు
రతనములు దాపియుండుటచే వానికాంతులు పరస్పరమితియులై యుండెను.
పలువిధములగు నాకాంతులొండొంటితో నొకరినొకఁడు మల్లయుద్ధము
గాను నాయలంకారములు మల్లయుద్ధముచేయఁదగిన స్థలములుగాను నొప్పు
చున్నవినిభావము. దమయంతి నానావిధాలంకారంబులను దాల్చియొప్పుచున్న
దనిభావము. మనుజపతిపుత్రి) = భీమరాజకుమారియగు దమయంతి, ఆస్థా
నమునకుఁ=పథకు, వచ్చెను.

తా. తనసౌందర్యాతిశయముచే సమస్తరాజ్యులమనంబు నాకర్షించి
నదియు, దనయాకారవిశేషముచే జూపఁకధికాశ్చర్యము కలిగించుచున్న
దియు, దనయలంకారరత్నకాంతులందుఁ దనస్వచ్ఛదేహకాంతి ప్రతిబింబిం
చుచుండఁ గర్ణాలంకారభూతమైన కలువయొక్కవాసనకై వచ్చిసతుమైదలు
మన్మథదూతలవలె దనరారుచుండఁగా నానావిధములగు రత్నకాంతులు
పరస్పరము మిలితములయి మల్లయుద్ధమొనర్చుటకుఁ దగిన స్థలములుగాఁ జే
యఁబడిన యలంకారంబులను దాల్చి దమయంతి సభామందిరంబునకు వచ్చెను.
తే. అతివ పీతావదాతారుణాపితమణి

దీప్తికల్పితదేహోపదేహ యగుచు

సారగోరోచనాగంధసారఘృణ

మృగమదాలేపపునరుక్తి మేలుకొలిపె.

6

టీ. అతిప=దమయంతి, వీత...దేహ-వీత=పచ్చనివియు, అడదాత=తెల్లనివియు, అరుణ=ఎఱ్ఱనివియు, అనిత=నల్లనివియు, నగు, మణి=రత్నములయొక్క, దీప్తి=కాంతులచే, కల్పిత=నిర్మింపఁబడుచున్న, దేహోపదేహ=శరీరానులేపముకలదై, సార...పునరుక్తి. సార=ప్రళయమైన, గోరోచనా=గోరోచనముయొక్కయు, గంధసార=పచ్చకర్పూరముయొక్కయు, ఘృణ=కుంకుముయొక్కయు, మృగమద=కస్తూరియొక్కయు, అలేప=పూతయొక్క, పునరుక్తి=నిరర్థములగుటను, మేలుకొలిపె=వెల్లడించుచుండెను. అనఁగా దమయంతి గోరోచనమును, కర్పూరమును, కుంకుమును, కస్తూరిని, శరీరమందుఁ బూసికొనియుండెను. మణియు నామి పచ్చనియు, తెల్లనియు, ఎఱ్ఱనియు, నల్లనియు, నగుమణులచేఁ గూర్చఁబడినయలంకారములను ధరించెను. దమయంతిదాల్చిన పలువిధములగు రత్నములకాంతులు ప్రబలి గోరోచనాదులగు పూతలను వ్యర్థమునై నట్లు చేయుచున్నవి. అనఁగా రత్నకాంతులు వ్యాపించి గోరోచనాదులపూతలకుంటే జక్కఁగాఁ బ్రకాశించుచున్నవి భాషము. అలం. యథా సంఖ్యము. సామాన్యము.

తా. స్వప్రము

సీ. కర్పూరకస్తూరికాప్రవాహంబులు

ప్రవహింప లోచనశ్రీరాంగణములఁ

గించిదిగంబరీకృతరదద్యుతిపెంపు

పలుకుటోటికి నైననీ బ్రాంతి గాఁగ

భూషామణివ్యాజమున నంగకంబుల

జనులచూపులు వినిశ్చలత నిలువ

మహనీయలావణ్యమధువు నెమ్మనముల

నాకంఠముగఁ గ్రోల నవనిభుజులు

తే. నలుఁ బ్రసూనచాపంబున శీ గలువలేని
యంగభవునకు శక్రబాణాననంబు
బహువిభూషణరత్నశోభామిషమునఁ
దాను గల్పించుచంద మందంబు నొందె.

7

టీ. లోచనప్రాంగములకొ-లోచన = సేత్రములయొక్క, ప్రాంగణము
లకొ = ముంగిలిభాగములందు, కర్పూర...బులు-కర్పూర = తెల్లనికాంతులయొ
క్కయు, కస్తూరికా = నల్లనికాంతులయొక్కయు, ప్రవాహంబులు = ధారలు,
ప్రవహింపకొ = పాటుచుండఁగా, అనఁగా దెల్లనివియు, నల్లనివియు నగు దమ
యంతిచూపులు కప్పురముయొక్కయుఁ గస్తూరియొక్కయుఁ బ్రవాహములవలె
నున్నవిభావము. ఇటుఁ జూపులు ప్రవాహములవలె నున్న వినిచెప్పటచే నామి
చూపు లెడతెగక పచ్చుచున్నవని తెలియుచున్నది. కించిత...పెంపు -
కించిత్ = కొంచెము, దిగంబీకృత = స్పష్టమగుచున్న, రద = సంతములయొక్క,
ద్యుతి = కాంతులయొక్క, పెంపు = అతిశయము, పలుకుబోటికి నైనన్ = సర
స్వతీదేవికైనను, బ్రాంతిగాఁగన్ = దుర్లభమగుచుండఁగా, అనఁగా జిలునవ్వు
నవ్వినప్పుడు కొంచెము వెలువడిన దమయంతిపలుకుదురుయొక్క తెల్లనికాం
తులు సరస్వతీదేహకాంతులను మించుచున్న వని భావము. అంగక
ములకొ = దమయంతి యవయవములందు, జనులచూపులు, భూషణమణివ్యాజ
మునన్ = ఆభరణములందలి రత్నముల నెవముచేత, నిశ్చలతన్ = చలంపకుండ,
నిలువన్ = నిలుచుచుండఁగా, అనఁగా దమయంతియవయవములను జనులు చూ
చుచుండఁగా వారిచూపు లాభరణములందలి రత్నములవలె నిశ్చలములయియు
న్నవి భావము. ఈచెప్పటచే జనులు అపవర్ణక చూచుచుండి రనియును,
నవి యాభరణములందలిమణులవలె నే యవయవమందున్న పచ్చట నేకాన
మతీయొక యవయవము పైకిరాలేక నిశ్చలములై యున్నవనియుఁ దెలియఁదగిన
ది. అవనిభుజులు = రాజులు, నెచ్చనములన్ = నిండుమనస్సులతో, మహనీయలాప
ణ్యమధువున్ = కొనియాడఁదగిన సౌందర్యమనెడి మధురసమును, ఆకంఠము
గన్ = కుత్తుకబంటిగా, క్రోలన్ = త్రొవుచుండఁగా, అనఁగా రాజులందఱును

నామెసౌందర్యము నిండుమనస్సులతోఁ జూచుచున్నారని భావము. నలున్ = నలమహారాజును, ప్రసూనచాపంబునన్ = పూరించితివే, గెలువలేని యంగభవునకున్ = జయింపలేని మన్మథునకు, తాను = దమయంతి యనుట, బహు...మిషమునన్ — బహు = అనేకములగు, విభూషణ = అలంకారములంపలి, రత్న = మణులయొక్క, శోభామిషమునన్ = కాంతుల నెపముచే, శక్రబాణాసనంబున్ = ఇంద్రచాపమును, కల్పించుచందము = నిర్మించువట్లు, అందంబున్ = సౌందర్యమును, ఒండెన్ = పొందెను. అనఁగా మన్మథుడు పుష్పచాపముచే నలుని జయింపలేకుండఁగా దమయంతి తనయలంకారములంపలి నానావిధరత్నములయొక్క కాంతులముచే నింద్రచాపమును గల్పించుచున్నట్లు ప్రకాశించెనని భావము. ఈచెప్పటచే దమయంతి నలరాజును లోపఱుచుకొనఁజాలినంతసౌందర్యము కలదనియు, ఇంద్రధనుస్సునందువలె బలువిధములగు రంగులుగల మణులచే నొప్పుచున్నదనియు చెల్లమగుచున్నది. అలం అతిశయోక్తి.

మహానగ్ధర. చతురత్వం బౌష్పగా నశవ్వరస లభయపారీర్ష్యంబులం బౌషుమన్ రాఁ, జతురంతస్వైరయాసనస్థ యయి తరుణి యాస్థానముం జొచ్చి వచ్చెన్, శతపత్రాక్షీక రాజ్ఞో శచ్చలితధవళిరుక్వామరాశీమరాశీ, కృతలీలాలాస్యకేళీకిసల యితకలారఫేలనం బౌష్ప మీజన్.

8

టీ. తరుణి = దమయంతి, చతురత్వంబు = నేర్పరితనము, ఒప్పఁగాన్ = ప్రకాశించుచుండఁగా, అప్పరసలు = అచ్చరలు, ఉభయపార్శ్వంబులన్ = రెండు ప్రక్కలయందును, పౌషుమన్ = గానముచేయుచు, రాన్ = విచ్చుచుండఁగా, చతురంతస్వైరయాసనస్థయై = పల్లకీయందుఁ గూర్చుండినదై, శత... ఫేలనంబు - శతపత్రాక్షీ = పద్మములపండి నేత్రములు గల స్త్రీలయొక్క, కరాజ్ఞ = హస్తపద్మములచే, ఉచ్చలిత = వీచఁబడుచున్న, ధవళ = తెల్లని, రుక్ = కాంతులు గల, చామరాశీ = వింజామరలపంక్తి యనెడి, మరాశీ = ఆడుహంసలచే, కృత = చేయఁబడుచున్న, లీలా = విలాసార్థమైన, లాస్యకేళి = నాట్యమునెడి యాటకు, కీళలయిత = చిగురు చేయఁబడిన, అనఁగా నతిశయించుచున్నదనుట. కలారఫే

లనంబు=నాట్యవిలాసములు, ఓప్పమిఱ్ఱ=ప్రకాశించుచుండఁగా, ఆస్థానంబు=ఆనభామధ్యమును, చొచ్చి, ప్రవేశించి, వచ్చెన్, అనఁగా దమయంతి కిరుపార్వ్యంబులందును వీరబడుచున్న వింజామరలచలనములు హంసలుచేయుచున్న నాట్యములను మించుచున్నవనుట.

తా. దమయంతి దేవతాస్త్రీలు తన కిరుపార్వ్యంబులందు బాడుచు వచ్చుచుండఁగా మఱికొందఱు స్త్రీలు హంసలవంటి తెల్లనివింజామరలు పట్టి కొని వీరుచుండఁగాఁ బల్లకిలోఁ గూర్చుండి సభలోనికి వచ్చెను. అలం. చేకా మప్రాసము. రూపకాతిశయోక్తి.

సీ. దవ్యనవ్యలఁ గన్ను నీ తనివి ప్రావఁగఁ జూచి
పరమాద్భుతం బాత్మఁ నీ బాదుకొల్పి
సకలాంగకంబులు నీ బాదుకొఁ బులకించి
చే యొకించుక యెత్తి నీ చిత్త మిడిసి
కదియ నాసాశిఖాశ్రగమునఁ దర్జని మోపి
మూర్ధంబు గంపితంబుగ నొనర్చి
కడతెప్ప లొరయంగఁ నీ గనుఁదమ్ము లరమోస్సి
బామదోయి యొక్కింత నీ పాదపునేరి

తే. లలన సౌందర్య రేఖావిలాసమునకు

నిచ్చ మెచ్చనిరా జొక్కఁడేని నరిచి
యమహాస్థానమున నున్న నీయఖిలవార్ధి
వలయుతా శేష మేదినీశ్వరులయందు.

9

టీ. అమహాస్థానమునఁ=అమహాసభయందు, ఉన్న...అందుఁ-ఉన్న=నివసించియున్నట్టి, అఖిల=సమస్తమైన, వార్ధి=సముద్రములచే, వలయుత=చుట్టఁబడిన, అశేష=సమస్తమైన, మేదినీశ్వరులయందుఁ=రాజులందు, దవ్యదవ్యులఁ=దూరదూరముగా, కన్ను=నేత్రము, తనివి పోవఁగఁ=తృప్తిచెందునట్లుగా, చూచి, పరమాద్భుతంబు=ఎక్కియశ్చర్యము, అత్మఁ=మన

స్వనందు, పాదుకొల్పి=నిలుకడగాఁ జేసికొని, సకలాంగకంబులు=అన్ని యవ-
యవములును, బాదుకోఁ=దట్టముగా, పులకించి = గగుర్పొడువఁగా, చేయి,
ఒకించుక=కొంచెము, ఎత్తి, చిత్తము=మనస్సు, ఇడిసి=వికృతిముగాఁ జేసికొని,
వాసాశిఖాగ్రమునఁ=ముక్కుకొనయందు, లేర్జనిఁ=చూపుడువేలిని, కది-
యఁ=దగ్గఱగా, మోపి, మూర్ధంబుఁ=శిరస్సును, కంపితంబుగఁ, ఒర్రు=చలిం-
పఁజేసి, కడఁతెప్పలు=కంటికడఁతెప్పలు, ఒరయంగఁ= రాపాడునట్లుగా,
కన్నులు, అరమోడ్చి=నగముమాసి, బొమదోయి=కనుబొమలజత, ఒక్కింత=
కొంచెము, పొడవు చేసి=నిగిడించి, లలన సౌందర్యరేఖావిలాసమునకుఁ =
దమయంతి క్క సౌందర్యతిశయమునకు, ఇచ్చఁ=కోర్కిచే, మెచ్చనిరా-
జు=పొగడనిరాజు, ఒక్కఁడేసి=ఒకఁడైనను, అరిది=లేఁడు.

తా. ఆసభలోనికి వచ్చిన దమయంతిని మారముగాఁ దృప్తి చెందునట్లు
చూచి మిక్కిలి యచ్చెరుపడి శరీరమంతయుఁ బులకాంకురములచే నిండఁగా,
చేయి కొంచెమెత్తి, మనంబును వికృతముగాఁ జేసికొని, ముక్కుకొనయందుఁ
జూపుడువేలుంచి, తలపంకించి, కడఁతెప్పలల్లార్చుచు కన్నులరమోడ్చి, కను
బొమలను మీఁదికిగొట్టి, యామెసౌందర్యమును మెచ్చుకొనిరా జామహాస-
భలోనున్న సమస్తరాజులలోను నొకఁడేనియు లేఁడు.

వ ఇట్లు రాజులు పరమాశ్చర్యంబు నొందుచు సంతర్గతంబున.

టీ. స్పష్టము.

శే. తరుణివదనంబె సాక్షాత్స్పృహకరుండు

లలి నభంబుశశాంకుండు శ లాక్షణికుండు

ముఖ్య మగుకామచాపంబు శ ముదితబొమలు

పువ్వు గుణమాత్రవృత్తి సకేద్యుద్ధిం దలంప.

11

టీ. తరుణివదనంబె=దమయంతిముఖమె, సాక్షాత్స్పృహకరుండు=ప్రత్యక్ష
మధాంకువు కాని, నభంబు శశాంకుండు=ఆకాశమందున్న చంద్రుండు, లలిఁ
=మిక్కిలి, లాక్షణికుండు=కలంకముతోఁ గూడుకొన్నవాఁడు. కావున చంద్రుఁ
డు స్వయముగా నడమానము కానేరఁడు. లేక గుణములు కలవాఁడగుటచే

నుపమేయమేయగును. అనఁగాఁ గవి సంకేతమందుఁ బ్రసిద్ధోపమానముగా స్వీకరింపఁబడుచుండుచు దమయంతిముఖమందున్న కొన్ని లక్షణములు మాత్రమే కలవాఁడు కావున మిక్కిలి ఎరులమై, యధోష్ఠసంబంధి యగునమృతము గలదై యున్న దమయంతిముఖమే చంద్రునికంటె నధిక గుణములు కలదై యున్నదనిభావము. లేక వేచొకవిధముగ నర్థము చెప్పవచ్చు:—తిరుణివదనంబె=దమయంతిముఖమే, సాక్షాత్సుభాకరుండు=అభిధావృత్తిచే సుధాంశుడగుచున్నది. ఓష్ఠసంబంధియగు సుధాపూరము కలవగుటచే సుధాంశుపదముచే దమయంతిముఖమే ముఖ్యవృత్తిచేఁ జెప్పబడుచున్నదని భావము. శబ్దముల కభిధావృత్తిచేతిను లక్షణవృత్తిచేతిను నర్థనిర్ణయము చేయఁబడుచున్నది. శబ్దముచ్చరింపఁబడఁగా నే యెయ్యర్థముపైత మగునో యాయర్థ మభిధావృత్తిచే వచ్చినది. శబ్దముచ్చరింపఁబడినతోడనే యర్థోపసృతి కలుగకున్నప్పుడే యర్థము కల్పితమగునో యది లక్షణావృత్తిచే వచ్చినది. ఇక్కడ సుధాంశుపదముచ్చరింపఁబడినతోడనే యోష్ఠసంబంధి యగు సుధాపూరము గలవగుటచే దమయంతివదనమే దాని కర్థమని యభిధావృత్తిచేఁ జెప్పఁబడుచున్నదనిభావము. వేచొకవిధమైన యర్థము. నభంబుశశాంకుండు = ఆకాశమందున్నచంద్రుఁడు, లలికా = మిక్కిలి, లాక్షణికుండు = లక్షణావృత్తివశములన సుధాంశుని పిలువఁబడుచున్నాఁడు. అంతేకాని యభిధావృత్తిచేఁ జెప్పఁబడలేదు. మియు దమయంతిముఖ మభిధావృత్తిచేతిను సుధాంశు వని చెప్పఁబడుచున్నది. చంద్రుఁ డభిధావృత్తిచే శశాంకుడని పిలువఁబడుచున్నాఁడు కాని సుధాంశువని పిలువఁబడుట లక్షణావృత్తిచేతనే, కావున దమయంతిముఖమునకుఁ జంద్రునకును నెక్కుడుభేదము కలదని భావము. ముదిలేవోమలు=దమయంతి కనుబొమలు, ముఖ్యము=అభిధావృత్తిచేఁ జెప్పఁబడునది, అగు కామచాపంబు=అయిదటి మర్దనవాపము, పువ్వు=కామునకిఁ జాపమని చెప్పఁబడుచున్నపుష్పము, సమ్మద్ధిక్-తలఁపఁ=అలోచింపఁగా గుణమాత్రవృత్తి-గుణమాత్ర=ఆకనుబొమలందున్న పక్షతోన్వితాదకత్వములగో నేక దేశమయిన యుత్పాదకత్వము మాత్రముచేత నే, వృత్తి=వర్తిం

చుచున్నది. దమయంతి కనుబొమలు వక్రములై మోహజనకములై యున్నవి. పుష్పము కేసలము మోహజనకమయ్యే యున్నది. కావున మదనచాపమనగా, నధికగుణములు గలదగుటచే దమయంతికనుబొమలే యభిధావృత్తిచే జెప్పబడునుగాని తక్కువ గుణములుగల పుష్పమట్లు చెప్పబడనేరదు. లేక గౌణవృత్తిచేతనే యట్లు చెప్పబడు ననవచ్చును. అనగా దమయంతిపదము చంద్రుని మించుచున్నదనియు బొమలు స్తరచాపంబులను మీఱుచున్నవనియు ఫలితార్థము.

తా. ఓష్ణబింబసంబంధియగు సుధారసము కలుగుటచే దమయంతిపదనమునకే యభిధావృత్తిచేత సుధాంశు వని యర్థము. ఆకాశమందున్న చంద్రునకు సుధాంశువన్నయర్థము లక్షణావృత్తిచేతనే కలుగుచున్నది. కాని యభిధావృత్తిచేత గాదు. అట్లే కామచాపమనగా వక్రత్వాదిగుణములుగల దమయంతికనుబొమలకే చెల్లుచుకాని వక్రత్వము లేక మోహజనకత్వము వాత్రము కగిసపుష్పమునకు జెల్లదు. అలం. అతిశయోక్తి.

చ. మడువక ముష్టియోగ్య మగు సమధ్యములో నెలవంక యైవయ ప్పడఁతుక భూలతాధనువు పట్టి మనోభవుఁ డింతనుడియున్ విడుచున కాని మానఁ డిది నీ నిక్కము పట్టదకీట జువ్వు మై యుడుగికక మ్మదూళినుసిరియొల్కుచుచున్న పురాణచాపమున్.

టీ. మనోభవుఁడు=మర్చుఁడు, ఇంతనుడియున్=ఇంకమీఁద, మడువక=ఎక్కుదంపక, ముష్టియోగ్యము=పిడికిలిచే బట్టుటకుఁ దగియున్నది, అగు సమధ్యములో=అయినట్టి సమధ్యభాగమునందు, నెలవంక=వంకరగీత, వివయప్పడఁతుక భూలతాధనువు=గలయట్టి దమయంతియొక్క కనుబొమలనెఱి వింటిని, పట్టి=స్వీకరించి, పట్టదకీట జువ్వు=పట్టదము లనెడిపురుగులు గలిగినదై, కమ్మదూళినుసిరి=పుష్పపరాగమనెఱి మార్గమును, ఒల్కుచున్=వెడలఁబ్రోయుచు, ఉన్న పురాణచాపమున్=ఉన్నట్టిప్రాతవింటిని, విడుచున్+అ-కాని=విడిచిపెట్టునుకాని, మానఁడు, ఇది నిక్కము=ఇది సత్యము. లోకములోఁ గలఁబకుఁ బురుగుపట్టి గుండగాఁజేసి బలహీనములఁగాఁ జేయుటకలదు. ఇట మ

వృథుసూవిల్లు తుమ్మెదలనెడి పురుగులకిక్కియై పుష్పపరాగమనెడి చూర్ణము రాల్చుచు నుండెనుగాన నది ప్రాతపడి దుర్బలమై యున్నది. కావున మన్న భండు దానివిడిచి సమర్థమైన దమయంతికనబొమ లనెడి ధనవును స్వీకరింపకమానఁ డని భావము.

తా. సృష్టము. అలం. అతిశయోక్తి.

తే. మగువతాటంకయుగ్మంబు శ్రీమన్నగునకు

లక్ష్మ్యయుగ్మంబు గాఁబోలు శ్రీలలిఁ దలంపఁ

గడఁగి సవ్యాపనవ్యమార్గణము లేయ

నై నరంధ్రంబు గాదె తనదంతరంబు.

18.

టీ. లలిఁ=మిక్కిలి, తలంపఁ=ఆలోచింపఁగా, మన్నగునకు, మగువ తాటంకయుగ్మంబు=దమయంతి కర్ణభూషణములు, లక్ష్మ్యయుగ్మంబు=లక్ష్మ్యమై చేయఁబడినకుండలాకారరేఖలుగాఁ బోలును, అనఁగా ధానుస్కులు లక్ష్మ్యమును సరిగా భేదించుటకై దూరమున నొకబల్ల నుంచి దానిమధ్యను గుండాలాకారరేఖ రచించి, దానినిగొట్ట నభ్యసించుచుండురు. సరిగా నావర్తలాకారరేఖను దూరికొనిపోవునట్లు కొట్టినచో వాడు విలుకాండ్రలో మత్తముఁ డనఁబరఁగు. అట్లే మన్నగునకు దమయంతి తాటంకయుగ్మము లక్ష్మ్యయుగ్మమై యొప్పుచున్నదనఁభావము. తనదంతరంబు=ఆతాటంక యుగ్మముయొక్క యవకాశము. కడఁగి=ప్రయత్నించి, సవ్యాపనవ్యమార్గణములు=కుడియెడమతట్టులనుండి బాణములు, ఏయఁ=కొట్టఁగా, వినరంధ్రంబు=అయినట్టికన్న మే కదా? అనఁగా మన్నగుఁడు దమయంతిబొమలను చాపముగాఁ జేసికొని యామెకటాక్షములను బాణములగాఁ జేసికొని, తాటంకయుగ్మమును లక్ష్మ్యముగాఁ జేసికొని విలువిద్య నభ్యసించుచుండఁగా, నామె తాటంకయుగ్మముయొక్క మధ్యనున్న యవకాశము మన్నగునిబాణములు దూరికొని పోవుటవలనఁ గల్గినరంధ్రమువలె నొప్పుచున్నదనఁభావము. దమయంతితాటంకయుగ్మమును జూచినమాత్రనే కామోదేకము గలుగుచున్న దని ఫలితార్థము. కటాక్షములు తాటంకములందు నిగుడు ననుటచే కన్నులు కర్ణాంతాయతము అని తెలియునది.

తా. అహోచింత దమయంతికర్ణభూషణములు మన్మథునకు లక్ష్యభూతములైన కుండలాకారరేఖలుగాఁ బోలును, అతాటంకుములమధ్యనున్న యవకాశము మన్మథుఁ డేసినబాణమువలనఁ గల్గినరంధ్రమే. అలం. రూపకోశేష్టిశ్చ.

క. రతిపంచబాణజాయా

పతికేళీసాధశిఖరరవగ్యంతసమం

చిత్తకాంచనకలశములీ

శతపత్రదళాయతాక్షీచారుస్తనముల్.

14

టీ. ఈశతపత్ర... స్తనముల్ - ఈశతపత్రదళాయతాక్షీ = పద్మపత్రములవంటి నేత్రములు గల దమయంతియొక్క, చారుస్తనముల్ = సుందరములగు కుచములు, చిత్త... కలశములు - రతిపంచబాణ = రతిమన్మథులనెడి, జాయాపతి = వంపతులయొక్క, కేళీ = క్రిడలకుఁ దగిన, సాధ = మేడలయొక్క, శిఖర = కొనలయొక్క, పర్యంత = ప్రాంతములందు, సమంచిత = ఒప్పుచున్న, కాంచన కలశములు = బంగారుకుండలు అనగా గోపురాదులయగ్రములందు విలసిల్లి బంగారుకుండలవలె నొప్పుచున్న వని భావము.

తా. దమయంతిసుందరకుచములు, రతిమన్మథుల సాధాగ్రములందుఁ బ్రకాశించు బంగారుకుండలవలెఁ బ్రకాశించుచున్నవి. అలం. రూపకము.

క. ఈనునతి శిరీషకునును

కేసరసుకుమార దీప్తిగృతమతి నమై

జేసెనొకో నలువ కుశా

ధ్యాసకతోరంబులైన హస్తాబ్జములన్.

15

టీ. ఈనునతి = ఈదమయంతి, శిరీష... మార - శిరీష = దిరిసెనత్రువుయొక్క, కేసర = కింజల్కములవలె, సుకుమార = కోమలత్వముకలది. నలువ = బ్రహ్మ, కుశాధ్యాసకతోరంబులు = దర్భలసంబంధముచేఁ గఠినములైన, హస్తాబ్జములన్ = హస్తపద్మములచేతను, కృతమతి = నిపుణమగుబుద్ధిచే, దీప్తి = ఈదమయంతిని, ఎమై = ఏవిధముగా, చేసెనొకో = నిర్దించెనో.

తా. ఈదమయంతి దిరిగెనపువ్వుకేసరములవలె సుకుమార మయినదేహము
 లిది. ఇంతసుకుమారమయిన యీ దమయంతిని బ్రహ్మ దర్శనసంబంధముచే
 యి కయిన చేతులచే నెట్లు నిర్మించెనోకదా.

1. చనుగవ ఘనమో జఘనము

ఘనమో యని నడిమిచక్కి శ్ర గమిచి విధి గరం

బునఁ దూఁచె దీనిఁ గా కి

టనువుపడునె ఎఱులపేర శ్ర నంగుళిరేఖల్.

16

టీ. విధి=బ్రహ్మ, చనుగవ=స్తనద్వయము, ఘనమో=పెద్దదియో, జఘనము=
 టియుండు, ఘనమో=పెద్దదియో, అని=అని యోజించి, నడిమిచక్కి=మధ్య
 భాగమునందు, కమిచి=గట్టిగాబట్టికొని, కరంబున=చేతితో, తూఁచెను=
 తూఁచియుండవచ్చును, కాక=అట్లుచేతితోఁ దూఁచనిచో, ఎఱులపేర=ఎఱు
 లమిమచే, అంగుళిరేఖల్=వ్రేలిజాడలు, అనువుపడునే=సమకూడునా? సమ
 పాడవని భావము.

తా. బ్రహ్మ దమయంతిని సృజించి యామెచనుగవ పెద్దదియో జఘనము
 గొప్పదియో చూడవలెనని దమయంతిమధ్యమును వ్రేళ్లను బట్టి తూఁచెను.
 అట్లు తూఁచునప్పుడు బ్రహ్మయంగుళు లామెనడుమ నొత్తుకొనటచే రేఖలు
 గానవచ్చెను. అవియె ఎఱులవలెఁ బ్రకాశించుచున్నవి. అలం అతిశయోక్తి.

వ. అని ప్రస్తుతించుచుండ ఘంటాపథంబున నేఁగుదెంచి యన్తు
 చ్చైకంటి తండ్రిపంపునఁ జతురంతయానంబు డిగ్గి భారతీదే
 వికిఁ బ్రణామంబు చేసిన.

17

టీ. అని, ప్రస్తుతించుచుండఁగా=రాజులు సుతించుచుండఁగా, ఘంటాపథం
 బున=రాజమార్గంబున, నేఁగుదెంచి=వచ్చి, అన్తుచ్చైకంటి=అదమయంతి, తం
 డ్రిపంపున=తండ్రియాజ్ఞ చేత, చతురంతయానంబు=పల్లకీని, డిగ్గి, భారతీదే
 వికి=సరస్వతికి, ప్రణామంబు చేసిన=నమస్కరింపఁగా.

1. ఆశాస్యము లై నయనే

కాశీర్వాదంబు లొనగి ర యభిలేశ్వరి లో

కేశకుటుంబిని శారద

యాశశిబింబాస్యమాళి ర నక్షత్ర లిడియెన్.

18

టీ. అభిలేశ్వరి=సమస్తమున కధిపతియును, లోకేశకుటుంబిని = లోకమున కధిపతి యైనబ్రహ్మభార్యయు, అగు, శారద=సరస్వతీదేవి, అశాస్యములు=శోరఁ దగినవి, ఐనయ నేకాశీర్వాదములు=అయినట్టి పెక్కులాశీర్వాదములు, ఒసంగి= ఇచ్చి, అశశిబింబాస్యమాళి = చంద్రబింబమువంటి మొగము గల యాదమ యంతియొక్క శిరస్సునందు, అక్షతలు, ఇడియెన్=ఉంచెను.

తా. సకలమున కధిపతియును, బ్రహ్మభార్యయు నగుసరస్వతీ యాదమ. యంతికి - పులిసినవరముల నొసంగి యామేశిరస్సుపైని నక్షత్ర లుంచెను.

వ. ఇట్లు దీవించి చతురంత్రయానం బెక్క ననుజ్ఞప్రసాదించి.19

తే. అపనిపతికన్యచతురంత్రయానమునకు

దక్షిణపుదిక్కునం దుండి ర దయ దలిర్పఁ

బలికె ననకాదియోగీంద్రభావ్యమాన

చరణపంకజ యైనయానరసిజాక్షి.

20

టీ. సనక...పంకజ-సనక=సనకఁడు, అది=మొదలుగాఁగల, యోగీంద్ర= యోగీశ్వరులచే, భావ్యమాన=నతింపఁబడుచున్న, చరణపంకజ=పాదపద్మము లు గలది, ఐనయానారసిజాక్షి = అయినట్టి పద్మములవంటి నేత్రములు గల సరస్వతి, అపనిపతికన్య=దమయంతియొక్క, చతురంత్రయానమునకున్=పల్ల కీకి, దక్షిణపుదిక్కునందున్, ఉండి, దయ=కరుణ, దలిర్పన్ = ఒప్పునట్లుగా, పలికెన్.

తా. సనకాది యోగీశ్వరులచే నతింపఁబడుచున్నపాదపద్మములు గల సర స్వతి యాదమయంతిపల్లకీకి దక్షిణమునం దుండి యిట్లు పలికెను.

ఉ. తోయ్యలి వీరె వేలుపులుకతూర్పునముప్పడిమూఁడుకోటు లీ

* యయ్యల వేలువేఱఁగొనిరయాడఁగఁ బట్టు సహస్రవర్షముల్

నెయ్య మెలర్చని దొకరిని నరియింపఁ దలచితేని నా
దయ్యము నెత్తికోలు తుది ర దాఁకుట గాదె సగోజలోచనా.

టీ. సగోజలోచనా-సగోజ=పద్మమువంటి, లోచనా=నేత్రములుగల దమ
యంత్రీ! తొయ్యలి! తూర్పునకొ, వీరె=ఈకనబడుచున్నవారే, వేలుపులు=దేవ
తలు, ముప్పదిమూడుకోటులు=ముప్పదిమూడుకోటులసంఖ్యగలవారు. ఈయ
య్యలకొ=ఈదేవతలను, వేటువేటుకొ=ప్రత్యేకముగా, కొనియాడఁగకొ=స్తోత్ర
ముచేయుటకు, సహస్రవర్షముల్ = వేయుసంవత్సరంబులు, పట్టుకొ=కావలసి
యుండును, ఇందుకొ=ఈదేవతలందు, ఒకరినికొ=ఒక్కని, నెయ్యము=స్నేహ
ము, ఎలర్చకొ=ఒప్పునట్లుగా, వెరియింపకొ, తలంచితేని=పెండ్లియాడ నిష్పపడి
నచో, అదైవమునెత్తికోలు=అదైవప్రయత్నము, తుదిదాఁకుట గాదె=సమాప్తి
యగుటయేకదా? అయ్యగా నీదేవతలలో నొక్కవరించి దైవసంకల్పము సఫల
ముగావింపు మని భావము.

తా. ఓరమయంత్రీ! ఈతూర్పుభాగమునం దున్నవారె ముప్పదిమూడుకో
టుల దేవతలును, అదేవతలచక్రములను జెప్పటకు వేయువత్సరంబులు పట్టును.
ఈదేవతలలో నీ ఒక్కరిని శండ్లియాడెదేని యాదైవసంకల్పము నెఱవేటుటే
చుమా.

క. సంతానవాటికలునుం

జితామణివేదికలును ర సిద్ధరసధునీ

సంతానంబులు వీరికిఁ

గాంతా విశ్రాంతికాతుకస్థానంబుల్.

22

టీ. కాంతా=ఓరమయంత్రీ! సంతానవాటికలును = కల్పవృక్షవనవీణు
లును, చింతామణి వేదికలును=చింతామణిమయము లయినయరుగులును, సిద్ధ
రసధునీ సంతానంబులు=మనోరథములను సమకూర్చఁజాలిన రసప్రవాహముల
సమాహములును, వీరికికొ=ఈదేవతలకు, విశ్రాంతి కాతుకస్థానంబుల్ = విశ్ర
మస్థానములును గ్రీడాస్థలములునై యున్నవి. వీరిలో నొకని వరింతువేని మాన
వులకు దుర్లభములగు నిట్టిస్థలములందు విహరింపఁగలవని భావము.

తా. ఓసమయంతి! ఈదేవతలకుఁ గల్పవృక్షవనీశులును, జింతామణి మయులు లయనయరుగులును, సింధరసముతోఁ నిండిన నదులును గలవు. నీవు వీరి లోనొకని పఠించువేని యట్టిపుణ్యస్థలములందు విహరించుభౌగ్యము కలుగును.

క. అనిమిషత నిన్నుఁ జూడఁగ

నినుమః యగు నట్టు లొకని కీవేల్పులలో

విను నుమృతాస్వాదనమును

నినుమః యగుఁగాక యధర మి మ్మైపఁగంగన్. 23

టీ. ఈవేల్పులలో = ఈదేవతలలో, ఒకనికి = ఒకదేవతకు, నిన్ను, చూడఁగ = చూచుటచే, అనిమిషత = అష్టవార్షకుండుట, ఇనుమడి = ద్విగుణము, అగున్, అనఁగా మొదట నే అష్టపాదు వారికిలేదు. ఆపైన దమ యంతిని అష్టవార్షకుండఁ జూచుటచే నాయనిమిషత్వము రెండింత లగునని భావము. అట్టులు = అతీతిగా నే, అధరము = అధరామృతమును, ఈవు, ఒనఁ గంగన్ = ఇయ్యఁగా, అమృతాస్వాదనమును = అమృతపానమును, ఇనుమడి యగుఁగాక = రెండురెట్టిధికమగుఁగాక, అనఁగా దేవతలు మొదట మోహిని యిచ్చినయమృతము ద్రావరి. ఇప్పుడు నీవు దేవతలలో నొకని పఠించివేని యాదేవతకు నీ విచ్చినయధరామృతమును ద్రావుటచే నమృతాస్వాదనము గూడ నినుమడించును. అలం. అతిశయోక్తి.

తా. ఓసమయంతి! ఈదేవతలు నిన్నుఁ జూచుటచే రెట్టింపినయనిమిషత్వ ము గలవారగుచున్నారు. ఇప్పుడు నీవు వీరిలో నెవరి నేని పఠించి యధరామృత మును నిత్తువేని యమృతాస్వాదనముగూడ రెండురెట్లు గలవారలగుచున్నారు.

వ. అనిస విని యబ్బొల కేలుదోయి మొగిచ్చి ఫాలంబునం గీలు కొలిపి వేలుపులకు వందనం బాచరించె నప్పుడు శిబికాధర స్థులగుపురుషులు సమాసన్న నాయకముఖవిషాదానుమేయం బగుదమయంతిమనోవిరాగం బెఱింగి ప్రావృషేణ్యపయో వాహంబులు రాజహంసావలీం బల్వలాంతరంబులవలనం

బాపి మానససరోవరంబునుంబోలె మాంజిష్ఠమంజిమవి
గాహిపదోష్ఠలక్ష్మీ యగునయ్యంగన భుజంగపుంగవుఁ గదియం
గొనివచ్చిరి. కంజభవుభామయు నప్పద్మదళాక్షికిం బన్న
గాధ్యక్షునిం జూపి యిట్లనియె. 24

టీ. అనినన్ = సరస్వతి యట్లు పలుకఁగా; విని, అబ్బాల = ఆనమయంతి,
కేలుదోయి = హస్తద్వంద్వమును, మొగిచ్చి = ముకుళించి, ఫాలంబునన్ = నుదుటి
యందు, కీలుకొలిపి = ఉంచి, వేలుపులకున్ = దేవతలకు, వందనంబుఆచరించెన్ =
నమస్కరించెను, అప్పడు = ఆనమయమందు, శిబికాధరములు = పల్లకికిఁ గ్రిందు
గానున్నవారలు, అగుపురుషులు = అయినపురుషులు, సమాసన్న... మేయంబు-
సమాసన్న = సమీపమున నున్న, నాయక = నాయకులయొక్క, ముఖ = ముఖము
లందున్న, విషద = విచారముచే, అను మేయంబు = ఊహింపఁదగినది, అగు ద
మయంతి మనోవిరాగంబు = అయినట్టి దమయంతి వైరాగ్యంబును, ఎఱింగి, ప్రా
వృషేణ్య పయోవాహంబులు = ఎన్నకాల మేఘములు, రాజహంసావళిన్ = రాజ
హంసల పంక్తిని, పల్వలాంతరంబులవలన్ = అల్పసరస్సుల నడిమిప్రదేశముల
మండి, పాపి = తొలఁగించి, మానససరోవరంబునుంబోలెన్ = మానస మనుషేరు
గలసరోవరమునుం బోలె, మాంజిష్ఠ... లక్ష్మీ-మాంజిష్ఠ = మిక్కిలి యెఱుపుగల
పచ్చనిపన్నె గలవస్త్రముయొక్క, మంజిమ = సౌందర్యమును, విగాహి = హం
దుచున్న, పద = కాళ్లును, ఓష్ఠలక్ష్మీ = ఓష్ఠసంపదయుఁ గలది - ఈవిశేషణము
కాళ్లును ముక్కును నెఱ్ఱగానుండు రాజహంసలకును సమము - అగు అయ్యంగ
నన్ = ఆదమయంతిని, భుజంగపుంగవున్ = సర్పశ్రేష్ఠుని, కదియన్ = సమీపిం
చునట్లు, కొనివచ్చిరి. కంజభవుభామయున్ = బ్రహ్మభార్యయైన సరస్వతి
యును, అప్పద్మదళాక్షికిన్ = పద్మదళములవంటి నేత్రములుగల ఆదమయం
తికి, పన్నగాధ్యక్షునిన్ = సర్పరాజును, చూపి, ఇట్లు, అనియెన్.

క. పరిరంభలగ్నగిరిజా

మరుచిరకుచఘనృణవట్టసూత్రాంకముతోఁ

దరళాక్షీ వీడు చంద్రా

భరణునటుల బ్రహ్మసూత్రపదవి భజించెన్. 25

టీ. తరళాక్షీ=చలించు నేత్రములుగల దమయంతీ! పరిరంభ...సూత్రాం
కముతో-పరిరంభ=కాగిలించుకొనుటయందు, లగ్న=సక్తమయిన, గిజా=
పార్వతియొక్క, సురుచిర = మిక్కిలి సుందరమైన, కుచ=స్తనములందున్న,
ఘనస్థాన=కుంకుమమనెడి, పట్టసూత్ర = పట్టునూలియొక్క, అంకముతో=
చిహ్నముతో, వీడు=ఈసర్పరాజు, చంద్రాభరణునటుల=చంద్రుని శిరో
భూషణముగాఁగల శంకరునియొక్క కంఠమునందు, బ్రహ్మసూత్రపదవి=
యజ్ఞోపవీతత్వమును, భజించెన్=పొందెను. అనగా నీశ్వరునకు యజ్ఞోప
వీతమై యున్నాడని భావము. పార్వతి స్తనకుంకుమయు తగులుటచే పట్టునూలి
పోగులఁ బెనఁగిన జందెమువలె నున్నాడనుట.

తా. ఓదమయంతీ! కాగిలించుకొనుటచే సక్తమైన పార్వతియొక్క సుం
దరకుచములం దున్న కుంకుముగల పట్టునూలియొక్క చిహ్నముతో, వీడు
శంకరునకు యజ్ఞోపవీతమైయున్నాడు. అలం. రూపకము.

తే. పాణికంకణ మై యోగపట్ట మయ్యు
గంధగజయాన కోటీరబంధ మయ్యు
వింటికిని నారి యై పెక్కువీధములందు
భూతభర్త భజించు నీరభుజవిభుడు. 26

టీ. గంధగజయాన=గంధజాతి యేనుఁగుయొక్క గమనమువంటి గమనము
గల దమయంతీ! ఈభుజవిభుడు = ఈసర్పరాజు, పాణికంకణమై=చేతికడి
యమై, యోగపట్టమయ్యు=యోగపట్టెయయ్యును, కోటీరబంధము అయ్యున్
=జటలనుగట్టెడు త్రాడయ్యును, వింటికిని నారియై, పెక్కువీధములందు =
పెక్కురీతులచేత, భూతభర్త ర్త=శంకరుని, భజించున్=సేవించును.

తా. ఓదమయంతీ! ఈసర్పరాజీశ్వరునకుఁ జేతికడియ మగుటయందును,
యోగపట్ట మగుటయందును, జటలకుఁ గట్టుత్రాడగుటయందును, వింటికి నారి
యగుటయందును, వర్తించుచు నాశంకరుని సేవించుచున్నాడు.

తే. హరజటాజాటచంద్రరేఖామృతంబు
 నబల ! నీ దగుదంతచ్ఛదామృతంబు
 సమముగా రెండుజిహ్వలక్ష జప్తులు సూచి
 నేర్చుటో వీడు చవి వాసి శి నిశ్చయింప.

27

టీ. అబల=ఓదమయంతి ! వీడు=ఈనర్పరాజు, హర...మృతంబు=హర
 =ఈశ్వరునియొక్క, జటాజాట=జటాభారమునం దున్న, చంద్రరేఖ=బాల
 చంద్రునం దున్న, అమృతంబును, నీది, అగు...తంబు=అయిన అధరో
 వ్యమునందలి యమృతమును, సమముగా, రెండుజిహ్వలక్ష=రెండునాలుకల
 చేతను, చప్తులు=రుచులను, చూచి=ఆస్వాదించి, చవివాసి=ఓదియొక్క
 తారలమృతమును, నిశ్చయింప=నిర్ణయించుటకు, నేర్చుటో=సమర్థుడగును
 జూమా? అనగా నోదమయంతి ! వీడు చంద్రరేఖయందున్న యమృతమే మ
 ధురముగా నుండునో, నీయధరామృతమే యెక్కువమధురముగా నున్నదియో
 రెండునాలుకలచే రెండింటి నొక్కమాత్రే చవిచూచి నిశ్చయించి చెప్పగల
 డు. ఇట్టిసామర్థ్యము మనముకనిక లభింపదు. కావున నితని తప్పక మంప
 వలసినపనిభావము.

తా. స్పష్టము.

ఉ. భావజకేళివైభవముశీపట్టున నీచిగురాకుమోవి యా
 శీవిషనాయకుం డితడు శీ సేన యొనర్చుటనర్థకారి కా
 దోవనజాక్షి ! యమృతమృత శీ ముప్పది నీయధరంబులోన నే
 లా వెఱనన్ సుధారసముశీనందు, విషంబు పరిస్ఫురించునే. 28

టీ. ఓవనజాక్షి=పద్మములవంటి నేత్రములు కలపడయంతి ! ఇతడు=ఈ,
 ఆశీవిషనాయకుండు = కోరికయందు విషము గలనర్పముల కధిపతి, అనగా
 నర్పరాజునట, భావజకేళివైభవము పట్టున=మంత్రభావ సమయమునందు,
 నీచిగురాకుమోవి=పల్లవమువంటి నీయధరోవ్యమును, నేవ యొనర్చుట=పావ
 ముచేయుట, అనర్థకారి=అపాయము కలిగించునది, కాదు; నీయధరంబులో

నన్ = నీపెదవియందు, అయ్యమృతము, ఉన్నది, వెఱవన్ = భయపడుటకు, వీలా = ఏమియువనము, సుధారసమునందున్ = అమృతమునందు, విషంబు, పరిష్కరించు నే = తెలియజచ్చునా? లేక, శక్తిగలిగియుండునా? అనగా నుండదనుట.

తా. ఓసమయంబీ! కోఱయందు కషమగులవాఁడయినను నేతఁడు సంభోగమునందు నీ యధరపానము చేసినప్పటికి నపాయము కలిగింపదు. నీయధరమునం దమృతమున్నదికాన నెంతమాత్రమును భయపడకుము. ఏమనగా నమృతమునందు విషమెంతమాత్రమును స్ఫురింపదు. అలం. పరికరము. కావ్యలింగము. విరోధము.

చ. ఫణిఫలకంబు విచ్చి కడుర్బ్రన్ననిమే నెగయంగఁ జేయుచు
న్మణిమయపీఠమధ్యమున నాల్కలు క్రోయుచు నున్నవాను
కిన్, ఫణికులసార్వభౌముఁ గని న భామినిమైఁ బులకించుభా
వుకుల్, ప్రణయవికారమో భయమునభంగియొ యంచుమ
దిం దలంపఁగన్. 29

టీ. భామిని = దమయంతి, ఫణిఫలకంబున్ = పలకపంటి పడగను, విచ్చి = విప్పి, కడున్ = విక్కిలి, ప్రన్ననిమేను = మృదులమైన రేహమును, ఎగయంగన్ = ఎగురునట్లుగా, చేయుచున్, నాల్కలు, క్రోయుచున్ = ఆడించుచు, లేక, విషమముగాఁ జూచుచు, మణిమయపీఠమధ్యమునన్ = రత్న పీఠముయొక్క మధ్యభాగమునందు, ఉన్నవానుకిన్, ఫణికులసార్వభౌమున్ = సర్పరాజును, కని, భావుకుల్ = ఆభిప్రాయమును దెలిసికొనువారు, ప్రణయవికారమో = సర్పరాజునుజూచి మోహించుటచేఱినే యట్లు శరీరము పులకిత మగుచున్నదియో, భయము భంగియొ = సర్పరాజును జూచుటవలనఁ గలిగినభయముచేతనే శరీరమును పులకితమగునట్లు చేయుచున్నదో, అంచన్, పడిన్, తలంపఁగన్ = ఆలోచించునట్లుగా, వైన్ = శరీరమును, పులకించున్ = గద్గరుపాటు గలుగునట్లు చేయును.

తా. పడగ విప్పి మిక్కిలిమృదు పయినరేహ మెగయునట్లు చేయుచు,

నాలుకలను విషమముగాఁ జేయుచు, రత్నశీతమందుఁ గూర్చుండియుండిన సర్ప రాజయిన వాసుకిని జూచి దమయంతి పులకితశరీర యయ్యెను. ఆ మెయభి ప్రాయమును దెలియఁగోరువారు దమయంతి ప్రణయవికారముచేతనే పులకలుగలదయ్యెనో, లేక భయముచేతనే పులకలుగలదయ్యెనో యని యూహింపఁజూచిరి.

తే. తమ్ము పరియింప కునికి దీర్ఘము రోజు
నహులఁ గ్రేడించి నడచిరి యానధరులు

దీర్ఘ నిశ్వాసధారా ప్రతీపపవన

విటహాహానినాదానశశకునశంక.

30

టీ. తమ్ము, పరియింపక ఉనికిఁ = తమ్మును పరింపక పోవుటచేత, దీర్ఘము రోజునహులఁ = నిట్టూర్పుపుచ్చుచున్న సర్పములను, గ్రేడించి = తప్పించి, యానధరులు = పల్లకిని ధరించువారలు, దీర్ఘ...శంక-దీర్ఘ నిశ్వాసధారా = నిట్టూర్పు ప్రవాహము నెడి, ప్రతీపపవన = ప్రతికూల వాయువును, విట = వికారములయిన, హాహానినాద = హాహాకారములు ననెడి, అవశకునశంకఁ = దుశ్శకునము గలుగుననెడి భయముచే, నడచిరి = సర్పముల విడిచిపోయిరి. అనఁగా శుభమును గూర్చి ప్రయత్నించునపుడు ప్రతికూల వాయువును, హాహాకారములును, దుశ్శకునములని పలుకుదురు. దమయంతి తమ్ము పరింపకపోవుటచే విడిచెడి నిట్టూర్పు వాయువులును, దుఃఖనూచకమయిన హాహాకారములును దుశ్శకునములు గావున నట్టి దుశ్శకునములను దొలంగించికొనిపోయిరి అని భావము. అలంకారము, ఉత్పేక్ష.

తా. దమయంతి సర్పరాజులను పరింపకపోవుటచే వారు నిట్టూర్పులనుబుచ్చుచు హాహాకారములను జేసిరి. ప్రతికూలముగా వచ్చునిట్టూర్పువాయువులను హాహాకారములను గాంచి యవి దుశ్శకునములని తలంచి పల్లకిని మోయువారలు వానిని దొలంగించుకొనునమిత్తము సర్పరాజులను దప్పించికొనిపోయిరి.

తే. ప్రకటమందాక్షనంకుచరత్సములైన

యురగములయొడ్డు బాపి యశ్రయ్యత్సలాక్షి

యానధుర్యులు గదియించి శ్రీరవనిభుజాలఁ

గాల మఖిఁ దమ్మిఁ బాపి చెంగలువఁబోలె.

31

టీ. యానధుర్యులు=పల్లకిని మోయువారలు, అయ్యుత్పలాక్షిఁ=కలువల వంటి నేత్రములుగల పమయంతిని, ప్రకట...ఫణము-ప్రకట=స్పష్టమయిన, మందాక్ష=సిగ్గుచే, సంకుచత్=ముడుచుకొనియున్న, ఫణములు = పడగలు గలవి, ఐనయురగములయొడ్డు=అయినట్టిసర్పరాజులయొక్కయొడ్డును, పాపి= తొలఁగించి, కాలము, అఖిఁ=తుమ్మెనను, తమ్మిఁ=పద్మమును, పాపి=తొలఁగించి, చెంగలువఁ పోలెఁ=కలువనుబోలెను, అవనిభుజాలఁ=రాజులను, కదియించిరి=సమీపింపఁజేసిరి.

తా. కాలము తుమ్మెనను బద్మమునుండి తొలఁగించి చెంగలువను జేర్చినట్లు యానధుర్యులు సిగ్గుచేతఁ బడగలను సంకోచించుకొని యున్న సర్పములనుండి పమయంతిని దొలఁగించి రాజులకడకుఁ దెచ్చిరి.

వ. అప్పుడు పలుకుబోటి వరాటరాజకన్యం గనుఁగొని. 32

టీ. స్పష్టము.

ఉ. ధీరతఁ బుష్కరాదు లగుదీపుల నన్నిటనుండి వచ్చి యు

న్నా రిదె శీతభానునిననాముకవంశజులైనరాజబృ

దారకు లిమ్మహారథులఁ శ్రీదప్పక యుదఱఁ జూడవమ్మ శృం

గారరసైకసగ్గరసి శ్రీకద్యులుకోదరి యావరంబునన్. 33

టీ. శృంగారరసైకసగ్గరసికద్యులుకోదరి...శృంగారరస+విక=కేవలము శృంగారరసమునే, సగ్గ=నిర్గించుటయుండు, రసిక=ప్రీతిగలదియు, ద్యులు క=ద్యులులుకమువలెఁ గృశించిన, ఉదరి=మధ్యముగల యోదమయంతి! పుష్కరాదులు=పుష్కరము మొవలగునవి, అగుదీపుల నన్నిటనుండి=అయినట్టి ద్వీపములనుండి, ధీరతఁ=ధైర్యముచే, శీత...శజాలు=చంద్రసూర్యవంశమం దుఁబుట్టినవారు, వినరాజబృందారకులు=వినట్టి రూపవంతులగురాజులు, ఇదె=ఇదిగో, వచ్చియున్నారు = వచ్చియున్నవారు, ఆవరంబునఁ = ప్రేమతో, ఇమ్మహారథులఁ=ఈశూరులను, రప్పక, ఇందఱు, చూచుచు+అమ్మ.

తా. ఓదమయంతీ! మూర్యచంద్ర వంశములందుఁ బుట్టిన రాజశ్రేష్ఠులు
పుష్కరము మొదలగుద్వీపములనుండి ధౌర్యముచే వచ్చియున్నారు. నీ వాద
రంబుతో వీరినందఱును దప్పక చూడుము. అలం. రూపకము.

తే. తరుణి నిస్తంద్రపుష్కరదళనిభాక్షి
పుష్కరద్వీప మేలు నీరభూభుజుండు
నిర్మలస్వాదునలిలాంబురీనిధివిహార
మమరు నీతిండు నీవును నీ నాచరింప.

34

టీ. తరుణి, నిస్తంద్ర... భాక్షి-నిస్తంద్ర=వికసించిన, పుష్కర=పద్మము
యొక్క, దళ=రేకులవంటి, అక్షి = నేత్రములుగల దమయంతీ! ఈభూభుజుం
డు=ఈరాజు, పుష్కరద్వీపమును, ఏలుకొ=పాలించువాఁడు. నీవును, ఈతం
డును, ఆచరింపకొ=చేయకగా, నిర్మల... విహారము-నిర్మల=స్వచ్ఛమైన, స్వా
దునలిలాంబురీనిధి=మంచినీళ్ల సముద్రమునందు, విహారము=విహరించుట, ఆమ
రుకొ=ఓప్పును, అనగా నీరాజును నీవు వరించినచో మంచినీళ్ల సముద్రమునందు
విహరించు భాగ్యము నీకు లభించు నని భావము. 'అతివ యీతండు నీవును
నాచరింపు' మని పాఠాం. నీవును ఇంతఁడును నావిహారమును గావింపుఁ డని
యర్థము.

తా. వికసించిన పద్మముయొక్క దళమువంటి నేత్రములు గల దమయంతీ!
ఈరాజు పుష్కరద్వీపమును బరిపాలించువాఁడు. నీ వీతని వసంతువేరి వీరిద్వీప
మునకు సమీపముననున్న మంచినీళ్ల సముద్రమందు విహరించు భాగ్యము
కలుగును.

క. భామ మగునాకథవనము

భామిని సావర్తభావరథవదద్భుతనా
భీమండల యీనృపను

త్రాముండు పాలించుదీవి నీ ప్రథిలవిభూతిన్.

35

టీ. సావర్త...మండల-సావర్తభావ=కుడియొక్క ధర్మముచే, భవన్ =

అగుచున్న, అద్భుత = ఆశ్చర్యము గల, నాభీమండల = చక్రమువంటి నాభి
గల, భామిని = ఓదమయంతీ! సలక్షణమై గంభీరమగు నాభీకూపము గలది
యనిభావము. ఈనృపసుత్రామండల = ఈరాజదేవేంద్రుండు, పాలించుదీవి =
పరిపాలించుదీపము, ప్రథితఃభూతిక్ = ప్రసిద్ధమగు వైశ్వర్యముచే, భావ
ము = భూలోకమందున్నది, అగునాకభవము = విస్తృత స్వర్గలోకము. అనగా
ముక్కరదీపము భూతలస్వర్గమువలె నున్న దనిభావము. రాజును సుత్రామని
వంటివాఁడనటచే నలసిదీవిని స్వర్గమువంటి దనుట తెలియునది.

తా. ఓదమయంతీ! ఈరాజదేవేంద్రుండు పరిపాలించుచున్న దీపము నను
వైశ్వర్యములు కలదై భూతలస్వర్గమువలె నున్నది.

శా. అం సందుక్ హిమవారిశీతలతలస్యగ్రోధవీధిః శతా

నందుం డంబుజదివ్యమందిరములోనం గరి కాపీతిక్

సందర్శింపఁగ వచ్చి యున్ననిను నానసర్వేశుఁ డీక్షించి యా
నందంబు న్నది నొందుఁగాక నిజనానాశిల్పవైచిత్రీకిన్. 36.

టీ. అందుక్ = ఆపుష్కరదీపమందు, హిమ...వీధిః—హిమవారి =
మంచునీటిచే, శీతల = చల్లని, తల = క్రిందుప్రదేశముగల, స్యగ్రోధ = మణ్డిచెట్టు
యొక్క, వీధిక్ = ప్రదేశమందు, శతానందుండు = బ్రహ్మ, అంబుజ...లోనక్ =
అంబుజపర్వమనెడి, దివ్యమందిరములోనక్ = సుందరగృహములోనున్న, కర్ణి
కాపీతిక్ = కర్ణి కయనెడి పీఠమునందు, ఉండుక్ = నివసించును, సందర్శిం
పఁగక్ = చూచుటకు, విచ్చి, ఉన్ననినుక్ = ఉన్నట్టి నెన్నును, ఆనసర్వేశుండు =
ఆబ్రహ్మ, ఈక్షించి = చూచి, నిజనానాశిల్పవైచిత్రీక్ - నిజతనసంబంధియగు,
నానా = అనేకవిధములయిన, శిల్ప = సృష్టియొక్క, వైచిత్రీక్ = ఆశ్చర్యము
నకు, మదిక్ = మనస్సునందు, ఆనందంబుక్ = సంతోషమును, ఒందుఁగాక = చెం
దునుగాక, అనగా నాబ్రహ్మ తనచే సృజింపఁబడిన నీసౌందర్యమును, నీవు నీ
కనుకూలుఁడగుభర్తనుబొంది యానందము నొందుటను, జూచి తనసృష్టిలో
నతిసౌందర్యము ననుకూలదాంపత్యము ఘటించినందులకమితానందము చెందు
ననిభావము. ఈచెప్పటచే వటువృత్తిమాదీపమునకు సమీపమున నుండునయ్య,

నచ్చట నే విష్ణువును, నతనినాభియందుఁ బద్మమును నందు బ్రహ్మయును నుండు ననియుఁ దోచుచున్నది. నీవీతని వరించి బ్రహ్మకు సైత మానందము గొలుపునట్టి దాంపత్యమును వహింపుమని భావము.

తా. ఓదమయంతీ! ఆపుష్కరద్వీపముందు చిల్లనిఛాయ నొసంగెడి మఱి చెట్టు గలదు. అచ్చటనున్న పద్మమనెడి గృహమునం దున్న కర్ణికావీరమున బ్రహ్మ నివసించును. అతఁడు తన్నుఁ జూడవచ్చిననున్నఁ జూచి, యనుకూలఁ డయిన భర్తతో నచ్చట వసించినందులకును, తనసృష్టిలో నిమగ్నఁడై సౌందర్యవతియు ననుకూలదాంపత్యము నలవడినందులకును మనంబున నానందమును జెందును గాక.

క. ఆనటమహీరుహం బా

దీవికి ఫలపత్రచిత్రదీప్తిస్ఫురణః

భూవల్లభవరినందన

భావింపఁగఁ బించెగొడుగుభంగి భజించున్.

37

టీ. భూవల్లభవరినందన = రాజకుమారికవమున యోగమయంతీ! భావింపఁ గఁ = ఆలోచింపఁగా, ఆనటమహీరుహంబు = ఆమఱిచెట్టు, ఫలపత్రచిత్రదీప్తి స్ఫురణః — ఫలంబుండలముక్కయు, పత్రంబు = అకులముక్కయు, చిత్రదీప్తి = విచిత్ర కాంతులముక్క, స్ఫురణః = అతిశయముచే, ఆదీవికిఁ = ఆపుష్కరద్వీప మునకు, పించెగొడుగుభంగి = నెమలిపురితోఁ జేయఁబడిన గొడుగువిధమును, భజించున్ = పొందును. అనఁగా ఫలపత్రములతోఁ గూడినయామఱిచెట్టాద్వీపమునకు నెమలిపురితోఁ జేసినగొడుగువలెఁ దనర్చును; ఇట్టివిశేషములు గల పుష్కరద్వీపమున కధిపతియగు నీతని వరించుట మేలని భావము.

తా. ఓదమయంతీ! చిత్రకాంతులు గల ఫలపత్రములతోఁ గూడినయామఱిచెట్టాద్వీపమునకుఁ బించెగొడుగువలె నొప్పుచున్నది. అలం. ఉత్పేక్ష.

వ. అని పలికి, భ్రూవల్లరీవేల్లనవికారంబు చూచి యప్పల్లవా ధరయతని నొల్లమి యెఱింగి యద్దివ్యాంగనాతిలకంబు. 38

టీ. అని=ఈరీతిగా, పలికి=పుష్కరద్వీపాధిపతినిగూర్చి చెప్పి, భూ)...
వికారంబు—భూపల్లరి = కనుబొమతీగయొక్క, వేల్లనవికారంబు=చలిం
చిన మాటుపాటును, చూచి, అప్పల్లవాధర = చిగురుపంటిపెదవి గల దమ
యంతి, అతని=ఆరాజును, ఒల్లమి= వరింపనుండుటను, ఎఱింగి= తెలిసి
కొని, అద్దివ్యాంగనాతిలకంబు=ఆదేవతాస్త్రీ)లతో శ్రేష్ఠురాలగు సరస్వతి,
అని వైపవ్యముతోనన్వయము.

తే. లలన పా మ్మవ్వలికి ననిశీ పలుకుటయును

పుష్కరద్వీపపతి యాస్యపుష్కరమునఁ

దదనవాప్తిజఘనపరితాపవహ్ని

చిహ్న మగు కార్వ్యధూమ మీక్షింపఁబడియె.

39

టీ. లలన=నమయంతి, అప్పలికి=మఱియొక రాజునొద్దకు, పాము, అని
పలుకుటయును=అని పలుకఁగానే, పుష్కర...పుష్కరమున=పుష్కర=
ద్వీపాధిపతియొక్క ముఖపక్షమందు, తత్...చిహ్నము-తత్= ఆదమయం
తిని, అనవాప్తి = పొందలేకపోవుటచే, పుట్టిన, ఘన = గొప్ప, పరితాప=
సంతాపమనెడి, వహ్ని = అగ్ని హోత్రునకు, చిహ్నము = లక్షణమైనది,
అగు కార్వ్యధూమము= అయినట్టి నల్లఁదనమనెడి పొగ, ఈక్షింపఁబడియె=
చూడఁబడెను. అఁగాఁ దమయంతి తన్ను విడిచిపోయినతోడనే యారాజు
మొగము కాంతిహీనమయి వెలువెలఁబోయె నని భావము. అలం. రూపకము.

తా. సరస్వతి దమయంతిని జూచి “మఱియొక రాజును చూడఁబో”వ్వుని చె
ప్పినతోడనే దమయంతి తన్ను వరింపలేదుగదా యన్న విచారముచే నాతని
మొగము కాంతిహీన మయినది.

క. రాజాంతరాభిముఖ మా

రాజముఖ విరూపవాహరయమునఁ జనియె

రాజీవగర్భ్యగేహిని

భోజకులభరణ మైనరేపాలతుకతోడన్.

40

టీ. ఆరాజముఖి=చంద్రునివంటి మొగముగల యాదమయంతి, విమానవాహరయమునకొ - విమానవాహ = పల్లకిని మోయువారియొక్క, రయమునకొ = వేగముచేత, రాజాంతరాభిముఖము = మఱియొకరాజున కిభిముఖముగా, చనియెకొ = వెళ్లెను, రాజీవగర్భు గేహిని = బ్రహ్మభార్య యగుసరస్వతి. భోజకులాభరణము = భోజవంశమునకు నలంకారము, ఐనపాలతుకతోడకొ = అయినట్టి దమయంతితో, అని పైదానితో నన్వయము.

తా. దమయంతి మఱియొకరాజును జూడఁబోవఁగాఁ జూచి సరస్వతి భోజవంశమున కలంకార మగుదమయంతితో.

వ. ఒక్కరాజుం జూపి యిట్లనియె.

41

క. ఏకాతపవారణముగ

శాకద్వీపాంతరంబు నీ సర్వముఁ బుణ్య

శ్లోకుఁ డితఁడు పాలించు ని

శాకరముఖి! హవ్యుఁ డొడు నీ జనపతి నితనిన్.

42

టీ. నిశాకరముఖి=చంద్రునివంటి ముఖముగల నమయంతీ! పుణ్యశ్లోకుఁడు=పవిత్రమగు కీర్తిగల, ఇతఁడు = ఈరాజు, శాకద్వీపాంతరంబు=శాకద్వీపమునకు మధ్యమునందున్న, సర్వముకొ = సమస్తభూమిని, ఏకాతపవారణముకొ = ఏకచ్ఛత్రాధికారముగా, పాలించుకొ = పరిపాలించుచు, జనపతికొ - ఇతనికొ = ఈరాజును, హవ్యుఁడు=హవ్యుడనునామము గలవాఁడని, అండు = పలుకుదురు.

తా. ఓదమయంతీ! పవిత్రకీర్తి గలయీరాజు శాకద్వీపము నంతటిని నేకచ్ఛత్రముగాఁ బాలించును. ఇతని హవ్యుఁ డని పిలుచుచుందురు.

క. రమణి! రమణీయతనుతా

వమతాతను నతనుకీర్తి నీ వైభవు నితనిన్

గమల గమలాక్షుఁబోలెన్

బ్రమదం బారంగ వరింపు నీ పరికించి తగన్.

43

టీ. రమణి=ఓదమయంతీ! రమణీ...తనుక-రమణీయ=సుందరమైన, తను తా=శరీరము గలవాడగుటచే, అమత=అనమానింపఁబడిన, అతనుక=మన్న ఘండు గలవాడగుచు, అతనుకై నైభవుక-అతను=విస్తారమైన, కీర్తివైభవుక= కీర్తిస్సంపదలవాడగుచు, నగునిశ్చిన్ = ఈరాజును, కమల=లక్ష్మి, కమలాక్షుఁ బోలెక=ఓస్తుమూర్తినిబోలెను, ప్రమదంబు=సంతోషము, ఆరగిన్ = నిండు నట్లుగా, ఆరగిన్, పరికించి=అలోచించి, వలపు=పెండ్లియాడుము.

తా. ఓదమయంతీ! విస్తారమయిన కీర్తి గలిగి సుందరశరీరముచే మన్నఘండు దిరస్కరించుచున్న యీరాజకుమారుని, లక్ష్మి నారాయణునిబోలె, సంతోష తిశయముచే పెండ్లిపుము.

తే. వీరి గులశీలశాలి శాలీనతాన

లంబు నాననచంద్రబింబంబు నెత్తి

బాల వీక్షింపు మేచకోరత్పలపలాశ

మాలికలఁ బోలులలితదృగ్దాలకముల.

44

టీ. బాల=ఓదమయంతీ! శాలీనతానలంబు=లజ్జచే వింపఁబడిన, ఆననచంద్ర బింబంబుక = ముఖచంద్రబింబమును, ఎత్తి, మేచక...మాలికలక-మేచక= నల్లని, ఉత్పల=కిలువలయొక్క, పలాశ=రేకులయొక్క, మాలికలక=దండలను, పోలు...జాలకములక=పోలుచున్న సుందరమగు చూపులపంక్తులచేత, కుల శీలక = మంచితలముచేతను మంచిప్రవర్తనముచేతను, శాలిన్ =ఓప్పుచున్న, వీనిక = ఈరాజకుమారుని, వీక్షింపుము=చూడుము.

తా. ఓదమయంతీ! నీవు ముఖచంద్రబింబము నెత్తి నల్లగలనరేకుల పంక్తులను బోలినచూపులపంక్తులచే గులశీలములచే నొప్పుచున్న యీరాజకుమారుని వీక్షింపుము.

సీ. అతినిర్జ రేశ్వరం రీ బై యనశ్వర మైన

యైశ్వర్యమున రాజ్య రీ మనుభవింపు

చంచచ్చుకచ్చదకచ్చాయాశ్రయం బగు

శాకవృక్షమునీడఁ శ జలుపుక్రీడ
పాలమున్నీటిలో శ ఫణిరాజశయ్యపైఁ
బవ్వళించినశార్ఙ్గపాణిఁ గొలుపు
పొడుపుగుబ్బలిమీఁదఁ శ బూర్ణిమారాత్రులం
దొనరింపు చంద్రదాతరహిత్యనంబు

తే. లలఘునైనకసంఖ్యసంఖ్యాగ్రవిజిత
దానవానీకుఁ డయినయీధరణివిభుని
లలితసౌభాగ్యరేఖాకరశాలిలాస
శక్తి భర్తృత్వమత్స్యలాంఛనునిఁ గూడ.

45

టీ. అలఘునైనకసంఖ్య - అలఘు = బలిష్ఠులైన, నైనక = సైన్యము యొక్క, సంఖ్య = సంఖ్యచేత, సంఖ్యాగ్ర...నీకుఁడు - సంఖ్యాగ్ర = యుద్ధభూమియొక్క యెదుట, విజిత = జయింపఁబడిన, దానవానీకుఁడు = రాక్షససమూహములు గలవాఁడు, అయినయీధరణివిభుని = ఐనట్టియీరాజును, లలిత...లాంఛనుని - లలిత = మనోహరమయిన, సౌభాగ్యరేఖా = సౌందర్యరేఖయొక్క, కశాలిలాసశక్తి = కాంతిలయొక్క సామర్థ్యముచేత, భర్తృత్వ = తిరస్కరింపఁబడిన, మత్స్యలాంఛనుని = మత్స్యభుని, కూడి, అనఁగా సౌందర్యముచే మత్స్యభుని మించుచున్న యీరాజుమారుని పరించినట్లు, అతనిర్జరేశ్వరంబు, ఐ = ఇంద్రు నతిక్రమించుచున్నదై, అనశ్వరంబు = నాశనములేనిది, ఐనయైశ్వర్యమునకే = ఐనట్టి సంపదచే, రాజ్యము, అనుభవింపు = పరిపాలింపుము, చంచల్...యాశ్రయంబు - చంచల్ = ప్రకాశించుచున్న, శుక = చిలుకయొక్క, ఛద = అిక్కలయొక్క, ఛాయా = కాంతివంటికాంతికి, ఆశ్రయంబు = ఆధారమైనది, అగుశాకవృక్షమునీడకే = అయినట్టి శాకవృక్షముయొక్క నీడయందు, క్రీడచలుపు = ఆటలాడుము, పాలమున్నీటిలో = పాలసముద్రమందు, ఫణిరాజశయ్యపై = భుజగతల్పముపయి, పవ్వళించినశార్ఙ్గపాణి = శయనించినయిన్న విష్ణుమూర్తిని, కొలుపు = సేవింపుము. నీ వీరాజుమారుని పరించినచో నచ్చ

టికి సమీపమున నున్న పాలసంద్రములో పన్నగరాజుడై బన్ధించిన విష్ణువును ప్రత్యక్షముగా నేవించుభాగ్యము లభించును. పాడుపుగుబ్బలిమీందఁ = ఉదయపర్వతముపై, పూర్ణిమారాత్రులందుఁ = పున్నమరాత్రులందు, చంద్రాతపోత్సవంబులు-చంద్రాతప = వెన్నలలఁగూర్చిన ఉత్సవంబులు, ఒనరింపుము = చేయుము. అనఁగా నీతనిద్వీపమునకు సమీపముననున్న యుగయపర్వతముపై చంద్రాకోత్సవములఁ జేసికొనవచ్చును.

తా. దమయంతీ! ఈరాజు యుద్ధములందుఁ బెక్కురరాక్షసులను జయించినవాడు. ఇతఁడు సౌందర్యముచే మత్తమని మించినాడు. ఇట్టివానిని వరించి, యింద్రునియైశ్వర్యంబును మించి నాశనము లేక యున్న సంపదలచే రాజ్యమును బాలింపుము. చిరుకటెక్కలకాంతివంటి కాంతి గలిగిన కాకవృక్షమునీడ నాడుకొనుము. పాలసంద్రములో సర్పరాజశయ్యపై శయనించి యున్న విష్ణువును నేవింపుము. పున్నమరాత్రులందుదయపర్వతముపైకిఁ బోయి చంద్రాకోత్సవంబులు చేయుము. ఇట్టిలాభములు పెక్కులు కలవు. కావున నీరాజకుమారుని దప్పక వరింపుము.

ఉ. వావిరి దుగ్ధవారిధి యశోవశ్యము నీవిలసత్కటాక్షవీ

తౌవికటాయిలంబు ననిశంబు నొనర్చుచు నుండుఁగాక వే
లావనవాటికాతరుపరలాశతతిప్రతిబింబచుంబినా

నావిధనిర్మలోర్మినటనన్పుటచారిమచాపలంబులన్. 46

టీ. వేలా...చాపలంబులఁ - వేలా = తీరమునందున్న, ఎనవాటికా = వనపంక్తులందున్న, తరు = చెట్లయొక్క, పలాశతతి = పత్రసమూహములయొక్క, ప్రతిబింబ = ప్రతిఫలనమును, చుంబి = పొందుచున్న, నానావిధ = పలురకములయిన, నిర్మల = స్వచ్ఛములైన, ఊర్మి = తరంగములయొక్క, ఎటన = నాట్యములచే. లేక సంచారములచే, స్ఫుట = స్పష్టమైన, చారిమ = సౌందర్యముగలిగిన, చాపలంబులఁ = చాంచల్యంబులచేతను, దుగ్ధవారిధి = పాలసంద్రము, వావిరి = అత్యంతము, నీవిలసత్ .. వికటాయిలంబును-నీ, విలసత్కటాక్షవీతౌ = ప్రకాశించుచున్న కడకఁటి చూపులయొక్క, వికటాయిలంబును = విలసితమును,

అనిశంబును=నెల్లప్పుడును, అవిశ్వము=తేవ్వకుండ, ఒనర్చుచునుండుగాక= అనుకరించుచుండునుగాత; అనఁగా తీరవయములగుటచేఁ దెల్లనివియును, తీర్థస్థులగు తరుబృందములు ప్రతిఫలించుటచే నెల్లనివియు, నైనితీరసాగర తరంగములు, సితాసితకాంతులచే మనోహరమైన నీకడకంటిమాపులతోఁ దుల్యము లగుఁగాక.

తా. ఓదమయంతీ! తీరములం దున్నతరుబృందములు ప్రతిబింబములచే నీలము లైన తరంగములయొక్క సౌందర్యచపలత్వములచే తీరసాగర మవ శ్యమును, నెల్లప్పుడును, సితాసితములయిన నీకటాక్ష విలసితంబులతోఁ దుల యుఁగుగాక. అలం. ప్రతీపము.

తే. అమృతమధురంబు లగు గాడ్పుర లాని యాని

బొజ్జ పెంచిన పెనుబాఁచ సెజ్జమిందఁ

బద్దలోచన యామహీసాలుఁ డేలు

పాలమున్నీటిలో శౌరి క పవ్వళించు.

47

టీ. పద్దలోచన=పద్మములవంటి నేత్రములఁగల దమయంతీ, ఈమహీసాలుఁ డు=ఈరాజు, ఏలుపాలమున్నీటిలో=పరిపాలించుచున్న పాలసంద్రములో, అమృతమధురంబులు=అమృతమువలెఁ దియ్యగానున్నవి, అగు గాడ్పులు=అయి నట్టిగాలులను, అనియాని=మిక్కిలిభక్షించి, బొజ్జ, పెంచిన పెనుబాఁచ సెజ్జ మిందఁ=పెంచినట్టి సర్పరాజునెడఁ తల్పముపై, శౌరి=విష్ణుమూర్తి, పవ్వళిం చున్=నిద్రించును. అనఁగా నీరాజును బెండ్లాడుదువేని యీతనిరాజ్యములో పాలసంద్రమున్నది కాన నందున్న విష్ణుమూర్తి నెల్లప్పుడును నేవించుభాగ్య ము గలుగునని భావము.

తా. ఓదమయంతీ! ఈరాజు పాలించుపాలసముద్రములో నే యమృతము వంటిగాలులను దిని బొజ్జపెంచిన సర్పరాజునెడఁ శయ్యపై విష్ణువు నిద్రించును.

తే. లలితకాశ్చీరభవసమాలంభకర

పాటలం బైననీముఖాబ్జంబుతోడ

నొరయుఁగాక భవత్కేళియోగ్యమైన

పొడుపుగుబ్బలి బాడతెంచుకొన్న విధుఁడు.

48

టీ. లలిత... పాటలంబు—లలిత=సుందరమైన, కాశీరభవ=కుంకుమయొక్క, సమాలంభకర్త=పూసికొనుటచే, పాటలంబు=ఎఱ్ఱనైనది, ఐననీముఖాబ్జంబుతోడక=అయినట్టి నీముఖపద్మముతో, భవత్కేళియోగ్యము=నీక్రీడలకువయోగించునది, పొడుపుగుబ్బలి=అయినట్టియుదయపర్వతముమీద, పాడతెంచుకొన్న విధుఁడు=ఉదయించునట్టి పూర్ణచంద్రుఁడు, ఒరయుకొకాక=రామకొనుఁగాక-మచ్చరించుఁగాక యనుట. అనఁగా నీవీతని పరింతువేనియువయకాలచంద్రునిఁ జూచుచు సుదయపర్వతమం దామకొనుభాగ్యంబుగలుగునని భావము. ఉదయకాలమునఁ జంద్రుఁడెఱ్ఱగానుండును గాన యుపమ సరిపోవును. అలం. సం దేహము.

తా. ఓదమయంతీ! కుంకుమపూతచేఁ బాటలమయిన నీముఖపద్మముతో నుదయపర్వతముపైఁ జూపట్టు పూర్ణచంద్రుఁడు సామ్యమును జెందుఁగాక!

క. లీలాచంక్రమవేళలఁ

బాలా నీచరణలాక్షీ ప్రథమాద్రిశిలా

జాలములఁ గృతకగైరిక

బాలాతపశంక లనువుపఱుచుం గాతన్.

49

టీ. బాలా=ఓదమయంతీ! నీచరణలాక్షీ=నీపాదములందుండు లక్ష్మకపూత, లీలాచంక్రమవేళలక=విలాసార్థమై మిక్కిలి తిరుగుసమయములందు, ప్రథమాద్రిశిలాజాలములక=ఉదయపర్వతమందుండు శిలాసమూహములందు, కృతకగైరిక బాలాతపశంకలు-కృతక=కృత్రిమమయిన, గైరిక=గైరికాదిధాతువులయొక్కయు, బాలాతప = లేతయెండయొక్కయు, శంకలు = సందియములను, అనువుపఱుచుం గాతన్ = కలిగించుఁగాత-ఇట 'లేతయెండ' లనుటచేత లీలాచంక్రమము ప్రాతఃకాలమం దనుట వ్యంజితము.

తా. ఓదమయంతీ! నీ వుదయపర్వతమందు లీలాప్రసాదయు విహించు

నప్పుడు నీపాదములందున్న లక్తుక, యం దుండురాలకంటుకొనుటచే నవి
తాలాతపములచేత నట్లున్నవో, లేక కృత్రిమగైరికాదులో యనుసందేహము
కలుగుఁగాత. అలం. భ్రాంతిమంతము.

వ. అని పలికి యప్పుడు గంధవాహులుంబోని విమానవాహు
లు లబ్ధగుణప్రసిద్ధి యగునాలలనాలలామం ఒరిమశలక్ష్మీనిం
బోలెఁ బ్రదేశాంతరంబునకుం దోడ్చెర నవ్వాజ్ఞయదేవత
హేమోపమేయకాంతియుం గురువిందసకాంతిదంతియు నగు
నయ్యింతి కి ట్లనియె. 50.

టీ. అని పలికి, అప్పుడు, గంధవాహులుంబోని విమానవాహులు=వాయు
పులుంబోని పల్లకీని ధరించినవారు, లబ్ధగుణప్రసిద్ధి=పొందఁబడినగుణప్రఖ్యాతి
కలది, అగునాలలనాలలామం=అయినట్టి యాదవయంతిని, లబ్ధగుణ ప్రసిద్ధి
యగు=గుణప్రఖ్యాతిని బొందినట్టిది, అగు, పరిమళలక్ష్మీనింబోలెన్ = పరిమళ
సంపదనువలె, ప్రదేశాంతరంబునకున్ = మఱియొకస్థలమునకు, తోడ్చెరన్ =
కొనిపోఁగా, అవ్వాజ్ఞయదేవత=అనరస్వతి, హేమోపమేయకాంతియున్ =
బంగారముతోఁ బోల్పఁదగినకాంతికలదియు, గురువిందసకాంతిదంతియు =
మాణిక్యములతో సమమయినదంతములుకలదియు, అగునయ్యింతికిన్=అయినట్టి
దమయంతికి, ఇట్లనియెన్.

క. మహిళాలలామ ! బాహా

బహువారనివారితారివార్ధిపు నితినిన్

జహదజహలజ్ఞానం

గ్రహదృగ్జాలములఁ జూడు శ్రీక్రాంచాధిపతిన్.

51

టీ. మహిళాలలామ = స్త్రీలలో శ్రేష్ఠురాలగు దమయంతీ! బాహా...
పార్ధివున్ - బాహా = బాహువులచే, బహువార = అనేకపర్యాయములు, నివారిత =
జయింపఁబడిన, అరిపార్ధివున్ = శత్రురాజులుగలవాఁడును, క్రాంచాధిపతిన్ =
క్రాంచద్వీపమునకధిపతియునగు, ఇతనికిన్ = ఈరాజును, జహత్ ... జాలములన్ -

జూత్ = విడుచుచున్నదియు, అజూత్ = విడువనిదియునగు, లజ్జను, సంగ్రహ = స్వీకరించుచున్న, దృష్టాంతములకొ = చూపులసమాహములచే, చూడుము. లజ్జను విడుచుట రాజదర్శనముకొనుట; విడువకుండుట స్త్రీస్వభావానుగుణ్యముంబట్టి

తా. ఓదమయంతీ ! ఈరాజు నిజబాహుబలములచే శత్రురాజులను గెల్చిన వాడు. ఇతడు క్రాంచద్వీపమును బాలించువాడు. విడిచియు విడువని సిగ్గు గలచూపులతో నితని జూడుము.

తే. మండలాకారవేష్టనాఖండవితర

పాండుదధిమండపాథోధీమండితంబు

పడఁతి యేతద్భుజాదండపాలితంబు

[క్రాంచ మనుదీవి సుగుణసంఘములనీవి.

52

టీ. పడఁతి = దమయంతీ ! మండల...మండితంబు = మండలాకార = వర్తలాకారమయిన, వేష్టన = చుట్టుకొనుటచే, అఖండ = తెంపులేనిదియు, వితర = విస్తరించియున్నదియు, పాండు = తెల్లనిదియు, నగు, దధిమండపాథోధి = పెరుగుమీఁగడగల సముద్రముచే, మండితంబు = అలంకరింపఁబడినదియు, సుగుణసంఘములనీవి = సుగుణసమాహముల ముల్లెలయినదియు, నగు, క్రాంచమనుదీవి = క్రాంచదీప్వము, ఏతద్భుజాదండపాలితంబు = ఈరాజు బాహుదండములచే బాలింపఁబడుచున్నది.

తా. మండలాకారముగాఁ జుట్టియుండుటచే నఖండమై తెల్లనిదైన పెరుగు సముద్రముచే నలంకృత మై సుగుణములకు నిధియై యున్న క్రాంచద్వీప మీరాజేంద్రునిచే బాలింపఁబడుచున్నది. అలం. రూపకము.

క. దర్భదళపూజనంబుల

గర్భజన్మకేశ ముడుపురకరుణాధరణ్ణ

నిర్భరమతి నేవింపు వి

దర్భాధిపతనయ యచటితరుణేందుధరున్.

53

టీ. విదర్భాధిపతనయ = విదర్భరాజుకుమారికవయిన దమయంతీ ! దర్భదళ

పూజసంబులఁ = కృతాగ్రముల పూజలచేతనయితము, అంతస్వల్పపూజకయినను
అనుట. నిర్భరమతిఁ = నిండయినమనస్సుతో, గర్భజనికేశము = సంసారదుఃఖ
మును, ఉడుపుకరుణాభరణం = నాశనముచేయునట్టి కరుణాశుభ్రము, అచటి =
అక్రాంచద్వీపమందున్న, తరుణేందుధరుఁ = బాలచంద్రుని ధరించినయీ
శ్వరుని, నేవింపుము = భజింపుము.

తా. ఓపమయంతీ! చర్మపాచలచే పూజించినమాత్రకును సంసారదుఃఖ
ములను దొలంగించువంతటికరుణ గలయీశ్వరునిఁ బూజించుచు నిండుమనస్సు
తోఁ గొలుపుము.

తే. అబల పాదార్పణానుగ్రహమును నిన్నుఁ
బ్రార్థనము చేయఁ గలదు క్రాంతచాచలంబు
పటుతిరస్కృందబాణసంహతవివర
కలితనిర్గమకలహంసశీకలకలముల.

54

టీ. అబల = ఓపమయంతీ! క్రాంతచాచలంబు = క్రాంచపర్వతము, పటు...కల
కలములఁ - పటుతర = మిక్కిలి సమర్థములయిన, స్కృందబాణ = కుమారస్వామి
యొక్క బాణములయొక్క, సంపాత = దెబ్బలవలనఁ గలిగిన, వివర = రంధ్రము
నుండి, కలిత = ఒప్పునట్లుగా, నిర్గమ = వెడలిపెచ్చుచున్న, కలహంస కలకలములఁ -
కలహంసలయొక్క కలకలధ్వనులచేత, పాదార్పణానుగ్రహమును - పాద =
అడుగులను, అర్పణ = ఉంచుటయనెడి, అనుగ్రహమును = దయను, నిన్నుఁ, బ్రా
ర్థనము చేయఁగలదు = యాచింపఁగలదు. అనఁగా హంసధ్వనులచే దనయందు
సీపు సంచారము చేయవలయునని క్రాంచపర్వతము కోరిక మానదని భావము.

తా. ఓపమయంతీ! క్రాంచపర్వతము కుమారస్వామిబాణఘాతములచేఁ
బడిన రంధ్రమునుండి వెడలుచున్న హంసలయొక్క ధ్వనులచేత దనయందు
విహరింపవలయునని నిన్నుఁ బ్రార్థనచేయకమానదు. ఇటు ఉత్పీక్ష గమ్యము.
క. ఘటియింపు మచట హాటక

ఘటకోటి వతంసకములు ౧ గా ధూర్జటికి

గుటిలాలక కలధౌత

స్ఫటికశిలామయము లయినప్రాసాదంబుల్. 55

టీ. గుటిలాలక=పంకరయయిన ముంగురులు గల దమయంతి ! హాటకఘట
కోటి=పసిడిమండలయొక్క సమాహములు, పతంసకములుగాఁ = శిరోభూష
ణములుకాఁగా, కలధౌత...మయములు-కలధౌత=కాంచనమయములును, స్ఫ
టిక శిలామయములును=పటిపుకరాలచే నిర్మితములును, అగు ప్రాసాదంబుల్ =
అయినదేవాలయములను, ధూర్జటికిఁ = ఈశ్వరునికి, ఘటియింపుము=నిర్మింపుము.

డా. ఓదమయంతి! ఆక్రాంచద్వీపమందుఁ బసిడిమండభములు శిరోభాగము
లం దొప్పచున్నవియు బంగారుచేతను స్ఫటికశిలలచేతను నిర్మితములును,
నగు నాలయములను శంకరునకుఁ గట్టింపుము.

చ. పాలఁతి లలి న్నల్లిముచులరహాలిక నీరతికేళిజన్మని

ర్థలతరఘర్తబిందుమయోమాక్తికమండనముల్ హరించుఁ గా
కలనగతిఁ జలద్దధిరసాంబుధితుంగతరంగమాలికా

వలిపువత చ్చటాచమరసవాలకరంబితమారుతౌఘముల్. 56

టీ. పాలఁతి=దమయంతి, చలత్...మారుతౌఘముల్, చలత్=చలించు
చున్న, దధిరసాంబుధి=పెరుగుసముద్రముయొక్క, తుంగ=ఎత్తైన, తరంగ
మాలికా=తరంగపంక్తులయొక్క, అవలి=పరుసలయొక్క, పువత=బిందువు
లయొక్క, చటా=సమాహములనెడి, చమరవాల=వింజామరలతోడి, కరంబిత
=కూడికగల, మారుతౌఘముల్ = మలయమారుత సమాహములు, అలసగ
తిఁ=మందగమనముచే, లలిత్=ఒప్పునట్లుగా, మలిన్లుచులహాలికా=దొంగల
వలె, నీ...మండనముల్-నీ, రతికేళి=సంభోగమునందు, జన్మ=పుట్టిన, నిర్త
లతర=మిక్కిలి స్వచ్ఛములయిన, ఘర్తబిందుమయ = చెమటబిందువులనెడి,
మాక్తిక=మత్స్యములయొక్క, మండనములు=అలంకారములు, హరించుఁగాక=
అపహరించుఁ గావలె. ఒకయింటికిఁ బరిచితులయినవారితోఁ గూడియే దొం
గలు తెలియకుండఁ బ్రవేశింతురు గాన మండమారుతములును శామరముల

తోఁ గూడి చొచ్చినవనుట. అనఁగా దమయంతీ! నీవీరాజును జేపట్టినచోఁ బెరుగుసముద్రముయొక్క తరంగముల బిందుసమూహములతోఁ గూడినమల యూరూతములు సంభోగమందుఁ గలిగిన చెమటలను హరించు నని భావము.

తా. ఓదమయంతీ! పెరుగుసముద్రమునం దుత్పన్నములయిన తరంగపంక్తు లబిందుసమూహములనెడి చామరములతోడ బయలువెడలు మలయూరతము లు మందమందముగా వచ్చి, దొంగలవలెనే సంభోగమందు నీకు జనించిన చెమటబిందువుల నెడి ముత్యముల యలంకారముల నపహరించుఁ గాక. అలం. రూపకానుప్రాణిత మయినయుపమ.

తే. జాలపాదవేషంబు వేరేశంతజాల

లంఘనాభ్యాసభవ మైనలీలాఘవమున

సాగరంబులు దాటి దిక్సమితిఁ గడచుఁ

గమలలోచన యీరాజు శివిమలయశము.

57

టీ. కమలలోచన=పద్మములపంటినేత్రములు గల దమయంతీ! ఈరాజు వి మలయశము=ఈరాజు స్వచ్ఛకీర్తి, జాలపాదవేషంబు=హంసయొక్క యాకారమునంటి యాకారముకలదై, వేశంత...భవము-వేశంతజాల= పడియలసమూహములను, లంఘన=దాటుటరూపమైన, అభ్యాస=అలవాటుచే, భవము=గల్గినది, వినలీలాఘవమునఁ=అయినట్టి చురుకదనముచేత, సాగరంబులు=సముద్రములు, దాటి, దిక్సమితిఁ=దిక్కుల సమూహమును, కడచుఁ=అతిక్రమించును. అనఁగా నీరాజుకీర్తి మొవటఁ దనద్వీపమందు వ్యాపించి క్రమక్రమముగా దిక్కుల నతిక్రమించి పోవు నని భావము. ఇతని యశస్సిఫుడిపుడే వ్యాపించు చున్నదని యందలి యల్పత్యమును సూచించుటచే ఆనాదరమును సూచితము.

తా. ఓదమయంతీ! ఈ రాజేంద్రునియశము హంసవేషమును దాల్చి యొకపల్వలమునుండి మరొకపల్వలమునకు దాటునట్టి యలవాటుచేత సముద్రములను దాటి దిక్కులనుగూడ నతిక్రమించిపోవును.

వ. అనిన విని యాగంధగజగామిని నిజహృదయానుబంధం బవ్వ

సుధరాధిపునియందు సంధిపదయ్యెనది దైవవశం బప్పు
డంసావతంసశిబికాంశు లగుపురుషు లప్పురుషప్రకాండునిస
మీపంబువలన రత్నాకరంబువలనం దుషారమయూఖలేఖ
లేఖానుజీవిపురుషులుంటేలె గొనిచని గిరీశప్రభావుం డగు
నొకమహానుభావుం గదియించిరి. తత్సమయంబున నఖిల
జగదంచితపాదపద్మ యగునప్పద్మసంభవుగేహిని యవ్వరా
గోహ కి ట్లనియె.

58

టీ. అనిఁగ, వి, ఆగంధగజగామిని=గంధగజముమంటినడక గలదమయం
తియొక్క, నిజశ్చానయానుబంధంబు=స్వకీయమైన శ్చానయసంబంధము, ఆ
వ్యసుంధరాధిపునియందుఁ=ఆరాజేంద్రునియందు, సంధిపదయ్యెన్=ప్రవే
శింపదాయెను. అనఁగా దమయంతిమనం బారాజేంద్రుని వరింప నిష్ఠపదలేదని
భావము. అది=అట్లు పరింపకుండుట, దైవవశంబు=దైవాధీనమయినది. అనఁ
గా దైవయత్నింపు లేకపోవుటచే నక్కార్యము నఫలముకాలేదని ఫలితా
ర్థము. అప్పుడు, అంసావతంస శిబికాంశులు = బుజముల కలంకారభూతము
లయిన పల్లకికాంశులు గలవారు, అగుపురుషులు, అప్పురుషప్రకాండునిసమీ
పంబువలనఁ=ఆపురుషప్రేక్షునిసమీపమునుండి, రత్నాకరంబువలనఁ=నము
ద్రమునుండి, దుషారమయూఖలేఖఁ=చంద్రలేఖను, లేఖానుజీవి పురుషులుం
బోలేఁ=దేవతలయొక్క నేవకపురుషులవలె నే,కొని,చని,గిరీశప్రభావుండు=ఈ
శ్వసునితో సమమయిన ప్రభావముగలవాడగు, ఒకమహానుభావుఁ=ఒకమహా
పురుషుని, కదియించిరి=సమీపింపఁజేసిరి. తత్సమయంబునఁ=ఆసమయమందు
అఖిలజగదంచిత పాదపద్మ-అఖిల=సమస్తమైన, జగత్ = లోకముచేత, అం
చిత=పూజింపఁబడుచున్న, పాదపద్మ=చరణకమలములు గలది, అగు పద్మసం
భవుగేహిని=అయినట్టి సరస్వతి, అవ్వరారోహకుఁ=ఆసమయంతికి, ఇట్లని
యెన్=ఈరీతిగాఁ బలికెను. అలం. ఉపమ.

చ. నవవిదళత్కు శేళయసనాభిళయద్వయ యివ్వసుధరా

ధవుఁడు కుశాంకితం బగుప్రథానపునీవి కధీశుఁ డీతనికొ
దివుటఁ బరిగ్రహించి నమునీదగ్గ నసంతసమాగమంబులం
దువిద! పరిగ్రహింపుము ఘృతోదధితీరవనీవిహారముల్. 59

టీ. నవ...ద్వయ-నవ=నూతనముగా, విదళత్=వికసించిన, కుశేశయ=ప
ద్మముతో, సనాభిశయద్వయ=సగోత్రములైన-అనగా సమానములైన-చేతు
లుకల, ఉవిద=ఓచమయంతీ! ఇష్టసంధరాధవుఁడు=ఈభూపాలుఁడు, కుశాం
కితంబు=కుశయును నామముగలది, అగుప్రథానపు దీవికిఁ=అయిదట్టి కేస్త్రమైన
దీప్తిపమునకు, అధీశుఁడు=అధిపతి, ఈతనికొ=ఈరాజును, తివుటొ=పయత్ని
ముచే, పరిగ్రహించి=పరిణయమాడి, సముదీర్ఘ...సమాగమం. లండుకొ-సము
దీర్ఘ=కోరకదగిన, పసంత సమాగమంబులందుకొ=పసంతకాల ప్రారంభసమ
యంబులందు, ఘృతో... విహారముల్=ఘృతోదధి=నీతిసముదయముకొ,
తీర=బిడ్డనందుగల, వనీ=ఉద్యానవనములందు, విహారముల్=విహరించుట
లను, పరిగ్రహింపుము=పొందుము. అనగా గుశద్వీపాధిపతియగు నీరాజేం
ద్రునిఁ బెండ్లి యాడెదవేని పసంతసమయంబులందు, ఘృతసముద్రతీర వనము
లందు విహరించి సౌఖ్యంబు లనుభవింపవచ్చు నని భావము.

తా. పద్మమువంటిచేతులు గల చమయంతీ! ఈరాజు కుశద్వీపమును బరిపా
లించుచుండును. ఇతని పెరించినదో నితనితోఁ గూడి పసంతకాలములందు ఘృ
తసముద్రతీరములందు విహరించి సుఖ మనుభవింపవచ్చును. అలం. ఉపమ.

మ. పటువాతూలతరంగఁడోలనచలీత్పత్రాసిధారాపరి

త్రుటితాంభోధరగర్భనిస్సృతపయశ్రస్సోత్పత్త్యాసేచన
స్ఫుటసంవర్ధిత మద్రచుంబిశిఖరాభోగం బతివ్వచ్చ మ
చ్చట నీకుం గనుపండువయ్యెడిగుళశ్రస్తంబంబుబింబాధరా.

టీ. బింబాధరా=దొండపండువంటి యధరోవృత్తముగల చమయంతీ! అచ్చ
టొక=అకశద్వీపమందు, పటు...వర్ధితము పటు=సమగ్రమైన, వాతూలతరం
గ=వాతపరకపరలయొక్క, డోలన=సంచారములచేత, చలీత్ = సంచలించు

చున్న, పృథాసిధారా=అకులనెడి కత్తులవాడచేత, దర్భయాకులు వాడులు గనుక 'అసి' యని రూపణము. పరిత్రుతిత = విచారింపఁబడిన, అంబోధర = మేఘములయొక్క, గర్భ=బోపలనుండి, నిస్సృత=ప్రవించిన, పయః=నీటియొక్క, స్తోతశ్చటా=ధారలసమాహమలయొక్క, నేచన=తిడుపుటలచేతను, స్ఫుట=మిక్కిలముగా, సంవర్ధితము=వర్ధింపఁబడుచున్నయు, అభ్రచువి శిఖరాభోగంబు = ఆకాశము నంటుచున్న శిఖరాగ్రములు కలయు, అతిస్వచ్ఛము=మిక్కిలి స్వచ్ఛమైనదియు, అగు కుశ స్తంబంబు=పర్వగుల్మము, నీకుఁ, కనుపండువు అయ్యెను = కనులపండువు లొనర్చెను.

తా. ఓదమయంతీ! సమర్థమున వాయుసంపరల సంచారములచే జలించుచున్న సుత్రముల కొనలచేత విచారింపఁబడిన మేఘముల గర్భములనుండి ప్రవించుచున్న జలపవాహములచే వర్ధింపఁబడుచున్నయు నాకాశము నొంటయుచున్న కొనలుగలదియు మిక్కిలి స్వచ్ఛమైనదియు నగుకుశ స్తంబంబు నీకుఁ గనులపండువు లొనర్చును.

తా. ఆనందంబును బొందు మిందునిభవక్తా! మందరక్షోణిభృ

న్నానాకందరమందిరాంగణములకై యాదోధిమాథానుసం

ధానప్రోత్థితసింధురాద్వైహితృపాదన్యాససంభావనా

సౌనఃపున్యపవిత్రకాంచనశిలార్పర్యంతభాగంబులన్. 61

టీ. ఇందునిభవక్తా = చంద్రునితో సమానమగు వివరము గల యోధమయంతీ! మందర... గణములకై - మందరక్షోణిభృత్ = మందరపర్వతముయొక్క, నానా=అనేకవిధములైన, కందరమందిరాంగణములకై = గుహలనెడు మందిరములయొక్క ముగిల్లయందును, యాదోధి... భాగంబులకై - యాదోధి, సముద్రముయొక్క, మాథ+అనుసంధాన=మథించుటలచేత, ప్రోత్థిత=పుట్టిన, సింధురాద్వైహితృ=లక్ష్మీదేవియొక్క, పాదన్యాస=పాదములుపెట్టుటయనెడి, సంభావనా=గౌరవముచేత, సౌనఃపున్య=మాటిమాటికిని, పవిత్ర = పరిశుద్ధములైన, కాంచనశిలార్పర్యంతభాగంబులకై = బంగారపుశిల భాగంబులందును, ఆనందంబును, బొందుము. అనగా యమయంతీ! ఈకుశద్వీపాధిపతిని వరింతు

వేని మందరపర్వత గుహలయందును, మథనకాలమం దుదయించిన లక్ష్మీదేవి పాదపద్మముల జాడలచే బవిత్రములైన కాంచనశిలలయందును నితనితో విహరించి యానందమును బొందును. “ఇట” అన్ని ప్రతులలోను, “ఆనందంబునఁ బొందును” అని తృతీయాంతపాతము గానవచ్చుచుండెను. అయినను “పత్యాసహావి విహారమయ్యెల్విలాసై, రానంద మిందుముఖి మందరకంద రాసు” అని “ఆనందమానవా” అని ద్వితీయాంతపాతము సంస్కృతమునఁ గానవచ్చుటచే వచనసారముగా “ఆనందంబును బొందు” మని ఉద్దలబడెను.

తా. పుష్పము.

తే. కనకకేతికదళనోత్రగౌత్రయష్టి
వ్యాళతనుఘృష్టికృతివలీరవలయ మగుట
మహితసోపానమును బోనిరమందరాద్రి
యింపు పుట్టించుఁగాక మీయుద్దఱకును.

62

తే. కనక...యష్టి-కనకకేతికదళ=బంగారు మొగలి తేకుయొక్క, గోత్ర=సంతతియైన, గౌత్రయష్టి=యష్టివంటిశరీరము గల వచయంత్రీ! వ్యాళ...వలయము-వ్యాళ=వాసుకియొక్క, తనుఘృష్టి=శరీరపుఒరయికలచేత, కృత = చేయఁబడెన, నలీ=ఒత్తుడుగీతలయొక్క, పలయ=మండలముకలది, అగుట=అయియుండుటచే-అనఁగా పూర్వము దేవతలు వాసుకియను సర్పరాజును మందరపర్వతమునకుఁ జాటి పాలసంప్రమును మఱించిరి. అవాసుకిశరీరఘర్నణములవలన నాపర్వత మచ్చటచ్చట లోతుగా గుంటలుపడెను. శరీరము తాఁకినచోట్ల గుంటలు పడి తక్కినచోట్ల నెత్తుగానుండుటచే నాపర్వతము కట్టఁబడినసోపానపంక్తులు గల్గినట్లు ప్రకాశించుచున్నదని భావము. అదియే యుత్తరార్ధమున చెప్పుచున్నాఁడు. మహితసోపానమును బోని=ఒప్పుచున్న సోపానపంక్తిని బోలు, మందరాద్రి=మందరపర్వతము, మీయుద్దఱకు= ఇంపు పుట్టించుఁగాక=ఆనందము కలిగించుఁగాక. అలం. ఉత్పేక్ష.

తా. బంగారు మొగలిదళంబువంటి శరీరముగల వచయంత్రీ! వాసుకియొ

క్క శరీరఘ్నణములచే ఒత్తుడుగీటులు పడి సోపానపంక్తి గల్గినట్లు లాప్సచు
న్న మందరపర్వతము మీయిరువురుసంపశులకు సంతసము గల్గించుగాక.

తే. ప్రకటఫణివేష్టఘృష్టిమార్గములు డిగ్గి

వలిత మై పాఱునిర్హారమలజలంబు

పాచతరిత్రాడు పెనఁగొన్నభావ మొంద

మగువ నీ కింపుఁ బుట్టించు ర మందరాద్రది.

68

టీ. మగువ=ఓపమయంతీ! ప్రకట...మార్గములు—ప్రకట = స్పష్టమైన,
ఫణి=వాసుకియొక్క, వేష్టఘృష్టి = చుట్టుకొనుటవలనఁ గలిగిన సంఘర్షణ
ముల, మార్గములు=త్రోవలు, డిగ్గి=దిగి, వలితమై = వలయాకారరేఖలుగలదై,
పాఱునిర్హారములంబు = పాఱుచున్న సెలయేళ్ల నీరు, పాచతరిత్రాడు =
వాసుకి, పెనఁగొన్నభావము=చుట్టుకొన్నవిధమును, ఒందుఁ=పొందుచుండ
గా, మందరాద్ర, నీకుఁ, ఇంపుపుట్టించుఁ=సంతసముగలిగించును. అనఁగా
వాసుకిశరీరసంఘర్షణములచే మందరపర్వతమునకు జుట్టును వలయాకారరేఖ
లేర్పడినవి. ఆపర్వతశిఖరంబునుండి ప్రవహించుచున్న సెలయేళ్ల నీరు వలయాకా
రరేఖలలోఁ బడిపోవునప్పుడు వాసుకి చుట్టుకొనియున్నట్లేయుండి నీకనుల
కానందము గొలుపుననిభావము. వారిధారలు తెల్లగానుండునుగాన వాసుకిశరీ
రమున కుపమానము సంపడును. అలం. ఉత్పేక్ష.

తా. ఓపమయంతీ! మందరపర్వతము వాసుకి చుట్టుకొనుటవలనఁ బడిన
వలయాకారరేఖలందుండి సెలయేళ్ల నీరు ప్రవహించుచుండ నానీరు పాచతరి
త్రాడుపెనఁచుకొన్నట్లుండునుగాననీకదియూపందంబుగొలుపును. అ. భ్రాంతిమంతము
ఉ. నీవదనంబుచేత రజనీపతి నీచనుదోయిచేత నై

రావణకుంభయుగ్మము సురీంద్రులపంచకకోమలప్రవా

ళావలి నీకరాఘ్నియుగళాధరపల్లనరాగలక్ష్మిచే

భావనచేయుఁ బో మఘనపర్వత మిట్టిభవత్ప్రసంగతిన.

టీ. మఘనపర్వతము=మందరపర్వతము, ఇట్టిభవత్ప్రసంగతిన్ = ఇట్టినీన

హవాసముచేత, అనఁగా, నీవదనంబుచేతఁ = నీముఖముచే, రజనీసతిఁ = చంద్రుని, నీచనుదోయిచేతఁ, విరావణకుంభయుగమును = విరావతకుంభంబులను, నీకర...లక్ష్మీచే - నీకర = నీచేతులయొక్కయు, అంఘ్రియుగళ = పాదయుగళ మయొక్కయు, అధరపల్లవ = చిగురుపంటియధరోష్ఠమయొక్కయు, రాగలక్ష్మీచేఁ = ఎఱ్ఱనికాంతిసంపదచే, సుర...వలిఁ - సురద్రుమసంపది = కల్పవృక్షలైదింటియొక్క, కోమల = మృదువైన, ప్రవాళావలిఁ = చిగుళ్ల సమూహమును, భావనచేయుఁ పో = తలంచుకొనుఁగాక, అనఁగా సముద్రమథనకాలమునఁ జంద్రుఁడు, విరావతము, కల్పవృక్షములు మొదలగునవి పుట్టినవి. ఇప్పుడు మందరపర్వతము నీవదనంబుచూచి చంద్రుని, నీకుచకుంభములచేత నై రావతకుంభంబులను, నీకరచరణాధర కాంతిచే గల్పవృక్షపల్లవంబులను వలంచుకొనుఁగాక. నిన్నుఁజూచి చిరకాలంబుక్రిందటఁ జూచినయూషస్తువులను స్మరించుకొనుఁగాక యని ఫలితార్థము. చంద్రునిఁబోలువదనము కలదగుటచేతను, నై రావతకుంభములఁబోలిన స్తనంబులు గలదగుటచేతను, గల్పకపల్లవంబులఁ బోలినకరచరణాధరంబులుగలదగుటచేతను దమయంతి నిరుపమానసౌందర్యవంతురాలని తెలియవచ్చుచున్నది. అలం—స్తరణ.

తా. స్పష్టము.

వ. అనిన విని యక్కలహంసగమన, మీమాంసశిశిరక రావతం
నునిఁబోలె, నవ్విపులాంసు భజియింప నాసింపదయ్యె. అవ్వై
దర్శితలం వెఱింగి యాచతుర్భుజానికోడలు, గనునన్న చేయ
జన్యజనం బక్కనన్య నన్యరాజన్యసమీపంబు నొందించె. అప్పు
డు భారతీదేవి దమయంతి కిట్లనియె. 65

టీ. అనినఁ, విని, అక్కలహంసగమన = అంచమంటిగమనము గల దమయంతి, మీమాంస = పూర్వమీమాంస, శిశిరక రావతంసునింబోలెఁ = శంకరునివలెను, అవ్విపులాంసుఁ = గొప్పమూఁపులుగల యారాజును, భజింపఁ = సేవించుటకు, ఆసింపదయ్యెఁ = కోరదయ్యెను, ఆచతుర్భుజానికోడలు = విష్ణువుకోడలగు, సరస్వతి, ఆవైదర్శితలంపు = ఆదమయంతియిష్టమును, ఎఱింగి = తెలిసి

తే. చపలలోచన వైరినిఁష్కృపకృపాణ
 పాణి ప్రత్యగ్రఘాతీతప్రతిమవాణి
 వీఁ డధీశుఁడు శాల్మలదీప్తిపమునకు
 లలితమధువార్ధికాంచీకలపమునకు.

66

టీ. చపలలోచన = చలించుచున్న నేత్రములుగల యోదమయంతీ ! వైరి...
 వాణి-వైరి = శత్రువులందు, నిష్కృప = దయారహితమైన, కృపాణ = కత్తి,
 పాణి = చేతియందుఁగలవాఁడును, ప్రత్యగ్ర...వాణి-ప్రత్యగ్ర = నూతనములు
 న, ఘాతీత = కండ్లచక్కెరతో, ప్రతిమ = సమానమయిన, వాణి = వాక్కుకల
 వాఁడునునగు, వీఁడు = ఈరాజు, లలిత...కలపమునకు - లలిత = సుందరమైన,
 మధువార్ధి = సురాసముద్రమే, కాంచీకలపమునకు = మొలత్రొడుగాఁగల,
 శాల్మలదీప్తిపమునకు, అధీశుఁడు-అధిపతి.

శా. చలించుచున్న నేత్రములుగల దమయంతీ ! శత్రువులందు దయార
 హితమైన ఖడ్గము చేతియందుఁగలవాఁడై, కండ్లచక్కెరవలెఁ దీపయినపలు
 కులుగల యీరాజు సురాసముద్రముచేఁ బరివేష్టితమైన శాల్మలదీప్తిపమును బరి
 పాలించును.

క. ఆనవజలనిధినాయకు

వాసవసన్నిభు విశుద్ధరవంశజ నితనిఁ

వాసికి నవతిలసుమనో

నాసికి యెదిరింప వశమే నరనాథులకున్.

67

టీ. నవతిలసుమనోనాసికే=నూతనమయిన నవపువ్వువలెంటి నాసికగల యోదమయంత్రీ! ఆసవజలనిధి నాయకుఁ=సురాసముద్రమునకు విభుండయినవాఁడును, వాసవస్నిభుఁ=దేవేంద్రునితో సమానుడైనవాఁడును, విశుద్ధవంశజుఁ=నిర్మలవంశమందుఁ బుట్టినవాఁడును నగు, ఇతనిఁ=ఈరాజును, వాసికే=కీర్తివిషయపై, ఎదిరింపఁ=మార్కొనుటకు, నరనాథులకుఁ=తక్కినరాజులకు, వశమే=తరమగునా?

తా. నవపువ్వువలెంటి నాసికగల యోదమయంత్రీ! సురాసముద్రాధిపతియును నింద్రసమానఁడు నిర్మలవంశసంభవుండును నగు సితనికే గీర్తియందు నృపాలకులు సాటిచెందలేరు.

ఉ. ఈనున నేక హేలన మరీహీనురుఁ డొక్కరుఁ డొక్కవార్ధియా పోసన మెత్తుచో దిగులు రీవుట్టి పయోనిధిపంచకంబు సం త్రాసము నొందునపు మొగతీప్పనియంబునిధాన మెద్దియం దానవచానకేళిఁ గొనిరీయాడు మతండును నీవు నెమ్మదిన్.

టీ. మహీసురుఁ డొక్కరుఁడు=అగస్త్యమహాబుషి, ఈసునఁ=కోపముచేత, ఏకహేలన=ఒక్కరీలచేతనే, ఒక్కవార్ధిఁ=ఒకసముద్రమును, అనఁగా ఖరసముద్రమును, ఆపోసనము ఎత్తుచోఁ=త్రావునప్పుడు, పయోనిధి పంచకంబు=తక్కిన యెదునసముద్రములును దిగులు, పుట్టి=భయపడి, సంత్రాసము=భయంబు, ఒందునపుడు=పొందుచున్న సమయమందు, అనఁగా నగస్త్యుఁడుప్రసముద్రమును బాసముచేయఁగాఁ జూచి తక్కినసముద్రము లన్నియును, ఉప్రసముద్రంబునే పాసము చేసినవానికి క్షీరాదినముద్రంబుల మగుమముఁ బాసముచేయుట యెంతపనికి యని భయమొందుచుండఁగా నని భావము. ఎద్ది=ఏది, మొగతీప్పని యంబునిధానము=పౌరుషమును విడుచనిసముద్ర మేదో, అనఁగాఁ దక్కిన సముద్రములు భయపడుచుండఁగా నీసురాసముద్రము భయముచెందలేదని భావము. “న సురాంపిబే” త్తని నిషేధమున్నది కావున విప్రసత్తమండయిన యగస్త్యుండు మరను బాసముచేయలేడని నిశ్చయించి యా

సురాసముద్ర మెంతమాత్రమును భయంబుచెందలేదు. అందుకొ = ఆసురాసముద్ర మందు, నెవ్వడికొ = నిండుమనంబుతో, ఆతండును, నీవును, అసమశేలికొ = సు రాపానక్రీడ, కొనియాడుము = సన్నతీంపుము. అనఁగా నీవారాజకుమారునితోఁ గూడ మద్యపానక్రీడ సలిపి యానందింపుమని భావము.

తా. ఓదమయంతీ ! అగస్త్యమహామని సముద్రమును బానముచేయుటను దక్కినసముద్రంబులన్నియును భయంబుచెందినవి కాని యేసురాసముద్రమెంతమాత్రమును భయంబుచెందలేదో యామద్యసముద్రమందు నీవును నారాజేంద్రుఁడును సంతసము దీరునట్లు మద్యపానక్రీడ సలుపుము. అలం. వ్యతిరేకము.

క. ఏలాలతాగృహంబుల

బాలా ! విహరింపు మీన్యరసాలునితోడఁ

హాలారసమయసాగర

వేలావనముల నిదాఘరవేలాదినముల్.

69

టీ. బాలా = ఓదమయంతీ ! ఈన్యపాఱునితోడకొ = ఈరాజేంద్రునితో, ఏలాలతాగృహంబుల = ఏలకలతలపొదిరిండ్లలోను, హాలా...వనములకొ = హాలారసమయ సాగర = సురాసముద్రమునకు సమీపమందున్న, వనములకొ = తోటలందును, నిదాఘరవేలాదినముల్ = వేసవికాలపుదినములతో, విహరింపుము = సంచరింపుము.

తా. ఓదమయంతీ ! నీవీన్యపాఱునితోఁ గూడి వేసవికాలములందు, ఏలాలతామంగిరంబులలోను, సురాసముద్రమునకు సమీపమందున్న తోటలయందును సంతసంబున విహరింపవచ్చును.

వ. శొల్లల్లిగుల్లలాంఛితం బైనయన్తుహాద్యీపంబునకు దీపంబు నుంబోలె నోషధీలతాజ్వాలాకలాపదీపితనభఃక్రోడంబును, జూడామిశ్రజ్వలదకజ్వలంబును, నగుద్రోణాచలంబు నీకు విహారస్థానం బగుంగాక, సరససారనకోశమృద్ధి యాతని నుద్వాహమ్ము గమ్ము.

70

టీ. శాల్మలిగుల్మలాంఛితంబు=శాల్మలిపూదచే నొప్పుచున్నది, విషయమృహః ద్వీపంబునకుఁ=అయినట్టి యాశాల్మలి ద్వీపమునకు, దీపంబునుంబోలెఁ=దీపమువలె, ఓషధీలతా...క్రోడంబును-ఓషధీలతా=మృతసంజీవివ్యాదులగు నోషధీలతలయొక్క, జ్వాలా=కాంతులయొక్క, కలాప=సమాహుముచేత, దీపిత=ప్రకాశింపఁజేయుఁబడుచున్న, నభఃక్రోడంబును=గగనమధ్యభాగము గలదియు, చూడా...కజ్జలంబును—చూడా=శిఖరములందు, మిత్ర=సంక్రమించియున్న, జలప=మేఘంబులనెడి, కజ్జలంబును=కాటుకగలదియు, అగుద్రోణాచలంబు=అయినట్టి నోణపర్వతము. నీకు విహారస్థానంబగుఁ గాక, సరస...మృద్విఁ-సరస=సుందరములైన, సారసకోశ=పద్మములనలె, మృద్వి=మృదువయిన శరీరము గలదానా! ఈతనినే, ఉద్వాహమ్మ కమ్మ = ఎండ్లియాడుము. అలం. రూపకానుప్రాణితమైన యుత్పేక్ష.

ఉ. నావుడు లోచనాంతముల నవ్వె విదర్భతనూజ దాన నుద్భావిత మయ్యె నానృపతీశ్రవై ననురాగములేమి యట్లు వాగ్దేవి విమానవాహకతత్తి నడపించెను వేఱ యొక్కపు ధ్యేయరుఁ డున్నపట్టునకు నేడుక యుల్లమునం దలిర్పగన్.

టీ. నావుడుఁ=సరస్వతియిట్లు పలుకఁగానే, విదర్భతనూజ=దమయంతి, లోచనాంతములఁ=నేత్రాంతములచే, నవ్వెఁ, దానఁ=ఆనవుటచే, అన్యపతిపైఁ=ఆరాజేంద్రునిపై, అనురాగము=ప్రేమలేకపోవుట, ఉద్భావితము=ఉద్భావించునది, అయ్యెన్, అనఁగా దమయంతియిట్లు నవ్వినతోడనే యారాజునువరింప నిష్ఠములేనట్లు సరస్వతి తెలిసికొనెనని భావము, అట్లు=ఆనమముమందు, వాగ్దేవి=సరస్వతి, విమానవాహకతత్తి=విమానమును మోచువారిని, వేడుక, ఉల్లమునఁ=హృదయమునందు, తలిర్పగన్=చివురొత్తగా, వేఱొక్కపుధ్యేయరుఁడు=వేటొకరాజు, ఉన్నపట్టునకుఁ=ఉన్నస్థలమునకు, నడపించెను.

తా. సరస్వతి యిట్లు పలుకఁగా విని దమయంతి లోచనాంతములచేత నవ్వెను. సరస్వతియదిచూచి మనంబున వేడుక యుప్పతిల్లునట్లుగా మఱియొకరాజుచెంతకు విమానవాహకుల నడపించెను.

వ. ఇట్లు నడపించి కాశ్చీరపంకనిభలగ్నజనానురాగుండును, శ్రీ
ఖండలేపనై పథ్యమయ దిగ్విజయ క్షీరరాజి రాజదృఢజుండును,
నగునమహీభుజునిం జూపి. 72

టీ. ఇట్లు, నడపించి, కాశ్చీర...రాగుండును-కాశ్చీరపంకనిభ= కంకుమ
పంకమిషచేత, లగ్న=సంగమించియున్న, జనానురాగుండును= ప్రజానురాగ
ముగలవాఁడును, అనఁగా నధికమయినజనానురాగము కలవాఁడని భాషము,
శ్రీఖండ...భుజుండును- శ్రీఖండలేపనై పథ్యమయ= చందనానులేపనమనెడియ
లంకారూపమైన, దిగ్విజయక్షీరరాజి = దిగ్విజయమువలనఁ గల్గిన యశస్స
మూహముచే, రాజత్ = ప్రకాశించుచున్న, భుజుండును=బాహువులు కలవాఁ
డును=అనఁగా దిగ్విజయంబువలనఁ గల్గినక్షీర్ని జందనానులేపంబుగా శరీరంబున
ధరించినవాఁడని భాషము. క్షీర్తెల్లగానుండును. కాన చందనంబుతో సరిపోల్పఁ
బడెను. అనురాగ మ్మిగ్నగానుండునుగాన కుంకుమపంకముతోఁ బోల్పఁబడెను. అగు
నమహీభుజుఁ = అయినట్టియారాజును, చూపి, అని పైపథ్యముతో నన్వయము.

క. వీక్షింపు సరోజేక్షణ

యిత్తురసాంభోధిజలపరీతం బగునా

ప్లక్షద్వీపంబున క

ధృత్తుం డీరాజు చెలి సహస్రాక్షునకున్.

73

టీ. సరోజేక్షణ=పద్మములపంటినేత్రములు గలయోదమయంతీ! ఇత్తు...
పరీతంబు—ఇత్తురసాంభోధి=ఇత్తునముద్రముయొక్క, జల=నీటిచే, పరీతంబు=
చూర్చుకొనినది, అగునాప్లక్షద్వీపంబునకుఁ = అయినట్టిప్లక్షద్వీపమునకు, ఈ
రాజు, అధృత్తుండు = అధిపతి, సహస్రాక్షునకుఁ = దేవేంద్రునకు, చెలి=
స్నేహితుఁడు.

తా. ఓదమయంతీ! ఈరాజేంద్రునిఁ జూడుము. ఇతఁ డిత్తునముద్రజల
ముచే నావృతమయిన ప్లక్షద్వీపంబున కధిపతి, దేవేంద్రునకు స్నేహితుఁడు.
ఇతని పరించుట యుక్తము.

ఉ. పొంపి పోవుభక్తినిరుపమాటలు రాత్రులు శీతభాను ద
ర్శింపక యూరింపఁడు విశిష్టత వీడు భుజించుఁగాక వం
చింపక యీతనుండుయును శీతేయ నీవదనేందుబింబమున్
సొంపెసలారఁగాఁ దనకుఁ శీతజాడఁగ నబ్బుట దర్శరాత్రులన్.

టీ. వీడు = ఈరాజు, విశిష్టత = గొప్పవ్రతముచే, పొంపిపోవుభక్తి = ఎడతెగనిభక్తిచేత, ఇరుపూటలున్ = ఉదయమధ్యాహ్నకాలములందును, రాత్రులు = రాత్రులయందును, శీతభానున్ = చంద్రుని, దర్శింపక = చూడకుండ, ఆరింపఁడు = తిండ, చేడియ = ఓదమయంత్రీ, సొంపు ఎసలారఁగాన్ = సొంపు చెలంగుట్లుగా, పొంపిన్ = ఆరాజునకునుట, నీవదనేందుబింబము = నీవననచంద్రబింబమును, చూడఁగన్ అబ్బుటన్ = చూచెడిభాగ్యమలవడుటచే, ఇంతనుండియున్ = ఇంకమీద, దర్శరాత్రులన్ = ఆమావాస్యరాత్రులందునైతము, వంచింపక = ప్రతిభంగముచేకొనకుండ, భుజించుఁగాక = తినుఁగాక. ఓదమయంత్రీ! ఈరాజును “చంద్రునిచూడకుండ భుజింప” ననెడివ్రతము కలదు. నీ వితిని ఎరింగువేని నెల్లప్పుడును నీముఖచంద్రునిజూచుభాగ్యమలవడును; దానియనువసరికలందు నైతియు వ్రతభంగముచేకొనకుండ భుజింపఁగలఁడు. చంద్రుని మించినవదనంబును జూచియే భుజించునని ఫలితార్థము. ఈచెప్పటచే పమయతివదనసౌందర్యము నిరుపమానం బని తెలియవచ్చుచున్నది.

తా. ఓదమయంత్రీ! ఈరాజు నిండైవభక్తి కలవాడై చంద్రుని చూడక మన్నముభుజింపనివ్రతముపట్టెను. ఇంకమీద నీవననచంద్రుని జూచుచుండునాన నమావాస్యరాత్రులందు గూడ ప్రతిలోపము లేకుండ భుజింపఁగలఁడు.

౪. ఇతనిసోదధివేలావిహారంబును, బల్లశాఖాప్రేభోశనక్రీడా
వివోదంబును, విసాశాపులినవేదికా ప్రదేశపర్యటనంబును,
మనంబున కింపు పుట్టింపఁగలయవి. ఇతని బరిగ్రహింపు
మచిన నాననోజాక్షివై రాగ్యరూక్షంబు లగువీక్షణంబుల
నతని వీక్షించె. వాణిగుణోదయకృతీకృతసాణివిశాచిక్వాణ

యగువాణి యన్నీలవేణితలం పెఱింగి యునసలస్థితసమాన
విమానదండు లగుపురుషప్రకాండులం బదండు పదం డని
నజిపించి జంబూద్వీపభూపాలలోకంబుఁ గదియించి. 75

టీ. ఇళ్లు .. విహారంబును-ఇక్షురసోదధి = చెఱుకురసపుసముద్రముయొక్క,
వేలా = తీరములందు, విహారంబును = విహరించుటయును, స్లక్ష... విశోదంబును-
స్లక్షాశాఖా = జువ్వికొద్దులకు బంధింపఁబడిన, ప్రేంభోశన = ఉయ్యెలయొక్క,
క్రీడా = ఊఁగుటయు నెడి, విశోదంబును = ఆటయును, విపాశా... పర్యటనంబును-
విపాశా = విపాశానదియొక్క, పులినవేదికాప్రదేశ = ఇసుకతిన్నెలప్రదేశముల
యందు, పర్యటనంబును = విహారంబును, మనంబునకుఁ, ఇంపు = సంతసము,
పుట్టింపఁగలయపి = కలిగింపఁగలవు. ఇతనిఁ, పరిగ్రహింపుము = పెండ్లియాడు
ము, అనినఁ = అని పుచ్చుఁగా, ఆసశోభాక్షి = ఆనమముతి, వైరాగ్యరూక్షం
బులు = ఆసలేమిచేత పరుషములయినవి, అగు, వీక్షణంబులఁ = అయినచూపు
లచేత, అతనిఁ = ఆరాజును, వీక్షించెఁ = చూచెను. వాణి... నిక్వాణ-వాణి =
వాక్కుయొక్క, గుణోదయ = మాధుర్యావెగుణోత్పత్తి చేతను, తృణీకృత =
తీరస్కరింపఁబడుచున్న, పాణిపీఠా = చేతియందున్న పీఠయొక్క, నిక్వాణ =
ధ్వనిగలిగినది - అనఁగా పీఠాధ్వనులను దిరస్కరించువాక్కు గల్గిన దని భావ
ము. అగువాణి = అయినసరస్వతి, అన్నీలవేణితలంపు = ఆదమయంతి యభిపా
యము, ఎఱింగి, అస... నండులు - అసస్థల = భుజశిరస్సులందు, స్థిత = ఉన్నట్టి,
సమాన = తుల్యులైన, విమానండులు = పల్లకీనండిగలవారు - చండిని సమముగా
మోచుచున్నవారనుట, అగు పురుషప్రకాండులఁ = అయినట్టివాహకులను,
పదండు, పదండు అని, నడిపించి, జంబూద్వీపభూపాలలోకంబుఁ = జంబూ
ద్వీపవాసు లగుసానసమాహమును, కదియించి = పొందించి.

ఉ. నేరెటిదీవి నేలుధరశ్రీవరముఖ్యులు వీరె కంటె యు

న్నారు మనోభంబులు మనంబునఁబాయక సంచరింపఁగా
నీరజవత్త్రి నేత్ర యొకనిని వరియింపుము వీరిలోన దై
త్యారి వరించునిందిరక్రీయం బరినందితచి త్తవృత్తి వై. 76

టీ. నీరజపత్రనేత్ర = పద్మదళములవంటినేత్రములుగల దమయంతీ! వీరె = ఈకూర్పున్నవారె, నేరేట దీపిక = జంబూద్వీపమును, ఏలుధరణీశరముఖ్యులు = పరిపాలించుచున్న రాజముఖ్యులు, కంటే = చూచితివా? మనోరథంబులు = కోర్కులు, మనంబునకే = మనస్సునందు, పాయక = విడువక, సంపరిపరగాక = విహరించుచుండగా, ఉన్నారు, అనగా సర్వకాలంబులందునునిన్ను ఎరింపవలెన్న కోరికతోనున్నారు. వీరలోనక, ఒకనక, పరినందితచిత్తవృత్తినై = సంతోషించుచున్న చిత్తవ్యాపారముగలదాననై, దైత్యార్థక = విష్ణువును, ఇందిరక్రియక = లక్ష్మీదేవివలెను, పరింపుము = పెండ్లియాడుము.

తా. పద్మపత్రములవంటినేత్రములు గల దమయంతీ! ఈ కూర్పుండినవారు జంబూద్వీపనివాసులగు భూపాలకులు, మనంబున నిన్ను ఎరించుకోరికి విదలకుండ మన్నారు. కావున వీరిలోనొకని లక్ష్మీదేవి నారాయణునింబోలె సంతోషించిన చిత్తముతో ఎరింపుము.

క. సుందరి! జంబూద్వీపము

నందలిభూపాలనముదశీయంబును గంటే

పాం దొప్ప ధరణి వ్రాలిన

కందర్పజగంబువ్రాలె శ్రీ గడు నొప్పారెన్.

77

టీ. సుందరి = ఓదమయంతీ! జంబూద్వీపమునందలిభూపాలనముదయంబును = జంబూద్వీపమందున్న రాజసమూహమును, కంటే = చూచితివా? పాండు, ఒప్పక, ధరణికే = భూమిపై, వ్రాలినకందర్పజగంబువోలెక = మత్స్యధలోకము వలెను-అందఱును మత్స్యధులవలె ననుట. కడుక = మిక్కిలి, ఒప్పారెన్ = ప్రకాశించెను.

తా. ఓదమయంతీ! జంబూద్వీపనివాసులగు నీరాజులోకమును చూచితివా? భూమి కవతరించినమత్స్యధసమూహమువలె దనరారుచున్నది.

తే. దీవు లాఱును దనుఁ జుట్టుఁ శ్రీ దిరిగి కొలువ

దీవులకు రాజ నేరెటిదీవి యొప్పు

మేరుకైలాసగిరులు బంగారుగొడుగు

ధవళనరచామరంబు నై శతనకుఁ దనర.

78

టీ. దీపులకుంజా=అన్నదీపులకు నధిపతియగు, సేరెటిదీవి=జంబూద్వీపము, దీపులాలును=అటుదీపులును, తనుఁ=జంబూద్వీపముననుట, చుట్టుఁ, తిరిగి, కొలువఁ=సేవించుచుండఁగా, మేరుకైలాసగిరులు = మేరుకైలాసపర్వతములు, బంగారుగొడుగు=కనకచ్చత్రముగాను, ధవళవరచామరంబును-వి=తెల్లని మేలివింజామరంబునై, తనకుఁ=సేరెటిదీవికనుట, అమరఁ=ఒప్పుచుండఁగా, ఒప్పుఁ=వెలయుచుండును. అనఁగా రంజాలకు ఛత్రచామరాలు లుండవలెను. కాన ద్వీపంబు కైలాసంబూద్వీపమునకు మేరుపర్వతము గొడుగుగాను, కైలాసము తెల్లవింజామరంగాను బ్రకాశించుచున్నవని భావము.

తా. ఓదమయంత్రీ! ద్వీపములూజింపఁగిని రాజైన జంబూద్వీపము వనకుఁజుట్టును పక్షిని ద్వీపములు జుట్టికొలుచుచుండఁగా, మేరుకైలాసపర్వతములు ఛత్రచామరమునై తనరుచుండఁగాఁ బ్రకాశించుచుండును.

ఉ. ఓననితాలలామ ! లవణోదధిచక్రపరీత మైనయా

దీనికి రాజజంబువు ప్రసవీతలాంఛన మన్నగంబుశా

ఖాలి వ్రేలియాడెడి మహాఫలముల్ గని వారణంబు తొ
గావని పందెముల్ నలునఁగ గమకింతురు సిద్ధదంపతుల్.

టీ. ఓననితాలలామ=ఓదమయంత్రీ! లవణోదధిచక్రపరీతము = వలయాకారముగా నున్నయుష్మదముద్రయచే నావృతము, వినయాదీవికిఁ = అయినట్టి యాద్వీపమునకు, రాజజంబువు=ఆ జంబూపుష్కము, ప్రసవీతలాంఛనము=ప్రకాశించుచున్న చిహ్నము, అన్నగంబు శాఖావలీక=ఆ జంబూపుష్కము కొమ్మల సమూహములందు, వ్రేలియాడెడి మహాఫలముల్=వ్రేలాడుచున్న పెద్దపండ్లను, కని=చూచి, సిద్ధదంపతుల్=సిద్ధద్వంద్వంబులు, వారణంబులు=నినుగులు, 'బైక', 'కాపు' అని, పందెముల్ చలువఁగాఁ గమకింతురు = పందెమువేయుటకుఁ బ్రయత్నించుచుండురు. అనఁగా నాకంబూపుష్కము కొమ్మ

లందు వ్రేలాడుఫలంబులను గాంచి యవి ఫలములని కొందఱును, కా దేనుగ
లని కొందఱును, పందెములు వేయచోడఁగిరి. ఈచెప్పటచే నాజంబూఫల
ములు గజములంతలేని యున్నవని ఫలితార్థము.

తా. ఓసుందరీ! ఉష్ణసముద్రముచే జుట్టబడిన యాద్రీపమునకు, జం
బూవృక్షము గొప్పలాంఛనము. ఆవృక్షపుకొమ్మలందు వ్రేలాడుఫలములను జూచి
సిద్ధదంపతు లేనుగని ప్రమచెందుచున్నారు. అలం. (భ్రాంతిమస్తు.)

వ. కంబుకంఠి! జగదలంకారం బగుజాంబూనదంబు తనకు జం
బాలజాలంబుగా జాంబవద్రవంబు సుధామధురాంబుపూ
రంబుగా జంబూసరిత్ప్రవాహంబు జంబూస్వపంబునందు
బ్రహ్మహిమ. ఈద్రీపంబున నంతరాంతరంబుల నెంతయుం
బ్రసిద్ధు లగువసుధాకాంతులు నిన్నంతరంబులం గోరి వీర
సభాభ్యంతరంబున నున్నవారు. విమతయోజనిమాళినతం
సతమామాలికోన్మీలన్నీలతమతమఃప్రకరతస్కర్భాస్కరు
లగువీరియం దొక్కరునియందు నీడెండంబు కంఠభితానందం
బయ్యెనేని, వానిఁ జూపుము. ఆభూసాలకునికులబలాచార
శూరతావివేకవైభవంబు లభివర్ణించెద ననిన నశ్చాల శాలీ
నతావశంవదయై వదనావిందంబు వంచి యూరకుండె.
అట్లున్నం గాంచి విరించిపట్టపుదేవి బుజ్జగించి యాలజ్జాన
తికి నుజ్జయినీవల్లభుం జూపి యిట్లనియె. 80.

టీ. కంబుకంఠి = శంఖముపంటికంతము గల నమయంతి! జగదలంకారంబు =
లోకంబున కలంకారభూతము, అగుజాంబూనదంబు = ఆయినట్టి బంగారము,
తనకుఁ = జంబూనది కనట, జంబాలజాలంబుగాఁ = బురిదనమూహము కాం
గా, జాంబవద్రవంబు = వేరెడపండ్లరసము, సుధామధురాంబుపూరంబు =
యమృతమువలె నున్న తియ్యనీరపూరము కాంగా, జంబూసరిత్ప్రవా
హంబు = జంబూనదీప్రవాహము, జంబూద్రీపమునందు, ప్రహ్మహిమ = పా

ఋదుండును. ఈద్వీపంబున, అంతరాంతరంబులకొ = అన్నిచోట్లను, ఎంత
యొక = మిక్కిలి, ప్రసిద్ధులు = ప్రఖ్యాతికొంచినవారు, ఆగువసుధాకాంతులు =
అయినట్టిరాజులు, నిన్నుకొ, అంతరంబులకొ = మనంబులలో, కోరిక = అపేక్షిం
చి, వీరె, ఈసభాభ్యంతరంబునకొ = ఈసభామధ్యమందు, ఉన్నవారు, విమ
త... భాస్కరులు—విమత = శత్రువులయొక్క, యావత = స్త్రీసమాహమయొ
క్క, మాళి = శిరస్సులందు, నతంస = అలంకారములుగా నుంచుకొన్న, తమల
మాలికా = తమలపుష్పములనెడి, ఉన్నీలత్ = ప్రకటితమగుచున్న, నీలమ = క
డుగల్గని, తమఃప్రకర = చీకట్లసమాహమను, తస్కర = నశింపజేసెడి, భాస్క
రులు = సూర్యులు, అగువీరియందుకొ = అయినట్టియీపురుషులందు, క్కరుని
యందుకొ, అనగా శత్రుస్త్రీలకు శిరోభూషణములుగా నున్నతమలపుష్పమా
లికలనెడిచీకట్లను నారింప సూర్యునివంటివారనిభాషము. ఈచెప్పటచే వారు
శత్రువులకు మృత్యురూపులని ఫలితార్థము. నీడెందంబు, కందళితానందంబు =
మొలకలెత్తినయానందము కలది, ఆయ్యొక వీని = ఆయినచో, వానకొ,
చూపుమ, అభూపాలకుని... నై భవంబు—అభూపాలకుని = అరాజుయొక్క,
కుల = వంశంబును, బల = సత్వమును, ఆచార = ప్రవర్తనమును, శూరతా = శౌర్యం
బును, వివేక నై భవంబును = వివేక సంపదను, అభివర్ణించెదను = తెలియజేసెదను,
అనినకొ, అబ్బాల = ఆదమయంతి, శాలీనతావశంబదయై = లజ్జాశురాలయి,
వదనారవిందంబు = ముఖపన్నము, వంచి, ఊరకుండెకొ, అట్లున్నకొ = అట్లుం
డంగా, కాంచి, విరించిపట్టపుడేవి = సరస్వతి, బుజ్జగించి = లాలించి, ఆలజ్జా
తికికొ = సిగ్గుపడుచున్న దమయంతికి, ఉజ్జయినీల్లభుకొ = ఉజ్జయినీపురాధిపుని,
చూపి, ఇట్లనియెన్.

తే. సవిధలీలావనీనాయక శంభుమాళి

చంద్రికాధాతకలఘాతశీసాధజాల

యుజ్జయిని రాజధాని యోగయుత్పలాక్షి

భావసంభవనిభున కీర్తనావిభునకు.

టీ. ఓయుత్పలాక్షి = కలువవంటినేత్రములుగల దమయంతి! భావసంభవ

నిభువకుఁ = మన్మథునితో సమానుడైన, ఈహునిభువకుఁ = ఈరాజునకు,
సవిధ...జాల-సమీపమందున్న, లీలావనీ=ఉద్యానవనమునందు, స్థాయి=
నివసించియున్న, శంభు=శంకరునియొక్క, మాలి = కిరీటమందున్న చంద్రుని
యొక్క, చంద్రికా=వెన్నెలచేత, ధౌత=శుభ్రపఱుపబడిన, కలధౌత=నువ
ర్ణముమైన, సౌధజాల = మేడలసమూహముగల, ఉజ్జయిని=ఉజ్జయినినగర
ము, రాజధాని=ప్రధాననగరము.

తా. ఓచమయంతీ! మన్మథునితో సమానుడైన యీరాజేంద్రునకు, సమీప
మందున్న యుద్యానవనమందున్న యీశ్వరుని శిరోభాగమందున్న చంద్రుని
కాంతిసంతతులచే శుభ్రపఱుపబడిన బంగారుమేడలుగల ఉజ్జయిని ప్రధాన
నగరమై యొప్పుచున్నది.

ఉ. తామరసాక్షి శంకరుడు' తత్పురి నాత్మకిరీటద్రావణీ
భామృతవృష్టి మన్మథసావాకురముల్ సృజియించు కామిరీ
కాముక భావనీచుములకందుచుట్లను నిట్టివాడట
యేయిటికిఁ దహించె నిటరీతేక్షణవహ్నిఁ దనీయదేహమున్.

టి. తామరసాక్షి=పద్మములవంటి నేత్రములు కలనచమయంతీ! శంకరు
డు=ఈశ్వరుడు, తత్పురిఁ=అయుజ్జయినియందు, కిరీట ..వృష్టి-కిరీటసంద్ర
రేఖా=కిరీటమందున్న చంద్రకలయొక్క, అమృతవృష్టిఁ = అమృతవర్షము
చేతను, కామిరీ...చుట్లను-కామిరీకాముక = యువతీయుఁజనముయొక్క,
భావనీచుములకందుచుట్లను = అంతరంగప్రదేశములనెఱి సుశోభింపఱుచును,
మన్మథసావాకురముల్=మన్మథప్రాదుర్భావములను, సృజియించుఁ=కలిగిం
చుచుండు. అనగా సుజ్జయినికి సమీపమున శంకరుడు వున్నాడనియు, నత
నికి శిరోధూషణమై వెలయు చంద్రరేఖనుండి అమృతము గురియించు
ననియు, అమృతకిరణవర్షముచేత నామృతముండు కామిరీకాముకలకు
మన్మథోద్దీపక మగుచున్నదనియు భావము. చంద్రికలు మన్మథసౌతాపమునభి
వర్ణించుట ప్రసిద్ధము. పూర్వము శంకరుడు మన్మథుని వహించినను, నిష్పాదు
శిశ్నోచంద్రికలచేత వత్సరవాసులకు మన్మథప్రాసూభాసలు కలిగించు

టచే నీశ్వరుడు మగుడ మన్నఁగుని సృజించుట స్వప్నమగుచున్నది. ఇట్టివాఁడటే = ఇటువంటివాఁడైన యీశ్వరుండు, నిటలేక్షణవహ్నిఁ = ఫాలనేత్రవహ్నిచేత, తదీయదేహముఁ = ఆమన్నఁగునిదేహమును, ఏమిటికి, దహించెన్ = ఎందులకు దహనముచేసెను. అరణ్యగాఁ దన శిరశ్చంద్రచంద్రికలచే మగుడ బ్రదికించుచున్న యీశ్వరుండు ఫాలనేత్రముచే మదనదేహము నేల దహించెనో తెలియఁపన్నది. అరణ్య వేలకొలది మన్నఁగులు దహించుటచేత, నిష్ఫలముగా నొక్కని దహించెనని తెల్లమగుచున్నది. అలం. విగోధాభాసము.

తా. ఓపమయంతీ! శంకరుండు తన తలయందున్న చంద్రునియమృతవృష్టిచే యున్నయువజనుల మాదనములందు మన్నఁగ్రామర్భావమును గల్గించుచున్నాడు. మన్నఁగుల నిట్లు సృజించుచున్న శంకరుఁడెందులకయి మన్నఁగుని దహించెనో తెలియఁపన్నది.

తే. వెలది నీఁడేలునుజ్జనినీటియందు

వెఱుగు గంగ నతు లాత్మరేఖలతోడ

బాహ్యననవిధికాస్థాయీభర్తమాళి

బాలహరిణాంకోమలప్రభలయాజ్ఞ.

83

టీ. వెలది = పమయంతీ! ఓడు = గంగ, ఏలుచుజ్జనినీటియందుఁ = పరిపాలించుచున్న యుజ్జయిననగరమందు, బాహ్య...యాజ్ఞఁ — బాహ్య = వెలుపటిభాగమందున్న, ననవిధికా = ఉద్యానవనమందు, స్థాయీ = ఉన్నట్టి, భర్త = శంకరునియొక్క, మాళి = శిరస్సనుండున్న, బాలహరిణాంక = లేతచంద్రునియొక్క, కోమల = సూతసములైన, ప్రభలయాజ్ఞఁ = కాంతులయానలిచేతను, నతులు = స్త్రీలు, ఆత్మవిభులతోడఁ = తమపతులతో, అంగంగ = వెఱుగురు = ద్వేషింపభయపడుచుందురు. అరణ్య సంతతిమును శంకరుని శిరశ్చంద్రచంద్రికలతిమనోహరముగానుండి మన్నఁగోదీపకము లగుచుండుటచే నట్టిసమాయులందు భర్తృవియోగము సహింస సమగ్రుండ్రు కాక భర్తృలెట్టియపరాధములు చేసినను సహింతులేకాని కోపింపఁగలరు. అరణ్య పమయంతీ! నీవీతని పరిం

కువేని సర్వరాత్రులందును మనోహరము లగువెన్నెలలో విహరించు భాగ్యము లభించు నని భావము.

తా. ఓపయంతీ! ఈరాత్రేలుమన్నయుజ్జయియిండు, నత్పరంబు నకు సమీపమందున్న పనములోనున్న శంకరునితలపైనున్న బాలచంద్రుని చంద్రికలు వెలయుచుండుటచే నీబు తమభర్తలతో వికోఢంప భయపడుచుండురు.

ఉ. యాచకకోటి యీతనియుదారతపేర్ని సమృద్ధినొంది యా
చ్చాచరణంబు వీక్షించిననీయాత్మలముచ్చటఁ బొందిదేవతా
నైచికియౌ సురద్రుమము నైనైగుణవ్యసనంబులం బయ
స్సేచనలీలఁ బల్లవభుజిక్రియఁ దీన్పు మిథఃప్రసంగతీవ. 84

టీ. ఈతనియుదారతపేర్ని=ఈరాజయొక్క దాతృత్వాతిశయముచే,
యాచకకోటి=యాచకసమాహము, సమృద్ధి=సంపదను, ఒంది=పొంది, ఆ
నగా సంపన్నులై, యాచ్చాచరణంబు = నూచనావృత్తిని, వీక్షించిననీయాత్మ
ల=విశిచిపెట్టిన మనస్సులతో, ముచ్చట= పొంద=సంతుష్టులై యుం
డగా-అనగా యాచకులు మహాసంపన్నులై యుండుటచే గౌరవగివస్తువు
లేనివారై సంతుష్టాంతరంగులై యుండగా నవిభావము, దేవతానైచికియౌ=
కామధేనువును, సురద్రుమము=కల్పవృక్షమును, మిథఃప్రసంగతీ= పరస్పర
సాంగత్యముచే-ఒకటితోనొకటికలిసి యనుట. పయస్సేచనలీల=తనపాలచే
దడుపుటను, పల్లవభుజిక్రియ= చిగుళ్లను భుజించుటకిచ్చుటను, నైగుణ
వ్యసనంబుల=నైజ=స్వాభావికమైన, గుణ = దానగుణమందలి, వ్యసనము
ల=అతికుతూహలములను, తీర్పు=తొలంగించుకొనును. కామధేనుకల్ప
వృక్షములకు దానగుణము స్వాభావికమైనది. అవి యర్థులకు దానమొనర్ప
కుండ నుండలేవు. ఈరాజదాతృత్వముచే సమస్తయాచకులును సంపన్నులై
సంతోషించుచుండుటచే గామధేనుకల్పవృక్షముల కర్థులే లేకపోయిరి. అం
దుచే నవి యొండొరుల కర్థులై (చెట్టుకు నీళ్లుకావలయును గాన) కామధే
నువు తనపాలను గల్పవృక్షమున కీయఁగాఁ (అవు చిగుళ్లు చేయును గాన) గల్ప

వృక్షము కామధేనువునకుఁ జగుళ్లచే నాతిభ్యము చేయుచు నిక్కి తమదాన ప్రసంగంబులు నొండొరులయందు నెఱపుచు దానగుణమునందుఁ దమకుఁ గల యత్యాసక్తిని దొలంగించుకొనుచుండెను. అనఁగా నీరాజు దానగుణముచే మిక్కిలి ప్రఖ్యాతుఁడని ఫలితార్థము.

తా. ఓదమయంతీ ! ఈరాజు యాచకుల కమితములగుసంపద లొసంగి వారలను సంపన్నులను జేయఁగా వారు యాచావృత్తి విడిచి సంతుష్టాంతరం గులై యుండఁబడంగిరి. కామధేనుకల్పవృక్షము కిట్లు యాచకులు లభింపకపోవుటచేతను, దమకు స్వాభావికమైన దానమును జేయకుండ నుండ లేక పోవుటచేతను, దమలోఁ దాము యాచకత్వమును విహించి, కామధేనువు పాలచేఁ గల్పవృక్షమును దడుపుచుండెను. కల్పవృక్షము తనచిగుళ్లను దానికాహారముగా నిచ్చుచుండెను. ఇట్లపి తమదానవృత్తనమును దొలంగించు కొనుచున్నవి.

తా. ఓనీనాథుఁ డితఁడు దానగుణవిస్ఫూర్తిం బ్రవర్తిల్లఁగా మాణిక్యాచలమెట్లునైకొనదొకో? మాకద్భుతంబయ్యెఁ గల్యాణీ! నిర్వ్యయంబైనపదుదయోగదగ్రత్వముఁ యాచక శ్రేణీవర్జనదుర్యశోః బిక్షిత శ్రీవ్రీదాననమ్రత్వమున్. 85

టీ. కల్యాణీ! = మంగళప్రదురాలవగు నోదమయంతీ! ఇతఁడు = ఈ, ఓనీనాథుండు = రాజు, దానగుణ విస్ఫూర్తి = దానగుణాతిశయముచే, ప్రవర్తిల్లఁగా = ఒప్పుచుండఁగా, నిర్వ్యయ... ఉదగ్రత్వము = నిర్వ్యయ = వ్యయములేకపోవుటచే, రత్నసంపత్ = రత్నసమృద్ధియొక్క, ఉదయ = పరివృద్ధిచేతను, ఉదగ్రత్వము = ఉన్నతమైన శిఖరములు గల్గియుండుటను. అనఁగా రోహణపర్వతము యాచకులకుఁ దనశృంగంబులందున్న రత్నరాసులను బంచి యిచ్చుచున్నచో శృంగములు తఱిగియుండును. కాని యీరాజు సమస్తయాచకులకు ధనగమృద్ధు లొసంగుచుండుటంజేసి యాచకులు లభింపకపోవుటచే రోహణము తనశృంగములందున్న రత్నములను వ్యయము చేయలేకపోయెను. అందువలన శృంగములు రత్నములచే నిండి యున్నతములై యుండెనని భా

పము. యాచక...నిబిడతక-యాచక = యాచకులయొక్క, శ్రేణి=పంక్తి యొక్క, వర్జన=లేకపోవుటచేత గలిగిన, దుర్యశః = అపకీర్తిచేత, నిబిడిత =దట్టము గావింపఁబడిన-అనఁగా మిక్కిలి అతిశయించిన-అనఁగా నీరాజుదాన ములపెంపుచే భూమియందు యాచకులను లేకుండఁజేసెను. అందువలన యాచకులు లేకపోవుటవలన గలిగెడి గొప్పయపకీర్తి రోహణపర్వతమునకు ఎచ్చుచున్నది. అట్టియపకీర్తిగలుగుట నని భావము. ప్రీడావనమ్రత్వము=తనరత్న సంపదలు నిర్వ్యయముగా నుండిపోవుటచేతను, యాచకులను జేరఁదీయలేక పోవుటచేతను, గలుగుఁగ్గుచే వెంగియుండుటను. మాణిక్యచలము = రోహణ పర్వతము-ఇది మేరుకిరములలో నొకటి, ఏల, కైకొననొక = పాంచలేవో, మాకు, అర్ఘ్యతీర్థః=ఆశ్చర్యము గలిగించెడివి, అనఁగా రోహణ పర్వతము సమస్తయాచకులను రత్నసంపదలను బంచించి తనరత్నములను వ్యయము చేయలేకపోవుటచే గలిగెగ్గుచే వెంగినయ్యు, రత్నవ్యయము లేమిచే పొడవయ్యు నున్నది. ఇట్లు పొడవుగా నిక్కియుండుటయు వెంగి కొని యుండుటయు నను రెండువిరుద్ధవశలచే మాకాశ్చర్యము కలుగుచున్నదని భావము.

తా. దమమయంతి! ఈరాజు యాచకుల కనుకముగా దానయొనర్చుచుండఁగా మేరువు తనరత్నసంపదలను యాచకులకు వ్యయము చేయలేకపోవుటచే బెచ్చుపెరుగుచున్న రత్నములచే నున్నతమైంశిఖరములు కలపగుచున్నవి. కాని యాచకులను జేరదీయ లేకపోవుటవలన గలిగిన యపకీర్తులచే బొడవిన-గ్గుచే నమ్రభావమును బొందుచున్నది. బౌష్ణత్వమును నమ్రత్వ మురెండునుబొందుట మాకాశ్చర్యము గలుగుచున్నది. అలం. అతిశయోక్తి.

వ. దమమయంతి! దాంతిశాంత్యావగుణసంతానములకు విశ్రాంతి ధానుం బైనయీ మువంతిపతియందు నీముతరంగం బను రాగవంత మయ్యనేని శిశ్రావదీసలిలకేళియు మహాకాశస్థిత వృషభధ్వజభద్రంబును, విశాలావగరీపానసీహాసనాధిరోహణంబును, నీకు సంధవింపఁగలముది యని పలికి పలుకుం

దొయ్యలి యూరకుండె. కుండినావనిపురందరప్రియనందన
యును, దూష్టింభావంబున నవ్విశ్వంభ రాభర్తమీదఁ గటా
క్షవీక్షణం బావర్తింపదయ్యె నవ్వడు. 86

టీ. దమయంతి, దాంతి...సంతానంబులు - దాంతి=ఇంద్రియగ్రహము,
శాంతి=ఓర్పు, ఆది=మొదలైన, గుణసంతానములకుఁ =గుణసమూహములకు,
విశ్రాంతిధామంబు=క్రీడాభవనము, అంఘా దాంత్యాదిగుణముల కాకరుడై
యనిభావము. ఐనయాయవంతిపతియందుఁ =అయినట్టి యాయవంతీశ్వరునియం
దు, నీయంతరంగంబు=నీమనస్సు, అనురాగవంశము=ప్రేమకలస, అయ్యెనేని,
శిప్రానదీసలిలకేలియుఁ =శివప్రయనెడినగయందు జలవిహారమునల్పుటయును,
మహా...భజనంబును-మహాకాళ=మహాకాళమనెడి పుణ్యక్షేత్రమందు, సిథి=
ఉన్నట్టి, వృషభధ్వజ=శంకరునియొక్క, భజనంబును=సేవయును, శాల...
రోహణంబును విశాలవగరీ = విశాలాపురమందున్న, సౌధ=మేడయందున్న,
సింహాసన=రాజసీతయందు, ఆరోహణంబును=అధిష్ఠించుటయు, శీకుఁ, సం
భవింపఁగలయది=లభింపఁగలదు. అన, పలికి, పలుకుచొయ్యలి=సరస్వతి, ఊర
కుండె, కుండినావని పురందర ప్రియనందనయుఁ =కుండిన రాజ్యంబున కధి
పతి యైనభీమరాజునకుఁ బ్రియకుమారిక యగుదమయంతియు, దూష్టింభావం
బునఁ =మానముచే, అవ్విశ్వంభ రాభర్తమీదఁ =ఆరాజుపైని, కటాక్షవీక్ష
ణంబు=కడకన్ను, అవర్తింపదు అయ్యెఁ = ప్రసరింపఁ జేయలేదు. అప్పుడు,
అని ప్రేపద్యముతో నవ్వయము.

తే. మాళవాధీశమకుట్రగ్రీమణులయందు

భీమనందనరూపంబు శ బెరసి యునికిఁ

దద్విరక్తి పరీక్షించి శతారు దార

యరిగి రవలకుఁ జతురంతశయానధరులు. 87

టీ. చతురంతయానధరులు=పల్లకినివహించినవారు, మాళవా...యందుఁ =
మాళవాధీశ=ఆవంతివాసునియొక్క, మకుట్రగ్ర=కిరీటముకొనలయం దుండిన,

మణులయందు = రత్నములందు, భీమనందనరూపంబు = దమయంతిరూపము,
బెరసి = పొంది, ఉనికి = ఉండుటచేత, తద్విరక్తి = ఆమెవిరాగమును, పరీక్షించి
= తెలిసకొని, లేక, చూచి, తారుతారు + అ = తమకుఁదామే, అవలకు, అరి
గిరి = వెడలిరి. అనఁగా నద్దము మొదలగువానియందు వస్తువులప్రతిబింబము
లభిషులుగా నుండుట సహజము. కావున దమయంతి మాళవిరాజున కభియభి
యైయుండెను. అప్పుడు దమయంతిరూప మామాళవాధీశుని కిరీటరత్నము
లందుఁ బ్రతిఫలించెను. ఆప్రతిబింబము దమయంతి కభిషులుగా నుండును
గాన దమయంతి పై పుననున్న యానధరులకు మాళవిరాజునకు విముఖమైయున్న
ప్రతిబింబమును జూచి దమయంతి యతనికి విముఖురాలయ్యెన తలంచి వెడలి
రని భావము.

తా. యానధరులు మాళవాధీశునికీరీటమణులందు దమయంతిప్రతిబింబము
ను జూచి యామెవిరాగము నెఱిగి యావలకుఁ జనిరి.

తే. గోతి ! గాంగేయవీరవక్షోజకుంభ

యధ్రవాహినియునుబోలె నరుగుదెంచె

యానధరవర్గనగరపౌత్రానువృత్తి

భూవరాంతర మనుమర్త్యభువనమునకు.

88

టీ. గాంగేయ వీరవక్షోజకుంభ - గాంగేయ = బంగారుమలలె, వీర = పచ్చని,
వక్షోజకుంభ = కుచకుంభములుగల, గోతి = స్త్రీ, అనఁగా దమయంతి యనుట, గాం
గేయ - ... కుంభ - గాంగేయ = కుమారస్నామిచేతను, భీష్మనిచేతను, వీర = పావ
ముచేయుఁబడిన, వక్షోజకుంభ = కుచకుంభములు గల, అధ్రవాహినియును బో
లె = గంగానదివలెనే, యాన... పృత్తి - యానధర = వాహకులయొక్క,
వర్గ = సమూహమనెడి, నగరపౌత్ర = భగీరథుని, అనువృత్తి = అనుసరించుటచే,
భూవరాంతరము = మఱియొక రాజు, అనుమర్త్యభువనమునకు = అనెడి భూలో
కమునకు, అరుగుదెంచెను, అనఁగా స్వర్గలోకమునుండి భగీరథుని సనుసరించి
భూలోకమునకు వచ్చినగంగానదివలె దమయంతి యానధరుల ననుసరించి యా
రాజును విడిచి మఱియొకరాజును జూచె నని భావము.

తా. బంగారుపలక బస్పనికుచకుంభములు గల దమయంతి కుమారస్వామి చేతను భీష్ముచేతను బాసముచేయఁబడిన కుచకుంభములు గల గంగానదివలె యానధరులనెడి భగీరథుననుసరించి వేటాకరాజునెడి మానవలోకమునకు వచ్చెను. ప. అప్పుడు మత్స్యలాంఛనచాపరేఖానీరాజితభూవిలాస యగు నారాజకన్యతోడ వాగ్దేవి యిట్లనియె. 89

టీ. అప్పుడు, మత్స్య...విలాస - మత్స్యలాంఛన = మత్స్యమునయొక్క, చాపరేఖా=వింటిచేత, నీరాజిత=నీరాజసమీయఁబడుచున్న, భూవిలాస=బొమలకాంతులు గలది. అరగా మత్స్యచాపములను మించుచున్న కనుబొమలు గలదని భావము. అగు నారాజకన్యతోడ=అయినట్టి దమయంతితో, వాగ్దేవి=సరస్వతి, ఇట్లనియెన్-ఎక్కువవస్తువునకుఁ దక్కువదానిని దిగ దుడిచివై తురు గాన దమయంతికనుబొమలు మదనచాపము నతిశయించిన సౌందర్యము గలది యని భావము. అలం. వృత్తిరేకము.

క. వ్రీడావతి! యీభూపతి

గౌడబిడౌజుండు వీడు కమనీయరతి

క్రీడాఋహస్యకోవిద

చూడామణి తెప్ప లెత్తి కచూడుము వీనిన్. 90

టీ. వ్రీడావతి=లజ్జగలిగినదానా- దమయంతీ! ఈభూపతి=ఈరాజు, గౌడబిడౌజుండు=గౌడదేశాధిపతి, వీడు, కమనీయ...మణి- కమనీయ=మనోహరమైన, రతిక్రీడా=మత్స్యక్రీడలయందలి, రహస్య=గుట్టులను, కోవిద=తెలిసిన వారితో, చూడామణి=తలమూనికయివంటివాడు. వీనిన్=ఈరాజును, తెప్పలు, ఎత్తి=కనుకొన్న లెగయించి, చూడుము.

తా. లజ్జాస్పృహయు గల దమయంతీ! ఇతఁడు గౌడదేశాధిపతి. ఇతఁడు సంభోగక్రీడలందలిరహస్యముల నెఱిగినవారిలో మిన్న. వీనిని గన్ను విచ్చి చూడుము.

ఉ. పంకజనేత్ర వీనిపరిశాండురక్తిభరంబుచే గురం

గాంకరుచూతృణీకృతము కలెనవినిక్కువ మల్లుగానినాఁ

డంకము డాసియున్నెయమృతాన్నద మైనతదంతరంబునగా
రంకు వనంకుచత్పరానరక్తి దదంకురచర్వణార్థమై. 91

టీ. పంకజనేత్ర=పద్మములవంటి నేత్రములు గల దమయంతీ ! వీని పరిపాం
డురక్తి భరంబుచేకే=ఇతని తెల్లనీ క్తి సముదాయముచే, కురంగాంకరుచుల్=
చంద్రునికాంతులు, తృణీకృతము నైనవి=తిరస్కరింపఁబడినవి, గడ్డిపో-
చలు చేయఁబడినవి, నిక్కువము=సత్యము, అట్లుకానినాడు=అట్లు కానిసమ-
యమందు, రంకువు=లేడి, అమృతాన్నదము=కుఠారసమునకుఁ జోపైనది,
నీటికి స్థానభూతమైనదని వేటొకయర్థము. ఐ. తదంతరంబునగా=అయినట్టి
యాచంద్రునిమధ్యమందు, అసంకుచత్పరానరక్తి=సంకోచము నొందని
క్రమమందలి యాసక్తిచేతను, తదంకురచర్వణార్థము — తత్ = ఆ తృణ-
ములయొక్క, అంకుర=చిగుళ్లను, చర్వణార్థమై=తినుటకై, అంకిము=ఒడిని,
డాసి, ఉన్నె=ఉండునా? తృణజలసమృద్ధి గల్గినచోట్ల వసించుట లేళ్ల కిష్టము.
ఆరాజుకీర్తులచే జంద్రకాంతులు తృణములుగా చేయఁబడుటచేతను, జం-
ద్రునియందు స్వతస్సిద్ధముగా నమృత(జల)ముండుటచేతను, దృణజలసమృద్ధి
మిక్కుటముకలది కావుననే లేడి చంద్రునియందు వసించ నిష్ఠుడవున్నదని
భాషము. అతనికిర్తి జంద్రకాంతులను మించుచున్నదని ఫలితార్థము.

తా. దమయంతీ ! ఈరాజుకీర్తిభరంబుచే నిక్కుముగాఁ జంద్రకాంతులు.
తృణములుగా చేయఁబడినవి. స్వతస్సిద్ధముగా నమృతము గలచంద్రునియందుఁ
దత్కాంతితృణము లుండుటచేతనే లేడి వానియంకురములను దిన నట నివ-
సించుచున్నది.

టీ. కువలయశ్యాముఁ డైనయీశ్వరవనివిభుని

యిటియుక్కాగిటిలో నుండు నీ హేమగౌరి!

కుసుమబాణాననునిసేస నీ కొప్పులోనఁ

దవిలి యొప్పారుసంవెంగరదండవ్రాత.

92

టీ. హేమగౌరి=బంగారువలె గౌరవర్ణము గలదమయంతీ ! కువలయశ్యా-
ముడు=నల్లగఱువలె నల్లనికరీరము గలవాడు, ఐన...కాగిటిలోక-ఐన,

ఈయవనివిభుని = ఈరాజుయొక్క, ఇతీయు కాఁగిటిలో - విగిఁగిటిలో, కును మబాణాసనుని సేసకొప్పలోన = మత్తఁగుని కేశపాశములో, తవిలి = తవుల్కాని, ఒప్పారు సంపెంగదండవోలె = ఒప్పుచున్న సంపంగదండవలె, ఉండు, సంపెంగపూవు పసువువన్నె గాన దానితో బంగారువన్నె గలదమయంతికి సామ్యము. అనఁగా నితనిఁ బెండ్లాడి యపారసుఖము లనుభవింపుమని భావము.

తా. బంగారుంటిదేహకాంతి గలదమయంతీ ! నల్లగలువలె శ్యామలవర్ణముగల మూలజేంద్రుఁడవిగిఁగిటిలో మత్తఁగుఁకొప్పలో నున్న సంపెంగదండవలె నుండును. అలం. ఉపమ.

చ. లలన ! యితఁడు సమ్ముఖమీశ్వరీపుకుంజరకుంభమాక్తిక

చ్చలమున వైరిలక్ష్మీచలీచన్నులమీఁద నిజప్రతాపసం

కలనసముత్థితంబు లగుఁగర్కకణంబులఁ బాయమీటుని

ర్కలనిజశాసితహేతినఖరంబున నాడివిహారధూములన్. 93

టీ. లలన = లలనమయంతీ ! ఇతఁడు = ఈరాజు, ఆడివిహారధూములన్ = యు

ద్ధధూమియనెడి విహారధూములందు, నిర్కల...నఖరంబులన్ - నిర్కల = స్వచ్ఛమైన, నిజ = తనయొక్క, శాత = వాఁడియొక, హేతి = కత్తియనెడి, నఖరంబులన్ = గోటిచేతను, వైరిలక్ష్మీచలీచన్నులమీఁద = పగవారిలక్ష్మీయొక్క చల్లనిచన్నులపయిని, నిజ...సముత్థితంబులు - నిజ = తనయొక్క, ప్రతాపసంకలన = తేజముయొక్క సంపర్కముచే, సముత్థితంబులు = పుట్టివవి, అగుఁగర్కకణంబులన్ = అయిరట్టి చెమటబిందువులను, సమ్ముఖ...చలములన్ - సమ్ముఖ = యుద్ధమున కభిముఖములై, మీశ్వత్ = కూడఁబుచ్చుచున్న, రిపుకుంజర = శత్రుగజములయొక్క, కుంభ = కుంభస్థలములందున్న, మాక్తిక = ముత్యములనెడి, ఛలములన్ = మిషచేత, పాయున్ = మీటున్ = తొలంగిండును. అనఁగా నీరాజు యుద్ధములందు భిముఖముగా వచ్చుగజములను డాస తననిశాతకరవాలముచే వానికుంభస్థలంబులను జీర్చి యువతి ముత్యములను నేలపైకి దొరఁగించెనని భావము. దానిని గవి యిట్లు వర్ణించుచు న్నాడు. కత్తిచే జీర్పఁబడిన గజకుంభస్థలంబులనుండి నేలకు రాదుచున్న

మత్స్యము లారాజయొక్క ప్రతాపాతిశయముచే వైరిలత్తీ కుచకుంభములందుఁ బుట్టి గోటిచేఁ జిమ్మఁగా నేలకు రాలుచున్న చెమట బిందువులవలె నొప్పుచున్నవి" ఇట నారాజును నాయకునిగాను, వైరిలత్తీని నాయకనుగాను, గజకుంభములను వైరిలత్తీ కుచకుంభములనుగాను, గజకుంభస్థ మత్స్యములను, జెమట బిందువులనుగాను, ఖడ్గమును గోటినిగాను, నిరూపించెను. ఆనరనాయకుఁడు కత్తిచే గజకుంభములను జీల్చి తదంతర్గతము లగుమత్స్యములురాల్చుట, నాయకుఁడు నాయకకుచకుంభంబులందు వేడిమివలనఁ బొడమిన చెమటబిందువులను గోటితో బాఱఁజిమ్మచున్న ట్లుండెనని చెప్పఁబడినది. 'ఆజివిహరభూమలన్' అనుటచే వైరిలత్తీ శత్రురాజులను ఁదలి అభిసారికవలెఁ బ్రాప్తనంతుఁడయిన యారాజును నెంచి యుద్ధభూమి యనెడివిహరస్థలమందుఁ గూడినచయ్యో ననియుఁ దనవేడిమిచే నామెకుచములం గలిగిన చెమటబిందువులను సుపచారముగాఁ బాయమిటి దానినెఁలెయుఁ గైవసముచేసికొన్నాఁడనియు వ్యంజితము.

తా. ఓదమయంతీ! ఈరాజు తనచేతికత్తి యనెడిగోటిచేతఁ, దనప్రతాపాతిశయముచే వైరిలత్తీగుబ్బుచన్నులందుఁ బుట్టినచెమటబిందువులను శత్రువుల కరికుంభములందుండి జాలుచున్న మత్స్యములనెవమునఁ దొలఁగించుచున్నాఁడు. ఇట్లు అపహ్నుతియు రూపకమును ఉత్ప్రేక్షయు నలంకారములు.

తే. అతివ యాజానుదీర్ఘ బాహుప్రతాప

సమధిగతదిగ్విభాగుఁ డీరజనవిభుండు

సప్తతంత్రయశఃపట్రవ్యాప్తనిఖిల

భువనుఁ డీతనిచరిత మరద్యుతకరంబు.

94

టీ. అతివ=ఓదమయంతీ! ఈజనవిభుండు=ఈరాజు, ఆజాను...విభాగుఁడు—ఆజాను=జానువులపర్యంతము, దీర్ఘ=పొడుగైన, బాహు=బాహువులవలన మదయమందిన, ప్రతాప=లేజంబుచే, సమధిగత=పొందఁబడిన, దిగ్విభాగుఁడు=దిగంతములు కలవాఁడు, మజీయు, సప్త...భువనఁడు - సప్తతంత్ర=యజ్ఞములు చేయుటవలన గల్గిన, యశః=కీర్తియనెడి, పట్ర=వస్త్రముచే, వ్యాప్త=కప్పఁబడిన, నిఖిల=సమస్తములైన, భువనుఁడు=లోకములు గలవాఁడు,

అనఁగా నాజానులంబులగు బాహువులప్రతాపముచే దిక్కులను జయించినవాఁడనియు, యాగము లాచరించి సకలలోకములను గప్పఁజాలిన కీర్తిని సంపాదించినవాఁడనియు భావము. ఈతనిచరిత్రము=ఇతనిచరిత్రము, అద్భుతకరంబు=ఆశ్చర్యమును గల్గించునది, ఎట్లాశ్చర్యకరమగుననఁగా, “కారణగుణాః కార్యే సంక్రామంతి” అనుదానివలనఁ గారణమందుండిన గుణములే కార్యమందుండుట సహజము. తంతువులందుండు గుణమే పటమందుండును. కాన, జానువులపాటు మత్రమే వ్యాపించిన బాహువులవలన దిగంతములపాటు వ్యాపించెడి ప్రతాపము కలుగుట యాశ్చర్యము. ఆజానుబాహువులు మహారాజలక్షణము గాన యట్టిశుభలక్షణముచే ప్రతాపము మెఱసి దిక్కుల జయించినవాఁడని యాశ్చర్యపరిహారము. అట్లే, సప్త ... భువనుడు — సప్త = ఏడైన, తంతు=నూలిపోగులచేఁ గలిగిన, యశఃపట=కీర్తిపటముచే, వ్యాప్త=వ్యాపించిన, శిఖిభువనుడు=సకలలోకములును గలవాఁడు, అనఁగా నేడు పోగులచేఁ జతుర్దశభువనులం గప్పఁజాలిన పటమును సృజించుట యాశ్చర్యకరము కావున నీతనిడడడి యాశ్చర్యకర మని చెప్పవచ్చును. సప్తతంతువులనఁగా యజ్ఞములు గాన యజ్ఞ జనితకీర్తిచే లోకములఁ గప్పినాఁడని యిటు యాశ్చర్యపరిహారము.

తా. దమయంతీ ! ఈరాజు జానువులపర్యంతము వ్రేలాడు బాహువులచే సమస్తదిక్కులను జయించెను. యాగములుచేసి చతుర్దశభువనులను గప్పఁజాలినంత కీర్తిని సంపాదించెను. ఈతనిచారిత్ర మాశ్చర్యకరము.

వ. అనిన విని యయ్యరవిందాస్య యౌదాస్యసంవిదవలంబిత శూన్యముద్రాముద్రితం బైనచూపునం జూచి యాభూషణునిం బ్రతిపేధించె. ఆకన్నెటింగి ద్రుహిణగృహిణి విమానవాహవ్యూహంబునకుఁ గనుసన్న చేసి వేటొక్కరునిం జేరఁబోవ నియమించి యారాజన్యం జూపి విదర్భరాజకనక్షక కిటనియె.

టీ. అనినన్, విని, అయ్యరవిందాస్య=పద్మమువంటిమోము గలదమముంతి
యొక్క, బౌదాస్య...ముద్రితంబు-బౌదాస్యసంవిత్ = ఉపేక్షతోఁగూడిన
బుద్ధిచేత, అవలంబిత=స్వీకృతమైన, శూన్యముద్రా = ప్రేమలేకపోవుటయనెడి
గుఱుకుచే, ముద్రితంబు=చిహ్నితము, అయినచాపునన్ = అయినట్టిచాపుచేత,
చూచి, అనఁగా నంతసేపు సరస్వతి వర్ణించినను, దమముంతికన్నెత్తిచూడక
పోవుటచేత నే యా మిమళోవిరాగంబు స్పష్టమగుచున్నదని భావము. ఆభూ
పాలునిన్ = ఆరాజును, ప్రతి పేధించెన్ = నిరాకరించెను. ఆకన్ను = చాపుజాడ,
ఎఱింగి = తెలిసికొని, ద్రుహిణగృహిణి = సరస్వతి, విమానవాహ పూహంబున
కున్ = పల్లకిని మోచువారి సమూహమునకు, కనురన్నచేసి = కటిచేసైగచేసి,
వేటొక్కరున్, చేరన్ పోవన్ = చేరుటకు, నియమించి = ఆజ్ఞాపించి, ఆరాజ
న్యున్ = ఆరాజును, మాపి, వివర్భరాజకన్యకకున్ = దమముంతికి, ఇట్లనియెన్ =
ఇట్లు చెప్పెను.

సీ. తెలివ! ప్రత్యర్థిపాఠిని సార్థపాథోధి
సమూహమంధురీక్షాధరంబు
పృథుఁ డనువుపతి యీశపృథ్వీశ్వరుం డేలు
మధుర నాకము జుంభరమథనుపగిది
నశ్శత్రు వైన యీశయన ముఖాబ్జంబుతో
నంకకర్బురుఁ డైనయమృతకరుఁడు
సరివ్రావఁజాలఁడు శిచాగుకాంతిస్ఫూర్తి
నలు సూడు మితనిబాహురంబును

తే. వైరిధరణీశమతకసంహారమునకు
శాత్రవకళత్రనేత్రాంబురజన్తమునకుఁ
గారణం బైనధూచురేఖయును బోని
ఘనశరాసగుణకిణారకము ధరించు.

96

టీ. తెలివ=దమముంతి! ప్రత్యర్థి...క్షాధరంబు - ప్రత్యర్థిపాథి ప=శత్రురా

జాలయొక్క, సార్థం=సమాహమనెడి, పాథోధి=సముద్రమును, సమృథం=మథిం
చుటయందు, మంధరత్వేధరంబు=మందరపర్వతమువంటివాడు. అనగా నీరాజు
మందరపర్వతము సముద్రమును మథించినట్లు శత్రురాజులను మర్దించుచున్నాఁ
డని భావము. ఈపృథ్వీశ్వరుండు=ఈరాజు, పృథుఁ డనునృపతి=పృథుఁడనుపేరు
గలవాడు, నాకమర్క్ =స్వర్గలోకమును, జంభమధనుపగిది=ఇంద్రునివలె, మఘ
రక్=మఘరాసగరము, నీలుక్=పరిపాలించును. అంకకర్పరుండు=అంక
ముచే విచిత్రుండు, విషయమృతకరుండు=అయినట్టి చంద్రుండు, చారుకాంతి
స్ఫుర్తిక్=మనోహరమైన కాంతిసంపదచే, ఆశ్చత్రవు=గడ్డము మీసాలవెం
డుకలులేని, ఈయనను భాజ్జంబుతోక్=ఇతని ముఖపద్మముతో, సరివివ్
చాలండు=సాటిచెందఁజాలండు. అనగా మచ్చతోఁగూడిన చందమామ శ్చత్ర
వు లేని యీతనివదనంబునకు సాటి రాండు; ఇతనిమొగము నెక్కలకంద్ర
బింబువలె నొప్పుచున్నదనియు, నితఁడు యావనప్రాదుర్భూతశయందున్నాఁ
డనియు ఫలితార్థము. అటు, మాడు=అనైపుమాడుము, ఇతనిబాహురంబులును=
ఇతని బాహువులనెడివిప్పచిలుకుకట్టలు, వైరి... శోరమునకుక్—నైధరణీశ=
శత్రురాజులనెడి, మశక=దోమలయొక్క, సంహారమునకుక్=నాశనమునకును,
శాత్రవ... జన్మమునకుక్-శాత్రవకళత్రి=శత్రురాజభార్యలయొక్క, నేతాంబు
=కన్నీటియొక్క, జన్మమునకుక్=ఉత్పత్తికిని, కారణంబు=హేతువు, విసధూమ
రేణియును బోని=అయినట్టి పొగపంక్తినిబోలిన, ఘన... కిణాంకము—ఘన =
గొప్పదైన, శరాసన=ధనుస్సుయొక్క, గుణ=నాణివలనఁగలిగిన, కిణాంకము=
మచ్చున, ధరించుక్=తాల్చున, అనగా శత్రువులనెడి దోమలనాశమునకు
ను, శత్రుభార్యలకన్నీటికిని, భూమరేణివంటి వింటినాణివలన కలిగిన కిణమనె
డి మచ్చగలవాఁడని భావము. భూమరేఖసంబంధమునలన దోమలు నశించుట
యు, గన్నీరు కాలుటయు నైజము. శత్రువులు నశించుటచే వారిభార్య
లేడ్చుచున్నారని ఫలితార్థము.

తా. దవయంతీ! ఈరాజు శత్రువులనెడిసముద్రమును మథించుటకు మం
దరపర్వత మువంటివాడు. ఇతనిపేరు పృథువు; దేవేంద్రుఁ డమరావతినిబోలె

నితఁడు మధురను బరిపాలించును. మచ్చగలిగినట్టి చంద్రుఁడు కాంతిసంపదచే శ్మశ్రువులేని యితనివదనంబునకు సాటిరాఁడు. అనైపుమాడును. ఇతనిబాహువులు శత్రువులనెడి దోమలనాశనమునకును, శత్రుభార్యలకన్నీటి యుదయమునకును హేతువైన ధూమరేఖవలె నున్న వింటినాదెబ్బ మచ్చను ధరించుచున్నవి. అలం. వ్యతిరేకము.

చ. అలికులవేణి! కాళియహ్రదమహ్నచునీయనాభితో
జలనిధి నేమిభామినికిఁ బక్కనిమేచకరోమరాజి నా
నలిఁ బ్రసహించుచున్న యమునానదియందఁ నితండునీవునుం
జలుపుదుగాక గ్రీష్మదివసంబులయందుఁ బయోవిహారముల్.

టీ. అలికులవేణి = తుష్టేనలసమూహమువంటి జడగల దమయంతి ! ఇతండు, నీవును, కాళియహ్రదము = కాళియునిమడుగు, అన్ కమనీయ నాభితోన్, అయిసట్టి మనోహరమైనపాక్కిలితో, జలనిధి నేమిభామినికిన్ = భూమియ నెడియువతికి, చక్కని... రాజి-చక్కని = సుందరమైన, మేచక = నల్లని, రోమరాజి = నూఁగారు, నాన్ = అనునట్లుగా, నలిన్ = ప్రీతితో-మిక్కుటముగా, ప్రసహించుచున్న యమునానదియందును = పాటుచున్న యమునానదియందు, గ్రీష్మదివసంబులయందున్ = వేసవిదినములందు, పయోవిహారముల్ = జలక్రీడలను, చలుపుదుగాక = చేయుదురుగాత, అనఁగా భూమియనెడి స్త్రీకి, కాళియహ్రదము నాభివలెను యమునానది నూఁగారువలెను నొప్పుచున్నదని భావము. యమునానది నల్లగానుండు నని ప్రోద్ధిగలదు కాన నూఁగారుతో నుపమానము సరిపడును. ఇట్ల నీవును, ఇతండును జలక్రీడలను జలుపుదుగాక యనియుండుట (అనఁగా బహువచనమునకు మాఱుగా నేకవచనము వాడుట) సమంజసమే.

తా. నల్లనికేశపాశముగలదమయంతి! కాళియహ్రదమనెడి నాభికూపముతో భూనాయిక నూఁగారువలె నొప్పుదుఁ బ్రసహించుచున్న యమునానదితో వేసవికాలమందు వీనితోఁ గూడి జలక్రీడలను జలుపుము.

శ. గోవర్ధనాద్రితటములఁ

[బ్రావృట్కాలముల విపినబర్హిణనటన

[ప్రావీణ్యము వీక్షింపుఁ

డీవును నీతండు వేడ్కలలిం వెసలారన్.

98

టీ. ఈవును, ఈతండును, వేడ్కలు=కోర్కలు, ఇంపెసలారన్=అతిశయించునట్లుగా, గోవర్ధనాద్రితటములన్ = గోవర్ధనపర్వతపుఁ జతయిండు, ప్రావృట్కాలములన్=వర్షకాలములందు, విపిన...ప్రావీణ్యము=విపినబర్హిణ=వనమయ్యారములయొక్క, నటనప్రావీణ్యము = నాట్యమందలి నేర్పును, వీక్షింపుఁడు=చూచుఁడు-నెమిట్లు వర్షకాలమందు నటనమునేయుట ప్రకటము.

తా. ఓవమయంతీ! నీవును నీతండును గలిసి వర్షకాలములందు గోవర్ధన ప్రాంతములందు వనమయ్యారములు చేయుమన్న నర్తనముయొక్క చాతుర్యమును వీక్షింపుఁడు.

ఉ. పూవులభూరిసారథము నీపూని భరంపడి యేగుదెంచుబృం

దావనసంచరిష్టుఁడు సదాగతిపాంథుఁడు దప్పిపెంపునక

[దావఁగలండు బాలునిచిరభాబునఁ జిత్రకగంధసారపా

కావిలమైననుం గుచలయోగి భవద్రతిఘర్తతోయమున్.

టీ. కుచలయోగి=కలువలవంటి నేత్రములు గల దమయంతీ! పూవులభూరి సారథము=పుష్పములయొక్క యొక్కడగు పరిమళము, పూని=వహించి, భరంపడి = ఆభరమును వహించుటచే శ్రమచెంది, ఏగుదెంచు = ఎచ్చుచున్నట్టి, బృందావనసంచరిష్టుఁడు=బృందావనమందు సంచరించు స్వభావము కలవాఁడు, సదాగతిపాంథుఁడు=వాయునెడి బాటసారి, దప్పిపెంపునక=పిపాసయొక్క పెంపుచేతను, చిత్రకగంధసారపంకావిలము - చిత్రక = బొట్టుయొక్క, గంధసారపంక = చందనపు బురదచేత, అవిలము = కలుషము, ఐననుక=అయిరప్పటికిని, భవద్రతి ఘర్తతోయమున్-భవత్ = నీయొక్క, చరి=సంభోగమందలి, ఘర్త=ఉక్కచే బొడయి, తోయమున్=జలము,

బాలునిధంబునకై = బాలకునివలె, త్రావగలండు = పానముచేయగలండు, విశేషముగా దప్పిగొనియున్న బాలుడు జలవైంశకలుమముగానున్నను, సత్కృతముగాఁ బానముచేయును. ఇందు పూవులతాపయొక్క భారమువహించినవాడని, చెప్పటచే వాయువునకు సౌరభత్వమున్నట్లును, భారమువహించినవాడు మందముగా నడుచుట సహజము కావున వాయువునకు మాండ్యమను, అర మదుల నుండి నచ్చుగాలి శీతలముగానుండు నని యనభవోద్ధము కాన “బృందావనసంఘట” ననదానిచే తైత్త్వమును జెప్పబడియె. ఈచెప్పటచే తైత్త్వ సౌరభ్యమాంద్యయుక్త మైనవాయుమని స్పష్టమగుచున్నది. అట్టివాయువు గంధపు పూలలచేతఁ గలుపితమైనను నీటిని ఘర్తతోయమును న్నిశితముగా నశింపజేసి నీకు సుఖము గలిగింపజేయును. పెద్దబరువై తిక్కిన యడవింబడినచ్చుబాట పాడికి దప్పిగలుగునట్లు పూవులభూసౌరభము దాల్చి బృందావనమునం గ్రుమ్మరినచ్చువాయువునకును దప్పికలిగినని భావము. బాలుడు ముందువెనకఁ జూడక కలువజలమునని త్రాగినట్లే బడలినబాటసారియుఁ ద్రాగినని తెలియునది. సదాగతిపాంథుడు, అనుచోట సదాగతి యనగా నెల్లప్పుడును గమనముకలవాడని యర్థము. పాంథుఁ డనఁగా నెల్లప్పుడును బయనము చేయువాడని యర్థము. ఇట్లు చెప్పటచే నెల్లకాలమును దాదృశ్యసుఖకరవాయువు లభించుచున్నది. కావున వీని పరించి తత్సౌఖ్య మందు మని భావము. ‘భవద్రతిఘర్తతోయమున్’ అనుటచే రతిప్రయుక్త మయిన శ్రమమునకు చల్లని గాలి మిక్కిలి సుఖావహము గాన అపేక్షణీయము.

తా. ౧౬వయంతీ! పుష్పములందలితావిని పరించి కావుననే యాయాస శీన్నఁడై బృందావనమందు సంచరణస్వభావముగలవాఁ డగు వాయు నను బాటసారి మిక్కిలి దప్పించెంది గందపుబూతతేచేతఁ గలుపిత మైనను సంతో గంబులందు నీశరీరమందుఁ బొడముచెప్పటను బాలునివలె సత్కృతముగాఁ బానముచేయును. అలం. కావ్యలింగము. రూపకము. ఉపమ.

క. పాటించి యితని వేడిన

చాటుకవీశ్వరులహస్తజలజంబులకుఁ

హాటకదీనారములు వ

రాటకసంఘాతములు వరరాటేంద్రసుతా !

100

టీ. వరాటేంద్రసుతా = వరాటదేశాధిపతికుమారిక కుమార్తె దమయంతీ ! పాటించి = తన్నుజేరి, ఇతనికే = ఈరాజును, వేడినచాటుకపీళ్ళరులు = వేడుచున్నట్టియుఁ జాటుపద్యములు రచించుచున్నకవిచంద్రులయొక్క, హస్తజలజంబులకు = హస్తపద్మములకు, హాటకదీనారములు = బంగారునాణెములు, వరాటకసంఘాతములు = తామరదుద్దులసమాహములు అనగా నీరాజు కపీశ్వరుల కమితముగా బంగారునాణెములను బంచించుచున్న భావము. ఈచెప్పటచే నతడు గొప్పదానశాలి యని స్పష్టమగుచున్నది. తామరదుద్దులు పచ్చగా నుండునగాన దీనారములతో నపమింప సరిపోవుచున్నది.

తా. ఓదమయంతీ ! తన్ను సమీపించి వేడుచున్నకపీళ్ళరులచేతులనెడిపద్మములకు నీతెడిచ్చు బంగారునాణెములు తామరదుద్దులసమాహములై చెలంగును. అలం. రూపకము.

తే. అనిన వినియను వ్రాల్చె బ్రత్యేంద్రులములు

బాల తదాభివ మెఱిగి వాక్యాను యపుడు

మఱియు నొకమానవేంద్రు సమక్షమునకు

నిందుబింబాస్య దోడ్తచ్చి యిట్లు లనియె.

101

టీ. అనినకే = అనిపల్కగానే, వినియకే = సరస్వతివర్ణనావాక్యములు వినియు, బాల = దమయంతీ, పత్యేంద్రులములు = కనుతెప్పలకొనలు, వ్రాల్చె = మూసెను. తదాభివ = ఆమెయభిప్రాయమును, వాక్యాను = సరస్వతి, ఎఱిగి = తెలిసికొని, అప్పుడు, మఱియు నొకమానవేంద్రు సమక్షమునకు = మఱియొకరాజేంద్రునిద్వారా, ఇందుబింబాస్య = చంద్రునిఁజెంటిమి ఖము గలదమయంతిని, దోడ్తచ్చి = కొనివచ్చి, ఇట్లు అనియె = ఇట్లు పలికెను.

తా. అని యిట్లు సరస్వతి ఁజుచుండ విని దమయంతి యారకుండె. సరస్వతి యమెతలఁపు తెలిసికొని వేటొకరాజేంద్రునికడకుఁ గొనిపోయి యిట్లు చెప్పెను.

వ. మత్తకాశిని! యితండు కాశిరాజు. ఇతనిరాజధాని ముక్తిక్షేత్రం బగువారణాసి. ఇతనికులదైవతం బఖిలభువనస్థుం డగు ధూర్జటి. ఇతనివిహారదీరిక త్రిలోకసంతాపనిర్వాపణి యగు గీర్వాణతటిని. ఇతనిసత్రశాల విశాలాక్షీ కేళిభవనంబు. ఇతని భుజాస్తంభదంభోళి రిపువృశాలబాలానయనాంబువృష్టిధారా సమేతంబు.

102

టీ. మత్తకాశిని! ఇతండు, కాశిరాజు, ఇతనిరాజధాని, ముక్తిక్షేత్రంబు = ముక్తిని సంగుపుణ్యక్షేత్రము అగువారణాసి. ఇతనికులదైవతంబు, అఖిలభువనస్థుండు - అఖిల = సమస్త, భువనస్థుండు = లోకములందుఁ గలవాఁడు - సర్వలోకవ్యాప్తి, వివహారజ్ఞుఁడు = అయివట్టికంఠుఁడు, ఇతనివిహారదీర్ఘిక = ఇతని క్రీడాసరస్సు, త్రైలోక్యసంతాపనిర్వాపణి = మూఁడులోకముల సంతాపమును దొలంగించువది, అగుగీర్వాణతటిని = అయివట్టిగంగ, ఇతనిసత్రశాల = ఇతనిభోజనశాల, విశాలాక్షీ కేళిభవనంబు = విశాలాక్షియొక్క క్రీడాభవనము. ఇతనిభుజాస్తంభదంభోళి - ఇతని = ఈరాజయొక్క, భుజాస్తంభ = భుజాస్తంభమనెడి, దంభోళి = వజ్రాయుధము, రిపు... సమేతంబు - రిపువృశాల = శత్రురాజులయొక్క, బాలా = స్త్రీలయొక్క, నయనాంబు = కన్నీర నెడి, వృష్టిధారా = వర్షధారలతో, సమేతంబు = కూడియున్నది. అనఁగా నీరాజు తనబాహుబలముచే శత్రురాజులఁ జంపఁగా వారిభార్య లేడ్చుచున్నారని భావము. ఇంద్రాయుధము వర్షమునకుఁ గారణమగుచున్నట్లు నీరాజేంద్రుని బాహుస్తంభంబులు శత్రుస్త్రీల కన్నీటికిఁ గారణము లగుచున్నవని భావము. అలం. రూపకము.

చ. సకియ! యితండు నీచుఁడనీచన్నుల క్రేవల నొత్తుఁగాతఁ గిం శుకము పుళాభిరామతలు శీనుకము పట్టుపఖాసు రాంకముల్ ప్రపవిత్ర శౌకరీచరణసంక జకుంకుమపంక సంకర ప్రకటనిరంక శౌకరక పరశ్శౌకకళాంక కారముల్. 103

టీ. సకియ = దమయంతి! ఇతఁడు = ఈకాశిరాజు, ప్రపవిత్ర... కారముల్ -

ప్రకుపిత=మిక్కిలికోపముచెందిన, శాంకరీ=పార్వతీదేవియొక్క, పరణపంకజ=పాదపద్మములందలి, కుంకమపంక=కుంకుమబురదచేత, సంకర=కలిసియున్న ట్టియు, ప్రకట=ప్రసిద్ధమైనదియు, నిరంక=మచ్చలేనిదియు నగు, శంకరకపర్ద శశాంకకళా=ఈశ్వరునిజటాజూటమందున్న బాలచంద్రరేఖతో, అంకకారముల్=ద్వంద్వయుద్ధముచేయుచున్నవి. అనగా పార్వతీదేవిప్రణయకోపము వహించియున్నప్పుడు శంకరుడు పార్వతిపాదములపై బడెను. ఆమెయప్పటికిని శాంతింపక కుంకమపూతచే నెలయుకాలితో శంకరుని శిరంబు తన్నెను. ఆసమయమున శంకరునిశిరంబున నున్నదియు, నిష్కళంకమైనదియు నగు చంద్రరేఖకు పార్వతికాబు తగులగా దత్సంబంధియగు కుంకుమ యారేఖ కంటుకొనెను. అట్టిదానిని గలహించుచున్నవనగా కావున గొంచెము రక్తవర్ణము గల్గియున్నదాని మించుచున్నవని భావము. కింతుకముకుళాభిరామతలు=మోదుగు మొగ్గలయొక్క-మనోజ్ఞతలను, సుంకముపట్టు=పన్నుగాఁగొనెడి-మోదుగు మొగ్గలకన్న మిక్కిలిసందర్భములయిన యనుట. నఖాంకురాంకముల్-నఖాంకుర=గొట్టికొనలయొక్క, అంకముల్=చిన్నములను, అనగా నఖక్షతములనుట, నీబలుదదన్నులక్రేవలక్=గొప్పవైన నీకుచములప్రక్క, ఒత్తుకాక=గ్రుచ్చుగాక. అనగా నీరాజు సంభోగమందు నీస్తనంబులందు నఖక్షతముల నందుగాత యని భావము. ఇతనితోఁ గూడి సుఖింపుమని ఫలితార్థము.

తా. ఓసమయంతీ! కోపించినపార్వతిదేవిపాదపద్మములందున్న కుంకుమబురదచే ముగిసిన యీశ్వరుని శిరమందున్న బాలచంద్రరేఖ కనవచ్చుచు, మోదుగు మొగ్గలవలె మనోహరములైన నఖక్షతముల నీరాజిండుండు నీకుచములందు నందుగాక. అలం. ఉపమ.

తే. అతివ! సంగ్రామరంగసంగతివిరోధి
 నృపశిరోధిశిరాకాండనీవహఖండి
 చండభుజచండమండితమండలాగ్ర
 జాగ్రదుగ్రవతాపుఁ డీదనవిభుండు.

టీ. అతివ=ఓదమయంతీ! ఈజనవిభుండు=ఈరాజు, సంగ్రామ...ప్రతా
పుడు—సంగ్రామరంగ=యుద్ధరంగమందు, సంగతి=అభిమఖులై వెచ్చిన, వి
రోధిన్యవ=శత్రురాజులయొక్క, శిరోధిశిరాకాండ=గొంతుతోవికాడలయొ
క్క, నిసహ=సమూహమును, ఖండి=ఖండించుటయందు, చండ=భయంకరమైన,
భుజదండ=బాహుదండమునందు, మండిత = ఒప్పుచున్న, మండలాగ్ర = క
త్తియందు, జాగ్రత్ = ప్రకాశించుచున్న, ఉగ్ర=భయంకరమైన, ప్రతాపుడు=
ప్రతాపముకలవాడు. అనగా శత్రువుల భేదింపజాలినపరాక్రమముచే నొ
ప్పువాడని భావము. ఈపద్యములో “నృపహాధిశిరాకాండ” అని కొన్ని
ప్రతులలోను, “నృపశిరోధిగుత్కాండ” అని కొన్నిప్రతులలోను గాన
వచ్చుచున్నది. ఈరెండపాఠములు నమన్మయోమోక్షములు కాదేదు.
(‘శిరాకాండ’ అని దిద్దఁబడినది.)

తా. ఓదమయంతీ! ఈరాజు యుద్ధరంగములందు దారినైన శత్రురా
జుల కంఠనాళముల ఖండించుటయందు సమర్థమై, భుజదండమందు వెలయు
చున్న శిర్డఁబునఁ బ్రకాశించు భీకరప్రతాపము కలవాడు.

క. దశశతద్యుగర్వగర్వ

ప్రశమనహేలాధురీణశటువేగనిరం

కుశసైన్యతురగరింఖా

విశకలితదిగంతధరణి నీవీడు లతాంగీ!

105

టీ. లతాంగీ=లతనంటిశరీరముగల డమయంతీ! వీడు=ఈకాశీరాజు, దశ
...ధరణి—దశశతదృక్=వేగన్నలవాని. అనగా సింద్రునియొక్కయనట,
అర్వ=గుఱ్ఱముయొక్క, అనగా నుచ్చైశ్రమయొక్క యనట, గర్వ=అతి
శయమును, ప్రశమనహేలా=కాంతి పొందించుటయనెడి విలాసముయొక్క,
ధురీణ=భారముపహించిన, పటు=సమర్థమైన, వేగ=వేగము కలవి. అనగా ను
చ్చైశ్రమము విండుచున్న వేగముకలవని భావము, నిరంకుశ = అడ్డులేని, సై
న్యతురగ=సేనయందున్న యశ్వములయొక్క, రింఖా=దెక్కలచేత, విశకలిత
=చూర్ణము చేయఁబడిన, దిగంతధరణి=దిక్కులయొక్క అంతప్రదేశములు

కలవాడు. అసఁగా నతఁడు నిరాటంకముగా దిగంతములవఱకుఁ బోయి శత్రువుల జయించినవాఁడని భావము.

తా. ఓసమయంతీ! ఉచ్చైశ్చక్రవమును మించినవేగము గలిగి సమగ్రములై యున్న యితని సేనలోని గుఱ్ఱములు దిగంతములవఱకు భూమిని నలియఁద్రొక్కినవి. అట్టియీరాజును పరింపుము.

వ. అని పర్ణించుచుండ దమయంతికి నిజమహోత్సవాగతానేక లోకశోభావలోకనకుతూహలంబునం బరాకు వహించి యుండె. అద్విధం బక్కాశీరాజునకుం క్లేశోపహం బయ్యె. సరస్వతీ దేవియు వేటొక్కనరదేవోత్తముం జూపి యిట్లనియె. 106

టీ. అని, పర్ణించుచుండఁగా = ఈసరస్వతీ కాశీరాజుగుణసముదయమును సుతించుచుండఁగా, దమయంతి, నిజ...కుతూహలంబునకొ — నిజ=తనయొక్క, మహోత్సవ=స్వయంశర మహోత్సవమనిమిత్తము, ఆగత=వచ్చిన, అనేక= పెక్కురగు, లోక=జనులయొక్క, శోభా=సౌబగును, అవలోకన=చూచుట యందలి, కుతూహలంబునకొ = వేడుకచేత, పరాకు, వహించి, ఏమతీ, ఉండె, అద్విధంబు, అక్కాశీరాజునకు, క్లేశోపహంబు=కష్టము కలిగించునది, అయ్యె, సరస్వతీదేవియు, వేటొక్కనరదేవోత్తము=మఱియొకరాజును, చూపి, ఇట్లనియెన్.

తే. ఈనృపాలుఁ డయోధ్యాపురీశ్వరుండు

పేరు ఋతుపర్ణుఁ డాకర్ణచారునయన !

నీని వరియింపు నమున్దీర్ణవిధనునర

కేతకీగర్భపర్ణాతిరీపీతపర్ణు.

107

టీ. ఆకర్ణచారునయన!=చెల్లవఱకు వ్యాపించిన నేత్రములు కలదానా! ఈ నృపాలుఁడు=ఈరాజు, అయోధ్యాపురీశ్వరుండు=అయోధ్యానగరాధిపతి, పేరు=ఇతనినామము, ఋతుపర్ణుండు, సమున్దీర్ణ...పర్ణు=సమున్దీర్ణవిధ=ఎక్కువైనరీతిగల, అసఁగా పెక్కునవన్నెగలయని భావము, సుపర్ణకేతకీ = బంగార

మొగలిచెట్టుయొక్క, గర్భపల్ల = గర్భదళములకంటె, అతిపీత = మిక్కిలి పీతపల్లముగల, పల్లం = చాయగల, వీక్ష = ఈరాజును, వరింపుము.

తా. ఓదమయంతీ! యీరా జయోధ్య కధిపతి. పేరు బుతుపల్లండు. గేదంగీతేకులకంటె బచ్చనిచాయగల యితిని వరింపుము.

ఉ. వారివిహారవేశం జెలువవా ! చెలువారెడినీచనుంగవన్
సారపుఁదారహారములచందముఁ గైకొనుఁగావుతం జను
త్కారము క్రొత్తయై మెఱయఁగద త్తటనీమపరిత్రుటత్సదా
సారవసారవ్రార్థిభవసారవరాంబుపువత్కదంబముల్.

టీ. చెలువా = ఓదమయంతీ! వారివిహారవేశం = జలక్రీడ సలుపునపుడు, చెలువారెడి నీచనుంగవన్ = ఒప్పుచున్న నీకుచకుంభములందు, తత్తట...కదంబముల్ = తత్తటనీమన్ = ఆస్తనప్రాంతములందు, పరిత్రుటత్ = విఱుగుచున్న, సదా = ఎల్లప్పుడును, సారవ = ధ్వనితోఁగూడిన, సారవ = సరయూనిది సంబంధులగు, ఊర్తి = తరంగములవలన, భవ = పుట్టిన, సార = గొప్పవయిన, వర = శ్రేష్ఠమైన, అంబు = నీటియొక్క, పువత్కదంబముల్ = బిందుసమాహములు, చమత్కారము = అద్భుతరసము, క్రొత్తయై = నూతన మై, మెఱయన్ = ప్రకాశించునట్లుగా-నూతనమై లేకయే హారములవలె నుండుటచే నాశ్చర్యముచుట. సారపుఁదారహారములచందము = శ్రేష్ఠమైన ముత్యాలహారములనీతిని, కైకొనుఁగావుతన్ = స్వీకరించును గాక. అనఁగా జలక్రీడలు సల్పినప్పుడు నీస్తరముల ప్రాంతముల విశీర్ణమగుచున్న నీటిబిందువులు చూపఱకు దారము లేకయే వింతగానున్న ముత్యాలహారమువలెఁ జూపట్టునుఁ గాక; సరయునదీభవములు సారయవములని రూపనిష్పత్తి గావలసి వచ్చినను, “దాండి నాయనహస్తినాయన” అనుసూత్రములోనివలెనుటవలన “సారవ” అనురూపము సిద్ధించినది. నోదేవికాయాంసరయ్యాంచ భవేదావిక సారవో” అని యమరకోశము.

తా. ఓదమయంతీ! జలక్రీడాసమయములందు కుందర మైననీచనుంగవయందుఁ దత్పాంతములందు విఱుగుచున్న సరయూనదీతరంగముల సంబంధు

లగు జలబిందువులు చూపఁజూచు నీస్తనములపై సూత్రము లేకున్న హారములవలె వింతయై కనుపట్టుఁగాక. అలం. భ్రాంతిమంతము.

తే. ఇతనితాత భగీరథుం శ్రీ డతులమహిమ

నవనిఁ బ్రవహింపఁగాఁ జేసె శ్రీ నభ్రగంగ

నితఁడు త్రైలోక్యమునఁ బ్రవహింపఁజేసె

గీరభాషిణి! వరధర్మకీర్తిగంగ.

109

టీ. ఇతనితాత=ఈబురుషునితాత, భగీరథుండు = భగీరథుఁ డనురాజు, అవని = భూలోకమందు, అతులమహిమ = సాటిలేని సామర్థ్యముచే, అభ్రగంగ = అకాశనదిని, ప్రవహింపఁజేసె = పాటించెను. అనఁగా సగరుఁడు హయమేధము చేయుచుండఁగా నింద్రుఁ డాయశ్వుము నెపహరించెను. దానిఁ గనుఁగొనఁబోయి సగరపుత్రులు సముద్రములను ద్రవ్వి పాతాళమునకుఁ బోయి తమచే నవమానితుఁడైన కపిలునొకఁడొక్కఁడై గాఢము లైరి. వారల కుత్తమ లోకములు గట్టట్టై భగీరథుండు గంగానదిని గొనివచ్చి భూలోకమునఁ బ్రవహింపఁజేసె. గీరభాషిణి=చిలుకవంటి పలుకులు గల దమయంతి! ఇతఁడు=ఈ రాజు, వరధర్మకీర్తిగంగ = వర = శ్రేష్ఠమైన, ధర్మ = ధర్మములవలనఁ గల్గిన, కీర్తిగంగ = యశస్సనడి గంగానది, త్రైలోక్యమున = ముఙ్గములందును, ప్రవహింపఁ, చేసె, అనఁగా నితఁ డధిక మగుకీర్తి కలవాడని భావము.

తా. ఓదమయంతి! ఇతనితాత భగీరథుండు గంగానదిని గొనివచ్చి భూ లోకమునఁ బాటించెను. ఇతఁడు కీర్తిగంగను ముఙ్గములందును పాటించెను.

చ. కవివచనంబు లీతనియశ్రాధయశఃకలశాంబురాశిలో

లవములువ్రాలె డిందు విమలం బగువీనిగుణప్రతానముం

దివిరి దిగంతసంపుటతరీణ బుధమండలి లెక్కవ్రాయఁ దా

నవము భజించువై నిరరనాథయశఃఖటికాకలాపముల్. 110

టీ. ఈతని...రాశిలో = ఈతని=ఈరాజయొక్క, అశ్రాధ = లోఁతైన, యశః=కీర్తియనడి, కలశాంబురాశిలో = క్షీరసముద్రములో, కవివచనంబు

లు=కవీశ్వరులవాక్కులు, లవములునోలె=లేశములవలె, డిందు=నాశనమగును. అనఁగా నీతనికీర్తిని కవివర్ణులు నుతింప సమర్థులుకాకుండిరని భావము. విమలంబు=నిర్మలమైనది, అగు వీనిగుణప్రతాపము=అయినట్టివీనిగుణసమూహమును, బుధమండలి=పండితసమూహము, తివిరి=ప్రయత్నించి, దిగంతసంపుటతీర్థ=దిగంతము లనెడి సంపుటనిచయమందు, లెక్కవ్రాయె=లేక్కించుట కింకలువేయఁగా, వైరి... కలాపముల్—వైరినరనాథ=శత్రురాజులయొక్క, యశఃఖటికా=కీర్తియనెడి లేఖన ప్రవృత్తయొక్క, కలాపముల్=సమూహములు, తానెవము=కృతత్వమును, భజించు=పొందును. అనేకములైన యంకెలను వ్రాసినచో లేఖనద్రవ్యములు-అనఁగా కలములు. నాశనమొందును. ఇతనిగుణము లనంతము లగుటచే గణించుటకు శక్యముకాదని భావము. అనఁగా నితనికీర్తిముండట శత్రుకీర్తులు ప్రకాశింపలేదని ఫలితార్థము.

తా. ఓపషయంతీ! యితనికీర్తియనెడి లోకలైన పాలసంద్రములలో గవీశ్వరులవర్ణనలు లేశములైన నశించును. ఇతని నిర్మలగుణములను బండితసమూహము దిగంతము లనెడి సంపుటములందు లెక్కలు వ్రాయఁగా శత్రువులకీర్తియనెడి కలములు కృశించుచున్నవి. అలం. రూపకము.

శ్లా. అంభోజానన ! వీని నెట్లు నుతిసీతము న్వచ్చు నేతత్తనూ
సంభూతం బగురోమసంఘము మహోసత్వాంకుర శ్రేణియ
స్తంభాటోపవిబృంభమాణిపునోస్తంభోరుకుంభీనసా
రంభస్తంభనమంత్ర మీతనికఠోరక్ష్యేళ యాలంబునన్.

టీ. అంభోజానన=పద్మమండలిముఖము గలవమయంతీ ! వీని=ఈరాజును, ఎట్లు=వీరితిగా, నుతి చేయు=స్తోత్రముచేయఁ గూడును? ఏతత్తనూసంభూతంబు=ఈరాజయొక్క శరీరమందు బుట్టినది. అగురోమసంఘము=అయినట్టిరోమసమూహము, మహో... శ్రేణియే—మహత్=గొప్పదైన, సత్వ=వీరరసముయొక్క, అంకుర శ్రేణియే=మొలకలయొక్కవరుసయే. అనఁగా నితనిరోమములు లోపలనున్న వీరరసముయొక్క యంకురములే. కావుననే వీరరసోత్సాహముచే నితఁడు రోమాంచముకలవాడగుచున్నాఁడు. అలంబుక=

యుద్ధమందు, ఈతని కఠోరత్వేన = శ్రవణదుస్సహ మైన యితనిసింహనాదము, అస్తంభ...మంత్రము—అస్తంభ = ఉగ్రమయిన, అటోప = అతిశయముచేతను, విజృంభణాగ = అతిశయించుచున్న, రిపు=శత్రువులయొక్క, దోస్తంభ బాహుస్తంభములనెడి, ఉరు=గొప్పవయిన, కుంభీనస = సర్పములయొక్క, ఆరంభ=సంచారమును, స్తంభర=నిర్బంధించుటయందు, మంత్రము=మంత్రముల్యమైనది. అనగా గారుడమంత్రమువలన సర్పములు కట్టబడినట్లు వీనిసింహనాదము విన్నప్పుడు శత్రువులహస్తములు కట్టబడుచున్న వని భావము. ఇతని నామమును విని భీతినొందిన శత్రువులబాహువులు యుద్ధముకొఱకు సాగవనుట. శుద్ధి పొందినవైదికమంత్రములవలన సర్పములు కట్టబడునని ప్రసిద్ధి.

తా. ఓనమయంతీ! ఈతనికఠోరమం దునయించినరోమసమూహము, వీరరసముయొక్క ముతరములసమూహమే. యుద్ధరంగములం దితనిఁహనాదము, శత్రువులబాహువులనెడిసర్పరాజులను నిర్బంధించుటకు వైదికమంత్రమువంటిది. అలం. ఉత్పేక్ష. కావ్యలింగము. రూపకము.

శా.గంభీరప్రతిపక్షరాడపయశోరకాళిందియుఁ వీనిదో

స్తంభోద్భూతయశోభ్రగంగయు ననికీ సంశ్లేషముం బొందునా, సంభేదంబునఁ గ్రుంకి కాంచును మహోత్త్రంబురంభావరీ, రంభానందని కేతనందనవిహారప్రాధివి నంభముల్.

టీ. గంభీర...కాళిందియుఁ—గంభీర = లోఁతైన అపకీర్తిపక్షమున మిక్కిలియైన, ప్రతిపక్షరాట్ = శత్రురాజులయొక్క, అపయశః = అపకీర్తియనెడి, కాళిందియుఁ = యునునానదియును, వీని...గంగయుఁ—వీని = ఇతనియొక్క, దోఃస్తంభ = బాహోస్తంభములవలన, ఉద్భూత = పుట్టిన—స్తంభములవలె నిడువలును దృఢములులయిన బాహువుల బలిమిచే గలిగినట్టి, యశోభ్రగంగయుఁ = కీర్తియనెడి గంగానదియును, సంశ్లేషముఁ పొందుఁ = కలియును, ఆసంభేదంబునఁ = ఆసంగమస్థలమందు, అనగా గంగాయనునానదీ సంగమస్థలమైన ప్రయాగయందని భావము. లేక ఆసంభేదంబునఁ = ఆయుద్ధమునందు, మహోత్త్రంబు = గొప్పక్షత్రియ

సమాహము, అనఁగా త్రియభటులనట, క్రుంకి = తానమాడి, యుద్ధపక్ష
మందుఁ జచ్చి, రంభా...ఁఁస్రంభమల్ - రంభా = రంభయనెడి యచ్చరయొ
క్క, పరీరంభ = అలింగనంబులనఁ గల్గిన, అనంద = అనందమునకు, నికేత =
నివాసభూతమైన, నందన = దేవోద్యానమందు, విహార = విహరించుటయం
దలి, ప్రాణి = దిట్టమైన, విస్రంభమల్ = నమ్రకములను, కాంచును = పొందు
ను. అనఁగా - సందేహములేక యట్టివిహారము నొందుననట. గంగాయమునా
నదులు గలిసినచోటఁ దానమాడినవారు నందనమననమందు రంభాదులతోఁ
గూడి విహరింతురని వేదములందుఁ జెప్పఁబడినది. అట్లు యుద్ధమందుఁ గూలిన
వారుగూడ స్వర్గమందు సకలసుఖంబులనుభవించురని చెప్పఁబడినది. యుద్ధమ
నెడి ప్రయాగలో ఋతుపర్ణియొక్క క్షీర్తిగంగయు శత్రువులయపకీర్తి యము
నయుఁ గూడఁగా నందు దేహంబు వదలినక్షత్రియులు స్వర్గమును జేరుచున్నా
రని భావము. ఇందువలన ఋతుపర్ణినికీర్తి యభ్రగంగవలెనున్న పనియు, యు
ద్ధంబులందుఁ జెక్కండ్ర శత్రువులను గూల్చుచున్నాఁడనియుఁ చెలియఁపగి
నది. అలం. రూపకము.

తా. దమయంతీ! సంగరములందుఁ బాటుటవలనఁ గల్గిన యపకీర్తి యనెడి
యమునానదియు, నితని బాహుపరాక్రమమువలన నుదయించిన కీర్తియనెడి గం
గానదియుఁ గలిసినస్థలమందుఁ గ్రుంకులిడిన క్షత్రియవీరులు స్వర్గమునకేగి
నందనవనమందచ్చరులతోఁగూడి విహరించుభాగ్యంబును బొందుదురు.

శా. తాదృగ్గీర విరించివాసరకరత్యంబుం బ్రతిష్ఠించుచున్
యాదోధం దననీడబాడఁబడుగా నాకాశసంవ్యాప్యరి
త్తోదారిస్థిరకీర్తి తారకముల న్నాయించు చేతత్యృతా
పాదిత్యుండు వెలుంగుఁ బద్మముఖవాచాగోచరప్రక్రియన్.

టీ. పద్మముఖి = పద్మమునంటిముఖము గలదమయంతీ! సతత్యృతాపాది
త్యుండు = ఇతనిప్రతాపమునెడి సూర్యుండు, తాదృక్...కరత్యంబున్ - తా
దృక్ = అటునంటి, దీర్ఘ = పొడుగైన, విరించివాసర = బ్రహ్మదినముయొక్క -
పగటిని, కరత్యంబున్ = చేయుటను, ప్రతిష్ఠించుచున్ = స్థాపించుచు.

పదునాలుగు మన్వంతరములకాలము బ్రహ్మకు దినమగునుగాన యాదినము దీర్ఘమని చెప్పవచ్చును. దినమునుజేయువాడు సూర్యుడుగాన బ్రహ్మదినంబును గూడ సూర్యుడే చేయవలెను. కాని చతుర్దశ మన్వంతరములకాలము పరిమాణము గలయట్టిదినమను సామాన్యసూర్యుడు నిర్మించజాలడునితలించి యా సూర్యునికంటె విలక్షణుడును, జీరకాలస్థాయీయును, విక్రీడితకాశముగల వాడును, నగుశేత్రస్మితాపసూర్యుడు నిర్మితుండయ్యెననిభావము. తననీడ = అప్రతాపసూర్యునినీడ, యాదోధిక్ = సముద్రమునందు, బాడబముగాఁ = ఒడబాగ్నిహోత్రమగుచుండఁగా, ఒడబాగ్నియప్రతాపాదిత్యోప్రతిబింబమువలెనందెను. ఇటుఒడబాగ్నిని ప్రతిబింబముతోఁ బోల్చుటచేతను, ప్రతిబింబముకంటెస్వతస్సిద్ధపక్షమైనందధికగుణముండుట సహజమగుటచేతను, నీరాజుప్రతాపము ఒడబాగ్నిని మీఱుచున్నదని తోచుచున్నది. ఆకాశ...తారకములకొ- ఆకాశ=ఆకాశమందు, సంచ్యాశి=వ్యాపించియున్న, ఆదిత్యోదార=శత్రురాజులయొక్క, స్థిర=కాశ్వతములైన, కీర్తితారకములకొ=కీర్తులనెడి నక్షత్రములను, మాయించుచుకొ=నశింపజేయుచు, వాచామగోచరప్రక్రియకొ=వాక్కుల సతిక్రమించునీతిచే, వెలుగకొ = ప్రకాశించుచుండును. శత్రురాజులకీర్తులను నక్షత్రములతోఁ బోల్చుటచే నవివిక్రీడిత స్వల్పములని తోచుచున్నది. ఇతిప్రతాపసూర్యుడెడట శత్రువులకీర్తులు దీర్ఘకాలంబుండుచున్ననని భావము. అలం. ఉత్పేక్ష, రూపకము.

తా. ఓదమయంతీ! ఈ రాజుప్రతాపమనెడి యాదిత్యుండు బ్రహ్మదేవునిదినమును జేయ సమర్థుడై, ఒడబాగ్నిహోత్రము తనకుఁ బ్రతిబింబమై ప్రతిఫలింపఁగా నాకాశమందు వ్యాపించియున్న శత్రువుల కీర్తి నక్షత్రములఁ దిరస్కరించుచు, వాక్యముల కందనివాడై ప్రకాశించుచున్నాడు.

క. అన వినియు విసనియట్లు

జ్ఞననాథతనూజ యున్నచందముగని య

మృనువంశాగ్రగణియవలకుఁ

జన ననుమతిఁజేసె నలువనసతి వాహతతిన్.

టీ. అనన్ = సరస్వతి యట్లు పలుకఁగా, అజ్ఞానాథతనూజ = ఆదమయంతి, వినియున్, విసనియట్లు = వినకుండినట్లు, ఉన్న చందము = ఉన్నట్టిరీతిని, కని = చూచి, అమృతపంకాగ్రణి యనిలకున్ = ఆరాజేంద్రునియవతలకు, చనన్ = వెళ్లుటకు, నీలవసతి = భారతి, వాహతతిన్ = వాహక సమూహమును, అనుమతిచే నన్ = ఆజ్ఞాపించెను.

తా. సరస్వతి యట్లు చెప్పినపలుకులు వినియు వినకుండునట్లుండఁగా సరస్వతి యామెనునో విరాగంబుం జూచి యారాజేంద్రుని విడిచిపోవుటకు యావధరుల నాజ్ఞాపించి.

వ. ఇట్లనుచుంచి.

115

ఉ. అక్కడ నొక్కభూపతి ననంగునికంటెను రూపసంపదన్
జక్కునివానిఁ జూపి సరసత్వముమై మధురస్వరామృత
న్యక్తమత్తకోకిల ననాతని తామరచూలిదేవి యా
క్రక్కనజన్మనిగరముగౌరవ మొప్పుఁగఁజూచి యిట్లనున్.

టీ. అక్కడన్ = ఆస్థలమందు, అనంగునికంటెను = మన్నఘనకంటె, రూప సంపదన్ = సౌందర్యసమృద్ధిచే, చక్కునివానిని = అందముగలవాడగు, ఒక్క భూపతిని = ఒక రాజుమారుని, చూపి, మధురస్వరామృత = ఇంద్రనద్యనియ నెడి యమృతముచేత, న్యక్తమత్త = తిరస్కరింపఁబడుచున్న, మత్త = మదించిన, కోకిల = కోకిలగలదియు, అనఁగాఁ గోకిలధ్వనికంటె మధురమైనస్వరముగలదని భావము. సనాతనిని = నాశనరహితురాలైన, తామరచూలిదేవి = సరస్వతి, సర సత్వముమైన్ = సరసత్వముచే, ఆక్రక్కనజన్మనిన్ = కఠినపు యావనమతురాలైన పమయంతిని - ఎట్టివానిని ఒల్లక గడుసయినదానిని, కరము = మిక్కిలి, గౌరవము, ఒప్పుఁగన్ = బిష్టనట్లుగా, చూచి, ఇట్లనున్ = ఇట్లు చెప్పెను.

తా. కోకిలస్వరమును మించుచున్న స్వరము గలదియు, నాశనరహితురాలునగు సరస్వతి యాప్రాంతమున సౌందర్యసంపదచే మన్నఘని మించుచున్నయొక రాజుమారుని నవయావనవతి యగుదమయంతిఁ జూపి గౌరవ మొప్పునట్లుగాను సరసముగాను నిట్లుపలికెను.

తే. పాండ్యభూపాలుఁ డీతండు శ్రీ పద్మనయన
యితని వీక్షింపు నిజకటాక్షేక్షణముల
మానశాలిని శాలీనతానత మగు

నాననాంభోజ మెత్తు శ్రీ మీయ త్తరమున.

117

టీ. పద్మనయన=పద్మములవంటి నేత్రములుగలదానా! ఈతండు=ఈరాజు,
పాండ్యభూపాలుండు=పాండ్యదేశపురాజు, నిజకటాక్షేక్షణముల=స్వకీయ
మైన కడకంటిచూపులచేత, ఇతనికొ, వీక్షింపుము=చూడుము, మానశాలిని=
అభిమానముచే నొప్పుచున్నదానా! శాలీనతానతము = సిగ్గుచే వంపఁబడినది.
అగునాననాంభోజము = అయినట్టి ముఖపద్మమును, అత్తరమునకొ=త్పరతో,
ఎత్తుమీ.

తా. ఓనమయంతీ! ఇతఁడు పాండ్యదేశాధిపతి. ఈసభామధ్యమన సిగ్గుచే
నప్రమైన నీవదనకమలమునెత్తి నీకడకంటిచూపులతో నీతని వేగ చూడుము.

ఉ. ఈనకలావనీతలము శ్రీ నెక్కటిఁ దాన పరిభ్రమించి య
భ్యాసపరంపరాపరత శ్రీ నభ్రమున నివహరింపఁగోరియో
లాసిక కీర్తివిభ్రమకశ్రీలాగరిమ న్నటియించు చుండునీ
రాసుతు వంశరత్నముఁ దిశరంబుగఁజెంది యమందలీలన్.

టీ. ఇందు కీర్తిపరముగాను లాసికాపరముగాను నర్థద్యయము తెలియు
నది-కీర్తి=కీర్తియునెడి, లాసిక=వొప్పుగి, ఎక్కటికొ=అనహాయముగా, ఈ
నకల అవనీతలము-నమ స్తమైన యాభూమండల మని కీర్తిపరమయిన యర్థము-
కలలతో-అనఁగా నర్తనాది కలల కాశలముతోఁ గూడిన-అనఁగా నట్టి కాశ
లము నెఱుంగఁజాలిన, వారుండుచోట నని లాసికాపరమయిన యర్థాంతరము.
తాను+అ=తానొక్కచే - మఱొకరికీర్తి పొడనూపునట్లుగా నని కీర్తిపరిమైన
యర్థము-వేఱొకదొప్పురిది తలమాపకుండునట్లు గానని లాసికాపరమైన యర్థాం
తరము. పరిభ్రమించి=తిరిగి (కీర్తిపరము)- గిఱిగిఱిదిరిగి మొగ్గవారి (లాసికా
పరము), అభ్యాసపరంపరా పరతకొ=ఎడతెగని యలవాటు చేయుటయందలి

అనక్తిచేత, అభ్రముకొనెన్ స్వర్గము దని యర్థము. అకాశముదని యర్థాంతరము, విహరింపకొనెన్ సందరించుట కని యర్థము. క్రిందిచుట కని యర్థాంతరము, కోరియో=అపేక్షించియే కాఁబోలు, మళరత్నముకొనెన్ కులమందు శ్రేష్ఠుడయిన యని యర్థము. మేటి వెదురుకొనెన్ యని యర్థాంతరము, ఈరాసుకుకొనెన్ ఈరాసుమారు, తిరంబుగాకొనెన్ గట్టిగా, చెంది=అవలంబించి, యని యర్థము. ఎక్కియని యర్థాంతరము. విభ్రమకలాగరిమకొనెన్ విహరించు కలయందలి యతిశయము చేత నని యర్థము. గిఱగిఱ దిరుగునట్టి శిశువుయొక్క యతిశయము చేత నని యర్థాంతరము, అమృతలీలకొనెన్ అతిశయించిన ఆటలను, నటించుకొనెన్ అడుమన్నది. అనగా దొడ్డుది మొగట భూమిపయినుండి పెక్కు విద్యలాపి పిచ్చుట వెదురుగడ యెక్కి ముటియందుఁ బనిపింపఁ నటనము చేయును. కీర్తియనెడి దొడ్డుది భూతలము దన్నివోట్లను ఆకి, తరువాత అకాశమందు నయియు నలంబరములేకయే యాడుట గలుగుటకై యభ్యాసముకొఱచు నీరాజనెడి మేటి వెదురుగడ నాశ్రయించి యిచ్చకొలది వివృతముచున్నది. అనగా నీరాజు నాశ్రయించినకీర్తి భూమి యంతయుఁ బర్వ స్వర్గమునందును విహరించుచున్న దని తాత్పర్యము. అం. పర్యాయము. అప్రస్తుతప్రశంస.

తా. ఓనమయ్యత్తి! ఇతనికిరీతిరక్తి సమస్తసూనుండలమందును సంచించి యభ్యాసశకున గగనమందుఁగూడ విహరింపనెంచియే కాఁబోలును, విద్యాతిశయముచే నీరాజనెడి వెదురును చూతలగా నంతములైన లీలలం జూపుచు నృత్యముచేయుచున్నది అం. రూపకము.

తే. ఇతనిరిపురాజరాజి యేఁగిఁటెటివరుస

నడపులకపులు దప్పక శియరిగి యరిగి

యరుగుచులు కాలసూర్యుత శి నడపులైన

యూర్జితగరంబులను యర్చుచాచువుత్తి.

119

టీ. ఇతనిరిపురాజరాజి=ఇతనికిఁగ్రురాజుయొక్క సమూహము, ఏఁటెటివరుస=ప్రతివత్సరమును, నడపులకపులు = ప్రతివరమును, అరిగి అరిగి =

పోయి పోయి, బహుకాలకూన్యత = చిరకాల మెవ్వరును నుండక పోవుటచే, అడవులు = వనములు, విరమాత్మనగరంబులకు = తమపట్టణములకు, యవ్యచ్ఛానువృత్తి = స్వేచ్ఛావృత్తిచేత, అరుగు = పోవుచుండును. పాబుద్ధిచేతనే తమపురములను బ్రవేశించుచున్నారు. అరగా నితనిశత్రువులు ప్రతిసంవత్సర మొక్కయడవియందు గాఢపురుచేయును నొకవనము నుండి వేటొకవనమునకు బోవుచు నట్లుపోవునపుడు వనములైయున్న తమపురములనే పొందుచున్నారు. శత్రువులను బురంబులనుండి తటిమివేయుటచే వారిపురములు జనకూన్యములై యడవులై యున్న పని ఫలితార్థము.

తా. సమయంతీ! ఈరాజుశత్రురాజులు ప్రతిసంవత్సర మొక్కవనము నందు నివసించుచుబోయిపోయి, కొంతకాలమునకు జనకూన్యమగుటచే నడవులై నతమపురములను వనబుద్ధిచేతనే ప్రవేశించుచున్నారు. అం. పర్యాయము. స్థగరా. ఆలోకాలోక మేదిన్యమలమలయజోదారవిస్ఫారక్తిర్నిభేలకూపారపారాభిలజనవినుతాక్షీణచాప్రవతాపుః

బాలావిక్షింపువీరిబదయుగయుగపరిత్పతిభూసాతిభూయశ్చూదారత్నోడువత్సీనులభవరిచయారాత్తకనందన్నభేదున్.

టీ. బాలా = సమయంతీ! ఆలోకా... క్తిర్నిభేలకూపారపారాభిలజనవినుతాక్షీణచాప్రవతాపుః = చక్రవారీ పర్యంతముగల, మేదిన్ = భూకాంతకు, అమ = స్వచ్ఛమైన, మలయజ = మంచి గంపపుపూతలై యమునదియు, ఉదార = గొప్పనగునదియు, విస్ఫార = ప్రకాశించుచున్న, క్తిర్నిభేల = ముశస్సుగలవానిని, ఫేలా... ప్రతాపుః = ఫేల = రమ్యమైనదియు, అనూపారపార = సముద్రముయొక్క అవ్వలీతరమందున్న, అభిలజన = సమస్తజనులచేతను, వినుత = కొనియాడబడుచున్న, అక్షీణ = గొప్పచురుక, చాపముయొక్క ప్రతాపము గలవానిని, అరగా నితని ధనుఃప్రతాపము సముద్రపునవ్వలీతరములవఱకు వ్యాపించినవనిభావము. పవ... నభేదున్ = పదయుగ = చరణద్వయమందు, యుగపల్ = ఒక్కమాటుగా, పాతి = పడుచున్న, అరగా నమస్కరించుచున్న యుట. భూప = రాజులయొక్క, అభిభూయః = మిక్కిలితఱుమ గానున్న, చూదారత్న = శిరోముసుమికి, ఉడువత్సీ తారకలను భా

ర్యలతోడ, సులభపరిచయ=సులువయినకూడికచేత, అస్తోక=మిక్కిటముగా, నందల్=సంతసించుచున్న-(నఖపరమగా) చెలువు గలుగుచున్న, నభేందుక్=నఖములనెడి చంద్రులుగలవానిని-అనఁగా దనపాదములందుఁ బడుచున్న సమస్తరాజులయొక్క శిరములందున్న రత్నంబులకాంతులచే విరిగిచున్న నఖకాంతులుగలవాఁడును గీర్తిమంతుఁడును, ప్రతాపమంతుఁడును నని భావము. వీనికే=ఈరాజును, వీక్షింపుము = చూడుము, అనఁగా సమస్తరాజులచేతను మ్రొక్కఁబడుచున్నయితని బోలినభూపాలుండు లేఁడు కావున నీతని పరింపు మని యభిప్రాయము.

తా. ఓదమయంతీ! చక్రవాళిపర్వతముచేఁ జుట్టఁబడిన భూమికి మంచి గందపుబూతపలె వెలయుచున్న యుధారమైన కీర్తిగలవాఁడును, సముద్రతీరములవఱకు వ్యాపించిన యుగ్రమైన ప్రతాపము గలవాఁడును, బాదపద్మములం దొక్కమాటుఁగాఁ బడిన రాజులశిరోరత్నములచే సంవిధితిమైననఖకాంతులు గలిగినవాఁడును, నగు వీనిని, వీక్షించి పెండ్లియాడుము.

తా. భంగాకీర్తిమషీమలీమసతమశ్రీత్యర్థిపృథ్వీపతి

త్వంగత్తిందుక కాననాంతరముల్ శ్రీవర్తిల్లునత్కుల్లన

దృంగి న్వనిప్రతాపపహ్ని జగదుత్సంగంబునల్ దత్ సులిం

గాంగారంబులుభానుఁడుశిఖయుజంభారాతిదంభోభియున్.

టీ. వీనిప్రతాపపహ్ని=వీని ప్రతాపాగ్నిహోత్రము, భంగ...కాననాంతరముల్-భంగ=పరాజయముచే, అకీర్తి=దుష్కీర్తియనెడి, మషీ=మసిచేత, మలీమసతమ=మిక్కిలి మలినీభూతులైన, ప్రత్యర్థిపృథ్వీపతి=శత్రురాజులనెడి, త్వంగత్=పడఁగుచున్న, తిందుక కాననాంతరముల్=నల్లతుమికిచెల్లయొక్క మధ్యమందు, అత్కుల్లనదృంగి=మిక్కిలి ప్రకాశించునీతిచే, వర్తిల్లు=ప్రవర్తించుచుండును. తత్ సులింగాంగారంబులు=అప్రతాపాగ్నియొక్క యగ్నికణములు, జగదుత్సంగంబునల్=జగత్తునొడిచుండు-అనఁగానడుమ, భానుఁడు=సూర్యుఁడును, శిఖియుల్=అగ్నిహోత్రుఁడును, జంభారాతి దంభోభియుల్=దేవేంద్రునిపత్రాయుధము నై యున్నవి. అనఁగాఁ దిందుక కాననములు

నల్లగా నుండును, శత్రురాజులును దుష్క్రియనాడి మనిచే మలికీభూతులై నల్లగానున్నారు. తిందుకవనము దగ్ధమగునప్పుడు ఛిటచ్చిటమను ధ్వనిని జేయుచు బెద్దయగ్నికణములను జిమ్ముచుండును. సూర్యుండును, వహ్నియును, ఇజ్రాయుధమును, సేతస్ప్రీతాపాగ్నియొక్క కణములే. ఈచెప్పటచే సతనిప్రతాపాగ్ని సూర్యాదులను మించుచున్నట్లు స్పష్టమగుచున్నది. అప్రతాపాగ్నికీ కణములయిన సూర్యాదులే దుస్సహతేజస్కులగు సూర్యాదులగుచుండఁగా వాప్రతాప పెట్టఁడునో యెవ్వరు చెప్పగలరు.

తా. ఓడవయంతీ! ఇతినిప్రతాపహ్నిపరాజయమువలనఁ గలిగిన దుష్క్రియనాడి మనిచేత నల్లని శరీరములు గలిగి నల్లతుమికిఁజెట్లను బోలిన శత్రురాజులమధ్యమందుఁ బ్రకాశించుచుండును. అతిందుక చెట్లను దహించునప్పుడు పయించినయగ్నికణములే సూర్యుండును వహ్నియునును, ఇజ్రాయుధమునై యున్నారు. అలం. రూపకసంకీర్ణమగు నుత్పేక్ష.

శా. ఏణీలోచన! యేతదుగ్రసమరప్రేక్షోపసమామర

ప్రేణీమధ్యచరుండు వైన్యఁడు గిరితేపాగ్నమై కైకొనుం

బాణిం జాపము వీనిదంతిబలముల్ శ్వైపై ననిజంగమ
క్షోణీధ్రంబులు మోలెధాత్రీయెడఁగై కొంచు విభృంభింపఁగన్.

టీ. ఏణీలోచన=ఆడులేడి సేత్రములనలె విశాలమగు సేత్రములు గల దమయంతీ! వీనిదంతి బలముల్=వీని గజబలములు, అనికొ శ్వైపై=యుద్ధంబున మీఁదుమీఁదుగా, జంగమక్షోణీధ్రంబులునోలె=నడగొండలనలె, ధాత్రీయెడ=భూమియొక్క. యవకాశమును, కైకొంచు=స్వీకరించుచును, విభృంభింప=కలకల=అతిశయింపఁగా, ఏతత్...చరుండు-ఏతత్=ఈరాజుయొక్క, ఉగ్ర=భయంకరమైన, సమర=యుద్ధమును, ప్రేక్షా=చూచుటకు, ఉపసమ్ర=పెచ్చిన, అమర=దేవతలయొక్క, ప్రేణీ=పంక్తులయొక్క, మధ్య=మధ్యభాగమునందు, చరుండు=పర్తించుచున్నవాఁడు, వైన్యఁడు=పుషకరాజు, గిరితేపకార్థమై=పర్వతమలను జిమ్ముటకై, పాణి=చేతిచేత, చాపమ=కైకొను=దీసికొనును అనఁగా నీరాజుయుద్ధమును జూచుటకు పెచ్చినదేశాలలో నన్న పుషకరాజు

యుద్ధభూమియందు నడగొండలవలె వర్తిల్లుచున్న యితనియేనుగులను జూచి కొండలనిధ్రచుచెంది పూర్వమువలె నే తనకోపముచేతఁ గొండలను బాఱఁజిమ్మి ననుమట్టుగాఁ జేయుటకు వింటిని గైకొనక మానఁడు. పూర్వము భూమి పర్వతములచే నిండి నివసించుటకును సస్యాదులను బండించుటకు నుపయోగింప కుండఁగా నాపృథురాజు తనవింటికొప్పుచే భూమిని సరిమట్టుగాఁ జేసె నని భాగవతప్రసిద్ధము.

తా. లేడికన్నులవంటికన్నులు గల దమకూంతీ! ఈరాజేంద్రునియేనుగులకడుపులు యుద్ధభూమియందు నడగొండలవలె సంఛరించుచుండఁగా నీతని యుద్ధమును జూచుటకు వచ్చిన సురలలో నున్న పృథురా జాయేనుగులను బర్వతములను ద్రమించి వానినిజిమ్ముటకై చేతితోఁ జాపము తీసికొనకమానఁడు. అలం. గమ్మాత్మేక్ష భ్రాంతిమంతము.

శా. ఆదై త్యాంతకువక్ష మన్మహము శూన్యతై వ్విదోషన్మహా
నీదన్మర్కటకీటజాతకృతక శ్వేతాతపత్రీభవ
త్తాదృష్టిర్మలకాస్తుభాధరణితృచ్ఛూర్తిగాఁ బాసి యా
హ్లాదం బొప్ప వసించు శ్రీ యితనిబాహుమధ్యసాధస్థలిన్.

టీ. ఆదై త్యాంతకువక్షము = ఆవిష్టుమూర్తి వక్షఃస్థలము, అన్యహము = అనెడి మందిరము, శూన్య...స్ఫూర్తిగా-శూన్యత్వంబున శూన్య మగుట యనెడి, ఏక=ముఖ్యమయిన, దోష=తప్పుచే, స్ఫుట=స్పష్టముగా, ఆనీదత్=నివసించుచున్న, మర్కటకీట=సాలెపురుగులచే, జాత=పుట్టిన, కృతక=కృత్రిమమైన, శ్వేతాతపత్రీభవత్=సాలెపట్టె (తెల్లగొడుగు) అగుచున్న, తాదృక్=అటువంటి, నిర్మల=స్వచ్ఛమైన, కాస్తుభ=కాస్తుభమనెడి, ఆభరణరత్నస్ఫూర్తిగా=అంగారరత్నముయొక్క కాంతి గలదియగునట్లుగా, పాసి=విడిచి, అహ్లాదంబు=సంతోషము, ఒప్పన్=ఒప్పునట్లుగా, ఇతని బాహుమధ్యసాధస్థలిన్=ఇతని బాహువులమధ్యభాగ మనెడి సాధమందు, వసించుకొ=ఉండును. జనశూన్యములయిన గృహములలో సాలెపురుగులు ప్రవేశించి తెల్లనివియు మండలాకారములు గలవియునగు పట్టులను బెట్టును. అట్లే అక్షి తనవాసుమైన విష్ణువ

క్షమనెడి గృహంబును విడుదుటచే నాగృహము సాలెపురుగుల కాలవాలమై తెల్లనిపట్లతోఁ గూడియుండెను. అందులోనొకపట్టె కాస్తుభరత్నము. కావున నిట్టి దోషభూయిష్టమగు గృహములో నుండ నభిలషింపక లక్ష్మీ యితనిపక్షః స్థలసాధమందు నివసించెనని అనఁగా లక్ష్మీ యితనియందు స్థిరముగా నున్నదని భావము. కాస్తుభము ఎఱ్ఱనిదయ్యు తెల్లనిదిగా నిట వర్ణించుట లేకోహినత్వమును బట్టి యనితెలియుచుంది. విష్ణుపక్షమును గృహమనియు రాజు బాహుమధ్యమును సాధమనియుఁ జెప్పటచే లక్ష్మీకి విష్ణువుకంటె నీరాజే రంజకుఁ డనుట వ్యంజితము.

తా. విష్ణుమూర్తిపక్షఃస్థల మనెడి గృహమున కూన్యత్వరూపదోషముచే నిశ్శృంకముగా నివసించుచున్న సాలెపురుగులచే నల్లఁబడిన తెల్లనివియు వలయాకారములగునవియు నగుపట్టులలో నొకపట్టె కాస్తుభరత్నము. అట్టి దోషభూయిష్టమైన గృహమును విడిచి లక్ష్మీ యితని పక్షఃస్థలియనెడి మేడ నివసించుచుండెను. అలం. పర్యాయము. రూపకము.

మ. ఘనసింధూరవిముగ్ధమూర్ధము ధృతస్కంధావధిశ్యామికంబును బాఘోఽరమార్గగాహియునునై ప్రాఽబోఽఽయీరాజనందనగంధద్విప మాజిలోఁ దరమనాశ్రయాకాలమున్బోలెనర్థి నిరోధించు విరోధి బాహుజభుజాశ్రేణస్సహస్రాంశులన్.

టీ. ప్రాఽబోఽఽ=ఓదమయంతి! ఈరాజనందన గంధద్విపము=ఈరాజేంద్రుని మదపుటేనుఁగు, ఆజిలో=యుష్ధములో, ఘన...మూర్ధము=ఘన=గొప్పదయిన, సింధూర=సింహూరపరాగముచేత, విముగ్ధ=సుందరమైన, మూర్ధము=శిరస్సుగలది, పంధ్యాకాలపక్షమందు, ఘన...మూర్ధము=ఘన=దట్టమయిన, సింహూర=కుంకుమకాంతివంటి కాంతిచే, విముగ్ధ=సుందరమయిన, మూర్ధము=మీది భాగముగలది. సింహూరముచే నందమైన యారాజకుమారుని గజముయొక్క శిరోభాగము సంధ్యాకాలరాగముతోఁ గూడిన యాకాశభాగమువలె నొప్పుచున్నదని భావము. ధృత...శ్యామికంబును-ధృత=ధరింపఁబడిన, స్కంధావధి = కండచులపక్షమును వ్యాపించిన, శ్యామికంబును=నల్లఁడనఁగలిగినట్టిది. సంధ్యా

కాలముగూడ నిశాముఖమందు వ్యాపించు చీకటిచేఁ గొంతవఱకు నల్లఁగానుండును, పాథోధరమార్గగాహియును = ఏనుఁగు మిక్కిలి యెత్తుగానుండుటచే, పాథోధరమార్గ=అకాశమార్గమును, గాహియును=పొందినదియును, సంధ్యా కాలరక్తిమయు నాకాశమందె యుండును, చరమసంధ్యాకాలముకొ పోలె=సాయంకాల సంధ్యవలెను, అర్థి=ప్రీతిచే, విరోధి...సహస్రాంశులకొ-విరోధి=శత్రువులయిన, బాహుజభుజా=క్షత్రయులయొక్క, లేజా=ప్రతాపమనెడి, సహస్రాంశులకొ=సూర్యులను, విరోధించుకొ=అరికట్టును, కాంతిరహితముగాఁ జేయును. సిందూరరజముచే నేనుఁగుశిరోభాగము మాత్రమెట్టిగా నుండి, తక్కిన శరీరభాగమంతయును నుల్లగానుండును. సాయంసమయంబునఁ బక్కిమదిక్కునందు రక్తిమగలిగియుండి తూర్పుభాగమునందుఁ జీకటిచే నావృతమై నల్లగానుండును. కాన గజంబున కుపమ తగియుం డెను. సాయంకాలసంధ్య చూపట్టినప్పుడు సూర్యుఁ డదృశ్యుఁడై యున్నట్లు వీనియే నుఁగు చూపట్టినతోడనే శత్రురాజులతేజము లదృశ్యము లైనవని భావము.

తా. దమయంతీ! సిందూరపరాగముచే నెఱ్ఱిమార్గము గల్గి భుజశిరస్సుల మును నల్లగా నుండి, మిక్కిలి యెత్తు గలదగుటచే నాకాశము నొరయుచున్నవీమదపుటేనుఁగు, సాయంకాలసంధ్యవలెఁ దనరారుచు శత్రురాజుల ప్రతాపమనెడి సూర్యులను విరోధించుచున్నది. అలం. ఉత్ప్రేక్ష. రూపకము.

క. కీర్తిధనుఁడై నయీతని

మార్త్య కని కరుగ నరుగ శ్రమగువ బెడంగై

మార్తాండమండలంబున

గర్తమయం బైనత్రోవ శ్రీ గానఁగవచ్చున్.

125

టీ. మగువ=ఓదమయంతీ! కీర్తిధనుఁడు=యశమేధనముగాఁ గలవాఁడు, వివయితమా ర్తరక్షకొ=అయినట్టి యితనిశత్రువులకు, అంకితొ=యుద్ధమునకు, అరుగకొ అరుగకొ=పోవఁగాఁ బోవఁగా, మార్తాండమండలంబునకొ= సూర్యమండలమందు, బెడంగై=గొప్పదై, గర్తమయంబు = పల్లమతోఁ గూడినది, వినత్రోవకొ=అయినట్టిమార్గము, కానకొ ఐచ్చుకొ=కనఁబడును. అనఁగా

నాసన్నమరణులకు సూర్యునియందు ఛిద్రము గానబడును. ఇతని శత్రు రాజులకు నితనిని దలపడరాఁగానే సూర్యునియందు ఛిద్రము గనఁబడుటచే వెంటనే మరణము కలుగుననుట. శత్రువుల ననలీల వతిశీఘ్రమున నితఁడు గూల్చునట్టి మహాతేజఁ డని ఫలితార్థము.

తా. స్పష్టము.

చ. ఎదిరిచి సమృఖం బయిసరియింతటిలోనన యేమిచిత్రమో
కదనముఖంబునందు విముఖత్వము కైకొనునర్కదీప్తిచే
నదరులు నాఁబుచు ॥ బెడిద మైనయదఃకరవాలధారచే
విదళిత మై శిరోధి వడ ॥ వీరవిరోధిమహీశుఁ డుద్ధతిన్. 126

టీ. వీరవిరోధిమహీశుఁడు=వీరుడయిన శత్రుభూపాలుఁడు, ఉద్ధతిన్=దర్పముచే, ఎదిరిచి = ఎదిరించి, సమృఖంబు=అభిముఖుఁడు, అయినయింతటి లోనన=అయినస్వల్పకాలములోనే, ఏమి చిత్రమో = అదేమి చిత్రమో కాని, అర్కదీప్తిచేన్=సూర్యకాంతిచే, అదరులు=కాంతికణములు, నాఁబుచు=నిర్బంధింపఁజేయుచు, అనఁగా సూర్యకాంతిలో ధగధగలాడుచు, బెడిదము=భయంకరము, విషయదఃకరవాలధారచేన్-విషయమైనట్టి, అదః=ఈరాజు యొక్క, కరవాల=కత్తియొక్క, ధారచేన్=అంచుచే, విదళితమై, శిరోధి=మెడ, పడన్=పడిపోఁగా, కదనముఖంబునందున్=యుద్ధభూమియందు, విముఖత్వము=పరాష్ఠాభిత్వమును, కైకొనున్=స్వీకరించును. సమృఖుడయినవాఁడు, పరాష్ఠాడగుట యెట్లని విరోధము, విగతమైనముఖముగలవాడని చెప్పినచో విరోధమున కాభాసమగును అనఁగా శత్రువులు సమృఖమునకు వచ్చునంతలోనే యితఁడే జంపఁబడుచున్నారని భావము.

తా. ఓపమయంతీ ! శత్రురాజు దర్పముతో నెదిరించి సమృఖుడైనంత మాత్రముననే సూర్యకరణసంపర్కముచే ధగధగలాడుచు భయంకర మైన యితనికరవాలధారచే మెడ ఖండింపఁబడఁగా విగతశిరస్సుఁడై మృతి జొందుచున్నాఁడు. అలం—విరోధాభాసము.

వ. అనియె నప్పుడు సమీపంబున డాసి యున్నయంతఃపురదాసి

యాదానీన్యగర్భం బైనవైదర్భితలం వెఱింగి వేటొక్కదెస
చూపి “ అక్కయిటుగనుంగొనుము సౌధాగ్రంబునందు
నటియించు కేతనపటాంచలంబునం జలంబు గొని యొక్క
కాకి గాహనమునకై కాకారవంబుతోడం గాలూడఁదలంచి
యనువు గాక చీకాకుపడుచున్నది ” యనుచు సప్రస్తుత
భాషణంబులం బరిహసంబు పుట్టించిన్.

127

టీ. అనియె = సరస్వతి పలికెను, అప్పుడు = అసమయమున, సమీపంబు
నన్, దాసి, ఉన్నయంతఃపురదాసి, బౌదానీన్యగర్భంబు = ఉపేక్ష గర్భమందు
గలది, ఐన వైదర్భితలంపు = అయినట్టి దమయంతియభిప్రాయమున, ఎఱింగి =
తెలిసికొని, వేటొక్కదెసచూపి, అక్క = ఓదమయంతి, ఇటు, కనుంగొనుము =
చూడుము, సౌధాగ్రమునందున్ = మేడయొక్క కొనయందు, నటియించుకే
తనపటాంచలమునన్ = చలించుచున్న పతాకచీరయొక్క కొనయందు, చలం
బు = పంతుము, కొని, ఒక్కకాకి, గాహనమునకై = ప్రవేశముకొనుటకు, కాకార
వంబుతోడన్ = కాకా అనుధ్వనితో, కాలూడన్ = నివసించుటకు, తలంచి,
అనువుగాక = పలనుపడక, చీకాకుపడుచున్నది = వికారముచెందుచున్నది;
అనఁగా జలించుచున్నపటాంచలమందుఁ గూర్చుండఁ బ్రయత్నించుకాకిప్ర
యత్న మెట్లువర్ధింపె యట్లే యనురాగము లేని దమయంతియందు శృంగార
చేష్ట భావించుట యనుచితమని భావము. సరస్వతి వర్ణించుండఁగా దమయంతి
వినియు విననట్లారకుండెను. పాండ్యరాజుచూచి “మానమర్థాంగీకార” మ్మును
పచనముచొప్పున దమయంతి యూరకుండుటచూచి తనయం దనురాగముపూను
చున్న దనుకొని శృంగారచేష్టలు చూపవారంభించెను. వానిచేష్టలను దమ
యంతియింగితంబును నెఱింగి, యంతఃపురదాసి కాకమిషంబున నెట్లు చెప్పె.
అనుచున్, అప్రస్తుతభాషణంబులన్ = అప్రస్తుత విచనములచేతను, పరిహా
సంబున్ = నవ్వును, పుట్టించినన్ = పుట్టింపఁగా, అనఁగా నన్యాపదేశంబునఁ
పాండ్యరాజు నభిప్రాయంబు తెలిపి సభ్యులకు నవ్వు గలిగించె నని భావము.

తే. దాసి చేసినయప్పరిహాసమునకు

హాసపరిపాండురం బైనయక్కొలువున

నాన్మపాలుముఖమ్మాని శ గానబడియె

నలుపు గానగబడుగదా శ దెలుపులోన.

128.

టీ. దాసి, చేసినయప్పరిహాసమునకు = చేసినట్టి కేరడములకు, హాసపరిపాండురంబు = నవ్వుచే నంతటను దెల్లనైనది, ఐనయక్కొలువున = అయినట్టి సభయందు, నవ్వుతెల్లగానండునని కవిసమయసిద్ధము. కావున దాసివచనంబులు విని సభలోనివారు నవ్వుచుండుటచే సభకు శ్వేతత్వము స్థాపింపబడియె నని భావము. ఆన్మపాలుముఖమ్మాని = ఆరాజుయొక్కముఖము వాడిపోవుట, కానబడియె = చూడబడెను. ఆరాజు శ్యామలకాయుండు — దాసి పలికిన కేరడములకును, సభాసదుల పరిహాసమునకును, మఱింతకాంతి దఱిగినవాడై మాడిపోయెను. కలకల నవ్వుచున్న సభాసదులలో విచారపరీతుడైన పాండ్యరాజు ముఖకాంతి హీనత్వము స్పష్టముగా గానవచ్చెను. మూని నల్లగానండు నని నిర్ణయించుట కవి సమయసిద్ధము కావున హాసవిలసిత్వములై తెల్లనైయున్న సభ్యులవదనములలో విచారభిన్నమై కావుననే నల్లనిదైయున్న యారాజువదనంబు స్పష్టముగా దెల్లమయ్యె. నలుపు, తెలుపులోన, కానగబడుగదా = కనబడును గదా?

తా. అంతఃపురదాసి చేసినయాపరిహాసమునకు నవ్వుచున్నవియు, దెల్లనివియు, నగు కొలువుపాడివదనములలో విచారభిన్నమై నల్లనిదైయున్నయారాజువదనంబు స్పష్టముగా గానవచ్చె. తెలుపులో నలుపు స్పష్టముగా జూపట్టునుగదా? అలం. ఆర్థాంతరన్యాసము.

వ. అప్పుడు.

129.

క. ఆరాజుపట్టు వాసి మ

హారాజికి సిద్ధునర సోమర్చితచరణాం

భోరుహ భారతి యొక్కము

హారాజునమీపమునకు శ నల్లనఁ జనియెన్.

130.

టీ. మహా...రుహ—మహారాజక=మహారాజకమనెడి దేవతాగణముచేత
ను - ఇన్నూట యిటువది యూర్పురగు మహారాజకులనెడి దేవతలసమూహము
మహారాజక మని చెప్పబడుచున్నది. సిద్ధ=యోగసిద్ధులచేతను, సుర=దేవత
లచేతను, సమర్పిత=పూజింపబడుచున్న, చరణాంభోరుహ=పాదపద్మములు
గల, భారతి, ఆరాజపట్టు=ఆరాజస్థానమును, పా=విడిచిపెట్టి, ఒక్కమహా
రాజసమీపమునకుఁ=ఒకరాజేంద్రునివారికి, అల్లనకొ, పనియెన్.

తా. సమస్తసురలచే బూజింపబడునర్హత దమయంతి నారాజునుండి
మఱియొకరాజును బొందించి మెల్లగా నిట్లనియె.

వ. చని మహేంద్రగిరి యేలు నన్నరేంద్రుని జూపి దమయంతి
కిట్లనియె. 131

చ. నరనుతు నిమ్మహేంద్రగిరినాథు వరింపుము రూపసంపదక
దొరయునితండు నీకు నొకదోసమునుం గల దప్పురంబునకొ
గరిమఁ గలింగజుబులగుగంధగజంబులకుంభరాజితోఁ
గరకరి పుట్టఁగాఁ గలదుఁ కామిని! నీవలిచన్నదోయికిన్. 132

టీ. కామిని=ఓదమయంతి! నరనుతుకొ = జనులచే బొగడబడెడి, ఇమ్మ
హేంద్రగిరినాథుకొ = ఈమహేంద్రగిరిపతిని, వరింపుము. ఇతండు, రూపసంప
దకొ = రూపసమృద్ధిచేత, నీకుకొ=నీతోడ, దొరయుకొ = సమానుడగును.
అప్పురంబునకొ=ఆమహేంద్రగిరియందు, ఒకదోసమునుకొ, కలదు. నీవలిచన్న
దోయికికొ=చల్లని నీకుచిదప్వయికి, గరిమకొ=అతిశయముచే, కలింగజంబులు=
కలింగదేశమునందుఁ బుట్టినవి. అగు గంధగజంబుల కుంభరాజితోకొ=అయి
నట్టి గంధజాతి యేనుగుల కుంభముల పంక్తితో, కరకరి=ద్వేషము, పుట్టఁ
గాఁగలదు. ఆగంధగజకుంభములు నీకుచములతో సామ్యమొందఁ దలంచియు
నొందలేక తిన్నూలయుఁ గలహము వహించువని భావము. ఇందువలన మహేం
ద్రనాథునకు గజసమృద్ధి గలదనియు, దమయంతికుచములు గజకుంభముల మీ
టుచున్నవనియు, స్పష్టమగుచున్నది. అలం. లేశము.

తా. ఓదమయంతి! మహేంద్రపురనాథుం డగునీరాజకుమారుని వసంపుము. సౌందర్యసంతుండైనయితని వసించుట యుక్తమే. కాని నీకచట నొకయనగము సంభవింపక మానదు. ఆపురమం దున్న గంధగజంబులకుంభంబులు నీకుచంబులసామ్యము నొందఁ దలంచియుఁ బొందలేక పోవుటచే వానికి విరోధము సంభవింపక మానదు.

చ. గజపతి వచ్చె నంచు నొకగంధగజంబు గుఱించి యొక్కఁ డ
క్కజపతి పల్కిన న్వేఱచి న కాననభూమికి భీతి బాటి దా
రిజడత నిద్రలోఁ గలవరింప నిజోక్తియ నేర్చి కీరముల్
గజపతి వచ్చె నా విని కలంగుదు కీతనిశత్రు లచ్చటన్. 133

టీ. ఒక్కఁడు=ఒకపురుషుఁడు, గజపతి, వచ్చెన్, అంచున్, ఒకగంధగజంబు గుఱించి=ఒకగంధజాతియేనుఁగును గూర్చి, అక్కజపతి=ఆశ్చర్యపడి, పల్కినన్=వచింపఁగా, వెఱచి=భయపడి, కాననభూమికిన్=వనభూమికి, భీతి=భయముచే, పాటి, దారిజడత = దారినడచినందునఁ గలిగినజడత్వము చేత, నిద్రలో, కలవరింపన్=గజపతివచ్చెన్ అని కలవరింపఁగా, నిజోక్తియ=తానన్నపలుకు నే, నేర్చి=అభ్యసించి, కీరముల్=చిలుకలు, గజపతి, వచ్చెన్, నాన్=అనఁగా, అచ్చటన్=ఆవనమందును-పట్టణమందే కాక యడవియందు ననుట. ఈతనిశత్రువులు, విని, కలంగుదురు=భయం బొందుదురు. అనఁగా నితఁడు సమస్తశత్రువులను జయించినశూరుం డని భావము.

తా. పొరులలో నెవ్వరేయు నొకగంధగజంబు వచ్చుటను జూచి గజపతి వచ్చెనని చెప్పఁగా నీతనిశత్రువులు భయంబునఁ గాననంబులకుఁ బోయి యచ్చట దారినడచినబడలికచే నిదురించుచు గజపతి గజపతి యని కలవరింపఁ దొడంగిరి. ఆవనములోనున్నచిలుకలు వారన్నమాటను నేర్చికొని వేటొకప్పుడామాటనే పలుకఁగా వారు విని యావనమందు సముత్తము తమపట్టణమందుంబోధి భయంబందు చున్నారు.

తే. వీనిరిపుకాంత పతి బాసి న కానలోనఁ

జెంచుపూబోడులును దానుఁ గ జెలిమిచేసి

చెప్పఁ దమదేశవార్తలు గ చెప్పచోటఁ

జల్ల నై యుండు మాభూమిచంద్రుఁడంచు.

134

తా. వీనిరిపుకాంతి=ఇతనిశత్రుసభార్య, పతి = భర్తను, పాసి=విడిచి, కానలోన, చెంచుపూబోడులును = భిల్లస్త్రీలును, తానును, చెలిమి=స్నేహము, చేసి, తమదేశవార్తలుచెప్పచోట = తమతమదేశవృత్తాంతములు చెప్పకొనునప్పుడు, మాభూమిచంద్రుఁడు=మాదేశమున నున్నచంద్రుఁడు, చల్లనై యుండు, అంచు = చల్లగా నుండునని, చెప్ప = చెప్పుచుండును. అనగా గజపతి శత్రువులఁ జయింపఁగా వారు తమభార్యలను విడిచి పలాయితైరి. అప్పుడు వైరిస్త్రీలు తమతమ భర్తలను వెదకుచు నడవులఁ బడిపోయినప్పుడీ మార్గమధ్యమందుఁ జెంచుస్త్రీలు గానరాఁగా వారితో స్నేహము చేసికొనుచుందురు. అప్పుడు వారందఱొక్కచోఁ గూర్చుండి యిష్టగోష్ఠిసలుపుచుఁ దమతమదేశవృత్తాంతములను జెప్పకొనుచున్నప్పుడీతని శత్రుస్త్రీలు మాదేశమునఁ జంద్రుఁడు చల్లనికిరణములు గలవాడని యత్యద్భుతముగాఁ జెప్పుచుందురు. శత్రుస్త్రీలు తమదేశములం దున్నప్పుడు తమతమ భర్తలతోఁ గూడి కొనియుండుటచే వారికిఁ జంద్రుండు చల్లనివాడై యుండెనయు. వారిప్పుడు భర్తల నెడఁబాసి యడవులలోఁ ద్రిష్ఠురుచుండుటచేఁ జంద్రుఁడు వారికి వెచ్చనికిరణములు గలవాడుగా కానవచ్చుచుండెనయు, నందుచే వారాదేశమందుఁ జంద్రుఁడు వేడికిరణములఁ గలవాడని తలంచి “ ఈదేశమందుఁ జంద్రుఁడు వేడికిరణములు గలవాడు కాని మాదేశమందుఁ జల్లనికిరణములు గలవాడై యుండు” నని చెప్పుచుందురు. ‘చంద్రుఁ డుండకరాయతే’ ఇత్యాదులంబట్టి విరహార్తులకు చంద్రుఁడు వేడిగానుండుట ప్రకటము.

తా. వీనిశత్రుకాంతలు భర్తలను బాసి కానలంజేరి చెంచుస్త్రీలతో స్నేహముచేసి తమతమదేశములందుండు నద్భుతములనుగూర్చి ముచ్చటించుకొనునప్పుడు తమభూమియందుఁ జంద్రుఁడు చల్లనికిరణములు గలవాడైనట్లు చెప్పుచుందురు.

మహానగర.

రతిగ్రీడాహంసమోహాగ్రహిలశిశుభృశశ్రాద్ధితోన్నిద్రతారా
పతియైదుఃఖించునద్యఃప్రసృమరనిజదృశ్యాష్పధారాగతేందు
ప్రతిబింబప్రాప్తలాభశ్రవముదితసుతయైరంజిబుక్రాత్రులేత
త్ప్రతిపక్షక్షోణిపాలశ్రవమదగిరిదరీశ్రవాంతకాంతారభూమిన్.

టీ. ఏతత్...ప్రమద - ఏతత్ = ఈరాజయొక్క, ప్రతిపక్షక్షోణిపాల =
శత్రురాజయొక్క, ప్రమద = స్త్రీ, గిరి...భూమి - గిరిదరీ = పర్వతగుహలయొక్క,
ప్రాంత = దాపటి, కాంతార = దుర్గమమార్గముయొక్క భూమి - ప్రదేశమందు,
రాత్రులు = నిశాసమయములందు, రతిక్ = కోరికచేత, గ్రీడా...పతియై -
గ్రీడాహంస = ఆటహంస యనెడి, సమ్ప్రవా = భ్రాంతిచే, గ్రహి = ఈహంసనాది
నాకొప్పునెడి యాగ్రహముగల, శిశు = పసిబాలునచే, భృశ = మిక్కిలి,
ప్రార్థిత = ప్రార్థింపఁబడుచున్న, ఉన్నిద్ర = ఉదయించిన, తారాపతియై = చంద్రుఁడుగలదై,
దుఃఖించు = ఏడ్చును; అనఁగా వారు పూర్వమున్నతనంపదలలో నుండినప్పుడు తనబాలుఁడు హంసబొమ్మతో నాడుకొనుచుండెను.
ఈరాజుచే దళిమివేయఁబడి పురంబులలో నుండఁజాలక శత్రుస్త్రీ పన్నతికందరమందు
దాగియుండి పవలెల్లఁ గడపి, రాత్రియందు గుహనుండి పైకిరాఁగా నామెకుమారుఁ
డుదయించుచున్న చంద్రునిఁ జూచి, “ ఇదే నాగ్రీడాహంసదాని నాకొప్పుని యేడ్వఁగాఁ
గుమారునిరోదనమును శాంతింపఁ జంద్రుని సంపాదింపలేక యందువలన దనపూర్వస్థితి జ్ఞప్తికి రాఁగా దుఃఖింప నారంభించె నని భావము. సద్యః...సుతయై - సద్యః = తత్కాలమందు, ప్రసృమర = నిర్గమించిన, నిజ = తనయొక్క, దృక్ = నేత్రములయొక్క, బాష్పధారా = నీటిధారయందు, గత = పొందిన, ఇందుప్రతిబింబ = చంద్రప్రతిబింబముచే, ప్రాప్త = పొందఁబడిన, లాభ = ఫలము కలుటచే, ప్రముదిత = సంతృప్తుఁడైన, సుతయై = కుమారుఁడుగలదై, రంజిబుక్ = సంతరించుచుండును. అనఁగా గుమారుని దురవస్థను జూచి యాకాంత దుఃఖింపఁగా నామెకన్నలనుండి స్రవించుకన్నీ

టియందుఁ జంద్రుఁడు ప్రతిఫరించెను. అప్రతిబింబమును జూచి బాలకుఁడు తన హంసబొమ్మ యను తలఁచి సంతసింపఁగా నామెయు సంతసించె నని భావము.

తా. ఓనమయంతీ! ఈతనిశత్రువుభార్య భయవివేక మై పురంబు విడిచి పర్వతగులలో దాఁగి పవలు కడపి రాత్రిసమయమందుఁ బైకి రాఁగా నుదయించుచున్నచంద్రునిఁ జూచి దానిబాలకుఁడు క్రీడాహంసమునుగా భ్రమించి నాహంసమును చెప్పుని యేడ్చెను. ఎందునల దల్లి దమపూర్వస్థితి స్మరించు కొని దుఃఖింపఁగా నాయేడ్పుటవలన ప్రవించెడి కన్నీటియందుఁ జంద్రుఁడు ప్రతిఫరింపఁగా దానిం జూచి 'యిదె నాహంసబొమ్మ' యని బాలుఁడు సంతసింపఁగా వారును సంతసించుచుదురు. అలం. భ్రాంతిమంతము.

ఉ. యజ్జలదేవతాస్సటికహర్ష్యము శేషుఁడు, ముజ్జగంబులున్
ముజ్జనమాచరించుఁ బలుమాటలును నెందు, యదీయవాకణం
బజ్జలజారి, యట్టివిమలదృశ్యతకీర్తిమహాభిపూర్తమున్
సజ్జనవర్ణనీయము నొకనర్చె నితండు వసుంధరాసలిన్. 136

టీ. శేషుఁడు=అనంతుఁడు, యజ్జల...హర్ష్యము=యజ్జల దేవతా-ఏకీర్తి సముద్రముయొక్క జలదేవతకు, స్సటికహర్ష్యము=స్సటికమయమైన మేడయో, అనఁగా విష్ణురూపిణియైన జలదేవతకు పటికపురాలలోఁ గట్టిన మేడవలె శేషుఁ డొప్పుచున్నాఁడని భావము, ఎందున్=ఏకీర్తిసముద్రమందు, ముజ్జగంబులున్=మూఁడులోకములును, పలుమాటలును=మాటిమాటికి, ముజ్జనము=స్నానము, ఆచరించున్=చేయునో, యదీయ...కణము=యదీయవాకణము=ఏనముద్రసంబంధి యగు నుపకరింపదువు, అజ్జలజారి=ఆచంద్రుఁడో! ఆతని కీర్తిసముద్రములో ముల్లోకములవారును దానములాడుదు రనియు దానినీటిమక్కవలెఁ జంద్రుఁ డొప్పుచున్నాఁడనియు భావము. చంద్రుఁడొకచక్కయైన యున్నాఁడని చెప్పుట చే నతనికిర్తిసముద్రముకంటె నతిస్వల్పుఁడై యున్నాఁడని భావము. అట్టి...పూర్తమున్-అట్టి, విమల=స్వచ్ఛమైన, ఆదృశ=ఆశ్చర్యమును గల్గించు, కీర్తి=యశస్సుయొక్క, మహాభి=గొప్పసముద్రమనెడు, పూర్తమున్=

తటాకమును, ఈతండు = ఈరాజు, వసుంధరాస్థలిక = భూమండలమందు, సజ్జనవర్ణ నీయముగక = సజ్జనులచే గొనియాడబడునట్లుగా, ఒనర్చెన్ = చేసెను. అనగా నీతని కీర్తి సముద్రము సముద్రమును మించుచున్న దని భావము. ఆలోచింప సముద్రముకంటె దీనికి గల్గిన యాధిక్యమేమనగా సముద్రము “పర్వణి స్పృశేత్” అనువచనమును బట్టి పర్వకాలమందె ముట్టుకొనఁదగినది. ఈకీర్తి సముద్రము సర్వకాలములందును స్పర్శియమై యున్నది. సముద్రము భూలోకమునందు మాత్రమే యుండుటచే గొందఱుకే స్నానార్హమగుచున్నది. ఇది లోకత్రయమువారికిని స్నానార్హమగుచున్నది. కావున నిదియే యుత్కృష్టమైనదని భావము. అనగా నీరాజు మహాకీర్తిమంతుఁ డని తెలియఁదగినది.

తా. దేనియందు జలదేవతయైన నారాయణునికి శేషండు మేడవలె నున్నాఁడో, దేనియందు మూడులోకములును స్నానము చేయునో, దేని నీటిబొట్టువలె జంద్రుఁ డొప్పునో, అట్టి నిర్మలమయిన కీర్తి సముద్రమును తటాకమున బోలె నీరాజు భూమియందు నిర్మించెను. అలం. రూపకము.

శా. ఆమోదాశ్రుభరంబు వెల్లిగొన నేట్లాల్పించు గర్లంబులక
రోమాంచంబు వహించునేరని నీరోమాంకురం బైనమైక
భూమిచక్రము పూని యెట్లు దలలూఁపుం బన్నగస్వామిది
క్కామత్పొధివివీకీర్తి ఫణభృత్కాంతాదనుల్ పాడఁగన్.

టీ. ఫణభృత్కాంతాదనుల్ = నాగస్త్రీలు, దిక్కామత్పొధిన్ = దిక్కుల నతిక్రమింపఁజాలినరీతిచే, వీని కీర్తిక = ఈరాజుకీర్తిని, పాడఁగక = నుతించుచుండఁగా, పన్నగస్వామి = అనంతుఁడు, ఆమోదాశ్రుభరంబు = అనందబాష్పములయొక్క పెంపు, వెల్లిగొనక = ప్రవహించునట్లుగా, కర్లంబులక = చెవులచే, ఎట్లు, ఆలించుక = వీరిరిగా వినును? అనంతునకుఁ గన్నులే చెవులు. అవి తెఱచినప్పుడు చూచును మూసినప్పుడు వినును. కాన యనందబాష్పములు వెల్లిగొని కన్నులందెఱచినచో వినుట తటస్థమగును. కాన యనందబాష్పములు వచ్చుచున్నను బ్రతిబంధించుకొనఁచున్నాఁ డని భావము. నీరోమాంకురంబు = పెండ్రుక మొలకలు లేని, మైక = శరీరమందు, ఏకరణిక, రోమాంచంబు = గడ్డు

రుపాటును, వహించుకొను = తాల్చును. భూమిచక్రము = భూమండలమును, పూని, తలలు, ట్లుఁపుకొను, అనఁగా దలలపై భూమండల ముండఁగా నేరీతిగాఁ జలింపఁజేయును? అనఁగా 'నారాజుకీర్తిని వినుటవలనఁ గల్గినయానందంబు నేవిధముగానైనను వెలిపుచ్చలేకుండెనని భావము. గానరసమునకు అనందభాష్యములును బుకలును మెప్పుచేఁ దలయుచుటయు సహజములు.

తా. శేషుఁడు నాగకన్యక లీతనికీర్తి భామ మండఁగా నానందభాష్యము విడువవలయునన్న వానిచేఁ గన్నులుదెఱవంబడి వినుటకు వీలుపడదు గాన యానందభాష్యములను బుచ్చకుండును. శరీరమున రోమములులేని కారణమున రోమాంచుచేతనైనను దెలుపలేకపోయెను. తలలపై భూచక్రముండుటచేఁ దల బాఁచియైనను దనయానందంబును బ్రకటింపలేకపోయెను.

ఆ. అనిన నల్ల నవ్వె ననభాయతాక్షియు

నది విరక్తియగుట నాత్మ నెఱిగి

యానవాహసమితి నవలోకనంజ్ఞ న

వ్యలికి జరుగఁ బనిచె నవగ్యధూటి.

138

టీ. అనిన = అని సరస్వతి పలుకఁగా, అభాయతాక్షియు = పద్మముల మఱి నేత్రములుగల దమయంతియు, అల్లె, నవ్వె = నవ్వెను. అని, విరక్తి = ఆరాజునం దనురాగములేకపోవుట, అగుట, అత్తె, ఎఱిగి = తెలిసికొని, వాగ్యధూటి = సరస్వతి, యానవాహసమితి = శిబికావాహకులసమూహమును, అవలోకనంజ్ఞ = అ = కనుసన్నచేతనే, అవ్యలికి జరుగఁ పంచె = అవలంకింపబోవ నానతిచ్చెను.

తా. తనవాక్యములు విని దమయంతి నవ్వుటచే నామె కారాజునందు పలు పువయింపలేదని తెలిసికొని సరస్వతి వాహకులను నాథులమునుండి వేటొక్కస్థలమునకుఁ బంపెను.

వ. అచోట వేటొక రాజుఁ జూపి యారాజవదనకు రాజీవధవుని దేవియి టనియె.

139

టీ. స్వప్నము.

తే. ఇతఁడు నేపాలభూపాలుఁ ఁ డిగురుఁబోడి

వీని వీక్షింపు కడకంటివీక్షణమునఁ

బడఁతి యేతత్ప్రతాపాగ్నిఁ ఁ బడియెనే బ

తంగుఁ డంగీకరించుఁ బతంగవృత్తి.

140

టీ. ఇగురుఁబోడి=చిగురుపంటిశరీరము గల దమయంతీ ! ఇతఁడు=ఈరాజు, నేపాలభూపాలుఁడు=నేపాలదేశరాజు, కడకంటివీక్షణమునఁ=కడకంటిచూపుచే, వీనిఁ, వీక్షింపుము=చూచుము. పడఁతి, పతంగుఁడు=సూర్యుఁడు ఏతత్ప్రతాపాగ్నిఁ=వీనియొక్క ప్రతాపము నెడియగ్నిలో, పడియెన్ వీని=పడినవో, పతంగవృత్తిఁ=మిడుతరీతిని, అంగీకరించుఁ=స్వీకరించును. అనఁగా తోడ నే భస్మమైపోవునని యర్థము. సూర్యునకు పతంగుఁడను పేరుగలదని భావము. పతంగునకు పతంగవృత్తి గలుగుట విరుద్ధము; శలభవృత్తియని యందులకుఁ బరిహారము. అనఁగా నీతనిప్రతాపము సూర్యుని మించుచున్న దని భావము. అలం. విరోధాభాసము అతిశయోక్తి :

తా. ఓదమయంతీ ! ఇతఁడు నేపాలదేశపురాజు. నీకడకన్నులతో వీనిం జూచుము. సూర్యుఁడు వీనిప్రతాపాగ్నిలోఁ బడినవో మిడుతపంటివాఁ డగుచున్నాఁడు!

తే. ఉభయపాలస్త్యవాసైకీయోగ్యములును

నుభయసంధ్యాపభాలంక్రీయోజ్జ్వలములు

నై నదిగ్భాగములయందు ఁ వీనికీర్తి

పద్మలోచన ! నృత్యంబు ఁ పరిధవించు.

141

టీ. పద్మలోచన=పద్మములపంటి నేత్రములు గల దమయంతీ ! వీనికీర్తి=ఈరాజుకీర్తినర్తకి, ఉభయ...యోగ్యములును—ఉభయ = ఇరువైపున, పాలస్త్య = రావణుజేరులయొక్క, వాస = నివాసమునకు, ఏక = ముఖ్యముగా, యోగ్యములును=తగియున్నవియును, అనఁగా దక్షిణమందు రావణుఁడును

ను త్తరమునఁ గువేరుఁడును నుండిరి కాన దక్షిణోత్తరదిక్కు లని ఫలితార్థము. ఉభయ—జ్వలములు-ఉభయ=రెండయిన, సంధ్యాప్రభా=సంధ్యారాగములనెడి, ఆలంక్రియా=ఆలంకారములచేత, ఉజ్జ్వలములు = ప్రకాశించుచున్నవి. దీనిచే తూర్పుపడమరలు గ్రాహ్యములు, ఐనదిగ్భాగములయందుకొ, అయినట్టి నాల్గుదిక్కులందును, సృత్యంబుకొ=నాట్యమును, పరిధవించును = చేయును. నలుదిక్కుల వ్యాపించినకీర్తిగలవాఁడని భావము. అలం. పర్యాయోక్తము, సమాసోక్తియు.

తా. ఓదమయంతీ ! వీక్షిక్షిస్తనర్తకి దక్షిణోత్తరదిక్కులందును బూర్వ. పశ్చిమదిశలందును నాట్యంబు నల్పుచున్నది.

మ. శరధిప్రౌఢృతి శింజినీఘటన మాశ్చర్యగ్రహాకృష్టియం

బరవీధీగతి లక్ష్మ్యభేద మననీశచలంబు లక్షింపగా

కరివక్షఃస్థలరంధ్రపంక్త్యనుమితం శబ్దా నాజరంగంబులం

దరవిందానన ! వీనిబాణనికరం బశ్యద్భుతప్రౌఢిచేన్. 142

టీ. అరవిందానన=పద్మమనంతిహేము గల దమయంతీ ! ఆశ్చర్యభృత ప్రౌఢిచేన్ = మిక్కిలి యాశ్చర్యమును గల్గించు, నేర్పుచే, శరధిప్రౌఢృతి=అష్టులపాదినండి తీయుటయు, శింజినీఘటనము=నారియందుఁగూర్చుటయు, ఆశ్చర్యగ్రహాకృష్టి-ఆశ్చర్యగ్రహ = కర్ణములవలకు, ఆకృష్టి=ఆకర్షించుటయు, అంబరవీధీగతి=ఆకాశమందుఁ బయలెంచుటయు, లక్ష్మ్యభేదము=గుఱినిఁ భేదించుటయు, అనీశచలంబు=భూమియందుఁ బడుటయును, లక్షింపరాక = చూచుటకు పలనుపడక, అరి...అనమితంబు-అరి=శత్రువులయొక్క, ఐక్షిన్ధిల=తోష్టులందున్న, రంధ్రపంక్తి=కన్నములఁ గుఱునచే, అనమితంబు=ఊహించదగినది, శబ్ద=అగుచుండును. అనఁగా శత్రువులకుఁ బడినగాయములు చూచి 'బాణములే వచ్చి తాఁకకపోయిన సీరంద్రము లెట్లు పడియుండు' నని రంధ్రములను బట్టి యీరాజు బాణములఁ బ్రయోగించుచున్నాఁడని తెలియవచ్చుచున్నది. అంతయ కాని యతనిబాణసంధానాదులవలనఁ దెలియలే దని భావము. అనఁగా సధికమగు శరలాఘవము గలవాఁడని ఫలితార్థము.

తా. ఓ దమయంతీ! ఇతం డతిప్రాధీనో శరయుద్ధము చేయుచుండగా నత్తులచాదినుండి బాణ మెప్పుడు తీసెనో తెలియఁబడదు. ఎప్పుడు నాని యందుఁ గూర్చెనో యెప్పుడు వి కర్ణాంతము దాఁక లాగివిడువఁబడినవో, యెప్పు డాకాశమునుండి పోవుచున్న వియో, యెప్పుడు లక్ష్మ్యమును భేదించుకొని భూమియందుఁ బడినవో యెప్పుడికిని దెలియదు. శత్రువులకుఁ దగిలినగాయముల వలననే తెలిసికొనవలసి యున్నది.

మహానగర.

ప్రతిప్రత్యర్థిసృష్టిపరిమళకమహాశాస్త్రయమ్లానిభృంగ
ప్రతిబింబాంకంబు లేతశత్రుదనఖనిధుబింబంబులీరాజుదాల్పుం
ప్రతివీరప్రాణవాతశ్రవకరనవసుధాశివాపీనంబునత్యర్థిన్.
దృతశౌర్యాడంబరంబుఁ భుజభుజగయుగంబున్నహసంగుఁ

టీ. ఏతత్... బింబంబులు-ఏతత్ = ఈరాజుయొక్క, నఖవిధుబింబంబులు = గోళ్లనెడి చంద్రబింబములు, పతిత... అంకంబులు-పతిత = పావములందుఁ బడుచున్న, ప్రత్యర్థిసృష్టిపరి = శత్రురాజులయొక్క, ముఖకమల = ముఖపద్మములను, ఉపాశ్రయ = ఆశ్రయించియున్న, మ్లాని = పరాజయమువలనఁ గలిగిన కాంతిహీనత్వమనెడి, భృంగ = తుష్పదయొక్క, ప్రతిబింబాంకంబులు = ప్రతిబింబమనెడి మచ్చగలిగియుండుట, కమలమందుఁ దుష్పదవలెఁ బరాజితులైన రాజుల ముఖములందుఁ గాంతిహీనత కలదు. మ్లానత నల్లగానుండు నని ఇల్లించుట కవినమయస్థిను. కాఫన భృంగసామ్యము సరిపడినది. ఉభయంబు ప్రతిబింబములె మచ్చలవలె నున్నవి. ఆరాజుపాదనఖములు నిష్కలంకంబులవలె నొప్పుచు నున్నవి. వానియందు పరాజితులైన రాజులముఖకమలములందున్న కాంతిహీనత్వ మనెడి తుష్పదప్రతిబింబములు కళంకములవలె నొప్పుచున్నవి. అనగా శత్రురాజులు చిన్నబోయిన మోములతో వచ్చి యతనికాలిగోళ్లు తాకునట్లు నమస్కారము చేయుచున్నారని భావము. ఈరాజు, ప్రతి... పీనంబుఁ - ప్రతివీర = శత్రురాజులయొక్క, ప్రాణవాత = ప్రాణవాయువులయొక్క, ప్రకర = కమాహ మనెడి, నవసుధాపాన = ప్రశస్తమగు నమృతపాన.

ముచే, పీనంబు=బలిసినవియును, అత్యద్భుత శౌర్యాడంబరంబు=మిక్కిలి యాశ్చర్యమును గల్గించు శౌర్యముచే నతిశయించుచున్నవియును, నగు, భుజ భుజగ యుగంబు=బాహువులనెడి సర్పద్వయమును, మహాసంగరోర్వి=గొప్పయుద్ధమునందు, తాల్చు=ధరించును. అనగా నీతనిబాహువులు శత్రువులప్రాణవాయువులను గ్రోలుసర్పరాజులవలె నొప్పచున్న పరిభావము.

తా. చమయంతీ! సరరాజు లీతనిచేఁ గూజితులై చిన్నవోయినమోముల తో వచ్చి యితనిపాదములకుఁ దమవనంబులు సోకునట్లు మ్రొక్కుచున్నాడు. ఈరాజుబాహువులు శౌర్యప్రోజ్జ్వలములై శత్రురాజులప్రాణవాయువులపహరింప నమర్థములగు సర్పరాజులవలె నున్నవి. అలం. రూపకము.

మ. హరిదంతద్విపదంతకుంతముల కరన్వాదేశ మాశీవిషా

భరణోత్తంససుధాంశురేఖకు ననుప్రవాసంబు కైలాసభూ

ధరకూటస్ఫటికోపలప్రతతి కరన్వాహార మిష్టేదినీ

శ్వర దేవేంద్రునిసాంద్రనిర్మలయశోరజాలంబు లీలావతీ! 144

లీలావతీ!=ఓదమయంతీ! ఈ...జాలంబు-ఈమేదినీశ్వరదేవేంద్రుని = ఈ రాజ దేవేంద్రునియొక్క, సాంద్ర=దట్టమయిన, నిర్మల=స్వచ్ఛమైన, యశో జాలంబు = యశస్వమాహు, హరి...ములకు=హరిత్ = దిక్కులయొక్క, అంత=కొనలయందున్న, ద్విప=ఏనుగుల యొక్క, దంతకుంతములకు=కుంత మనెడి యాముఖమువచ్చి దంతములకు, అన్వాదేశము=పురుషపాదానము—పు నరుక్తి, అనగా దిగ్గజములదంతములను మించి యితనికి ర్తిప్రకాశించుచున్నదని భావము, అశీవిష...రేఖకు=అశీవిష=సర్పములు, అభరణ=అలంకారములుగాఁ గలుగునీశ్వరునికి, ఉత్తంస=శిరోభూషణమైన, సుధాంశురేఖకు=చంద్రరేఖకు, అనుప్రవాసంబు = పురుషవార్తరణము అనగా నితనికి ర్తి యీశ్వరునిచంద్రకళకు సాటియగుచున్నదని భావము. కైలాస...ప్రతతికై-కైలాసభూధర=కైలా సపర్వతముయొక్క, కూట=శిఖరములందున్న, స్ఫటికోపల=పటికపురాలయొ క్క, ప్రతతికై=సమవయముగను, అన్వాహారంబు=శేషమున పూరించునది;

అనగాఁ గైలాసమునందున్న స్ఫటికశిలలసమూహమును బూరించుచున్నదని చెప్పటచే, వాని మించుచున్నదని తెలియవచ్చుచున్నది.

తా. ఓనమయ్యతీ ! ఈరాజదేవేంద్రునికీర్తిజాలము దిగ్గజములదంతములను మించి, ముక్కుంతితలయు దున్న చంద్రరేఖకు సరివచ్చుచు వెండికొండయు దున్న పటికపురాలిగాఁగమును బూర్తి చేయుచు, నొప్పించున్నది. అలం. రూపకము. అతిశయోక్తి.

నీ. ఇతని హేళితఘ్నిత నెబ్బంగి నెదిరించు

సరివీరశతము సంకరమునందు

లక్షభేదనకళాదక్షు నీతని నెట్లు

లహితయోధులలక్షు ల్ లాక్రమించు

నీక్షణజితపద్మ నీతని నేక్రమమున

విమతపద్మము లంగరేవింపజాలు

సర్వపరచ్ఛిదాశక్తు వీతని నెవ్వి

ధంబున రిపుపరాక్రమము జయించు

తే. గాన సుఖ్యాపగమన మొక్కటియు దిక్కు

వీనిపగఱు మాటలు నీ నేయు నేల

కార్తికీర్తిధియూనినీ కాలపూర్ణ

చంద్రమండలసంకాశరచారువదన.

145

టీ. కార్తి...వరస - కార్తికీర్తిని = కార్తిక పుష్కమహాటి, యామినీ కాల = రాత్రిసమయమనవలె, పూర్ణ = నిండయిన, చంద్రమండల = చంద్రబింబంబునో, సంకాశ = సమాప్తయైన, చారు = సుందరమయిన, వరస = ముఖముకల దమయంతీ! ఇతని హేళి = ఇతని మామునయైన, శతఘ్ని = మామునకురను జంపువానిని, నూర్గురను జంపుతని యామునముననుట. శతఘ్నియనగా నిమగ్నముగ్గులపై నాల్గముగల నిశివిగామును కట్టి, సంకరములను = యుద్ధములందు, అతి వీరశతము = శతసుఖ్యాతులయిన శత్రువులు, ఎబ్బంగి = వీరీతిగా, ఎదిరించు.

=మార్కొనును. అతనిశతస్మియై నూర్వరను జంప సామర్థ్యము గలిగియున్నప్పు డట్టిదాని యుద్ధముచేయు నీరాజేంద్రుని నూర్వరుసంఖ్యగల శత్రువులెట్లు మార్కొనఁగలుగుదురు? అనఁగా మార్కొనలే రని భావము. లక్ష... దత్తుఁ - లక్ష భేదన = లక్షమందిని భేదించుటనెడి, కళా = చాతుర్యమందు, దత్తుఁ = నేర్పుగల, ఈతని ననియర్థము - లక్షమనఁగా గుణి-గుణికొట్టుటయందు నేరుపుగలవాని ననిభావము. ఎట్టులు, అంతయోధులలక్షలు = లక్షసంఖ్యగల శత్రువీరులు, ఆక్రమించుఁ = ఆక్రమింపఁగలుగును, లక్షలకొలది వీరులను జంపెడి యీరాజును, లక్షమందిశత్రువు లెట్లెదిరించి యుద్ధము చేయఁగలుగుదురు? ఈక్షణ జితపద్దుఁ = నేత్రములచే జయింపబడిన, పద్దుఁ = పద్దమనెడి సంఖ్యగలవానిని, అనఁగా జూపుచేత నే పద్దమసంఖ్య గల యోధులను జయించుచున్నవాడని యర్థము - పద్దమనఁగా తామర ననుక కన్నులచేదామరలను జయించినాడని భావము. ఇతనిఁ, ఏకమునునఁ = ఏకీతిగా, విమలేపద్దములు = పద్ద సంఖ్యగల శత్రువులు, అంగవింపఁ చాలుఁ = బాధింపఁగలదు. చూపుచేత నే పద్ద సంఖ్య గల శత్రువులను జయించుచున్న యితని పద్ద సంఖ్యకు లయిన శత్రువు లెట్లెదురుకొనఁగలరు? సర్వ... శక్తుఁ - సర్వ = సమస్తమైన, పర = శత్రువులను, చిదా = చేదించుటయందు, శక్తుఁ = సామర్థ్యముగల, ఈతనిఁ, రిపుపరార్థము = పరార్థసంఖ్యగల శత్రువులని యర్థము - శత్రువులైన యన్యులతో సగమునిభావము. ఎవ్విధంబునఁ = ఏకీతిగా, జయించుఁ = జయింపఁగలుగును? అనఁగా శత్రువయిన ప్రతివానిని నెలఁడు సంహరించుచుండఁగా - బరార్థసంఖ్యగలవారైనను శత్రువు లేమి చేయఁగలుగుదురు? గాన, వీనిపగఱకుఁ = ఇతని శత్రువులకు, మాటలు, వేయు నేల = వేయుమాటలెందుకు? సంఖ్యపగమనము = లెక్కనుండి లొలఁగుట - లెక్కలేనివా రగుటయని యర్థము - సంఖ్యయనఁగా యుద్ధమును గనుక యుద్ధమునుండి పాటిపోవుటయని భావము. ఒక్కటియ = ఒక్కటియే, దిక్కు, శార్యవంతుడైన యితఁడు పలాయితు లగువారిని జంపఁడు. కావున యుద్ధమునుండి పాటిపోవుటయే చివరిపోయము లెక్క వేటొక్కయుపాయము లే దని భావము.

తా. శరత్కాల పూర్ణమయందలి చంద్రబింబమువంటిముఖము గల దమి
యంతీ! నూర్వరసు జంపుచున్న శతశిషిని దాల్చిన యితని నూర్వరు శత్రువు
లెట్లు జయింపఁగలుగుదురు? లక్షలకొలది శత్రువులను జంపందగిన చాతుర్య
ము గల యితని లక్షమాత్రసంఖ్యగల శత్రువు లేమి చేయఁగలరు? సేత్రముచే
తనే పద్మసంఖ్య గల శత్రువులను గూల్చునీతనిని బద్మమాత్రమే సంఖ్యగాఁ గల
వైరు లెట్లు జంపఁగలుగుదురు. పరార్థసంఖ్యగల శత్రువులను జయించునీతనిని,
శత్రువులందు సగముమందియెట్లు జయింపఁగలుగుదురు? కాన నితని మ్రోలఁ
బడిన శత్రువులకు యుధముమండి పాటిపోవుట దక్క వేరొక జీవనోపా
యము లేదు. అలం. పరసంఖ్య.

తే. అనుచు నిబ్బంగి నొత్తి చెప్పినను వినియు
నుత్తరము లేక యూరక కయున్న జూచి
యన్యరాజన్య గుఱిచేసి కయరిగె వాణి
యానధుర్యప్రజంబు, తో క నరుగుదేర.

146

టీ. వాణి=సరస్వతి, అనుచు, ఇబ్బంగి=ఈరితిగా, ఒత్తి చెప్పినను=
దృఢముగాఁ జెప్పినను, వినియు=అలకించియు, నుత్తరములేక=ప్రత్యుత్తర
మియకుండ, ఉన్న=ఉండఁగా, చూచి, అనఁగా దమయంతి విరాగత
బొందియుండుటను చూచి యని యర్థము, యానధుర్యప్రజంబు=శివీకావాహ
నులు, తో=తనతో, అరుగుదేర=రాఁగా, అన్యరాజన్య=మఱియొక
రాజును, గుఱి చేసి=లక్ష్యము చేసి, అరిగె=పోయెను.

తా. సరస్వతి తా నెంతబోధించినను వినక దమయంతి యతనియందు
విరాగత పూనియుండఁగాఁ జూచి వాహనులతో గూడి మఱియొకరాజు
గూర్చి పోయెను.

వ. ఇన్విధంబునం గామరూపాధికుం డైనకామరూపాధిపుం జేరం
జని వాగధిదేవత యవ్వనితావతంసంబున కిట్లనియె. 147

టీ. ఇన్విధంబున=ఈరితిగా, కామరూపాధికుండు = మన్మథునికంటె

కూపమున నధికుఁడయినవాఁడు, ఐన కామరూపాధిపుఁ=అయినట్టి కామరూపదేశమున కధిశని, చేరఁ, చని, వాగధిదేశత=సరస్వతి, అవ్వనితా వతఁ సంబునకుఁ=ఆదమయంతికి, ఇట్లు, అనియెన్.

తా. స్వప్నము.

తే. ఇతఁడు ప్రాగ్జ్యోతిషాధీశుఁ శిండువదన!

వీరచూడావతఁసంబు శీవీనిఁ జూడు

మలనవలితంబు వ్రీడాభరణకులంబుఁ

జంచలము నై ననీదు నేత్రతాంచలమున.

148

టీ. ఇందువదన=చంద్రునివంటి మొగము గలదానా! ఇతఁడు=ఈరాజు, ప్రాగ్జ్యోతిషాధీశుఁడు=ప్రాగ్జ్యోతిష దేశమున కధిపతి, వీరచూడావతఁసంబు=వీరులలో శ్రేష్ఠుఁడైన, వీణ= ఈరాజును, అలనవలితంబు = మంద పైనది యును, బలివత్తెత్త మైనయును, వ్రీడాభరణకులంబు = లజ్జాతిశయము చేరి దొట్రుపాటు పడుచున్నదియు, చంచలమును=చాంచల్యము కలదియు, ఐన నీదు నేత్రతాంచలమునఁ=అయినట్టి నీకడకంటిచేత, వీణ, చూడుము.

తా. ఓదమయంతీ! ఇతఁడు ప్రాగ్జ్యోతిషాధిపతి. మందములై, పరివర్తితములై, లజ్జాసంకులములై, చంచలములైన నీకడకన్నులచేత, వీరశ్రేష్ఠుఁడైన వీనిఁ జూడుము.

తా. క్రూరాసిత్తుటతారివారణఘటాకంభాస్థికూటస్థలీ !

రారాజన్నమూక్తికోత్కర కిరారంభక్రమోజ్జ్వలభియ్యై

యీరారాజన్యకరంబు పోరులఁ గరం శ బేసరు సత్కిర్తిబీ

జారోపం బొనరించుభంగి హయిరింభాగ్రక్షులక్షీణులన్.

టీ. ఈరాజన్యకరంబు = ఈరాజేంద్రుని చేయి, పోరులఁ=యుద్ధములందు, క్రూరా...జ్వలభియ్యై=క్రూర=వాడియైన, అని=శిష్టముచే, త్తుటిత=చేదింపబడిన, అరివారణఘటా=శత్రువుల గజసమూహములయొక్క, కంభ=గండస్థలములయొక్క, అస్థికూటస్థలీ=ఎముకలసమూహమునందు, రారాజత్ =

మిక్కిలి ప్రకాశించుచున్న, నవమూర్తిక = క్రొత్త ముత్యములయొక్క, ఉత్కర=సమాహమును, కిర=చల్లుటయొక్క, ఆరంభక్రమ = ప్రారంభించుట యందు, ఉజ్జృంభియై=అతిశయించియున్నదై, హయ...క్షోణిల-హయ= గుఱ్ఱములయొక్క, రింఖా=దెక్కలయొక్క, అగ్ర=కొనలచేతి, క్షణ=నలియఁ గొట్టఁబడిన, క్షోణిల=భూములందు, సత్కీర్తి...రోపంబు-సత్కీర్తి= మంచి యశస్సుయొక్క, బీజ=విత్తులయొక్క, ఆరోపంబు=చల్లుటను, ఒనరించుభంగి=చేయుచున్నట్లు, కరంబు=మిక్కిలి, ఏపారు=ఒప్పుచున్నది. ఇటు రాజకరము సేద్యగాఁడు, అసిచేయి, గజకుంభముత్యములే విత్తములు, హయరింఖలే నాఁగటికఱ్ఱలు, రణభూమియే పొలము, కీర్తియే పంట. అనఁగాఁ బ్రాజ్ఞోతిషాధిపతి యుద్ధములందు భయంకరఖడ్గంబునుదాల్చి శత్రువుల మదగజములయొక్క కుంభస్థలంబులను జీర్చి యందున్న ముత్యములను భూమిపైకే జిన్నచుండఁగా, నాచిచ్చుఁబడినముత్యములు కీర్తి యనెడి వృక్షమును మొలపించుటకుఁ జల్లినయశోబీజములవలె నన్నవని కవి యుత్పేక్షించెను. లోకములోఁ గృషీనలుఁడు పృథ్వీత్పాదకములయిన బీజములను దున్నిన భూమియందుఁ జల్లుట సుప్రసిద్ధము. అట్లే యీరాజును, గుఱ్ఱముల దెక్కలచే నలియఁగొట్టఁబడిన యుద్ధభూములందు గజకుంభములందున్న ముత్యములనెడి యశోబీజములను జల్లుచుండెను. ఈచెప్పటచే నీరాజు శత్రుగజములను మిక్కిటముగాఁ గూల్చి బహుళమగు యశంబును సంపాదించెనని స్పష్టమగుచున్నది.

తా. ఓదమయంతీ ! ఈరాజేంద్రునికరంబు రణములందు, శత్రువులమదగజంబులఁ గూల్చి తత్కుంభస్థలంబులందుండు ముత్యంబులను దీసి చల్లుచు నశ్వఖుర పుటంబులచే తుణ్ణమైన భూములందు యశోబీజంబులను జల్లుచున్న కరణిఁ బ్రకాశించుచున్నది. ఇట్టి మహాకీర్తిచే నొప్పుచున్న యీరాజేంద్రుని పరించుట యుత్తమము. అలం. ఉత్పేక్ష.

నగర.

రాజీవాక్షీ! ప్రహరత్రవదన్యగనుహృత్త్వాంశువంశాభినేత
త్రైజోధూమధ్వజంబుల్ తిరిగితిరిగిరోధించుదుస్సాధలీల

రాజానర్హోపలాంశుఃప్రతిమతదునితఃప్రాజ్యహూమంబుగారా
రాజన్నాసీరవాజీప్రజఘురజరజోరరాజి, ఘోరాజిహూమిన్.

టీ. రాజీవాక్షి=పద్మములవంటి నేత్రములుగల దమయంతీ ! ఘోరాజిహూ
మిన్=భయంకరమైన యుద్ధభూమియందు, రారాజత్...రాజి-రారాజత్=
మిక్కిలి ప్రకాశించుచున్న, నాసీర=సేనాముఖమందున్న, వాజిప్రజ=గుఱ్ఱపు
గుంపులయొక్క, ఖుర=డెక్కలవలన, జ=పుట్టినట్టి, రజోరాజి=పరాగపంక్తి,
రాజావర్త...హూమంబుగాఁ-రాజావర్త=రాజావర్త మనుపేరుగల, ఉపల=
నల్లమణులయొక్క, అంశు=కాంతులతో, ప్రతిమ=సమానమైరిదియు, తదుదిత
=ఆతని ప్రతాపానలమువలన నువయించిన, ప్రాజ్య=గొప్పవయిన, హూమంబు
గాఁ=పొగయుగుచుండఁగా, ఏతత్...ధ్వజంబు-ఏతత్=ఈరాజయొక్క,
తేజో హూమధ్వజంబుత్=ప్రతాపమనెడి యన్నిహోత్రములు, ప్రహర...పం
కాళిఁ-ప్రహర=భిద్గము చెబ్బలచేత, స్రవత్=కారుచున్న, అపృక్=రక్త
ముకల, అసుహృత్=శత్రువులనెడి, వంశ=బొంగు వెదుళ్లయొక్క, ఆలిఁ=
పంక్తిని, దుస్సాధరీలఁ=శత్రులకు సాధింప శక్యముకానిరీతిచే, తిరిగి తిరిగి=
మిక్కిలి చుట్టుముట్టి, రోధించుఁ=ఆవరించు. భయంకర సమరములందు తన
చేతిభిద్గంబుచే నఱకఁబడి, రక్తసిక్తంబులగుశరీరంబుల దానిచ్చిశత్రువీరులనె
డితడిసిన కట్టెలచేఁ బ్రజ్వలించుచున్న యితని ప్రతాపాగ్నికి, దనసేనాముఖ
మందు వాజినమూసముల డెక్కలచే నుద్ధూసంబు లయిన పరాగములు గొప్ప
హూమము లగుచున్నని భావము. లోకములోఁ దడిసిన కాష్ఠమును దగ్ధమగు
నప్పుడు పొగగుంపు లెక్కుమగా నుదయించుట సహజము. అట్లే యిచ్చట
“సతతస్సగసుశ్చాత్” అను పదముచే రక్తసిక్తలయినశత్రువు లని యర్థము
వచ్చుచున్నది కాన తాదృశశత్రువులనెడి తడిసిన వెదుళ్లను దహించుట
వలన నితనిప్రతాపపహ్నిమండి హూమము మిక్కుటముగా వెలువడవచ్చును.
ఇతనిగుఱ్ఱపునశములవలన నుత్పన్నమైన పరాగ మీరాజాప్రతాపాగ్నికి హూమ
మగుచున్నదని యూహించుటచేఁ, బ్రతాపాగ్నివలన హూమబాహుళ్యమును
దానివలన బరాగబాహుళ్యమును, నందువలన గుఱ్ఱపునశముల పెంపును దెలియ

పచ్చుచున్నది. ఇతడు పెక్కండ్ర శత్రువులఁ గూర్చె ననియు, నశ్వములు పెక్కులు గల పనియు ఫలితార్థము. అలం. రూపకము.

వ. అనియె నానమయంబున సమీపవర్తిని యగు తాంబూల కరండవాహిని దమసహోదరిభావం బెఱింగి భారతీదేవి నుద్దేశించి యోదేవి యీననుధావల్లభునిమీఁద నిష్పల్లనాధరకు నుల్లంబు పల్లవించదు. నచనపరిశ్రమంబు పలదు. వాఁడె యుత్కలదేశాధీశ్వరుఁ డమృహీశ్వరుఁ గుణకలాపంబు లభినర్తించు మనుటయు. 151

టీ. అనియె, అనమయంబున, సమీపవర్తిని=దాపుననున్నది, అగు తాంబూల కరండవాహిని=అయిన తాంబూలపు పెట్టెను విహించిన దాని, దమసహోదరి భావంబు=దమమంతి యభిప్రాయంబును, ఎఱింగి, భారతీదేవి=సరస్వతిని, ఉద్దేశించి, ఓదేవి ! ఈ ననుధావల్లభునిమీఁద=ఈరాజేంద్రునిమీఁద, ఇష్ట వాధరకు=ఈ దమయంతికి, ఉల్లంబు=మనస్సు, పల్లవించు=చిగుర్పడు అనఁగా నపేక్ష లేదు. వచనపరిశ్రమంబు=మాటలు పలుకుటవలన గల్గు నాయాసము, పలదు. వాఁడె, ఉత్కలదేశాధీశ్వరుఁడు=ఉత్కలదేశాధిపతి, అమృహీశ్వరుఁగుణకలాపంబులు = ఆరాజయొక్క సద్గుణంబులు, అభినర్తించు, అనుటయు=అనిచెప్పఁగా, అని ప్రేషస్వరూపనన్వయము.

క. భారతి రతీశకల్పిని

నారాజకుమారుఁ గదియ శ్రీ నరిగి గభీరో

దారమృదుమధురభాషల

నారమణీమణికి నిట్టు శ్రీ లనియెం బ్రీతిన్.

152

టీ. భారతి=సరస్వతి, రతీశకల్పిన్=మన్మథునితో సమానుడగు, ఆరాజకుమారున్=ఆ రాజపుత్రుని, కదియన్ అరిగి=సమీపమున కేగి, గభీరో .. భాషలన్-గభీర=అర్థగాంభీర్యము గలిగినవియు, ఉదార=గొప్పతనము గలవియు, మృదు=మృదులమైన, మధురభాషలన్=తియ్యని మాటలచేత, ప్రీతి

తిన్ = గోమయో, అరమణీమణిన్ = అ దమయంతికి, ఇట్టులు, అని
యెన్ = ఇచ్చిధనుగాఁ బలికెను.

తా. అంతట భారతి మన్ననలతో సమానుడయిన యారాజుమారుని సమీ-
పించి మృదుమధురభాషణములతో దమయంతి కిట్లనియె.

క. ఇతిఁ డుత్కలదేశాధిపుఁ

డతివ! విలోకింపు మితని న నానమ్రుత్తో

పతితతికిరీటకోటీ

శతమఖమణిచుధుపచుంబిరచరణాంబుజునిన్.

153

టీ. అతివ = ఓదమయంతీ! ఇతఁడు = ఈరాజు, ఉత్కలదేశాధిపుఁడు = ఉ-
త్కలదేశమున కధిపతి, ఆనమ్ర...బుజునిన్ - ఆనమ్ర = నమస్కరించుచున్న,
మ్రుత్పతితతి = రంజనసమాహుయొక్క, కిరీటకోటీ = కిరీటులయొక్క కొనలం-
దున్న, శతమఖమణి = ఇంద్రనీలరత్నము లనెడి, మధుప = తుమ్మెదలను, చుంబి =
తాఁకుచున్న, చరణాంబుజునిన్ = పాదపద్మములు గలవాడగు, ఇతినిన్ = ఈరా-
జును, విలోకింపును = చూడుము.

తా. ఓదమయంతీ! ఇతఁ డుత్కలదేశాధిపతి. నమస్కరించుచున్న శత్రు-
వుల సమాహుయల కిరీటులకొనలం దున్న ఇంద్రనీలరత్నము లనెడి తుమ్మె-
దలు తాఁకుచున్న పాదపద్మములు గలయితనిఁ జూడుము. అలం. రూపకము.

మ. చెమరించుందుహినచ్చటాచ్చలమునకాశీతాంశుబింబంబురే
కుముదంబెన్నఁడు నిద్ర వ్రోదెపుడు నీకొప్పం బ్రవేశించు మ
ల్లిమతల్లీ నవమాలికాకుసుమముల్ న లీలావతీ! వీనిదు
ర్దనుదోర్దండయశఃప్రకాండవిధ వారంభంబు జృంభించినన్.

టీ. లీలావతీ = విలాసములు గల దమయంతీ! వీని...రంభంబు = వీని = ఈరాజు
యొక్క, దుర్దమ = దమింపఁ దరము గాని, దోర్దండ = బాహుపరాక్రమమువలన
నుదృఢించిన, యశఃప్రకాండ = గొప్పకీర్తియొక్క, విధవారంభంబు = మహిమ
యొక్క అతిశయము, జృంభించినన్ = అతిశయింపఁగా, అనఁగా నీతని

కీర్తి సమస్తములందుఁ గల తెల్లనివస్తువులను జయింప సమకట్టి లోకంబునఁ బ్రవర్తిల్లుచుండఁగా, రే=రాత్రియందు, శీతాంశుబింబంబు = చంద్రమండలము, తుహినచ్చటాచ్చలయనఁ=మంచుసమాహ మనెడి నెపముచే, చెమరించుఁ=చెమటలఁ గార్చును; ఆనఁగాఁ జంద్రబింబ మితనికీర్తిని జూచి భయపడి మంచునెపముచేఁ జెమటలు వెలిపుచ్చుచున్న దని భావము. కుముదంబు=తెల్లకలువ, ఎన్నఁడుఁ=ఎప్పుడును, నిద్రవోదు=నిద్రవొందదు; ఆనఁగా భయముచేఁ దెల్లఁగలుప రాత్రులందు నిద్దురవోకుండునని భావము. మల్లి... కుసుమయుల్-మల్లిమతల్లీ=ఉత్తమమైన మల్లెయొక్కయు, నవమాలికా=విరజా జితయొక్కయు, కుసుమయుల్=పువ్వులు, నీకొప్పఁ=నీ కేశపాశమును, ఎపుడుఁ, ప్రవేశించుఁ=చొచ్చి (దాఁగి) యుండును. ఆనఁగా మల్లెపువ్వులును విరజాజులును, భయముచే నీకొప్పలో దాఁగి వర్తిల్లుచున్న వని భావము. చంద్రాదులకు స్వతస్సిద్ధముగానుండు హిమప్రసాదములను నీరాజుకీర్తిని జూచుటవలనఁ గలుగుచున్న పని చెప్పఁబడియే. ఈరాజేంద్రునికీర్తి చంద్రాదులకంటెను మిక్కిలి తెల్లగానున్న దని ఫలితార్థము. బలవంతుఁడు పయినెత్తఁగా బలహీనుఁడు చెమర్చుటయు, నిదురవోకుండుటయు దాఁగికొనుటయు సహజములు.

తా. ఓదమయంతీ ! ఈరాజేంద్రునిసత్కీర్తి ముల్లోకంబుల జయింప సమకట్టి పర్తింపుచుండఁగా భయముచేఁ జంద్రుఁడు హిమ మనెడి నెపమునఁ జెమటలు గార్చుచుండును. రాత్రులందెన్నఁడును గునుచును నిద్రవోదు. మల్లికాకుసుమయులు విరజాజీపువ్వులును నీకొప్పలో దాఁగికొనుచున్నవి. అలం. అతశయోక్తి.

[సగర్. వై వై ద్యుఃఖారధట్టాప్రఖరఖరపుటీసాతవిక్షువ్యమాన
క్షౌప్యప్రొత్తిషదంధంకరణరణరణ ర స్కాండధారాంధకారం
బాహూర్ణం బై న ఘోరాహనముఖముల నరబ్జాక్షి! యీరా
జబాహు, టోపం బీక్షింప రాకుండుటకు మఱుఁగుచుండు
దివిఁ దేవపం క్తుల్.

టీ. అబ్బాక్షి=పద్మములవంటి నేత్రములు గల దమయంతీ! ఘోరాహవము ఖములకొ=భయంకరయుద్ధారంభములందు, పైపై..కారంబు-పైపై = మించుమించుగా, తుఃఖారధట్టా=తురంగశ్రేష్ఠములసమాహుయొక్క, ప్రఖర= మిక్కిలితీక్ష్ణమైన, ఖురపుటీ = డెక్కచిప్పలయొక్క, పాత=పడుటచేత, విక్షుద్యమాన=చలియఁగొట్టఁబడిన, త్వాప్యన=భూతలమునుండి, ఉత్తిష్ఠత్=ఎగయుచున్న, అంధంకరణ=గ్రుడ్డితనముచేయుచున్న, రణరజస్కాండధాని=యుద్ధపరాగముయొక్క, సమాహుపుపరంపర యనెడి, అంధకారంబు=చీకటి, ఆపూర్ణంబు=నిండైనది, ఐనకొ=కాఁగా, ఈరాజుబాహోపంబుకొ=ఈరాజుయొక్క, బాహుపరాక్రమాతిశయమును, దివికొ = ఆకాశమునందు, దేవపంతుత్=దేవతాసమాహులు, ఈక్షింపకొ రాకుండుటకుకొ=చూడ నలవిగాకుండుటకు, మణుఁగుచుండుకొ = పరితపించుచుండును; దేవత లీతనియుద్ధమును జూడఁ గుతూహలు లై వచ్చి చూచుచుండఁగా నితనిగుట్టపువళములవలన నెగయఁగొట్టఁబడినపరాగము లోకమును గప్పి యంధకారబంధురముగాఁ జేసి యెరుల కాయుద్ధము కానరాకుండఁ జేయుచున్న దని భావము. ఈచెప్పటచే నితని కశ్వబల మధికముగా నున్నట్లు తెలియవచ్చుచున్నది. అల. రూపకము. అతిశయోక్తి.

తా. ఓదమయంతీ! యితని గుట్టపువళముల డెక్కలచేఁ జూర్చి భూతమైన భూమినుండి లేచిన పరాగము లోకము నావరించి చీకట్లు క్రస్తునట్లు చేసి యితనియుద్ధమును జూడఁ గుతూహలముతో వచ్చి యాకాశమునందుండు దేవతలకుఁ గాన రాకుండఁ జేయుచుండును.

మ. అసమానస్థిర దానవైభవకళాసహకారసింహాసనా

గ్రనమాసీనుఁడు వీఁడొకండు కలుగంగఁగా నరియాచారన
వ్యసనాభావఃపూర్ణవత్సలభరవ్యాజంబున స్సమ్రాట్ట
యెనసంక్రందన శాఖజెందమునయంగ్ దెక్కించు మందాక్షమున్.

టీ. అసమాన...సీనుఁడు-అసమాన=సాటిలేని, స్థిర=నిశ్చలమైన, దానవైభవ=దానసమృద్ధియందలి, కళా = చాతుర్యముచేఁ గల్గిన, అహంకార=అహం

కారమనెడి, సింహాసన=సింహాసనముయొక్క, అగ్ర=కొనయందు, సమాసీనుఁ
డు=కూర్చుండినవాఁడు, అనఁగా వితరణగుణమందు నిరుపమానుఁ డని భావ
ము, వీఁడు ఒకఁడు=ఈరాజుకఁడు, కలుగెన్ కాన్=ఉండఁగా, సంక్రంద
నశాఖి=కల్పవృక్షము, అర్థి...జంబునకె-అర్థి = యాచకులయొక్క, యాచా
రిస=అడిగికొనుట యనెడి, వ్యసన=అత్యవస్థయొక్క, ఆభావ=లేకపోవుట
చే, బహుభవత్ = అధికమగుచున్న, ఫల=పండ్లయొక్క, భర=బరుపనెడి,
వ్యాజంబునకె=మిషచేత, సమమై=వంగినదై, దేవంబునయందుకె = మన
సునందు, మందాక్షుయ్ = సిగ్గును, ఎసకె = మిక్కిలి, ఎక్కించుకె =
తొల్పుచు. అనఁగా నీరాజు సమస్తయాచకులకోర్కెలను దీర్చి యుం
డుటచే లోకమున యాచకులే లేకపోయిరి. అందువలన దనఫలములకు విని
యోగములేక పోవుటచే గల్పవృక్షము సిగ్గుచెంది పక్తించుచున్నదని భావము.
ఫలభరాతిశయముచే వంగినకల్పవృక్ష మితనిదానగుణమును జూచి సిగ్గుపడి
తల వంచుకొనుచున్న దని కవి వర్ణించెను. కల్పవృక్షాదులను మించినవితరణ
గుణముకలవాఁ డని ఫలితార్థము.

తా. ఓనమయంతీ ! ఈరాజు సాటిలేని దానగుణము కలవాడై సమస్త
యాచకుల కోర్కెలను నెఱవేర్చుచుండఁగా నది చూచి కల్పవృక్షము తనకు
యాచకులు లేక పోవుటచే దఱుగనిపండ్లభార మనెడి మిషచే వంగి దేవము
నం దెక్కుడగుసిగ్గును బొందుచున్నది. అలం. రూపకము, అపహ్నతి. అతిశ
యోక్తి.

మ. కలుచం గోశబిలంబు వెల్వడి యదఃఖడ్గాహివై వచ్చుచోఁ
జలనా బిందుక లేక యీతనిరిపురక్షౌచాలసంఘాత మో
చెల! హస్తాంబురుహంగుళీమయమహోసిద్ధాషధిపల్లవాం
చలము లేసి భజించుజాంగుళికతక సంగ్రామరంగంబులన్.

టీ. అపః ఖడ్గాహి=ఈరాజుఖడ్గ మనెడి సర్పము, కలుచక=కోపముచే,
గోశబిలంబు= ఒరయనెడి పుట్టకన్నమునుండి, వెల్వడి=బయలుదేలి, వచ్చు
చోకె=తమవైకి విజృంభించునప్పుడు, ఈతని...సంఘాతము—ఈతని=ఈరాజు

యొక్క, రిపుక్షపాల=శత్రురాజులయొక్క, సంఘాతము=సమాహము, చలనంబు ఇంచుక లేక=భయముచే గొంచెమైనను జరింపక, సంగ్రామమరంగంబులకే=యుద్ధమరంగములందు, ఓచెల=అయ్యయ్యా! హస్తాంబు...చలములే—హస్తాంబురుహ=హస్తపద్మములయొక్క, అంగుళీమయ=అంగుళీరూపము లయిన, మహాత్=గొప్పవయిన, సిద్ధాషధీ=సిద్ధాషధీలయొక్క, పల్లవాంచలములే=కొన చిగుళ్లను, మేసి=తని, జాంగుళికత్=విషవైద్యత్వమును, భజించుకొ=పొందును. అనగా నాసర్పమువలన గల్గినవిషమునకు వైద్యము చేసికొనుచున్నారనుట. సర్పము నోటియందు మహాషధి నుంచుకొని యున్నవారిని సమీపించి కఱచి చంపదు. అట్లే యితనిఖడ్గము, చేతిలోనున్న శస్త్రములను విడిచి దైన్యముచే నోటిలో నంగుళీపర్వముంచుకొని యున్నవారిని జంపదు. ఈ చెప్పటచే నితడు భయపడినవారిని శరణాగతు లగువారిని రక్షించును గాని తక్కినవారిని రక్షింపఁడని తెల్లమగుచున్నది. పుట్టనెక్కిననారిని, పూరిగఱచినవారిని నోటవేల్లుకుక్కుకొన్నవారిని జంపరామి నట తెలియునది. అలంకారావకము.

తా. ఓదమయంతీ! యితనిఖడ్గమనెడి సర్పము కోపముతో నొఱయనుచిలుమునండి వెడలి తమపైకి విశృంభించుచుండుట చూచి యితనిశత్రువులు భయంబున స్తంభీభూతులై తమయంగుళీపర్వములనెడి సిద్ధాషధీగల్లనంబు నోటిలో నుంచుకొని విషవైద్యులగుచున్నారు.

న. అని పలికి పలుకుబోటి వరాటరాజకన్యకం గనుంగొని యప్పుడయ్యంతియంతరంగంబు నిరంతరస్కరణపరణిధారావాహిజ్ఞానధారాసమారూఢనిషధపరివృథం బగుట నెఱింగియు నెఱుంగనిచందంబు భావించుచు బ్రస్తావ్రాచితప్రకారంబునం జతురంతయానధరులం బదండుపదం డని యుత్కలాధీశ్వరుం గడచి యసమసమరవిస్మమరచమూమదాంధగంధసింధురఘటావమధుశీకరాసారహరినీహారసమయకంఠితారా

తిహ్యనయకమలుండును, మదవదరిచూడాకురువిందకందళ
కిరణనందోహనందీపిత చరణారవిందుండును, గరళక రాళకర
వాలధారానికృత్తిగళద్రక్తిపునుభటనటారబ్ధనాట్టాద్భుతా
లోకహృష్టత్తివిష్టపనివాసుండును, నగునొకరాసుతుం జూపి
దేవి! యితంశు కీకటాధీశ్వరుం డిన్దుహీపతిపుంగవునవాంగరం
గస్థలలాస్యలంపటంబు లగుకటాక్షనీక్షణంబుల నిరీక్షింపుము.

టీ. అని, పలికి, పలుకుబోటి=సరస్వతి, వరాటరాజకన్యక= వరాటదేశ
రాజాకుమారిక యగు దమయంతిని, కనుంగొని=చూచి, అప్పడు=అసమయం
బున, అయ్యింతి యంతరంగంబు=ఆదమయంతియొక్క చిత్తంబు, నిరంతర...
పరివృథంబు-నిరంతర=ఎడతెగని, స్తరణసరణి=జ్ఞ ప్రియార్థముయొక్క, ధారా
వాహి=విడువక పయిపయిసాగుచున్న, జ్ఞానధారా=ప్రవాహరూపముగానున్న
జ్ఞానమందు, సమాపాద=అధిష్ఠించిన, నిషధపరివృథంబు=నిషధరాజుగలది,
అగుట=అయియుండుటను, అనగా దమయంతి యెల్లప్పుడును నలరాజునే
స్తరించుచుండుటచే సంతతస్తరణవలన గల్గినసంస్కారజ్ఞానమందు నలరాజే
కానవచ్చుచుండెనని భావము. ఎశింగియు=దమయంతి నలునియందే తనచిత్త
మును బ్రవేశింపజేసిన దని తెలిసికొనియు, ఎఱుంగనిచందంబున=తెలిసికొని
విధంబు, భావించుచుక్=కనబడుచు, ప్రస్తానోచితప్రకారంబున=ఆప్ర
సంగంబున కుచితమగురీతిచే, చతురంతయానధరుల=పల్లకినిమోయుచున్నవా
రిని, పదంశు, పదండు, అని, ఉత్కలాధీశ్వరుల=ఉత్కలదేశాధీశ్వరుని,
కడచి=దాటి, అసమ...కమలుండు-అసమ=సాటిలేని, సమర=యుద్ధమందు,
విస్యమర=విజృంభించిన, చమూ=సేవయందలి, మదాంధ = మనసుచే గ్రుడ్డి
వయిన, గంధసింధురథుటా=గంధజాతియేనుగులసమూహమలయొక్క, ఐమ
ధు=మదమయొక్క, శీకర=తుంపురులయొక్క, ఆసార=జడివాన యనెడి,
హారి=మనోహరమైన, నీహరసమయ=హేమంతముచే, కంపిత=చలింపజేయఁ
బడుచున్నట్టి, అరాతి=శత్రువులయొక్క, హృదయకమలుండును=మనఃపద్మ

ముకలవాడును, అనగా హేమంతసమయమునకుఁ బద్మములు భయపడుచున్నట్లు లారాజు వదగజము లుమియుచున్నమదాసారముచే శత్రుహృదయములు భయపడుచున్నవని భావము. ఈచెప్పటచే నీరాజునకు గజబలమధికముగా నున్నట్లు తెల్లమగుచున్నది. మదవత్... అరవిందుండు—మదవత్=గర్వించిన, అరి=శత్రువులయొక్క, చూడా=శేషాశమందున్న, కురువింద=కెంపులయొక్క, కందశ=అమరములయొక్క, కిరణసందోహ=కిరణసమూహముచేత, సందీపితి=ప్రకాశించుచున్న, సరణారవిందుండును=పాదపద్మముల కలవాడు—అనగా సమస్తశత్రువులను జయించి వారిచే నమస్కారములు కొనుచున్నాడని తాత్పర్యము. గరళ...నివాసుండును—గరళ=విషమువలె, కరళ=భయంకరమైన, కరనాల=కత్తియొక్క, ధారా=అంచుచే, నికృత=నీతికల బసినట్టియు, గళత్=కారుచున్న, రక్త=నెత్తురుగల, రిపుసుభట=శత్రుభటులనెడి, నట=నటుల చేతను, ఆరభి=ప్రారంభింపబడిన, నాట్య=నృత్యమనెడి, అద్భుతి=వంతను, ఆలోకన=చూచుటచేత, హృష్ట=సంతోషించిన, త్రివిప్రుని వాసుండును=మూడుగోకముల గలజనులు కలవాడు, అనగా నీరాజు శత్రువులను నీతికరగా వారు ఖండితాంగులై యుద్ధభూమియందు నాట్యము చేసి చూపణ కద్భుతంబును గల్గించుచున్నారని భావము. ఖండితులయ్యు సతిని శత్రువులు నాట్యముచేయుచున్నారని చెప్పటచే నితనిగడ్డలాడుము వృక్తమగుచున్నది. అగు నొక్కరాసులొక=అయినట్టి యొక రాసుమారుని, చూపి, దేవి! ఇతండు, కీకటాధీశ్వరుండు=కీకటదేశపురాజు, ఇప్తుహీపతిపుంగవుక=ఈరాజపుంగవుని, అపాంగ..లంపటంబులు-అపాంగ=కడకన్నులనెడి, రంగస్థల=రంగస్థలమందు, లాస్య=నర్తనముచేయుటయందు, లంపటంబులు=ఆనక్తికలవి, అగు కటాక్షవీక్షణంబులొక=అయినట్టి చూపులచేత, నిరీక్షింపుము=చూడుము.

సగ్గర.

లీలంగట్టిం చెబెక్కులైలవులఁజెలువునీర్విడుసాండ్రద్రుమాళీ
వ్యాళీహోహంతశాంతివ్యధవధికజననస్వాంతముల్ కీర్తిలక్ష్మి

మూలంబుల్ నీలనీలాంగబుజదళదళనాఁ మోదమేదస్విపాథః

కేళీలోలద్విజాళీకృతమధురకలక్రేంక్రియాసంకులంబుల్. 159

టీ. వీడు=ఈరాజు, సాంద్ర... స్వాంతముల్ - సాంద్ర=దట్టమైన, ద్రు
మాళీ=తరుపంతులచే, వ్యాళీధ=వ్యాప్తమైన, ఉపాంత=తీరములు గలదగుట
చే, శాంత=శమింపఁజేయఁబడిన, వ్యథ=గ్రీష్మతాపముగల, పథికజనస్వాంత
ముల్=పథికులచిత్తములు గలవియు, అనఁగా వృక్షపంతులచే నింపినయాతటా
కతీరములు పథికులసంతాపమును దొలంగించుచు సంతసంబును గూర్చుచున్న
దని భావము. కీర్తిలక్ష్మీ = కీర్తి సంపదకు, మూలంబుల్=నిదానము లయినవి
యు, నీల...కులంబుల్ - నీల=నీలమణువలె స్లనైన, నీలాంబుజ=నల్లకలువల
యొక్క, దళ=రేకులు, దళన=విడుటచేఁగల్గిన, ఆమోద=పరిమళముచే, మే
దస్వి=పోషింపఁబడిన, అనఁగా నధికపరిమళము గల యు యర్థము, పాథః=
ఉదకములయొక్క, కేళీ=విహారమునందు, లోల=ఆనక్తిగల, ద్విజాళీ=పక్షిపం
తులచే, కృత=చేయఁబడుచున్న, మధుర=తియ్యని, కల=ఆవృత్తమధురమైన,
క్రేంక్రియా=క్రేంకారధ్వనులచే, సంకులంబుల్=నిండినవియు, నగు, చెఱువుల్,
పెక్కుల్, నెలవుల్=అనేకస్థలములందు, లీల=విలాసముగా, కట్టించె=
నిర్మించెను. ఇతఁడు రమణీయములును సుఖజనకములును నగు చెఱువులను ద్ర
వ్వించి ధార్మికుఁ డని భ్రాతీచెందె నని భావము.

తా. ఈరాజు తీరములందుఁ జెట్లు దట్టముగాఁ గల్గి పథికజనులగ్రీష్మతాప
మును దొలంగించునట్టివియుఁ గీర్తికి కారణములయినట్టివియు, వికసించినకలు
వలపరిమళముచే సువాసితము లయిన జలమందు విహరించుచున్న పక్షుల క్రేం
కారధ్వనులచే నిండినవియు నగు చెఱువులఁ బెక్కుచోట్లఁ ద్రవ్వించెను.

మహాసగర.

మహిళానీమంతముక్తామణి యితనియశోనీమండలీపూర్ణరా
కా, తుహినాంశుల్ దాడిమై నరత్తురు వడిఁ దనపై రదో
మిగానంచుఁ జుమ్మి, మహిగోళచ్ఛాయమాయానమయగణి

తకళామాత్రలక్ష్యంగకుండై, గ్రహవీధి దుర్గవీధిం
బ్రభవేడియొడుగుకొర రాహురాహుత్తుఁ డోటన్. 160

టీ. మహిళా...మణి—మహిళా=స్త్రీలయొక్క, నీమంత = పాపటలం
దున్న, ముక్తామణి=ముక్తామణివంటిదానా! అనగా నోస్త్రీరత్నమాయని
యనుట, రాహురాహుత్తుఁడు= హువనెడి రాతు, ఇతని...అంతుల్—ఇతని=
ఈరాజుయొక్క, యశోమండలీ=కీర్తిసముదాయమనెడి, పూర్ణ=నిండయిన,
రాకాతుహినాంతుల్=పున్నమచంద్రులు, తననైకో, వడికో = శీఘ్రముగా,
దొమ్మిగా=అందఱు చంద్రులును గలసి, దాడిమై=దండెత్తి, వత్తురు అందుకో
చుచు=వత్తురేమాయనియే సుమీ, మహి...గకుండై—మహిగోళ=భూగోళము
యొక్క, ఛాయ=నీడయునెడు, మాయామయ = కపటస్వరూపమైన, గణిత
కళామాత్ర = జ్యోతిశ్శాస్త్రముచేతనే, లక్ష్య = చూడఁబడుచున్న, అంగ
కుండై=శరీరముకలవాడై, గ్రహవీధి=గ్రహమార్గమందని యర్థము-దా
గుట కనువుగా గ్రహముల గృహములోని భావము. ప్రభచెడి=కాంతిలేసిగి,
ఓటన్=భయముచే, దుర్గవీధి=కోటలోని గృహవిధియందు-ఒకగృహమున
నలుపురకు తెలియని ప్రదేశమందనిభావము, ఒడుగుకొ=దాఁగియుండును. అన
గా రాహు విడివఱుకొ జంద్రునొక్కనిని జూచి జయించుచుండువాఁడు. ఇప్పు
డీరాజు కీర్తిచంద్రులు లెక్క కెక్కువ యయి విలసిల్లిరి. అది చూచి రాహు
వొక్కచంద్రుని జయింపఁగల్గును గాని యిందఱుచంద్రు లొక్కమాఱువచ్చిన
జయింపుట మిక్కిలి కష్టమని భావించి రాహువు గ్రహవీధియందండఁజాలక
వారికిఁ గనఁబడకుండనుండ నెంచి భూచ్ఛాయరూపమయిన మాయామయ శరీ
రమును, ధరించెనని యర్థము. భూగోళచ్ఛాయయే రాహు వని జ్యోతిశ్శాస్త్రం
బునఁ జెప్పఁబడినది. లోకములో నొకఁడు శత్రువులకుఁ దెలియఁబడకుండ రూ
పాంతరము దాల్చుట లోకప్రసిద్ధము. అట్లే రాహువు చంద్రులకు భయపడి
గ్రహవీధి విడిచి భూచ్ఛాయరూపమును దార్చెనని భావము. ఈచెప్పటచే
నీరాజుతో సముడగు యశ్వసి లోకమున లేడని ఫలితార్థము. అలం. ఈ
శ్లేషము, వ్యతిరేకము.

తా. ఓదమయంతీ ! రాహు వీ రాశేంద్రుని కీర్తిపూర్ణ చంద్రులను జూచి.
వీరందఱొక్కపరి తనపైకి దాడివెడలిపచ్చినఁ దాను నిల్పుట కష్టమని భావిం-
చియే భయముచే భూచ్ఛాయరూపమంది, కేవలము గణితశాస్త్రమునకు మా-
త్రమే ప్రత్యక్షమగుచు గ్రహవీధిని దుర్గవీధిని నొదిగియుండెను.

మహాస్థగర.

తరుణీదామోదరీయోదరకుహరదరీస్థానమీవిశ్వధాత్రీ
శ్వరుకీర్తుల్ నింది పాఠక్ శ జటులగతి జగజ్జలముల్ జేలి
యాడక్, మురజిన్నాభిప్రణాళీముఖమున ధవళాంభోజమ.
స్పేరఁ గాచా, నెరవై తత్పూరమంతరిక్షబిడమయిబహిరీర్షి
గమంబు న్భజించెన్ . 161

టీ. తరుణీ ! ఓదమయంతీ ! ఈవిశ్వధాత్రీశ్వరుకీర్తుల్ = ఈరాశేంద్రుని
కీర్తులు, దామో...స్థానము-దామోదరీయ=విష్ణువుసంబంధి యగు, దరీ=గుహవం-
టి, ఉదరకుహర=గర్భములోపలి, స్థానముక్=ప్రదేశమును, నింది=నిండించి,
పాఠక్=ప్రవహింపఁగా, చటులగతిక్=సమర్థమయినగతితో, జగజ్జలముల్
=విష్ణువుగర్భములో నున్నలోకములన్నియు, తేలియాడక్=తేలిపోవునట్లుగా,
తత్పూరము=ఆకీర్తిప్రవాహము, నెరవై=అచ్చటనిండినదై, కానక్=కావుననే,
అంతరిక్షబిడమయి=లోపల మిక్కిలి సాంద్రమయి, మురజిత్...ముఖమునక్=
మురజిత్=విష్ణునియొక్క, నాభిప్రణాళీముఖమునక్=పొక్కిలియనెడి తూము.
మూలమున, ధవళాంభోజము=తెల్లఁదామరపూవు, అస్పేరక్=అనుమిషచే,
బహిర్నిర్గమంబుక్ భజించుక్ కాదా=పైకి వచ్చునగదా, అనఁగా నితనికీర్తి
విష్ణువుగర్భకుహరములోనున్న లోకములను ముంచి యుచ్చట చోటు చాలమిచే
విష్ణువు నాభియను కాలువమూలమునఁ బైకివచ్చుచున్న దని భావము. ఈచెప్ప
టచే నితనికీర్తి మిక్కిలి గొప్పదని స్పష్టమగుచున్నది.

తా. ఓ దమయంతీ ! యారాజచంద్రుని కీర్తిసమాహములు ప్రపంచ మం-
తయుఁ గల విష్ణువుజతరకుహరమును నిండెను. అందలిలోకములు దానియం.

దుః డేలెను. అనంతర మాపూరము లోపల నిండి చోటుచాలక విష్ణుమూర్తి పొక్కిలి యగుకాటువలమున బయలువెడలినది. దానినే దెల్లతామరపూ పని వ్యవహరించురు. అలం. రూపకము. అతిశయోక్తి. ఉత్పేక్ష.

వ. అనిని చిలయు ననాదరముదాముద్రితం బైనహృదయంబు తో నన్నిద్రుమాధర కీకటాధీశ్వరుం గటాక్షింప కుండిన.

టీ. అనినా=సరస్వతి ముట్లు పలుకఁగా, వినియున్, అనాదర...ముద్రితంబు—అనాదరముద్రా=తిరస్కార ముద్రచేత, ముద్రితంబు=చిహ్నితము, విసహృదయంబుతో=అయినట్టి చిత్తముతో, అన్నిద్రుమాధర=పగడముపంటి యధరోష్ఠముగల దమయంతి, కీకటాధీశ్వరున్=కీకటదేశాధిపతిని, కటాక్షింపక, ఉంకిన్=చూడకుండఁగా, అని పైపద్యముతో నన్వయము.

ఉ. వేసట లేక భీమపుథివీపతి నందనయాననాంబుజో
ల్లానమి క్తిముద్ర పదిలంబుగఁ గన్గొని యాది నాంతసం
ధ్యాసమయాధి దేవత పితామహుపట్టపుదేవి గీకటు
నానిచనం దలంచె మఱిపంచనలీమణిమంచవీధికిన్. 163

టీ. ఆ...దేవత—ఆది నాంతసంధ్యాసమయ=సాయంకాలసంధ్యకు, అధినేత=అధినేతయను, పితామహుపట్టపుదేవి=బ్రహ్మరాణియైన యాసరస్వతి, వేసట=ఆయాసములేక, భీమపుథివీపతి నందన=దమయంతియొక్క, అననా...ముద్ర—అననాంబుజ=ముఖపద్మముయొక్క, ఉల్లాస = సంకోపమందలి, విరక్తిముద్ర=అనురాగము లేకపోవుటను, పదిలంబుగ=జాగరూకతతో, కన్గొని=చూచి, లేక తెలిసికొని, కీకటున్=కీకటాధీశ్వరుని, పాసి=విడిచి, మఱి=అవతలనున్న, పంచ..వీధికిన్—పంచనలీ=అయిదుగురునలులు నధిపినిచియున్న, మణి=రత్నమయమైన, మంచవీధికిన్=ఆసనము లున్నప్రదేశమునకు, చనన్ తలంచెన్=వెడల నివ్వపడెను.

తా. సాయంకాలసంధ్య కధిదేవత యగు నాసరస్వతి యలమట చెందక దమయంతి కాకీకటాధీశ్వరునియం దనురాగంబు లేదని యెఱింగి నలుడును,

నలవేషధారులై యున్న ఇంద్రాదులును నుపవేశించినప్రదేశమునఁ జన విత్తా-
నని తలంచెను.

వ. అప్పుడు సరస్వతీదేవిని ద్వైతశంబున యాఁధుఁగ్యులు రాజసమా-
జంబువలనం బాపి భోజరాజకన్యకను నిషధరాజపంచకంబు-
నుం గదియించుటఁ బరిమళంబులు నందనోద్యానతరుషండం-
బులవలనఁ బాపి షధుపమాలికం గల్పపాదపంచకంబునుం
గదియించినచందంబు దోచె ననంతరంబ నలాకృతిఁగ-
లై నయాలోకపాలురం జూపి క్రమంబున.

164

టీ. అప్పుడు, సరస్వతీదేవి నిద్వైతశంబున = సరస్వతీయాజ్ఞాప్తస్థున, యాన-
ధుర్యులు = పల్లకి మోచువారు, భోజరాజకన్యకను = చమయంతిని, రాజసమాజం-
బువలన = ఆరాజులవలన, పాపి = తొలఁగించుకొని పోయి, నిషధరాజపంచకం-
బు = నలపంచకమును, గదియించుట = సమీపింపఁజేయుటను, సరిమంబులు =
సువాసనలు, నందనోద్యాన తరుషండంబులవలన = నందనవనమందున్న యి-
తరవృక్షసమూహములనుండి, మధుపమాలిక = తుమ్మెదలపంక్తిని, కల్పపాదప-
పంచకంబును = అయిదయిన కల్పవృక్షములను, కదియించినచందంబు = సమీపిం-
పఁజేసినట్టివృత్తి, దోచె = కనుపట్టెను. అనంతరంబు-ఆ = తరువాత, నలాకృతి-
ధరులు - నలరాజురూపమును ధరించినవారు, విసయాలోకపాలుర = అయిన
యాదిక్పాలకులను, చూపి, క్రమంబున = ఐరుసగా అని ప్రైపద్యముతో-
నన్వయము.

గీ. వాణి యిట్లను నక్కిరరవాణి కెలమి

గూఢశబ్దార్థసంశ్లేషరూఢి మెఱచు

నిర్జరాధీశ్వరులకును నీ నిషధపతికి

వర్ణనావాక్యరచన నశ్వయము గలుగ.

165

టీ. వాణి = సరస్వతి, నిర్జరాధీశ్వరులకును = ఇంద్రాదులకును, నిషధపతి-
కి = నలునకును, వర్ణనావాక్యరచన = వర్ణించుటయందలి వాక్యరచనచేత,

అన్వయము = సంబంధము, కలుగ్ = కలుగునట్లుగా, గూఢ...రూఢి-గూఢ = గుప్తములైన, శబ్దార్థ = శబ్దార్థములయొక్క, సంశ్లేష = కలయికయందు, రూఢి = నిర్ణయము, మిశ్రణ = ప్రకాశింపఁగా, అనఁగా వివిధములైన పదములు సంధివిశేషమున నొకశబ్దమునం దిమిడియుండుటయుఁ బెక్కిర్థంబు లొక్కపదమునకు వాచ్యములగుటయు ఆ శబ్దార్థశ్లేష జెల్లడియగునట్లుగా నని భావము. ఎలమి = సంతోషముతో, అక్కిరవాణికి = ఆదమయంతికి, ఇట్లు అను = ఇట్లు పలికెను.

తా. ఆసరస్వతి తనవర్ణనాచాతుర్యముచే నింద్రదాదులకును, నలరాజునకును సంబంధ మలపడునట్లు శబ్దార్థంబుల శ్లేషించుచు సంతసముతో దమయంతి కిట్లు పలికెను.

చ. అతివ! యపవ్యసాయుని ననలవ్యవిఁగోచనపంకజాతుఁ బ్రీ

ణితనిజనీర సేనుని వినిర్జితసర్వమహీభృదావళిఁ

హతమనవద్విరోధిబలు శీ నాత్మచమూచరవారణానన

స్మృతమదగంధిముద్ధమహిఃకూడుము వీని మహిన్త హేంద్రునిన్.

టీ. ఇంద్రపరమై యర్థము : అతివ = ఓదమయంతీ ! అపవ్యసాయుని = ఆ + పవి + అసాయు, అని పదవిభాగము. వజ్రాయుధమునకు ఎడఁబాటు లేని వాని, ఎప్పుడును వజ్రాయుధము చేతఁ గలవాని ననుట. అనల్ప...జాతు - అనల్ప = పెక్కియిన, విఘోచనపంకజాతుఁ = నేత్రపద్మములు కలవాఁడు, అనఁగా సహస్రాక్షుఁ డనుట, ప్రీణిత ... సేను - ప్రీణిత = సంతోషింపఁజేయఁబడిన, నిజ = స్వకీయమైన, వీరసేనుఁ = వీరసైన్యము కలవాఁడు, అనఁగా దనసైన్యమునకు సంతసము గల్గించుచున్నవాఁ డనుట. వినిర్జిత...వళిఁ - వినిర్జిత = జయింపఁబడిన, సర్వ = సమస్తమైన, మహీభృదావళిఁ = పర్వత సమూహము గలవాఁడు, హత...బలుఁ - హత = కొట్టఁబడిన, మదవత్ = గర్వించిన, విరోధి = శత్రువయిన, బలుఁ = బలాసురుఁడు గలవాఁడు - అనఁగా బలాసురునిఁ జంపినవాఁ డని భావము. ఆత్మ...మహిఁ - ఆత్మ = తనయొక్క, చమూ = సేవయందు, చర = సంచరించుచున్న, వారణానన = విఘ్నేశ్వరు ముఖముఁగండి,

స్మృత=ప్రవించుచున్న, మద=మదముయొక్క, గంధి=వాసన గల, యుద్ధమహి=యుద్ధభూమిగల, వీని=ఈ, మహి=భూమికి దిగివచ్చిన, మహేంద్రుని=దేవేంద్రుని, చూడుము.

తా. వజ్రము నెప్పుడును ధరించువాడును, సహస్రలోచనములు గలవాడును, తనసైన్యమును సంతసింపజేయుచున్నవాడును, బర్హతములజయించినవాడును, విరోధియైనబలాసురుని జంపినవాడును, తనసైన్యమందుఁ దిరుగుచున్న గజముఖునిమదగంధముచే వానితలపైన యుద్ధభూమి గలవాడును, భూమికి దిగివచ్చినవాడు నగు దేవేంద్రునిఁ జూడుమా?

టీ. నలపరమైన యర్థము. అతివ=ఓదమయంతీ! అపవృషాయుని=తొలగిన అపాయముగలవాడును, అనల్ప...జాతు=అనల్ప=పెద్దవగు, విరోచనపంకజాతు=నేత్రపద్మములు గలవాడును, వ్రీణిత నిజవీరసేను=సంతుష్టునిగాఁ జేసినతండ్రి యగు వీరసేనుడు గలవాడును, విశ్లేత...విశ్లేత=జయింపబడిన, సర్వ మహీభృదావళి=సమస్త రాజబృందము గలవాడును, హత...బలు=హత=చంపిన, మదవత్=మదించిన, విశోభబలు=శత్రుసైన్యము గలవాడును, ఆత్మ...మహి=ఆత్మ=తనయొక్క, సమాచర=సేన యందు సంచరించుచున్న, వారణ=ఏనుగులయొక్క, ఆనన=ముఖములనుండి, స్మృత=ప్రవించుచున్న, మదగంధి=మదపరిమళము గల, యుద్ధమహి=యుద్ధభూమిగలవాడును, అనగా నితనికి మదగజబల మెక్కుడుగాఁ గల దని భావము. వీని=ఈ, మహి=భూమియందు, మహేంద్రుని=ఇంద్రతుల్యుడయిన నలుని, చూడుము.

తా. ఓదమయంతీ! నిరపాయుడును, విశాలమైన నేత్రములు గలవాడును, దన జనకుడగు వీరసేనుని సంతసింపజేయుచున్నవాడును, సమస్తరాజులను జయించినవాడును, శత్రుసైన్యములఁ గూల్చుచున్నవాడును, సధిక మయిన గజబలము గలవాడును భూమియందు దేవేంద్రతుల్యుడైనవాడునగు నలునిఁ జూడుము.

సీ. భాస్వరరూపవంశపునుఁ డుద్గతిమంతుఁ

డధికప్రతాపసమన్వితుండు
 హేతినంగూతప్రభూతభూతియుతుండు
 శుచిధనంజయుండు విరూపాక్షశాలి
 నానామహాసమీప్తధ్వజపదీపుండు
 సంతతంబు విబుధసంతతికి ముఖము
 లాలితబాలప్రసాదతామకరుండు
 తనకుశాత్రవసముత్కరము త్రూము
 తే. తామరసపత్రనేత్ర యూరతిం డచలుండు
 లావు గలవాండు యోగ పార్లకులలోన
 బహుతర స్నేహించి మహాబలసహాయ
 సంపదద్దాముఁ డెలమి వీక్షింపు మితని.

167

టీ. అగ్నిపర మగునర్థము: తామరసపత్రనేత్ర=పద్మదళములవంటి నేత్రములు గల దమయంత్రీ! భాస్వరరూప సంపన్నుండు = దేదీప్యమాన మయిన రూపసంపదగలవాండు, ఉద్ధృతిమంతుండు=ఉద్ధృగమనముగలవాండు. అనగా సంతతంబు నితఃమంటు బుష్పరంజునకెగయుట స్వభావసిద్ధము. అధికప్రతాప సమన్వితుండు=మిక్కిలి గొప్పదగు మష్టస్వర్యము గలవాండు, హేతి...యుతుండు-హేతి=జ్వాలలవలన, సంభూత=పుట్టిన, ప్రభూత = అధిక మయిన, భూతి=భస్మముతో, యుతుండు=కూడియున్నవాండు. అనగా దనజ్వాలలచే బాధింపబడికారములగు సమస్తవస్తువులను దహించి యధికమగు భస్మముగలవాడగుచున్నాడనట, శుచి = పవిత్రతగలవాండు, ధనంజయుండు=ధనంజయుఁడనుపేరుగలవాండు, విరూపాక్షశాలి=మిక్కిలి యదటుచే నొప్పువాండు, నానా...ప్రదీపుండు-నానా=పలువిధంబులయిన, మహత్ = గొప్పమయిన, సమీత్ = కాష్ఠములయొక్క, మధ్య=నడుమ, ప్రదీపుండు=ప్రకాశించుచున్నవాండు, అనగా గొప్పదారువులను దహించుచు బ్రకాశించువాండు, విబుధసంతతికే = దేవతాసమూహమునకు, సంతతము=ఎల్లప్పుడును, ముఖము=నోరగు

చున్నవాడు—అనగా యజ్ఞాదులందుఁ దనయందు హోమముచేయఁబడినవాని
స్పృహ దేవతలకిచ్చుచు వారికి ముఖమువంటివాడగుచున్నాడని భావము. 'అగ్ని
ముఖావై దేవా' అనగా దేవతలన్నియే ముఖముగాఁగలవారు అని వేదప్రమా
ణము, లాలిత...కరుండు-లాలిత = మనోహరమైన, బాల = లేతయైన, ప్ర
వాళ = చిగుళ్లవంటి, కర = కిరణములుగలవాడు, తసకుక్, తృణము, శాత్రవస
ముత్కరము = శత్రుసమూహము. అనగా తృణము నవలీల భస్మముచేయఁగల
వాడని భావము. ఇతండు = ఈవర్ణింపఁబడినవాడు, అనబుండు = అగ్నిహో
త్రుండు, లోకపాలకులలోనక = దిక్పాలురలో, లావుగలవాడు = సామర్థ్యము
కలవాడు, బహుతరన్నేహరుచి = విస్తారమగు తైలముచేఁగల్గిన కాంతివిశే
షము గలవాడు, మహాబల...ఉద్దాముండు-మహాబల = వాయువుయొక్క, సహ
యసంపత్ = సహాయసమృద్ధిచే, ఉద్దాముండు = అడ్డులేనివాడు, అనగా వాయు
ప్రేరేపితమైనయగ్నిని నెప్పరును కాంతింపఁజేయ లేరని భావము. ఇతనిక = ఈ
యగ్నిహోత్రుని, వీక్షింపుము = చూడుము.

తా. స్పష్టము.

నలపరమైనయర్థము. భాస్వర...సంపన్నుండు—భా = దీప్తితోను, స్వర =
మధురమైనకంఠస్వరముతోను, రూప = సౌందర్యముతోను, సంపన్నుండు = కూడి
యున్నవాడు, ఉద్గతిమంతుండు = అభ్యుపయముకలవాడు, అధికప్రతాప సమ
న్వితండు = గొప్పతనముతో జన్మించువాడు, హేతి...యుతుండు. హేతి = ఆ
యుధమువలన, సంభూత = పుట్టిన, ప్రభూతభూత = అధికైశ్వర్యముతో, యు
తుండు = కూడియున్నవాడు, అనగా నాయుధంబున శత్రురాజులం జంపి వి
స్తారమగునైశ్వర్యమును సంపాదించుచున్నవాడని భావము. శుచిధనంజ
యుండు-శుచి = స్వధర్మముచేతనే, ధనంజయుండు = ధనము నార్జించినవాడు.
అనగా నబుండు తనతాత్రధర్మముచేతనే ధనమార్జించెనని భావము. విస్ఫుర్తి
శాలి = జ్ఞాపకశక్తిచే నొప్పవవాడు, నానా...ప్రదీప్తుండు—నానా = అనేక
ములయిన, మహాసమిత్ = గొప్పయుద్ధములయొక్క, మధ్య = నడుమను, ప్రదీ
ప్తుండు = ప్రకాశించువాడు, సతతంబు, విబుధసంతతికి = పండితసమూహ

మునకు, ముఖమువంటివాడు. అనఁగా బండితులలో నగ్రగణ్యుడని భావము, లాలిత...కరుండు=ఘనోహరమైన లేతచిగుళ్లవలె నెఱ్ఱనిచేతులుకలవాడు, లేక కుక్=ఆనలునకు, శాత్రవసముత్కరము=శత్రుసమూహము, తృణసమానము = అనఁగ శత్రువు లితనికి దృణమువలె సులభముగా నున్నానిపడగినవారని భావము. ఈతండు - ఆ - నలుడు, అని పదవిభాగము; ఈతండ = ఇతడే నలుండు, లోకపాలకులలోనకొ = దిక్పాలకులలో, లావు = బలము, కలవాడు, బహుతర.. ఉద్దాముడు, బహుతర = మిక్కిలిగొప్పవగు, స్నేహారుచి= మైత్రీప్రకాశముగల, అనఁగా సధిక స్నేహముగల యని భావము. ఈచెప్పటచే నితని స్నేహితులు నిష్కపటులని తెల్లమగుచున్నది. మహాబల= గొప్పబలవంతులయొక్క, సహాయసంపత్=సహాయసమృద్ధిచే, ఉద్దాముడు=అడ్డులేనివాడు. అనఁగా నిష్కపటులగు బలవంతుల తోడ్పాటుండుటచే నితఁడడ్డులేకుండఁ బ్రవర్తించుచున్నాడని భావము, లేక, బహుతర...ఉద్దాముడు—బహుతర=మిక్కిలిగొప్పవగు, స్నేహ=స్నేహము, రుచి=ఇచ్చు అనఁగా జయేచ్ఛయని భావము. మహాబల=గొప్పబలము వీనియొక్క, సహాయసంపత్= సహాయసమృద్ధిచే, ఉద్దాముడు=అడ్డులేనివాడు. అనఁగా స్నేహాతిశయము జయేచ్ఛ, గొప్పబలమునుండుటచే నందఱను వశపఱుచుకొని నిరర్థకుండై ప్రవర్తించుచున్నాడని భావము. ఎలమిక్=సంలోపముతో, ఇతనిక్=ఈనలుని, వీక్షింపుము=చూడుము.

తే. పరభయంకరపటుగదాశ్రవహరణుండు
దండనిపుణుండు సమవర్తి శధర్మరాజు
మిత్రనందనుఁ డంభోజశీత్ర ! చూడు
మితని దక్షిణనాయకు శనింపు మీఱ.

168

టీ. అంభోజశీత్ర ! ఇతఁడు, పర...ప్రహరణుండు - పర = ఇతరులకు, భయంకర=భయముకల్గించు, పటు=సమర్థమైన, గద=రోగములను, ఆప్రహరణుండు=అంతటను బ్రయోగించువాడు. అనఁగా నితఁడు పెరివారిపై

భయంకరములగు రోగములను బ్రయోగించుచు బాధించునని భావము. దండని పుణుండు=దండమనేడి తన యాయుధమందు మిక్కిలి సేర్పరి, సమవర్తి=అం దఱయందు సమముగాఁ బ్రవర్తించువాఁడు, ధర్మరాజు, మిత్రనందనుఁడు=నూ ర్యుని కుమారుఁడు, ఇతనికొ=ఈ, దక్షిణనాయకుఁ=దక్షిణదిక్కున కధిపతి యగుయముని, ఇంపు=అనురాగము, మీఁకొ=చూడుము. నలపరమైన యర్థము: పర...ప్రహరణుండు—శత్రువులందు భయంకరమైన గదయచునాయుధమును బ్రయోగించువాఁడు, దండనిపుణుండు=ప్రజలను శాసించుటయందు సేర్పరిగల వాఁడు, సమవర్తి=అం దఱయందు సమానముగాఁ బ్రవర్తించువాఁడు, ధర్మరా జు=బ్రహ్మచర్యాదిరూపముగు ధర్మమునందు సమర్థుఁడు, మిత్రనందనుఁడు = మిత్రులను సంతసింపఁజేయువాఁడు, ఇతనికొ=ఈ, దక్షిణనాయకుఁ, దక్షిణ నాయకుఁడనఁగాఁ బెక్కండ్రుభార్యలున్నప్పు డంపఱయందును సమానము రాగంబున పర్తించువాఁడు. అట్టివలెని, ఇంపు, మీఁకొ = అనురాగ మొప్పునట్లు, చూడుము.

తా. స్పష్టము.

క. ధవళాక్షి! చూడు మీతని

భువనాధీశ్వరు సచారభూరిగభీర

త్వవిశేషనిధి నదీనుని

[బవిమలతరవారి నధిక బలసత్త్వాధ్యున్.

169

టీ. ధవళాక్షి=తెల్లని సేత్రిములు గల సమయంతీ! భువనాధీశ్వరుఁ=జల ముల కధిపతియైనట్టియు, అని “ జీవనం భువనం వనం ” అని యమరకొశము, అపార...నిధి—అపార=హద్దులేనివాఁడును, భూరి=గొప్పదయిన, గభీరత్వ విశేష=గాంభీర్యగుణాతిశయమునకు, నిధి=స్థాన మైనవాఁడును, నదీనుని= నదులకధిపతియైనవాఁడును, ప్రవిమలతరవారి=మిక్కిలినిర్మలమగుజలము గల వాఁడును, అధికబలసత్త్వాధ్యుఁ=అధికబల=గొప్పబలముగల, సత్త్వ=జలజంతువు లచే, ఆధ్యుఁ=నిండినవాఁడును, అగు, ఈతనికొ=ఈవరుణదేవుని, చూడుము.

నలపరమైనయర్థము. ధవళాక్షి! భువనాధీశ్వరుఁ = లోకమున శధిపతియు,
అపార...నిధిఁ - అపార = విస్తారమైన, భూరి = బంగారము, గభీరత్వవిశేష =
గాంభీర్యగుణము, నిధి = నిధులును గలవాఁడు, ఇప్పుడు, “ అదీనుని ” అని పద
విభాగము, అదీనుఁ = దైన్యమును లేనివానిని, ప్రవిమలతరవారి - ప్రవిమల =
స్వచ్ఛమైన, అనఁగా ధగధగలాడుచున్న, తరవారిఁ = కత్తి గల్లినట్టియు, అధి
కబలసత్త్వాధ్యు - అధిక = గొప్పదగు, బల = దేహబలసామర్థ్యముచేతను, సత్త్వ =
ప్రయత్నముచేతను, అధ్యుఁ = నిండినవాఁడును, నగు. ఈతనిఁ = ఈనలరాజును,
చూడుము. అనఁగా సధికమగుదేహబలమును, యుద్ధాదులం దధికమగు ప్రయ
త్నమును గల్గి పోర్తించునలరాజును వరింపు మని భావము.

వ. అని యాఖండలు గుఱించియు నగ్ని నుద్దేశించియు నంతకు
లక్షించియు నంబుపతింగూర్చియుఁ ద్రిభువనార్చితచరణార
వింద యగునరవిందభవుదేవి తదీయమాయారూపంబులకు
ననురూపంబుగాఁ బ్రత్యేకంబ యుధయార్థనచనసమర్థంబు
లగువర్ణనావాక్యంబులం బ్రబోధించిన విదర్భధాత్రీపతిపుత్త్రి
నేత్రత్రోత్రంబులూ జూచియు వినియు నితం డిలండని నిర్ణ
యింపనేరక పొందని బు డోలాంధోళనంబు నొంద విధిపజ్జను
నిషేధంబుత్రోరనుం బోవనితలంపున నిలింపనిషధరాజులను
నలువుర విస్తమస్తేరంబు లగువిలోకనంబుల ననలోకించునది
క్రమంబున భారతనిర్దేశంబున నై సర్గకవీలాసభాసమానుం
డును నసమానరూపరేఖావిడంబిత శంబరారాతియు నగు
నిషధభూపతిం జూచె నప్పుడు.

170

టీ. అని, అఖండలుఁ గుఱించియు = ఇంద్రునిగూర్చియు, అగ్నిఁ, ఉద్దే
శించియు, అంతకుఁ, లక్షించియు, అంబుపతింగూర్చియు = పరుణునిగూర్చి
యు, త్రిభువన...వింద - త్రిభువన = మూడులోకములనారిచేతను, అర్చిత =
పూజింపబడుచున్న, చరణారవింద = పాదపద్మములు గలది, అగు నరవిందభవు

దేవి=అయిన సరస్వతీదేవి, తప్తీయమామూపంబులకుఁ = అయింద్రాదుల
 మాయాకారములకు, అనుమాపంబుగాఁ=తగునట్లుగా, ప్రత్యేకంబు=వేర్వేరు
 గానే, ఉభయార్థవచనసమర్థంబులు=రెండర్థములు గలవచనములచే సమర్థము
 లయినవి, అగుచర్లనావాక్యంబులఁ=అయిన ఇల్లించుచున్న వాక్యములచేత,
 ప్రబోధించినఁ=తెలుపఁగా, విదర్భధాత్రీపతిపుత్రి = దమయంతి, నేత్రశ్రో
 త్రంబులఁ=కన్నులచేతను, చెవులచేతను, చూచియుఁ=ఇంద్రాదులరూపము
 లఁగనుఁగొనియు, వినియుఁ=వారిగుణవర్ణన మాలించియు, ఇతండు ఇతండు
 అని=ఇతఁడే నలుఁ డని, నిర్ణయింపఁగ నేరక=నిశ్చయింపలేక, డెంచంబు=దమ
 యంతిమనస్సు, డోలాందోళనంబుఁ=ఉయ్యెలవలెఁ జొంచల్యమును, ఒం
 దఁ=పొందఁగా, అనఁగా నలరూపధారు లయినయింద్రాదులను జూచి వా
 రిలో నెఁడు నలుండో నిశ్చయింపలేక దమయంతిచిత్తము మిక్కిలి చలించి
 పోయెనని భావము. విధిపజ్ఞుఁ=సరస్వతీ నియోగముచేఁపున వారిలో నొకని
 వలించుటకుఁగాని, నిషేధంబుత్రోవను=వల దని నిషేధించుటకుఁగాని, పోవని
 తలంపునఁ=వెళ్లఁగోర్కిచే, అనఁగా దమయంతి సరస్వతి చెప్పినచోఁపునఁ
 జేయుటకుఁగాని, వలదని నిషేధించుటకుఁగాని సమర్థురాలు కాలేదనిభావము.
 నిలిపనిషధరాజులను = దేవత లను నలరాజును, నలుపురఁ, విస్తయస్తేరం
 బులు = ఆశ్చర్యమువలన వికల్పింపబడి, అగు విలోకనంబులఁ = అయినట్టి
 చూపులచేత, అఱికించునది = చూచుచుండిన దమయంతి, క్రమంబునఁ,
 భారతీదేవి స్థితంబునఁ = సరస్వతి నియోగముచేత, నైసర్గిక ... మానుం
 డును—నై సర్గికస్వభావసిద్ధ మైన, విలాస=కాంతులచే, భాసమానుండును =
 ప్రకాశించువాడును, అనమాన...రాతియుఁ—అనమాన=సాటిలేని, రూపరే
 ఖా=సౌందర్యసంపదచే, విడంబిత=అనుకరించుచున్న, శంబరారాతియుఁ=
 మనస్సుఁడు గలవాడును, అగునిషధభూపతిఁ=అయినలరాజును, చూచెఁ,
 అప్పుడు.

క. శారద మధురాలాపవి

శారద యింద్రాగ్నిశక్తుననలిలేకనుతి

ద్వారమున నిషధపతిఁ గై

వారం బిసరింపఁ దొడఁగె నాచాప్రాధిన్.

171

టీ. మధురాలాపవిశారద = మధురవాక్యములు పలుకుటందు నేర్పుగల, శారద = సరస్వతి, ఇంద్ర... ద్వారమునఁ = ఇంద్రాగ్నియమఁకరుణల నుతిండు నట్లుగా, నిషధపతిఁ = నలరాజును, వాచాప్రాధిన్ = వాక్చాతుర్యముచే, కై వారంబు = స్తోత్రము, బిసరింపఁ తొడఁగెన్ = చేయ నారంభించెను.

తా. మధురాలాపములు పలుకుటయందు చాతుర్యముగల సరస్వతి, యింద్రాదులకుఁ గూడ సర్థము సంపాదించునట్లు నలరాజును వాక్చాతుర్యముచే స్తోత్రముచేయ నారంభించెను.

తే. నలిననేత్ర! ప్రత్యర్థిదానవశతాహి

తాత చేష్టాగర్హితః నంసి చూడ

నితఁడు జీమూతవాహనుఁ డింత నిక్క

మింపు పొంపిరివ్రావ నీక్షింపు మితని.

172

టీ. నలిననేత్ర = పద్మములవంటి నేత్రములుగల చమయంతి! ప్రత్యర్థి... గర్హితః — ప్రత్యర్థి = ప్రతియాచకుని గూర్చియు, దానవశతా = దానపరాధినత్వముచే, అనఁగా దానగుణముచే యాచకులకు పశుండగుచున్నవాఁడని భావము. ఆహిత = చేయఁబడిన, చేష్టా = యాచకుల కనుకూలమగువ్యాపారమందలి, గర్హితః = గొప్పతనముచే, అరసిచూడఁ = అలోచింపఁగా, ఇతఁడు = ఈమహారాజు, జీమూతవాహనుఁడు = జీమూతవాహనుఁ డనురాజునకు సాటి వచ్చువాఁడు, అనఁగా నీరాజు దానగుణముచే జీమూతవాహనున కెవచ్చు నని భావము. ఇంత నిక్కము = ఇది సత్యము, ఇంపు = ఆనందము, పొంపిరివోవఁ = అతిశయించునట్లుగా, ఇతనిన్, వీక్షింపుము = చూడుము. ఇంద్రపరమైన యర్థము. నలిననేత్ర! ప్రత్యర్థి... గర్హితః - ప్రత్యర్థి = శత్రువులయిన, దానవశతా = నూలుల సంఖ్యగల రాక్షసులకు, ఆహిత = ప్రతికూలమయిన, చేష్టా = వ్యాపారముచే, గర్హితః = శ్రేష్ఠత్వమును, అరసి చూడఁ, ఇతఁడు = ఈమహారాజు, జీమూత

వాహనుడు = మేఘములు వాహనములుగాఁ గలవాఁడు అనఁగా నింద్రుఁడే యనుట. ఇట్టి యింద్రునిఁ జూడుము. జీమాతవాహనుఁ డనునొక విద్యాధరవా యనుఁడు పామునరక్షించుటకై తనప్రాణముల నిచ్చినమహాదాత. (కథాసరి త్సాగరము. 12-లం. 23-త.)

తా. ఓపమయంతీ ! స్రతియానకునికిని దానగుణముచే వెశుం డై యా యాచకుల కనుకూలవ్యాపారము చేయుచున్న యీరాజు జీమాతవాహనునితో సమానుఁడు. ఆనంద మతిశయించునట్లు లీతనిఁ జూడుము.

వ. మఱియు నిలెండు హుతవహుండునుంబోలె బహువిగాఢ మఘవదధ్యరాజ్యాభిషేక వికస్వర తేజోవిరాజితుం డీశాన మూర్తి భేదంబును దండధరుండునుం బోలెఁ బరప్రాణో త్కాంతిదాన సమర్థశక్తిసంపన్నుండును సంజ్ఞానందకరుం డును వరుణుండునుంబోలెఁ బ్రతికూలవాతి ప్రచారచటుల వాహినీ సహస్ర సంసేవితుండును బ్రచేతసుండు నితనిం గనుంగొను మిప్పుడు పంచకంబునందు నీకుం గన్నిచ్చకు వచ్చునతని నరియింపు మని పలికి పలుకుందొయ్యలి యూర కుండె నప్పుడు మాయానిషధరాజకాయచ్చాయాంతర్వర్తు లగు విబుధచక్రవర్తుల నలువుర నతిక్రమించి పంచమకోటి యగు నలునియందుఁ బురాకృతపరిచాక వాసనావశంబుననో పరమపాతివ్రత్యగుణగౌరవంబుననో జాత్యంతరసంగతి గ్రహణంబుననో యుక్కురంగలోచనచూపు నెలవుకొనియె వెంసియు.

173

టీ. మఱియున్, ఇతండు = ఈరాజు, హుతవహుండునుంబోలెన్ = అగ్ని హోత్రుఁడవలె, బహు...రాజితుండు-బహు = మిక్కిలి, విగాఢ = సేవింపబడిన, మఘవత్ = భేదేంద్రునియొక్క, అధ్వ = మార్గముగల, అనఁగా దేవేంద్రుం డొన రించుచున్న పాలసపద్ధతిగల, రాజ్యాభిషేక = దొరతనమందలి అభిషేకమువలనఁ

గలిగిన, వీకస్వర=ప్రకాశించుచున్న, తేజః=తేజస్సుచే, విరాజితుండు=ప్రకాశించుచున్నవాడు, ఈశానమూర్తిభేదంబును-ఈశాన=ఈశానుఁ డనెడిలోకపాలకునియొక్క, మూర్తిభేదంబును=అపరస్వరూపుఁడును, అనఁగా రాజు లోకపాలరయంశమునలనజనించు నన్నప్రఖ్యాతికలవాడు. అందులకుఁ బ్రమాణము, శ్లో॥ “అష్టభిర్లోకపాలానాం మాత్రాభిర్నిర్నిమితోన్మప” అని చెప్పఁబడియున్నది. అగ్నిపక్షమందు, బహు...విరాజితుండు-బహు=పెక్కుసారులు, విగాఢ=ప్రవేశించిన, మఘవత్=ఇంద్రుఁడుగఁ గ-ఇంద్రున కుద్దేశింపఁబడినట్టియనుట, అధ్వర=యజ్ఞములందు, ఆజ్యాభిషేక=ఘృతప్రవాహముచే, వికస్వర=ప్రకాశించుచున్న, తేజః=కాంతిచే, విరాజితుండును=ప్రకాశించుచున్నవాఁడును, ఈశానమూర్తిభేదంబును=శంకరుని యుష్టమూర్తులలో నొకటియును, దండధరుండునుబోలెకొ=యమునివలె, పర...సంపన్నుండును, పర=శత్రువులకు, ప్రాణోత్కాంతి=మరణమును, దాన=ఇచ్చుటయుందు, సమర్థ=తగియున్న, శక్తి=శక్తిచే, సంపన్నుండు=కూడుకొని యున్నవాఁడును, సంజ్ఞానంపకరుండును—సంజ్ఞ=చక్కఁగాఁ దెలిసినవారికి, అచఁగాఁ బండితులకనుట-శేకతనపేరిచేతనే, అనంపకరుండు=అనంపముకలిగించువాఁడును; యమపక్షమందు-పర...సంపన్నుండును-ఇతరుల ప్రాణముల నపహరింపఁజాలిన శక్తిచే నొప్పుచున్నవాఁడును, సంజ్ఞానంపకరుండును=తల్లియైన సంజ్ఞాదేవి కానంచును గల్గించువాఁడు నని యర్థము. పరుణండునుం బోలెకొ = పరుణదేవునివలె, ప్రతి...నేవీతుండును-ప్రతికూలవాత = ఎదురుగాలియొక్క, ప్రచార = ప్రసరణముగల, చటుల = వేగముగల, వాహినీ = నేనలయొక్క, సహస్ర = వేయింటిచే, సంనేవీతుండును=నేవింపఁబడు చున్నవాఁడును, అనఁగా నీనలుఁడు శత్రువుల సంహరింపఁజాలిన నేనలు కలవాడు, ప్రచేతసుండును = గొప్పమనస్కుగలవాఁడును; పరుణపక్షమందు—ప్రతికూల...నేవీతుండును - ప్రతికూల=తీరములనుగూర్చి, వాత=గాలియొక్క, ప్రచార = త్రోవుడుగల, చటుల=వేగముగల, వాహినీసహస్ర=వేయినదులచేత, సంనేవీతుండును=నేవింపఁబడుచున్నవాఁడును, ప్రచేతసుండు=ప్రచేతసుఁ డను పేరు గలవాఁడును. అనఁ

గాఁ బ్రతితీరమును గాలిచేఁ ద్రోపువడి ప్రవహించు నదీసమూహముచే నేవింపఁబడుచున్నాఁ డనుట. అగు, ఇతనికొ = ఈరాజును, కనుంగొనుము. ఇష్టరుష పంచకంబునందుకొ = ఈ యైదుగురయందును, నీకుకొ, కన్నెచ్చికు వచ్చునతని=కంటికి వచ్చినవానిని, వరియింపుము, అని పలికి, పలుకుందోయ్యలి = సరస్వతి, ఊరకుండె, అప్పుడు, మాయానిష...ర్వర్తులు - మాయానిషధరాజ = మాయా నలునియొక్క, కాయచ్చాయా = శరీరకాంతిలో, అంతర్వర్తులు = సర్తించుచున్నవారు, అగు విబుధ చక్రవర్తులకొ = అయినట్టి యింద్రదాదులను, నలువురకొ, అతిక్రమించి = దాటి, పంచమకోటి = అయినపవక్షమందున్న వాఁడు, అగు నలునియందుకొ, పురాక్య...వశంబుననో - పురాక్యత సుక్యత = పూర్వజన్మపుణ్యముయొక్క, పరిపాక = పంటయొక్క, వాసనా = సంస్కార మునకు, నశంబునకొ = అధీన మగుటచేతనో, పరమ...గౌరవంబునకొ + ఓ - పరమ = గొప్ప, పాతివ్రత్యగుణ = పాతివ్రత్య మనెడిగుణముయొక్క, గౌరవం బుననో = అతిశయముచేతనో, జాత్యంతర సంగతి గ్రహణంబుననో = జన్మాంతర పు(తమయిద్దఱ)సంపర్కమును గ్రహించుటచేతనో, అమృతరంగలోచన మాపు = ఆదమయంతిచూపు, నెలవుకొనియొకొ = నిరపడియేను, వెండియున్.

క. ద్వాపర మపుడు విదర్భా

క్షౌపాలతనూజమనను కలగించెఁ గలి

ద్వాపరములు నలదమయం

తీపరిణయమునకు సమ్యక్తింపనివె కదా?

174

టీ. అపుడు = ఆ స్వయంవరసమయమందు, ద్వాపరము = సందేహము, విదర్భక్షౌపాలతనూజ మనసుకొ = ఆదమయంతి చిత్తమును, కలగించెకొ = బాధించెను, కలి ద్వాపరములు = కలిపురుషాడును సందేహమును, నలదమయంతి పరిణయమునకుకొ = నలదమయంతుల వివాహమునకు, సమ్యక్తింపనివె కదా? = ఇవ్వనడనివె కదా? ఇచ్చట, కలిద్వాపరములు = కలియుగ ద్వాపరయుగము లనియు నర్థము వచ్చుచున్నది. ఆయర్థమునందు నలదమయంతులు కలియుగ ద్వాపరంబులలో లేనివారు కావున వారిపెండ్లి నవి యంగీకరింపలేదని భావము.

తా. ఆస్వయంవరసమయమందు సందేహము దమయంతిచిత్తమును బాధించెను. కలిముంఁగ నలుని బాధించెడిని. కలిపురుషుడును సందేహమును, నలదమయంతుల పరిణయమును నిష్ప్రజనివే కదా?

చ. స్ఫుగదవలేపతే నీషధభూవతు లేవురు కారణంబుగాఁ

బరువడినొయ్యనొయ్యయుగరీపత్నరిమోహయమాణబాణుడై

మరుఁడువివర్భరాజసుతమానసముం గలఁగింపఁబూనుచున్

శరములసంఖ్యకున్ ఫలము నీ సమృద్ధిగాంచి నటింపకుండునే.

టీ. మరుఁడు, స్ఫురదవలేపతే = ఉద్రేకించినగర్వము గలవాఁ డగుటచే, నీషధభూవతులు = నలరాజులు, ఏవురు కారణంబు గాన్ = ఆ యొదుగు రను బురస్కరించుకొని, లేక యాయొదుగురను పేతువుగాఁ జేసికొని, పరుషిణ్ = క్రమముగా, ఒయ్యిన్, ఒయ్యిన్ = మెల్లమెల్లగా, యుగ... బాణుడై = యుగ పతే = ఒక్కమాత్రే, పరిమోహయ మాణ = మోహము కల్గించుచున్న, బాణుడై = బాణములు కలవాడై, వివర్భరాజసుతమానసమున్ = దమయంతిచిత్తంబును, కలఁగింపఁ = చలింపఁ జేయుటను, పూనుచున్ = సమకట్టుచు, శరముల సంఖ్యకున్ = బాణసంఖ్యకు, ఫలమున్ = సాఫల్యమును, సమృద్ధిన్ = ప్రియముచే, కాంచి = పొంది, నటింపకుండు నే = నటించరా? అనఁగాఁ దనబాణముల సంఖ్యకు సాఫల్యమును బొందక మానఁ డని భావము. ప్రత్యేకముగా నైదుగురయందును దమయంతి కనురాగము గలుగుటకు నైదుగురను బ్రత్యేకముగాఁ బురస్కరించుకొని యొక్కొక బాణము దమయంతిపయిఁ బ్రయోగించుటచే నామెకు నలత్వబుద్ధిచే నైదుగురయందును వేఱువేఱు ననురాగ మొక్కమాఱుదయించెను గాన తనబాణసంఖ్యకుఁ దగినఫలము మరునకు లభించెనని భావము. మఱియు నామె కయిదుగురయందు నొక్కమాఱు సమమగు ననురాగ మునయించినది కనుకనె వారిలో నెవ్వరిని పరింపలేక సందిగమానస యయ్యె. నలేతరుల యుం దనురాగ ముదయించుటచే నా పాతివ్రత్యము భగ్నమయిన దని చెప్పరాదు. నలత్వబుద్ధిచేతనే యాయనురాగ ముదయించినది కాన నట్టిభోషంబున కవికాళము లేదు.

తా. స్పష్టము.

చ. వెలయఁగఁ బంచనైషధినిభేదము నేర్పఱుపంగ లేక యా
కులత వహించి యిట్టితఱిఁగ గూరిమినెచ్చెలియొద్ద నుండినం
దెలియఁగఁజూపి చెప్పనకదేయని డెందమునం దలంచె నిం
పలర నరాళకేశి యమరాలయ హేమమరాళపుంగవున్.

టీ. అరాళకేశి=అక్షములైన కేశములు గల దమయంతి, వెలయఁగఁ=బా
గుగా, పంచనైషధి=అయ్యెదుగుర నలులయొక్క, విభేదము, ఏర్పఱుపంగ
లేక=చేయలేక, అనఁగా సమానాకారములతోఁ బొల్పుచున్నయాయెదుగుర
లో వీఁడు సత్యనలుం డనెడివిభింగము చేయలేక, అని భావము. అకులతఁ
వహించి=తోట్రుపడి, ఇట్టితఱిఁగ=ఇట్టిసమయమందు, కూరిమినెచ్చెలి=ఆప్త
స్నేహితుఁడగువాంస, ఒద్దఁ, ఉండినఁ, తెలియఁగఁ=స్పష్టమగునట్లుగా,
చూపి, చెప్పనకదే=వీడే నలుండని తెలియఁజెప్పనుగదా, అని, డెందమునఁ=
మనమందు, ఇంపు అలరఁ=ప్రేమ యొప్పునట్లుగా, అమరా...పుంగవుఁ=
సత్యలోకవాని యైన బంగారపుహంసశ్రేష్ఠమును, తలంచె=స్మరించుకొనెను.

తా. ఆదమయంతి యాయెదుగురలోను నలుం డెవ్వండ్తో తెలిసికోలేక
యిట్టి సమయమునందుఁ బూర్వము తనకు నలునిగుణములు వర్ణించి చెప్పిన
హంసరాజును సమీపముననున్న నానలునిఁ దెలిసికొని నాకుఁ జెప్పునుగదా యని
యాహంసంబును దలంచుకొనెను.

వ. శంకాలతావితానం బనేకనలావలంబి యగుచుం బ్రబ్ధివం
గడునిబ్బరం బగువిభ్రమంబున నావిదర్భసుభ్రూలలామం
బు నెమ్మనంబున నిట్లని వితిర్కించు. 177

టీ. శంకాలతా వితానంబు=శంక లనెడి తీఁగలప్రాకులు, అనేకనలావ
లంబి = అనేకనలరాజుల నాశ్రయించినది; లతాపక్షమున-అనేకములగుత్సణ
ముల నాశ్రయించినది. అగుచుఁ ప్రబ్ధివఁ=పెద్దిల్లఁగా, కడుఁ, నిబ్బరంబు=

వృక్షము, అసృజమంబునఁ = అయిష్టించిచే, ఆవివర్భసుభూలలామంబు =
ఆదమయంతి, నెచ్చునంబునఁ, ఇట్లు, అ, విక్రియించె = సంజేహించె.

సీ. ద్వివిధచంద్రమతిప్రసీదయో కా కతి

స్వచ్ఛపదార్థోపసర్పణంబౌ
యంగుళీముఖపీడితాక్షివిక్రియ యొక్కొ
మకరాంకుశాంబరీమహిమ యొక్కొ
విరహకాలోద్భాంతిరవిభవానుపృత్తియౌ
రూపింప నలువిశ్వరూపమొక్కొ
గణుతింప వేల్పులరకపటనాటక మొక్కొ
భారతీపరిహాసరథంగి యొక్కొ

తే. కాక యాయేవురందు నొక్కరుఁడు నలుఁడొ
మారుఁ డొక్కఁడొ యొకఁడు పురహారపుంహా
వరుస నున్న యీ చక్కనిరవా రినువురు
దేవతా వైద్యయుగ్ంబౌ తేలియరాదు.

178

టీ. ద్వివిధ...ప్రతీతియొ-ద్వివిధ=రెండు తెలుగులైన, చంద్రమతి = చంద్రులనెడి బుద్ధియొక్క, ప్రతీతియొ=తోచుటయో, అనఁగా నొకనలునియందనేకనలబుద్ధి యొకచంద్రునియందు ద్విచంద్రబుద్ధివలెనే భ్రాంతిపలన గలిగినది కాఁబోలు నని భావము. కాక, అతిస్వచ్ఛపదార్థోపసర్పణంబు ఓ= అద్దమువలె బింబగ్రాహకములైన స్వచ్ఛపదార్థములసమీపమందుండుటయో-అనఁగా నద్దమువలెటి స్వచ్ఛపదార్థములచెంత నుండుటచేత, నలుప్రతిబింబము లిట్లు కానవచ్చుచున్నవి కాఁబోలునని భావము. అంగుళీముఖ=వ్రేలికొనచేత, పీడిత=పీడింపబడిన, అక్షి=కంటియొక్క, విక్రియయొక్కొ=వికారమో, మకరాంకుశాంబరీమహిమయొక్కొ=మన్వఃకుని మాయాప్రభావమో, విరహ...వృత్తియొ-విరహకాల=వెనుకటి విరహకాలమందలి, ఉద్భాంతిరవిభవ=ఎక్కుడుభ్రాంతియొక్క, అనువృత్తియొ=అనువర్తించుకొనుటయో, అనఁగా విరహ

వసయందు సంతతము నలస్త్వరణమెయుండుటచే నేదిక్కుజూచినను దమయంత్రకి నలుండే కానవచ్చుచుండెనని యింపబడినది. ఆయవస్థయిప్పుడు మగుడఁదనకు వచ్చెను గాఁబోలునని తలంచెనని భావము. రూక్షింపకొ=అలోచింపగా, నలువిశ్వరూప మొక్కొ=నలుండుదాల్చినవిశ్వరూప మొ, అనఁగానలుఁడంతటఁదానయ్యెయుండెనో, గణుతింపకొ, వేల్పులకపటనాటక మొక్కొ=దేవతలాడించుచున్న మాయానాటక మొ, భారతీపరిహాసభంగిమొక్కొ=సరస్వతీయొక్క పరిహాసపురీతియొ-అనఁగా సరస్వతీ నలుఁడ దప్ప వేతొకని విరింపనని వర్తించుచున్నదమయంత్రని మోసపుచ్చి మఱియొకని విరింపఁజేసి తరువాతఁ బరిహాసము చేయుటకై సరస్వతీ యిట్లు చేసినది కాఁబోలునని భావము. కాక, ఈయేవురందుకొ=ఈయేమగురయందును. ఒక్కరుఁడు, నలుండొ=నలమహారాజుగాఁబోలును, ఒక్కఁడు=మఱియొక్కఁడు, మారుండొ=మన్తఘనఁడుకాఁబోలును, ఒకడు=వేతొకఁడు, పురూరవుండొ, ఐరుపకొ=క్రమముగా, ఉన్న, ఈచక్కని వారిరువురును, దేవతావైద్యయుగ్గంబొ=అశ్వీదేవతెలో, తెలియకొ, రాదు=అలవిగాదు.

తా. ఒకనలునకు మాఱుగా నింతమంది నలులు గానవచ్చుట, యొక్కచంద్రునియందు వివిధచంద్రబుద్ధిని గల్గించు భ్రాంతిచేతనో, లేక నిర్తలపదార్థముల చెంతనుండుటచేతనో, లేక ప్రేలికొనిచేఁ గన్న నలుపుకొనుటవలనఁగల్గిన వికారముచేతనో, మన్తఘనమాయామహిమవలననో, సంతతస్త్వరణముచే నన్నిచోట్ల నలుఁడ జూపించి విరహావస్థ మగుడ సంప్రాప్తమగుటచేతనో, నలుండు విశ్వరూపము గాల్పుటచేతనో, నేవత లాడించు కపటనాటకముచేతనో, సరస్వతీదేవి తనప్రభావముచేత నన్నుఁ బరిహసించుటకై యింతనలులనుసృజించుటచేతనో, తెలియరాకున్నది. వీరిలో నొకఁడు నలుండు. రెండవవాడు మరుండు. మూడవవాడు పురూరవుండు. తక్కిన యిరువురు నశ్వీదేవతలు నగుదురెమో, యింతేనియుఁ చెలియరాకున్నది.

గీ. విబుధవరులేని ప్రణమిల్లి ३ వేడికొందు

నలుని వా రేల యిత్తురు ३ నాకు నతని

మదనశోషణ దాణసంపాతపీత

ఘనకృపాసింధుగవ్వారాకారమతులు.

179

టీ. విబుధవరులేని=ఈమంచకములం దున్నవారు దేవతలయినచో, ప్రణమిల్లి=నమస్కరించి, నలునిన్=నలరాజును, వేడికొందున్=యాచించెదను. అనగా నీమంచెలందున్నవారు నేనూహించినట్లు నలమన్నధపురూరవాదులు కాక దేవతలే యైనచో నమస్కరించి నలుని నా కర్పింపుడని ప్రార్థించెదను, మదన...మతులు-మదన=మన్నఘనియొక్క, శోషణ=శోషణమును చేరుగల, అనగా నెండింపజేయునదని యర్థము, బాణ=అస్త్రముయొక్క సంపాత=పడుటచే, పీత=శోషింపజేయబడిన, ఘన=గొప్పదగు, కృపాసింధు=దయాసముద్రము గలవారగుటచే, గవ్వారాణి=లోతయినగోతులవంటి, ఆకార=రూపముగల, మతులు=మనస్సుగలవారు, అగు, వారు=ఆదేవతలు, నాకున్, అతనిన్, ఏల? ఇత్తురు?=ఎందులకొసంగుదురు? అనగా సత్యపూజనాదులచే నా ప్రార్థనమొసంగని దేవత లిప్పట్లునఁ గామాయత్తచిత్తులై కావుననే మదనశోషణాస్త్రముచే నెండిరసహీనములై కావుననే దయాహీనములైయున్నచిత్తములు గలవారైయుండి నాశోక్తియేల నెఱవేర్తురు? కానవారిఁ బ్రార్థించుట తగదనిభావము. ఇందుఁ గొన్నిప్రతులతో “నలునివారలెఱుఁతురు నాకునతని” అని పాఠములు గనవచ్చుచున్నను, నలుని వారేల యిత్తురన్న పాఠమే మూలమునకు సరిగానుండుటచే నట్లు దిద్దబడెను. మూలము-శ్లో॥ యాచే నలం కిమమరానధవా తదర్థం । నిత్యార్చనాదపి మమాభిసైరలంకైః । కందర్పశోషణ శీలముఖపాతపీత । కారుణ్యనీరసిధిగవ్వరఘోరచిత్తైః ॥ అని యున్నది.

తా. స్పష్టము.

క. మంచకమధ్యస్థితము

ద్వంచకపంచకమునందు వరుసమెయిల బరీ

క్షించెద నేనొక్కొంచుక

పంచజననుపర్వలక్ష్మ్యోపర్వశ్రేణిన్ .

180

టీ. మంచక...పంచకమునందు - మంచకమధ్య = మంచెలనడుమ, స్థిత = ఉన్నట్టి, మద్వంచక = నన్ను మోసపుచ్చెడి, పంచకమునందు = విదుగురయందును, పరుసమియి = క్రమముగా, నేను, ఒక్కొందుక = కొంచెము, పంచ... శ్రేణి - పంచజన = మనుష్యులయందును, సుపర్య = దేవతలయందును, లక్ష్మ = చూడవలసిన, పర్య = గుఱుతులయొక్క, శ్రేణి = వరుసను, పరీక్షించెదక = పరీక్షించిచూచెదను, అనగా మానవులకును, దేవతలకును, భేదమును జూపించు ముఖ్యమైన చిహ్నములను - అనగా జెమట పట్టుట నిమేషము భూస్వర్గము, పుష్పాదులు వాడుట, మొదలగునవి మానవులకుండును. దేవతలకుండువు. కాన యట్టివానిని నేను జక్కగాఁ బరీక్షించిచూచి నలుగురించెదనని భావము.

తా. అంతట దమయంతి మంచకగతులై సమానాకారులై నలుని గుర్తింపకుండ మోసపుచ్చు నీయిదుగురయందును, నేను దేవమానవులకుండు ముఖ్యచిహ్నములను బరీక్షించి నలుఁ డెవఁడో తెలిసికొందును.

వ. అనుచు నేవురం గలయం గనుంగొని యందు. 181

టీ. స్పష్టము.

మ. ధరణింబొందనికోమలాంఘ్రికమలద్వంద్వంబులుఁ ఘర్తశీకరయు క్తంబులు గాని ఫాలములు పక్షిక్షోణులంబులై కేసరముల్ గందనిపూవుదండలు నిమేషవ్యాఖ్యై కోనిదృక్స్వరసీదంబులు నల్వరందుఁ గనియెంగఁగాంతాలలామంబొగిన్.

టీ. కాంతాలలామంబు = దమయంతి, ధరణి = భూమి, హందని కోమలాంఘ్రికమలద్వంద్వంబులు = తాఁకనిమృదునయిన పాదపద్మయుగళమును, ఘర్తశీకరయు క్తంబులు = చెట్టుటబిందువులతోఁ గూడినవి, కానిఫాలములు = కానట్టి నుదుల్లును, పక్షిక్షోణుల = పక్షిప్రదేశములందు, పత్రకేసరముల్ = చరములును, గింజల్కములును, కందనిపూవుదండలును = వాడిపోసపుష్పమాలికలును, నిమేషవ్యాఖ్య = తెప్పపాటువ్యాఖ్యానమును - అనగా నలుఁడనిచెప్పటను, కై

కోనిచ్చక్కరనేజంబులు=పొందని నేత్రపద్మములును, ఒగ్గి=వరుసగా, నల్వ రండుక్, కనియెక్=చూచెను. అనగా పాదములు భూమిని దాకకుండుట, చెమ్మట వొడముకుండుట, పూలదండలు వాడకుండుట నిమేషములేకపోవుట, అనుమానపులకు లేని యాలక్షణంబులు నల్వరయందు, జూచెనని భావము.

తా. ఆదమయంతి పుడమినిసోఁకనిపాదపద్మములను, చెమ్మటలేని ఫాలము లను తొమ్మనందు వాడని పుష్పమాలికలు తెప్పపాలును బొందని నేత్రపద్మములును నల్వరయందున్నట్లు చూచెను.

వ. కని యైదవనాడు నిషధరా జగుట యెఱింగి దేవతాప్రసాదంబు లేక యేకార్యంబు ఫలింపనేరదు. ప్రవక్షీణప్రక్రమణాలవాలవిలేపధూపానరణాంబు సేకంబుల ననేకంబు లగుఫలంబు లీజాబుటజేసి వేల్పులు కల్పద్రుమకాననంబులు సుపర్వులకుం జేయునమస్య * సర్వార్థసిద్ధిసాధకసమస్య విబుధ సేవ యఖిలాభీష్టప్రదానసురభి యనుచు సభాజనం బెల్ల విస్తయం బంది కనుంగొనుచుండ దివిజనభాజనంబునకుం బ్రారంభించి నైశద్యహృద్యంబులగుప్రస్తుతిప్రసూనస్తంభకంబుల నింద్రాందిదేవచతుష్టయంబుసంతుష్టి నొందించి తత్ప్రసాదలబ్ధంబైనబుద్ధివిధమంబున నమర్త్యవిలక్షణంబులగుధరణీక్షోదనం స్పర్శనంబును, బ్రహ్మదబిందునిష్కృతనంబును, గుసుమమాల్యమూని యాదిగాఁ గలచిహ్నంబులను సందేహంబు వాసి మనంబునకుం జూపునకును సంవాదంబు సమకూడినం గండర్పమందాక్షంబులకు నశేషదయై చంచలం బగుకటాక్షం

* ఇటఁబెక్కిరిచిప్రతులలో “సర్వార్థసిద్ధిసంధానసమస్య” అని యున్నప్పటికిని సర్వార్థసిద్ధ్యంగమిథః సమస్య అనుమూలమున కనుగుణముగా సర్వార్థసిద్ధిసాధకసమస్యయని మార్పబడె.

చలం బతనిమూర్తిఁ బాయను డాయనుం జాలక యత్తాడ
ననంతరంబ. 183

టీ. కః, వివవవాఁడు, నివధరాజగుట=నలుండగుట, ఎఱింగి, దేవతాప్రసా
దంబు=దేవతలయనుగ్రహంబు, లేక, ఏకార్యంబు=ఎట్టిపనియైనను, ఫలింపనేర
దు=సిద్ధిపొందఁజాలదు, వేల్పులు=దేవతలు, ప్రపక్షీ... సేకంబులకొ—ప్రదక్షి
ణప్రక్రమణ=చుట్టుదిరుగుటయనెడి, ఆలవాల=పాదుల చేతను, విలేప=చందనా
దుల పూతయనెడి, విలేప=తెలికపిండిపూతచేతను, ధూప=సాంబ్రాణిఘృప
మనెడి, ధూప=దోహదఘృపముచేతను, ఆవరణ=అంగదేవతాపరివేష్టన మనెడి,
ఆవరణ=చుట్టుకంచెచేతను, అంబుసేకంబులకొ=న్నానమనెడి, అంబుసేకంబు
లకొ=నీటఁ దడుపుటలచేతను-నీరుపోయుటలచేత ననుట, వృక్షములకుఁ గూడ
తత్సంబంధిదోషములను దొలంగించుటకు, విడంగాదిలేపములును, దోహదఘృప
ములు గలిగి యుండునని పృథ్వియైవచమందుఁ జెప్పఁబడినది. అ సేకంబులు
అగుఫలంబులకొ=పెక్కు ఫలములను, దేవతాపక్షమందుఁ గార్యసిద్ధిలను, ఈజా
లుటంజేరి=ఇచ్చుటకు సమర్థములగుటచే, కల్పద్రుమకాననంబులు=కల్పవృక్షవన
ములు, అంఘాఁ బోషితమైనకల్పవృక్షములవలెఁ బూజితులగు దేవతలు సమస్తా
భీష్టములను నెఱవేర్చుచున్నారని భావము. సుసర్వలకుకొ=దేవతలకు, చేయు
నమస్య=చేసెడినమస్కారము, సర్వా... సమస్య=సర్వ-అశేషమైన, అర్హి
=కార్యసిద్ధిదులయొక్క, సాధన=సాధనములయొక్క, సమస్య=సంగ్రాహకమై
నది. అనఁగా దేవతలకుఁ జేసినమస్కారము కార్యసిద్ధి కనుకూలములగు సాధనం
బులనన్నింటిని సమమార్చి కార్యమును ఫలింపఁజేయునని భావము. విబుధసేవ=
దేవతాభజనము, అఖిలాభీష్టప్రదానసురభి=సమ స్తవాంఛితంబులను నొసంగఁ
గామధేనువువంటిది, అనుచుకొ=అనిపల్కుచు, సభాజంబు ఎల్లకొ=సభాస
దులందఱును, విస్తయము=ఆశ్చర్యము, అంది కన్తుంగొనుచుండకొ, దివిజనభా
జనంబునకుకొ=దేవతలను బూజించుటకు, ప్రారంభించి=మొదలిడి, వైశద్యహృ
ద్యంబులు=(స్తోత్రపరముగా) తెలివిడిచే (స్తబకపరముగా తెల్లదనముచే) మ
నోహరములైనవి, అగు ప్రస్తుతి ప్రసూన స్తబకంబులకొ = అయిన స్తోత్రము

లనెడి పుష్పగుచ్ఛములచే, ఇంద్రాదిదేవతవృక్షయంబును, సంకుష్టిక ఒం
దించి=సంతోషపఱచి, తత్ప్రసాదలబ్ధంబు = వారియనుగ్రహమువలన లభించి
నది, ఐనబుద్ధివిభవంబున = అయినట్టిబుద్ధి సమృద్ధిచే, అమర్త్యవిలక్షణం
బులు=దేవతలకు లక్షణములుగానివి, అగు ధరణిక్షోదసంస్పర్శంబును=అయిన
ధరాపరాగము దాఁకుట, ప్రస్వేదించునిష్క్రంవంబును=చెమటబిందువులు ప్ర
వించుటయు, కుసుమమాల్యహ్లాని=పుష్పమాలికలువాడుటయు, అదిగా = మొద
లైన, చిహ్నంబులను=గుర్తులచే, సందేహంబు, పాసి=విడిచి, మనంబునకు, చా
పునకు, సంవాదము=సమరసత్వము-సరిపడుట, సమకూఠిన = లభించి
నప్పటికి, కందర్పమందాక్షయాలకు = మన్మథునకును సిగ్గునకును, వశంబవయై =
లొంగినదై, చంచలంబు=చలించుచున్నది, అగుకటాక్షచలంబు = అయినకడ
కంటిచూపు, అతనిమూర్తి = నలకారమును, పాయను=విడుచుటకును, డా
యను=సమీపించుటకును, చాలక=సమర్థముకాక, అష్టాద = నడయాడు
చుండగా, అనంతరంబు=తరువాత, అనగా మన్మథార్థమగు మనస్సు నల
మూర్తిని డాయుటకుచూపుతో జెప్పచున్నను, లజ్జాతిరేకముచే నది యట్లు
చేయకుండెను. అల. స్వభావోక్తి.

ఉ. భావములోనికీలు పరిపాటిఁ బరిస్ఫుటతఁ విలాసమున్
బ్రోవఁగ వేడ్కతో నిషధభూపతికై యెడయాడుదృష్టి ల
జ్జావతి యెట్టకేల కొకచందమున న్నగిడించి చేర్చె వా
గ్దేవిముఖేందుబింబమునఁ బ్రియము నెయ్యమునుందలిర్పఁగన్.

టీ. లజ్జావతి=లజ్జాస్వభావముగల దమయంతి, భావములోని=ఆత్మలోనున్న,
కీలు=మర్మము-వలపు, పరిపాటి = మోడుమిక్కిలిగా, పరిస్ఫుటత = స్పష్టము
గా, విలాసము = చూపుయొక్క విలాసమును, బ్రోవఁగ = రక్షింపఁగా-మన
సులోని వలపుమోడుమిక్కిలి చూపునకు విభ్రమము గలిగింపఁగా ననుట, నిషధ
భూపతికై = నలరాజుకై, వేడ్కతో, ఎడయాడుదృష్టి = సంచరించుచున్న
దృష్టిని, ఎట్టకేలకు = అతికష్టముచే, ఒకచందమున = ఒకరీతిచే, మగిడించి =

మరలించి, తియ్యము=ప్రియము, నెయ్యమునకొ=న్నేహమును, తలిర్పగకొ=అతిశయించునట్లుగా, వాద్దేవియుభేందుబింబమునకొ=సరస్వతియుఖపద్మమందు, చేర్చెకొ=ప్రవేశింపజేసెను. అనగా మనస్సునం దనురాగము గలస్త్రీతన భావమును చూపులవిభ్రమముచే బ్రకటించుట సహజము. దమయంతియు నట్టి విలాసంపుఁజూపునే నలునినుండి సరస్వతియుఖమందు నిగిడ్చి తాను నలుని వరించుటను దెలిపె ననిభావము.

న. భారతీదేవియు నయ్యంగనయింగితం బెఱింగి తనీయహస్తంబు నిజహస్తంబునం గీలుకొలిపి యుల్లంబు పల్లవింప నిలింపనిషధరాజులు గనుంగొని కనుగొనల నలంతిన ప్పైలయ నిట్లను నింద్రాగ్నియమవరుణులు కరుణాతరంగితంబు లగునంతరంగంబులతో నీయింతి ననుగ్రహింప వలయు.

టీ. భారతీదేవియొక, అయ్యంగనయింగితంబు=ఆదమయంతి హృదయాభిప్రాయమును, ఎఱింగి==తెలిసికొని, తనీయహస్తంబుకొ=దమయంతిచేతిని, నిజహస్తంబునకొ, కీలుకొల్పి=పట్టుకొని, ఉల్లంబు=మనస్సు, పల్లవింపకొ=చిగుర్పగగా, అనగా సంకేతింపఁగాననుట, నిలింపనిషధరాజులకొ=నలవేషధారులైనయంద్రాదులను, కనుగొని, కనుగొనలకొ=కడకన్నులందు, అలంతి నవ్వు=మందహాసము, ఒలయకొ=వ్యాపింపఁగా, ఇట్లు, అనుకొ, ఇంద్రాగ్నియమవరుణులు, కరుణాతరంగితంబులు=దయాతరంగములుకలవి, అగునంతరంగంబులతో=అయినచిత్తములతో, ఈయింతికొ=దమయంతిని, అనుగ్రహింప వలయుకొ=దయఁజూడవలయును.

ఉ. ఎట్టు వరించు సాధ్వీ మియునందఱు దేవచతుష్టయంబునం దెట్టొకనిం దగంగ వరియించి తదన్యుల ధిక్కరించి వేర్వెట్టంగనేర్చు గావున వరించి కృతార్థతఁ బొందుఁగాకమీ యట్టిమహానుభావు భవరంశనముద్యువు నైషధాధిపున్.

టీ. సాధ్వీ=పతివ్రత, ఇంద్రులకొ=ఇంద్రుమందిని, ఎట్టు=వీరీతిగా, వరించుకొ

=పెండ్లియాడును, అనఁగాఁ బ్రతివ్రత యేకభర్తృకయై యుండవలెను గాన మిచ్చుందఱును వరించుట తగదు. దేవచతుష్టయంబునందుకొ =మీనల్లురు దేవతలందును, తగఁగకొ =అర్హమగునట్లుగా, ఒకనికొ, వరియించి, తదన్యలకొ =తక్కినవారిని, ధిక్కరించి =తిరస్కరించి, ఎట్టు =ఏరీతిగా, వేర్వేర్వలకొ =వేరుపఱుచుటకు-లేక వేర్వేర్వలకొ =పొడచునాకుఁ గావలయునని నామన్దేశము చేయుటకు, నేర్పును, కావునకొ, మీయట్టిమహానుభావుకొ =మీవలె గొప్పప్రభావము గలవానిని, భవదంశనముచ్ఛవుకొ =మీయంశములవలనఁ బుట్టినవానిని, నైషధాధిపుకొ =నలరాజును, వరించి, కృతార్థులకొ =చరితార్థత్వము, అందుఁగాక, అనఁగా చిరకాలమునుండి యభిలషించు చున్ననలరాజును వరించి దమయంతి కృతార్థురాలగునుగాక యని భావము.

తా. ఓదేవతలారా ! పతివ్రతయగు దమయంతి మిచ్చుందఱు నెట్లు వరించు? అట్లని సమానప్రభావము గలమీలో నొకని వరించి తక్కినవారి నెట్లు తిరస్కరింపఁగల్గు? కావున మీతో సమానుఁడును, మీయంశములఁ బుట్టినవాఁడు సగునఱని వరించి దమయంతి చరితార్థ యగుఁగాక.

వ. అనిన విని లోకపాలచతుష్టయంబు కమలవిష్ణుభామినీ నిర్దేశంబును నిషధదేశాధీశచిత్తశుద్ధిపరీక్షణంబును దమయంతి పరమపాత్రివ్రత్యగుణగౌరవంబునుం గౌరణంబుగా మనంబులం బ్రసాదంబు వహించి నలాకారిమాయాకంచుకంబులు దిగఁద్రోచి, భీమోద్భవాసాత్వికభావాలోకనాపేక్షంబోలెఁ జత్సుస్సహస్రంబుతో సహస్రాక్షుండఁడును, గామాంధకారగర్వనిర్వాపణదీపికాచక్రవాళంబునుం బోనికీలాజాలంబుతోఁ గీలియును, సద్యోనిర్వాణమదనాగ్నిధూమంబుంబోని ధూమ్రదేహచ్ఛాయామండలంబుతో దండధరుండును, నిరవకాశం బైనయాశాపాశంబునుం బోనిపాశంబుతోడం బాశపాణియు, నిజరూపంబులు గైకొని రప్పుడు కందర్పదర్పాప

హారపారీణం బై నవీర సేనతనయుమనోహరాకారంబు మాని
వైమానికులు దమనిక్కంపురూపులు చేపట్టుట సామా
జ్యంబు విడిచి భిక్షుటనంబు పాటించినవిధంబునను యావ
నంబుఁ బరిత్యజించి వార్ధకం బంగీకరించినభంగినిం దోఁచెఁ
బేరోలగం బున్నభూపాలవర్గంబు గనుంగొనుచుండ రూపాం
తరపరిగ్రహం బొనర్చి యింద్రదాసు లింద్రజాలవిద్యావిదుల
చందంబు నొందిరి యనంతరంబ.

187

టీ. అనినన్ = అనఁగా, లోకపాలచతుష్టయంబు = ఇంద్రాగ్నియమవరుణులు
నల్పురును, విని = అలించి, కమల...నిర్దేశంబును — కమలవిష్ణురభామినీ = సరస్వతి
యొక్క, నిర్దేశంబును = ఆజ్ఞయు, నిషధ...శుద్ధియు — నిషధదేశాధీశ = నలునియొ
క్క, చిత్తశుద్ధి = మనస్సుయొక్క శైర్వల్యమును, పరీక్షణంబు = చూచుటయు,
దమయంతీ...గౌరవంబును — దమయంతీ = దమయంతియొక్క, పరమ = ఎక్కు
డగు, పాతివ్రత్యగుణ = పతిని దైవముగా నెంచుగుణముయొక్క, గౌరవంబును =
అతిశయమును, కారణంబుగాన్ = వారసుగ్రహించుటకుఁ గారణములగుచుం
డఁగా, మనంబులన్ = చిత్తములయందు, ప్రసాదంబు = అనుగ్రహము, పహిం
చి = పూని, నల...కందుకంబులు — నలకార = నలరూపముల నెడు, మాయా
కందుకంబులు = మాయకవచములను, దిగద్రోచి = విడిచి, భీమ...అపేక్షం
బోలె - భీమాచ్ఛవా = దమయంతియొక్కయు, సాత్వికభావ = మిక్కిలి
యనురాగమువలనఁ గలుగు, స్లో॥ స్తంభస్వేద్వదోధకోమాంచ స్వ్వరభంగోధ
వేపఘః॥ వైవర్ణ్యమశ్రుప్రలయ ఇత్యస్తే సాత్వికాస్తృతాః॥ అనునీభావముల
యొక్క, ఆరోకచ = చూచుటయందైన, అపేక్షంబోలెన్ = కోరికచేతంబలె,
సహస్రాక్షుండు = ఇంద్రుఁడు, చక్షుస్సహస్రంబుతోడను = వేయి నేత్రములతో
డను, కామా...చక్రవాళంబునుంబోని — కామ = మత్సరసంబంధి యైన, అంధ
కార = చీకటియొక్క, గర్వ = ఉబ్బును, నిర్వాపణ = పోఁగొట్టుటకు, దీపికాచ
క్రవాళంబునుంబోని = కరదీపికాసమూహమువంటి (కాగడావంటి), కీలాజాలం
బుతోన్ = మంటలగుంపుతో, కీలియున్ = అగ్నిదేవుండును, సద్యో...ధూమం

= పెండ్లియాడును, అనఁగా బతివ్రత యేకభర్తృకయై యుండవలెను గాన మిష్టుంపఱును వరించుట తగదు. దేవతృప్తయంబునందున్ = మిసల్గురు దేవతలం దును, తగంగన్ = అర్హుమగునట్లుగా, ఒకనిన్, పరియించి, తదన్యలన్ = తక్కినవారిని, ధిక్కరించి = తిరస్కరించి, ఎట్టు = ఏరీతిగా, వేర్వేట్టఁగన్ = వేఱుపఱుచుటకు-లేక వేర్వేట్టఁగన్ = పీడునాకుఁ గావలయునని నామంద్రేశము చేయుటకు, నేర్పును, కావునన్, మీయట్టిమహానుభావున్ = మీవలె గొప్పప్రభావము గలవానిని, భవపంశసమృద్ధువున్ = మీయంశములవలనఁ బుట్టినవానిని, నైషధాధిపున్ = నలరాజును, పరించి, కృతార్థులన్ = చరితార్థత్వము, అందుఁగాక, అనఁగా చిరకాలమునుండి యభిలషించు చున్ననలరాజును పరించి దమయంతి కృతార్థురాలగునుగాక యని భావము.

తా. ఓదేవతలారా! పతివ్రతయగు దమయంతి మిష్టుంపఱు నెట్లు వరించు? అట్లు సమానప్రభావము గలమీలో నొకని వరించి తక్కినవారి నెట్లు తిరస్కరింపఁగల్గు? కావున మీతో సమానుఁడును, మీయంశములఁ బుట్టినవాఁడు సగునఱుని వరించి దమయంతి చరితార్థ యగుఁగాక.

వ. అనిన విని లోకపాలచక్రుష్టయంబు కమలవిష్ణుభామినీ నిర్దేశంబును నిషధదేశాధీశచిత్తశుద్ధిపరీక్షణంబును దమయంతి పరమపాతివ్రత్యగుణశౌరవంబునుం గారణంబుగా మనంబులం బ్రసాదంబు వహించి నలకాంమాయాకంచుకింబులు దిగఁద్రొంచి, భీమోద్భవాసాత్వికభావాలోకనాపేక్షంబోలఁ జక్షుస్సహస్రంబుతో సహస్రాక్షుండును, గామాంధకారగర్వనిర్వాపణాదీపికాచక్రవాళంబునుం బోనికీలాజాలంబుతోఁ గీలియును, సద్యోనిర్వాణమదనాగ్నిధూమంబుంబోని ధూమ్రదేహచ్ఛాయామండలంబుతో దండధరుండును, నిరవకాశం బైనయాశాపాశంబునుం బోనిపాశంబుతోడం బాశపాణియు, నిజరూపంబులు కైకొని రప్పుడు కందర్పదర్పాప

హారపారీణం బై నవీర సేనతనయుమనోహరాకారంబు మాని
వై మానికులు దమనిక్కంపురూపులు చేపట్టుట సామా
జ్యంబు విడిచి భిక్షాటనంబు పాటించినవిధంబునను యావ
నంబుఁ బరిత్యజించి వార్ధకం బంగీకరించినభంగినిం దోఁచె
బేరీలగం బున్నభూపాలవర్గంబు గనుంగొనుచుండ రూపాం
తరపరిగ్రహం బొనర్చి యింద్రదాసు లింద్రజాలవిద్యావిదుల
చందంబు నొందిరి యనంతరంబ.

187

టీ. అనిన్ = అనగా, లోకపాలచతుష్టయంబు = ఇంద్రాగ్నియమవరుణులు
నల్పురును, విని = అతించి, కమల...నిర్దేశంబును — కమలవిష్ణురభామినీ = సరస్వతి
యొక్క, నిర్దేశంబును = ఆజ్ఞయు, నిషధ...శుద్ధియు — నిషధ శాధీశ = నలునియొ
క్క, చిత్రిశుద్ధి = మనస్సుయొక్క నైర్మల్యమును, పరీక్షణంబు = చూచుటయు,
దమయంతీ...గౌరవంబును — దమయంతీ = దమయంతియొక్క, పరమ = ఎక్కు
డగు, పాత్రివ్రత్యగుణ = పతిని దైవముగా నెంచుగుణముయొక్క, గౌరవంబును =
అతిశయమును, కారణంబుగాన్ = వారసుగ్రహించుటకుఁ గారణములగుచుం
డఁగా, మనంబులన్ = చిత్తములయందు, ప్రసాదంబు = అనుగ్రహము, వహిం
చి = పూని, నల...కంచుకంబులు — నలకార = నలరూపముల నెడు, మాయా
కంచుకంబులు = మాయకవచములను, దిగద్రోచి = విడిచి, భీమ...అపేక్షం
బోలె - భీమాద్భవా = దమయంతియొక్కయు, సాత్వికభావ = మిక్కిలి
యనురాగమువలనఁ గలుగు, శ్లో॥ స్తంభ స్వేదోధకోమాంచ స్వరభంగోధ
వేషః॥ వైవర్ణ్యమశ్రుప్రయ ఇత్యష్టై సాత్వికాస్త్రుతాః॥ అనునీభావముల
యొక్క, అలోకన = చూచుటయందైన, అపేక్షంబోలెన్ = కోర్కెచేతంబలె,
సహస్రాక్షుండు = ఇంద్రుఁడు, చక్షుస్సహస్రంబుతోడను = వేయి నేత్రములతో
డను, కామా...చక్రవాళంబునుంబోని — కామ = మత్సరసంబంధి యైన, అంధ
కార = చీకటియొక్క, గర్వ = ఉబ్బును, నిర్వాపణ = పోగొట్టుటకు, దీపికాచ
క్రవాళంబునుంబోని = కరదీపికాసమూహమువంటి (కాగడావంటి), కీలాజాలం
బుతోన్ = మంటలగుంపుతో, కీలియున్ = అగ్ని దేవుండును, సద్యో...ధూమం

బుంబోని, సద్యః=అప్పుడు, నిర్వాణ=అటిపోయిన, మదనాగ్ని=మన్నథాగ్ని
యొక్క, ధూమంబుంబోని=పొగవంటి, ధూమ...మండలంబుతో—ధూమ=
నల్లనగు, దేహచ్ఛాయా, శరీరకాంతులయొక్క, మండలంబుతో=సమాహము
తో, దండధరుండును=యరుండును, నిరవకాశంబైన=అయితలేని, ఆకాపాశం
బునుంబోని = కోర్కె యనుత్రాటివంటి, పాశంబుతోడ=పాశమను నాయు
ధవిశేషముతో, పాశపాణియు=వరుణుండును, నిజరూపంబులు=స్కంధ
రూపంబులు, కైకొనిరి=ధరించిరి, అప్పుడు=అసమయమున, కందర్ప...పారీ
ణంబు, కందర్ప=మన్నథునియొక్క, దర్ప=మదమయొక్క, అపహర=పోగొ
ట్టుటయందు, పారీణంబు=నేర్పుగలది, ఐన వీరసేనతనయు మనోహరాకారం
బు=అయినట్టి నలుని సుందరమగు రూపమును, మాని=విడిచి, వైమానికులు=
దేవతలు, తమని...పట్టుట=మనోజరూపములగొనుట. సామ్రాజ్యంబు=చక్రవర్తి
పదవిని, విడిచి=మాని, భిక్షుటంబు=తిరిపమెత్తుట, పాటించినవిధంబునను=లే
క్కించినరీతిని, యాననంబు = శ్రేణులయము, సరిత్యజించి = విడిచి, వార్ధ
కంబు = ముదుసలితనమును, అంగీకరించిన భంగిని = సమర్పించినగతిని,
తోచె=తోచెను! కేసరిగంబున్న భూపాలవర్ధంబు=సభయందున్నరాజ
సమాహము, కనుంగొనుచుండ=మాచుచుండగా, ఇంద్రదాదులు=దిక్పతులు
నల్వరును, రూపాంతర పరిగ్రహంబు=మఱియొక రూపమును, ఒనర్చి =
పొంది, ఇంద్రజాల విద్యావిదుల చంపంబును=మంత్రవిద్యలయందు నేర్పుగల
వారిమాగ్ధమును, ఒందిరి = పొందిరి. అనగా నింద్రదాదిదేవతలు దమయంతియం
దుఁ జొందుపఱచిన డెందంబుల నూడఁదీసికొని స్వస్వరూపంబులు దాల్చి నిలి
చిరని భావము. అల. రూపకోఠాశితమైన యుత్పేక్ష.

తా. స్పష్టము.

తే. క్షీరసీరవిభేదంబు १ చేసినట్టి

హంసియునుబోలె హంసవాహనునిదేవి

లీల దిక్పాలనిషధభూపాలవరుల

భేద మేర్పడఁజేసి సంక్రీతి యెసఁగ.

టీ. హంసవాహనునిదేవి = సరస్వతి, క్షీరసీరవిభేదంబు=పాలిది యనియు నీరిదియు నన్న విభాగమును, చేసినట్టి హంసియునుబోలె=చేసినచూడుచుంస వలె, లీల=విలాసముతోడ, దిక్...భేదము—దిక్పాల=ఇంద్రాదులయొక్కయు, నిషధభూపాలవరుల=నలునియొక్కయు, భేదము=ఏర్పాటు, ఏర్పడక=స్వప్నముగ, చేసి, సంప్రీతి=ప్రేమ, ఎసఁగక=ఓప్పునట్లుగా నని మీఁదివచనముతో నన్వయము.

తా. పాలును నీరును నేకముచేసినను వాని వేటువేటుగ విభాగించుట హంసకు సహజగుణము. అట్లే యీసరస్వతియు కృత్రిమనలును నలుఁడును సమాకృతులై కలిసియుండ నలుని వేటుగా విభాగించి నలవేషధర్మలై వానితోఁగలసియున్ననిర్జరుల వేటుచేసినదై.

వ. దమయంతి కిట్లనియె.

189

తే. వీరె యాఖండలాదులు నీ విబుధనగులు

వాఁడ నిషధాధినాథుండు నీ వజవదన !

భక్తి సాంపార వీరికిఁ నీ ప్రణతి నేయు

మింపు వెంపారఁగా వరియింపు మనని.

190

టీ. వనజవదన=పద్మమువంటి మొగము గలయోదమయంతీ! ఆఖండలాదులు=ఇంద్రుఁడు మొదలుగాఁ గల, విబుధవరులు=దేవతలలో నుత్తములు, వీరె=యీ కనుపట్టువారె, నిషధాధినాథుండు=నిషధదేశాధీశుఁ డగునలుఁడు, వాఁడె=అతఁడె, భక్తిసాంపారక—భక్తి=నమ్రభావముయొక్క, సాంపు=అతిశయము, అరిక=నిండునట్లుగా, వీరికిఁ=ఇంద్రాదులకు, ప్రణతినేయుము=నమస్కరింపుము, ఇంపు=సంతోషముయొక్క, వెంపు=అతిశయము, అరఁగాక=నిండునట్లుగా, అతఁక=అనలుని, వరియింపుము=పెండ్లియాడుము.

వ. అని యోంకారభద్రపీఠికాలంకారం బగుపంకజాసనునిరాణి
స యోగింపం గంకణగుణగుణత్కారం బంకురింప నాశశాం
కవదన వేల్పులకుం గేలుదోయి యెత్తి నమస్కరించె. 191

టీ. అని, పలికి, ఓంకారభద్ర పీఠికాలంకారంబు—ఓంకార = ప్రణవమనెడి, భద్రపీఠిక=మంగళప్రదమగు లేక కనకమయమగు సింహాసనమునకు, అలంకారంబు=ఆభరణంబు, అగు పంకజాసనురాణి=అయిన సరస్వతి, నియోగింపణ్=నియమింపఁగా, కరక...తృత్యంబు=హస్తాభరణములయొక్క ఝణ ఝణ యనుధ్వని, అంకురింపణ్=పుట్టునట్లుగా, ఆ...వదన—చంద్రునివంటి ముఖముగల యాదవయంతి, కేలుదోయి యెత్తి = రెండుచేతుల నెత్తి, వేల్పులకున్=ఇంద్రాదులకు, నమస్కరించెన్=వందనమొనర్చెను. అలం. రూపకము.

శా. సౌందర్యాపరమత్స్యలాంఛన కళాసర్వజ్ఞ యర్థాధిమా
కందారామవసంత సంతత మహాకారుణ్యపాథోనిధి
మందారద్రుమమంజరీమధుర్ఘరీమాధుర్యమాధుర్యవా
క్సందర్యాస్వదమానమానసక విగ్రామా బుధగ్రామినీ !

టీ. సౌందర్య...లాంఛన—సౌందర్య = సాగముడనమందు, అపర = రెండవ, మత్స్యలాంఛన = మత్స్యకుడా! కలాసర్వజ్ఞ—కలా=విద్యలయందు, సర్వజ్ఞ = శివుడా! అర్థా...వసంత - అర్థాధి = యాచకులనెడి, మాకందారామ = మామిడితోఁపునకు, వసంత = వసంతుని వంటివాడా! సంత...నిధి-సంతత=ఎల్లపుడును, మహాకారుణ్య = గొప్పదయకు, పాథోనిధి=సముద్రునివంటివాడా! మందార...కవిగ్రామా - మందారద్రుమ=కల్పవృక్షముయొక్క, మంజరీ=పూలగుత్తులయొక్క, మధు=తేనెయొక్క, ఝరీ=ప్రవాహముయొక్క, మాధుర్య, మా=ఎక్కుడగు రుచియొక్క, ధుర్య=భారమువహించుచున్న, అనఁగా నతిమధురము లయిన వని భావము. వాక్=వాక్కులయొక్క, సందర్భ=రీతిని, ఆస్వదమాన=ఆకర్షించుచున్న, లేక యనుభవించుచున్న, మానస=మనస్సులుగల, కవి=కవులయొక్క, గ్రామా=సమూహముకలవాడా! బుధగ్రామినీ=పండితశ్రేష్ఠుడా!

తా. సౌందర్యమున రెండవమత్స్యకుడనై విద్యలచే సర్వజ్ఞత్వమును సంపాదించి, వసంతుడు మామిడితోఁపును వికసింపజేసినట్లు యాచకులకు ధనా

దుల నొసంగి సంతసింపజేయుచు, దయాసముద్రుడవై, కల్పవృక్ష పుష్పముల మకరందముయొక్క మాధుర్యమును మించుచున్న వాక్సందర్భమున రసానుభవము చేయుచున్న కవులకు నాశ్రయుడవయిన యోమామిడి సింగ నామాత్యా! అలం. రూపకము.

క. వీరావతార రక్షణ

నారామణరూప రాయనారాయణ కం

తీరవవిక్రమ వితరణ

పారాయణ యుభయవంశరసావనచరితా!

193

టీ. వీరావతార=వీరరసస్వరూపా, రక్షణ నారాయణరూప=కాపాడుట యందు విష్ణునిమంటి వాడూ, రాయనారాయణ = రాజులలో విష్ణుమూర్తి, ఇది బిరుదపదము; కంఠీరవవిక్రమ = సింహమువంటి పరాక్రమము కలవాడూ, వితరణ పారాయణ—వితరణ = దానమిచ్చుటయందు, పారాయణ= ఆసక్తికలవాడూ, ఉభయ...చరితా—ఉభయవంశ=మాతాపితరుల యన్వయములను, పావన=పవిత్రములగాఁ జేయు, చరితా=చరిత్రలు గలవాడూ!

తా. మామిడి సింగనామాత్యుడు, పరాక్రమశాలియు, నార్తుల రక్షించువాడును, బలము గలవాడును, విష్ణుస్వరూపుడును, దాతయు, పవిత్రమగుచరిత్ర గలవాడును. రూపకము. ఉపమ.

మాలిని. అవనగుణవిహారా యంగనాచిత్తచోరా

భువనభరితకీర్తిరపుణ్యల్యాణమూర్తి

కవికువలయచంద్రా శౌరవశ్రీమహేంద్రా

యవిలభపలుకోసా యప్రతీప్రప్రతాపా!

194

టీ. అవన...విహారా-అవన=రక్షించుట యను, గుణ=గుణమునందు, విహారా=సంచరించువాడూ, అంగనా...చోరా-అంగనా=స్త్రీలయొక్క, చిత్త=మనస్సును, చోరా=చోరించువాడూ, భువన-కీర్తి-భువన=పదునాలుగు భువనములందును, భరిత=నిండిన, కీర్తి=యశముగలవాడూ! పుణ్య...మూర్తి=పు

ణ్య=పక్షిప్రము, కల్యాణ=శుభప్రదమునగు, మూర్తీ = శరీరముగలవాడా!
 కవి...చంద్రా - వి=కవీశ్వరులనెడి, కువలయ=కలువలకు, చంద్రా=చంద్రుని
 వంటివాడా! గౌరవశ్రీ మహేంద్రా-గౌరవ=పూజ్యులచేతను, శ్రీ=సంపదచే
 తను, మహేంద్రా=ఇంద్రునివంటివాడా! అవితథపటుకోపా-అవితథ = వ్యర్థ
 ముకాని, పటు=సమర్థుడుగు, కోపా=కోపముకలవాడా! అప్రతీప ప్రతాపా=
 అప్రతీప=అడ్డులేని, ప్రతాపా=తేజస్సు కలవాడా!

తా. జనుల నెల్లపుడు రక్షించువాడవై, సౌందర్యము గలవాడవై,
 ఎక్కుడుగఁ గీర్తితో నొప్పుదు, చాలభోగము లనుభవించుచు వ్యర్థముకాని
 కోపముగలవాడవయి, నిరర్థమగు ప్రతాపముగల యోనాడెనంగనామాత్యా!

గద్యము. ఇది శ్రీమత్కిమలనాభపౌత్ర మారయామాత్యపుత్రు
 సకలపిద్యాసనాథ శ్రీనాథభట్టప్రణీతం బైన శృంగారనైషధ
 కావ్యంబునందుఁ బంచమాశ్వాసము.

శ్రీరస్తు.

శృంగారనైషధము

షష్ఠాశ్వాసము.

—*—

గురుశంకరమానిద

యాగౌరవనిత్యవర్ధితాస్వయ! కరుణా

సాగర! విజయరమైకస

మాగమలీలానుషంగ! శ్రీమామిడిసింగా! 1

టీ. శ్రీ...న్వయ - శ్రీ=శోభాయుతుఁడును, గురు=ఉపదేశికుఁడును నగు, శంకరమాని=శంకరుఁడను పేరుగల యోగియొక్క, దయాగౌరవ=కారుణ్యాతిశయముచే, నిత్య=ఎల్లప్పుడును, వర్ధిత=వృద్ధి పొందింపబడుచున్న, అన్వయ=వంశముగలవాఁడా? కరుణాసాగర = దయారసమునకు, సముద్రునివంటివాఁడా? విజయ...షంగ - విజయరమా=జయలక్ష్మితో, ఏక=ముఖ్యముగా, సమాగమలీలా=కలిసికొనుట యనెడి విలాసముయొక్క, అనుషంగ=కూడిక కలవాఁడా? అనఁగా సర్వదా యెచ్చటికేగినను విజయములను బడయుచు న్నాడని భావము. మామిడిసింగా?

తా. శంకరాచార్యులనెడి యోగి కారుణ్యాతిశయముచే నిర్ధిల్లుచున్న వంశముగలవాఁడా! దయకునికి పట్టయినవాఁడా! ఎల్లప్పుడును విజయలక్ష్మినంప న్నూడవై వెలయునట్టి యో మామిడిసింగానామాత్యా!

వ. చిత్తగింపుము.

2

ఉ. మానితలీల నల్లన విమానము డిగ్గి విన్నూరత్నసో
హనపరంపరాసరణి శ భారతిహస్తముఁ గేల నూడి పం
చాననమధ్య కాంచనమరయం బగుమంచక మెక్కి చేర్చె న
మృనవనాధుకంఠమున శ మంగళనవ్యమధూక దామమున్.

టీ. పంచాననమధ్య = సింహముయొక్క నడుమువంటి నడుముగల దమయంతి, భారతిహస్తము = సరస్వతీదేవి చేతిని, కేల = తినచేతిచే, నూడి = ఆనుకొని, విన్నూరత్న...సరణి - విన్నూరత్న = క్రొత్తవగు, రత్న = మణిమయములగు, సోహనపరంపరా సరణి = మెట్లవరుసగల మార్గముచే, మానితలీల = శ్లాఘనీయమగు విలాసముతో, అల్లన్ = మెల్లఁగా, విమానము, డిగ్గి = దిగి, కాంచనమయంబు = కనక మయమయినది, అగు మంచకము = అయినట్టి మంచెను, ఎక్కి, మంగళ...దామము - మంగళ = శుభప్రదమైన, నవ్య = నూతనమైన, మధూకదామము = ఇప్పసూవుల దండను, అమృతవనాధుకంఠమున = ఆరాజు కంఠమునందు, చేర్చెన్ = వేసెను.

తా. సింహముయొక్క నడుమువంటి నడుముగల దమయంతి సరస్వతీదేవి హస్తమును దచనాస్తముచే నానుకొని రత్నమయమగు మెట్లవరుస వెంబడిని నుతింపఁదగిన లీలతో మెల్లఁగా దిగి యాస్వయంవరణ మాలిక నానలరాజు మెడయందు వైచెను.

వ. ఇట్లు దమయంతిక రాత్రితం బై దూర్వాంకురాలొక్కతంబును, మకరాంకపాశసంకాశంబును, మధుప ఝంకారసంకులంబును. నుదారతారకానిక రాకారంబును నై. 4

టీ. ఇట్లు, దమయంతీ...తంబై - దమయంతీ = దమయంతియొక్క, కర = చేతిచే, అర్చితంబై = ఉంపఁబడినదై, దూర్వా..తంబును-దూర్వాంకుర = గట్టిక మొలకలచే, అలంకృతంబును = అలంకరింపఁబడినదియు, మకరా...సంకాశంబును-మకరాంక = మన్తగునియొక్క, పాశ = పాశాయుధవిశేషముతో, సంకా

శంబును=సరియైనదియును, అనఁగా మన్తధృపాశమువలె మోహనంజన నమయి నెలయుచున్నదని భావము, మధుప...సంకులంబును—మధుప = తుమ్మెదలయొక్క, ఝంకార = ఝంకారధ్వనులచే, సంకులంబును = నిండియున్నదియు, ఉదార...కారంబును—ఉదార=గొప్పవగు, తారకా=నక్షత్రములను, నిరాకారంబును=తిరస్కరించుచున్నదియును, వి.

తే. ధారుణీపతినిద్దంపుఁ బేరురమున

నమరెఁ బ్రతిబింబమును దానునలరుదండ

బాహ్యమునఁ గొంతకొంతి యభ్యంతరమునఁ

గీలుకొని యున్నమదనబాణాళివ్రాలె.

5

టీ. అలరుదండ—అలరు=పూవులయొక్క. దండ=మాలిక—ధారు...పేరురమునఁ—ధారుణీపతి=నలుగియొక్క, నిద్దంపు=నిర్దలమైన, పేరురమునఁ=విశాలమగు విశ్వస్థలమునందు, తాను=ఆపూలదండయు, ప్రతిబింబమును=దాని నీడయు, కొంత=కొంతభాగము, బాహ్యమునఁ=వెలుపలను, కొంతి=మఱికొంతభాగము, అభ్యంతరమునఁ=లోపలను, కీలుకొనియున్న=నాటియున్నట్టి, మదనబాణాళినోలెఁ=మన్తధృబాణపంక్తివలె, అమరెఁ=ప్రకాశించెను, ఈ పద్యమున స్వచ్ఛింబగు నలునియురమున ప్రతిబింబించిన పూలదండను మన్తధృఁడు పుష్పశరఁడగుటచే నతని లోనానశరములోయని కవియుత్పేక్షించినాఁడు.

తా. నలుని విశ్వస్థలమందలి పూవుదండయు దానిప్రతిబింబమును గొంతలోపల నాటియుఁ గొంతపయిని నున్నమన్తధృబాణపంక్తివలె నుండెను.

క. తెఱవ పులకాంకురంబులు

గిఱికిన నవ్వేళఁ జూడ్కికి ముదం బొసఁగె

గఱకుఁబువు మొగ్గతూపులు

గిఱికిన్నమనోజఘరళికిం బ్రతినిధి యై.

6

టీ. అవ్వేళఁ=నలునిమెడలోఁ బూలదండవేయునప్పుడు, తెఱవ=దమయంతి, పులకాంకురంబులఁ=రోమాంకురములు, గిఱికినఁ=అలమఁగా, అనఁగాఁ

జీరకాలాభిలషితుడగు నటుని సంవర్ణించి యతని మెడలోఁ బూలపండవేసి
ప్పుడు దమయంతికి సాత్వికభావములు నిండెనని భావము. కఱకు...తూపు
లక్—కఱకు=వాడియైన, పుపుమొగ్గతూపులక్=పూలమొగ్గలనెడి బాణము
లచే, గిఱి...శరధికిన్—గిఱికిొన్న=నిండిన, లేక ఆవృతమైన, మనోజ=మన్మ
థునియొక్క, ఖరళికిన్=గరడికి—మూలమున 'శరణిపాసవేదికేవ' అని యు
న్నదిగాన 'శరధికిన్' అను ముద్రితపాతమునకంటె 'ఖరళికిన్' అను పాతమే
సమంజసము, ప్రతిఙ్ధియై=సమానమై, చూడ్కికిన్=దృష్టికి, ముదంబు, ఒసం
గెన్ = ఇచ్చెను. అనఁగా జూపఱను సంతసింపజేసెనని భావము. ఇందు
రోమాంచమునెడి సాత్వికభావము సూచితమయ్యె.

తా. స్వయంవరణవేళ దమయంతి పులకాంకురములచే నిండినదై వాడియై
నపూలమొగ్గలనెడి బాణములచే నావృతమగుచు, మన్మథుని గరడికి సాటివచ్చు
చుఁ జూపఱను ముదముగొల్పెను.

ఉ. ధరణిపుచ్చక్కఁగఁబైదురఁ ॥ దామరసాక్షికిఁ జేప్త నప్తతం
బారసె మనోనురాగపరిపూర్తి నొకించుక నేపు నిర్భర
స్తరశరపుంఖసంఘటితశఁషట్పురణప్రమదాగరుచ్చటా
న్పురదనిలావతారమున ॥ బోరనఁ దామొడలెత్తెనో యనన్.

టీ. ధరణిపుచ్చక్క కపైదురన్=ఒప్పుచున్ననలరాజు నెట్టయెదుట, తామ
రసాక్షికిన్ = ఆదమయంతికి, మనోనురాగ పరిపూర్తిన్ = మనస్సునందలి
కోరికనిండుటచే, ఒకించుకనేపు = కొంచెముకాలము, చేప్త = ఆలోకనాది
చేప్త, నిర్భర...తారమునన్—నిర్భర=భరింపకకృముగాని, స్తరశర=మన్మథ
బాణములయొక్క, పుంఖ = క్రిందికొనలందు, సంఘటిత = కూర్పబడిన,
షట్పురణప్రమదాగరుచ్చటా = ఆడుతున్నెవలయొక్క ఆకకల గుంపుల
వలన, స్ఫురత్=అతిశయించిన, లేక ప్రసరించిన, అనిల=వాయువుయొక్క,
అవతారమునన్=ఉత్పత్తిచే, అనఁగా విజృంభణముచే, బోరనన్=ఆకస్మిక
ముగా, తాన్=ఆచేప్త, మొదలెత్తెనో యనన్ = ఉన్ములమయినదన్నట్టుగా,
నప్తతన్, పారసెన్=నశించెను. అనఁగా నలమహారాజుచెంతను దమయంతి

స్తంభమనెడి సాత్విక భావము గలదయి చేష్టదక్కియుండఁగా గవి, మన్తభాణముల మూలములందుఁ గట్టఁబడిన తుమ్మెద తొక్కలగాలిచే నది మొదలంట నెగురఁగొట్టఁబడి నశించినదేమో యన్నట్టులాచేష్టను గూర్చి యుత్పేక్షించెను.

తా. స్పష్టము.

ఉ. ఆహరిణాక్షియిష్టయలరారెడుపువ్వులదండ జాతికౌ

తూహలతఁ స్పృశించునెడఁదోచెఁ గరంబుఁ ఘుర్నబిందుసం
దోహము తేని కవ్యధము ర దోపఁగఁజేసె నెఱ్ఱ భవిష్యదు
ద్వాహమహోత్సవంబునకురదర్పకుడిచ్చినహస్తతోయమున్ . 8

టీ. నలుఁడు (కర్త), కరంబునఁ = చేతితో, ఆహరిణాక్షి...దండఁ — ఆహరిణాక్షి = ఆదమయంతి, ఇష్ట = ఇచ్చిన, అలరారెడుపువ్వులదండఁ = ఓప్పుచున్న పూవులదండను, జాతకౌతూహలతఁ = పుట్టినచేతుక చే, స్పృశించునెడఁ = తాకినప్పుడు, ఘుర్నబిందు సందోహము = చెమట బిందువులయొక్క సమూహము, తోచెఁ = పుట్టెను, తేనికొఁ = ఆనలరాజునకు, అష్టధము = అష్టే దోదయము, నెఱ్ఱ = ఆచారముచే, భవిష్యదుద్వాహమహోత్సవమునకుఁ = కాఁబోయెడి వివాహమహోత్సవమునకు, దర్పకుఁడు = మన్తగుఁడు, ఇచ్చినహస్తతోయముఁ = ఇచ్చిన కన్యాదానజలముగా, తోపఁగఁ, చేసెఁ = తోచునట్లుచేసెను. అనఁగా దమయంతియిడిన పూలదండను వేడ్క-నలుఁడు స్పృశింపఁగాఁ జేతఁచెమట బిందువులు పుట్టెను. అది ముందువచ్చు వివాహమునందు దర్పకుడిచ్చిన కన్యాదాన జలమనెడిబుద్ధిని దోపఁజేసెనని భావము. నలునకు స్వేదమనెడి సాత్విక భావ ముదయించెనని ఫలితార్థము. మన్తగుఁడు పోసిన జలధారయనుటచే దమయంతి తనంతవలచి నలుని వరించుట వ్యంజితము.

తా. నలుఁడు దమయంతి వైచినపూలదండను స్పృశింపఁగాఁ జేతియందుఁ జెప్తుట యుదయించె. అదిముందు వచ్చెడి వివాహమున మన్తగుఁడొసఁగిన కన్యాదాన జలమని యతనికిఁ దోడించెను.

ఉ. చిత్తజపువ్వుదూపుల రరచించినతుమ్మెద తొక్కగాలిచే

నత్తజీ నేకువత్తియగునంగనదూలినఁ దూలఁగాక య
త్యుత్తమధీరతాగుణసమున్నతమేరు మహీధరంబు భూ
భృత్తిలకుండు నైషధుఁడుబిట్టుచలించెఁ గదాతదాహతిన్.

టీ. అత్తజీ = దమయంతి స్వయంవరణ మాలికను నలునిమెడలో నైచిన
ప్పుడు, ఏకువత్తి = దూదివలె మెత్తని శరీరముగలది, అగునంగన = అయినదమ
యంతి, చిత్తజుపువ్వు తూపులక్ = మన్నఘని పుష్పమయములగు బాణములం
దు, రచించిన తుమ్మెద తొక్కలాలిక్ = కంకపత్రములుగాఁ గట్టిన తుమ్మెదల
తొక్కలాలిచేత, తూలినక్ = ఎగురఁగొట్టఁబడినను, తూలెక్ గాక = ఎగురఁ
గొట్టఁబడెనుగాక, అనఁగా నెంతస్వల్పవాయువు ప్రసరించినను దూదితూలిపో
వుట యుక్తము. కావున దూదివలె మెత్తనిశరీరముగల దమయంతి మన్నఘబాణ
ముల తొక్కల గాలిచేఁ దూలఁగొట్టఁబడుట యుచితమేయని భావము. తదా
హతిక్ = ఆమన్నఘబాణ వాయుపాతముచే, అత్యుత్తమ... మహీధరంబు—అ
త్యుత్తమ = మిక్కిలి శ్రేష్ఠమైన, ధీరతాగుణ = ధైర్యమునందు, సమున్నతమేరు
మహీధరంబు = గొప్పమేరుపర్వతమునంటివాఁడును, భూభృత్తిలకుండు = పర్వత
ములలో శ్రేష్ఠుఁడును, నలపక్షమున రాజశ్రేష్ఠుఁడు, నైషఘఁడు = నలరాజు, బిట్టు
= మిక్కిలి, చలించెఁగదా = చలించినాఁడుగా యని యాశ్చర్యము. దూదివలె మె
త్తనిశరీరముగల దమయంతి మన్నఘ బాణవాయువునకుఁ దూలినను, బర్వతము
వలె ధైర్యశాలియగు నలుడు చలించుట యాశ్చర్యకరమని భావము. ఆనల
దమయంతు లిర్వరకును సమానానురాగమును, స్వాతికభావములును గల్గె నని
భావము. అలం. రూపకము. విభావన.

తా.స్పష్టము.

క. బిట్టు ఘనస్తంభంబున

గట్టువడెన్ నిషధరాజుకామునిచేతఁ

బిట్టుఘనస్తంభంబున

గట్టువడెం దగును రాజుగజరాజువలెన్.

టీ. కామునిచేత = మన్మథునిచే, నిషధరాజు = నలరాజు, బిట్టు = మిక్కిలి, ఘన స్తంభంబున = గొప్ప స్తంభమం దని యర్థము- స్తంభమనెడి సాత్విక భావమునందని భావము. కట్టువడె = బంధింపబడెను, ఇది యుచితమే, ఏలన, రాజు = రాజయినవాడు, బిట్టు, ఘన స్తంభంబున = గొప్పకంటెయునందు, గజ రాజువలె = ఏనుగులరాజువలె - మేటియేనుంగువలె, కట్టువడందగును. ఏనుగులకు రాజయినది స్తంభమున గట్టువడుటం బోలె మనుజులకు రాజయినవాడును స్తంభమున గట్టువడుట యుచితమే యని భావము. అనగా నలుడు దమయంతి కరస్పర్శమువలన గల్గిన స్తంభమను సాత్విక భావమువలన మిక్కిలి నిర్వాప్యపారుడై యుండెనని ఫలితార్థము.

తా. మన్మథునిచే నలరాజు, దృఢముగా స్తంభంబున బంధింపబడిన గజ రాజువలె స్తంభమనెడి సాత్విక భావమందు బంధింపబడెను.

వ. ఇవ్విధంబున.

తే. పెద్దకాలంబునకు మనోరీభీష్మితంబు

సఫల మగుటయు నత్యంతసమ్మదమున

సాంపుడభుకొత్త నున్నయారదంపతులకు

గరుణ దీవన లిచ్చె నిర్జరగణంబు.

11

టీ. పెద్దకాలంబున = దీర్ఘకాలమునకు, మనోరీభీష్మితంబు = మనస్సులోని కోరిక, సఫలముఅగుటయు = నెఱవేరినట్టిది కాగా, అత్యంతసమ్మదమున = మిక్కిల మయినవార్షముతో, సాంపు = సౌభాగ్యము, తగుకొత్త = ప్రకాశించునట్లుగా, ఉన్న = ఆదంపతులకు, నిర్జరగణంబు = దేవతాసమూహము, కరుణ = దయచేత, దీవనలిచ్చె = ఆశీర్వచనములు గావించెను.

తా. సుగమము.

వ. వెండియు నిషధమండలా ధీశ్రుండు దమకుండేసిన దూతకృత్యంబునం గానం బడిన చిత్తశుద్ధికారణంబుగా, నమ్మహిపతి కమరపతి ప్రత్యక్షంబైన యాకారంబుతో యాగంబులందు

హవిర్భాగంబు భుజియించు వాడయ్యె హుతవహం డిచ్చా
నురూపంబునం బ్రభవింప ననుమతించె ధర్మం డక్షయప్ర
హరణంబులును ధర్మైకనిరితబుద్ధియు నొసంగె వరుణుండు
దలచినచోట జలంబులు సంభవింపను ధరియించిన
పుష్పంబులు వాడకుండను ననుగ్రహించె. అప్పుడు భారతీదే
వి, నానాభువనసమాగతానేక భూవరవర్ణనాప్రసంగో చిత్రం
బైనమానుషాకారంబుమాని వీణాపుస్తకపాణియు, రోహిణీర
మణిచూడామణియు నై కుండేందుతుమారహార ధవళంబగు
దివ్యరూపంబు ధరించె. అందఱు దమయంతి నుద్దేశించి. 13

టీ. వెండియుక్, నిషధమండలాధీశ్వరుండు=నలరాజు, తమకుక్=ఇంద్రదా
దులకనుట, చేసిన దూతకృత్యంబునక్=చేసినదూతత్వమందు, కానం...కార
ణంబుగాక్=కానవచ్చిన చిత్తశుద్ధి హేతువుచే, అమ్మహిపతికిక్=నలునకు,
అమరపతి=ఇంద్రుండు, ప్రత్యక్షంబు=కంటికి గానవచ్చునది, ఐనయాకారంబు
తోక్=అయినట్టి యాకారముతో, అనగా స్వస్వరూపముతో ననుట, యా
గంబుందుక్=నలుండొనర్చిన యజ్ఞంబులందు, హవిర్భాగంబు, భుజియించు
వాడు, అయ్యెక్=హవిర్భాగములను దినసంగీకరించెను, హుతవహండు=అగ్ని,
ఇచ్చామరూపంబునక్=నలునియిష్టమున కనుకూలమగునట్లు, ప్రభవింపక్=ఉ
ద్భవించుటకు, అనుమతించెక్=అనగా నలుండు గోరినచోట యగ్నిప్రత్యక్ష
మగుట కిష్టపడెనని భావము. ధర్మండు=ధర్మరాజు, అక్షయప్రహరణంబులు
ను=అక్షయమగుబాణములును, ధర్మ...బుద్ధియున్-ధర్మగుణమునందు, ఏక=
ముఖ్యముగా, నిరత=ఆసక్తమగు, బుద్ధియుక్=బుద్ధిని, ఒసంగె. వరుణుండు,
తలచినచోటక్=తలంచినస్థలమునందె, జలంబులు, సంభవింపను=సంభవించుట
కును, ధరియించిన పుష్పంబులు, వాడకుండక్=వాడిపోకుండుటకును, అనుగ్ర
హించె, అప్పుడు, భారతీదేవి, నానా...చితంబు-నానాభువన = అనేకలోక
ములనుండి, సమాగత=వచ్చిన, ఆనేకభూవర=సమస్తరాజులయొక్క, వర్ణనా

ప్రసంగ=వర్ణించుటయు నెడి ప్రసంగమునకు, ఉచితంబు=తగినది, వినమానుపా
కారంబు=అయినట్టి మనుష్యకారమును, మాని=విడిచి, వీణాపుస్తకపాణి
యు=వీణయును, పుస్తకమునుపాస్తమందుఁగలదియు, రోహిణి...మణియుఁ-
రోహిణీరమణ=చంద్రుఁడు, మాఢామణియుఁ=శిరోభూషణముగాఁ గలది
యు, వి, కుంద...ధవళంబు-కుంద=మల్లెలు, ఇందు=చంద్రుఁడు, తుషార =
మంచు, హార=ముత్యములహారములు, వీనివలె, ధవళంబు=తెల్లనిది, అగుదివ్య
రూపంబు=అయినట్టి దేవతాస్వరూపమును, ధరించె, అందఱుఁ=ఆదేవతలం
చఱును సరస్వతియును, దమయంతిఁ, ఉద్దేశించి.

ఉ. ఆదిమశక్తి యైన తుహినాచలగాఢతనూజ మ్రాలె ము
తైదన వై నిజేశ్వరునియర్థశరీరము పాలుగొమ్ము నీ
పాదసరోహంబు లతీతభక్తి భజితురు గాక యెట్లు బ్ర
హ్మదిక దేవతాసదృశులై నమహామహిమండలేశ్వరుల్. 14

టీ. ఆదిమశక్తి=మూలప్రకృతి, విన...వోలెఁ-అయినట్టి హిమమతుని
కూతురగు గారిదేవలె, ముతైదనవై=వృద్ధసువాసినివై, నిజేశ్వరునియర్థశరీర
ము=నీప్రాణేశ్వరుఁడగు నలుని సగముదేహమును, పాలుగొమ్ము=పంచుకొనుము.
అన్యోన్యప్రేమముచే పురుషుని యర్థశరీరముం బోలె నుండుమనుట - పార్వతి
నిజముగా నే పతి యర్థశరీరము గొన్నది. ఎఱ్ఱుఁ=ఎల్లప్పుడు, బ్రహ్మదికదేవతా
సదృశులు = బ్రహ్మమొదలగు సురలతో సమానులు, వినమహామహిమండలేశ్వ
రుల్ = అయిన గొప్ప రాజులందఱును, నీపాదసరోరుహంబులు = నీపాదప
ద్మములను, అతీతభక్తిఁ=మిక్కిలిభక్తితో, భజితురుగాక=సేవించుచుండురు
గాక, అనఁగా బ్రహ్మది దేవతలు శంకరయుతు రాలయును పార్వతిని సేవించు
నట్లు నలరాజయుక్తు రాలవగునిన్ను భూమింగల రాజులందఱును సేవించురు
గాక యని భావము. నలునిభజించుట మూలమునఁ దదర్థమయిన దమయింతిని
గూడ భజించినట్టై యగునని భావము.

తా. ఓదమయంతీ ! మూలప్రకృతియైన పార్వతివలెనే వృద్ధసువాసినివై

భర్తృగౌరవంబును బొందుము. పార్వతిని బ్రహ్మాదిదేవతలవలె నెన్నరాజులం దఱును సేవింతురు గాక.

మ. అని నైదర్భిఁ బ్రసాదగర్భమధురవ్యాహరనందర్భసం
జనితానందనుఁజేసి నెయ్యమున నాశక్రాదిబృందారకుల్
వనితారత్నముచేతఁ గైకొనిరి సేవాహస్తపద్మాంజలుల్
ఘనరత్నాంచితహేమకంకణర్పుణతక్కారంబుతోరంబుగన్.

టీ. అని, నైదర్భిఁ = దమయంతిని, ప్రసాద...నందను-ప్రసాద = ప్రసాద
గుణము, లేక యనుగ్రహము. గర్భ = లోననిమిడియున్న, మధుర = తియ్యని, వ్యా
హర = మాటలయొక్క, నందర్భ = ప్రసంగముచే, సంజని తానందస్థ = పుట్టి
నయానందమగలదానిగా, నెయ్యమునఁ = ప్రేమతో, చేసి, ఆశక్రాదిబృందార
కుల్ = ఆయింద్రాదిదేవతలు, వనితారత్నముచేతఁ = ఆదమయంతిచే, ఘన...
తక్కారంబు = ఘన = గొప్పవగు, రత్న = మణులచే, అంచిత = ఒప్పుచున్న, హేమ
కంకణ = బంగారుకడియములయొక్క, ర్పుణతక్కారంబు = ర్పుణర్పుణధ్వనితో
రంబుగఁ = అధిక మగునట్లుగా, సేవాహస్తపద్మాంజలుల్, సేవా = లేచు సేవిం
చుటయందలి, హస్తపద్మాంజలుల్ = చేమొడ్పులను, కైకొనిరి = అనగా రత్నమ
యకంకణధ్వనులు చెలంగునట్లుగా దమయంతి యొనర్చు నమస్కారములను
స్వీకరించి రని భావము.

తా. ఇంద్రాదిదేవత లట్లు దమయంతిని గూర్చి యనుగ్రహ పూర్వములును
మధురములును నైనవాక్పిసంగములుచేసి సంతసింపఁజేసి చేతుల నున్న రత్న
కంకణ ర్పుణతక్కారంబులు వెలయునట్లుగా దమయంతి యిచ్చిన నమస్కార
ములను కైకొనిరి.

స. అనంతరంబ నిషధమహీకాంతుం గనుంగొని సరస్వతీ దేవి
యిట్లనియె.

16

టీ. స్పష్టము.

ఉ. నేమముతోడ విశ్వధరరీణీభువనాధిప, సంతతంబుఁ జిం

తామణిమంత్రరాజముప్రసాదానము మంత్రకదంబకంబులో
మామక మమ్మహామనువుమానితభంగి భజింపు మీవుచిం
తామణికామధేనువిబుధద్రుమసన్నిభ మాశ్రితాళికిన్. 17

టీ. విశ్వ... ధిప-విశ్వ=సమ స్తమైన, ధరణీభువనాధిప=భూలోక నాయకా,
మామకము=నాసంబంధియైనది, చింతామణి మంత్రరాజము=చింతామణియనే
డి గొప్పమంత్రము, మంత్రకదంబకంబులో=మంత్రసమూహములో, ప్రధాన
ము=ముఖ్యమైనది. ఈవు, నేమముతోడ=నియమముతో, సంతతంబు=ఎల్ల
ప్పుడు, అచ్చహామనువు=ఆమహామంత్రమును, మానితభంగి=ఒప్పుచున్నరీతి
చే, భజింపుము=నేవింపుము-అనఁగా జపింపుమనట. అది, ఆశ్రితాళికి=ఆశ్ర
యించినవారికి, చింతా... సన్నిభము-చింతామణి=చింతామణియను దేవతార
త్నముతోను,, కామధేను=కామధేనువుతోను, విబుధద్రుమ = కల్పవృక్షము
తోను, సన్నిభము=సమానమైనది.

తా. భూలోకాధిపతి వగునోసలరాజా ! నాసంబంధియగు చింతామణి
మంత్రము సమ స్తమహామంత్రములలో ముఖ్యమైనది. నీవామంత్రమును నియ
మయుతుండవయి యెల్లప్పుడును జపింపుము. అది చింతామణికామధేను కల్ప
వృక్షములవలె నాశ్రీతులకు సకలాభీష్టంబులను నొసంగును.

మ. సకలం బై హిమరుక్మశాభరణ మై సవ్యాససవ్యార్థయు
గ్గకరూపం బయి శైవ మై గతకళంకంబై శివం బై యుపా
సకచింతామణి యై ప్రసిద్ధభగవచ్ఛబ్దాభిధేయార్థమై
యొకమంత్రంబు మనీయ మొప్పు నది నీరీకుర్వీశ యే నిచ్చితిన్.

టీ. ఉర్వీశ=ఓసలరాజా ! సకలంబై=అణిమాద్యష్టైశ్వర్యములగలదై, లేక
చతుష్టప్పికలలతోఁ గూడినదై, హిమరుక్మశాభరణమై=చంద్రకల యలంకార
ముగాఁగలదయి, సవ్యా... రూపంబయి-సవ్యార్థ=దక్షిణపుసగమందును, అపస
వ్యార్థ=ఎడమసగమందును, యుగ్గకరూపంబై=పురుషస్త్రీస్వరూపముగలదై-
అనఁగా నర్ధనారీశ్వరుడనుట తెల్లమగుచున్నది, శైవమై=శివసంబంధియై, గ

తగళంకంబై=నిష్కళంకమై, శివంబై = సామ్యకారముగలదై, ఉపాసకచింతామణియై=తన్నుపాసించిన జనమునకుఁ జింతామణివంటిదయి, అనఁగా జింతామణి కోరిన నరములనిచ్చుచున్నట్లు మంత్రమును సకలార్థములనిచ్చుచున్నదని భావము. ప్రసిద్ధ .. యార్థమై—ప్రసిద్ధ=ప్రఖ్యాతిగాంచిన, భగవత్ శబ్ద=భగవంతుఁడను శబ్దమునకు, అభిధేయార్థమై=వాచ్యార్థమై, అనఁగా భగవత్పదమున కభిధేయేనామంత్రమే యర్థము తక్కినవి లక్షణచే మాత్రమే చెప్పఁబడుచున్నవని భావము. మదీయును=నాది. నేనేదేవత గాఁ గలది, అగు, ఒక మంత్రంబు, ఒప్పుకొ, అది, నీకుకొ, ఏకొ, ఇచ్చితికొ.

తా. ఓనలరాజా! సమస్తకళల కిక్కయై, చంద్రచూడమై, యర్థనాశీత్వరూపమున నొప్పుచు శివసంబంధియై, నిష్కళంకమై, మంగళప్రపదమై, యుపాసకుల వాంఛలను దీర్చునదై భగవత్పదముచే వాచ్యమై నాసంబంధియగు నొకమంత్రము నిచ్చుచున్నాను.

ఇందు దేవతామంత్రస్వరూపమును యంత్రస్వరూపమును నూచితములు. మంత్రము-సకలంబు=క కారలకారములతోఁగూడినది. హిమరుక్మలాభరథము. చంద్రకలగలది. అనుస్వారముగలది-‘క్లి’ అను నక్షరమును ‘ం’ అను అనుస్వారమును గలది. ఈయనుస్వారమనే చంద్రకలవలె వ్రాయుటగలదు. సవ్యా...రూపంబయి=ఎడమకుడిప్రక్కల సమానమయిన యక్షరద్వయముగలది ప్రసిద్ధ...యార్థమై ‘హర’ శబ్దమందలి హ కారరేఖలు స్వరూపముగాఁగలది. యంత్రము-భగవచ్ఛబ్దముచే త్రికోణాకారములుగలది యని యర్థము. ఒక త్రికోణమువ్రాసి దానిపయిని తలక్రిందగా మఱొకత్రికోణరేఖ గీచినచో మడియెడమ సగములు కనఁబడును. దానిలో నడిమి కోణవట్కమందు మంత్రరాజము లిఖింపఁదగును.

వ. ఇది చింతామణి మంత్రం బేలేదుద్ధారప్రకారంబు రహస్యంబుగా నిప్పుడుపదేశించితి గురువరం పరాసంప్రదాయ క్రమంబున సకీలకంబుగా సిద్ధసారస్వతసంసిద్ధికారణం బైనయిమ్మహావిద్య నెఱింగికొనుము.

టీ. ఇది=ఈచెప్పినది, చింతామణి మంత్రంబు=చింతామణియను శేరుగల ది. ఏతదుద్ధార ప్రకారంబు=దీని ఉద్ధారప్రక్రియను, రహస్యంబుగా, ఉప దేశించితి, గురు...క్రమంబున—గురుపరంపరా=గురుపరంపరవలన వచ్చిన, సంప్రదాయ=రహస్యములయొక్క, క్రమంబున = పరుసచేత, సకలకంబు గా =కీలకమయినయత్తుర విశేషముతోగూడ, సిద్ధ...కారణంబు=చదువ కయేతనంతట సిద్ధించువాఙ్మయముయొక్క ప్రాప్తికి, కారణంబు=హేతుభూత ము, ఐనయిచ్చహావిద్య=అయినట్టి యాగోష్ఠవిద్యను, ఎఱింగికొనుము=తెలి సకొనుము.

క. ఆచారపరత వేకువ

లేచి పఠిపుము కుమార లేఖర్షభయీ

శ్రీచింతామణిమంత్రము

ప్రాచికి నభిముఖుడనై శుభం బొడఁగూడున్.

20

టీ. కుమారలేఖర్ష భ=రాజకుమారదేవేంద్రా! వేకున్ = తెల్లవాలుజామున, లేచి=మేల్కొని, ప్రాచికి = తూర్పుదిక్కునకు, అభిముఖుడనై, ఆచారపర త=నియమాసక్తితో, ఈచింతామణి మంత్రము = ఈచింతామణిమంత్రరా జమును, పఠిపుము=జపిపుము, శుభంబు=మేలు, లేక, మంగళము. ఒడఁగూ డు=కలుగును.

తా. ఓనలరాజా! నీవువేకువనే లేచి తూర్పున కభిముఖుడనై యీచిం తామణిమంత్రము నేమచితో జపిపుము. దానివలన నీవు సమ సశుభంబులు గలుగును.

శా. సర్వాంగీణ రసామృత స్తిమిత వారచావీదివాచస్పతుల్
గర్వోన్నద్ధ విరోధిరామదధివాగ్దాంభీర్య కుంభోద్భవుల్
స్వర్వామాసదృశాంగ నాజనమనీస్సంచార పంచాస్త్ర లం
తిర్వాణుల్ నృపయస్కనీయమగుచింతారత్న విద్యాధరుల్.

టీ. నృప=ఓరాజా! ఆస్తనీయము=మానంబు, అగుచింతారత్న విద్యా

ధరుల్=అయినట్టి చింతామణిమంత్రము జపించువారు. సర్వాం...స్వతుల్-
సర్వాంగీణ=అంగమంతిలను, అనగాఁ బ్రత్యక్షరమందుననుట, రసామృత=
అమృతపంటి రసముచేత, స్తిమిత=తడిసియున్న, వాచావీచి=తరంగముల
పంటి వాకులకు, వాచస్పతుల్=బృహస్పతిపంటివారును, గర్వ...దృవుల్—
గర్వ=మదముచే, ఉన్నద్ధ=అతిశయించిన, విరోధిరాజ్=శత్రురాజులనెడి,
ఉదధి=సముద్రమందున్న, వాగ్గాంధీర్య=వాక్కులనెడి గాంధీర్యమునకు, కుం
భోదృవుల్=అగస్త్యునిపంటి వారును, అనగా నగస్త్యుడు సముద్రజలమును
ద్రావిగాంధీర్యమును వెలిపుచ్చినట్లు చింతామణ్యపానకులును దమశత్రువులవా
క్కుల నవలీల ఖండించి వారి పాండిత్యబాధమును వెలిపుచ్చగలరని భావము.
స్వర్వా...పంచాస్త్రులు-స్వర్వామా=దేవతాస్త్రీలతో, సదృశ=సమానలగు, అంగ
నాజన=స్త్రీజనుయొక్క, మనస్సంచార=మనోన్యత్తికి, పంచాస్త్రులు=మన్తగు
నిపంటివారు, అంతర్వాణుల్=విద్వాంసులును నగుదురని యధ్యాహారము.

తా. ఓరాజా! మాయాచింతామణి మంత్రమును జపించినవారు రసభూ
యిష్టులగు వాక్కులు పలుకుటలో బృహస్పతి కెనయగుదురు. అగస్త్యు
డు సముద్రజలము పానముచేసినట్లు ప్రతివాదుల వాక్యముల నవలీల ఖండింపఁ
గల్గుదురు. దేవతాస్త్రీలనంటి స్త్రీలకు మనోహరులై పండితులై యుందురు.

సీ. కబరికాభరమువైఁ శ్రీ గన్నగేదంగిపూ

తేకుతోఁగూడ రేణువేని బొంది

లతితకస్తూరికా శ్రీ తిలకమధ్యంబున

సాబగొందు ముత్యాల శ్రీ చుక్కనిలిపి

కుదురునిండినమించి శ్రీ గుబ్బచన్నలమీఁద

జలుగు దువ్వలున గం శ్రీ చెలయుఁ దొడిగి

యచ్చవెన్నెలచాయ శ్రీ నవఘళింపఁగఁజాలు

నిద్దంపువెలిపట్టు శ్రీ నెఱిగగట్టి

తే. యంచకొదమలఁ బూన్చిన శ్రీ యరదమెక్కి

యుపనిషద్వీధి విహరించుచున్ననన్ను
మహితచింతామణీదివ్యరమంత్రమూర్తిఁ

దలఁప సారస్వతం బయత్నమునఁ గలుగు.

22

టీ. కబరికాభరముపైఁ = కేశపాశముపై, కన్నెగేదంగి పూ టేకు
తోకూడఁ = తేతపచ్చని మొగలిపూవు దశముతోఁ గూడ, రేతేనిఁ = చం
ద్రుని, చెరివి = చెక్కి, అనఁగా గేశపాశమునఁ బచ్చమొగలిపూవు టేకును,
జంపమామను దాల్చియనిభాషము లలితి... మధ్యంబునఁ—లలి త = మనోహర
మైన, కస్తూరికాతిలక = కస్తూరిబొట్టుయొక్క, మధ్యంబునఁ = మధ్యభాగము
నందు, సౌబగు, ఒందు = సుందరమైన, ముత్యాలచుక్క = ముత్యాలబొట్టును,
నిలిపి = ఏర్పడఁజేసి, కుదురు = స్థానమును, నిండిన = నిండెడునట్లు వర్ణింప, మించు =
కాంతిగల, గుబ్బ చన్నులమీఁదఁ = పాలిండ్లపై, జిబుఁగు దువ్వులుప = సన్నని
దుకూలంపు, కంచెలయుఁ = అవికయును, తొడిగి = ధరించి, అచ్చవెన్నెలచా
యకొ = స్వచ్ఛమైన వెన్నెలరంగును, అపసులింపఁగొ = తిరస్కరించుటకు, చా
లు... నెఱక — చాలు = సమర్థమైన, నిద్దంపు = మృదువైన, తెలిపట్టు నెఱక = తెల్ల
నిపట్టువస్త్రమును, కట్టి = ధరించి - అనఁగా జండ్రకంఠె మిక్కిలి తెల్లనైన
పట్టువస్త్రమును ధరించుని భావము. అంచకొదమలకొ = లేఁబ్రాయముగల
సాంసలను, పూన్చినయరదము = పూనిచివట్టి రథమును, ఎక్కి, ఉపనిషద్వీధిఁ =
వేదాంతమార్గమందు, విహరించుచున్న నన్నుఁ = తిరుగుచున్నట్టి నన్నును,
మహిత... మూర్తిఁ = మహిత = పూజ్యమైన, చింతామణీ = చింతామణియను
పేరుగల, దివ్య = దేవసంబంధియగు, మంత్రమూర్తి = మంత్రస్మరూపమును, తలఁపకొ
స్తరించినవో, సారస్వతంబు = సమస్తవిద్యలును, అప్రయత్నమునఁ = ప్రయత్న
ముక్క అలేకుండఁగ నే, కలుగుకొ = లభించును. చింతామణి మంత్రము జపించు
వారికి సమస్తవిద్యల నాయాసముగా లభించుననిభాషము.

తా. ఓసలరాజా! బాలచంద్రుని పచ్చమొగలిటేకును గేశపాశమున
ధరించి, కస్తూరితిలకమును ముత్యాలబొట్టును బట్టుకొని, గబ్బిగుబ్బలపై తైలక
ను దువ్వులుపనుదాల్చి, పండు వెన్నెలల నిరసింపఁజాలిన తెల్ల పట్టువస్త్రము

గట్టి హంసలు లాగుచున్నరథంబుపై గూర్చుండి వేదాంతమార్గమునఁ జరించుచున్న నన్న స్వరించినవానికి నప్రయత్నముగా నమ స్తవిద్యలును లభించును.

క. ఎంతజడుఁడైనఁ గానీ

చింతామణిమంత్రరాజు సేవాపరుఁడ

బొంతంబునఁ గవితాసి

ద్ధాతరహస్యోపనిషదుపాధ్యాయుఁడగున్. 23

టీ. చిం...పరుఁడు—చింతామణి = చింతామణియును, మంత్రరాజు = గొప్ప మంత్రముయొక్క, సేవాపరుఁడు = కొలువనాసక్తిగలవాఁడు, ఎంత జడుఁడైనఁ గానీ—ఎంత తెలివిలేనివాఁడైనను, అబ్ధాంతంబునఁ = ఒకసంఖ్య తీరముకడపట్ట, కవితా...ఉపాధ్యాయుఁడు—కవితా-కవిత్వముయొక్క, సిద్ధాంత-నిశ్చయములయొక్క, రహస్య=రహస్యములనెడి, ఉపనిషత్ = ధర్మములకు, ఉపాధ్యాయుఁడు=చెప్పేడు వాఁడు, అగున్.

తా. మూఁడుఁడైనను నీచింతామణి మంత్రమును జరించినచో నొకవిత్సరము లోనే పండితుఁడగును.

క. వైదర్భిఘోరఁ గవితా

వైదర్భి నరేంద్ర నీకు సేవక మయ్యెను సూ

ర్యోదయవేశ జపింపు కృ

తాదరమున నస్తదీయమగు మంత్రంబున్. 24

టీ. నరేంద్ర=ఓనలమహారాజా, సూర్యోదయవేశ = ప్రభాతసమయంబున, కృతాదరమునఁ = అసక్తితో-అస్తదీయము=మాసంబంధి, అగు మంత్రంబునఁ=అయిన మంత్రమును, అనగాఁ జింతామణి మంత్రము ననుట, జపింపు=జపింపుము, నీకుఁ=ఆరీతిని నర్చునీకు, కవితావైదర్భి=కవిత్వమందలి కష్టసాధ్యమగు వైదర్భియనెడిరీతి, వైదర్భిఘోరఁ =దమయంతినిలే-వశమయ్యెడున్ =అలపడును-అనగాఁ జింతామణి మంత్రము నుపాదించువారికి గవిత్వము సులభసాధ్యమని భావము.

తా. ఓనలమహారాజా! ప్రాతఃకాలంబున నాచరముతో నీచింతామణి మంత్రమును జపించినచో వైదర్భివోర వైదర్భీతియును వశమగును.

నీ. కలియుగం బందును శ్రీ గాత్రీరభూమిలో

మత్స్యమున ధరామరుఁడు పుట్టు

శ్రీహీరుఁ డనఁగ శ్రేషాహియంశంబున

నతఁడు మామల్ల దేవ్యాఖ్య యైన

తనభార్యయందుఁ జింతామణీమంత్రచి

తనఫలంబుగ నొక్కతనయుఁ గాంచుఁ

గల్పించు నతని కాశకాశవాగ్దేవి తా

శ్రీహర్షుఁ డనియెడు శ్రీ చిహ్ననంబు

తే. వానికి రేచు విద్యలు శ్రవచ్చియుండు

వాఁడు ఖండనకారుండు శ్రీ వాఁడు సుకవి

కావ్యముఖమున వానిచేఁ శ్రీ గలుగు నీకు

నిర్మలం బైన సత్కిర్తి శ్రీ నిమధరాజ.

25

టీ. కలియుగంబందును = కలియుగమందు, కాత్రీరభూమిలో = కాత్రీర దేశములో, శ్రేషాహియంశంబున = శ్రేషాంశమున, మత్స్యమున = చింతామణిపీఠమున, ధరామరుఁడు = బ్రాహ్మణుఁడు, శ్రీహీరుఁడనఁగ = శ్రీహీరుఁడను పేర, పుట్టు = పుట్టఁగలఁడు, అతఁడు = శ్రీహీరుఁడు, చింతామణి మంత్రచింతనఫలంబుగ = చింతామణి మంత్రమును జపించినందులకు ఫలమగునట్లుగా, మామల్లదేవ్యాఖ్య = మామల్ల దేవియను పేరుగలది, వివతనభార్యయందు = అయినతన సతియందు, ఒక్కతనయు = ఒకకుమారుని, కాంచు = కనఁగలఁడు, అతనికి = ఆబాలునకు, తా = స్వయముగా, ఆకాశవాగ్దేవి = ఆశరీరవాణి, శ్రీహర్షుఁ డనియెడు చిహ్ననంబు = శ్రీహర్షుఁడనెడి పేరును, కల్పించు = అనగా శ్రీ హర్షుఁడని పేరు పెట్టిను, వానికి = ఆశ్రీహర్షునకు, ఈరేచువిద్యలు = శ్లో... "అంగాని వేదా శ్చత్వారోమిహంసాన్యాయవిస్తరః | ధర్మకాస్త్రపురాణంచవి

అందితి=పొందితి, నిక్కము=నిజము, ఇదియాదిగాఁగఁ=ఇదిమొదలుగా, మా
కరుణఁజేసి=మాదయచేత, కామరూపిణివి = నీకిష్టమగు రూపముకలదానవు,
అగుము.

తా. ఓదమయంతీ! పుణ్యస్త్రీలలో వన్నెకెక్కు నీకు పాతివ్రత్యముచే నల
పడనిది లేదు. దేవతలమైన మేము మానవులకుఁగనఁబడి ఎరములియ్యకపోరాదు.
కావున నిన్నెదిరించుదువ్వుడు భస్తమగును. ఇంతియకాక మాకామరూపములఁ
గాంచివెఱుగుపడితివి కావున మాకృపచే నీకిచ్చవచ్చురూపము గలుగుచుండును.

చ. అనివలికి పలుకుబోటియు హరికృపీటభవ శమన శంబరపతు
లంబరమునకు జాంబూనద విమానారూఢులై యెగసిరి సమ
యసముత్థానంబునం క్రందుకొనురాజనందనులయందియల
లమొరపంబుతోడ గెడఁబెరిసి దేవదుందుభిధ్వానంబు
రోదనీకుహరంబునం దీటుకట్టె విద్యాధరహస్తము క్తంబైన
పుష్పవర్షంబు హర్షోత్కర్షంబు నాసాదించె. అప్పుడు కల్యా
ణవిభవలక్ష్మీప్రతిష్ఠాసమానుం డగునిషధరాజు నిజశిబిర
ప్రతిష్ఠాసమానుండయ్యె దమయంతియుఁ గన్యాసహస్రంబు
గొల్వ నాత్మ మందిరంబునకుం జనియె ననంతరంబ. 29

టీ. అని, పలికి, పలుకుబోటియు = సరస్వతియు, హరి...పతులు=హరి,
ఇంద్రుడు, కృపీటభవ=అగ్నియు, శమన=యముడు, శంబరపతులు=వరుణుఁ
డును, జాంబూనదవిమానారూఢులు = బంగారువిమానముల నెక్కినవారు,
అయినవారై, అంబరంబునకుఁ = ఆకాశమునకు, ఎగసిరి=పోయిరి, దేవదుం
దుభిధ్వానంబు=దేవదుందుభులమ్రోత, సమయసముత్థానంబునఁ=ఒక్కతటి
లేచునెడ, క్రందుకొను=వ్యాపించునట్టి, రాజనందనుల యందియలమొరపంబు
తోడఁ=రాజులయందెల చప్పుళ్లతో, గెడఁబెరిసి=వీకిభవించి, రోదనీకుహరం
బుఁ=భూనభోంతరాశంబును, దీటుకట్టె=నిండించెను, విద్యాధరహస్తము
క్తంబు=విద్యాధరులచే విడువఁబడినది, ఐనపుష్పవర్షంబు=ఐనట్టిపూవులవాన,

హస్తోత్కర్షంబు = మిక్కుటమగుసంతసమును, ఆపాదించెన్ = చేసెను, అప్పుడు=ఆసమయమున, కల్యాణ...మానసుండు—కల్యాణ=వివాహముయొక్క, విభవ=వైభవమునెడి, లక్ష్మీప్రతిష్ఠా=లక్ష్మీయొక్క ప్రతిష్ఠచేత, అసమానుడు=సాటిలేనివాడు, అగునిషధరాజు=అయినట్టినలుడు, నిజశిఖిప్రతిష్ఠాసమానుడయ్యె—నిజశిఖి = తనదండు లిడిసినచోట, ప్రతిష్ఠా=ఉనికిని, అసమానుడు = గోరువాడు, అయ్యెన్, అనగా నలుండును తనవిడిది కరుదేరగోరె ననిభావము. కన్యాసహస్రంబుగోల్పన్ = వేయిమందికన్యకలు గొలుచుండ, దమయంతియున్, ఆత్మమందిరంబునకున్ =తనగృహమునకు,చనియెన్ =పోయెను, అనంతరంబ=తరువాత.

మ. తమయంతం బగుమేదిసీరమణునిన్ శ్రీధాత్రిన్ విసర్జించి యాయమృతాశుల్ గడువిన్ననై చనిరి ముక్తాంశత్వభేదంబునన్
మమతాసంపద యెట్టిదో యెడనెడన్ శ్రవక్రాననాంభోజయై
దమయంతిం గనుగొంచునేగె విసతాంతర్వాణిశ్రీవాణియున్.

టీ. ఆయమృతాశుల్ = అయింద్రాగ్నియమమరుణులు, తమయంతంబు = అనగా. “అష్టభిగ్లోకపాలానాం మాత్రాభిగ్రితోన్యవః” అన్నట్లు లోకపాలురయంతమయిన, మేదిసీరమణునిన్ = నలుని, ధాత్రిన్ = భూమియందు, విసర్జించి = విడిచి, ముక్తాంశత్వభేదంబునన్ = (దేహ)భాగమునువిడుచు దుఃఖముతో—ఒకయవయవమును గోసి విడిచి భూమిని వదలిపోయినంత దుఃఖముతో ననుట, కడున్ = మిక్కిలి, విన్ననై = చిన్నతనముగలవారై, పోయిరి. అనగా విసతాంతర్వాణి-విసత=భక్తులైన, అంతర్వాణి=శాస్త్రజ్ఞులుగలదగు, శ్రీవాణియున్ = సరస్వతియు, వక్రాననాంభోజయై-వక్ర = పెడకుద్రిప్పిన, ఆననాంభోజ = ముఖపద్మముకలది, ఐ = అయినదై, ఎడనెడన్ = మాటిమాటికి, దమయంతిన్ - కనుంగొనుచున్ = చూచుచు, ఏగెన్, పోయెను. మమతాసంపద = తనవారనెడి యభిమానసంపద, ఎట్టిదో = ఎటువంటిదో గదా? అనగా సరస్వతి దమయంతితో సొకటిరెండుదినములున్నంతమాత్రమున నామె తనదని విడిచి యతిశ్రద్ధయుతో

నేఁగెను. దమయంతియొడఁగల ప్రేమచే మాటికిమాటికి వెనుకఁ దిరిగిచూచుచు సరస్వతియు నేఁగెననిభావము.

తా. స్పష్టము.

ఉ. మంచకవాటికాశిబిగ శ్రీమధ్యమునందు ధనార్థికోటికిం
గాంచనవర్షము ల్గురిసెఁ శ్రీగంఠవిలోలమధూకమాలికో
దంచితఁ డోషధీపతికుశలాగ్రణి వంది జనంబులో విశే
షించి విదర్భజాస్తవనశీలుర మిక్కిలి గారవించుచున్. 31

టీ. కంఠ...దంచితఁడు-కంఠ = గళమందు, విలోల = చలించుచున్న, మధూకమాలికా=ఇస్పృహపులదండచే, ఉదంచితఁడు = ప్రకాశించువాడు, ఓషధీపతికుశలాగ్రణి=చంద్రవంశరాజులలో నగ్రసరుండగు నలరాజు, వందిజనంబులో=కైవారముచేయువారిలో, విశేషించి=విస్తరించి, విదర్భజాస్తవనశీలుర=దమయంతిని సోత్రముచేయువారిని, మిక్కిలి = అధికముగా, గారవించుచున్=బహుమానించుచు, అనఁగా నలుఁడు వందిమాగధులను గౌరవించెననియు, నందులో దమయంతిని నుతించువారి కధికముగా గారవముచేసెననియు భావము. దీనిచే నలునకుఁ దమయంతివైఁగల ప్రేమాతిశయము వెలువడుచున్నది. మంచక...మధ్యమునందున్=మంచకవాటికా, మంచెలున్నస్థలమందున్న, శిబిర=విడిపట్టుయొక్క, మధ్యమునందున్—ధనార్థికోటికిన్=ధనమునుగోరుచున్న యాచకసమూహమునకు, కాంచనవర్షముల్=బంగారువర్షములను, కురిసెన్=కురియిందను. అనఁగా యాచకుల కధికముగా ధనమొసంగెనని భావము.

తా. నలరాజు వందిజనమునకు బహుమానములుగావించి యందులో దమయంతిని నుతించినవారి కధికముగా బహుమతులొసంగి యాస్వయవర్ణస్థలమున నున్న శిబిరములను జూటికొనియున్న యాచకుల కధికముగా ధనమొసంగెను.

వ. అప్పుడు గొందఁ జనసూయాపరాయణులైనరాజు లారాజు కుమ్మారుంజూచి చూపోవక 'యత్యుచ్ఛ్రయః పతనహేతు'

వనెడువారు “సతీసర్వత్రగర్హిత” మనెడువారును “కాము
కస్యకుతోలజ్ఞా” యనువారును. “సంగమోవిప్రయోగాంత”
యనువారునై యుండి రప్పడు. 32

టీ. అప్పడు=దమయంతి నలునివరించినప్పడును - దేవతలు నలదమయంతు
లకు విరచులొసంగినప్పడును, అసూయాపరాయణులు=పెరివారిగుణములందు
దోషారోపణముచేయ నాసక్తిగలవారు, విసరాజులు, కొండలు, ఆరాచకు
మారుక్=అనలుని, చూడ, చూపోపక=చూడనహింపలేక, అనఁగా నలున
కట్టియపూర్వకౌరవమును, దమయంతీప్రాప్తియుఁ గల్గినందులకు సహింపలేని
వారనిభాషము. అత్యుచ్చయః=మిక్కిలిఉన్నతి, పతనహేతుః=పాటునకు మూ
లము అనెడువారునుజూచి సంపలేక తమమనంబును సమాధానపఱచుకొనుటకు
ఇంతశ్రేయస్సు గలవాఁడు తప్పక కష్టములు పాలుగాక మానఁడనియు, దమకట్టి
కష్టపూర్వక మగుశ్రేయస్సు రాకపోవుటయే యుచితమనియు మనంబును సమా
ధానపఱచుకొనుచున్నారు. “అతి...వారును-అతి=మిక్కిలి, సర్వత్ర=ప్రతి
దానియందును, గర్హితంబు=నింద్యము, అనెడివారును=అనిపల్కుచున్నవారు
ను. అనఁగా నెందులొను నమితత్వ మండఁగూడదని పెద్దలు చెప్పుచున్నారు.
అట్టి యమితత్వదోషము గలకౌరవమం దున్నదనియు, దాపుశ్చదోషయుత
మగుశ్రేయస్సకట్టలేదనియుఁ దలంచి యట్లు పలుకుచున్నారు. “కాముక
స్య=కామాంధునకు, లజ్జ=ఁగ్గు, కుతః=ఎక్కడిది. అనెడివారును, అనఁగా నా
రాజులు “ఛీ! ఈనలరాజు మిక్కిలి కాముకుఁడు. కాముకునకు సిగ్గుగల్గుట
యరిదిగదా! అతఁడు కాముకుఁడే కాకపోయిన నింతమంది రాజులోకము
చూచుమండఁగా నొకయువతిచే దండవేయించుకొనునా? అని యుద్దేశించి
నలునికంటె దామే త్రపావంతులనియు యోగ్యులనియుఁ దలంచుకొనుచు
నట్లుపల్కిరని భాషము. సంగమోవిప్రయోగాంతః. సంగమః=కూడిక, లేక,
పొందు, విప్రయోగాంతః=ఎడఁబాయుటఅంతమందుఁగలది, అనెడివారును. అ
నఁగా నారాజులు “ఈనలుఁడు దమయంతీసంగమము లభించినదని సంతోషించు
చున్నాఁడు కాని తరువాత వచ్చువియోగదుఃఖము నూహింపకున్నాఁ”డని

యు సంగమము వియోగముతోఁగూడివచ్చునని పెద్దలు చెప్పినవాక్యము నెఱుంగకున్నాఁడనియు, మొసట నట్టిసంతసముగల్గి తర్వాత వియోగదుఃఖమొందుటకంటె నాసంగమము లేక పోవుటయే యుచితమనియు, గాన నలునికంటెఁ దామే సుఖవంతులనియుఁ పలఁచుకొనుచున్నారని భావము. వి, యుండిరి. ఇట్టి యరిష్టవాక్యములను బల్కుచునుండిరి. అప్పుడు=ఆసమయమున అని పై పద్యముతో నన్వయము.

ఉ. నైషధుఁ డంతరంగముననవ్రచ్చుచునుండు విరోధు లాడుదు
రౌఢాక్షణముల్ విని విని భంగి నదట్టిద విద్విషన్తృషా
దోషగుణాధిరోషణ మరదోషతఁ దెల్పుచు నుండుఁగాన ద
దూషణమెప్పునిన్నఁబరితోషముఁజెందుమనీషియాత్తిలోన్.

టీ. నైషధుఁడు=నలుఁడు, విరోధులు=ఆడు దుర్భాషణముల్, పలుకునట్లు దుర్భాక్యములను, విని విని భంగి=వినియు విసనీతిగ నే, అంత రంగమున=చిత్తమందు, నవ్రచ్చుచుండున్=సంతసించుచుండును, అదిఅట్టిద=అట్టిదే, విద్విషన్తృషా...రోషణము=విద్విషత్=శత్రులయొక్క, మృషా=అసత్యమను, దోషగుణ=దుష్టగుణముయొక్క, అధిరోషణము=ఆరోపించుట, ఆదోషతన్=దోషము లేక పోవుటను, తెల్పుచునుండును=లేటపఱుచుచుండును, కాన=అట్లు గుటచే, మనసి = విద్వాంసుఁడు, తద్దూషణము = ఆదూషణమును, ఎప్పు, విన్నన్=ఏసమయమున విన్నప్పటికిని, అత్తలోన్, పరితోషము = సంతసము, పొందున్ = చెందుచుండును, అనఁగా విరోధులు తమయం దారోపించిన దోషములు తిమ్మ నిర్దోషులని లోకమునకుఁ జాటుచుండును గాన పండితుఁడు దురాలాపముల విని సంతసించును గాని విచారింపఁడు.

తా. స్పష్టము—అలం. ఆర్థాంతరన్యాసము.

క. క్రించు లగురాజతనయులు
వందింపక యాడుదురపరీవాదోక్తుల లోఁ

గొంచు నృపాలునిమ్రోలన

పంచమహాశబ్దములును బహుళము లయ్యెన్.

34

టీ. క్రించులు = అల్పులు, అగురాజతనయులు = అయినరాజకుమారులు, పంచప
క = సంకోచమునొంపక, అడుదురపవాదోక్తులక = పలుకుచున్న దుష్టవాక్యము
లను, లోగొంచుక = వినఁబడకుండఁజేయుచు, పంచమహాశబ్దములు = ధ
క్కామృంపగాదులగు నైదు విధము లగుధ్వనులును, నృపాలునిమ్రోలక =
నలరాజు నెదుట, బహుళములు, అయ్యెన్ = మిక్కిటయుగా వాయింపఁబడెను-
అనఁగా శుభకార్యదులందుఁ జేపవాక్యములు వినఁబడకుండుటకును, తుమ్ము
మొదలగు నశుభసూచకధ్వనులు వినఁబడకుండుటకును మంగళవాద్యఘోషము
లను జేయించుచుందురు. అట్లే యిచ్చట నలరాజు శిబిరప్రవేశరూపశుభకార్య
మునందును మంగళవాద్యములు వాయింపఁబడె. ఆధ్వనులు నీచులయిన రాజకు
మారులు నలునిఁగూర్చి పలుకుచున్నయనిష్టవచనములు వినఁబడకుండ వ్యాపించెను.

తా. స్పష్టము.

వ. ఇవ్విధమున నిషధరాజు శిబిరంబు ప్రవేశించె నట విదర్భము
హీవల్లభుడు.

35

స్పష్టము.

సీ. కార్తంతికులఁ బిల్చి శివరూపసమ్మిశ్ర

తాంబూలదానపూర్యంబు గాఁగ

జాంబూనదాంబరశ్రవశ్చందనంబులఁ

బూజించి భూపాల శివుంగవుండు

సర్వలక్షణకలారసంపూర్ణ మై యుద

యాస్తనిర్దోషమై శివయతిశయిల్లు

శోభనాంశముమీరు శివశోధించి చెప్పఁడా

యని పల్కవారును శివనట్టిలగ్న

తే. మరసి చేపట్టి యానన్నమయ్యే దేన

శుభముహూర్తంబు కాలసంశుద్ధి లెస్స

పిలువఁ బంపుము వేవేగ ర పెండ్లికొడుకు

ననిన నట్టుల కాకంచు ర నా ప్తజనుల.

36

టీ. భూపాలపుంగవుండు=విదర్భరాజు, కార్తంతికులన్ = సిద్ధాంతులను, పిల్చి, కర్పూర... గాఁగన్-కర్పూర = పచ్చకప్పురముతో, సమ్మిశ్ర=కూడిన, తాంబూలదాన=తాంబూలమునిచ్చుట, పూర్వఁబుగాఁగన్=ముందు గలుగునట్టుగా, జాంబూనద... బుల్క-జాంబూనద=బంగారముచేత, అంబర=వస్త్రములచేత, లేక బంగారుబట్టలచేతను, స్రక్=పుష్పమాలికలచేత, చందనంబులన్=మంచిగంధముచేతను, పూజించి, అనఁగా ముందుగాఁ దాంబూలమిచ్చిపిచ్చుట గుఱరాది బహుమానముల నిచ్చి గౌరవించియు భావము. మీఁది, సర్వలక్షణకళాసంపూర్ణము, వి=సమస్తలక్షణసంపదలచే, సంపూర్ణమై=నండినదయి, ఉదయాస్తవిగోషమై=గురుశుక్రాది గ్రహములయుదయాస్తమయాదులగు దోషములతో రహితమై, అతిశయిల్లుతో భానాంశము=ఓప్పుచున్న శుభముహూర్తమును, శోధించి=విమర్శించి, చెప్పఁగా=తెలియఁజేయుఁడీ, అని, పల్కన్=అని భీమరాజుపల్కఁగా, వారును=అత్యైతిహసమును, అట్టి లగ్నమున్=అట్టి శుభముహూర్తమును, చేపట్టి = సంగ్రహించి, లేక, ఆలోచించి, దేవ=ఓవిదర్భరాజా, శుభముహూర్తంబు = వివాహాలగ్నము, ఆసన్నము, ఆయ్యెన్=మిక్కిలి సమీపించెను. కాలసంశుద్ధి=కాలపరిశుద్ధి, లెస్స=మిక్కిలి బాగున్నది. పెండ్లికొడుకున్=పెండ్లికమారుడగునని, వేవేగ, పిలువన్, అంపుడు. అనినన్=అనిపల్కఁగా, అట్లులెకాక=అట్లేచేసెదమని, అందున్, భీమరాజు, ఆప్తజనులన్=తన స్నేహితుల నని ప్రేషద్యముతో నన్వయము.

తా. భీమరాజు శ్రోతిషకులను బిలిపించి ముందుగాఁగర్పూరపు తాంబూలమిచ్చి, సువర్ణాంబరాదుల నొసంగి గౌరవించి యుదయాస్తమయాది దోషములు లేక సమస్తశుభలక్షణ సంశోభితమగు శుభలగ్నంబును శోధించి చెప్పవలయునని కోరెను. అంతవారొక శుభలగ్నము నాలోచించి భీమరాజుతో

దేవా! శుభముహూర్తదాపయినదనియు, ముహూర్త మన్నివిధములచేతను
యుక్తముగానున్నదనియుఁ బెండ్లికొడుకుఁ బిల్వఁబంపుఁడనియు చెప్పిరి. అంత
భీమరాజున్నేహితులనుఁ బంపి.

వ. అంతఁ గుమారునిం దోడ్చేర నియమించె నటమున్న కన్యాం
తఃపురంబున. 37

టీ. స్పష్టము.

తే. కునలయాక్షులు ముత్యాలశ్రవణిలోన
జలక మార్చిరి నిజకులారాచారసరణిఁ
బసిఁడిపీఠంబునం దుంది ర్ పద్మనయనఁ
జెలువ మగుగన్నెరాకమ్మ ర్ జేతి కిచ్చి. 38

టీ. కునలయాక్షులు=కలువలవంటి నేత్రములు గలస్త్రీలు, ముత్యాలశ్రవణిలో
నక = ముత్యములమండపములో, పసిఁడిపీఠంబునక = బంగారు పీఠయందు,
పద్మనయనక = పద్మములవంటి నేత్రములు గల దమయంతిని, ఉంచి=కూర్చుం
డఁజెట్టి, చెవానము=అందమైనది, అగు, గన్నెరాకమ్మ=గన్నె రాకువంటియులుగుగల
యొక బాణమును, చేతికికొ, ఇచ్చి, నిజకులారాచారసరణికొ=నిజ=దమయంతియొక్క
కులారాచారసరణికొ=కులారాచారప్రకారముగా, జలకమార్చిరి = స్నానముచేయిం
చిరి-అనఁగా విదర్భవంశమం దుదయించినస్త్రీలకు మంగళస్నానములు చేయిం
చునప్పుడు గన్నెరాకువంటి యులుగుగల బాణము చేతికిచ్చునారము కలదు.
కాన చెతికత్తెలు దమయంతి కట్టికులారాచారప్రకారమున స్నానముచేయించిరి.
లేక మంగళస్నానము లాచరించునప్పుడు బాణముచేతి కిచ్చునారము సామా
న్యముగా క్షత్రియులలో 'శరః క్షత్రియ యా గ్రాహ్యః' అను పదముచొప్పు
నఁ గలదు. అప్పుడు క్షత్రియకులారాచారప్రకారముగా నని చెప్పవలయును.

తా. దాసీజనము ముత్యాలమండపములో బంగారు పీఠపై దమయంతిని
గూర్చుండఁజెట్టి గన్నె రాకువంటిబాణమును జేతికిచ్చి కులారాచారప్రకారముగా
స్నాన మాచించిరి.

తే. గంధజలపూరితంబు లై శ్రీ కమలముఖుల
కరములం దున్నమణి హేమకలశములకుఁ
జెలువ నుగుభీమకన్యచరన్నులకు నోడి
దాస్యమున నీళ్లుమోచుచందంబు గలిగె.

39

టీ. గంధజలపూరితంబులు - గంధజల=చందనపు నీటిచేత, పూరితంబులు=నిండింపఁబడినవి, వి=అగునట్టి లేక విను, కమలముఖుల=చెలికత్తిములయొక్క, కరములందు=హస్తములందు, ఉన్నమణి హేమకలశములకు=ఉన్నట్టిమణి మయములగు బంగారు గిండులకు, చెలువము = సొగసైనవి, అగుభీమకన్య=అయినట్టి దమయంతియొక్క, చన్నులకు=పాలిండ్లకు, ఓడి = వీగిపోయి, దాస్యమున=దాసవృత్తితో, నీళ్లుమోచుచందంబు=నీళ్లుమోచికొనురీతి, కలిగె=అబ్బెను. అనగా గంధజలములతో నిండియున్న బంగారుకలశములను దమయంతిచన్నులతోడియే యీనీళ్లుమోచికొనఁగలై లేకున్న నీళ్లుమోచనేల? అని కవి యుత్పేక్షించినాడు.

తా. చెలువ పరిమళమిళితములగు జలములతో నిండినబంగారుకలశములఁ గొని దమయంతికి జలకమార్పఁచిరి. అలం. ఉత్పేక్ష.

గీ. చెలువ వినివృత్తసలిలాభిషేచనయును

చంద్రికాపాండుపరిధానశాలినియును

నగుచు వర్షాశరత్తుల శయంతరమున

నొప్పుసంధ్యాధిదేవత శ్రీ కుద్ది యయ్యె.

40

టీ. చెలువ=దమయంతి, వినివృత్తసలిలాభిషేచనయును—వినివృత్త=నెఱవేర్పఁబడిన, సలిలాభిషేచనయును=జలస్నానము గలదియని దమయంతి పరముగానర్థము—వర్షము కుడియుటగలది యని సంధ్యాధిదేవతాపరము, చంద్రికా... శాలినియును=చంద్రికా=వెన్నెలవలె, పాండు=తెల్లని, పరిధాన=వస్త్రముచే, శాలినియును=ప్రకాశించునది యని దమయంతిపరముగా—వెన్నెలయనెను తెల్లని పలువచే నొప్పుచున్నది యని సంధ్యాధిదేవతాపరముగా, అగుచు, వర్షాశరత్తుల

యంతరమునఁ = పర్వాకాల శరత్కాలములయొక్క మధ్యమందు, ఓష్ఠసంధ్యా
ధిదేవతకుఁ = ఓష్ఠచున్న సంధ్యాకాలదేవతకు, ఉద్ది = సాటి, అయ్యె, అనఁగా
పర్వాకాలము నీటిని వర్షించుచుండును. శరత్కాలము చంద్రకాంతులచే మిక్కిలి
ప్రకాశించుచుండును. ఈవర్షా శరత్కాలములకు మధ్యమున నున్న దినముల
యొక్క సంధ్యాకాలము వారిబిందుపూరితమును, చంద్రికావిరాజితము నై
యుండును. స్నానముచేసి పరిశుభ్రవస్త్రమును ధరించిన దమయంతి పర్వాకాల
శరత్కాల సంధ్యాధిదేవతవలె నుండె నని భావము.

తా. మంగళస్నానము చేసి చంద్రికవలె బరిశుభ్ర మయినవస్త్రము ధరించి
న దమయంతి వస్త్రపరిధానమునకుఁ బూర్వము పర్వాకాలసంధ్యాధిదేవతవలెను,
దదనంతరము శరత్కాలసంధ్యాధిదేవతవలెను బ్రకాశించెను. అలం. ఉపమ.

క. సమధికచామర నిర్జయ

సముపార్జితవిమలకీర్తిశౌక్తికముక్తా

సముదయశంక ఘటించెం

గమలాననచికురవారి కీకణశోరకముల్.

41

టీ. కమలానన చికురవారిక కణశోరకముల్ - కమలానన = పద్మమువంటి ముఖ
మగలదమయంతియొక్క, చికుర = తల వెండ్రుకలందున్న, వారిక కణశోరకముల్
= పూమొగ్గల బోలు నుదకకణములు, సమధిక... శంక - సమధిక = అధికమగు
నట్టిదియు, చామరనిర్జయ = చామరముల జయించుటచేత, సముపార్జిత = సంపా
దించఁబడినదియునగు, విమల = నిష్కళంకమగు, కీర్తి = కీర్తియునెడు, శౌక్తిక
ముక్తాసముదయ = ముత్యముల సమూహముల నెడి, శంక = సందేహమును, ఘటించె
= కూర్చెను. అనఁగా దమయంతి కేశపాశమువలన జాణు నుదకబిందువులు
ముత్యములవలె నుండుటచే చామరములజయించి యీకేశపాశము సంపాదించిన
ముక్తాఫలసముదయమువంటి కీర్తులే యివియని యుత్పత్తిచె. అలం.
రూపకాతిశయోక్తిమూల యగునుల్లేక్ష.

క. నునుజ్జాత మెఱుగువెట్టిన

కనకశలాకయునుబోలె శిగన్నియ యొప్పె

దను వగుతడి యొత్తుమణుం

గున నొయ్యన మేలితడి యిగుర్పగ నొత్తన్.

42

టీ. కన్నియ=వయస్య, తనువు=సన్ననిది, అగుతడియొత్తు మణుంగునన్
=అయినట్టి తడి యొత్తుకొనెడి వస్త్రముచే, ఒయ్యనన్=మెల్లగా, మేతడి=శ
రీరమందున్నతడి, ఇగుర్పగన్=పోవు ట్లుగా, ఒత్తన్=తుడువగా, ననుతా
తన్=గున్న)కాణమునందు, మెఱుంగువెట్టినకనకశలాకయునుబోలెన్ = సం
ఘర్షణచేసి పూర్వముకంటె నధికముగాఁ బ్రకాశించునట్లు మెఱుంగుపెట్టిన
బంగారుకణికవలె, ఒప్పెన్=ప్రకాశించు అనగా దమయంతి శరీరము బం
గారుకణికవలెను, దడియొత్తుకొనువస్త్రము సాక్షాత్తివలెను వలయుచుండె నని
యర్థము. కాణసంఘర్షణమువలన బంగారుకణికకుఁ గాంతి హెచ్చినట్లు
తడియొత్తుకొనెడి వస్త్రపుసంఘర్షణముచే దమయంతిశరీర మధికముగాఁ బ్రకా
శించెనని భావము.

తా. స్వప్నము అలం. ఉపమ.

ఉ. వానన కేతకీవళమునవంకఁ గళింకములేచివైడియ

భ్యాసముచేసినేని యగునట్లు సమానము గంధసారచ

ర్చాసురభీకృతం బగుచు శివారుతటిల్ల తికామతల్లికా

భాసువర్ణ మైనవరరపాలతనూభవదేహయష్టితోన్.

43

టీ. కళింకము=మాలిన్యము, లేపైడి=లేనట్టి బంగారము, కేతకీదళమువం
కన్=మొగలిల్లువుకొద్ద, వాస=పరిమళమును, అభ్యాసము=సంపాదించుటను,
చేసెనేనియన్=చేసినయెడల, అట్లు, గంధసారచర్చాసురభీకృతంబు - గంధ
సార=మంచిగంధముయొక్క, చర్చా=పూఁతిచేత, సురభీకృతంబగుచు=పరిమ
ళింపబడుచు, చారుతటిల్ల తికామతల్లికాభాసువర్ణము-చారు=సుందరమైన, తటి
ల్ల తికామతల్లికా=శ్రేష్ఠమైనతీగవంటిమెఱుపువలెను, భాసుర=ప్రకాశించు, వర్ణ
ము=కాంతిగలది, వినవరపాలతనూభవదేహయష్టితోన్=వినట్టి దమయంతియు

క్క సన్ననగు దేహముతో - అనగా కృశాంగముతో, సమానము, అగును అధూతోపమ అలంకారము.

తా. పరిమళించుచుఁ బ్రకాశించున్నయా దమయంతిదేహమునకుఁ బరిమళము లేక ప్రకాశించు బంగారము మొగలిపువ్వు కడవాసన గడించిన సాటి యగును.

ప. తదనంతరంబ కనక వేదికాంతరంబునం బసింశివీరమున నునిచి ప్రతిప్రతీకంబును బ్రతికర్త నిర్దాకర్త తం బైనసై రంధ్రికాజనం బష్పరంధ్రీరత్నంబుం బ్రయత్నంబున నలంకరింపం దొణంగె. అం దొకముద్దియ మదనాంధకారపటారంభణతంతు సంతతి యగుకుంతలమండరికి నధివాసధూపధూమంబొసంగె. ఒక్కయలివేణి పెన్నెటివేణివై నెగయుచున్న ధూపధూమాంకురంబు గనుంగొని కుటిలకచచ్చటాభ్రాంతిఁ గొనగోల్లదు వ్యంబోయినఁ జెలులు నవ్వరి. ఒక్కయిందువదన గళిండకన్య కాభంగభంగురంబైన నెఱిదుఱుమునం జెంగలుచలు దుఱిమె. ఒక్కకుటిలాలకి లలాటపట్టంబునం శేశాంబుదవిద్యుద్దండంబుగాఁ బసింశిపట్టంబు గట్టె. ఒక్కనరవర్ణిని చూర్ణాలకంబుల నునీలకజ్జలంబులకు దీపజ్వాలంబుగా మనశ్శిలాచిత్రకంబు నొసల స్తత్తిచె. ఒక్కతన్వంగి యనంగలీలాంశంబున నపాంగప్రాంగణంబునకు నిగుడుకనీచికానీలమణులకుం గిరణకందళిక లనుసం దేహంబు నొసాదింపం జాలునట్లుగా నీలాంజనరేఖలు వాలారుంగలికికన్నులకొలుకులు వెడలందీర్చె. ఒక్కబోటి తాటంకమణి మహాకలాపంబులను మరుపలాశకును మచాపంబులకుఁ దూపుబుంబోలెనిందీవరావతంసంబులు చెవులం బొందుపఱిచె. ఒక్కవిలాసినినాసాతిలప్రసూనంబు నం

బ్రహ్మనశరగుళికాశరంబునుం బోని ముక్తాఫలకలాపంబుఁ
దాపించె. ఒక్కనితంబిని యధరబింబంబున యావకంబుమర్యే.
ఒక్కకలకంఠకంఠికంఠకంఠలికయందుఁగంటసరిఁ దొడిగె. ఒ
క్కయెలనాగ వక్షోజభాగంబునం బద్ధరాగపదకంబుఁ బదిల
పఱిచె. ఒక్కలేమ హేమచయ వినుత్పిరత్న మేఖలాదా
మంబు జఘననీమంబునం గట్టె. ఒక్కపూఁబోణి పైఁడియంది
యలు చరణారవిందంబులందమర్యే. ఒక్కమత్తకాశిని యడు
గు నెత్తన్నులం గ్రొత్తలత్తుక హత్తించె. మఱియు సాగోపాం
గంబుగాఁ బ్రత్యంగంబునంగనలు ముత్యాలజల్లి చెందిరంపుఁ
జేరుచుక్క, చిన్నిపూజేకులు, పాలికలు, మకరికాపత్రిభంగం
బులు హారంబులుం, గేయారంబులుం, గంకణంబులు, మద్ది
యలు, వీరమద్దియలు, పాయవట్టంబు లాదిగాఁ గలయలంకా
రంబుల నలంకరించిరి. ఇవ్విభూషణంబులచేత, భాగ్యంబుచేత
నీతియు, ధర్మంబుచేత విభూతియు, వితరణంబుచేత విఖ్యాతి
యుంబోలె, నన్నాతి యతిశయిల్లె నయ్యవసరంబున. 44

టీ. తదనంతరంబు + అ = మంగళస్నానముచేయించి తడియొత్తినప్పటి,
కనకవేదికాంతరంబున = బంగారుటరుఁగుయొక్క నడిమిభాగమున, ఉనిచి =
దమయంతిని గూర్చుండఁజెట్టి, ప్రతిప్రతీకంబును = ప్రత్యవయంబును, ప్రతి
కర్త...కర్తృతంబు—ప్రతికర్త = అలంకరించుటను, నిర్మాణ = చేయుటయందు,
అనఁగా నలంకరించుటయందనుట, కర్తృతంబు = నేర్పు గలది, ఐనపైరంధ్రికా
జనంబు = అయినట్టి సరిచారికాజనము, అప్సరంద్రిరత్నంబు = ఆదమయంతిని,
ప్రయత్నంబున, అలంకరింపఁ తొడంగె = అలంకరింపఁమొదలిడె. అందు =
అయలంకరించుటలో, ఒక ముద్దియ, మదన...తతి-మదనాంధకార = కామాం
ధకారమనెడి, పట = వస్త్రమును, ఆరంభణ = నేయుటకుఁదగిన, తంతు = దారము
లయొక్క, సంతతి = సమాహమయినది, అగుమంతలమంజరికీ = అయినట్టి కేశ

పాశమునకు, అధివాసపూపపూనుంబు = అధికపరిమళముగల గంధద్రవ్యపూపములను, ఒసంగె, ఒక్కయలివేణి, పెన్నెటివేణిపై = పెద్దకేశపాశముపై, ఎగయుచున్న పూపపూమాంకురంబు = పైకిబోవుచున్న పూపపుబొగను, కనుగొని, కుటిలకచచ్చటాభ్రాంతి = వంకరవోయిన తలవెండ్రుకలసమూహమును భ్రాంతితో, కొనగొల్లె, దువ్వె, పోయి = దువ్వయిత్నింపగా, చెలులు = అచ్చటిస్త్రీలు, నవ్విరి = దానిమాధత్వమును జూచి నవ్వికొనిరి. ఒక్కయిందువదన, కలింద... భంగురంబు - కలిందకన్యకా = యమునానదియొక్క, భంగ = తరంగమువలె, భంగురంబు = వక్రమయినది, ఐననోడిదురమున, అయినట్టి మనోహరమగు కేశపాశమునందు, చెంగలునలు = చెంగల్వపూవులను, తుటిమె = అలంకరించె. ఒక్కకుటిలాలక, లలాటపట్టంబు = నుదుటిమందు, కేశాంబుదవిద్యుద్దండంబుగా = కేశములనెడి మేఘమునకు మెఱపుదీవియయగునట్లుగా, పసిండిపట్టంబు = బంగారుతేకును, కట్టె, ఒక్కవరవల్లిని, చూర్ణాలకంబులు = వక్రములగుమంగురులు, అను నీలకజ్జలంబులకు = అనెడి నల్లని కాటుకలకు, దీపజ్వాలంబుగా = దీపశిఖయగునట్లుగా, మనశ్శిలాచిత్రకంబు = మణిసిల యనుద్రవ్యముతోనైన బొట్టును, నొసల = ఫాలమునందు, హత్తించే = చేర్చెను. అనగా స్త్రీలు కాటుకచేయుటకు దీపముపెట్టి దాని నినుపతేకుతో మాయుదురు. అట్లుచేసిన కొంతసేపటి కాదీపపుపాగ యాతేకునకంటుకొని కాటుక యగును. ఇక్కడ దమయంతి నుదుటఁబెట్టిన మనశ్శిలాసంబంధియగు నెఱునిబొట్టు దీపజ్వాలవలెను, దమయంతి మంగురులు పైతేకునంటుకొనియున్న కాటుకవలెను బ్రకాశించుచుండెనని భావము. ఒక్కతెన్వంగి, అనంగలీలావశంబున = మన్మథవిలాసముల కధీనములగుటచే, అపాంగప్రాంగణంబులకు = కడకన్నలకు, నిగుడుకనీనికానీలమణులకు = ప్రసరించుచున్న నల్లగ్రుడ్లనెడి యింద్రనీలరత్నములకు, కిరణకంపళికులు = కిరణాంకురములు, అనుసందేహంబు = అనునట్టిసంశయమును, అపాంపద = చేయుటకు, చాలున్ అట్లుగా = సమర్థములగునట్లుగా, నీలాంజనరేఖలు = నల్లనికాటుకగీతలు, వాలారుంగలికికన్న కొఱకులు-వాలారు = వాడిఁదెనకయు, కలికి = మనో

హరములైనవియు, నగుకన్నులకొలుకులు, వెడలన్, తీర్చె=దిద్దెను, అనఁగా
 నీలాంజనరేఖలు దమయంతికనీకలనెడి యింద్రనీలమణులకాంతు లనెడి
 భ్రాంతిని గల్గించుచున్న వని భావము. ఒక్కబోటి, తాటంక...కలాపంబు-
 తాటంక=కర్ణ భూషణములందున్న, మణి=రత్నములయొక్క, మహా=కాం
 తులయొక్క, కలాపంబు=సమూహము, అగుమరు పలాశకుసుమచాపంబునకున్=
 అయినట్టిమన్నునునియొక్క మోదుగుపూవనెడి చాపమునకు, తూపులంబోని=
 బాణములవలెనున్న, ఇందీవరాక్షతంసంబులు = నల్ల గలువల నెడి యలంకారం
 బులు, చెవులన్, పొందుపచీచెన్, అనఁగా నొకచెలికత్తె దమయంతిచెవు
 లందు రెండునల్లగలువపూవుల నుంపఁగా నవి యామబాణములవలె నొప్పు
 చున్నవని భావము. ఒక్కవిలాసిని, నాసాతిలప్రసూనంబునన్ = నువ్వుపువ్వు
 పంటి నాసికయందు, ప్రసూనశరగుళికాశరంబును = మన్నునియుండబాణ
 మును, పోనియై ధౌళికలాపంబున్ = పోలుచున్న ముత్యమనెడి యలంకార
 మును, తాపించెన్ = చేర్చెను. అనఁగా ముక్కునకు ముక్కుఅచేర్చెనని భావము.
 ఒక్కసిరెంబిని, అధరబింబంబునన్ = అధరోవృత్తమునందు, యావంబున్ = లత్తు
 కను, అమర్చెన్ = చేర్చెను, ఒక్కకలకంఠకంఠి, కంఠకందళికయందున్ = మో
 మువలె మృదుమయిన కంఠమందు, కంటనరిన్ = తొడిగెన్ - వేసెను,
 ఒక్కయెలనాగ, వక్షోజ్ఞాంగంబునన్ = స్తనపార్శ్వములందు, పద్మరాగపద
 కంబున్ = పద్మరాగమయమయినపతకమును, పదిలపచీచెన్ = చేర్చెను,
 ఒక్కలేమ, హేమమయమేఖిలాదామంబున్ = స్వర్ణవికారమయిన మొల
 త్రాటిని, జఘననీమంబునన్ = జఘనప్రదేశమున, కట్టెన్, ఒక్కపూఁబో
 ణి, వైడియందితులు = బంగారపుటందెలు, చరణారవింపంబునన్ = పాద
 పద్మములందు, అమర్చెన్ - ఒక్కమత్తకాళిని, అడుగునెత్తములన్ = పాదపద్మ
 ములందు, క్రొత్తలత్తుక=నూతనమైన లత్తుకను, లేక పారాణిని, వాల్తించెన్,
 మఱియు, సాంగోపాంగంబుగాన్ = పూర్ణముగా, ప్రత్యంగంబులన్ = ప్రత్య
 వయవములందును, అంగనలు, ముత్యాలజల్లి = ముత్యాలకొప్పవల, చెందిరము=
 చేరుచుక్క=సిందూరపు పాపటబొట్టును, చిన్నిపూతీమలు=అనునట్టి యొక

యలంకారవిశేషము. బాలికలు = బొగడలు, లేక కమ్మలు, దుద్దులుమొదలగు నవి. మకరికాపత్రభంగంబులు = మకారంకారములగుపత్రరసలు, హారంబులు, కేయూరములు = బాహుపురులు, కంకణంబులు = కడియములు, మద్దియలు, వీర మద్దియలు = కాలిబొటనవ్రేళ్లమట్టెలు, పాయపట్టంబులు = అంచెలు, ఆనిగాణ్ = మొదలగునవి, కలయలంకారములన్ = కలయట్టియలంకారములచే, అలంకరించిరి, ఇవిభూషణంబులచేతన్ = ఈయలంకారములచే, అన్నాతి = ఆదమయంతి, భాగ్యంబుచేతన్ = విశ్వరూపుచే, నీతియు, ధర్మంబుచేతన్, భూతియు = సంపదయు, వితరణంబుచేతన్ = ఈవిచే, విభాతియుంబోలెన్ = ప్రసన్నయువలె, అతిశయిలెన్ = ప్రకాశించును. అయ్యవసరంబునన్, అన్నిపైపద్యముతో నన్వయము.

ఉ. అంతరమెట్టిదో యని నిజాన్యముతోఁ బ్రతిపెట్టి రోహిణీ కాంతుఁ బరీక్ష సేయుటకుఁగా నటు పట్టినభంగి చీల న య్యంతిధరించెభూషణము ॥ లెల్లవహించినయంతమీఁద శుద్ధాంతవధూటియొక్క ప్రేమియంబుననిచ్చినమించుటద్దమున్.

టీ. అయ్యంతి = ఆదమయంతి, భూషణములెల్లన్ = అలంకారములన్నియు, వహించినయంతమీఁదన్ = ధరించినతరువాత, శుద్ధాంతవధూటి, ఒక్కతె = ఒకయంతిఃపురదాసి, ప్రేయంబునన్ = వేడ్కతో, ఇచ్చిన, మించుటద్దమున్ = ప్రకాశించుచున్నయద్దమును, లీలన్ = విలాసముతో, నిజాన్యముతో = తనపదనముతో, రోహిణీకాంతున్ = చంద్రుని, ప్రతిపెట్టి = ప్రతినిధిగాఁజేసి, అంతరము = తనపదనమునకును జంద్రునకునుగల తారతమ్యము, ఎట్టిదో = ఎటువంటిదోయని, పరీక్ష చేయుటకుఁగాన్ = పరీక్షించునిమిత్తము, అటుపట్టినభంగిన్ = ఆరీతిపట్టుకొన్నదేమాయనునట్లు, ధరించెన్, అనఁగా, దమయంతిచేతఁ బట్టినయద్దము-దమయంతి నిజపదనచంద్రముల తారతమ్యము చూచుటకయి తనచేతితోఁబట్టుకొన్న చంద్రునివలెఁ బ్రకాశించుచున్నదని భావము. అలంకరించుకొన్నపిమ్మట నద్దమునుచూచుకొనుట వాడుకయైయున్నది. అవాడుకచొప్పున దమయంతి స్వీయాలంకారసాంసర్యము చూచుట కద్దముపట్టినని ఫలితార్థము.

తా. ఆదమయంతి సమస్తాలంకరములును ధరించుకొన్నపిమ్మటఁ దనయఁ
తఃపురపరిచారిక వేడ్కతో నిచ్చిన మించుటద్దయును నిలాసముతో ధరించె.
అట్లుధరించినయద్దయు దమయంతి తనవదనమునకుఁ జంద్రుండు సాటి యగు నే
మోయనియెంచి రెండింటి తారలమ్యమును బరీక్షింప నెంచి చేతితోఁబట్టుకొన్న
చంద్రబింబముపలెఁ బ్రకాశించెను. అలం. ఉత్పేక్ష.

తే. నవచతుర్విధశృంగార శ్రమవధరించి

యమృహదేవివిప్ర పుణ్యాంగనలకు

నకలపూజలు వేడ్కతో శ్ర సరగఁ జేసి

మోడ్పుకే లెత్తి ఫాలంబు శ్రమోపి మ్రొక్కె.

46

టీ. అమృహదేవి=ఆదమయంతి, నవ...శృంగారము-నవ=క్రొత్తగా, చతు
ర్విధ=నాల్గవిధములగు, శృంగారము=సౌందర్యమును, అసధరించి=స్వీకరించి,
విప్రపుణ్యాంగనలకు= వృద్ధబ్రాహ్మణస్త్రీలకు, సరగ= ఒప్పునట్లుగా,
వేడ్కతో=, నకలపూజలు= సమస్తమగుపూజలును, చేసి, మోడ్పుకేలు=
అంజలిని, ఎత్తి, ఫాలంబు=ఫాలతలమందు, మోపి=ఉంచి, మ్రొక్కె=
నమస్కరించెను.

తా. ఇట్లు దమయంతి క్రొత్తగా నాల్గవిధములగు శృంగారమును స్వీక
రించి పుణ్యరాండ్రగు విప్రస్త్రీలకు వేడ్కతో, నొప్పునట్లుగా, సమస్తవిధ
ములగు పూజలను గావించి దోసిలిపట్టి నొనటఁ జేర్చి, నమస్కరించెను.

ఉ. అంతర మొప్ప శోభనసమాగత కాంధనభూమిపాలశు

ద్ధాంతనితంబిసీవిహా శ్రమప్లుప్తహమమొనర్చె భీమభూ

కాంతునికూర్చి కన్యకకుఁ శ్ర శౌతుకభూపణభూమితాంగి క

త్యోతయుక్తియూరవణ శ్ర హటకనూపురచారిహార్యమై. 47

టీ. అప్లు = విప్రాంగనలకు నమస్కారము చేసి నిలిచినతరువాత,
శోభన...నిహము-శోభన=వివాహమహోత్సవిమిత్తము, సమాగత=వచ్చిన,
కాంధవ=బంధువులయిన, భూమిపాల=రాజులయొక్క, శుద్ధాంతనితంబిసీవిహ

హము=అంతఃపుర స్త్రీసమాహము, అంతరము=సమయము, ఒప్పణ్=ఒప్పనట్లు,
అత్యంత...హార్యమై, అత్యంత=మిక్కిలి, ఝణత్కాయా = ఝణత్కారము
చేత, రవణ=మొరయుచున్న, హాటక=కనకవికారమైన, నూపుర=అందెలును,
పారిహార్యము వి=బంగారునూడి గాజులునుగలవారై, అనగా సితరరాజ స్త్రీలు
దమయంతికి నమస్కరించుచున్నప్పుడు వారి నూపురములును, గాజులును
మిక్కిలి ఝణత్కారములఁ జేసెననిభావము. కాకుక భూషణభూషితాంగికి
=మంగళాంగ మయినయలంకారములచే నలంకృతయగు శరీరము గల, భీష
భూకాంతుని కూర్చి కన్యకున్=సమయంతికి, ప్రణామము ఒనర్చెన్=చేసెను.

తా. వివాహమహోత్సవమునకువచ్చినరాజ స్త్రీలు సమయానుగుణముగా
వచ్చి తమనూపురములును గాజులును ఝణత్కారములను వెలువరించునట్లుగా
నలంకృత యగుదమయంతికి మ్రొక్కిరి.

వ. అట కుమారుండును మంగళాభిషేకానంతరంబ యాకల్పక
ల్పనాశిల్పపారగ లగుప్రాధాంగనాజనంబులవలన వివా
హోచితం బగుశృంగారం బంగీకరించె నప్పుడు. 48

టీ. అట = శివీరమందు, కుమారుండును=నలుండును, మంగళాభిషేకానం
తరంబ=మంగళ స్నానమైనతోడనే, ఆకల్పకల్పనాశిల్పపారగులు - ఆకల్ప=
అలంకారముయొక్క, కల్పనాశిల్ప=కల్పనావ్యాపారముయొక్క, పారగులు=
గట్టునొందినవారలు, అనగా సనేకరీతుల నలంకరింపనేర్తు రనుట. అగు
ప్రాధాంగనాజనంబులవలన = అగునట్టి ప్రాధలగు స్త్రీలవలన, వివాహోచి
తంబు, వివాహమునకుఁ దగినది, అగుశృంగారంబు=అగునట్టి యలంకారమును,
అంగీకరించెన్=కైకొనెను. అప్పుడు=ఆసమయమున, అనిమిఁదిపద్యమునో
నన్వయము. మంగళ స్నాన మాచరించిన వెనుక నొక్కొకనిముసమున క నేకభం
గుల బుద్ధిచాతురిచే నలంకరింపఁగలుగు ప్రాధాంగనలు వివాహమునకుఁ దగున
లంకారముతో నలు నలంకరించి రని భావము.

తే. అభినవ్రాచితతాలవృంతానిలమున

నల్లనల్లనఁ దడి యార్చి యతివ యోర్తు

ధారుణీనాయకుని కేశభారమునకు

నగరుధూపాధివాసనంఠ బాచరించె.

49

టీ. అతివ యోర్తు=ఒకయంగన, అభినవోచితతాలవృంతానలమునకొ-అభి
నవ=నూతనమై, ఉచిత=తిగినట్టి, తాలవృంత=వీవనఅనగా, విసనకణ్ణయొక్క,
అనిలమునకొ=గాలిచేత, అల్లనల్లనకొ=మెలమెల్లగా, తడిఆర్పి=పోగొట్టి, ధా
రుణీనాయకుని కేశభారమునకుకొ, ధారుణీనాయకుని=నలునియొక్క, కేశభార
మునకు=కేశపాశమునకు, ఉగరుధూపాధివాసనంబు=అగరుధూపముచే వాసన
పట్టించుటను, ఆచరించె=చేసెను.

తా. ఒకచేడియ విసనకణ్ణయొక్కగాలిచేత దడిసింకించి నలుని కేశములకు
నగరుధూప మొసంగెను.

ఉ. వెన్నెల కుప్పసం బిడిన వింతవిలాసము వాసి కెక్కఁగాఁ

గిన్నరకంఠి యోర్తు మరుకీర్తియుఁ బోని పటీరపంకము

నివ్వెను పుష్పఁగా నలఁదె నెద్దపుజాయమెఱుంగునంబదా
ర్పనై పసిండితోడ నొరవచ్చుసృపాలునియంగకంబులన్. 50

టీ. కిన్నరకంఠి=కిన్నెర యనువాద్యవిశేషముయొక్క ధ్వనిమంటిధ్వని గల్గి
నది, ఓర్తు=ఒక స్త్రీ, వెన్నెల...విలాసము—వెన్నెలకుప్పసంబు = వెన్నెలచూ
క్కా, ఇడినవింతవిలాసము = తొడిగినట్టి యద్భుతమైన యొజ్జపు, వాసికొ=
ప్రసిద్ధికి, ఎక్కఁగాకొ=ప్రసిద్ధిచెందునట్లుగా, మరుకీర్తియొకొ=మన్నఘనీకీర్తిని,
పోని పటీరపంకముకొ=పోలుచున్న మంచి గండపుబురదను, నిద్దపుజాయ
మెఱుంగునకొ = నున్ననిదేహావర్ణముయొక్క కాంతిచే, పదాఱ్ఱనై పసిండితో
డకొ=పదాఱువెన్నె బంగారముతో, ఒరవచ్చు...యంగకంబునకొ = సాటి
చెందిన నలరాజునవయమునందు, విన్ననువు=నేర్పు, ఒప్పఁగాకొ = ఒప్పునట్లు,
అలందెకొ=పూసెను. ఇట మంచిగండమునకు వెన్నెలకుప్పసము విలాసముచెప్పు
టవలన, పలుచనయు తెలుపును “మరుకీర్తిని” నను సామ్యమువలన నున్నాదక
రత్నమును గలదని తెలియఁదగినది. అలం. ఉల్లేపిత. ఉపమ.

తా. కిన్నెరమ్రాతపంటి కంఠధ్వని గల యొకయువతి, వెన్నెలచొక్కా తొడిగినట్లుగాఁ బలుచునై మన్నఘనికిఁ ద్రివలె నలరుచున్న మంచిగంధమును కాంతియందుఁ బదాఙ్గవపన్నె బంగారమున కెవచ్చుచున్న నలరాజుశరీరమున నేర్పు వెలయునట్లుగాఁ బూసెను.

చ. లలితకలాపకోమలకలకలాపకలాపలాపపే

శలమృదుకేశమంజరులు శ సన్నపుగోళ్లను జిక్కువాపి చెంగలువలు జాజులుంగలయఁ శ గమ్మని పువ్వులసేనకొప్పుదా పలి కొరుగంగఁబెట్టె నొకశభామిని నైషధభామిభర్తకున్.

టీ. ఒకభామిని=ఒక స్త్రీ, నైషధభామి భర్తకున్=నలరాజుకు, లలిత...మంజరులు—లలిత=సుందరములయిన, కలాప=అలంకారములు గలవియు, కోమల = లేఁత్రాయము గల, కలాపకలాప = పించెలసమాహములయొక్క, కలా=పెంపును, అపలాప = నిరాకరించునట్టి, కేశల = మనోహరమైనవియు, మృదు = మెత్తనివియు, కేశమంజరులు = కేశములను, సన్నపుగోళ్లన్ = కొనగోళ్లతో, చిక్కు = మెగికలు, పాపి = తొలఁగించి, చెంగలువలు = ఎఱ్ఱఁగలువలును, జాజులు=జాజిపూవులు, కలయ్=కూడికొనఁగా, కమ్మనిపువ్వులన్ = మిక్కిలి సువాసనగల పుష్పములచేత, దాపలిక్=ఎడమప్రక్కకు, ఒరుగ్ కక్=ఒరుగునట్లుగా, సేనకొప్పు=శిగను, పెట్టెన్=అమర్చెను. అనఁగాఁ బరిమళవంతములగు పువ్వులు ముడిచి శిగపెట్టెనని భావము.

తా. ఒకభామిని సుందరాలంకారములు గల్గి నెమిలిపించెముల సీసడింపఁజాలినదయి మనోహరమై, మృదులమైయున్న కేశపాశమును గొనగోళ్లతోఁ జిక్కుదీసి కలువలు, చెంగలువలు మొదలగు పరిమళవంతములగు పువ్వులు ముడిచి యెడమభాగమున కొరుగునట్లుగా శిగ నమర్చెను.

చ. రాజనిభాస్యయోర్తు నవశరత్తు కిరీటము సంఘటించె ని

ర్యాజమనోజ్ఞ మైనమహీవల్లభు మూర్ధమునందు నప్పు డా

రాజనుకల్పశాఖ కదిరత్నమయం బగుపువ్వుగుత్తిపే
 రోజవహించి కన్నులకు నీ నుత్సవముంబొనరించెనెంతయున్.

టీ. ఓర్తు = ఒక తెయ్యిన, రాజనిభాష్య = చంద్రునివంటిముఖము గల స్త్రీ, నిర్వాణమనోజ్ఞము = నిష్కపట మగుసౌందర్యముగలది—అనగా సహజ సౌందర్యముకలదనుట, ఐనమహివల్లభ మూర్ధమునందున్ = అయినట్టి నలరాజు శిరస్సునను, నవరత్నకీరీటము = క్రొత్తరత్నములతోఁ గూర్పఁబడినకీరీటము, సంఘటించెన్ = ఉంచెను. అప్పడు = అప్పుచిప్పడు, అది = ఆరత్నకీరీటము, ఆరాజను కల్పశాఖికిన్ = ఆనలరాజునెడి కల్పవృక్షమునకు, రత్నమయంబు = రత్నవికారమైనది, అగుపువ్వు గుత్తిపేరోజు = అయినపుష్పగుచ్ఛ మనెడి గొప్పవిధమును, అనగాఁ బెద్దభ్యాసిననుట, వహించి, కన్నులకున్, ఎంతయున్ = మిక్కిలి, ఉత్సవమున్ = ఆనందంబును, ఒనరించెను = చేసెను. సామాన్యవృక్షములు బాలపుష్పపల్లవాదియుక్త మగు గుత్తిని గనుచున్నవి. కల్పవృక్షము రత్నఫలములు గలదనుటచే రత్నమయమంజరి నీనుచున్నది. గాన గలుని శిరంబున నుంచినరత్నమయకీరీటము కల్పవృక్ష కుసుమమంజరివలె నున్నదని భావము. నలరాజు శిరంబుననున్న రత్నకీరీటకాంతులు మంజరిరూపముగా మీఁది కెగయుచున్న ఐని ఫలితార్థము.

తా. ఒక స్త్రీ సహజసౌందర్యము గల నలరాజుశిరంబున రత్నమయకీరీటంబు నుంపఁగా నది కల్పవృక్షమునుండి యుత్పన్నమగుచున్న రత్నపుష్పగుచ్ఛము వలెఁ బ్రకాశించి చూచువారికిఁ గనులపండువు లొనరించె. అలం. రూపకోథాపితము ఉత్పేక్ష.

మ. పదియార్వన్నె పసిడిపట్ట మననీరపాలాసతంసంబు నె
 న్నుదుటంగట్టెలతాంగియొర్తుకడనీరు లోసొక నేర్పొప్పఁగా
 నది లీలాపరివేషచక్రవలయూర్ధాకారతంబొందె న
 ప్దవనీయూసనచంద్రుండలముచంద్రదాధిక్యముంబొందుటన్.

టీ. లతాంగి = లతవంటిశరీరము గల, ఓర్తు = నేర్పు, ఒప్పఁగా = పదియార్వ

న్నెపసిండి పట్టము=పదియాఱువన్నెబంగారుతోఁ జేయఁబడిన బిరుదము, అనఁగా వీరపురుషులు ధరింపఁదగినదియు, చెవులవెనుక భాగముదాఁక వ్యాపించునదియు నై నొసటఁ గట్టెడి బంగారుతీసును “పట్టము” అనుపేరుతో వ్యవహరింతురు. కడవీనుల్ = చెవులపక్కాద్భాగములు, సోఁకల్ = సోఁకునట్లుగా, అవనీ...నుదుటఁ-అవనీపాలావతంసంబు=నలరాజుయొక్క, నెన్నుదుటఁ = నిండయున ఫాలమునందు, కట్టెల్ = బంధించెను. అట్లు, అసనీయాననచంద్రమండలము = ఆనలరాజుయొక్క ముఖచంద్రమండలము, చంద్రాధిక్యముఁ = చంద్రునికంటె గొప్పపగుటను, పొందుటఁ = పొందుటచే—అనఁగా నానలునివదనము చంద్రునికంటెఁ బెద్దపగుటచే నని భావము. అది=ఆకట్టినపట్టము, లీలా...కారముఁ-లీలా=విలాసార్థ మగు, పరివేషచక్ర=సూర్యచంద్రాదుల కొకప్పుడు చుట్టును వ్రేలువగాఁ గానవచ్చు తేజోవలయునుయొక్క, అర్ధాకారముఁ = సగముభాగమును, పొందెల్. అనఁగా నలునివదనము చంద్రమండలము కంటె నధికమగుటచేఁ జంద్రునిచుట్టు నున్న పరివేష మతనివదనమును జుట్టివచ్చుటకుఁ జాలకయున్నట్టు లాపట్ట మొప్పుచుండెనని భావము. ఆపట్టము నలవదనమునకుఁ బరివేషమువలె నున్నదనియు, నల్పమగు నాయలంకారము చుట్టివచ్చుటకుఁ జాలకపోవుటచే ముఖైక దేశమగు ఫాలమందు మాత్రమే గానవచ్చుచున్నదనియు ఫలితార్థము. ముఖమునకుఁ జాలక సగమువఱకే చంద్రపరివేషము వచ్చినదో యనునట్లది చూపట్టెనని భావము.

తా. ఒకస్త్రీ) చెవులకొనవఱకుఁ దాఁకునట్లు పసిండి పట్టమును నలరాజు ఫాలమునఁ గట్టఁగా నది చంద్రునికంటె గొప్ప దగునతనివదనమునకుఁ జాలకున్న యర్ధచంద్రపరివేషమువలెఁ గానవచ్చెను. అలం. ఉత్ప్రేక్ష.

శా. భామాయోజిత కుండలాధరణము శ్రీ లాభనూవలంబంబులై

భూమివల్లభసూనువ్రేలు చెవులం శ్రీ బొల్పారె గండస్థలీ

సీమాంతప్రతిబింబమండలయుగశ్రీసంవిభాగంబుతో

గామన్యందనహేమచక్రయుగయుగ్గంబున్విడంబించుచున్.

టీ. భూమి... చెవులకొర్రు—భూమిశబ్దమును నలరాజుయొక్క, ప్రేమచెవులకొర్రు=ప్రేమాదుచున్న చెవులందు, భూమి... భరణములో—భూమి=ఒక స్త్రీ) చేత, యోజితం=కూర్చబడిన, కుండలాభరణములో = కుండలముల నెడియలంకారములు, భూమివలంబులై = కాంతిసంపద కాన్పదములై, గండ... భూగంబులో—గండస్థలం=చెక్కిళ్లయొక్క, నీమాంతం=ప్రాంతములందు, ప్రతిబింబమండలముగ = మండలాకారముగానున్న ప్రతిబింబముల జలయొక్క, శ్రీ=శోభయొక్క, సంవిభాగంబులో=నిర్మాటులో, కామ... యుగ్మంబు—కామస్యందనం=మన్మథరథముయొక్క, హేమ = సువర్ణ వికారమైన, చక్రయుగ్మంబు=నాల్గుచక్రములను, విడంబించుచు=అనుకరించుచు, పాల్పారే=ప్రకాశించెను. అనగా నటుచెవులందున్న రెండుకుండలములును, నతని చెక్కిళ్లయందుఁ బ్రతిబింబించిన ప్రతిబింబములతో నాల్గయి మన్మథుని రథచక్రములను బోలుచున్న పని భవము. నలునిచెక్కుల నద్దంపుటిగియిట వ్యంజితము.

తా. నలరాజు ప్రేమాదుచెవులందుంచిన కుండలములు కాంతి సంపన్నములయి గండస్థలమందుఁ బ్రతిఫలించిన కుండలములతోఁ గూడ నాల్గయి మన్మథుని రథమున కమర్చబడిన నాల్గుచక్రములవలె నొప్పుచున్నవి. అలం. ఉత్పేక్ష.

ఉ. ఇందునిభాస్యయోర్తు గదిరియించె గుమారుని పేగురంబునం
గండక యాణిపాణియును శిల్పినతోరపుఁ దారహారమున్
జిందిలిపాటులేక యదనీయముఖేందువినిర్గళత్తుధా
తుందిలబిందుబృందములతోయముఁగై కొనియుండెనోయనన్.

టీ. ఇందునిభాస్య=చంద్రునివంటిమోము గల, ఓర్తు, చిందిలిపాటు=వేగిరపాటు, లేక=లేకుండ, కండక=అలసటచెందక, అదనీయ... తోయమున్—అదనీయం=అతనిదైన, ముఖేందు=ముఖచంద్రమండలమునుండి, వినిర్గళత్=జాలుచున్న, శుభా=అమృతమయమైన, తుందిల=పెద్దపయిన, బిందుబృందముల=బిందుస

మూహముల, తోయము = జలమును, కైకొని = స్వీకరించి, ఉండెనోయన = ఉన్న దేమాయన్నట్లు, ఆణిపాణియు = గుండ్రనయు నీరును, కల్గిన, తోరపు తారహారము = పెద్దముత్యాలహారమును, కుమారుని పేరురంబున = నలరాజు పక్షిస్థలమున, కదియించె = చేర్చెను. తారహారమునందున్నముత్యాలద్రవము నిట్లుహించుచున్నాడు. “ నలరాజుహారము ముఖైక దేశమగు చుబుకమును దాకును. అప్పు డాముఖచంద్రుని సంబంధులగుసుధాబిందువులను గొనివచ్చెను. కావున నే యిదిద్రవముతో నొప్పుచున్నదని యుత్పేక్షించుచున్నాడు. ఇందు ‘అవసీయ’ అనుటకు ‘ఎడనేయ’ నని ముద్రితగ్రంథము లందలి పాఠము. అది మూలానుసారముగాదు.

తా. ఒకచెలువ పెద్దది యగునొక తారహారము నలుని ముఖచంద్రునిసంబంధి యగు నమృతబిందువులను కైకొనివచ్చెనేమో యనునట్లు ద్రవముతోఁ గూడినదానిని నతనివెడందపక్షమునఁ జేర్చెను. అలం. ఉత్పేక్ష.

గీ. తరుణసైరంద్రికాప్రయత్నమునఁ జేసి

యతనివ్రేళ్లు సముద్రంబు లిలయ్యె నపుడు

ఘనసమూహంబు కమలాభిరకాంక్షఁ జేసి

తద్విత్తీర్ణికిఁ జను టన్వితంబు గాఁగ.

56

టీ. ఘనసమూహంబు = పెద్దలయొక్కసమూహము, అనఁగా యాచక సమూహ మను రెండవపక్షమున మేఘసమూహమనియు కమలాభికాంక్ష = లక్ష్మీయందలికోర్కీచే, అనఁగా ధనాభిలాషచేసని భావము. రెండవపక్షమున, కమలాభికాంక్షఁ చేసిననీటియందలికోర్కీచే, తద్విత్తీర్ణికి = ఆనలరాజు వితరణగుణమునకు, రెండవపక్షమున, ఆసముద్ర నినితరణగుణమునకు, చనుట = పోవుట, అన్వితంబుగాఁగ = సమవ్యయమగునట్లుగా, అతనివ్రేళ్లు = ఆనలుని చేతివ్రేళ్లు, తరుణ...చేసి — తరుణ = మధ్యవయస్కులొనున్న, సైరంద్రికా = అలంకరించెడి స్త్రీయొక్క, ప్రయత్నమునఁ చేసి = యత్నమునుబట్టి, సముద్రంబులు = ముద్రతోఁగూడినవి, అపుడు = ఆ యలంకరించెడి సమయమునఁ

అయ్యో, రెండవశ్శునున సాగరములయ్యెనని భావము. అనగా ఘనసమాహము కమలాభిలాషచే నముద్రమును సమీపించుచున్నట్లు నలుని విలరణ గుణమును విని ఘనసమాహము కమలాభిలాషచే నలునిచెంతకు వచ్చుచుండిరి. కాన యతస్సప్రేక్ష సముద్రములగుట యుక్తమే. విలరణగుణమందుఁ బ్రేక్షములగు నతస్సప్రేక్ష కుంగరంబులు నెట్టిరొ ఫలితాన్ము.

తా. స్వప్నము.

క. అలవటిచె నృపతికరముల

నలికుంతల యొకతె కంకణాభరణంబుల్

నలహస్తకల్పకములకు

వలయము లవియాలవాలవలయము లయ్యెన్.

57

టీ. అలికుంతల=తుమ్మెదలవంటి కేశపాశము గల, ఒకతె = ఒకయంగన, నృపతికరముల = నలునిచేతులయందు, కంకణాభరణంబుల్ = కంకణములనెడి, యాభరణవిశేషములు, అలవటిచెన్=పొందించెను - అనగా నలంకరించె ననుట. నలహస్తకల్పకములకు - నల=నలునియొక్క, హస్త = చేతులనెడి, కల్పకములకు = కల్పవృక్షములకు, వలయములు, అపి=అకిడియములు, అలవాలవలయములు = వట్టుపపాదులు - అయ్యో=అనగా దానమిచ్చుటలోఁ గల్పవృక్షముపలెనున్న యీతస్సప్రేక్షకి సకలయలంకరించిన వలయములు పాదులవలె నొప్పుచుండె నని భావము. అలం. రూపకోణాపితగమ్యైశ్వర్యేక్ష.

తా. ఒకకాంత నలునిచేతులకుఁ గంకణముల నలంకరించెను. అప్పు డాహస్తములు పాదులతోఁ గూడినకల్పవృక్షమువలెఁ బ్రకాశించెను.

మ. భుజదండంబున నొక్కభామదొడిగెల్ భూభర్తకున్నురిది
గ్విజయారంభ విజృంభణార్జితమహాకీర్తిప్రతాపప్రభా
వ్రజశంకావహనూత్నవ్రజమణిరూగ్వ్యాపారదుర్వారమున్
త్రిజగల్లోచనపర్వదానకలనాధీరంబుఁ గేయూరమున్. 58

టీ. ఒక్కభామ=ఒకయంగన, భూభర్తకున్ = నలునకు, భుజదండంబు

నన్ = దండమువంటి భుజమందు, భూరి...దుర్వారము - భూరి=విస్తారముగ, దిగ్విజయ=దిక్కులజయించుటయొక్క, ఆరంభవిజృంభణ=ప్రారంభాతిశయమందు, ఆర్జిత=సంపాదించబడిన, మహత్ = గొప్పదియగు, కీర్తిప్రతాప=కీర్తియొక్కయు ప్రతాపముయొక్కయు, ప్రభావజ=కాంతిసమూహమనెడి, శంకాపహ=భ్రాంతిని కలిగించుచున్న, నూత్న=క్రొత్తవియగు, వజ్రమణిరుక్-వజ్ర=వజ్రములయొక్కయు, మణి=పద్మమాణిక్యములయొక్కయు, రుక్ = కాంతియొక్క, వ్యాపార=ప్రవర్తనచే, దుర్వారము=నిరతిశయమైనది. అనగా ప్రకాశముకలదనుట-వజ్రకాంతులు తెల్లగానుండుటచేతను, పద్మరాగ కాంతు తెల్లగానుండుటచేతను దత్తాత్రేయములగు కీర్తిప్రతాపములను శంక గలుగుచుండెననిభాషము. వజ్రప్రభ కీర్తివలెను పద్మరాగప్రభ ప్రతాపమువలె నుండె ననుట. త్రిజగ...ధీరంబు - త్రిజగత్ = మూడులోకములయందుండు జనులయొక్క, లోచన=నేత్రములకు, పర్వ=ఉత్సవముయొక్క, దానకలనా=ఇచ్చుటయందు, ధీరంబు = తగినదియునగు, కేయారము = బాగుపురిని, లోడిగై, అలం. యథాసంఖ్యము, భ్రాంతిమంతము.

తా. ఒకభామ నలునిచేతికి, దిగ్విజయారంభమందే సంపాదించబడిన కీర్తి ప్రతాపములనునట్టిభ్రాంతినిబుట్టించు వజ్రమాణిక్యకాంతులు గలదియు, మూడుజగములలో నుండుజనుల కానందమిచ్చునట్టిదియు నగుబాహుపురిని గట్టె.

వ. ఇట్లు శృంగారం బంగీకరించి.

59

ఉ. బొచితి గావున న్నిలువుకేటద్దమునందు నిజాస్యబింబమున్
జూచెనె కాని మున్న యతిశోభనరూపిలాసపుష్పనా
రాచుడు రా జలంకృతివిరేరామమునందు నిజాభిరమ్యతన్
జూచినవాడు భూషణవిశేషధమహామణిమండలంబునన్. 60

టీ. అతిశోభన...నారాచుడు - అతిశోభన=మిక్కిలి ప్రకాశించునట్టి, రూపవిలాస-రూప=రూపమందును, విలాస=కాంతియందును, పుష్పనారాచుడు=మన్నభుండగు, రాజు=నలుడు, నిజాస్యబింబమున్ = తనముఖమును,

నిలుపుటదమునందుకొ, బొచితిగావునకొ=ధర్మముగావున, అనగా ఆచారమునుట, చూచెనెకాని=చూచినాడేకాని, మున్న=ఇంతకుముందే, అలంకృతి విరామమునందు=అలంకారముతీరినపుడు, భూషణ...మండలంబునకొ, భూషణ=అలంకారములయొక్క, విశుద్ధ=శుభ్రమగు, మహామణి = గొప్పమణులయొక్క, మండలంబునకొ=సమాహమందే, నిజాభిరమ్యుతకొ=తనసౌందర్యమును, చూచినవాడు=చూచియేయుండెను. అనగా ఆచారము గనుక అద్దమున దనమెయుమాత్రము చూచెనుగాని, ఇంతకుమున్ను తన్నులంకరించినపుడే తనసౌందర్యమును భూషణములయందుండు మణిసంతతులతో జూచెనని భావము. ఈచెప్పటచే నలుయులంకారము లమితము లగురత్నములను దార్చెనని తెల్లమగుచున్నది. అలం. సమాధి.

తా. స్పష్టము.

తే. రాజు వొడిగినదివ్యాభరణచయంబు

నల్లవారును రతి జూచు శీలము చెప్ప

నారిమ నొండొంటి జూచు నాభరణములును

విమలహరినీలచునివిభావీక్షణముల.

61

టీ. రాజు=నలరాజు, తొడిగిన, దివ్యాభరణచయంబుకొ=మహారములగు నాభరణసమూహమును, ఎల్లవారుకొ=అందఱును, రతికొ=ప్రీతితో, చూచుట, ఏమిచెప్పకొ=అందఱును నలరాజునలంకారముల జూచుచున్నారని చెప్పటయొకవిత కాదని భావము. ఆభరణములును=నలరాజుదాల్చినయలంకారములు గూడ, ఒరిమకొ=అనుకూల్యముతో, ఒండొంటికొ=ఒకదానినొకటి, విమల... వీక్షణములకొ-విమల=నిర్మలములయిన, హరినీలమణివిభా = ఇంద్రనీల మణుల కాంతులనెడి, వీక్షణములకొ=చూపులచే, చూచుకొ = చూచుకొనుచున్నది అనగా నా మాభరణములే యొండొంటియొక్కయంపమును, నింద్రనీల కాంతులనెడి చూపులతో జూచుకొనుచుండెననిభావము. అచేతనములగు వస్తువులే తమ యొండొంటికిభను జూచుచున్నప్పుడు తక్కిన జనములు వారిని జూతురని వేల చెప్పవలయునా ?

తా. నలరాజు దాల్చినయలంకారములు తమయందలి యింద్రనీలముల కాంతు లొండొంటిపై నొలయఁగా నల్లనిమాడ్కులతోఁ బరస్పరశోభను వీక్షించు చున్నవని వైచేష్వరసియున్నప్పుడు తక్కినవారు చూచుట యొక వింతయా. అలం=అర్థాపత్తి.

వ. అనంతరంబ వాస్తవేయనియత్సకం బై నరథం బెక్కి యమ్మ హారధుండు జిహ్వండును, గిరీటీయు, విజయుండును, నగుటం జేసి ధనంజయుం డనం బొలిచి, రాజమార్గంబునఁ జనునప్పు డు పౌరాంగనలయందు. 62

టీ. ఇట నలపరముగను నర్జునపరముగను నర్థద్వయము-అనంతరంబుఅ=ఇట్లు లంకకించుట పూర్ణ పైవపిచ్చట, వాస్తవేయనియత్సకంబు=వాస్తవేయుండనుపేరు గలసారథినిడుపుచున్నది, కృష్ణుండు సడుపుచున్నదని యర్జునపక్షమునఁ జూచి కోపలయును, విసరథంబు, అమృహారధుండు=అనలరాజు, జిహ్వండును=జయస్వ భాషముగలవాఁడును, కిరీటీయు=కిరీటముగలవాఁడును, విజయుండును = విశేషించి జయము గలవాఁడును, అర్జునపక్షమున “ జిహ్వండు, కిరీటీ, విజయుండు ” అనువామము లర్జునునకు సుప్రసిద్ధములైనవి. అగుటంజేసి=అయి యుండుటంబట్టి, ధనంజయుండు అనన్ పొలిచి=అర్జునుండన నొప్పి, రాజ మార్గంబునన్ = రాజవీధినుండి, చనునప్పుడు=పోవుచున్నపుడు, పౌరాంగనల యందు=పుర స్త్రీలయందు, అని వైపద్యముతో నన్వయము.

గీ. తమ్ములమ నేయుచో నొక్కతెలిరుఁబోడి

రాకుమారునిఁ జూచుపరరాకుక తన

మడిచి తొంబూలపత్రంబు శ్రీ మాఱుగాఁగఁ

గఱచెఁ గెంగేలివడికేలి శ్రీ కమలదలము.

63

టీ. ఒకతెలిరుఁబోడి=ఒకకాంత, రాకుమారునిన్=నలుని, చూచుపరాకు కతనన్ = చూచుటవలనఁగల్గిన పారవశ్యముచే, తమ్ములమునేయుచోన్ = తొంబూలము చేసికొనుచున్నప్పుడు, తొంబూలపత్రంబు మాఱుగాఁగన్ =

తములపాకునకుమాటుగా, కంఠలినడి = కంఠపువంటియటించేతిలోనున్న, కేలి కమల=విలాసపద్మముయొక్క, దలము=తేకును, మడిచి, కఱచెను=కొటికెను. నలదర్శనముచే మన్మథవిశురాలయి తాంబూలపత్రమునకు బదులుగాఁ గమలదళముతిన నారంభించెను. ఈచెప్పటచే దానికి నలునియం దుదయించి నని రతిశయానురాగము స్పష్టమగుచున్నది.

మ. జవరా లోర్తు ప్రియోపనాయక భుజాశంఖేషలీలాసుఖ
వ్యవసాయంబుసమాజసంకటమునకొన్ బ్రార్థించి కై కొంచుభూ
ధవదేవేంద్రునిఁ జూచె హేమకలశరదై వ్వరాజ్యసంపత్తిన్
భవశుంభత్కుచశుంభవీరిఁ బులకప్రారంభ మేచారంగన్.

టీ. జవరాలు ఓర్తు=ఒకయువతి, సమాజసంకటమునకొన్=జనసమూహము యొక్క సమర్థమునందు, ప్రియో...వ్యవసాయంబున్=ప్రియ-ఇష్టఁడయిన, ఉపనాయక=జారునియొక్క, భుజా=బాహువును, శంఖేషలీలా=కాఁగిలింపు కొనుటయ నెడి విలాసమువలనఁగల్గిన, సుఖవ్యవసాయంబున్ = సుఖవ్యాపార మును, ప్రార్థించి=యాచించి, కై కొంచు = స్వీకరించుచు, హేమ...వీరిన్ - హేమకలశ=బంగారుకుండలయొక్క—కుండలమీఁదఁగల, దైవరాజ్య=ఎది రిరాజు తనముయొక్క, సంపత్తిన్ భవ = సంపత్తిమ్మిధిచే, శుంభత్ = ప్రకాశించుచున్న, కుచశుంభవీరిన్ = స్తనములయొక్క ప్రదేశమందు, అనఁగా రెండు బంగారుకడలతో ప్రతిభటించు చెలువుచేఁ బ్రకాశించు చున్నవనట - ఆకలశముల మించుచున్నవని భావము. పులకప్రారంభము = గగురుపాటు, ఏపారంగన్=ఛర్చిలునట్లుగా, భూధవదేవేంద్రునిన్=నలుని, చూచెన్=కనుగొనెను. కామకాస్త్రప్రకారమున వివాహాదులు జారులకు సమయముగాన యొకస్త్రీ తనప్రియునిఁజూచి యాజనసమర్థమును దానుసహింపలేనట్లును, దనకు సాయముగా వాఁడుభుజదండమును గొఁగిలింపుకొని సుఖము ననుభవించుచుఁ గుచపార్శ్వములందు రోమాంచము గలది యాయెనని భావము.

తా. ఒకయువతి యాజనసమర్థమునందుఁ దనప్రియునిఁజూచి జనసమర్థము చేత నలఁగుచున్న తన్నుఁ దప్పింపవలయునని కోరుచున్నట్లు నటించి వాని

భుజమును గొరిగించుకొని సుఖమునుభవించుచుఁ గావుననే రోమాండముగల దయి నలునిఁ జూచెను.

తే. ఒక్కతరళాక్షి యప్పరోయ్యవతిప్రాలె

జూచెఁ గనుఁజెప్ప వెట్టక ర రాచవారి

రాజసంబున నలరాచర రాచవారు

తేటిఱ్ఱెక్కలగఱియమ్ము ర నీడుకొనఁగ.

65

టీ. ఒక్కతరళాక్షి=చంచల నేత్రములుగల స్త్రీ యొకతె, రాచవారి= నలరాజును, కనుఁజెప్పవెట్టక = కనుఁజెప్ప వేయకుండ, వలరాచ...యమ్ము- వలరాచరాచవారు=మన్మథుడనెడిరాజు, రాజసంబున=రజోగుణమువలనఁ గల్గినదానిచే-అనఁగా గర్వముచే ననట, తేటిఱ్ఱెక్కలగఱియమ్ము=తుమ్మెద ఱ్ఱెక్కలే పక్షములుగాఁ గలబాణమును, తీడుకొనఁగ=పదను పెట్టునట్లుగా, అప్పరోయ్యవతివోరె=అప్పురః స్త్రీవరె, చూచె=కనుఁగొనెను. అనఁగా నొక స్త్రీయచ్చరవరె నిర్నిమేషలోచనయై నలరాజు నతిశయముతోఁ జూచె ను. అప్పుడు ఱ్ఱెప్పపాటులేని యాఘ్రచాపులు తుమ్మెద ఱ్ఱెక్కలుగట్టిన మన్మథునిబాణములవరె నున్నవిని భావము. ఇక్కడ నా స్త్రీచాపు మదనబాణ మువలెను, నామెకనుఁజెప్పలు తుమ్మెద ఱ్ఱెక్కలవలెను నున్నవని తెలియునది. 'రాజసము' నలునివలె మన్మథుడను రాచవాడు; గాన ఆరాచవానిని మెచ్చి నందులకు ఈరాచవానికి రాజసము.

తా. ఒక చంచలాక్షి యచ్చరవరె నిర్నిమేషయై తననేత్రములు తుమ్మెద ఱ్ఱెక్కలు కట్టబడిన మదనబాణముల సహారం దదేశదృష్టితో నలరాజును జూచెను. అలం. ఉపమ. ఉత్పేక్ష.

గీ. ఎల్లచిగురాకుఁబోండ్లకు ర నెంతవేడ్క

యంతవేడుక దనలోన ర నతిశయిల్ల

నొక్కగుఱ్ఱులకొమరాలు ర చక్క వచ్చి

కనియె నొడలెల్ల గన్నులై ర మనుజవిభుని.

66

టీ. ఒక్కగుబ్బలకొమరాలు=గొప్పస్తనములు గలయొకయువతి, ఎల్లచిగురాకుఁబోండ్లకుఁ=ఆపురములోనున్న సకల స్త్రీలకును, ఎంతవేడ్క=ఎంతకాతూహలమీ, అంతవేడుక=అంతకాతూహలము, తనలోనఁ=తనమనములో, అతిశయిల్లఁ=వృద్ధిపొందఁగా, అనఁగా నలరాజును జూడవలె సన్నయుత్కంఠ యాపురస్త్రీలకుందఱకు నెంతగలదో యంతయుత్కంఠ తనమస్సున వట్టిచుండఁగా నని భావము. చక్కఁ, ఎచ్చి, ఒడలెల్లఁ=శరీరమందంతటను, కన్నులై=కన్నులుగలదై, మనుజుపిభుని=నలరాజును, కనియొక=చూచెను, శరీరమందొక్కొకభాగమును నేత్రముగాఁ గల్పించుకొనిచూచెనని చెప్పటచే నాస్త్రీలలామ దర్శనాత్మక్యము మిక్కుటముగా గలదని తెలియవచ్చుచున్నది. అన్నిచిగురాకుబోండ్లకుఁ గల యంతవేడుకయుఁ గలది గాన వారికిఁగలయన్నికన్నులును దానొక్కటియే యొడలందెల్లఁ గలిగి చూచెనని చమత్కారము.

తా. ఒకయువతి పురమునంగల స్త్రీలకెంతవేడుక యుండునో యంతవేడుకతో ఎచ్చి వారందఱ కెన్నికన్నులతో యన్నికన్నులతోఁ జూచునట్లునలరాజు నధికాసక్తితోఁ జూచెను. అలం. అతిశయోక్తి.

మ. జిలుగుంబయ్యెడజీరువాటియేడలక శృంగారపత్రాంకురంబులతోనొక్కచకోరలోచనకుచంఝల్పూర్ణకల్యాణమంగళకుంభంబులుచూత్పల్లవవిభంగగ్రీసమేతంబులైనలలిం జెన్నెసలారెన్నెషధమహీనాథావలోకంబునన్. 67

టీ. నైషధ మహీనాథావలోకంబునఁ=నలమహారాజును జూచుటయందు-అనఁగా నలరాజును జూచుటకుఁ ద్వరగాఁ బోవుసమయమున నని యర్థము, జిలుగుంబయ్యెడ=సన్ననిపైఠాటకొంగు, జీరువాటి=జాటి, ఎడలక=తోలఁగిపోఁగా, ఒక్కచకోరలోచనకుచంబున్ = చకోరమువంటి నేత్రములుగలయొక స్త్రీయొక్కస్తనములు, శృంగారపత్రాంకురంబులతోఁ=ఆ స్తనములందు రచింపఁబడియున్న మకరికాపత్రములచే, పూర్ణకల్యాణమంగళకుంభంబులు-పూర్ణ=నిండయిన, కల్యాణ=వివాహాదిమహోత్సవమందలి, మంగళకుంభంబులు=మంగళావిహములగు కుంభంబులు, అనఁగా వివాహాది కుభకార్యములందు జలపూ

రములై నూతనపల్లవాదులతోఁ గూడియున్న కుంభంబులను మంగళార్థముంచుటకలదు. అట్టికుంభంబు లని భావము. నూత్న...లలిత్-నూత్న=క్రొత్తవగు, పల్లవ=చిగుళ్లయొక్క, విభంగ=భాగములయొక్క, శ్రీ=సంపదతో, సమేతంబులు=కూడికొన్నవి, వినలలిత్=అయినచందమున, చెన్ను ఎసలారెత్=ప్రకాశించెను, అనఁగా నలరాజును జూడఁ ద్వరగాఁబోవుచుండ నొకతరుణిమణి పయ్యెద జాణిబోయెను. అయిన నది నలసందర్శనోత్సుకత్వముచేఁజూడకుండ ను. అప్పుడు విలాసార్థము లిభించుకొన్న మకరికాపత్రములుగల దానికుచములు, క్రొత్తవగు చిగుళ్లచే నొప్పుచున్నవియు, మంగళార్థముంపఁబడినవియు నగు పూర్ణకుంభములు రాజున కదురుగా మంగళార్థము తేఁబడినవానివలె నొప్పుచుండెనని భావము.

త. నలరాజును జూడవేగముగాఁబోవు నొక స్త్రీపైఁట జాణిబోవుటచేఁగా నవచ్చు కుచములు మకరికాపత్రములుగల వగుటచే నూతనపల్లవాదులతో నిండిన మంగళకుంభములను బోలుచుండెను. అలం. ఉత్పేక్ష.

సీ. కలికిచూపులు రత్నకలికాకలాపంబు

గుబ్బచన్నులు హేమకేకుంభవితతి

మెఱుంగుఁజెక్కులు క్రొత్తమించుటద్దంబులు

పాణియుగ్గంబులు శ్రీ పల్లవములు

వెలదిమందస్తి తంజులు కమ్మబువ్వులు

పలుకులు వల్లకికలకలములు

పరిపాటలోష్ఠబింబములు తేనియతొలల్

తనుకాంతి యోలగంధంపుఁబనుపు

తే. గాఁగ సాభాగ్యవివిధమంగళపదార్థ

వర్గములు గ్రంథ నడచుభావంబు దోఁచె

జౌరకాంతలు రాజకుమారదర్శ

నోత్సవంబున కేతెంచు శుచున్నయపుడు.

శ్రీ. పారకాంతలు=పురస్త్రీలు, రాజకుమారదర్శనోత్సవంబునకుఁ =నలరాజు ను జూచుటయు నెడియుత్సవమునకు, ఏతెంచుచున్నయపుడు=వచ్చుచున్నప్పుడు, కలికిచూపులు=మనోజ్ఞములగుచూపులు, రత్నకలికాకలాపంబుగాఁగ్ =రత్నపు మొగ్గయొక్క సమాహములును, గుబ్బచన్నులు, హేమకుంభవితతి గాఁగ్ =బంగారుకుండలసమాహమును గాను, మెఱుంగుచెక్కులు, క్రొత్తమించుటద్దములు గాఁగ్ =ప్రకాశించెడిక్రొత్తయద్దములగుచుండఁగా, పాణియుగ్గంబులు=చేతులు, పల్లవములు గాఁగ్ =చిగుళ్లగుచుండఁగా, వెలదిమందన్నీరింబులు=స్త్రీలచిఱునవ్వులు, కమ్మపువ్వులుగాఁగ్ =సుగంధముగలపువ్వులగుచుండఁగా, పలుకులు=మాటలు, ఎల్లకీకలకలములుగాఁగ్ =వీణాధ్వనులగుచుండఁగా, పరిపాటలోవృద్ధింబంబులు=అంతటను నెఱుఁగదనముగలయధరోవృద్ధములు, తేనియ తోలల్ గాఁగ్ =తేనెలోలలనెడిభక్త్యులగుచుండఁగా, తనుకాంతి=మేనిచాయ, ఓలగందంపు పసుపుగాఁగ్ =పూతి తావిపసుపగుచుండఁగా, సౌభాగ్యవర్గములు. సౌభాగ్య=శుభప్రదములగు, వివిధ=నానావిధములగు, మంగళపదార్థవర్గములు=మంగవస్తుసంచయములు, క్రంతి=పెండ్లికొడుకువారు పెండ్లికూతువారికి గొనిపోయెడి ప్రధానద్రవ్యములు, నడచుభావంబు=ప్రవర్తించుచున్నరీతిని, తోచె=కన్నట్టెను, అనఁగా, వివాహములందు పెండ్లికొడుకువారు పెండ్లికూతువారికి మంగళకరములగు వస్తువులను గొనిపోయి యిచ్చుట లోకాచారము. నలరాజుతరలి వచ్చున్నప్పుడుచూడవచ్చినస్త్రీలమనోహరావయములు నలపక్షమువారు దమయంతిపక్షమువారు గొనిపోవుచున్నమంగళద్రవ్యములవలె నున్నవి వర్ణింపఁబడెను. సాహస్యముగాఁ బెండ్లివారు మంగళవాద్యము చెలంగుచుండఁగా, రత్నములు, బంగారుకుండలు, అద్దములు, పల్లవములు, పువ్వులు, మధురపదార్థములును, బసుపు మొదలగునవి గొనిపోవుదురు. అట్లే నలుఁడు గొనిపోవుచున్న వస్తుసమాహమెట్టిదనఁగా, స్త్రీలచూపులు రత్నములవలెను, స్తనములు బంగారుకుండలవలెను, చెక్కులద్దములవలెను, చేతులు పల్లవములగతిని, చిఱునవ్వులు మనోహరపుష్పములవలెను, నధరబింబములు మధురపదార్థముల చందమునను దనుకాంతి పసుపుపగిదిని జూపట్టుచుండెను. అందు స్త్రీలు పరస్పర

మాడుకొనెడివాక్యములు వీజాధ్వనిరూపము లగు మంగళనివాదములచందమున నొప్పెనని భావము. ఉత్ప్రేక్ష.

తా. స్పష్టము.

సగర.

ఈతండే పాడిజాణంగీతఁడెమగలరారజీతఁడే ధీరుఁడంచున్
జేతోమోదంబునంజూచిరిపురయువతుల్ చిత్తసంజాతమూర్తిన్
జ్యోతిష్టోమాదియజ్ఞశ్రుతఫలనిఖిలక్షోణీసామ్రాజ్యలక్ష్మీ
పాతివ్రత్యైకదీక్షౌపణితునిషధభూపాలుదిక్పాలమిత్రున్.

టీ. పురయువతుల్ = పట్టణమందలి యౌవనముగల స్త్రీలు, ఈతండే = ఈ నలుండే, పాడిజాణండు = స్వభావము చేత - నేర్పరి, తక్కినవారి నేర్పు తెచ్చికొన్నదనుట, ఇతఁడే = ఈనలుండే, మగలరాజు, ఈతండే, ధీరుఁడు, అంచున్ = అని పలుకుచు, జేతోమోదంబునన్ = మనస్సంతుష్టితో, చిత్తసంజాతమూర్తిన్ = మత్తఘనియొక్క యాకారమువంటి యాకారము గలవానిని, జ్యోతి...ఫలము - జ్యోతిష్టోమ=జ్యోతిష్టోమము, ఆది=మొదలు గాఁగల, యజ్ఞ=యాగములకు, శ్రుత=వినఁబడుచున్న, ఫల=ఫలమైన, నిఖిలక్షోణి=సమస్తస్థూమండలముయొక్క, సామ్రాజ్యలక్ష్మీ=సార్వభౌమలక్ష్మీయొక్క, పాతివ్రత్య=పతివ్రతాధర్మ మనెడి, ఏక = ముఖ్యమైన, దీక్ష=నియమమునకు, ఫలము=ఫలమైనవానిని, అనఁగా జ్యోతిష్టోమాదియాగములు చేసినవాఁడగుటచే నలునియందు సార్వభౌమలక్ష్మీ యవ్యభిచరితమతి యై వర్తించుచున్నదని భావము. సామ్రాజ్యలక్ష్మీయే పతివ్రతయై నలునిఁ గొల్చుచున్నదని చెప్పటవలన నీతఁడు సామ్రాజ్యలక్ష్మీని నిరసించుచున్నను నది యితనిదప్ప నొకుని జేరదని తెల్ల మగుచున్నది. దిక్పాలమిత్రున్ = దేవతలకు మిత్రుఁడై యున్నవానిని, నిషధభూపాలున్ = నలుని, చూచిరి. చిత్తజాని రూపుగల వాఁడు గాన పాడిజాణండు; నిఖిలక్షోణీ భర్త గాన మగలరాజు; దిక్పాల మిత్రుఁడు గాన ధీరుఁడు.

తా. పురయువకు లితడే పుట్టజాణఁ డితడే కూరులకు రాజితడే ధీరుడని పల్కుచు మనస్సంతోషముతో మన్మథునివంటి యాకారముగల్గి బోయి తిష్టోమాదియాగములవలనఁ గల్గిన సామ్రాజ్యముగలవాఁ డయి రాజులకు సీతుఁ డై వ రించు నలరాజును జూచిరి.

వ. అప్పుడు పౌరాంగనలు తమలోన.

70

మ. తనకుందాన పురందరాదిదివిజేంద్రవ్రాత మేలెంచి ని

ల్చిన సంప్రీతి వరాటకన్యక వరించెం గావున న్నాల్లలో

చనకోపానలదగ్ధ మన్మథమహాసామ్రాజ్యకంఠీరవా

సనమెక్కందగువీఁ డకుంతలెలొనప్రౌఢభావంబునన్. 71

టీ. పురందరాది దివిజేంద్రవ్రాతము=ఇంద్రాది దేవతల సమూహము, తనకుందాన=తనంతటతానే-తమంతటదామే యనుట. బహువచన విశేష్యమునకు రాఁదగిన 'తమ'కుమాటుగా 'తన' వచ్చుటయుఁగలదు. 'అంతఃపురసతనమది మన్న(భార.విరాట.౧౮.౬ X) ఏతెంచి=స్వయంవర్తమానమకువచ్చి, సిన్చిన్ = ఉన్నప్పటికిని, వరాటకన్యక=దమయంతి, ఇతనికొ(అధ్యాహారము), సంప్రీతికొ=అధికానురాగముతో, వరించెకొ=భర్తగాఁదీసికొనెను, కావునకొ=జగత్ప్రసిద్ధులగు నింద్రాదిదేవతలను వైతము నిషేధించి యీనలుని వరించినది కావున, వీఁడు=ఈనలుడు, అకుంతలెలొన ప్రౌఢభావంబునకొ = నిరతిశయమయిన విలాసములందలి చాతుర్యముచే, ఫల...ఆసనము-ఫలలోచన=రుద్రునియొక్క, కోపానల=కోపాన్నిచే, దగ్ధ=దహింపఁబడిన, మన్మథ=మన్మథునియొక్క, మహాసామ్రాజ్య=గొప్పసామ్రాజ్యముయొక్క-అనఁగా నిరతిశయసౌందర్యముయొక్క యనుట, కంఠీరవాసనము=సింహాసనమును, ఎక్కందగుకొ = అధిష్ఠింపవర్తుఁడు. నిరతిశయమయినసౌందర్యమనెడి రాజసింహాసనమున మన్మథుండు గూర్చుండఁదగియుండెను. కాని యతఁడు శంకరునికంటిమంటల నశించినప్పటినుండియునది సావకాశమైయుండెను. ఈనలుడు దేవేంద్రాదుల మించిన సౌందర్యముగలవాఁడు కాన వీఁడే యాసింహాసనమెక్కందగినవాఁడు.

కాని తక్కినవారు తగరని భావము. నలుడు రెండవమన్నఘటే యని ఫలీ తార్థము.

తా. ఇంద్రచాది దేశతలు దమకుఁదామే దమయంతిని పరింపవలెనని పచ్చి యెదుటనున్నను వారినెడిచి యాబిడ నలునిపరించినది. కావున నితఁడే నిరతి శయసౌందర్యవంతుఁడు. సాటిలేనిసౌందర్యముచే నీశ్వరునిచే దగ్ధుఁడయిన మరునిసాన మలంకరింపఁదగినవాఁ డీతఁడే.

సీ. సుద్యుమ్నుఁడనురాజు నీ సుదతియై యెవ్వారి

బ్రథమనీమంతగర్భమునఁ గాంచె

గ్రహరాజుగారాపురరాణివాసం బైన

గంధర్వి యెవ్వారికన్నతల్లి

యిన్నూఱుమున్నూఱు నేనూఱుగన్నలు

గలవేలు వెవ్వారి నీ గన్నతల్రి

రజతాచలం బేలురరాజుపట్టపుదేవి

గోరి యెవ్వారి గాంచె నీ గొడ్డునీఁగి

తే. యాపురూరపుఁ డాదాసురలాజయంతిఁ

డాపుల స్త్రునిమనుమఁ డీయధిపుతోడ

సాటి యగుదురె నిఖిలవిశ్వంబులోన

భావసమ్మోహనాతిసౌరభాగ్యరేఖ.

72

టీ. నిఖిలవిశ్వంబులోనఁ = సమస్తమైనభూవలయమునందును, భావ... రేఖఁ-భావించి త్తములను, సమ్మోహన=మిక్కిలి మోహింపఁజేయు, అతిసౌభాగ్యరేఖఁ=గొప్పసౌందర్యరేఖచే, సుద్యుమ్నుఁడనురాజు, సుదతియై=స్త్రీయై, ఎవ్వారిక=ఏపురూరపుని, ప్రథమనీమంత గర్భమునఁ = మొదటికాన్పన, కాంచెఁ=కనెనో, పూర్వము సుద్యుమ్నుఁడనురాజు వేటకేఁగి యలసి యొకవనము సొచ్చి పార్వతీదేవి యిచ్చినకాపము నెఱుంగక యచ్చటికొలనిలోఁ దానమాడఁగా స్త్రీరూపమువచ్చె. అప్పుడామెనుకొని బుధుఁడు మోహించి సంభో

గింపఁగా, నామె కతనివలనఁ బురూరవుడనెడి యతిసుందరుఁ డగుకొమారుఁ
డుగల్గెను. గ్రహరాజుగారాపురాణివాసంబు=సూర్యుని ముద్దుభార్య, వివగం
ధర్మి=అయినట్టిగోడిగ, ఎవ్వారికొ=ఏయశ్వసుతులను, కన్నతల్లి=కాంచినజనని
యో. అనఁగా సూర్యుడు గోడిగరూపున నున్నసంజ్ఞాదేవియందుఁ బుట్టించినవా
రశ్వదేవతలని తెలియునది. ఇన్నులు=రెండుపంచలు, మున్నులు = మూడు
వందలు, ఏనూలు=విరువందలు, కన్నులుగలవేల్పు=నేత్రములుగలయింద్రుఁడు,
అనఁగా వేయు నేత్రములు గలయింద్రుడనిభావము. ఎవ్వారికొ=ఏజయంతుని,
కన్నతండ్రి=కాంచినజనకుడో, రజతాచలంబు=వెండికొండను, ఏలురాజుపట్ట
పుదేవి=పరిపాలించెడి కుబేరునిభార్య, కోరి, గొడ్డు=గొఢ్రాలితనమును, ఈఁగి=
విడిచి, ఎవ్వరికొ=ఏనలకూబరుని, కాంచెను=కనెనో, అనఁగా కుబేరునిభార్య సం
తానములేకపోవుటచే మిక్కిలి విచారమునొంది పార్వతి నానాధించి యామె
యనుగ్రహమున నెప్పనిఁగాంచెనోయని భావము. ఆపురూరవుడు, ఆవస్రలు=
ఆదేవవైద్యులు, ఆజయంతుడు, ఆపులస్త్వనిమనుమడు=ఆనలకూబరుడు,
ఈయశ్వుతోడకొ=ఈనలరాజుతో, సాటి యగుదురే=సామ్యమొందఁగలరా?
అనఁగా లేరనుట.

తా. ఈభూమిలో సౌందర్యసంపదచే, నిశకును బుధునకును బుట్టినపురూ
రవుడయినను, సూర్యునికిని గంధర్వుకిని గల్గినయశ్వసుతు లయినను, దేవేంద్రు
ని కొడుకయిన జయంతుడయినను, కుబేరుపట్టపుదేవికి నుదయించిన నలకూబ
రుడయినను నీనలరాజుతో సాటి చెందలేరు.

మ. సమయోత్కంఠితకంఠలోతివరణశ్రీసగ్భాషణు డై నయీ
దమయంతీవరుఁ జూచి యద్దివికి సుత్రాముండు పోగుంటపం
తము నిరజ్జతఁ టోయినం దనునిరశ్చక్రార్థముం దొంటి నె
య్యమునం జేరఁగ నేలయిచ్చుశచియూతాంతఃపురోదైశమున్.

టీ. సుత్రాముడు=దేవేంద్రుడు, సమయ...వణుండు=సమయ=స్వయం
వరకాలమున, ఉత్కంఠిత=నలునియందధికోత్కంఠ గలదియగు, కంఠ=అతని
కంఠమున, లోతి=దొరలుచున్న, వరణప్రకో=స్వయంవరణమాలికయే, భూష

ఋండు=అభరణముగాఁ గలవాఁడు, ఐనదమయంతీవరుక్=అయినట్టి నలరాజు ను, చూచి, అద్దివికిక్=అస్వర్గమునకు, పోవంటు=వెళ్లకుండుట, పంతము=పాకుషము, అనఁగా నిండ్రుండు తాను ద్రిలోకాధిపతియయ్యు, నమరుండయ్యు దమయంతిని వరింప విచ్చి విఫలీకృతమశోరఘండై మర్త్యుడయిన నలరాజునకై నను సాటిరాకయుండెను. అట్టిసమయమున దేవేంద్రుండు పౌరుషశాలియైమైన చో స్వర్గమునకేగక మర్త్యలోకముననుండుటే ననుచితము. నిర్లజ్జతక్=త్రపా విహీనతచే, పోయిన్=స్వర్గమునకేగినను, నిరర్థప్రార్థమున్=మృగమగుకోర్కీ గల, తిన్నున్=ఇంద్రుననుట, శచి, తొంటినెయ్యునున్=వెనుకటియనురాగ ముతో, ఆత్మంతఃపురోద్దేశమున్=తనయంతఃపురములోనికి, ఏల, చేరఁగన్ ఇచ్చున్=ఎందులకురానుచ్చును, అనఁగా రానీయదనుట, తనభర్త వేటొక కాంత పై ననురక్తుడయినట్లు తెలిసినప్పుడే స్త్రీ భర్తపై తొంటియుపరాగమును విడుచు. అట్లుండఁ బతివేటొక కాంతనుగోరయుఁ దాని బొంపలేక యవిమానముచేం దివచ్చినప్పు డనురాగముండనని వేటచెప్పనిలయునా? కావున దేవేంద్రుండు నిర్లజ్జత నవలంబించియైన స్వర్గమును జేరకపోవుట యుచితమని భావము. ఇంద్రాదులకంటెను నలుండు సౌందర్యాదులచే వెన్నెక్కెయుండెనని ఫలితార్థము.

తా. స్పష్టము.

మ. విబుధేంద్రావరణప్రసాదితశచీరవిశ్రాణితాశీర్వచ

స్త్రబక్రవాతములున్ దిగిశపురుషార్థప్రకమోపార్జిత

ప్రపలఖ్యాతియుఁ బూటకాపులుసుఁడీ భావించిచూడంగ ని
య్యబలారత్నస్పృహలరత్నములనిరై శ్వర్వసంపత్తికిన్. 74

టీ. భావించి చూడంగన్=ఆలోచించిచూడఁగా, ఇయ్యబలారత్నస్పృహ
లరత్నముల నిరై శ్వర్వసంపత్తికిన్=స్త్రీపురుషరత్నములయిం యీనలదమ
యంతుల యైశ్వర్యసమృద్ధికి, విబుధ...ప్రవాతములున్-విబుధేంద్ర = దేవేం
ద్రుని, అవరణ=వరింపకపోవుటచే, ప్రసాదిత=సంతసింపఁజేయఁబడిన, శచీ=
శచీదేవిచే, విశ్రాణిత=ఈయఁబడిన, ఆశీర్వచస్త్రబక్రవాతములున్=ఆశీర్వచన
సమూహములును, అనఁగా, దమయంతి దేవేంద్రుని వరింప మానెను. అదిగవి

శచితనకు సవతియైయుండ నిష్టపడనందుల కానందించి దమయంతి కనేకవిధములగు నాశీర్వచనముల నిచ్చెనని భావము. దిగీశ...భ్యాతియుఁ-దిగీశ=దిక్పతులయొక్క, పురుషార్థ=దమయంతికి సందేశమును గొనిపోవుట యనెడి కార్యముయొక్క, ప్రక్రమ=ప్రారంభముచే, ఉపాజ్ఞిత=సంపాదించబడిన, ప్రబల=అధికమగు, భ్యాతియుఁ, ప్రసిద్ధియు, అనఁగా నలుఁడు దేవతలకు మహోపకారముచేసి సంపాదించినప్రభ్యాతి యని భావము. పూటకాఁపులు సుఁదీ=నలదమయంతుల కైశ్వర్యసమృద్ధిని దప్పక యాయవలసినవి చుమి! అనఁగా నలునిచే సంతసింపఁ జేయఁబడినదిక్పతులును నింద్రుని వరింపమిచే సంతసింపఁజేయఁబడిన శచియు, నీనలదమయంతుల కైశ్వర్యమృద్ధిని గలిగింపకమానరని భావము.

తా. దేవేంద్రుని వరింపమిచే సంతసించి శచీదేవి దమయంతి కిచ్చిన యాశీర్వచనములును, దిక్పతుల దూత్య మాచరించి నలుఁడు సంపాదించి కొన్న భ్యాతియును, నలదమయంతుల నిత్యైశ్వర్యముల నభివృద్ధిచేయఁ బ్రతిభువులై యున్నవి.

శా. చేసెం గావలయు న్విరించి నిఖిల స్త్రీపుంససంయోజనాభ్యాసప్రాధి ప్రకాశ మొంద గడు లీలయ్యం బైనసంసర్గ మిట్లాసంసారపురంధిపూరుపమిథోహర్షోదయప్రేమముల్ పోసెం గావలయు న్నరుండు హృదయాంభోజంబులన్వీరికిన్.

టీ. విరించి=బ్రహ్మ, వీరికిఁ=నలదమయంతులకు, నిఖిలస్త్రీపుంస...ప్రాధి. నిఖిల=సమస్తమునగు, స్త్రీపుంస = స్త్రీపురుషులయొక్క, సంయోజనా=కూర్చుటయందైన, అభ్యాసప్రాధి=అభ్యాసమందలి నేర్పు, ప్రకాశ మొందఁ=ప్రకాశించునట్లుగా, గడులీలయ్యంబు = మిక్కిలి కలసినట్టిది, ఐనసంసర్గము=అయినకూడికను, చేసెంగావలయుఁ=చేసియుండవచ్చును, అనఁగా అనేకములగు ననుకూలదాంపత్యములఁగూర్చి యందలి తారతమ్యములనుగాంచి మిక్కిలి యభ్యాసముచేసి యాయనుకూలదాంపత్యము గూర్చెఁగాఁబోవునని భావము ఇట్లు, మరుండు=మనఁకుండు, వీరికిఁ=ఈనలదమయంతులకు, అసంసార...

[ప్రేమముల్ - ఆసంసార=సృష్టి మొదలుకొని, పురంధ్రపూరుష=స్త్రీ)పురుషులయొక్క, మిథః=అన్యోన్యములగు, హస్తోదయ=సంతోషోదయమును, ప్రేమముల్=ప్రేమమును, హృదయాంభోజంబులకొ=హృత్పద్మములయందు, పోసెంగావలయుకొ, పోసియుండవచ్చును, అనగా మత్సరభూడిదివలకనేకస్త్రీపురుషులకు నన్యోన్యహస్తప్రేమలజనింపజేసెగావున నాయభ్యాసముచే హస్తప్రేమల వీరిహృదయములఁ బోసెగాఁ బోలుచు భావము. విరించిమత్సరములట్టి యభ్యాసము కలవారు గనుక అనుకూలదాంపత్యాన్యోన్యానురాగములఁ గూర్చుకొని రనుట, అలం. ఉత్పేక్ష. ఈనలదమయంతులందనుకూలదాంపత్యమనియు వారలహస్తప్రేమలు నిరుపమానము లయినవనియు ఫలితార్థము.

శా.వై దర్శిబహుజన్మనిర్మలతపోవర్ధిష్ఠతల్లోచనా

స్వాదప్రాధవిలాసుఁ డీచనుమతీచక్రేశపుష్పాయుధుఁ

డాదిత్యాలయసార్వభౌమనుకృతాశామాంకారదుప్రప్తపభైన్.

మీదాంపత్యమునం జిరాయువయినోమ్మింబొందుఁ గాకెంతయు

టీ. ననుమతీ...పుష్పాయుధుండు-వసుమతీచక్ర=భూచక్రమునకు, ఈశ=ప్రభువులలో, అనగా రాజులననుట, పుష్పాయుధుండు=మత్సరభూనిపంతివాడయిన నలుఁడు, వై దర్శి=ఓదమయంతియొక్క, బహు...విలాసుఁడు—బహు=అనేకములయిన, జన్మ=పుట్టువులందలి, నిర్మల=స్వచ్ఛమైన, తపో=తపస్సుయొక్క, వర్ధిష్ఠ=పెరుగుచున్నదియు, తత్=ఆమెయొక్క, లోచనాస్వాదప్రాధవిలాసుఁడు-లోచన=నేత్రములకు, ఆస్వాద=రుచికల్గించుటందు, అనగా నానందము కల్గించుటయందనిభావము, ప్రాధ=నేర్పగల, విలాసుఁడు=కాంతులుగలవాఁడు. అనగా వారునికంటిమంటలచే నశించినశరీరముగలమత్సరభూండుదమయంతి తపంబుపెంపుచే నేత్రగోచరమై సుందరమై యధికానందకరమై యున్నయీనలరూపమును బొందె నని భావము. నలుఁ డపరమత్సరభూనివలె నున్నాడని ఫలితార్థము. ఆదిత్యా...దాంపత్యమునకొ—ఆదిత్యాలయ = స్వర్గలోకమునకు

పార్వభౌమ=చక్రపర్తియైన దేవేంద్రునియొక్క, సుకృతాహంకార=పుణ్యాతిశయముచే, దుష్ప్రిప=పాపదనవిగాని, భ్రామి=దమయంతితోడి, దాంపత్యమున=దాంపత్యముచేత, అనగా నింద్రాదులకు నైతము దుష్ప్రిపయనుటచే దమయంతి దేవతాకాంతలకంటెగూడ సధికసౌందర్యవంతురాలనియు, నట్టి దమయంతిని బొందఁ గలుగుటచే నలుఁ డింద్రాదులకంటె బుణ్యాత్ముఁడనియుఁ దెలియదగినది. ఇల౯, చిరాయువు అయి=దీర్ఘాయుగ్దాయుగలవాడయి, ఎంతయు౯ = మిక్కిలి, నెమ్మి౯=సంతసమును, ఒందుఁగాక=పొందును గాక.

తా. రాజసుమారమన్న ఘండగు నీనలుఁడు దమయంతి తపఁబు పెంపుచే లోచనానందకర మగువిలాసములు కలవాఁడు. ఇంద్రాదులకంటె గూడ దుర్లభమునయ్యాచెలువతోడి దాంపత్యమున భూమిలో సంతసమునఁ జీరకాలము జీవించుఁగాక.

తా. సంబంధం బిటు గూడునే రమణికి౯ శ్రీత్యైభర్తకు న్నేత్రపర్వంబై యూడె స్వయంవరం బసితశౌర్యస్తేరదృగ్రోచుల౯ బింబోష్ఠీనిసహం బమోఘకుతుక శ్రీపేమంబులన్వీరి మాఘం బొడించెనఘాతిఘాతియమునాశగంఁగౌఘయోగంబునన్.

టీ. రమణికి౯=దమయంతికిని, త్యైభర్తకు౯=నలునకును, సంబంధంబు=వివాహసంబంధము, ఇటు=ఇంత బాగుగా, కూడునే=సంఘటనము తగునుగదా! అనగా నీయిరువురును సౌందర్యాదులచే నొకరికికరు తీసిపోకపోవుటచే వీరిసంఘటనము మిక్కిలి యుక్తముగా నున్నదని భావము. ఇటు“కూడునే” అనుచోట ఏకారము మెచ్చుకొనుటను దెలుపును. ఇందులకుఁ బ్రయోగము “నాయాడినమాటలకు నయ్యుధిష్ఠిరుండు పలికినవచనంబులింత యొప్పునే యని యగించిన” భార. ఉ. అట్లే యిచ్చటను, నలదమయంతులకుఁ మిక్కిలి మంచి సంఘటనము నమకూరినదని మెచ్చుకొనుటనే యేవకారముతెలుపుచున్నదని తెలియదగినది. స్వయంవరంబు, నేత్రపర్వంబై=నేత్రానందకరమై, ఉండె౯, అనగా నీశ్వయంవర మహోత్సవమున మిక్కిలి యనకూ

దాంపత్యము సమఘాడుటచే నిదియు మిక్కిలి యభినందనీయమై యున్నదని భావము. బింబోష్ఠీని పహంబు=స్త్రీసమాహము, ఆమోఘకుతుక శ్రేమంబు ల్=వ్యర్థముకాని వేడుకచేతను, ప్రేమముచేతను, అసిత...గోమలక్— అసిత=నల్లనివియు, గౌర=తెల్లనివియు, నగు, స్త్రేర=మందహాసముచే వికసించిన, ద్యౌ=నేత్రముల, గోమలక్=కాంతులనెడి, అఘాతి...యోగంబునకే— అఘ=పాపములను, అతిఘాతి=పూర్తిగా నశింపజేసెడి, యమునాగంగా, గంగా యమునా నదులయొక్క, ఓఘ=ప్రవాహముయొక్క. యోగంబునకే=కూడిక గల ప్రయాగయ నెడి పుణ్యక్షేత్రంబునందు, వీరిక్= ఈనలదమయంతులను, మాఘముఅడించెను = మాఘస్నానము, చేయించెను. స్త్రీలయొక్క నేత్రముల సితాసితకాంతులు గంగాయమునా సంగమమువలె నున్నవియు, నట్టి పుణ్యక్షేత్రమున మాఘునాసనమున స్నానముచేసినవారు మహాపుణ్యాత్ములగుదురనియు, నీనలదమయంతులను స్త్రీ నేత్రముల సితాసితకాంతులనెడి గంగాయమునా సంగమమున స్నానముచేసి యాజ్ఞించుటవలననే పరస్పరసంఘటన మల వడినదనియుభావము. ఈచెప్పటచే స్త్రీలు నలదమయంతులను దనివిదీరిని చూపులతో నాపాదమ స్తకమును జూచుచున్నారనియు. అట్లుచూచి మాఘ మాసంపు ఘమును—అనగా మహాసుకృతమును—వారికి గలుగునట్లు కోరుచున్నారనియు ఫలితార్థము. మాఘమాసమున బ్రయాగయందు దాన మాడినవారు మహాపుణ్యంతులగుదురనుటకు “బ్రమాణము” సితా సితేంద్రుని స్నాతంహామహాసే యుద్ధిష్ఠిర, నలేషాంపునరావృత్తిః కల్పకోటిశతైరపి” అనుభారతవచనము. ఇందు మాఘంబు, అడించెడి అనుచోట గాలవాచకమగుటచే సప్తమికిద్వితీయ వచ్చినదని యెఱుంగునది. ఇందులకు మూలములోగూడ “సాన్నేమాఘ మఘాతి ఘాతియమునాగంగౌఘయోగే యథా” అని సప్తమికి ద్వితీయ కావచ్చుచున్నది. అలం రూపకము. ఉత్ప్రేక్ష.

తే. దివిజపతి బొందెనేని రెండవళచి యగు

ధరణిపతి బొంద దమయంతిశతనము చెడదు

తివిరి శచి యాట దమయంతి రయవుటఁ బోల

దింతి యీతారతమ్య మెర ట్లెఱిగెనొక్కొ.

78

టీ. ఇంతి=దమయంతి, దివిజపతి= దేవేంద్రుని, పాండె, ఏని=వరించి నచో, రెండవశచి=రెండవశచీదేవి, అగు, అనగానింద్రభార్యకు శచియను పేరుగలుగును. కానదమయంతి యింద్రునివరించినచో ముందు ముఖ్యశచి గాక రెండవ గౌణశచి యగు ననుట, ధరణిపతి=నలుని, పాండె=వరిం పగా, దమయంతితనము=దమయంతీత్వము, చెడదు = పోదు, ముఖ్యురా లయిన మొదటి దమయంతిగానే యుండును గాని శచికింద అముఖ్య రా లయినరెండవశచిగా నుండదనిభావము. తివిరి = ప్రయత్నించి, శచి యాట = ఇంద్రభార్యయగుట, అనగా నింద్రునివరించి శచీత్వమును బొం దుట, దమయంతియవుట = దమయంతియై యుండుటను, అనగా నలుని వరించి యిదివఱకున్న దమయంతీత్వమును నిలుపుకొనుటనని భావము. పోలదు = దీనికిసరిగాదు. అనగా శచీత్వమును బొందుటకంటె దమ యంతియైయుండుటయే శ్రేష్ఠమని భావము. ఈతారతమ్యము = భేదమును, ఎట్లు=ఏరీతిగా, ఎఱిగె, ఒక్కొక్కొ=తెలిసికొన్నదో, “ఇటశచియై యింద్ర రాజ్యసుఖము లనుభవించుటకంటె దమయంతియై భూలోకమునవసించి యీ లోకసుఖ లనుభవించుట మంచిదికాదని తలంపరాదు. దమయంతి యింద్రుని వరించినచో స్వర్గసుఖపాప్తియున్నను, సత్కీర్తి యేమియుంగలుగదు. శచీ దేవికేముక్తి లము? ఎవరైనను నామెనువర్ణించుచున్నారా? లేదు. నలునివరిం చినచో నింద్రునికింటెను నలుండధిక కీర్తిసంపన్నుడు కాన నతనివరించి పత్ని యైయున్నచో నతనివర్ణించుచు, దత్ప్రసంగముచే దమయంతిని గూడ వర్ణిం తురు. దానివలన దమయంతి కధికకీర్తికల్గు. ఆకీర్తిస్వర్గసుఖముకంటెను శ్రేష్ఠమై నది. కానస్వర్గసుఖమును బరిత్యజించి దమయంతి నలునినే వరించినది ” అని కొందఱు యభిప్రాయము.

తా. గతార్థము.

తా. స్వారాజప్రముఖానురప్రవరుల న్వర్జించి లజ్జాపరీ

హారంబుం బొనరించె రాజులకు సంప్రార్థించి తా దేవన
త్కారం బై యితని న్వరించిన వివేకప్రాధి దదేవతా
ప్రీతిహాపయశఃప్రమాదన మొనర్చె భైమిమే లెంతయున్ .

టీ. భైమి=దమయంతి, స్వారాజ...వరులక్ - స్వారాజ= ఇంద్రుడు,
ప్రముఖ=మొదలుగాఁగల, అమరప్రవరులక్ = దేవతాశ్రేష్ఠులను, వర్జించి=
విడిచి, రాజులకు = నలాతిరి క్తులయిన రాజులకు, లజ్జాపరీహారంబు = లజ్జా
త్యాగమును, ఒనరించె = చేసెను. అనఁగా భూలోకవాసులగు రాజవర్గులగు
తమలో నలుని వరించినప్పుడు తక్కినవారికి సిగ్గుపడమకమానదు. కాని దమ
యంతి స్వర్గలోకవాసులగు నింద్రుల నే పరత్యజించినప్పు డీలోకరాజులను
విడిచిపెట్టెననుట వలన నీరాజులకు సిగ్గుపడమలేదని భావము. ప్రార్థించి = ఇం
ద్రులను పిలిచి, దేవతాసత్కారంబై = దేవతలొసంగిన బహుమానము గా,
ఇతనిక్ = ఈనలుని, వరించిన = చేపట్టిన, వివేకప్రాధి = యుక్తాయుక్తజ్ఞానా
తిశయముచే, తద్దేవతా...మార్జనము-తద్దేవతా=ఆయంద్రుని దేవతలయొక్క,
ప్రీతిహాపయశః=లజ్జాహాపయశః=అపకీర్తియు, ప్రమాదనము=తొలగిం
చుటను, ఒనర్చె = చేసెను, ఇది, ఎంతయున్, మేలు=మంచిని, తమకంటె
దక్కువ వాడయిన నలుని దమయంతి వరించుటచే, నలుని సాదృశ్యము
పొందలేక పోయితిమిగదా యని దేవతలకు సిగ్గును, నమరులయి లోకాధిపతు
లయిన తమ కోర్కెని తమయాజ్ఞాచొప్పున నడవవలసిన దమయంతి విఘట
ముచేసినది కాన కోపమును, స్వర్గాధిపతులయ్యు సౌందర్యాదులగు నుత్తమ
గుణములందు నలుని బోలలేక పోయిరనెడి యపకీర్తియు దేవతలకుఁ గలుగుచుం
డఁగా వానిని దమయంతి తన నేర్పుచే దొలగించెను. ఎట్లనఁగా దమయంతి
దేవతలను ప్రార్థించివారి వలన నే నలుని బొందెను. ఇంద్రులలే నలుని నొసం
గుటచే దాము దమయంతిని బొందఁదగిన సామర్థ్యము గలవార య్యను
దమయంతి ననుగ్రహించి యిచ్చిరని తెలియవచ్చునుగాన, వారియందుఁ గొంత
గాని దమయంతి వరింపలేకపోవుట వలన లజ్జగాని యింద్రులకు సంభవం
పదు. త్రిలోకాధిపతులగు తమయూచించి నలుని వరించుటచే దమకానవమును

ధిక్కరించుటయుఁగాదు; తమకోర్కిని విఫలముజేయుటయునుగాదు. కాన దమయంతి యం దున్నకోపమును బోవును. మఱియు దమయంతి వరింపక పోవుటచే 'నిందాదులు నలుకంటెఁ దక్కువవారు; కానిచో దమయంతి యేలవరింపదు' అనెడి యపయశస్సు సంభవించును. కాని వారినడిగి నలుకఁగై కొనుటచే నలుకంటె నిందాదులే గొప్పవారైయుండవచ్చును. యు దమయంతి నలుకఁడేకావలయునని కోరుటచే నామెయందుఁ దయ యుంచి వారిచ్చి నవారనియుఁ దోచును. కావున నపకీర్తియుఁ దొలంగెను. ఇట రాజులకు సిగ్గు లేకుండజేసి, యింద్రదాదులకు లజ్జయుఁ గోపంబును, దుష్ప్రియును లేకుండజేసి యెవ్వరిమనంబులును విచారపరములు గాకుండజేసి తనమనఃప్రియుని నెవ్వరో వరించుటచే దమయంతి వివేకభ్రాష్టి తెల్లమగుచున్నది.

తా. గతార్థము.

ప. అనుచు నీచందంబునంగందుకొని యిగ్గినరాక్షసులు డెందంబు లానందజలధి దేలియాడంగొనియాడుచు సందర్భ నోత్సరం బనుభవింపం గుమారబృందారకుండు కుగువింద కండలీసందోహ సుందరకరుం డగుటను హృదయా నందుం డగుటనుం బొడముచందురునిం దొరయుచుఁ బురందరహరి తీర్మాదామందిరం బగునుదయగిరికందరంబునుం బోనికనక స్యందనంబుపై హరిద్రాధంగరంగంబుల భంగింప నంగలింప నఖిలాంగకంబులం దొడిగినమంగళాభరణంబులం గీలింపఁబడినయింద్రదీపంబులమెఱుంగులచెఱుంగులు పౌరాం గనాచంగదృక్తరంగంబుల నాలింగనంబుసేయం గంకణరూప రూపాత్కరంబు తోరంబుగాఁ బంకజాక్షులు వీచువీచోపులం బొడమునన్నగరువలిపొలపంబుల నున్నంబులై నున్నకురులు పొలుపార, మందగమనంబున వందిసందోహసంక్రీతనంబును, మాగధమధురగానంబును, బాతక పతనరవంబును, మ

నంబురంజింపజేయ, ముందఱం జనుమూర్ధాభిషిక్తులమణికి
 రీటంబు లనునడదివియలతోడం గూడి గంధతైలధారాభిషే
 కప్రదీపితం బగుకరదీపికాసహస్రంబు, నానీరగత తుక్కు
 రఘటనంబులం బుట్టినధరణీపరాగంబునదట్టం బైన సంధ్యాం
 ధకారంబు దూరంబుసేయం గరి ఘటాగ్రవేయ ఘంటికా
 టంకారరనంబులఁ బ్రోదిసేయుచుఁ బుంఖానుపుంఖంబులుగా
 శంఖకాహళభేరీమృదంగ వేణువీణా వినాదంబులు గోదనీకటా
 హంబు నుద్ఘాటించం బటత్పట్టపటపతాకాభిరామంబును, న
 ముత్తంభితరంభాస్తంభసంభారంబును, గర్భాపాంసు విరచి
 తరంగవల్లీచుతల్లికావేల్లితప్రాంగణంబును గస్తూరీకర్దమాలి
 ప్రవిర్దికాద్వితయోప శోభితంబును, బుణ్యాంగనాకరికినల
 యానలంబిత చూతిపల్లనలాజాక్షతాది శోభనపదార్థసార్థం
 బును నైనరాజమందిరంబు చేరం జనుదెంచు నష్టడు.

టీ. ఈచందంబునఁ = ఈప్రకారముగా, అనుచుఁ = పలుకుచు, ఇందీవరా
 త్పులు = కలువలవంటి నేత్రములుగల స్త్రీలు, క్రందుకొని = సమాహముగానుండి,
 డెందంబులు = మనస్సులు, ఆనందజలధిఁ = ఆనందసముద్రమునందు, తేలియా
 డఁ = ఈదులాడుచుండఁగా, ఆనఁగా నధికసంతోషములు గల పముయుం
 డఁగా, కొనియాడుచుఁ = నలదమయంతులను నుతించుచు, సందర్శనోత్సవం.
 బు = నలరాజును జూచుటయనెడి యుత్సవమును, అనుభవింపంపఁ = అనుభవిం
 చుచుండఁగా, కుమారబృందారకుండు = రాజకుమారవరుడు, కురువింద ..
 కరుండు—కురువింద = పద్మరాగములయొక్క, కందళ = మొలకలయొక్క, సం
 దోహ = సమాహమవలె, సుందర = అందమైన, కరుండు = చేతులుగలవాడు,
 అగుటను = అయియుండుటచేతను, చంద్రపక్షమందు, ఉదయకాలమునఁజం
 ద్రుఁ డెట్లుగా నుండునుగాన కురువిందములవంటి సుందరమగు కిరణములు గల
 వాఁడనియర్థము. హృదయానందుండగుటఁ = మనసున కానందము గల్గించు

వాడగుటచేతను, పాడము చందురునికొ = ఉదయకాలచంద్రుని, దొరయు
 చుకొ = సమానముగను, పురందరహరితో క్రీడామందిరంబు-పురందరహరితో =
 తూర్పుదిక్కునెడిస్త్రీకి, క్రీడామందిరంబు = క్రీడాగృహము, అగునుదయిరి
 కందరంబుచుకొ = అయినట్టి పాడుపుకొండగుహను, పోనికనకస్యంపనంబుపైకొ
 = సరిపోలుచున్న బంగారు రథముపైని, అధివసించి = కూర్చుండి, హరిద్రాభంగ
 రంగంబులకొ = పసపుఖండములయొక్క రంగును, భంగింపకొ = తిరస్కరించుట
 కు, అంగలించునఖిలాంగకంబులకొ = ప్రయత్నించు చున్నయవయనములందు,
 అనంగాఁ బసపుఖండములవలెఁ బచ్చనియంగములందని భావము. తొడిగిన మంగ
 భాభరణంబులు = తాల్చి శుభప్రదమగు నలంకారములు, కీలిం... చెఱం
 గులు — కీలింపఁబడిన = అలంకారములందు స్థితములై యున్న, ఇంద్ర
 నీలంబుల = ఇంద్రనీలమాణిక్యములయొక్క, మెఱుంగుల = కాంతులయొక్క,
 చెఱంగులు = కొనలు, పొంగింపనాపొంగ దృక్రంగంబులకొ = పారస్త్రీల కడ
 కంటిచూపుటను, ఆలింగనంబు, చేయకొ = అలమకొనుచుండఁగా, కంకణధూణ
 తాళరంబు = కడియముల ధూణంకారధ్వనులు, తోరంబుగా = పర్థిలునట్లుగా,
 పుకబాటులు = స్త్రీలు, వీచువీచోపులకొ = వీచుచున్న వింజామరలవలన, పాడము
 సన్నగురువలిపాలపంబులకొ = ఉదయించు మందమారుతప్రసారములచే, నున్నం
 బులైన = త్రోయఁబడిన, నున్నగురులు = మెత్తనికేశములు, పాలుపారకొ = కదలి
 ప్రకాశించుచుండఁగా, మందగమనంబులకొ = మెల్లని డకతో, వందిసందోహ
 సంకీర్తనంబులు = వందిజనముల పొగడ్తలును, మాగధమధురగానంబులకొ = వంశ
 వీర్యాదులనుబొగడి జీవించెడి జనులయొక్క, తియ్యనిపాటలును, పాతకపతనర
 వంబును = పాతకజనములయొక్క ధ్వనియును, మనంబుకొ, రంజింపఁజేయకొ =
 సంతసింపఁ జేయుచుండఁగా, ముందఱకొ = నలరాజునకుఁ బురోభాగమున, చను
 మూర్ధాభిషిక్తుల = నడుచుచున్న గొప్పరాజులయొక్క, మణికిరీటంబులు = రత్న
 కిరీటములు, అనునడదివియలతోడకొ = అనెడినడచుచున్న దీపములతో, అనఁ
 గా మూర్ధాపిక్తులగు రాజులు ముందుగా నడుచుచుండఁగా వారి శిరంబులపై
 నున్నరత్నకిరీటములు నడచుచున్నదివీటివలె నున్నవని భావము. కూడి = కలిసి,

గంధ... దీపింబు-గంధ తైలం=వాసననూనెయొక్క, ధారా=ధారలయొక్క, అభిషేక=పోతలచే, సిక్త=తడుపఁబడినవియు, దీపితంబు=వెలిగింపఁబడినది, అగుకరదీపికాసహస్రంబు=అయిన దివిటీలసమూహము, నాసీర... ఘట్టనంబు న్-నాసీర=నేనాముఖమును, గణ=పొడిన, తుక్కార=గుట్టములయొక్క, కర=వాడియైన, ఖర=డక్కలయొక్క, ఘట్టనంబు=సంఘర్షణముచే, పుష్పధరణీపరాగంబున=పుట్టినట్టి భూపరాగముచే, పట్టంబు, ఐనసంధ్యాంధకారంబు=అయినట్టి సాయంకాలపు చీకటి, మారంబు, చేయ=పాఱఁదోలుచుండగా, కరి...టంకారంబుల=కరిఘటా=ఏనుగు మొత్తములయొక్క, కంఠ=గలమందున్న, గ్రీవేయ=కంఠాభరణముయొక్క, ఘంటికా=ఘంటలయొక్క, టంకారరవంబుల=ధ్వనులన, ప్రోది చేయు=వృద్ధిబొందించుచు, పుంఖాను పుంఖంబుగా=మిక్కిలిదట్టముగా, శంఖ...నినాదంబు=శంఖ=శంఖములయొక్కయు, కాహళ=కాహళమును వాద్యవిశేషము యొక్కయు, భేరి=భేరియొక్కయు, మృదంగ=మృదైలయొక్కయు, వేణు=పిల్లఁగ్రోవులయొక్కయు, వీణా=వీణలయొక్కయు, నినాదంబు=ధ్వని, రోదనీకటానాంబును=భూమ్యాకాశముల కప్పరమును, ఉద్ఘాటింప=పగులఁగొట్టుచుండగా, పట...పతాకాభిరామంబును=పటపటనిశబ్దించుపట్టు గుడ్డజెండాలతోమనోహర నదియు, సముత్తంభిత...సంభారంబును-సముత్తంభిత=ఎత్తఁబడిన, రంభాస్తంభ=అనఁటి కంబములయొక్క, సంభారంబును=సమూహము గలదియు, కర్పూర...వేల్లితంబును-కర్పూరపాంసు=కర్పూరపుమాగ్గముచే, విరచిత=రచింపఁబడిన, రంగవల్లీమత్తలికా=శ్రేష్ఠములయిన మ్రుగ్గులచేత, వేల్లిత=పరివృతములైన, ప్రాంగణంబును = ముంగిళ్లుగలదియు, కస్తూరీ...శోభితంబును=కస్తూరీకర్ణమ=కస్తూరి బురదచే, ఆలిప్త=పూయఁబడిన, వితర్దికాద్వితయ=రెండరుగులచేత, ఉపశోభితంబును=ప్రకాశించుచున్నదియు, పుణ్యాంగనా...సార్థంబును=పుణ్యాంగనా=వేరంటాండ్రయొక్క, కరకిసలయ = పల్లవములవంటిచేతులచే, అవలంబిత=పట్టుకొనఁబడిన, చూతపల్లప=మామిడిచిగుళ్లును, లాజ=పేలలును, అక్షతలు=పచ్చని తిండులములు, ఆది=మొదలైన, శోభనపదార్థ=

మంగళ పదార్థములయొక్క, సార్థంబు=సమాహముగలదియు, వివరాజమందిరంబు=అమునట్టి రాజగృహమును, చేరక=సమీపింపఁగా, చనుదెంచునప్పుడు=వచ్చుచున్న సమయమందు.

ఉ. చేరెను లగ్నవేళ యతిశీఘ్రము రమ్మని విన్నవింపఁ బు
త్రేరంగ నంతనంతఁ జరుగెదంతురు కుంతలగౌడచోళగాం
ధారముఖావనీశులు విదర్భనరేంద్రునియాజ్ఞఁ బొదనం
చారమునన్ శశాంకకులసంభవుపాలికి భక్తినిములై. 81

టీ. లగ్నవేళ=సుహూర్తకాలము, చేరక=సమీపించెను, అతిశీఘ్రము=మిక్కిలి నడిగా, రమ్మ, అని, విన్నవింపక=మనవిచేయుటకు, పుత్రేరంగాన్=పంపఁగా, కుంతల...వనీశులు - కుంతల=కుంతల దేశాధిపతియు, గౌడ=గౌడరాజు, చోళ=చోళభూపతియు, గాంధార ముఖావనీశులు=గాంధారరాజు మొదలగువారు, విదర్భనరేంద్రుని యాజ్ఞన్=భీమభూపాలుని యనుమతిచే, పాదసంచారమునక=కాలి నడకతోన్, భక్తినిములై=భక్తిచే వంగినవారై, శశాంక కులసంభవుపాలికిన్=చంద్రవంశ సంభూతుడయిన నలరాజునొద్దకు, అంతన్, అంతన్ = అంతటంతట, చనుదెంతురు=వచ్చుచుందురు. దేశాధీశ్వరులే శుభసందేశహరులై భక్తినిజూపుచు భయమున దూరముననే నిలుచుచున్నారని చెప్పటచే నలునియొక్క వైభవము వెల్లడియగుచున్నది. విదర్భరాజునాజ్ఞన్, వచ్చుచున్నారనుటచే, వీరందఱును విదర్భరాజున కంకితులై యున్నారని తెలుచున్నది. ఆరాజులు పాదసంచారమున వచ్చుచున్నారనుటచే నలుని గౌరవాతిశయము తెల్లమగుచున్నది.

తా. “సుహూర్తకాలము సమీపించితిద్వరగా రావలయు”నని విదర్భరాజు పంపఁగాఁ గుంతల గౌడాదిదేశాధీశ్వరు లాతనియాన తలఁదాల్చి కాలి నడతో నలునిచెంతకు వచ్చి కొంతదూరమున నిలుచుందురు.

సీ. యామవేదండకశ్రీరానిలన్యాలన

విలిసితభూవల్లి శ్రవేల్లనముగఁ

దోరణమాలికా హీరాంకురచ్ఛాయ
 వెలది లేజిఱునవ్వ శ మొలక గాఁగఁ
 ప్రోదిరంభా స్తంభ శములమోనుటాకులు
 లలిఁ బచ్చపట్టుచేలంబు గాఁగ
 వీతెంచుమృదువేణువీణానినాదంబు
 కలికితీయనినున్న పలుకు గాఁగఁ
 తే. పేరటాండురు మా స్తంభం కేరుహములఁ
 బూచి యె త్తినకనకంపుఁ శ బూజెగుండ
 లున్నత స్తనములు గాఁగ శ నొప్ప మిశిలె
 దుణియునుబోలె నృపగృహాద్వారభూమి.

82

టీ. యామ...స్థాలన - యామ = ఒక్కొక్క జామమునకు రాజద్వా
 రము చెంతనులుచు, వేపండ = ఏనుగుయొక్క, కర్ణానిల = చెవులవలనఁ
 గల్గిన గారియొక్క, స్థాలన = కదలిక, విలసిత...మునన్ - విలసిత =
 ప్రకాశించుచున్న, భూవల్లి = లతవంటి కనుబొమలయొక్క, వేల్లనముగ్గ =
 చలనముగాను - కనుబొమ విభ్రమముగా ననుట, తోరణ...ఛాయ - తోర
 ణమాలికా = మాలికవంటి తోరణమందున్న, హీరాంకుర = ఎర్రపు మొ
 లకలయొక్క, ఛాయ = కాంతి, వెలది = స్త్రీయొక్క, లేజిఱునవ్వ
 మొలకగాఁగన్ = మందహాసపు అంకురము లగుచుండఁగా, ప్రోదిరంభా
 స్తంభముల మోనుటాకులు = అలంకారార్థ మచ్చటఁ బాఠినయనఁటిచెట్టుల
 లేతయాకులు, లలిఁ = ఒప్పునట్లుగా, పచ్చపట్టు చేలంబుగాఁగ్ = ఆకుపచ్చని
 కట్టు పుట్టమగుచుండఁగా, వీతెంచు...నినాదంబు-వీతెంచు = పఱతెంచుచున్న,
 మృదు = మధురమైన, వేణు = వాంశికములయొక్కయు, వీణా = వీణలయొక్క
 యు, నినాదంబు = ధ్వని, కలికి తీయనినున్న పలుకుగాఁగ్ = స్త్రీయొక్క
 మధురమైన మృదువియిన మాట యగుచుండఁగా. పేరటాండురు = ముత్తైదు
 వలగు స్త్రీ, మా స్తంభం కేరుహములన్ = పన్నమువంటి చేతులందు, పూచి, ఎత్తి

నకనకంపుఁ బూజెకుండలు=పట్టుకొన్న కనకవికారములై చిత్రించిన కుండలు,
ఉన్నతస్తనములు గాఁగన్=పెద్దస్తనము లగుమండఁగా, నృపగృహద్వార
భూమి=రాజమందిరముయొక్క సింహద్వారము నొద్దిభూమి, తరుణియును.
బోలెన్=కాంతయువలె, ఒప్పుమిగిలె=ప్రకాశించెను. అనఁగా రాజగృహ
ద్వార భూమి నలరాజునెదుర్కొనుటకు యువతీరూపము దాల్చినట్లు లుండె
నని భావము. విహహాదులందు మంగళార్థము చిత్రితములయిన కుండలుపయో
గింతురు. వానిఁ బూజెకుండలందురు.

తా. జాముటేనుగు కణ్ణాలముయొక్క కదలిక భూవిక్షేపమువలెను,
తోరణములందున్న వజ్రమణికాంతులు చిఱునవ్వువలెను, విలాసార్థము పాఠి
నయఁగటిచెట్ల యాకులాకుఁ బచ్చని వస్త్రమువలెను వీణాదిధ్వనులు మధుర
వచనంబుల వలెను, పేరటొండ్రు పట్టుకొనియున్న పూజెకుండలు స్తనములవ
లెను నుండుటంబట్టి యాద్వారభూమి యొక స్త్రీవలెఁ బ్రకాశించెను.

ఉ. శంబరవైరిమూర్తి జలశ్రజద్విషదన్వయచక్రవర్తిర

మృగం బగుమందయానమున శీనర్థమెయిం జనుదెంచెఁ గేశుచీ
నాంబు నల్లి వేల్లనవిశ్రాంతరంగితివారివాహమా

ర్గం బగురాజమందిరమురీప్రాంగణభూమికి సమృదంబునన్.

టీ. శంబరవైరిమూర్తి - శంబర=శంబరాసురునికి, వైరి=శత్రువు యొక్క,
అనఁగా మన్మథునియొక్క యని యర్థము, మూర్తి=ఆకారమువంటి యాకా
రము గలవాఁడును, జల...వరి-జలజద్విషత్=పద్మములకు విరోధి, అనఁగాఁ
జంద్రునియొక్క, అన్వయ=వంశమందుఁ, బుట్టిన, చక్రవర్తి=సార్వభౌముడ
యైన నలరాజు, కేశు..మాగ్గంబు-కేశు=ధ్వజములందున్న, చీనాంబరవల్లి=
పలుచని పొడుగయిన వస్త్రములయొక్క, వేల్లన=కదలికయనెడి, విహార=సం
చారములచే, తరంగిత=తరంగములు కలదిగాఁ జేయఁబడిన, వారి వాహమా
ర్గము=ఆకాశమార్గము కలది, అనఁగాఁ దెల్లని పలుచని వస్త్రములు ధ్వజముల
కొనలందుండుటచే నవి తరంగములవలెఁ బొడసూపుచు నాకాసమును, దరంగ
ములు గలదానివిగాఁ జేయుచున్నవి భావము. జండాలుచే రాజద్వారమేకాక

మిది యాకాశముకూడ నలంకరింపఁబడెనని భావము. అగు రాజమందిరపు ప్రాంగణ భూమికిన్ = అయినట్టి రాజమందిరముయొక్క ముంగిలి వాకిటికి, సప్తదంబునన్ = సంతసముతోను, అర్థి మెయిన్ = అపేక్షతో, రమ్యంబగు = చూపఱకు మనోహరమైన, మందయానమునన్ = మెల్లని నడకతో, చనుదెంచెన్ = వచ్చెను.

తా. మన్మథునితో సాటియగు నాకారముగల నలుఁడు కొనలందు బద్ధములగు సన్నని వస్త్రముల విహారములచే నాకాశమును దరఁగలుగలదిగాఁజేయు ధ్వజములతోఁ బ్రకాశించు రాజమందిరముయొక్క వాకిటికి సంతసంబుచేతను బ్రేమముతోను మెల్లగా వచ్చెను.

తే. ఎదురుగా నేఁగుదెంచుచో నీ నింట్ల మయ్యెఁ

పెండ్లి యిరువంక చుట్టంపుఁ బెద్దలకును

నాభిముఖ్యాచితనమ్యగర్హణార్హ

భాషణాలింగనాదిసంభావనముల.

84

టీ. ఎదురుగాన్ = ఒండొరులకభిముగా, ఏగుఁదెంచుచోన్ = వచ్చునప్పుడు, పెండ్లి... పెద్దలకును - పెండ్లి = పెండ్లికరుగుదెంచిన, ఇరువంక = రెండుపక్షముల యందలి, చుట్టంపు = బంధువులగు, పెద్దలకున్ = వయస్సు మీఁసినవారికి, ఆభిముఖ్య... భావనములన్ - ఆభిముఖ్య = ఎదురుకోలుయొక్క, బౌచిత = తగవు చేత, సమ్యక్ = చక్కఁగా అర్హణ = పూజించుటయు, అర్హభాషణములన్ = తగినట్లు సంభాషించుటయు, అలింగన = కౌగిలించుకొనుటయు, అది = మొదలుగాఁగల, సంభావనములన్ = గౌరవములచేతను, ఇంట్రిము = నిర్బంధము, అయ్యెన్ = ఆయెను, అనఁగా నిరువంకఁ జుట్టంబులు నెదుర్కొనునప్పుడు పెద్దలకుఁగూడ నిఱకటములో నలఁగుట యాయెనని భావము.

తా. రెండుపక్షముల పెండ్లి పెద్దలకును, బరస్పర మెదుర్కొనునప్పుడు, నెదురుననుట, పూజించుట, యుక్తముగా మాటాడుట, కౌగిలించుట మొదలగు గౌరవములు చేసికొనుటచే మిక్కిలి సమర్థమాయెను.

మ. దమయంతీప్రియసోదరుండు దముఁ డాద్యారప్రదేశంబు నె
య్యమునం గాల్పడనేగుదెంచెఁబరిచర్యాయుక్తిగారావువి
య్యముఁదోడ్కొంచుగంగంగంచుక పరీహారంబునందారహా
రము దోరంబుగఁ బేరురంబున విహారక్రీడ వాటింపఁగన్.

టీ. దమయంతీ ప్రియసోదరుండు = దమయంతికి ముద్దుతమ్ముడగు, దముం
డు = వసుండనువాడు, కంచుకపరీహారంబునన్ = చొక్కాను బరిత్యజించు
టచే, తారహారము = మత్స్యముల హారము, తోరంబుగన్ = మిక్కిలిగా, పేరు
రంబునన్ = విశాల వక్షస్థలంబునందు, విహారక్రీడ = విహారమును, పాటింపఁగన్ =
చేయుచుండఁగా, అనఁగా గమన వేగమువలనను, చొక్కాను విడుచుటచే
తను ముత్యాలహారము వక్షస్థలమం దాడుచున్నదని భావము. ఆద్యారప్రదేశ
శంబు = పెండ్లికొడుకున్న ద్వారముమొదలుకొని, నెయ్యమునన్ = స్నేహముతో,
కాల్పడన్ = కాలినడకచే, పరిచర్యాయుక్తి = శుశ్రూషతోడి కూడికతో,
గారావువియ్యము = తన ముద్దు బావమఱుదిని, తోడ్కొంచున్, అరుగన్ =
లోపలికి తోడ్కొనిపోవుటకు, ఏగుదెంచెన్ = నలుని కెదురుగావచ్చెను.
అల్లునియందు గౌరవముంబట్టియు శుభకాల నియతినిబట్టియు కాలినడతోరా
క. పరిచర్యయనఁగా అర్ఘ్యాది సమర్పణము. ప్రేపద్యముతో నన్వయము.

తా. దమయంతికి ముద్దుసోదరుడగు దముండు ద్వారముమొదలుకొని
ప్రేమముతో వినీతవేషమునకై కవచమును బరిత్యజించుటచే ముత్యాలహారము
బలిసిన యురమునందుఁ జలించుచుండఁగా, తన ముద్దు బావమఱుదికిఁ బరి
చర్యచేయుచు లోపలికిఁ గొనిపోవ కాలినడ నెదురుపచ్చెను.

తే. సైన్యముల నెల్ల వెలి నుండఁ శ్రీజాటఁ బనిచి
వలయుపడవాల్ల రాకుమారులును దొరల
నిషధరాజును గొలిచి రాశ్రీనియతిజేసె
నపుడు మొగసాలఁ గ్రథకై శ్రీకావనిపుడు.

౪౬

టీ. క్రథకై = కావనిపుడు = క్రథకై శ్రీకావనిపుడు భీమరాజు,

అపుడు, మొగసాలక్ = మొదటి తలవాకిటియొద్ద, నైస్యములక్, ఎల్లక్ = నైస్యముల నన్నింటిని, వెలినుండక్ = ఆద్వారమునకు వెలుపట నుండుటకు, చాటక్, పరిచి = తెలుప నాజ్ఞాపించి, నలయు పడవాళ్ళక్ = కావలసిన సేనాధిపతులను, రాకుమారులను, దొరలక్ = దేశాధిపతులను, నిషధరాజును = నలరాజును, కొలిచి, రాక్ = సేవించుచు రావలసినదని, నియతిక్ = ఆజ్ఞను, చేసెన్.

తా. అట్లు నలుడు ద్వారము ప్రవేశించి లోనికి వచ్చునప్పు డాతని వెంట డించి పై న్యములులోని కరుగుచుండఁగా భీమరాజు మొదటి వాకిటనే నైస్యములు వెలి నుండవలయుననియు, ముఖ్యులయిన సేనాధిపతులును, రాజకుమారులును దేశాధిపతులను నలునిఁ గొల్చుచు రావలయుననియు నాజ్ఞాపించె.

వ. తదనంతరంబ యభ్యంతర కక్ష్యంతరవిభాగంబున నరదంబు డిగ్గి పుణ్యాంగనావిహిత నీరాజనాది మంగళోపచారుడై గారాపువియ్యంపు ముంజేయి కరతలంబున నవలంబించి యల్లనల్లన నడిచి బంధుజన పరంపరాపరివేష్టితంబై పురోహిత బ్రాహ్మణసహితంబై పురంధ్రీనికురుంబ సంబాధభరితం బైన వివాహ మంటపంబు చేరం జనుడొచి దూరంబున నెదురుగావచ్చు భీమభూపాలునకు నభివాదనంబు సేసి యతండు నుప సమున్నత కనకాసనంబున నాసీనుడై. 87

టీ. తదనంతరంబు+అ = ఆద్వారము గడచివచ్చుట, నలుడు, అభ్యంతర కక్ష్యంతర విభాగంబునక్ — అభ్యంతర = లోపలనున్న, కక్ష్యంతర = వాకిళ్ల యొక్క, విభాగంబునక్ = హద్దునందు, అరదంబుక్, డిగ్గి, పుణ్యా...చారుడై — పుణ్యాంగనా = పుణ్యస్త్రీ)లచే, విహిత = ఈయఁబడిన, నీరాజన = కర్పూరహరితియనెడి, మంగళోపచారుడై = మంగళోపచారము కలవాడై, గారాపువియ్యంబు = తన ముద్దు బావమఁదియగు దమనియొక్క, ముంజేయి, కరతలంబునక్, అవలంబించి = డోలఁగాఁ గైకొని, అల్లనల్లనక్ = మెల్లమెల్లఁగా, నడిచి, బంధు...వేష్టితంబై — బంధుజన = చుట్టములయొక్క, పరంపరాపరి

క్షులచే, పరివేష్టితంబై=అపరిపంబడినదై, పురోహిత బ్రాహ్మణసహితంబై= పురోహితులతోను, బ్రాహ్మణులతోను, గూడుకొన్నదై, పురంద్రీ...భరితంబు-పురంద్రీ=అంతఃపుర స్త్రీలయొక్క, నికురుంబు=సమాహమలయొక్క, సంబాధ=సమర్థముచే, భరితంబు=నిండినది, ఐన వివాహమంటపంబున, చేరక=చనుదెంచి, దూరంబునక, ఎదురుగానప్పు భీమ భూపాలునకుక=తన కభిముఖముగా వచ్చుచున్న భీమరాజునకు, అభివాదనము చేసి=నమస్కరించి, అతండును=నలుడును, సమున్నత కనకాసనంబునక=ఎత్తయిన బంగారుగదియపై, అసీనుండై= కూర్చుండి.

తా. స్పష్టము.

ఉ. పారణచేసెరాజు మధురవర్కపురదేనియ మామభీమ ధా
త్రీరమణుండుమంత్రసము శ్రీ దీరణపూర్వముగాగఁగఁబోయఁద
త్పారణ భోజభూపతినుతామధురాధర చుంబనక్రియా
పారణకున్నిదానమయి శ్రీ భావమును విష్ణులూరఁ జేయగన్.

టీ. రాజు=నలరాజు, భీమధాత్రీరమణుండు=భీమరాజు, మంత్రసముదీరణ పూర్వముగాగక=మంత్రోచ్ఛారణ పూర్వకముగా, పోయక=చేతిలోపోయిచుండగా, మధువర్కపుర దేనియక=దధిఘృతయుక్తమయిన తేయను, పారణచేసెక=త్రావెను. తత్పారణ=అత్రాప్రతి, భోజ...పారణకుక-భోజ భూపతినుతా=దమయంతియొక్క, మధురాధర=తియ్యని యధరోష్ఠముయొక్క, చుంబనక్రియా=ముద్దుకొనుట రూపమయిన, పారణకుక=క్రోలుటకు, నిదానమయి=కారణమై, అనగా దమయంతి మధురాధరోష్ఠ పానమునకు హేతుభూతమై యని భావము. భావమును = చిత్తమును, ఉష్విళులూరక, ఊట లూరించుచుండగా, అనగా నెప్పుడు దమయంతి యధరోష్ఠమును ముద్దిడి పానముచేయుదునని చిత్తము తత్తఃపడునట్లుగా, పారణచేసెక, అని వెనుకవాక్యముతో నన్వయము.

తా. భీమభూపాలుండు మంత్రోచ్ఛారణ పూర్వకముగా దధిఘృత సహి

తమగు తేనియను జేతిలోఁబోయఁగా దానిని ద్రావెను. ఆమధురసపానము దమయంతి యధరోష్ణపానమును జేయవలయునని భావము నుదయింపఁజేసెను.

చ. సకల ధరాధినాధునకుఁ శీ చంద్రనిభాస్యకుఁ గేలుఁదామరల్
ప్రకటముగాఁగఁ గట్టుపడెఁ శీ బావనకాతుకనూత్రరక్షచే
నొకటి పరోపఘాతకము శీ నొక్కటి పంకజకాంతితస్కరం
బొకమరియేల కట్టుపడరీకుండు మహీపతియాజ్ఞ గల్గినన్. 89

టీ. సకల ధరాధినాధునకుఁ = సమస్తమగు భూతలమునకు నధిపతియగు నలునకును, చంద్రనిభాస్యకుఁ = చంద్రునివంటి ముఖముగల దమయంతికిని, పావన...రక్షచే - పావన = పవిత్రమైన, కాతుక నూత్రరక్షచే = కంకణపు దారముచే, కేలుఁదామరల్ = హస్తపద్మములు, ప్రకటముగాఁగఁ = స్పష్టముగా, కట్టుపడెఁ = బంధింపఁబడెను. అనఁగా దేశాచారి ప్రకారముగా వారిచేతులందు బద్ధిస్సంబంధియగు తోరములను గట్టిరి. ఒకటి = ఆ రెండింటిలో నొకటియగు నలునిచేయి, పరోపఘాతకము = పరులను బాధించునది, రెండవపక్షమున, శత్రువులను సంహరించునదని యర్థము. ఒకటి = మఱియొకటియగు దమయంతి చేయి, పంకజకాంతి తస్కరంబు = పద్మముల కాంతిని హరించినది; రెండవపక్షమునఁ బద్మములను మించియున్నదని భావము. ఒకటి పరహింస చేసినదియు, రెండవది దొంగతనము చేసినదియు, గావున నపరాధములు చేసియున్నవి. మహీపతి యాజ్ఞ = రాజాజ్ఞ, కల్గినన్ = చేయఁబడినవో, ఒకమఱి = ఒక్కమాటుగా ఏల కట్టు పడక, ఉండున్ = ఎందులకు బంధింపఁబడవు? ఆపరాధులను రాజాజ్ఞ చే రాజపురుషులు బంధించుట యాచారము. అట్లే వీరిచేతు లపరాధము చేసినవి కాన భీమరాజాజ్ఞచొప్పునఁ బరోహితులు బంధించిరని భావము. అనఁగా భీమరాజు సెలవుగైకొని వివాహార్థము వారిచేతులకు రక్షబంధంబులు గట్టిరని ఫలితార్థము.

త. వివాహకాలమున నలదమయంతుల చేతులు వివాహదీక్షకంకణము చే బంధింపఁబడె. వానిలో నొకటి పరోపలాపకము. రెండవది పద్మకాంతి తస్కరమును గాన రాజాజ్ఞ చే నేల బంధింపఁబడవు? అలం. హేతుత్పేక్ష.

తే. నృపతిచేతికి మీఁదుగా నేలఁతచెయ్యి
 గీలుకొనఁజేసె నొకపేరఁటాలపడఁతి
 యదియ పుణ్యాహవాచనా నీ వాప్తియయ్యె
 భావి యగునంబు జాక్షిపుం నీ భావమునకు.

90

టీ. ఒక పేరటాలపడఁతి = ఒక పేరఁటాలు, నృపతిచేతికి మీఁదుగాన్ = నలరాజుచేతికి మీఁదుగా, నేలఁతచెయ్యి = దమయంతి హస్తమును, గీలుకొనఁజేసెన్ = హత్తించెను, అదియ = అహత్తించుట, భావి = ముందువచ్చెడిది, అగు నంబుజాక్షిపుంభావమునకున్ = అయినట్టి దమయంతి పురుషయిత రతమునకు, పుణ్యాహ వాచనావాప్తి-పుణ్యాహ వాచనా = పుణ్యాహమని చెప్పించుటయొక్క, అవాప్తి = పొందుట, అయ్యె. పురుషయితమందు స్త్రీలచేతులు మీఁదుగానుండును. కాన యిచ్చుట వివాహసమయం దాచారమువొప్పన దమయంతి చేతని నలునిచేతిపై నుంపఁగా నది ముందు జరుగఁబోవు పురుషయిత తమునకు గూడ బుణ్యాహమను జెప్పించుచున్నట్లుండెను. శుభకర్తృములకు ముందు తల్లిదండ్రులకు బుణ్యాహవాచనముచేయుట ప్రకటము.

తా. వివాహసమయమం దొక పేరఁటాలు ఐచ్చి దమయంతిచేతని నలుని చేతిపై నుంచెను. అట్లుంచుట ముందు జరుగఁబోవు దమయంతి పురుషయితమునకు గూడ నాదినమే పుణ్యాహమని చెప్పించి నట్లు లుండెను.

వ. తదనంతరంబు.

91

ఉ. వాసికి నెక్కు కూర్చి జననీవల్లభుఁ డిచ్చెను వైరసేని క
 బ్రాసనవంద్య దుర్గ తననీకర్థి వరంబుగ నిచ్చె నెద్ది య
 క్కానరర కబీజ మధునైకై తథశుంభ నిశుంభ చండముం.
 డాసురకంఠఖండన విరోహరమహాగ్రము మండలాగ్రమున్.

టీ. వాసికి = ప్రభాతికి, ఎక్కు కూర్చి = పొందినప్రేమతో, జనవల్లభుఁడు = భీమరాజు, తనకున్, అజ్ఞానన వంద్య = బ్రహ్మచే నుతింపఁదగినదగు, దుర్గ = దుర్గాదేవి, అర్థిక్ = క్రితతో, వరఁబుగ = పరమముగా, ఎద్ది = ఏకద్యమును,

ఇచ్చెన్ = ఒసంగెనో, అక్కాసర...దండమున్-ఆ=ప్రసిద్ధిచెందిన, కాసర=మహిషాసురుడు, రక్తబీజ=రక్తబీజుడు, మధు=మధుడు, కైటభ=కైటభాసురుడు, శుంభ=శుంభుడు, నిశుంభ=నిశుంభుడు, చండ=చండుడు, ముండ=ముండుడు, అను, అసుర...మహోగ్రము-అసుర=రాక్షస సమాహములయొక్క, కంఠ=మెడలను, ఖండన=చేదించుటయనెడి, విహార=క్రీడచే, మహోగ్రమున్=మిక్కిలి భయంకర మగునదియు, నగు, మండలాగ్రమున్=కత్తిని, వైరపేసికెన్=వీరసేనుని కుమారునకు, అనగా నలునికనుట, ఇచ్చెన్.

తా. ప్రఖ్యాతివహించిన భీమరాజు వివాహసమయమున, మహిషాసురుడు, రక్తబీజుడు, మధుకైటభులు, శుంభనిశుంభులు మొదలగురక్కసుల కంఠముల ఖండించి యప్పటి విహారముచే భయంకరమయినదియు, బూర్వము దుగ్ధాదేవి తనకు వరరూపముగా నిచ్చినదియునగు ఖడ్గమునల్లనకు బహుమతిగా వొసంగెను.

క. సంతోషంబున ధరణి

కాంతుం డల్లునకు నిచ్చెన్ గారా మారం

జితామణిదామకముం

జింతిత కామప్రదాన న్ శి యోక్షమమున్ .

93

టీ. ధరణికాంతుండు = భీమరాజు, సంతోషంబునన్ = సంతసముతో, గారాము=ప్రేమము, ఆరన్ = నిండునట్లుగా, చింతిత...క్షమమున్—చింతిత=కోరిన, కామ=కోరికని, ప్రదాన=ఇచ్చుటయందలి, శియో = సేర్పనందు, క్షమమున్ = సమర్థమైన, చింతామణిదామకమున్ = చింతామణులతో గూర్చి, విహారమును, అల్లునకున్ = నలరాజునకు, ఇచ్చె.

తా. భీమరాజుకోరిన కోర్కులనిచ్చుటయందు సమర్థమగు చింతామణి హారమును సంతోషముతోను, ప్రేమముతోను, దనయల్లుడగు నలునకొసంగెను.

తే. జమునినాలుకతో నెకనెక్కెమాడె

దమకపడుక్రొత్తవెడి మోళము కటారి

భీమనృపుఁ డిచ్చె గారాపుఁ శ బెద్దపెండ్లి
కొడుకుఁ గుట్టకు నైషధశ్రీక్షోణిపతికి.

94

టీ. జమునినాలుకతో = యమునినాలుకతో, ఎకసక్కమాడ = పరిహాసము చేయుటకు, తమకపడు = ఆసక్తిగల, క్రొత్తపైడిమోళము కటారి = క్రొత్త బంగారు పూతగలకత్తిని, గారాపుఁబెద్దపెండ్లికొడుకుగుట్టకు = అల్లారు మొదటి యల్లుఁడయిన కుమారునకు నైషధశ్రీక్షోణిపతికి = నలరాజునకు, ఇచ్చె = ఒసంగెను. 'కొడుకుఁగుట్ట' ప్రయోగములు గానవచ్చుచున్నవి. నీ...కొడుకుఁగుట్టఁడు చన్నుఁగుడువకట్లుండ విచారించి మేదరసాని యపుడు. పరమ. 1-ఆ. మొలముచేతనే కత్తికి జముని నాలుకతో పాటి. అలం. ఉపమ.

తా. స్పష్టము.

తే. వీరమాహేశ్వరాచార శ పారగునకుఁ
దనకు శశిమాళి యిచ్చినశకనకరథము
కామగమనంబు నైషధశ్రీక్షౌవరునకు
మామ యిచ్చెను మాయని శ మహి నుతింప.

95

టీ. మామ = భీమరాజు, నైషధక్షౌవరునకు = నలరాజునకు, మహి = భూజములు, మాయని = ఐహ్యారేయని, నుతింప = పొగడునట్లుగా, కామగమనంబు = స్వేచ్ఛవచ్చినగమనము గలదియు, వీర...పారగునకు = వీరమాహేశ్వరాచార = వీరశైవాచారములయొక్క, పారగునకు = పారముపొందిన, తనకు, శశిమాళి = చంద్రుని ధరించినవాఁడు, అనఁగా నీశ్వరుఁడనుట, ఇచ్చినకనకరథము = ఇచ్చినట్టిబంగారురథమును, ఇచ్చె.

తా. భూజములు ఐహ్యారేయని నుతించునట్లు వీరశైవాచారములందలి నైపుణ్యమునకు సంతసించి తనకు శంకరుం డొసంగినదియుఁ గామగమనముగలదియునగు కనకరథమును భీమరాజునకిచ్చెను. అలం. కావ్యలింగము.

క. అల్లునికి నిచ్చె ధరణీ

వల్లభుఁ డనురక్తి నమరవల్లభుహరితో

నుల్లస మాడంజాలెను

తెల్లనియొకక త్తలానిరేజీహాయమున్.

96

టీ. ధరణీల్లభుండు=భీమరాజు, అనురక్తి=అనురాగముతో, అనురవల్లి భువారితో= దేవేంద్రుని గుట్టమగు సుచైత్రశ్రవముతో, ఉల్లసమాడ= పరిహాసములు చేయుటకు, చాలెడు=సరిహేయము, అనగా సుచైత్రశ్రవము వలె దెల్లనివని భావము. తెల్లని, ఒకక త్తలానిరేజీహాయము= ఒకప్రశస్త మగు గుట్టయును, అల్లుకి, ఇచ్చెను. కత్తలానియరంగా, దెల్లనిగొరిజల తోను, దోకతోను, వెండ్రుకలతోను వెలయునల్లని గుట్టమనియర్థము. అయిన నిచ్చట సుచైత్రశ్రవమువలె దెల్లనివని విశేషణముచుటచే కత్తలాని పద మునకు సామాన్యహాయమును నర్థము గ్రహింపవలెను. లేక యుచ్చైశ్శ్రవము తోసరివచ్చు తెల్లని గొరిజమొదలగునవి గలవని యర్థము చెప్పినను యుక్త మనియే తోచుచున్నది.

తా. భీమరాజుల్లనికుచ్చైశ్శ్రవమువలె దెల్లనిమేఘజాతి గుట్టయు ననురాగ ముతో నొసంగెను.

తే. ప్రథమజానూత కిచ్చె భూపాలతిలకుఁ

డగ్గిశోభంబులైన దిశ్చానరంబులు

సౌహృదంబు ఘటింప నైశ్వానరుండు

తనకు నెయ్యవి పుత్తైచెందాను మొదల.

97

టీ. భూపాలతిలకుండు = రాజశ్రేష్ఠుడయిన భీమరాజు, తనకు, సౌహృ దంబు=స్నేహమును, ఘటింప=నెఱపుటకై, నైశ్వానరుండు=అగ్నిహోత్రు డు, తా, మొదల=స్వయంవరమునకు వచ్చినపుడు, ఎయ్యవి=ఏవస్త్రము లను, పుత్తైచె=పంపెనో, అట్టివియును, అగ్నిశోభంబులు = అగ్నియొక్క శోభపటి శోభగలవియు, వెనదివ్యాంబరములు=అయినట్టిమనోహరమగు వస్త్ర ములు, ప్రథమజానూతకుం=మొదటియల్లనకు, ఇచ్చె, ఇందు మాడవపాదం బునఁ బెక్కింటి ప్రతులలో “సహృదయంబున నిచ్చినైశ్వానరుండు” అని

పాతము గాననచ్చుచున్నది. సహృదయశబ్ద మనన్వితము, సంస్కృతములూ
“యస్సేహృదనాటివాన్నినా” అనియున్నది కాన తదనుగుణముగా,
నిందుండు టుచిత మనియిట్లు దిద్దఁబడెను.

తా. భీమభూపాలుఁడు దమయంతిపై ననురాగమును జూపుదు మొదటఁ
దనకేవలస్త్రీములను బంపెనో యగ్నివలెఁ బ్రకాశించు నామనోహరఁద్రస్త్రీము
లను దనయల్లున కొసంగెను.

తే. మలఁచి యేకాండముగ నొక్కమానికమున

వేడ్కనెద్దాని నిర్మించె శివిశ్వకర్మ

యట్టిదేవేంద్రదత్తమహార్జునూత్మ

వీటికాపేటి మామ భూవిభునకు కొసంగె.

98

టీ. విశ్వకర్మ = దేవతలశిల్పి, మలఁచి = తటిమెఁబట్టి, ఏకాండముగ = అఖం
డముగా-అతుకుబలేకుండ, ఒక్కమానికమున = ఒక్కరత్నముచేత, వేడ్కన్
= అదరముతో, ఎద్దాని = ఏపెట్టెను, నిర్మించె = చేసెనో, అట్టి... పేటి-అట్టి
= అటువంటిదియును, దేవేంద్ర = ఇంద్రునిచే, దత్త = ఈయఁబడిన, మహార్జున
= మిక్కిలినిబువఁగల, నూత్మ = క్రొత్తదయిన, వీటికాపేటి = తాంబూల
పుఁచెట్టెను, మామ, భూవిభునకు = నలరాజునకు, ఒసంగె = ఇచ్చెను.

తా. విశ్వకర్మ యింద్రునిపంపునఁ దొలిచి యొక్కరత్నముచేతనే యఖం
డముగా నేపెట్టెను నిర్మించి యింద్రుని కొసంగఁగా నతఁడు దమయంతియందలి
ప్రేమాతిశయముచేఁ దనకిచ్చెనో యాపెట్టెను మామ యల్లునకుఁ గానుకగా
కొసంగెను.

మ. పవనాహారవిషంబు సోఁకదు యదాపమ్యంబునంగేకి

కివిలానంబునఁ దాండవారభటిసంక్రీడించుటఁజ్ఞేవ

భ్యవహరించె గపాలియన్న మఱియేలాలాచెప్పఁదచ్చక్తియ

న్నవ గారుత్మత భక్తిపాత్రయొసఁగెనా జాత్మజాభర్తకున్.

టీ. శేకి = మయూరమును, యదాపమ్యంబున = ఏగారుత్మతపాత్రము

యొక్క యుపమానముగల దగుటచే, పవనాహారవిషంబు=సర్పవిషము, సోఁక
 ధు = అవేళింపఁదో, అనఁగా నెమిలియాపాత్రముకాంతికి సరియగు కాంతిని
 చాల్చుటచేతనే సర్పముల విషమానెమిలి కెక్కదని భావము. మఱి=ఇంకను,
 కపాలి=శివుడు, కేకివిలాసంబునఁ=(ఆపచ్చరాపశ్లేరమును బోలిన) నెమలిలీల
 లో, తాండవారభటిఁ=ఉద్ధత మగునాట్యుతిశయముచే, సంక్రీడించుటఁ=
 ఆడుటచే, త్వేళము=కాలకూటవిషమును, అభ్యవహరించెఁ=తిసెను. అని తచ్చ
 క్తిం=పశ్లేరమునకుఁ గల (విషమును హరించు) శక్తిని, చెప్పఁ = ఎన్నుటకు,
 వీలా=ఎంచుటకు. అనఁగా అన్నన...పాత్ర - ఆ=అట్లు ప్రసిద్ధమైనవి=క్రాంత
 దైన, గారుత్తత=గరుడపచ్చలతోఁ జేయఁబడిన, భుక్తిపాత్రఁ=భోజనపాత్ర
 మును, రాజు=భీమరాజు, ఆత్మబాధ రక్షఁ=అల్లునకు, ఒసంగెను.

తా. గరుడపచ్చరాతిపశ్లేరము భీమరాజు అల్లున కిచ్చెను. దాని వన్నె
 పంటివన్నె గలది గాన నెమిలి పామును దిన్నను విష మొందదు. అనెమిలిపత
 నాట్యము నేయుటచే శివుడును గాలకూటవిషమును మ్రింగఁ గలిగినాఁడని
 యర్థము. ఆపచ్చరాపశ్లేరమును బోలినవానికిని, అపోలినవానికిని బోలినవానికి
 నేవిషము సోఁకకుండఁగా నాపశ్లేరమువిషము హరించుటను జెప్పవలెనా యని
 భావము. మరకతము విషహరమని ప్రసిద్ధి. అలం. ఉత్పేక్ష. ఆర్థాపత్తి.

చ. గరిమ వరాటరాజు తననగదిలియల్లున కిచ్చె ఘోటికా
 కగటిపటిరహీరగణి కామణికాంచనముఖ్యున స్తువుల్
 పరిణయదక్షిణార్థమున్ పాదతమిల గ నప్పదార్థముల్
 సరిఁ బరిపాటి నెన్నఁగ సతశక్యము గీప్వతియంతవానికెన్. 100.

టీ. వరాటరాజు=భీమరాజు, తనగదిలియల్లునకుఁ=తనముద్దుటల్లునికి, పరి
 ణయ దక్షిణార్థము=వివాహకాలమున పరదక్షిణ నిమిత్తము, ఘోటికా...
 వస్తువుల్-ఘోటికా=గుట్టములు, కరటి=యేనుఁగులు, పటిర=మంచిగంధపురుగు
 కలు, హీర=వజ్రమణులు, గణికా=బోగపుస్త్రీలను, మణి=రత్నములను, కాం
 చన=బంగారును, ముఖ్య=మొదలగు, వస్తువుల్=పదార్థములను, గరిమఁ=అతి
 శయముచే, ఇచ్చెన్, అప్పదార్థముల్ = అశ్రేష్ఠమగువస్తువులను, ప్రాధత=

నేర్పు, మీఁగార్ = అతిశయించునట్లుగా, సరిక్ = సరిగా, పరిపాటిక్ = క్రమముగా, ఎన్నగ్ = స్తోత్రముచేయుటకు, గీష్వతియంతవానికిక్ = బృహస్పతియంత గొప్పవానికిఁగూడ, అశక్యము = తరముకాదు. అనఁగా నిరుపమానములును ఐర్లనాతీతములునగు వస్తువుల నిచ్చెనని భావము.

తా. భీమరాజు తనయల్లునికి, హయములు, గజములు, మంచిగిందము, వజ్రములు, భోగస్త్రీలు, రత్నములు, కాంచనము మొదలగు పెక్కువస్తువులను గొప్పతనముతో నొసంగెను. అవస్తువులను సరిగాఁ గ్రమముగా నేర్పొప్పఁగా వర్ణింప బృహస్పతికైనను దరముకాదు. అలం. అతిశయోక్తి. ఉదాత్తము.

నే. భక్తిప్రదక్షిణప్రక్రమంబులఁ జేసి

రాశుశుక్లీకి నురపాసనంబు

నంశుకగ్రంథిశల్యాణక్రియాచార

మాచరిందిరి మందశహాస మెనఁగ

నత్తైత్తిచూదిరిరూకాశ మండలా

స్థానరత్నంబు నౌతానపాది

దైలోక్యపతి దేవతాఫాలతిలకంబుఁ

దివి యరుంధతీరదేవిఁ గనిరి

తే. బ్రాహ్మణోత్తమపుణ్యపురంధ్రస్థ

మంగళాశీర్వచోయుక్తమహిమశోభ

నాక్షతారోపణంబులనాదరించి

రంబుజాక్షియు నిషధ దేశాధిపతియు.

101

టీ. అంబుజాక్షియుక్ = పద్మములవంటి నేత్రములుగల దమయంతియు, నిషధదేశాధిపతియుక్ = నిషధదేశరాజగు నలుండును, భక్తిప్రదక్షిణప్రక్రమంబులక్ = భక్తితోఁగూడిన ప్రదక్షిణముగా నడచుటలచేత, అశుశుక్లీకిక్ = అగ్నికి, ఉపాయనంబు = కానుకను, చేసిరి, అనఁగా-సఖ్యమునకై సత్తపదిగావించి తనుట. ఏడడగులు కలసిపెట్టిన సఖ్యము గలుగునందురు. వహువరు లందులకై

యగ్నిచుట్టు నేడడుగులుపెట్టి రనట. మందహాసము=చిఱునగవు, ఎసఁగఁ =
అతిశయించునట్లుగా, అంతుక... చారము-అంతుకగ్రంథి=వధూపరుల చేలాంచ
ములను ముడివేయుటయనెడి, కల్యాణ=వివాహసంబంధియగు, క్రియా=పనియొ
క్క, ఆచారము=మరియాదను, ఆచరించిరి. అనఁగా వివాహములందు దంప
తులకు నేడఁబాటు కలుగమిక్త చేలాంచలములకు ముడివేయు నాచారము కలు
దు. నలదమయంతు లాయాచారము ననుసరించిరిని భావము. ఆకాశ...రత్నం.
బు-ఆకాశమండల = వలయాకారముగా నున్న యాకాశమనెడి, అస్థాన=స
భకు, రత్నంబు=అలంకారమువంటివాఁ డగు, జౌత్తానపాదిక్ = ధ్రువుని,
అశ్టాత్తి=మెడనున్నతముగాఁజేసి, చూచిరి- వధూపరుల స్థిరదాంపత్యముకొఱు
కనుట. త్రైలోక్య...తిలకంబు-త్రైలోక్య=మూడులోకములందున్నగుల, పతి
దేవతా=పతివ్రతలగుస్త్రీలయొక్క, ఫాల=నొసళ్లకు,తిలకంబు=తిలకమువంటిది,
అనఁగా సమస్తపతివ్రతలలోను నుత్కృష్టురాలగునదని భావము. ఆరుంధతీదే
విక్, తివిరి=ప్రయత్నించి,కనిరి=చూచిరి-ఇది పాతివ్రత్యముకొఱుకు. బ్రాహ్మ...
రోపణంబులక్-బ్రాహ్మణోత్తమ=బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుల యొక్కయు, పుణ్య=పవిత్ర
త్రురాండ్రయిన, పురంధ్రి=ముత్తైదువులయొక్కయు, వర్గ = సమాహమయొ
క్క,మంగళ=శుభప్రదములగు,ఆశీర్వచః=ఆశీర్వచనములచేత, యుక్తమహిమ
=కూడినగుహిమగలవగు, శోభన=శుభప్రదములగు,అక్షత=అక్షింతలయొక్క,
ఆరోపణంబులక్=ఉంచుకొనుటలను, ఆదరించిరి=మన్నించిరి. బ్రాహ్మణులు
బుణ్యస్త్రీలును నాశీర్వచించుచు నొసంగిన యక్షతలను ధరించిరిని భావము.

తా. నలదమయంతులు పన్నాకిఁ బ్రదక్షిణ నమస్కారము లాచరించిరి.
చేలాంచములను బురోహితుఁడు ముడివేయుచుండఁ జిఱునగవుతో నంగీకరించి
రి. ఆకాశమునకు రత్నమువంటి ధ్రువునిఁగాంచిరి. ప్రతివ్రతాతిలకమైన యరుం
ధతిన జూచిరి. బ్రాహ్మణోత్తమమును బుణ్యరాండ్రగు ముత్తైదువులును నా
శీర్వచించి యొసంగిన యక్షతలను తలలపై పహించిరి.

ఉ. కంకణనికృణంబు మొగళికట్టఁగఁగా నగియాడ రత్నతా

టంకవిభూషణంబులు వీడంకఁ గుచఁబ న రాయిడింపఁగాఁ

బంకజనేత్ర గౌతమునివంపున లాజలు దోయిలించి ధూ
మాంకునియందు వేల్చెదరహాసము తెప్పలలోన దాచుచున్.

టీ. పంకజనేత్ర = దమయంతి, కంకణనిర్వణంబు = కంకణములధ్వని, మొగ
కట్టఁగఁ = మ్రోఁగుచుండఁగా, కాను = నడుము, అసియాడఁ = కనలుచుండఁ
గా, రత్న తాటంకవిభూషణంబులు = రత్నమయము లయినకర్ణభూషణములు,
వడంకఁ = చలించుచుండఁగా, కుచంబులు = స్తనములు, రాయడింపఁగా =
ఒకదానినొకటి యొరసికొనుచుండఁగా, లాజలు = వేలాలను, గౌతమునిపం
పునఁ = గౌతమమహర్షి యానతిచే, దోయిలించి = దోసిలితోఁదీసి, దరహా
సముఁ = మందహాసమును, తెప్పలలోనఁ = కనుతెప్పలలో, దాచుచున్ =
దాగునట్లుచేయుచు, ధూమాంకునియందుఁ = పొగయెలక్షణముగాఁ గలవాని
యందు-అనఁగా నగ్నియందు నుట. వేల్చెన్ = హామముచేసెను.

తా. దమయంతి పురోహితుఁ డగుగౌతముండు చెప్పినట్లుగాఁ జేలాలను
దోసిలితోఁ బట్టికొని కంకణముల చప్పుడు వెలువడుచుండ, నడు మ్రోగులాడు
చుండ, రత్నమయము లగుకర్ణభూషణములు కదలుచుండ, స్తనము లొరసి
కొనుచుండఁగా, పొడముచున్నమందహాసమును గనుతెప్పలచేఁ గప్పిత్ర
చ్చుచు నగ్నియందు హామము చేసెను.

నీ. చెక్కుటద్దములవైఁ శ్రీ జెఱలాడునప్పుడు

కస్తురికాపత్రరీకములఁబోలె

శ్రవణపాశములలోఁ శ్రీ జాగి పాతెడునపు

లలితతమాలపల్లవముఁ బోలె

గలికకన్నులబోనఁబాలుపారునప్పుడు

నవలీలనీలాంజనంబుఘ్రాలె

ఫాలభాగంబువైఁ బ్రబలతెంచునప్పుడు

కమనీయచూర్ణాలరీకములఁ బోలె

తే. నప్పు డావర్జితాద్యధారాభిఘోర

పరిమిశ్లజనవశమీశపల్లవాగ్ర
హుతహుతాశనజహ్వసరముత్త మగుచు
హోమధూమంబు బాలపైరీనాయ్య బాలసి.

103

టీ. హోమధూమంబు, ఆవర్జి...సముద్ధము - ఆవర్జిత=ఈనలదమయంతులచే విడువఁబడు, ఆజ్యధారాభిఘార=నేతిధారపోతలయందు, పరిమిశ్లే=పరిమళించుచున్న, లాజ=పేలాలచేతను, నవశమీపల్లవాగ్ర=క్రొత్తజమ్మిచివురులచేతను, హుత=హోమముచేయఁబడిన, హుతాశన=అగ్నిహోత్రముయొక్క, జహ్వ=జ్వాలలవలన, సముత్తము=పుట్టినది, అగుచు, ఓయ్య=క్రమముగా, చెక్కుటద్దములపై=అద్దములవంటి చెక్కిరులమీద, చెఱలాడునప్పుడు=తిరుగునప్పుడు, కస్తూరికాపత్రములబోలె=మకరికాపత్రములవలెను, అనగా-ధూమము మకరికాపత్రములును బోలి నల్లగా నుండుటచే స్త్రీలలంకరించికొను మకరికాపత్రములవలె నుండెనని దాని నుత్పేక్షించినాడు. ఈ రీతిగ నే క్రిందిమూడుపాదములలోను స్త్రీలలంకరించుకొను నల్లనికాంతులు గల యాభరణవిశేషములుగాఁ బోగనుత్పేక్షించెను. శ్రవణపాశములలో=చెవులదరినుండి, చాఁగిపాఁతుడునల్ల=సాగిపోవునపుడు, లలితతమాలపల్లవముబోలె=సుందరమగు కానుగుచిగురువలె - తమాలపల్లవము నల్లగా నుండును - స్త్రీలు దానికర్ణభూషణఁ దాల్చుచుండురు. కలికికన్నులలోన=సోగసయిన నేత్రములందు, పొలుపారునప్పుడు=ప్రకాశించునప్పుడు, నవలీలనీలాంజనంబువోలె=క్రొత్తవిలాసముగల నల్లనికాటుకవలె-స్త్రీలు నల్లనికాటుకను కన్నుల నిడుకొనుటప్రసిద్ధియే, ఫాలభాగంబుపై=లలాటముమీద, పఱతెంచునప్పుడు=ప్రసంచునెడ, కమనీయచార్ణాలకములబోలె=మృదులములగు ముంగురులవలె, సౌందర్యవతులగునతులు లలాటముపై నేలునట్లు ముంగురులఁ జెనుచు మండుటగలదు, బాలపై=దమయంతిపైని, పాలిసి=పరివ్వి, వెనుకనన్వయము.

తా. నేయి మొదలగువానిచే వృద్ధి నొందిన హోమధూమము దమయంతికి చెక్కులపై మకరికాపత్రములవలెను, కర్ణములయందు తమాలపల్లవములవలె

ను, నేత్రములయందు కాటుకవలెను, మోమునందు ముంగురులవలెను బ్రకాశించెను. అలం. ఉత్పేక్ష.

ఉ. కాంచన ముద్రికామణిని శీకాయక రాశవలన్తయూఖరే
ఖాంచల చక్రచుంబిత నఖాంకుర మైన నృపాలుచెట్టఁ బ
ట్టించెఁ బ్రమోదసంపద ఘటేల్లఁగ నొక్కపురంధ్రి నవ్యరో
మాంచముగ్రొత్తలేఁజెమరునన్యూరుగేలనుసంభవింపగన్.

టీ. ఒక్కపురంధ్రి = ఒక ముత్యైదువ, ప్రమోద సంపద = సంతోషాతిశయము, ఘటేల్లఁగ = సంభవించుచుండఁగా, అయ్యిరుగేలను = అయ్యిరువురిచేతులందును, నవ్యరోమాంచమును = క్రొత్తగగుర్పాటును, క్రొత్త లేజెమరు = క్రొత్తయైన చిటుచెమటయు, సంభవింపఁగా = సంభవించు చుండఁగాను, కాంచనము...నఖాంకురము - కాంచన = సువర్ణవికారమయిన, ముద్రికా = యుంగరములందున్న, మణి = రత్నములయొక్క, నికాయ = సమానముయొక్క, కరాళ = దట్టములయిన, వలత్ = వ్యాపించుచున్న, మయూఖర = కిరణపంక్తులయొక్క, అంచల = కొనలయొక్క, చక్ర = వలయముచే, చుంబిత = ముద్దిడఁబడుచున్న - ఆవరింపఁబడిన, నఖాంకురము = గోళ్లుగలది, ఐన నృపాలుచెట్ట = అయినట్టి రాజుయొక్క చేతిని, పట్టించె = దమయంతిని బట్టుకొనునట్లు చేసెను, అనఁగా నలుచేయి వ్రేళ్లయందున్న యంగురీయక రత్నముల కాంతి సంపదచే మిళితములగుచున్నగోళ్లు గలదని భాషము - ఇట్లు వర్ణనవరుల కరగ్రహణము కాతుకాగారమునకుఁ బోవుటకు

తా. ఒకపురంధ్రి బంగారపు టుంగరములందున్న రత్నముల కాంతులచే వెలుగొందు నఖములుగల నలుచేతిచే దమయంతిచేతిని బట్టుకొనునట్లు చేసెను. అప్పుడు వారికి సంతోషాతిశయము సంభవించెను. వారిరువుర చేతులందును, గగుర్పాటు, క్రొత్తచెప్పట మొదలగు సాత్వికవికారములు ప్రబలెను. వ. ఇట్లు పాణిగ్రహణంబొనర్చి పురంధ్రీజనవిలోకనార్థంబు సహస్రరంధ్రీకృతంబుగాఁ జేయఁబడిన కాతుకాగారంబు ప్రవేశించి.

టీ. ఇట్లు, పాణిగ్రహణంబు=కరగ్రహణమును, ఒనర్పి=చేసి, పురంధ్రీజన విలోకనార్థంబు = ముత్తైరువలు చూచునిమిత్తము, సహస్రసంధ్రీకృతంబు = వేయిసంధ్రములు గలదిగా చేయఁబడిన, కాతుకా గారంబు=వివాహమందెరము, ప్రవేశించి, చేరి, అని వైపస్వయుతో నన్వయము.

తా. స్పష్టము.

గీ. దశశతాక్షుండు తొడుగు కుందనపుఁ బైడి

కంకటముఁబోలు వేజాలకములయింటి

మధ్యభాగంబునందు శ్రీమంచమెక్కి

రంబుజాక్షియు నిషధ దేశాధిపతియు.

106

టీ. అంబుజాక్షియు=దమయంతియు, నిషధ దేశాధిపతియు=నలరాజును, దశశతాక్షుండు=వేయు నేత్రములు గలవాఁడు, అనఁగా నింద్రుఁడనుట, తొడుగు కుందనపుఁ బైడికంటకము=ధరించెడి మేలిమి బంగారు కవచమును—వేయికన్నులుదెలియుటకై వేయిసంధ్రములు గలిగియున్న కవచమును, పోలు...భాగంబునకొ - పోలు = సరియగుచున్న, వేజాలకముల యింటి=వేయి కిటికీలుగల మందిరముయొక్క, మధ్యభాగంబునందు=నడుమ, శ్రీమంచము=శోభాయుక్తమగు మంచెను, ఎక్కిరి=అధిష్ఠించిరి. “అనఁగా షఘాచరులు వివాహదినములం దొక్కచోఁ దిని “ఏకత్రేశయనం త్రిరాత్రం బ్రహ్మచర్యం” అని యిరువురును సంభోగాదులను విడిచి యొక్కచోట శయనింపవలయును గాన నలదమయంతు లట్టిమందిరము చేరి శయనించిరి’ అనికొందఱు.

తా. దేవేంద్రుండుఁ దొడిగిన వేయు నేత్రములుగల కవచమువలె వేయి కిటికీలతో వెలయు నమృందెరము ప్రవేశించి మంచమారోపించిరి.

వ. అనంతరంబ భోజకులాభరణంబులగు దమదమను లిరువంకఁ

బెండ్లిచుట్టంబులకు భోజనంబులు వెట్టం గట్టఁగ జేసిరప్పడు.

టీ. స్పష్టము.

సీ. పట్టంతుకములవైఁ १ బన్నీగు ప్రోక్షించి

చేయార్చి చాపట్లు శి చేయువారు
 మక్కళించినతావు శి మంజుల్ల పెందెర
 లుంగరంబులబట్టి శి యొత్తువారు
 నగరుధూపముఁబెట్టి శి యభ్యంతరం బైన
 గగనావకాశంబు శి పొగవువారు
 వెండియెడ్డనలపై శి వెలచితెచ్చిన పైఁడి
 పల్లెంబు లాయత్త శి పఱుచువారు
 తే. రంకు మృగరోమ కృతనూత్న శి రత్నకంబ
 శాది నానావిధా భ్యర్చి శి తాసనములు
 పెట్టువారునునై రిందు శి బింబవదన
 లుభయబాంధవ భోజనో శి ద్యోగవేళ.

108

టీ. ఉభయబాంధవ భోజనోద్యోగ వేళ = ఇరువంక చట్టములును భుజించునట్టి సమయమునందు, ఇందు బింబవదనలు = చంద్రబింబమువంటి మోములుగల స్త్రీలు, పట్టాంశుకములపై = పట్టు వస్త్రములమీఁద, పన్నీరు = సుగంధిజలమును, ప్రోక్షించి = చల్లి, చేయార్చి = చేతితో యల్లార్చి తడిసిబోగొట్టి, చాపట్లు = అప్పడములవలెచదువైనవిగా, చేయువారు, మక్కళించిన... పెందెలు-మక్కళించిన = గిడించిన, తావు, మంజుల్ల = మేలయినచిత్రపస్త్రములయొక్క, పెందెరలు = పెద్ద తెరలను, ఉంగరంబుల పట్టి = దండెములందలి యినుప యుంగరములనుబట్టి, = ఒత్తువారును = ఒకమూలకు తోయువారును, అగరు ధూపము, పెట్టి, అభ్యంతరంబు = అనడుమనున్నది, ఐన గగనావకాశంబును = అయిపట్టి యాకాశ ప్రదేశమును, పొగవువారు = పొగపట్టించువారును, అనగా భోజనసమయమున దుగ్గంధము లేకుండ నుండుటకై పరిమళ వర్ధకములగు ధూపములు వేసి యామధ్య గగనము మిక్కిలి పరిమళవంతముగావించుచున్నవారును, వెలచి = తోమి, తెచ్చిన పైఁడిపల్లెంబులు = కొనివచ్చిన బంగారపు పల్లెములను, వెండి ఎడ్డనలపై = వెండి బల్లలపై, ఆయత్తపఱుచువారు

=సిద్ధము చేయుచున్న వారును, రంకు...తాననములు—రంకుమృగ=ఒక విధ మగు మృగముయొక్క, రోమ=కేశములచే, కృత = చేయఁబడిన, నూత్న = క్రొత్తవియగు, రత్నకంబళ=రత్నకంబళములు, అది-మొదలయిన, వానావిధ =అనేక విధములయిన, ఆభ్యర్హిత=పూజనీయులగు, ఆననములు, పెట్టు వారును, ఐరి. అనఁగా స్త్రీలు భోజనంబులకుఁ దగిన ప్రయత్నములు చేయు చున్నవారై రని భావము.

తా. స్పష్టము.

క. ప్రయ్య వడకుండ నాడిరి

వియ్యపు మేలంబు లుభయ ॥ విధబాంధవులు

నెయ్యంబునఁ దియ్యంబున

నొయ్యనఁ జతురాక్షరరాధి కోక్తిప్రాధిన్.

109

టీ. ఉభయవిధ బాంధవులు = రెండువంకల చుట్టములును, ఒయ్యన = మెల్లగా, నెయ్యంబున తియ్యంబున = స్నేహ ప్రేయములచే, చతురాక్షరాధి కోక్తిప్రాధిన్-చతుర = నేర్పునుసూచించెడి, అక్షర=వర్ణములచే, అధిక=గొప్పవగు, ఉక్తి=మాటలయందలి, ప్రాధిన్=నిపుణతచే, వియ్యపుమేలములు=వియ్యంకు లాడుకొనెడి పరిహాసవాక్యములు, నెయ్యవడక, ఉండన్ = తునుకక్రిందఁబడకుండునట్లుగా, ఒకమాటమైనవిడువకయని యర్థము. అడిరి=పలికికొనిరి.

తా. ఇరువంకల చుట్టములును, స్నేహయుతములగు ప్రేయవచనములను జతురవాక్యములందలి నేర్పు వెల్లడియగునట్లు మాటకు మాట విడువక పరిహాసము లాడికొనిరి.

నీ. సర్వతోముఖిపానకుఁ ॥ దప్పిపడియెదు

కామమోదనము ని ॥ క్కముగవలయు

నీముఖంబున మాకు ॥ నెఱయంగ నుఖమబ్బుఁ

గాంచు గావుత నిన్నుఁ ॥ గమలయోని

యనులోమమున లెస్స ॥ పనిచేసి కొంటిప్పు

భగవదారాధన శ్రీప్రాప్తినిధివి

విద్యజనులు నిన్ను శ్రీవిషయించి వత్తురు

కలమధురములు నీ శ్రీగళరవములు

తే. అనుచు నెయ్యంపువియ్యంబు శ్రీలల్లనల్ల
సరసనోక్తి చాతుర్య శ్రీసౌష్ఠవమున
గోష్ఠి సలిపిరి తమలోనఁ శ్రీగొంతప్రాద్దు
భోజనాగార పర్యంత శ్రీభూములందు.

110

టీ. సర్వతో ముఖ పిపాస=జలమును ద్రావనిచ్చు—(అసభ్యార్థము-సర్వతః
=అంతటను, ముఖపిపాస=అధరాభిలాష. కామము+ఓదనము=ఇష్టమైన యా
హారము—(కామ+మోదనము = మదనానందనము.) నీముఖంబునఁ=నీవల
న—(నీ నోటిచేత) నెఱయంగఁ గుఖము=నిండుగాసుఖము—(నెఱ=నిండయిన
అంగసుఖము=అవయవ సౌఖ్యము.) అనులో...టివి—తలవెండ్రుకలు చక్క
గా నవరించుకొంటివి. భగ...నిధివి-భగవత్సేవ కలుగుటకు పట్టయినవాడవు.
విషయించి=గూర్చి—(రమించుటకై), గళరవములు=గొంతు ఎలుగులు—(మ
ణితములు.)

తా. స్పష్టము.

చ. లలన యొక ర్తువగ్గు కృకశీలాసము చేరఁగఁదెచ్చి వంచనఁ
నలునకుఁ గుంచెవట్టు నెలనాగపదద్వయ మధ్యమంబునఁ
నిలిపినఁ గాలుప్రాచ నది శ్రీనీవియసీమకుఁ దోడిభామినుల్
గలకలనవ్వు నూడ్చి నది శ్రీగట్టినపుట్ట ముపాయశూన్యతన్.

టీ. లలన, ఒకర్తు=ఒకస్త్రీ, వగ్గుకృకశీలాసము=చిక్కిన తొండను,
వంచనఁ=మోసముచే, చేరఁగఁ, తెచ్చి=సమీపమునకుఁ గొనివచ్చి, నలున
కుఁ=నలరాజునకు, కుంచె వట్టు నెలనాగపదద్వయ మధ్యమంబునఁ=వింభా
మర వీచుచున్న యొకస్త్రీయొక్క రెండుకాళ్ల నడిమి ప్రదేశమున, నిలిపి
నఁ=ఉంపఁగా, అది=అతొండ, నీవియసీమకుఁ=సోఁకముడిదాపునకు, కా

లు ప్రాచీన్ = కాలిమిదుగా ప్రాచీ పోగా. అది = ఆస్త్రీ, ఉపాయకూ
 న్యత = వేటాక యుపాయము లేకపోవుటచే, తోడి భామినుల్ = తనతో
 నున్న స్త్రీలు, కలకలనన్వ = పకపక నవ్వునట్లుగా, కట్టుపుట్టుము = కట్టు
 వస్త్రమును, ఉద్ద్యే = విదలెను.

తా. ఒక స్త్రీ పరిహాసముకై యెవ్వరికిఁ దెలియకుండ నొకబక్క తొండ
 నుదెచ్చి నలునకుఁ జామరము పట్టియున్న యొక స్త్రీ కాళ్లనడుమ నుంచెను.
 ఆతొండ కాలిమిదుగా ప్రాచీ పోకముడియొద్దకుఁ బోగా నది భయమున
 మెలపు తప్పి కోకవిడిచి దిగింబర యయ్యె. దానిని జూచి యచ్చటివారు
 నవ్విరి.

చ. అలికులవేణి యోర్తొకనిశస్తములకముఖమజ్జనాంబువుల్
 గలఁతయనె త్తిపోయ నవిగార్చుచునుండె నతండుదోయిట
 నెలకొని దానిక్రొవ్వులుగు నెద్దపుఁజెక్కులు ముద్దు పెట్టుకోఁ
 గెలవులవారిచూపు గిలిగిళ్లు మొలంగఁగ వేళఁగోరుచున్.

టీ. అలికులవేణి = తుష్పద గుంపువంటి జడగల, ఓర్తు = ఒక స్త్రీ, ఒకనిశస్త
 ముల = ఒకనిచేతులలో, ముఖమజ్జనాంబువుల్ = ముఖప్రక్షాళ నోదకమును,
 గలఁతయన్ = గిండిచెఱుతో, ఎత్తి, పోయన్ = పోయించుండఁగా, అతండు =
 ఆపురుషుడు, నెలకొని = నిలుచుండి, దాన్క్రొవ్వులుగు నెద్దపుఁజెక్కులు = ఆస్త్రీ
 యొక్క నూతనఁబాసములగల నన్నని చెక్కలను, ముద్దు, పెట్టుకో =
 ముద్దు పెట్టుకొనటకు, కెలవులవారిచూపు = ప్రక్కనున్న వారియొక్క
 చూపులయొక్క, గిలిగిళ్లు = చక్కిరిగింతలను మొలంగఁ, కన్ = పం
 చించుటకు, వేళన్ = సమయమును, కోరుచున్ = అభిలషించుచు, అనఁగా
 దనప్రక్కనున్నవారు తనవైపు చూడకుండ నుండునట్టి సమయము ప్రతి
 ించునని భావము. అవి = ఆయుదకములను, కార్చుచునుండెన్ = క్రిందికిఁ
 బడిపోవునట్లు చేయుచుండెను. అనఁగా నాస్త్రీ జలమువోయుట వూర్తియై
 నదో వెడలిపోవును. కాన నామె నలువఁ బెట్టినెంచి తనసమీపపువారు చూడ

కుండ నుండుసమయమును గోరుచు నాస్త్రీ పోసిననీటిని దోసిటినుండి క్రిందికి బోనిచ్చుచుండెనని భావము.

తా. ఒక యువతీమణి ముఖమజ్జనార్థము జలము గిండితోఁ బోయుచుండగా వాఁడు దానిచెక్కులు ముద్దువెట్టుకొననెంచి తనప్రక్క నున్నవారు చూడకుండ నుండు సమయమునకై వేచియుండి యామె పోనెడి జలమును క్రిందికి విడుచుచుండెను.

ఉ. అవ్వలిదిక్కు మోచుఁబ్రవీయబుననొండులతోడముచ్చటల్
ద్రవ్యచు నొక్కకోమలిపరరాకుననుండఁగఘూర్తుఁడొక్కరుం
డివ్వలవచ్చి నంచనమోయిన్నునుమించుమెఱుంగుటద్దమున్
నవ్వచుఁబెట్టె దానిచరణంబులకు న్నడుమైనమేదినిన్. 113

టీ. అవ్వలిదిక్కు = పెడదిక్కుగా, మోయు, అయి = మోయుచుకొని, ప్రవీయబున = వేడుకతో, లేక, ఇవ్వయతో, ఒండులతోడ = పరులతో, ముచ్చటల్, త్రవ్యచు = ముచ్చటించుచు, అనఁగా నివ్వగోష్ఠి సలుపుచునని భావము. ఒక్కకోమలి = ఒక కాంత, పరాకున = ఏమతీపాటుతో, ఉండఁగన్, ఘూర్తుఁడు, ఒక్కరుండు = ఒకఘూర్తుఁడు, నవ్వచున్, ఇవ్వల = ఆస్త్రీకి వెనుకభాగమునుండి, వచ్చి, మంచనమయిన్ = మోసముచే, దాని చరణంబులకున్ = ఆస్త్రీ పాదములయొక్క, నడుమైన మేదినిన్ = మధ్యస్థమగు భూమి యందు, నుమించు మెఱుంగుటద్దమున్ = నున్నని ప్రకాశించెడి మెఱుంగుటద్దమును, పెట్టెన్ = ఉంచెను. దానియందుఁ బ్రతిఫలించెడి గోపావధయవసులను జూచు నుద్దేశముతో వట్లుచేసెనని భావము.

తా. ఒకస్త్రీ పెడకుముగ ముంచుకొని మతీయొకస్త్రీతో మాటలాడుచుండఁగా వెనుకనుండి యొకఘూర్తుఁడు నవ్వచువచ్చి మోసముచే నొకయద్దమునుదెచ్చి దానిపాదములకు నడుమ నుంచెను.

తే. ఓమె యేమె యిదేమేమె ర లేమె యేమె

మేఘపుష్పంబుఁ దేవంచు ర మేలమాడ

మేమే మేమేలు తలుచయ్యే ర మేలుమేలు

మేకమేకన సభవారు ర నిగుల నగిరి.

114

టీ. ఓమే=ఓబాలా! ఏమే, ఇదియేమే, ఏమే = ఎందుచేతనే, మేఘపు
ష్పంబు=జలమును, తేవు, అంచు=లేకుండనున్నావని, మేలము=పరిహాసము,
అడ=పలుకఁగా, మేమే మేమేలు=మేయనెడి యక్షరములు, తలుచు, అ
య్యే=అధికముగాఁ బలుకఁబడినవి. మేకమేక, అనఁగా సభవారు=అచ్చ
ట భుజించుచున్న వారందఱును, మిగుల, సగిరి=నవ్విరి.

తా. పట్టించువప్పడొక స్త్రీని మరియొకఁడు 'ఓమే' 'ఏమే' 'ఇదేమే' 'మేఘ
పుష్పంబును దేవు' అని పలుమాఱు 'మే' అనునక్షరములు వచ్చునట్లగుఁగా నది
'మేమే' అనుచున్నాఁడు ఇతడు 'మేక మేక' యని పరిహాసముచేసెను. అం
దుల కచటివారు నవ్విరి.—లేక యొక స్త్రీ మతీయొక స్త్రీతో మేఘపుష్పము
లేవేమియుని పల్కఁబోయి, మేమేమేమేఘపుష్పమని మేయను నక్షరములు
పరిహాసమునకుఁ బలుకఁగా మేకవలె నఱుచుచున్నదని పలుకుచు నచ్చటి
వారందఱును నవ్విరి. అనికొంప అర్థమునేసెనరు.

ఉ. లాలనఁ గ్రొత్తబెబ్బులిక రళాసమువెట్టిరి యాసంబుగా
గోలయుసాధు వైనయొక ర కోమటికిన్నిషధేంద్రుబచ్చుకు
మేలపుమై వడిందమనరమీపపుఘాత్తులు తత్పరస్థలాం
గూలత యవ్వణిక్కునకుఁ ర గోళవిజృంభణ శంక నేయఁగన్.

టీ. నిషధేంద్రుబచ్చుకు=నలరాజుకోళాధికారియైన, గోలయు=ముగ్ధుఁ
డును, సాధువు=సజ్జనుఁడును, ఐనయొకకోమటికి=అయివట్టియొక కోమటి
వానికి, లాలన=బుజ్జవముతో, ఆసంబుగా=ఆస్తరణముగా, గ్రొత్తబె
బ్బులి కళాసము=గ్రొత్తదగు పెద్దపులిచర్చును, మేలపుమైవడి=పరిహాసపు
విధముగా, తమ సమీపపు ఘాత్తులు = ఆకోమటికి సమీపమునఁ గూర్చుండిన
పెంకినాండ్రు, తత్పరస్థలాంగూలత=తత్=అతోలు మొక్క, పురస్థ=ముందు
భాగముననున్న, లాంగూలత=తోకగలదై యునికి, అవ్వణిక్కునకు=ఆకో

పెట్టరని పెండ్లిపెద్దలు శి పెడము పెట్టఁ
బెట్టుటకు నంగనలకును శి బట్టెఁ దడవు.

119

టీ. పచ్చతామానికంబుల పల్లెములకొరకత మాణిక్యములతోఁ జేసిన పల్లెములందు, పచ్చగందని కూరలు=పసరురంగు చెడనికూరలు, ఏర్పడమిఁ= స్పష్టముగాఁ గానరాకుండుటను, జూచి, పెట్టరని=పస్తవులు పెట్టలేదని, పెండ్లిపెద్దలు=పెండ్లిపెద్దలవారిలోఁ బెద్దలు, పెడము = పెడమొగము, పెట్టకొ= పెట్టకొనకొనింపఁగా, పెట్టుటకు=పడ్డించుటకు అంగనలకుకొ=స్త్రీలకు, తడవు=ఆలస్యము, పట్టెకొ=ఆయెను. అంగస్త్రీలు పచ్చనికూరలు దెచ్చి యాకూరలతో సమానవర్ణముగల పల్లెములందుఁ బెట్టిరి. కాని వారికాపస్తవులు గానరాలేదు. అందులకు వారికిఁ గోపమువచ్చి పెడముఖము పెట్టిరి. ఆస్త్రీ లదితెలిసిన యాపస్తవులం దుంపఁబడినవనియు నాపాత్రములును కూరలును సమానవర్ణము గలవగుటచే మీరు తెలిసికోలేక పోవుచున్నారనియు సమాధానము చెప్పటకు వారి కెంతయోకాలము పట్టుచుండెను. వారట్లు చెప్పచుండినను పెండ్లిపెద్దలు నమ్మకపోవుటచే మఱిమఱి చెప్పవలసివచ్చెను. అందుచే వారికిఁజాలకాలము పట్టుచుండెను.

త. స్పష్టము.

మ. నివనద్భాష్ట్ర మఖండితాఖిలము నిర్ణీతం బసంత్యక్తమార్ద్రవ మన్యోన్య మసంగతం బహృతసాశ్రసన్యంబు శౌరం బశౌరవమామాదనమోదనం బమృతపర్యాయంబుసంబంధిశౌంధవభూపాలసుతుల్ భుజించిరి వయోదర్పానురూపంబుగన్.

టీ. సంబంధ... సుతుల్ - సంబంధ = సంబంధులను, బాంధవ=చుట్టుములుగు, భూపాలసుతుల్ = రాజకుమారులు, వయోదర్పానురూపంబుగన్ = తమయొక్క ప్రాయము సత్తువనుసరించి, నివనద్భాష్ట్రము = నివసించుచున్న వేడిమి కలిదియు, అనఁగా గొంచెము వెచ్చగానున్నదనుట, అఖండితాఖిలము=పాకమునందు ముక్కలుగానిదియు, అనఁగా విద్యుత్తుగింజలలో నొక్కటియును

ఖండితమైనది లేదు, పాకావస్థలోఁ గూడ విశేషము గలియుఁబెట్టక పోవుటచే ముక్కలుగాలేదని భావము. నిర్లిక్తంబు=చక్కఁగాఁ గడుగుటచేఁ బియ్యమునంటిన తవుడు పోవును గాన నిర్లమైనదియు, అసంత్యక్తమార్దవము=మెత్తఁదనమును విశువనిదియు, అన్యోన్యము=పరస్పరమును, అసంగతము=కలియనిదియు, అహృతసారస్యంబు=హరింపఁబడని రుచిగలదియు, గౌరంబు=తెల్లగానున్నదియు, అగౌరవము=స్థూలముగా నుండనిదియు, ఆమోదనము=హర్షము కలిగించునదియు, అమృతపర్యాయంబు=అమృతముతో సమానమయినదియు, నగు, ఓదనంబు=అన్నమును, భుజించిరి=తినెరి.

తా. పెండ్లికివచ్చిన చుట్టయలంపఱుచు వెచ్చనిదియు, ఖండితము గానిదియు, నిర్లమైనదియు, మృదువయునదియు, నొకదానితో నొకటి కలియనిదియు, సరసమైనదియు, వెన్నెలవలె ధనశ్రమైనదియు, సన్ననిదియు, నామోదము కలిగించునదియు నమృతముతో సమమైనదియు నగు నన్నమును దమతమప్రాయంబునకుఁ దగినట్లుగా భుజించిరి.

సీ. గోధూమనేవికాశీ గుచ్ఛంబు లచ్చాచ్ఛ

ఖండశర్కరలతోఁ శీ గలపి కలపి

గుజ్జగాఁ గాఁచిన శీ గోక్షీర పూరంబు

జమిలి చూడఁగలపైఁ శీ జల్లి చల్లి

మిరియంబుతోఁ గూడ శీ మేళవించినతేనెఁ

దోరఁపు లడ్వాలు శీ దోఁచి తోఁచి

పలుచఁగా వండిన శీ పలిపంపుఁ జాఁపట్లు

పెసరపప్పులతోడఁ శీ పెనఁచి పెనఁచి

తే. గోవ జవ్వాదిఁ గస్తూరిఁ శీ గొఱుతఁపఱుచు

వెన్నపడిదెంబు జొబ్బిల శీ విడిచి విడిచి

వారయాత్రికు లనుమోద శీ వంతు లగుచు

వలచి భుజియించి రొగిఁ బిండి శీ వంటకముల.

టీ. గోధూమ...గుచ్చంబులు - గోధూమనేవికా=గోధుమ చూర్ణమును, బాలునుగలిపి చేసిన భక్ష్యవిశేషములయొక్క, గుచ్చంబులు=గుత్తులను—గుత్తులవలెనున్నవానిని, అచ్చాచ్చజండ శర్కరలతో=మిక్కిలి స్వచ్ఛమైన కండచక్కరలతో, గలపి, కలపి=మిక్కిలి సంయుక్తమగునట్లు చేసి, ఇటఁ గలపి శబ్దము భృశార్థమున ద్విరుక్తమైనదని తెలియఁదగినది. 'లల్లార్పిణిండశర్కరలతో' అనుపాఠమున వానినాడించి చక్కరలో గలిపినారనుట, గుజ్జగాఁ=చిక్కఁగా, కాఁచిన గోక్షీరపూరంబు=కాఁగఁబెట్టిన యావుపాలను, జమిలి మండఁగలపై=జతగానున్న గోధుమపూరిలపై, చల్లి, చల్లి=మిక్కిలి ప్రోక్షించి, మిరియంబుతోఁ గూడఁ=ఒకదినసు సంబాధువుతోఁగూడ, మేళించినతేనె=కలపిన మధురసమందు, తోరంపులడ్వల=పెద్దవగు లడ్డులనెడి భక్ష్యవిశేషములను, తోఁచి, తోఁచి, పలుచఁగా, పండిన పలిపంపుచాపట్టు=పండినట్టి సన్ననిబట్టవలె నున్నయొక దినసు పిండిపంటకమును, పెసరపప్పులతోడఁ, పెనఁచి, పెనఁచి=కలియఁగూర్చి-అనఁగా వానిని జక్కగాఁ బెసరపప్పుతోఁ గలుపుటచేఁ పెద్దవగుచున్నవని భానము. గోవజవ్యాది=మనోజ్ఞమగు సంకుమదమును, కస్తూరి=కస్తూరిని, కొఱతెపలుచు వెన్నపడిదగంబు=తక్కువగాఁ జేయఁజాలిన వెన్నతోఁజేసిన ద్రవ పదార్థము, బొబ్బిల్ల=పిండునట్లుగా, విద్రిచి, విద్రిచి=మిక్కిలివిదిరిచి, వారయాత్రికులు=పెండ్లివారు, అనుమోదపంతులు=మిక్కిలి సంతసము గలవారు అగుచు, వలచి=క్రియపడి, పిండిపంటకములు = భక్ష్యవిశేషములను, భుజియించిరి = తినిరి.

తా. పెండ్లికివచ్చిన చుట్టములు సంతోషపంతులై గోధుమచూర్ణముతోను బాలతోనుజేసినభక్ష్యవిశేషమును నిర్మలమగు కండచక్కరతోఁగలిపి, చిక్కఁగాఁగాఁచిన యావుపాలను గోధుమపూరిలపై జల్లుకొని, మిరియమనెడి సంబాధువుతో మిశ్రముచేసిన తేనెయందు పెద్దవగు లడ్డులను దోచుకొని, పలుచఁగా పండినచాపట్టనెడి యప్పుడముపంటియొక దినసు భక్ష్యవిశేషములను పెసరపప్పులతో మిళితముగాఁజేసి, సువాసనచే మనోహరమగు జవ్యాజిని, కస్తూరినిమించియుండునట్టి వెన్నతోఁజేసిన ద్రవ పదార్థము నిండునట్లుచేసి పిండిపంటకములు నాప్యాయనముతో భక్షించిరి.

చ. తరుణులు చంచలాలతలు తత్కరభాండనికాయమంబుదో
 త్కరములు పాలుఁదేనెలు ఘృతంబులువాన లఖండఖండశ
 ర్కరలును ద్రాక్షపండ్లు వడగండ్లును శోభనభుక్తివేళదొ
 ల్కరిసమయంబుపేరెలమిక్తైకొనకుండునెభోక్తృసస్యముల్.

టీ. తరుణులు = యువకులు, చంచలాలతలు = మెఱుపుదీవియలు, తత్కర
 భాండనికాయము = వారిచేతులలో నుండెడి కుండలసమాహములు, అంబుదో
 త్కరములు = మేఘముల గుంపులు, పాలు, తేనెలు, ఘృతంబులు = నేతులును,
 వానలు = వర్షములు, అఖండఖండశర్కరలును = ముక్కలుగాని కండచక్కరలు
 ను, ద్రాక్షపండ్లును, వడగండ్లు, శోభనభుక్తివేళ = ఆపెండ్లిభోజనముల సమ
 యము, తొల్కరిసమయంబు = వహారంభకాలము, భోక్తృసస్యముల్ = భుజిం
 చువారనెడి పైరులు, పేరెలమిక్త = పెద్దసంతసమును, కైకొనక, ఉండునె =
 స్వీకరింపకుండునా? అనగనుండవనుట, తొలకరిసమయము సస్యముల కానం
 దముగొలిపినట్లుగా పెండ్లివారు భోజనము చేయువేళ మిక్కిలి వారికానంద
 ము గొలిపెనని భావము.

తా. స్త్రీలు మెఱుపు దీఁగెలవలెను, వారిచేతులనుండు భాండములు మేఘం
 బులవలెను, పాలు తేనె నేయి మొదలగునవి వర్షములవలెను, గండచక్కరలు
 ను ద్రాక్షపండ్లును వడగండ్లువలెను, భోజనసమయము తొలకరివలెను బ్రకాశిం
 చుచుండ, భోక్తృలనెడి సస్యములు మిక్కిలి యానందమును గాంచుకుండునా?
 అలం. రూపకము.

క. అరుదుగ నపు డొక్కొకయెడ

మరకతమణిపాత్ర గగనమండల మయ్యె

జరుచడములపాసెము శశ

ధరుఁడయ్యెం జక్కలయ్యెద్రాక్షఫలంబుల్. 123

టీ. అపుడు = భుజించునెడ, అరుదుగ = అచ్చెరువగునట్లుగా, ఒక్కొక
 యెడ = ఒక్కొక్కచోట, అనగా పాయసము వడ్డించినచోట్లననుట, మరక

తమణిపాత్ర = మరకతేపుమణులచేతను కూర్పబడినపాత్ర, గగనమండలము=అంతరిక్షము, ఆయ్యోన్, చిరువడములపాపెను = చిరువడములతోవడ్డించినపాయసము, శశధరుడు=చంద్రుడు, ఆయ్యోన్, ద్రాక్షఫలంబుల్ = ద్రాక్షఫలములు, చుక్కలు=నక్షత్రములు, ఆయ్యోన్=అయివ. చిరువడముతోగూడిన పాయసము శశముతోఁ గూడినచంద్రునివలె నున్నవనుట.

తా. భోజనములు నేయునపుడు పెండ్లివారు భుజించు మరకతేపు పాత్రము ఆకాశమువలెను దానియందలి పాయసము చంద్రునివలెను, ఆపాత్రములయందుండు ద్రాక్షఫలములు నక్షత్రములవలెను నుండెను.

సీ. అమృతరసోపమం శ్చ బైన కమ్మరియాన
వాలపాయసము జంబాల మయ్యె

గరుడవచ్చులచాయ శ్చ గల పచ్చగండని
కూగలుశై వలాంకికురము లయ్యె
మంచులప్పల మించుమండంగ మడుపులు
పొరలితెట్టువగట్టు శ్చ నురువు లయ్యె
గవ్వరంబుల యొప్పుదప్పు వట్టగఁజాలు
ఖండశర్కరలుసై కేతము లయ్యె

తే. నొలుపుబప్పులతీరంబు శ్చ లుగలబడగఁ
బూరియలు లడ్డువంబులుశ్చ పొరలిపాఱ
విమలకాలోదనంబుపై శ్చ వెల్లిసూపు
నాజ్యధారాప్రవాహసాశ్చ సమునకు.

124

టీ. ఒలుపుపప్పులతీరంబులు=చాయపప్పులనెడి యెడ్డు, ఉరలబడగఁ = దొరలిపోవఁగా, పూరియలు, లడ్డువంబులును, పొరలి, పాఱ = దొర్లిపోవు నట్లుగాను, విమలకాలోదనంబుపై = స్వచ్ఛమైన పరియన్నముపై, వెల్లి సూపు=ప్రవహించు, ఆజ్యధారాప్రవాహసాశ్చ సమునకుఁ = ఘృతధారలనెడి ప్రవాహ సమాహములకు, అమృతరసోపమంబు=అమృతముసాటివచ్చునది. ఐన

...పాయసము-విన = అయినట్టి, కమ్మని=మధురమైన, అనవాలపాయసము = ఇవురగాంచిన పాలతో చేసిన పాయసము, జంబాలము=బురద, అయ్యో. అనగా నాజ్యప్రవాహమునకుఁ బాయసము బురదవలె నొప్పుచున్నదని భావము. గరుడపచ్చలచాయ=మరకతమలకాంతి, కలపచ్చగందని కూరలు = కలిగినపస రుచెడని కూరలు, కైఫలాంతురములు = నాచుచుండగలు, అయ్యో, మంచులప్పలక=మంచుకుప్పలను, మించు = అతిక్రమించు, మండెంగమడుపులు = గోదుమఘరీలమడతలు, పొరలి=ప్రవహించుటచే గలిగి, తెట్టవగట్టు = ప్రోవగునరుపులు, అయ్యో, మంచువలె దెల్లపూరీల మడుతలు ప్రవాహవశమున ప్రోవయిననురుగువలెఁ బ్రకాశించెననిభావము. కప్పరంబులయొప్పక= కర్పూరముయొక్క యందమును, తప్ప, పట్టంగిచాలు = తిరస్కరింపఁ జాలిన, ఖండశర్కరలు = కండచక్కరలు, సైకతములు = ఇసుముత్తెన్నయలు, అయ్యో,

తా. భోజన సమయములం దమితముగా నేతని విశ్చించుచుండఁగనది ప్రవాహముయి పాటుచుండెను. ఆప్రవాహవేగమునకుఁ బప్పుమద్దలనెడి తీరములు శిథిలమయి పడుచుండెను. బూరియలు లడ్డువులు మొదలగునవి దొరిలిపోవుచుండెను. మఱియు నామృతప్రవాహమునకు నమృతమనంటి క్షీరాన్నము బురదయగుచుండెను. మరకతమాణిక్యములవంటి చాయగలకూరలు నాచుచుండెలగుచుండెను. కప్పలవలెనున్నపూరీలును నురువులగుచుండెను:కప్పరముకంటెదెల్లని పగుకండచక్కర లిసుకెత్తెన్నయ లవుచుండెను. అలం. రూపకము. ఉపమానము.

ఉ. ఆదరణంబుతోనభినవాజ్యోవిహండుర ఖండశర్కరా

క్షోదనమన్వితంబుగ విశుద్ధహిరణ్మయ భాజనంబులం

బైదలు లరిమై నిడంగరబంధుజనుల్ భుజయించి రిన్నపూ

ర్ణాదరహానచంద్రకిరణంబులతోబోలినపాయసాన్నముల్. 125.

టీ. బంధుజనుల్ = చుట్టములు, విశుద్ధహిరణ్మయభాజనంబులక=నిర్మలమయినబంగారు పాత్రములందు, పైదలు=స్త్రీలు, అర్థిపైక=ప్రీతితోను, ఆదరణంబుతోడక=ఆదరముతోడను, అభినవ...సమన్వితంబుగక=అభినవాజ్య=

క్రొత్త నీతితోను, విపాండుర=మిక్కిలి తెల్లనిదగు, ఖండశర్కరాక్షోద=కండ
చక్కరపాడితోను, సమన్వితంబుగఁ=కూడియున్నట్టుగా, అన్నపూర్ణ . .
కిరణంబులఁ-అన్నపూర్ణ=అన్నపూర్ణాదేవియొక్క, దరహాస చంద్రకిరణం
బులఁ=మందహాసచంద్రకలను, పోలినపాయసాన్నముల్=సరిపోవుచున్న ట్టి
రాన్నములను, ఇడఁగఁ, పెట్టఁగా, భుజియించిరి=తినెరి.

తా. స్త్రీ)లావరముతోడను, బ్రీతితోడను, సవ్యోమృతమును దెల్లని పంచ
దారపాడిని, నన్నపూర్ణాదేవి చిఱువపువలె నే మిక్కిలి తెల్లనిపాయసాన్నము
లను బంగారుపాత్రములలో నుంపఁగాఁ బెండ్లివారు తృప్తిగా భుజించిరి.

గీ. ఆరగించి రసాధారణానురక్తి

వారయాత్రికు లగుపెద్దపరుసవారు

దివుట శశిలాంఘనక్రవ్యతేమనంబు

నసమశర కేతనవ్యంజనామృతంబు.

126

టీ. వారయాత్రికులు=పెండ్లికొడుకుతోడి వారు, అగుపెద్దపరుసవారు=అ
యినట్టి పెండ్లిపెద్దలు, తివుటఁ=కోరికిచే, శశిలాంఘనక్రవ్యతేమనంబు-శశి=
చంద్రునకు, లాంఘన=చిన్నమయిన మృగముయొక్క, క్రవ్య=మాంసముచే
జేయఁబడిన, తేమనంబుఁ=మజ్జిగపులుసును, అసమ...అమృతంబు-అసమశ
ర=మన్నఘనికి, కేతన=ధ్వజలాంచనమగుమత్స్యముచేఁ జేయఁబడిన, వ్యంజనా
మృతంబు = అమృతతుల్య మగు కూరయు, అసాధారణానురక్తిఁ =అధిక
మైనయనురాగముతో, ఆరగించిరి = తినెరి. ఇట “ శశిలాంఘన ” అనియు
“అసమశర”యనియు విశేషణములు చేర్చుటచే,పదార్థములు చంద్రాదులందు
న్న సుధాసంబంధంబుచే మిక్కిలి మధురములుగానున్నవని తెల్లమగుచున్నది .
మంచిదినుసగానుండుటకై చంద్రుని కుండలును మరునిచేఁపనుదెచ్చి వండిపెట్టి
రనుట. కావుననే యా పెద్దలు ‘అసాధారణానురక్తిని’ దినుట.

తా. పెండ్లికివచ్చిన చుట్టములు మృగమాంసముతో సిద్ధమైన మజ్జిగపులుసు
మత్స్యములచే సిద్ధమైన వ్యంజనములను నధికానురాగముతోఁ బూర్తిగాఁ
దినిరి.

క. నేవించి రొకటిఁ దొలఁగం

ద్రోవక జబీరరసముతో నూనియతో

నావంబెట్టిన కిటిము

ద్రావలయములయతిమధురకీరసఖండంబుల్.

127

టీ. వారయాత్రికులు, అధ్యాహారము, ఒకటిఁ = ఒకముక్కను, తొలఁగఁ, ద్రోవక = పరిహరింపకుండ, జంబీరరసముతోఁ = నిష్కపండ్లరసముతోను, నూనియతో = తైలముతోడను, అవఁ = ఆవరసముతో, పెట్టిన... ఖండంబుల్ - పెట్టిన = మిళితముచేసిన, కిటి = అడవిపందులయొక్కయు, ముద్రావలయముల = గుండ్రములయిన ఖండములయొక్క, అతిమధుర = మిక్కిలి కష్టమైనముగల, రసం = రుచియొక్క, ఖండంబుల్ = ముక్కలగువానిని, నేవించిరి = భక్షించిరి. అడవిపందిమాంసము మధురము.

తా. ఆపెండ్లివారు నిష్కపండ్ల రసముతోను, నూనెతోను, నావరసముతోను, గలిపి వండినట్టి అడవిపందులయొక్క మాంసఖండంబుల నొకదానిని విడువక యనుభవించిరి.

క. ఆమిష మనామిషముగ న

నామిష మామిషముగాఁ గుహక మార్గకళా

సామర్థ్యంబునఁ జేసిన

తేమనములు మనములం బ్రతిష్ఠించె రుచుల్.

128

టీ. కుహకమార్గకళా సామర్థ్యమునఁ - కుహకమార్గం = వంచనామార్గమందలి, కళా = చాతుర్యమందలి, సామర్థ్యంబునఁ = శక్తిచే, ఆమిషముఁ = మాంసమును, అనామిషముగఁ = మాంసముగానిదానినిగాను, అనామిషముఁ = మాంసముగానిదానిని, ఆమిషముగాఁ = మాంసముగాను, చేసినతేమనములు = వండిన మట్టిగవులును, రుచుల్ = రుచులను, మనములఁ = మనస్సులలో, ప్రతిష్ఠించెఁ = స్థాపనచేసెను. అనఁగాఁ గలిగించెనుట. వస్తువులందున్న స్వాభావిక రుచులను మాత్రాత్మరూపుల గల్గింపజాలిన పాకచాతుర్యము

సిద్ధమయిన తేమనములు వారి మనంబుల కెక్కడు రుచికరములయ్యెనని భావము.

తా. మాంసములందు మాంసరుచికామండలంబులైనవి గలుగునట్లుగాను, మాంసముకాని పదార్థములందు మాంసపురుచి గలుగునట్లుగాను, బాకచాతుర్యముచే పండువారు సిద్ధపఱచిన తేమనములను స్వప్తిగా భుజించిరి.

చ. అసమనుభారసప్రవాదము శీతందలి రొంపులనంగ మంచునంబిసికిన పంచదారలనఁగ బేరినమీఁదలఁగో మనంబులఁ బసిగొనఁజేయువాహరిపురబమ్మయతఁగ పిండఖండముల్ మెసగిరి కంఠదమ్ముముగ శీమిక్కిలి వేడుక వారయాత్రికుల్.

టీ. వారయాత్రికులు = పెండ్లివారు, మిక్కిలి, వేడుకఁ, అసమ...రొంపులు—అసమ = సాటిలేని, సుధారస = అమృతముయొక్క, ప్రవాదమునందలి = మడుగులోనున్న, రొంపులు = బురదలు, అనంగఁ = అనునట్లుగా, మంచునఁ = హిమజలముతో, పిసికిన పంచదారలన = ముద్దచేసిన పంచదారలనఁగా, పేరినమీఁదలఁగడతోను, మనంబులఁ పసి, కొనఁ చేయు = రుచికరిగించు, వాహ...ఖండముల్—వాహరిపుర బమ్మయతీ = తఱచి పట్టెలయొక్క, దధిపిండ = పెరుగు ముద్దలయొక్క, ఖండముల్ = పక్కలను, కంఠదమ్ముముగఁ = గొంతు బంటిగా, మెసగిరి = తినిరి.

తా. పెండ్లికి వచ్చినబంధువులు సాటిలేని అమృతరసముయొక్క మడుగునకు బురదలవలెఁ జెలంగుచున్న మంచుతో ముద్దచేసిన పంచదారలను, పేరికొనియున్న మీఁదలను, మదికి రుచులుగొలుపుతఱచి పట్టెలయొక్క పెరుగుముద్దలను మిక్కిలివేడుకతో భుజించిరి.

తే. మిసిమిగల పుల్ల పెరుగుతో శీమిశ్చమైన

యావపచ్చళ్లు చవిమాచి శీరాదరమునఁ

జాఱుమని మూర్ధములు దాఁకియెఱ్ఱఁదనముఁ

బొగలు వెడలింప నాసికాపుటములందు.

టీ. మిమిగల పుల్ల పెరుగుతో = వెన్నగల్గిన పుల్లని పెరుగుతో, మిలితము = మిళితము, వివయావపచ్చిళ్లు = అయివట్టి యావపచ్చిళ్లు, అదరమునన్ = ప్రేమముతో, చుట్టుమని, మూర్ఘములు = శిశువులకు, తాకి = ఎక్కి, నాసికాపుటయులందు = ముక్కుచెరమలయందు, పిష్టిదనమును, పొగలును, వెడలింపన్ = గల్గించునట్లుగాను, చవిచూచిరి = నంజాకొనిరి.

తా. ఆపెండ్లివారు వెన్నగల పుల్లని పెరుగుతో నావరసమును మిలితము చేసి సిద్ధపఱచిన పచ్చిళ్లనత్యాదరముతోఁ దినిరి. అంత వానికారము తలకెక్కినను. నాసికాపుటయు లెట్టబడి పొగలను వెడలించెను.

చ. అవికయుఁబట్టుపుట్టము చేరఁగఁగఁముఱుగఁగఁయున్గిఁ జేసిగౌరవపరిమాణముం దెలియఁరామికి ముచ్చిరుచున్నయొక్కపల్లవునకుఁజూపె నొక్కతెనిరీలాసముతోఁ దనతోరపుంజమంగవసాడవిత పొమ్మనినరకై వడిఁ బానకహేమకుంభమున్.

టీ. ఒక్కతె = ఒకస్త్రీ, అవికయు, పట్టుపుట్టపుచెఱుగున్ = పట్టునస్త్రము యొక్కకొనయు, మఱుగఁగఁ = చాటయి, ఉన్గిఁజేసి = ఉండుటచేత, గౌరవపరిమాణమున్ = దానిస్తనము లెంతగొప్పనో యనుకొందని, తెనిరీ, రామికిన్ = తెలిసికొనలేకపోవుటకు, ముచ్చిరుచున్నయొక్కపల్లవునకున్ = దుఃఖిచుచున్నయొకజారునకు, విలాసముతోన్ = లీలతో, తనతోరపుంజమంగవసాడవు = తనగొప్పదగు స్తనద్వయముయొక్క పరిమాణము, ఇంత = ఇంతయున్నది, పొమ్మ, అనఁగా నాస్తనము లింతలేసియున్నవినుమీ యనిభావము. అనినకై వడిన్ = అనిచెప్పచున్నట్లు, పానకహేమకుంభమున్ = పానకముతో నిండిన బంగారపుఁగుండను, చూపెన్ = కనఁబఱచెను. అనగా నొకస్త్రీ పానకకుంభమును బట్టుకొని పానకమును వడ్డించుచుండెను. కవి దాని నుత్పేక్షించుచున్నాఁడు. “ఒకజారుండు అవికయు, బైటకొంగును చాటయియుండుటచే దానిస్తనము లెంతలేసి పరిమాణము గలవియోయని తెలియఁజాలక తడఁబడుచుండుట గని యాస్త్రీ నాస్తనము లీకుంభములంత లేసియున్నవి యని తెలియఁజేయుచున్నట్లుగా నాజారున కాకుంభమును చూపెను.

తా. స్పష్టము. అలం. ఉత్పేక్ష.

ఉ. ఎట్టివినీతుఁడోయొకరు శ్రేణవిలోచన బంతివెంట మా
రైట్టఁగ దానివక్త శశిశీబింబముఁజూడఁగ నోడితాల్చి మై
బట్టముగట్టె దచ్చరణపద్మయుగాంతర చంద్రమశ్శిలా
కుట్టివభూషి భాగమునకుం దనమంజుల దృష్టిపాతమున్.

టీ. ఒకరుఁడు = ఒక పురుషుఁడు, ఏణవిలోచన = ఒక స్త్రీ, బంతివెంట = భుజించుచున్నవారి పంక్తివెంటిని, మాటువెట్టఁగాఁ = మాటుపడ్డించుచుండఁగా, దానివక్త శశిబింబము = దానియొక్క ముఖచంద్రబింబమును, చూడఁగాఁ = చూచుటకు, ఓడి = భయపడి, తాళిమిమై = ఓర్పుచే, తచ్చరణ... భాగమునకు - తత్ = దానియొక్క, చరణపద్మ = పాదపద్మములయొక్క, యుగ = జతయొక్క, అంతర = మధ్యముననున్న, చంద్రమశ్శిలా = చంద్రకాంతమాణిక్యమయమైన, కుట్టిమ = కట్టడమయొక్క, భూమిభాగమునకు = భూతలమునకు, తన మంజులదృష్టిపాతము = తనదృష్టిప్రసారమును, పట్టము, కట్టె = రాజునుగాఁ జేసెను. అనఁగా దనదృష్టి నందే యుంచె ననుట. వాఁడు (అధ్యాహారము.) ఎట్టివినీతుఁడో = ఎటువంటి నీతిమంతుఁడోగా? వడ్డించుచున్న యొక స్త్రీ మొగమును జూచిన తన నియమమునకు భంగము గల్గినమా యని ఖిల్లి దానిపాదములకు నమస్కరించుచున్నట్లు క్రిందికిఁ జూడసాగె. అలోచింప వాఁడు మిక్కిలి నీతిమంతుఁడుగా యని యొక యర్థము. వినీతుఁడు = నీతిహీనుఁ డని రెండవ యర్థము. వాఁడెట్టి నీతివిహీనుఁడో యనిభావము. వాఁడు నీతివిహీనుఁడెట్లుగుననఁగా వాఁడు దానియం దత్యుపరాగము గలవాడై దానియొగమును జూచి తాళజాలక చంద్రకాంతమయమయిన కుట్టిమందుఁ బ్రతిఫలించినదాని గుహ్యవయవములను జూచి యానందించుచుండె. నీ డెట్టి నీతివిహీనుఁడో యని భావము.

తా. స్పష్టము.

చ. ఒనవరి జాణఁడొక్కఁ డొక శ్రీయుగ్మలిచేరువ మాటువెట్టగా

బసనికురంగికాపలల శ్రీ ఫాలి నిజాధరపల్లవంబువైఁ
బసిగొనిచేరఁబట్టి మునిశ్రీపండుల నొయ్యన నప్పళింపఁగా
ముసిముసినవ్వునవ్వెలఁదిరమోమొకయిండుకయోరసేయుచున్.

టీ. ఒకపరి=మందరుడగు, జాణఁడు, ఒక్కఁడు=ఒకరసికుఁడు, ఒకయు
గల్గి=ఒక స్త్రీ, చేరువఁ=సమీపమున, మాటువెట్టఁగా=మాటువడ్డించుచుండఁ
గా, పసినికురంగికా...ఫాలి — ఎఱ్ఱనిలేడిమాంసము ముక్కును, నిజాధరప
ల్లవంబువై=తన చిగురువంటి యధరోష్ఠముపయి, చేరఁ, పట్టి=చేరునట్లు
గాఁబట్టికొని,పసిగొని=వాసననుబట్టి, మునిపండులఁ=పండికొనలచే,ఒయ్యనఁ
=మెల్లఁగా,అప్పళింపఁగాఁ=నొక్కుచుండఁగా,అసి=ఆభామ, మోయ=మొగ
మును, ఒకయిండుక=కొంచెము, ఓరచేయుచుఁ=పెడకుఁద్రిప్పుచు, ముసిముసి
నవ్వు=చిఱునవ్వును, నవ్వె, అనఁగా నొకరసికుఁడు వడ్డించుచున్న యొక స్త్రీ
యొక్క యధరమును జూచుచు, నొక యెఱ్ఱనిలేడిమాంసఖండమును ముని పంట
నొక్కి రుచిననుభవించుచు నిట్టిస్వాదుతరమగుదాని నెవ్వడు ననుభవించలేదని
పలుమాటు నుతించుచు, దానిచే “నీయధరోష్ఠమునుగూడ నిట్లు పానముచేసి
రుచి ననుభవించెద” నని తెలుపుట చేసెననిభావము.

తా. ఒకమందరుఁడు తనచేరువను వడ్డించుచున్న యొక స్త్రీనిజూచి మాంస
ఖండమునుదీసి నోటఁజేర్చి మునిపండులతో నొక్కుచు, దీనివలె నీయధరమును
గూడ నొక్కదనను భావమును వెల్లడించెను. అది తెలికొని యాతరుణి కొం
చెము మొగము వంచుకొని చిఱునవ్వు నవ్వెను.

క. చలివాలు నవ్వు లడ్డున

ముగ చచ్చులు పననతొలలు శ్రీ మోవులు మండం

గలు చీరలుగ భుజ్జిక్రియ

వలపించె బెండ్లివారి శ్రీ వనితయుఁబోలెన్.

134

టీ భుజ్జిక్రియ=భోజనక్రియ, చలివాలు = తెల్లనిపాలు, నవ్వుగఁ=మంద
హాసముగుండుఁగా, లడ్డునములు, చచ్చులు=స్తవములగుండుఁగా, పననతొ

లలు, మోపులుగ్ = అధరలించులులగుచుండగా, మండంగలు = పూరీలు, చీరలుగ్, వీరయులగ్ = అందరినీ, పెండ్లివారిగ్, వలసించగ్ = మిక్కిలి మోహముగలవారినిగాఁ జేయును. స్త్రీమందహాసాది విలాసములచేఁ బురుషుల మోహింపఁజేసివట్లు భోజనక్రియ పాయసము మొదలగు పదార్థములచే భోక్తలను దనయుధేయలగాఁ జేసికొనె ననిభావము. అనఁగా బదార్థము లమ్మి తమ తోపమానములు యుండుటచేఁ బెండ్లివా రధికాస్తక్తితో ముక్కుమన్నారని ఫలితార్థము.

తా. స్పష్టము. అలం. నాపకము.

తే. పద్మకోశాభి నయహస్తోపల్లవంబు

చూపె నొకమచ్చెకంటికి నీ సొబగుఁ డొక్కఁ

డంతయోగిర మడిగెనో నీ యంతలేసి

కొమరుపాలిండ్ల నడిగెనోరమణి సతఁడు.

136

టీ. సొబగుఁడు, ఒక్కఁడు = ఒకసుందరుఁడు, ఒకమచ్చెకంటికిగ్ = ఒక స్త్రీకి, పద్మ...పల్లవంబు - పద్మకోశ = తామర మొగ్గను, అభినయ = సూచించు, హస్తపల్లవంబుగ్ = చిగురువంటిచేతిని, చూపెగ్ = కనఁబఱచెను. అనఁగాఁ దన చేతిని తామర మొగ్గవంటి మాకారము గలదానిగాఁజేసి చూపెనని భావము. అతఁడు = ఆపురుషుఁడు, రమణిగ్ = ఆ స్త్రీని, ఇంతయోగిర = తనమడిచిపట్టిన చేయంతయన్నమును, అడిగెనో, లేక, అంతలేసి = అంతలేసియాకారముగల, కొమరుపాలిండ్లగ్ = మనోహరములగు స్తనములనే, అడిగెనో = తెలియదని సంభావము. ఒక స్త్రీ వర్ణించుచుండగా నొకరనికుఁడు పద్మకోశాకారముగాఁ దన చేతిని జేసి యామెకుఁ జూపెను. వాఁ డట్లు చూపుట యన్న మఱేక్షించియడిగెనో, దాని స్తనము లీయవలయునని కోరినో తెలియరాకున్న దనిభావము.

తా. స్పష్టము. అలం. సంభావము.

తే. చూచెనొకఁడు వయోవళనస్తోకవికచ

కుచనము నేష యగునొక్క నీకువలయాక్షి

ను ను దోర్నాలకూలంకరీహోరుకతిన

లలితవత్సోజ సరిలేమ ర్ లజ్జబొంద.

186

టీ. ఒకడు, వయో... సమున్నేష - వయోవశ = వయోవిశేషమువలన, పోక = కొంచెముగా, వికచ = వికసిల్లిన—నిక్కుగల, కుచ = స్తనము లయొక్క, సమున్నేష = కాంతిగలది. అనగా నది యావనప్రారంభదశ యందుండుటచే స్థలములుగాని స్తనములు గలదని భాషము. అగు నొక్క కుచలయాక్షి = అయినట్టి యొక స్త్రీని, ఉభయ...వత్సోజ—ఉభయ=రెండైన, దోర్నాల = భుజమాలములయొక్క, కూలంకష = తటముల నొరయుచున్న, ఉరు=గొప్పవగు, కతిన=గట్టివైన, లలిత = సుందరములయిన, వత్సోజ=స్తన ములుగల, సరిలేమ = దానితో గూడనున్న స్త్రీ, లజ్జ, పొంద = సిగ్గుపడున ట్లుగాఁ జూచె. ఆభోజనసమయమున యావనప్రారంభదశయందున్నయొక యువయు, మధ్యయావనమున నుండుటచే నున్నతములగు కుచములుగల వేతోకతెయు నచ్చటనుండఁగా నొకపురుషుఁ డాబాలిక స్వల్పస్తనములను జూచుచుండెను. ఆసమాచారము సమాపముననున్న రెండవస్త్రీజూచి “స్వల్ప ములగు స్తనములగల మగ్ధనే యట్లు గాఢముగాఁ జూచుచున్నాడుకదా? పృథుకుల గరిగి ప్రాథమైయున్న నన్నంతి జూడఁదాయెనని సిగ్గుపడి చూచె నని భాషము.

తే. ఉత్తర కబళంబు ర్ లోకఁడుసూపఁ

బంబు - త్రియో గెడఁగూడరీననసర మని

దాని కు త్తర మొకలతారేన్వి యిచ్చె

నధరబింబంబు విడిచి సంరథ్యాగమ మని.

187

టీ. ఒకడు=ఒకరసికఁడు, గెడఁగూడ = కలియుటకు, అనగా సంభో గించుటకునుట, అవసరము=సమయము, పంబు=పగటిపూటయో, రాత్రియో = రాత్రిపూటయో, అని, మనమనోన్వయముగూడి వర్తించుటకు రాత్రి సముచితమా, పగలు సముచితమాయని తెలిసికొని టకసి భాషము, ఉత్తరీతాన్న కబళంబులు =

వెచ్చనివియు, జల్లనివియునగు నన్న కబళములను, చూపఁ = కనఁబఱుపఁగా,
పలు నూర్యకాంతిచే మష్టముగలదైయుండునుగాన యుష్ణాన్న కబళము పగటి
పూటయనియు. రాత్రి శీతలమైయుండును గనుక చల్లని యన్న కబళము రాత్రి
పూటయనియు గ్రహింపవలయు దానికిఁ = వాఁడడిగిన ప్రశ్న మునకు, ఒకలతా
తన్వి = ఒక స్త్రీ, సంధ్యాగమము = సంధ్యాకాలము, అని, అధరబింబంబు = అధ
రోష్ఠమును, విచీచి, ఉత్తరము, ఇచ్చెన్ = ఒసంగెను. ఒకరసికుఁడు నల్వర
లోనుండి తన్నుఁ గానవచ్చిన ప్రియురాలినిజూచి తనయభిప్రాయం బొరులకుఁ
దెలియకుండ దానికి మాత్రమే తెలుపవలెనని యుష్ణశీతాన్న కబళములను జూపఁ
గానది పెనవి విచీచి ప్రత్యుత్తరమిచ్చెను. ఇచ్చటఁ బ్రశ్నోత్తరముల కభిప్రాయ
మేమనఁగా సంభోగనమయము పవలారాత్రియాయని యాయన్న కబళములను
జూపెనని ప్రశ్నాభిప్రాయము, సంధ్యాకాలమెఱుగానుండును గాన దానికాంతి
వంటి కాంతిగల తనపెనవివిచీచి సంధ్యాసమయము సంభోగమానకు యుక్తస
మయమని ప్రత్యుత్తరాభిప్రాయము. రాత్రివెన్నెలయుండును. పలు నూర్య
కాంతియుండును. సంధ్యాసమయ మంధకార మలినమై యుండునుగాన నది
యహర్నిశలకంటె యుక్తమైనదని తెలుపుటకట్లు పెనవివితచెను. అలం.
సూక్ష్మము.

ఉ. నానదొఱంగి చుంబనమొనర్చుట కాదొకఁడొక్కచంద్రబిం
బాననమోముచంద్రుఁ జపఁ కాంతరబింబితునింబునఃపునః
పానకపానకర్తము నెపంబునఁ జేసిరదదోష్ఠపల్లవం
బానుచునాచరించెనుసమంచితసీతస్కృతచూతస్కృతంబులన్.

టీ. ఒకఁడు, నాన = సిగ్గును, తొఱంగి = విడిచి, చప కాంతరబింబితునిన్ = పాన
పాత్రమందుఁ బ్రతిబింబించిన, ఒక్కచంద్రబింబానన మోముచంద్రున్ = ఒక
స్త్రీయొక ముఖచంద్రుని, చుంబనము, ఒనర్చుట = ముద్దుతెట్టుకొనుటయే,
కాదు, అనఁగా నంతటితో నూరకుండలేదని భావము. పునః... నెపంబునఁ—
పునః పునః = మఱిమఱికిని, పానక = పంచదార పానకమును, పాన = త్రావుట
యనెడి, కర్తము = పనియొక్క, నెపంబునఁ, చేసి = మిషచే, రదోష్ఠపల్ల

పంబు=అప్రతిబింబముయొక్క చిగురువంటి పెనవని, అనుచు= నొక్కుచు, నీత్యత చూత్కృతంబు=నీత్యతము, చూత్కృతము ననెడి ధ్వనులను, అచరించెను. వాడట్లు ప్రతిబింబముయొక్క మోవి నొక్కుచు నీత్యత ధ్వనులను, చూత్కృతధ్వనులను గూడఁ జేసెను. ఈచెప్పటచే వాడు మన్నభావిష్టచిత్తుండై యొడలెఱుంగక యాస్త్రీ) యధరోష్ఠము నే నొక్కుచుంటినని యనుకొనియిतरలు బున్నారని యెఱుంగకపానపాత్రము నోటఁబెట్టుకొని యెయ్యట్లు ధ్వనిచేయ నారంభించెను. నీత్యతమనఁగా 'నీత్' అనియు చూత్కృతమనఁగా, 'చూత్' అనియు నుచ్చరించునట్లుగా నోటినిబెట్టుకొని పీల్చఁగాఁ బుట్టుధ్వనులని యెఱుంగునది. పానకములోని కారమునకు నీత్యత తీపునకు చూత్కృతి. అధరపానపు నీత్యతచూత్కృతములను పానకపానపు, నీత్యతచూత్కృతములచేఁ గప్పిపుచ్చుట తెలియునది.

తా. ఒకవిటుడు సిగ్గువిడిచి యొకపానపాత్రమునఁ బ్రతిబింబితమయిన యొకస్త్రీయొక్క మోమును ముద్దుగొనుటయేకాకుండ మాటిమాటికిని బానము చేయుచున్నట్లు నటించుచు దాని వాతెఱుగక నీత్యత చూత్కృతములఁ జేయనారంభించెను. అలం. ఆపహ్నావము.

ఆ. పంచదారఁ బొరపి శ్ భక్షింపఁగా నెత్త

భావదుష్ట మనుచు శ్ బావ నగిన

దొలఁగఁబెట్టె రోషశిలికించితంబుతో

గొమ్మనరటిపండ్లుగూర్చి మఱఁది.

139

టీ. కూర్చి మఱఁది=తనముద్దుమఱంది యగునొకఁడు, కొమ్మనరటిపండ్లు=ఒక చినును కదలింపుములను, పంచదార=చక్కెరయందు, పొరపి=మిళితముగాఁ జేసి, భక్షింపఁ=తినుటకు, ఎత్త=ఎత్తుచుండఁగా, భావదుష్టము=చెప్పఁదగని యొక చెడుపక్షపు వలె నున్నదని మనసునఁ దోచు లోపికచే దుష్టమయినది, అనుచు=అనిపఱుచు, బావ, నగిన=నవ్వఁగా, శిలికించితంబుతో=రోషముతోడి లజ్జతో, దొలఁగఁబెట్టె=తినుటమాని దూరముగాఁ

బాటవైచెను. ఒకబావ తనమఱది పంచదారతో బొరపి యరణిపండ్లను దినుటకు నెత్తెగా, ఒకనికృష్ణవస్తువును దినునట్లుగాఁ దోచెను. అందుల కామఱది రోషమును లజ్జయుఁ బొందగా దానిని దినుక తొలగఁజెట్టెను.

వ. ఇవ్విధంబున శుచియు, మృష్టంబును, బభ్ర్యంబును, నగుభోజనంబు నేసి పెండ్లి దొరలును సుగంధోదకంబులంజేతులు దొడ్ల సివార్చి ముఖవాసనంబు గైకొని కర్పూరతాంబూలంబులు పరిగ్రహించి దమదమనులప్రియోక్తులకు హ్నంబుచు నిజనివాసంబుల కరిగి రప్పుడు. 140.

టీ. ఇవ్విధంబున్ = ఈరీతిగా, శుచియు = శుభ్రమైనదియు, మృష్టంబును = మృదువానిదియు, బభ్ర్యంబును = హితమైనదియు, నగు భోజనంబును = అయినట్టి తిండిని, పెండ్లిదొరలు = పెండ్లి పెద్దలు, సుగంధోదకంబులన్ = పరిమళోదకములచే, చేతులు, తొడలి = తుడిచికొని, వార్చు = ఆనమనముచేసి, ముఖవాసనంబున్ = నోటికిఁ బరిమళమును, కైకొని = స్వీకరించి, కర్పూరతాంబూలంబు = పచ్చకర్పూరముతో మిళితముచేసిన తాంబూలమును, పరిగ్రహించి = తీసికొని, దమ దమనులప్రియోక్తులకున్ = దమ దమనులయొక్క ప్రియవాదములకు, హ్నంబుచున్, నిజనివాసంబులకున్, అరిగి, అప్పుడు = అట్లు వెళ్ళుచున్న సమయమున, అని వైపస్యముతో నన్వయము.

చ. కలికి వరాటరా జపుడు శి గప్పురవీడము వెళ్ళి నవ్వుచున్
నలునడపంబువానికి ఫణిధారవల్ల దొంగతనంబునన్
బలితపుండ్రేలు మైనమునఁ శి బన్ని యతం డది మూచి భీతిద
ముల మిలవైచిన న్నగిరీమూఁగిన రాజకుమారు లందఱున్.

టీ. కలికివరాటరాజు = వరాటయవరాజు - దముఁడు, అపుడు = తాంబూలములిచ్చునప్పుడు, ఫణి...రంబునన్ = ఫణిధారవల్లదశ = తములపాకులయొక్క, అంతరంబునన్ = మధ్యమందు, మైనమునన్ = ఒకదనుసు మెత్తనిపదా

ర్థముతో, బలితపుడేలు=పెద్దతేలును, పన్ను=నిర్మించి, నలునడపంబు వానికి= నలరాజునకుఁ దములపాకులుచుట్టి యిచ్చుభృత్యునకు, నవ్వచు= చిలున వ్వచేయుచు, కప్పరవీడెము=కర్పూరమిళితమగు తమ్ములమును, పెట్టె=చేతి లోఁబెట్టెను. అశండు=అభృత్యుడు, అది=ఆతేలును, చూచి, భీతి=భయ ముతో, తమ్ములకు, ఇలక, నైచిన=గిరవాటు వేయఁగా, మూఁగినరాజ కుమారులందఱును, నగిరి=నవ్విరి.

తా. దముడు పెండ్లివారికిఁ దాంబూలంబు లొసంగుచు నలుని భృత్యునికి మైనపుడేలును దములపాకులలో నుంచి పరిహాసమునకై యిచ్చెను. వాడది చూచి భీతిల్లి పాఱవైవఁగా నచ్చటివారందఱును వాని యవివేకమునకునవ్విరి. మ.మృదుమృష్టాన్నములీప్రకారముననేమిన్నాదురుముప్రొద్దుగొన్నిదిసంబులుబుజియించుచుండిరిసమునన్నిద్రానురాగంబుతోఁ బదియాతేడుల పువ్వుఁబోండ్లనునుపురబాలిండ్ల కారిన్య సంపదతోరాత్రులుమల్లుసాముమదనోన్నాదంబునంజేయుచున్.

టీ. వారు=పెండ్లివారు, రాత్రులు=రాత్రులందు, సమున్నిద్రానురాగంబు తో=అత్యంతాను రాగముతో, మదనోన్నాదంబున=మనస్థవికారముతో, పదియాతేడుల... సంపదతో=పదియాతేడులుపువ్వుఁబోండ్ల=పదునాఱు వత్సరంబులు ౪ల యువకులయొక్క, నునుపుం బాలిండ్ల=నున్ననిస్తనములయొక్క, కారిన్య సమృద్ధితో=కరినత్వ సమృద్ధితో, మల్లుసాము=మల్లయుద్ధమును, చేయుచు, అనఁగా రాత్రులందు యువతీసుఖ మనుభవించుచు నని భావము. ఈప్రకారమున=వెనుక విరించినట్లుగా, ముప్రోద్దు=మూడుపూటలును, నెమ్మి=ప్రీతితో, మృదుమృష్టాన్నములు=మృదువయిన భోజనపదార్థములను, కొన్నిదిసంబులు, భుజియించుచుండిరి=తినుచునుండిరి. అట్లు సరసమగు నన్నమును భుజించుచు గొన్నిదిసములు కుండిన నగిరమున నున్న వారనిభావము.

తా. ఆపెండ్లివారు రాత్రులందుఁ బదియాఱువత్సరముల ప్రాయముగల యువకులతో గ్రీడించుచు సరసములగు కాల్యన్నములను మూడుపూటలును ప్రీతితోఁ దినుచు గొన్నిదిసంబు లటనుండిరి.

వ. నిషధమహీవల్లభుండును దమయంతీ పరిణయమహోత్సవం
వివిధంబున ననుభవించి దివసచతుష్టయానంతరమున. 143

శా. నారీచిత్త సరోమరాళ, నయచాణక్యా, విరించ్యన్వయ
క్షీరాంభోధిసుధామయాఖ, కవితాసిద్ధాంతసర్వజ్ఞ, జం
భారాతి ద్విపహస్తకాండ నిభబాహోద్గధారాపయో
ధారాశాంత విరోధి భూధవమహోదగ్రప్రతాపానలా. 144

టీ. నారీచిత్త సరోమరాళ-నారీ=స్త్రీలయొక్క, చిత్త=మనస్సనెడి,
సరో=సరస్సునకు, మరాళ=హంసమంటివాడా; నయచాణక్యా=నీతియందు
వాణ్యునిమంటివాడా, విరించ్యన్వయ=బ్రహ్మయొక్క, అన్వయ=
వింశమనెడి, క్షీరాంభోధి=పాలసంగ్రహముకు, సుధామయాఖ=చంద్రునిమంటి
వాడా, కవితాసిద్ధాంతసర్వజ్ఞ-కవితా=కవిత్వమందలి, సిద్ధాంత=నిశ్చయ
ములయొక్క, సర్వజ్ఞ=సమస్తము నెఱిగినవాడా! జంభా...భూధవ-జంభారా
తిద్విప=విరావతియొక్క, హస్తకాండ=హస్తపండుకుతో, నిభ=సహక
మగు, బాహు=చేతియందున్న, ఖడ్గధారా=కత్తియంచనెడి, పయోధారా=
నీటిదారచేత, శాంత=చల్లార్పబడిన, విరోధిభూధవ=శత్రురాజులయొక్క,
మహోదగ్ర=తీర్థమగు, ప్రతాపానలా=ప్రతాపాన్ని కలవాడా. అల.
రూపకములు.

శ. అరి వీరబసవశంకర

శరణాగత రక్షణాను నీ సంధాన ధురం

ధర, సచివగంధ సింధుర

ధరణీధరణైకదక్షిణదక్షిణహస్తా.

145

టీ. అరివీరబసవశంకర-అరివీర = శత్రువీరులనెడియెద్దులకు, రుద్రునిమంటి
వాడా-వారి నాజ్ఞచొప్పున మెలపువాడాయనుట, శరణా...ధర-శరణాగత=
శరణుజొచ్చినవారియొక్క, రక్షణానుసంధాన=రక్షణనుగూర్చుటయొక్క,
ధురంధర = భారమునువహించినవాడా, అనగా శరణాగతుల రక్షించువా

దా అనుట, సచివగంధసింధుర-సచివ=మంత్రులలో, గంధసింధుర=శ్రేష్ఠుఁ
దా, ధరణీ...హస్తా-ధరణీ=భూమియొక్క, భరణ=మోయుటయందు, ఏక
=మఖ్యగా, దక్ష = సమర్థమైన, దక్షిణహస్తా = కుడిభుజము గలవాఁడా,
అనఁగా=భూభారమును భరించువాఁడనుట.

మాలిని. ధరణిభరదిధీర్వాధఃకృత స్తబ్ధరోమ

ద్విరదకమతరాజోరీర్విధదర్విక రేంద్రదా

హర చరణరిరంసావ్యంజితానందసాంద్రదా

పరిహృతమతితంద్రదాభాగ్యసంపన్న హేంద్రదా.

146

టీ. ధరణి...కరేంద్రదా-ధరణి = భూమండలముయొక్క, భర=బరువును,
దిధర్వా=ధరించునిచ్చచే, అధఃకృత=క్రిందుగాఁజేయఁబడిన, స్తబ్ధరోమ=అదివ
రాహమును, ద్విరద=దిగ్గజములును, కమతరాజ=కూర్చరాజును, ఉరీర్విధ=కుల
పర్వతములును, దర్వికరేంద్రదా=శేషుఁడును గలవాఁడా, హర...సాంద్రదా -
హరచరణ=శంకరుని పాదములందలి, రిరంసా=క్రిడింపనిచ్చచే, వ్యంజిత=ప్ర
కటితమైన, అనంద=సంతోషముచే, సాంద్రదా=దట్టమైనవాఁడా! పరిహృతమ
తితంద్రదా = తొలఁగించుకొనఁబడిన బుద్ధిహంద్యముగలవాఁడా, భాగ్యసంపన్న
హేంద్రదా=భాగ్యసమృద్ధిచే దేవేంద్రునిపంటివాఁడా!

తా. అదివరాహముకంటెను, దిగ్గజములకంటెను కూర్చరాజుకంటెను, గుల
పర్వతములకంటెను శేషునికంటెను మిక్కిలి నేర్వతో భూభారమును వహిం
చి యీశ్వరపాదధ్యానముచే నధికానందమందుచు, మతిహంద్యమును దొలం
గించుకొని, భాగ్యసంపదకు దేవేంద్రునితో సముఁడవయిన యోమామిడిసింగా!

గద్యము. ఇది శ్రీమత్కమలశాభపౌత్త్ర మారయామాత్య పు
త్త్ర, సకలవిద్యాసనాథ శ్రీనాథ ప్రణీతం బైనశృంగార.
నైషధ కావ్యంబునందు షష్టాశ్వాసము సమాప్తము.

శ్రీరస్తు.

శృంగారనైషధము

సప్తమాశ్వాసము.

రెడ్డి వేమవిశ్వ

త్వారమణ కృపావివిశేష సమధిగతైశ్వ

ర్యారూఢ విభవశృంగా,

మారారిపదాబ్జభృంగ, సమామిడిసింగా. 1

టీ. శ్రీ...శృంగా-శ్రీ=లక్ష్మీసంయుతుడయిన, రెడ్డి=రెడ్డివంశసంతుడయిన, వేమ విశ్వత్వారమణ=సమస్తభూమికినధిపతియగు వేమ భూపాలునియొక్క, కృపావిశేష=దయాతిశయమువలన, సమధిగత=పొందఁబడిన, విశ్వరూప=సంపదలచే, ఆరూఢ=స్థిరమైన, విభవశృంగా=వైభవము యొక బౌద్ధపుష్కలవాఁడా! మారారిపదాబ్జభృంగ=శంకరుని పాదపద్మములందుఁ దుమ్రెనైనవాఁడా; అనఁగాఁ బద్మమందు సక్తమయి తుమ్రెన తడియమగు మరందమును బానము చేసినట్లు లితఁ డీశ్వరపాదధ్యానమరందమున సక్తుడై యానంద సుఖమును గోరుచున్నాఁడని భావము. మామిడిసింగా=ఓమామిడి సింగనామాత్య!

తా. వేమభూపాలునిఁ గొలిచి తడియదయారసమువలన గొప్పసంపదలను బొంది శంకరుని పాదపద్మములను గొలుచుటం దధికాసక్తి గలయోమాడిసింగ నామాత్య!

వ. వినుము.

2

గీ. పయనమై స్వపురోహితప్రవరుడైన
గౌతముడు ప్రస్థానసంగతికి దగిన
మంగళాచారమువరింపరమహివరుండు

శిబిరమెత్త బడాళ్లకుఁ జెప్పఁబనిచె.

3

టీ. స్వపురోహిత ప్రవరుడు = తనపురోహితులలో శ్రేష్ఠుడు, ఐనగౌతముడు = అయినట్టి గౌతముడను బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుడు, ప్రస్థాన సంగతికి = ప్రయాణసమాచారమునకు, తగినమంగళాచారము = అర్హమంగళక్రియను, ఒనరింపఁ = చేయఁగా, మహివరుండు = నలుండు, పయనమై = ప్రయాణిస్తూండయి, శిబిరము = సైన్యమును, ఎత్తమ = బయలుదేరించుటను, పడవాళ్లకు = సేనాధిపతులనుగూర్చి, చెప్పఁ, పనిచె = చెప్ప నాజ్ఞాపించెను.

తా. నలుండు తనపురోహితుడగు గౌతముడు ప్రయాణమున కనుకూలమయిన మంగళాచారమును జేయఁగా బ్రహ్మశిష్ఠుండయి తనసైన్యములఁ గదలింప వలయునని సేనానాయకుల కాజ్ఞాపించెను.

ఉ. పుట్టిననాటఁ గోలె నొక గొడ్డ కొడుకతలంబుఁ బాయకు
న్నట్టియనుంగుఁ గూఁతువమయంతిఁ గడుంగడుదూరమన్బువో
నిట్టివిషాదమాత్మ నుదరయింపదుకూరిమియల్లు నంపుచో

నెట్టివిషాదమాత్మ నుదరయించెనొ మామకు నత్తగారికిన్. 4

టీ. మామకు = నలునకు మామయగు భీమరాజునకును, అత్తగారికి = భీమరాజభార్యకును, కూరిమియల్లు = ప్రేమాస్పదుడగు నల్లుని, అంపుచో = పంపించునప్పుడు, ఎట్టివిషాదము = ఎట్టిదుఃఖము, అత్త = మనంబున, ఉదయించెనో = కలిగెనో, ఇట్టివిషాదము = నలునిఁ బంపునపుడు గల్గినదుఃఖమువంటి దుఃఖము, పుట్టిననాటఁగోలెను = పుట్టినప్పటినుండియు, ఒకప్రాద్దు = ఒకదినమైనను, నిజాంకతలంబు = తనవొడను, పాయక = విడువక, ఉన్నట్టియనుంగుకూఁతున్ = ఉన్నటువంటియుద్ధుల కుమారికను, దమముతిరి, కడుకొకడు = మిక్కిలిగొ

ప్పుదగు, దూరము=దూరదేశము, అస్సుచోక్=పంపునప్పుడు, ఉదయింపదు = కలుగదు. వృద్ధరాజదంపతులకు ముద్దు ట్లొడగునలుని బంపునప్పుడు కలిగినంత విచారము చిన్నప్పటినుండియు దమయొద్దనే పెరిగిన ముద్దులకూతురగు దమయంతిని బంపునపుడయినను గలుగలేదని భావము. ఈచెప్పటచే నలుడు శార్యాది గుణములచే వారికి మిక్కిలి ప్రేమాస్పదుఁ డయినట్టితోచుచున్నది.

తా. ఆవృద్ధరాజ దంపతులకుఁ దమయల్లుని బంపునప్పుడు గల్గినంతటి దుఃఖము తమగర్భంబున జన్మించి చిన్నప్పటినుండియుఁ దమయొద్దనే పెరిగియున్నతమముద్దుకూతురగు దమయంతిని బంపునపుడైనను గలుగలేదు. అలవిభావన.

ఉ. అక్షయరాజ్యవైభవరమానుభవాభినవప్రభాసహ

ప్రసాక్షుడుగుండినాధిపతిరీయాత్మనుతారమణు నిన్వీనతతా

లక్షగుణీభవద్గుణకలలాపుని నైషధుని స్వరాట దే

శక్తితిమండలావధిగనన్మతి సంపె సుతద్వయంబుతోన్. 5

టీ. అక్షయ... సహప్రసాక్షుడు-అక్షయ=నాశనరహితమగు, రాజ్యవైభవరమా=రాజ్యలక్ష్మిని, అనుభవ=అనుభవించుటయందలి, అభినవ=క్రొత్తమైన, ప్రభా=కాంతులకు, సహప్రసాక్షుడు=దేవేంద్రునివంటివాడు, అనగా భీమరాజు సమస్తరాజ్యలక్ష్మి ననుభవించుటలో నింద్రుని వంటివాడని భావము. కుండినాధిపతి=భీమరాజు, ఆత్మనుతారమణు=తనకుమారికి భర్తయైనవాడును, వివీరతా... కలలాపుని-వివీరతా=వినయాతిరేకముచే, లక్షగుణీభవత్=లక్షముడుగు లధికమయిన, గుణకలాపుని=గుణసమూహముగల వానిని, అనగా నలుడు వినయసంపదచే లక్షరెట్లధికములగు గుణసమూహము కలవాడని భావము. నైషధుని=నలరాజును, సుతద్వయంబుతోన్=తనయిర్వురు కుమారులునగు దమ దమసులతో, పరాటదేశశక్తితి మండలావధిగన్=పరాటదేశపు సరిహద్దుమును, సమృతిన్=సంతసముతో, పంపెన్=సాగనంపెను.

తా. సమస్తమైనరాజ్యలక్ష్మి ననుభవించుటలో రెండవదేవేంద్రుడయి భీము

రాజు తన కుమారులతోఁ గూడుకొని వినయసంపదచే లక్షరేట్లధికమగుగుణస
మాహయుగల్గిన తనయల్లుని నలుని వరాటదేశపు హద్దువఱకును ముదంబున వెంబ
డించి నడిచెను. అ. రూపకము, కావ్యలింగము.

తే. ఆత్మమండలమవధిగాననుచరించి
యవనినాథుఁడు జామాతనీననిపి మరలె
నాప్రతీరంబు గంధవాహంబు ననిచి
మరిలి పోవు తటాకంబుతరంగవ్రాలె.

6

టీ. ఆత్మమండలమవధిగాననుచరించి = గాలిని, అనిచి = పంపి,
మరిలిపోవు తటాకంబుతరంగవోరె = తిరిగివచ్చుచున్న చెఱవులోని కెరటము
వలె, అవనినాథుఁడు = భీముఁడు, ఆత్మమండలమవధిగా = తనదేశపుహద్దువఱకు
ను, జామాత = అల్లుని, అనుచరించి = వెంబడించి, అనిపి = పంపివేసి, మరలె =
తనపురమునకుఁ దిరిగెను.

తా. తటాకములోని తరంగము వాయువును దీరముదనుకఁ బంపితిరిగివచ్చు
ను. అట్లేభీమరాజు తనయల్లుఁడగు నలుని తనదేశపు పొలిమేఱవఱకును వెంబ
డించి యచ్చటినుండియతని వీడొల్పి తనపురంబున కరుదెంచెను. అలం ఉపమ.

వ. అప్పుడు నిజవియోగజనితక్షేత్రంబునం గన్నులబాష్పాంబుక
ణంబు లురలఁ బ్రణామంబుచేసి తలవాంచి యున్నకూతుం
గొగిలించుకొని గద్గదస్వరంబునఁ దండ్రి యిట్లనియె. 7

టీ. అప్పుడు = దమయంతిని విడిచి భీమరాజువెనుకకు మరలునప్పుడు, నిజవి
యోగజనితక్షేత్రంబున = తనయెడఁబాటువలనఁ గల్గినదుఃఖంబుచే, కన్నుల =
నేత్రములందు, బాష్పాంబు కణంబులు = కన్నీటిబిందువులు, ఉరల = కాలు
చుండగా, ప్రణామంబు = నమస్కారమును, చేసి, తలవాంచి = కిరస్నునువంచి,
ఉన్నకూతుఁ, కొగిలించుకొని, గద్గదస్వరంబున = హీనస్వరముతో, తండ్రి
= భీమరాజు, ఇట్లు, అనియెన్.

మ. గురువన్నఁధనమన్నఁబుణ్యమనినఁగోత్రోదయంబన్నదే
 వరయన్నన్ననమన్నఁదుష్టియనినఁగోవాత్సల్యమన్నఁ నిజే
 శ్వరుఁడన్నం బరమోపకారమనినఁగోనర్వంబు నన్నం దలో
 దరి నీకు నిష్కథాధినాథుఁడె చుమీతథ్యంబుగాఁ జెప్పితిన్.

టీ. తలోదరి=కృశించిన యుదరముగల కుమారీ! గురువు, అన్నఁ=హి
 తోపదేష్టయనినను, ధనము, అన్నఁ, పుణ్యము అనిన, గోత్రోదయంబు=కులా
 భివృద్ధి అన్నఁ,దేవర, అన్నఁ=ప్రభువని పల్కినను, మనమన్నఁ=మనస్సుని
 చెప్పినను, దుష్టియనినఁ=సంతోషమనినను, వాత్సల్యము, అన్నఁ, నిజేశ్వరుఁ
 డు=ప్రాణనాథుఁడు, అన్నఁ, పరమోపకారమనినఁ,నర్వంబుఁ,అన్నఁ=
 సమస్తమన్నను, నిష్కథాధినాథుఁడెసుమీ=నలుఁడెసుమీ? తథ్యంబుగాఁ =
 నిక్కముగా, చెప్పితిన్.

తా. ఓకుమారీ! నీగురువు, ధనము,ధర్మము,కులాభివృద్ధి,ప్రభువు,మనస్సు,
 సంతోషము, వాత్సల్యము, ప్రాణనాథుఁడు, పరోపకారము పెక్కిలసమస్త
 మును,నలుఁడెకాని లోకంబునవేటొక్కఁడు లేడు. సత్యముగాఁ జెప్పితిని యో
 జించుకొనుము.

సీ. పాటించి కొలువుమున భవనద్వైవతముల

నవతులఁ గొనియాడునఖులఁ బోలె

నారాధనముసేయునమత్తమామల నెట్లుఁ

బరిజనంబులమీఁదఁగరుణ గలుగు

మలుగకు కోపించినపుడు నాధునితోడ

మదిలోన నుబ్బకునమన్ననలకుఁ

దోడికోడండ్రతోఁగఁగూడిమాడి చరింపు

దాసీజనముఁ బ్రోవునల్లకరణి

తే. బ్రాహ్మణులయందు గురులందునబంధులందు

భక్తివిశ్వాససాహార్ద్రపరతనైపు

భవ్యపతిదేవతాచారపరమపుణ్య

ధర్మమేచుటకుండుమీ తల్లికాన.

9

టీ. తల్లికాన = నాతల్లి, భవనదైవనతములకొ = ఇలువేల్పులను, పాటించి = ఆదరించి, కొలువులు = సేవింపుము, సవతులకొ = ససత్తులను, సఖులచోరకొ = చెలికత్తెలవలె, కొనిచూడము = నుతింపుము, ఎప్పుడొ, అత్తమామలకొ, ఆరాధనము, చేయుము = పూజనలుపుము, పరిశనంబులమీఁదకొ, కరుణలుగు = వయగలదానపుకమ్ము, కోపించినపుడు = భర్తకోపించినపుడు, నాధునితోకొ = భర్తతో, అలుగము, అనగా నొకవేళభర్తకోపించినను నీవతనికొపింపవలవని భావము. మన్ననలకుకొ = గౌరవములకు, మదిలోనకొ, ఉబ్బకు = గర్వింపకు, నేనందఱచేత గౌరవింపఁబడుమంటివని గర్వమొందవలవని భావము. తోడికోడండ్రతోకొ, కూడిమాడి = మిక్కిలి కలసిమెలసి, చరింపులు, దాశీజులకొ, తల్లికరణికొ, ప్రోవుము = రక్షింపుము, బ్రాహ్మణులయందుకొ, గురులందుకొ, బంధులందుకొ = మట్టములందును, భక్తి...పరతకొ - భక్తిపరతకొ = ఆమరాగాతికయనును, విశ్వాస = నమ్మకమును, సాహార్ద్రపరతకొ = స్నేహాతికయనును, నైపుయు = చాపును. అనగా బ్రాహ్మణులందు భక్తిని, గురువులందు నమ్మకమును, జాట్లందు స్నేహమును గల్గి పఠింపుమనిభావము. భవ్య...పుణ్య-భవ్య = పవిత్రలయిన, పతిదేవతా = పతివ్రతాస్త్రీలయొక్క, ఆచార = ప్రవర్తనలచేత, పరమపుణ్య = గొప్పసుకృతముయిన, ధర్మముకొ = వ్రతమును, ఏమటకొ ఉండుమీ ! అనగా పతివ్రతాధర్మమందు శ్రద్ధగల్గియుండుమని భావము.

తా. స్పష్టము.

వ. అని బుజ్జగించి బుద్ధిచెప్పి కూతువీడ్కొనియె, దమదమ
నులుం జెలియలి ననునయించి.

10

ఉ. సంకుమనంబుగ నుత్తయిఁజూడుఁబటరముగ వృరంబును

గుండుమపువ్వునుం బునుఁగొనఁజేగ నీరు ననేకభావముల్
కంకణకంఠకా కిటికీకాంచీమఘాభరణ ప్రబంబతోఁ
గొంకిక తోడఁబుట్టవులుకూరిమి చెల్లెలి కీర్తి నిద్దఱున్ .11

టీ. తోడఁబుట్టవులు, ఇద్దఱు = దమయంతికి సహోదరులగు దమదమను
లిర్వురును, కొంకక = సంచోచంపక, కంకణ... ప్రబంబతోఁ — కంకణ = ముత్య
ములు పగడములు మొదలగువానితోఁ గూర్చిన చేసరములు, కంఠికా = కంఠా
భరణములును, కిటికీ = బంగారుమురుగులును, కాంచీ = మొలత్రాడును, మఘా =
మొదలయిన, అభరణప్రబంబతోఁ = అలంకారములతోఁగూడ, సంకుమదం
బును = జవ్వాదిని, కస్తురియు, చాదుక్, పటీరము = చందనమును, కప్పురంబు
ను, కుంకుమపువ్వును, పునఁగు = మాండ్లాలమువలనఁ గల్గినపరిమళవస్తువును, గొ
జ్జెగనీరును = పన్నీరును, అనేకభారముల్ = పెక్కుభారపుల యెత్తుగల పదార్థ
మును, కూరిమిచెల్లెలి = మద్దుసోడకి, ఇచ్చిరి.

తా. దమదమను లిరువురును దమసోదరియగు దమయంతికి కంకణములు,
కంఠాభరణములు, మొలత్రాడు మొదలగు నలంకారములను, పునఁగు, జ
వ్వాది, చందనము, కస్తురి, కుంకుమపువ్వు మొదలగు పరిమళవస్తువులను
మిక్కుటముగా నొసంగిరి.

నీ. కదలికాచంపకశ్రీముకపాటలచూత

కంకేళివాటికానంకులంబు

లక్ష్మీణబహుళపుంశ్రీజేషురాజాన్నాది

భూరినన్యసమృద్ధిభూషణములు

కమలనీలాంబుజశీకల్పారకుముదాధ్య

శుంభ త్తటాకోపశోభితములు

వివిధాపణస్థలీరవిన్యస్తరత్నాది

బహుపదార్థవ్రాతశబంధురములు

తే గ్రామములు నూలు క్రథకై శికంబులోనఁ
బసపు కిచ్చిరి భీమభూపాలసుతులు
దండ్రయాజ్ఞ సహోదరధర్మమేష్ట
ననుగుసైదోడు దమయంతిననువు నపుడు.

12

టీ. భీమభూపాలసుతులు=భీమరాజు కుమారులయిన దమదమనులు, సహో
దరధర్మము=భ్రాతృధర్మము, ఒప్పకొ=ఒప్పునట్లుగా, తండ్రయాజ్ఞ=జనకుని
శాసనమువొప్పున, అనుగుసైదోడు=తమయందుసోదరిని, దమయంతిని, అనువు
నపుడు, క్రథకై శికంబులోనకొ=క్రథకై శికదేశములో, కదలికా...సంకులం
బు—కదలికా=అనటివృక్షములయొక్కయు, చంపక=సంపెంగలయొక్కయు,
క్రముక=పోకలయొక్కయు, పాటల=కలుగొట్టుచెల్లుయొక్కయు, కంకేళి=
అశోకములయొక్కయు, వాటికా = సంతృప్తచే, సంకులములు=నిండియున్న
వియు, అక్షీణ...భూషణములు—అక్షీణ=నాశముపొందని, బహుళ=అనేకము
లయిన, పుండ్రేక్షు=నామాలచెఱుగు, రాజాన్న=రాజాన్నమునెడి సస్యనికేషము,
ఆది=మొదలయిన, భూరి = విస్తారమైన, సస్య = పైరులయొక్క, సమృద్ధి=
సంపదలే, భూషణములు=అలంకారములుగాఁ గలవి. కమల...శోభితములు-
కమల=పద్మములు, నీలాంబుజ=రంగులువలు, కల్పార=సుగంధముగలకలువలు,
కుముద=తెల్లంగులు, వీనిచే, ఆధ్య=నింజినవై, శుంభల్=ప్రకాశించుచున్న,
తటాక=చెఱువులచే, ఉపశోభితములు=మిక్కిలిగాఁ బ్రకాశించువవియు, వివి
ధా...బంధురములు—వివిధ = అనేకములయిన, అపగ్రస్థి=అంగడిపీఠులందు,
వివృస్త=ఉంపఁబడిన, రత్న=రత్నములు, ఆది = మొదలయిన, బహుపదార్థ=
అనేకపదార్థములయొక్క, వ్రాత=సమాహములచే, బంధురములు=సుందరము
లయినవియు, అగు, గ్రామములు, నూలు=నూలుగ్రామములన, పసపుకు=పసపు
కుంకుమములకుఁగా, ఇచ్చిరి. ఇటఁ 'బసపుకు' అనుటకు మాఱుగాఁ 'బసపు'
కనుట చింత్యము.

తా. భీమరాజుకుమారులు దమదమనులును దమయందుసోదరియగు దమ

యంతి నత్తవారింటికిఁ బనుచున్నప్పుడు, తండ్రి యనుమతి నడసి, కదలికాదివనములచేఁ బరివృతములయి పుండ్రేత్తువు, రాజాన్నము మొదలగు సస్యసమృద్ధులచే నలంకృతములయి, పద్మమిల్లి వివిధములగు కలువలు మొదలగువానిచేఁ బ్రకాశించెడి లతాకములచే శోభించుచు, పలువిధములగు నంగడివీధులం దుంపఁబడిన రత్నాదిపదార్థములచే విరాజితములును నగు నూలుగ్రామములు చెల్లెలికిఁ బసపుకుండుమలకుఁగా నిచ్చిరి.

తే. ఉభయవంశలలామ యర్యుత్పలాక్షి

యత్తవారింటి కరిగెడునవనరమున

మాతృజనక సఖీజనభ్రాతృవిరహ

మధిపతిప్రేమ జలరాశీశకార్య మయ్యె.

13

టీ. ఉభయవంశలలామ = రెండువంశములకును నలంకారమునంటిదగు, అయ్యుత్పలాక్షి = అదమయంతి, అత్తవారింటికి, అరిగెడు నవనరమున = వెల్లడిసమయమందు, మాతృ...విరహము—మాతృ=తల్లియొక్కయు, జనక=తండ్రియొక్కయు, సఖీజన = చెలిమికత్తెయొక్కయు, భ్రాతృ=సోదరులయొక్కయు, విరహము=పడఁబాటు, అధిపతిప్రేమజలరాశికి = తనపతియైన నలరాజునం దున్నప్రేమమనెడి సముద్రమునకు, శకార్యమయ్యె = బడబాగ్ని వంటిదాయెను. బడబాగ్ని సముద్రము నెక్కించునట్లు స్వజనవిరహము భర్తృప్రేమమును హరించెనని భావము. మొదట భర్తృప్రేమ బలీయమయ్యెను. కాని తరువాత మాత్రాదులందలి ప్రేమమే యధికమాయెను. భర్తృగతి గలిసి యుండుటవలనఁ గలుగువానిందము మాని మాత్రాదుల వియోగమును దలంచి దుఃఖించెనని ఫలితార్థము.

తా. ఉభయవంశపవిత్రురాలయిన దమయంతి యత్తవారింటి కేగునపుడు. శిశృహతృ భ్రాతృదుల వియోగము పతిప్రేమను నశింపజేసి దుఃఖించు నట్లు చేసెను.

వ. ఇవ్విధంబున సంబంధిబంధుజనంబుల సముచితప్రకారంబుల వీడ్కోలిపి కతిపయప్రయాణంబుల.

14

టీ. స్వప్రము.

నీ. ప్రణిధిలోకానీతరపరితోషవార్తాభి
 నందితామాత్య బృందారకంబు
 రాజవీధి మహాప్రసాద శిఖరాగ్ర
 కీలితాలంకారరకేతనంబుఁ
 క్రథకైశికాధీశకన్యానలోకన
 వ్యగ్రపౌరవధూసమాకులంబుఁ
 కస్తూరికాలేపకర్పూరరంగ వ
 ల్లభిరామ మందిరప్రసాంగణంబు

తే. సారసారమసారాశ్చ శ్రుతీరణాంశు
 చూర కుంతల మాలికాశోభమాన
 గోపురశ్రీలలామంబుఁ శి గూర్తి పురము
 డాయనేతెంచె నిషధభూనాయకుండు.

15

టీ. నిషధభూనాయకుండు = నలరాజు, ప్రణిధి.. బృందారకంబు—ప్రణిధి
 లోక = దూతలసమాహమచేత, అనీత = కొనిరాఁబడిన, పరితోషవార్త = నల
 రాజు పచ్చుచున్నాఁడను సంతోషవార్తచే, అభినందిత = ఆనందితుఁడైన, అ
 మాత్యబృందారకంబు = మంత్రశ్రేష్ఠులుగలదియు, రా.. శేతనంబు—రాజవీధి =
 రాజవీధులందున్న, మహత్ = గొప్పవయిన, ప్రసాద = రాజమందిరములయొక్క,
 శిఖరాగ్ర = కొట్టకొనలందు, కీలిత = అమర్పఁబడిన, అలంకార = అలంకారార్థ
 మైన, కేతన = ధ్వజములుగలదియు, క్రథ...కులంబు—క్రథకైశికాధీశకన్యా =
 దమయంతిని, అనలోకన = చూచుటయందు, వ్యగ్ర = తత్తఱపడుచున్న, పౌర
 వధూ = పురస్త్రీలచే, సమాకులంబు = నిండియున్నదియు, అనఁగా దమయంతిని
 జూడ వేడుకతోఁ బురస్త్రీలందఱును సాధాగ్రముల జేరుచున్నారనిభావము.
 కస్తూరికా...ప్రసాంగణంబు-కస్తూరికాలేప = కస్తూరిపూఁతలచేతను, కర్పూరరం

గవల్లి = కర్పూరచూర్ణముతోఁ బెట్టిన మ్రుగ్గులచేతను, అభిరామ = మనోహరము
 లయిన, మందిర = ఇంద్రియముక్క, ప్రాంగణంబు = ముంగిలివాకిళ్లుగలదియు,
 సార...లలామంబు = సారసార = శ్రేష్ఠములయిన అంచులుగల, మసారాశ్చ = ఇం
 ద్రనీలమాణిక్యములయొక్క, తోరణ = మాలికలయొక్క, అంకు = కాంతుల నెడి,
 చూర్ణ కుంఠలమాలికా = ముంగురులపంక్తులచేత, శోభమాన = ప్రకాశించు
 చున్న, గోపురశ్రీ = గోపురపుశోభ, లలామంబు = తిలకముగా గలదియు, అనఁ
 గా పురలక్ష్మీకి పురద్వారము ముఖముగను, ఇంద్రనీలతోరణకాంతులు చూర్ణ
 కుంఠలములుగను నొప్పెననుట. కూర్మిపురము = ప్రేమాస్పదమగు తనపురమును,
 డాయ్, ఏతెంచెన్ = సమీపించెను.

తా. నలరాజు తా నరుదెంచుచున్నట్టు విని యధికానందము నొందుచున్న
 మంత్రిపుంగవులతోను, రాజవీధులం దున్న ప్రాసాదాగ్రములందుఁ గూర్చిన
 యలంకారపుఁ గేతనములతోను, దమయంతిఁ జూడ వేడుకపడుచున్న పుర
 స్త్రీలతోను, కస్తూరికాలేపములచేతను, గవ్వరపు మ్రుగ్గులచేతను బ్రకాశించు
 వాకిళ్లతోను, శ్రేష్ఠములయిన ఇంద్రనీలమాలికల కాంతులనెడి ముంగురులు
 గలిగి గోపురశోభయను తిలకముతోఁ గూడియున్న తనపురంబును జేరెను.
 అలం. రూపకము.

తే. కదియ నేతెంచి నైషధశ్చైవగుండు

దివుటఁ బురలక్ష్మీవై నాల్గుదృష్టిఁ దివిచె

నాత్మయొక్కించుకయుఁ బరాశయ్యేనేని

ప్రాణవల్లభ దన్నేమియనునొ యచుచు.

16

టీ. నైషధశ్చైవగుండు = నలరాజు, కదియన్ = పురమును సమీపించునట్లు,
 ఏతెంచి, ఆత్మ = తనమనస్సు, ఒక్కించుకయున్ = కొంచెమైనను, పరాశు = మఱచి
 యుండుట, ఆయ్యేనేని = అయినచో, అనఁగా నొకనిమిషమైన దన్ను మఱచి
 యుండినచో, ప్రాణవల్లభ = దమయంతి, తన్నున్ = ఆనఱని, ఏమి, అచునొ,
 అనుచున్ = ఏమని నిందించుకొనునో యనుకొని, “ఇదివఱకుఁ దన్నే తదేకదృ
 ష్టితోఁ జూచి ప్రేమించుచున్న నీవు నీపురమును జూచినతోడనే ప్రేమింపకు

న్నావు. ఇదియా నీయనురాగము" అని దమయంతి తన్నుఁగూర్చి యేమిథలం
చునోయని, తివుటఁ = ప్రయత్నము చే, పురలక్షిపైఁ = నగరశోభపై, వ్రాలు
దృష్టిఁ = పడుచున్న చూపును, తివిచెఁ = మగిడించెను. పురశోభను జూచుటకు
నేత్రము బుద్ధివ్హారుచునున్నను, వానిమరల్చి దమయంతిపై నే చేర్చెననిభాస
ము. నలుఁడుపురశోభను జూడక సంతతమును దమయంతి నే చూచుచు నామె
యనురాగంబునకు బాత్రుఁ డగుచున్నాడని ఫలితార్థము.

చ. ఎదురుగ నేఁగుదెంచిరి మహీపతికిం బురివారు సర్వసం

పదలు ప్రమోదవై భివ సశమగ్రతయు న్నెరయుంగ మిండ
తుమైనకదువుల్ దోదయము మీక్కిలి వేడుకయున్ నంబులం
బొదలగఁగొత్తయామనికిఁ బోచ్చెములేకెరు రేఁగుచాడ్పునన్.

టీ. పురివారు = పురప్రజలు, సర్వసంపదలు = సమస్తసమృద్ధులును, ప్రమోద
వై భివసమగ్రతయుఁ = సంతోషసంపదయొక్క నిండుతనమును, నెరయుం
గఁ = ఒప్పునట్లుగా, మిండతుమైన కదువుల్, మగతుమైన గుంపులు, మదో
దయము = మదాభివృద్ధియును, మీక్కిలి వేడుకయును = అధికమయిన కుతుక
మును, మనంబులఁ = మనస్సులలో, పావలగఁ = వర్ధిల్లుచుండగా, క్రొత్త
యామనికిఁ = నూతనముగావచ్చు పసంతయుతువునకు, పొచ్చెము = తక్కువ,
లేక, ఎదురేఁగుచాడ్పునఁ = అభియుఖము లయిపోయిన చందమున, మహీప
తికిఁ = నలరాజునకు, ఎదురుగఁ = అభియుఖముగ, వేఁగుదెంచిరి.

తా. మగతుమైన మదోదయములు, వేడుకయుఁ జిత్తంబుల వర్ధిల్లుచుం
డఁగా నధికానందముతో విసంతయుతువు నెదుర్కొనుచున్నట్లు పురజనులు
సమస్తవస్తు సమృద్ధులతోను, నధికమగు సంతోషసమృద్ధితోను నలరాజు
నెదుర్కొనిరి. అలం. ఉపమ.

వ. ఇట్లు మంత్రిపురోహితామాత్య దండనాథప్రధానంబుగాఁ
బౌరజన సమూహంబు దన్నెదుర్కొన సముచిత వ్రకా
రంబున.

శా. ఏమేగ్రోత్తయపూర్వవార్త వినుచేమేజెప్పుచుండనా
 థామాత్యాదులు పాదచారమున సేవాసక్తిమై గొల్చిరా
 భూమిశాగ్రణిసాచ్చె బట్టణముసంపూర్ణానురాగంబుతో
 భామానేత్రచకోర చుంబితముఖప్రలేయరుగ్బింబుడై.

టీ. భూమిశాగ్రణి=నలుడు, ఏమేని=ఏదయినను, క్రొత్తయపూర్వవార్త=
 క్రొత్తసమాచారమును, వినుచు= ఆలించుచు, మంత్రిజనులుచెప్ప క్రొత్త
 వార్తలనువినుచు, ఏమే=ఏదియైనను, చెప్పుచు=ప్రత్యుత్తరమిచ్చుచు, దం.
 డనాథామాత్యాదులు = సేనాధిపతులు మంత్రులు మొదలగువారు, పాదచా
 రమున=కాలినడకను, సేవాసక్తిమై=సేవించుటయందలి యాదరముచే,
 గొల్చి, రా=వచ్చుచుండగా, భామా...బింబుడై—భామా = పురస్త్రీల
 యొక్క, నేత్రచకోర = నేత్రములనెడి చకోరపక్షులచే, చుంబిత=ముద్దుపెట్టు
 కొనబడుచున్న, అనగా భాసము చేయబడుచున్నయనుట, ముఖప్రలేయ
 రుగ్బింబుడై=ముఖచంద్రుడు కలవాడై, సంపూర్ణానురాగంబుతో= పూ
 ర్ణమగు ననురాగముతో, పట్టణము, చొచ్చె=ప్రవేశించెను.

తా. నలరాజు మంత్రిపుంగవాదులవలన సేమయిన క్రొత్తవార్త విని దాని
 శేమయిన ప్రత్యుత్తరమిచ్చుచు దండనాథాదులు కొల్చుచుం గాలినడకను
 వచ్చుచుండగా బురస్త్రీలధికానురాగముతో దన్ను జూచుచుండగా సం
 పూర్ణప్రేమముతో బురి ప్రవేశించెను. అలం. రూపకము.

క. సకలధరాధీశ్వరుపై

బ్రకటముగా జల్లెరవుడు సౌపురంధ్రుల్

సుకుమార బాహువల్లి

ముకుళకులసకుల్యలాజముక్తాఫలముల్.

20

టీ. సౌపురంధ్రుల్ = పురస్త్రీలు, సుకుమార.. ఫలముల్—సుకుమార =
 శోమలములయిన, బాహు=భుజముల నెడి, వల్లి=లతలయొక్క, ముకుళకుల =
 మొగ్గలకమాహమతో, సకుల్య=కుల్యములయిన, లాజ=జేలాలను, ముక్తా

ఫలములను = మత్స్యములనును, ప్రకటముగా = స్పష్టముగా, సకలధరా
ధీశ్వరుడై = నలరాజువైని, చల్లిరి = వ్హంచీరి. పురస్త్రీలు తమచేతులతో లాజ
లను, మత్స్యములను గుప్పలించి పట్టకొనగా నప్పుడు వారిబాహువులు మొగ్గల
గుత్తులతోఁగూడిన లతలను బోలుచుండెను.

తా. పురస్త్రీలు తమచేతులతోఁ జేలాలను మత్స్యములను గ్రహించి పుర
ప్రవేశము చేయుచున్న నలునిపైఁ జల్లిరి. అలం. రూపకము. ఉపమయు.

మ. దమయంతీవదనావలోకన సముత్కంఠావలద్భామినీ
సముదాయాననచంద్రబింబ పరిమళాన్నిధ్యయోగంబునన్
సముపేతార్థములయ్యెసాధమణిభాస్వచ్చంద్రశాలావితా
సములురీప్వతినందనుండు పురఘంటావీధినేతెంచుచోన్. 21.

టీ. ఉరీప్వతినందనుండు = నలరాజు, పురఘంటావీధి = పట్టణమందలి రాజ
వీధిఁబడి, ఏతెంచుచోన్ = వచ్చునప్పుడు, సాధ...వితానములు—సాధ = మే
డలందలి, మణి = రత్నములచే, భాస్వత్ = ప్రకాశించుచున్న, చంద్రశాలా =
శిరోభాగములయొక్క, వితానములు = సమాహములు, దమయంతీ...యోగం
బునన్—దమయంతీ = దమయంతియొక్క, వదన = ముఖమును, అవలోకన =
చూచుటయందలి, సముత్కంఠా = వేడుకతో, వలత్ = సంయుక్తులైన, భా
మినీసముదాయ = స్త్రీ సమాహములయొక్క, ఆననచంద్రబింబ = ముఖములనెడి
చంద్రబింబములయొక్క, పరిమల్ = సంఘముయొక్క, సాన్నిధ్యయోగంబు
నన్ = సామీప్యసంబంధమువలన, సముపేతార్థములు = సార్థములగు నామ
ములుగలవి, అయ్యెన్, నలుండు దమయంతిలోఁ బురప్రవేశము చేయుచున్న
ప్పుడు దమయంతిని వీక్షించుటకై యప్పురస్త్రీలు వైమేడలకెక్కి చూచుచుం
డిరి. మేడలయొక్క శిరోగృహములను, జంద్రశాలలనెడి నామముగలదు. చం
ద్రయుక్తములగు శాలలుగాన చంద్రశాలలనియర్థము. స్త్రీలవదనచంద్రబింబ
ములం దున్నవితాన చంద్రశాలలనెడి నామము సార్థక మయ్యెనని భావము.
స్త్రీలు మేడలపైఁకెక్కి యత్యుత్కంఠతోఁ జూచుచున్నారని ఫలితార్థము.

తా. నలరాజు దమయంతిలోఁ బురిని బ్రవేశించునప్పు డాపురమందలి చంద్రశాలలు దమయంతిం జూడఁ గుతూహలముతో చంద్రశాలనధివసించిన స్త్రీలవదన చంద్రబింబముల సంబంధము గలవగుటచే సార్థకముయ్యె. అలం. నిరుక్తి. రూపకము.

తే. ధరణినాథాననేందు సుధారసంబు

సాధజాలమృణాలికాజాలకముల

మత్పలాక్షీకటాక్ష నీలోత్పలములు

ప్రేమమున దప్పివ్రావంగఁబీర్చికొనియె.

22

టీ. ఉత్పలాక్షి ..త్పలములు-ఉత్పలాక్షి = స్త్రీలయొక్క, కటాక్షనీలోత్పలములు = కడకంబి చూపులనెడి నల్లఁగలువలు, సాధ...జాలకములఁ— సాధ=మేడలందున్న, జాల=కిటికీలనెడి, మృణాలికా=తవ్వితుండయొక్క, జాలకములఁ=రంధ్రములచేత, ధరణి...రసంబు—ధరణినాథ = నలునియొక్క, ఆన సేమ=ముఖచంద్రుని సంబంధమును, సుధారసంబు = అమృతరసమును, ప్రేమమునఁ=అధికావరముతో, దప్పి, పోంగఁ=దాహమునశించు నట్లుగా-త్పస్తీదీక్షుపట్లుగా ననిభావము. పీర్చికొనియెఁ = త్రావెను. కలువలు నీటి యుపరిభాగమున పర్తిల్లుచున్నను, సరంద్రములయిన నాళములమాలమున జలమును పలయునంత పీర్చికొని తమమృత్వమును దొలగించుకొనును. మళియు బాగులు వప్పిగొన్నప్పుడు దూరమందున్న జలమును గమలనాళమును నోటనుంచుకొని దాని రెండవకొననీటనుంచి జలము పావముచేయుదురు. అట్లే యాపురస్త్రీల సేత్రమున నలుఁజూచి చాలకామగుటచే వద్దగృహమందధికమతూహలులయి దూరమందున్న నలుని ముఖసౌందర్యామృతమును గననికాకాంతిరూపముగ నాళములచే దనివిదీక్షఁ గ్రోలుచున్నవని భావము. ఇట్లు స్త్రీలు కేలయు కాతుకముతో నే చూచుచున్నారు. కాన నారి చూపులు తిన్నఁగా బ్రసరించిన నాళములనుట యుక్తము. స్త్రీలు నలుని సావరముగాఁ జూచుచున్నారని ఫలితార్థము. అలం. రూపకము.

వ. అప్పుడు.

సీ. నిరుపమాన స్వయంశర మహోత్సవమును
 మధుపర్కసత్కారశంఖశంఖు
 గమనీయతరకరగ్రహణహోమంబును
 విహరణాగారప్రవేశవిధియు
 నుభయబంధుభుజిక్రియోపచారంబును
 బ్రాహ్మణికస్వస్తిభాషణంబు
 హరిణార్థసంభారశహరికాకృతియును
 నగరసంవేశనానందకళయు

తే. ననెడువృత్తాంతముల నొప్పశాధిపచరిత
 మాదిమధ్యావసానంబు శీలవధరించి
 యమరముఖులు గురియించిరలరువాన
 యిన్నిదినములు దారున్కియెఱుకపడగ.

24

టీ. నిరుపమానస్వయంశరమహోత్సవమును = సాటిలేని దమయంతి నలునివరించుట యనెడి గొప్పయుత్సవమును, మధుపర్కసత్కారమంగళంబు = భీమరాజిచ్చిన వివాహసమయమందలి దధిమధుఘృతరూపమగు మధుపర్కసత్కారమనెడి మంగళకృత్యమును, కమనీయతరకరగ్రహణహోమంబును = మిక్కిలి మనోహరమైన వివాహకాలమునఁ జేయఁదగిన హోమమును, విహరణాగారప్రవేశవిధియు = నలదమయంతులు కౌతుకమందిరంబును బ్రవేశించుట యనెడి కృత్యమును. అనఁగా వివాహకాలము మూడురాత్రులును సంభోగాదుల విడిచి యొక్కచో దంపతు లిరువురు శయనింపవలయును. అందుచే నలదమయంతు లావిధిప్రకారము విహరమందిరమున బ్రహ్మచర్యవ్రతనిష్ఠులై శయనించిరి. విహరణాగార అనుపదముచే నీయర్థము తెల్లమయ్యె. ఉభయబంధుభుజిక్రియోపచారంబును = పెండ్లికరుదెంచినయిరువంకలచుట్టములు సంతుష్టిపూ.

ర్వకముగా భోజనంబులు సల్పుటయును, ప్రాసానిక స్వస్తిభాషణంబు=నిషధ
దేశమునకు దమయంతితో వెడలునప్పుడు తత్కాలమునకుఁ దగునట్లుగాఁ బురో
హితులు పత్నిన స్వస్తివాచకములును, హరజార్థ...కృతియును, హరజార్థ=
దమయంతి కరణమిచ్చుటకయి, సంభార=వివిధవస్తువులయొక్క, హరికాకృ
తియును=దెచ్చుటయు, నగరసంవేశనానందకళయు = నలరాజుతనపురమును
బ్రవేశించుటయందలి యానందాతిశయము, అనెడి వృత్తాంతములకే=ఈ మొద
లగు కథలచే, ఒప్పెడునధిపుచరిత్రము=ఒప్పుచున్న నలరాజుచరిత్రమును, అది
మధ్యావసానంబులు=మొదటను, మధ్యమును, సంతమునను, అవధరించి=పరికించి,
అమరముఖ్యులు = దేవతాశ్రేష్ఠులయిన యింద్రాదులు, ఇన్నిదినములు, తారు,
ఉన్ని=భూమికిఁ బై గానుండుట, ఎఱుకపడఁగఁ=నలాదులకుఁ దెలియునట్లు
గా ననిభాషము. అలరువాన=పుష్పవర్షమును, కురియించిరి.

తా. స్వయంవరమహోత్సవము, మధుపర్కగ్రహణము, వివాహహోమము,
శాతుకాగారప్రవేశము పెండ్లివారి భోజనములు నిషధదేశమునకు బయలువెడలు
నప్పుడు బ్రాహ్మణులు స్వస్తిచెప్పటయు నరణమిచ్చుటకు వస్తుజాతమును గొని
వచ్చుటయు నిషధరాజధానిఁ బ్రవేశించుట మొనలగు వృత్తాంతములుగల నలచరి
త్రము పరికించి యాచర్యులను జూచుచు నచ్చట నేయున్న ట్లందఱును దెలియు
నట్లు దేవేంద్రాదులు పుష్పవర్షము కురియించిరి.

తే. వికచపౌరాంగనాపాంగ శీవీక్షణములు

హర్షితామరకృతపుష్ప శీవర్షములును

గురియ, నృపవీధి నరిగి భూ శీవరుఁడు సొచ్చె

నీరజాక్షీసమేతుఁడై శీనిజగృహంబు.

25

టీ. భూవరుఁడు=నలుఁడు, నీరజాక్షీసమేతుఁడై=దమయంతి సంయుతుఁ
డై, వికచ...వీక్షణములు—వికచ = సంతసముచేటికసించిన, పౌరాంగనా=
పురస్త్రీలయొక్క, అపాంగవీక్షణములు=కడకంటిచూపుటను హర్షిత...వర్ష
ములును—హర్షిత=నలనిచరిత్రమునకు సంతసించిన, అమర=దేవతలచే, కృత=

వర్షింపఁబడిన, పుష్పవర్షములును=పూలవానలును, కురియఁ = తనపైపట్టుముగాఁ
బడుచుండఁగా, నృపవీధిఁ = రాజమార్గమునంబడి, అగి, నిజగృహంబుఁ,
చొచ్చెఁ.

తా. నలరాజు గమయంతీ సమేతుడయి పురజనులు తన్నుఁ గుతూహల
ముతోఁ జూచుచుండ దేవతలు సంతసముతోఁ బుష్పవర్షములు గురియింపఁగా
రాజవీధిని బడి పోయి నిజమందిరము ప్రవేశించెను. అల. తుల్యయోగిత.

వ. అట విబుధులు వృథాప్రయోజనంబైన వసుధాధావనప్రయా
నభేదం బనుభవించి పయోధిపాధస్తరంగంబులుం బోలె
వచ్చి నత్రోవయ పట్టి మరలిరప్పడు. 26

టీ. అట విబుధులు=ఇంద్రాదిసురలు, వృథాప్రయోజనంబు=నిష్ఫలము, విన
...భేదంబు—విన = అయినట్టి, వసుధాధావన = భూమికి పరుగిడుటవలన
గల్గిన, ప్రయాసభేదంబు=బడలికవలనఁ గల్గినదైన్యమును, అనుభవించి, పయోధి
పాధస్తరంగంబులుంబోలెఁ = సముద్రతరంగములవలె, వచ్చినత్రోవయ, పట్టి
మరలిరి, అప్పడు.

తే. స్ఫటికభూమిద్రములమీదఁ బ్రతిఫలించు

నర్కబింబంబులునుబోలె నమరవగులు

కనకరథములమీద నాకాశవీధిఁ

జారునై సర్గిప్రభాసౌష్ఠవమున. 27

టీ. అమరవగులు=ఇంద్రాదిదేవతలు, స్ఫటికభూమిద్రములమీదఁ=పటిక
పురాలపర్వతములపై, ప్రతిఫలించు నర్కబింబంబులునుబోలెఁ=ప్రతిబింబించు
చున్న సూర్యమండలంబుల చందంబున, ఆకాశవీధిఁ=గగనమార్గమునందు,
కనకరథములమీదఁ=బంగారు రథములపై, చారు...సౌష్ఠమునఁ—చారు
ముందరమయిన, నై సర్గిక=స్వభావసిద్ధమయిన, ప్రభాసౌష్ఠవమునఁ = కాంతి
సౌందర్యముచే, మీఁది వచనముతో సంబంధము.

తా. ఇంద్రాది దేవతలు స్ఫటికపర్వతములపై ప్రతిఫలించుచున్న సూర్యుని బింబములవలె బంగారు రథములపై బ్రకాశించుచు, మనోహరమగు నైసర్గిక కాంతిసంపదతో. అలం. ఉపమ.

వ. చనునప్పుడు.

28

మ. మెఱుంగుండీగలచాయకేతనముగ్రోత్తుచారుపీతద్యుతిఁ
గొఱులంజక్రవిఘట్టనంబునఁబరిత్యుట్టంబులై మేఘముల్
పటియల్వాయఁగఁగింకిణుల్కొరయఁగాఁబాఱెన్నభోవీధి న
త్తటి జంభాంతకుతేరు మాతలిక శాస్త్రస్తాశ్వవేగంబునన్ .29

టీ. అత్తటి = ఆకాశమున నట్లగునప్పుడు, జంభాంతకుతేరు = ఇంద్రుని రథము. మాతలి... వేగంబున = మాతలి = ఇంద్రసారథియొక్క, కశా = కొరడా లకు, త్రస్త = భయమందిన, అశ్వ = గుఱ్ఱములయొక్క, వేగంబున = జవముచే, మెఱుంగుండీగలచాయ = మెఱుపుతీ వెలకాంతిచేత, కేతనము = ధ్వజము, గ్రోత్తుచారు = త్రొత్తకాంతులచే నొప్పు, పీతద్యుతి = పచ్చనివర్ణముతో, కొఱుల = ప్రకాశింపఁగా, చక్రవిఘట్టనంబున = చక్రసంఘర్షణముచేత, మేఘముల్, పరిత్యుట్టంబులై = నలగినవై, పటియల్ పాయఁగ = మ్రుక్కలై చెదఁపోవుచుండఁగా, కింకిణుల్ = చిఱుగంటలు, మొరయఁగా = ధ్వనిచేయుచుండఁగా, నభోవీధి = ఆకాశమార్గమున, పాఱె = పర్వతైసు.

తా. మాతలికాఘాతమునకు భయమందిన యశ్వములు త్వరగాలాగుచుంటచే నింద్రుని రథము గగనవీధియందు బర్వతైసు. అప్పుడు దానియందున్న కేతనము మెఱుపుదీగల పచ్చనికాంతులతోగూడి మెఱుపుదీవెలఁ బ్రకాశించుచుండ చక్రసంఘర్షణములచే మేఘములు చూర్ణమై ఖండఖండములుగాఁ జెదరి పోవుచుండెను. చిఱుగంటలు ధ్వనిచేయుచుండెను.

తే. మాటిమాటికి నాకాశమండలమున

నవల నివలఁ బయోవాహన నివహమునకు

నమరనాథరథాలంబి శ్చ యైనధనువు

భాసురస్ఫూర్తి విభ్రమా శ్చ భరణమయ్యే.

30

టీ. ఆకాశమండలమునక, పయోవాహనివహమునకున్ = మేఘముల సమూహమునకు, అలంక, ఇవలంక = రెండు ప్రక్కలందును, మాటిమాటికిన్ = తఱచుగా, ఆమరనాథరథాలంబి-అమరనాథుడు = దేవేంద్రునియొక్క, రథ = రథమును, ఆలంబి = ఆశ్రయించియున్నది, యైనధనువు = అయినట్టి చాపము, భాసురస్ఫూర్తి = ప్రకాశించెడి ప్రతిబింబము, విభ్రమాభరణము = విలాసార్థమయిన యలంకారము, అయ్యే, అనగా నింద్రురథము గగనమండలముపైబోవు నప్పుడాయరసమున బద్ధమైన యింద్రచాపము మేఘసమూహముల కిరుచిక్కియలందును చఱచుచుగా నలంకారమై ప్రకాశించుచుండెనని భావము. మేఘముల కింద్రచాపమే యుత్కృష్టమగు నాభరణము కదా!

తా. స్పష్టము.

క. ధళధళమని జలములలో

బలరిపు వజ్రాయుధంబు శ్చ ప్రతిబింబింపన్

కెలకుల దండడిఁ దిరిగెడి

జలధరముల కపుడు కులిశ శ్చ సంగతి గలిగెన్.

31

టీ. జలములలోన్ = మేఘములందున్న నీటిలో, బలరిపు వజ్రాయుధంబు = దేవేంద్రుని వజ్రాయుధము, ధళధళమని, ప్రతిబింబింపన్ = ప్రతిఫలింపఁగా, కెలకులన్ = పార్శ్వములందు, దండడిన్ = తఱచుగా, తిరిగెడిజలధరములకున్ = తిరుగుచున్న మేఘములకు, అప్పుడు = అసమయమునండియు, కులిశ సంగతి = వజ్రాయుధసంబంధము, కలిగెన్ = అది మొదలుకొనియే మేఘములు వజ్రాయుధముగలవయిన వెగుచున్నవని భావము.

తా. ఇంద్రుడట్లు పోవుచుండఁగా నతనిచేతనున్న వజ్రముమేఘముల జలములోఁ బ్రకాశింపఁగా నప్పటినుండియు నవి సవజ్రములగుచున్నవి. అలంకృత్యేక్ష.

తే. వర్ణితం బైనసావర్ణి వంశమునకుఁ
బట్టుగొడుగై నయంభోజ శబాంధవునకుఁ
గూడ నేతెంచుగారావుఁగొడుకుచేతి
దండ మవ్వేళ నాలంబ శ దండమయ్యె.

32

టీ. వర్ణితంబు = నుతింపఁబడినది, వినసావర్ణి వంశమునకుఁ = అయినట్టి సావర్ణి యనుమనువువంశమునకు, పట్టుగొడుగు = దానివలె రక్షకుఁడయినవాఁడు, వినయంభోజ శబాంధవునకుఁ = అయినట్టి సూర్యునకు, అనఁగా సావర్ణి వంశమునకు మూలకర్తయని భావము. ఉదయాస్తమయములందు సమానవర్ణముగలవాఁడు కాన సూర్యుఁడు సవర్ణుఁడనఁబడును, సవర్ణునకు మారుఁడు సావర్ణి యనఁబడును, వానివంశమునకు సూర్యుఁడు మూలపురుషుఁడై వర్తించుచున్నాఁడని యర్థము. మఱియు సావర్ణి వంశమునకుఁ గులక్రమాగతమయి రాజచిహ్నమైన ఛత్రమగుచున్నాఁడని రెండవయర్థము. కావున, కూడఁ = దాపుగా, ఏతెంచుగారావుకొడుకుచేతి దండము = పచ్చుచున్న హద్దకొడుకయిన యమునిచేతిలోనున్న దండము, అవ్వేళఁ = అయిన డి. 3. 8. 3. మార్గమునఁబడి పోవుచున్నప్పుడు, ఆలంబదండము = చేతనూనెడి కామ, అయ్యె, సావర్ణి వంశ్యులకు ఛత్రమయిన సూర్యునికియును చేతనున్న దండము కామ యయినట్లు ప్రకాశించెనని భావము. ఆయిందాదులు మేఘమండలము దాటి సూర్యమండలము సమీపించిరిని ఫలితార్థము.

తా. ప్రశస్తమయిన సావర్ణి వంశమునఁబుట్టినవారికిఁ గులక్రమాగతమై సూర్యమండల రూపమునఁ బొల్చుఛత్రమునకు యమదండ మాలంబదండము వలెనొప్పెను. ఆలం. రూపకము.

ఆ. అధిక దూరమగుట శ నాకాశలక్ష్మికిఁ
గర్జపాశమగుచు శ గరము వ్రేలిచె
దివ్యభవ్యకాంతి శ దేవీవ్యమానమై
పాశపాణిపాణి శ పాశవల్లి.

33

టీ. పాశ...వల్లి — పాశపాణి = పరుణునియొక్క, పాణి = చేతియంద

పాశపల్లి = లతపంటిపాశము, దివ్య... మానమై—దివ్య = దేవతాసంబంధియగు, భవ్య
= ఉత్తమమైన, కాంతి = శోభచే, దేదీప్యమానము, ఐ = ప్రకాశించుచున్నదై,
అధికదూరము = మిక్కిలిదూరమయినందున, అకాశలక్ష్మికి = దినమనెడిలక్ష్మికి, కర్ణ
పాశము = చెవి, అగుచున్ = ఒప్పుచు, కరము = మిక్కిలి, పాలిచెన్ = ఒప్పె
ను, పరుణపాశము దివ్యమనెడి లక్ష్మికి గర్ణమువలె వెలయుచున్న దశభావము.

తా. స్పష్టము. అలం. రూపకము.

తే. పరివహస్కంధమారుతా శ్చ స్ఫాలనమున
వీతిహాశ్చ తుండు నర్తించు విధము చూచి
భీమనందన నీతఁడు శ్చ పెండ్లియాడఁ
బోలునని యభ్రచరకోటి శ్చ బుద్ధిఁ దలఁచె.

34

టీ. అభ్రచరకోటి = దేవతాగణము, పరి... స్ఫాలనమున్ — పరిహా
మనెడి, స్కంధ = వాయుస్కంధపు, మారుత = గాలియొక్క, అస్ఫాలనము
న్ = తాకుటచే, వీతిహాశ్చ తుండు = అగ్ని, నర్తించువిధము = ఆడెడిరీతిని,
చూచి, సప్తమారుతములు గగనమునవ్యాపించి సూర్యచంద్రుల కాధారభూ
తమగుచున్నదని పురాణప్రసిద్ధము. ఇంద్రునిదేవతలు సూర్యునిదమండములను దా
టి వాయువునేడవకత్యక్త బ్రహ్మచరీనతోడనే యగ్ని విక్కిల్ ప్రజ్వలంపసా
గెను. అదిచూచి, భీమనందన = దమయంతిని, ఈతఁడు = ఈయగ్ని, పెండ్లియా
డఁ, పోలు = పరించెనుగాఁబోలు, అని, బుద్ధి, తలంచెను వాయువు తాకు
వలన నగ్ని, శ్వాలలచే నాడఁగాజూచి దమయంతి యితనివరించెగాఁబోలు లేని
చో నింతసంతోషముతో నర్తించునా అని దేవతలు బ్రహ్మసిరి ఇంద్రులు
సప్తమారుతములను గడచిరని ఫలితార్థము.

తా. ఊరేణీవల్లభముద్దుఁగన్నెనునుఁబ శ్చ ల్యుల్ గోలుకోలేమి ని
ర్వాణానందము లైన కీనులకుఁ దీత్రత్వాయంబు గంధర్వరా
ష్ట్రీణానాదమొకింత సమ్మదము గా శ్చ వింపంగ నింద్రుని
ఉత్సాహాధీశ చతుష్టయం బరిగె శ్చ దారావీధి దూరంబునన్.

టీ. ఇంద్రాదిగీర్వాణాధీశచతుష్టయంబు=ఇంద్రుడు, ఋషులయిన దిక్పాలురు నలువురు, క్రోణీశ్చలభుముద్దుకన్నె=దమయంతియొక్క, సునుపల్కుల్=మృదువచనములు, క్రోణికోలేమిక్=వినలేకపోవుటచే, నిర్వాణానందములు=నిప్పుత్తి చెందినగూఢానందముకలవి. వినవీనులకుక్=అయినట్టిచెవులకు, తత్త్వాయంబు=దమయంతి పల్కులవంటిది, గంధర్వరాడ్వీణానాదము = గంధర్వశ్రేష్ఠులయొక్క, వీణాధ్వని, ఒకింతసప్తదము = కొంచెమానందమును, కావింపంగ్ = చేయఁగా, తారావీధిక్ = నక్షత్రమార్గమున, దూరంబున్ = దూరముగా, ఏగిరి, ఇంద్రాదులు సప్తమారుతములనుదాటి గంధర్వులుండెడి కక్ష్యనుజేతరని యర్థము. దమయంతి మృదు మధురవచనంబులు వినలేకపోవుటచే నానందరహితములయిన యింద్రాదుల వీనులకు గంధర్వులు చేయువీణానాదము కొంచె మానందమును గల్గించెనుట. గంధర్వుల వీణానాదమైనను దమయంతి పల్కులవలె బూర్ణానందము కలిగింపలేక పోయెనని చెప్పటచే నామెపల్కులు వీణాధ్వనిని మించుచున్నవని తెల్లమగుచున్నది.

తా. ఇంద్రాది దిక్పాలురాకాశమునబోయి పోయి సప్తమారుతములను గడచిపోవునపుడు దమయంతి పల్కులు వినలేకపోవుటచే నానందము లేని తమచెవులకు గంధర్వుల వీణానాదము దమయంతి పల్కులకుఁ గొంచెమిడువచ్చుచుఁ గొంచె మానందము కల్గింప వినుచుబోయిరి అలం. వ్యతిరేకము.

ఉ. చిత్తములోనఁ బాయకవశించిన భోజనృపాలకన్య న
త్యుత్తమరాజుగూర్చిసుగ్రీవూజుటఁబొందిరియెంతయేనియుం
జిత్తములోనఁ బాయకవశించిన నిర్మలత త్వవిద్యయ
త్యుత్తమశిష్యుగూర్చిసుగ్రీవూజుటఁబొందినయట్టిలాగునన్.

టీ. చిత్తములోన్=మనమునందు, పాయక = విడువక, వశించిననిర్మలత త్వవిద్య=నివసించియున్న స్వచ్ఛమైన యాధ్యాత్మికవిద్య, అనఁగా విద్యజ్ఞాన స్వరూపమయినది కావునను, జ్ఞానమాత్ర నిష్ఠమైయుండును గావునఁ దత్త్వవిద్య చిత్తమును బాంతుండుట యుచితమే, అత్యుత్తమశిష్యుక్ = మిక్కిలి

యోగ్యుడయిన శిష్యుని, కూర్చి=పొందించి, గురుడు, ఊటట= నెమ్మదిని, పొందినయట్టిలాగున=పొందినచందమున, సురలు = ఇంద్రాదిదేవతలు, చిత్తములోన= తమమనస్సులో, పాయక, పనించినభోజనపాలకస్థానం = నివసించియున్నదమయంతిని, దమయంతిసౌందర్యాది గుణములకు మోహితులయి సంతతమామనే చిత్తంబులలో నుంచుకొనిరి. కావునదమయంతి వారిని తమముఖాయకుడైననుటయుచితమే, అత్తత్తమరాజు = మిక్కిలి యోగ్యుడయిన నలుని, కూర్చి=జతకూర్చి, నిరయేనియ=మిక్కిలి, ఊటట=సంతసమును, పొందిరి. మొదట దమయంతిమోహితులయి స్వయంవరమునకేగినను, దమయంతికి నలునియం దనురాగమున్నట్లు తెలిసికొని నలునకిచ్చివేసి, తమవరింపలేదు గదాయని మచ్చరము సుంతేనియు లేనివారయి, యట్టియోగ్యులగు దమయంతి నలుని వశమయ్యెగదా యని విచారమునొంపక యింద్రాదులు మిక్కిలి సంతసించిరి. ఈచెప్పటచే నింద్రాదుల సద్గుణములు వెల్లడి యగుచున్నవి.

తా. తత్త్వవిదుడగు గురువు తన విషయము యోగ్యుడయిన శిష్యునకిచ్చి సంతసించినట్లు దేవేంద్రాదులు దమచిత్తమందున్న దమయంతిని నలునకిచ్చి వేసియానందించిరి. అలం ఉపమ.

సీ. పక్షులు చరియించు శ పక్షి నిల్లఱించి

ఘనములు దిరుగుమాశ్రయంబు గడచి

విద్యాధరశ్రేణి శ విహరించుపథ మెక్కి

కరువలి యేగెను శ కక్ష్యసాచ్చి

గ్రహరాజు పాతెడుశుభంబు పథము దాటి

చుక్కలు వ్రేడతెంచుశ చక్కి వెడలి

చదలేఱుప్రపహించు శ చాయ యుత్తరియించి

ధ్రువమండలంబు వెండ్రిద్రోవనడచి

తే. యూర్ధ్వలోకంబునకు బోవుచున్నవారు

భీమభూపాలసుతమీడిన ప్రేమభరము
వీసియును వీడ కాత్త భావించువారు
వాసవుం డాది యైన గీర్వాణవరులు.

37

టీ. వాసవుండు, = దేవేంద్రుండు, అదియైన, గీర్వాణవరులు = సురశ్రేష్ఠులు, పక్షులుచరియించుపదవికొ = పక్షులుతిరుగుచుండెడి మార్గమును, ఉల్లంఘించి = దాటి, ఘనములు, తిరుగుమార్గముకొ = మేఘమండలమును, కడచి, విద్యాధర శ్రేణి = విద్యాధరుల నెడి యొకతరగతి దేవతలు, విహరించుపథము = సంచరించెడి దారిని, ఎక్కి, కరువలి = గాలి, ఏగెడుకక్ష్య = సంచరించెడి స్థలమును, చొచ్చి, గ్రహరాజు = గ్రహముల కధిపతియైన సూర్యుండు, పాటెడుఘంటా పథము = వర్తించుచున్న రాజమార్గమును, దాటి, చుక్కలు = నక్షత్రములు, పొడతెంచుచక్కి, అవగా నక్షత్రమండలముననుట, వెడలి, చదలేలు = ఆ కాశగంగ, ప్రవహించుచాయ = పాటుచున్న ప్రదేశము, ఉత్తరించి = దాటి, ధ్రువమండలంబు, పెంద్రోన, కడచి = భీమభూపాలసుతమీడి ప్రేమ భరము = దమయంతి మీచనున్న ప్రేమాతిశయమును, వీడియు వీడక, ఆ త్తొ = చిత్తములందు, భావించువారు = తలంచుచున్నవారయి, ఊర్ధ్వలోకంబు నకుకొ = మీడిలోకమునకు, పోవుచున్నవారు. పోవుమండగా,

తా. స్పష్టము

మహాస్థగర. కని రంతంత న్నభోమాకీర్ణమున ఘనతమ

స్కాండ సందేహసంపా

దనలీలాజాగరూకా శతనువికటతెనూ

ధామధూమాయితంబుకొ

వనరాశ్యంత స్తరంగ శధ్వనిసమధికదు

ర్వారకోలాహలంబుకొ

జనసందోహంబు భూషాచ్ఛవిభగధగితా

శాకటాహోదరంబున్.

38

టీ. ఇంద్రాదిసురలు (అధ్యాహారము) అంతంతకొంతదూరములో, నభో
మార్గమునకొకాశమార్గమునందు, ఘన...ధూమాయితంబుకొ—ఘన=సాం
ద్రమయున, తమస్కాండ=చీకటిగుంపేమాయనెడి, సందేహ=సంశయమును,
సంపాపనలీలా=సంపాదించుటయనెడి విలాసమునందు, జాగరూక=అప్రమ
త్తమైయున్న, ఆతను=విస్తారమయిన, వికట=విరుద్ధమై, తనూధామ=శరీర
రకాంతులచే, ధూమాయితంబు=పొగవలె నాచరింపఁబడుచున్నదియు, అనఁ
గాముందుపచ్చుచున్న జనసమూహము దేహకాంతి చీకటులేమాయని భ్రాం
తిని బుట్టించుచు పొగగుంపులవలెగానవచ్చుచుండె నని భావము. వన...
కోలాహలంబుకొ—వనరాశి = సముద్రముయొక్క, అంతస్తరంగ = లోని
అలల, ధ్వని=చప్పుడుకంటె, సమధిక=అధికమైన, దుర్వార=వారింపఁదరము
కాని, కోలాహలంబుకొ=కలకలధ్వనులు చేయుచున్నదియు, అనఁగా సము
ద్రమధ్వనువలె దుర్వారధ్వనులు చేయుచున్నదని భావము. భూషా...దరం
బుకొ=భూషాచ్ఛవి = అలంకారకాంతులచే, ధగధగిత = ధగధగలాడింపఁ
బడిన, ఆశాపటాహ=నిష్కండ్లముయొక్క, ఉపరంబుకొ=మధ్యభాగముగల
దియు, అగు, జనసంహారంబు=జనసమూహమును, కనిరి=చూచిరి.

తా. ఇంద్రాది దేవతలట్లు చనిచని కొంతదూరమునఁ జీకటి గుంపులేమాయనెడి సందేహము గల్గించు దేహకాంతులు గలిగి సముద్రమధ్వనుకంటె నెక్కుడుగా ధ్వనిచేయుచు నలంకారకాంతులచే దిక్కులవెలిగించుచు పచ్చుచున్న జనసమూహమును జూచిరి. అం. రూపములు. ఉపమ.

తే. ఇరులు గవియుచు నేరాళ శ్ర మెట్టయెదుర

నల్లనల్లన నేతెంచె శ్ర నల్లమంది

గరిమ నాకాశచరుల కారకాశవీధి

గదలియెదురుగ వచ్చెనో శ్ర కాకయనఁగ.

89

టీ. ఏరాళము=అధికమైన, నల్లమంది= నల్లనిశరీరములుగలజనసమూహము,
ఇరులు=చీకట్లను, కవియుచుకొ= వ్యాపింపఁజేయుచుకొ, ఆకాశవీధి=ఆకా

శమండలము, కదలి, గరిమణ్ = గౌరవముతో, అకాశచరులకు = ఇంద్రాదిదేవతలకు, ఎదురుగణ్ = అభిముఖముగా, వచ్చెనో, కాక = వచ్చినది కాబోలును, అనగణ్ = అనునట్లుగా, ఎట్టయెదురణ్ = కట్టెదుటికి, అల్లనల్లనణ్ = మెల్లమెల్లగా, ఏతెంచె.

తా. నల్లని శరీర కాంతులుగల పెద్దజనసమూహము చీకట్లవ్యాపింపఁ జేయుచు నింద్రాదుల యెదుటికి వచ్చెను. అజనసమూహము గగనచరులయిన యింద్రాదులను నెదుర్కొనటకై సశరీరమైనవచ్చిన గగనమండలమనునట్లు ప్రకాశించెను. ఆలం = ఉత్పేక్ష.

వ. అజనసమూహంబు ముండట

40

నీ. రతిదేవి నెవ్వీగు శిరారావుఁజన్నులు

గడకన్నులకు నింపు శి గడఁకొలుప

గుడుసైన పూవింటి శి గూడి కమ్మనీతూపు

కటకాముఖపుఁగేల శి గరముమెఱయ

గటిమండలంబుపైఁగనకంపుఁ జెఱఁగుల

జలుఁగుఁబచ్చనిపట్టుఁగీజేల మమర

నాలీఢపాడవిశ్వాసంబు శృంగార

వీరాద్భుతములకు శి విఁదుసేయ

తే. జన్మచిగురాకుఁ జేర్కొలఁగీజేలఁ బట్టి

పేరుటామనిరాచిల్క శి తేరునడుప

నుక్కడీడయి యేతెంచె శి నుక్కుమిగిలి

కలికి గారావుఁ జెలికాఁడు శి కలికిమరుఁడు.

41

టీ. కలికిగారావుచెలికాఁడు = కలిపురుషునకు అనుఁగుఁ జెలికాఁడయిన, కలికిమరుఁడు = మనోజ్ఞాకారముగల మన్మథుఁడు, రతిదేవి... చన్నులు - రతిదేవి = రతిదేవియొక్క, నెవ్వీగు = మిక్కిలినిక్కియున్న, రారావు = ఒండొంటిలోవారికొనుచున్న, చన్నులు, కడకన్నులకు = కటాక్షములకు, ఇంపు = నం.

తనమును, గడలుకొలుపఁ = పుట్టించుచుండఁగా, గుడుసు = చక్రాకృతిగాను
 న్నది, విసపూవంటిఁ = అయినట్టి పుష్పచాపమును, కూడి = కలిఁకొని, కమ్మని
 తూపు = సువాసనగల బాణము, కటకాముఖపుఁ గలఁ = బొట్టవ్రేలిని, చూపుడు
 వ్రేలిని, నడిమివ్రేలిఁగలిపి, యనామికా కనిష్ఠములను గొంచెమువించి పట్టిన
 యాకారవిశేషముగల చేతియందు, కరము = మిక్కిలి, మెఱయఁ = ప్రకాశిం
 పఁగా, అనఁగానభినయాదులందును బాణమును సంధించి యాకర్షించునపు
 డును నంగువృత్తగన్గనీమధ్యముల నేకముగాఁజేసి యనామికాకనిష్ఠములఁ గొంచె
 మువంగునట్లుగాఁ జేతెనుంతురు. అట్లుపట్టుటకుఁ గటకాముఖమనికేరు.
 కటిమండలముకై = మొలయందు, కనకంపుచెఱుగుల = కనకమయుములయిన
 యంచులుగల, జిలుగు = సన్నని, పచ్చపట్టుచేలము = పసుపుపచ్చపట్టువస్త్ర
 ము, ఆమరఁ = ఒప్పుచుండఁగా, అనఁగా బంగారునరిగించు కొనలుగలపచ్చని
 పట్టువస్త్రము మొలయందొప్పుచున్నదని భావము. ఆలీఢసాదవిన్యాసంబు =
 ఆలీఢముగానుంచిన పాదము, ఆలీఢమనఁగా యుద్ధమందు విలుకాడు కుడి
 కాలువంచి యెడమకాలిపైఁబువబడుట, అదియైదువిధములు. ప్రత్యాలీఢము,
 ఆలీఢము సమపదము, వికాఖము, మండలము, అని వీరిలో నాలీఢముగా
 నెలువబడినవారెనిభావము. శృంగార వీరాద్భుతములకుఁ = శృంగారరస
 మునకు, వీరరసమునకు, అద్భుతరసమునకును, విందుచేయఁ = కల్గించు
 చుండఁగా, మన్మథుడట్లునిలుచుట శృంగారాదిరసములను సూచించుచున్న
 దని భావము. చిన్నిచిగురాకు చేర్కొల = చిన్నపల్లవి మనెడి చుకును,
 చేతఁబట్టి, కేరుటామని = ప్రధిచెందినవనంతుఁడు, రాచిల్క శేరుఁ = రాచిల్క
 యనెడిరథమును, కడవఁ = నడిపించుచుండఁగా, ఉక్క = శౌర్యము, మిగులఁ =
 అతిశయింపఁగా, ఉక్కడీడయి = కూర్చున్న, ఏతెంచెఁ = వచ్చెను.

తా. ఆజనసమూహము ముందట కలికి హితుఁడయిన మన్మథుఁడు రతీ
 దేవి నెక్కుగుబ్బలఁగడకన్నలలోఁ జూచి యానందించుచు, కటకాముఖ
 ముగానుంచిన చేతియందు వంగిన వింటఁగూర్చిన బాణము ప్రకాశించుచుండఁ
 గా మొలయందు బంగారుటండులు గల పచ్చపట్టు చేలమువిరాజిల్లుచుండ

మోక్షరించి నిలువబడి శృంగారవీరాద్భుతరసంబులు జనింపజేయుచు, చిగురకెడి గుబురుచేత బట్టి నసంతుండు నడుపుచున్న రథముపైగూర్చుండి కూరుడయి ఎచ్చుచుండగా నతని జూచిరి.

ఉ. చీ కటితప్పనం బరుల శి చేడియలకారమింప దూతికా
లోకముమాట తీపులకు శి లోపడి భీత్యభిమానలజ్జలక
బోకడఁబెట్టి ప్రాణమొక పోకకుఁగై కొనకుండు సాహసుల్
వైకొనిచేరితన్నభయరపార్శ్వములందునుభక్తిఁగొల్చిరాన్.

టీ. చీకటితప్పనం = జారత్వముచే, పరులచేడియలకారం = పరస్త్రీలను, రమింపం = కూడుటను, దూతికాలోకముమాటతీపులకు = దూతికలుపలికెడి మధురవాక్యములకు, లోపడి = లొంగిపోయి, భీత్యభిమానలజ్జలక = భయమును, గౌరవమును, స్థును, పోకడఁబెట్టి = విడిచిపెట్టి, ప్రాణమొకపోకకుఁ = ప్రాణమునుపోకింతెనను, కైకొనకుండుసాహసుల్ = సరకుఁగొననియట్టి, సాహసముగల కాముకులు, వైకొని = అతిశయించి, చేరి = సమీపించి, ఉభయపార్శ్వములందును = రెండుప్రక్కలను, భక్తికొ = భక్తితో, తన్నుకొ, కొల్చిరాన్ = నేవించి ఎచ్చుచుండగా, అనిపైపవ్యయితోనవ్వయును.

తా. దూతికాజనులు పలికెడి మధురపదసంబులు విని జారత్వముచే బరస్త్రీలతో ఘోరింపసమకట్టి భయమును, గౌరవమును, స్థునువిడిచి ప్రాణత్యాగియగు నైతిములక్ష్మిపెట్టి సాహసముగల కాముకులు తన్నిరుశలంకులఁగొల్చినప్పుచుండగా.

తే. బుద్ధదేవపరిస్పర్శ శి బోలె దాల్చె
లోకజిద్భావ మెవ్వోడు శి లోక మెఱుంగ
నీశ్వరునిమోదఁ గలిగిన శి యీర్ష్యబోలె
నతనుఁడై యేలె నెన్వఁ డీశుఖిలజగము.

43

టీ. ఎవ్వోడు = ఏమన్నప్పుడు, లోకము, ఎఱుంగ = లోకముతెలిసికొను నట్లుగా, బుద్ధదేవపరిస్పర్శ = తనశత్రువయిన బుద్ధదేవునియందలి పోటి

చేతనువలె, లోకజిద్భావము=లోకమును జయించెడి ధర్మమును, తార్చె = వహించెను, అనగా “మారజ్జోక జిజ్ఞసః” అను నభియంత్రోక్తిచాప్సనఁ దన్ను జయించిన బుద్ధునకు లోకజిత్తను నామముకలదు. కావునఁ దన శత్రువుమీఁది కోపచేతనువలె మన్తఘోషుఁడు దానుగూడ లోకమును జయించి లోకజిత్తను నామమును వహించుచున్నాఁ డని భావము. మన్తఘోషుఁడు స్వభావసిద్ధముగా లోకజిత్తైయుండఁగాఁ దనశత్రువు మీఁది కోపముచేతఁ గాఁబోలు నితఁ డట్లయ్యెనని యుత్పేక్షించెను. ఎవ్వఁడు=ఏమదనుఁడు, ఈశ్వరునిమీఁదఁ = శంకరునిపై, కలిగినయీర్ష్య, పోలె = సంభవించిన యీసుచేతనువలె, అతనుఁడై=అశరీరియై, ఈయభిలజగము = ఈప్రపంచమునంతను, ఏలె = పాలించెనో, మన్తఘోషుఁడు శంకరునికోర్కొని చేదగ్గుండయి యశరీరుడయ్యె, అయినను స్త్రీపురుషులకు మనోవికారము కల్గించి సమస్తజీవులఁ బుట్టించి జగత్కర్తయుగుచుండెను. ఈశ్వరుఁడు జగత్కర్తయనియు, నశరీరం డనియు సిద్ధాంతము. కావున మన్తఘోషుఁడు తన శత్రువునకు శంకరుని మీఁది కోపము చేతనువలె నతను జగత్కర్తృశబ్దములను దాల్చుచున్నాఁడని యుత్పేక్షించె.

తా. ౧ శార్థము. అలం. ఉత్పేక్షలు రెండు.

ప. అన్తుదనుండు త్రిభువనైకవీరుండు నానీరగతుండై నభోమండలంబున గండుమీనుపడఁగ పాలుపారఁ జగురుజగజువు గొడుగునీడ వాడని వనమాల వక్షస్థలంబున క్రాలరతియును దాను నేతెంచిన. 44

టీ. అన్తుదనుండు=అట్టిమన్తఘోషుఁడు, త్రిభువనైకవీరుండును=మజ్జగంబులలోను ప్రధానవీరుడయిన వాఁడును, నానీరగతుండును=నేనాముఖమును బొందినవాఁడునువి, నభోమండలంబున, గండుమీనుపడఁగ=మీనాధ్వజము, పాలుపార = అందముగాఁ గదలుచుండఁగా, చిగురుజగజువు గొడుగునీడ = చిగురులనెడి జాలరులు గల గొడుగుయొక్క నీడయందు, వాడనివనమాల = వాడిపోని వనమాల, వక్షస్థలంబున, క్రాల = ప్రకాశింపఁగా, రతియును తాను ఏతెంచిన.

తే. నలునిజూచిన పిదప మనస్సభునిఁ జూడ
నాకినిలయుల నయనంబు లోకిలిం చె
నయ్యురోచక మమరవై న్నద్య ద్వయంబు
దీర్పజాలునొ చాలదో ర్ తెలియరాదు.

45

టీ. నలునిజూచిన పిదప, మనస్సభుని, చూడఁ = చూడఁ
గా, నాకినిలయులనయనంబులు = దేవేంద్రులు సేత్రములు, ఓకిలిం చె =
రోత చెందెను, అమరవై ద్యద్వయంబు = అశ్వీకుమారులు, అయ్యురోచకము =
ఆరోతను, తీర్పఁ = తొలగించుటకు, చాలునో, చాలదో, తెలియఁ, రాదు =
ఎఱుగఁజాలము. అరగా లోకములో నతి మధురపదార్థములను దిని పిమ్మట,
నేరుచ్య పదార్థమును దిన్నను నోటికిరోత గలుగును. అట్టిరోత మఱి
యొకమందు నేసికొన్నప్పుడే పోవును. అట్లే నలుని జూచిన కన్నులు మన్న
భునిజూచి రోత చెందెను. అట్టి రోతను నశ్వదేవతలయినను దీర్పజాలుదు.
రోతదో తెలియదనిభావము. ఈ చెప్పటచే నలుడు మన్నభునికంటెను మిక్కిలి
చక్కని వాడని భావము.

తా. గతార్థము.

సీ. కట్టెలు సెరల దీర్ప విలోచనంబుల

కడల నన్నిస్ఫులింగంబు లురల

బృంభించి మిగులంగఁ జేపుటిం చెడుమేనఁ

బ్రసవ్విజలముఁ గంఠంబుఁ బొడమఁ

గుటిలమై చిమ్మచీకటి సంఘటించుచు

నిటలభాగమున భూకృతుటి నటింప

నత్యంతగాఢదంతావ్రీడనమునఁ

సొట్టవా తెలు నిత్తు రుట్టిపడఁగఁ

తే. గటము లదరంగ మీసాలు ల్ గత్తరిల్లఁ

గంతకుమారంబునందు హుంకార మెనఁగ

నింగినేలయుఁదాటింప నంగలించు

పగిది నేతెంచెఁ గ్రోధంబుగగనవీధి.

46

టీ. కట్టెఱ్ఱ...కడలక - కట్టెఱ్ఱ = మిక్కిలియెఱ్ఱని, సెరల = రక్తరేఖలు
 గల, దీర్ఘ విలోచనంబులకడలక = దీర్ఘములైన నేత్రములయొక్క యంతము
 లందు, అగ్నిస్ఫులింగంబులు = అగ్నికణములు, ఉరలక = ఒలుకుమండఁగా,
 జ్వరించుచి = ఆవులించి, మిగులంగక = మిక్కిలి, జేవునించెడు మేనక = ఎఱ్ఱవాడిన
 శరీరమునందు, ప్రస్వేదజలము = చెప్పటలును, కంపంబు = వణకును, పొడమక =
 జనించుచుండఁగా, కుటిలమై = వక్రమై, చివ్వుచీకటి = దట్టమున యుంధకార
 మును, సంఘటించుచుక = సమకూర్చుచు, భూమి = బొమ్ముడి, నిటలభాగము
 నక = నొసటియందు, నటింపక = నృత్యము చేయుచుండఁగా, అత్యంత...పీడన
 మునక - అత్యంత = మిక్కిలి, గాఢ = తీవ్రమయిన, దంతగ్రాహకమునక =
 పంటికొనయందలి పీడచే, సొట్టవాతెఱ్ఱ = నొక్కులువడిన పెదవియందు,
 నెత్తురు = రక్తము, ఉట్టిపడఁగక = పైకివచ్చుచుండఁగా, కటములు = దవడలు,
 అదరంగక = చలించుచుండఁగా, మీసాలు, కత్తరిలక = చెదరుచుండఁగా,
 కంతకుహరంబునందుక = కంతబిలమునందు, హుంకారము = హుంకృతిధ్వని,
 ఎనఁగక = ఒప్పుచుండఁగా, నింగి, నేలయుక = భూమ్యాకాశములు, తాటిం
 పక = కొట్టునట్లుగా, అంగలించుపగిదిక = ఉత్సాహముచూపించునట్లు, గ్రో
 ధంబు = కోపము, గగనవీధిక = ఆకాశమునందు, నేతెంచెక = వచ్చెను.

తా. మిక్కిలి యెఱ్ఱని రేఖలచే విలసిల్లు నేత్రాంతములం దగ్నికణములు
 రాలుచుండ, నావులించుటచే మిక్కిలి యెఱ్ఱవాడిన శరీరమునందు జెప్పట
 లును, గంపమును గల్గుచుండఁగా, నొసటియందు బొమ్ముడి మిక్కిలి వంకర
 గానుండి గాఢాంధకారముల గల్గించుచు నటించుచుండఁగా, మిక్కిలి గాఢ
 ముగాఁ గొఱుకుటచేత, నొక్కులువడిన పెదవియందు, నెత్తురుగాఱుచుండ,
 దవడలుచలించుచుండఁగా, హుంకారము చేయుచు, భూమ్యాకాశములు
 ముట్టునట్లు ఉత్సాహము చూపుచుఁ గ్రోధంబు గగనమండలమునుండి పఱ
 తెంచెను. అలం. ఉచ్చేక్తి. అతిశయోక్తి.

నగర. ఆక్రోశాక్రోశఃసంశ్చయి వికటకతో

రాట్టహాసోద్భటంబై

వక్రభ్రావల్లరీసంశ్చయనభయదమై

స్ఫారనిశ్వాసధారా

చక్రంబైరక్తరూక్షేక్షణమయి విగత

తౌంతియై నిర్దయంబై

యాక్రోధంబభివీధిఃపాతగతి నవృతా

హరులక్ష్మిధిక్కిరించెన్.

47

టీ. ఆక్రోశ...ఘోషంబయి - ఆక్రోశ = ఒక శ్రోతదూరముదాక విస
వచ్చెడి, ఆక్రోశఘోషంబయి = తిట్లఘోషముకలదై, వికట...దృటంబై -
వికట=విరుద్ధమును, కతోర=దుస్సహమైనదియు, నగు, అట్టహాస = పెద్దనవ్వు
చే, ఉద్భటంబై=భయంకరమైనదై, వక్ర...దమై-వక్ర=కుటిలమైన, భ్రావ
ల్లరీ=లతపంటి కనుబొమయొక్క, సంవలన=తిరుగుటచే, భయదంబై=భయ
మునిచ్చుచున్నదై, స్ఫారనిశ్వాసధార = స్ఫార=వెట్టిలుచున్న, నిశ్వా
సధారా = ప్రవాహరూపమయిన నిట్టూర్పుగాలియొక్క, చక్రంబై=సమూహ
ముకలదై, రక్తరూక్షేక్షణమయి=ఎఱ్ఱని వికృతములయిన చూపులుగలదయి,
విగతతౌంతియై=పోయినయోర్వగలదై, అనగా నోర్వలేనిదని భావము. నిర్ద
యంబై=పయావితహితమై, యాక్రోధంబు=వెనుకఁబర్చించిన శ్రోధము, పాతగ
తి=బలపతనమనెడిచే, అభివీధిః=ఆకాశవీధియందు, అమృతాహరులక్ష్మి =
అమృతమే యాహరముగాఁ గలవారిని-దేవతలననట, ధిక్కిరించెన్=తిరస్క
రించెను.

తా. దూరముగా వినఁబడునట్లెక్కుడుగా ధ్వనిచేయుచు దుస్సహ
మును వికటమునైన పెద్దనవ్వుచే భయంకరమై, కుటిలమయిన బొమముడి
యొక్క తిరుగుటచే భీకరమై, విస్తారముగా నిట్టూర్పుగాలులఁబుచ్చుచు నెఱ్ఱని
వికృతములయిన చూపులుగలిగి, యోర్పులేనిదయి దయారహితముయి బలా
త్కారముతో యాక్రోధ మింద్రాదుల కాకసమునఁ గానవచ్చెను.

ఉ. ఈసునఁబుప్పసాయకుని १ యేటునకుంగడు దూరమైనదూ
ర్వాసుని నెమ్మనఁబునదిరంబుగ మన్నెము దన్ని రాజ్య సిం.
హాసనమెక్కకుండఁ దను १ నాఁగినక్రోధముఁ జూచి భీతిమై
వాసపుడొయ్యనొయ్యనఱివ్రాలిచెఱెప్పలువేయుఁగన్నులన్.

టీ. ఈసున్ = వైరముచే, పుప్పసాయకుని యేటునకున్ = మన్నఁగుని
బాణఘాతమునకు, కడున్ = మిక్కిలి, దూరము = లొంగనివాఁడు, అనఁగాఁ
గామునికి వశముగానివాఁడు, మనదూర్వాసుని నెమ్మనఁబున్ = రుఁగునియపరా
వతారమయిన దూర్వాసునియొక్క హృదయమునందు, తిరంబుగన్ = నిలుకడఁ
గా, మన్నెముదన్ని = రాజ్యమేలుచు, అనఁగాఁ గాముప్రవేశించునేరని దూ
ర్వాసుఁడు కామునిజయించి, వర్తించినట్టును మిక్కిలి యధికమగు కోపముగల
వాఁడనియు లోకవిదితము. రాజ్యసింహాసనము = స్వర్గరాజ్య సింహాసనమును,
ఎక్కకుండన్ = అధిష్ఠింపకుండ, అఁగినక్రోధమున్ = ఇంద్రునిల్పఁజాలినకోపము.
ను, చూచి, భీతిమైన్ = భయముచే, వాసపుడు = ఇంద్రుఁడు, ఒయ్యనొయ్యన్ =
మెల్లమెల్లగా, వేయుకన్నులన్ = వేయు నేత్రములందును, శోషలు, అఱివ్రా
లిచెన్ = సగముమూసికొనెను, దూర్వాసుఁడు కోపమున కునికిపట్టగుటచేతనే
యతనికిఁ ద్రిలోకములును భయపడుచుండు, ఒకప్పుడింద్రుండు దూర్వాసుడిచ్చిన
పుప్పమాలికను నైరావతమక్రిందపైచి త్రొక్కఁగా నా బుష్పి రాజ్యభ్రష్టుఁ
డగునట్లు శపించెనన్నకథ యిట ఊహ్యము. ఇంద్రుఁడు దూర్వాసుని మనసున
నండి తన్న రాజ్యభ్రష్టునిఁ జేయించినట్టిక్రోధమును జూచి భయముచేఁ
గన్నులు మూసికొనెను.

తా. కామునికి వశముగాని దూర్వాసునిఁ దానువశము గావించికొని యతని.
మనంబున నిలుకడగానుండి తన్న రాజ్యభ్రష్టునిఁ జేసిన కోపమును జూచి.
యింద్రుండు భయముచేఁ గన్నుల నిమిలించెను.

తే. మండునట దాను హృదయమర్రములఁ దవిలి
కన్నుఁగవ నంధకారంబు १ గవయుటల్లు

రాగమొనరించు నటతా విరక్తియెట్లు

తనప్రభావంబు క్రోధంబు శతాన యొలుగు.

49

టీ. తాను=ఆకోపము, హృదయ మర్చులుల్=హృదయములను, మర్చస్థానములను, తవిలి=చొచ్చి, మండునట=ప్రశ్నలించుచుండునట, కన్నుగవ్=నేత్రద్రవ్యమునందు, అంధకారము=చీకటి, కవయుట, ఎట్లు=వ్యాపించుట యేరితిగా నగును, అనగా జ్ఞులలు ప్రకాశించునప్పుడు చీకటియుండుటయ సంభవము, అట్లుండఁ గ్రోధాగ్నిజ్వాల మండుచున్న గన్నులకుఁ జీకట్లు క్రచ్చుటయెట్లని విరోధము. విస్తారముగాఁ గోపము విజృంభించినప్పుడు, కన్నుగానక గ్రుడ్డివానివలె నయుక్తకార్యము లాచరించును గానఁ గ్రోధావిప్లవ మన స్కృంకేమియుఁ దెలియనని చెప్పటచేఁ బరిహారము. క్రోధంబు, రాగము=అనురాగమును, ఒనరించునట=కల్పించునట, తా, విరక్తియెట్లు=రాగములేని దగుటయెట్లు, అనురాగము కల్పించున దనురాగము లేక పోవుట యెట్లని విరోధము, కోపముచెచ్చినప్పుడు శరీరమెఱ్ఱిబడును, సమస్తవస్తువులను నిరసించి విరక్తిపూనును కానరాగము గల్గించునది రాగములేనిదెట్లగునన్న వాక్యమునకుఁ గోపమున శరీరాదులందెఱ్ఱి దనమును గల్గించి తక్కిన వస్తువులందు విరక్తిని బుట్టించునని చెప్పటచేఁ బరిహారమగును. క్రోధంబు, తనప్రభావంబు=తనశక్తి, తాన, ఎఱుగు=తానే తెలిసికొనును, ఇట్టి విరుద్ధ ధర్మములు గల్గివర్తించు క్రోధ శక్తి నెవ్వరును దెలిసికోలేరని భావము.

తా. గతార్థము. అలం. విరోధాభాసము.

మ. భ్రుకుటీకాల భుజంగ రాజతరుణి శి ఘాతాకరశంకావహా

ధినిశ్వాస సమీరణధ్వనులు సం శీర్ణాగ్రదంతావళి

శకలీభూతనిజాధరోష్ఠరుధిర శి స్రావప్రతిద్వంద్వర

క్షకటాక్షుల్ దన పారిపార్శ్వకులుగాదర్శంపుఁ బెప్పేర్పడన్.

టీ. భ్రుకుటీ...ధ్వనులు—భ్రుకుటీ=బొమముడి యనెడి, కాలభుజంగరాజతరుణి=నల్లనిభుజంగ కన్యకయొక్క, ఘాతాకర=ఘాతాకరధ్వనులనెడి, శం

క=సందేశమును, అవహ=కలిగించెడి, అధికశ్వాస = నిట్టూర్పులయొక్క, సమీరణ=గాలియొక్క, ధ్వనులు=నినాదములు గలవాడును, అనగా ఆక్రో ధమునకు సేవకులయిన జనులుచేయుచున్న ధ్వనులు దనబొమముడియనెడి నల్ల త్రాచుయొక్క పూతకార ధ్వనులనెడి శంకను గల్గించుండెనని భావము. తీ త్న...కటాక్షుల్—తీక్షణ=వాడియైన, అగ్రదంత=దంతాగ్రములయొక్క, అవలీ =పంక్తిచే, శకలీభూత=చూర్ణముగాఁ జేయఁబడిన, నిజ=తనయొక్క, అధ రోష్ఠ=పెదవియొక్క, రుధిరస్రావ=రక్తస్రావముయొక్క, ప్రతిద్వంద్వ=సా మ్యముగల, రక్త=ఎఱ్ఱని, కటాక్షుల్=కడగన్నులు గలవారు, ఆక్రోధమును గొల్పుచున్న సేవకుల కడకన్నులు సంతతమును దంతాగ్రములచేఁ జార్లము గాఁ జేయఁబడిన పెదవియొక్క రక్తస్రావమున కీడుపచ్చుచుండెనని భావము. అటువంటిజనులు, తనపారిపార్శ్వకులు=తనయనుచరులు, కాఁ=అగుచుండఁ గా అనగా గ్రోధమును వహించి మిక్కుటముగా ధ్వనులు సల్పెడివారును దంతదవ్వుమయిన పెదవి నెత్తురువలెఁ గన్నులుగలిగివారునగు జనులు దన్నుఁ దాసులయి కొల్చుచుండఁగా, దర్పంబుపెంపు=గర్వాతిశయము, ఏర్పడఁ = స్పష్టమగునట్లుగా, వైపచనముతో నన్వయము.

తా. శోపావిష్ట మనమ్ములై బొమముడినేసి సర్పములు పూతకరించినట్లు ట్టూర్పులను విడుచుచు నెక్కుడుగా ధ్వనిజేయుచు దంతాగ్రములతో పె దవిగఱచుచు నెఱ్ఱని సేత్రములుగలవారై యున్న జనులు తన్నుఁగొల్పుచుండఁగా.

వ. ఇ ట్లైతెంచె ననంతరంబ.

51

తే. హస్తములు విస్తరించుచు శ నళపలుకుచుఁ

గంధగద్గదికావ్యక్తశకాకువికృతి

రాలువడఁ బండ్లిగిల్పుచు శ డీలుపాటుఁ

బ్రకటదైన్యంబుఁ దోవ లో శ భంబు వచ్చె.

52

టీ. లోభంబు=లోభమనెడి గుణము, హస్తములు=చేతులు, విస్తరించుచు =చాచుచు, అనగాఁ గానసచ్చినవాని నెల్లనడుగుచు, కంఠ...వికృతి—

కంతగద్గడికా=దగ్ధతిక పడినకంత ధ్వనియొక్కయు, అప్యక్త=స్పష్టముకాని, కాకు=కాకుస్పృశములయొక్కయు, అనగా శోకభయాదులవలన గల్గిన ధ్వనులయొక్కయు ననుట, వికృతి=వికారముచే, అజపలుకుచు = అర్థవాక్కులాడుచు, రాటువడ=తజీగి పోవుచుండగా అనగా గద్గదస్వరము చేతను భయాదులవలన గల్గిన యప్యక్తధ్వనులచేతను, వాక్కులు స్పష్టముగా వెలువడకుండెనని భావము. బండ్లు, ఇగిల్చుచు=పైకిదెఱచుచు, డీబుపాటు=భయశోకాదులచే గల్గిననత్వనాశనమును, ప్రకటదైన్యంబు = స్పష్టమయిన దీనత్వమును, తోఁపక=తోచునట్లు చేయుచు వచ్చె, కామ క్రోధాదుల తోఁగూడివచ్చెను.

తా. చేతులుచాచి కనఁబడినవానినెల్ల దేహియని యడుగుచు గద్గదస్వరముచేతను భయాదులవలన గల్గినవికారధ్వనులచేతను మాటనోటినుండి నిండుగాఁబలుక నేరక, పండ్లు దెఱచుచు, బలహీనత్వము దైన్యముతెల్లమగునట్లు చేయుచు లోభమువచ్చెను.

సీ. కడుపు మండించునాశ్రీకటి చిచ్చునెగ దాకి

గవరనైయున్నక శ్రీ న్గవలవారు

భోగించువారలఁ బుల్కు శ్రీ పుల్కునఁజూచి

మెల్లనగ్రుక్కిళ్లు శ్రీ మ్రింగువారు

కుక్షింభరిత్వంబు శ్రీ కొలఁది కగ్గలముగాఁ

గూడెంత వెట్టినఁ శ్రీ గుడుచువారు

ప్రాణగొడ్డములైన శ్రీ పరమసాహసములఁ

బరుల సొమ్ములకాన శ్రీ పడెడువారు

తే. పామునకు బలివెట్టని శ్రీ ప్రతినవార

లీగకెన్నడు నే నిలి శ్రీ యిడనివారు

ధనముగాఁ పున్నదయ్యాలఁ శ్రీ దఱుమువారు

బలిసీ లోభంబు నిరువంకఁ శ్రీ గొలుచువారు.

ఆన. వెనుకటిపద్యముచే లోభము గుణములు చెప్పి యిప్పుడు దానిఁ గొల్పువారిని నిరూపించుచున్నాఁడు.

టీ. కడుపు, మండించునాఁటిచిచ్చునెగ=మండఁజేయుచున్న యాకలి యనెడి యగ్నియొక్క, జ్వాలలు, తాఁకి=వ్యాపించుటచే, గవరనై = ఎఱుపు కాంతిగలవై, ఉన్నకన్దనలవారు=ఉన్నట్టి నేత్రములుగల యట్టిజనులును, అనఁ గాధనము వ్యయమగునని యెంచి యాహారాదులను జాలినంత గొనకపోవుటచే త్తుధాగ్నిహోత్ర జ్వాలలు వ్యాపించుటచే నేత్రము లెఱుపడుచున్నవని భావము. భోగించువారలకే=అనుభవించుచున్నవారిని. పుల్కుపుల్కునకే, పులు కుపులు కనునది తొప్పలు మూసిమూసి తెఱచుచుఁ జూచుటయందలి వర్తింపును. చూచి, మెల్లనకే, గ్రుక్కిళ్లు మ్రింగువారు=గుటకలువేయువారును, ధన వ్యయమగునని తామనుభవించక యితరులను భవించుచుండఁగా తొప్పలరమో డ్చిచూచి యూట లూరువారును నని భావము. కుక్షింభరిత్వంబు= పొట్టపో పించుకొనుట, కొలఁదికి=మితికి, అగ్గలయుగాకే=అధికముకాఁగా, కూడు = అన్నము, ఎంత వెట్టినకే, కడుచువారు=తీసువారును, ప్రాణగొడ్డయులు= ప్రాణములహరించునవి, ఇనపరమసాహసములకే=అయినట్టి పెద్దసాహసస్వత్వము లచేత, పరులసొమ్ములకుకే=ఇతరులధనములకు, ఆనపడెడువారు. అనఁగా, గెజలము ధనార్జనమే మదినిడుకొని ప్రాణాపాయకరమగు పనులొనరించి పరధనములకానించువారును. పామునకుకే, బలి=ఉపహార=పెట్టమని ప్రతిజ్ఞగలవారు. ఎన్నడుకే=ఒకప్పుడయినను, ఈగకుకే, ఇలికే=ఎంగిలిమెతుకును, ఇడనివారు. పెట్టనివారును, పామునకుబలి ఈగకు ఇలిపెట్టఁ డనుట లోభులను గూర్చినలో కోక్తి. ధనము, కాఁపున్నదయ్యాలకే తఱుమువారు = ధనమునకు పికాచమువలెఁ గాఁపున్నవారును ఇరువంకకే=రెండుప్రక్కలందును, బలిసి, లోభంబును, కొలుచువారు = నేవించువారు, వెనుకవర్ణించిన గుణములుగలవారు లోభాసక్తు లని ఫలితార్థము.

మ. కమియంబౌపములొందురెంచువరునంతగల్పింపఁజాలుకో
పముఁగామంబును నిచ్చ మెచ్చకయహంభావంబులోనుండు

బం, చమహాపాతకసంగ్రహైకఘటనాచాతుర్యధుర్యంబులో భములోభంబుగదాగుణద్విరదధాత్వంచాస్యమూహింపగన్.

టీ. ఐరుగ్ = క్రమముగా, పాపములు = మహాపాపకృత్యములు, ఒండు = ఒకదానిని, రెండు = రెండింటిని, కమియక్ = పర్వనట్లుగా, అనగా సంభవించునట్లుగా, కల్పింపఁగా = పిన్నుటకు, చాలు = సమర్థమయిన, కోపము, కామము = కోపకామముల రెండింటిని, మహాపాతకములలోఁ గోప మొకపాపమును, గామము రెండింటిమాత్రమే చేయఁగలవనిభావము. ఎట్లనఁగాఁ గోపాధీనుఁడయి యొకఁ డొకబ్రాహ్మణునిఁ జంపుననియనకొనుఁడు. అప్పుడు వానికి మహాపాతకములలో నొకబ్రహ్మహత్యనమాత్రమే సమకూర్పఁగలదు. అట్లే కామాంధుఁడయి నరుఁడు గురుభార్యతోఁ గ్రీడించును. కాన గురుతల్పగమనరూప మగుమహాపాతక మొకటి సంభవించును. ఆస్త్రీ కామములన నొకవేళ దానిభర్తను పథించినచో బ్రహ్మహత్యగూడ సంభవించునుగాన కామము రెండుమహాపాతకములచేయును. పంచమహాపాతక = ఐదుపాతకములను, సంగ్రహ = సంపాదించుటయందును, ఏకఘటనా = మిళితముగాఁ జేయుటయందు-అనఁగాఁ పంచమహాపాతకములను నొకదానియందుఁ గూర్చుట యందునని భావము, చాతుర్య = వానియందుఁ గలచాతుర్యముచే, ధుర్యంబు = శ్రేష్ఠమయినది, పంచమహాపాతకములను సమకూర్పసమర్థమయినదగుటచే నన్నింటికంటె నుత్కృష్టమయినదనిభావము, అయిన, లోభంబు = లోభగుణము, ఇచ్చమెచ్చక = ఒకటి రెండుమహాపాతకములనే చేయఁగల కామక్రోధములను మెచ్చుకొనక, అహంభావంబుతో = అహంకారముతో, ఉండు = వర్తించు, ఉహింపఁగ్ = ఆలోచింపఁగా, లోభంబుగదా = లోభగుణమే కదా, గుణ...భాస్యము - గుణ = గుణములనెడి, ద్విరదరాట్ = ఏనుఁగు మిన్నలకు, పంచాస్యము = సింహమువంటిది. అనగా నన్నింటిగుణములను నశింపజేసి తానొక్కటియే యవతఃభవతో ఐతి ది యీలోభముతప్ప వేరొక్కటి లేదని భావము. లోభము పంచమహాపాతకముల నెట్లు చేయించు నన భవాదిలోభముచే బ్రహ్మపదయును, సువర్ణస్త్రీయునును జేయును. రసలోభ

ముచే సురాపానము చేయును. కామలోభమువలన గురతల్పమును జేయును, వీని సమకూర్పడలెనన్న బుద్ధితో వీని నాచరించువానితో స్నేహించి వర్తించు. కాన మహాపాపపంచకము సమకూరె. నాల్గయిదువిధములగు ప్రతులలోఁ జూచినను నీపద్యము మిక్కిలి తప్పులు వడియున్నది. మొదటిపాదమును “పాపము లొందురెండ”నియు, రెండవపాదమును, “కామము, క్రోధంబును నిచ్చు మెచ్చక యశాంకారముతో” నని యతివిరహితముగాను, నాల్గవపాదములోఁ “లోభము, లాభంబనియును,” పాఠములు కాననచ్చుచున్నవి. ఈపద్యము కేవలము మూలమున కనుకూపముగాఁ దెనిగింపకపోయినను మూడుపాదములు దాని ననుసరించియున్నది. కాన తదనుగుణంబుగా మార్పుట యుచితమని తదనుసారముగా నీపద్యమును సంప్రదించితిని. దీనికిమూలము “ఏకద్వికరణే హేతూ మహాపాతకపంచకే నత్యణేమన్యతేకోపకామాయః పంచకారయః॥” అని యున్నది. ఇందుఁ “గోపకామా” అని యుండుటచే” కోపము కామంబును నని దిద్దవలసివచ్చె. అట్లు చేయుచో “ఏకద్వికరణే” ఒకపాపమును, రెండు పాపములనువరుసగా జేయుచున్నవి యనిచెప్పటచే వానినట్లుమార్చక తీరదు. రెండుపక్షములందును యతిచెడుచున్నదికాన “యహంభావంబుతో” నని సంప్రదింపఁబడియె. మూలమున లోభ మన్ని గుణములకంటె గొప్పదనిభావము వచ్చుచున్నది కాన దానిని మనంబులోనుంచుకొనియె శ్రీనాథుండు “లోభంబుగదా గుణద్విరదరాట్పంచాస్య”మని రచించెననియూహించి దిద్దవలసివచ్చె. అలం. అతిశయోక్తి.

నీ. ఇన్నియింద్రియములు నెవ్వనికి గృహంబు

లట విశేషంబు జీవహృదయంబు

సంప్రార్థనాధీనచాటూక్తి యెవ్వని

కాజన్త సంసిద్ధమైనమతియు

పాత్రహస్తములవైఁబడుదాన జలవృష్టి

వారిండు నెవ్వఁ డరవగ్రహమయి

యన్యవిత్తాపేక్షయాత్తవిత్తాపరి

త్యాగ మెవ్వనియంతరంగగుణము

తే. జారచోరాది ధూర్తవిహంగభూమి

దైన్యకార్యణ్యజలరాశిరీధవళకరుడు

కలిమహారాజు నెచ్చెలికాడు లోభుఁ

దతఁడు సురలకు జోహారుననుచు మొక్కె.

56

టీ. ఎవ్వనికొకటి = ఏలోభునకు, ఇన్ని యింద్రియంబులు = ఇంద్రియములన్నియును, గృహంబులు = మందిరములగుచున్నవియో, అట = అట్లు మందిరములగుటలో, జిహ్వంచలంబు = రససేంద్రియము, విశేషంబు = అతిశయించినదో లోభున కన్ని యింద్రియంబులును గృహంబులగుచున్నను రససేంద్రియమనెడి గృహమందే యెక్కుడు ప్రేమకలవాడని భావము. ఎట్లనగా ఘోరేంద్రియము గంధమఁడు లోభముగలది. నేత్రము రూపమందు లోభము గలది. శ్రవణముగా నా యింద్రియంబు లాయగుణమందు బుబ్బులుయు యుండుటచే లోభున కింద్రియంబులు తావులనట యుచితమే. అందురసన యెట్లుధికప్రేమాస్పదమయ్యెనన, తక్కిన యింద్రియంబులవలె నది శేవలయు రసాద్యనభవమందే బుబ్బుకాక కానవచ్చినవానినెల్ల దీనాతిదీనముగా యాచించి ధనము సంగ్రహించును. కాన లోభున కిది ముఖ్యస్థానమని చెప్పవచ్చు. ఎవ్వనికొకటి = ఏలోభునకు, సంప్రార్థనాధీనచాటుకొని = యానకధీనమయిన చాటువచనము, ఆజన్మసంసిద్ధము = పుట్టుకతోడనే లభించినది, విసమతయు, లోభమున్న వాడు దీనాతిదీనముగా యాచించునుగాన లోభునకట్లు యాచించుట సహజమగుచున్నదని భావము. ఎవ్వఁడు = ఏలోభుఁడు, అపగ్రహమయి = అనావృష్టిదోషమయి, పాత్రతాస్త్రములపై = దానార్హులగువారి చేతులలో, పడుదానజలవృష్టికొకటి = ఒకచున్నట్టి దానజలమనెడి వర్షమును, వారిండుకొని = సీవారిండుచున్నాఁడో, అపగ్రహదోషముకలయుచున్న వర్షము ప్రతిబంధించునట్లు లోభగుణమునరుడు పాత్రకుఁడయినవానికిఁ గొంతధనము దానముచేయఁగంచి దానోదకము

విడుచుండఁగా “ధనము వ్యయమగును, కానదానమువలదు, గీనమువలదు” అనిమాన్వించును, అన్యవిత్తాపేక్ష=పరధనాభిలాషయు, ఆత్మవిత్తాపరిత్యాగము=స్వీయధనమును విడువకుండుటయు, ఎవ్వని యంతరంగగుణము= ఏలోభనియంతరంగమందుండెడిముఖ్యగుణమో, ఎవఁడు జార... భూమి-జార=జారులు, చోర=దొంగలు, అది మొదలయిన, భూర్త=భూర్తజనులకు, విహారభూమి=విహారస్థానమయిన వాఁడో-అనఁగా లోభగుణముండుటచేతనే జారత్వమును, పరధనాపహరత్వము జారచోరులుచేయుచున్నారు. లేనిచోవారట్లు ప్రవర్తిల్లురు. కానజారచోరారులను దత్తద్దుష్కార్యములందుఁ జొనుపువాఁడు లోభుఁడే కాన యతఁడు వారికి విహార భూమియగుచున్నాడని భావము. ఎవఁడు దైవ్య... కరుఁడు=దీనత్వము, కార్పణ్యము=దారిద్ర్యముననెడి, జలరాశి=సముద్రమునకు, ధవళకరుఁడు=చంద్రుని ఁటివాఁడో, అబ్ధత్వము దైవ్యమును నిలుపేదలనమును వృద్ధివొందించును. ఎట్లుఁగా లోభికి ధనాశమొందుగాన ప్రతివారిని యాచించుచు వారు కసరికొట్టుచున్న కొలది తానుమఱియే దీనత్వమును జూపును లోభికి ధనము మొందుగానున్నను వాఁడు దరిద్రునితో సమానుఁడే. ఏమన ధనమువ్యయమగునని యేవిస్తువును తెచ్చికొనఁడు దేనిని ననుభవింపఁడు. ధనము సుంతేనియు లేని దరిద్రునివలె వీఁడు సుంతేనియు ననుభవింపఁ జాలకయుండఁగా లోభియైన ధనికునకును దరిద్రునకు నేమి యంతరముకలదు. మీఁడు మిక్కిలి ధనరక్షణమునందుఁ బ్రయాసమొకటి యధికముగానుండునెమో అంతకంటె. వేఱు విశేషముండదు కానలోభము దారిద్ర్యమును వర్ధించుననియే తెలియఁదగినది, ఎవఁడు, కలిమహారాజునెచ్చెలికాఁడు=కలిపురుషున కాప్తమిత్రుఁడో, అతఁడు లోభుఁడు=ఆలోభుఁడు, సురలక్ష్=ఇంద్రదాదులకు, బోహరువు, అనుచు, మ్రొక్కె=నమస్కరించెను.

తా. ఎవని కింద్రుడుములన్నియు స్థానభూతములయినను జీవోంచలము ముఖ్యస్థాన మగుచున్నదియో యెవనికిఁ బ్రార్థనాయత్తమగు చాటుపదనములు నహజములగు చున్నదియో, యెవఁడు తగినపాత్రములకు దానము చేయఁదలంచియుండ నవగ్రహదోషము పర్వమనువలె నివారించునో, పరాధనాభిలాషయు

ను, దనధనమును విడువ కుండుటయు ననెడి గుణము లెవ్వనికిఁ బ్రధానములో యెవఁడు జారవోరాది ధూర్జలకుఁ బ్రవర్తితుఁడో యెవఁడు దారిద్ర్యమును దైన్యమును పర్థించుకో యెవఁడు కలిరాజునకు గారాబుచెలికాఁడో యట్టిలో భుండు వచ్చి యింద్రాదులకు నమస్కరించెను.

వ. అనంతరంబ.

57

మ. తనకుం బట్టపు రాణివాస మగుమిథ్యాదృష్టిచేసేతఁ గీ
 ల్కొనవత్తిచివిరించిముఖ్యదివిషతోక్తిన్విడంబించుచున్
 ఘనమార్గంబున నేగు దెంచెనుమహాకాయంబుమోహంబు
 మోహనవిద్యాగమసంప్రదాయఘటనాశ్రవ్యాపారమేపారఁగన్.

టీ. మహాకాయంబు = గొప్ప శరీరముగల, మోహంబు, మోహన...వ్యాపారము—మోహనవిద్యా = మోహింపజేయుట యనెడి విద్యయందున్న, ఆగమ = శాస్త్రముయొక్క, సంప్రదాయ = గురుపారంపర్యముగా వచ్చెడిరహస్యములు, ఘటనా = కూర్చుటయందలి, వ్యాపారము = క్రియ, ఏపారఁగన్ = పర్థింపజేయుగా, కేవలము గ్రంథాలోకనమువలనఁ దెలియఁబడనివై గురుపరంపరోపదేశము వలననే తెలియఁదగిన వ్యాకరణాదిశాస్త్రములందలి రహస్యములకే శాస్త్ర సంప్రదాయము లందురు. అట్లే మోహనవిద్యయందుఁ గూడ శాస్త్రసంప్రదాయము లుండవచ్చు. అట్టివానిని సమకూర్చు దగినదని భావము. పూర్తిగా నజ్ఞానము గల్గించువదని ఫలితార్థము. తనకు = మోహమున కనుట. పట్టపు రాణివాసము = పట్టపుదేవి, అగుమిథ్యాదృష్టిచేత = అయినట్టి యసత్యజ్ఞానము యొక్క, చేతిని, చేత = తనచేతితో, కీల్కానన్, హత్తించి = దగ్ధుఁగాఁ బట్టికొని, అనఁగా దవకుఁ బ్రయురాలగు మిథ్యాదృష్టి చేతినిబట్టుకొని, విరించి ముఖ్యదివిషతోక్తిన్ = బ్రహ్మ మొనలగు దేవతాసమామునుగూడ, విడంబించుచున్ = అనుసరించుచు, అనఁగా వారినిగూడఁ దనయధీనము గావించుకొనుచు, ఘనమార్గంబునన్ = ఆకాశమార్గమునుండి, ఏతెంచెన్ = వచ్చెను.

తా. విప్రులమగు నాకారము గలమోహము మోహవిద్యయందు గలసంప్ర

దాయము వెల్లడియగుటలు వర్తించుచు దన ప్రియురాలయిన యసత్వజ్ఞానము చేతినవలంబించి బ్రహ్మాదిసురులనుగూడఁ దనయధీనము గావించుకొనుచు గగనవీధిం బడివచ్చెను.

తే. బాలురాత్మకుటుంబ జంబాలమగ్ను
లనధిగతశాస్త్రులనధీతు శీలనమతులు
దన్ను సేవిప మోహంబు శీదప్పద్రోవ
నల్లనల్లన సురల డాయంగ వచ్చె.

59

టీ. మోహంబు, బాబురు = జ్ఞానహీనులు, అత్త...మగ్నులు—అత్త=తమ సంబంధమగు, కుటుంబ=సంసారమనెడి, జంబాల=బురదలో, మగ్నులు, మునిగినవారును, అనధిగతశాస్త్రులు = పాండలడని శాస్త్రములుగలవారును, అనగా శాస్త్రములఁ జదువనివారనుట, అనధీతులు=వేదములఁ జదువనివారు, అలసమతులు=మందబుద్ధులును, తన్ను, సేవింపఁ = సేవించుచుండఁగా, తప్ప త్రోవఁ = అన్యాయమార్గమున, అల్లనల్లన=మెల్లమెల్లగా, సురలఁ=ఇంద్రులను, దాయంగఁ = సహించునట్లుగా, వచ్చె.

తా. మోహంబు, అజ్ఞులును, సంసారమగ్నులును, వేదశాస్త్రవిముఖులును, మందమతులును దన్నుఁ గొనియాడుచుండ మెల్లగా దుష్పథంబున సురలఁ దల సేతెంచెను. మఱియు, సేవెప్పఁబడినవారే మోహబద్ధులగుచుందురని తెలియపర్చుచున్నది.

సీ. జ్ఞానప్రదీపికాజంఘరాసమీరంబు
కామలోభక్రోధ శీకారణంబు
సంసారకపటేంద్రజాలవిద్యాపింఛ
మామూయపథకంటశీకాంకురంబు
శూన్యవాదారణ్యశుండాలకలభంబు
కుమతసీద్ధాంత విభ్రమగృహంబు

బహుళఘట్టకుటీ ప్రభాతదిగ్భ్రమబంధు
వంధవరంపరావ్యాప్తి ఖురళి

తే. కన్నులకు నిద్రయును మదికిన్న శ్రుతికి
వినమియును జేయు నెద్ది భావించి చూడ
నమ్మహామహాః డెదురుగా నరుగుదేర
బ్రమసిచూచిరి వాసవాద్యమరవగులు.

60

టీ. ఎద్ది = ఏమోహము, జ్ఞానప్రదీపికార్థుఁ యూసమీరంబు = జ్ఞానమనెడి దీపమునకు పెనుగాలివంటిది. గాలి దీపమునార్చినట్లు మోహము జ్ఞానమును నశింపఁ జేయుననిభావము. కామలోభక్రోధకారణము = కామమునకును, లోభమునకును, గోపమునకును, హేతుభూతమైనదో, మహామోహితు లయినప్పుడే కామాదులు గల్గును. విశ్వామిత్రుడు జ్ఞానశంతులయ్యును, మోహము నొందినతోడనే కామపీడితులయి మేనకాదుల కూటమి కివ్వవడిరి. కావున గామాదులకు మోహమే ముఖ్యకారణము. సంసార... పింఛము-సంసార = సంసారమనెడి, కపట = వంచకమయిన, ఇంద్రజాలవిద్య = ఇంద్రజాలమునకు, పింఛము = కుంచెవంటిదో, ఇంద్రజాలవిద్యను బ్రదర్శించుటకు ముఖ్యకారణమగు నొక కుంచెయుండును. ఆకుంచెను దాఁకకుండ నైంద్రజాలకుఁ డేమియుం జేయఁజాలఁడు. అట్లే సంసారమునకు మోహమే ముఖ్యకారణము. మోహమువలననే నరుఁడు సంసారమనఁబడి జలకార్యము లాచరించుచున్నాఁడు. ఆమ్నయపథకంట కాంక్షరంబు = వేదమార్గమునకు ముల్లువంటిదో. మార్గమందున్న ముండ్లు జనులను విచ్చలవిడిగా సంచరింపనీయవు. అట్లే మోహము జనుల భ్రమింపఁజేసి నిరఘాటముఁగు వేదోక్తాచారమలం దన్యథాజ్ఞానము గలిగించి యందుఁ బ్రవర్తింపఁజేయఁచుండును. శూన్య... కలభంబు—శూన్యవాద = నిరీశ్వరవాదమనెడి, అరణ్య = అడవికి, శుండాలకలభంబు = ఏనుఁగుస్థిలవంటిదో, అనఁగా నరణ్యమునఁ గడికలభము విచ్చలవిడి సంచరించుచున్నట్లు మోహము శూన్యవాదమున సంచరించుచున్నది. మోహమోహితు లయినప్పుడే యాశ్చర్యం

డు లేడనెడిబుద్ధి జనించుచుండును. గాన మోహసంబంధము లేకుండ కూన్య వాచ ముండదని భావము. కుమతసిద్ధాంతవిభ్రమగృహంబు = కుత్సితమతము గలవారి సిద్ధాంతవిచనములకుఁ గ్రీడామందిరమువంటిదో. కుత్సితమతసిద్ధాంత ముల నీమోహము వెల్లడి చేయుచున్నదని భావము. బహుశ...బంధువు—బహుశ=అధికమయిన, ఘట్టకుటీప్రభాత = ఘట్టకుటీప్రభాత న్యాయసిద్ధమగునట్టి, దిగ్భ్రమ=దిగ్భ్రాంతికి, బంధువు=చుట్టమువంటిదో, తాను దిగ్భ్రమ చెంద లేదని యనుకొనియు దిగ్భ్రమచెందుట, అట్టిదిగ్భ్రాంతి నీమోహము చుట్టము వలె నాదరించుననిభావము. ఘట్టకుటీప్రభాతన్యాయమునుగూర్చి, చతుర్థాశ్వాసమున 75-వ పద్యమున విపులముగా వ్రాయఁబడియె. అంధ...ఖరలి=అంధ పరంపరా = అంధపరంపరాన్యాయముయొక్క, వ్యాప్తి=ప్రచారమునకు, ఖరలి=సాముచేసెడి స్థలముఫంటిదో. అట్టిప్రచారము గల్గించుటకు హేతువయిన దనిభావము. “శతాధాః కూషంప్రవిశంతి” అనఁగా నూర్పురు గ్రుడ్డివాండును నూతిని బ్రవేశించిరట. నూతుగురు గ్రుడ్డివాండ్రుకలిసి యొండొరుల చేతులుపట్టుకొని, యొకరితరువాత నొకరుచొప్పునఁ బ్రయాణముచేయుచు దారి తప్పి యొక నేల నూతనిజేరి ముందునడుచు వాడెందుఁబడియె. తక్కినవారు వాడెందుచేతఁ జేయివిడిచిపోయెనో ముందేమియున్నదో, యాలోచింపక వాని నడుగక వాడు నడిచినదే మార్గమనియు వాడు త్వరగా నడుచుచుండెను గాన దాను నట్లెనడిచి వాని గలిసికొందుననియుఁ బ్రతివాడు నూహించుకొని యందఱును నూతిలోఁబడిరి. దీనవలన నే యంధపరంపరాన్యాయము వ్యాపించె. ఈన్యాయమున మూలకారణము మోహమేయని తెలియవలెను. భావించి, చూడక=ఆలోచింపఁగా, ఎద్ది=నీమోహము, కన్నులకు=నేత్రములకు, నిద్రయును=నిద్రురయను, మదికి=మనస్సునకు, అన్ను=పారవశ్యమును, శ్రుతికి=చెవికి, వినమియు=వినకపోవుటను, చేయు=కలిగించునో, అనఁగా మోహముచేతనే, నేత్రములకు నిద్రయును, జిహ్వయు పరవశమగుటయును, జెవులకు వినఁబడకుండుటయును సంభవించును. అమృతమహుడు = అట్టి గొప్ప సామర్థ్యముగల మోహుడు, ఎదురుగా=అభిముఖముగా, అరుగుదేరక =

వచ్చుచుండఁగా, వాసవాప్యమరవరులు = ఇంద్రాదిసురలు, (బ్రహ్మ=భా)ంతి నొంది, చూచిరి.

తా. గతార్థము.

సీ. పాతకంబులు నీలిపట్టు బొందడములు
పగలిగితినిద్రలు శ పచ్చడములు
పరదూషణంబులు శ ప్రాలంబహారంబు
లన్యకాంతానక్తియంగరాగ
మీర్ష్యాపరత్వంబు శ హేలావతంసంబు
బుధజనద్వేషంబు శ పువ్రువదండ
మిథ్యాప్రలాపంబు శ నాభితలకంబు
బహుళాశనత్వంబు శ పరికరముగఁ

తే. బరులఁ జూపులు వాకొల్పు శ బ్రచధలీల
రానభాంగగుహాగ్ర ధూమ్రమప్రకార
బర్హరాకార దేహు లంగబరము నిండి
సరస వచ్చిరి కలిరాజశనైవ్యధటులు.

61

టీ. పాతకంబులు = పాపములు, నీలిపట్టుబొందడములు = నల్లనిపట్టుతోఁ గుట్టిన కవచములుగాను అనఁగాఁ బాపములనెడి కవచములు కలవారయియుని భావము. ఇట్లే యుదుముందు యోజించుకొనవలెను. పగలిగితినిద్రలు = పగటి పూట నిద్రించుటలు, పచ్చడములు = ముప్పలులగుచుండఁగా, పరదూషణములు = పరులనిందించుటలు, ప్రాలంబహారంబులు = మెడనుండి సరిగా వక్షస్థలమున వ్రేలాడు హారము లగుచుండఁగా, అన్యకాంతానక్తి = పరకాంతాభిలాషము, అంగరాగము = చందనాదులపూత యగుచుండఁగా, ఈర్ష్యాపరత్వంబు = పరులగుణములంగల దోషము లెంచుటయందలి యాసక్తి, హేలావతంసంబు = విలాసార్థమయిన శిరోధూషణముగుచుండఁగా, బుధజనద్వేషంబు = పండితజనులతో విరోధించుట, పువ్రువదండ = పుష్పమాలికయగుచుండఁగా, మిథ్యాప్రలాపంబు = అనత్య

వచనము, మృగనాభిలికలు=కన్తూబొట్టగుచుండగా, బహుశాశనత్వలు= అమితముగా భుజించుట, పరికరముగ్=నడికట్టగుచుండగా, ప్రసభలీల= త్వరగా, రాస... దేహులు-రాసభ = గాడిదలయొక్క, అంగరుహ=రోమముల యొక్క, అగ్ర=కొనలందున్న, ధూమ్ర=ధూమ్రశర్లముయొక్క, ప్రకార=పోలికగలిగినట్టియు, బర్బరాకార = కఠకయిన యాకారముగల, దేహులు=శరీరముగలవారు. అనగా వారిదేహములు వర్ణమునందు గాడిద వెండ్రుకల కొనలకును, నాకారమున బర్బరవృక్షములకును, దులయగుచున్నవని భావము. కలిరాజునైస్యభటులు = కలిరాజునైస్యములోని ఓరులు, పరుల=ఇతరులను, చూపులు, వాకొల్ల= ఆడుచుట్లుచేయగా, అంజరము=అకసము, నిండి, సరస=సమీపమునకు, వచ్చిరి.

తా. కలిరాజునైస్యకు పాపములను వస్త్రములగాఁ దాల్చి, దివాస్వాసము నెడి పచ్చడముధరించి, పరదూషణమును హరముగా వేకొని, పరకాంతాసక్తి యనెడి చందనాదులను బూజికొని, యీర్ష్యయనెడి యలంకారము దాల్చి, మధజనులతో ద్వేషించుటయనెడి పూలదండ వేకొని, యసత్యమనెడి కన్తూరి బొట్టుపెట్టుకొని, తిండిపోతులను మనెడి నడికట్టకట్టి, గాడిదరోమాగ్రములవలె ధూమ్రమగు దేహచ్ఛాయయు కఠకయిన యాకారమును గలిగి యాకసంబును నిండి యాదేవతలసన్నిధికి వచ్చిరి. అలం. రూపకములు.

వ. అనుభటుల యుభయపార్శ్వంబుల.

62

సీ. కుండబొజ్జలక్రింద శ్రీద్రిండుగా బి గియించి
గడితంపుమడుగులు శ్రీగట్టినారు
బూజువట్టిన దేహాములపై దళంబుగా
మలయజవంకంబు శ్రీలలఁదినారు
నునుబట్టతలలపై శ్రీగనకంపుఁజెఱుగుల
పట్టుచీరలు మూయఁజుట్టినారు
కరమువ్రేలుడులైన శ్రీకర్ణపాశంబులఁ

దోరంపుఁబోఁగులు శి దొడిగినారు

తే. వెలయ మృగనాభి గీర్వాన్తు శి పెట్టినారు
పసిఁడిలాతాలు నేతులఁ శి బట్టినారు
చండముద్రాధరుల్ నభోశమండలంబు
బూరటిల బట్టు గలిరాజుఁ శి బొగడి పొగడి.

63

టీ. కుండబొజ్జలక్రిందఁ = కుండలవలెనున్న పెద్దకడుపులకుఁ గ్రిందుగా,
ద్రిందుగా=దట్టిగా, బిగియించి, గడితంపుమడుగులు=ముదుగైన వస్త్రములను,
పట్టినారు=కట్టినవారు, బూజుపట్టినదేహములపైఁ = సంస్కారము లేకపోవు
టచే విస్తారముగా మలినమయిన శరీరములందు, దళంబుగాఁ = దట్టముగా,
మలయజగంధంబులు=మంచి గంధములు, అలందినారు=పూసినవారు, నునుబట్ట
తలలపైఁ =నున్నని వెండ్రుకలులేని తెలలందు, కనకంపుచెఱుగుల పట్టుచీరలు=
బంగారుటంచులుగల పట్టువస్త్రములు, మూయఁ =శిరస్సు గానరాకుండఁగా,
చుట్టినారు, కరము=మిక్కిలి, వ్రేలుడులు=వ్రేలాడుచున్నవి. ఐనకర్ణపాశంబు
లఁ =అయినట్టి చెవులందు, దోరంపుఁబోఁగులు=పెద్దపోఁగులు, దొడిగినారు=
ధరించినవారు, వెలయఁ =ఓప్పునట్లుగా, మృగనాభిఁ =కస్తూరిని, గీర్వాన్తు =
గీటునామమును, పెట్టినారు=ధరించినవారు, పసిఁడిలాతాలు=బంగారపుదుడ్డు,
నేతులన్ పట్టినారు. చండముద్రాధరులు=కోపస్వభావమును ధరించినట్టివారు,
అయిన, బట్టు=వందులు, నభోమండలంబు=అకాశమండలము, బూరటిల్లఁ =
నిండుకొనునట్లు, కలిరాజుఁ, పొగడిపొగడి.

తా. పెద్దకుండలవలె గానవచ్చుచున్న బొజ్జలకుఁ గ్రిందుగా నెత్తుగా
ముదుగువస్త్రములను దట్టికట్టుగాఁ దాల్చి, బూజుపట్టిన శరీరములందు దట్ట
ముగా గండమలందికొని, నున్నునుబట్టతలలు గనబడకుండ నుండుపట్టు వస్త్ర
ములు జుట్టికొని క్రిందికి వ్రేలాడుచున్న చెవులందుఁ బోఁగులు ధరించి కస్తూరి
బొట్టు వెట్టికొని బంగారపుదుడ్డు చేతఁబట్టికొని కోపస్వభావముగలవారగు
వందులు గగనతలము నిండునట్లు తమప్రభువయిన కలిరాజును నుతించి.

వ. త్రైలోక్యంబును వినునట్లుగా నిట్లనిరి. “యాగఫలంబు పాపాణసలిలోన్నజ్జనంబు, దేశాంతర దేశాంతరకాలాంతరంబులు గర్తఫలభోక్త యాత్మ యనుమాట యసత్యంబు. వేదం బప్రమాణంబు. వేదచుర్తభేదంబునఁ గదా బోధిసత్త్వంబు సత్వహేతువుగా జగం బస్థిరం బని సమర్థించె. ఎద్దియెద్ది సత్తదియద్ది యధ్రువంబు. అగ్నిహోత్రంబుం ద్రుయాతంత్రంబుఁ ద్రిదండంబు భస్మకుంఠనంబు బుద్ధిపారుషహీనులగు పురుషాశములకు జీవికోపాయంబులు. స్వచ్ఛందంబు ధర్మంబు. కామదేవుండ దైవంబు. మరణంబె యపవర్గంబు. భస్తీభూతం బగుభూతంబునకుం బునరాగమనంబు గలదనుట భ్రాంతిగాదే? ఆమ్నాయంబు లేమియెఱుంగు? ఎఱింగినని ‘కోహితద్వేద యద్యముష్టి లోకేఽస్తివానవేతి’ యని సందేహించునే” యని వెంశియు.

64

టీ. త్రైలోక్యంబును = ముజ్జగములవారును, వినునట్లుగా, ఇట్లు, అనిరి. యాగఫలంబు = యజ్ఞాదుల నొనర్చుటవలనఁ గల్గునట్టి ఫలము, పాపాణసలిలోన్నజ్జనంబు = బండరాయి నీళ్లలో తేలుటవంటిది. అనఁగా జ్యోతిష్టాయముచేసినవాడు స్వర్గసుఖము వొందును నని చెప్పెడిశ్రుతి “గ్రావాణః ప్లవంతే” యనెడి శ్రుతివలె ససత్యమైనది. నీళ్లలో తాయిలేకునని శ్రుతిచెప్పఁగా నది యనుభవ విరుద్ధమునట్లే ప్రత్యక్షముగాఁ గానవచ్చునది. పాపాణసలిలోన్నజ్జన శ్రుతి యెట్లు సత్యముగాదో జ్యోతిష్టాయమాదులవలన స్వర్గముగల్గునని చెప్పెడి శ్రుతిగూడ సత్యముగాదు. కావున దానవలన ఫలములేదని యెఱుంగునదని బోధించుచుండిరి భావము. ఆత్మ = మనజీవాత్మ, దేశాంతర...రంబులక — దేశాంతర = పరలోకమునందు, దేశాంతర = మఱియొక దేశమునుదాల్చి, కాలాంతరంబులక = వేరొక కాలమందు, కర్తఫలభోక్త = కర్తఫలము ననుభవించును, అనుమాట = అనిచెప్పెడి కదనము. ఆసత్యంబు = అన్యతము. అనఁగా వేదములు జీవుఁ డొక దేశమును

బొంది యీలోకమునఁ జేసినపుణ్యపాపకర్తములను నీదేహవిసర్జనానంతరమున
వేటొకదేహమును బొంది తత్తత్ఫలం బుభుభవించునని చెప్పుచుండఁగా నదివట్టి
కల్లమాట. ఈదేహముతోఁ జేసిన కర్తముల ఫలము వేటొకదేహముచే వేటొక
లోకంబున మఱియొక కాలంబు నననుభవించుననుట యసత్యమని భావము.
వేదంబు, అప్రమాణంబు=ప్రమాణముకాదు. అనుభవవిరుద్ధము లగునర్థములను
దెలుపుచుండ నది యెట్లు ప్రమాణమగును. వేదమర్థభేదంబునంగదా = వేదము
అయిపట్టును భంజించుటచేతనేకదా, బోధిసత్త్వండు= మహాప్రాజ్ఞుఁడయిన
బుద్ధుఁడు, సత్త్వహేతువుగాఁ=సత్త్వరూపమగు హేతువుచేతనే, జగంబు=
విశ్వము, అస్థిరంబు=నశ్వరమయినది, అని, సమర్థిం=స్థిరపఱిచెను. అనఁగా
జనుఁడు వేదరహస్యములను భంజింపనమకట్టి, యట్లుచేసి, ఎద్ది, ఎద్ది=ఏదేది,
సత్తు=సత్వదార్థిమో, అద్దియద్ది=ఆయాపదార్థము, అద్భువంబు=అనిత్యమయినది.
అగ్నిహోత్రంబును=ప్రాతస్సాయం సమయములం దగ్నిహోత్రకర్త మాచరిం
చుటయు, త్రయీతంత్రంబును=వేదవిహిత మగుకర్తకలాపమును, త్రిదండం
బును=పాశుపతప్రతమను, భస్మక్షంతనంబును=బూడిదస్త్రాత్రయు, బుద్ధిపౌరుష
హీనులు=బుద్ధిసామర్థ్యము లేనివారు, అగుపురుషులకుఁ=అయినట్టి మనుజు
లకు, జీవికోపాయంబు=బ్రతుకుఁ దెరువు. అనఁగా అగ్నిహోత్రకర్తము లాచ
రించుట, వేదోక్తకర్తముల నాచరించుట, పాశుపతప్రతమసలుపుట, భస్మమును
దాల్చుట, మొదలగునవి చేసినవారు పవిత్రులనియు, గొప్పవారనియు, నట్టి
వారు పూజింపఁ దగినవారనియుఁ జెప్పుట బుద్ధి సామర్థ్యముచే బ్రమకనేరని
వారికి జీవకోపాధి నిమిత్తము చెప్పఁబడెను గాని వేటొకఫలము గల్గునని కాదని
భావము. స్వచ్ఛందంబు=స్వేచ్ఛాచ్ఛవిహారమే, ధర్మంబు, కామదేవుండ = మ.
న్మధుఁడే, దైవంబు=దేవుఁడు, మరణంబె=చావే, అపవర్గంబు=మోక్షము, భస్త్రీ
భూతంబు=భస్మమయినది. అగుభూతంబునకు=అయినదానికి, పునరాగమనంబు
=మగిడివచ్చుట కలదు, అనుట. భ్రాంతి, కాదే, అమృతంబులు=వేదములు
ఏమి, ఎఱుంగు=ఏమి నిర్ణయింపఁగలవు. ఎఱింగ నేని=వానికి తెలిసినచో, యత్
=ఏది, అమృత్కే, లోకే=పరలోకమందు, అస్తివా=ఉన్నదో, నవా=లేదో,

తత్ = దానిని, కోహి, వేద = ఎవఁ డెఱుంగును ? ఎవఁకిని దెలియదనిభావము.
అని, సంజేహించునే = సంశయమొందునా, అని = అసిబోధించి, వెండియ్యిక్ =
ఇంకను.

క. తారు డముఁ గాచుకొన లే

రీరసమునఁ గావఁబోదురీరింతుల వంశా

చారస్థితి డాంభికు లగు

వారు మరుఁడు తమకె కాని రీ వారికి లేఁడే.

65

టీ. పంశాచారస్థితిక్ = కులాచారములయొక్క, స్థితి = మర్యాదచే, డాంభి
కులు = కపటులు, అగువారు = అయినపురుషులు, అనఁగాఁ దమ కులాచారరీతుల
నెంతమాత్రమును దప్పలేనట్లు పైకి నటించువారు, తారు, తముక్ = తమ్మును,
కాచుకొనలేరు = విషయేచ్ఛవలన రక్షించుకొనలేరు, కాని, ఈరసమునక్ = కోప
ముతో, ఇంతులక్ = స్త్రీలను, కావఁబోదురు = రక్షింపఁబోదురు. అనఁగాఁ బురు
షులు సత్ప్రవర్తకులైనట్లు నటించుటయే కాని వాస్తవముగాఁ గాదు. వారు
తమచిత్తంబుల మరల్చుకొనలేక పరకాంతారతిని గోరి వర్తింతురు. కాని
తమవలెనే స్త్రీలు పరపురుషరతిని గోరి చరించిన ఐలదనివారింతురు. మరుఁడు
= మన్మథుఁడు, వారికెకాని = ఆపురుషులకేకాని, వారికిక్ = ఆ స్త్రీలకు, లేఁడే =
మన్మథుఁ డాపురుషులను బాధించునట్లు స్త్రీలను మాత్రము బాధింపఁడా,
కావునఁ బురుషులు పరకాంతాసక్తులయినప్పుడు స్త్రీలు పరపురుషాసక్తుల
గుట తప్పగాదు.

తా. తమ కులాచారమర్యాదలను దప్పమని బీరములు పలుకుపురుషులు మన్మ
థబాధ కోర్వలేక పరకాంతలఁ బొందుచుండియుఁ దమకాంతలను నడ్డుచుం
దురు. అలోచింప మన్మథుఁడు పురుషులకేకాని స్త్రీలకు లేఁడుకాఁబోలును.

క. శతమన్యునంతధర్మ

స్థితి యెఱిగినవాఁడు గలఁడే రీ త్రిభువనమునయం

దతనియహాల్యాజారత

యితరుల జారత కనుజ్జరీయిచ్చుటకాదే.

66

టీ. త్రిభువనమునయందు=మూడులోకములందును, శతమన్యునంత = దేవేంద్రుడంత, ధర్మస్థితి=ధర్మమర్యాదను, ఎఱిగినవాడు=తెలిసినవాడు, కలఁడే=ఉన్నాడా? లే డనుట. అతని యహల్యజారత=అతఁడు చోరవృత్తితోఁ బోయి యహల్యతోఁగూడుట, ఇతరుల జారతకుఁ=ఇతరులు జారత్వమవలంబింపవచ్చునని, అనన్జ, ఇచ్చుటకాదే=అనుమతించుటయేకదా.

తా. ముజ్జగంబులందును దేవేంద్రునంతటి ధర్మజ్ఞుఁడులేడు. అట్టిధర్మజ్ఞుఁడయిన యింద్రుఁడు జారత్వమున నహల్యనుగూడెను. అట్లు గూడుట ధర్మవిరుద్ధమయిన నతఁ డేలయాచరించును. కావున నతఁడు జారత్వ మవలంబించుట యితరులు జారత్వమవలంబించుటవలన దోషములేదని చెప్పటయేకాదా! కావున మీరు జారులయి సుఖింపవచ్చును.

క. మారుఁడు దుర్వారుఁడు సం

సార మిది యనాది వంశశ్రీసంరక్షణ మం

భోరుహవదనలచేతిది

యేరూపున జాతిశుద్ధి శ్రీ యేర్పఱుపనగున్.

67

టీ. మారుఁడు=మనస్సుఁడు, దుర్వారుఁడు = వారింపఁదరముగానివాడు, ఇది. సంసారము=ఈసంసారము, అనాది=మొదలులేనిది. అనఁగా నిది యెప్పు టినుండి వచ్చుచున్నదో తెలిసికొనలేము. వంశసంరక్షణము=కులసంరక్షణము, అంభోరుహవదనలచేతిది=స్త్రీల యధీనమయియున్నది. ఏ రూపునఁ=ఏవిధముగా, జాతిశుద్ధి=కులముయొక్క పవిత్రత్వము, ఏర్పఱుపనగున్=నిర్ణయింపఁగలము. “అహోరోద్విగుణస్త్రీణాం బుద్ధిస్తాసాంచతుర్గుణా ! షడ్గుణోష్ఠ్యవసాయశ్చ కామకృష్ణగుణఃస్సృతః” అనునట్లు స్త్రీలకుఁ బురుషులకంటె గామ మధికమగుటచేతను, మనస్సుఁడు దుర్వారుఁడై బాధించు చుండుటచేతను, సంసారము చిరకాలమునుండి వచ్చుచుండుటచేతను, గామ మధికముగాఁగల స్త్రీలవలన నే విధము వర్ధింపఁదగి యుండుటచేతను స్త్రీలలో నెవరైన నొక కాలమున మనసవీరితమై వ్యభిచరించి యుండకతీయదు. అనాదియైన సంసారములో నధికకామముగల స్త్రీలు దుర్వారుఁడయిన మారునిచే

గ్రస్తలై వృభిచరింపకుండ నుండగలరని యెవ్వరు చెప్పగలరు. కావున సుభయ వంశముల సంబంధముండుటచే నెట్లయినదోమము సంభవింపక తీరిదు. ఇట్లుండగా నీకులము నిష్కలంక మయినదని యెవ్వరు చెప్పగలరు.

క. రాజానుమతము ధర్మము

రాజు నిశాకరుడు మీకు శ్రీ బ్రాహ్మణులారా

రాజప్రవర్తించినపే

రోజున గురుతల్పగమన శ్రీ ముచితము మీకున్.

68

టీ. బ్రాహ్మణులారా, రాజానుమతము=రాజుచే నంగీకరింపబడినది, ధర్మము. అదియే ధర్మముకాని వేరొండుకాదని భావము. మీకు, రాజు=ప్రభువు, నిశాకరుడు=చంద్రుడు, రాజు=చంద్రుడు, ప్రవర్తించినపేరోజున=ప్రవర్తించినవిధముగానే, మీకు, గురుతల్పగమనము=గురుభార్యతో సంభోగాదుల నొనర్చుట, ఉచితము.

తా. ఓ బ్రాహ్మణులారా ! రాజానుమతమగునదేదో యదేధర్మము కాని వేరొండులేదు. మీరాజయినచంద్రుడు గురుభార్యను వరించెను గాన మీరునట్లు చేయుటయే సముచితము. ధర్మమాచరించిన పాపమెట్లు వచ్చును ?

క. ఏకార్యంబు సుఖోత్తర

మాకార్యము సేయనర్హ శ్రీ మగునెక సుకృతం

బాకాంక్షితురు సురతము

నాకాక్షింప రదియేమి శ్రీ యవనీవిబుధుల్.

69

టీ. ఏకార్యంబు=ఏమని, సుఖోత్తరము=సుఖాభివృద్ధికలదో, ఆకార్యము=ఆపని, చేయక, అర్హమగునెడక=చేయుటయే యుక్తమైనప్పుడు, అవనీవిబుధుల్=బ్రాహ్మణులు, సుకృతంబు=పుణ్యమును, ఆకాంక్షింతురు=కోరుదురు. సురతము=సంభోగమును, ఆకాంక్షింపరు=కోరరు. అదియేమి=అదేకారణమున ? అనగా సుఖముగల్గించు కార్యమాచరించుట యందఱకు సముచితము. ఇట్లుండగాఁ దెలివిమాలిన బ్రాహ్మణులు సౌఖ్యముగల్గించు సురతమును

మాని సందేహస్పదమగు సౌఖ్యమును సమకూర్చుచాంద్రాయణాది తపముల నేల చేయుదురో తెలియదు. కావున కష్టములగు తపములవిడిచి సుఖకరమగు సురతము నంగీకరింపుఁ డని భావము.

చ. మలిచినతాలయందుఁగుసుశ్రమంబులు ప్రాయఁగిమీఁదనెన్నఁ
డే, ఫలమొకనాఁడు గల్గుననుశ్రవల్కుడియెవ్వఁడు నమ్మినాఁడుకో
మలవనరాజిలోనఁ గుసుశ్రమంబులు గోయుట యెప్పుడప్పుడే
ఫలములు ప్రాప్తవునోయుశపాసకులార తలంచిచూడుఁడా.

టీ. మలిచిన తాలయందుఁ = చెక్కిన గుండు తాలయందు, కుసుశ్రమంబులు పోయఁగఁ = పూలతోఁ బూజింపఁగా, మీఁదఁ = ముందుకాలమున, ఎన్నఁ డే = ఏదినముననో, ఒకనాఁడు = ఒకదినమందు, ఫలము, కల్గును, అనుపల్కు = అనెడివచనమును, అది = దానిని, ఎవ్వఁడు, నమ్మినాఁడు = ఎవఁడు విశ్వసించెను? కోమలవనరాజిలోనఁ = మనోహరమగు సుద్యానవనపంక్తిలో, కుసుశ్రమంబులు = పువ్వులు, ఎప్పుడు, గోయుట = త్రుంచుటయో, అప్పుడే = ఆసమయమందే, ఫలములు = పండ్లు, పావో = పోవకుండునా, పోవునో = నశించితిమినా? ఫలములు పూర్తిగానశించునని యర్థము. అనఁగా లోకములో నుపాసకులు గుండుతాలను బువ్వంబులతోఁ బూజించినచో నేదోమందు ఫలము ఏచ్చునని యట్లుచేయుచుందురు. కాని దానవలన నుంతేయు ఫలములేదు. చెట్లనుండే నేని పువ్వులు ఫలదాయకములయి లోకమున కుపకరించును. కాని తాతి మీదఁ బెట్టిననేమి ఫలముగలదు. లోకోపకారమొనరించు వాని భంజించుటవలన మీదు మిక్కిలిపాపమే కలుగును. కాన విగ్రహారాధనముకై పూలు, కోయఁ గూడదని భావము.

తా. ఓయుపాసకలారా ! మలిచి గుండ్రముగాజేసిన తాలను బూజించిన ఫలముగల్గునని యెవఁడోచెప్పఁగా, దానినమ్మరాదు. దానవలన నేమియుఁ బ్రయోజనము లేదు. అపూజవలన నేమియులాభములేదు కాని పూవులు గోయుటచే ఫలములు లేకుండఁబోవుచున్నవి. ఆలోచింపుడు.

తే. అన్యదేహః ప్రి సందేహః శ మైనయెడను
గలుషములు మాన నెబ్బంగి శ వలయునేని
విడుఁడు యాగంబు లోవేదవిప్రులార
జంతుహింసానుహదోష శ సంశయమున.

71

టీ. ఓవేదవిప్రులార=వేదాధ్యయనముచేసిన యోబ్రాహ్మణులారా! అన్యదేహః ప్రి=మతీయొక దేహమును బొందుట, సందేహము=సంశయాస్పదమయినది. అనగా వేదోక్తములగు ఘములు పెక్కులు విరుద్ధములుగాఁ బరిణమించుటచే దదుక్త మయినదేహంతరప్రాప్తిని గుతించి సందేహింపవలసినదే, అయినయెడ = అయిపప్పటికిని, జన్మాంతరమున, నరకాదిదుఃఖము లనుభవింపవలసినవచ్చును గాన పాపములు చేయరాదని కొందఱనుచున్నారు. ఏదేహముచే బాపాదికర్తయు లాచరించితిమో యాదేహమిచ్చట నే దహింపఁబడఁగా దానికి దేహంతరమున్నదని చెప్పటయసంగతమని కొందఱనుచున్నారు. ఇట్లు దేహంతరమును గుతించి సందేహించుచున్నారు. దేహంతరము లేదన్నప్పుడు మీకు బాధలేదుగాని యదియున్నప్పుడు బాధించును గావున, కలుషములు=పాపములు, ఎబ్బంగి = ఏవిధముగా, మానవలయు నేని=విడిచిపెట్టవలసియున్నచో, జంతు... సంశయమునకొక=జంతుహింసా= పాపిణిహింసచేయుటయనెడి మహదోష=గొప్పదోషమందలి, సంశయమునకొక=సంశయముచే, యాగములు, విడువుఁడు=యాగములుచేయవలెదని యర్థము. దేహంతరమే లేదుగాన పాపములు చేయవచ్చును. అప్పటికిని పాపము చేయరాదందురేని జంతుహింసపాపము గాన తదాత్మకములయిన యాగములను మానుడని భావము.

తే. స్మృతులయందు బహుత్కార శ కృతములెల్ల
నకృతములుగా విధించినా శ డట్టె మనువు
బలిమి బ్రాహ్మణులార పాపములుచేయుఁ
డేమిచేసినఁ జేయర శ య్యెదరు మీకు.

72

టీ. మనువు=మనుస్మృతియనుధర్మశాస్త్రపుకర్త, స్మృతులందుకొక=మను

స్మృతి మొదలగు గ్రంథములందు, బలాత్కృతములు = బలాత్కారముచేఁ జేయఁబడినవి, అకృతములుగాఁ = చేయఁబడనట్లుగా, విధించినాఁడటై = వీర్పఱచినాఁడు. అనఁగా మనవు “బలాద్ధర్తంబలాద్భుక్తం బలాన్వ్యాసీ కృతంచయత్” అని చెప్పినట్లు బలాత్కారముగాఁ జేయఁబడినవి చేయఁ బడనట్టె యగును గాన, బ్రాహ్మణులారా, పాపములు = పరస్త్రీసంగమాది పాపములు, బలిమిఁ = బలాత్కారముగా, చేయుఁడు, ఏమిచేసినఁ = ఎట్టిపాపములుచేసినను, మీరు, చేయరు. అయ్యెదరు = చేయనట్టివారే యగుదురు, మీకుఁ బ్రామాణికగ్రంథమున మనవట్లు చెప్పటంబట్టి మీరెట్టిపాపము లాచరించి నను, నవి బలాత్కారముగాఁ జేయఁబడనేని మిమ్మును జెందవు. తత్ఫలము మీ రనుభవంపవలసిన్యోవసరములేదు. కాన మీరుస్వేచ్ఛగాఁ బరస్త్రీసంగమాదులను జేయవచ్చునని భావము. ఇటనాస్తికులయిన కలిభటులు మనవు చెప్పినవచనమున కన్యార్థము పరికల్పనముచేసి మీమనవు మతముచొప్పున మీరుపాపము లాచరింపవచ్చునని బోధించుచున్నారని తెలియఁదగినది.

తా. ఓ బ్రాహ్మణులారా! మీకు ధర్మశాస్త్రమురచించిన మనవు బలాత్కరించి చేసినపాపములు చేయఁబడినట్టివి నుడివెను గాన మీరికసంకోచమువిడిచి పరస్త్రీగమనాదుల నొనర్పఁడు. బలిమితోఁజేసిన మహాపాతకములయినను మిమ్ము బాధింపనేరవు.

సీ. ఐకమత్యంబులే నీ దళిలశాస్త్రములకు

నిగమంబు లొకజాడ నీ నిలువ కాదు

నాగమంబులతోవ నీ యది యొందుచందంబు

పంకంబులోని కంఠంబు తర్క

మతిగూఢ మై యుండు నీ యామళంబులనాయ

యుపనిషత్తులభావ నీ మొక్కరీతి

బహువిధంబులు మంత్ర నీ పారాయణంబులు

సాంఖ్యయోగముల వానసలువేలు

గీ. పట్టియేదర్శనం బైనఁ బ్రతిభకలిమి
వలసినట్లు వక్కాణింపఁ వచ్చియుండు
నరసి దుఃఖంబులేక సౌఖ్యంబు గలుగు
ధర్మమొకఁడేరికొనుండు విద్యాంసులార.

78

టీ. విద్యాంసులార = ఓపండితులారా! అఖిలకాస్త్రములకుఁ = సమస్త
కాస్త్రములకును, ఏకమత్యంబులేదు = ఏకత్వములేదు. అనఁగా నొక్కయర్థ
మునే యొక్కొక్కకాస్త్ర మొక్కొకవిధముగా బోధించుటచే వాన్ని కన్ని
టికిని సప్తేశనము కానేరదనియు నిట్లు పరస్పరవిరుద్ధములగు వానిలో నేవి
ప్రమాణములో నిర్ణయించుటకు గమకము లేకపోవుటచే నవియన్నియు
వప్రమాణము లయియుండునుగాన వానినన్నింటిని బరిహరింపవలయుననియు భావ
ము. నిగమంబులు = వేదములు, ఒకకాడఁ = ఒకమార్గమును, నిలువఁ, అడవు =
నిద్ధాంతించి చెప్పవు-మీరు ప్రమాణములని నమ్మెడి వేదములయినను నొకయర్థ
మునే బోధింపక పలువిధముల బోధించుచుండునుగాన నవియు నప్రమాణములే
యని భావము. అగమంబులతోఁ = శ్రాతాగమాదులయొక్క మార్గము, అది,
ఒండుచందంబు = వేదవిధముగానుండును, తర్కము = తర్కకాస్త్రము, పంకంబు
తోనికంబు = బురదలోఁ బాతిన కంబుమంటిది. అనఁగా బురదలోఁ బాతినకం
బు మేవై పునకుఁబడునో చెప్పఁజాలము. అట్లే తర్కకాస్త్ర మేదిసిద్ధాంతమో
చెప్పఁజాలము. ఆస్తంభమెట్లు బరువుగానుండునో యట్లే యొఱుగును. తర్క
కాస్త్రమునఁగూడ నెవఁడు పెక్కులు యుక్తులు నెప్పునేర్చునో వాడన్నదియే
సిద్ధాంతమని నిర్ణీతముకాదనియు, సిద్ధాంతరహితము కాస్త్రము వ్యర్థమనియు
భావము. యామళంబులచాయ = యామళమతస్థులమతము, అతిగూఢమై = మిక్కి
లి గుప్తమై, ఉండును. ఉపనిషత్తులభావము = ఉపనిషద్వాక్యముల యభిప్రాయ
ము, ఒక్కరీతి = వేటొకమార్గమునఁ బోవును, మంత్రపారాయణములు = గాయ
త్రాదిమంత్రములనజపించుటలు, బహువిధంబులు = అనేకమార్గములుగలవి. సాం
ఖ్యయోగముల వాసనలు = సాంఖ్యయోగకాస్త్రముర్యాదలు, వేఱు = మఱియొక
విధముగా నుండును. ప్రతిభకలిమి = బుద్ధిబలముచే, ఏదర్శనంబు, ఐనఁ =

ఏకాస్త్రమునైనను, పట్టి=స్వీకరించి, అనఁగా నాలోచించియునిభావము. వలసి నట్లు=మన కిష్టమగునట్లు, వక్కాణింపఁ=అర్థముచేసి చెప్పటకు, పచ్చియుండు=తగియుండును, అరసి=అలోచించి, దుఃఖము, లేక, సౌఖ్యంబుగలుగు ధర్మము=సౌఖ్యములను సమకూర్చునట్టి సుఖమును, ఎఱిగికొనుండు=తెలిసికొనుండు. అనఁగా మికాస్త్రమును మీ వేదములును దుఃఖములనేకాని సుఖంబులనీయఁ జాలవు కాన వానివిడిచి మీకు సౌఖ్యముగల్గించు ధర్మమును జేపట్టుడని భావము.

తా. ఓవిద్వాంసులారా ! మీరు ప్రమాణములనియు, దమ కృప్రకారము నడిచినచో సౌఖ్యదాయకము లగుననియు నమ్ముకొనియున్న కాస్త్రాదులన్నియు బూటకములు; మికాస్త్రముల కైకమత్యములేదు. వేదము లొకయర్థమును స్థిరపఱుపఁజాలవు. ఆగమముల మార్గమునేఱు. తర్కమునకు నిశ్చితమగు సిద్ధాంతములేదు. అది బురదలోని స్తంభమువలె నుండును. యామళమతంబులు మిక్కిలి గుప్తములై యుండు. ఉపనిషత్తుల యభిప్రాయము వీరికన్నింటికిని వ్యతిరేక్తముగానుండును. మంత్రసారాఁగములు మఱియొకవిధముగా నుండును. యోగకాస్త్రసిద్ధాంతము వేఱొకవిధముగా నుండు. కావున మీ వేదకాస్త్రాదులకు బుద్ధిబలముచే మహిష్టమువచ్చినట్లర్థము చెప్పవచ్చును. ఇట్లు పరస్పరమసంబద్ధములగు వేదాదులను విడిచిపెట్టి సుఖముగల్గించు ధర్మమును యోజించుకొనుండు.

తే. అస్తితాబుద్ధి గలదేహ శ్రీ మనలశిఖర

భస్మమై పోవ నెచ్చోటఁ శ్రీ బాప ముండు

సౌఖ్యదము లయినపరదార శ్రీ సంగమాది

పాపములుసేయు షోపినశ్రీభంగి జనులు.

74

టీ. జనులు=ఓజనులారా ! మధ్యమపురుషయోగముచే సంబోధనముదారగాగమమురాలేదు. అస్తితాబుద్ధి=నేను అనెడి బుద్ధి, కలదేహము = కలిగినట్టిశరీరము, అనలశిఖర=అగ్నికొనలందు, భస్మమై=బూడిదయై, పోవఁ,

పాపము, ఎచ్చోటకొ=దేనియందు, అనగా దేని వాక్రయించుకొని యర్థము. ఉండును. దేహమే యాత్మకాని దేహాతిరిక్తమగునది వేటొకటిలేదు. ఉన్నట్లు ప్రమాణముగానరాదు. కావున పాపముల సంపాదించిన దేహ మిక్కడనే భస్మమైపోగా నాపాపము మఱల వానికి దుఃఖము గల్గించుటెట్లు? కావున నట్లయట యసత్యమనినన్ని, ఓపిరభంగి=శక్తికొలందిని, సౌఖ్యదములు=సౌఖ్యమును గలిగించునవి, అయిన పరదారసంగమాదిపాపములు=అయినట్టి పరస్త్రి సంగమాదిపాపములను, చేయుండు=ఓనరింపుండు.

తా. ఓజనులారా! దేహమే యాత్మ. మరణమే యపవర్గము. సుఖదుఃఖములే పుణ్యపాపములు. పలువిధములగు పుణ్యపాపకృత్యము లాచరించిన దేహ మిక్కడ నగ్నిలోఁబడి భస్మముకాగాఁ బాపము లిక నెక్కడనున్నవి. కావున మిక్కిలి సుఖము గల్గించుచో నెట్టిపాపములనయినను శక్తికొలంది నాచరింపుండు.

క. మృతుండట పుట్టు బెరుంగును

మృతుండట వేటొకఁడు గుడువ నీ మేకొనుఁ దృప్తి

మృతునకు నట కర్తృఫలం

బతిధూర్తుల వార్తలేటి నీ కావర్తింపన్.

75

టీ. మృతుండు=చచ్చినవాఁడు, పుట్టునట=జన్మించునట, పెరుగునట=వర్ధిల్లునట, వేటొకఁడు=మఱియొకఁడు, కుడువ=తినగా, మృతుండు=చచ్చినవాఁడు, తృప్తి=సంతృప్తిని, మేకొనునట=పొందునట, మృతునకు=చచ్చినవానికి, కర్తృఫలంబు, అట = మునుపు చేసిన పుణ్యపాపకర్తృముల ఫల మనుభవింపునట. అతిధూర్తులవార్తలు=పరులను వంచిన స్వభావముగఁ బ్రాశస్త్యములు, అవిర్తింపన్, ఏటికి=చేకొనుట యెందులకు? చచ్చినవాఁడుమగుడ జన్మించుననియు, వర్ధిల్లుననియు, మగుడఁ జచ్చుననియు, నీజన్మమున నొనర్చిన కర్తృముల నుత్తరజన్మమున ననుభవింపుననియు, చచ్చినవానికి దిలొదకసిండాను లిచ్చినయెడల వాఁడు సుకుప్తించెందు ననియు సిద్ధాంతము

లయిన మతముల నాడేపించుచున్నారు. ఓ బ్రాహ్మణురాలా ! దేహాతిక్త మగు నాత్మ లేకుండగా నాదేహమిచ్చటనే యగ్నిదగ్గమై బూడిదయైపడఁగా నది మగుడజన్మించుననట యసంభవము. మఱియుఁ జచ్చినవారికిఁ జెందునను నాసతో ధనవ్యయముచేసి యితరులను భుజింపఁజేయుచున్నారు. వీరిచ్చట భుజింపఁగాఁ జచ్చినవారు తృప్తి నొందెదరనట యనుభవవిరుద్ధము. లోకము లో రాముఁడన్న ముత్తిననుచో గోవిందునికి గడుపునిండునా ! కావున నట్టివానిని మి చెడిపోవకుండు. ఒకవేళ దేహాతిక్త మగు నాత్మయున్నను, బాపాది కర్మముల నొనరించిన దేహమిచ్చట నశింపఁగా దానిపాపములు దానికంటె వ్యతిక్తమగు నాత్మయనుభవించుననుట యసంభవము. దేహముచేసిన పాపాదికమును దేహాతిక్తమగు మఱియొకటి యనుభవించుననిన లోకమున దేవదత్తుఁడను వాఁడుచేసిన పాపాదికమును యజ్ఞదత్తునియందున్న యాత్మకూడ ననుభవింపవలయును. ఆత్మయొక్కటియని వాదించుటచే మికదితప్పదు. అది మిక్కిలివిరుద్ధముగాన దాని నాదరింపకుండు. ఇట్లు మిచ్చుఁ జేయు మనుటకుఁ గారణబీజమోపాధి కల్పించుకొని సుఖముగా జీవింపఁదలంచి వంచకు లిట్లుకల్పించిరి. అంతయకాని కర్మాదులవలన సుంతేసియు ఫలములేదని తలపోయుఁడని భావము.

ఉ. చీటికి మాటికి నిఖిల శీవులునుం బొనరించుపాపముల్

గోటులుదన్నఁజుట్టుకొని శ్రీ ఘోరపుబాధలఁబొందుచొంటిమై

బాటిలునాత్మకు భరమె శి పాపము నీయది నిండుబండికి

జేటభరంబెయ్యేమిటికి శి జేయపు విప్రుఁడ కిల్చివంబులన్. 76

టీ. నిఖిలశీవులున్ = సమస్తమయినశీవాత్మలును, చీటికిమాటికి = మాటిమాటికి, పొనరించుపాపముల్ = చేయుచున్న పాపకృత్యములు, గోటులు = కోట్ల కొలంది, తన్నున్, చుట్టుకొని = ఆవరించి, ఘోరపుబాధలన్ = భయంకరములగు కష్టములను పొందుచు, బింటిమై = ఏకాకిగా, పాటిలునాత్మకున్ = వర్తిం చెడిఆత్మనకు, పాపము, నీయది = నీవొక్కఁడుచేయుపాపము, భరమె = కష్టమా ! శీవులెల్లను ఆత్మఒక్కఁడే అగును. ఆలెక్కలేని శీవులు చేయుపాపము లెల్లను

అయాత్ భరించుచుండఁగా నీచిక్కనిపాపము దానికి బరువా? కానేరవని భావము. నిండుబండికిఁ = వస్తుసముదాయము లోనిండి యున్నబండికి, చేట, భరంతె=బరువునా? విప్రుడ=ఓ బ్రాహ్మణుఁడా! కిల్చిషంబులకొ=పాపము లను, ఏమిటికిఁ, చేయవు=ఎందుల కొనరింపవు, “అత్త యొక్కటియేయని వాదించుచున్నారు. మఱియు నాత్తయొక్కటియే కావున దాను బరులును జ్యవ హారము లేదు గాన పరదారయనియు బరధనమనియు వ్యవహార మెట్లుకలుగును? కావున యథేష్టపరదారిగమనాదిపాపములు చేసినను కొంచెమైనను బాపమును బొందలేవు. ఆలోచింప కలభయపడెదవు. యథేచ్ఛముగాఁ బాపము లాచరింపు”మని కొందరి భావము.

చ. కలుగుట లేమిసందియము రీ కార్యఫలంబులయందునిట్టిచో
ఫల ముదయించెనేని దమరీపాలిటివేల్పులు మంత్రతంత్ర శక్తులును దదీయలాభమునకుం దగుహేతువు లందు రన్యథా కలనకునంగలోపములురీకారణమందురుమాంఃకీకాధముల్.

టీ. కార్యఫలంబులయందుకొ = కార్యములఫలములందు, అనఁగాఁ బుత్ర కామేష్టి మొదలగు కార్యములం దనట, కలుగుటయు=ఫలముకలుగుటయు, లేమి=కలుగకపోవుటయు, సందియము=సందేహోద్బవము- అనఁగాఁ గార్యము లాచరింపఁబడినప్పుడు ఫలముగలుగుటయో లేకపోవుటయో నిశ్చయమని భావము. లేక, కార్యభరంబులయందు, కలుగుటలు=ఫలమోఫలాభావమో, లభించుటలు, ఏమిసందియము = సందేహమేమున్నది. ఎదోయొకటి కాకమానదని భావము. ఇట్టిచోకొ =ఫలము విషయమై సందేహమువచ్చినప్పుడు ఫలము =కార్యసిద్ధి, ఉదయించెకొ, ఏని=కార్యఫలముగల్గినచో, తదీయలాభమునకుకొ =అఫలప్రాప్తికి, మాంత్రికాధముల్ =జపాదులనొనరించుధూర్తులు, తమపాలిటివేల్పులును=తమ దేవతలును, మంత్రతంత్రశక్తులును=మంత్రశాస్త్రమందలి సామర్థ్యములును, తగుహేతువులు=ముఖ్య కారణములని, అందురు, అన్యథాకలనకుకొ =విచారముగా పరిణమించినచో, అనఁగా ఫలసిద్ధికలుగనిచోనని భావము. అంగలోపములు=తమయొనర్చిన పుత్రికామేష్టి మొదలగు కార్యముల కంగభూతములగు దక్షి

జలందలిలోపములు, కారణములు, అందురు, పుత్త్రీకామేష్టిచేసినప్పుడు, పుత్త్రుడు దుదయించినచో మాంత్రికులు మామంత్రబలముచేత మేముపాసించిన దేవతయనుగ్రహముచేతను గల్గెనని చెప్పుదురు. అట్లుకలుగనిచో దామొరప్పిన జపామలకు దగినట్లు దక్షిణలియ్యకపోవుటచే ఫలము కలుగలేదని పలుకుదురు. ఇట్లు మాంత్రికులుపండితురుకాన వారిమాటలు విశ్వసింపరాదనిభావము.

తా. కార్యములందు ఫలముగల్గుటయో లేకపోవుటయో నిశ్చయము. ఇట్లుండ దుచ్చులయిన మాంత్రికులు ఫలముగల్గెనేని తమమాంత్రిబలమనియుఁ గలుగనిచో దగినదక్షిణలియ్యకపోవుటచే నట్లుయొనెనియుఁ బట్టుదురు. కాన వారినమ్మఁజనదు.

తే. అర్థి నర్జింప వర్జింప శీ సలవికాని

ధర్మము నధర్మమును జెప్పె శీ దగిలియనువు

నేరములు నెట్టి దండువు శీ నిశ్చయించి

ధరణిఁగలచోట నర్థమే త్తింగఁ దలఁచి.

78

టీ. మునుపు, నేరములు = విధినిషేధరూపములగు ధర్మధర్మముల సతిక్రమించుట యనెడి యపరాధములను. నెట్టి = ఏర్పడిచి, దండువు = ఆయన రాధయునకుఁ బరిహారమును, నిశ్చయించి = ఈయనరాధయున కీప్రాయశ్చిత్తము చేయవలయునని చెప్పి, ధరణి = భూమియందు, కలచోట = ధనవంతులయియున్నవారియొద్ద, అర్థః = ధనము, ఎత్తింగఁ, తలఁచి = లాగవలెననియెంచి, అర్థి = ప్రీతితో, అర్జింప = చేయుటకును, వర్జింప = విడచుటకును, అలవికాని = శక్యముకాని, ధర్మమును, అధర్మమును, తగిలి = అత్యసక్తికలవాడయి, చెప్పె = వచించెను. ఆదరించుటకుఁగాని, విడిచిపెట్టుటకుఁగాని శక్యముగాని ధర్మధర్మములన్నింటినిగూర్చి మునుపు స్పృతిగ్రంథమున రచించెను. అట్లు సుభాషాస్యములుకాని ధర్మధర్మములుచెప్పటకుఁ గారణమేమనఁగాఁజెప్పిన విధినిషేధవాక్యములను సతిక్రమించినచో బ్రాహ్మశ్రీతదిమూలమున ధనవంతులనుండి ధనము సులభముగా నాకర్షించుటకే కాఁ

వేటుకాదు. ఎట్లనగా మనవుచెప్పిన యొకవిధిని జేయనచో విధి నతిక్రమించెనగాన వానికి బాపము సిద్ధపడ్యెనని ప్రాయశ్చిత్తముచే బోవునచెప్పి బాపములని కేరుచెప్పి ధనమును వెచ్చింపజేసి చేకొనవచ్చును. అట్లే దీనిని జేయ రాదని మనవు నిషేధింపగా దాని నెవ్వడనిజేసినచో వాడు పాపాక్రాంతుండగును. కాని వానికి బ్రాయశ్చిత్తాదులజేయించి ధనము స్వీకరింపవచ్చును. ఈ యుద్దేశముతోనే మనఃపట్ల గ్రంథమును రచించెను. కాని యంతకంటె వేటుఫలము లేదనిభాషము.

తా. మనవు నేరములెంచి తత్పరిహారము ధనమును స్వీకరించుటకే యిట్లుచేయుటకు విడుచుటకును దరముగాని ధర్మాధర్మముల నిరూపించి చెప్పెను.

శా. లాలామూత్రపురీష ఘర్తజలకీలాలాత్మక ల్యామలం
చేలారోతలుపుట్టనాడుదురుయోగీంద్రుల్ వృథాలాపముల్
లాలామూత్రపురీష ఘర్తజలకీలాలాత్మలో తా రశే
ప్రాలేయాంబుపటిరపంకఘనసాగరతోదదివ్యాత్మలో. 79

టీ. భాషలు = స్త్రీలు, లాలా...త్మకల్ - లాలా = చొంగ, మూత్రపురీషములు, ఘర్తజల = చెప్పట, కీలాల = రక్తము, అత్మకులు = దేహముగాఁ గలవారు, అంచుక్ = అనిపల్కుచు, యోగీంద్రుల్ = యోగీశ్వరులు, రోతలు = స్త్రీలకైవిరక్తి, పుట్టక్ = కలుగుటకు, వృథాలాపములు = జుగుప్సాకరములగు వచనములు, ఏలవాడుదురు = ఎందులకుఁ బలికెదరు. అనగా నట్లు పలుకరాదనట, వైరాగ్యవంశులయిన యోగులు పెరివారికిఁ గూడ వైరాగ్యము గలిగింపవలయునని యొంచి “స్త్రీలమనోహరాంగముల నన్నిటిని జుగుప్సావచనములతో స్త్రీలముఖముచొంగ గలదని, స్తనములు మాంసపుముద్దలని, శరీరము మూత్రపురీషములు గలదని” విషవానికి రోతపుట్టునట్లు స్త్రీలను నిందించిరి. అట్లు చేయుట తప్పు. తానట్టివాడు కానచో వారినిందింపవచ్చునుకాని తానునువారివలె నుండ నిందింపనేల యని నుండుపాదములచే జెప్పుచున్నాడు. తారు = తాము, లాలామూత్రపురీషఘర్తజలకీలాలాత్మలో = లాలామూత్రాదిమయమగు దేహ

ములుగలవారేయైన, తారతే = తామేకాఁబోలును, ప్రాలేయా...త్తుకుల్—
ప్రాలేయాంబు = హిమజలము, పటీరపంక = మంచిగంధము, ఘనసారక్షో-
దము = పచ్చక పురపుఁబోడియు మొనలగువానిచే, దివ్య=మనోహరమగు,
ఆత్మలో = శరీరములు గలవారా. అనఁగా స్త్రీలశరీరము లెట్లొ యట్లే యా-
యోగీశ్వరుల శరీరములును లాలాదులు గలవియే కాని సుగంధద్రవ్యములు
కావు. అట్లుండ వారిని నిందింప నేల యనిభావము.

తా. స్త్రీలు మూత్రపురీషాదులగు హేయపదార్థములు గలవారని వారి
యందు రోతేఘట్టునట్లు యోగులు పట్క-మందురు. ఆ స్త్రీ లట్టివారేకాని
వారుమూత్రమే పటీరాది సుగంధద్రవ్యములతోఁ గూడిన శరీరములు గలవారు
కాఁబోలును ?

వ. పురాణంబుఁ బ్రమాణీకరింతుమేని తత్ప్రణేత పారాశర్యం
దు పాండవుల నగరి చాటుకవి. కవులమాటలకేటిపాటి? మ
త్స్యపురాణంబునందు మత్స్యంబు వక్తయేట. తిర్యగ్జంతు
మతంబులు సిద్ధాంతీకరింపవచ్చునే? అది యట్లుండె. 80

టీ. పురాణంబు = మత్స్యదులగు నష్టాదశపురాణములను, ప్రమా-
ణీకరింతుమేని=ప్రమాణములని స్వీకరించితిమేని, తత్ప్రణేత = ఆపురాణముల
రచించినవాఁడు, పారాశర్యండు = వ్యాసుఁడు, పాండవుల నగరిచాటుకవి.
పాండవుల పురమగు హస్తినాపురమందుండి వారికిఁ బ్రయంబులు చెప్పెడికవి.
కవులమాటలకుఁ = కవులవాక్యములకు, ఏటిపాటి=ఏపాటిప్రమాణ్యము? అనఁ
గాఁ బురాణముల రచించిన వ్యాసుఁడు నీచ స్త్రీయందుఁ బుట్టినవాఁడు. మఱి
యు వాఁడు తనసోదరుని భార్యలతోను దాసితోను భోగించి సంతానముకన్న
దుష్ప్రవర్తనుఁడు, పాండవులయొద్దనుండి వారికిఁ బ్రయమగునట్లుగా వారికి
శత్రువులగు దుర్యోధనాదుల నిందించుచు, వారికి మిత్రుఁడయిన కృష్ణుని ను
తించుచుఁ బరాధీనుఁడయి యున్నవాఁడు. అట్టివ్యాసుండు ప్రాసనిభారతా-
దులు ప్రమాణములుకావనిభావము. మత్స్యపురాణంబునందుకొ, మత్స్యంబుఁ

చేప, వక్తయంటు = చెప్పనడలు, తిర్యగ్జంతువుల = జ్ఞానరహితములగు పశుపక్ష్యాదుల, మతంబులు, సిద్ధాంతీకరింపవచ్చునే = స్థిరపఱుపవచ్చునా! కూడదనుట. కావునఁ బురాణాదులన్నియు నప్రమాణములనిభావము.

సీ. దిననాథనందనుర దిల్తోల్చి విడిచిరి

కరుణలే కెముక లేరీరి దధీచి

భాతాశబిలమున రీ బలిఁ గట్టివై చిరి

జీమూతవాహనురజీవి వాపి

రెత్తి పాల్గొనిరి శ్రీబీంద్రునంతటివానిఁ

గలగుండు వెట్టిరి రీ కలశవార్ధిఁ

దివుటఁ జక్కలఱేదినగోరు మెనఁగిరి

పండు దుల్చిరి కల్పరసాదపంబు

తే. నయ్య లెంతకు నేర రక్కాజనులు

వీరిమనసులు వట్ట నెరవ్వారితరము

కీర్తి యటు లుండెనవిడుఁడు దాక్షిణ్య మింకఁ

దారు గల్గినఁ బనివేలురతమకుఁ గలవు.

81

టీ. అర్థాజనులు = ప్రయోజనాభిలాషులు, దిననాథనందనురతి = మూర్ఖపుత్రుఁడయినకర్ణునియొక్క చర్మమును, ఒల్చి, విడిచిరి = పాతవై చిరి, పూర్వ మింద్రుఁడు బ్రాహ్మణవేషమునఁ గర్ణునిన్నిగిరి యతని సహజకవచముండలముల నడిగిపుచ్చుకొని లెనకు నతనికిఁగూడ లేకుండఁజేసెను. కరుణలేక = దయలేక, దధీచి = దధిచి మహామనియందున్న, ఎముకలు, వీరిరి = వీరికొనిరి. పూర్వము వృత్రాసురునిఁ జంపఁబూనియంద్రాదిసురలు నారాయణోపదేశమునఁబోయి చధీచిని బ్రార్థించి యతనింజంపి యెముకలు పుచ్చుకొనిరనిభావము. పాతాశబిలమునకొ = పాతాశ లోకమునందుకొ, బలికొ, కట్టివై చిరి = బంధించిరి. పూర్వ మింద్రాదుల జయించిన బలిని జయింపఁ దలంపుతో విష్ణువు వామనమూర్తియై బలిని భూమిని యాచించి త్రివిక్రముండయి ముల్లోకములను బుచ్చికొని పాతాశ మందుఁ ద్రోచి

బంధించెను, అభిగతకథ యిచ్చట ననుసంధింపబడియె. జీమాతవాహను
జీవి=జీమాతవాహనుని ప్రాణమును, పాసిరి = తొలంగించిరి. జీమాతవాహనుఁ
డనెడి యొకరాక్షసుఁడు పరోపకారశీలుఁడయి యేకపుత్రితోకముచే దుః
ఖించుచున్న యొకనాగాంగనకు సంతసము గలుగునట్లుగా, వానికుమారునికి
మాటుగాఁ దానే గరుడున కాహారమయ్యెను. జీమాతవాహనుఁడు తనంతటఁ
దానే పరోపకారాన క్తుండుకాఁగాఁ గవి దానిమార్చి యాచకులు యాచింపఁ
బ్రాణములు విడిచెననెచెప్పెను. శిబీంద్రునంతటివాన్ = శిబిరాజువంటి చక్రవ
ర్తిని, ఎత్తి=తూచి, పాల్గొనిరి=పంచిపుచ్చుకొనిరి అనఁగాఁ బూర్వము శిబి
యాగ మొనరించుచుండఁగా నతని ధర్మబుద్ధిని బరీక్షింప నింద్రాద్రియు శ్యేన
కపోతరూపంబులదాల్చి శ్యేనంబుచే వెంబడింపబడుచుఁ గపోతంబు శిబిని
జేరి శరణుసాచ్చిన దానివెంబడినే పుచ్చుచున్నదేగ పలుధర్మము లుపదేశించి
దాని యెత్తుమాంశమును నతనిశరీరమునుండి తీసి యీయవలయుననితోరి మాయ
చేసి యతనినే పుచ్చుకొనె ననెడి భారతకథ నిందుఁ జేర్చవలయును. కలశ
వార్ధిక్ = పాలసమద్రమును, కలగఁడువెట్టిరి = కలఁచివైచిరి. పాలసంద్రమును
దఱచిరని భావము. తివుటక్ = కాంక్షతో, చుక్కలక్షీన్ = చంద్రుని, దిన
గోరు = దినభాగము, మెసఁగిరి=తినిరి, చంద్రుఁడు దేవతల కన్నమయ్యెనని
భావము. కల్పపాదపంబు=కల్పవృక్షమును, పండు, డుల్చిరి, కోరినవారికోర్కుల
నిచ్చెడి కల్పవృక్షముల ఫలములను రాల్చివైచిరి. పండు-దంతములు డుల్చిరనియు-
అయ్యలు, అర్థార్థజనులు, ఎంతకుక్, నేరరు=ఎంతచేసికృత్యముల నాచరింపఁజాల
రు. యాచకులు మిక్కిలి ఘోరకృత్యము లాచరింపఁ దగినవారని భావము. వీరిమన
ములు=ఈయాచకులకోర్కులు, పట్టక్ = నెఱవేలుటకు, ఎవ్వారితరము=ఎవ్వరికిని
శక్యముకాదని భావము. కీర్తి=యశస్సు, అటులండెక్ = అరీతిగా నుండెను.
దానధర్మాదులవలనఁ బెద్దయశంబు గలుగుననుమాటకేమి దాని నటుండనిండని
భావము. ఇరక్, దాక్షిణ్యమును = యాచకులయందు జాలిని, విడుపుఁడు=
విడిచిపెట్టెఁడు, తారు=తాము, కల్గినన్ = బ్రదికినచో, తమకుక్, పదివేలు=
పదివేలలాభములు, కలవు. యాచకులు పచ్చి దీనాతిదీనముగా యాచించినను

వారియందు జాలిగల్గి యడిగినకొరిక లీయఁబూనకుండు. దానివలనఁ గీర్తివచ్చునని మీరనుకొనుచుందురు కాని కీర్తిమాట లటుబుండఁగా సమస్తశ్రేయస్సుల సంపాదింపఁజాలిన దేహము నశించుచున్నది. తాము బ్రతికియున్న వేదిధములఁ గీర్తిసంపాదించుకొనవచ్చును. యాచకులఁ గోర్కులనుమాత్రము దీర్చ సమకట్టు కుండు. అట్లు పూనినచో యాచకులు మీకుఁ బ్రాణాపాయకరములగు నాపదలను గల్గింపకమానరు. కావున దానములఁ జేయుటమానుడని భావము. దానము కర్తవ్యమని చెప్పెడిపురాణములే దానముచేయువారి కపాయములు తప్పక మూడకమానవని చెప్పుచున్నవి కాన మాయామాటలకును బురాణములే ప్రమాణములు. ఇంతియకాక దానముచేసిన వారిలక్ష్మీ పోవుచున్నది; చేయనివారియొద్ద సిరముగా వర్తించుచున్నది. కావున నేవిధ మలోచించినను దానాదుల నొనర్చుటవలన నష్టమేకాని లాభములేదని తాత్పర్యము.

తే. శాంతమతిఁ గాముకత మాని శ సప్తతంతు

దీక్ష కై కొన్నవారల తేజఁగు లెస్స

స్వర్గమున కేగి రంభాది వారసతుల

కుచభరంబులపై వ్రాలఁగోర రేని.

82

టీ. కాముకత = విషయానురాగితత్వము, మాని=విడిచి, శాంతమతి = విషయములనుండి మరలినచిత్తముతో, సప్తతంతుదీక్ష = యజ్ఞ దీక్షను, కై కొన్నవారలతేజఁగు=స్వీకరించినవారియొక్క ప్రవర్తనము, లెస్స=యొక్కముగానుండును, ఏమిచేసినచో యొక్కముగానుండును, స్వర్గమునకు = స్వర్గలోకమునకు, ఏగి=వెళ్లి, రంభాది...పై = రంభాది=రంభ మొదలగు, వారసతుల=భోగస్థీలయొక్క, కుచభరంబులపై = స్థూలములయిన స్తనములమీద, వ్రాల = పడుటకు, అనఁగా రంభాదుల స్తనముల నాలింగింపము చేసికొనుటకు, కోరరేని = అపేక్షింపకపోయినచో, మరణానంతరమందు స్వర్గమునుజేరిరంభాసంభోగము నపేక్షింపనిచో యజ్ఞ దీక్ష కైకొన్నవారి ప్రవర్తనము లెస్సగా నేయుండును. కాని యట్లు జరుపలేదు. ఏమన లోకములో పంచకప్రాప్తాణులు

కాంతాత్మలవలెను, నిష్కాములవలెను గానవచ్చుచు, నెక్కువధనము వ్యయముచేసి చూచువారి కచ్చెరువు గలుగునట్లు బ్రహ్మచర్యాధికమును జూపుచు నాత్మనువంచించి, యాగము చేయుచున్నారు. వారు నిజముగాఁ గాముకత విడువనివారే. మరణానంతరమందు రంభాసంభోగమునుగోరి వర్తించువారు నిష్కాము లెట్లగుదురు. సామాన్యజనులు యావజ్జీవముమాత్రము కాముకులై యుండుదురు. కాని యాగ మొనర్చినవారు మరణానంతరముకూడఁ గాముకు లగుచున్నారు కావున వారు సామాన్యులకంటె దక్కువవారనిభావము.

తే. ఆహవంబున మృతు లయిననీయట్టివీరు

లమరలోకంబునకుఁ బోదురనుట గల్గ

నిజమయేని దైత్యురీచే శనిహతిఁ బొంది

యతనితో విగ్రహింపరే శ యసురు లచట.

83

టీ. ఆహవంబున = యుద్ధమునందు, మృతులు = చచ్చినవారలు, అయిన నీయట్టివీరు = అయినయోధులు, అమరలోకంబునకుఁ = స్వర్గలోకమునకు, పోదురు, అనుట, కల్గ = అనత్యము, “అనఁగా రణాపలాయనాత్స్వర్గః” అని చెప్పఁబడినవిధముగా సంగరమునఁ జచ్చినవారందఱు స్వర్గము చేరుదురనుట యనత్యము. వారికి రణమందుఁ బ్రాణత్యాగముతక్కుఁ దక్కిన ఫలము వేతొండు లేదనిభావము. నిజమయేని = ఆవాక్యము సత్యమేయైనచో, అసురులు = హిరణ్యకశిపుఁడు మొదలగు రక్కసులు, దైత్యురీచే, నిహతిఁ = చావును, పొందఁ = పొందఁగా, అచటఁ = అస్వర్గమందు, అతనితోఁ = ఆవిష్ణువుతో, విగ్రహింపరే = పోరాడుచుండరా, మీమతమందు యుద్ధమునఁ జచ్చినవీరులు స్వర్గమున గుఱిము లనుభవించుచున్నారనికదా! చెప్పచున్నారు. అట్లయినచో, “యయంవాపి స్వర్గభావ” మ్మనెడి యభియుక్తిక్తిప్రకారమున మరణకాలమం దేభావమును స్మరించుకొందుగో యనంతరమందు దానినేకదా పొందుదురని చెప్పఁబడియుండఁ గాన యుద్ధమందు పోరిచే సంహరింపఁబడిన రక్కసులు పోరివైరమునే మనమందుంచుకొని చచ్చి యాపల నాపొరివైరమునే పొంది స్వర్గములోఁగూడ పోరితోఁ బోరాడవలయును. కాని యట్లు పోరాడు

చున్నట్టు చెప్పబడలేదు. కాన యది యప్రమాణమనియే తెలియదగినదని భావము.

తా. యుద్ధమందుఁ జచ్చినవీరులు స్వర్గమువొత్తురన్నచో హరిచేఁ జచ్చిన హిరణ్యాక్షుడులు స్వర్గమున హరితోఁ బోట్లాడుచుండవలె. అట్లుచేయుచు న్నట్టు లేపురాణములఁ జెప్పలేదు; కావున నదియెంతయు నప్రమాణమని నఱుఁడు.

క. అక్షచరణుండు చెప్పిన

మోక్షములు శిలాస్వరూపములు వీనికిఁ గాఁ

ప్రేక్షావంతులు దచ్చా

స్త్రాక్షరములు చదువ నేల శ్రీయతిబాలికులై.

84

టీ. అక్షచరణుండు=కాలియందు నేత్రముగల గౌతముఁడు, చెప్పినమోక్షములు=పవించిన ముక్తులు, శిలాస్వరూపములు=పాషాణస్వరూపములు, అనఁగా గౌతముఁడు న్యాయశాస్త్రమున “తదత్యంతవిమోక్షోఽపవర్గః” అను నివి కొన్నింటిచే నమస్తవిశేషగుణములు లేకపోవుటయే ముక్తియనియు ముక్తుఁడు పాషాణమువలె నుండుననియుఁ బ్రతిపాదించె ననిభావము, వీనికిఁగాఁ = ఇట్టి శిలాస్వరూపముక్తికై, ప్రేక్షావంతులు=బుద్ధిమంతులగు మీరు, అతిబాలికులై=మిక్కిలి యవివేకులరై, తచ్చాస్త్రాక్షరములు=ఆగౌతముచేసిన న్యాయశాస్త్రపు పదనములు, చదువ నేల=చదువుటవలన నేమి ప్రయోజనము. జ్ఞానవంతులయినవారికి శిలాస్వరూపముక్తి గల్గునని చెప్పిన గౌతముఁడు గౌతముఁడే, గౌతము=వృషభశ్రేష్ఠుఁడే అనఁగా జ్ఞానహీనమగు పశువువంటివాఁ డని తెలియఁదగినది. జ్ఞానహీనుఁ డగునాగౌతముఁడు చెప్పినను జ్ఞానవంతు లగుమీరును మోహితులై యాతని శాస్త్రమును జదువుచున్నారు. దానివలన మీకు సుంతేనియు ఫలములేదని భావము.

తా. గౌతముఁడు ముక్తులు శిలాస్వరూపములని చెప్పెను. జ్ఞానవంతులకట్టి ముక్తిచెప్పట తెలివిమాలినపని బుద్ధిమంతులయ్య మీరది తెలిసికొనక వాని

కంటె బుద్ధిహీనతతో నాకాస్త్రమును జదువుచున్నారు. దానివలన నేమియు లాభములేదు.

ఆ. దైన్యమునకుఁ ద్రోవ శీదలఁప నసైన్యంబు

కుక్షివంచనంబు శీకుడు వుడుగుట

బుద్ధియైనయట్ల శీభోగింప నేర్చుట

సారమైన బోధి శీసత్త్వమతము.

85

టీ. తలఁపఁ = అలోచింపఁగా, అసైన్యంబు = దొంగతనము చేయకపోవుట, దైన్యమునకుఁ = దారిద్ర్యమునకు, త్రోవ = మార్గము, కుడుపు = భోజనము, ఉడుగుట = మానుట, కుక్షివంచనంబు = కడుపును పంచించుటయే, బుద్ధియైనయట్ల = మనంబున కింపయినట్లు, భోగింప నేర్చుట = అనుభవింపఁగలుగుట, సారము = శ్రేష్ఠమైనది, ఐనబోధి సత్త్వమతము = అయినట్టి (బాధ) ప్రాజ్ఞాలమతము, చోరత్వముకూడదనియు, నుపవాసాదులు చేయవలయుననియు జెప్పచుందురు కాని దొంగతనము చేసి ధనమార్జింపనిచో దారిద్ర్యమెప్పుడును బోదు, ఉపవాసాదులను జేయుట కుక్షినివంచించుటయే. కావున స్పృత్యాదులందుఁ జెప్పఁబడిన నిషేధములను బరిత్యజించి సర్వసూఖ కారణమయిన స్వేచ్ఛాసంచారమునే యవలంబింపుఁడని భావము.

తా. మీధర్మశాస్త్రములందుఁ జెప్పినవిధమున దొంగతనము చేయనిచో పేదతనము తొలంగదు. ఉపవాసములు చేయుట కుక్షిని మోసపుచ్చుటయే, కావున మీమతములు మంచివికావు. యథేష్టముగావర్తించి సుఖము లనుభవించుట ప్రాజ్ఞాలమతము.

తే. క్రోధనులు దార పరుల కశ్రోధశిక్ష

చేయుచుందురు కపటవశిష్ఠమునులు

దారు నిర్దనులై యుండి శీధాతువాద

మొకరికిం జెప్ప విప్రలంభకులు వ్రాలె.

86

టీ. కపట = కపటముచే, వశిష్ఠమునులు = గొప్పమునులవలె నటించువారు,

తారు = తామె, శ్రోధనులు = అకారణ శోపముగలవారు, పరులకు = ఇతరులకు, అశ్రోధశిక్ష = శ్రోధ మన్నివిధముల చేతను బరిత్యజనీయ మయినదనియు, నట్లు వర్తింపవలయు ననెడిశిక్షను, చేయుచుండుదురు. దూర్వాసోముఖు లయినమునులు మహాశోపవంతులయినను వారిశోపము నడగించుకొనక పరులకు “గోపముచెడ్డది, విడువవలయు” నని బోధించుచుదురు. తమశోప మడచుకొనకుండఁ బరుల కుపదేశించుట తెలివిమాలినపనియని భావము. ఎవరివలెననఁగా, తారు, నిర్ధనులై బీదలై, ఉండి, ధాతువాదము = లోహములు కొన్ని పస్తు సంయోగమువలన వెండిబంగారులగునని, ఒకరికి = పెజువానికి, చెప్పవిప్రలంభకులు వోలె = ఉపదేశించు వంచకుల చందంబున, అని వెనుకన్వయము. లోకమునఁ గొంపలు వంచకులు పరులవలన ద్రవ్యము లాగవలెనని యెంచి “నేను ధాతువుల రిపుమిత్రభావము నెఱుంగుదు ధాతువులకు సంయోగము గల్గించి సువర్ణాదికమును జేయఁగలను, నీవు నాకుఁ గొంచెము ధనమిత్తువేని నీకావిద్య నుపదేశించెద” నని చెప్పి వాని వంచించి ధనములాగుచుండురు. అట్టి వంచులవలె మునులు దాము శ్రోధము విడువనేరరు కాని శోపముత్యజనీయమని పెజువారి కుపదేశించుచుండురు. అది యయు కమనిభావము. “స్వయంతీర్థః పరాంస్తారయే త్” న్నట్లు బుద్ధిమంతులైనచోఁ దమ దారిద్ర్యము ముందుఁ దొలంగించుకొని పరుల దారిద్ర్యమును దొలంగింపఁ బ్రయత్నింపవలె. అట్లుకాక తాము పేదవారై యుండి పరుల కట్లుపదేశించుట యోజింపఁ బరుల వంచించి ధనములాగుటకే వారట్లు చేయుచున్నారని తెలియఁదగినది.

శే. కలవు విధ్యర్థ మంత్రభాగములు మూడు

శ్రుతుల, నామూఁటియందు మీశమతికి నెక్క

కర్థవాదాంశ మఖిలంబు శీ నన్యత మయ్యే

నట్ల యగుఁగాఁక మంత్రవిశ్లేషాంశములును.”

87

టీ. శ్రుతుల = వేదములందు, మూడు, విధ్యర్థమంత్రభాగములు = విధిభాగము, అర్థభాగము, మంత్రభాగము, ననునవి, కలవి. అనఁగా శ్రుతులు విధిభాగ మనియు నర్థభాగ మనియు, మంత్రభాగ మనియు నేర్పఱుపఁబడినవి,

అమూఁటియందుకొ = అమూఁడుభాగములందును, మీమతికికొ, ఎక్కక = మీ మనసునకుఁ గూర్చక, అర్థవాదాంశము అభిలంబు = అర్థవాదభాగ మంతయు, అన్యతమయ్యెకొ = అసత్యములయ్యె, మంత్రవిధ్యంశములు = మంత్రభాగ విధిభాగ ములును, అట్లగుఁగాక = ఆయర్థభాగమువలె నసత్యములగుఁ గాక. ఓబ్రాహ్మణు లారా! మీరు వేదములను మూఁడుభాగములుగా విభజించికొని చదువుచు, వానిని జక్కఁగ నేర్చికొని యా మూఁడుభాగములలోను నర్థవాదభాగ మన్యతమని చెప్పుచున్నారు. తక్కిన విధిభాగమంత్రభాగములను సత్యములనుచున్నారు. మూఁడును బ్రమాణములయినఁ గావలయును లేక యసత్యములయినఁ గావలయు. అంతియకాని కొంతసత్యమనియుఁ గొంతయసత్యమనియుఁ జెప్పి యర్థజరతీయ న్యాయ మాశ్రయింపరాదని భాషము.

తా. విధిమంత్రార్థభాగముల మూఁడింటిలోను నర్థవాదాంశ మసత్యమని మీకేతట్టుచున్నది. దానివలెఁ దక్కినభాగములును నసత్యములని నిశ్చయింపుఁడు.

వ. అని యీప్రకారంబు వాచాఁటులై టిట్టిభంబులునుంబోలెఁ గర్ణకంటకంబులై న దుర్వర్ణనంబుల వేదంబు ప్రమాణంబు గాదనియును, నాగమంబుల నగడుసేసియు, ధర్మంబుల మ ర్తంబులుచ్చిపోనాడియు, బురాణంబుల త్రాణలు సెఱచియు నితిహాసంబుల నపహసించియు, జన్మంబులఁ జిన్నవుచ్చియు, మంత్రపారాయణంబులఁ నృణీకరించియు, మూమశంబులం గలంచియు, గలికిఁ గౌతూహలంబును, జైనులకు సమ్మానం బును, జౌద్ధులకు నుద్ధతియును, జార్వాకులకు నిర్వృతియు, లోకాయతుల కుత్సేకంబును, బౌషండులకుం జెవులపండు వును, గాపాలికుల కుపకారంబునుం గాఁ గై వారంబుసేయు పాతకులంగనుంగొని శక్రకుండు సక్రోధుండును, వరుణుం డరుణలోచనుండును, నగ్ని యుద్విగ్నమానసుండును, గృతాంతుం డత్సంతరోషుండును నై యయ్యాశాపతులు నలుపురు

నల్లిక్కుమొగంబై యోదురాత్తులారా “ఏమి? దుర్భాషణంబులాడెదరు! దంభోళిధారాసంరంభంబును బాళవల్లీ సముల్లాసంబును, సముజ్జ్వలజ్వాలాకరాళతయు నుద్దండగదాతాడనంబును, నెఱుంగరే? ఏలప్రేలెదరు? పుత్రకామేష్టి శ్వేనకారీప్రముఖంబులగు మఖంబులు దృష్టఫలంబు లగుట గన్నులంగానరే? ఆవేశంబున గయాశ్రాద్ధాదు లపేక్షించు భూతంబులం జూచి పుణ్యఫలంబులు దెలియరాదే? అంగా రప్రవేశంబుల దేహంబులు చైక్కుకుండట, నేత్రోత్పాట నంబునఁ గన్నులు వచ్చుట యూదిగాఁగలవి శేషంబుల దేవతా ప్రభానంబులు భావింపందగదే? ఇవ్విధంబునం బ్రల్లదంబు లాడెదరు గాన మిమ్ము నాలుకలు గోయక సెలవులు వీల్చక ప్రాణంబులం గొనక మెట్లు సైరింపవచ్చు?” ననిన భయంబంది యన్వందిజనంబులు బృందారకులకు నమస్కరించి యిట్లునిరి.

88

టీ. అని ఈ ప్రకారంబు = పైని వర్ణించినవిధమున, వాచాటులై = కుత్సితభాషణములు పలుకుచున్నవారై, టిట్టిభంబులునుంబోలెన్ = తీతువు షిట్టలవరై, కర్ణకంటకంబులు = చెవులకు నుండవలెఁ దాకునవి, వినదుర్వర్ణనంబులు = అయినట్టి చెడుస్తోత్రములు, వేదంబు, ప్రమాణంబు, కాదనియును, అగమంబులన్ = శాస్త్రములను, అగడుసేయు = నిందించియు, ధర్మంబుల మర్కంబులు = ధర్మశాస్త్రరహస్యములను, ఉచ్చిపోనాడియున్ = చెడునట్లు పలికయు, అనగా నెవ్వరును ధర్మశాస్త్రమునకు సుముఖులు కాకుండునంతటి రోతనుకల్గించియు నని భావము. పురాణంబుల త్రాణలు = పురాణముల శక్తులను; చెఱచియు, ఇతిహాసంబులన్ = భారతా దీతిహాసగ్రంథంబులను, అపహసించియున్ = గేలిచేసియు, జన్మంబులన్ = యాగములను, చిన్నపుచ్చియు = తిరస్కరించియు, మంత్రపారాయణంబులన్ = మంత్రోపాసనములను, తృణీకరించియున్, యామ

శంబుల = యామళమతములను, కలంచియు = చెడిచియు, కలికి = కలిపురు
 మనకు, కాతూహలంబును = వేడుకయు, జై నులకు = జై నమతస్థులకును, సన్నా
 నంబును = గౌరవంబును, బౌద్ధులకు, ఉద్ధతియు = అతిశయమును, చార్వా
 కులకు = చార్వాకమతస్థులకు, నిర్వృతియు = ఆనందమును, లోకాయతుల
 కు = లోకాయత మతస్థులకు, ఉత్సేకంబును = గర్వంబును, పాషండులకు =
 చెవులపండువులును, కాపాలికులకు, ఉపకారంబునుగా = ఉపకారమగునట్లు
 గాను, కైవారంబు = స్త్రీతము, చేయుపాతకులకు = చేయునట్టి కలిపందిజనంబును,
 కనుంగొని = చూచి, శక్రండు = ఇంద్రుడు, సక్రోధుండును = క్రోధముగలవా
 డును, వరుణుండు, అరుణులనుండును = ఎఱ్ఱని సేత్రముగలవాడును, అగ్ని,
 ఉద్విగ్నమానసుండును = ఉద్రేకించుచున్న చిత్తముగలవాడును, కృతాంతం
 డు = యముడు, అత్యంతకోషండును = అధికకోపముగలవాడును, వి, అయ్య
 కాసతులు, నల్వరు = ఆదికృతులు నలువురును, నల్లిక్కు మొగంబై = నలువైపుల
 దిరిగి, ఓదురాత్మలారా, నీమిదు రాభిషంబులు = ఎటువంటి చెడుమాటలు,
 అడెదరు = అడుచున్నారు, దంభోళిదారాసంరంభమును = ప్రజాయుధపు
 టంచులయొక్క యతిశయమును, పాశవల్లీసముల్లాసంబును = లతవంటి పాశము
 యొక్క పెంపును, సముజ్జ్వల జ్వాలాకరాశతయు = అగ్ని హోగ్రుని మంటల
 యొక్క భయంకరత్వమును, ఉద్దండగదాశాడనంబును = భయంకరమగు యమ
 దండముయొక్క దెబ్బను, ఎటుంగక = తెలికొనక? ఏల, ప్రేలెదరు = వద
 రుచున్నారు, పుత్త్రీ... ముఖంబులు—పుత్త్రీకామేష్టి = పుత్త్రీకామేష్టియు,
 శ్వేనకారీ = శ్వేనకారీయాగము, ఆది = మొదలయిన, స్రుముఖంబులు = శ్రేష్ఠ
 ములు, అగుమఖంబులు = అయినట్టి యాగములు, దృష్టఫలంబులు = కానవచ్చుచు
 న్న ఫలములుగలవి, అగుట, కన్నులకు, కానరే = చూడలేదా? ఆవేశంబు
 నకు = ఒకని నావేశించుటవలన, గయాక్రాద్ధాదులు = గయాక్రాద్ధము మొదలగు
 నవి, అపేక్షించు భూతంబులకు = కోరుచున్న భూతములను, చూచి, పుణ్యఫ
 లంబు, తెలియకు, రాదే! తెలిసికొనఁగూడదా! అంగారప్రవేశంబులకు = విష్వ
 కలలోఁ బ్రవేశించుటవలన, దేహంబులు = శరీరములు, పొక్కక, ఉండుట

యుక్ = పొక్కు లెక్కకపోవుటయు, నేత్రోత్పాటనంబున = నేత్రము లూడివచ్చినప్పటికి, కన్నులు, వచ్చుట = మరల సంభవించుటయు, అదిగాఁగల విశేషంబులు = మొదలయిన గొప్పకార్యములు, దేవతాప్రభావంబులు = దేవతాసామర్థ్యమువలనఁ గల్గినవి, అని, భావింపఁ, తగదే = భావింపవలదా? ఇవ్విధంబునఁ = ఈప్రకారముగా, ప్రల్లదంబులు = విరుద్ధవాక్యములు, అడెదరు = పలుకుచున్నారు, కాన, మిమ్ముఁ, నాలుకలు, కోయక, సెలవులు = మర్చిస్థానములు, ప్రీప్తక = చీల్చకుండఁగా, ప్రాణంబులఁ, కొనక, ఎట్లు, సైరింపఁ, వచ్చు, అనినఁ = భయంబు, అంది, అప్పిందిజనంబులు = కలియొక్కస్తోత్రపాఠకులు, బృందారకులకుఁ = దేవతలకు, నమస్కరించి, ఇట్లు = అనిరి.

మ. బలభిద్వహ్నియమ ప్రచేతసులకుఁ శ్రీబ్రహ్మయు, వేమెల్లనుం
గలిభూపాలుని యొద్దిపాఠకుల మీరకై వారదుర్భాషణం
బులకుం గానియతండు మెచ్చఁడుదయా శ్రీబుద్ధిం బరాధీనవృ
త్తులనీ పేదల మచ్చుఁ గానఁదగు నీద్రోహంబు లేకుండఁగన్.

టీ. బల...చేతసులకుఁ — బలభిత్ = బలాసురునిఁ జంపినవానికి, అనఁగా దేవేంద్రునకనుట, ఐహ్ని = అగ్నిహోత్రునకును, యవ = యమునకును, ప్రచేతసులకుఁ = పరుణదేవునకును, బ్రహ్మయువు = బ్రహ్మకుఁగల్గినంతయాయువు గలుగుఁగాక, ఏము, ఎల్లనుఁ = మేమందఱుమును, కలిభూపాలునియొద్ది పాఠకులము = కలిరాజానొద్దనుండెడి సిందులము, ఈకై వారదుర్భాషణంబులకుఁ = వందులస్తోత్రరూపములగు నీచెడుభాషణములకు, కాని అతండు = ఆకలి, మెచ్చఁడు = సమృతింపఁడు, దయాబుద్ధిఁ = కృపామయమయిన బుద్ధితో, పరాధీనవృత్తులము = పరులకధీనమగు జీవనోపాధిగలవారమును, ఈపేదలఁ, మచ్చున్ = నిలుపేదలగు మచ్చును, ఈద్రోహంబు = మాచేసిన యపరాధము, లేకుండఁగన్ = లేకుండనుండునట్లు-అనఁగా నిట్లుపరాధీనతచేఁగాని మాకు బుద్ధిపుట్టి నుతింపలేదు, కానయిది మారాజా ననవలయునుగాని మచ్చనవలసిన పనిలేదని భావము. కావత్తగుఁ = చేయవలయును.

తా. ఓయింద్రా! ఓయగ్నిహోత్రా! ఓయమా! ఓనరుణా! మీకుఁబ్రహ్మకున్నంత యాయువుగల్గుగాక; యేము కలిరాజువండులము. మేమిట్లు దుర్భాణంబులు పలుకక పోయినచో నతఁడు మమ్ము మెచ్చఁడు. అతని సంతృప్తికయి చేయుచుంటిమికాని వేఱుకాదు. పరాధీనుల మగుమమ్ము దయార్థప్రార్థనలయి సంరక్షింపుఁడు.

నీ. వందిజాతులము మా శి వాచాటతాటోప

మునకు నల్లకుమయ్య శి యనిమిషేంద్ర
యనపరాధీనులము మా శి యందు నక్కటికంబు

పాటింపుమయ్య కృషీటజన్త
పరతంత్రులము మా య శి బద్ధవాక్యములకుఁ
దప్పవట్టకుమయ్య శి ధర్మరాజ
యాశార్థులము మా యశిహంకృతిస్ఫురణకు
నెరసు లేరకుమయ్య శి వరుణదేవ

తే. భయముఁగొందుము నిర్వాత శి పాతమునకుఁ
దలఁకుదుము భీష్మశోల్కాప్ర శి దాహమునకుఁ
జంచలింతుము పటుదండ శి చండిమలకుఁ
బగులుదుము పాశవల్లరీ శి బంధములకు.

90

టీ. అనిమిషేంద్రా=ఓదేవేంద్రా, వందిజాతులము=వందిజాతికిఁజేరినవారము, మావాచాటతాటోపమునకుఁ=మాబహుభాషిత్యముయొక్క యతిశయమునకు, అల్లకుము, అయ్య=కోపింపవలదు “ఓయింద్రా! మేముప్రభువున కింపగునట్లు ను తించియతని దయను సంపాదించి జీవించెడి వండులము. అట్టి మామీదఁ గోపించుట సముచితముగాదని భావము. కృషీటజన్త=ఓయగ్నిహోత్రా, అనపరాధులము=అపరాధము లేనివారము, మాయందుఁ, అక్కటికంబు=దయను, పాటింపుము, అయ్య=ఉంపుము, ఓయగ్ని, మేమేమియు నేరముచేయనివారము, చిత్తులయి యుండు. ధర్మరాజ = ఓయముఁడా,

పశరంతులము=పరులకధీనమగు జీవనోపాధిగలవారము, మాయబద్ధవాక్యములకుఁ=అసందర్భములగు మావాక్యములకు తప్పు, పట్టుమయ్యు=నేరమొంచవద్దు. ఎరుణదేవ, ఆశార్థులము=ప్రభువు నపేక్షగలవారము, మాయహంకృతి స్ఫురణకుఁ=మాయొక్క యశాంకారాతిశయమునకు, నెరసులు=తప్పులు, ఏరకుమయ్యు=ఎంచవద్దు, నిర్వాతపాతమునకుఁ=నీవజ్రాయుధపు దెబ్బకు, భయమునొందుము=భయపడుదుము, భీషణోల్కాప్రదాహమునకుఁ=భయంకరమైన, కట్టె నిప్పుల దహించుటకు, తలఁచుదుము=భయపడుచున్నాము, పటుదండచండిమలకుఁ=సమర్థమగు యమదండముయొక్క తీవ్రతలకు, చంచలింతుము=వడచుచున్నారము. పాశవల్లరీబంధములకుఁ=లతపంటిపాశముయొక్క బంధనమునకు, పగులుదుము=వ్రయ్యలగుదుము.

తా. ఓయింద్రా! మేముస్తోత్రపాఠకులము. మాబహుభాషిత్యమునకుఁ గోపింపవలదు. నీవజ్రపాతిమున కెప్పుడును భయము నొందుచుందుము. ఓయగ్ని నతోత్రా! మేము నేరములేని వారము. మాయందు దయయుంపుము. లేక కోపించినచో నీయగ్నిజ్వాల కోర్వణాలము. ఓధర్మరాజా! మేముపరాధీనులము. మాయసందర్భ వచనములందు నేరము లెంచికుము. నీ వ క్లైంచి కోపించితివేని తీవ్రమగు నీదండమునకు భయపడుచున్నాము. ఓఎరుణదేవా! మేము ప్రభు దయనుజేందునట్లు ఊగడుచున్నాము. మేమెంతమాత్రము గర్వించి యట్లు చేయలేదు. కావున మా నేరము లెంచి కోపింపకుము. అట్లయిన నీపాశబంధనములకుఁ బగిలిపోవుదుము.

వ. అనియంజలి పుటంబులు లలాటంబున ఘటియంది యచ్చాటుకారులు, కై వారంబు లుక్కిగియూరకుండ్లి రనంతరంబు.

ఆ. గగనమండలమునఁ శీ గాలాయసపుఁదేర

మాలకాకిపడగ శీ తూలియాడ

ద్వాపరంబుఁదాను శీ దన్తధ్వవర్తి నై

వచ్చువాని నీల శీ వర్ణ దేహు.

టీ. గగనమండలమునకే = ఆకాశమునందు, కాలాయసపుండరీకం = ఇనుపరథమునందు, మాలకాకిపడగ = మాలకాకిచే జిహ్విత మయినధ్వజము, తూలి ఆడక = ఆడుచుండగా, ద్వాపరంబును = ద్వాపరపురుషునితో, తాను = ఆకలిపురుషుడు, తన్నధ్యవర్తియై = ఆరథమధ్యమునఁ గూర్చుండి, వచ్చువానికే = వచ్చుచున్నట్టివానిని, నీలవర్ణ దేహుకే = నల్లనిదేహుచ్ఛాయగలవానిని అని సుందుపద్యముతోనన్వయము. ఇటనాత్మార్థంబగు “తాను” అనుపదము ప్రయుక్తమగుటచే సమాపక క్రియలకుఁబోలె విశేషణంబులకుఁ గూడ నేకపదనంబు వచ్చుననుట కిది యొకనిసర్వమని యెఱుంగునది.

తా. ఆకాశమునఁ గాలాయసముతోఁ జేయఁబడిన రథమునందు మాలకాకిపడగ చలించి యాడుచుండఁగా. ద్వాపరునితోఁ గూడనందుఁ గూర్చుండి నల్లనిదేహముతో నొప్పుచువచ్చుచున్న కలిపురుషుని దేవతలు చూచిరని ముందు పద్యంబుతో నన్వయము.

సీ. కఱకులై పెరిగిన శీ కుఱువెండుకలతోడ

బట్టయూదలఁ గావి శ పాగ యమర

నిగిడి పూజేకుబాగుగఁ గ త్తిరించిన

గడ్డంబుకొనతొమ్మ శీ గమరింప

బండికందెనతోడఁ శీ బ్రతివచ్చుమై చాయ

నీలిపచ్చడముతో శీ మేలవింప

నవర క్తచందనశీద్రవకల్పితం బైన

నూత్నత్రిపుండింబు శీ నొసల నొప్ప

తే. గోరమీసలు మిశ్రిగ్గుడ్లు శీ కుఱుచపొడవు

ఊప్పచెవులును గొగ్గిపండులును గలిగి

యున్నమద్గీవుఁ డై వచ్చు శీ చున్నవానిఁ

గలిమహారాజుఁ గనిరి దిశ్శాలవరులు.

93

టీ. కఱకులై = కర్కశములై, పెరిగినకుఱువెండుకలతోడకే = పెరిగినపొ

ట్టివేండుకలతోఁగూడ, బట్టయాదలఁ = రోమరహితమగు తలయందు, కావి
 పాగ = ఎఱ్ఱనిపాగ, అమరఁ = బిప్పుచుండఁగా, నిగిడి, పూతేకు = పువ్వుతేకు
 వలె, బాగుగఁ, కత్తిరించిన గడ్డంబు, కొనఱొప్పు = తొమ్ముగొనయందు, కమ్మ
 రింపఁ = మాయుచుండఁగా, బండికందెనతోడఁ = బండియిరుసుననుండు మసి
 తో, ప్రతివచ్చుమైచాయ = సాటివచ్చు శరీర కాంతి, నీలిపచ్చడముతోఁ = నల్లని
 పైవస్త్రముతో, మేళవింపఁ = కలియుచుండఁగా, నవ... కల్పితంబు—నవరక్త
 చందన = క్రొత్తయెఱ్ఱచందనముయొక్క, ద్రవ = రసముచే, కల్పితంబు = సిద్ధము
 చేయఁబడినది, విన, నూత్నత్రిపుండ్రంబు = బూది మొదలగువానిరేఖలు, నొసలఁ =
 నుదుటిభాగమునందు, ఒప్పఁ = ప్రకాశించుచుండఁగా, కోరమీసలు = పెద్దమీ
 సములును, మిడిగుడ్లు = ముందునకుఁజీకిన నేత్రములును, కుఱచపొడవు = పొట్టిరూ
 పము, దొప్పచెవులును = దొన్నెలవలె నున్నచెవులు, గొగ్గిరిపండ్లును = పెంకరగా
 నున్న పలుచాలును, కలిగి, ఉన్నమద్దీవుఁడై = కంఠమెత్తినవాఁడయి, వచ్చుచు
 న్నవానిఁ, కలిమహారాజుఁ, దిక్పాలవరులు, కనిరి = చూచిరి.

తా. ఇంద్రాది దిక్పాలకులు, కఱకుకుఱుచవేండుకల చచ్చటచ్చటఁగల బట్ట
 తలపై నెఱ్ఱని పాగతాల్చి, కత్తిరింపు గడ్డముతొమ్మునందు వ్యాపింపఁగా బండి
 యిరుసుమసివంటి శరీరము పై నీలిపచ్చడము కప్పుకొని రక్తచందన ద్రవము
 తో మేళవించి యమర్చివ త్రిపుండ్రము ఫాలమున నతిశయింపఁగాఁ గోరమీస
 ములును, మిడిగుడ్లును, పొట్టికడుపును దొప్పచెవులును గొగ్గిరిపండ్లును వింత పు
 ట్టించుచుండఁ గంఠ మెత్తించుకొలు చూచుచు వచ్చిన కలిపురుషునిఁ జూచిరి.

క. హేలాబృందారకుఁ డగు

నాలవయుగరాజుఁ గాంచి నరీయనాంబుజముల్

ప్రవాళిచిరి నిర్జరేంద్రులు

మాలనిఁ గనుఁగొన్నయుత్తర మద్విజులక్రియన్.

94

టీ. హేలాబృందారకుఁడు = తిరస్కారపు దేవత, అనఁగా నందఱును
 దిరస్కరించువాఁ డని భావము. అగు నాలవయుగరాజుఁ = అయినట్టి కలి

యుగమున కధిపతియగుకలిని, కాంచి, నిర్జరేంద్రులు=ఇంద్రులు, మాలినే= చండాలుని, కనుగొన్నయు త్తమద్విజాలక్రియ= చూచినట్టి యుత్తమశ్రావ్యులుచందంబున, నయనాంబుజముల్=నేత్రపద్మములను, వ్రాల్చిరి; అనఁగా ఖాడలేక పోయిరని యర్థము.

తే. ప్రాథగురుకోపరీఘాసరీఘుఁ డయిన

యాత్రిశంకుండువ్రాలె జంభారియెదుటఁ

గాంతిసంపదఁ గోల్పోయి శ కలియుగంబు

సాధ్వసాతిరేకంబున శ జలదరించె.

95

టీ. ప్రాథ...రీఘండు-ప్రాథ=గొప్పదయిన, గురు=గురువుయొక్క, కోప=కోపముచేత నైన, రీఘ=అవమానముచేత, అనరీఘండు=వ్యాఘ్రుఁ డయినవాఁడు, అయినయాత్రిశంకుండువోలె=అయినట్టి త్రిశంకురాజువలెను, కలియుగంబు=కలియుగాధిపతి, జంభారియెదుట=ఇంద్రునియెదుట, కాంతిసంపద=తన కాంతి సమృద్ధిని, కొల్పోయి=విడిచిపెట్టి, సాధ్వసాతిరేకంబున=భయాతిరేకముచే, జలదరించె=వడఁకను.

తా. ఇత దనుక నింద్రులందు మిక్కిలి కోపమును, దిరస్కారమును జూపెడి కలిపురుషుఁ డింద్రుల సన్నిధిఁ బడఁగానే త్రిశంకువువలె దన కాంతిసంపదను విడిచి భయముచే వడఁకసాగెను.

వ. ఇట్లు ప్రభావ్రావ నమ్రుడై ప్రణిసాతంబుచేసి.

96

తే. నేనుమే నిర్జరస్వామి శ శిఖ నుఖంబె

శర్మమే నీకు నోయమ శ ధర్మరాజ

స్వస్తియే పాశ హస్త మీప్రస్తవమునఁ

దగ నపాస్తరజస్తమశస్తముడ నయితి.

97

టీ. ఓనిర్జరస్వామి=ఓయింద్రా, నేనుమే=నీకుత్తేమమేకదా! శిఖ=ఓయగ్ని, నుఖంబె, ఓయమధర్మరాజ, నీకు, శర్మమే = నీకునుఖముగలదు గదా! పాశహస్త=ఓవరుకా, స్వస్తియే=శుభమేకదా! మీప్రస్తవమున=మీయొ

క్కుసంబంధముచే, తగ్గ=ఓప్పునట్లుగా, అపాస్త...తముడగ్—అపాస్త= తొలగింపబడిన, రజస్తమస్తముడగ్=రజస్తమోగుణములు గలవారిలో మొదటివాడను, అయితిగ్.

తా. స్పష్టము.

వ. దమయంతీస్వయవరంబునకుఁ బోవుచున్నవాడ. కాలాతిపాతంబుగాకుండ నన్ను వీడ్కొలుపుడు. నామనోరథంబు సఫలం బగునట్లుగా సనుగ్రహంబు సేయుండు. మీయాశీర్వాదంబువం గ్రథకై శికాధీశ్వరతనూభవ వివాహం బై మిమ్ము దర్శింపంగలవాడ నని పల్కుటయు. 98

క. వారన్యోన్యంబు ముఖం

భోరుహములఁ జూచి నేత్రములఁ జిఱునగవుల్

దేరఁగ నిట్లనిరి యహం

కారగుణాంకురితబహుళశకలికిం గలికిన్.

99

టీ. వారు=ఆయింద్రాదులు, అన్యోన్యంబు=పరస్పరమును, ముఖంభోరుహములగ్=ముఖపద్మములను, చూచి, నేత్రములగ్, చిఱునగవుల్=మందహాసములు, దేరఁగగ్=ప్రకాశించునట్లుగాఁజేసి, అహంకార...కలికిగ్—అహంకారగుణ=దర్పగుణముచేత, అంకురిత=మొలచినట్టి, బహుళ=విస్తారములగు, కలికిగ్=కలహములుగల, కలికిగ్=కలిపురుషునకు, ఇట్లు, అనిరి.

తా. ఆయింద్రాదు లాకలిమాటలువిని పరస్పరముఖావలోకనము గావించి యహంకారగుణముచే బహుళములగు కలహముల గల్గించునట్టి కలిపురుషుం గాంచి మందహాసముచేయుచు నిట్లనిరి.

సీ. దగునయ్య కలిరాజశ్రీతగు ధర్మము దప్పి

యాదునె యిట్లు నీయంతవాడు

పరమేష్ఠి నై ష్ఠికబ్రహ్మచారిగ నిన్ను

నాఁ జెఱుంగఁగఁజేసి నాడు తొలుత

నవకీర్ణియని నిన్నునవధరించిన యపు
 ద్రోహిగాఁ దలఁపఁడోద్రుహిణుఁ డాత్మ
 నీశ్వరాజ్ఞానేతున వెట్లు దాటఁగ వచ్చుఁ
 దదధీనులకు నన్యభాకరించి.

తే. మాకుఁ జూడంగ నిది యసరమంజనంబు
 మిన్న కరుగుము గాదు నీకన్నతెఱఁగు
 సత్వరంబునఁ బరుల కీచ్ఛావిఘాత
 మాచరింపరు కృతబుద్ధులైనవారు.

100

టీ. కలిరాజ, తగునయ్యు=నీకుయు క్తమా, తగవు = న్యాయమును, ధర్మమును, తప్పి=విడిచి, నీయంతవాడు = నీయంతగొప్పవాడు, ఇట్లు=ఈవిధముగా, అడు నే=పలుకఁదగునా, అనఁగా గూడదనుట, పరమేష్ఠి = బ్రహ్మ, నిన్ను, నైష్ఠికబ్రహ్మచారిగఁ =నియమముగల బ్రహ్మచారిగా, నాడు=వెనక, తొలుతఁ = నీవుజన్మించిన యనంతరమందే, ఎఱుంగఁగఁ, చేసెన్ = తెలియఁజేసెను. అనఁగా నీవెవతరించినకాలమందే బ్రహ్మ నిన్నుంజూచి యావజ్జీవమును బ్రహ్మచర్యము నడపుదువని చెప్పెననిభావము. నిన్ను, అవకీర్ణియని=నశించిన బ్రహ్మచర్యవ్రతము కలవాడవని, అవధరించినయల్ల=విన్నప్పడు, ద్రుహిణుడు=బ్రహ్మ, అత్తఁ =మనసునందు, ద్రోహిగాఁ=ద్రోహముగలవాడని, తలంపఁడే = యోజించుకొనఁడా! బ్రహ్మ నిన్ను బ్రహ్మచారియని నిర్దేశించె. నీవును దదనుగుణంబుగా నింత దనుక వర్తించితివి. ఇప్పుడు దమయంతిని విరించితివేని తనయాజ్ఞ మిఱిసందుకై బ్రహ్మ కెంతయో కోపమువచ్చును. కాన బ్రహ్మ శాసనము నతిక్రమింప రాదనిభావము. ఈశ్వరాజ్ఞానేతువు=భగవంతుని యానతి యనెడి అనకట్టను, తదధీనులకుఁ=ఆభగవంతునికి లోబడినవారికి, అన్యభాకరించి=భగవంతునియాజ్ఞను ధిక్కరించి, ఎట్లు, దాటఁగవచ్చుఁ = వీరితిగా దాటఁ గలుగును. బ్రహ్మ మనకుభగవంతుడు; బ్రహ్మ కధీనులమయి వర్తించు మనము బ్రహ్మశాసనము నెట్లతిక్రమింపఁగలము. నీకన్నతెఱఁగు=నీవారోచి

చినమార్గము, కాదు, మిన్నక, అరుగుము = పొచ్చు, మాకు, చూడక
= ఆలోచింపఁగా, ఇది = నీవు దమయంతిని వరింపఁ బూనుట, అసమంజ
సము=అయ్యుక్తము. కృతబుద్ధులు, వినవారు, సత్వరంజనక = బలాత్కార
ముగా, పరులకు = ఇతరులకు, ఇచ్చావిఘాతము=మనోరథములకంతరాయము,
ఆచరింపరు=చేయరు. బుద్ధిమంతులగువారు పరులమనోరథమున కంతరాయము
కల్పింపరాదు. కాన నీమనోరథమునకు విఘ్నము గల్గించుటవలన మాకేమి ప్ర
యోజనము; కాని నీవామె వరింపఁదలంపును వదలుట మంచిదనిభావము.

తా. స్పష్టము.

వ. త్రిభువనానంద మాకందవాటికా వసంతం బైనయావృత్తాం
తంబు సరిగడచె అచ్చోటనుండియకదా మేము మరలి
వచ్చుచున్నవారము. సానురాగులగు నాగులం బరిత్యజించి,
యనల్పులగు వేల్పుల సధిక్షేపించి, యసమాను లగురాజ
సూనులం దృఢీకరించి యన్నలినాక్షి నలుండనువాని వరించె,
ఏమిసేయవచ్చు ఈశ్వరాజ్ఞ బలీయసి. నీవును మాతోడి
వాడవకదా. మఱలి రమ్మనవుడు రోషాంధుడై యక్కలి
రాజు దివిజరాజుల కిట్లనియె.

101

టీ. త్రిభువన...తసంబు—త్రిభువన=మూడులోకములయొక్క, ఆనంద =
సంతసమునెడు, మాకందవాటికా = క్రొమ్మావిలోటకు, వసంతంబు=అమనియై
నది - మూడులోకములకు ఆనందమును బెంచునది యనుట. వినియావృత్తాం
తంబు=అయినట్టి స్వయంవరవృత్తాంతము, సరిగడచె=గతించెను. అచ్చోట
నుండియకదా = ఆకుండినపురమునుండియేకదా? మేము, వచ్చుచున్నవారము,
అన్నలినాక్షి=ఆదమయంతి, సానురాగులు = తనయం దనురాగముగలవారు,
అగునాగులక = అయినట్టి నాగకుమారులను, పరిత్యజించి=విడిచి, అనల్పులు =
గొప్పవారు, అగువేల్పులక = అయినట్టి దేవతలను, అధిక్షేపించి=తిరస్కరించి,
అసమానులు=సాటిలేనివారు, అగురాజసూనులక = అయినరాజకుమారులను,

తృణీకరించి, నలుండు, అనువానికొ, పరించెకొ, ఏమి, చేయవచ్చుకొ, ఈశ్వరాజ్ఞ = దైవశాసనము, బలీయసి = గొప్పది. తక్కినవారి బలముకంటె దైవబలము గొప్పది కనుక ఆదైవశాసనము ప్రకారముగానే నిర్దించునుగాని మనపంటివారి యిష్టము చెల్లదనుట. నీవును, మాతోడివాడవు = మాపంటివాడవేకదా? మఱి, రమ్మ, అనవుడుకొ = ఇంద్రుడు లిట్లు పలుకగానే, అక్కలిరాజు, రోషాంధుండై = కోపాతిశయమున గ్రుడ్డివాడయి, దివిజరాజులకుకొ = ఆయింద్రులకు, ఇట్లు, అనియొకొ.

గీ. పద్మజున కేమి మీకేమి పరుల కేమి
యంగనాపరిభోగలోలీలాత్మ కులకు
నైష్ఠికబ్రహ్మచారి యై న నష్టే బొంది
చేరుగడలేక కలి చెడంగ జెడియొకొ గాక.

102

టీ. అంగనా...త్తుకులకుకొ = అంగనాపరిభోగ = స్త్రీసౌఖ్యములందు, లోల = ఆసక్తిగల, ఆత్మకులకుకొ = చిత్తములుగలవారగు, పద్మజునకుకొ = బ్రహ్మకు, ఏమి = ఏమి నష్టము? మీకుకొ, ఏమి = ఏమి కొంత, పరులకుకొ = లోకులకు, ఏమి = ఏమి నష్టము, కలి = కలిరాజు సగునేను, నైష్ఠికబ్రహ్మచారియై = బ్రహ్మచర్యనియమముగలవాడై, నష్టే = సుఖవాశమును, పొంది, చెడకొ = చెడినచో, చేరుగడ = దిక్కు, లేక, చెడియొకొగాక = భ్రష్టుడగుదునేకాని, అనిపూర్వార్థముతో నన్వయము. ఓయీ! బ్రహ్మ నన్ను బ్రహ్మచారినిగా నిర్దేశించిననియు, నట్లే యుండవలయుననియు మీరు పలుకుచున్నారు. బ్రహ్మచారికి సౌఖ్యము తెట్లు కలుగును? భార్యదులు లేనిచో గృహకాలమున నాకాధార మెవ్వరు. కావున నింతకాలము డాకను, బ్రహ్మచర్య మాశ్రయించి, యింకమీఁదనుగూడ నాశ్రయించి స్త్రీసౌఖ్యమున నెట్టిదియో యెఱుంగక; దిక్కులేనివాడయి చెడినచో, కలిరాజు చెడిపోవునుగాని సంతతమును స్త్రీసౌఖ్యము లనుభవించు బ్రహ్మకేమి పోయినది. మీకేమిపోయినది. పరులకేమిపోయినది. మీరు చక్కగ సుఖము లనుభవించుచు బయివానికి శ్రీరంగసీతులు దెబ్బచుందురు. కాన యింక

మీమాట నటించను. బ్రహ్మకాసనమును మన్నింపను. తప్పక దమయంతిని పరించి శుభము లనుభవించెద ననిభావము.

వ. ఏకపత్నీవ్రతస్థులై నమీరేల దమయంతిం గామించిపోయి తిరి. ధర్మంబు పరుల కుపదేశింపవచ్చుంగాక తమకుం జేయ వచ్చునె? పోదురు గాకేమి మీయం దొక్కరుం డక్కొమ్మ వరియింపం గలిగెనే? నిషధరాజు భోజకన్యక వరియింప, మీరు లజ్జ వరియించితిరి. ఇంతియకాక యేమి? మిమ్ముం గడకంటం జూచుచు నెమ్మొగం బోరపుచ్చుచు నటగడచి యస్పృణతి యెట్లుసనియె? మీరెట్లు సహించితిరి? ఇదియ నంగతంబు. చిత్తంబులు చిలివిలివ్రావ నట్టెత్తి మీరు సూ చుచుండ నస్తుత్తకాశిని మనుష్యు నెట్లు వరించె? మీ యంత వార లవేక్షించియుండ నప్పద్మాక్షి సతినాహనం బున నవైర్వర సేని యెట్లుచేకొనియె? అతఁడు చేకొనినం గొని యెఁగాక యీకృపీటయోని యతనివివాహంబునం గూటనా క్షి యై కైలాటంబు సేసి యప్పాటఁ దనకుం బెండ్లి ఘటించం జేయ నావటం బై యుండునట్లు సేయక హృతంబెట్లు పరిగ్ర హించె? మహానుభావులగు మీరు భావంబుల నిట్టి యభి మానభంగం బెబ్బంగి నంగీకరించితిరోకాని ననుబోటి కియ్య పవాడకందలి చందురునియుందుఁ గందునుంబోలె డెందం బునంబాయదు. మీయందఱ కొక్కవిన్నపంబు అనుగ్ర హించి వినుండు. అన్వసుమతీశు మోసపుచ్చి యన్తుచ్చైకంటి నెత్తుకొని మింటిమీఁదికిం దెచ్చెద. అప్పుడు మీకడగంటికిం గెంపురాదుగదా? మహాలాభంబుపట్టున నీర్వారోపంబు లెట్టివారికిం బుట్టు. అనాదికాలప్రవృత్తంబులై నరాగద్వే

పంబులు భేదింప నెవ్వరికి శక్యంబగు? అదియట్లుండె. మఱ
యొక్కయుపాయం బవధరింపుడు. పాశశాసనుండు, పా
కుడు, పశేతపతి, పాశహస్తుండు పంచముండ నైనయేను
నియ్యేవురముం బాండవులు పాంచాలినిఁబోలె బంచికొని
యనుభవితము గాని యప్పంకజాక్షిం బట్టికొనిపత్తునే? అని
పరమకపటోపాయమాయాప్రయోగపరిపాటీపాటవంబు
గోటవడ బహుప్రకారంబులం బలికెన.

103

టీ. ఏకపత్నివ్రతస్థులు=ఒక్కభార్యతో వర్తించెదమను వ్రతమాచరించెడి
వారు, ఐనమిరుక్, దమయంతిక్, కామించి=కోరి, ఏలపోయితిరి=ఎందుల
కోగితిరి. ధర్మంబు, పరులక్షక్=ఇతరులకు, ఉపదేశింపవచ్చును, కాక, తమ
కుక్ = ఉపదేశకర్తలకు, చేయక్, ఎచ్చునే? ఓయింద్రాదులారా? మీరు
నన్నుంజూచి “దమయంతిని వరింపఁగదనియు, బ్రహ్మచారివై యుండవలయు
ననియు” జెప్పచున్నారు. నాకిట్టి ధర్మోపన్యాసము చేయు మీరు మీయేక
పత్నివ్రతమును విడిచి దమయంతి వరింప నేల పోయితిరి? మీరు ధర్మమాచ
రింప లేనప్పుడు పరుల కుపదేశింప నేల? యనిభాషము. పోదురు, గాక, ఏమి
కామవశులగుటంజేసి ధర్మమార్గము విడిచిపోయినఁ బోవచ్చును. అందులోఁ
దప్పలేదు. మీయందుక్=మీలో, ఒక్కరుండు=ఒక పురుషుండును, అక్కొ
మ్మక్=దమయంతిని, వరింపక్, కలెనే = వరింపఁగల్గితిరా? ధర్మమును విడిచి
పోయినను, నాకాంతను వరింపలేకపోయితిరి, ధర్మాతిక్రమణదోషమేకాక దమ
యంతి వరింపలేదన్న పరాభవముగూడ సంప్రాప్తమయినదని భాషము. నిషధ
రాజు=నలుండు, భోజకస్యక్, వరింపక్, మీరు, సిగ్గుక్, వరియించితిరి. అ
నఁగా నలుండు దమయంతిని వరింపఁగా నింద్రాదులయ్యుఁ దామామెను వరింప
లేమిచే సిగ్గు పొందుచున్నారని భాషము. ఇంతియకాక, ఏమి=ఎంతవని వత్తి
లైన. అప్పడఁటి, మిమ్మక్, కడకంటక్, చూచుచు, నెత్తుగంబోరచేయుచు,
అట = మీరున్నస్థలమునుండి, కడచి, ఎట్లు, చనియొక్, త్రిలోకాధిపతులగు

మీరచ్చట నూడగా మిమ్మునువిడిచి యూదమయంతి మోమోరసేని వరింపకుండఁ బోవుట కెట్లు సాహసింపఁ గలిగెను అనిభావము. మీరు, ఎట్లు, సహించితిరి? ఆమె యట్లు సాహించిపోవుచుండగా నున్నతప్రభావులగు మీరాదుడుకు పని కెట్లు సహించితిరి అనిభావము. ఇది, అసంగతంబు = మీరిట్లుచేయుట యుక్తముకాదు. చిత్తింబులు, జలివిలివోవఁ = చిన్నపోవునట్లుగా, అత్తైత్తి, మీరు, చూచుచుండఁ, అమ్మత్తి కాశిని = ఆదమయంతి, మరుష్యుఁ, ఎట్లు వరించె, మీయంతవారలు = మీవంటి దిక్పాలకులు, అపేక్షించియుండఁ = కోరుచుండఁగా, అనైరసేని = ఆనలుడు, ఆపద్దాక్షిణ్య, ఎట్లుచేకొనియో? అనఁగా దమయంతి తెలివితక్కువచే మీవంటిగొప్పవారిని విడిచితిన్న వరించిన వరించుఁగాక, ఆనలుడయినను యోచించి యాకాంత మిమ్మువరించునట్లు చేయు కుండనుండుట యతనిది పెద్ద నేరమనిభావము. అతిఁడు, చేకొనియె, కాక = బుద్ధిహీనతచే నలుఁడా దమయంతినిచేకొన్నప్పటికిని, ఈకృపిటయోని = ఈయగ్నిహోత్రుఁడు, అతివివాహంబునఁ = అవివాహసమయమందు, కూట సాక్షియై = కపటసాక్షియై, కైలాటంబుచేసి = మాయోపాయముచేసి, ఆ ప్పాటఁ = ఆపట్టున, తనకుఁ, పెండ్లి, ఘోరంపఁ, చేయఁ = అగునట్లుచేయుట, ఆనటంబై = పొందికయై, ఉండు, నలదమయంతుల వివాహసమయమున నీయగ్నిగూడ సాక్షియైయుండెను గాని నప్పుడు మాయోపాయముచేసి దమయంతిని దనకుఁ బెండ్లిచేసికొవలసినది. అట్లుచేయక = అట్లు పెండ్లియాడుట మారి, హుతింబు = వారిలిచ్చిన హవిస్సును, ఎట్లుపరిగ్రహించెను. అగ్ని నహోత్రుఁడు మాయోపాయముచే దమయంతిని వరించుటకు మాటుగా హవిస్సును స్వీకరించుట మిక్కిలి తెలివిమానినపని, మహానుభావులు... పాయదు = మహానుభావులయ్యను మీరాయనమానము నెట్లుసహింపఁ గల్గితిరోకాని నావంటివాని డెందును నాయపవాదము చంద్రునియందు మచ్చవడువున మానఁజాలదని భావము. అవ్వనుమతీశుఁ... తెచ్చెద = ఆనలునిమోసపుచ్చి దమయంతినాక సముమిదికిఁ దెచ్చెదను. అప్పుడు మీకంటికిఁ గెంపురాదుగదా = అప్పుడుమీకుఁ గోపమురాదుగదా, మహాలాభంబు పట్టునఁ = గొప్పలాభము సంప్రాప్తమై

నప్పుడు, ఎట్టివారికి, ఈగ్యారోపంబులు = అసూయయుఁ గోపంబును, పుట్టును=జనించును, ఆనాదికాలప్రవృత్తంబులు = చిరకాలమునుండి ప్రవర్తిల్లుచున్నది. అయిన రాగద్వేపంబులు, ఎట్టివారికి, పుట్టును, పాకశాసనుండు... ఎత్తునే, మీరునల్పురును, నేనును గలిసి యెదుగురమును, బాండవులు ద్రౌపది ననుభవించినట్లుగా ననుభవంపవచ్చును. మాయోపాయముచే దమయంతిని గొనివత్తునా! అని భావము. పరమ...పాటవంబు—పరమ=గొప్పదగు, కపటోపాయ=కపటోపాయముయొక్కయు, మాయాప్రయోగ=మాయ నుపయోగించుటయొక్క, పరిపాటీ=క్రమముయొక్క, పాటవంబు = చాతుర్యము, శేటవడ=స్పష్టముకాఁగా, బహుప్రకారంబులతో, పలికినట్.

ఆ. హరిహర్యాదివిబుధు శీలక్కులిమూర్ఖతా

ముఖరతావికారశీములకు రోసి

కడఁగి పలికి రవుడు శీ గంభీరభారతీ

భారతీన మైనభావణముల.

104

టీ. హరిహర్యాదివిబుధులు= ఇంద్రాదిదేవతలు, అక్కలి...ములకు = అక్కలిరాజుయొక్క, మూర్ఖతా= మూర్ఖత్వముయొక్కయు, ముఖరతా = బహుభాషిత్యముయొక్కయు, వికారములకు = చెడుమార్పులకు, రోసి=అసహ్యపడి, గంభీర...తీవ్రము—గంభీర=అర్థగంభీరములగు, భారతీ=వాక్యములయొక్క, భార=అతిశయముచేతను, తీవ్రములు=పరుషములయినవి, ఐన భావణములకు = అయినట్టివచనములను, అపుడు=అక్కలి యట్లు పలికినపుడు, కడఁగి=ప్రయత్నించి, పలికిరి.

తా. స్పష్టము.

సీ. అర్హ మెవ్వనిరూప శీ మంగసంభవరాజ్య

రుక్తసింహాసనా శీ రోహమునకుఁ

గడుగునెవ్వనికీర్తి శీ కార్తికీతిథినిశా

నాథబింబంబునెన్నడిమికందు

భవన మెవ్వనిప్రతాపప్రదీపమునకుఁ
 బుండరీకభవాండ ॥ మండలంబు
 చుట్ట మెవ్వనికేలు ॥ సురభిచింతారత్న
 రోహణాచలవారిరీవాహములకుఁ

తే. గలుష మెవ్వనిఁ దలఁచినఁ ॥ గ్రాఁగిపోవుఁ
 బుణ్య మెవ్వనిఁ గీర్తింపఁ ॥ బొడవు వడయు
 వాఁడు నిషధేశ్వరుండు మానవరుసవాఁడు
 కలిమహారాజ మన్నింతు ॥ గాక వాని.

105

టీ. కలిమహారాజ, ఎవ్వనిరూపము=వీనలునియొక్క సౌందర్యము, అంగ...
 రోహమునకుఁ — అంగసంభవ=మనస్సునియొక్క, రాజ్య=రాజ్యసంబంధియగు,
 రుక్తసింహాసన = బంగారుసింహాసనమును, అరోహమునకుఁ = ఎక్కుటకు,
 అర్హము=తగినదో, ఆనఁగా నానలునిసౌందర్యము మనస్సుసౌందర్యముతో సమ
 మయినదని భావము. ఎవ్వనికీర్తి=వీనలునియశస్సు, కార్తికీ...కందుఁ — కార్తి
 కీర్తితిథి=కార్తికదినులుండలి, నిశానాథబింబంబు=చంద్రబింబముయొక్క,
 నెన్నడిమికందుఁ = మధ్యభాగమునందున్నమచ్చను, కడుగుఁ = ప్రక్షాళించునో,
 నలునికీర్తిశరత్కాలచంద్రునికంటెనెక్కువ ధవళముగానున్నదనుట. చంద్రుని
 కళంకమును బ్రక్షాళించుననిచెప్పటచేనది నిష్కళంకమనియు నిష్కళంకమగు
 దానితో సకళంక మగుచంద్రబింబము సాటికాఁజాలదనియు భావము. ఎవ్వని
 ప్రతాపప్రదీపమునకుఁ = వీనలుని ప్రతాపమనెడి గొప్పదీపమునకు, పుండరీక
 భవాండమండలంబు = బ్రహ్మాండగోళము, భవనము = మందిర మగుచున్న
 దియో, నలునిప్రతాపము బ్రహ్మాండగోళమునంతను బ్రకాశింపఁ జేయఁ జాలినదని
 భావము. ఎవ్వనికేలు=వీనలునిచేయి, సురభి . వాహములకుఁ, సురభి=కామ
 ధేనువునకును, చింతారత్న=చింతామణికిని, రోహణాచల=రోహణపర్వతమున
 కును, వారివాహములకుఁ = మేఘములకుఁ — చుట్టము = బంధువో, అనఁగా
 బంధుత్వముసమానులకే యర్హము కాన యితనిచేయి వానితో బాంధవ్యము

సలుపుచున్నదనుటచే దానమందుఁగామధేన్వాదుల కనవచ్చుచున్నదని భావము. ఎవ్వనిన్ = ఏనలుని, తలఁచినన్ = స్మరించినచో, కలుషము = పాపము, క్రాగిపోవున్ = ఇంకిపోవునో, ఎవ్వనిన్, కీర్తింపన్ = నుతింపఁగా, పుణ్యము, పాడవుపడయున్ = అధికమగునో, వాడు, నిషధేశ్వరుండు = ఆనలుడు, మావరుసవాడు = మాతోసమానుడు, వానిన్ = ఆనలుని, మన్నింతుఁగాక = గౌరవింపవలెను.

తా. ఓకలిరాజా! ఆనలునిసౌందర్యము మన్నఁగునిమించును. అతనికీర్తి శరత్కాలచంద్రబింబము కంటెను మిక్కిలితెల్లనిది. అతని స్రుతాపము బ్రహ్మాండము నంతను ప్రకాశింపఁజేయుచున్నది. అతని దానగుణము కామధేనువు, చింతామణి మొదలగువాని దానగుణముతో సమమయినది. అతనినామస్తరణము పాపములడంచును. అతని నుతించినవారికిఁ బుణ్యమలభిషును. ఆనలుడు మాతో సమానుడు కాని సామాన్యుఁడుకాడు. కావున మావలె నానలుండును నీకుం బూజనీయుడు. అతనిమన్నింపవలెనుగాని యతనికి బాధలు కలిగింపవలదు.

ఉ. మచ్చికవీరసేనుని కుశమామరునకుం బరమోపకారికిన్

మెచ్చిజగంబెఱుంగఁదమున నెయ్యపుఁజెల్లెలి నిండుకొల్వులో
నిచ్చిత మింతలోపల నేఁయింతటివారముఁ దప్పనేర్తుమే
యచ్చపలాక్షిఁగూఁతురతఁడల్లుఁడుమాటలు వేయునేటికిన్.

టీ. మచ్చికన్ = ఆసక్తితో, పరమోపకారికిన్ = గొప్ప యుపకార మొనర్చినట్టి, వీరసేనునికుమారునకున్ = వీరసేనుని పుత్రుఁడయిన నలునకు, మెచ్చి = అతనిగుణములకు మెచ్చుకొని, నిండుకొల్వులో = సెద్దసభలో, జగంబు = లోకలందఱును, ఎఱుంగన్ = తెలియునట్లుగా, దమునెయ్యపుఁజెల్లెలిన్ = దమునియద్దుసోదరియగుదమయంతిని, ఇచ్చితమి = ఒసంగితిమి, ఇంతటివారము = ఇంతగొప్పవారము, ఇంతలోపల నే = ఈస్వల్పకాలములో నే, తప్పన్, నేర్తుమే = చేసినకార్యము నకువిరుద్ధముగాఁ బ్రవర్తింపఁ గలుగుదుమా, మాటలు, వేయు = వేయవలకులు, ఏటికిన్ = ఎందులకు, అచ్చపలాక్షి = ఆనమయంతి, కూఁతురు = కుమారిక, అతఁడు = ఆనలుడు, అల్లుడు.

తా. ఓకలిరాజా! లోకులందఱకుఁ దెలియునట్లు మహాసభలోమహాశివ
కార్యయిననలుని సుగుణసంపదకు సంతసించి దమయంతి నతని కధికసంతసము
తో నొసంగితిమి. అట్టిచ్చి యెంతోకాలము కాలేదు. లోకాధిపతులమని ప్రసి
ద్ధికెక్కినమే మీస్వల్పకాలములోనీ నీచవాక్యములువిని వారి కప్రియముచేయఁ
బూనుదుమా;వట్టిమాట! వేపలుకులేల. కడమాటవినుము. అదమయంతి మాకుమా
రికయనియు, నలుఁ డల్లుఁడనియు భావించుచున్నారము.

ఉ. ఏము నలుపురందు శ నెవ్వఁడు కాఁజాలు
నిచ్చిపుచ్చుకొన్న శ యీలగ్రద్ద
మాకు నింపు గావు శ మాను మీసుద్దులు
కలహముల మొగంబశ్శలియుగంబ.

107

టీ. కలహముల మొగంబ = కలహములకుఁ గారణమైన, కలియుగంబ=కలి
యుగాధిపతీ! ఏమునల్పురందు = మానలుపురయందును, ఇచ్చి = ఒరుల
కర్పించి, పుచ్చుకొన్న యీలగ్రద్ద = తిరిగిపుచ్చుకొనెడి లోభి, ఎవ్వఁడు
కాఁజాలు = ఎవఁడు కాసమర్థుఁడగును, దయంతిని నలునకు మేమే మాచేతుల
తో నిచ్చినవారము కాన యట్టిచ్చినదమయంతిని మగుడఁదీసికొను సంతటిలోభి
వాఁడు మాలోనొకండును లేఁడనిభావము. సుద్దులు=నీచేష్టలు, మాకు, ఇంపు
గావు=ఇష్టములుకావు. మానుమీ=విడిచిపెట్టుమా.

తా. ఓకలిరాజా! మేమే మాచేతులతోనే దమయంతిని నలునికొసంగి
యిప్పుడు మగుడఁ బుచ్చుకొనునట్టిలోభి మాలో నొకండును లేఁడు. కావున నీ
చేష్టలు మాకెంతమాత్రమును రుచింపవు. విడిచిపెట్టుము.

క. పామరతఁ బట్టఁ బాతి కు
పామర! కలిరాజ! నిషధశపతి మదలీలా
పామరసావేశంబునఁ
బా మరవిందా రిఁబట్ట శ బాతినభంగిన్.

108

టీ. ఉపామర = దేవతలపంటివాడా, కలిరాజు, మద...వేశంబున = మద
 లీలా = గర్వాతిశయ మనెడి, పామ = దురదయొక్క, రస = అనుభవించుటయొక్క,
 అవేశంబున = ఉద్రేకముచే, అనగా మదోన్మత్తుడవయి పాపకార్యము
 లుచేయ నధికాసక్తిగలవాడవయి యనిభావము, పాము = రాహువు, అరవిందా
 రి = చంద్రుని, పట్టణ, పాతినభంగి = పర్విడునట్లుగా, నిషధరాజు = నల
 రాజును, పామరతణ్ణ = అజ్ఞతచే, పట్టణ, పాతను = పట్టిబాధింపఁబోకుము.

తా. స్పష్టము.

క. కాలోచిత మగుకార్యం

బాలోచితముగ నొనర్పఁగ మది మేలు విరు

ద్ధాలాపంబులు పలుమటు

నేలా పచరింప నిపును శ హేలానిమిషా !

109

టీ. హేలానిమిషా = విలాసముదేవుడా, కాలోచితము = కాలమునకుఁ దగిన
 ది, అగుకార్యంబు = అయినట్టికార్యమును, ఆలోచితముగ = ఆలోచనముకలుగు
 నట్లుగా, ఒనర్పము = చేయుము, అది = అట్లుచేయుట, మేలు = యుక్తము,
 ఇపుడు, పలుమటు = అనేకపర్యాయములు, విరుద్ధాలాపంబులు = విరుద్ధములయిన
 వాక్యములు, పచరింప = చేయుటకు అనగా విరుద్ధ వచనములు, పలుకుట,
 ఏలా = ఎందులకు ?

తా. ఓకలిరాజా ! చక్కఁగ నాలోచించికాలమునకుఁ దగిన కార్య మాచ
 రింపుము. అదిమంచిది, అంతియకాని యిప్పుడు విరుద్ధ వచనములు పలుకుటవల
 న నేమి ప్రయోజనము.

వ. అని తమలోన.

110

క. పోయెదరు పోయిపును తా

క్రియాకయుగంబునుం దుశ్రీమయుగంబున్

దోయి యయి నలున కువహతి

నేనుంగా లేరు వాని శ్రీలముకలిమిన్.

111

టీ. ఇప్పుడు, తార్తియాకయుగంబు = మూడవయుగమయిన ద్వాపరము. ను, తురీయయుగంబు = నాల్గవయుగమగు కలియును, దోయి, యు = శోడుగట్టి, పోయెదరు పో = వెళ్లుదురుగాక, వానిశీలము కలిమి = అనలుని సత్ప్రవర్తన సంపదచే, నలునకు, ఉపహతి, చేయంగాలేరు, చేయజాలరు. అచ్చు ప్రతులలోను, వ్రాతప్రతిలోను. 'వాదీ యాకలియుగమునం దృతీయయుగమ్మున్' అనియు 'రాత్రీ యాకలియుగము', అనియును భారములు గానవచ్చుచున్నవి. అవి యనన్వితములు కావున 'నలంప్రత్యనపేతార్తితార్తియాక తురీయులు'కర్తలగుచుండిరి. కాన నాల్గవ పాదములోని బహువచనక్రియతో సముగా పోయెదరు పోయని సవరింపబడెను.

క. యుగశేష మశేషమహీ

జగదవనపరాయణుండు శ్రీ సమధిక బాహా

యుగయుగయుగపదుచార్జిత

జగతీ విజయుండు నలుండు శ్రీ సామాన్యుండే. 112

టీ. యుగశేషము = ఈకృతయుగపుమిగతకాలము, అశేష...ణుండు — అశేష = సమస్తమైన, మహీజగత్ = భూలోకమును, అవన = రక్షించుటయందు, పరాయణుండు = ఆసక్తిగలవాడును. సమధిక...విజయుండు — సమధిక = మిక్కిలిగొప్పవగు, బాహాయుగయుగ = కాలదులవంటి బాహుద్వయముచే, యుగపత్ = ఒక్కమాటుగా, ఉపాజ్ఞిత = సంపాదించబడిన, జగతీ = భూమియొక్క, విజయుండు = విజయముగలవాడును, అగునలుండు, సామాన్యుండే = సామాన్యమానవుడా!

వ. అని వెండియు నాఖండలాదులు 'పరోక్షప్రియాదేవా' యను పురాణవచనంబు గారణంబుగా నిగూఢప్రాధనిజభాషణ విశేషంబున. 113

గీ. యామిత్రతేత్యసజ్జాన శ్రీ మమరశేష !

రాజసం స దిహన్యతాం శ్రీ రహతమాంసి

తత్ర మాగా స్త్వ మితిగతో ర్ద్యాపరేణ

రాజసం సది హాస్యతాం ర్ప్రథమ మనిరి.

114

టీ. ఆమరశేష=సురలలోనీచుఁడా, తత్ర, నలునిఁబరాభవించుటకై నిషధ పురమునకు, యామి=వెడలుచున్నాను, ఇతి=ఇట్లు, పలుకునట్టి జ్ఞానము, రాజ సం=రజోగుణసంబంధియగునది(అనఁగా నాలోచనశూన్యమయినదనట)సత్=అగుచు, అసత్=అయు క్తమగుచున్నది. ఇహ=ఇక్కడ నే, అస్యతాం=ఉండు వుగాక, తమాంసి=అజ్ఞానములను, రహ=విడుపుము, తత్ర=అనిషధనగరమునకు, త్వం=నీవు, మాగాః=వెళ్లకుండువుగాక, ఇతి=మాచెప్పినమాట వివరణగా విధముగా వెల్లెనచో, ద్యాపరేణ = ద్యాపరునితోఁ గూడ, రాజసంసది=నలసభ యందు, ప్రథమం=ముందుగా, హాస్యతాం=పరిహాసమును, గతః=హందుచున్న వాడవగుదువు. అనిరి=అనిపల్కిరి, నీవక్కడికిఁగినచో నలసభయందు నీవు తప్పకుండ నవమానము నొందుదువు.

వ. మతీయు బహుప్రకారంబుల బుద్ధి సెప్పియుం బ్రయంబునలి కియు హెచ్చుకుందాడియు బృందారకులు గలిద్వాపరంబుల భూలోకగమనంబు ప్రతిషేధించిరి. ఇట్లు ప్రతిషేధించినను వారిసుభాషితంబులు పెడచెవులంబెట్టి మోఱకంబును సాహ సంబును, మదంబును, నసూయయు, నవివేకంబును దనకు నై జ గుణంబులగుటం గలియుగంబు కరయుగంబు మొగిచి యిట్లనియె.

115

టీ. మతీయుఁ, బహుప్రకారంబులఁ = అనేకరీతుల, బుద్ధి, చెప్పియుఁ, ప్రయంబు=హితము, పలికియుఁ = హితోపదేశముచేసియు, హెచ్చుకుండు=ఎ క్కువతక్కువలు, ఆడియుఁ = చెప్పియు, బృందారకులు=ఇంద్రాదులు, కలిద్వా పరంబుల భూలోకగమనంబు=కలిద్వాపరయుగములుభూలోకమున కరుగుటను, ప్రతిషేధించిరి=వలదనివారించిరి. ఇట్లు, ప్రతిషేధించినను=వద్దనివారిచినను, వారిసుభాషితంబులు=ఇంద్రాదుల మంచినచనులను, పెడచెవులఁ, పెట్టి=

చెవులం జూరనీయక, అనగా వినక, మోఱకంబును=మూర్ఖతయు, సానాసంబును, మదంబును=గర్వంబును, అనూయయు=గుణములందలి దోషముల నెంచుటయు, అవివేకంబును=అజ్ఞతయు, తనకు= అకలి పురుషునకనుట, నైజగుణంబులు=స్వభావసిద్ధ గుణములు, అగుట=అవుటంబట్టి, కలియుగంబు, కరయుగంబు=రెండుచేతులను, మొగిచి=మోడిచి, ఇట్లు, అనియె.

ఉ. వేలుపులారామీకుఁ బదివేలనమస్కృతులాచరించె దక్ష
మేలుదలంపుఁడే నవని శ్రీమీదఁ జరించెదఁ గొంతకాలము
ద్వేలత నెవ్వఁడే నొకఁడు శ్రీదేశములోన నధర్మవర్తియై
ప్రాలినవాఁడు లేడె పలువంకలునారసి చూడవచ్చినన్.

టీ. వేలుపులార=ఓదేవతలారా! మీకు, పదివేలనమస్కృతులు, ఆచరించెద=చేసెదను, మేలు=నాశ్రేయస్సును, తలంపుడు = కోరుచుండుడు, ఏను, అవనిమీద=భూలోకమందు, కొంతకాలము, చరించెద=వర్తించెదను, దేశములోన=భూమియందలి దేశములలో, ఎవ్వఁడేని, ఒకఁడు=ఎవఁడయిన నొకపురుషుడు, ఉద్వేలత=మర్యాదల నతిక్రమించుటచే, అధర్మవర్తియై=అధర్మమందు వర్తించుచున్నవాడై, ప్రాలినవాఁడు = గర్వించినవాఁడు, పలువంకలు ఆరసి, చూడ=వచ్చిన=అంతటను వెదుకగా, లేడె=లేదా, ఉండకపోడని భావము.

తా. ఓయింద్రాది దేవతలారా! మీకు పదివేల దండములు పెట్టెద, నాకు శ్రేయస్సు గలుగున ట్లాశీర్వదింపుడు. నేనుగొంతకాలము భూలోకంబున సంచరించెదను. భూలోకమున గర్వాతిశయము గలవాడయి ధర్మమర్యాదల నతిక్రమించిన వాడొకఁడయిన నుండదా? ఉండకపోడు. అట్టివాని నాశ్రయించి భూమియందు బ్రవేశించెదను.

తే. వానిదుర్వృత్తి నెవముగా శ్రీవసుధ యేలు
నలునివైఁ బ్రత్యవాయంబు శ్రీగొలుపువాడె

గొలిపి యతనిఁ బ్రవేశించి నీ నిలుచువాఁడ

నిలిచి యాతని మనసీక నీ యలఁచువాఁడ.

117

టీ. వానిదుర్వృత్తి నెపముగాఁ = ఆయధర్మ పరుని దుర్వ్యాపారముమీదచే, వసుధఁ, ఏలునలునిపైఁ = ఏలునట్టి నలచక్రవర్తిపై, ప్రత్యవాయంబు = దోష శును, కొలుపువాఁడఁ = కలిగించువాఁడను, కొలిపి = కలిగించి, అతనిఁ, ప్రవేశించి = అనలుని నావహించి, నిలుచువాఁడఁ = స్థిరముగా నుండువాఁడను, నిలిచి, అతనిఁ, మనసీక = బ్రదుకనీయక, అలఁచువాఁడఁ = బాధించువాఁడను.

తా. ఆదుర్మార్గుని నెపమున నలునిపై దోషములు పన్నెదను. పన్నితప్పుల మున వాని నావహించెదను. ఆవహించి వాని బ్రదుకనీయక బాధించెదను.

మ. వినుఁడీనాదు ప్రతిజ్ఞ వేల్పులు జగ నీ ద్విఖ్యాతచారిత్రు నా
తనినేబట్టెద నెద్దియేని యొకరంధ్రం బబ్బెడుం గాక యే
ననువేలంబును గొల్పుదేవతలు తా నీ లాయేమి యావంతద
ప్పుననై నంగలిసొచ్చుఁగానిమెయిమైఁ బోనిచ్చు నేయెవ్వరిన్.

టీ. వేల్పులు = ఓదేవతలారా! నాదుప్రతిజ్ఞఁ, వినుఁడీ, జగద్విఖ్యాతచారి
త్రుఁ = జగంబునఁ బ్రఖ్యాతిగాంచిన ప్రవర్తనముగల, అతనిఁ = అనలుని, నేఁ
పట్టెదఁ = లొంగఁదీసికొనియెదను. ఏను, అనువేలంబును = ప్రతిదినంబును, కొ
ల్పుదేవతలు = కొల్చునట్టి దేవతలు, తాలా? ఏమి = మాహాత్మ్య శూన్యములయిన,
గులకతాలయియుండునా? అనఁగా వారు ప్రభావ శూన్యములయియుండనియు
వారియనుగ్రహంబునఁ, ఎద్ది, ఏని, ఒకరంధ్రంబు = ఏయైన నొకనందు,
అబ్బెడుఁ, కాన = కలుగునుగాక, నాకొల్పిన దేవతలయనుగ్రహంబువలన నా
కుఁ బ్రవేశింపఁదగిన యపకాశమెద్దియైన లభించుఁగాకయని భావము, కలి = కలి
రాజు, ఆవంతతప్పఁ, ఐనఁ = ఆవగించంత నేరమున్నప్పటికిని, చొచ్చుఁ
కాక = ప్రవేశించును, కానిఎవ్వరిఁ = ఎంతగాప్పవారి నైనను, మెయిమైఁ =
ప్రాణముతో, పోనిచ్చునే = పోనిచ్చునా? అనఁగా బోనీడని భావము.

తా. ఓదేవతలారా! ఇదే నాప్రతిని వినుఁడు, ప్రసిద్ధ చరిత్రుఁడగు నలుని

నానహించెదను. దైవానుగ్రహమువలన నాకతనియందుఁ బ్రవేశింపఁదగిన సందు లభింపకపోదు. ఆవగింజంత యవకాశము వొరకినను గలి నలునియందుఁ బ్రవేశిం పఁగలఁడు. కలియెంతవారిపైన నూరకపోసీయఁడు.

తే. ఆవగింజలు తాటికాశ్రయలుగ నాడి

దొడ్డనేయుదు సన్నంపు శ్రీదోసమైన

హరిహరబ్రహ్మలైన నాశ్రయంతవారె

కపటమాయేంద్రజాలాది శ్రీకౌశలమున.

119

టీ. ఆవగింజలు=ఆవగింజలంతలేసీ నిందా వాక్యములను, తాటికాయలుగఁ = తాటికాయలంత పెద్దవిగా, ఆడి=వలికి, సన్నంపుదోషము=చిన్నదోషము, ఐనఁ=అయినప్పటికిని, దొడ్డనేయుదుఁ=గొప్పదానిగాఁ జేయఁగలుగుదును, కపట...కౌశలమునఁ—కపట=ఎంచినము, మాయా=మోసము, ఇంద్రజాలము, ఆది=మొదలయిన విద్యలంతలి, కౌశలమునఁ=నేర్పఁచే, హరిహరబ్రహ్మలు = విష్ణువు, శివుఁడు బ్రహ్మ యయినను, నాయంతివారె=నాయంత గొప్పవారా? అనఁగాఁ గారినట.

తా. ఓయింద్రాది సురులారా! చిన్నచిన్నవాక్యములను నామాయాబలము చేఁ బెద్ద పెద్ద వానిఁగాఁ గల్పించిపలికి చిన్నదోషముపైనను గొండంతదోషము గాఁజేయుదును. కపటము, ఇంద్రజాలము మొదలగు విద్యలందు, నాగు బ్రహ్మ దులయిన సములుగా నేరరు.

క. కాదంబరింద్రావంతును

జూదం బాడింతు నలలఁ శ్రీజొక్కులఁ బెట్టం

బైదలుల నియోగింతును

వైదర్భతనూజమీఁది శ్రీవల పుడిగింతున్.

120

టీ. నలునిచే“అనుపదమధ్యాహార్యము” కాదంబరిఁ=కల్లును, ద్రావంతుఁ =త్రాగునట్లు చేయుదును, జూదంబు, ఆడింతుఁ=ఆడునట్లు నేసెనను, ఎల లఁ=మాయలచేత, జొక్కులఁ, పెట్టఁ=మోహింపఁ జేయుటకు, పైదలు

లక్ = స్త్రీలను, నియోగింతును = పంపుదును, నైదర్భతనూజమిడివలపుక్ =
దమయంతియందలి ప్రేమయును, ఉడిగింతుక్ = తొలంగునట్లు చేసెదను.

తా. స్వప్నము.

తే. వేయు మాటలవేల యోవిబుధులార
యవధరింపుడు నిజము మీయడుగులన
భైమితో భూమితోఁ బెడఁబాపువాఁడ
నిమిషమాత్రంబునంద యానీషధపతిని.

121

టీ. ఓవిబుధులార = ఓయింద్రాదులార, వేయుమాటలు, అవి, ఏల = ఎందు
లకు, మీయడుగులన = మీపాదసాక్షిగాఁ జెప్పెదను, నిజము = సత్యమును, అ
వధరింపుడు = ఆలకింపుడు, నిమిషమాత్రంబునంద = తెప్పపాటుకాలములోనే,
అనిషధపతిని = ఆనలరాజును, భైమితోక్ = దమయంతితోను, భూమితోక్ =
భూమండలముతోను, పెడఁబాపువాఁడక్ = ఎడఁబాపెదను.

తా. ఓయింద్రాదులారా! వేయుమాట లెందులకు? మీపాదసాక్షిగా
సత్యము చెప్పెదను వినుండు, నిమిషకాలములోనే యానబుని దమయంతితో
వియోగము పొందునట్లుగాను రాజ్యభ్రష్టుడగునట్లుగాను జేసెదను.

వ. అని పలికిన నెమ్మనంబులం గుత్పించుచు నతనియుత్సాహంబు
దైవకల్పితంబు గావున నన్యథాకరింప నలవిగాక నాకప
ప్రముఖులగుబర్హిర్ముఖులనోన్యన్యముఖావలోకనంబుచేసి మ
నకుం గలిరాజుతోడ సంవాదం బింతియ చాలు తమ్ముండు
నన్నయు నగు కలిద్యాపరంబులు బ్రహ్మలోకంబునుండి యా
బ్రహ్మనియోగంబునఁ బోవుచున్నవారు గావలయు. పాతెడు
నీళ్లకుం గట్టపెట్టం బనియేమి? పొధండుపొదండని పోయిరి.
కలియును గామక్రోధలోభఘ్నాహపరివారపరివృత్తుం డై ని
షధదేశంబుచాయన భూమండలంబునకు డిగ్గె నప్పడు. 122

టీ. అనిపలికినా = కలియట్లుపలుకగా, నాకప్రముఖులు = ఇంద్రుడు మొదలగువారు, అగుబర్హిర్ముఖులు = అయినట్టిదేవతలు, కేవలసంబుల = తమమనస్సులందు, కుత్సించుచు = నిందించుచు, అతనియుత్సాహంబు = ఆకలియొక్క ప్రయత్నము, దైవకల్పితంబు, కావున, అన్యథాకరింప = తిరస్కరించుటకు, అలవికాక, అన్యోన్యముభావలోకనంబు = పరస్పరము ముఖములను జూచి కొనుటను, చేసి, మనకు...చాలు = కలిరాజుతో నిష్పడుచేసిన సంభాషణము చాలును, తప్పుడును, అన్నయు, అగు కలిద్వాపరంబులు, బ్రహ్మలోకము నుండి...పోవుచున్నవారు = బ్రహ్మయాజ్ఞ తలదాచిచి సత్యలోకమునుండి పోవుచున్నవారు, కావలయు = అయియుండవచ్చును, పాఠేడు...ఏమి = ప్రవహించునీళ్లకు గట్టగట్ట శక్యంబుకాదు. పోదండు, పోదండు, అని, పోయిరి. కలియును, కామ...వృతుండై = కామము, క్రోధము, లోభము, మోహములను, పరివార = పరిచారకులతో, పరివృతుండై = ఆవరింపబడి, నిషధదేశంబుచాయన = నిషధదేశమువైపుగా నే, భూమండలమునకు, డిగ్గె, ఆవృడు.

నీ. హోమాజ్యగంధోర్మీకుద్యేగ మొందుచు

గ్రతుధూమములచేత్రగాసిపడుచు

సతిధిపాదక్షాళనాంభాస్తుతము లైన

గృహమేధిమందిరశ్రీతితలముల

జీరువాటుచు బూర్తశిశిరానిలంబుల

జలివట్టి వణకుచు శీ సవనశుష్క

పుటపాకములవెక్కరీబురపురం బొక్కుచు

బశుబంధముల జూచి శీ భయముపడుచు

తే. వ్రతులబృనులకు యతికోటిరంధ్రములకు

బ్రహ్మచారులయాషాఢశపంక్తులకును

నంతరంగంబులో నాత్మహననశంక

తరతరమ యుద్భవిల్లంగోదల్లఱిలుచు.

టీ. (అవతారిక) కలిపురుషుడు తనపరివారముతో నిషధప్రాంతమునకు వచ్చియు నందుఁ బ్రవేశింపలేకుండఁచి చెప్పుచున్నాఁడు. కలి, అనుపవము (అధ్యాహార్యము) హోమాజ్యగంధోర్క్తికై - హోమాజ్య=హోమపు సేవీసంబంధి యగు, గంధ=పరిమళముయొక్క, ఉర్క్తికై = తరంగమునకు, ఉద్వేగము= భయము, ఒందుచున్=పొందుచు, క్రతుఃసూక్ష్మములచేతన్ = యజ్ఞ సంబంధి యగుపాగచేత, గాసిపడుచున్ = బాధనొందుచు, అతిథి... పుత్రములు - అతిథి=అతిథులయొక్క, పాదక్షిణ = కాళ్ళకుడుగుటకుఁ బోసిన, అంభః= నీటిచే, పుత్రములు = తడిసినవి, విసగ్నహమేధ మందీర్షితీతలములన్=అయి నట్టి గృహస్థులయొక్క యింటివాకిళ్లయందు, జీరువాణుచున్ = జాళిపడుచు, పూర్తశిశిరానిలంబులన్ - పూర్త = ధార్మికులు నిర్మించిన వామీకూప తటాకాదులనుండి వచ్చెడి, శిశిరానిలంబులన్ = చల్లనిమారుతములచే, చిల్లపట్టి=చలి గొని, పణికుచున్ = కంపమునొందుచు, సవన...యొక్కన్ - సవనశుష్క= యాగాగ్నిసంబంధియగు, పుటపాకముల=రెండుప్రక్కలందును గలిగెడి తాపములయొక్క, వెక్కన్=పెట్టచే, పురపురన్, పొక్కుచున్=దుఃఖించుచు, అనఁగా నిషధదేశమందు యాగములు బహుళముగాఁ బ్రవర్తిల్లుటంజేసి యు భయపార్శ్వములందును వహ్నితాపము మిక్కిలి పీడించుచుండఁగాఁ గలి సహింపలేక దుఃఖము నొందుచుండెననిభావము. పశుబంధములన్=యాగపశువులను బంధించుటలను, చూచి, భయము, పడుచు, వ్రేలులబృసులకున్=ముసీ శ్వరల దర్భాసనములకు, యతికోటిరాంభములకున్=యతీంద్రులవెదురుకట్టలకును, బ్రహ్మ...పంక్తులకును=బ్రహ్మచారులమోదుగు దండములవరుసలకును, అంతరంగంబులన్=మనస్సులలో, ఆత్మహననశంకి=తాను జచ్చునేమోయని సంకేహము, తరతరము=క్రమముగా, ఉద్భవిల్లంగన్=కలుగఁగా, తల్లడిలుచున్=భయమునొందుచు, వేదాధ్యయనములచేతను, వ్రతములచేతను, యోగములచేతను, బ్రహ్మచర్యాదిపణ్ణాశ్రమధర్మములచేతను, బరమపవిత్రులయినవారిని సమీపించినచోఁ దనప్రాణంబులు వోవునేమోయని మనమున భయమందుచు దూరముగాఁ దొలఁగిపోవుచుండెను. ఈచెప్పటచే నిషధదేశము యాగాదులచే సమృద్ధమయిండుటచే గలికిఁ బ్రవేశింప నలవికాకుండెననిభావము.

తా. కలి తన పరివారముతో నిషధదేశమువంక వచ్చెను. కానియందుఁ బరమపవిత్రములగు కార్యములు ప్రపర్తిల్లుచుండుటచే నెచ్చటను గాబానుట కవకాశములేదు. అందువాఁడు యాగములు జరుగుచుండు భూములనుజూచి భయపడుచుండెను. క్రతుధూమములచే గాసిచెందుచుండె. అతిథుల పాదప్రక్షాళనార్థముపోసిన జలముచేఁ దడిసిన గృహస్థులగృహాంగణములందు జాతీసడుచుండెను. ధార్మికులు త్రవ్వించిన తటాకాదులందలి చల్లనిగాలులకు వడంకుచుండెను. ఉభయపార్శ్వముల వర్తిల్లు యాగములందలి యగ్నితాపమునకు దుఃఖించుచుండెను. పశుబంధములఁజూచి తన్నుఁగూడ నట్లు బంధింతురేమో యని భయపడుచుండె. దర్భాసనములను, యతీశ్వరుల వెదురుఁగఱులను, బ్రహ్మచారుల చండములను జూచి తనకుఁ బ్రాణాపాయము గల్గునేమోయని మనమున భయపడఁ జొచ్చెను.

సీ. సననయాపస్తంభశసంభారములఁ జూచి

ఘోలంబులో యనిశ్రుక్కిశ్రుక్కి

భూదేవనిటలోర్ధ్వశ్రుండంబు లీక్షించి

ఖడ్గంబులో యనిశీకలఁగి కలఁగి

బ్రహ్మచారి జనోత్కరంబు మౌంజులు సూచి

పాశంబులోయనిశ్రబ్రమసి బ్రమసి

యధ్వరశ్రుజ్ఞికాయంబు లాలోకించి

యురగంబులోయనిశ్రయులికి యులికి.

తే. విప్రనికరం బనుష్ఠానశ్రవేళలందుఁ

బాణిపంకేరుహోదరాశ్రభ్యంతరమున

నిలిచి యెత్తిన యాచమశ్రీనీయతీర్థ

జలము శాపోదకం బనిశ్రయులికి యులికి.

124

టీ. (అ) కలి చండాలరూపుఁడుకాన యజ్ఞాదినత్కార్యములందలి సంభారములు వానికి భయదాయకంబులై యుండెనని చెప్పుచున్నాఁడు. సవన...

భారములకొనసవనముజ్జమందలి, యూపస్తంభంబుచంద్రమొదలయిన యూపస్తంభములయొక్క, సంభారములకొనసమృద్ధులను, చూచి, శూలంబులోఁ జొట్టులేమోయని, స్రుక్కి, స్రుక్కి = మిక్కిలిజంకి, యూపస్తంభములు వానికి భయంకరశూలములవలెఁ గానవచ్చుచుండెనని భావము. భూదేవ...పుండ్రంబులు—భూదేవ=బ్రాహ్మణులయొక్క, నిటల=సుదుటియందున్న, ఊర్ధ్వపుండ్రంబులు=విబూదిరేఖలు, ఖడ్గంబులోయనికత్తులేమోయని, కలఁగి, కలఁగి=మిక్కిలికలఁగెనెది, బ్రహ్మచారిజనోత్కరంబు మాంజులు=బ్రహ్మచారులు మొలలందుఁదాల్చిన ముంజగడ్డితో నల్లినత్రాళ్లను, చూచి, పాశంబులు ఓ, అని=పాశములనెడ బంధనవిశేషము లేమోయని, బ్రమసి, బ్రమసి = మిక్కిలియు భ్రాంతిచెంది, అధ్వర...కాయంబులు—అధ్వర=యాగములందలి, స్రుక్ = సర్పాకృతిగాఁ గట్టితోఁ జేయఁబడిన హోమసాధనములను, ఆలోకించి = చూచి, ఉరగంబులో=సర్పములేమోయని, ఉలికి, ఉలికి = మిక్కిలి త్రుల్లిపడి, విప్రనికరంబు=బ్రాహ్మణసమూహము, అనుష్ఠానవేళలందుకొనసమృద్ధులను, నిత్యకర్తాచరణకాలములందు, పాణి...తరమునకొనసపాణిపంకేరుహ = పాణిపద్మములయొక్క, ఉదారంతరమునకొనసమృద్ధులను, నిలిచి = నిలువఁబడి, ఎత్తిన, ఆచమనీయతీర్థజలము = తీసికొన్న యాచమనము కొఱకయిన జలము, శాపోదకంబని=శాపమిచ్చుటకు వసలుచున్న జలమేమోయని, అలిక, అలిక = మిక్కిలిభయపడి, సంధ్యాదిసమయములందు బ్రాహ్మణోత్తము లాచమనము చేయు జలము చేతులోనుంచుకొని నిలిచి జపించుచుండ నది కలి శాపమొనఁగఁ బట్టిన జలమని మనంబున భయపడెనని భావము.

తా. కలిపురుషుడు యాగార్థము కొనివచ్చిన యూపస్తంభంబులనుగాంచి తన్నుఁ జంప సమకూర్చిన శూలము లేమోయని భావించి మిక్కిలి జంకుచుండెను. బ్రాహ్మణులు సుదుటఁబెట్టిన బూదిరేక లాకలికి ఖడ్గములవలె భయముఁ గొలుపుచుండె. బ్రహ్మచారుల మొలలందున్న మాంజీబంధములు పాశంబులవలె భీతి గలిగించెను. అధ్వరములందు హోమసాధనములగు దారుమయులగుస్రుక్కులు సర్పములవలెఁ గానవచ్చుచుండెను. బ్రాహ్మణులు సంధ్యాసమ

యములందు హస్తములందుఁ దాల్చిన జలము శాపోదక మేమోయని భయము గొనుచుండెను.

సీ. ఆత్మఘాతకుఁ జూచి నీ హర్షింపఁగానేల
 యతఁడు సర్వస్వార్థక యజ్ఞకర్త
 బ్రహ్మఘ్నుఁగని యేల నీ పరితోషమందంగ
 నాతఁడు సర్వమేధాభిరతుఁడు
 బ్రహ్మచారీత్వరీ నీ రతికేల మోవింప
 నది మహావ్రత దీక్షకంగకంబు
 విప్రులమధుపాన నీ విధి కేల యలరంగ
 సాత్రామణేష్టి యాజకులు వారు
 తే. ధూళిధూసరుఁ బరికించి నీ యేల నిక్క
 పావనస్నానవిధిమృదా నీ భవ్యుఁ డాతఁ
 డనుచు మూఁడవయుగము ద నీ న్నచట నచట
 భ్రాంతి దీర్చుగ గతిలేక నీ భంగపడుచు.

125

టీ. (అవ) ఇందుఁగలితనకాశ్రయముగలుగుచున్నదని భ్రమచెందినంతసిం
 చుచుండఁగా, ద్వాపరుఁడువాని భ్రాంతిని దొలఁగించుచున్నాఁడు. ఓకలిరాజా,
 (అనుసదమధ్యాహార్యము) నీవు, ఆత్మఘాతకుఁ = తన్నుఁదాఁజంపుకొన్నవానిని
 చూచి, హర్షింపఁ = సంతసించుట, ఏల? అతఁడు = అట్లాత్మహత్యచేసికొన్న
 వాఁడు, సర్వస్వార్థక = సర్వస్వార్థమనెడియజ్ఞమును జేసినవాఁడు,
 అనఁగా నీవాత్మహత్యచేసి కొన్నవిప్రులంగాంచి యాశ్రయములభించెనని సంత
 సించుచున్నావు. కాని యావిప్రుఁడు సర్వస్వార్థమను యజ్ఞమునుజేసి తన్నా
 హుతిగాఁ జేసినపుణ్యాత్ముఁడు. అంతియకాని నీవనుకొన్నట్లు పాతకిగాఁడని భా
 వము. బ్రహ్మఘ్నుఁ = బ్రాహ్మణునిఁజంపినవానిని, కని, సంతోషము, అందంగఁ,
 ఏల = సంతసించుటయెందులకు, అతఁడు, సర్వమేధాభిరతుఁడు = సర్వమేధమనెడి
 యజ్ఞమందాసక్తిగలవాఁడు. బ్రహ్మహత్యగావించెఁగాన యీబాఁపఁడుమహాపా

తకుఁడని తలంచివానినాశ్రయించి యిందుఁ బ్రవేశింపఁగలనని సంతసించుచున్నావు. కాని యతఁడు నీమమకొన్నట్లు పాపాత్ముఁడు కాఁడు, వాఁడు సర్వమేధము నుయాగమును జేయఁదలంచి “బ్రాహ్మణోబ్రాహ్మణమాలభేత్” యనెడి శ్రుతిప్రకారము బ్రాహ్మణుని జంపెనుగాని యకారణముగాఁ జంపలేదు. అతఁడు యాగార్థము చంపుటచే నెంతమాత్రమును బాపాత్ముఁడు కాఁడని భావము. బ్రహ్మచారీత్వరీతీకిఁ బ్రహ్మచారియును, జారిణీయునల్పిడి సంభోగమునకు, మోదింపఁ, ఏల = మోదించుటయెందులకు, అది = ఆ బ్రహ్మచారి జారిణీసమాగమము, మహావ్రతదీక్షకుఁ = మహావ్రతమనెడి యజ్ఞమునకు, అంగకము = అంగమైయున్నది. ఓకలిరాజా ! బ్రహ్మచారి జారిణీతో సంభోగించుటంజూచి, యది పాతకమనియు, దాని ననుసరించి నీవిందుఁ బ్రవేశింపవచ్చుననియుఁ దలంచుచున్నావు కాని నీమనోరథము విఫలమయ్యె. వారట్లుచేయుట మహావ్రతమనెడి యజ్ఞమును బూర్తిగావించుటకే కాన యది పుణ్యమే కాని పాపముకాదనియు, దానివలన నీకుఁ బ్రవేశింపనవికాశము లేదనియు భావము. విప్రలమధుపానవిధికిఁ = బ్రాహ్మణులు మద్యపానముచేసినందులకు, అలరఁగఁ, ఏల = సంతసించుట యెందులకు ? వారు = అమద్యపానముచేసెడి బ్రాహ్మణులు, సాత్రామణీష్టియాజకులు = సాత్రామణియును నిష్ఠినిజేయువారు. నీవు మద్యపానము చేయు బ్రాహ్మణులను జూచి తిన్నలమునఁ బ్రవేశింపవలెనని చూచుచున్నావు కాని. “సాత్యమిన్యాం సోమగ్రహంశ్చ సురాగ్రహంశ్చ గృహ్లాన్తి” యనెడి శ్రుతిప్రకారము సాత్రామణీష్టి చేయువారు సురాపానముచేయవచ్చును. కావున వానిమూలమున నీవు ప్రవేశింప వలను పడదని భావము. ధూళిధూసరుఁ = బూడిదచేఁగవ్వబడినవాని, పరికించి = చూచి, నిక్కఁ, ఏల = ఎగిరిపడుట యెందులకు, అతఁడు = వాఁడు, పావన... భవ్యుఁడు — పావన = పవిత్రమైన, స్నానవిధిమృదా = స్నానకర్తృపుమట్టిచే, భవ్యుఁడు = శుభప్రదుఁడయినవాఁడు, ఓకలిరాజా ! ఒంటిపైబూది నలందుకొన్న వారినిగాంచి, వారుమలినులయు, వారిమూలమునఁ బ్రవేశింపవచ్చుననియుఁ దలంచితివి కాని వారుస్నానముచేసి పవిత్రులై భూతిధరిం

చినవారు. కాని నీవన్నట్లు మలిసులుకారని తెలియుమనిభావము. అనుచు, మాడవయుగము=ద్వాపరయుగము, తిన్ను= కలియుగముననుట, అచట, చట, భౌతి, తీర్వగ= కలిరాజభృమను దొలంగించుచుండగా, గతి, లేక=దిక్కులేక, భంగపడుచు=భంగపాటునుజెందుచు, అనిపైవద్య ముతో నన్వయము.

వ. నిషధదేశంబులోఁ జనువాఁడు మఱియును. 126

తే. స్నాతకుల ఘాతుకులఁగాఁగ శ సంస్కరించి
నహితులకుఁబోలె వెజుచు నగ్నాహితులకుఁ
దలఁచు దాంతుఁ గృతాంతుఁగాఁ శ గలియుగంబు
మానితిం బై నయమృహిమండలమున. 127

టీ. మానితింబు=పూజ్యమైనది, వినయమృహిమండలమున= అయినట్టియా నిషధదేశమునందు, కలియుగంబు, స్నాతకుల= విద్యాస్నాతకులు మొదలగువైదికులను, ఘాతుకులకాగ= మారకులనుగా, సంస్కరించి=తలంచుకొని, అగ్నాహితులకు=అహితాగ్నులకు, అహితులకుఁబోలె=శత్రువులకువలె, వెజుచు= భయపడును, దాంతు= ఇంద్రియనిగ్రహముగలపూజ్యుని, కృతాంతుగా=యమునిగా, తెలంచు=భవించుచుండును.

తా. ఆకలిరాజు నిషధదేశమున సంపదించుచు స్నానస్థులు మారకులనియు నాహితాగ్నులు శత్రువులనియు, దాంతుఁడు యచుండనియు భవించుచుండును.

నీ. శౌధులఁ బొటించు శ బరమబంధులఁబోలె
జార్వాకులకుఁ గరాం శ జలి ఘటించు
జైనులం బాదగన్న శ సంహోషమునఁ దేలు
జేయని మ్రొక్కుచు శ జేలఁగి నవ్వు
వైతరడికుల కభి శ వాదనం బొనరించు
బాపఁడులకు జాలభ క్షేయము

కాపాలికులకు సత్కారంబు గావించుఁ

బరిచయించును దిగం శీబరులతోడఁ

తే. బాశుపతకక్షపాలికాశభస్సద్ధూళి

పాలి యుద్ధూళనక్రియాశీవేశయందు

గాలివెంబడిఁ బైరాలఁ శీగళవళించు

గలియుగము పావకస్ఫులింగమ్మ లనుచు.

128

టీ. కలియుగము, (కర్త) బౌద్ధులఁ బౌద్ధమతమువారిని, పరమబంధులఁ, పోలెఁ = నచ్చినచుట్టుములనువలె, పాటించుఁ = గౌరవించుచుండును, చార్వాకులకుఁ = నాస్తికులకు, కరాంజలిఁ = చేమొడ్చును, ఘటించుఁ = చేయును, అనఁగా నమస్కరించుననుట, జైనులఁ = జై నమతస్థులను, కన్నుఁ = చూచినచో, సంతోషమునఁ, లేలుఁ = పొంగిపోవును. చెలఁగి = అతిశయించి, జేయని మ్రొక్కుచుఁ, నవ్వుఁ, నైతండికులకుఁ = వితంతావాదమునల్పువారలకు, అభివాదనంబు = నమస్కారమును, ఒనరించుఁ = చేయును, పాపండులకుఁ = పాపండుమతమువారికి, చాలఁ, భక్తి, చేయుఁ = భక్తి చూపును, కాపాలికులకుఁ = కాపాలికమతమువారికి, సత్కారంబును = సత్కారమును, కావించుఁ = చేయును, దిగంబరులతోడఁ = దిగంబరులైవర్తించువారితో, పరిచయముచేయును, పాశుపత...పాలి—పాశుపత = పాశుపతవైతమానరించువైపుల యొక్క, కక్షపాలికా = సన్యాసులు ధరించునొకదినసు సంచయిండున్న, భస్సద్ధూళిపాలి = భూతిసమూహముయొక్క, ఉద్ధూళనక్రియాశీవేశలందుఁ = ఒడలికిఁబూకొనిడి సమయమందు, గాలివెంబడిఁ = వాయువళమున, నైని = తనమీఁద, రాలఁ = రాలినచో, పావకస్ఫులింగంబులు = అగ్నిహోత్రకణములు, అనుచుఁ, కళవళించుఁ = తొట్టుపడుచుండును, కలి, బౌద్ధజైనకాపాలికచార్వాకాదిమతములవారి నెక్కుడుగా గౌరవించినంతసించుండెననియు, శైవులుశరీరమునిండ బూడిదపూసికొను పప్పుడదిగాలిచేఁ గొట్టికొనివచ్చి తనపైఁ బడినచో నాభూతికణములు పవిత్రములగుటంజేసి యగ్నికణములవలె దాఁకఁగాఁ గలఁత చెందుచుండెననియు భావము.

క. వేగుంబోకలమేల్కని

భాగవతోద్దీయమాన శ్ భగవద్దీతా

రాగంబులకును మది ను

దేవ్విగంబు పహించుఁజేదు శ్ తిన్నవిధమునన్.

టీ. వేగుంబోకలఁ = వేకువజాములందు, మేల్కని = తెలివించెంది, భాగ... రాగములకుఁ — భాగవత = భగవద్భక్తులచే, ఉద్దీయమాన = గానముచేయఁబడుచున్న, భగవద్దీతా = భగవద్దీతాశ్లోకములయొక్క, రాగంబులకుఁ = గానములకు, లేకమాధుర్యములకు, మదిఁ = మనస్సులో, చేదు = విషము, తిన్నవిధంబుఁ = తిన్నచందమున, ఉద్వేగంబు, పహించుఁ = భయముచెందుచుండును.

నీ. అప్పరాకుఁడు పరా శ్ కమ్మగా రేతెంచు

త్రోవకు దూరంబు శ్ తొలఁగిపోవు

నాదోషకారి స శ్ న్నాన్యసి దవృత్తలఁగాంచి

యోలంబునకుఁదారి శ్ యొదిగి యుండు

నాపాపజాతి మానసోపవాసిని గని

లంఘింపఁబోయి కా శ్ ల్పలియఁ గూలు

నావెనుగొలుకు యా శ్ యావరవ్రతధారి

బడదారి యని పేర్చి శ్ పండ్లుగొలుకు

తే. నాన్యశంసుఁ డోసరిలు వై శ్ ఖానసులకు

నాదురాత్తుండు శ్రోత్రియు శ్ నపహసించు

నాఖలుఁడు సోమయాజి నిర్రాకరించు

నక్కిరాతుఁ డనుషాతు శ్ ధిక్కరించు.

130

టీ. అపరాకుఁడు = నీచుఁడయిన యాకలిరాజు, పరాకమ్మగారు = పండ్రెండురాత్రులు పవాసముచేసిచేసెడి విరాకమనెడి వ్రతమాచరించెడి స్త్రీ, ఏతెంచు తోముక్ = ఎచ్చుచున్నట్టి మార్గమునకు, దూరంబు = దూరముగా, తొలఁగి

పోవున్, అనఁగా శరాశయ నెడివ్రతమునాచరించువారెవ్వరైన వచ్చుచున్నచోఁ జూచి భయపడి దూతుముగాఁ బాటిపోవునని భావము. ఆదోషకారి=అపాపాత్ముఁడు, సన్న్యాసిక్, దవ్వులక్, కాంచి=దూరమునఁజూచి, ఓలంబునకున్ = వృక్షదుఁచేగూఢమైన స్థలమునకు, తారి=పోయి, ఒదిగి, ఉండున్ =పొంచి యుండును, అపాపజాతి=పాపజాతికలి, మాసోపవాసిని = మాసముదినములు పవరించుట యనెడివ్రతమునుబూనినదాని, కని=చూచి, లంఘింపన్, పోయినన్ = దాటఁబోయి, అనఁగా భయముచే దాటుచుఁ బర్వతైత్రిబోయి, కాలు, సలియన్ = చూర్ణమగునట్లుగా, కూలున్ = నేలఁబడును, అమెనుగొఱుకు = అదూషకుఁడయిన కలి, యాయావరవ్రతధారిక్ = యాయావరవ్రతమును దాల్చినవానిని, పగదారి = శత్రువని, అని, షేర్చి = అతిశయించి, పండ్లుకొఱుకున్, ఆన్యశంసుఁడు=ఆక్రూరుఁడు, నైఖానసులకున్ =వానప్రస్థులకు, ఓసరిలున్ =తప్పించుకొనిపోవును. ఆదుగాత్తుఁడు, శ్రోత్రియున్ = వేదాధ్యయన పరుని, అపహించున్ = పరిహించును, అఖలుఁడు, సోమఁగాజిక్, నిరాకరించున్ = తిరస్కరించును, అక్కిరాతుఁడు = ఆగీచుఁడు, అనుష్ఠాసున్ = అనుష్ఠానపరుని, ధిక్కరించున్ = తిరస్కరించును.

తా. ఆదుగాత్తుఁడయిన కలిపురుషుఁడు, పరాకాఖ్యమగు వ్రతము నలుపు వారింజూచి భయమున దూరముగాఁ బోలఁగిపోవును, సన్న్యాసులనుజూచి భయమున జాటునకేగి దాఁగియుండును. మాసోపవాసము చేయువారిని గని భయమున లంఘించి పర్వతైత్రిబోయి కాళ్లు విఱుచుకొనును. వ్రతధారిని విగోధింపని తలంచు. వానప్రస్థులకు జంకి ప్రక్కకుఁబోవును, వేదాధ్యయనపరులను వెక్కిరించును. సోమఁగాజులను నిరాకరించును. అనుష్ఠానపరులను తిరస్కరించుచుండును.

శా. అనిగ్భాగుఁడుగా శరాత్రియని హోహాకారముం జేయుఁడం దానన్సాధ్యమంది బ్రాహ్మణులు సంభ్రాంతివేళఁ జేతస్సమాధానంబొప్పఁగ నావహింప నుడయితస్సప్తాశ్వబింబంబులోఁ గానాకాశపథంబు నిండికొని శ్రీగాయత్రి యేతేరఁగాన్.

టీ. ఆనిర్భాగ్యుడు=భాగ్యహీనుడయినకలి, బ్రాహ్మణులు, సంధ్యావేళలు= ప్రాతస్సంధ్యాకాలమందు, చేతస్సమాధానంబు=మనస్సునకుసావకాశత, ఓప్పిక్=ఓప్పనట్లుగా, ఆవిహింపఁ=ఉపాసింపఁగా, ఉదయ...లోఁగాఁ=ఉదయించుచున్న సూర్యమండలముతోనుండి, ఆకాశపథంబుఁ=గగనమార్గమును, నిండికొని=వ్యాపించి, శ్రీగాయత్రీ=ప్రాతస్సంధ్యాధిష్ఠానదేవతయగు గాయత్రీదేవి, ఏతేరఁగాఁ=ఇచ్చుచుండఁగా, కాశరాత్రీ, అని=శక్తిస్వరూపురాలయినదుర్గాదేవియని, డెందాన్=మనస్సునందు, 'సాధ్వసము = భయము, అంది, హాహాకారముఁ=సంతాపము సూచించుచు మొఱవెట్టుచుండును.

తా. ఆనివధదేశమునందలి బ్రాహ్మణులు నియతిపరులై చిత్తమును దృఢపఱచికొని గాయత్రీదేవి నుపాసింపఁగా, నామె సూర్యమండలమునుండి వెలువడి యాకాశమును దనప్రభులతోఁగప్పి ఇచ్చుచుండెను. కలిపురుషుడది చూచి సర్వసంహారకారిణియు, శక్తిస్వరూపియునగు దుర్గయనికొని మనంబున భయపడి సంతాపము నొందసాగెను.

మ. యజమానప్రమదావికస్వరభగశ్శస్తాశ్శవ్దీర్ఘస్థర
ధ్వజదండం బగునశ్వమేధమఖతం శ్రీత్రంబు న్నిరీక్షించి య
క్కుజనుండాత్తిలి నవ్వె వేదవిదులం శ్రీగుచ్చించిపుష్పాస్త్రుచే
నిజహస్తంబునప్రేసియశ్రుకణముల్ శ్రీనిండారనేత్రంబులన్.
టీ. గోపనీయము.

తే. జనగ వేషణనిరతుఁడౌచెట్ట సూచు
నజినవద్భ్రష్టాచారిచర్యంబు నెదుర
క్షుపణకాలోకనార్థి యాశ్శిలుఁడు గాంచు
నక్షుపణకేళి రాజసూత్రయాధ్వగమున. 133

టీ. జన...నిరతుఁడు—జన=జనుని (బుద్ధవిశేషుని) గ వేషణ=వేదకుటాయందు, నిరతుఁడు=ఆసక్తిగలవాఁడు, ఔచెట్ట=అయినట్టిదుష్టుడగు కలిపురుషుఁడు, “ ఔజ్ఞప్త ” యనుపాఠమున, అయినపెద్దమాయగు కలియనియర్థము

ఎదురన్ = ఎదుటియందు, అజినవత్ = కృష్ణమృగచర్మమును ధరించి, బ్రహ్మచారి
చయంబున్ = బ్రహ్మచారిసమూహమును, చూచున్ = చూచుచుండును. జినునివలె
లేని బ్రహ్మచారులనుజూచునని యర్థాంతరము. ఆదేశమునందంతటను వేదవిహిత
కర్తములాచరించు వారేకానవచ్చుచుండిరి కాని, వేదబాహ్యులెవ్వరును గాన
రాలేదనిభాషము. శ్మశణకాలోకనార్థి—శ్మశణక=శ్మశణకులను, ఆలోకన=చూ
చుటకు, అర్థి=కోరుచున్న వాడగు, ఆఖిలుడు=అనీచుడయినకలి, రాజసూయా
ధ్వరమునన్ = రాజసూయయాగమందు, అశ్మశణకేళిన్—అశ్మ=పాచికలసం
బంధియగు, పణ=ధనమందలి, కేళిన్ = ఆటను, శ్మశణకులులేనట్టి యాటనని
యర్థాంతరము. కాంచున్, అనగా శ్మశణకులనుజూడబోయి యశ్మశణకేళి
గలవారి(జూదమాడుటకుధనమునొడ్డుటయందాసక్తిగలవారి) చూచుచుండును.
“రాజసూయేషుజమానోఽత్యైర్దీప్యతి.” అని వేదము దిగంబరుల జూడబోవు
నీయని కెక్కడఁజూచినను రాజసూయయాగములనే చేయుచు నందుజూదమాడ
ధనము లొడ్డుచునున్నవారు గానవచ్చుచున్నారని భాషము.

తా. గతార్థము.

వ. ఇవిధంబున.

134

ఉ. భౌషికమండలీప్రకృతి ర్ బంధుఁడు బంధకికాప్రియుండు పా
షండసఖుండు జై నతరు ర్ మండవసంతుఁడునుం దిరస్కృత
స్థండిలశాయియుం గవటరధార్తికమిత్రుఁడు నై వినింద్యక
ర్మం డతఁ డుండఁ గొన్నిదినరముల్నిషధావనిమాండలంబునన్.

టీ. భౌషిక...బంధుఁడు-భౌషికమండలీ=లంబుబోతుల సమూహమునకు,
ప్రకృతిబంధుఁడు=స్వాభావికమగుచుట్టము, బంధకికాప్రియుండు=జాణిణీస్త్రీ
లను ప్రేమించుచున్న వాఁడును, పాషండసఖుండు=పాషండులకు మిత్రుఁడును,
జై న...వసంతుఁడునన్ - జై న=జై నులనెడి, తరుమండ = పృశ్నసమూహము
నకు, వసంతుఁడు = వసంతునివంటివాఁడును, తిరస్కృతస్థండిలశాయియున్ -
తిరస్కృత=ధిక్కరింపఁబడుచున్న, స్థండిలశాయియున్ = కటిక నేలశయనించి

నియమముతో వేదాధ్యయనము చేయువారుగలవాఁడును, అనఁగా వేదాధ్యయనపరులను దిరస్కరించుచున్నవాఁడనిభావము. కపటధార్మికమిత్రుఁడు=కపటులయిన ధార్మికులకు స్నేహితుఁడును, వి, వినింద్యకర్తఁడు= కుత్సితములగు కర్తములుకలవాఁడు, ఆతఁడు=ఆకలి, నిషధావనిమండలంబునకే=నిషధ దేశమునందు, కొన్నిదినంబులు, ఉండెను.

తా. లండుబోతులకుఁ జుట్టమై, జారిబులకుఁ బ్రియుండై, పాషండులకు నెచ్చెలియై, జైనులకానందకరుండయి, స్థండిలకాయులగు వేదాధ్యయన పరులను దిరస్కరించుచు, దాంభికధర్మము లాచరించువారికి హితుఁడై పక్షిలుకలిపురుషుఁడు కొన్నిదినములు నిషధ దేశమందుండెను.

మ. కలికాలంబు విదర్భరాజతనయాగ్రాధాంకపాలీమహా

త్కలికాలంబమునం జరించె నిషధ శ్రీ త్మానుండలి న్నారభూ
నలనిగ్రాహిణి యైనపారిషద్దస్తేనశ్రీశ్రేణిదర్పదృతుల్
నలనిగ్రాహిణియైనయాత్రకుసముల్లసంబుసంధింపఁగన్.

టీ. కలికాలంబు=కలిపురుషుఁడు, మార్గ...పాణి - మార్గ = దారియందు, భూ=పుట్టియున్న, నల=కిక్కునగడ్డిని, నిగ్రాహిణి=నిగ్రహించునది, ఐన... దృతుల్ = అయినట్టితనస్నేహితులయొక్కయు, సేనయొక్కయు, పంక్తియొక్క, దర్పదృతుల్=దర్పాతిశయములు, కలిమిత్రులును, సైనికులును ద్రోనిల సెచ్చటనైన నలమనెడి తృణముగానవచ్చినను దాని నలియఁగొట్టి, యిట్లైనఱని గూడదండింతుమని తమప్రభువునకుఁ దెలియఁజేయసాగిరి. వారట్లు చూపుచున్నదర్పాతిశయము, నల...కుఁ=నలరాజును దండించునదైన దండయాత్రకు, సముల్లాసంబు-అధికోత్సాహము, సంధింపకే = కలిగింపఁగా, విదర్భ...లంభమునకే—విదర్భరాజతనయా=దమయంతియొక్క, గాఢ=బిగువయిన, అంకపాలి=కాగిలింతయందలి, మహత్=గొప్పదయిన, ఉత్కలికా=వేడుకయొక్క, ఆలంబమునకే=స్వర్గముచేత, అనఁగానట్టి యాసక్తితో, నిషధత్వమండలికే=నిషధ దేశమునందు, చరించె.

తా. తనమిత్రులును, దనసైనికులును, మార్గమందు నల మనెడి కిక్కిన గడ్డిని నైతమునహింపక నశింపజేయుచుఁ జూపుచున్న దర్పముచేతఁ, దాను దప్పక నలునిజయింతునని నిశ్చయించికొని మిక్కిలి యుత్సాహముతోఁ గూడి, కలిపురుషుఁడు దమయంతిని గౌఁగిలింపకొన నధికాసక్తికలవాడై నిషధ దేశమున సంచరించుచుండెను.

వ. ఇవ్విధంబునఁ గలియుగంబు దిరిగితిరిగి యెప్పట్లునం బౌపంబు రూపింపలేక యొక్కచోట నేకాంతంబునం దనయంతవట్టు వారినింగూడి, మంతనంబుండి 'రంధ్రాన్వేషణంబులంగాని దోషంబులు గానంబడవు. రంధ్రాన్వేషణంబులు గాలక్రమంబునంగాని ఫలింపనేరవు కావున ద్వాపరం బదేశంబున వివాదలేశంబు లరయునది. నాకుం గామక్రోధలోభమోహంబులకును వేటువేటి యధికారంబులు పాలువెట్టెద. అది యె య్యెవియంటేని.

136

టీ. ఇవ్విధంబునఁ, కలియుగంబు, తిరిగి, తిరిగి=మిక్కిలిసంచరించి, ఎప్పట్లునఁ=ఏసలమందును, పౌపంబు = తనకాశ్రయమైనదోషమును, నిరూపింపఁ=సరిపఱచుటకు, లేక, ఒక్కచోటఁ, ఏకాంతంబునఁ=రిహస్యప్రదేశమున, తనయంతవట్టువారినిఁ=తనసహయులనందఱును, కూడి, మంతనంబు, ఉండి=అలోచించి, రంధ్రాన్వేషణంబులఁ=అవికాశములు వెనకుటవలన, కాని, దోషంబులు=నేరములు, కానంబడవు. రంధ్రాన్వేషణంబులు, కాలక్రమంబునఁకాని=కాలమతిక్రమించిన కొలదినికాని, ఫలింపఁ, నేరవు-కావునద్వాపరంబు=ద్వాపరయుగము, అదేశంబునఁ = కానిచోటను, వివాదలేశంబులు=వివాదాంశములను, అరయునది = చూచుఁగాక. నాకుఁ, కామక్రోధలోభమోహంబులకుఁ=కామము, క్రోధము, లోభము, మోహము వీనికి, వేటువేటి = ప్రత్యేకముగా అధికారంబులు, ప్రభుత్వములు, పాలు, పెట్టెద=పంచి పెట్టెదను. అవి, ఎయ్యవి. అంటేని.

సీ. యతి మాచకమ్మయు నతిథి దీక్షితపత్ని
 మగనిఁ బాసినయింతి నీ మరునిపాలు
 తీర్థవాసులును మాం నీ త్రికులు దాయాదులుఁ
 దర్శనవాదులును గ్రో నీ ధంబుపాలు
 యజనదీక్షితులు నాధ్యయనపాఠకులును
 భస్మకుంతనులు లో నీ భంబుపాలు
 బాలవైతంశిక నీ పామరాహంకార
 చుంబకమతులు మో నీ హంబుపాలు

తే. కేళిసాధమహాచంద్ర నీ శాలయందు
 హంసతూలిక పాన్పుపై నీ నహరహంబు
 నవవధూకేళివిహరణో నీ నృత్తుడైన
 నిషధనాథుండు నాపాలు నీ నిక్కమరయ.

137

టీ. యతి=సన్యాసియు, మాచకమ్మ, యనుచో=నెలదినము లుపవాసము చేయువాడును, అతిథి, దీక్షితపత్ని=దీక్షపహించినవాని భార్యయు, మగని, పాసినయింతి=విడిచిపెట్టిన స్త్రీయును, మరునిపాలు=కామమువంతు. తీర్థవాసులు=తీర్థయాత్రసల్పువారును, మాంత్రికులును=మంత్రశాస్త్రవేత్తలును, దాయాదులును=జ్ఞాతులును, తర్కవాదులు=తర్కశాస్త్రవాదము సలుపువారును, శ్రోధంబుపాలు=శ్రోపమువంతు, యజనదీక్షితులును=యజ్ఞదీక్షవహించినవారును, అధ్యయనపాఠకులును=వేదాధ్యయనము చేయువారును, భస్మకుంతనులు=బూడిదపూతలఁదాల్చి తపఁబొనర్చువారును, లోభంబుపాలు=లోభమువంతు, బాల...మతులు - బాల=బాలకులయొక్కయు, వైతంశిక=స్వపక్షపాతముగావాదించు వారలయొక్కయు, పామర=అజ్ఞులయొక్కయు, అహంకారచుంబక=అహంకారమునకువశులయిన వారియొక్కయు, మతులు=బుద్ధులు, మోహంబుపాలు=మోహముభాగము. కేళి...యందు - కేళిసాధ=క్రీడాహర్త్యముసంబంధియగు, మహత్=గొప్పదయిన, చంద్రశాలయందు=

శిరోగృహమునందు, హంసతూలికపాన్పుపై = హంసలయొక్క మెత్తని యీ కలతోఁగుట్టినతల్పముందు, అహరహంబు = ప్రతిదినమును, నవవధూ... నత్తుడు - నవవధూ = క్రొత్తగాఁ బెండ్లాడినభార్యతో, కేలి = క్రీడించుటయనెడి విహరణ = విహరముచేత, ఉన్నత్తుడు = మదించినవాడు, విననిషధనాగుండు అయినట్టి నలరాజు, అరయ్ = ఆలోచింపఁగా, నిక్కము = సత్యముగా నాపాలు = నావంతు.

తా. స్పష్టము.

వ. అని యందఱు నియోగించి.

13

ఉ. కాకపతాకతోఁగునన్పుర గాలకిశోరకరధ్యవంక్తితోఁ

గీకనపేటికాఘటిత కింకిణికావలితోడఁ గూడి భ

ల్లూకపక్వత్తిక్లప్తమగులోహశతాంగముఁగొంచుఁబోన

జ్ఞాకృతిఁబంచెనన్పు నిజసారధియైనదురాత్తుదుస్సహున్. 1

టీ. కలి (అనుకర్తుపదమధ్యాహర్యము) అష్ట = నిషధదేశము ప్రవేశించి వుట్ట, కాకపతాకతో = కాకచిహ్నితమగు టెక్కముతోడను, ఘం పంక్తితో = ఘనస్పృశాల = పెద్దనక్కలయొక్క, కిశోరక = పిల్లలనెడి, గుట్టుములయొక్క, పంక్తితో = వరుసతోడను, కీకన...తోడ = కీకన పేటికా = నువముకల సమూహములచే, ఘటిత = నిర్మితములయిన కింకిణికతోడ = చిలుగంటలపంక్తితోడను, కూడి = యుక్తములయి, భల్లూకప. ప్రము = మేటిఎలుగుబంటితో నావృత్తమైనది, అగులోహశతాంగము అయినట్టి యిసుపరథమును, కొంచుపోవ = తీసికొనిపోవుటకు, నిజసారధి = నరథచోదకుఁడు, వినదురాత్తు = అయినట్టిదురాత్తుని, దుస్సహున్ = దుస్సహుఁడను వానిని, అజ్ఞాకృతి = అజ్ఞాకృత్యముచే - అనఁగా నాజ్ఞాపించి, పంచెన్ = పంపెను.

తా. అకలి పురుషుఁడు నిషధదేశము ప్రవేశించిన తరువాత, మాలకాకితో జిహ్వితమయిన టెక్కముతోడను, నక్క పిల్లలనెడి గుట్టుములతోను, ఎముక

తోనైన చిటుగంటలతోడను నొప్పచు, నెఱుగుబంటి చిర్తముతోనాపుతమైన యిసుపరథమును మగుడఁ దననివాసమునకుఁ గొనిపోవుని తనసారథి యగు దురాత్తున కప్పగించెను.

వ. పంచి యనంతరంబ యన్నిర్దియుండు దానును గార్దభధూళిల గ్నంబున నిషధనగరంబుఁ బ్రవేశించి, సంధ్యాకాలంబున మన మసక చీకటిం గుఱుమాపుడుంబుట్టుంబు ముసుంగు పెట్టుకొని పెడ తెరువున శూన్యభవనద్వారవేదికాః టంకంబుల విశ్రమించుచు, దేవమందిరి ప్రాంగణంబులకుం దొలంగి, వేశ్యవాటంబు నడుమ నొయ్యననడిచి యటమలంగి దురోదర క్రీడావిసోదంబుల ననుమోదించుచు, గాదంబరీ గృహంబు లొంసికొనుచు, జైత్ర్యంబులు గడచి శృంగాటకంబులు దాటి, దూరంబు చని నిభృతప్రకారంబున సృశాగారంబుడాని యచ్చేరువం గేళీసాధంబుకెలన శిలాశాకారపరివృతంబై యున్నందనవనంబునకు విందనం జాలి, చాలం జెన్నొందు మంది పూర్వోద్యానంబుఁదిటిసి నెత్తిమీకొలని కుత్తిరంబునఁ గేళాకూళికిం బును బడమటఁ గుటజకురంటకి ఝింటికాసర్జ ఖర్జుర కేతకీచండ దా మండలంబు లోనం గాగకొని గాలికిం దూఱరానియొక్క వా యారంబు సొచ్చి యచ్చట,

140

టీ. పంచి = తనసారథినిబంపి, అనంతరంబు—అ=అటుతర్వాత, అన్నిర్దియుండు = దయారహితుఁడయిన యాశ్విరాజు, తానును, గార్దభధూళిలగ్నంబున = గాడిదల ధూళిచేఁగుసమయమున, నిషధనగరంబు = నిషధపురంబును, ప్రవేశించి. అనఁగా గాడిదధూళి యపవిత్రమయినది. సంధ్యాకాలంబున = సాయంసమయమందు, మసకమసకచీకటి, కుఱుమాపుడుంబుట్టుంబు = కొంచెము మాసిన వస్త్రమును, ముసుంగుపెట్టికొని, పెడతెరువున = తప్పు మార్గమునంబడి, శూన్య...టంకంబుల = శూన్యభవన=జనకూ

స్వములై మలినములైన యిండ్లయొక్క, ద్వారవేదికా విటంకంబులన్ = ద్వారములకు సమీపముననుండు నరుంగులపై, విశ్రమించుచున్, దేవమందిరప్రాంగణంబులకున్ = దేవాలయప్రాంతములకు, తొలంగి = దూరము, వేశవాటంబుల నడుమన్ = బోగపువీధుల మధ్యనునను, ఒయ్యనన్ = మెల్లగా, నడచి, అట, మలంగి = అచోటునుండి కదలి, గుర్రోదర క్రీడావిశోదంబులన్ = జూదమాడుట వలని విలాసములను, అనుమోదించుచు, కావంబరీ గృహంబును = కట్టన్నమందిరములను, ఒరకొనుచు = చొచ్చిపోవుచు, పైత్యంబులు = రథాపుష్కములను, కడచి, శృంగాటకంబులు = నాలుగుప్రోవలు కలిసిన స్థలములను, దాటి, దూరంబు, చుట్ట, నిభృత్ప్రకారంబునన్ = గూఢమార్గముచే, స్వపాగారంబు = రాజమందిరమును, డాన్, అచ్చేరున్, కేళిసౌధంబు కలనన్ = క్రీడానర్త్యముయొక్క ప్రక్కను, శిలాప్రాకార పరివృతంబు = శాతీగోడచే బంధింపబడినది, ని, నందన వనంబునకున్ = దేశతలయుద్వారమునకు, విందు = చుట్టము అని, చాలి, చాలన్ చెన్నందు మందిరో ద్యానంబున్, తఱిసి = సమీపించి, నైత్తిమికిలనికిన్ = పద్మాకరమునకు, కేశాకూలికిన్ = క్రీడాసరస్సునకు, పడమటన్, పట్ట... లోనకుటజ = కుటజపుష్కములయొక్కయు, కురంట = గోరంట చెట్లయొక్కయు, ఝింటికా = ములుగోరంట చెట్లయొక్కయు, సర్జ = మర్రిచెట్లయొక్కయు, ఖర్జూర = ఖర్జూరపుష్కములయొక్కయు, కేతకీ = మొగలిచెట్లయొక్కయు, పండ = సమూహముచే, మండలముగోనన్ = పుల్లముగానున్న ప్రదేశములో, కాలు కొని = దట్టముగానుండి, గాలికిన్ = వాయువునకుగూడ, మాఱుని = చారిత్రకముగాని, ఒక్కయారము = ఒక్కపొదరింటిని చొచ్చి, అచ్చట.

శా. సంఖోపంబున నాశ్రయించె విలసన చాఖోపశాఖాశిఖా

సంతానోదయచుంబితాంబరదశాశ్రచక్రంబు భూపాలశు

ద్ధాంతారామరమాంగనాభిసరగరవ్యాపారసంకేతవి

శ్రాంతిస్థానకమున్విభీతికమహానసర్వంసపాజాతమున్. 141

టీ. ఆకలిపురుషుడు (అధ్యాహార్యము) విలసత్ ... చక్రంబు = విలసత్ =

ప్రకాశించుచున్న, శాఖోపశాఖ = పెద్దకొమ్మలయొక్కయు, జిన్నకొమ్మలయొ

క్కయు, శిఖాసంతానంకొనలయొక్క సమూహముయొక్కయు, ఉదయ=అభివృద్ధిచేత, చుంబిత=తాఁకబడుచున్న, అంబర=అకాశమును, దిశాచక్రంబు=ఐక్కులయొక్క సమూహమును గలదియు, భూపాల...స్థానకముక్—భూపాలశుద్ధాంత=రాజునంతిపురముయొక్క, ఆరామ=తోటయొక్క, రమా=లక్ష్మీయనెడి, అంగ నా=పడతియొక్క, అభిసరణవ్యాపార = (నలునిగూర్చిన) అభిసారక్రియను, సంకేతి = గుఱును ఏర్పఱుపబడిన, విశ్రాంతిస్థానకముక్, విశ్రాంతి స్థానమైనదియు, విభిక్త...జాతముక్—విభిక్త = తాండ్రఅనెడు, మహత్=గొప్పనయిన, సర్పిసహజాతముక్ = పృథ్వీయును, సంతోషంబునక్, ఆశ్రయించెక్.

తా. కలిపురుషుఁడు దిక్కులను వ్యాపించి గూఢాకాశమును దాఁచుచు వెలయుచున్న శాఖోపశాఖలసమూహముచే నొప్పుచు బాహంతపురోద్ధానపులక్ష్మీ నలునితో నభిసరించుటకయిన సంకేతిస్థలమున నొన్న పెన్ తాండ్రచెట్టును సంతోషమున నాశ్రయించి యుండెను.

చ. ఇట్లు కలిరాజు నిషధరాజధన్యుఁడై శుద్ధాంతే లీలావనంబులోని తాండ్రమానికోటంబున నిలసింది గర్భాన్వేషణ తత్సగుండై యుండె నటపూర్వంబు. 142

తే. అవ్వధంబున నిషధదేవ శాధిరాజు
నగరు సోత్తెంచి యంతిరాం త తరిమలందు
దొరల మంత్రుల దండనాఁ ధులను నృపుఁ
నిజనివా సంబులకు నన్నే నీ నిలిచి నిలిచి. 143

టీ. అవ్వధంబునక్=ఆప్రకారి యగు, నిషధ రాజు=నలరాజు, నగరు=పురమును, సోత్తెంచి=ప్రవేశించి, అంతిరాంతరములందుక్=మార్గమధ్యమండచ్చటచ్చట, నిలిచి, నిలిచి, దొరలక్=ప్రభువులను, మంత్రులను, పండనాథులను=సేనానాయకులను, నృపులక్=మిగిలిన రాజులను, నిజనివాసంబులకుక్=వారివారిని వాసములకు, అన్నెక్=పంపెను.

తా. స్పష్టము.

ఉ. పాయఁదొలంగుఁడంచుభయశపార్శ్వములంబగళంబు నేయుఁ
చుఁ, దోయజలోచనల్గొలిచితోఁడను దేరఁగఁబెండ్లి కూఁతుర
త్యాయతవైభవస్ఫురణ శీ నంతిపురంబున కేఁగుదెంచెఁ బై
డాయఁగజిడ్డి వై చినకశీడానిమెఱుంగుపసిండి సాలకిన్. 144

టీ. పెండ్లికూఁతురు=దమయంతి, పాయఁ, తొలంగుఁడు=దూరముగా వెడ
లుఁడు, అంచుఁ = అనిపల్కుచు, ఉభయపార్శ్వములఁ = రెండుప్రక్కలందును
గల జనములను, బగళంబు, చేయుచుఁ = ఒత్తిగించుచు, తోయజలోచనలో = స్త్రీ
లు, కొలిచి = నేవించి, తోఁ = కూడ, ననుదేరఁగఁ = ఎచ్చుచుండఁగా, అత్య
యతవైభవస్ఫురణఁ = అధికమయిన పెద్దవైభవముతో, వైఁ = మీఁద, డాయఁ
గఁ = తాఁచనట్లు, జిడ్డి = మోటుగుడ్డ, వైచిన = అమర్చియుంచిన, కశీడాని మెఱుం
గుపసిండిసాలకిఁ = ఉత్తమైన మెఱుంగు బంగారుతోఁజేసిన పల్లకియందు, గూ
ర్పుండి, అంతిపురంబునకుఁ = అంతిపురమునకు, ఏఁగుదెంచెఁ = వెచ్చెను.

తా. దమయంతిని జూడవచ్చిన జనసమూహము నొత్తిగించి దారిచేయుచు
నేవించుచు స్త్రీజనంబు ఎచ్చుచుండఁగా దమయంతి ముదుగుగుడ్డవేసిన మేలిబం
గారు పల్లకిలోఁ గూర్పుండి మహావైభవముతో నంతిపురముప్రవేశించె.

ఉ. కైశికవృత్తియొప్పు గ్రథశ్చై శికరాజసుతావివాహదీ
క్షాశుభవస్తుసంయుతము శీ గాబయకారులొనర్చినట్టిప్రా
వేశికమంగళధ్వజము శీ వీనుల కింపుగఁ గాడిరంగనల్
దేశివిధంబు మార్గమున శీ తేటయు నొక్కటసాళింపఁగాన్.

టీ. బయకారులు = సంగీతోపాధ్యాయులు, కైశికవృత్తి = కైశికయనెడి
పదరచన, ఒప్పుఁ = ఒప్పునట్లుగా, క్రథ...యుతముగాఁ - క్రథకైశికరాజసు
తా = దమయంతియొక్క, వివాహదీక్ష = పెండ్లిదీక్షయనెడు, శుభవస్తు = మంగళ
కథతో, సంయుతముగాఁ = కూడునట్లుగా, ఒనర్చినట్టి ప్రావేశికమంగళధ్వజ
ము = చేయుచున్న ప్రవేశకాలమున కయిన కల్యాణగీతములు. వీనులకుఁ, ఇం
పు = విందు, గొల్పుచుండఁగా, దేశివిధంబు = దేశియనెడి గీతమును, మార్గమున

తేటయు=మార్గమనెడి సంగీతవిశేషముయొక్క నిగ్గును, ఒక్కటకొక = ఒకమా
రు, సాశిగింపఁగా = కలియుచుండఁగా, అంగనలు = స్త్రీలు, పాడిరి, సంగీతము
దేశి యనియు, మార్గమనియు రెండువిధములు, దేశియనఁగా దేశదేశములందున్న
ప్రజలకు స్వానయరంజనమగు విధముగా నేర్పఁజినగానము. మార్గమనఁగా మహా
శ్వరుని యొద్దనుండి బ్రహ్మదులచే దేబడి భరతాదులచే బ్రయోగింపఁబడిన
గానము. ఇట్లుద్వివిధమగు గానవిశేషములును నేకీభాసము నొందునట్లుపాడిరి.

తా. దమయంతీదేవి వివాహదీక్షయనెడు మంగళ కథవిషయముగాఁగొని
గాయకులొనర్చిన కల్యాణపురాటలు వీనులకు విందొనర్చుచుండ స్త్రీలు దేశి
మార్గములనెడి రెండువిధముల సంగీతమును మిలితముగాఁ జేసిపాడిరి.

వ. అనంతరంబ నధూనరులు తాకిక వైదికాచార పారంగతు
లగు పెద్దలపనుపున గృహప్రవేశసమయోచితంబు లగుమం
గళాచారంబులు ప్రవర్తించుచుండిరి. అప్పుడు వివిధ శిల్ప
కల్పనా నిపుణులగు శిల్పిజనులు సుపర్వపర్వత శిఖరోత్సేధం
బగు విహారసాధం బలంకరించి రందు. 147

టీ. అనంతరము = పురము ప్రవేశించినపిమ్మట, ఎఱువరులు = దంపతులు,
తాకిక...గతులు—తాకిక=లోకానుగతియులు, వైదిక=వేదోక్తులును, నగు,
ఆచార = ఆచారములందు, పారంగతులు = మేరుసుబొందినవారు, అనఁగా
నాచారములను జక్కగఁ దెలిసినవారనుట, అగు పెద్దలపనుపున = అయినట్టి
పెద్దలగూర్చి చేత, గృహప్రవేశసమయోచితంబులు = గృహప్రవేశమునకుఁదగి
నవి, అగు మంగళాచారంబులు = అయినట్టి మంగళ కృత్యములను, ప్రవర్తించు
చుండిరి. అప్పుడు వివిధశిల్పకల్పనానిపుణులు = పలువిధములగు శిల్పములను
సృజింపసమర్థులు, అగు శిల్పిజనులు=అయినట్టి శిల్పాచార్యులు, సుపర్వ...తే
ధంబు=మేరువు శిఖరమువలె నున్నతము, అగు విహారసాధంబు=అయినట్టి క్రీడా
సాధమును, అలంకరించిరి. అందు.

క. ఒకచోటఁ బువ్వుఁబందిరి

యొకచోఁ జవ్వరము తూఁగుశీటుయ్యెల యొకచో

సకినలగిలిగిలిమంచం

బొకచోగప్పరపుఁబలుఁగుటోపరి యొకచోన్. 148

టీ. అందు = ఆమెడమందు, ఒకచోట = ఒకస్థలమందు. శున్నపందిరి. ఒకచోట, చప్పరము = గుడారము, ఒకచోట, తూఁగుటుయ్యెల, ఒకచోట, సకినల, గిలిగిలిమంచము = సుందర మయినమంచము, ఒకచోట, కప్పరపుఁబలుఁగుట = కర్పూరమువంటి స్ఫటిక శిలలచేసైన, ఓపరి = చంద్రశాలయును గలవు. అధ్యాహార్యము.

తా. స్పష్టము.

సీ. ఒకచోట సాలభంజక గీలు వన్నిన

మరి పెంపురవగొండ్లి పరిధిమించు

గుడ్యగర్భాగార శ్రీ గూఢయై యొకచోట

నలవ్రాక యొక్క శ్రీ పద్మాక్షివలుకు

నొకచోట జలయంత్ర శ్రీ యుక్తి నీలపురాల

మొగులుగూర్చినచిన్ని శ్రీ మునురు గురియు

నొకచోట బగలుచం శ్రీ ద్రికలు గాయంచుచంపం

జంద్రకాంతోపల శ్రీ స్తోభవితలి

తే. రమణ బోషితరాజకీ శ్రీ రములతోడ

నొక్కచోట విటంకనిశ్ర రూపహపంక్తి

యసమశ్రేణి స్త్రీకారిక శ్రీ లభ్యసించు

శారికలు నూత్నకనకపం శ్రీ జరములందు. 149

టీ. ఒకచోట = ఒకస్థలమున, కీలు = ముఱు, పన్నిన్ = అమర్పఁగా, సాలభంజక = ఒకబొమ్మ, మరి పెంపురవగొండ్లి = విలాసములుగలచిన్న నృత్యమును, పరిధిమించు = ఆడును, ఒకచోట, గుడ్యగర్భాగారగూఢయై = గోడలో నిర్మితమయిన గృహమందు దాగియుండి, ఒక్కపద్మాక్షి = ఒకస్త్రీ,

అలనోక=లీలగా, పలుకుకొ = సంభాషించును, అనఁగాఁ గుడ్డమునకు మధ్య భాగమున మనుష్యులుండఁదగినంత యవకాశము కలిగింతురు. అందు రెసికు రాండ్రయిన స్త్రీలుండి శృంగారోద్దీపకముగాఁ గథలు చెప్పుచుందురు. అట్లే నల చమయంతులకుఁ జెప్పుచుండెనని భావము. ఒకచోటకొ జలయంత్రయుక్తికొ=నీటియంత్రముయొక్క సంగతిచే, నీలపురాల మొగులు = ఇంద్రనీలముల మాణిక్యములతో నమచ్చు మేసుకును, కూర్చినకొ = సంఘటింపఁజేయఁగా చిన్నిచుగురు, కురియుకొ=నర్పించును. శిల్పచాతుర్యముచే నింద్రనీలమాణిక్యములచే మబ్బలుగా నొనర్చి జలయంత్రసంబంధము కలిగింపఁగా నవి పలుచగా మబ్బలు నర్పించునట్లు మనోహరముగా నర్పించుచుండునని భావము. ఒకచోట, చంద్రకాంతోపలస్తంభవితతి = చంద్రకాంత రత్నమయములయిన స్తంభముల సమూహము, పగలు = పగటిపూట, చంద్రికలు = వెన్నెలలను, కాయుకొ=ప్రసరింపఁజేయును. చంద్రకాంత మణులతోఁగూర్పఁబడిన స్తంభంబులు చంద్రతుల్యములై ప్రకాశించుచుఁ గామోద్దీపకముగాఁబగటిపూట వెన్నెలలఁ బ్రసరింపఁజేయుచుండెనని భావము. రమణకొ=ఒప్పునట్లుగా, ఒకచోటకొ, విటంకనిర్యూహపంక్తి - విటంక=పక్షులునివనించుటకై శిలాదులచే నిర్మితములగు చిన్నయిండ్లతోఁగూడిన, నిర్యూహ = వాకిళ్లయొక్క, పంక్తి = పరుస, రాజకీరములతోడకొ శుకవిశేషములతో, ఒప్పును, కనకచూత్న పంజరములందు = కనకనికారములగు గూండ్లయందు, కారికలు=గోరువంకలు, అసమశరశాస్త్ర) కారికలు—అసమశరశాస్త్ర)=కామశాస్త్ర)మందలి, కారికలు = శ్లోకములను, అభ్యసించుకొ = నేర్చుచుండును.

తా. స్పష్టము

తే. కోరగించిన కడకంటి కి కొలికిఁ జూచి

వాడివారికపూఁదూపు కి వంకదీర్చు

చొరగి రితిచేవిపాలిండ్ల కి నొత్తగిలిన

యించువిలుకాని వ్రాసినా కి రిడుపునందు.

టీ. కోరికించి ..కొలికి—కోరికించిన=ముకుళించిన, కడకంటి=కడకన్ను
యొక్క, కొలికి = కొలికితో, చాచి, వారి...వంక = వాడియయి
నిడుదయయిన బాణమువంకను, తీర్చుచు = చక్కజేయుచు, కత్తులు
మొదలగునవి వంకరగా నున్నపుడు కన్నుగొంచెముమాసి కడకంటి కొలికి
దగ్గఱ దానిని చూచుటకలదు. అట్లే మన్మథుడు బాణముల వంకలుదీర్చుచు,
ఒరగి, రతిజేవి పాలిండ్ల, ఒత్తగిలినయిండు విలుకాని=చేరఁబడినమన్మథుని,
ఇడుపునందు = గోడయందు, వ్రాసినారు.

సీ. అమరనల్లభుడు గౌతమకూర్చియిల్లాలి

జీకటితప్పనే నీ నీనవిధంబు

సితభానుఁ డాచార్యుఁ డచిగురాకు బోడివై

గన్ను వైచినకన్నె కలుపుమరులు

నట్టేట దాళక నీ న్యకకు నువ్విభులూరి

జాలిఁబొందిన పరాశరగువిరాళి

గారాపుఁగూఁతువై గాఁగానిపనిఁబూను

ననజసంభవుని నేత్రముఁ మువెలితి

తే. దాగుననవీధి శీతాంశు నీధరునిరంతు

శౌరిగోపాలకామినీ నీ చౌక్యకేళి

కామరసభావములు మించినీ కానఁబడఁగ

నీర్చి యిడుపులయందు జీత్ర త్రించినారు

151

టీ. ఇడుపులందు = ఆ కేళిమందిరముయొక్క గోడలందు, అమరనల్ల
భుడు = జేవేంద్రుడు, గౌతమకూర్చియిల్లాలి = గౌతమనిభ ర్యయగు నహ
ల్యును, చీకటితప్ప, చేసినవిధంబు = సంభోగించినరీతియు. సితభానుడు = చంద్రుడు,
ఆచార్యుఁడచిగురాకుబోడివై = గురుపత్నియగుతారవై, కన్నువైచిన,
కన్నెకలుపుమరులు = దృష్టిప్రసరింపజేసిన నూతనమగు కూటమిక్తన మోహ
మును. అవగాఁజంద్రుడు దారపై దృష్టిప్రసరింపజేసి మోహముచెందిన విధ

మునుట. నట్టేట = నదీమధ్యమునందు, దాశకన్యకకు = జాలరివానికూతురగు యోజనగంధికొఱకు, ఉవ్విశులూరి = ఉటలూరి, జాలి = మన్నభసంతాపమును, పొందిప పరాశరుదిరాళి = పొందినట్టి పరాశరమునియొక్క విరహతాపమును, గారాపుకూతుపై = తనముద్దుకూతురగు సరస్వతిమీఁద, కాగ్గాపని = తగనిపనిని — సంభోగమును పూనువనజసంభవుని, నెమ్మమువెలితి = బ్రహ్మయొక్క మనస్సుయొక్క లోపమును, దారువనవీధి = దారుకావనపంక్తియందు, శీతాంశుధరునిరాగు = శంకరుఁడుచేసిన క్షీడయును, శౌరి... శౌరి = కృష్ణునియొక్క, గోపాలకామినీ చార్యశౌరి = గొల్లభామలలోఁజేసిన చొంగరతియు, కామరసభావములు = శృంగారరసభావములు, మించి = అతిశయించి, కానబడఁగఁ = కానపచ్చనట్లు, తీర్చి = దిద్ది, చిత్రించినారు = ముడిచిరి. కామోద్దీపనముకై శృంగారరస ముభవింపచు సంభోగావస్థలోనున్న స్త్రీపురుషుల పటములను గోడలందు చిత్రించినారని భావము.

చ. భవజలరాశిదాఁటునెడ భావజవాయువు వీచినం దపః

ప్రపహణముల్ సమున్నతను పర్వనఘాకుచపర్వతాహతిం
బవిన దీనతావికల భావమునొందిన వానినావిక

ప్రసరులభావచిత్రములు వ్రాసినవారు కపోతపాలికన్. 152

టీ. భవజలరాశి = సంసారసముద్రము, దాఁటునెడ = తరించునపుడు, భావజవాయువు = కామమనెడిగాలి, వీచిన = ప్రసరింపఁగా, తపఃప్రపహణముల్ = తపస్సనెడియొడలు, సమున్నత సుపర్వనఘాకుచ పర్వతాహతి = మిక్కిలియున్నతములయిన దేవతాకాంతల స్తనములనెడి పర్వతములయొక్క తాఁకుటచే, పవిన = బ్రద్దలుకాఁగా, దీనతావికలభావము = దైన్యముచేదొట్రుపాటును, ఒందిన... భావచిత్రములు = పొందినట్టి మునీశ్వరులనెడి నావికులయొక్క యవస్థలపటములు, కపోతపాలికన్ = కొఱిగయందేర్పఱచిన పావురములగూటియందు వ్రాసినవారు. సముద్రము దాఁటునపుడు మహావాయువశమున దనపడత పర్వతమునుదాఁటి బ్రద్దలగుటచే విచారించెడి నావికులవలె, సంసారము దాఁటుటకు జేసిన తపోతీత్యము దేవతాస్త్రీల సమున్నత కుచములనుజూచి

వికారము నొందుటవలనఁ జెడఁగొట్టుకొని మన్మథతాప మనుభవించెడి సునుల పటములను గోడలందుఁ జిత్రించిరి.

శా. చూడాహేమవిటంకకోణముల శ యంచులైట్టియెవ్వారికిం
జూడం గాళ్లు వడంకునన్నెలవునం శ జోద్యంబు వేద్యంబుగా
బాడుం గోమలపంచమస్వరిములం శబం చేఘశౌర్యాంకముల్
గ్రీడాకిన్నరయుగ్మముల్ నఖర పాశళింగిన్నెరల్మీటుచున్. 153

టీ. చూడాహేమవిటంక = సువర్ణ వికారములన విటంకముల శిఖరముల యొక్క, కోణములయందుల్ = కొట్టకొనలందు, మెట్టి = నలువఁబడి, చూడన్ = చూచినచో, ఎవ్వారికిన్ = ఎట్టివారికయినను, కాళ్లువడంకునన్నెలవునన్ = కాళ్లువడంకునట్టి స్థలమునందు, చోద్యంబు = వింత, వేద్యంబుగాన్ = తెలియఁబడునట్లుగా, నఖరపాళిన్ = గోళ్లతో, కిన్నెరల్ = కిన్నెరయును వాద్యవిశేషమును, మీటుచున్, గ్రీడాకిన్నరయుగ్మముల్ = చిలాసార్థమమర్చినకిన్నర ద్వంద్వములప్రతిమలు, పంచేఘశౌర్యాంకముల్ = మన్మథునిపరాక్రమసూచకములయిన గాథలను, కోమలపంచమస్వరములన్ = మృదువైన పంచమస్వరము చే, పాడున్ = పాడుచుండును.

తా. సువర్ణ వికారములగు కపోతపాలికలయొక్క కొట్టకొనలందు చూచువారికి భయాతిశయము గలుగునట్లుగా నంటియు నంటనట్లు నలువఁబడి కిన్నెరద్వంద్వములు కిన్నెరలు మీటుచు మనోహరములగు పంచమధ్వనులు వినిల్లునట్లుగా మన్మథపరాక్రమసూచకములగు గాథలను బాడుచుండును.

తే. వలచుఁ గస్తూరినిగరాల శ తలుపు దెఱవ

గాజుటోవరిలో ధూపగంధలహరి

హటదురుస్ఫూర్తి నాసికాశ్చుటకుటిర

కోటరాంతంకుటుంబితా శ పాటవమున.

154

టీ. కస్తూరినిగరాలతలుపు = మేలైనకస్తూరితోఁజేసినతలుపు, తెఱవన్ = తీయఁగా, గాజుటోవరిలోన్ = గాజుతోఁజేయఁబడిన చంద్రకాలలో, ధూపగంధల

హరి = ప్రసరింపఁజేయుచున్న, భూపవాసనా ప్రవాహము హటత్...
 స్ఫూర్తిఁ=హటత్=ఓప్పుచున్న గొప్పదయిన స్ఫురణముచేతను, నాసి...
 పాటించునఁ—నాసికాపుట=పుటమువంటినాసికా రంధ్రములనెడి, కుటీర=
 చిన్నగుడిసెలయొక్క, కోటర=వివరముయొక్క, అంతః = మధ్యమునందు,
 కుటింబితా=కుటుంబిత్యముయొక్క, పాటవమునఁ = సామర్థ్యముచేతను, వల
 చుఁ=పరిమళంబులనినుచున్నది. ఇండ్లలోగృహస్థులు సర్వదావాసము చేయు
 చున్నట్లు కస్తూరివాసనలరూపమునఁ బోయి యీగదిలోనికిఁ బోవువారి నాసి
 కారంధ్ర) మలందుఁ గాఁపురముచేయుచున్నదని భావము.

తా. కస్తూరితోఁ జేసినతలుపు దెలుచునంతలో, నచ్చటి చంద్రశాలలో
 నలుగడలకునువ్యాపింపఁజేసిన భూప పరిమళమువెల్లిగొని యాగృహము విచ్చిన
 వారి నాసికారంధ్రములందుఁ గాఁపురముండిమిక్కిలిసువాసన గొలుపుచుండెను.

క. అచ్చట నచ్చట నిడుపుగ

విచ్చినఁ గుసుమాస్త్ర శాస్త్ర వేదులమనముల్

మెచ్చించుఁ దెరలమంజిడి

పచ్చడములు చతురశీతిబంధంబులతోన్.

155

టీ. అచ్చటనచ్చట=అకేళిసాధమునం వొక్కొక్కచోట, తెరలమంజి
 డి పచ్చడములు=విచిత్రపర్ణములు గలతెరచీరలు, నిడుపుగఁ = పొడుగుగా,
 విచ్చినఁ=విప్పినచో, చతురశీతిబంధములతోన్ = ఎరుబది నాల్గుబంధముల
 తోను, కుసుమా...మనముల్ = కామశాస్త్రమును బాగుగాఁ దెలిసినవారి
 మనస్సులను, మెచ్చించుఁ=మెచ్చనట్లు చేయును.

క. కలకంఠులకును సురతపుఁ

గులుకు తెలుఁగు లలవరించు శి గురువులసోలెన్

వలభులఁ గలకలరవములఁ

గలకలయని పలుకుఁ గలికి కలవింకంబుల్.

156

టీ. కలికి కలవింకంబుల్=మనోహరమైన యూరఁబిచ్చుకలు, కలకంఠు.
 లకును=మధురమగు కంఠధ్వనిగల స్త్రీలకు, సురత...ఎలుఁగులు= సురత కాల.

మందేవిధముగాఁ బలుకనలెనోయట్టి, పలుకులను, అలవరించుగురువులపోతె = నేర్పుచున్న యుపాధ్యాయులవలె, నుభులె = గున్వగూడ్ల ముందు, కలకల రసములె = కలకలధ్వనులతో, కలకల, అని, పలుకుట.

ఉ. టంకముఖంబుల న్నడివిరీ టంకములన్ని ఖయించియున్నమీ
నాకరసప్రసంగమధురరాదిమగాథలు పారదారికా
హంకరణక్రియాసమభిరహారమహాపరిహాసంకథా
సంకలితంబు లొప్పిదవు రీ శైలిఁబఠింతురుప్రాథభామినుల్.

టీ ప్రాథభామినుల్ = శృంగారమునందాఁగి లేచిన స్త్రీలు, మణివిటంకము లె = రత్న మయములయిన కొణిగెలయందు - టంకముఖంబులె = ఉలులయొక్క కొనలచేత, విఖించియున్న = చెక్కబడియున్న, పార... కలితంబులు - పారదారిక = పరస్థితిలో సంఘమించుచున్న, అహంకరణక్రియా = అహంకారముతోఁ జేసినచేట్టలయొక్క, సమభిహార = మరలమరల చేయుటయొక్క, మహాపరిహాస = మిక్కిలి హాసమును గల్గించునట్టి, సంకథా = చరిత్రములతో, సంకలితంబులు = శూడియున్ననగు, మీనాంక... గాథలు = మీనాంకరస = శృంగారరసముయొక్క, ప్రసంగ = ప్రసక్తిచేత, మధుర = శ్రావ్యములయిన, ఆదిమగాథలు = పురాతనగాథలను, ఒప్పిదవు శైలి = సాగసైనికీతితో, పఠింతురు = గానముచేయుచుందురు.

తా. ఆకేళిసాధమునందు, శృంగారరసానుభూతలై ప్రాథమహించిన స్త్రీలు పూర్వకాలమునఁబరదారలతో విహరించిన జారులచర్యలచే బరిహాసమును బుట్టించునవియును, శృంగారరసవ్యోతకములగుటచే విన మధురములగునవియు నగు గాథలను రత్నమయములగు కొణిగెలయందులులతోఁజెక్కినవానిని నింపుగాఁ బఠించుచుందురు.

వ. ఇట్టికేళసాధంబున నిషధరాజు వధూసహాయుండై రతిసహాయుడగున మన్తధుండునుగూడె నభీష్టవిషయోపభోగంబులం దృతీయపురుషార్థంబు చరితార్థంబుగాఁ జేయునాఁడై.

తే. కామశరవృత్తవర్తికా శి గంధతైల

దీపితానేకదీపికా శి దీప్తిజాల

వర్ధితాటోపకామదే శి వప్రతాప

మయిన యాహర్ష్య మెక్కెనింతియును దాను. 159

టీ. ఇంతియును=దమయంతియు, తాను, నలుండనుట, కామ .. తాపము-
కామశర=కర్పూరమువలన, వృత్త=పుట్టిన, లేకసృజింపఁబడిన, వర్తికా=వస్తు
లచేతను, గంధతైల=సుగంధద్రవ్య రసయుతమగు తైలముచేతను, దీపిత =
వెలిగింపఁబడిన, అనేకదీపికా=అధికమగు దీపములయొక్క, దీప్తి=కాంతి
యొక్క, జాల=సమూహముచేత, వర్ధిత=వృద్ధిపొందింపఁబడిన, ఆటోప=ఆతి
శయముగల, కామవప్రతాపము = మన్మథప్రభావముగలది, అయినయాహ
ర్ష్యము= అయినాట్టిసాధమున, ఎక్కెన్, సుగంధద్రవ్యములు కాలుటవలన
గలుగుపరిమళముచేతను, వింతవింతలగు దీపములచేతను మనోహరమగు నా
సాధము మిక్కిలి మన్మథోద్దీపకమగుచున్న దనియు, దానిని నలదమయం
తులు ప్రవేశించిరనియు భావము.

సీ. ప్రథమానురాగంబు శి రాజహంసముచేతఁ

దెలిపియంపినయట్టి శి దిట్టతనము

పేరోలగంబునఁ శి బెద్దగద్దయనుండి

దృష్టించి డిగ్గస శి ధీరతయును

నుత్తరప్రత్యుత్త శి రోక్తి నైపుణశక్తి

గర్వంబుసూపిన శి కలికితనము

వరణావసరమున శి వాసవాదులమాయ

మాయంప శి నేర్చినమతిబలంబు

తే. నాత్మదివ్యావతారతా శి వ్యంజకంపుఁ

ప్రౌఢి బచరింప వ్రేడాభరంబుకలిమి

వైశికం బయియుండు నేరీ వ్యరికిఁ జూడ

గాన లజ్జింపలజ్జించె రీ గమలనదన.

160

టీ. కమలనదన = పద్మమువంటిముఖముగల నదమయంతి, రాజహంసము చేతఁ = నలుచేఁ బట్టువడియతని కుపకార మొనర్చిననని రాయబారిగావచ్చిన రాజహంసముచే, ప్రభుమానురాగంబు = మొదటియునురాగము. తెలిపి=నలుచే దానువరింతుననిచెప్పి, ఆంకినయట్టి దిట్టతనము = పంపినధైర్యము, శేరోలగంబునఁ = పెద్దసభయందు, పెద్దగదియఁ = ఎత్తైనపీఠముపై, ఉండి=కూర్చుండి, చృష్టించి=నలుచుజూచియు, స్థిరధీరతయును, అఁగా నలుండించాదు లకు రాయబారిగాఁ బోయినప్పుడు నదమయంతి దూతగావచ్చిన నలుచిజూచి లజ్జాభయంబులఁ జెందకయట్లెకూర్చుండెను. కానిదిగ లేదని అట్టి ధైర్యమును. ఉత్తర...శక్తిఁ-ఉత్తర = నలుండిచ్చిన యుత్తరములకుఁ దగిన ప్రత్యుత్తరముగాఁ బలికిన పలుకులందలి సపుణతాసామర్థ్యముచే, గర్వంబు, మాషిన కలికితనము=కనబడఁజేసిన, నేర్పఁలెనమును, నలుండించాదుల వరింపుమని బోధించి నప్పుడతనికి యుక్తియుక్తముగాను సపుణముగాను బ్రత్యుత్తరమిచ్చెను. అట్టి నేర్ప అని భావము. పరణావసరమునఁ = స్వయంవరకాలమునందు, వాస వాదులమాయఁ = ఇంద్రాదులమోసమును, మాయంపఁ = నశింపఁజేయుటకు, నేర్చిన, మతిబలంబు = బుద్ధిబలమును, స్వయంవరకాలమున నింద్రాన్ని యమ పరుణులు “నలుండవఁడో యామెకుఁ దెలియకుండ జేయవలె” నని నలకూప ధారులయి కూర్చుండియుండఁ దమయంతి తన బుద్ధిబలముచే సూక్ష్మములగు మనుష్య దేవతాభేదములరసి నలునే వరించినది. అట్టి బుద్ధిబలమును, అత్త . ప్రౌఢి = తనయుక్క దివ్యావతారత్వమునకు వ్యంజకమయి. ప్రౌఢియు, పదరింపఁ = స్పష్టముగా దెలియవచ్చుచుండఁగా, వ్రీడాభరంబులిని=ఆస మయమందుఁజూపుచున్న త్రపాతిశయమును, చూడఁ=అలోచింపఁగా, ఎవ్వరికిఁ = ఎట్టివానికిని, వైశికంబయి = వందకముగానున్నదయి, ఉండును. ఇది పలుకఁ బ్రౌఢత్వముపహించి నదమయంతి యప్పుడు సిగ్గునూనినచో నందఱును

నాసిగ్గును కపటలజ్ఞనుగా భావించుటని భావము. కాన, లజ్జింపక = నలునితో విహరించునపుడు సిగ్గుపడుటకు, లజ్జించక = సిగ్గుచెందెను.

తే. స్వప్న సంభోగ శతసహస్ర స్రములు పోయె
భ్రమ సమీక్షా వినోదాగ్బురీ దములు సనియె
మనములో నిండియున్నది సనుపుగూర్చి
యింక లజ్జాభయంబుల స కెడముగలదె. 161

టీ. స్వప్న...స్రములు=స్వప్న సంభోగములయొక్క లక్షలు, పోయె = లక్షపర్యాయములు సప్న సంభోగంబులయొక్కని భావము. భ్రమ...మును=భ్రాంతిచే జూచుట యనెడి వినోదములయొక్క కోటివశకము చనియె = పది కోట్ల పర్యాయములు భ్రాంతిచే బరస్పర సందర్భము కలిగినదని భావము. సనుపుగూర్చి = కామముచే, హాసమున ప్రేమ, మనములో = నిండియున్నది. ఇంక = ఇంకమీద, లజ్జాభయంబులకు = సిగ్గునకును, భయమునకును, ఎడము = అవకాశము, కలదె = ఉన్నదా? లజ్జాభయములు కామముచే నిండిన భావము.

తే. ఉపలములకంటె గణనంబు స లొక్కవేళ
గునుమములకంటె నొకవేళ స గోమలములు
గాన లజ్జాభయంబులు స గలవైలెవై

పువ్వుబోడుల హృదయంబు స లెన్వ డెలుగు. 162

టీ. ఒక్కవేళ, పువ్వుబోడుల హృదయంబులు = స్త్రీలమనములు, ఉప...ములు = రాలకంటె గట్టివి, ఒకవేళ, గు...కంటె = పువ్వులకంటెను, గోమలములు = మెత్తనివి, కాన = లజ్జాభయంబులు, కలలో లేనో ఎప్పుడు ఎలుగును. స్త్రీలు సమయోచితముగా బ్రవర్తించుచుందురు కాన వారల మనోవర్తన మిట్లుండునని భావము. మఱియుఁ బూర్వము చిట్టతనమువూనిన పమయంతి యిప్పుడు లజ్జాభయములను చెందుచున్నది. కాన యామె మనోవృత్తిని దెలిసికొనుట కష్టమనుట, అనగా నలునిచెంత లజ్జాభయములను బొందుచుండెనని భావము.

వ. కళావతీ ప్రముఖ సఖి ప్రయత్నంబున నవరత్న శయ్యాసనా
థంబును ధవళదుకూలకీలిత మనోజ్ఞంబునుఁ బ్రత్యంత
స్థాపిత కనక కలశ భృంగారుతాలవృంత దర్పణ తాంబూల
పేటికాఫల కునుమ గంధ కస్తూరికాది పరికరోపశోభితం
బును నగుకౌతుకాగారంబు ప్రవేశించి. 163

టీ. శయ్యాసన సనాథంబును=పడుకలతోను ఆసనములతోను గూడినది.
ధవళ.. మనోజ్ఞంబును=తెల్లపట్టు గుడ్డతోకప్పఁబడి సాగసయినది. ప్రత్య ..
శోభితంబును=దాపున ఉంపఁబడిన బంగారుగిండి, వినకట్టి, అద్దము, తముల
పాకుపెట్టె, పండ్లు పువ్వులు, వాసనద్రవ్యములు, కస్తూరి, మొదలగు పరికర
ములచే ఒప్పనది, కౌతుకాగారము=క్రీడాగృహము.

క. ప్రీతాసరిన్ని మజ్జన
లీలోచితనమనసల్ల ర్ లిలముఖ యగుచున్
నేలఁ బదాంగుళి వ్రాయుచు
బాలామణి నిర్వృత దలిమరీపర్యంతమునన్. 164

టీ. బాలామణి=దమయంతి, ప్రీతా...ముఖి=సిగ్గుత నెడు నదియందుఁగ్రం
కుట అనెడు పనికి తగిన దైనవంచుటచే సాగ సయిన మొగము గలది, అగు
చును, నేలన్=నేల, పదాంగుళిన్=కాలిబొటనవ్రేల, వ్రాయుచున్, దలిమ
రీపర్యంతమునన్=పాస్పదగ్గతి, నెల్లెను. ఏటిలో మునుగునపుడు తల వంచు
నట్లే యిట తలవంచుట లజ్జయనెడు నేటిలో మునుగుటచే నైనదని భావము.

ఉ. భావముపల్లవింపఁబువుఁ బానుపుమీఁదికి నేర్పునన్వయ
స్యావళిదార్పణంత యును ర్ నర్తిలితోఁగుసుమాస్త్రశాస్త్రవి
ద్యావిదుఁడోయ్యఁబై దిగిచీరయక్కునఁ జేర్చెభుజాయుగాంక
పా,లీవలయంబులోనఁదవి ర్ లించి కురంగవిశాబలోచనన్.

టీ. మనుస్యావళి=చెలికత్తెలసమూహము, భావము పల్లవింపన్ = మనసు
ఉల్లసిల్లఁగా, కురంగశాబలిలోచనన్ = లేడిపిల్లకన్నులవంటి కన్నులుగలదమ

అంతిని, నేర్పన, పువ్వులనుపుమిడికి = పూవులపైపయికి, తార్పన = తేర్చునగా, భజా...యంబులో = రెండుబుజములయొక్క కాగిలియనెడు చుట్టులో, తగిలించి = చిక్కించి, అక్కున = తొమ్మున, చేర్చెను.

క. హారపరీక్షామిషమున

భూరమణుడు గమించె నింతి శ పాంకపుజన్ముల్

కూరిమి మీఱగఁ బులకాం

కూరంబులు వైషమఁ జిగురుగోరులకొనలన్. 167

టీ. భూరమణుడు = రాజు, హార...మిషమున = ముత్యపుసరిని పరీక్షించునె పమున, చిగురుగోరులకొనల = చిగుళ్లవలెనున్న కొనగొళ్లతో, కమిచె = పట్టెను.

చ. శుచియగు హారదామమున శ శుక్తిజరత్నవిభావరీక్షణం

బుచితపుఁగై తపంబుగఁ బ్రీయుండుప్రియంబెనలారఁజూచిన

గుచలికుచద్వయంబొసఁగి కొంచుఁబయింబులకాంకురంబుల

ప్రచురము సేయుచున్నిడఁగి బాణి వధూమణి కంఠసీమకున్.

టీ. శుచి...దామమున = శుద్ధమైనముత్యపుసరియందు, శుక్తి...క్షణంబు = ముత్యములను రత్నముల కాంతిని పరీక్షించుట, ఉచితపుకై తపంబుగ = తగిన సాకుగా, కుచలికుచద్వయంబు = గజనిమ్మపండ్లవంటి రెండు పాలిండ్లు, పులకాంకురంబుల = గగురుమొలకలను, ప్రచురంబు సేయుచున్ = చట్టము గావించుచు.

తే. నవసమాగమవేళ నశ్రయ్యవనరమున

నువిదలజ్జాభరంబున శ కోహటించి

యైదుపదిసేసె వలరాజు శ నంతవాడు

నరయ నెవ్వనిసొమ్ము జరయాపజయము. 169

టీ. వలరాజునంతవాడు = మన్నఘనియంతటిదిట్ట, నవసమాగమవేళ = ప్రథమసంగమకాలమందు, ఉవిదలజ్జాభరంబునకున్ = దమయంతి సిగ్గుపెంపునకు, ఓహటించి = వెనుదీసి, ఐదు...సేసెన్ = మందఱికాలు, వెనుకకుఁ బట్టెను.

సీ. ఒకదీపమార్చిన శనున్నదీంబులు సనా
 నప్పుడతమకుడా శ చూటుటయును
 దాలవృంతానిల శ చేలాంచలాదిక
 వ్యాపారముల దీపశమామియును
 నాజీపదీపంబు శ లప్రయత్నంబున
 మఱి మాడఁ జూడఁగ శ మండుటయును
 మంః యాటియు నాజీ శ మంఃపదీపంబు
 వెలుగుఁ జీకటియుఁ గావించుటయును

తే. గలుగునట్లుగ నగళక్తిశలన రాజు
 శిల్పముల నప్పులకు శ జేయుచుండఁ
 దరుణి కునుకత్రపద్మతాతెరి భారి
 సంకటస్థాయివై సారి శ గాంఠ యయ్యె. 170

టీ. తా. . లాది = కీమాగాలి నెత్తపురజుగు లో-గువారి, గుఱు...
 గాంఠ = తమకము న్నిదిగఁ అనఁజే పంపుల యింకటమందు శోడియున్న
 మచ్చుఁడు కలది.

తే. తగుణిలజ్జాభరంబుచే శ దిన్నవడియుఁ
 దోయజానన వెఱపుచే శ ద్రోవువడియు
 నుల్లమున ఫేనమొందగ శ యుండునట్టి
 గాలుఁడాయేమి తలపోయఁ శ బుచశేరుఁడు. 171

ఉ. ఇంచుక యుల్లసించినను శ నేమనిచెప్పఁగఁజ్జ వచ్చి తి
 ర్దించును సాధ్వసం బడిరి శ శీతయొనగ్గును మౌగ్ధ్యమేచి వా
 రించుఁ బ్రగల్భభావము ధరించియి లేని విధూమనోగతిం
 బంచశిలీఘఖుండు పసిపాపఁడువ్రా నవసంగమంబున. 172

టీ. తర్జించును = అడల్చును, సాధ్వసంబు = భయము, మౌగ్ధ్యము = బేలతనము.

సీ. చూర్ణాలకంబుల శ్రీ స్రుక్కుఁ జక్కఁగఁ దీర్చి
 నలుపు నెమ్మనములో శ్రీ మొలవఁబెట్టు
 గర్వారహంబు శ్రీ గదియించు నెపమునఁ
 గుచకోరకంబుల శ్రీ గోళ్లఁ గముచుఁ
 జల్పయత్తఁగనిరోధంబునకిలి కోర్చి
 యర్థాంకపాళిక శ్రీ నాదరించు
 నిబిడనీవీబంధ శ్రీ నిర్దోక్షగమునకుఁ
 బవిభ్రాని భీతిఁ గంఠపంబుకొందు

తే. నూరుసంవాహమునకు శ్రీ నుత్సహించు
 ఘననితంబంబువై నుండ శ్రీ మనసువెట్టు
 నిమ్ననాభికి డిగ్గంగ శ్రీ నెమ్మిసేయుఁ
 బద్ధలోచన మరిగి భూతపాలుఁగిము.

173

టీ. నలుపు=మచ్చిక, తిప్ప...కిలికి=శయ్యన గట్టగా ఒత్తుటచేత కలి
 గిన అడ్డువలఁ జాగును. అర్థాంకపాళిక=అఱవఁగింపని.

తే. విభ్రాడు పరిహాసచూడి నరవ్వించుఁగాని
 పడియలేడయ్యె నెన్నియుఁసాయములను
 రాజబింబాస్య తాంబూలరాగనుభగ
 దంతకురువినమాలికాదర్శనంబు.

174

టీ. రాజబింబాస్య = చంద్రబింబమువంటి మొగముల నమయంతిమొక్క,
 తాంబూల...దర్శనంబు=పీడియపు ఎఱుపు చేత సోగసయిన కంపులవంటి పలు
 సరుసయొక్క చూచుటను. నలుఁ డెన్నియుపాయములు పన్ని దమయంతిని
 నవ్వింపఁ జూచినను, అబిడపలువరుస తెలియునట్లు పెనవులువిచ్చి నవ్వినదిగాదు.
 పెదవుల మూఁకొనయే యల్లనినప్పుగా నవ్వెననుట. అల-రూపకము. విశేషోక్తి.
 మ. మచుజాధీశుఁడు మగ్నహారతికా శ్రీ మాణిక్యముద్రదాంకిత

స్తనభారంబుగ గాఢనిర్దయపరివ్యంగంబు పూటోడికి
ననువుంగూరిమిమైవడిక మర వె దరన్తందాక్షభారంబునుం
దనపూవిల్లునునొక్కచందమునగంధర్పండాగిన్వంపఁగాన్.

టీ. మనుజాధీశుడు=రాజు-నలుడు, మగ్గు...భారంబుగ = లోతుగా ఒత్తుకొన్న ముత్తెపుసరిలోని పద్మరాగముయొక్క ఒత్తుడుచేత గుటితింపఁ బడిన బలితంపు గుబ్బలు గలదియగునట్లుగా, గాఢ...వ్యంగంబు=బిగువై కని కరములేని కాగిలిని, ననువుంగూరిమిమైవడిక = వికాసముగల మక్కువతో, తత్...భారంబును = ఆదమయంతి సిగ్గుపెల్లును, కందర్పంబు = మన్మథుఁడు, మరపెక్ = పనుపఱిచెను—సేర్పిననుట.

శా. నలుడు మక్కువ పిక్కటిల్లఁగా తన ముత్తెపు సరియందలి నాయక మగు పద్మరాగమణి సమయంతి కుచములందు గట్టిగా నొత్తుడువడునట్లు లామెను బిగియఁ గొంగిలించుకొనెను. దాని కాబిడ్డ చొక్కుటచే సిగ్గు కొంత కొంతగా వీడెను. మన్మథుఁడును గొంచెము గొంచెముగా నామెను పయి కొనెను. అనఁగా లజ్జ తగ్గుచును మన్మథావేశము హెచ్చుచును ఉండె ననుట. అల - అతిశయోక్తి.

తే. మెలఁత యవ్వడు మందాక్ష మీలితములు

సౌహృద స్నేహములు నై నరసంగమముల

ముకుళితంబులుఁ బుష్పితంబులును నైన

భూజములతోడి యుద్యానభూమిఁ బోలె.

176

టీ. అప్పుడు=అట్లు మన్మథావేశము అతిశయించినప్పుడు, మందాక్షమీలిత ములు=సిగ్గుచేత ముడువంబడినవి, సౌహృద స్నేహములు=నెయ్యముచేత వికసించి నవి, సంగమములు=కలయికలు, ముకుళితములు=మొగ్గులుగలవి, పుష్పితంబులు= పూవులుగలవి, భూజములు=వృక్షములు, ఉద్యానభూమి=తోటప్రదేశమును, ఇట మీలిత స్నేహములయిన సంగమములకును ముకుళిత పుష్పితములయిన భూజ ములకును, దమయంతికిని ఉద్యానభూమికిని, ఉపమ.

సీ. అధరంబుచవి జూపు ర మవ్య మేమియునొల్ల
 నని చెక్కు జేరి మంతనము వలుకు
 దై న్యంబు దోఁపఁ బ్రార్థన సేసి తుదిఁబోయి
 బలిమిసొపునను జంబన మొనర్చు
 వదనారవిందాసనముఁ బ్రసాదము సేసి
 నను నేలికొంటిగా ర యనుచు మెచ్చు
 ననుఁగుభృత్యునకు నీరపని యర్హ మగు నంచు
 నూరుసంవాహనం ర బోయ్యఁ జేయు

తే. నేల కునుమాస్త్ర కేళికి ర నింత వెఱవ
 వెఱవకే నేమి నీసఖివిరతి యేమి
 యనుచుఁ దగ బుజ్జగించి హస్తాంబుజమున
 వలపుగీలు దెమల్చు భూవల్లభుడు.

177

టీ. మంతనము = రహస్యము, తుదిఁబోయి = కడపట, బలిమిసొపునను = మిక్కిలి బలాత్కారముచేత, చుంబనము = ముద్దు, వదన అరవించ ఆనవము = మొగము తామర య నెడి మద్యమును, అనుఁగుభృత్యునకు = ప్రియ నేమనకు, ఊరుసంవాహనము = తొడలను చేతితో పిసుకుట, కునుమాస్త్ర కేళికి = రతి క్రేడకు, ఏ నేమి... ఏమి = నేనువేఱు నీచెలిక తైలువేటా-నీచెలిక తైలవంటి యంత రంగుడ నేక దా నేననుట, వెఱవకు = భయపడకుము, వలపుగీలు = పోక యుడిని, తైమల్చు = తీసివైచును.

సీ. పతిసాణిపల్లవరమ్యతనీవిబంధన
 వ్యగ్ర బాలాహస్త ర వనరుహంబు
 ధనకృతాధరబింబ ర దళనక్షత్రవ్యథా
 భుగ్నలీలాపతీ ర భూలతంబు
 ధరణినాయక భుజా ర పరిరంభ మండలీ

గాఢవీరితనధూరీ ఘనకుచంబు
వరనఖాంకురమృదురీ వ్యాపారపులితే
నీరజాక్షీనితంరీ బోరుయుగళి

తే. యస్తివామ్యభారీ మస్తికాతూహలం
బస్తిఘర్ననలిలీ మస్తికంప
మస్తిభీతి యస్తిహర్ష మస్తివ్యథం
బస్తివాంఛమయ్యోరీ నపుదు రతము.

178

టీ. పతిపాణిపల్లవ=నలుని చిగురువంటిచేతిచేత, ద్యుత=బడిన, నీవిబంధన=పోకముడిని ముడుచుకొనుటయందు, వ్యగ్ర=ఆసక్తమయిన, ధవ=నలునిచేత, కృత = చేయబడిన, అధర...వ్యాధా = దొండపండువంటి మోవీయందలి పలు నొక్కుల నొప్పికి, భుగ్న=వంకరయైన - మడిచడిన, భూలతంబు=తీగవంటి కనుబొమలుగలది-నొప్పికి బొమలు ముడిపడుట ప్రకటము. భుజా...మండలీ=బాహువుల కాగిలింతయొక్క వలయమునందు, గాఢవీరిత = గట్టిగా ఒత్తబడిన, నితంబ=పిఱుగుదు, ఊరుయుగళి=రెండుతోడలు, అస్తి వామ్యభారము=ఉన్నట్టి ప్రాతికూల్యాతిశయముగలది - మొదట దమయంతి మిక్కిలి ప్రతికూలముగా నుండెనట, అస్తి కాతూహలంబు = ఉన్నట్టి వింతపాటుగలది, అస్తి...సలిలము = ఉన్నట్టి చెమటనీరుగలది. అస్తికంపము=ఉన్నట్టి వడకుగలది, అస్తిహర్షము = ఉన్నట్టి సంతోషముకలది. అస్తివ్యథంబు = ఉన్నట్టి (దంతక్షతాది) పీడగలది. అస్తివాంఛము = ఉన్నట్టి కోరికగలది. అస్తి అనునది విభక్తి ప్రతిరూపకావ్యము.

చ. కుతుకమునం గురంగమనరీకుంకుమచర్చ వహించి నీలలో
హితరుచులై స్వయంభులయి యీహితసౌఖ్యవిధాయులై నయా
యతివపయోధరంబులకురీ నర్ధనిశాసమయంబునకా నమం
చితనఖకింశుకార్చనమురీ నేనె మహిపతిభక్తియేర్పడన్.

టీ. ఇందు దమయంతీ స్త్రీయలకును శివునకును అభేదాధ్యవసాయముచే ఆర్థధ్వయము. కురంగ... రుచులై = కమ్మరియొక్కయు కుంకుమముయొక్కయు పూతనదాల్చి నల్లని ఎఱ్ఱనికాంతులుగలవై యని కుచపరమైన యర్థము. శివుడు కంతమందు నల్లగాను కేశములందు ఎఱ్ఱగాను ఉండునని భావము. స్వయంభులయి=తమకుదామే పుట్టినవై. శివుడును తనంతటనే పుట్టినవాడని భావము. ఈహిత... యులు=కోరబడిన ముఖమును కలిగించునవి. శివుడు కోరిన సౌఖ్యముల నిచ్చువాడనిభావము. విస, అతివసయోధరంబులకు = దమయంతి పాలిండ్లకు, అర్ధనికాసమయంబున = అర్ధరాత్రివేళయందు, సమ... కార్చు, నము=మిక్కిలి ఒప్పుచున్న గోటికొక్కలు అనెడి మోదుగుఋవుల పూజను చేసెను. శివునివలెనున్న విగాన పాలిండ్లకు శివునికింబోలె గోటికొక్కలనెడి మోదుగుఋవులతో రాజు పూజించెననుట. ఉత్పేక్ష శ్లేషరూపకాను ప్రాణితము.

తే. లావునను గూడి పాణిపల్లసయుగమున

నొత్తిపట్టిన సరకు గాన కుల్లసమున

హారకాంతిచ్చలంబున నీ నల్లనవ్వు

తరుణిచన్నులు రాజుచిరత్తము హరించి.

180

టీ. హారకాంతిచ్చలంబున = ముత్యపు సరులకాంతి యనెడి నెపముచేత, అల్లనవ్వు=కొంచెముగా నవ్వుచున్న, నవ్వు తెలుపు గాన తెల్లని హారకాంతిని నవ్వుగా నవహ్నుతి.

క. తరుణికి ధాత్రీపతికిని

బరిచుంబనవేళదంత నీ పరిపీడన మి

క్షురసంబు పానకములొ

మిరియపుగారంబువ్రాలె నీ మెచ్చొనరించెన్.

181

టీ. పరిచుంబనవేళ = అధరచుంబనసమయమందు, దంతపరిపీడనము=పలు నొక్కు, ఇక్షురసంపు=చెఱుగుపాలతోనైన, మెచ్చు=ఇంపు.

తే. చూచియునుఁ జూచుఁ గ్రమ్మఁగ నుదతిఁ దివుటఁ
 గాఁగిలించియు నప్పడఁగఁ గాఁగిలించుఁ
 జంబనము సేసియును రాజఁగ నూనుఁ డెలమిఁ
 జంబనము సేయుఁ బొనరుక్త క్త్యంబు గాఁగ.

182

టీ. క్రమ్మఁగ = మరల, తివుటఁ = శోరికతో, పొనరుక్త క్త్యంబుగాఁగఁ =
 మరలమరలనగునట్లుగా, మరలమరల నెన్నిమాటులు చుంబనాదులు సేసియు
 నలునికి తృప్తి కలుగదయ్యె ననుట.

తే. కులుకు టెలుఁగుల నలరారుఁగఁ పులకములను
 గంపములను నమగ్రసీత త్కారములను
 జుంబనక్రీడలందు రాఁగుతునిమోము
 శీతకరుఁ డౌటఁ జెప్పకఁగఁ చెప్ప నహహ !

183

టీ. కులుకు + టెలుఁగులు = సొగసున కంఠధ్వనులచేతను, మణితముల
 చేతను, పులకములు = గగుర్పాటులచేతను, కంపములను = పడఁకులచేతను,
 నమగ్రసీత త్కారములను = నిండయిన నీతృప్తులచేతను, రాఁగుతునిమోము =
 నలునిముఖము, శీతకరుఁడు డౌటఁ = చంద్రుఁడగుటను, చలిచేత కలుగు కులుకు
 టెలుఁగులు మొదలయినవి రాజముఖమును చుంబనము సేయునపుడును గలుగు
 టచే అముఖము చలివెలుంగు అనఁగా చంద్రుఁ డగుట సిద్ధించుచున్నది. అలం.
 అనుమానము.

ఉ. వంచనలేక యాననముఁగ వాంచినయప్పుడు ఫాల మోరగా
 వించినఁ జెక్కుటద్దములుఁగఁ ప్రీతిభరంబునకీ లెఱింగి చు
 బించిమనంబుతాలిమిగఁగభీరత రిత్తకు రిత్త పూనినఁ
 మించి ముఖాబ్జచుంబనముఁగ మేకొని నవ్వువిభుండునేర్పునన్.

టీ. అననము వాంచిన యప్పుడు = (దమయంతి) ముఖమును (మిక్కిలి)
 వంచుకొన్నప్పుడు, ఫాలము = నుడుటిని, ఓరగావించినఁ = (దమయంతి తన

ముఖమును) ప్రక్కవాటుగాఁ ద్రిప్పఁగా, చెక్కుటద్దములు=అద్దమునంటి ఆమె చెక్కిళ్లను, విభుండు=రాజు, వీడభరంబునకీలు ఎఱింగి=సిగ్గుపెల్లిదముయొక్క మర్తమును కనుగొని. అనఁగా దమయంతి మొదట సిగ్గు మిక్కుటమగుటచే తల మిక్కిలియు వంచుకొనఁగా నలుఁడప్పడు వీలయిన యామె నుడుటిని మాత్రమును పిదప సిగ్గుకొంచెముతీసి మొగమును బ్రక్కకుఁ ద్రిప్పకొనఁగా నపుడు దొరకొన్న యామె చెక్కిళ్లను, నిట్లు సిగ్గు యెక్కువతక్కువ మర్తములనెఱింగి యందుల కనుగుణముగా, చుంబించి = ముద్దుపెట్టి, మనంబుతా లిమి=మనస్సునందలి ధైర్యముచేత—నుడుటిని ఫాలమును నలుఁడు ముద్దుగొనుటచే దమయంతి చుంబనభయమును వీడినవైయునుట, గభీరత=నిర్వికారతను— అనఁగా సిగ్గులేమిని, రిత్తకురిత్త=మిక్కిలి వ్యగ్రముగా, పూనినక=వహింపఁగా— సిగ్గును చాల వదలి మొగమును బయికెత్తెననియు, అట్లు సిగ్గు వదలుటచే ఆమెకుఁ బస యేమియు లేదనియు - అనఁగా దానికిఁ బసయగు నలచుంబనవారణము కలుగదయ్యెననియు భావము. గభీరతచే ముఖమును బయికెత్తుట వ్యంజితము. దానిచే నలుఁడు సుఖాబ్జచుంబనమును, మేకొని = పొంది, నవ్వెనని యర్థము. దమయంతిసిగ్గుపెంపు ననుసరించి మొదట నుడుటిని ముద్దిడి పిదపఁ గొంత జంకు వీడి యాబిడ మొగమును బ్రక్కకుఁద్రిప్పఁగా చెక్కిళ్లను ముద్దిడి యిట్లు రెండు మార్లును ముద్దిడంబడుటచే చుంబనభయము చాల దొలగఁగా మనసు దిటచేసి కొని సిగ్గులేనివాఁవలె గంభీరముగా మొగమును బయికెత్తికొన్న విభుండుదార కుండునని చూడఁగా, ఆతెఱిసిగొని నలుఁడామె నెమొగమును ముద్దిడెనని యర్థము.

తే. సతతతాంబూలభోగకశ్రీమాయితములు

నుదయభాస్కరనవసౌరభోల్బణములు

నయిన యధరామృతముల నింశ్రియును బతియుఁ

జలిపి రనోన్యచుధుశాన శ్రీలలితకేళి.

185

టీ. సత...యితములు = ఎడతెగక వీడెను ననుభవించుటచే ఎఱ్ఱనైనని,

ఉదయ—భోల్పణములు = ఉదయభాస్కరమనెడి కర్పూరపి శేషముయొక్క,
 క్రొత్తవాసనచేత స్ఫుటములు. ఈ రెండును అధరామృతములకు విశేషణము.
 అన్యోన్య... కేళి=ఓంఓరుల (పుష్క-టి) మధ్యనులను తాగుటయొక్క సాగ
 సమున క్రీడను - మధుసాముల క సాయితమును వాతమునైన మధువును గ్రోలు
 దురు. అధరామృతమును క సాయితమును వాతమునగుటచే దానిని గ్రోలుట
 మధువును త్రాగుటగా చెప్పబడెనని తెలియునది. అలం నిదర్శన.

చ. అవహితభావభావిత సహస్రక రామృతభాను మండలుం
 డవుచు ననన్తతక్షణసోమభృదీతం బగు భావలాభలా
 భువము మదిజయించిప్రియకాంతరసాంతరస్పిరుద్ధమా
 ర్దనఁ గరఁగించుచుం గరఁగె న రాజ సమంచితసారవశ్యుడై.

టీ. అవహిత...మండలుండు -- ఎచ్చరికగల మనస్సుతో భావింపబడిన
 సూర్య చంద్ర బింబములుగలవాడు. సూర్యచంద్ర దారణచేత నక్కాలమందు
 సిద్ధియని తెలియునది. అనన్త .. లాగువము = ఇష్టపడట తక్షణమందు పుట్టిన
 భావ ప్రాప్తి చేతనయిని ఉరవడిని—పడటముననుట. మదిజయించి=మనస్సులో
 గెలిచి - హృదయమందలి సూర్యచంద్రధ్యానముచేసి యట్టినమయమున బుట్టిన
 భావము నుదుటును మనస్సులోపలనే యడంచినాడనుట. రసాంత...మార్గ
 వ = వేరురసముచేత (లజ్జాదులచేతననుట) అడ్డగింపబడిన మత్తెదనము
 (అనగా రతికి సులువుగా నియ్యకొనుట) గలది—అనగా భావము నుదుటు
 లేనిది, అగు ప్రియకాంత, కరఁగించుచు తానును కరఁగెనని యర్థము. మన
 స్సునందు సూర్య చంద్ర బింబధారణచేత భావోద్ధతి, నడచి భావోద్ధతి
 లేకున్న) ప్రియరాతికి దానిచే భావలాభము కలిగించి కరఁగించుచు దాను
 కరఁగినాడని యర్థము

చే. భాగ్యవశమున భావలాభంబు లవుడు

రెండు సమమైన గునుమకోదండ నర్త

శ్రీశ్రీకాండసమాపన శ్రీ శ్రీసార

సంవిభాగంబు సమమయ్యే శ్రీ సతీకి బతికి.

187

టీ. భావ... మనః = ఇరువురకును భావప్రాప్తులు సమానముగానపుడు కలుగఁగా, తును... విభాగంబు = మనస్సునియొక్క విలాసకార్యముల సమాహమును ముగించుటవలని సౌఖ్యముయొక్క సారము పంచుకొనుట. ఇరువురను మనస్సుకేళి కృత్యములవలని సుఖమును సమముగా ననుభవించిరిని తాత్పర్యము.

ప. ఇవిధంబున నన్వామవామపాదతల విలుప్తమనస్సుధ్రీవిలాసుం డైన యవ్వీలాసివలనం బ్రభమపరిహాసంబునం బతంగపుంగవ గవీహైయంగ వీనరసాయ నాస్వాదప్రరూఢంబును జగకాలా వస్థాన సుస్థిరంబును వివిధవిఘ్న పరంపరానిస్తార నిరంకుశభా గ్యోదయంబును సౌభాగ్యగర్వ సర్వస్వసహాయంబును నైన ని జానురాగంబునకుండగి వ్రీడాజితమనస్సుధంబులును దుల్బలజ్ఞా స్థరంబులును గందర్పవిజితమందాక్షంబులును సగుకేళివిశేషం బులఁ గుచకుంకుమ పంకంబుల చేతను ముంగురులచిన్ని పువ్వు లచేతను నడుగునెత్తములక్రొత్తలత్తుక చేతను బింబాధరం పుఁ దాంబూల రసరాగంబుల చేతనుం బర్యంక భాగంబుదే టపలుపం దులారోటిరటనంబును గంకణఝణత్కారంబును మేఖలాకలాప కింకిణీకలంబును గులుకుటెలుంగులం గలసి సకిలకీటుఁబలుపులచప్పుళ్లువిప్పునేయుం గ్రమంబున విచ్చి న్నహారమండలం బగుసురత తాండవంబునకుం గళానికయగు పారవశ్యంబునం గుసుమకార్ముకనర్తకర్త కాండ కేళిసమాప నా శ్రీశ్రీసారంబు సమవిభాగంబుగాఁ బంచికొని యనుభవిం చుచు నిశ్వాసధారాసారంబుల వాసాగారం బధినాసింపుచు నెడనెడంబ్రయసఖకు తార్పణంబులు ఘోషితంబునం దొనర్చిన

మరిచావమార్గంబులంబోలు నర్థవిమాలిత నయనతార
కంబును బ్రస్వేదబిందుకందళితనాసికాశిఖరంబును జర్వణా
ఘాతబింబాధరశయాభుయావకంబును సామిలు పులలాటతల
కంబును నగునదనకమలంబు హృదయవల్లభవత్సలై కదే
శంబునం జేర్చె నస్పృ డమ్మిధునంబు. 188

టీ. అవ్యామ=అచమయంతి, వామ...విలాసుండు = ఎడమపాదముచేత
పోగొట్టఁబడిన మన్మథుని శోభయొక్క. సోయగముగలవాఁడు, అతిశయముగా
నొకరిని ఎల్లింపవలసినచో వాని యెడమకాలి యందము రావనుట లోకోక్తి—
మన్మథునికంటె మించిన శోభావిలాసములుగలవాఁడనుట. ప్రథమపరిహాసంబు
నక = తొలుతటి క్రీడయందు, పఠంగ...ప్రహరణంబును = పక్షిశ్రేష్ఠమయిన
హంసయొక్క వాక్కనెడి (నిన్నటి యాపుపాల) నేతియొక్క రసమనెడి
రసాయనముయొక్క ఆస్వాదించుటచేత మొలచినదియు—హంసము తీపారఁ
జెప్పిన మాటవలనఁ గలిగినదియునుట, చిర...స్థిరంబును = చాలఁగాలమునుండి
ఉండినందున గట్టిగ నెలకొన్నదియు, వివిధ...దయంబును—పలువిధములయిన
విఘ్నముల ఎరుసను దాటుటచే అడ్డులేని భాగ్యముయొక్క తోడిక కల
దియు, సాభాగ్య...సహాయంబును=చక్కందనపు గరువముయొక్క సర్వస్వ
మునకు తోడయినదియు, ఇవన్నియు నిజానురాగంబునకు విశేషణములు—
ప్రీతాజితమస్పృధంబులు = సిగ్గుచేత గెలువఁబడిన మన్మథుఁడు కలవియు, తుల్య
లజ్జాస్తరంబులును = సమానమయిన సిగ్గును మన్మథుఁడును గలవియు, కందర్ప
విజిత మందాక్షంబులును=మదనునిచేత జయింపఁబడిన సిగ్గుగలవియు, ఆగు కేళి
విశేషములక =రతివిశేషములను, చిన్నిపువ్వులు=ముంగురుల కలంకారముగా
నుపయోగించు నొకరంజకద్రవ్యము. కేళివిశేషంబులను కుచకుంకుమ పంకాదుల
చేతఁ బర్యంకభాగము లేటపఱచె ననుటచే నయ్యెబంధములచేత వారు క్రీడిం
చిరని తెలియునది. తులాకోటిరటనంబు = అందలచప్పుడు, మేళలా...కల
కలంబును = మొలనులనెడి యాభరణముయొక్క చిలుగంటల చప్పుడును,

మలుకుటెలుంగులన్ = మణితములను, సకిల=కీచుకీచుమని శబ్దించెడి, విష్ణు-
 నేయన్ = అధికమునేయగా, విచ్చిన్నహారమండలంబు=తెగిన పేరుల సమా-
 హముగలది, గళానిక=మెడగత్తె—సురతక్రీడను నిలుపునది. విశ్వాస... సారం-
 బులన్ =నిట్టూర్పు పరంపరయనెడి జడివానలచేత, వాసాగారంబున్ =శయన-
 గృహమును, అధివానించుచున్ =పరిమళింపజేయుచు, ఘాణితంబున్ =కండ-
 చక్కెరచేత, మరిచావమార్గంబులు=మిరియపుబొట్లు, అర్ధ... తారకంబును =
 సగముమూలుబడిన కంటినల్లగుడ్డుగలదియు, ప్రస్వేద... శిఖరంబును =చెమట-
 చిన్నబొట్లుగల ముక్కుకొనగలదియు, చర్వ... యావకఁబును =చుంబనయుచేత
 కడిగినైవలబడిన దొండపండుమంటి మోవియందున్న లత్తుకగలదియు, సామి...
 తిలకంబును =నగములోపించిన నొసటి బొట్టుకలదియు, ఇవన్నియు వచనకమల-
 మునకు విశేషణములు. పక్షఫల ఏకదేశంబునన్ =తోయ్యనంగొక్క భాగమున.

మహా. సరియాతాయాతరంహ శ్ శ్చలకలితరతి శ్ శ్రాంతినిశ్వా-
 సధారా, పరిషద్వ్యామిశ్రభావ శ్ ప్రవిఘటితమిథః శ్ ప్రాణ-
 భేదోదయంబై, యొరిమన్వత్కోజసాలీ శ్ యుగకరిమకరీరీయు
 గృజామధ్యచిహ్నా, భరణన్యకైకభావై శ్ భయవిలసితహృత్
 ద్యాగమై నిద్రప్రాయేన్ . 189

టీ. యాతా...దయంబై—యాతాయాత=రాకపోకలయొక్క, రంహః=
 వేగముయొక్క, ఫల=నెపముచేత, కలిత=తెలుపలబడిన, రతిశ్రాంతి=రతియం-
 దలి బడలికకలవి అగు, నిశ్వాసధారాపరిషత్ = నిట్టూర్పు పరంపరల సమా-
 హములయొక్క, వ్యామిశ్రభావ=కలయికచేత, ప్రవిఘటిత=పోగొట్టబడిన,
 ప్రాణభేద=ప్రాణముల వేఱువేఱగుటయొక్క, ఉదయంబై=తోపికగలదై-
 నలదమయంతు లిరువురును వేగముగా నూర్పులుగొనుచును బుచ్చుచునుండుట
 చేత వారు సురతమందు బడలిరనియు వారిరువుర నిట్టూర్పులు నొకటిగాఁ
 గలసికొని నిగుడుటచే నాయురుపురకు వేఱువేఱు ప్రాణములుగాక నొకటై
 ప్రాణమున్నట్లు తోచుటయుఁ గలిగిననుట, ఓరిమన్ = వికమత్సముచేత,

పక్షి... భాగమై—పక్షి జపాళీ = సప్తప్రళయయొక్క, యుగ=జంటయంద
 లి, కరిమకరీయుక్ = కరిమకరీరూపములయిన పత్తరేఖలతోఁ గూడిన, భుజా
 మధ్య=నలునిపక్షమందలి, చిహ్న ఆభరణ=ముద్రలనెడి అలంకారములచేత,
 వ్యక్తి = తేటపడిన, ఏకభావ=వికళముగలవైన, అభయ=భయముయొక్క, విల
 శిత=ఒప్పుచున్న, హృద్ భాగము = హృదయభాగము గలదియైనై—ఈ రెం
 డును మిగులమును విశేషణములు—దమయంతి కుగములందలి కరిమకరీరేఖలు
 నలునిపక్షమందు ముద్రములుకాఁగా నానమానచిహ్నత చేత రుద్రహృ
 దయములు నొకటియై యని తోచినది యగ్గము.

న. మణియును.

190

శే సుగత పారనశ్శృంగులఁ గ జొక్కిచొక్కి
 కేళిని గ్రాసుఖులులఁ గ దేలితేలి
 మేలుకొని గాహ్యరతిలీలఁ గ మించిమించి
 దుఃఖములు క్రీడ నల్పిరి గ తనివి నచక.

191

శ్రీ ప్రాణేశునానలిలా గ యోగంబు ప్రాణాంచి
 ముసిముసివప్రసో గ మోము మలఁచు
 కేల నవ్వితి చెప్పు గ మిప్పు గం చడిగిన
 నధిపుచేతికి మించు గ టద్ద మిచ్చు
 ముఖపెట్టి చనుదోయి గ మననాగములుసూచు
 దను నవ్వువిభుఁ జూపు గ లం యదల్పు
 రాచేఁ జిగురభారము సెడ్డ మోనంగ
 మొక్కించుకొను గాదగములకు నలిగి

శే. గుర్రమూర్తిజగీషాను గ రూపకలన
 కతినుఁ డేకాదశాకృతి గ యైవభంగిఁ

జగనఖదర్పణములందు శ్రీధరణివిభుడు

లీల బ్రతిబింబితుండుగా శ్రీలోలనయన.

192

టీ. ప్రాణేశు...కంబు = నలుని నుదుటియందలి లత్తుక గుఱుతు, ముసి
ముసినవ్వుతో = ఇంచించుక నవ్వుతో — నలునినొసటియందు లత్తుక దమ
యంతి పాపములందలిది, అది బ ధ క్రీడయందు ఇతని నొసటదగిలినది అం
దులకై దమయంతి యొరమోమిడి చిఱునవ్వు నవ్వినదనుట. అద్దమిచ్చుట
యతిని నే మొగ మునాది తాను నవ్వినందులకుఁ గారణమును దెలిసికొన్నవట.
తినకునోరఁ శిప్పరాసరియు భావము. మదనాంకములు = మన్మథచిహ్నములు =
నఖక్షతాదు లనట. తినకాగిలత్తుక నలునియందు మదనాంకముగా నున్నట్లే
యతిని నఖక్షతమును తినయందు మదనాంకముగా నుండుటను జూచుకొన్నద
నట, నలుఁడు తినవలె నే దమయంతియు మదనాంకములను దాల్చియుండుటకై
నవ్వినాడట. పిశురభ రిము = రిముడి, శిష్టమొలగ్ = శయ్యగదగులున
ట్లుగా — మిక్కిలియు తలవంచించునుట రి...కంబు = రుద్రునియొక్క
(పరునొకండు) మూర్తులను ఆముంపఁగోరుటను తెగినట్లు సహాణకొఱసి, ఆత
మఁడు = మన్మథుఁడు, ఏకాదశ ఆకృతి = పరునొకండుమూర్తులు గలవాఁడు,
అయ్యభంగి = అయ్యెనోయనుట్లుగా, ధరిణివిభుడు = రాజు, జగనఖదర్ప
ణంబులకై = దమయంతి పాపముల నొట్టికై అద్దములందు, ప్రతిబింబితుండు
గా = (ఆమెమీటచే) ప్రతిబింబిండునట్లుగా, మొక్కిలించుకొనును. పది
గొట్ల మిలను పది బి. బములు నలుని నిజరూపమునుజేరి పరునొకండుమూ
ర్తులు — నలుఁడు మన్మథుఁడని సమానసౌందర్యులగలవారు — అనగా 2 కటే
రూపులవారు గనుక నలు యూపదునొక డురూపులును మన్మథుని పరునొ
కండు రూపులుగా నున్నేక్షితులయింపి.

సీ. దంతక్షతవ్యథా శ్రీ దాయి కాస్యమునకు.

దంతక్షతవ్యథ శ్రీ దండు వయ్యె

గుచకుంభమర్దన శ్రీ క్షూరికర్మభై న

కరము పాదములొత్తి శీతకరుణావహనె
 దీప మార్చినయప్పు శీతీప్తిసూపినకల్ల
 మాళిరత్నము మ్రొక్కి శీతమాన్వికొనియె
 నొత్తినతప్పవ్రా శీతనుడిపెఁ గ్రీడాశాంతి
 నమృతంబుగురిసి దివ్యాభరణము
 తే. మోసగాకుండ నపరాధశీములకుఁ దగిన
 శాస్త్రీ యన్నింటి కిబ్బంగి శీతసంభవించె
 సతికిఁ బతికిని నవ్వేళ శీతసంఘటిల్లు
 శంబరారాతిధర్మయుద్ధంబునందు.

198

టీ. దంత...కీఁ—ఆస్వయనకుఁ=పలుగాటంచే (దమయంతి పెనవికి)
 బాధయిచ్చునట్టిది అగునలుని మెగమునకు, దంతక్షతవృథ, దండువు=అపరా
 ధము, కుచ...కర్తంబు=కుంభములవంటి దమయంతి కుచములను ఒత్తుటయనెడి
 క్రూరకృత్యముగలది. ఆక్రూరకృత్యముచేసినందులకై, పాదములొత్తి = దమ
 యంతి యడుగులొత్తి, మాళిరత్నము = నలుని జౌదలయంపలిమణి, దీప...
 కల్ల=దమయంతి దీపమునార్చిన సమయమందు వెలుతురును గలిగించిన తప్పను,
 దివ్యాభరణము=నలుని దివ్యమైనహారము, ఒత్తినతప్పతోఁ=తన నాయకమగు
 పద్మరాగముచే దమయంతి స్తనములందు ఒత్తినతప్ప పోవునట్లుగా, అమృతం
 బుఁ కురిసి, గ్రీడాశాంతి = సురతకేళిశ్రమను, ఉడిపెఁ=పోగొట్టెను.
 శాస్త్రీ=శిక్ష, శంబరారాతిధర్మయుద్ధంబునందు=మన్నుఁగుని ధర్మయుక్తమయిన
 పోరునందు యుద్ధమందోడినవారు దండుగనిచ్చియు అడుగులొత్తియు,
 మ్రొక్కియు, బడలికయుడిపియు సపరాధక్షమణము చేయఁదగుదురు.

ఉ. మంకెనపూవుమీఁదియళి శీతమాడ్కిన్పాదరవల్లవ్రాదరా
 లంకృతి యైనదంతపద శీతలాంఛనముం గని కన్నుఁగోసలం
 దంకురితంబులై నదరశహాసలవంబులు పద్మనేత్రయి
 జ్జింకులునేసెఁ బత్తముల శీతయాటమిఁగాటకచిమ్మచీకటిన్.

టీ. అలిమాడ్కిర్ = తుమ్మెదరీతిని, నృపా...లంకృతి = రాజుచిగురువంటి పెదవిపొట్టుకు నాభరణము. విన, దంత పదలాంఛనము = పల్లొత్తుగుఱుతును, కని = చూచి, పద్మ నేత్ర = దమయంతి, కన్నుగోనల = కంటిగోనలందు, అంకురి తంబులు = మొలచినట్టివి, విన, దరహానలవంబులు = చిఱునగవు లేశములను, పక్షముల ఈఱమి = అప్పవెండ్రుకల దట్టమునందు, కాటుకచిమ్మచీకటి = కాటుకయొక్క దట్టమయిన చీకటియందు, ఇట్టింకులు = చక్కగా ఇంకిపోవు నట్లు, చేసెను. రాజు పెదవిపయిని తన పల్లొత్తునుజూచి దమయంతి కన్నుగోనలందుఁ గొంచెము నవ్వుచుఁ దోడనే యా చిఱునవ్వును కను అప్పల గుబురు నందును గాటుక నలుపునందును మఱుఁగుపఱిచెనని యర్థము.

ఉ. క్రిక్కిరిచిన్నదోయియురుగ్రేవలకాంతియుఁబంచబాణుఁగొవ్వొక్కఁగ జేయహస్తయుగ శ మెత్తి విహారభరంపుఁబేర్చికి విక్కిప్రసూనముల్గురియు శ వేనలి వీడిచి కొవ్వువెట్టుచోఁ జొక్కులఁబెట్టెభూవరునిశూపులఁగోమలిబాహుమూలముల్.

టీ. ఇరుక్రేవల = రెండుపార్శ్వములయొక్క, పంచబాణు = మన్నఘని, క్రొవ్వొక్కఁగఁజేయ = గర్వించునట్లుచేయఁగా, రాజునకు నవి మిక్కిలి మన్నభోగ్యపకములుగానుండెననుట. విహార...పేర్చికి = క్రీడయొక్క భేదముల పెల్లిదముచేత, విక్కి = పిడిలి, ప్రసూనముల్ = పువ్వులను, వేనలి = జడ, చొక్కులఁబెట్టె = మిక్కిలి చొక్కించెను.

శా. వాసోభూషణగంధమాల్యరచనా శ వైచిత్ర్యసజ్జాంగియై యాసీమంతినియన్యకాంతయనుమిశ్రాభాంతిపుట్టించుచుకా వాసాగారమునందు నొక్కతెయ నానాభంగివర్తించు నత్యానక్తిన్ననసౌఖ్యలీలవిభుంశ డామోదముంబొందఁగాన్.

టీ. ఆ సీమంతిని = ఆ దమయంతి, వాసో...జ్జాంగియై = వస్త్రములు సొమ్ములు, పరిమళములు, పూరండ (లను వీనిని) రచించుట యందలి విచిత్రప్రకారముల చేత, సజ్జ = అలంకరింపఁబడిన, అంగియై = పిడలుగలదై = నానావిచిత్ర ప్రకా

రముల వస్త్రాదులఁ గై నేసికొనుచుననుట, అన్యకాంత=వేణుశ్రీ, అను, మిథ్యా
భ్రాంతి==కల్లభమును, పుట్టించుచున్, వాసాగారమునందున్=పడుకటింటి
యందు, ఒక్కతెయ=ఒక్కటియె, నానాభంగిన్=పెక్కువిధములను-వేణు
వేణు పడఁతులవలె ననుట, విభుండు = పెనిమిటియగు నెఱుడు, అత్యాస
క్తిన్=మిక్కిలితగులుతో, నవసౌఖ్యలీలలన్ = అప్పటికప్పుడు క్రొత్తలయిన
గుఱ్ఱకీడలచే, ఆమోదమున్ = ఆనందమును, పొందఁగా = పొందునట్లుగా,
వర్తించును.

తా. దమయంతి పస్రభూషణాదులను వింత వింతలగురీతుల నలంకరించు
కొని తానొక్కటియే వేణువేణు పడఁతులవలెఁ గనుపట్టుచు నలుని నప్పటప్ప
టికిఁ, గ్రొత్తక్రొత్తలగు సౌఖ్యలీలలఁ జేల్చుచుండెను.

ఉ. కైటభవై రియున్ జలధి శీకన్యయునాదిగఁ గీటకంబునుం
గీటకపత్నియుం దుదిగఁ శీగృత్సము రాజును దానునై నిరా
ఘాటరతిన్ సుఖించుటకుఁ శీగాంక్షయొనర్చుచునోంబుజంబునన్
బాటలగంధి నిత్యనిరుపాధిక రాగనబంధనంబునన్. 197

టీ. కైట...నాదిగన్=విష్ణుఁడును లక్ష్మీయు మొనలుగా, కీట...దుది
గన్=మగపురుగును దానిభార్యయైన యాఁడుఁబురుగును కడపలగా, కృత్సము
ము=అంతయు—అన్ని జీవులును, రాజును తానును వి=లక్ష్మీవిష్ణులు మొదలు
గా కీటకకీటకపత్నిపక్షులుగల సకల జీవులందు మగరూపు నలుఁడును ఆఁడు
ది తానునుగా నభినయించి, నిరాఘాటరతిన్ = మేరలేని ప్రీడచేత, పాటల
గంధి=పాదిరి పువ్వులతావివంటితావిల దమయంతి, నిత్య...నిబంధనంబు
నన్=నలుకడయై ఒక సెవమును బట్టిగాక తనంతటఁ బుట్టినదైన అనురాగము
యొక్క కట్టుచేత—అట్టిమక్కువకు కట్టుపడి, మనోంబుజంబునన్ = హృద
యకమలమునందు, సుఖించుటకున్ = రమించుటకు, కాంక్షయొనర్చున్=
కోరును. సమస్తప్రాణులయందు దంపతులరూపులను దామరువురు నభిన
యించి రమింపఁగోరినదని తాత్పర్యము.

ఆ. పనితయాపవేష శి వాసాంగవాసనా

భూషణాదిబహువిశేషరచన

నవ్యదివ్యకాంత శి యనుశంక పుట్టించి

నేర్పుకొత్తగాఁగ శి నృపతిఁ గవయు.

198

వ. ఇవ్విధంబున నమృతమంబు నిధువనక్రియాపరాధీనంబై యా
నందజలధి నోలలాడుచుండ నవ్వభావరి జరాభావంబు ధరిం
చె మనోభవుండు కోదండంబెక్కుడించి సంగ్రామవిరామ
సూచకంబుగాఁ గుక్కుటకంత కాహళంబులు వట్టిం చె నప్పుడు
వై తాళికులు గేళీ ప్రసాదపర్యంత భాగంబుననుండి యుచ్చై
స్వరంబున నిట్లనిరి.

199

టీ. అమృతమంబు = అదంపతులు—నలదమయంతులు, నిధువనక్రీడాపరా
ధీనంబై=రతిక్రీడకు మిక్కిలిలోనై, విభావరి=రాత్రి, జరాభావంబు=ముదిమిని
ధరించెను—అనఁగా తెల్లవా తెననుట. మనోభవుండు=మన్మథుండు, సంగ్రామ
...కంబుగాఁ=యుద్ధమును ఉడుగుటకు గుఱుతుగా—దంపతులు చేయురతి
క్రీడను మానుటకు నెచ్చరికగా ననుట. కుక్కుటకంత కాహళంబులు=కోడిగొం
తులనెడు కాళెలను, పట్టించెను=ఉడునట్లు చేసెను. అదంపతులు కోడికూతను
విని తెల్లవాఁడవచ్చెనని క్రీడ యుడిగిరిని తాత్పర్యము.

మ. ప్రణతానేక నృపాలమౌళివలభీ శి పర్యంకరత్నావళి

ఘృణికి ర్శీరితపాద పీఠజయలక్ష్మీకేళి మాణిక్యద

ర్పణ, దర్పాంధ విరోధిరాజనివహ శి ప్రాణానిలా హరభ

క్షణకుక్షింధరిభూరిదక్షిణభుజాశి స్తంభాసి కుంభీనసా.

200

టీ. ప్రణతా...దర్పణ—ప్రణత=నమస్కరించుచున్న, ఆనేక=పెక్కుర
యిన, నృపాల=రాజులయొక్క, మౌళి=శిఖరనెడి, వలభీ=చంద్రదశాలలనెడి,
పర్యంక = మంచములందున్న, రత్నావళి = రత్నపంక్తులయొక్క, ఘృణి =
కిరణములచే, కిరీత్రిత=పలువర్ణములుకలదిగా చేయఁబడిన, పాదపీఠ=పాదము

లుంచుకొనెడి గద్దియనునట్టి, జయ...దర్పణ=విజయలక్ష్మి విలాసార్థమైన మ
ణిమకురముగలవాడా, సమస్తరాజులును రత్నమయములగు తమ కిరీటులు
పోతునట్లు మొక్కగా సింగవామాత్యు పాదసీతము చిత్రవర్ణములుగలదై
తాను గ్రోత్తగావరించిన జయలక్ష్మికి మణిమయమగు నద్దమువలె నే ప్రకాశించు
చున్నదని భావము. దర్పాంధ...భీనసా—దర్పాంధ=గర్వాంధులయిన, విరో
ధిరాజ=శత్రురాజులయొక్క, నివహ=సమూహముయొక్క, ప్రాణానిల=ప్రాణ
వాయువనెడి, ఆహార=భోజనమును, భక్షణ=భక్షించుటయందు, కుక్షింభరి=అ
ధికానక్తిగల, భూ...స్తంభ=గొప్పస్తంభంబువంటి కుడిచేతియందున్న, అసి=
కత్తియనెడి, కుంభీనసా=నర్మరాజుగలవాడా, అనగా సర్పము వాయు
వును భక్షించుచున్నట్లు సింగవామాత్యునిచేతిలోనున్న కత్తి గర్వాంధులయిన
శత్రురాజుల ప్రాణము లపహరించుచున్న దని భావము.

క. ప్రాధజయశ్రీకుచభర

గాధపరీరంభకేళి క కాతుకనుఖసం

రూధనవపులకముకుళ

ప్ర్యాధోరస్థల విలోచ క నోత్సవమూర్తి.

201

టీ. ప్రాధ...స్థల, ప్రాధ=ప్రాధురాలయిన, జయశ్రీ=జయలక్ష్మియొక్క,
కుచభర=పెద్దకుచములను, గాధపరీరంభ=గట్టిగాఁ గొఁగిలించుకొనుటయనెడి,
కేళి=ఆటయందు, కాతుక=వేడుకచేతను, నుఖ=సౌఖ్యముచేతను, సంరూధ=
పుట్టిన, నవ=క్రొత్తవయన, పులకముకుళ=మొగ్గలవంటి గగుర్పాటు గలదియు
ప్ర్యాధ=వేడల్పయినదియు, అగుడరఃస్థల=పక్షిస్థలముగలవాడా, విలోచ...
నేత్రముల కానందము గొల్పుయాకారముగలవాడా, సంతతమును జయలక్ష్మిః
పరించునున్నవాడనియు, వికాలమగు పక్షస్థలముగలవాడనియు నేత్రానంద
కరమైన యాకారముగలవాడనియు భావము.

మాలిని. అన్యులెడలధికన్యా క ప్రాణనాథాంఘ్రిసీమా

సముదితనురంగంగా క సామ్యకీర్తి పదీపా

కమలభవపురంద్రీ శ కంఠనక్షత్రమాలా
సమధికమణిరోచి శ స్వచ్ఛలీలానులాపా.

202

టీ. అమృత...దీపా-అమృతజలధికన్యా=లక్ష్మీ దేవియొక్క, ప్రాణనాథ=ప్రియునియొక్క, అనంగా నారాయణునియొక్క, అంఘ్రీనీమ=పాదతలమున, సముదిత=పుట్టిన, సురగంగా=గంగానదియొక్క, సామ్య=సాటికల, కీర్తి=యశస్సుచేత, ప్రదీపా=ప్రకాశించువాడా, కమల...లాపా-కమలభవపురంద్రీ=సరస్వతియొక్క, కంఠ=గళమందున్న, నక్షత్రమాలా=నక్షత్రమాలికయందలి, సమధిక=గొప్పవైన, మణి=ముత్యములయొక్క, రోచి=కాంతివలె, స్వచ్ఛ=నిర్మలమయిన, లీలా=విలాసములు గల, అనులాపా=వాక్కులుకలవాడా. అలం. ఉపమ. రూపకము.

ఇది శ్రీమత్కమలనాథపౌత్రీ మారయామాత్యపుత్ర సకలవిద్యాస

నాథ శ్రీనాథ ప్రణీతంబయిన శృంగారనైషధకావ్యంబునందు

స ప్త మా శ్వా స ము సమాప్తము.

శుభంభూయాత్.

శ్రీరస్తు.

శృంగారనైషధము

అష్టమాశ్వాసము.

ధామ రెడ్డివేమ .

త్వాధీశ్వరసచివసింగ శ నామాత్య దిశా

సాధశిఖరాగ్రకీలిత

సాధీయస్సప్తికకుంభ శ సన్నిభకీర్తి.

1

టీ. శ్రీధామ=లక్ష్మీకిసాసమైనవాడా, రెడ్డివేమత్వాధీశ్వరసచివ=రెడ్డికులజుడైనవేమభూపాలునకు మంత్రియగువాడా, సింగనామాత్య, దిశా...కీర్తి-దిశా=దిక్కులనెడి, సాధ=మేడలయొక్క, శిఖరాగ్ర = శిఖరములకొనలందు, కీలిత=అమర్సంబడిన, సాధీయః=మిక్కిలిమేలయిన, స్సప్తికకుంభ=పటికపుకల శముతో, సన్నిభ=సమానమయిన, కీర్తి=యశస్సుకలవాడా, అనగాఁ దిగంతములవఱకు వ్యాపించిన యశస్సుగల సింగనామాత్యా! అనిసంబోధనము. అల. ఉపమ.

తా. స్పష్టము.

వ. అవధరింపుము.

2

మ. జయశీతాంకుకులావతంస! నిషధ శ స్వామీ! మహారాజ! యవ్యయధైర్యాకర! నిద్రమేల్కొనుము! సంరథ్యావేళయే తెంచె

నీనయనాబ్జంబులకిచ్చుభవ్యశకునా శీ నందైకకల్యాణముల్
శయనోత్థాయముభోజరాజ తనయాశంపుల్ల నేత్రాబ్జముల్.

టీ. శీతాంశుకులావతంస=చంద్రవంశజులగురాజులకు శీరోభూషణమువంటి
వాఁడా, నిషధస్వామి=నిషధదేశాధీశ్వరా, మహారాజ, అవ్యయధైర్యాకర=
నాశనములేనిధైర్యమునకు స్థానమగువాఁడా, జయ=సర్వోత్కర్షముతోపక్షిం
పుము, సంధ్యావేళ=ప్రాతఃసంధ్యాసమయము, ఏతెంచెక్=వచ్చెను. నిద్ర=
నిద్రనుండి, మేల్కొనుము = తెలివితెచ్చుకొనుము, శయన+ఉత్థాయము=
పడుకనుండిలేచినంతనే-ఇటు ఉత్థాయ అనుచో 'ణముల్' తెలియునది. 'అపా
దా నేపరీప్సాయాం' అను నూత్రముచే పరీషయందిటువచ్చినది. భోజరాజ...
వక్త్రంబునక్—భోజరాజతనయా=దమయంతియొక్క, సంపుల్ల=వికసించి
నట్టి, నేత్రాబ్జముల్ = కనుదమ్ములు, భవ్య...కల్యాణముల్—భవ్య=ఉత్తమ
మయిన, శకున=శకునమువలనఁ గల్గిన, ఆనంద=సంతోషమనెడు, ఏక=ముఖ్య
మైన, కల్యాణముల్=మంగళములను, నీనయనాబ్జంబులకు = నేత్రపద్మము
లకు, ఇచ్చుక్=ఓసంగుఁగాక, ప్రాతఃకాలమున నిద్రనుండి మేల్కొనఁగానే
ప్రియజనముఖమును జూడవలయునని శాస్త్రము. నీకు దమయంతికంటెఁ బ్రియ
మగు వస్తువులేదుకాన నీవు మేల్కొని యాదమయంతి ముఖమునే దర్శింపుము.
ప్రియతమమగు దమయంతి ముఖమును జూచుచు శయ్యనుండిలేచుట. శుభ
శకునమయి నీ కమితమగు మంగళములును నానందమును గల్గించుననిభావము
మఱియు 'పశ్చాచ్ఛయనం పూర్వమథానం' అని స్మృతి. అనఁగా భర్తకంఠే
వెనుక నిద్రించి ముందుగా మేల్కొనుట. ఉత్తమురా లయినదమయం
నీకంటె ముందుగా మేల్కొనును. కాన జాగ్రదవస్థచే దెలివిగాంచిన దశ
యంతి ముఖము నీకు దర్శింప నులభమైయుండును.

తా. ఓనలరాజా! నీవు సర్వోత్కర్షముచే వర్తింతువుగాక. సంధ్యాకా
మేలేంచెను. నిద్రనుండి మేల్కొనుము. ప్రియతమమగు దమయంతి మంగళము
ముందుగాఁ జూచుటవలన నీకు మేల్కొంచు మంగళములను గల్గించుఁ గా!

మ. వరుణప్రేయసియైనదిక్కుగదియన్ న్వాంఛించుచుండరికా
పరిధానంబుగ్రమక్రమంబునఁబరిభ్రంశంబునొందించుచు
దురునింగన్గొని యింద్రదిగ్వినిత ప్రత్యూషప్రసాదోదయ
స్ఫురణవ్యాజమునన్నిజాననమునంబూనెంబ్రహ్మసద్యతుల్.

టీ. ఇంద్రదిగ్వినిత=తూర్పుదిక్కునెడిస్త్రీ, వరుణప్రేయసి=వరుణదేవునకుఁ
బ్రీయయైనది, ఐనదిక్కు=అయినట్టిదిక్కును, అనఁగాఁ బడమరదిక్కు నను
ట, కదియన్ = సమీపించుటకు-నాయక పక్షమున సంభోగించుటకు, చంద్రికా
పరిధానంబు=వెన్నెలయ నెడి కట్టుపుట్టుమును-రెండవపక్షమున, వెన్నెలవలెఁ
దెల్లని పరిధానమును, క్రమక్రమంబునన్=క్రమక్రమముగా, పరిభ్రంశంబున్
=నాశనమును, రెండవపక్షమును అనురాగవశమున వస్త్రత్యాగమును, ఒందించు
చందురునిన్=పొందించునట్టి చంద్రుని, కన్గొని=మాచి, నిజాననమునన్ = తన
ముఖమునందు, ప్రత్యూష...వ్యాజమునన్—ప్రత్యూష=ప్రాతఃకాలమందలి,
ప్రసాద=నైర్మల్యముయొక్క, ఉదయస్ఫురణ=ఉత్పత్తిప్రకాశమనెడి, వ్యాజ
మునన్=మిషచేత, ప్రహ్మసద్యతుల్=నవ్వుసంబంధియగు కాంతులు, పూనెన్
=భరించెను. ప్రాతఃకాలారంభమునఁ దూర్పుదిక్కు కాంతులచేఁ దెల్లగా
నుండెను. చంద్రుఁడు కాంతిహీనుడై పడమటిదిక్కును జేరియుండెను. కవి
యీసమయము నిట్లుగా వర్ణించె ఇటఁ దూర్పుదిక్కు స్వీయ, పశ్చిమదిక్కు
పరకీయ, చంద్రుఁడు నాయకుఁడు ఇటఁ జంద్రుఁడు వరుణదిక్కునం దనురాగము
పూని, యనురాగాతిశయముచే విగతవసనుఁ డయి కాంతిను గదియు నాయ
కునివలెఁ జంద్రిక యనెడిపరిధానమును విడజార్చుచు సమీపించెను. తన భర్త
యన్యకాంతపై ననురక్తిపూని రాగాతిశయముచే వస్త్రహీనుడై పోవుటను
నాచి పూర్వదిక్కాంత నవ్వెను. ఇంతియకాక నాయుం దనురక్తుడై యున్నం
కాలమును నభ్యుదయమునువహించి కాంతిమంతుడై యుండినచంద్రుఁ డిప్పు
పరదిక్కాంతను జేరుట లోడనే కాంతి విహీనుఁ డయ్యెననియుఁ బూర్వ
కాంత నవ్వెనని భావము. ఈరీతి హసించిన పూర్వదిక్కాంత దరహాస
కాంతులవలెఁ బ్రత్యూషకాంతులు ప్రకాశించెననిభావము. ఓనలరాజా! తూర్పు

తెల్లవాఁతను. చంద్రుఁ డరుణకిరణములచేఁ గాంతిహీనుఁ డై పడమట నస్తమించుచున్నాఁడు. కావున శీఘ్రముగా మేల్కొనుమని ఫలితార్థము. అలంసాపహ్నవోత్పేక్ష, రూపకానుప్రాణితము.

తా. చంద్రుఁడు పశ్చిమకాంతతోఁ గ్రీడింపఁదలంచి చంద్రికయనెడి వస్త్రమును రాగాతిశయముచే దిగఁ జారుచు దాని సమీపించుచుండెను. ఇంద్రదిక్కాంత యదిమాచి ప్రాతఃకాల కాంతులనెడి నెపమున నవ్వసాగెను.

సీ. చంద్రదాతపంబులు శ సాంద్రక్షసాతమ

సహయుధ్వలై పరిశ్రాంతిఁ బొందె

నతిదరిద్రాణదేహద్యుతిప్రాణమై

ప్రాణేయకిరణ బింబంబు వ్రాలె

నపరస్పరంబులై శ యాకాశవీధికిఁ

గొన్నిభాస్కరకరాంశకురము లెగసె

నమహాతితరదీప్తి శ సంతంతఁ జుక్కలు

సంఖ్యావిధేయశేషంబు లయ్యెఁ

తే. గుముదకేదారముననుండి శ క్రొత్తవిరియు

కమలపండంబునకు వేడ్కఁ శ గాఁపునచ్చు

కొదమతుమ్మెదకడతెక్కఁ శ గునుచువెట్టె

నభినవంబైన ప్రథమ శ సంధ్యాగమంబు.

5

టీ. చంద్రాతపంబులు = వెన్నెలలు, సాంద్ర...యుధ్వలై — సాంద్ర = దట్టములయున, క్షపా = రాత్రియందలి, తమః = చీకట్లతో, సహయుధ్వలై = కూడఁబోరాడినవై, పరిశ్రాంతిక్ = విశ్రాంతిని, పొందెను. చంద్రకాంతులు చీకట్లతోఁ బోరాడి వానిఁ దతిమి తామును యుద్ధరంగంబును విడిచి విశ్రాంతిని బొందెనని యర్థము. ప్రకృతమున యుద్ధభూమి నదృశమగు శోదనీకుహరమునఁ జీఁకట్లుగాని వెన్నెలలుగాని లేవని ఫలితార్థము. అతి...ప్రాణమై — అతిదరిద్రాణ = మిక్కిలి క్షీణత్వమును బొందిన, దేహద్యుతి = దేహకాంతియనెడి, ప్రాణ

మై=నత్తువకలదై, ప్రారేయకిరణబింబంబు = చంద్రమండలము, ప్రారే=
ఓరగిపోయెను. అరుణకాంతి సంశాసముచే విగతకాంతియై చంద్రుండు పడ
మట ప్రాలిపడియుండెనని భావము. కొన్ని భాస్కరకరాంకురములు=కొన్ని
సూర్య కిరణములు, అపరస్పరంబులై=అవిచ్ఛిన్నములై, ఆకాశ వీధికి=గగన
మార్గమునకు, ఎగసె=ఎగిరివ్యాపించెను, అమహాతితరదీప్తి=మిక్కిలి సూక్ష్మ
మగుకాంతిచే, అంతంత=అచ్చటచ్చట, చుక్కలు, సంఖ్యావిధేయశేషం
బులు=రెక్కింపఁదగినంత మిగులు కలవి, అయ్యె, అనఁగా చుక్కలు చాలవ
ఱకు మఱుఁగయి మిగిలినవి రెక్కింపఁగూడునట్లు కొన్నిమాత్రమే కనఁబడు
చుండె ననుట. అభినవంబు = క్రొత్తదయినది, విసప్రథమసంధ్యాగమంబు=
అయినట్టి ప్రాతస్సంధ్యారాగము, కుముదశేదారముననుండి=కలువమడినుండి,
క్రొత్త=నూతనముగా, విరియు కమలమండంబునకు=వికసించెడి పద్మసమూ
హములకు, వేడ్క=వేడుకతో, కాఁపునచ్చు కొదమతుమ్మెదకడతొక్క=
కాఁపురమువచ్చెడి తుమ్మెదకొదమలయొక్కతొక్కకొనను, కుసుమవెట్టె=కు
సుంభవర్ణముగలవానిగాఁ జేసెను-అనఁగా సంధ్యాసంబంధియగు నెఱ్ఱఁ దనము
గలవానిగాఁ జేయుచుండెను.

తా. రాత్రియందు దట్టములై వ్యాపించిన చీకట్లను దొలగించిన వెన్నెల
లు నశించెను. చంద్రుండు కాంతిహీనుడై పడమట ప్రాలెను. సూర్యకాంతు
లొకసముదఁ బ్రకాశింపజూచె; రాత్రియందు నధికకాంతులుగల చుక్కలు
చాలమతీగి రెక్కింపఁగూడినట్లు కొన్నిమాత్రము మిగిలియున్నవి. సంధ్యారా
గకాంతులు కుసుమవనములనుండి యప్పడే వికసించుచున్న పద్మవనములకు
వచ్చుచున్న తుమ్మెదల కొనతొక్కలకుఁ గుసుంబారంగు వేయుచుండెను.

క. కరవాడినూదిశుదమొన

నర దఱువంబుశిన ముత్త్రీయంబునుబోలె

గరమొప్పె రజనికరిణీ

కరవమధువుహిమము కుశశీఖాశిఖరమునన్.

టీ. రజని...వమధువు—రజనికరిణీ = రాత్రిఅనాది ఆడువీనుఁగయొక్క, కర=తోండముయొక్క, వమధువు=తుంపరయగు, హిమయు=మంచు, కుశశిఖా శిఖరమున=దర్భచిగుళ్లయొక్క కొనయందు, కరవాడిసూదితుదమొన= మిక్కిలివాడియైన సూదియొక్క మొనచేతను, అరదఱుసంబడిన ముత్తియంబునుబోలె=సగములొలువఁబడిన ముత్తియమువలె, కరమొప్పె=మిక్కిలి ప్రకాశించెను. మత్స్యములకు రంధ్రములు లోలుచుటకుగా శిల్పిలు సూదిమొన మత్స్యమును గ్రుచ్చుదురు. దర్భకొనలందున్న మంచుబిందువల్లై ప్రకాశించుచున్నదని భావము. అలం. ఉపమ.

మ. దివిషద్దంపతితల్ప మైనగగనోద్దేశంబునం దారకా నివహంబులకుసుమస్రగంశములుగా శ నిర్వాణకాంతిచ్చటా నవతూలప్రకరోదరంభరినిశా శ నాథుండు గండోపధా నవిధాలీల వహించె నత్తటి నఖిందంబై నబింబంబుతోన్.

టీ. అత్తటి=ఆప్రాతఃకాలసమయమున, దివిషద్దంపతితల్పము=దేవతా మిథునములకు పానుపు, వినగగనోద్దేశంబున=అయినట్టి యాకాశప్రదేశము నందు, తారకానివహంబుల=నక్షత్రములసమూహములు, కుసుమస్రగంశములు గా=పుష్పమాలికయొక్క తునియలగుచుండఁగా, నిర్వాణ...భరి—నిర్వాణ=శాంతించిన, కాంతిచ్చటా=కాంతిసమూహములనెడి, నవతూలప్రకర=క్రొత్తదూదిగుంపు చే, ఉదరింభరి=కడుపునిండించుకొన్నవాడగు, నిశానాథుండు=చంద్రుఁడు, అఖిందంబు=పూర్ణమైన, బింబంబుతో=మండలముతో, గండోపధానవిధాలీల=చెక్కిటిబిల్లితలగడయొక్క విలాసమును, వహించె=ధరించెను. గగనతల్పము దేవతాద్వంద్వములు శయనించెడి పానుపువలెను నక్షత్రములు సురతసప్తర్షమువలనఁ జెడిపడిన పుష్పమాలికల పువ్వులవలెను, చంద్రుఁడు వర్తులమయిన దూదితలగడవలెను బ్రకాశించెనని భావము. అలం. నిదర్శన.

తా. ఆప్రాతఃకాలసమయమున దేవతామిథునములకు శయ్యయైన గగనతలమందు నక్షత్రములు సురతమందుఁ జెడిపడిన పుష్పములవలె నొప్పుచుండఁగా,

కాంతి సమాహములనెడి దూదిని గర్భమునఁ దాల్చిన చంద్రుని పూర్ణబింబము దలగడవలెఁ బ్రకాశించెను. అలం. రూపకము.

శా. శైవ్యనంపాతమె యిన్నభంబుననహస్రాంశుండువై చెం గర
శ్యేనవ్రాతము నంధకారబలిభుక్త్యేణ జిఘాంసారతిఁ
దానం జంద్రుఁడు పశ్చిమాశకు శశిత్రాణార్థమై యేగెను
డ్డినబయ్యె నుడువజంబు పరిపాటిం బారు వాలోయనన్.8

టీ. నహస్రాంశుండు=సూర్యుఁడు, శైవ్యనంపాతమెయి=డేగవేటతో,
అంధకార...రతిన్-అంధకార=చీకటియనెడి, బలిభుక్=కాకులయొక్క,
క్రేణీ=పంక్తులయొక్క, జిఘాంసా=వంపుటయందలి, రతిఁ=ఆసక్తిచే, న
భంబున = ఆకాశమునందు, కరశ్యేనవ్రాతము = కిరణములనెడి డేగల
సమాహమును, నైచెఁ=వదలెను. వేటకాండ్రు పక్షులనుబట్టి చంపునిమిత్తము
పెంపుడు డేగలను విడుతురు. అట్లే సూర్యుఁడు చీకటియను కాకులనుజంపు
టకై తన కిరణములనెడి డేగలను విడిచెను. కాన యిప్పుడు సూర్యుఁడు డేగ
లతో వేటాడుచున్నాడని భావము. దానఁ=ఆడేగలతో వేటాడుచుండుట
చేతనే, చంద్రుఁడు, శశిత్రాణార్థమై=తనయొద్దనున్న చెవులపిల్లిని రక్షించు
నిమిత్తము, పశ్చిమాశకుఁ=పడమటకు, ఏగెన్=పోయెను, ఉడువజంబు=
నక్షత్రసమాహము, పరిపాటిఁ=క్రమముగా, పారువాలోయనన్=పారువా
పిట్టలేమో యనునట్లు, ఉడ్డినంబు, అయ్యెఁ=ఎగిరి యదృశ్యమయ్యెను. డేగ
వేట ప్రారంభమయినదన్న సమాచారము తెలియగానే చంద్రుఁడు తనశశ
మును దక్కించుకొనుటకుఁ బట్టెను. నక్షత్రములు పార్శ్వలో యన్నట్లు
పాటిపోయె. సూర్యకిరణము లాకాశమునఁ బ్రసరించునప్పటికిఁ జీకట్లు
నశించెను. చంద్రుఁడు పడమటికేగెను. చుక్క లదృశ్యమాయెను. వేగముగా
మేల్కొనుమని ఫలితార్థము. అలం. రూపకము. ఉత్పేక్ష.

తా. సూర్యుఁడు చీకట్లనెడి కాకులను జంపనెంచి, తనకరము లనెడిడేగ
లను నాకాశమున విడిచెను. కావుననే చంద్రుఁడు తనశశమును రక్షించుకొనఁ

బడమటకుఁ బర్విడుచున్నాఁడు. చుక్కలు పావురాలో యనునట్లు పర్విడి యదృశ్యమయ్యె.

క. లఘుగతి ననూరుసారధి

విఘటితతిమిరుఁ డయి వీఁడే శి విచ్చేసె దివిన్

మఘవపురప్రాసాద

[పఘాణకోణాంగణము లుపపన్నుంబులుగాన్.

9

టీ. అనూరుసారధి=అనూరుడే సారధిగాగలవాఁడు, అనఁగా సూర్యుఁ డనుట, లఘుగతి=సులభ గమనముచే, విఘటితతిమిరుఁడయి=చీకట్లను దఱిమినవాఁడై, మఘవ... గణములు - మఘవ=ఇంద్రునియొక్క, పురప్రా సాద=పురమందున్న వైజయంతమనెడి మేడయొక్క, ప్రఘాణ=తలవాకిటి వైపున్న చిన్నగురులయొక్క, కోణ=మూలనున్న, అంగణములు=వాకిళ్లు, ఉపన్నుములుగాన్=సమీపాశ్రయము లగుచుండఁగా, వీఁడే=ఇదిగో, దివిన్= ఆకాశమందు, విచ్చేసెన్=వెడలివచ్చెను. సూర్యుఁడు త్వరితగమనముచే వచ్చు చుఁ, శీకట్లఁ దఱుముచు నింద్రప్రాసాదమునకుఁ దగ్గఱగా నున్నవాకిళ్లను దఱియి వచ్చుచున్నాఁడని భావము. అనఁగా సూర్యుఁ డాకాశమును గొంత యతిక్రమించెను గాన మేల్కొనుమని ఫలితార్థము.

తా. సూర్యుఁడు చీకట్లను దఱిమినవాఁడయి నింద్రప్రాసాదమునకుఁ దగ్గఱనున్న వాకిళ్లను దఱియి నిదిగో వచ్చుచున్నాఁడు.

చ. గ్రహములు నిర్జరీసురతశీకాల విసూత్రితహార రత్న సం

గ్రహములు మేఘవీధియను శి కాతుక మందిర చత్వరంబునన్

బహుకరమార్జనావిధిప్రభాత ముఖంబునఁ బాయఁదట్టె ని
ష్టహహ! భుజివ్యవ్రానియతిశయంతక యారసిచూడవచ్చినన్.

టీ. మేఘ...రంబునన్ = ఆకాశమనెడి శరీమందిరముయొక్క వాకిటి యందు, నిర్జరీ...గ్రహములు - నిర్జరీ=దేవతాస్త్రీలయొక్క, సురతకాల=రతిన మయమున, విసూత్రిత=తెగిపోయినవగు, హార=గురులలోని, గ్రహములు=నక్ష

త్రములు, ఇట గ్రహపదమునకు నక్షత్రార్థము లక్షింపవలెను. రత్న=రత్నముల యొక్క, సంగ్రహములు=సముదాయములు, వానిని, బహుకర...విధి - బహుకర=సూర్యుడనెడి, కల్లముతుడుచువానియొక్క, మార్జనావిధి=తుడుచుట యనెడి, క్రియ, ప్రభాతముఖంబునఁ=ప్రాతఃకాలమునందు, పామృదప్టెక్=తుడిచివై చెను, అహహ, అరసి, చూడఁ, పచ్చినఁ=బాగుగా నాలోచింపఁగా, నియతి=అదృష్టము. భుజివ్యవో = పరిచారిక కాబోలును, అంతక=అదియే సత్యము కావచ్చును. ఆకాశము కేళీమందిరము. దేవతల సురతకాలమందుఁ దెగిపోయిన హారములలోని ముత్యములే యీనక్షత్రములు. వానిని, నియతి యనెడిపరిచారిక సూర్యుడనెడి యూడ్చువానిగొని తుడిచి వేయుచున్నది. గృహమాలిన్యమును దాసి తుడిచివేయుచున్నట్లు నియతియు నట్లచేయుచున్నదని భావము. సూర్యుఁ డుదయించెననియు, నక్షత్రము లదృశ్యమయ్యెననియు భావము.

తా. స్పష్టము.

సీ. అమ్మాయశాఖాసరహస్ర వివర్తంబు
 లుడురాజకల్యాణ శ్రీ హోమవహ్న
 లాకాశహర్త్యాగ్ర శ్రీ హస్తదీపంబులు
 ప్రాతేయజలరాశి శ్రీ బాడబములు
 చక్రవాకమనో విశళత్యావధంబులు
 దశదిశీకుంకుమ శ్రీ స్థానకములు
 రాజమండలకాంతి శ్రీ రాజయత్తము లంధ
 కారవేదండకంఠీరవములు

తే. పద్మవన నిర్ణిబంధన శ్రీ బాంధవములు
 కైరవాకర సమ్మోహ శ్రీ కారణములు
 సవిత్తమణిపావకేంధన శ్రీ సామిధేను
 లెగసె నుదయాద్రియవుల శ్రీ నీరెండకొనలు.

టీ. అమ్మయ...వివర్తంబులు - అమ్మయ=వేదములందుఁ గల, కాళా
సహస్ర=తైత్తిరీయాదులగు వేయికాఖలయొక్క, వివర్తంబులు=రూపాంతర
ములు. అనఁగా సూర్యుని వేయికిరణములును, వేదకాళా రూపములే యని
భావము. ఉడురాజ...పహ్నులు - ఉడురాజ=చంద్రునియొక్క, కల్యాణ=
వివాహ మహోత్సవమందలి, హోమపహ్నులు=హోమాగ్ని హోత్రములు,
అకాశ...దీపంబులు=అకాశ మనెడి మేడకొనయందుఁ బట్టికొన్న కాగ
డలు, ప్రాలేయజలరాశి బాడబహులు=మంచనెడి సముద్రమునకు, బడబాగ్ని
వంటివి. అనఁగా సూర్యకిరణములు, సముద్రజలమును హరించు బడబాగ్నివలె,
మంచును హరించుచున్నవని భావము. చక్రవాక మనోవిశ్లేష్యధంబులు=
చక్రవాక పక్షులయొక్క మనస్సులకు విశల్యయనెడి అనఁగా మనస్సుననాటిన
బాణపుటలుగును దీసివైచునట్టి యోషధివంటిది. అనఁగాఁ జక్రవాకములు
రాత్రులందు విరహశల్యము నొంది ప్రాతఃకాలమున నది వీడిగలియుట సహ
జము. దశదిశి కుంకుమసాసకములు = పదిదిక్కులందును గుంకుమ నుంచు
చున్నవి. అనఁగాఁ బ్రాతఃకాల సూర్యకిరణము లెఱ్ఱగానుండును. కాన
యవి దిక్కులందు వ్యాపించినప్పుడు కుంకుమపుపూతవలెఁ దనరారుచున్నవి.
రాజమండలకాంతి రాజయత్నంబులు =చంద్రమండల కాంతికి క్షయరోగ
ములవంటివి. క్షయరోగ మనివార్యమై క్షయమును బొందించునట్లు సూర్య
కిరణములు చంద్రకాంతిని నశింపఁజేయు చున్నవనుట. అంధకార
వేదండ కంఠీరవములు=చీరక ట్లనెడి యేనుఁగులకు సింహములవంటివి, పద్మ
...బాంధవములు-పద్మవన=కమలవనములకు, నిర్లిబంధన=అకారణములయిన,
బాంధవములు=చుట్టములు, కైరవాకర...కారణములు = కలవతోటలకు
మూర్ఛగల్గింప హేతువులు, సవిత్వ...సామిధేనులు - సవిత్వమణి=సూర్య
కాంత మణులందు, పాఐక=అగ్నిని, ఇంధన=ప్రజ్వలింపఁజేయు, సామిధే
నులు=ధాయకవంటివి. ధాయకయనఁగా యాగమం దగ్నినిఁ బ్రజ్వలింపఁ
జేయు బుట్కులు. అబుట్కు లగ్నిని బ్రజ్వలింపఁజేసినట్లు సూర్యకిరణ
ములు సూర్యకాంతములం దగ్నిని బ్రజ్వలింపఁ జేయుచున్నవని భావము. ఉద

యాద్రియపుల=పాడుపు కొండమీది భాగములందు, ఈరెండకొనలు, ఎగ నెక్=వ్యాపించెను. అలం. రూపకము.

తా. బాలసూర్య కిరణములు, సహస్రవేదకాఖిల రూపములఁ దాల్చుచు, జంధ్రుని వివాహమందలి యగ్నులై, యాకాశ సాధాగ్రమందలి కరదీపిక లవలె దనర్చుచు, బడబాగ్ని సముద్రమునువలె మంచును తొరించుచు, విశ ల్యేషధివలె జక్కవల విరహశల్యమును బుచ్చుచు, బదిదిక్కులందుఁ గుంకుమను వెదఁజల్లుచు, చంద్రునికాంతి తొరించుచు, సింహము లేనుంగుల వలె జీఁకట్టనడఁగించుచు, బద్ధవనముల వికసింపజేయుచు, గలువలముకుళిం పఁజేయుచు, ధాయ్యయనెడి ఋక్కు లగ్నినివలె సూర్యకాంత మణులందు వహ్నిని బ్రజ్వలింపఁజేయుచు, నుదయాద్రుని దాఁటి వ్యాపించెను.

క. పసిపాప యెండకొనలును

మనమనకని యిరులుఁ గలిసి శ్రీ మనమలరించెన్

దెసలనలుగడలఁ గుంజా

విసరంబుల సరులు వ్రేల శ్రీ విడిచినభంగిన్.

12

టీ. పసిపాప యెండకొనలును= బాల సూర్యకాంతులును, మనమనకని యిరులు=మనక మనకమనెడి చీకట్లును, కలిసి, దెసలు, నలుగడలన్=దిక్కు లందంతటను, గుంజావిసరంబుల సరులు=గురి వెందగింజలు గూర్చినదండలు, వ్రేలవిడిచిన భంగిన్=వ్రేలాడ వైచినట్లుగా, మనము, అలరించెన్=సంత సింపఁజేసెను. గురిగింజ మిక్కిలి యెఱుపును నడుగునఁ గొంతనలుపును గలిగి యుండును. ఎండ యెక్కువగను జీఁకట్లు తక్కువగను నుండెనని గుంజాసా మ్యముచే న్నంజితము.

తా. ఎఱ్ఱని సూర్యకిరణములును, నల్లచీకట్లును గలిసినప్పుడు గురివెంద గింజల దండలు నలుదిక్కులు వైచినట్లుండెను. అలం. ఉత్పేక్ష.

సీ. నముచిసూదనువీటి శ్రీ నడువీధిచక్కికి

నింతకునేతెంచు శ్రీ నినునితేచు

కట్టుపకాసులై శి గగనాంగణంబున
 మందేహు లింతకు శి మాఱుకొందు
 స్రవించు నింతకు శి బ్రథమాద్రిచఱులలో
 నూష్ణసోకి శిలాజ తూత్కరములు
 ప్రీతి నింతకు నేగు శి బిచ్చకుంటుకు మ్రొక్క
 వినుతసాభ్రాతుండు శి వినతపట్టి

తే. మేలుకొనగదె రాజన్య శి మీనలక్ష్మ
 కాలకంఠసమర్చనా శి కాలమయ్యె
 విశ్వ విశ్వంభరాభార శి విధృతీదక్ష
 దీర్ఘ తరనేత్ర నిషధధాతీతీకళిత్ర.

13

టీ. ఇంతకు = ఈపాటికి, ఇనుసేతరు = సూర్యుని రథము, ననుచి...చిక్కి
 కొననుచినుదను = ఇంద్రునియొక్క, వీటినిడువీధి చిక్కికొ = పురమం
 దున్న వీధిమధ్యమునకు, ఏతెంచుకొ = వచ్చును. ఇంతకు = ఈపాటికి, గగ
 నాంగణంబున = ఆకాశమనెడి చత్వరమందు, కట్టుపకాసులై = మిక్కిలి
 పస్తుపడి యున్నవారై, మందేహులు = మందేహులనెడి రక్కసులు, మాఱుకొం
 దు = ఎదిరింతురు. మందేహులనెడి రక్కసులు సూర్యునితో మార్కొం
 దురనియు విఘ్న లాసంగిన యర్ఘ్యప్రదానమువలన నశింతురనియుఁ బ్రసిద్ధి.
 ఇంతకు = ఈపాటికి, ప్రథమాద్రి చఱులలో = పాడుపుకొండ లోపలలో,
 శిలాజతూత్కరములు = శిలాజతుల సమూహములు, ఊష్ణసోకి = నెట్టతగిలి,
 స్రవించుకొ = కరిగించుచును. ఇంతకు = ఈపాటికి, ప్రీతికొ = ప్రేమతో,
 వినుతసాభ్రాతుండు = నుతింపఁబడుచున్న మంచిసోదరభాషముగల, వినతపట్టి =
 గరుత్మంతుఁడు, పిచ్చకుంటుకుకొ = అచూరునకు, మ్రొక్కకొ, ఏగుకొ = నమ
 స్కరింపఁబోవును. రాజన్య మీనలక్ష్మ = ఓరాజమన్న ఘండా, కాలకంఠ సమర్చ
 నాకాలము = ఈశ్వరుని బూజించునట్టి కాలము, అయ్యెకొ = సమీపించెను.
 విశ్వ...దక్ష - విశ్వ = సమస్తమైన, విశ్వంభరా = భూమియొక్క, భార = బరు

వును, విధృతి=భరించుటయందు, దక్ష=నేర్పుగలవాఁడా, దీర్ఘతరనేత్ర = మిక్కిలి నిడువలయిన నేత్రములు గలవాఁడా, నిషధధాత్రీకశత్ర=నలరాజా, మేలుకొనఁగ దె=మేలుకొనుమా ?

తా. ఓనలరాజా! ఈపాటికి సూర్యనిరథము స్వర్గపురములో వీధిమధ్యము నకు వచ్చియుండును. ఈపాటికి మండేహులనెడి రక్కసు లాకలితో సూర్య నిపై గవయుచుండురు. ఈపాటి కుదయాద్రి గుహలలో సూర్యతాపమునకు శిలాజిత్తు కరఁగుచుండును. ఈపాటి కనూరునకు నమస్కరింపఁ బ్రేమతో గరు డుండు పోవుచుండును. దీర్ఘములయిన నేత్రములు గలవాఁడా, సమస్త భూభారమును వహించినయోనిషధరాజా, శివపూజాసమయ మేతెంచెను. ఇంక నిద్రనుండి మేల్కొనుము.

వ. మఱియుం దిమిర విరహపాండూయమాన దిజ్జుండలంబును, విచేయ తారకంబును, దరిద్రాణ ప్రాణ రోహిణీ రమణ బింబ చుంబ్యమాన చరమాచల శిఖరభాగంబును, శిశిర సలిలక్షో దకుక్షింభరి క్షీరకంఠ రవిమయూఖంబును, గుముద కేదార నిద్రానుఖ నిదానంబును, నిశావిరహ విహ్వల చక్రాహ్వయ విహంగమ స్త్రీపుంస హృదయ బృంహితాహ్లాదంబును, గువ లయినీకుక్షి భూణాయమాన మదను ప్త బంభరంబును, లవణస్య దాపవాహ్యహయ విలేహ్యమాన మాణిమంథ శిలా శకలంబును, సంధ్యామాన వ్రతపరాయణ విశిష్టాధ్యేతృజన విహితాధ్యయన విరామంబును, బ్రహ్మణాభి మంత్రి తార్ఘ్యంజలి జల వజ్రఘారావి దారిత మండేహ దేహంబును, నై యత్తటిం, గ్రోతవిరియు నెత్తమ్మి విరుల కేసరంబుల వాసజలు గ్రోలి మత్తిల్లి యుల్లాసంబునం దూలియాడు కొదమతుమ్మెద కదుపులు ఘుస్మణ సూమన శ్శృంగేశోణంబగు పొడుపుసంజ కెం

జాయయుఁ గలయబెరసి గురివెదపేరుల యందంబు వహించుటయును, గుళ కిసలయంబులమీఁదం బ్రాణేయాంభుకణ క్రమసంభృతంబులై రజనియను పిసియేనుఁగు పూత్కారంబు సేసి యుమిసినం జిలికిన కరవమధుశీకరంబులంబోని యుదక బిందుసందోహంబులు సుషిర కరణ నిపుణకర నిశాతాయస సూచీశలాకాశిభాంకురసంకరంబునం గరమ్ముహత్తిన ముత్తీయంబుల ననుకరించుటయు, వికస్తితైకదళంబులగు కుశేళయ కోరకంబులచేతం గమలాకరంబులు మిహిర కిరణాభోగ భోజనార్థంబు సంధ్యారాగాంబువుంజేత మొదల నాపోశనం బెత్తు భావంబు భజియించుటయు, జలుకిత తమస్సింధు పూరంబులగు బిసినీశాంధపుని కరంబులవలన రంధ్రస్రుతంబులగు సంధకార బిందుసందోహంబు లిందిరి వ్యాజంబున సంభోజవనంబులలోనం దొరఁగి విస్మయర మధుస్రోతః కచ్చద్వయీ పరిసరంబులం బంకశంకావహం బగుటయు, దటరుహతరునికాయ నిష్కుహ క్రీడానీడంబుల నిద్రించి మేల్కొంచి కలగొనం బలుకు పులుఁగుల మెలుంగుల కోలాహలంబులచేతనుంబోలె బ్రత్యుద్బృద్ధంబులగు సరోజాతంబులలో మధువ్రతవ్రాతంబులు, వధూవదన లబ్ధ మధురాధర సుధాపానంబుతోడ సాధు విధీయమానంబులైన మధుసాన మహోత్సవంబులం బ్రవర్తిల్లుటయును, గాఢ తమస్తమాల గహనభంగ మాతంగంబులుం గనదనఘ కనక రేణుత్రస రేణువిసర పిశంగంబులునగు పతంగ కిరణ శృంగంబులు భవనవలభి జాలంబులందూటి, భ్రమదణుగణాక్రాంతంబులై కుంద పరిభ్రమణ

భ్రాంతి నాసాదించుటయు, విభాతలక్ష్మీవిలాసంబు విశ్వ
నయనోత్సవం బయ్యె వెండియు. 14

టీ. మఱియు, తిమిర...మండలంబును-తిమిర=చీకట్లయొక్క, విరహ=లేకపోవుటచేత, పాండూయమాన=తెల్లనివగు, దిబ్బండలంబును=దిక్స్వరమాహు గలదియును, విచేయతారకంబును=వెదకఁదగిన నక్షత్రములు గలదియు, దరిద్రాణ...భాగంబును - దరిద్రాణ = క్షీణతనొందిన, ప్రాణ=ప్రాణతుల్యమగు కాంతిగల, రోహిణీరమణ బింబ=చంద్రబింబముచే, చుంబ్యమాన=తాఁకఁబడుచున్న, చరమాచల=పడమట కొండయొక్క, శిఖరిభాగంబును=శిఖరిప్రదేశముకలదియు, శిశిర...మయాఖంబును - శిశిరసలిల = మంచునీటియొక్క, త్నోద=లేశములను, కుక్షింభగి=మింగినట్టి, అనఁగా నపహరించినట్టి యని భావము. క్షీరకంతరవి మయాఖంబును = బాలసూర్య కాంతులు గలదియు, కుముద...నిదానంబును - కుముదకేదార=కలువ వనములకు, నిద్రాసుఖ=నిద్రాసౌఖ్యమునకు, నిదానంబును = మూలమయినదియు, ప్రాతఃకాల మగుటచేఁగుముదంబులు ముకుళించుచున్నవని భావము. నిశా...హ్లాదంబును-నిశావిరహ=రాత్రియందలి యెడఁబాటుచే, విహ్వల=వివశములయిన, చక్రాహ్వయ విహంగమ=చక్రవాక పక్షులయొక్క, స్త్రీపుంస=మిగునములయొక్క, హృదయ=మనస్సులందు, బృంహిత=పరిపఁబడిన, ఆహ్లాదంబును=సంతోసము గలదియు, రాత్రి వియోగమునొందిన చక్రవాకములఁ గలుపునట్టిది కాన యాసమయము వాని కాహ్లాదకర మగుచున్నదని భావము. కువలయునీ=కలువతీఁగయొక్క, కుక్షి=గర్భమునకు, భూకాయమాన = గర్భస్థ జంతువులుగాఁ జేయఁబడినవియు, మద=మత్తుచే, సుప్త=నిద్రించినవియునగు, బంభరంబు=తుమ్మెదలు కలదియు, అనఁగా దుమ్మెదలు కలువలందలి మకరందమును ద్రావఁబోయి మత్తుగఁ ద్రావి వానియందు నిద్రించెను. అంత సూర్యరశ్మిచే నవి ముకుళితము లయ్యెను. అష్టాదాతుమ్మెదలు కువలయలత గర్భమఁ దున్న జంతువులవలెఁ దనరారుచున్నవని భావము. లవణస్యత్=ఉప్పుతినఁగరుచున్న, ఔషవాహ్య=రాజవాహనములైన, హయ=గుఱ్ఱములచేత, విలేహ.

మాన=నాకఁబడుచున్న, మాణిమంథశిలాశకలంబును=సైంధవలవణపు గండ్ల
 తునుకలుగలదియు, ఇందుష్టుతునియలు గుఱ్ఱములకు వేకువనుబెట్టుట ప్రకటము.
 సంధ్యా...విరామంబును - సంధ్యా = సంధ్యాకాలమందు, మానవ్రత=మా
 నవ్రత మవలంబింప, పరాయణ=ఆసక్తులయివట్టియు, విశిష్ట=శిష్టులయినట్టియు
 నగు, అధ్యేతృజన=అధ్యయనము చేయువారిచే, విహిత=చేయఁబడుచున్న,
 అధ్యయన విరామంబు=అధ్యయనముయొక్క యవసానము గలదియు, తెల్ల
 వాఱుజామున లేచి వేదాధ్యయనము చేసే సంధ్యాసమయ కృత్యములను నెఱవే
 రుకొనుటకుఁగా నాసమయమందు నధ్యయనము మానుచున్నారని భావము.
 బ్రాహ్మణ...దేహంబును-బ్రాహ్మణ=విప్రులచే,అభిమంత్రిత=మంత్రింపఁబడిన,
 అర్హ్యంజలిజల=అర్ఘ్యప్రదానజలములనెడి, వజ్రధారా=వజ్రాయుధపుటంచుచే
 త,విదారిత=చెక్కలుచేయఁబడిన,గుండేహ=మందేహరాక్షసులయొక్క,దేహం
 బును=దేహములుగలదియు-ఆసమయమందే బ్రాహ్మణులొసఁగినయర్ఘ్యమువలన
 మందేహ రాక్షసులు దేహములను విడుచుచున్నారనిభావము. అయి,అత్తిజీ=
 ఆప్రాతఃకాలంబున, క్రొత్తవిరియు=నూతనముగా వికసించుచున్న, నెత్తమ్మి
 విరుల కేసరంబులవాసనలు = మనోహరములగు తామరపూవులయొక్క,
 కింజల్కముల పరిమళములను, క్రోలి = అనుభవించి, మత్తిల్లి = మదించి,
 ఉల్లాసంబునకొ = సంతసముచే, హూలియాడు=ఎగిరిపడెడి, కొదమతుమ్మెద
 కదుపులును,ఘుస్మగుమనశ్చ్రేణీశోణంబు=కుంకుమపువ్వు పరుసవలె నెఱ్ఱినిది,
 అగుపాడుపుసంజకెంజాయయు=అయిన యువయృకాల సంధ్యారాగమును,కల
 యకొబెరసి=కలియఁగూడికొని, గురివెంద పేరులయందంబు = గురివెందగింజల
 పేరులయొక్కరీతిని,వహించుటయును=తాల్చుటచేతను,కుశకేసలయంబులమీఁ
 దకొ=దర్శకొనలపయిని,ప్రాలేయా...సంభృతంబునై-ప్రాలేయాంభఃకణ=
 మంచుబిందువులయొక్క, క్రమ=వరుసచే,సంభృతంబులు= సంపాదితములై,
 రజనియును పిడియేనుఁగు=రాత్రియనెడి అఁడేనుఁగు, పూతకారంబు, చేసి,
 పూరించి, ఉమిసినకొ=ఉమియఁగా, చిలికిన కరవమధుశీకరంబులంబోని=విడఁ
 జల్లినతుండమందలి, మదబిందువులపంటి, యుదకబిందు సందోహములు, సుషి

రకరణ నిపుణ=బెజ్జవేయుటయందు సేర్పగలవాని, కర=చేతియందలి, నిశా
 త...కురంబులకై — నిశాత = వాడియైన, ఆయన సూచీశలాక = ఇనుప
 సూదులమొక్క, శిఖాంకురంబులకై = కొట్టకొనలందు, కరమ్ము=మిక్కిలి,
 హత్తినముత్తయంబులకై=అంటియున్న ముత్యములను, అనుకరించుటయును=
 విడంబించుటచేతను, అనఁగా రాత్రియందు మంచ వర్షించును. కాన నా
 మంచుబిందువులు దర్భదళములపైఁ బడఁగా నాబరువుచే నవివంగును. అట్లు
 వంగుటవలన పైనున్నమంచంతయుఁ గ్రమంబుగా జాతి కొనలకుఁజేరి బిందు
 రూపముదాల్చి యటవేలాడును. అట్లున్నమంచుబిందువులు దొలచుటకై సూ
 చికాగ్రములగుచ్చిన ముత్తెములవలె నున్నవని భావము. మఱియు నాయుదక
 బిందువులు రాత్రియనెడియేనుఁగుపూత్కరించి యుమిసిన మదజలబిందువులవలె
 దనరారుచున్న వని భావము. వికసితైక దళంబులు=వికసించినట్టి యొక దళ
 ముగలది ఆగు, కుశేశయకోరకంబులచేతకై=అయినట్టి తామర మొగ్గలచేత,
 కమలాకరంబులు=తామరకొలఁకులు, మిహిర...నార్థంబు—మిహిర=సూర్యుని
 యొక్క, కిరణాభంగ=కిరణసమాహమును, భోజనార్థంబు=తినుటకొఱకు, సం
 ధ్యారాగ+అంబువుకై=సంజ కెంజాయ అనెడినీటిని, చేతకై=తనచేతియందు,
 మొదలకై=భోజనమునకు ముందు, ఆపోశనంబు ఎత్తుభావంబు=ఆపోశనము
 ను బుచ్చుకొన్నరీతిని, భజించుటయుకై=అవలంబించుటచేతను, అప్పుడే
 యుదయమగుటచే నొక దళము మాత్రమే వికసించిన కోరకములుగల తామ
 రల కొలఁకులు మిహిరకిరణములను భుజించుటకుముందుగ సంజకెంజాయ యను
 జలము నాపోశన మెత్తుచున్నట్లున్నవని యర్థము. ఇట్ల తామరమొగ్గలు చేతు
 లుగాను, ఒంటిలేకు పుడిసిలిగాను, సంజకెంజాయ నీరుగాను తెలియునది. లేక
 ద్విజాలు భోజనమునకుఁ బూర్వము చిటికెనవ్రేలుమాత్రము చాచి తక్కినవాని
 ముడిచిపట్టిన హస్తపువారమున నీరుపోసి మంత్రమునుజెప్పి త్రావుట స్యుక్త్యుక్తి
 క్తమై యాచరింపఁబడుచున్నది. ఇట్లు దామరకొలఁకులు ద్విజాలవలెను, వికసిం
 చిన దలమొక్కటియుఁ జిటికినవ్రేలువలెను కోరకములు ముడిచి పట్టుకొన్న
 చేతులవలెను, అందుఁ బోలయు సంజకెంజాయ ఆపోశనపు నీటివలెను

నండుటచేర, దామరకొలఁకులు సూర్యకీరణములను భుజించుటకుముం
దాపోసనమెత్తుచున్నట్లు గానవచ్చుచుండెనని భావము. చులుకిత...పూరం
బులగు - చులుకిత = హస్తకుహరంబున గ్రహింపఁబడిన, తమస్సింధుపూరం
బులు = చీకటిసముద్రము గలివియగు, బిసినీబాంధవుని = సూర్యునియొక్క,
కరంబుల = కిరణములయొక్క, (చేతులయొక్క యనియు) రంధ్రస్ర
తంబులు = రంధ్రములవలనఁ గిందికిజాతినవి, ఆగు నంధకారబిందు సంవో
హంబులు = అయినట్టి చీకట్లయొక్క బిందుసమూహములు, ఇందిందిరవ్యాజం
బునఁ = తుమ్మెదల నెపమున, అంభోజవనంబులలోనఁ = పద్మవనములందుండి, తో
రఁగు = ప్రవహించుచున్న, విస్ఫుమర.. పరిసరంబులఁ = విస్ఫుమర = వ్యాపించిన
మధుస్రోతః = మకరంద ప్రవాహముల సంబంధులగు, కచ్చవ్వఁ = మకరంద
ముచేర దడిసినభాగముల జతయొక్క, పరిసరంబులఁ = తీరములందు, అనఁగా
మకరందముచేర, దడిసిన యుభయతీరము లందునని భావము. పంకశంకావహం
బులు అగుటయొక్క = బురదయ నెడి శంకను గల్గించుచుండుటంబట్టియు, తుమ్మె
దలు ప్రాతఃకాలమున నెగిరిపోయి పద్మవనములందుఁ బ్రవహించు మకరంద
ప్రవాహముల ప్రక్కలనుజేరి పానముచేయుచుండెను. ఇట్లుండ నాకాశమున
నెగురుచున్నప్పుడు తుమ్మెదలు, సూర్యుండు చీకటి యనెడి సముద్రమును దన
హస్తకుహరమునందు జేర్పఁగా వేళ్లనందులనుండి క్రిందికి జాణుచున్న తమో
బిందువులవలె నుండెననియుఁ బద్మవనములందుఁ గొరఁగు మకరంద ప్రవాహ
ముల ప్రక్కలను జేరియున్నప్పుడవి చీకటిసంధ్రమును దానుబూర్తిగాఁ ద్రా
వుటచే నడుగున మిగిలియుండిన బురదవలెనున్నవనియుఁ గవియుత్పేక్షించెను.
ప్రాతఃకాలమయ్యెననియుఁ, జీకట్లు నశించెననియుఁ దుమ్మెదలు పద్మవనములఁ
జేరి మకరందపానముచేయుచుండెననియుఁ ఫలితార్థము. తట...నీడంబులఁ =
తట = నదీతీరములందున్న, తరునికాయ = వృక్షసమూహములయొక్క, నిష్క
హ = తొట్టలనెడి, క్రీడానీడంబులఁ = క్రీడాకులాయములందు, నిద్రించి, మె
ల్కాంచి, కలగొనఁ = వ్యాపించునట్లుగా, పలుకు... చేతనుంబోరెఁ = కూయు
చున్నపతులయొక్క కోలాహలధ్వనుల చేతనుంబోరె, ప్రత్యుద్బుద్ధంబులు = మే

ల్కలుపఁబడినవి, అగుసరోజాతంబులలోఁ = అయినట్టి పద్మములలో, మధు
 వ్రతవ్రాతంబులు = తుష్టైదలగుంపులు, వధూ... తోడఁ - వధూ = అడుతుష్టైదల
 యొక్క, వదన = ముఖములవలన, లబ్ధ = పొందఁబడిన, మధుర = తీయ్యని, అధర
 సుధాపానంబుతోడఁ = అధరస్థమందలి యమృతపానముతోఁగూడ, సాధు
 విధీయమానంబులు = లెస్సగా చేయఁబడుచున్నవి. ఐన మధుపాన మహోత్సవం
 బులఁ = అయినట్టి మధుపానకేళులచేత, ప్రవర్తిల్లుటయు = ప్రవర్తించుచుండుట
 చేతను, ప్రాతఃకాలమగుటచే బద్మములు వికసింపఁగా నవి తమతమ కులాయ
 ములనుండి లేచి నల్లడలకు వ్యాపించి కూయుచున్న పక్షుల కోలాహలములచే
 మేల్కొంచినవని యుత్పేక్షించె. నిద్రించినవాడు గొప్పధ్వని వినబచ్చినచో
 నిద్రనుండి లేచుటకలదు. అట్లే పద్మములు మేల్కొనినవని భావము. అట్లు విక
 సించిన పద్మములంజేరి యాడుతుష్టైదల యధరామృతరసముతో మేళవించి
 మకరందమును దుష్టైదలు ద్రావుచున్నవని భావము. గాఢ... మాతంగంబు.
 లుఁ - గాఢ = దట్టమైన, తమః = చీకట్లనెడి, తమాలగహన = కానుగుతోఁపును,
 భంగ = ధ్వంసముచేయుటయందు, మాతంగంబులు = ఏనుగులవంటివియు, కన
 త్... పిశంగంబులు - కనత్ = ప్రకాశించుచున్న, అనఘ = నిర్మలమైన, కనకరే
 ణు = బంగారపులేతములయొక్క, త్రనరేణువినర = త్రనరేణువుల సమూహము
 వలె, త్రనరేణువు, అనఁగా మూడు పరమాణువులు కూడియున్న భాగము. అగు
 పతంగ కిరణశృంగంబులు = అయినట్టి సూర్యకిరణముల యగ్రములు, భవన...
 జాలంబులఁ = ఇండ్ల మంజూరులందున్న గవాక్షములను, తూఱి = ప్రవేశించి,
 భ్రమవణుగణా క్రాంతంబులై = తిరుగుచున్న యణుసముదాయముచే చ్యూప్త
 ములై, కుంఠపరిభ్రమణభ్రాంతిఁ = తరిమెనచక్రమందు తిరుగుటయనెడిభ్రాం
 తిని, ఆపాదించుటయుఁ = చేయుటచేతను, విభాతలక్ష్మీ విలాసంబు = ప్రాతః
 కాలోభ, విశ్వవయనోత్సవంబు = అందఱు నేత్రములకును సంతసముగల్గించునది,
 అయ్యె, వెండియు = మఱియు.

మ. నలిలాభ్యుక్తిత కంబుసంభవ రజోజంబాల పాండుభవ
 జ్వలజచ్చిత్రపత్ర భావభజనన్ సంధిలై శీతాంశుమం

డల మిష్టస్తమితార్థబింబ మగుచు ॥ నక్షత్రశంఖ చ్ఛిదా
కలనోత్సేక సరోజబాంధవక రాగ్రసైన్య నిష్పీడనన్. 15

టీ. శీతాంశు మండలము = చంద్రమండలము, ఇప్థ = ఈ సమయమందు, అస్త
మితార్థబింబము = అస్తమించిన సగము బింబముకలది, అగుచు, నక్షత్ర...
నిష్పీడనన్ — నక్షత్రశంఖ = నక్షత్రరూపమగు శంఖములను, చ్ఛిదా = భేదించుటయు
నెడి, కలన = రీలయందలి, ఉత్సేక = కర్వముగల, సరోజబాంధవ = సూర్యుని
యొక్క, క రాగ్ర = కిరణముల నెడి చేతులయగ్రములచేత, సైన్య = యభేష్టముగా,
నిష్పీడనన్ = పీడించుటచేతను, లేకకోయుటచేతను, సలిలా... భజనన్ — సలిలా
భ్యుత్పత్తి = నీటిచే దడుపబడి, కంబుసంభవ = శంఖముల నగ్రల్గిన, రూపధూళి
సంబంధియును, జంబాల = బురదచేత, పాండూభవన్ = తెల్లనివను, జలజచ్ఛిత్ =
శంఖమును గోనెడిదగు, కరపత్ర = అంపముయొక్క, భావ = ధర్మముయొక్క, భజ
నన్ = ప్రార్థించే, సంద్ధిన్ = ఒప్పెను. సూర్యుడనెడి శంఖ శిల్పకారివత్సత్రరూప
ములగు శంఖములను గోయడలంచి యభేష్టముగా నిష్పీడన చేయుచున్న అం
పమువలె నర్థచంద్రమండలము ప్రకాశించుచున్నది. చంద్రు డస్తమించుచుం
డుటచే, సగము బింబముమాత్రమే గానవచ్చుచుం డెను. అచంద్రఖండము శం
ఖములను గోయు అంపము వలెనుం డెను. అఅంపమునకు ధావ్యమైట్టు వచ్చెననిన
కఠినపదార్థము సులభముగాఁ దెగుటకై దాని నీళ్లతోడడిపి కోయుదురు.
కోతవలన గలిగి శంఖసంబంధియును తెల్లఁధూళి జలసంస్కృతుచే బురదయై
అంపమున కంటుకొనుటచే మొదట నది లోహమయమగుటవలన నల్లగానున్నను
జంబాలసప్తేశముచే ధవళముగా నగుచున్న నాభావము. శంఖములను గోయు
అంప మర్థచంద్రాకారముగా నుండునని ప్రసిద్ధి. క్రుంకుచున్న చంద్రుఁడా కరప
త్రముతో సమముగానుం డెను. సూర్యు డుదయించెను. నక్షత్రము లదృశ్యమ
య్యె. చంద్రుఁడు సగ మస్తమించెనని ఫలితార్థము. తా. గతార్థము. అలం.
గమ్యాత్ప్రేక్ష రూపకానుప్రాణితము.

చ. తలుకునన స్తమించె బతిందై న్యముఁజూడఁగనోడితారకాల్.
పటలమునుంద్రియామయును బాపురె! యింతులవాడిపంతము

కటకట తద్వియోగమునఁ గ్రాగినశింపఁడ నిమ్మరాత్మఁడై
పటిక మొకో విధుండు నడు గ్ర పట్టుకలంకము నల్లతాయయో.

టీ. తారకాపటలమునఁ = నక్షత్రసమూహమును, త్రియామయును = రా
త్రియును, పతిదైన్యము = తమభర్తయగుచంద్రుని దురవస్థను, చూడఁగ
ఁడి = భయపడి, తటుకునఁ = శీఘ్రముగా, అస్తమించెను. బాపురె =
ఐహ్వరే, ఇంతులవాడిసంతయుల్ = స్త్రీలమొక్క పంతులులు మిక్కిలి సాహస
వంతులు కదా? కటకట = అయ్యయో! తద్వియోగమునఁ = తనభార్యలగు తా
రకారాత్రుల యెడఁబాటుచే, గ్రాగియుం = సంతాపమునొందియు, నిమ్మరా
త్మఁడై = కనినహృదయుఁడై, నశింపఁడ = నశింప నే నశింపఁడు. విధుండు = చంద్రు
డు, పటిక మొకో = పటికతాయి కాబోలును, నడుపట్టుకళంకము = మధ్యభాగ
మందున్న మచ్చ, నల్లతాయయో = నల్లరాయి కాబోలును. అలోచింపఁ జంద్రు
డు దెల్లగాను మధ్యమనందు నల్లగాను గానవచ్చుచున్నాడు. తెల్లభాగమం
తయుఁ బటికతాయయు మధ్యమననల్లగాఁ గానవచ్చు భాగము నల్లతాయయు
నై యుండవచ్చును. కానిచోదాను దురవస్థలోనున్నపుడు తారారాత్రులు
చూడలేక యస్తమించినట్లు తెలిసికొని యస్తమింపకుండనుండఁగలరా? కావు
నచంద్రుఁడు శిలామయుండు కాని, అమృతమయుఁడు కాడనిభావము.

తా. తారకలును రాత్రియును, దమపతియగు చంద్రుని దురవస్థగన్నులారా
రచూడలేక యశఁడస్తమింపకుండఁగ నే శీఘ్రముగా నస్తమించెను. స్త్రీలసాహ
సముకొనిచూడవగినదికదా? అయ్యయో! వారివియోగానలమునఁ దపించియుం
జంద్రుండు కనినహృదయుఁడయి యస్తంగతుఁడు కాలేకపోయెను. అలోచిం
పఁ జంద్రుఁడు స్పటిక శిలకాబోలును. మధ్యనున్న మచ్చనల్లతాయి కాబో
లును. కానిచో విచారపరీతుఁడయి యేలనశింపఁడు?

ఉ. నిద్దుర మేలుకొమ్ము, రజశీకర వంశవతంస! కుంకుమం

బద్ధినభంగి మింటనదె గ్ర యామినిచెల్లెలు కాల్యసంధ్య దా
నుద్దియ సేయుచున్నయది గ్ర యుష్ణమయూఖనుతప్రసూతికిఁ
ప్రాద్దులు సొచ్చియున్నయవి గ్ర పూర్వదిశాసరసీరుహక్షికిన్.

టీ. రజనీకరవంశవతంస=చంద్రవంశమునకు భూషణమువంటి యోనలరాజా, మింటె=ఆకాశమునందు, అదె=అల్లరిగో, యాపినిచెల్లెలు=రాత్రిసోదరియైన కాల్యసంధ్య=ప్రాతఃకాలసంధ్య, తాన్, కుంకుమంబు, అద్వినభంగి=పూసిన చందమున, ఉద్దియ, చేయుచున్నది=నిన్ను వేగించుచున్నది, ఉష్ణమయూఖ సుతప్రసూతికి=సూర్యుడనెడి కుమారుని కనుటకు, పూర్వదిశాసరసీరుహాక్షి కి=పూర్వదిక్కునెడి స్త్రీకి, ప్రాద్దులు=దినములు, చొచ్చియున్నయవి=నిండి నవి. ప్రాతఃకాలసంధ్యారాగముచే నాకసముకుంఠమపూతపూసినట్లులున్నది. తూర్వన సూర్యుడగుయింప సిద్ధుడయి యున్నవాడనభావము. సిద్ధుర, మేలుకొమ్మ=నిద్రనుండి లేచు.

తా. ఓనలరాజా! రాత్రికి జెల్లెలివంటి ప్రాతఃకాలసంధ్య మింటి యందుఁ గుంకుమము పూసినట్లు ప్రకాశించుచున్నది. సూర్యుడనెడి కొడుకును గనుటకుఁ దూర్పుదిక్కునెడి భామకు నెలలు పూర్తిగానిండినవి. ఉదయసమయముగానున్నది. కావున నొక నిద్రనుండి మేల్కొనుము.

శా. వైదర్భీహృదయేశ! మేలుకొని నిరర్వర్తింపు సంధ్యానవ ప్రాదుర్భావవిధేయముఁ విధికలారవంబు న్నవహార్యంబులొ నాదిత్యుంక్షిటఁ దోడుసూపుఁ పటు రంహఃపిష్టపిష్టికృత [న్. త్వాదిగోష్ఠమమహాతమోఘమున మోఘంబున్న యూఘోఘము

టీ. వైదర్భీహృదయేశ=దమయంతికిఁ బ్రియుడవగు నోనలరాజా! మేలుకొని, సంధ్యా...విధేయముఁ - సంధ్యా=సంధ్యా కాలముయొక్క, నవప్రాదుర్భావ=క్రొత్తగా సంభవించుటయందు, అనగా సంధ్యాకాల ప్రాదుర్భావమునందనుట, విధేయముఁ=చేయఁదగినదగు, విధికలాపంబుఁ=క్రియాకలాపమును, నిర్వర్తింపుము=నెఱవేర్చుము, మహార్యకాలంబులొ=మహార్యకాలములొ, అదిత్యుండు = సూర్యుడను, ఇటొ, పటు...తమోఘముఁ - పటు=సమర్థమయిన, రంహః = వేగముచే, పిష్టపిష్టికృత = మిక్కిలిచూర్ణముగాఁ జేయఁబడిన, త్వా = భూమినబంధియు, దిక్=దిక్కులసంబంధియు, వోఘము=ఆకాశసంబంధియునగు, తమోఘముఁ = చీకటియనెడి మాలిన్యము

కలదియు, అమోఘము = వ్యర్థము కానిదియు, అగు, మయాభౌఘము = కిరణ సమూహమును, తోడునుపు = ప్రసరింపజేయును.

తా. ఓనలరాజా! త్వరగా నిద్రనుండి లేచి ప్రాతఃకాలమును నెఱవేర్చి దగినకృత్యములన్నింటిని నిర్వర్తింపుము. ఇంక విలంబముచేయవలదు. మహారాజకాలములో సూర్యుడు దిక్కులందును, రోదనీకుహరమునందును గల చీకట్లను బూర్తిగా నశింపజేసినవియు, వ్యర్థముకానివియునగు కిరణసమూహమును లోకముపై ప్రసరింపజేయును.

శా. ప్రాతఃకాలము నాయసంబు పణినాపశ్యోక్తశాస్త్రంబుగోఁ
దాతత్స్థానులు చెప్పఁజెప్పియచుచందంబొప్పుఁగొకాయనం
జాతుర్యంబలరార నుత్తిరము విసన్నప్తంబుగాఁ గోకిల
వ్రాతంబిచ్చె దుహీతుహీయనిగృహారామప్రదేశంబులన్.

టీ. ప్రాతఃకాలము = ఉదయకాలమునందు, నాయసము = కాకి, పణినాప శ్యోక్తశాస్త్రంబుగో = పాణినీయవ్యాకరణశాస్త్రమునందు, తాతత్స్థానులు = తాతత్, అనెడి యాదేశమునకు, స్థానులను, చెప్పఁడు. ఎవ్వ = అవి యెవ్వ? అనుచందంబు = అనునీతిని, ఒప్పు, 'కా, కా,' యన 'కా, కా,' అనిధ్వనిచేయఁగా, కోకిలవ్రాతంబు = కోవెలల సమూహము, గృహారామప్రదేశంబులన్ = గృహోద్యానవనములందు, విసన్నప్తంబుగా = స్పష్టముగా, చాతుర్యంబు = నేర్పు, అలరారన్ = ఒప్పునట్లుగా 'తుహీ తుహీ' యనుపద్యములని, ఉత్తిరము, ఇచ్చెన్ = సమాధానము చెప్పెను. ప్రాతఃకాలమునఁ గాకి 'కా, కా' అని కూయును, కోకిల 'తుహీతుహీ' యని కూయును, దానిని గవియట్లు త్రేక్షిం చెను. 'కా' అనుశబ్దము ప్రశ్నవాచకమగు కిం శబ్దమునకు ప్రథమాద్వివచన విభక్తిరూపము. ఎట్లన 'కా, కా. కే. అనుప్రథమావిభక్తిద్వివచనమున 'కా' అను రూపముండును. మతీయవ్యా. 'సూ'తుహ్యోస్తాతజ్జాశిష్యన్యతరస్యాం' అనఁ గా నాశీరర్థమునందు, తుహ్యోః = తు, హి, అనెడిక్రియా విభక్తులకు, తాతత్ అనునది, అన్యతరస్యాం = వికల్పముగా ఆదేశమగునని సూత్రార్థము. తు, హి, అనెడి క్రియావిభక్తుల కాదేశముగా, 'తాతత్' వచ్చును. ఎట్లనఁగా భవతు;

భవతాత్' భవ, భవతాత్' అనునప్పుడు 'తు' అనుదానికిని 'హి' అనుదానికిని తాతజ్' రాగాఁ బై రూపములయినవి. ఉత్పేక్షయెట్లునగా, కాకి పాడీయ వ్యాకరణమునందు 'తాతజ్' అనుదానికి స్థాను లేవియునునట్లు 'కా కా' అని ప్రశ్నించెననియు వానికిఁ గోకిలలు 'తుహీ' 'తుహీ' యనునవి యని సూత్రాన ము చెప్పినట్లుగాను వర్ణించెను. ప్రభాతమాయెను. కాకులును గోయిలలును ధ్వని చేయుచున్నవనియు ఫలితార్థము.

తా. గతార్థము. అలం. ఉత్పేక్ష.

ఉ. వారక రాత్రియెల్లఁ బ్రయత్నలభుడైన శశాంకుఁగూడి యిచ్చార్థితేలి జాగరము నీ నల్పిన భిన్నతనొక్కొ దీర్ఘికై రవరాజి యిట్లు నిజ నీ గర్భనివిష్ట మదద్విరేఫ ర్ఘంకారమిషంబునం దఱుచునీ గుఱు వెట్టుచు నిద్రవోయెడికే.

.టీ. వారక=విడువక, రాత్రియెల్లఁ=రాత్రిపూటయంతయును, ప్రయత్నలభుడు=ఇష్టుడయినభర్త, విశశాంకుఁ=అయినట్టి చంద్రుని, కూడి, ఇచ్చార్థితేలి=ఇష్టమువచ్చినట్లు సురతక్రీడయందు, జాగరము =నిద్రాభావమును, నల్పినభిన్నతచేతనొక్కొ=నల్పినట్టి భేదముచేతనుగాఁబోలు, దీర్ఘికై రవరాజి=క్రీడాసరస్సునందున్న తెల్లఁగలువపంక్తి, నిజ...మిషంబునఁ—నిజ=తమయొక్క, గర్భ=గర్భములందు, నివిష్ట=ప్రవేశించియున్న, మదద్విరేఫ=మత్తిల్లిన తుమ్మెదలయొక్క, ఝంకారమిషంబునఁ = ఝంకారధ్వనులచేతను, తఱుచుగాఁ=అధికముగా, గుఱువెట్టుచు, నిద్రవోయెడికే =నిద్రించుచున్నది. తుమ్మెదలు రాత్రియందు వికసించిన కలువలందుఁజేరి మకరందమును ద్రావి మత్తిల్లి యందు శయనించియుండఁగాఁ బ్రాతఃకాలమగుటచేఁ గలువలు ముకుళించె. అందుచేఁ దుమ్మెదలు సైకిరాసేక యందుండి యప్పటప్పట ఝంకారములు చేయుచుండెను. సూర్యస్పర్శముచేఁ గలువలుముకుళించెను. ఇట్లుండఁగాఁ దనమనోహరుడయి చంద్రునితో రతిక్రీడసల్పుచు రాత్రియందెల్ల జాగరముండుటచేతనే కలువపంక్తి పగటిపూట నిద్రించి తమలో నడఁగియున్న తుమ్మెదల

ఝంకార మనెడి నెపముచే గుఱుపెట్టుచు నిద్రించుచుండెనని యుత్పేక్షించెను. అలం. సాపన్నానోత్పేక్ష.

తా. తెల్లకలువపంక్తి రాత్రియంత కాలంబును దమప్రియుడయిన చంద్రునిగూడి స్నేచ్ఛగా సురతక్రీడగావించుచు నిద్రమానివర్తించుటచే మిక్కిలియాయాసపడి యాయాసమును దీర్చికొనుటకై కాబోలు తమగర్భములందు నివసించిన తుమ్మెదల ఝంకారములను మిషచేత గుఱుపెట్టుచు నిద్రించుచుండెను. వ. అని యివ్వధంబునం బ్రభాతకాలవర్ణనంబుచేయు వైతాళికుల నాదరించి. 21

మహాన. బలవద్దారిద్ర్యముద్రాశీప్రకుపిత క

మలాశపాటలా పాంగరోచిః

కలికా సందేహదాన శ్శమ కమలమణి

శ్రామజాగ్రన్తయూఖో

జ్వల శుద్ధస్వర్ణ భూషా శసముదయ ముద

యతస్త్వంతసంప్రీతి నా సూ

తులకుం బుత్తెంచె భూనాశధుసతి యుడిగ

పునోయజాతాక్షిచేతక్.

22

టీ. భూనాశుసతి=వమయంతి, ఉదయత్స్వంతసంప్రీతిః=పుట్టుచున్న మనస్సంతోషముచే, బలవత్...సముదయము—బలవత్=బలవంతమగు, దారిద్ర్యముద్రా=పేదతనము నిలుకడపై, ప్రకుపిత=మిగులగోపమువహించిన, కమలా=లక్ష్మీదేవియొక్క, పాటల=ఎఱ్ఱని, అపాంగ=కడకంటి చూపులయొక్క, రోచిఃకలికా = కాంతియొక్క మొగ్గలోయనెడి, సందేహ=సంశయమును, దాన=ఇచ్చుటయందు, శ్శమ=సమర్థములయిన, కమలగ్రామ=పద్మరాగసమూహములయొక్క, జాగ్రత్ = ప్రసరించుచున్న, మయూఖ = కిరణములచేత, ఉజ్వల=ప్రకాశించుచున్నవియు, శుద్ధ=మాలిన్యరహితములయినవియు, స్వర్ణ=సువర్ణవికారములయినవియు, నగు, భూషా=అలంకారములయొక్క, సముదయ

ము=సమాహుమును, ఉడిగవుందోయజాతాక్షిచేతే=పరిచారికచేత, అసూతులకు=అవైతాళికులకు, పుత్తైంచె=పంపెను. వైతాళికులొనరించిన ప్రాతఃకాలవర్ణనమును విని దమయంతి తన చెలికత్తెచే దాడిద్ర్యమును దొలగింప జాలినవియు పద్మరాగమయములైనవియు, సువర్ణవికారములయినవియు నగు నలంకారములను వైతాళికులకు బంపెనని భావము.

తా. దమయంతి వైతాళికుల ప్రాతఃకాల వర్ణనమునకు మిగుల సంతసించి గొప్పవగు దాడిద్ర్యము విషయమై కోపము వహించిన లక్ష్మీదేవి యెఱ్ఱుని కడ కంటిచూపుల కాంతులేమో, యశేడిసందియము కలిగింపజాలు పద్మరాగమణి కాంతులచే సుసుజ్వలములయిన సువర్ణాలంకారములను దీసి తన చెలికత్తెచేతి కిచ్చి వారికి బంపెను.

చ. అప్పుడు.

23

తే. తనకు నెద్దానిఁ గన్యా శ్రీ ప్రదానవేళ

యాతాతుకంబున నిచ్చె నేయ్యంపుమామ

యట్టి యీశ్వరవరద త్తమైనరథముఁ

గామగమనంబుఁ దలఁచె నా శ్రీ క్షణము నృపతి.

24

టీ. నెయ్యంపుమామ = తనమామయగు భీమరాజు, కన్యాప్రదానవేళే = దమయంతినిచ్చునపుడు, యాతాతుకంబున = అరణ్యముగా, ఎద్దాని = ఏరథమును, తనకు, ఇచ్చె, అట్టి యీశ్వర వరద త్తము, వినరథము = ఈశ్వర వరమువలన లభ్యమయిన రథమును, కామగమనంబు = స్వేచ్ఛాగమనముకల దానిని, ఆక్షణమ=అప్పుడే, నృపతి=నలుఁడు, తలఁచె=స్పృశించెను.

తా. నలరాజపుడు తనకు భీముఁ డొసఁగినదియుఁ గామగమనము గలదియు నగు రథంబును దలంచుకొనెను.

క. మదిఁ దలఁచి నంతమాత్రన

యుదయించు సహస్రరశ్మీ శ్రీ కుపమానంబై

మనన క్రిడాసౌధము

తుదనిలువున నిలిచె రథము శ్రీ తోయదవీధిన్.

25

టీ. మదిక, తలఁచినంతనూత్రన = తలఁచిన క్షణములోనే, ఉదయించు సహస్రరక్తికే = ఉదయించుచున్న సూర్యునకు, ఉపమానంబై = సాటివచ్చుచు, మదనక్రీడాసాధముతుదనిబువున = కేళికాసాధముయొక్క కొనఁకుంతన నందు, లోయదపీఠిక = ఆకాశమార్గమునందు, నిలిచె = నిలువఁబడెను.

తా. సులభము.

తే. కనక కింకిణికాజాలర కములు మెఱయ

గగనతరు పుష్పమగు పుష్ప కంబుపూలె

నెచటనుండియొ యేతెంచి యెరుటనున్న

పసిడితే రెక్కి వసుమతీపాలసుతుఁడు.

26

టీ. గగనతరుపుష్పము = ఆకాశమనెడి వృక్షమునకుఁ బుష్పమువంటిది, అగు పుష్పకంబునోరె = అయినట్టి పుష్పకమనెడి విమానమువలె, కనక కింకిణికాజాలరములు = బంగారపు చిఱుగంటలయొక్క సమాహములు, మెఱయ = ప్రకాశించుచుండఁగా, ఎచటనుండియొ = ఎక్కడనుండియోకాని, ఏకాంతి = ఎచ్చి, ఎరుటనున్న పసిడితేరు ఎక్కి, వసుమతీపాలసుతుఁడు = నల రాజు, అని పై పద్యముతో నన్వయము. అలం. ఉపమ.

తా. సులభము.

శా. వాతాహరవిరోధి నెక్కిచనువిశ్వక్సేనుఁడుంబోలె ని

ర్థాతాసిద్యుతిమేచకం బగువియద్యాగంబునన్ భాస్కర

ద్యోతాన్వీతవిమానమెక్కి మదిలోనుత్సాహమేపారఁగా

బ్రాతన్నానముచేయఁబోయెధరణీపాలుండు మిన్నేటికిన్.

టీ. వాతాహరవిరోధి = గరుత్మంతుని, ఎక్కి = ఆధిష్ఠించి, చనువిశ్వక్సేనుఁడుంబోలె = చెల్లెడు విష్ణునెలె, సిద్ధాతాసిద్యుతిమేచకంబు = లోమఁబడిన కత్తియొక్క కాంతులువలె నల్లనిది, అగు వియద్యాగంబునన్ = అయినట్టి యకసమునందు, భాస్కర... విమానములు - భాస్కరద్యోత = సూర్యకాంతులవంటి కాంతులతో, అన్వీత = కూడుకొనిన, విమానము, ఎక్కి, మదిలో,

ఉత్సాహము = సంతసము, ఏపారఁగాఁ = విఘ్నములు, ధరణీపాలుండు = నలుఁడు, మిన్నేటికి = గంగానదికి, ప్రాతస్సాన్నినము, చేయఁ, పోయెను = వెళ్లెను.

తా. స్వప్నము. అలం. ఉపమ.

వ. ఏఁగి యట మహానటజటాటవీవాటి నవతరించి నభోవీధీమేధీ భూతంబగు ద్రువమండలం బొరిసికొనుచు శింశుమారాకారంబునం దారకామూర్తియై పవ్వళించిన పాంచజన్యధరుని చరణశల్లవంబు ప్రతృళించుచు, సోమార్కమయ మహా సోపానంబులం బ్రవహించి పరివహపనన యుపా సంపాతంబుల మాఁగియాడు కగళ చక్రము లిక్ష్వటంబుల నాస్ఫటింపం ప్రకృష్ట పరిలాటికా తిలకంబును, నగకపుర గోపురద్వార దంతాశ్రియును, నారాయణ చరితారవింద మకరందబిందు నిష్కంఠంబును, బుండరీక భవ కిమండలు తీర్థధారయు, నైన యమ్మహానది డాసి విమానంబుగి. జలావగాహ నాయాత జుభారాతి కుంభి కుంభస్థలీ నాంద్రసిందూర పరాగ సంధ్యా యమాన సలిలంబును, నవ్సరకుచతటీ పతీరచర్చామ చర్చికా సురభితంబును, బ్రతీర పారిజాతకుసుమ ధూళిపాళి పిశంగిత సైకితంబును జింతామణి శిలాసంఘాత సంఘట్టన సముచ్చల జ్వలశీకరాసారచ్ఛటా స్ఫటితి గగనభాగంబును, గనత్కనక పులినవేదికా మధ్యాసీన కామధుక్తేనూధన్యధారా ధోరణీ ప్రవాహా బృంహితోర్మియునగు నొక్క రేవున డిగ్గి తల్పి దేశంబున.

28

టీ. ఏఁగి, అట, మహా...వాటికే—మహానట = ఈశ్వరునియొక్క, జటాటవీవాటికే = జటలనెడి, వనవీధిమండి, అవతరించి = దిగి, నభోవీధీ మేధీభూతంబు = ఆకాశమార్గమునకు కట్టుకొట్టు, అగుద్రువమండలంబు, ఒరిసికొనుచుకే = తాఁడుచు, శింశుమారాకారంబునకే = మొసలియొక్కరూపమున, తారకామూర్తి

యై=నక్షత్రరూపుడై, పవ్వళించిపాంచజన్యధరుని=శయించియున్న నారా
యబునియొక్క, చరణవల్లనంబు=చిగురువంటిపాదమును, ప్రక్షళించుచున్ =
కడుగుచును, గోమార్కమహాసోపానంబులన్ = నిండ్రుడును సూర్యుడును
ననిడి గొప్పమెట్లనుండి, ప్రవహించి=పాచి, పరివహ పవనర్పుంపా సంపాతం
బులన్ =పరివహమును వాయువుయొక్క చెంగిలపులచేత, తూగిచూడు=
ఊగుచున్నట్టి, కిరణవప్సస్థు=కెరటసులధ్వనులు, దిక్పటంబులన్ =దిక్కుల
నంధులను, ఆస్ఫోటింపన్ =పగులగొట్టి చుండగా, త్రివిష్టపలలాటికా తిల
కంబును = స్వర్ణమునకు ముత్యాలబాకిమనెడు తిలకముగా నుదియును,
శరక...ర్గళయును=నరికపురి=యమపురియొక్క, ద్వారీ=ప్రవేశవార్గము
నకు, దంతార్గళయు=దంతముయమగు నడ్డుకెట్టినిడియు-అనగా గంగానది
యమపురివార్గమును నిగోధించుటయందు దృఢమగు నడ్డుకెట్టినిడినిభావము.
నారాయణ...వ్యంపంబును, నారాయణ=విష్ణువుయొక్క, నిరజానించ=
పాదపద్మములందలి, మకరందజింపు=మకరందపు బొట్టయొక్క, వ్యంపం
బును=ప్రవాణమైనదియు, వారియొక్క దానముల బుట్టిన ని భావము. పుండ
రీకథన్ కమండలు తీర్థధారయు=బ్రహ్మయొక్క కమండులుపులోని తీర్థధారయై
నదియు, బ్రహ్మ త్రివిక్రమావతారమున నాకసమాక్రమించి యుత్తరదానమును
దన కమండులూపకముతో గెప్పెను, నదియే గంగానదియాయ్యును, యు
తిహాసము, ఐన యుష్మహానది = అయినట్టి గంగానది, దాన్ = సమీపించి,
విమానంబు, చీగ్గి, జలా...సోలంబును=జలావగాహ = గంగానదీ జలయతో
సీదలూడుటకు, ఆహూత = వచ్చిన, జంభారాతికుంభి = విరావతముయొక్క,
కుంభస్థి=కుంభప్రదేశములందున్న, సిందూరపరాగ=సిందూర మార్గముచేత,
సంధ్యాయమాస=సంధ్యాకాలమున నెట్టిగాఁ గానవచ్చు, సలిలంబును=జలము
గలదియు, అప్పరః . మరభిరంబును. అప్పరః=అచ్చరలయొక్క, కుచరతీ=స్తన
తటములందున్న, పటీర చర్చిమర్చికా = శ్రేష్ఠమయిన మంచి గంధపు
పూతలచేత, మరభిరంబును = పరిమళించునదియును, అనగా నచ్చరలబుచ్చి
యందుఁ దానములాడుటచే వారి కుచములందున్న మంచిగంధ మందుఁ గలి

యటచే నాజలము మిక్కిలి పరిమళించుచున్నదని భావము. ప్రతీర...వైక
శంబున—ప్రతీర=ఒడ్డయందున్న, పారిజాత = పారిజాత వృక్షములయొక్క,
కుసుమ=పుష్పములందున్న, ఘృణిపాళి=పరాగ సముదయముచే, పిశంగిత=పచ్చని
దగు, సైకశంబున=ఇసుక దిన్నెలు కలదియు, చింతా...భాగంబున - చింతా
మణి=చింతామణుల నెడి, శిలాసంఘాత = రాసముదయముయొక్క, సంఘ
ట్టన=తాకుటచే, సముచ్చలత్=వీడికొయుచున్న, జలశీకరాసార=వర్షరూప
ముగాఁబడు జలమిందువులయొక్క, ఛటా = సమూహముచేత, అస్పృటిత=
నలువఁబడుచున్న, గగనభాగంబున=ఆకాశముగలదియు, కనల్...తోర్చి
యును—కనల్=ప్రకాశించుచున్న, కనకపురినవేదికా=అరుగులవంటి బంగారపు
టిసుక తిన్నెలలయొక్క, మధ్య = మధ్యభాగమునందు, అనీన=ఉంచిన, కామ
ధుక్=కోర్కులనిచ్చు, ధేను = కామధేనువుయొక్క, ఊధస్య = పాదుగు
నుండి కాలుచున్న షీరములయొక్క, ధారాఘోష=ధారలవిధములయొక్క,
ప్రవాహ=ప్రవాహముచే, బృంహిత=స్థంభంబున, ఊర్చియుక్=తరంగములు
కలదియు, అగు నొక్కరేఖనక్, డిగ్గి=లోపకింబ్రవణించి, తత్పరిజేతంబున.
నీ. అత్యంత నియతిఁ బరచాగంబు పరియించె

నఘమర్షణ స్నాన శీమాచరించె

దైవత ఋషి పితృ శతర్షణం బాసరించె

సంధ్య నారాధించె శివతృణాంత్రే

గాంగేయవాలుకా శిలింగమూర్తిని నిల్పి

కాంచనాబ్జములఁ బూజించె శివుని

బారిజాత కలతా శివలక్ష్మణంబులు

చిదిమి యొమ్మొన మేవఁ శివదశగవిః

తే. గేలుదోయెత్తి యాదలఁ శిగిలుకొల్పి

గగన మునిరాజులయిన చుక్కలకు మ్రొక్కి

దివ్యరథమెక్కి వేగ యేతెంచె మరలి

యధిపుఁ డట్టులు సురనదీ యాత్ర సల్పి.

29

టీ. అధిపుఁడు = ఆనలుఁడు, అత్యంతనియతి = మిక్కిలి నియమము చేత, పంచాంగంబు = తిథి వార నక్షత్రయోగకరణముల నైదింటిని, పరియించె, అనుమర్షణ స్నానము = అనుమర్షణమును మంత్రమును జపించుచు జేయు స్నానమును, ఆచరించె, నైవేద్య ఋషి పితృతర్పణంబు = దేవతలకును, ఋషులకును, పితృదేవతలకును దర్పణంబును, ఆచరించె = చేసెను. సంధ్య, ఆరాధించె, సవితృ = సూర్యుని, కొల్పె = సేవించెను. గాంగేయవాలుకాళింగమూర్తిని = గంగానదిలోని యిసుకతో లింగమును, నిల్పి, శివుని, కాంచనాబ్జముల = బంగారు కమలములచే, పూజించె, పారి బాతకలతా పల్లవాగ్రంబులు = పారిబాతపు తీవెలయొక్కచిగుళ్లు, చిదిమి = కొరికి, ఒయ్యన = మెల్లగా, త్రివళగవికె = కామధేనువునకు, మేషె, కేలు దోయి = కరదవ్యమును, ఎత్తి, బెదల = తలపై, కీలుకొల్పి, గగనమునిరాజులు = ఆకాశమందున్న మునిశ్రేష్ఠులయినట్టియు, చుక్కలు = నక్షత్రతాకారము వొందిన సప్తర్షులకు, మొక్కి, దివ్యరథము = దేవవిమానమును, ఎక్కి, అట్టులు = సుర నదీయాత్ర = గంగాయాత్ర, సలిపి = చేసి, మరలి, ఏతెంచె = వచ్చెను.

తే. హృద్యసాధాగకుట్టిమా నేకరూప

ధాతుకాధిత్యకాటాంతరము సేరె

ధరణినాథపురందరా ధ్యాసితంబు

రత్నదివ్యవిమానధా న రాధరంబు.

30

టీ. ధరణి...ధ్యాసితంబు = ధరణినాథ = నలరాజునెడి, పురందర = ఇంద్రుని చే, అధ్యాసితంబు = అధిష్ఠింపఁబడినదియైన, రత్న...ధరంబు = రత్న = రత్నవి కారమైన, దివ్య = దేవతాసంబంధియును, విమాన = విమానమునెడి, ధారాధరంబు = మేఘము, హృద్య...తరము = హృద్య = మనోహరమైన, సాధ = మేడయనెడి, అగ = పరవ్రతముయొక్క, కుట్టిమ = నానావిధరత్నములులగు కట్టడములనెడి,

అనేకరూప=పలువిధములగు, ధాతుకా=గైరికాదిధాతువులుగల, అధిత్యకా=ఉపరిభాగముయొక్క, అంతరంబు=మధ్యభాగమును చేరెను. మేడనుపర్వతమువలెను, దానియూర్ధ్వభాగమునఁ గట్టబడిన రత్నమునుసులగుకట్టడములు, గైరికాదిధాతువులుగల పర్వతోపరిభాగమువలెను, నలుఁడింద్రునివలెను విమానముమేఘమువలెను. నొప్పుచున్నవి యర్థము.

తా. దేవేంద్రుఁడు మేఘములపై నధివసించి గైరికాదిధాతువులుగల పర్వతోపరిభాగముంబోలె, నలుఁ డా దేవవిమానమునఁగూర్చుండి రత్నమునుమగులతనమేడయొక్క ముపరిభాగమును జేరెను.

శే. దివసముఖకార్యజాతంబు శ్రీతీర్థవచ్చు
పతినదుర్మొనె భక్తిసంక్రథమ మెలర్పఁ
జేయన ప్రత్యగ్నిశాసింధు శ్రీనలివీచి
తూర్వదేవ వచ్చునిందు దురదగునిఁబోలె.

31

టీ. చెలువ=వమయంతి, ప్రత్యగ్నిశాసింధు సరిలవీచి=పడమటి సముద్రపుకరిటను, తూర్వదేవ=తూర్వదిక్కునండి, వచ్చునిందుండురునిబోలె=ఉదయించుచున్న పున్నమఁడ్రునివలె, దివసముఖకార్యజాతంబు=ప్రాతఃకాలకృత్య సమాపాదము, తీర్థ=నెఱవేర్చి, వచ్చుపతిని=వచ్చుచున్నవలరాజును, భక్తిసంధమము=భక్తివలనోత్పన్నపాటు, ఎలర్పఁ=ఓప్పునట్లుగా, ఎదుర్కొనె=అభిముఖముగాఁ బోయెను. పున్నమఁడ్రునిఁ జూచి యుప్పొంగు సముద్రతరంగమువలె వమయంతి నలునిఁజూచి పొంగెనని భావము.

తా. తూర్వసముదయించు నిండుఁడ్రుని నెదుర్కొను సముద్రతరంగమువలె, వమయంతి ప్రాతఃకాలకృత్యములఁ దీర్చివచ్చు తనభర్తను భక్తితోను దొండఱుపాటుతోను నెదుర్కొనెను.

వ. తరణి ఖగిరణకందళిత మందాకినీ కనకారవిందంబునకు విందై, నిదసంకర్పనానంద మందస్థిత సుందరంబగు నయ్యిందువదన వదనంబు మదన రాగంబు సంపాదింప వర్వనర్వంసహానిలింప సౌర్యభాముండు.

32

టీ. సర్వ... సార్వభౌమండు = సమస్తభూమికి నధిపతియగు నలగ్రక్వప్తి,
తరణి... విందంబునకుఁ తరణి = సూర్యునియొక్క, ఖర = వాఁడైనది, కిరణ = కి
రణములచే, కిందలితి = విడిపించిన, మందాకినీనకారిఁ గంగంబునకుఁ = గంగానది
సంబంధియగు బంగారుప్రమునకు, విస్తై = చుట్టినది, ౧౭ . సుందరిఁ బు = తనద
ర్శనానందములనఁ దీని మంచుచేయుచే, ౧౮ నైనది, అగు నయ్యిందువద
నవదంబు = ఆదమయంతి యు, మనఁబా బు = మృత్యువికారి యన, సంపా
దింపఁ = కఠిని గా, ఆ పరమయగో స్థియగు.

ఉ మానసస్కంధమోక్షము సకలముగా నున్నవారే వాహినీ
స్నానవిధివృత్తి నచనంబున జెప్పి చెప్పినట్లు న
న్దానతి దీన్నెదుర్కొనిన మానసతీదనతాలలామకుఁ
గానకయిచ్చె దావివెలిగని కనల్కనకారవిడిముఁ .

టీ. మానసస్కంధమోక్షము = మనస్సంబోధము, సమస్తముగాఁ
గా, సుందరిఁ బు = తనదర్శనమునఁ గానని సుందరియగు, స్నానవిధి =
స్నానసూత్రమును కార్యమును, వృత్తి = తాత్పర్యపరిష్కారమునకు
మును, వచనంబున = మాటలతోడ, చెప్ప = చెప్పినదిగా, చెప్పినట్లు = చెప్పి
నవిధముగా, సన్దానతి = గోపనము, దీన్ని = దీన్నినది పక్ష = అభి
ముఖముగా ఎచ్చుచున్న, స్త్రీలో శేషురాలగు వయసు తిరి, తావి = వాసని,
వెలిగాని = పోయినప్పుడు, కనల్కనకారః కమల్ = పుకాకిందు బం
గారు కమలమున, కానక, ఇచ్చె = బహుమానము చేసెను. ౨౦ గారు కమల
ములు గంగానదిలో ముత్రమే కలవుగాఁ తాన గంగానదిలో దానమాడినట్లు
మాటలతోఁ జెప్పకపోయినను నట్లతామరపుష్ప వామికు బహుమతి గానిచ్చుట చే
తాతామరపుష్పే యతఁ గంగాస్నానవిధానమును దెలుపుచున్నదన భ వము.

తా. నలుఁడు నిండయిన మనస్సంబోధముతో దాను గంగానదిలో దాన
మాడిన పుత్రాంతమును జెప్పక పోయినను దమ్మ నెదుర్కొనవచ్చిన దమయం
తికి వందుండి తెచ్చిన కనకకమలమునుగానక యిచ్చుటచేఁ జెప్పినట్లయ్యెను.

క. పురుషోత్తమలాలిత య

త్తగుణీమణి మిగులకౌన్వే రీ దత్తమయమునా
సురసింధు హేమకమలము

కరకమలంబున ధరించు రీకమలయుఁబోలెన్.

84

టీ. పురుషోత్తమ = పురుషశ్రేష్ఠుడయిన నలునిచే, లాలిత = మన్నింపఁబడిన, అత్తగుణీమణి = ఆదమయంతి, తత్తమయమునా = ఆసమయముందు, సురసింధు హేమకమలము = గంగానదిలోని బలగారుపప్తము, కరకమలంబునా, ధరించి = తాల్చి, పురుషోత్తమలాలిత = విష్ణువుచే మన్నింపఁబడిన, కమలయుఁబోలెన్ = లక్ష్మీదేవివలెనే, మిక్కిలి, కౌన్వే = ప్రకాశించెను.

తా. సులభము.

తే. రాజముఖకి నయ్యోకవే రాటకంబు

లలిత సమ్మానమున నేక లక్ష్మమయ్యె

రాజకృప గన్న యొక్కవ రీ రాటకంబు

నేకలక్షంబ మఱి సంకలయింప నేల

85

టీ. రాజముఖకి = రాజమునకు గాఢముగలనమయంతికి, నయ్యోకవే రాటకంబు = ఆ లక్ష్మీదేవిమదియందు, లలితసమ్మానమునా = నలుడు చూసిన యర్హతగారింబుచేత, ఏకలక్షము = అడయొక్క. నే నేత్రమునకు విషయమైనది, అయ్యో = అదినుకొంటేనే యయినను నలుడు శేష భాగ్యముగా నిచ్చెను గాన నమయంతి దానినే లక్షపద్మములలో సమముగా నెంచుకొని తదీయ శోభను మఱివాటికిని జూడనానని భావము. రాజకృప = రాజదయను, కన్నయొక్క రాటకంబు = కాంచినట్టియొక్క గవ్వయును, ఏకలక్షంబు = ఒకలక్షసంఖ్యపరిమితమగు వస్తుసమాహారముతో సమానము కదా! గుణము లన్నియును ప్రేమమందుగలవుకాని వస్తువునందులేవిని యందురు. కాన కమల మొక్కటయినను నలుడు ప్రేమపూర్వకంబుగా నిచ్చుటచే లక్షాది సంఖ్యకంటెను మిక్కిలియధికమైనది యయ్యెనని ఫలితార్థము మఱి సంకలయింపక ఏల! అట్లుగుననుటలో సంకయములేదని భావము.

తా. దమయంతి దనకుఁబ్రయుం జదివఁగారవంబుతో నిచ్చుటచేఁబర్చుమొక్కటియైనను దానినే మాటిమాటికిఁ జూచుచు మిగుల సంతసించెను. ఒక్కపర్వమును మాత్రమునే చూచుటచేత దమయంతి కట్లు సంతసముగల్గునని సంతయింపఁబనిలేదు. రాజు దయాపూర్వకముగా నిచ్చిన దొకింపైనను లక్షవస్తువులతో సమానమగును గదా !

వ. అనంతరంబ విధివిశేషంబు సమాప్తింపఁగోరి చకోరలోచనం గడకంట నీక్షించుచు నిషభాధ్యక్షుండగ్నిహోత్రంబునకుంజని.

తే. తన కరిష్ఠంబు లగుకలి కల్పాపరముల

కేతుచూపియుఁబోలె ధాత్రీశ్వరుండు

నిత్యసత్రేత బుద్ధిప్రసాదమున

త్రేత సేవించె విజయమిత్ర శేతరుండు.

37

టీ. విజయమిత్ర శేతరుండు = జయింపఁబడిన శత్రువులుగల, ధాత్రీశ్వరుండు = నలుఁడు, నిత్యసత్రేత = ఎల్లప్పుడును యజ్ఞముతోఁ గూడినదియు, బుద్ధిప్రసాదము = బుద్ధిశాలచే, ప్రసాద = మంత్రపూర్వకముగాఁ బ్రబ్ధినింపఁ జేయఁబడినది. అయినత్రేత = అయినట్టి త్రేతాయుగమునని యర్థము. మూడగులవని భావము. తనకు, అర్హుఁబులు = హాసకరింపఁచవి. అగు కలిద్వాపరములకు = అయినట్టి కలిద్వాపరములకు, ఏకుచూపియుఁబోలె = అర్హతాహేసువును జాత్రువానివలె సేవించెను. ఇటు త్రేతా ద్వాపర కలియుగములు మూడింటి నిష్టమయిన త్రేతను సేవించుట తక్కిన రెండును దన కుద్భవులను దారణము తెలుపుచట్లగునని యర్థము.

తా. గతార్థము.

తే. విభుడు ప్రాప్తేనక్రియా కి విధిలంప

మీవిధంబునఁ దీర్చి సకల్భావ మొప్పు

భామినీభావజ్ఞానం బాదంబు

యుగమా నిశ్చబ్దముగ మెట్టుకొయ్య వచ్చె.

38

టీ. విభుఁడు = నలుఁడు, ప్రాప్తీతనఁగియు విధికలాపము = ముందుపంజరంబు
చిన కార్యసమాపనము, ఈవిధంబున = ఈతీతగా, తిప్పి, నెలవేర్చికొని,
సర్వావసానమంది మనస్సు, ఒప్పుకొని, భూమి భావజ్ఞానం = సమయంతి వ్యా
వయముచెరిగిన గొలుపునో, పాపపర్వయుగము, నిశ్చలముగ = సర్వదు
కాకుండ, మెచ్చుచు = వేయుచు, ఒప్పుకొని, వచ్చును.

తా. నలుఁడీవిధముగా పాపకాలం కియలు నెలవేర్చికొని సమయంతిని గ్ర
హము చెరిగికోగొరి సర్వదుకాకుండ నడుగులితుచు నామెను సమాపించెను.

ఉ. మిన్నక చేరవచ్చి యొక క మేలపుమైవడి బువ్వుబోడి క్రా
ల్లన్నలు మూసె బాణికమలంబుల భూపతిసవ్యచున్న యా
సన్నసభదనంబుల గను క నన్న నదల్పుచు నవ్వఘాటి క్రా
ల్లన్నల జేరలంగొలుచుకై వడి గన్నుల నవ్వదేజఁగా.

టీ. భూపతి = నలుఁడు, మిన్నక = యొకయే. అనగా నిశ్చలముగానెట్ట. చే
రవచ్చి = సమాపించి, నవ్వుచు... సభదనంబు = సవ్యచున్నట్టి సమాపముననున్న
చేరిక తెలిసి, క నన్న = కనునైచే, అదల్పుచు = తెలియచుచు, కన్న
లకొ, నవ్వు బోడిగా = సవ్యచుచుండగా, అవ్వఘాటి క్రాల్లన్నల = అవ
యంతియొక్క జెగురుమున కెగురులను, చేరలకొ, కొలుచుకైవడి = కొలు
చున్నట్టి విధముగా, పువ్వుబోడి క్రాల్లన్నలు = సమయంతి కితిములను, మేలపు
మైవడి = పరివారముగా, పాణికమలంబుల = చేతులతో మూసెను. నలుఁడు
పరివారము సమయంతి నేత్రములను జేతులతో మూయుగా నది యామనేత్ర
ములెంతి లేనియున్నవో యిం చేరలతో గొలుచుచున్నట్లుండెనని భావము.

తా. నలరాజులు నిశ్చలముగా వచ్చి తిన్నఁజూచి నవ్వుచున్న చేరికతై
లను గను సంజ్ఞలచే తెలియచుచు, నననేత్రములందు నవ్వు పాడముచుం
డఁగా సమయంతి నేత్రములను జేరలతో గొలుచుచున్నట్లుగా, బరివారము
నకై యామి నేత్రములు మూసెను. అల. ఉత్పేక్ష.

తే. ఒక్కపూబోడి భూసంజ్ఞ క నాయ్యబిలిచి
యాత్మహస్తాధికార ము కియ్యబ్బవదన

హస్తములకిచ్చి యెఱుగని శ యట్లు తాను

వనుమతీశుడు నగ నదై శ వచ్చినట్లు.

40

టీ. ఆత్మహస్తాధికారంబు = తనచేతులపని - దమయంతి కన్నులమాయట ననుట.

తే. జ్ఞాతహస్తాంబుజాంతర శ స్వగ్ధయగుటఁ

గైతనంబు నెపంబుగాఁగమలనయన

మానసంబున మానసం శ పద వహించె

నాననంబున ధరియించె శ మహాముద్ర.

41

టీ. జ్ఞాత...యగుటకొ = తెలియబడిన వేఱుచే దమ్మియుక్కి తామిడుగలది—యనువుమూసివది రాజనియు పిదప మూలని మఱియొక్కరినియుఁ దెలిసికొన్నది యగుటచేత, కైతనంబునెపంబుగాకొ=అట్లు చేసినమోసము కారణముగా, మానసంపదకొ=కోపముపెంపును, అననంబుకొ=ముఖమందు, మహాముద్రకొ=మాటాడకుండు నియమమును ధరియించెను.

చ. కుటిలకటాక్షవీక్షణముఁ శ గోమలనూత్నకపోలరాగముం

జటులనమంచితభృకుటి శ సంనశినంబును జూచువేడుకొ

జిటపాటరేచెరాజు సర శ సీగుహానేత్రకుఁ గామకేళికొ

గటువులుగానిమానముల శ కావె ప్రవీపనసిద్ధిహేతువుల్.

టీ. రాజు=నలుఁడు, కుటిలకటాక్షవీక్షణముకొ = వక్రమయిన కడకంటి చూపును, గోమల...రాగము— గోమల=మృదువయిన, నూర్మి=నవకమయిన, కపోల=చెక్కిళ్లయందలి, రాగముకొ=(కోపమువలన)పిచ్చిదనమునుచటుల... సంపలనంబును—చటుల=చలించునట్టివియు, సంపంచిత=ప్రకాశించునవియునగు, భృకుటి=కనుబొమ్మలయొక్క, సంపలనంబును=తిరుగుదును, చూచువేడుకొ=చూడవలెనన్న కాతుకముతో, సరసీగుహానేత్రకుకొ = దమయంతికి, చిటపాటకొ=ఈర్ష్యచే గలిగినకోపమును, రేచెకొ=హెచ్చించెను. కామకేళికొ=మరలమునకు, కటువులు=వెగటయినవి, కానిమానముల=కానట్టి ప్రణయకోప

ములే, ప్రదీపనస్థిహేతువులే = కామోద్రేకమును గల్గింపఁగారణములు, కామో
 ర్షకయై తీటునని భావము. ప్రణయకోపము విహించిన స్త్రీలకు కటాక్ష
 వీక్షణములు ఏకముగాను, నునుపైనచెక్కిళ్లయం దెఱుదనమును, గనుబొమలు,
 మిక్కిలిగాఁ జలించుటయుసంభవించి మిక్కిలి సుందరముగాఁ గానవచ్చును.

తా. నలరాజు దమయంతియొక్క షక్తములయిన కడకంటి చూపులును,
 నెఱుబడిన చెక్కిలను, బిరభ్రమించుటచే సుందరములగు కనుబొమలను
 బాడవలెనన్న వేడుకతో, దమయంతికి గోపముపెచ్చించెను. అమరాగ
 భంజకములు కానిప్రణయకోపములు సురశమునుద్దీలించుటకు గారణములుకదా.

వ. అశ్వమ నృపతి సామోపాయంబునం బ్రణయమానం బప
 నయింపఁ దలంచి యిట్లనియె. 43

టీ. ప్రణయమానంబు = పాలయలుకను, సామూపాయంబున = లాలన
 రూపమున నెరిపుచేత, అపనయింపఁ = పోగొట్టుటకు.

జ. దాస్యమునిన్న కేకునుమః ధన్వద్రాకండును సాక్షిగా సరో
 జాస్య నహించినాడనిమః మప్పుడ్రమొక్కుట లేదు నీకు వి
 శ్వాస్యడఁగాన మొక్కుకొను నీ స్వస్థతీనీసలిలాభిషేక సా
 రస్యపవిత్రమస్తకము నీవ్రాల్చెద నీపదయుగ్మకంబువై. 44

టీ. సరోజాస్య = పద్మమువంటిముఖముగల దమయంతి! నిన్నరే = నిన్నరా
 త్రి, కుసుమధన్వద్రాకండు = మచ్చగుండ్రు, సాక్షిగా = సాక్షాద్దృష్టమైయుండగా,
 దాస్యము = నీకు సేవను, విహించినాడనిమః, వినుము, అప్పుడు = అట్లు సేవచేయు
 నప్పుడు, మొక్కుటలేదు, నీకు, విశ్వాస్యడఁ = నమ్మదగినవాడను.
 కాన, స్వస్థ...మస్తకము = స్వస్థతీనీ = గంగానదియొక్క, సలిలాభిషే
 క = జలస్నానముయొక్క, సారస్య - సరసపువనముచే, పవిత్ర = పాపరహిత
 మయిన, మస్తకము = శిరస్సును, నీపదయుగ్మకంబువై = నీపాదపద్మములపై,
 వ్రాల్చెద = చేర్చెదను, మొక్కుకొను = వానమస్కారమును దీసికొనుము.

తా. ఓదమయంతి! గతింఁదనరాత్రి యంతయును నీసేవనుజేసితిని. లేదను

టకు నీలలేదు. మత్తగుఁ డందులకు సాక్షియైయున్నవాఁడు, నేవచేసితినిగాని యప్పుడు నీకు దండముపెట్టలేదు. నేను నీకు విశ్వసించఁ దగినవాఁడను, కాన గంగాస్నానముచేఁ బ్రవ్రతమయిన నాశిరస్సును నీపాదముపైఁ జేర్చెదను. నానమస్కారమును స్వీకరింపుము.

తే. కుటిలముగు నీకటాక్షంబు శ కువలయాక్షి

యించుకించుక నామీద శ నెట్టఁబాటి

నిగిడి మరలినభావంబు శ నిజము తెలిసె

శ్రవణకూపనిసాప తెక శ శంకఁ జావె.

45

టీ. కువలయాక్షి, కుటిలము = పక్రమైనది, అగు నీకటాక్షంబు = అయినట్టి నీకడకంటిచూపు, ఇంచుకించుక = కొంచెకొంచెము, నామీదకొ, ఎట్టఁ బాటి = ఎట్టఁచనముపహించినదై, నిగిడి = నాపైఁబడి, మరలినభావంబు = మగిడిపోయినవీరియొక్క, నిజము = సత్యము, తెలిసెకొ = తెలియవచ్చెను. శ్రవణ... శంకకొ - శ్రవణకూప = చెవులనెడిచూతులందు, నిపాత = పడుటయనెడి, ఏక = ముఖ్యమయిన, శంకకొచావె = జంకుచేత నేమిమీ! దమయంతి కడకంటి చూపులచే నలునిఁజూచినది. అప్పు డామెచూపు దమయంతిచెవులను చాచుచుండెను. అది చూచి నలుఁడు దమయంతింగాంచి "ఓప్రియురాలా! పెంకరగా నాపైకిఁ బ్రసరించినకడకంటిచూపు నీచెవులపట్టుకు వ్యాపించి మరలినది. అది యెందుకు మరలెనంటేని నూతులవలెనున్న శ్రవణకూపరములందు గూలుదునో యనియె మరలెనుజూచి! యాభార్థ్యముతెలిసినదని భావము. మాప కాను ప్రాణితమైన యుత్పేక్ష.

తా. స్పష్టము.

క. లేయెండ వేడి యయ్యుం

దోయిజనండముల కింపు శ దొలఁకించుక్రియ

నీయలుక పరుసనయ్యును

నాయెడఁదకు వేడ్కసేయు శ నలినదకాక్షి.

46

టీ. నరివదకాక్షి, దమయంతి! శయోండ=శాలసూర్యునికాంతి, వేడి= తీవ్రమైనది, అయ్యో, లోయశషండమును, లోలగించుక్రియన్=ఎన్నెలిగించు నట్లుగా, నీయలుక=నీప్రణయకోపము, పరుసనయ్యో= తీవ్రమయినప్పటికిని, నాయెడ=నాకు, తగ్గ, వేడ్క నేయు=వేడుకపట్టించుచున్నది.

తా. సులభము.

తే. చివురుఁగెమ్మొవిచిలుగాటు శ నవము గాఁగఁ

దామరసనేత్ర! కోపింపఁ శ దగదు మమ్ము

ఫలరసాస్వాద మొనరించు శ చిలుక మీఁద

బింబనల్లి మతిల్లి కోపింపఁటు.

47

టీ. తామరసనేత్ర=సమయంతి! చివురుకెమ్మొవిచిలుగాటు=నీచిగురువంటి యధోవృత్తమునందు, తేనవంశక్షగము, నవముగాఁగ=మిషచేసికొని, ఫలరసాస్వాదము=పండ్లరసము ననుభవించుటకు, ఒనించు చిలుకమీఁద=చేయు గున్న చిలుక పై, బింబనల్లిమతిల్లి=శ్రేష్ఠమయిన దొండతీవె, కోపింపఁటు=కోపింపనివిధముగా, మము, కోపింపఁడు. దొండతీవె తనపండ్లను గొరికి రసాస్వాదనముచేయుచున్నచిలుకలమీఁద నెప్పుడు కోపింపదు. అట్లే నీవును నీయధోవృత్తమానునప్పుడు చంతక్షరిమ చేసితిన్న మిషచే నన్ను, గోపింపరాదని భావము.

తే. ఉవిద నీమాట విననొల్ల శ మూరకుండు

కాదనక వింటి మే నేమి శ కారణంబో

రాజకీరంబు మము నిష్ఠు శ రంబు లాడుఁ

బ్రతిదినంబును బరుసగాఁ శ బలుకు వీణ.

48

టీ. ఉవిద=దమయంతి, నీమాట=నీపలుకు, వినకొ, ఒల్లులు=అంగీకరింపము, కాదనక=పలదనలేక, వింటిమేని=విన్నచో, ఏమి కారణంబో=ఏమికారణ మొకటియుండుకాని, రాజకీరంబు=రామచిలుక, మము, నిష్ఠురంబులు=కతి శోక్తులు, అడుకొ=పలుకును. వీణ, బ్రతిదినంబును, పరుసగాఁ=కఠినముగా,

చలువను. నలుగురు దమయంతివాక్యమును విన నిష్క్రముగలిగియు లేనట్లు భవ్యుచి
న్నాడు. ఓదమయంతి ! నీవచనముల విన్నచో, చిలుకయు వీణయు దమ
పలుకులకంటె మధురములగు నీవచనములు వినుటచే మచ్చరపడి మమ్మునిందిం
చును. కావున మాటాడకుండుటయే మంచిదని బహిరర్థము. వీణానాదముకని
టెను, చిలుకపలుకుకంటెను నీవాక్యము మధురమైనదని భావము.

వ. అని వెండియు రసావేశంబున.

49

తే. చూడవేటికి నిడువాలుసోగమీల

సూడుపట్టంగఁ జాలెడి శ చూపుఁగొనలఁ

బలుకు పలుకున నమృతంబు శ చిలుకుచుండఁ

బలుక వేటికిఁ జిలుకల శ కోలికి కాన.

50

టీ. నిడువాలుసోగమీల = మిక్కిలి నిడివిగలకోలచేఁపలను, సూడు
పట్టంగఁ = విశోధించుటకు, చిలుకలకోలికి కాన-కాన యిటువాళ్ళస్వల్పద్యోతక
మయిన సంబోధకము.

శా. కోపంబింతయునుజ్జగించి సుమనః శ కోదండనారాచధా

రాపాణింధమమైన నీధవళ నే శ త్రజ్యోత్స్న వైఁజల్ల వే

తాపం బారఁగఁ గొఁగిలించుకొనవేతధ్యంబు నీబటనే

యోపుంస్కోకిలవాణి! యోశశిముఖి! యోపక్వబింబాధరా.

టీ. ఓపుంస్కోకిలవాణి = మగకోయిలయొక్క కంఠస్వరమువంటి కంఠస్వ
రముగలదానా ! ఓశశిముఖి = ఓచంద్రవదనా ! ఓపక్వబింబాధరా ! పండిన
దొండపండువంటి యుధరముకలదానా ! కోపంబు, ఇంతయుఁ = కొంచెము,
ఉజ్జగించి = విడిచి, సుమనః...ధమము - సుమనఃకోదండ = మన్నఘనియొక్క,
నారాచధారా = బాణములయందులకు, పాణింధమము = కొలిమితిత్తిపంటిది, ప్రేర
కమైనదనుట. ధవళధవళ నేత్రజ్యోత్స్న = అయినట్టి తెల్లని నీ నేత్రముల వెన్నెల
పై = నాపైని, చల్లచేత తాపంబు = మదనతాపము, అఁగఁగఁ = నశింపజేయుట,

కాగిలిండుకొనవే, తథ్యంబు, నేమ, నీబంటును, అనఁగా నన్ను నీకడకంటి
చూపులతోఁజూచి కాగిలింపుమని భావము.

మ. వినమాచున్నది కాలయాపనము నుర్రవ్విఘ్నారోధిభావముల
రసభంగంబగు మాసరోష మతి దీర్ఘంబయ్యెనే నింతట
బ్రసభాలింగనపూర్వకంబుగ మనోరేఖాగంబు రెట్టింపఁగా
ణిసిధాత్వర్థ మనుగ్రహింపఁగదవే శ్రీ నీరేడవత్రేక్షణ !. 52

టీ. మానదోషము=పాలయలుక, ప్రసభాలింగనపూర్వకంబుగ=తటాబున
పైపడి కాగిలిండుటయుండు గలుగునట్లుగా, ణిసిధాత్వర్థము. (ణిసిమంబ నేయమ
ధాత్వర్థమునబట్టి) చుంబనమును.

వ. అని పలికి బలిమిన యాలింగనంబు సేసి తల్పంబునకుఁదార్చి.

తే. పతి కళావతియునుదాని శ్రీ బద్ధనయన
దమనహోదరి గారావుర దాదికూతు
నంతికమునకు రప్పించి శ్రీ యాదరించి
నర్తనాక్షిణి గావించినగుచుఁ బలికె.

54

వ. కలావతీ ! నీవు నిగారంపు మాటలాడుంటోడవని విందుము.
నీవెఱుంగని పాడివంతంబులు లేవు. తగవుదప్పక చెప్పదేని
గొన్నిమాటలడిగెదము. మాటలాడక విచారించి యుత్తరం
బిమ్ము.

55

తే. అన్యపురుషునిఁ గలలోన శ్రీ నై నఁ డలఁప
దార్తలో నండు మీ విదర్యాత్మజాత
యన్యపురుషుండు గాఁడె పురీష్యయుధుండు
వనిత దనయాత్మలోన నె శ్రీ ట్లునిచెఁ జెపుమ.

56

టీ. మీవిదర్యాత్మజాత=మీదమయంతి, కలలోనైనన్, అన్యపురుషుని=పరపురుషుని, ఆత్మలో=మనసునందు, తలఁపడు=స్మరింపడు. అండు=అని

శలుకుమందురు. పుష్పాయుధుండు = మన్మథుడు, అన్యపురుషుండుకాఁడె
పరపురుషుడుకాఁడా, వనిత = దమయంతి, తనయాత్మలోనకొకతనమనస్సులో
అతినికొక = ఆపుష్పాయుధుని, ఎట్లు, ఉనిచెకొక = వీరిరిగఁగఁచుకొనెను.

తా. ఓకళావతీ ! మీ నెచ్చెలియగు దమయంతి స్వప్నమందైనను :
పురుషునిమనసులో స్తరింపఁచని పరికితివికదా ! పరపురుషుడయిన మన్మథ
మనస్సున నెట్లుంచుకొనెను ?

వ. అని యడిగిన నని యిట్లుచియ్యె.

తే. ననితహృదయంబులో నున్న వాడ వీవు

నీప్రతిచ్ఛాయ మదనుండు నీ నృపవరేణ్య

యట్లు గాకున్న నశరీరి నీ యైన యతఁడు

పుణ్యశుభమూర్తి దేవరఁ నీ బోలుపెట్టు.

5

టీ. నృపవరేణ్య = ఓ, నలరాజా ! వనిత హృదయంబులోకొక = దమయంతి మ
స్సులో, ఈవు, ఉన్నవాడవు. మదనుండు, నీప్రతిచ్ఛాయ = నీ ప్రతికి
బయి, అట్లుగాకున్న = అట్లేకానిచో, అశరీరి = శరీరము లేనివాడు, విషయ
డు = అయినట్టి వాడు, పుణ్యశుభమూర్తి = పవిత్రమగు మంగళ విగ్రహముగఁ
దేవరఁ = ప్రభువారిని, ఎట్లుపోలుట = వీరిరిగఁగఁబోయిను. నలుఁ డడిగిన ప్రశ
మునకుఁ గళావతి యిట్లు ప్రత్యుత్తరమిచ్చె. ఓ నలరాజా ! దమయంతి హృ
యములో నీవేయున్నాడవు. నీ ప్రతిబింబమే యా మన్మథుడు. అంతి
కాని మన్మథుండు వేటొకఁడులేడు. అట్లు నీ ప్రతిబింబమే మన్మథుండు
కానిచో శరీర రహితుడయిన మన్మథుడు దివ్యమంగళ విగ్రహముగల మి
నెట్లు పోలఁగలుగును? అశరీరియగు మదనుండు నీకు సాటియగుట నీ ప్ర
బింబ మగుటచేత నే; బింబ ప్రతిబింబములకు నభేదము కావునను, నీవే యా
హృదయములో నుండుటవలనను దమయంతి పాతివ్రత్యమునకు భంగములేద
భావము.

వ. అనిన నృసాలుం డిట్లనియె.

59

తే. తోకచుక్కలఁ బోలు దృశ్యోజముల

వెలితి లేకుండ మీబోటి శ చెలులఁ జూచుఁ

గాంత వీక్షింప దర శ గంటఁగాని మమ్ము

నేము చేసిన యపరాధ శ మేమి చెపుమ.

60

టీ. కాంత=దమయంతి, తోకచుక్కలఁ, పోలుదృశ్యోజములఁ=సరి పోలుచున్న నేత్రములచేతను, వెలితిలేక, ఉండఁ = సుంతేనియు లోపము కలుగకుండఁగా, మీబోటిచెలులఁ=మీవంటిచెలికత్తెలను, చూచుఁ, అరకంటఁ, కాని=అర్థనిమిలిత దృష్టితో నేకాని, మమ్ము, వీక్షింపదు=చూడదు, ఏము, చేసినయపరాధము=చేసినట్టి నేరము, ఏమి=ఏదియో చెపుమ... ఓకళావతీ! మిమ్మును బూర్ణదృష్టితోఁ జూచును. నన్ను నరకంటితో మాత్రమే చూచును. నేకేసిన నేరమేమియో చెప్పుమా! అని భావము.

క. భూపాల! మెఱుంగుబోడుల

చూపులకుఁ డాయు నీదు శ సౌబ గట్లగుటఁ

మాపిన్నది యినువింతల

చూపుల నరగంట వెఱచుశుచు నినుఁజూచున్.

61

టీ. భూపాల=ఓ నలరాజా! మెఱుంగుబోడుల చూపులకుఁ=స్త్రీలదృష్టులకు, నీదుసౌబగు=నీసౌందర్యము, డాయుఁ = అంటుకొనును, అనఁగా నీ వధిక సౌందర్యవంతుడవగుట నీయందుఁ జొచ్చిన నేత్రములు మగిడిరావు. అట్లగుటఁ=నీయందుఁ బ్రవేశించినవి మగిడి రాకపోవుటచే, మాపిన్నది=మాదమయంతియు, వెఱచుచున్=నీయందుఁప్రవేశించినవి, మగిడివచ్చునో రావో యని భయమునొందుచు, ఇనువింతలచూపులఁ=రెట్టించిన వింతతోడి చూపులచే, అరకంటఁ, నినుఁ, చూచుఁ, ఓ నలరాజా! నీయందుఁ జొచ్చిన చూపులు మగిడివచ్చునో రావో యని భయముచే నట్లు చూచుచున్నది కాని నేత్రండుకాదు. మఱియుఁ గడకంటి చూపు లనురాగ సూచకములు కాన నీయందలి యనురాగమును సూచించునట్లు చూచుచున్నదని భావము.

క. కలకంఠి తనకు వలసిన

గలికీ! యని నిన్ను బిలుచున గలమధురముగా
నల యను రెండుక్షణములు

పలుకంగ నాలుకకు నెంత భారంబొకదా.

62

టీ. మలభము.

తే. మగున దేవు దివ్యనామము జపించు

నెమ్మనమ్మన నిత్యైవ రతిమ్ము గాంగ

నచ్చుముక్తా ఫలై కావళిచ్చలమున

జన్ముగవ నక్షుసూత్రంబు ర సంతరించి.

63

టీ. మగువ=చమయంతి, అచ్చ... ఛలమునకొ=స్వచ్ఛమైన ముత్యాలహార
మనెడి మిషచేత, చన్నుగవకొ=కుచవ్యయమునందు, అక్షసూత్రంబు=సహమా
లను, సంతరించి = ధరించి, నెమ్మనమ్మనకొ = నిండుమనమునందు, నిత్యైవరతిమ్ము
గాంగకొ = ఎల్లప్పుడును నియమముగా, దేవర దివ్యనామముకొ=తమయొక్క
శ్రేష్ఠమయిన నామమును, జపించుకొ = జపముచేయుచున్నది. ఓ నలరాజా!
నీవు మిమ్మును బిలిచినట్లు నన్ను బిలువదేమి? యని యడిగితివి. భర్తృనామము
నుచ్చరింపఁ గూడక పోవుటచే మానెను. అంతియకాని నీయందనురాగము లేక
పోలేదు. ఈ దమయంతి మనమున నిన్నేయుంచుకొని ముక్తాదామమనెడి
జపమాలను ధరించి నియమముతో సర్వదా నిన్నే జపించుచుండును. నీకంటె
వేరొకనిఁ దలపలేదని భావము.

వ. అనిన నలుం డిట్లనియె.

64

చ. మదగజరాజ కుంభములర మచ్చరికించు చురోజకుంభముల్

గదిసి కలంత మేరయును ర గైకొనియున్నవి యెల్లవారికి

న్విదితముగాంగ నిట్టితఱి నీచెలి డెందమునందు నేనియున్

గదలక మాకు నుండ నవకాళము లేదుగదే కళావతి. 65

టీ. కలావతి! మదగజరాజ కుంభములకొ = మదించిన యేనుఁగు కుంభము

లను, మచ్చరికించుచున్ = ద్వేషించుచు, ఉరోజకుంభముల్ = స్తనకుంభములు, కదిసి = విజృంభించి, ఎల్లవారికిన్, విదితముకాఁగన్ = స్పష్టమగునట్లుగా, కలంత మేరయును = ఉన్న స్థలమునంతయును, కైకొనియున్నవి = ఆక్రమించి యున్నవి. అనఁగా దమయంతి స్తనములు పక్షిస్థలమునంతను నాక్రమించి యున్నవి భావము. ఇట్టి లఙ్కా = ఇటువంటి సమయమందు, నీచెలిడెందము నందు నేనియున్ = నీచెలియైన దమయంతి మనస్సులోనైనను, స్తనపరముగా డెందమనుటకు వత్తుమని యర్థము. కవలక = చలింపకుండగా, నుండన్, అవ కాశంబు, మాకును, లేదు; కదే = లేదుగదా! ఓ కళావతి! మీ చెలి హృదయములో “నీవున్నాడవని” చెప్పితివి. మీచెలి స్తనము లాస్థలమునంతను నాక్రమించి యుండఁగా నేనందుండ నవకాశమేది? కావున నీవసత్యము పఠకుచున్నావని భావము.

తా. ఓ కళావతి! నేను మీచెలి హృదయములో నుంటినని పలికితివి. అందఱకును స్పష్టమగునట్లుగా నేనుగూ కుంభముల నీసడించు స్తనములు మీ చెలి డెందము నంతయు నాక్రమించుకొని యుండఁగా మాకందుండ నవకాశమేది?

తే. రమణి హృదయంబునను మహా శ్ర రాజ వీవు

గరిమ విచ్చేసియుండిన శ్ర కారణమున

దీని వజ్రోరుహంబు లాశలోన నుండ

నడము లేకున్న మఱి కదా శ్ర వెడలె వెలికి.

66

టీ. రమణి హృదయంబునను = దమయంతి హృదయములో, మహారాజపు, ఈవు, గరిమన్ = అతిశయముచే, విచ్చేసియుండిన కారణమునన్ = ఉన్న హేతువుచేత, దీని వజ్రోరుహములు, ఆలోన్, ఎడము, లేకున్నన్, మఱి కదా = అవకాశము లేకపోవుటచేత నే కదా! వెలికిన్ = బయటికి, వెడలెన్ = నిర్గమించెను. ఓ నలరాజా! నీవు “దమయంతి కుచములామె హృదయము నాక్రమించియుండుటచే నేనందుండ నవకాశములే”దని చెప్పితివి. అది పొర పాటు. నీ నామె హృదయమున మహారాజా శీవిలో నుండుటచే నందుండ

నొంచి యీమ స్తనములు బైటికి వెడలివచ్చెను. లేనిచో నవి లోపలనే యే యిమిడియుండరాదు? అని భావము.

వ. అని కళావతి రాజునుద్దేశించి.

6

ఉ. వంచన యింతలేక కరఁగి వాడి నఖంబుల నొక్కినొక్కి నొప్పించితి రెండుచేతులను న బెద్దయు లావున నొత్తియొత్తి! డించితి విట్టి తాకటికిఁ దెండము వానికి నీకుఁగాదె మా చంచల నేత్రయొప్పులకుఁచంబులు పయ్యెడలోన దాఁగెడిన్

టీ. వంచన, కపటము, ఇంత లేక కరవాడినఖంబుల = వాడియగ గోళ్లచే, నొక్కి నొక్కి, నొప్పించితివి. రెండుచేతులను, బెద్దయులావున = సత్తువులొంది, ఒత్తి, ఒత్తి, పీడించితివి. ఇట్టి, తాకటికిఁదెండము వానికి = తాయివలె కఠినమగుచిత్తముగల, నీకుఁగాదె = నీకు భయపడియొకదా, మా చంచలనేత్రయొప్పుల కుచంబులు, పయ్యెడలోన, దాఁగుచున్నవి.

తా. సులభము.

ఉ. మ్రుచ్చిలి గంధవారణ సమూహము కుంభవిలాససంపదల్ మ్రుచ్చిలిమించుపయ్యెడలలోపలదాఁగుచునుండునెప్పు మీ నచ్చలికత్తె చన్నగవ నీవు విచారముచేయుమా మదిక మ్రుచ్చుల గిట్టిపట్టుదురునొంపుదు రేమన వచ్చు రాజులన్.

టీ. మ్రాచెలికత్తె చన్నగవ, గంధ...సంపదల్ = గంధజాతి యేనుఁగుల యొక్క కుంభములయొక్క కాంతి సంపదలను, మ్రుచ్చిలి=హరించి, మ్రుచ్చిలి=వంచించి, పయ్యెడలలోపల, దాఁగుచునుండును, దొంగ యేదని వస్తువును దొంగలించి రహస్యముగా దాఁగియుండుటకలదు. అట్లే నీచెలి కుచములు చేసియున్నవిభావము. నీవు, మదిక, విచారము, చేయుమా! మ్రుచ్చులక = దొంగలను, గిట్టి, పట్టుదురు=అనుకూలించునట్లుచేసి, పట్టుకొందురు, నొంపుదురు=మర్దింతురు, రాజులక, ఏమనవచ్చుక = ఏమనగలము. రాజులు

దొంగలను బీడించుట కలదు. నేనుకాజను, అవి దొంగలు. వాని బాధించుట మాకు విధిగదా! అని భావము.

వ. అని పలికి రాజు, కళావతీ! మామాటలకుఁ బ్రత్యుత్తరంబులు పొసంగనిచ్చితివి. మేలనవచ్చు. ఈప్రసంగం బిట్లుండె. నీచెలికత్తియ నేఁడు మాతోడ నేలపలుకదు? నీవు చెవిఁజేరి మంతనంబుండి తదభిప్రాయం బెఱింగి మాకుం జెప్పుమా! మొచ్చుగలదు. అనినఁ బ్రసాదంబని మదనరాజకార్య షాద్గుణ్య చక్రవర్తియగు నయ్యంతి దమయంతిం, జేరవచ్చి పడఁ ట్టిణమంత్ర రహస్యంబున.

70

మ. పరివస్థా నియమం బఖండితముగా నీవాత్సాహ్య నీయాదిక స్తరశాస్త్రంబులు వింటినాముఖమునకొజాణండు నీధర్త నేర్పరివై చిత్తముకీ లెఱింగి సురత ప్రాగల్భ్యముల్ చూపితే సరసీజానన! యన్నుగ్ధులివయస్వక్ ప్రేసెఁ గెందామరన్.

టీ. సరసీజానన=పద్మములవంటి ముఖముగల యౌ దమయంతీ! పరివస్థా నియమంబు=శుశ్రూషా నియమము, అఖండితముగా= అవిచ్ఛిన్నముగా, నాముఖమునకొ = నావలన, వాత్సాహ్యనీయాదిక స్తరశాస్త్రము మొదలగు నవి, వింటివి = అధ్యసించితివి. నీధర్త, జాణండు = కామకాస్త్రాదులందు మిక్కిలి నేర్పుగలవాఁడు, నేర్పరివై=నేర్పుగలదానవై, చిత్తముకీలు = మనోరహస్యము, ఎఱింగి, సురతప్రాగల్భ్యముల్ = రతిచాతుర్యములు, చూపితే= చూపించితివా! అన్నకొ=అనిపలుకఁగా, ఉగ్ధులి=దమయంతి, పయస్వక్=చెలికత్తెను, కెందామరన్=ఎఱ్ఱదామరతో, ప్రేసె=కొట్టెను.

తా. సులభము.

వ. ప్రేసీ యసూయా కుటిలం బగుకటాక్షవిక్షణంబునం దర్జించె. ఇట్లు నిర్భర్తింపఁబడి వైదర్భింజూచి రిత్తయలుక దెచ్చికొని యువదేశగురువ నగ్గునాకు రతిరహస్యవార్త సెప్ప వైతివి.

ధూర్జనై నీవు చెప్పకుండుదువుగాకేమి? నానేర్చున నీమగ
నిచేతన చెప్పించెద. అటు చూడుమని మఱియునుం గొంత
తడవు మంతనంబున్నయదియై శుద్ధాంత చారిణి మసీకాం
తునితో నిట్లనియె.

టీ. అసూయాకుటిలంబు = ఈసుచేపంకరయైనది, శర్జించెక = అదర్శిను,
నిర్భక్తి స్తంభబడి = అదర్శిబడి, శుద్ధాంతచారిణి = అంతఃపురపు పనికి రై.

తే. అధివ ! వైదర్భి దర్భాంకురేరాగ్రబుద్ధి
మనతలంపుల బోలెనీ నుగువ తలపు
బాల యనుచున్నవార మీప్పద్మనయన
యిట్టి ప్రాధియుఁ గలదె ? యే నీ యింతులకును. 73

టీ. దర్భాంకురాగ్రబుద్ధి = దర్భ మొనవలె వాడియైన బుద్ధిగలది.

ప. ప్రణయ కోపంబులు రతి దీపనాషధంబులు. పాలయలుకలు
లేక మగవారికి మగువలు బ్రాతులుగారు. దీర్ఘంబులయ్యె
నేని యవియే ప్రేమధంగ కారణములు. కావునఁ గోపం
బింతమాత్రంబ చాలు. అని పలికి దేవర మాటుగాఁ బాద
ప్రణామంబు నీయంబోయి లీలాకమలంబున మొత్తునడితి.
పడుదుఁగాకేమి? అమృతకాశిని చిత్తంబెఱింగి వచ్చితి నవధ
రింపుము. 74

టీ. రతిదీపన - బొషధంబులు = రాగమును పెరకేపునట్టి మందులు. ప్రాణ
కులు = ఇంపయినవారు.

ఉ. తా నుది నమ్మకున్నది విరదర్శనరేంద్రతనూజ నిన్ను ను
త్రాముఁడవంచు నీయరమకరంబునఁ బో మనసీదునీకు ను
త్రాముఁడు కాని వానికిఁ బ్రతాపము నంబదలేటి పైఁడికెం
దామరపువ్వుదే వశమె ! ధాత్రికి మాటలువేయు నటికిన్.

టీ. విదర్భనశ్రేంద్రతనూజ = దమయంతి, తాన్, నీవు, సుత్రాముడవను
 ముక్ = దేవేంద్రుండవని, అనగా నీవు నలరూపంబునవచ్చిన సురేంద్రుడవను
 చు, నిన్నున్, మడన్ = మనస్సునందు, నమ్రకున్నది = విశ్వసింపకున్నది. నీకున్,
 ఈ యరమరంబునన్, పో = ఈ సందేహముచేత నే, మనసు, ఈదు = మనసిచ్చి
 మాటాడకున్నదని భావము. వేయుమాటలు, ఏటికిన్ = ఎందులకు, ధాత్రికిన్ =
 భూమికి, ప్రతాపమునన్ = జలముచేత, చదలేటిపైఁడి కందామరపూవు = ఆకాశ
 నదియందున్న బంగారుకమలము, సుత్రాముడు కానివానికి = దేవేంద్రుడు కాని
 వానికి, లేన్, వశమే? కాదనుట, కలావతి దమయంతి ప్రణయకోపము
 నెఱిగి దాని కోపమును బోగొట్టవలెనని తలంచి నలరాజుచే రాత్రి వర్తిల్లిన
 సభాగచిహ్నములను జెప్పించినచో దానివలన బాడమిన సిగ్గుచేతను గాని
 యది వినుటవలన గల్గిన కామోదకముచేగాని కోపము పోవునని నశ్చయించి
 నలునిసమీపించి కోపకారణము నిట్లు చెప్పుచున్నది. ఓ నలరాజా! దమయంతి
 సిగ్గుచేర్చినటునిగా నమ్రకున్నది. స్వయంవర కాలమందువలె నిప్పుడు నల
 గూపముతో వచ్చిన దేవేంద్రుడవేకాని తత్త్వనబుండవు కావని భావించి
 నీతో మాటాడకున్నది. నీవు దేవేంద్రుడవేకానిచో గంగానదియందుండిన పద్మ
 నును దెచ్చుటయెట్లు? సాహస్యలకది యలవిడదే. కావున నీవు సురేంద్రు
 డవే యని భావము. ఈ మర్రిపాయము వాస్తవముగా దమయంతికిగాని
 దానికిగానిలేదు. అయినను గలావతి మాయోపాయముచే రతిరహస్యములను
 జెప్పింపవలంచి యిట్లు చేసినది. నలుడు కన్నులు మూయుటచేతనే దమ
 యంతి కోపము వహించియుండగా నింద్రుడనడి సందియము వలన కోపము
 వహించి యున్నదని కారణమునుమార్చి చెప్పినది. ఇట్లు చేసినచో నలుడు
 తన యాధార్థ్యము స్థాపించుటకు రహస్య వృత్తాంతముల జెప్పకమానడనయు,
 దానివలన కోపము పోవుననియు దాని యెఱుంగును. ముందు పద్యములచే
 తను గూడ నలుడు దేవేంద్రుడే యని స్థాపించుచున్నది.

క. దంభోళి భాగ్యరేఖా

దంభంబున బ్రహ్మటముగ १ ధరియించెదు హ

స్తాంభోజమ్మన దేవర

జంభారివి యగుటకేల శ సందేహింపన్.

76

టీ. దేవర = ఓ నలరాజా! నీవు, హస్తాంభోజంబునకు = కరకమలమందు, భాగ్యరేఖాదంభంబునకు = భాగ్యరేఖ యుండెడిమివచేత, దంభోలి = వజ్రమును, ప్రస్ఫుటముగ = స్పష్టముగా, ధరియించెను = తాల్చుచున్నావు. జంభారివి = సురేంద్రుడవు, అగుటకు, సందేహింప కేల? = సందేహించుట గలదు.

తా. ఓ రాజా! నీవు భాగ్యరేఖ మివచేతను వజ్రాయుధమును ధరించి యుండగా దేవేంద్రుడవగుటకేమి సందియము కలదు?

తే. లోకపాలుడ నస్వల్పలోచనుడవు

వజ్రపాణివి దేవతా శ నల్లభండ

విన్నిలాంఛనములుగూడ శ నింద్రుడౌదు

నైషధుడ వగుటకు జీహ్వాంబు చెపును.

77

టీ. లోకపాలుడవు = లోకమును బాలించువాడవును, అస్వల్పలోచనుడవు = అనేకములగు నేత్రములుగలవాడవు, వజ్రపాణివి = వజ్రము హస్తమందుగలవాడవు, దేవతావల్లభుడవు, ఇన్ని, లాంఛనములు = ఇన్నిగుఱుతులు, కూడ = సమకూఱుటచే, ఇంద్రుడు = ఇంద్రుడవు, ఔదు = అగుదువు, నలుడు లోకమును బాలించువాడును, విలాలమగు నేత్రములుగలవాడును, వజ్రరేఖ పాణియందుగలవాడును, దేవతాకాంతలపగూడఁ బ్రేమింపఁదగిన వాడును, కాన నలునికిగూడ నీ విశేషణము నన్వయింపవలెను. నైషధుడు = నలరాజువు, అగుటకు, చిహ్నంబు = గుఱుతును, చెపును. ఇన్ని యింద్ర లక్షణములు నీయందుండుటచే నీవు దేవేంద్రుడవే యగుదువు. కానిచో నలుని లక్షణంబు లేమియున్నవో చెప్పను.

ప. మహేంద్రుం డింద్రజాల మాయావిదుండు. స్వయంవరంబు నగ దెట్లట్లు నలరూపధారియై వచ్చెనో యని శంకించుచున్న

యది. మందాకినీ కాంచన కమల దానం బీసం దేహమునకు
నిదానంబు. 78

ఉ. రోయఁ డొకించుకేనియు మరుత్పతి యన్యకశత్ర దూషణా
న్యాయము సేయమన్తథమహదాంధతనాశ్రమభూమిఁగొక్కురో
కోయని కూయఁడే యతఁడు కుక్కుటమైనడిరేయి గౌతమ
ప్రేమనిఁ బొందఁగోరి తనశపెద్దతనంబు జలంబు పాలుగాఁ.

టీ. మరుత్పతి = ఇంద్రుడు, అన్యకశత్రదూషణాన్యాయము = పరస్పరము
తెలుపుట వలనఁ గల్గిన పాపమనెడి యన్యాయమును, చేయఁ = చేయుటకు,
ఒకించుకేనియుకొ = కొంచెమైనప్పటికిని, రోయఁడు = ఏనగించుకొనఁడు, అతఁ
డు = ఆయింద్రుడు, గౌతమప్రేయఁ = అపాల్యను, పొందఁ, గోరి, తనపెద్ద
తనంబు = తన గొప్పతనము, జలంబుపాలుగాఁ = నీటిపాలగునట్లుగా, మన్తథ
మదాంధతే = కామాతిశయమువలనఁ గల్గిన గ్రుడ్డితనముచేత, అశ్రమభూ
మి = గౌతమముని యాశ్రమమునందు, కుక్కుటమై = కోడియై, నడిరేయి =
మధ్యరాత్రునందు, కొక్కురోకోయని, కూయఁడే! అలవలేదా! దేవేం
ద్రునివంటి మహానుభావుఁడు పరకశత్ర సంగమును నపేక్షించునా యని
సందేహింపఁబనిలేదు. అతఁ డర్ధరాత్రమందుఁ గొడియై కూసి మునిని మోస
పుచ్చి యతని భార్యను బొందలేదా! కావున నింద్రున కిట్టి పనులు చేయుట
సహజమని భావము.

కా. ఇంద్రుడు పరకశత్ర సంగముచేయ వెనుకదీయఁడు. అతఁడు కా
మాంధుఁడై గౌతమునియింటిపండును గొడియై కూసి యతని మోసపుచ్చి యహ
ల్యను గలియలేదా!

వ. నీవు తత్త్వనైషధుండ వయితివేని. యవన్యసాక్షి కంబులగు
శయ్యావహన్యంబు లుగ్గడించి యిప్పంకకాక్షి శంకాకలం
కం బవనయిపు మనుటయు; మందస్తితనుండరవదనారవిం

దుండై యయ్యిందుముఖ నుద్దేశించి పురందరుఁ డనునందే
హంబు డిందు పడునట్లుగా మహీపురందరుం డిట్లనియె.

టీ. నీవు—అనన్యసాక్షికంబులు=పరులకుఁ దెలియరానివి, అగుశయ్యారహ
స్యంబులు = అయినట్టి సంఘోగమర్తయలను, ఉగ్గడించి=చెప్పి, శంకాకలం
కంబు = శశంకమువంటి శంకను, అపనయింపుము, అనుటయ్యో, అనఁగా నే,
మంద...విందుండై=చిఱునవ్వుచే సుందరమగు ముఖపద్మముకలవాడై, డిం
దుపడునట్లుగాన్=తోలఁగునట్లుగా, మహీపురందరుండు=ధూజేవేంద్రుఁడగు
నలుఁడు, ఇట్లనియె.

తే. మఱచితే నెమ్మనమ్ములో శ మెఱుఁగుఁబోడి

ప్రథమ రతికేళి నతిపరిశ్రాంతిఁబొంది

కూడి రెండవ రతికి నూశ్లోనని నన్ను

గ్రీష్మయామిని యనియేను శ శేలిగొంటి.

81

టీ. నూశ్లోనని=ఓప్పుకొనని, గ్రీష్మయామిని = వేసవిరాత్రి - వేసవిరాత్రి
కాలము తక్కువ యగుటచేత రెండవరతికి వీలుగాదు గాని నాశేరివిలుచుట.

తే. నీవు మృదుశయ్యఁ గపటంపు శ నిద్రవ్రావ

నెలఁత కేల్దిమ్మి యిడితి నీసమ్మనాభి

నప్పు డచ్చోటఁ బులకంబు శ లంకురింప

నంబురుహనాభి వైన చంకదంబు తలఁపు.

82

టీ. నెలఁత, నీవు, మృదుశయ్యో, కపటంపునిద్రవోవో = కపటముగ
నిద్రించుచుండఁగా, నీవీ స్రంసనార్థమై, నీ నిమ్మనాభిఁ = లోఁతైన నీపొక్కిరి
యందు, కేల్దిమ్మి = నా హస్తపద్మమునుంచితిని. నా హస్తస్పర్శమువలన
నచ్చట, పులకంబులు, అంకురింపఁ = రోమాంచము కలుగఁగా, అంబురుహనా
భివి=పద్మము నాభియందు గలదానవు=విష్ణుమూర్తివి. అయితివి. వివచందంబు,
తలఁపు=స్తరింపుము, నలుని కేల్దిమ్మి పద్మమును, దాని సంస్పర్శమువలన గల్గిన
రోమాంచములు అకరువులును గాఁగా దమయంతి యంబురుహనాభి యగుట

సముచితమని భావము. విష్ణుఁడంబురుహనాభుఁడు - నీవంబురుహనాభివి. అనఁ గా స్త్రీత్వముచే భేదపడిన అంబురుహనాభుఁడ వనుట. ఇరువురకును గపట నిద్ర సమానము.

ఉ. కామినిఘర్త బిందువులు శ కస్తురిబొట్టునఁ దోఁగి రేఖ లై
కోమల గండపాళికల శ కోణములకొదిగజాఱ నంచల
శ్యామల మైనయాత్మవదనాబ్జముఁ జాతుగదే మదీయ చిం
తామణిదర్పణాంతరము శ నన్నెఱిదత్సమయోచితంబుగాన్.

టీ. కామిని, ఘర్త బిందువులు = సురతశ్రమవలనఁ గల్గిన చెమట బిందువులు, కస్తురిబొట్టునకొఁగి = మిళితమై, రేఖలై = చాఱలై, కోమలగండపాళికలకోణములకొ = మృదువయిన చెక్కిళ్ల ప్రదేశములయందు లందుండి, దిగజాఱి, అంచలశ్యామలము = కొనయందు నల్లనిది, వినయాత్మ వదనాబ్జమునకొ = అయిన నీవదనపద్మమును, మదీయచింతామణి దర్పణాంతరముకొ = నా చింతామణిదామ మనెడి యద్దముయొక్క మధ్యమందు, నెఱి = యుక్తముగాను, తత్స...తంబుగాకొ = అపురుషాయిత సమయమున కనుగుణముగా, చాతుగదే, పురుషాయితము సల్పుచున్న దమయంతి వదనము కస్తురిబొట్టుతో మిళితమగుటచే నల్లని వగు చెమటబిందువులు చెక్కిళ్లనుండి జాఱి శ్చక్రవువలెఁ దనరుటచే నది పురుషుని వదనమువలెఁ గాపవచ్చుచుండెనని భావము.

తే. తరుణి యెఱుంగవె వీటికా శ దానవేశ
గురుజనప్రాంతమునయందు శ గూఢవృత్తి
నాగవల్లిదళంబు నెన్నడుమఁ జీటి
మడిచి యందిచ్చినపుడు గో శ రిడుదుఁ గేల.

84/

టీ. తరుణి = వయసుంతి ! గురుజనప్రాంతంబులందు = పెద్దవారుమనయొద్దకున్న సమయంబునందు, వీటికాదానవేశకొ = తమలపాకులు చుట్టియిచ్చుసమయమున, నాగవల్లిదళంబు నెన్నడుమకొ, చీటి = చీలిచి, మడిచి, అందిచ్చినపుడు = నాకొసంగడి సమయమున, గూఢవృత్తికొ = పిరులకుఁ దెలియకుండఁగా,

శీలం = నీచేతియందు, గోరిడుదుం = నఖశతముచేయుదును, ఎఱుంగవె = తలెయదా.

ఉ. మానిని ! భోజనావసర శ్రమధ్యమునం గొనియాడ గోస్తనిం
దేనియ సంస్తుతింప వినుశీతింపను మీఁగడ ఖండశర్కరా
పానక ముగ్గడింపఁ బ్రతిపక్ష చటూక్తి నిసర్గోప ర
క్తానన మైననీయధరశ్రమలునొయంచు మదిం దలంకుచున్.

టీ. మానిని = ఓదమయంతి, భోజనావసరమధ్యమున = భోజనకాలము
నందు, ప్రతిపక్ష...ననము—ప్రతిపక్ష = తనకు శత్రువులయిన ద్రాక్షదులయొ
క్క, చటూక్తి = నుతించుటచే, నిసర్గ = స్వాభావికమైన, కోప = కోపముచే, రక్తా
ననము = ఎఱుముఖముగలది. ఇటు యధరముయొక్క సహజారుణ్యమును సహజ
కోపప్రయుక్తారుణ్యముగాఁ జెప్పినాఁడు. లోకములోఁ దమ శత్రువుల వర్ణిం
చినచోఁ దమకుఁ గోపముగల్గుట సహజము. అట్లే మాధుర్యమునందు దనితో
శత్రుత్వముపొందిన గోస్తన్యాదులను వినుతించుటచే దమయంతి యధరమా
కోపముచే నెఱుఁబడిన దని భావము. ఐన నీయధరము, అల్లనొయంచుం = అల్లు
నేమోయని, గోస్తనిం = ద్రాక్షను, కొనియాడ = నుతింపలేదు, తేనియం,
సంస్తుతింపను, మీఁగడ = వినుతంపను, ఖండశర్కరాపానకముం, ఉగ్గ
డింపను = పొగడను, మదిం, తలంకుచుం = భయపడుచు, నివియొల్లఁ జేయ
నని సంబంధము.

తా. ఓదమయంతి ! మాధుర్యమునందు నీయధరమున కీడువచ్చెడి గోస్త
న్యాది పదార్థముల వర్ణించినచో నీయధరమునకుఁ గోపమువచ్చునని, గోస్తనిని
తేనెను మీఁగడను పంచదారపానకమును భయముచే నుతించుట మానితిని.

తే. ఆననం బాదిగా నాభిశ్రయవధి గాఁగఁ

ప్రేమ భవదంగకములు చుంబించునవుడు

చరమచుంబనవేళ నో శ్రవరసిజాక్షి

* యేను జెక్కిలి గిలిగింత శ్రీలిడుటఁ దలఁతె.

టీ. సులభము.

మ. అని సంకల్పభవైకసాక్షులగు శత్రుయ్యానేకసంభోగ చి
హ్నానలభూపక్షిత్యభిజ్ఞకౌఱై శయగదండు వ్రాకువ్వన
వ్వనితారత్నమువాఁగన్నులబతిన్వారిండుచుచు మూసెనొ
య్యనధాత్రేయిశ్రుతివ్యయంబునిజహస్తాంభోజయుగ్మంబునన్.

టీ. భూపతి = సులరాజు, ప్రత్యభిజ్ఞకౌఱై = అనవాలు నిమిత్తము, అని = ఈ
ప్రకారముగా, సంకల్ప భవైకసాక్షులు = మన్మథుఁ డొక్కఁడేసాక్షిగాఁ గలవి,
అగు... హ్నానలక్ — అగు = అయినట్టి, శత్రుయ్య = శత్రుయ్యసంబంధులగు, అనేక =
పెక్కులయిన, సంభోగ చిహ్నానలక్ = రతిచిహ్నాలను, అందండు = ఒక్కొక్కటి
చొప్పున, వ్రాకువ్వన్ = చెప్పఁచుండఁగా, అవ్వనితారత్నము = అదమయంతి, వాఁ
గన్నులక్ = దీర్ఘములయిన నేత్రములతో, పతిక్ = భర్తను, వానిండుచుక్ =
ఇఁకఁ జెప్పవద్దని నిషేధించుచు, ఒయ్యనక్ = మెల్లగా, నిజహస్తాంభోజయుగ్మం
బునక్ = తనహస్తపద్మములతో, ధాత్రేయిశ్రుతివ్యయంబు = దాది కూఁతు
రగు కళావతిరెండు చెవులను, మూసెన్ = కప్పిపుచ్చెను, ఆరహస్యములు దాని
కిఁ దెలిసినచోఁ దన్ను పరిహాసము చేయుననియెంచి దానికా నలునిమాటలు వినఁ
బడకుండ సుండుటకుఁగా దాని చెవులను మూసెను.

తా. నలుఁడిట్లు తన్ను నమ్ముటకై యొరులకుఁ దెలియరాని రహస్యములను
జెప్పఁచుండఁగా చమయంతి సిగ్గుచెందుచు నీకఁ జెప్పవద్దని భర్తకుఁ గనుసంజ్ఞ
చేయుచు నామాటలు దానికి వినఁబడకుంటకై కళావతి చెవులను మూసెను.

వ. ఇట్లు లజ్జావశంబునఁ దనవీనులు మూసిన.

88

తే. అధిప! తాటంకచక్రధారాంచలములు

వాఁడు లతికోమలములు శ పూఁబోడిచేతు

లొయ్యనేతెంచి శ్రుతిరోధ శ ముడువ నీకు

నర్త మాయూనమైనను శ నయ్యె గాని.

89

టీ. అధిప = సులరాజా, తాటంకచక్రధారాంచలములు = చక్రములమంటి వాచె

పుల పూవులకొట్టకొనలు, వాడులు = మిక్కిలి తీవ్రముగానుండును, పూబోడి
 చేతులు = దమయంతి చేతులు, అతికోమలములు ఆయాసము = ప్రయాసము,
 ఐనను అయ్యోకో, కాని = అయినప్పటికిని, క్షయ్యోకో, ఏతెంచి = వచ్చి, శ్రుతికో
 ధము, ఉడుపకో = మానిపించుట. నీకు, అర్హము = తగినది. మిక్కిలివాడియైన
 నాచెవులపువ్వుల కొనలుదగిలి మృదులములైన దమయంతి చేతులు క్షతములు
 గాఁగలవు. కావున నీప్రియురాలి చేతులకట్టి యపాయము రాకుండఁజూచుకొ
 నుట నీకు యుక్తకార్యము. కావున నాయాసము యెంచకవచ్చి దమయంతి
 చేతులను బట్టుకొనమని భావము. ఓనలరాజా ! యీదమయంతి ప్రణయ
 కోపము తొలఁగినది. నీకింక విశయగును. వచ్చి యామె చేతులను బట్టుకొని
 కొనిపోయి నీయభీష్టము నెఱవేర్చుకొమ్మని గూఢాభిప్రాయము.

వ. అనినవిని “మాన్యరాలపు, నీమాట యతిక్రమింపవచ్చునే”
 యనుచు నమ్మచ్చెక్కింటిం గ్రుచ్చి కౌఁగిలించికొని శయ్యాతలం
 బునకుందెచ్చి, ముచ్చటపూవం జెక్కుటద్దంబులు ముద్దు
 వెట్టుకొనియె. నయ్యవసరంబున సమీప కక్ష్యోతరంబున
 నుండి వైతాళిక పురంధ్రి యుచ్చైస్వరంబున. 90

టీ. వైతాళిక పురంధ్రి = మేలుకొలుపు పాదడుస్త్రీ.

సీ. అవధారు దేవ మరధ్నాహ్నసంధ్యావేళ
 దినయావనంబు దోతెంచె నిప్పు
 జతితీవ్రతాప తక్తంగియై మేదిని
 భవ దాప్లవనవాహినిసానువయ్యె
 మార్తాండమండలీ శ మధ్యభాగంబున
 నీడందమునఁబోలె శ నిలిచె శివుడు
 నిష్ప్రతీపం బైన శ నీప్రతాపంబుతో
 హెచ్చుకుందా శ జ బీరెండవేడి
 తే. నీలనీలంబు లయిన నీశనిడుదనెఱుల

యందుఁ బ్రవహించు విమల గంగాంబుధార

దలఁచుఁగాక కళిందజా నీ సలిలవేణి

తరళతరవీదికా పూర్వపరిచయంబు.

91

టీ. దేవ=ఓనలరాజా, అవధారు=విరుము, దినయావనము= దినమునకుయావ
నమువంటిదగు, మధ్యాహ్న సంద్యావేళ=మధ్యాహ్న కాలసంధ్య, తోఁతెంచెన్
=వచ్చెను, ఇప్పుడు, మేదిని=భూమి, అతి..తప్తాంగియై మిక్కిలిసంతాప
ముచే దప్తమైనదేహముగలదై, భవత్...పిపాసువు - భవత్ = నీయొక్క,
ఆప్లవన=స్నానసంబంధియగు, వాః=జలమును, పిపాసువు = త్రావఁదలంపు
గలది, ఆమృత్, భూమిసూర్యతాపముచేమిక్కిలి తప్తమైయున్నది, అట్టి
స్థితి, మధ్యాహ్న సమయమున నే సంభవించును. కాన మాధ్యాహ్నికక్రింద లా
నర్పణ దానమాడవలయునని భావము. మార్తాండమంలీ...భాగంబునన్=సూర్య
మండలముయొక్క మధ్యభాగమునందు, శివుఁడు=ఈశ్వరుఁడు, నీదెందమునన్,
పోలెన్ = నీమనస్సునందువలెను, నీలిచెన్, ప్రాతర్మధ్యాహ్న సాయంసమయము
లందు సూర్యుఁడు, ప్రాతఃకాలమున బ్రహ్మర్షకుఁడును, మధ్యాహ్నమున శివా
త్మకుఁడును సాయంసమయమున నారాయణాత్మకుఁడునై యుండునని చెప్పుదురు.
కావున నిప్పుడు శంకరుఁడు సూర్యునందు వెలయుచున్నాఁడుకాననిది మాధ్యా
హ్నికక్రియ లానర్పణచగిన సమయమనట. 'నీదెందమునబోలె' అని చెప్పట
చే నలుఁడు శివభక్తుఁడని తెలియనగు. నిన్పత్రిపంబు = నిస్సపత్నమయినది.
వననీప్రతాపంబుతో=అయినట్టినీతేజస్సుతో, బీరెండవేడి=మిడియెండవేడి,
హెచ్చుకుందాడెన్=ఇంచుమించుగాసరిపోలుచున్నది. నీలనీలంబులు=మిక్కిలి
నల్లనివగు, నీ...యందున్=నీపాడుగైనకేళములందుప్రవహించు...ధార=పాఱు
చున్నస్వచ్ఛమయినగంగానదిజలధార, కళిందజా...పరిచయంబు-కళిందజా=య
మునానదియొక్క, సలిలవేణి=జలప్రవాహమందలి, తరళతర=మిక్కిలి చంచల
ములయిన, వీచికా= తరంగములయొక్క, పూర్వపరిచయంబు = తొల్లింటిపరి
చయమును, తలఁచుఁగాక=స్మరించుకొనుఁగాక, యమునానదీతరంగములతోఁ
గలనీమలనీవర్తించు గంగానదీజలమునకు నిప్పుడు యమునా ప్రవాహమువలె

నల్లనిదగు నీకేశపాశమునందుఁబడి పూర్వపు పరిచయమును స్మరించుకొనుఁ
గాక యని యర్థము. గంగాజలముతో నీవు స్నానమొనరింతువుగాక యని
ఫలితార్థము. ఇందు. 2. పాదమున నతిశయోక్తియు, 3. 4. పాదములందు
పమయు, గీతమందు స్తరణయు నలంకారములు.

వ. అని నైతాళిక పురంధి పలికిన.

92

తే. ధరణినాథుగడు శ కేళిసౌధంబుడిగ్గి
జలకమింటికి నేతెంచె శ నమ్మదమున
వవసరమువేచి యున్ననానావనిపులు
దవ్వుదవ్వుల నిలిచి వందన మొనర్చు.

93

టీ. ధరణినాథుండు, కేళిసౌధంబు=క్రీడాసౌధమును, డిగి, అవసరము =
సమయమును గూర్చి, వేచియున్న నానావనిపులు = ప్రతీక్షించియున్న బహు
దేశరాజులు, దవ్వుదవ్వుల=మిక్కిలిదూరముగా, నిలిచి, వందనము, ఒనర్చు
=నమస్కరించుచుండఁగా, సమ్మదంబున్=సంతోషముతో, జలకమింటికిన్ =
మజ్జనకాలకు, ఏతెంచెన్ = వచ్చెను, తనదర్శనముకై వేచియున్న రాజులచే
నమస్కారములు గొనుచుఁ గేళిసౌధముడిగి స్నాన గృహమున కేగెనని
భావము.

తే. అంగుళిక్షేప లోచనా శ పాంగభంగి
విభ్రమభూతరంగసం వేల్లనముల
నాదరంబు ప్రసాదించి శ యవ్వభుండు
సకలనృపతుల నిజనివాసముల కనిచె.

94

టీ. అవ్వభుండు, అంగుళి... వేల్లనములన్ - అంగుళిక్షేప=వ్రేటులుకదల్చుట
చేతను, లోచనాపాంగభంగి=కడకంటియొక్క రచనచేతను, విభ్రమ=విలాసము
తోఁగూడిన, భూతరంగ=తరంగముపంటికనుబొమలయొక్క, సంవేల్లనములన్ =
చలనములచేతను, ఆదరంబున్, ప్రసాదించి, వారివారిమర్యాదకుఁ దగునట్లుగా నా
దరముచూపి, సకలనృపతులన్, నిజ...ములకున్, అనిచెన్=పంపెను, నలరా

కాంగులిక్షేపాద్రిక్రియలచేతనే యారాజులం దర్హముగా నాదరము నిలిపి వారి వారియిండ్లకుఁ బంపివేసెను.

వ. అనిచి మజ్జనశాలకరిగి.

95

తే. కలపములతోడి నవయక్షకీకర్తమమున

నలుఁగు వెట్టించికొని రాజశ్రీ నందనుండు

మహిత నృగనాభీపంకంబు శ్రీ మాళిఁదాల్చి

జలజలోచన లార్పంగ శ్రీ జలకమాడె.

96

టీ. రాజనందనుండు, కలపములతోడి = పరిమళ ద్రవ్యసమ్మేళనముచే సిద్ధపడి చిన, నవ = క్రొత్తయిన, యక్షకర్దమమున = కర్పూరము, అగరుచందనము, కస్తూరి, కుంకుమపువ్వు, తక్కిలము, వీనితోఁ జేయఁబడిన షస్తువుచే, నలుఁగు వెట్టించికొని = నలిపిండుకొని, మహిత... పంకంబు = శ్రేష్ఠమయినకస్తూరిని, మాళిఁ = శిరస్సునందు, తాల్చి, జలజలోచనలు = స్త్రీలు, లార్పంగా = స్నానమాడింపఁగా, జలకము, ఆడె = స్నానముచేసె.

చ. మహిపతి భామినీకరనశ్రీమందిత కాంచన కుంభతీర్థవా

ర్లహరులు మూర్ధభాగమున శ్రీ వ్రాలఁగ నొప్పువిలోచనోత్సవా

వహమహనీయమూర్తియయి శ్రీ వారిజలోచన పాదతీర్థవా

ర్లహరులు మూర్ధభాగమున శ్రీ వ్రాలఁగ నొప్పుహిమాద్రికై వడిన్.

టీ. మహిపతి = రాజు, భామినీ...లహరులు-భామినీకర = స్త్రీలచేతులందు, నమందిత = ఒప్పుచున్న, కాంచనకుంభ = బంగారుకడవలందలి, తీర్థవా = పవిత్రమగు గంగాజలముయొక్క, లహరులు = పెద్దతరంగములు, స్త్రీలు విండిలతో వంచుచుండఁగా నతనిశిరమునఁ దరంగరూపముగాఁ బడుచున్న పవిత్రభావము. మూర్ధభాగమున = శిరస్సునందు, వ్రాలఁగ = పడుచుండఁగా, లోచనోత్సవా = నేత్రములకువిందొనర్చు పూజ్యమగు నాకారముగల్గవాఁడు, అయి, వారిజ...లహరులు-వారిజలోచన = విష్ణువుయొక్క, పాద = పాదముండులుబ్ధి న, తీర్థ = గంగానదియొక్క, లహరులు = పెద్దతరంగములు, మూర్ధభాగమున =

శృంగభాగమునందు, బ్రాలంగా = పడుచుండగా, ఒప్పు... కైవడికి = ప్రకాశించుచున్న హిమవంతమువలె, ఒప్పుకొ, గంగాతరంగపాతమువే మనోహరమును, బద్రితమునునైన హిమాలయశిఖరమువలె స్నానసమయమున నలునిమార్గభాగము ప్రకాశించెను.

క. వ్యామగ్రాహ్యస్తను లగు

భామలు మును జలకమార్పఁగ బదపడి నివధ

స్వామికిఁ దీర్థం బొచ్చిరి

భూమినిర్జరులు మంత్రపూతాంబువులన్.

98

టీ. వ్యామగ్రాహ్యస్తనులు = బారతోఁబట్టుకొనఁదగిన కుచములుగలవారు, అగుభామలు, మును = ముందుగా, జలకమార్పఁగ = స్నానముచేయింపఁగా, భూమినిర్జరులు = భూదేవతలు, అనఁగా బ్రాహ్మణులనుట. మంత్రపూతాంబువులన్ = అనుమర్షణాది మంత్రములచేఁ బద్రితముయిన యుషకములచేఱి, నివధస్వామికి, తీర్థంబు, ఆచ్చిరి = స్నానము చేయించిరి.

ఉ. అంతరకల్పమాన చులుకాచమనంబుగ నైషధక్షమా
కాంతుఁడు తీగనూడ మధుకైటభనైరిపదాంబుజోదరో
ద్వాంతమధూళి యైనశుభ్రవారి మహిదివిజు ల్వినిర్జల
స్వాంతులుచేరువన్నిలిదివాగుణసూక్తములుచ్చరింపఁగన్.

టీ. వినిర్జలస్వాంతులు = మిక్కిలి స్వచ్ఛమగు చిత్తముగలవారగు, మహిదివిజుల్ = బ్రాహ్మణులు, చేరుజ్జ = సమీపమున, నిలిచి, వారుణసూక్తములు = పరుణదేవతాకమగుమంత్రములను, ఉచ్చరింపఁగా = పఠించుచుండఁగా, మధు... ధూళి - మధుకైటభనైరి = మధుకైటభుల నెడిరాక్షసులను జంపిన వారాయునియొక్క, కదాంబుజ = పాదమ నెడిపద్మముయొక్క, ఉదర = గర్భమునుండి, ఉద్వాంత = నిర్గమించుచున్న, మధూళి = మకరందరూపము, ఐనశుభ్రవారిక = అయినట్టిపద్రితముచేఱి, నైషధక్షమాకాంతుఁడు = నలభూపాలుఁడు, అంతర... మనంబుగ = అంతర = స్నానముధ్యక్షున, కల్పమాన = స్వీకరింపఁబడిన

లేక చేయఁబడిన, చుఱుక = పుడిసిటిజలముయొక్క, అచమనంబుగఁ = అచమనముకలుగునట్లుగా, తీర్థము, అడఁక = స్నానముచేసెను.

తే. కమల కింజల్కరేణ సంకశమున

గౌరమృత్సాద్రవం బంగళకములఁ బూసి

తీర్థమాడె మహారాజు శ్రీ త్రిదశసింధు

పుణ్యజలముల సంకల్పశ్రువార్వకముగ.

100

టీ. కమల .. సంకశము - కమలకింజల్క = పద్మశ్రవరములయొక్క, రేణు = పరాగముతో, సంకశము = సమమైనది, విస...ద్రవంబు = అయినట్టి పచ్చని శ్రేష్ఠమైన మట్టిసంబంధియగు ద్రవమును, అంగకములఁ = అవయవములయందు, పూసికొని, మహారాజు, త్రిదశసింధుజలములఁ = గంగానదీజలములందు, సంకల్పశ్రువార్వకముగఁ = సంకల్పము చెప్పకొని, తీర్థమాడెను = స్నానము చేసెను.

క. గర్భధృత హరిత కోమల

దర్శంబై యొప్పె ధరణి శ్రీ ధవు హస్తము వై

దర్శి కుచయుగ విరహ హ

విర్భుగ్ధామాంకురాభివృతముం బోలెఁ.

101

టీ. ధరణిధవుహస్తము = నలునిచేయి, గర్భ...దర్శంబై - గర్భ = అటచేతి యందున్న, హరిత = ఆకుపచ్చని, కోమల = మృదువయిన, దర్శంబు = దర్శలు కలదియై, వైదర్శి...బోలెఁ - వైదర్శికుచయుగ = దమయంతి స్తనములతోఁ గల్గిన, విరహ = వియోగమనెడి, హవిర్భుగ్ధామాంకుర = అగ్నిధూమముయొక్క చిగుళ్లచే, అవృతంబునుబోలెఁ = ఆవరింపఁబడినట్లు, ఒప్పె = ప్రకాశించెను. జలతర్పణాదుల కొఱకు నలుండు దర్భాంకురములను నటచేత ధరించియుండఁగా నా దర్భాంకురంబులు, దమయంతి కుచములతోఁ జేతికిఁ గలిగిన వియోగమనెడి యగ్నిసంబంధియగు ధూమరేఖలన్నట్లు ప్రకాశించెనని యుత్పేక్షించెను. అలం. ఉత్పేక్ష.

తే. మృదుల తరగౌరమృద్భిందు శ వదనచంద్ర
చికుర శేషాంబుమాక్తిక శ ప్రకర దళన
గురుపయఃకుంభవృథుల వశోజకుంభ
వతి భజించె గంగాజలారోప్లవనలక్ష్మి.

102

టీ. మృదుల...చంద్ర—మృదులతర=మిక్కిలి మెత్తనదగు, గౌరమృత్ = పచ్చని మట్టియొక్క, బిందు=తిలకమనెడి, వదనచంద్ర = ముఖచంద్రుడు గల దియు, చికుర...దళన=కుంతలములందు మిగిలిన నీటిముత్యములసమాహమనెడి పలుకుదురుగలదియు, గురు...కుంభ=గొప్పవగు, గురు పయఃకుంభ=జలకుంభ ములనెడి, పృథులవశోజకుంభ=గొప్ప స్తనములు గలదియునగు, గంగాజలారోప్లవన లక్ష్మి=గంగాజలస్నానమనెడిలక్ష్మి, పతిక్=నలరాజును, భజించెక్=సేవించెను. నలుని స్నానము సమాప్తమయినదని భావము. స్నానక్రియ యనెడి లక్ష్మికి, నలుడు ధరించిన మృత్తికాతిలకము వదనమగుచుండెననియు, శేషపాశము కొనయందంటుకొని ముత్యములవలెఁ గానవచ్చు జలబిందువులు పలువరుసయు, జలకుంభములు స్తనములు నగుచుండెననియు నుపమానార్థము. అలంకారపకము.

సీ. సీమంత మేర్పడఁ శ జికురభారమున ను
శిష్ట బంధంబుగ శ శిఖ యమర్చి
గన్నేగుపూచాయఁ శ గనుపట్టు జిలుగైన
సలిలకాషాయవశస్త్రంబు గట్టి
చంద్రదాతపముతోడ శ సరియైన వెలిపట్టుఁ
బుట్ట నుత్తరవాసశముగ ధరించి
ప్రతాపితము లైన శ పదియాఱువన్నియ
కనకంపు గొడుగుఁ బాగాలు దొడిగి

తే. శైవుఁ డగు బ్రహ్మణ బ్రహ్మచారి యిచ్చు
హస్త మవలంబవంబుగ శ నల నడిచి

నియత మానవ్రతంబుతో శ నృపతి సాచ్చె

శాంతచిత్తుడై దేవపూజాగృహంబు.

108

టీ. నృపతి=నలుడు, నీమంతము=పాపట, ఏర్పడక=స్వప్తమగునట్లుగా, చివరభారంబునకే = శేకపాళమునందు, సుశిష్టబంధంబునకే = చక్కగాఁ గూడియున్న ముడిగిలదిగా, శిఖ, అమర్చి = చక్కజేసి, పాపటదిద్ది శేకములను జాటుముడిగా బంధించెననుట. ఉత్తరదేశపురాజులకుఁ బాపటయుండుట యాచారము. గన్నేరుపూచాయుక్ = గన్నేరుపూవుయొక్క కాంతివంటి కాంతితో, కనుపట్టు...వస్త్రంబు-కనుపట్టు=క న్నపు, జిలుగైన = సన్నని, సగిలకాపాయవస్త్రంబుకే=నీర్కావి దోవతిని, కట్టి, చంద్రదాతపముతోడకే = వెన్నెలతో, సరియైన=సమానమయిన, వెలిపట్టుపుట్టును=తెల్లని పట్టువస్త్రము, ఉత్తరవాసమునకే=వైవస్త్రముగా, ధరించి, ప్రక్షాళితములు=బాగుగాఁ దోమఁ బడినవి, ఐన...పాగాలు - అయిన పదాఱువన్నియ బంగారపు గొడుగులుగల పావకోళ్లను, తొడిగి, కైపుడు=విభక్తుడు, అయిన బ్రాహ్మణ బ్రహ్మచారి= అయినట్టి బ్రాహ్మణులువు, ఇచ్చుచున్న, అవలంబనంబునకే = ఊతగా, అల్లకే=మెల్లగా, నడిచి, నియతమానవ్రతంబుతో=సదాచారమయిన మానవ్రతముతోఁగూడి, శాంతచిత్తుడయి=వికార రహితమగు మనస్సుగలవాడై, దేవపూజాగృహంబుకే=దేవునికిఁ పూజసేయఁదగినయింటిని, చొచ్చె=ప్రవేశించెను.

తా. నలుడు దేవపూజాగృహంబు సామ్యనవ్వుడు, పాపటగల్గిన శేకపాళము ముడిగా నమర్చబడెను. గన్నేరుపువ్వువంటి నీర్కావిదోవతి ధరించెను. వెన్నెలవలెఁ దెల్లనిపట్టువస్త్రమును ధరించెను. బంగారపు గొడుగుపావకోళ్లుదార్చె. విభక్తుడును బ్రాహ్మణుడునుగు బ్రహ్మచారియిచ్చిన చేతి నూతగాఁ జేకొనెను. మానవ్రత మవలంబించెను.

అవ. నలుడొనరించు దేవపూజావిధానమును వర్ణించుచు, మొనట శివపూజను గూర్చి చెప్పుచున్నాడు.

సీ. అభినవాజ్యసమేధి శతాఖండదీపంబు
 పుష్పమండపికావి శభూషితంబు
 ననవద్య బహువివేద్య సమన్వితంబును
 వివిధచిత్రనువస్త్ర శివలీలంబు
 నఖలతీర్థాంబు పూర్ణార్ణవపాత్రంబును
 గలధౌతరత్నోప శరణచితము
 శశికాంతకుట్టిమ శక్త్యుక్తమితమును
 జువనసక్కుళా శతయతంబు

తే. సయిన యద్దేవపూజాగృహంబు నందు
 భద్రపీఠాసనస్థుడై శివరమనియతి
 నాగమోక్షప్రకారంబు శివనుసరించి
 శంభులింగంబు బూజించె శివజనభుండు.

104

టీ. అభి...దీపంబు-అభినవ=క్రొత్తదయిన, ఆజ్య=నేతితో, సమేధిత =
 పద్ధింపఁబడిన, అనఁగాఁ బ్రజ్వలించఁజేయఁబడిన, అఖండదీపంబు = సర్వకా
 లములందును వెలుగుచుండెడి దీపముగలదియు, పుష్ప...షితంబు = పువ్వు
 లచేనయిన చిన్నమండపముచే బ్రకాశించుచున్నదియు, అనవద్య ... సమ
 న్వితంబును - అనవద్య = తక్కువకాని, బహు=నానావిధములగు, నైవద్య
 =నివేదనార్థమునీర్థముచేసిన పదార్థములతో, సమన్వితంబు=కూడినదియును,
 వివిధ...విలసితంబు - వివిధ=పలువిధములగు, చిత్ర = చిత్రపర్ణములుగల,
 నువస్త్ర)=మంచినస్త్రీయులచే, విలసితంబు= ప్రకాశించుచున్నదియు, అఖిల
 ...పాత్రంబును - అఖిల = సమస్తమైన, తీర్థ = పుణ్యనదులవలనఁజేఁబడిన,
 అంబు=నీటితో, పూర్ణ=నిండిన, అర్ణవపాత్రంబును=పూజాపాత్రలుగలదియు,
 కల...చయు - కలధౌత= రజతమయులును, రత్న = రత్నమయులును
 నగు, ఉపకరణచయును=పూజాసాధనములు గలదియు, శశి...కుట్టమితంబును-
 శశికాంత=చంద్రకాంతరత్నములయొక్క, కుట్టిమిత్య=కట్టనపునేలయందలి,

కుట్టమితము=ప్రతిఫలించిన శృంగారచేష్టా విశేషములుగలదియు, చందన...
యురంబు - చందన = మంచిగందముతోను, స్రగ్ = పూలదండలతోను,
కుశ=సర్పలతోను, అక్షత=అక్షతలతోను, యురంబు=కూడినది, అయిన...
నందుక్ = అయినట్టి యాదేవపూజా గృహములో, భద్రపీఠాసనస్థుడై =
మంగళప్రదమగు వాసనమందు గూర్చున్నవాడై, పరమనియతిక్ =
నిశ్చలమగు నిష్ఠతో, అగమోక్తప్రకారంబు = కాస్త్రోక్తప్రకారమును,
అనుసరించి, జనవిభండు=నలుండు, శంభులింగంబుక్, పూజించెక్, నానా
విధపూజాద్రవ్యములుగల పూజాగృహమున మంగళప్రదమగు వాసనమునఁ
గూర్చుండి నలుండు నియముతో శంకరుఁ బూజించెనని భావము.

తే. పసిడిధత్తూరపుష్పంబు శి ఫాలనయను

పాననట్టంబుపై బెట్టి శి చి ర్థివుండు

విశ్వపతి కార్తనంగ్రామ శి విజయలబ్ధ

మదనకాహళముగదాని శి మదిఁ దలంచె.

105

టీ. పార్థివుండు = నలరాజు, పసిడిధత్తూరపుష్పంబు = బంగారముతోఁ
జేసినయుష్మత్తైవువును, ఫాలనయను పాననట్టంబుపై = శంకరునియొక్క
లింగముండు పీటపై, పెట్టి, విశ్వపతిక్ = శివునకు, అర్చ... ముగ్
—అశ్చ సంగ్రామ విజయ = తన యుద్ధ విజయమునందు, లబ్ధ = పొందఁ
బడిన, మదనకాహళముగ్ = మత్తనుని కాహళమనెడి వాద్యవిశేషముగా,
దానిక్ = అపుష్పమును, మదిక్, తలంచెను, లోకములోఁ దనవలెఁ బరాక్రమా
దిగుణములతో నొప్పు శత్రువుని జయించి వానివలన వాయుధాదులను బలా
త్కారముగా స్వీకరించి రాజభటుఁడు తనరాజున కర్పించుట ప్రసిద్ధము.
ప్రస్తుతమున నలుండు నిరుపమాన సౌందర్యవతుఁడు. మళియు శివునకు భక్తుఁ
డు. సౌందర్యవతుఁడను ప్రసిద్ధిచెందు మత్తనుతో స్పర్ధ వహించినవాఁడు.
మత్తనుఁ జదివితే శివునకు విరోధియై యున్నాఁడు. ఇప్పుడు నలునకుఁగూడ
విరోధియయ్యెను. నలుండు, తనకును, తనప్రభువయిన శివునకును శత్రువయిన
మత్తనునిజయించి యతఃపూజనపఱచి బలాత్కరించి యతని వాద్యవిశేషముగ

కావశ్యమును దీసికొని తనప్రభువున కర్పించినట్లుగా నాపుష్పమును దలంచె నని యుత్పేక్షించె. “ఇందు. పెట్టన్” అనెడి కుమున్నర్థపాతముమూలమున కనుకూలపడచుచే విడిచిపెట్టబడియె. నలుండే యాపువ్వు నర్పించి యట్లుతలం చెనని చెప్పవలయు. అట్లయినప్పుడే యీనవ్యము నలుండు సరుపమానసౌందర్య మంతుడన్న యర్థమునిచ్చును. అలం. ఉత్పేక్ష.

అన. ఈనీసమున శివుని నానావిధనామములకుఁ గొంచెము విర్ల సాచ్చశ్యము గల పూలతోఁ బూజించుచున్నట్లు వర్ణించుచున్నాఁడు.

సీ. ఖట్వాంగపాణిఁ జెంగల్యపుష్పంబుల
 ఫాలలోచను బిల్వ శ పల్లవముల
 నాగేంద్రకేయూరు శ నాగ కేసరముల
 బాలేందుకోటిగుఁ శ బాటలములఁ
 గునుమకోదండారి శ గుండార్ధవములఁ
 గాంచనాచలనాపుఁ శ గాంచనములఁ
 నంబికాహృదయేశు శ ససితాంబుజంబుల
 దక్షాధ్వరధ్వంసి శ దనునకములఁ
 తే. బొందుమల్లియ విరిదండ శ ఖండపరశు
 నఖిల సురసార్వభౌము దూర్రాంకురముల
 బంతిశ్రీవత్సలాంఛన శ ప్రాణబంధు
 శివునిఁ జేమంతిబంతిఁ బూజించె సలుఁడు.

106

టీ. నలుండు, ఖట్వాంగపాణిఁ = మంచపుగోడు పాణియందుఁ గలశివుని, చెంగల్యపుష్పంబులఁ = ఎఱ్ఱగలవపూల చేతను, మంచపుగోడుకూడుగలపువ్వు వలెనుండును. ఇట్లే మీఁద నందందు తెలియునది. బిల్వపల్లవములఁ = మారేడు దళములచేత, ఫాలలోచనుఁ = నుదుటఁ గన్నుగలవానిని, నాగకేసరములఁ = నాగ కేసరపుష్పములచేత, నాగేంద్రకేయూరుఁ = సర్పరాజగు ననంతుఁడే కావశ్యమగుఁగలవానిని, పాటలములఁ = కలుగొట్టుపువ్వులచేత, బాలేందు

కోటిరుక్ = బాలచంద్రుడు కిరీటమునందుఁగలవానిని, గుండవర్ధనములక్ = గుండవర్ధనముల నెడి పూవులతో, కుసుమకోదండారి = పూవిత్తునకు శత్రువుగ వానిని, కాంచనములక్ = ఉత్తైత్తపువ్వులచే, కాంచనాచలవాపుక్ = బంగారు కొండవిల్లుగాఁగలవానిని, అసి శాంబుబంబులక్ = నల్లఁగలువపూవులతో, అంబి కావ్యాదయేశుక్ = పార్వతీనల్లభుని, దమనకములక్ = దవనముల నెడిపూలతో, దక్షాధ్వరధ్వంసిక్ = దక్షునియజ్ఞముపాడు చేసినవానిని, ఖండపరశుక్, జాండుమల్లియవిరిదండక్ = సెద్దనుల్లెపూవులతోఁ గూర్చిన పుష్పమాలిక చేతను, దూర్వాంశరములక్ = గలక చిగుళ్ల చేతను, అభిలసురసార్వభౌముక్ = సకలదేవతలకును జక్రవర్తియగువానిని, బంతిక్ = పూవుబంతిచే, వత్సలాంధన పాణిబంధుక్ = విష్ణువునకువచ్చినచుట్టచుగువానిని, చేమంతిబంతిక్ = చేమంతి పూలతోఁగూర్చిన బంతిచేతను, శివుక్, పూజించెక్.

ఉ. ఉగ్గతి మేదినీపరివృతప్రవహంసు సువర్ణ పాత్రలక్

బుగ్గన దివ్యసారభవిభూతి యెలర్పఁగ సాత్కరించె బెం

ప గ్గలమైనభక్తి మహిమ హేతునజన్త్ర సరేణు మ్మిత

ద్దుగ్గులు ధూపధూమములు ర గోమలతారక రాజమాళికిన్.

టీ. మేదిరీపఃప్రవహంసు = రాజశ్రేష్ఠుడయిన నలుఁడు, గోమలతారక రాజమాళికిక్ = బాలచంద్రుని కిరంబునఁ దాల్చినశంకరునకు, ఉగ్గతిక్ = సమీపమునందు, సువర్ణ పాత్రలక్ = బంగారపు పల్లెరములందుండి, బుగ్గనక్ = జేగముగా, దివ్యసారభవిభూతి = శ్రేష్ఠమైనపరిమళసంపద, ఎలర్పక్ = వ్యాపించునట్లుగా, పెంపు, అగ్గలమైనభక్తి = అత్యధికమయిన భక్తి విశేషముచే, మహిమ... ధూమములక్ - మహిమ హేతు = హేతువు గుగ్గులు సంబంధియగు, రజః = పరాగముయొక్క, త్రసరేణు = చిన్ననలుసులతో, మిత్ర = కూడియున్న, గుగ్గులుధూపధూమములక్ = గుగ్గులుసంబంధియగు ధూపద్రవ్యముయొక్క పాగలచేత, సాత్కరించెక్ = గౌరవించెను. గుగ్గులు ధూపపరిమళముల సతిభక్తితో నిచ్చెనని తాత్పర్యము. సత్కరించె ననెడి పాతము దీక్షించె సాధుతరమని తోచెడిని.

తా. నలుడతిథ క్రియ క్తుడై శివునిసమీపించి పరిమళములు వెడలునట్లుగా
బంగారుపల్లెములో, భూపమునిచ్చి యతని సత్కరించెను.

తే. సరసధూపార్థమై కామ శ శరములందుఁ
బురములందును బొగసూపె శ భూవరుండు
మదనసంహారుడును, బురశేమగ్ధనుండు
నయిన దేవర కామోద శ మావహిల్ల.

108

టీ. భూవరుండు = నలుడు, మదనసంహారుడును = కామునిదహించిన
వాడు, పురమగ్ధనుండు = త్రిపురములను దహించినవాడు, అయిన దేవరకుక్ష =
అయినట్టి శంకరునకు, మోదము = సంతసము, అవహిల్లక్ష = కలుగునట్లుగా, సరస
ధూపార్థమై = మనోహరమగు భూపముకొఱకు, కామశరములందు = మన్మథబాణ
ములందును (కర్పూరమందును) పుగములందును = త్రిపురములందును, పొగసూ
పెక్ష = పొగనుగల్గించెను. కామశరములను, పురములను దహించెను. శంకరుడు
కామహరుండును, బురహరుండును గనుక దత్నజాతీయములగు పనులొనరిం
చిన సతనికి సంతసముగల్గుచనియు సత్యయుగ్రహము సంపాదించుకొనవచ్చునని
యు, నలరాజు, కామశరములను, బురములను దహించెనని యర్థము. శంకరుఁ
డు మోహనమనెడి కాముని బాణమును, గాముని బురములను దహించెనని
పురాణప్రసిద్ధి. ధూపార్థమై కామశరాది దహనమేమి? యనగా, కామశరమ
నఁగా, గర్పూర మనియు, పురము లనఁగా, గుర్తులు వనియు శ్లేషార్థము.
నలుడు శంకరునికి ధూపాదులతో బూజనమైనని ఫలితార్థము.

సీ. పద్మాసపస్థుడై శ భావించె మానస
కమలకర్ణి కయందు శ గాలకంఠుఁ

బంచాన్యుమ్రమాల జరపించె బంచబ్రహ్మ

పంచాక్షరంబుల శ బరమనియతి

భక్త్యభోజ్యాదిక శ బహుపదార్థంబుల

ననమాక్షునకు నుపహారమిచ్చె

రాజదేవోపచారప్రకారంబుల

సతిభక్తిగొలిచె రాజార్థమాలి

తే. మంత్రపుష్పంబుఁబెట్టె మనస్తథవిరోధి
మూర్ధభాగమునందు సత్ప్రేక్షాదమెసఁగ
నవనిసంస్పృష్టనకలాంగుఁ శ్రీదేగుఁడు మ్రొక్కె
నిఖిలలోకై కథర్తకు శ్రీనివధరాజు.

109

టీ. నివధరాజు, పద్మాసనస్థుడై పద్మమనెడి యాసనము నవలంబించినవాఁడయి, కుడియొడమ పాదములను నూరు మూలములందుఁజేర్చి కూర్చుండినచోఁ బద్మాసనమందురు. అట్లుగాఁ గూర్చుండి, మానసకమలకర్ణి కయందుఁ = మనః పద్మముయొక్క కర్ణి కయందు, కాలకంఠుఁ = నల్లని కంఠముగల యీశ్వరుని, భావించెఁ = స్మరించెను. పద్మాసనస్థుడై శంకరుని దన హృదయకమల కర్ణి కయనెడి సింహాసనంబున నిల్చి ధ్యానించె నని యర్థము. పంచాక్షుఃప్రమోల్ = అయిదు ముఖములుగల్గిన శివునియొనుట, పంచబ్రహ్మ పంచాక్షరింబులఁ = పంచ బ్రహ్మస్వరూపమును సూచించు, “నమశ్శివాయ” యను నైదక్షరములచేరిను, పరమనియతిఁ = దృఢనియమముతో, జపించెను. పంచాక్షరీమంత్రమును, జపించెనుట. శంకరునకు, సద్యోబాధియు, వామదేవము, అహోరము, తత్త్వరుషము, ఈశానము అనెడి మైదుముఖయలుగలవని తెలియనగు, అసమాక్షునకుఁ = మూడు శత్రుములుగల యీశ్వరునకు, భక్త్య...పదార్థంబులఁ = భక్త్యము, భోజ్యము, చోద్యము, మొదలగు తినుబండములను, ఉపహారము—ఇచ్చెఁ = కానుకలిచ్చె, రాజార్థమాలిఁ = సంప్రభుండము కిరీటమందుఁగల యీశ్వరుని, రాజ...బులఁ—రాజ = రాజోపచారములచేతను, దేవోపచారములఁ = దేవోపచారములచేతను, అతిభక్తిఁ = గొప్పభక్తితో, కొలిచెఁ = నేవించెను. మనస్తథవిరోధి...నందుఁ = కాముకుని శత్రువయిన యీశ్వరునియొక్క, శిరంబునందు, సప్రేక్షాదము = సంతసము, ఎసఁగఁ = విప్రునట్లుగా, మంత్రపుష్పంబుఁ = మంత్రసహితమగు పుష్పమును, పెట్టెఁ = ఉంచెను.

నిఖిల...భర్తృత్వం = సమస్తలోకములకును బ్రధాననాయకుడయిన శంకరునకు,
అవని...లాంగుడు = అవని = భూమియందు, సంస్పృష్ట = స్పృశింపఁబడిన,
సకలాంగుడు = ఆవశ్యమగుచున్నవాడు, అగుచు, మొక్కె.

తా. నలరాజు పద్మాసనాసీనుడై యధికభక్తితో హృదయకమలమందు
శివుని స్మరించెను. మిక్కిలి నియమముగలవాడై దక్షిణామూర్తి రూపుడగు
శివుని మ్రోలఁ బంచాక్షరీమంత్రమును జపించెను. భక్త్యములు, భోజ్యములు
మొదలగు పదార్థములను గానుకగా నిచ్చెను. సకలమగు రాజోపచారములను
జేసెను. మంత్రప్రవృత్తినిచ్చెను. భూమిని సకలాంగములును దాఁకునట్లుగా నమ
స్కరించెను.

వ. అనంతరంబ పరమపురుషునిం బురుషోత్తము నారాధింప నదే
వుని సన్నిధికి వచ్చి. 110

సీ. కీలుకొప్పనఁ బైఁడి శ్రీ గేదంగి తోకులు

గొనలు గానంగరాఁ శ్రీ గుదురుపటిని

కర్ణపాశంబులఁ శ్రీ గలధౌతమయపాండు

పుండరీక వతంసములు ధరించి

గాహు మధ్యంబునఁ శ్రీ బవడంపుఁ జివులుఁ

పచ్చలదోమాలె శ్రీ యచ్చపటిచి

చరణ పీఠంబుల శ్రీ గరుడాంక మణిఖండ

తులసీదళంబులు శ్రీ నెలపు కొలిపి

తే. పురుషసూక్తనిపాఠంబు శ్రీ పరిచయించి

పావనాష్టాక్షరీ మంత్ర శ్రీ పఠనఁ దగిలి

పాంచరాత్రోదిత క్రియా శ్రీ పథమునందు

నలిననాథు సమారాధనంబు సేసె.

111

టీ. కీలుకొప్పన = బంధింపఁబడిన శతపాశముందు, పైఁడి గేదంగి తోకులు =
బంగారమునంటి చాఱుగల మొగలిపువ్వు దళములను, లేక బంగారుతోఁజేసి;

మొగలిరేకులను, కొనలు, గానంగరాళ్ = కనఁబడునట్లుగా, కుదురుపటిచి = చక్కఁజేసి, కర్ణపాళంబులక్ = పాళమువంటి కర్ణములందు, కల...ములు = కలధౌత = రజతమయములయిన, పాండు = తెల్లని, పుండరీకపతంసుములు = తెల్లఁ దామరపువ్వులనెడి, భూషణములను, ధరించి, అలంకరించి, బాహుమధ్యంబునక్ = వక్షస్థలమునందు, పవడంపు...మాలె = పవడపుచిగుళ్లయొక్కయు, మరకతములయొక్కయు, దండను, అచ్చుపటిచి = అర్పించి, చరణపీఠములక్ = పాదపీఠములందు, గరుడ...బులు = గరుడాంకమణి = గరుడపచ్చలయొక్క, ఖండ = తునుకలనెడి, తులనీదళంబులు = తులనీదళములను, సెలవుకొలిపి = స్థాపించి, పురుషసూక్తనిపాఠంబు = పురుషసూక్తమనెడి మంత్రములను జదువుట, పరిచయించి = చేసి, 'పావన...పతంక్ = పావన = పాపహరమయిన, అష్టాక్షరీమంత్ర = "ఓన్న మనారాయణాయ" యను మంత్రముయొక్క, పతంక్ = పఠించుట యందు, తిగిరి = అసక్తికలవాడై, పాంచరాత్రో...నందుక్ - పాంచరాత్ర = పాంచరాత్రమనెడి గ్రంథమునందు, వైష్ణవపూజా సంప్రదాయ సూచకమగు గ్రంథమునందనట. ఉదిత = చెప్పఁబడి, క్రినూ = పనులయొక్క, పథమునందుక్ = రీతిచే, నలిననాభుక్ = పద్మము నాభియందుఁగలవానిని-వారాయణుని ననుట. సమారాధనంబు, చేసెక్ = ఆరాధించెను.

తా. నలుఁడు భక్తియుతుడై వారాయణుని సమీపించి కేశపాళము నందు బంగారు మొగలిరేకులను దుఱిమెను. చెవులందు వెండితోఁ జేసిన తామరపూవును భూషణముగానుంచెను. వక్షస్థలమునందు, గరుడపచ్చలతోను బవడపుఁ జివుళ్లతోను జేర్చినదండను సెలకొల్పెను. పాదమాలమునందు మరకత మణిఖండములతోఁజేసిన తులనీదళముల నర్పించె. పురుషసూక్తమును జదువుమఁ బూజగావించెను. పాపహరమగు వారాయణ మంత్రమును జపించె. పాంచ రాత్రమందుఁ జెప్పఁబడువిధమున వారాధించెను.

గురుతర కాస్తుభాఖ్యమణి కుట్టిమమైన రథాంగపాణిపే
రురమునఁ బూన్ప నొక్కయసితోర్పలమాలిక పట్టదావళి

గరుడనిలావతారమునఁ గంపము నొందెడి తేకు లిందిరా

తరళకటాక్షవీక్షణవిధా వికటాయిత మభ్యసంపఁగన్. 112

టీ. గురు...మము-గురుతర=మిక్కిలి గొప్పదైన, తేక, విష్ణువు నాభరణ మనుటచే మిక్కిలి పూజ్యమైన, కాస్తుభాఖ్య=కాస్తుభము నెడి, మణికుట్టిమము= రతనంపు కట్టనపు నేల, మి...రమునన్ = అయినట్టి నారాయణునియొక్క, విశాలమయిన వక్షస్థలమునందు, మట్...తారమునన్—మట్టదాహా=తుష్టిద సమాహములయొక్క, గరుత్ = అక్కలయొక్క, అనిల = గాలియొక్క, అవతారమునన్ = ప్రసారముచే, కంపము=చంచల్యము, ఒందెడితేకులు= పొందుచున్న కలువతేకులు, ఇందిరా...కటాయితము—ఇందిరా = లక్ష్మీదేవి యొక్క, తరళ = చంచలమైన, కటాక్షవీక్షణ = కడకంటి చూపులయొక్క, విధా=రీతియొక్క, వికటాయితము = విలాసమును, అభ్యసంపఁగన్ = నేర్చు నట్లుగా, ఒక్క...మాలికన్ = ఒకనల్లగలువల దండను, పూస్పే = అమ ర్చెను. విష్ణువు వక్షమనెడి విశాలనమప్రదేశము. అందున్న కాస్తుభము రత్న మయమగు నెలకట్టువలె నుండెను. అద్వానియందు నలుగు నల్లగలువలదండ నుంచెను. ఆదండగల పువ్వు లింకను మకరందమును స్రవించుచుండుటచే తుష్టిదలువచ్చి యొగురుడు వ్రాలుచు మకరందపానము చేయుచుండెను. అట్లే గురువప్పుడు వానిఅక్కల గాలిచే గలువతేకులు చలింపజొచ్చెను. అట్లు చలించుచున్న తేకులు, సర్వదా పారివక్షస్థలమును మందిరముగాఁ జేసికొన్న లక్ష్మీదేవియొక్క, చంచలములయిన కడకంటిచూపులను నభ్యసించుచున్నట్లుం డెను. ఈచెప్పట కలువతేకులకంటెను లక్ష్మీ కన్ను లెక్కువ విలాసములు కలవని తెలియనచ్చుచున్నది. నలుఁ దుర్బలమాలికను నారాయణుని మెడలో నై మని ఘరితార్థము. అలం. ఉత్పేక్ష.

క. అలనాటి కాళియోరగ

వలనంబులు దలఁచకున్న ననమాలి మది

వలదత్త వికచవిచికల

కలికాదుండుధ కదంబ గ్రహటితాంగకుఁ డె.

టీ. వనమాలి=వనమాలికలవాడు. శారాయునిండనుట. నల...గకుడై=నల= నలునిచే, దత్త=ఈయబడిన, వికచ=కొంచెను వికసించిన, విచికల కలికా డుండుధ = రెండు తలలుగల పామువలెనున్న మల్లెమొగ్గల దండలయొక్క, కదంబ=సమూహముచేత, ఘటిత=కూర్చబడిన, అంగకుడై=అపయవములుగల వాడై, అల...వలంబులు=అలనాటి = పూర్వకాలమందలి, కాళియోరగ= కాళియుండనెడి సర్పరాజు చుట్టిన, వలనంబులు=వేష్టనములను, తలంపకున్నె= తలంపకపోవునా? నలరాజు మల్లెమొగ్గల దండలతో పారి యపయవములఁ జూట్టెను. పూర్వము, కాళియుండు కోపావిప్టుడై కృష్ణుని శరీరమునంతను దన కాయముతోఁ జుట్టివైచెను. నలుడు చుట్టిన మల్లికామాలికల వేష్టనములు, నాసర్పరాజు వేష్టనములవలె నున్నవిని భావిం. అలం. ఉత్పేక్ష.

క. నరనాథ సమర్పిత మగు

విరవాదులదండ యొప్పె శివెన్నుని పాదాం

బుగుహంబున నంగుటమున

మరలిన యాకాశగంగకుపమానంబై.

114

టీ. నరనాథ సమర్పితము = నలరాజుచే సమర్పింపబడినది, అగు విరవాదులదండ=అయినట్టి విరజాజిపూలదండ, వెన్నుని పాదాంభోరుహంబునఁ = నిష్టువు పాదకమలమందు, అంగుటమునఁ = బొట్టన వ్రేలినుండి, ఉరలిన యాకాశగంగకుఁ = స్రవించుచున్న గంగానదికి, ఉపమానంబై = సాటియై, 'పెప్పె', నలుడు కృష్ణుని పాదమందర్పించిన విరజాజిపూదండ నతని పాదాంభోరుహంబునుండి ప్రవహించిన గంగానదివలె ప్రకాశించెననిభావము. అలం. ఉపమ.

5. ఇవ్విధంబున నిషధదేశాధ్యక్షుండు పుండరీకాక్షు నర్పించి ప్రణామంబుచేసి యస్పరమవురుషు నిట్లని నుతించె. 115

1. జయభూర్భువస్స్వస్త్రి శివగదేకనాయక!

జయనర్వదేవతా శివసార్వభౌమ!

జయపూర్వగీర్వాణ శివసంహారకారణ!

జయకుక్షి నిహిత విశ్వప్రపంచ!
 జయజహ్నుకన్యకా శీ జనకపాదాంభోజ!
 జయకోనులాంబుదర శ్యామలాంగ!
 జయ వైజయంతికా శీ స్రక్పభాలంకార!
 జయ పుండరీక విశాలనయన!

జే. జయశత క్రతుముఖ మరుశ్చక్రపాళ
 కనక కోటిచారు సంఘటిత నూర్జ
 రత్న నీరాజన క్రియా శీ రాజమాన
 చరణ పీఠంతికోదేశ! శీ జయరమేశ!

116

టీ. భూర్ ... నాయక—భూర్భువస్వర్లోకములకు ముఖ్యాధిపతివయిన యో
 నాసుదేవా? జయ=సర్వోత్కృష్టప్రదవై విర్తింపునా! ఇట్లే జయ యను పద
 మునకు ముందు ముందర్థమును గ్రహింపవలయు, సర్వదేవతా...భౌమ=సమస్త
 దేవతలనుఁ జక్రవర్తివంటివాఁడా! పూర్వ...రణ - పూర్వగీర్వాణ=రాక్షసుల
 యొక్క, సంహార = చంపుటకు, కారణ - పూర్వభూతమయిన వాఁడా!
 కుక్షి...పంచ - కుక్షి=గర్భమందు, నిహిత=ఉంపబడిన, ప్రపంచ=లోకముగల
 వాఁడా, జహ్ను...భోజ - జహ్నుకన్యకా=గంగానదికి, జనక = కారణమైన,
 నాదాంభోజ=పాదపద్మములుగలవాఁడా, హర్షము భగీరథుఁడు గంగను గొని
 వచ్చునప్పుడు మార్గమధ్యమున యజ్ఞ మొనరించుచున్న జహ్నువునెడి ముని
 యాగవాటికను ముంచి గంగానది పాముండఁగా ముని కోపించి త్రావెననియు
 భగీరథ ప్రార్థనచే గర్భకుహరంబునుండి విడిచెననియు జహ్నువువలనఁ గల్గినది
 కాన జాహ్నువియనియు జహ్నుకన్యకయనియు గంగకు నామములు గల్గెనని
 యుఁ బురాణప్రసిద్ధము. కోమ...లాంగ=నూతనమేళమువలె నల్లనిదేహముగల
 వాఁడా! వైజ...కార = వైజయంతి యనెడి వనమాలయే యలంకారముగాఁ
 గలవాఁడా, పుండ...నయన=తెల్లదామరవంటి నేత్రములుగలవాఁడా, శత...
 దేశ—శతక్రతుముఖ = ఇంద్రుఁడు మొదలయిన, మరుత్, దేవతలయొక్క,

చక్రవార్త = సమాహముయొక్క, కనకకోటిర = బంగారుకోటిమలుందు, సంఘటి
త = కూర్పబడిన, నూత్నరత్న = క్రొత్తరత్నములనెడి, నీరాజన = ఆరితియొక్క,
క్రియా = ఇచ్చట యనెడి కార్యముచే, రాజమాన = ప్రకాశించు, చరణపీఠ =
పాదపీఠముయొక్క, అతిక + ఉద్దేశా = సమీపభూమిగలవాఁడా, రమేశా.

క. భవదీయములగు మహిమము

లవాఙ్మనన గోచరంబు శీ లంభోరుహసం

భవ భవుల కనిన శక్యం

బవునే? మావంటివారి శీ కయ్యత! పొగడన్.

117

టీ. అయ్యత = నాశములేని యాయాశ్వరా, భవదీయములు = నీసంబంధములు,
అగుమహిమములు = ఆయినట్టిప్రభావములు, అంభో...వులకొ - అంభోరుహసం
భవ = పద్మమందుఁబుట్టినవాఁడగు బ్రహ్మకును, భవ = శివునకును, అవాఙ్మననగోచరం
బులు = వాక్కునకును, మనస్సునకును గోచరింపనివి, అనినకొ = అని చెప్పవలసి
వచ్చినప్పుడు, మావంటివారికొ, పొగడకొ = నుతించుటకు, శక్యంబు, అవునే =
తరమగునా? ఓ నారాయణా! బ్రహ్మశంకరులే నీమహిమలను దెలిసికొనలేక
పోవుటయేకాక మన మందూహింపనైన నశక్తులని చెప్పవలసినప్పుడు మావంటి
వారు పొగడఁబగుదురా?

శా. ఓదామోదర! యిందిరాయువతి విద్యుల్లేఖితో నూత్న పిం
ఛాదామత్రిదశేంద్రకార్మకముతో శీ సమ్యక్కృపావృష్టితో
నీదేహం బనుమేచకాంబుదము మనస్తేత్రద్వయాచారకా
న్లోదంబుంబొనరించుఁగాక భవతాశీసాటివముం బొపుచున్.

టీ. ఓదామోదరా! ఇంది...ఖితో - ఇందిరాయువతి = లక్ష్మీదేవియనెడి,
విద్యుల్లేఖితో = మెఱపుఁచివెతోను, నూత్న...కముతో - నూత్న = క్రొత్త
దయన, పింఛాదామ = నెమలిపురిదండయనెడి, త్రిదశేంద్రకార్మకముతో =
ఇంద్రధనుస్సుతోను, సమ్యక్కృపావృష్టితో = అధికమగు దయయనెడి
వర్షముతోను, వెలయుచున్న, నీదేహంబను మేచకాంబుదము = నీశరీరమనెడి

నల్లనిమేఘము, భవతా...ముక్ = సంసారతాపాతిశయమును, పాపుమక్ = తొలగించుచు, మన్నేత్ర...దంబుక్ = నానేత్రములనెడి చాతకపక్షి ద్వయమున కానందంబును, ఒనరించుక్, కాక = చేయుఁగాక, మేఘము చాతకములకు గ్రీవతాపము తొలగించి యానందము గల్గించునట్లు నీ కమనీయజేహము సంసారతాపమును దొలగించి సుఖము గల్గించుఁగాక అని భావము.

అవ. విష్ణువు దశావతారములను వర్ణించుచు నందు మొదట మత్స్యవతారమును వర్ణించుచున్నాఁడు.

తే. కపట మత్స్యంబవై నీవు శ కడలి నడుమఁ

బుచ్చ మల్లార్ప నెగసిన శ భూరిజలము

మింటఁ గడుఁదెల్లనై పాఱు శ చుంటఁజూచి

యభ్రనదియంచు వర్ణించె శ నఖిల జగము.

119

టీ. ఓదేవ! నీవు, కపటమత్స్యంబవై = మత్స్యవతారమును దాల్చినవాఁడనై, కడలినడుమక్ = సముద్రమధ్యమందు, పుచ్చము = తోక, అల్లార్పక్ = ఆడింపఁగా, ఎగసిన భూరిజలము = మీఁదికెగసిన విస్తారమయిననీరు, మింటక్ = ఆకసమునందు, కడుక్ = మిక్కిలి, తెల్లనై = తెల్లఁదనముకలదై, పాఱుమక్, ఉంటక్ = ప్రవహించుటను, చూచి, అఖిలజగము = ప్రపంచమంతయు, అభ్రనది = అకాశగంగ, అంచుక్, వర్ణించెక్ = పాఁడెను. నీతోకవలన నెగసినజలమే గంగానదికాని వేటొందుకాదని ఫలితార్థము.

తా. ఓ నారాయణా! నీవు మత్స్యవతారముదాల్చి సముద్రమధ్యమున వర్తిల్లుచు నీతోక నాడించితివి. దానందజేసి నీ రాకసమున కెగసి తెల్లఁగాఁ గని పింపఁగా లోకులుచూచి యాకాశగంగయని నుతింప నారంభించిరి. అలం. ఉత్పేక్ష.

కూర్కావతార వర్ణనము.

క. గత భువన సర్గ సముదయ

ధృత భూవలయాంక సదృశ శ దృఢచరమతనూ

వితత బహుచక్ర చిహ్నము.

బతగధ్వజ ! కపట కచ్చరీపము నినుఁ గొల్తున్ . 120

టీ. పతగధ్వజ=గరుత్మంతుఁడు, ధ్వజచిహ్నముగలవాఁడా! గత...చిహ్నము-గత=అతీతమైన, భువనసర్గ=లోక సృష్ట్యలయొక్క, సముదయ=సమూహమునందు, ధృత=ధరింపఁబడిన, భూపలయ=భూచక్రములయొక్క, అంక=చిహ్నములతో, సదృశ=సమానమయిన, దృఢ=గట్టిదైన, చరమతనూ=పుష్కభాగమునందు, వితత=స్వప్నమగుచున్న, బహు=అనేకములగు, చక్ర=వలయాకారములగు, చిహ్నము=గుర్తులుగలది, అగు, కపటకచ్చపము=కూర్పావతారము ధరించిన, నినుఁ, కొలుతుఁ=నేవించును. ఓదేవా! నీవు చిరకాలమునుండి ప్రతిస్పృహయందును భూమండలమును నీవీపునఁ దాల్చుటంజేసి దానిరాషిడిచేత వలయాకారములగు వీపు మచ్చలు గానవచ్చుచున్నవి. వీపు మచ్చలు పడునట్లు ప్రతియగుమునందును భూమండలము దాల్చుచున్న నిన్ను నేవించునని భావము. కూర్పపుష్కమున స్వభావసిద్ధముగానుండు నల్లని గుండ్రని మచ్చలను భూమి మోచుటచేతఁ గర్త ననుటచే, ఉత్పేక్షాలంకారము.

అన. వరాహావతార వర్ణనము.

తే. చించి వెడలిన తనురుహాశ్రేణిచేతఁ

బద్ధజాండంబు కడప పూబంతిఁ బోలఁ

బెరిఁగియున్నట్టి కిటిరూపధరుని నిన్ను

ఖుర చతుష్టయ బిలచతుశ్శరధిఁ గొలుతు.

121

టీ. చించి=చీల్చికొని, వెడలిన...చేతఁ = నిర్గమించి వచ్చుచున్న రోమ సమూహముచేత, పద్ధజాండంబు = బ్రహ్మాండము, కడప...బంతిఁ = కడప పూవులతోఁ గూర్చిన, బంతిని, పోలఁ=పోలునట్లుగా, పెరిఁగియున్నట్టి=పరిధియున్నట్టి, కిటిరూపధరునిఁ=వరాహరూపముదాల్చినవానిని, ఖుర...శరధిఁ=ఖురచతుష్టయ=నాల్గైడకలచేతను చేయబడిన, బిల=గుంటలయిన, చతుశ్శరధిఁ = నాల్గుసంధ్రములు కలవానిని, నిన్నుఁ, కొలుతుఁ = నేవించెదను.

నీవు పరాహరూపముదాల్చి బ్రహ్మాండము పిక్కటిలునట్లు పెరుగఁగా మిక్కిలి వాఁడు లయిననీరోమములు బ్రహ్మాండమును నుచ్చిక్కిని పైకివచ్చెను. అప్పుడు బ్రహ్మాండము నిగిడిన కేశరములు గల్గిన కడప పువ్వులబంతివలె నుండెనని భావము. గొప్పది యగుబ్రహ్మాండము బంతివలెనున్నదని చెప్పటచే పరాహరూపము దానికంటె బెక్కురెట్లు గొప్పదని తెల్లమగుచున్నది. మఱియు నతిఁడు మహాభారము గలవాఁడగుటచే డెక్కలు దిగఁబడుటనలన నేర్పడిన గుంటలందుఁ బ్రళయకాలజలము నిండఁగా నది సముద్రములయొనని యర్థము. అతని డెక్కలే సముద్ర మున్నంతప్రదేశమును నావరించియుండె ననుటచే, నతని శరీరము మిక్కిలి గొప్పదని తెల్లమగుచున్నది.

అవ. నృసింహావతారవర్ణనము.

మ. అతిగంభీర హిరణ్య దైత్యహృదయాశాంకార కూపోదరా
పతితస్వర్గ రమానునర్ణ కలశ శ్రవత్కుద్ధృతి ప్రక్రియా
యతపంచాంగుళ లోహయంత్రమగునీహస్తంబువర్ణింతును
ద్ధతకంఠ ధ్వనికుంతితారిహృదయోత్కంఠా నృకంఠీరవా. 122

టీ. ఉద్ధత...కంఠా - ఉద్ధత=అతిశయించిన, కంఠధ్వని=కంఠ నాదము చే, కుంతిత=మొక్కపోవునట్లు చేయఁబడిన, అరి=శత్రువులయొక్క, హృదయ=మనస్సులోని, ఉత్కంఠా=వేడుకగలవాఁడా! అంతఃకలకు నవలీల విష్ణుని తుదముట్టింతుమని వేడుకపడుచున్న శత్రువులు నరసింహుని కంఠనాదము విని భయపడి తమయుత్సాహమును విడిచిరని భావము. నృకంఠీరవా=ఓనారసింహా, అతి...యంత్రము—అతిగంభీర=మిక్కిలిలోతయిన, హిరణ్యదైత్య=హిరణ్యకశిపు వనెడిరాక్షసునియొక్క, హృదయ=మనస్సులోని, అశాంకార=గర్వమనెడి, కూప=నూతియొక్క, ఉదర = గర్భమందు, పతిత=పడినట్టి, స్వర్గరమా = సురలోకరాజ్యలక్ష్మి యనెడి, సువర్ణ కలశ = బంగారపుపాత్రయొక్క, శ్రవత్కుద్ధృతి=పైకిఁదీయుట యనెడి, క్రియా = వ్యాపారమునకు, అయత=పొడుగైన, పంచాంగుళ=అయిదుకొక్కెములు గల, లోహయంత్రము=ఇనుపయంత్రమువంటిది. అనఁగా నినుపఁగాలమువంటిదగు, నీహస్తంబు =

నీచేతిని, వర్ణింతుఁ = కొనియాడుదును. ఇటు హిరణ్యకల్బును హిరణ్యకశిపువను పదమునకు బదులుగా వాడఁబడెను. సత్యభామాపదములోని, సత్యపదముచేత సత్యభామపిలువఁ బడుచున్నట్లు హిరణ్యపదముచేత హిరణ్యకశిపుపదముచెప్పఁ బడుచున్నదని యెఱుంగునది. దీనికి 'నామైకదేశేనామగ్రహణ' మ్మనునది ప్రమాణము. హిరణ్యకశిపుహృదయమున నున్నగర్వము లోతయిన కూపమువలెను, స్వర్గలోకలక్ష్మీ సువర్ణకలశమువలెను, నారసింహుని గోల్లతోఁగూడిన హస్తమినుపగాలమువలెను నుండెననుట. ఓనారసింహా! లోతయినమాతిలో మునిగియున్న బంగారపు కలశమును గాలముపైకి వెడలించినట్లు నీచే హిరణ్యకశిపుని గర్వమున నడఁగియున్న స్వర్గరాజ్యము నుద్ధరింపఁబడినదని ఫలితార్థము. శరసింహుఁడు వాఁడిగోల్లతో హిరణ్యకశిపుని హృదయమును చీల్చి చంపి స్వర్గరాజ్యము దేవతలకిచ్చెనని తాత్పర్యము.

అవ. వామనావతారమును నుతించుచున్నాఁడు.

తే. భోగి సహవాస సంబంధములు భజింతు

భువనధార హస్తంబునఁ శ్రీ భోయు మనుచు

రెంటమాటల బలిఁ బ్రతాప రించినట్టి

దంధ వామన! మామన శ్రీ స్తాప ముడుపు.

128

టీ. (నీవు) భోగి...ములు - భోగి = సుఖవంతులతో, సహవాస = కూడియుండుటవలనఁగలుగు, సంబంధములు = యోగములు, భజింతు = పొందుదువు. భువనధారఁ = దానోదకధారను, హస్తంబునఁ = నాచేతియందు, పోయుము = విడుపుము. ఓబలి! నీవు సౌఖ్యవంతులలోఁ గలసిమెలసి యుండుటకు నాచేతిలో నుదకధారను వదలుము. నీవుదానములుచేసి నిఖిలసుఖము లనుభవింపుమని భావము. ఇది ప్రకాశితార్థము. ఇందు "భోగి భువన" పదములు శ్లేషించును; భోగమనఁగా, సౌఖ్యమనియు, సర్వకాయమనియు నర్థము. అదికలవాఁడు భోగియనఁబడు. అట్లే "భువన" శబ్దమునకు జలమనియు, లోకమనియు నర్థము. పైనిచెప్పినదానికంతరార్థమేమనఁగా, ఓబలి! నీవు, భోగి...ములు-భోగి =

సర్పములతో, సహవాస = కూడియుండుటయనెడి, సంబంధములు = యోగములను, భజింతు = పొందుదువు. భవనధారణ = తోకములపంక్తిని, హస్తమునకు = నాచేతియందు, పోయుము, నాచేతికధీనముగాఁజేయుము. ఓబలీ! నీవుదుర్బుధుడవు కాననీవేలుచున్నలోకముల నాకప్పగించిపాములునిశించునట్టి పాతాళమునకుఁ బోయి, అని యంతరార్థము. అనుచుకొని పలుకుచు, రెంటుమాటలకు = రెండర్థములు గలమాటలచే, బలికొని = బలిచక్రపర్తిని, ప్రతారించినట్టి ... వామన = మోసపుచ్చిన యోకపటవామనుఁడా, మామనస్తాపము = మాయొక్క మనస్సంతాపమును, ఉడుపు = తొలగఁగఁద్రోయుము. నీభక్తుడ నగు నామనోవృథ తొలగింపుమని భావము.

మ. తఱినాకాంత సమస్తలోక బలిదైత్యధ్వంసి యోదేవ నీ
యఱకాలుద్ధతి రాహుమండలము బ్రహ్మాండంబుతోనొత్తినం
గుఱుగుఱుంచెడనందిబిట్టారలు నాశఘోరాహి నీయంఘ్రికిఁను
గిఱుఁజెప్పెన విధంబునామనములోఁగీరించి నట్లయ్యెడిన్ ॥
టీ. ఆకాంతసమస్తలోక = అక్రమింపఁబడిన సమస్తలోకములు గలవాఁడా, బలిదైత్యధ్వంసి = బలియనెడి రక్కసునిఁ జంపినవాఁడా, ఓదేవ = ఓ : వాసుదేవా! తఱికొని = తగినసమయమందు, నీయఱకాలు = నభోమండలమును, గొలుచుటకై యెత్తిననీయఱకాత, ఉద్ధతికొని = అతిశయముచే, రాహుమండలముకొని, బ్రహ్మాండముతో, ఉత్తినకొని = గట్టిగానదుమఁగా, ఎడనందికొని = బ్రహ్మాండమునకును, నీకాలికిని మధ్యముననున్నయవకాశమునందు, గుఱుగుఱుంచుకొని = గుఱుమనుచు, బిట్ట = గట్టిగా, ఒరలు నాశఘోరాహి = ఏడ్చుచున్న కూర్చుండఁగలయారాహువు, నీయంఘ్రికికొని = నీపాదమునకు, కిఱుఁజెప్పెను = కిఱుకిఱుమనిధ్వనిచేయునట్టి చెప్ప, ఐనవిధంబుకొని = అయినట్టి రీతి, నామనంబులోక, కీలించినట్లు = హత్తుకొనినట్లు, అయ్యెడు. బలియిచ్చిన భూమిని గొల్చుటకు నారాయణుండు త్రివిక్రమావతారమై యాకాశమండలమును గొలుచుటకుఁగాఁ దనకాలినిమీఁదికెత్తెను. అప్పుడురాహుమండలమును బ్రహ్మాం

డకర్పరముతోఁ బట్టియదుమఁగా, నారాహువు నడుమఁజిక్కిపోయి తప్పించు కొనక క్తిచాలక గుఱ్ఱగుఱ్ఱమనియేడునఁ జూచ్చెను. అప్పుడు నల్లనయి గుఱ్ఱు పెట్టుచు, గాలినావరించియున్న యారాహువు భగవంతునికిఁ గిఱ్ఱుచెప్పువలె నుండెనని కవి యుత్పేక్షించెను. అలం. ఉత్పేక్ష.

తే. తిరిగెనట జాంబవంతుండు ॥ దేవ నీకు

దైత్యబంధనవేళఁ బ్రదక్షిణంబు

తద్భ్రమీచక్రవలయంబు ॥ దంభవటుక

యుచితబంధనరజ్జువై ॥ యుండకున్నె.

125

టీ. దంభవటుక = కపటబ్రహ్మచారివగు నో వాసుదేవా, దేవ, దైత్యబంధనవేళ = నీవు బలిరాక్షసుని బంధించుసమయమందు, నీకు, జాంబవంతుండు = జాంబవంతుండనెడిభల్లూకాధిపతి, ప్రదక్షిణంబు, తిరిగెనట = ప్రదక్షిణమస్కాంతములు చేసెనట. తత్ భ్రమీచక్రవలయంబు - తత్ = ఆ జాంబవంతునియొక్క, భ్రమీచక్ర = గుండ్రముగాఁ దిరుగుటయనెడి వలయంబు, ఉచితబంధనరజ్జువై = తగినట్టిబంధించుపాళమై, ఉండకున్నె = ఉండకపోవునా, వామనుడు బలిని ద్రాళ్లతో బంధింపలేదు, అయినను గవియట్లు తేల్చింపుచున్నాడు. త్రివిక్రముడు బలిని బంధించుసమయమున జాంబవంతుండు భగవంతునికిఁ బ్రదక్షిణమస్కారముచేసెనట. అతఁడొనర్చినప్రదక్షిణము బలిబంధనరజ్జువై యొప్పుచుండెనని యూహించెను. జాంబవంతుండు - ఇతఁడు బ్రహ్మవలన సంభవించె. ఇతఁడు భల్లూకాధిపతియై శ్రీతాయుగమున రామునకుఁ బైలంకనుజయించుటలోఁ గొంతసాయముచేసి పిమ్మట ద్వాపరమునందుఁ గృష్ణునితోఁ గలహించి తుదకతని భగవంతుండని తెలిసికొని నమస్కరించి జాంబవతి యనుకన్యకనిచ్చి పెండ్లిచేసెను. అలం. ఉత్పేక్ష.

తే. క్షుత్త్రజాతికి నీచేయి ॥ కారణంబు

దత్తయంబున కదియ నిదానమయ్యె

గారణమునంద విలయంబు శీ గార్యమునకు

ననుట యుచితంబుగాదె రామావతార.

126

టీ. రామావతార = పరశురామావతారమె త్తినయోధగవంతా ! క్షత్రిజా
తికిక్ = క్షత్రియవంశమునకు, నీచేయి = నీబాహువు, కారణంబు = జనకము,
అనగా విరాట్పురుషుని బాహువులవలన క్షత్రియు బుద్ధవిం చిరివి వేదము
లుచెప్పుచున్నవి. శ్రు॥ “ బాహూరాజవ్యఃకృతః ” అనియున్నది. తక్ష
యంబునకుక్ = దానినాశనమునకును, అదియ = ఆబాహువే, నిదానము =
కారణము, అయ్యెక్, కారణమునంద, కార్యమునకుక్ = పుట్టినపదార్థమునకు,
విలయంబు = నాశనము అనుట. ఉచితంబు, కాదె = యుక్తముకదా ? ఓదేవా !
క్షత్రియజాతి నీబాహువులవలన జన్మించినది. నీబాహువులవలననే తెగటారి
నది. కార్తవీర్యునిక్షత్రియులు కూర్మలయి ధర్మోల్లంఘనంబుచేసి లోకము
లబాధించుచుండఁగా బరమపురుషుడవగు నీవు పరశురామునియం దావేశించి
క్షత్రియుల నిరువదియొక్కమాటు జయించి నాశనమును బొందించితివి.
కార్యముకారణమునలయ మొందుననుటకు, “అద్యోగ్నిర్భివ్రాణఃక్షత్రిమశ్చ
నోలోహమత్థితం । ఏషాం సర్వత్రగంతేజః స్వాసుయోనిషకామ్యతి.” అను
భాంతివనము ప్రమాణము. అలం. ఆర్థాంతరన్యాసము.

అన. దశరథరామావతారమును నుతించుచున్నాఁడు.

నీ. తనుస్మజించిన విభాతీతకుఁ బూర్వరాయుండు

లీలాభ్యసన హస్త శీ లేఖనముగఁ

దనవిశ్వభూషణ శీ త్వముతోడ ఖరదూష

ణచ్చిదాకేళి యశన్వయము నొందఁ

దన్నజింతించు నశ్రద్ధాత్మవేదులు రావ

ణానీక హృన్తోహ శీ మాసపడఁగఁ

దనఖడ్గధార ద్రెల్లిన శంబుకునికీర్తి

కడలి కంబు కదంబశీకంబు గెలువ

తే. దివ్యనామ సహస్రప్రశస్తినిధియనగః

దారకబ్రహ్మమనః దనః శ్రీ పేరుమెఱయ

సతిశయిల్లిననీ సప్తమావతార

మహారహంబును వర్ణింతు శ్రీ నాదిపురుష.

127

టీ. ఆదిపురుష = బ్రహ్మదులకుఁగూడ మొదటివాఁడనగు నోపరమేశ్వరా !
 తనుక్ = సప్తమావతారమగు రాముననుట. సృజించినవిధాతికుక్ = సృజించిన బ్రహ్మకు, పూర్వరాయుండు = పరశురాముండు, లీలా = సృజించుటయందలి,
 అధ్యసన = అభ్యాసముకొఱకయిన, హస్తలేఖనముగక్ = చేతివ్రాతయగుచుండఁగా, లేఖకుండు ముందుగాఁ దనచేతికి నేర్పలవడుటకై వేటొకదానిమీఁద వ్రాసి, తనచేతికట్టిచాగుర్వము లభించినతోడనే ప్రధానమగుదానిని వ్రాయును.
 శిల్పియుఁ దనకుఁ జాతుర్వమలవడుటకై ముందుగా సామాన్యపు బొమ్మలను చెక్కును. అట్లే బ్రహ్మ నిన్ను సృజింపఁ దలంచి, నీకు ముందుగాఁ బరశురాముని సృజించి నేర్పలవఱచుకొని నిన్ను నిర్మించెనని భావము. ఈచెప్పటచే రాముఁ డు నిరుపమ శౌర్యాదిగుణములతోడని స్పష్టమగుచున్నది. తన విశ్వభూషణత్వముతోడక్ = తనయొక్క జగంబునకలంకారమగుటతోడ, ఖర... కేళి-
 ఖర = ఖరాసురులయొక్కయు, దూషణ = దూషణుఁడను రాక్షసులయొక్కయు, శేక, ఖర = క్రూరులయొక్క, దూషణ = దూషణములయొక్క అనఁగా రజకాదుల దూషణములయొక్క, చిదా = చేసించుట యనెడి, కేళి = విలాసముతోడి, అన్వయము = సంబంధము, అందక్ = పొందుచుండఁగా, రాముండు జగదలంకారముమొటివాఁడనఁగా లోకములో శ్రేష్ఠుఁడనుట.
 అట్టిశ్రేష్ఠత్వము వహించినవానికి, దుష్టుల దూషణముల ఖండించుట సముచితమేయనిభావము. రాముండు లోకశ్రేష్ఠుఁడై యుపయించి ఖరదూషణాది ఘోరరాక్షసులఁ ద్రుంచెననియు రజకదూషణము వాఁపుటకై నీత నరణ్యమున కంపెననియు ఫలితార్థము. తనుక్, చింతించు... వేదులు = ధ్యానించుచుండెడి వేదాంతవిద్వాదిమలు, రాక్షసా... మోహముక్ — రాక్షసానీక = రాక్షసులయొక్కయు, నేనయొక్కయు, హృత్ = మనస్సునందలి, మోహ

మును = భ్రాంతిని, ఆసపడఁగాఁ = కోరుచుండఁగా, రావణుఁడును వాని నైకుమును, రాముని యస్త్రపాతములకు భీతింజెంది జగమంతయు రామమయ మేమాయనిమోహపడిరి. అట్టిమోహమును వేదాంతవిదులు కోరుచున్నారని భావము. రావణునివంటివానిఁగూడ భయభ్రాంతినిఁ గావించెననుటచే, రాముని నిరుపమానపరాక్రమత్వము వెల్లడియగుచున్నది. సమస్తము రామమయమని మనంబున భావించుటయే యాధ్యాత్మికలక్షణము. తనఖడ్గధారక = తన ఖడ్గముయొక్కయంచుచే, త్రెల్లినశంబుకుఁకీర్తి = చచ్చినశంబూకుఁడనెడి కూ ద్రునికీర్తి, కడలి...బంబుక = సముద్రమందున్న శంఖములసముదాయమును, గెలువక = జయింపఁగా, గొప్పవారిచే మరణముగల్గుట యల్పులకుఁ గీర్తికరము. భగవంతుని పూర్ణావతారమగు రాముఁడు లోక కంటకుఁడును, మహాపరాక్ర ముండు నగు రావణుని జంపుటకై యుదయించి, యట్లొనరించియు, దుర్బలుఁ డును, బ్రాహ్మణధర్మముల నాచరించువాఁడును నగు శంబూకుని జంపుటచే నాశూద్రునికి సమస్త శంఖములమించినధవళీకర్తి కల్గినవనిభావము. రాము నిచేతఁ జచ్చినవారు ముక్తులగుదురని రామాయణప్రసిద్ధి. అట్లుండ బలహీనుఁ డును, బాపియు, గపటవేషధారియునగు శంబూకుఁడు రాముచే జచ్చి ముక్తిచెందుట యతనికిఁ గీర్తికర మని వేఱచెప్పవలయునా ! రాముఁడు రాజ్యమేలుచున్నప్పుడు, కూద్రుఁడగు శంబూకుఁడు బ్రాహ్మణవేషధారియై ధూమపానము చేయుచు దపంబొనరించుచుండఁగా నాయుధర్మకృత్యముచే లోకమున విపరీతమరణములు పుట్టెననియు, నప్పుడు రాముఁడు మృతినొందిన బ్రాహ్మణశిశువును బ్రదికింపఁగాఁ బుష్పకమెక్కిపోయి శంబూకుఁగూర్చి ననియు నుత్తరరామాయణము. శంబుకమనఁగా కప్పచిప్ప-కప్పచిప్పకు సంకువుల కన్న ఎక్కుడుకీర్తియని చమత్కారము. తనవీరు = తననామము, దివ్య...య నఁగఁ — దివ్య = దేవతాసంబంధియయిన, నామసహస్ర = వేయినామములకు, ప్రతి నిధి = సమానమయినది. అనఁగా విష్ణునామసహస్రమునకు రామనామము సమాన మనిభావము. అనునట్లుగా తారకబ్రహ్మము = సంసారసాగరమునుండి తరింపఁ జేయునట్టిపరబ్రహ్మము, అనక, మెఱయక = ఒప్పుచుండఁగా, పార్వతి, పరమే

శ్వరుంజూచి, శ్లో॥ కేనోపాయేనలఘునా, విష్ణుర్నామసహస్రకం । పండితైః
పత్యతేసిత్యం మహాపాతకనాశనమ్॥ మహాపాపములఁ దొలగించునదైయున్న
విష్ణునామసహస్రమును బండితులు నిత్యమును శులభముగాఁ బఠించుమార్గ
మేదియని ప్రశ్నించెను. దాని కీశ్వరుఁడు, “శ్రీరామ రామరామేతి రమే
రామే మనోరమే, సహస్రనామతస్తుల్యం రామనామ వరాననే”
ఓదేవీ ! యేహేతువువలన రామనామము విష్ణుసహస్రనామములకు సమమో,
యాహేతువుచే నేను విష్ణుసహస్రమునువిడిచి శ్రీరామరామరామయని క్రీడిం
చుచున్నాను. నీవు నల్ల చేయుమని యీశ్వరుఁడుచెప్పెను. అతి...తార
ము=అతిశయమయినట్టి నీరామావతారమును, అహరహంబును=ప్రతిదినమును,
పఠింతును.

సీ. జనకాజ్ఞ కును లోకశ్రేణనవాదమునకుఁ గా

మర్వీజ యగులక్ష్మీ శ్రీ నుజ్జగించి

తజనిఁ బుత్రునిఁజేసి శ్రీ లెట్టినయ్యము పొంటె

నజనిపొత్తుండ వై శ్రీ యవతరిలితి

ధాత్రి నిత్యైకు సంశతతి నుద్భవం బంది

యాశ్రయించిన వారి శ్రీ కమృతమిత్తు

వాలాయముగ విశ్రవసు కూర్చి కన్నెకు

విశ్రవస్త్యము గూర్చివేడ్క పడితి

తే. పెద్దకాలంబు వాసితి శ్రీ ప్రియవధూటి

ననుజ నొకనాఁడు వాసి దేవహంబు దొఱచి

తెవ్వఁ డెఱుంగును నీచంద శ్రీ మిట్టి దనఁగ

రాజితానేక గుణభద్ర శ్రీ రామభద్ర.

128

టీ. రాజి...భద్ర—రాజిత=ప్రకాశించుచున్న, అనేక = పెక్కులయిన,
గుణ=గుణములచే, భద్ర = మంగళప్రదుఁడా, అనఁగా మంగళప్రదములగు
ననేకములగు గుణములు కలవాడని భావము. రామభద్ర, జనకాజ్ఞకు

సీతండ్రియనుమతికిని, లోకజ...వాదకును=లోకమున జనులవలనఁ గల్గిన యప
 వాదమునకును, ఉర్వీజ = భూపుత్రి, అగులక్ష్మి = ఆయినలక్ష్మిదేవిని, ఉజ్జగించి
 తివి=విడిచితివి. “ రాఘవత్వేభవత్సీతా, రుక్మిణీకృష్ణజన్మని ” యనెడి వచన
 ప్రకారము తన్న నొకప్పుడును విడిచియుండలేనంత ప్రేమ చూపుచున్నను
 లక్ష్మిని, జనకాజ్ఞ పాలించుటకును, లోకాపవాదము లొలంగించుటకును విడి
 చెనని చెప్పటచే రాముని పితృభక్తియు, నిష్కళంకకీర్తియు విశదమగుచు
 న్నది. తన తండ్రియగు దశరథుఁడు సీతను విడుపుమని చెప్పలేదు. అయినను
 జనకాజ్ఞ వనసునకుఁ గారణ మగుచున్నది. ఆవనవాసము సీతాత్యాగమునకు
 హేతువగుచున్నది. కాన పరంపరాకారణ మగుచున్నదని యెఱుంగునది. ఒక
 రజకుఁడు ప్రసంగవశమున సీత లంకానివాసమాపితయని దూషింపఁగా, రా
 ముఁడు తనకీర్తికి మచ్చరాకుండునిమిత్తము రెండనమాఱు సీతను విడిచివుచ్చెను.
 అజాని = బ్రహ్మను, పుత్రుని = కుమారునిఁగా, చేసితివి = కంటివి, అట్టి నెయ్య
 ముపొంట్ = ఆస్నేహము చేత, అజానిపౌత్రుండ్లవై = అజమహారాజునకు మను
 మండవయి జన్మించితివి, “ అజాని కుమారునిగాఁ బడసినవాఁడజానికి మనుమఁ
 డెట్లగు ” నని విరోధము. బ్రహ్మను కుమారునిగాఁ బడసినవాఁడనియు, నజమహా
 రాజునకు మనుమఁ డయ్యెననియు నజపదమునకు రెండర్థములు చెప్పటచే నా
 భాసము. ధాత్రి = భూమియందు, ఇత్స్వీకుసంతతి = ఇత్స్వీకుఁడనురాజు
 వంశంబున, ఉద్భవంబు, అంది, ఆశ్రయించినవారికి, అమృతము = అమృత
 రసమును, ఇత్సవ, భూమియంద మృతమిచ్చుట యెట్లని విరోధము. అవిరో
 ధము, అమృతమను పదమునకు మోక్షమని యర్థము చెప్పినచోఁ బరిహార
 మగును. సీత రాముడవయు జన్మించి నిన్నుఁ గొల్పినవారికెల్లను మోక్షమగుటయు
 నిచ్చుచున్నాడవనిభావము. వాలాయముగా = ఆత్మంతయు, విశ్రవసుకూర్తిక
 న్నెకు = విశ్రవసుబ్రహ్మ కుమారికయగు శూర్పణఖకు, విశ్రవస్తవ్యము = విశ్రవసు
 యొక్క ధర్మమును, కూర్ప = కలిగించుటకు, వేడ్కపడితివి = కుతూహలము
 చెందితివి. “ విశ్రవసుయొక్క ధర్మము నతఃకూతునకు సమకూర్చుట యె ”
 జ్జని విరోధము. విశ్రవస్తవ్యము, పోయిన చెవులుగలవాని ధర్మమని యర్థము

చెప్పటచే నది పరిహారమగును. రాముడు శూర్వణఖనిశ్చును జెవులను గొయించెనని రామాయణము. ప్రియవహూటిక్ = ప్రేమాస్పదురా లగుభార్యను, పెద్దకాలంబు, పాసితివి=విడిచితివి. అనుజాన్ = అర్జునుడు లక్ష్మణుని, ఒక నాడు, పాసి, దేహంబు, దొంగితివి=విడిచితివి. ప్రియుగాలిని జరకాలము విడిచి జీవించినవాడవు తమని నొక నాడువిడిచి యేలయుండలేకపోయితివి? ఇట భార్యవియోగముకంటె సోదరవియోగము గొప్పగాఁ జెప్పటచే రాముని భ్రాతృప్రేమ తెల్లమగుచున్నది. లక్ష్మణుడు స్వర్గమున కేగిన మఱునాడే రాముడు నిర్వాణమునొందెను. నీచందము=నీయభిప్రాయము, లేక, కీరీతి, ఇట్టిది=ఇటువంటిది, అనగన్ = అనిచెప్పటకు, ఎవ్వఁడఱుగును=ఎవఁడుతెలిసి కొనఁగలఁడు, నీయభిప్రాయము తెలియనే తెలియనప్పుడు, ఇటువంటిదని స్వరూపనిశ్చయము చేయుట యెట్లని భావము.

తే. కామసమ్ప్రాప్తిత్రాంచరీఘాతమునకు

వగచి నీచాటుకవి చెంచురవానిఁ గినిసెఁ

గామమోహిత యగునింతః రీ గప్తపఱుప

ననుజుఁ బురికొల్పితివి నీకుఁ రీ జనునె రామ.

129

టీ. నీచాటుకవి = నీచరిత్రమును వర్ణించువాల్కి, కామ...మునకున్ — కామ=మన్నభవికారముచే, సమ్ప్రాప్తిత్రా=మిక్కిలి మోహమునొందిన, క్రాంచ= క్రాంచపక్షియొక్క, ఘాతమునకున్ = కొట్టించుదులను, వగచి=విచారించి, చెంచు. వానిన్, కినిసెన్ = శపించెను. “అనగా, మానిషాదప్రతిష్ఠాంత్య పగమశ్శాశ్వతీ స్సమాః | యత్కౌంచమిహునాదేక మవధీః కామమోహిత” మ్మని శపించెను. కామమోహిత = కామపీడిత, అగునింతః = అయినట్టి శూర్వణఖను, కప్తపఱుపన్ = బాధించుటకు, అనుజాన్ = తమ్ముని, పురికొల్పితివి, రామ, నీకున్, చనునే=యుక్తమా! నీయొద్దనుండు కవిశన్నతదయ యయినను నీకుండవలదాయనిభావము. దుర్బాధురాలయి నిన్ను మోహించి నీతను భీతిల్లఁజేసిన శూర్వణ. ఖనుఁ దగినశిక్ష గావించితివని స్తుతి. వ్యాజముచే రామ స్తవమింకుఁ జేయఁబడెనుగాన, అలం. వ్యాజస్తుతి.

అని. కృష్ణావతారవర్ణనము.

తే. నంద నోద్యానవాటికాంతరము సొచ్చి

వితరణస్పర్శలొలె దైవతకుజంబు

పెటికి భువిమీదఁ బడవైచి శ్రీ పేర్చినట్టి

విక్రమాలంకరిష్టు శ్రీవిష్ణుఁ గొలుతు.

130

టీ. వితరణస్పర్శ, హారె = దానగుణమందలి విరోధముచేతనువలె, నంద...తరము—నందన = నందనమును పేరుగల, ఉద్యానవాటికా = ఉద్యాన వనము వీధియొక్క, అంతరము = మధ్యభాగమును, సొచ్చి = ప్రవేశించి, దైవత కుజంబు = కల్పవృక్షమును, పెటికి, భువిమీదఁ, పడవైచి = పడునట్లు ప్రోచి, పేర్చినట్టి = అతిశయించిన, విక్రమాలంకరిష్టు = పరాక్రమమునే యలంకార ముగాఁ దాల్చుస్వభావముగల, శ్రీవిష్ణు = విష్ణుమూర్తిని, కొలుతు = నేనిం తును. నారదుఁ డిచ్చిన పారిజాతపుష్పములను కృష్ణుఁడు రుక్మిణి కిచ్చెనని సత్యభామ కోపము పెహించియుండఁగా దానిఁ దొలంగించుటకై యతఁడు స్వర్గమునకేగి పారిజాతపుష్పమును దెచ్చి సత్యభామ యారామమును స్థాపిం చెను. సత్యభామ కోప ముపశాంతి నొందుటకుఁ దెచ్చినపారిజాతమును, సమస్త వాంఛలను దాను భక్తుల కిచ్చుచుండఁగాఁ దనవలె వితరణము నల్పుచున్న పారిజాతమునందు స్పర్శవహించి దాని నిర్మలముగాఁజేసి భూమిపైఁ బాఱ వైచెనని కవి యుత్పేక్షించె. అలం. ఉత్పేక్ష.

తే. శైశవమునాఁడు కర్పరీశ శకలపారి

దెచ్చి కాళింది తరగలఁ శ్రీద్రవ్యవైతు

భావి బాణ భుజాదండ శ్రీ భంజనమున

కభ్యసనమయ్యె నీ కది శ్రీయబ్జనాథ.

131

టీ. అబ్జనాథ = కమలము నాభియందుఁ గలవాఁడా, శైశవమునాఁడు = చిన్నతనమందు, కర్పరీశకలపారి = కుండ పెంచులనమూహమును, తెచ్చి, కాళిందితరగల = యమునానదీతరంగములను, శ్రైవ్య = ఖండితమగునట్లుగా,

వైశువు, బాబురు చిల్లపెంకులు మొదలగునవి తటాకములు మొదలగువానికిఁ గొనిపోయి నీటిమీఁదిభాగమును దగులునట్లు విసరగా నవి వాయువువలన శక్తుగావచ్చు తరంగములను జీల్చుకొని కొంతదూరముపోయి పడుచుండును. ఇట్లు బాబురాడుకొనుట కలదు. అట్లే కృష్ణుండును జిన్నతనమునందు యమునా నదింజేరి యానదీతరంగములు తెగునట్లుగాఁ జిల్ల పెంకులను విసరుచుం డెను. అది=అవినరుట, నీకు, భావి...మునకు—భావి=ముందువచ్చెడి, బాణ=బాణాసురునియొక్క, భుజాదండ=స్తంభంబులవంటి భుజములయొక్క, భంజనమునకు=చేదించుటకు, అభ్యసనము=అలవాటు, అయ్యెక్. అలం. ఉత్పేక్ష.

తా. ఓకృష్ణా! నీవు చిన్నతనమునఁ జిల్ల పెంకులచే యమునానదీ తరంగములను చేదించుట, బాణాసురునిచేతులను ఖండించుటకు నభ్యాసమయ్యెను.

చ. వలపలికన్ను నీకు రవి శి వారిజలోచన చందురుండు దా
పలినయనంబు గర్జుడును శి బార్జుడుఁ దత్ప్రియనందనుండు ద
త్కులజుఁడు, నీరొకండాకనిశితోఁగలహింపనహించి తెట్లాకో
వలపలిలోచనాబ్జమును శి వామదృగబ్జము వేతె యచ్యుతా.

టీ. వారిజలోచన = పద్మలోచనా, అచ్యుతా = నాశనరహితుఁడవగునో కృష్ణా! నీకు, రవి = సూర్యుఁడు, వలపలికన్న, చందురుండు, దాపలినయనంబు = ఎడమకన్న, కర్ణుఁడు, తత్ప్రియనందనుండు=ఆ నీకుడినేత్రమయిన సూర్యుని కుమారుఁడు, పార్జుఁడు=అర్జునుఁడు, తత్కులజుఁడు=నీకెడమనేత్రమగు చంద్రవంశమునందుఁ బొడమినవాఁడు, వీరు = ఈకర్ణార్జునులు, ఒకండు, ఒకనితో, కలహింప = పోట్లాడుచుండఁగా, సహించితివి, ఎట్లాకో = ఏతీనినోర్చితివో, వల...ముతి = పద్మమువంటి నీకుడికన్న, వామదృగబ్జము=పద్మవంటి యెడమకన్నను, వేతె=వేఱయినవా? రెండునేత్రములును నీకు సమానమేకదా! మఱియు నీకుడినేత్రము కుమారుఁడయిన కర్ణుఁడు, మనుమఁడు కదా! మఱియు సమీపబంధువు. అర్జునుఁడు ఎడమనేత్రమయిన చంద్రుని కులమందుఁ బుట్టినవాఁడు, కాన వాఁడు దూరపుబంధువు. ఇట్లుండ దూరపుబంధువగు నర్జునునిపక్ష మవలంబించి సమీపబంధువగు కర్ణుని గూల్చుట సముచితము

కాదని నింద. నీవు భక్తవత్సలుడవు కాన దూరపుబంధువుగు నర్జునుండు ధర్మమార్గానునర్తియు, భక్తుండునగుటచేత రక్షించితివి. సమీపబంధునైనను నధర్మవర్తియగు కర్ణునిఁ గూర్చించితివి. గుణములును ధర్మవర్తనమును గలవారే నీకుఁ బ్రియులుకాని కేవలబంధుత్వమువలన నగువారు కారని స్తుతి. అలం. వ్యాజస్తుతి.

తా. ఓకృష్ణా! నీకు సూర్యుండును జన్మించు కుడియెడమ నేత్రము లగు చుండురు. నీ కీ రెండు నేత్రములు సమానములేకదా! ఇట్లుండఁగా నీకుడికంటికిఁ బ్రియతమాఁడైన కర్ణుండును, నీయెడమకన్నగు జన్మమని వంశజుండగు నర్జునుండును బోరుచుండఁగాఁ జూచి నీవెట్లు సహించితివి.

తే. అమరపతిసూను నిర్జిది శీ తార్కినూషి

దైత్యమర్దన ! రామావతారవేళ

నామనఃక్లేశ ముడుగనే శీ యార్కినడచి

తమరపతిసూనుఁగూషి కృష్ణావతార.

131

టీ. దైత్యమర్దన = దైత్యులను సంహరించెడి యౌవిష్ణూ? రామావతారవేళ = దశరథరాముడవై జన్మించినప్పుడు, అర్కి = సూర్యపుత్రుడయి; సుగ్రీవుని, కూడి, అమర...సూను = ఇంద్రపుత్రుడయిన వానిని, నిర్జించితివి = జయించితివి, కృష్ణావతార = కృష్ణావతారమెత్తిన యౌ భగవానుఁడా, అమనఃక్లేశము = అయింద్రపుత్రునకున్న మనోదుఃఖము, ఉడుగనే = నశించుటకే, అమరపతిసూను = ఇంద్రపుత్రుడయిన యర్జునుని, కూడి, అర్కి = సూర్యపుత్రుడగు కర్ణుని, అడచి = సంహరించితివి. ఓ యీశా! నీచేష్ట లతివిచిత్రములు రామావతారమున రవిపుత్రునిఁగూడి యింద్రపుత్రునిఁ గూర్చితివి. కృష్ణావతారమున నింద్రపుత్రునిఁగూడి సూర్యసూనుని జంపితివి. ఇందువలన దుష్టత్వ సాధ్యత్వములను బురస్కరించుకొనియే సంహారమును బాలనమును జేయుదువు. నీకు బక్షపాతము లేదని భావము. అలం. ఉచ్చేష్ట.

తే. దైత్యమర్దన ! శ్రీవత్స శ ధారణంబు
 పానఁగు దేవర ! శ్రీవల్లభుండ వగుటఁ
 దామరసనేత్ర ! నీవు రాశధా ప్రియుండ
 వకట ! రాధేయుఁ జూపించుటర్హమగునె.

184

టీ. దేవర, దైత్యమర్దన ! దైత్యులమర్దించిన యౌరమేళా! శ్రీవల్లభుండవు = శ్రీకిఁబ్రయుండవు, అగుటకొ = అయియుండుటంబట్టి, శ్రీవత్సధారణంబు = శ్రీ దేవి కుమారుని జేరఁదీయుట, (శ్రీవత్సమనెడి చిహ్నమును ధరించుట) పానఁ గుకొ = ఒప్పును. తామరసనేత్ర = పద్మములవంటి నేత్రములుగలవాఁడా, నీవు, రాధాప్రియుండవు = రాధకుఁ బ్రయుండవు, అకట = అయ్యయ్యా, రాధే యుకొ = రాధకుమారుని, చూపించుట, అర్హము, అగునే, ఓదేవా! నీకృత్యము లందుఁ బ్రకటపఱచుచున్నది. శ్రీదేవికి వల్లభుండఁబయితివి గావున శ్రీవత్సమును జేరందీసితివి. దీనివలన నీకుఁ బ్రయులుగువారిని జేపట్టుచువనుట నిశ్చయము. ఇట్లుండఁగా నీవు రాధకుఁగూడఁ బ్రయుండవే కదా. ఆరాధకుమారునిఁ జూపించుట యేటివ్యామోహము, అని నింద. ఓదేవ! నీవు శ్రీవత్సమనెడి లాంఛన మును దాల్చినవాడవు. శ్రీదేవికి మహోహరుండవు. మఱియు రాధయనెడి యొక గోపికకు వల్లభుండవనియు, దురాత్ముడగు కర్ణునిఁగూర్చితివనియు, మ్మతి. రాధ కర్ణుని పెంపుచుండల్లి, కావున నతనికి రాధేయుండనెడి నామము కల్గినది. అల. వ్యాజస్తుతి.

అవ. ఈ పవ్యయనందు బలరాముని నుతించుచు క్లిష్టపదములచేతఁ జంద్రు నకును బలరామునకు నర్థము వచ్చునట్లు వర్ణించుచున్నాఁడు.

తే. కుముద బాంధవ ! రేవతీరమణ ! భద్ర

కామశాల, శరన్నేఘ శ శతవర్ణ
 త్రిజరతీశోచనోత్సవ, శ దేవ నీకు
 నందమైయుండు నీలాంబరకలనము.

185

టీ. బలరామార్థము, కుముదబాంధవ = కుముదుండనెడి సర్పరాజునకు బంధు

పగువాడు, బలరాముడు శేషుడే కాన నాగరాజ సంబంధము సరిపడుచున్నది. రేవతీరమణ = రేవతియను పేరుగల యువతిఁ బ్రിയుఁడా, భద్ర = మంగళదాయకా, లేక బలభద్రుడను నామముగలవాఁడా, కామపాల = భక్తుల కోర్కులను బూరించువాఁడా, శరత్...వర్ణ = శరత్ = శరత్కాల సంబంధియగు, మేఘ = మేఘమువలె, గౌర = తెల్లని, వర్ణ = దేహచ్ఛాయగలవాఁడా, త్రిజ...త్సవ = మూడు బిగములకును సేత్రపర్వము లొనరించువాఁడా, దేవ, నీకు, నీలాంబరాకలవను = నల్లనివస్త్రమును స్వీకరించుట, అందమైయుండున్ = అందముగానుండును, తెల్లని యొంటిపై నల్లని వస్త్రము మిక్కిలి రాణించునని భావము. “నీలాంబరకాహితేయః” అని కోశము. చంద్రపక్షార్థము—కుముద...ధవ = తెల్లకలువలకుఁజుట్టమా, రేవతీరమణ = రేవతీనక్షత్రమున కధిపతీ, భద్ర, కామపాల = మర్నమునఁ బోషించువాఁడా, శర...వర్ణ = శరత్కాల మేఘమువంటి వర్ణముగలవాఁడా, త్రిజ...త్సవ = ముగ్ధాకముల సేత్రముల కానందము గలిగించువాఁడా, దేవ, ఓచంద్రా, నీకు, నీల...వను = నల్లనియాక సమునఁ బ్రసక్తమిండుట, అందమైయుండును. అలం. శ్లేషము.

క. బలరామ కృష్ణ సంజ్ఞ

దెలుపు నలుపునైన దివ్యతేజంబులతో

నిలమీద నవతరించిన

జలజాత్మునినెఱులు శర్మ సారథ మొసంగున్.

136

టీ. బలరామ...సంజ్ఞలక్ = బలరాముడు, కృష్ణుడు ననెడి నామములతో, తెలుపు...లతో = తెల్లనిదియు, నల్లనియునయిన దేవతాసంబంధియగు తేజములతోఁగూడ, బలరాముడు తెల్లని దేహచ్ఛాయతోను, గృష్ణుడు నల్లని దేహచ్ఛాయతోను, నని భావము. ఇలమీదన్ = భూమియందు, అవతరించిన...నెఱులు = పుట్టిన నారాయణునియొక్క శేషములు, శర్మ సారథమున్ = సౌభ్యాతిశయమును, ఒసంగున్ = కల్గించుగాక, నారాయణుడు జార్జిన తెల్లనిదియు, నల్లనిదియునగు రెండు వెండ్రుకలును బలరామ కృష్ణరూపంబులఁ దాల్చిననియు, తద్రూపమునొందిన యా వెండ్రుకలు సుఖమొసంగుగాక యని

యుఁ బ్రాశ్నసము. నారాయణుండు జార్చిన వెండుకలు బలరామ కృష్ణలయి
రమటకుఁ బ్రమాణము. పిష్టుపురాః. “ఉజ్జహోరాత్త నః కేశా సీతకృష్ణే తథా
మునే”! యను గానిచేతను, “సచాపి కేశా హార్యుజ్జనప్రే శుక్లంపైకమపరం
చాపికృష్ణం । తాచాపి కేశావిశ తాం యమానాం శుకేన్ద్రియో రోహిణీం దేవః
కీంస, తయోరకో బలభ నో బహువయోసా శ్చేష్టస్తప్య జేషస్య కేశః
కృష్ణోద్వితీయః కేశవస్సంబహూవ కేశోయో సాన్నిత్య కృష్ణనిర్ణయే” యనెడి
భారతవచనముచేతను, తెలియఁదగింది.

తే. ఏక, యద్వయవాది, త్రయీవిదూర

యనవగీత చతుర్విధ శిఖ్యాతిమార్గ

పంచబాణారి! పడభిజ్ఞ! శి పరమపురుష

బుద్ధ సంపత్సరంపరావృద్ధి యొసఁగు.

137

టీ. ఏక = ఏకాకారమైన జ్ఞానసంతతియే మతియుగాఁ గలవాఁడా! ఇటు
మా లయులోనున్న “ఏకచిత్తతతి” అనుపదార్థమును నిందున్న యేకపదముచే
లక్షింపవలయును. అంతయుకాని “ఏకమేవాద్వితీయంబు” యను శ్రుత్యర్థ
ప్రకార మొక్కఁడని యర్థముచెప్పరాదు. ఏమన వేదప్రామాణ్య మొప్పని
యతనికిఁ గదుక్తార్థమెట్లు సంఘటించు? బుద్ధుఁడు నారాయణావతారమే
నుక, నారాయణబుద్ధిచే నతని నట్లు స్మరింతుమనిచెప్ప వలనుపడదు. బౌద్ధ
మత పరిభాషచేతనే నుతించుచున్నట్లు గ్రంథకర్త కభిప్రాయము చెప్పక
తీరును. లేనిచోఁ దక్కిన విశేషణములు విషగీతముకాదున్నను. ఈయభిప్రాయ
మునే నారాయణీయవ్యాఖ్యానములో స 21-87. స్లోక వ్యాఖ్యానమున విశ
వీకరింపఁబడియె. జ్ఞానసంతతితత్క వేచొక్కటి లేదన్న మతి మనలఁబించిన
వాఁడు కావుననే, అద్వయవాది = రెండవనస్తువులేదని వానించువాఁడు-
బాహ్యములయిన ఘటపటాది వస్తువుల భేదముల సత్యములని స్రుతిపాదించి
మొక్క జ్ఞానాకారత్వమే సత్యమని యంగీకరించిన వాడవుటంబట్టి యతని
ద్వయవాది పదముచెల్లును, త్రయీవిదూర = వేదప్రామాణ్య మంగీకరింపక
గోవుటచే వేదములకు దూరుడఁ పగువాఁడా, అనఁ...మార్గ. అనవగీత = చెప్ప

బడని, అపరాధా నంగీకరింపఁబడని యిది భావము. చతుర్విధ = నాలుగు విధములగు, భ్యాతిహర్ష = జ్ఞానోతులుగలవాఁడా, సత్భ్యాతి నంగీకరించు సాంఖ్యమత సిద్ధాంతమును, అసత్భ్యాతి నొప్పెడి వేదాంతుల సిద్ధాంతమును, సనసత్భ్యాతి నవలంబించెడి మీమాంసకుల సిద్ధాంతమును, నార్యచరీయ భ్యాతి నొప్పెడి యద్వైతుల సిద్ధాంతమును నిరాకరించివాఁడనుట, “ఇహంసర్వం కూర్యం కూర్యం” అనెడి బౌద్ధసూత్ర మవలంబించిన సర్వకూర్యవాదుల మతమే అయినను సర్వకూర్యవాదులనఁబడు మాధ్యమికుల మతిముగూడ బౌద్ధసిద్ధాంతములలోఁ జేరినదే కావున నాయుర్థమును సంగ్రహింపఁగవి యిట్లు చెప్పెను. “ననన్మానన్నసదనన్నచా ప్యనుభయాత్కమ్ । చతుష్కృటి వినిర్ముక్తం తత్త్వం మాధ్యమికావిదుః” అని మాధ్యమిక బౌద్ధమతము, పంచబాణాని = కాముని జయించినవాఁడా, “మారజిల్లోకజిజ్ఞాసః” అని శోకము, మడభిజ్ఞ = అతయిన జ్ఞానప్రకారములుగలవాఁడా, ఆయాజ్ఞానప్రకారంబు లేవియున, దేశాంతరమందున్న సమృదులను సైతము చూచుటయు, దేశాంతరములందున్న శబ్దంబును గూడ వినుటయు, బూర్వజన్మస్మృతియు, నితరులహృదయమును చెలిసికొనుటయు, నవిద్య, నవృ, రాగము, ద్వేషము, అభినివేశము, నాఁబడునైదు క్లేశములను బరీక్షించుటయు, నచిహది సిద్ధింబును, పరమపురుష = ఓపూజ్య పురుషా! బుద్ధ = బుద్ధావతారుఁడా! సంప...వృద్ధిః = సంపదలయొక్క యభివృద్ధిని, ఒనఁగుము = ఇచ్చు, వేదములనచ్చక వానికి విరుద్ధముగ వర్తించుబుద్ధుఁడు మనకు దేవుండెట్టులగును? అతఁడు మనకెట్లు స్తోత్రపాఠుఁడగును? అని యడుగ వచ్చును, పూర్వము దైత్యులు వేదముల ననుసరించి వేదోక్తకర్మములను యథోక్తముగా నాచరించి మహాశక్తిమంతులై దేవతలను బరాధవింపఁగా వారు విష్ణుని శరణువొచ్చిరి. అప్పుడు నారాయణుఁడు వారి ననుగ్రహించి బుద్ధరూపమున నవతరించి వేదమునకు విపరీతార్థములుచెప్పి మోసంపఁజేరి శక్తిహీనులఁగాఁ జేసెను. అప్పుడు కురలచే నారాక్షసులు కులభయుగా జయింపఁబడిరి.

తే. బుద్ధ ! నీగట్టిహృదయనంకపుటముదాఁకి

కుంతితములయ్యె మరునంప శ కోలలెల్ల
మొద్దువ్రాయిక దా యిప్పు శ ముఁవిరోధి
యలరులెల్లను వర్తలా శ స్వంబు లయ్యె.

138

టీ. బుద్ధ=ఓబుద్ధ దేవా! మరు...లెల్ల=మన్నగునియొక్క, బాణసమూహములన్నియు, నీగట్టి...టము - నీసంబంధియుఁ బెట్టెనంటిదియునగు హృదయమును, తాఁకి, కుంతితములు=మొక్కవోయినవి, అయ్యెన్, ముఁవిరోధి=మురాసురునకు శత్రు నగునోదేవా, మొద్దువోయి, కదా = కుంతితములగుటనే కదా, అలరులు=పువ్వులు, ఎల్లను, వర్తలాస్వంబులు=గుండ్రని మొగములుగలవి, అయ్యెన్, మొదటమన్నగుని బాణములు బాణములేకాన సూదులవలె వాడిగలవయి యుండెను. అవి నీధైర్యకంచుకమును దాఁకుటచే మొక్కవోయి గొడుగువలె గుండ్రని యాకారమును గలవగుటచేత నాబాణములు పుష్పరూపములయ్యెను. వికసించిన పుష్పములు స్వతస్సిద్ధముగానే వివర్తలాకారము లయి యుండఁగా నావివర్తలాకారత్వము బుద్ధనిధైర్యకంచుకమునం దాఁకుటచేతనే మొక్కవోయి యట్లుండెనని యుత్పేక్షించెను. బుద్ధునివంటి జితేంద్రియుఁడు వేఱొకఁడులేడని భావము. అలం. ఉత్పేక్ష.

తే. ముఖ్యచతురాననుడ వీవు శ మునిశరణ్య

గౌణచతురాననుం డల శ కమలభవుఁడు

నీవు సర్వజ్ఞుడవు బుద్ధ శ దేవ! నిజము

శంభు సర్వజ్ఞుడగుట లాశీర్వాదికవృత్తి.

139

టీ. మునిశరణ్య=మునులను రక్షింపసాధువగు నో దేవా! నీవు, ముఖ్యచతురాననుడవు=వాస్తవిక చతురాననుడవు, నీకుఁజరురమగువాక్కులు స్వతస్సిద్ధముగాఁగలవాడవు కాన ముఖ్యచతురాననత్వము నీకుఁదగియున్నది. మఱియు, ముఖ్య...డవు - ముఖ్య=అభిధావృత్తిచేఁజరురాననుడవు, నేర్పగువచనములు నీకుసహజములగుటచే జరురాననశబ్దమునీకు వాస్తవముగా నభిధాయకమగుచున్నది. అలకమలభవుఁడు=అబ్రహ్మ, గౌణచతురాననుండు=గుణసంబంధము

చేపచ్చిన జతురములగు వాక్యములుగలవాడు కాని వాస్తవముగా నట్టివాడు కాడు. ఓదేవా! నీచిచ్చినసామర్థ్యముచే నీగుణవర్ణనమందుఁ జతురములగు టంబట్టి యత్సకిఁ జతురానవఁడను, కేరుగఁగినది. అంతయకాని నాలుగుముఖములుండుటచేతఁగానని తెలియవలయును. బుద్ధదేవ, నీవు, నిగమ=సత్యముగా, సర్వజ్ఞఁడవు=సమస్తమును దెలిసినవాడవు. శంభు=శంకరుఁడు, లాక్షణిక వృత్తి=లక్షణావృత్తిచేత, సర్వజ్ఞఁడు, ఆసర్వజ్ఞశబ్దమభిదావృత్తిచేనిన్నె చెప్పెను. మఱి శివుని కెల్లుకలిగెనన లక్షణావృత్తిచేఁ గలిగెనని భావము. ఈ చెప్పటచే బుద్ధుఁడు బ్రహ్మశంకరులకంటె నత్యుష్ణుఁడన భావము. అలం. అపహ్నువము.

తే. జ్ఞానకర్తేంద్రియో పాధి శ సప్రభూత
దశమహాకల్పనీహార శ దశతతాంశు
దశమనివ్యాచతాగు నశత్యంతనియతిఁ
గల్కిదేవుని నినుఁగొల్తు శ గైటభారి.

140

టీ. కైటభారి=కైటభుఁడ కడి రక్కసునిఁ జెండాడినవాడ, జ్ఞాన... అంశుఁ - జ్ఞాన=జ్ఞానేంద్రియములయొక్కయు, కర్తేంద్రియ=కర్తేంద్రియములయొక్కయు, ఉపాధి=ఉపాధివలన, సప్రభూత=పుట్టిన, దశ=పదియైన, మహాకల్ప=మహాపాపములనెడి, నీహార=మంచునకు, దశతతాంశు=సుర్యుని పంటివాడు, దశమ... తారుఁ=సపయవతారిమెత్తినవాడు, ఈచెప్పటచే బలకామ కృష్ణుల నొక్కయవతారముగానే భావించుకొనవలెను. అగు, కల్కిదేవునిఁ, నీను, అశ్వేతశివతీ=అధికమయినవృత్తితోడ, కొల్తు=నేపించును. జ్ఞానేంద్రియములు, కర్మకు, సత్కుపు, శ్రోత్రము, జిహ్వ, ఘ్రాణము, కర్తేంద్రియములు, వాక్కు, పాణి, పాదములు, పాయువు, ఉపథ.

తా. ఓ కైటభాంతకా! పదియంద్రియముల వ్యాపారమువలన జనించిన పది మహాపాపములను సహస్రకరుఁడగు సూర్యుఁడు మంచుమంటలె నశింపఁజేయుచు బదవసువతారమగు నిన్ను నేపించును.

క. విశ్వవ్యాప్తయశోని

తైశ్వర్య సమృద్ధి విష్ణు శ్చ యశుః డనునామం

వీశ్వర కల్కిసమాహ్వయ

నిశ్వసదర్శమయి చెల్లు శ్చ నీజనకునకున్.

141

టీ. ఈశ్వర=జగన్నియూమకా, కల్కిసమాహ్వయ = కల్కియను నామముగలవాఁడా, నీజనకునకున్ = నీతండ్రీక, విష్ణుయశుఁడు, అనునామంబు=అనెడి పేరు, విశ్వ...సమృద్ధి—విశ్వ=అంతటను, వ్యాప్త = వ్యాపించిన, యశః = క్షీయొక్క, నిత్య=స్థిరమయిన, విశ్వర్య=సంపదయొక్క, సమృద్ధి=పెంపుచేత నే, విశ్వసదర్శము=జీవించినయర్థముగలది, అనగా సార్థకమయినదనుట. అయి, చెల్లు, మొదట నీతండ్రీక విష్ణుయశుఁడనెడి పేరు వర్ణముగా నుండెను. కాని విష్ణుండ నగునీవతిసకడుపునబుట్టి క్షీరచెచ్చితివి కాన, యతఁడు విష్ణుయశుఁడనెడి పిలువఁడు. విష్ణుయశుఁడనుమాటను, కల్కిమూర్తి యతనికి గల్గుటచే వ్యాసుశిలయగుల క్షీరవాడనె పృథ్వి త్యర్థము.

రా. ఓకల్కిమూర్తీ! నీజనకునకు విష్ణుయశుఁడను నామము నీవుదయించి తెచ్చుటచేత నే సార్థకమయినది.

శ. కురువీరసక్తికంధర

హింజ్యకశిపుః జయించితి శ్చ నంబురుహా

జర! మూడవతారంబుల

నరహరి లీలావిహంబరనప్రాథుండ నై.

14

టీ. అంబురుహాపర = పద్మముపరమందుగల యో పరమేశా! మూడవతారములందు, నర...డనై . నర=అర్జునునియొక్కయు, హరి=నారాయణునియొక్కయు, లీలా=చేష్టలను, విడంబన = అనుకరించుటయందు, ప్రాథమికడనై = నేర్పుగలవాడనై, కురువీర=భీష్మదివీరులను, జయించితివి. కృష్ణార్జునులూపమున భీష్మములను సంహరించితివని భావము. నర...పతే=నరవాసాచ్యపారయ'నవలంబించి, పం క్తికంధరున్ = రావణుని, నర...డనై=నరసి

మూర్తియొక్క వ్యాపారమునవలంబించి, హిరణ్యకశిపులకొ, జయించితివి, నరహరి శబ్దమునకు, ఇట ఒకమాటు, కృష్ణార్జునులనియు, నొకమాటు, నర వానరులనియు, మఱియొకమాటు, నరసింహుడనియు నర్థము గ్రహించునది.

తే. అర్జునచ్ఛేదమొనరించి శతర్థచక్ర
సన్నిభంబైన శితపరశ్వధముచేత
సర్వలోకేశసంపూర్ణ శచక్రధార

బాణభంజనమొనరింప శబరువెనీకు.

143

టీ. సర్వలోకేశ = సమస్తలోకములకు సధిపతివగు నోయీశ్వరా, అర్థ చక్రసన్నిభంబు = చక్రముయొక్క సగముభాగముతో సమానమైనది, ఐన... చేత = అయినట్టివాడైన గండగొడ్డంటిచేత, అర్జునచ్ఛేదము = కార్తవీర్యనిఖండించుటను, ఒనరించితివి = చేసితివి. సంపూర్ణ...ధార = పూర్ణమగు చక్రముయొక్క యంచుచే, బాణభంజనము = బాణాసురవిధను, ఒనరింప = చేయుటకు, నీకు, బరువే = భారమా? అర్థచక్రకారముగల గండగొడ్డంటి చేతనే వేయిభుజములు గలకార్యవీర్యనిఖండింపఁగల్గినప్పుడు పూర్ణమగుచక్రముచే వేయిమాత్రమే చేతులు గలబాణుని భంజింప నీకుఁ గష్టకార్యముకాదు. పరశురాముడ వయి కార్తవీర్యుని జంపితి వనియు, కృష్ణుడ వయి చక్రముచే బాణుని జంపితి వనియు భావము. అలం. అర్థాపత్తి.

తే. ప్రథమపరమేష్ఠి వైననీప్రకృతియందు

శేషఫణిరాజవయిన నీశిరమునందుఁ

గపటబాబుండ వయిననీకడుపునందు

విశ్వములు పండు నని నాధ శ విందుశ్రుతుల.

144

టీ. నాధా = ఓయధీశా! ప్రథమపరమేష్ఠివి = మొదటిబ్రహ్మపు, ఐననీప్రకృతి యందు = అయినట్టి నీమాయయందు, శేషఫణిరాజపు = శేషుడ నెడిసర్వనాయకుడవు, అయిననీశిరమునందు = అయినట్టి నీతలయందు, కపటబాబుండవు = కృత్రిమబాలకుడవు, అయిన...నందు = అయినట్టి నీగర్భలోకమందును,

విశ్వములు=భువనములు, పండుకో = శయనించుచుండు, అని, శ్రుతులకో = వేదములందు, విందుకో = వినుచున్నాను. భువనములు, సృష్టికి బూర్వమునఁ బ్రకృతియందేయుండును. సృజింపఁబడినపిమ్మట శేషుఁడు వానిని తలతో మోయుచున్నాఁడు. ప్రళయమునందు వానిని నీ కడుపులో నుంచుకొని వటపత్రమున శయనించుచున్నావు అని సృష్టికిఁ బూర్వమును, సృష్టి కనంతరమును, బ్రహ్మశయమునందును లోకము లెచ్చటనుండునో యిందుఁ దెలుపఁబడె. ఈచెప్పుటచే భగవంతుఁడు సృష్టిస్థితిలయకర్తయని తెలుపఁబడెను.

క. సంసారినికరమానస

సంసద్భవనావకరరజ శ్లోధని యో

కంసారి నీపదాబ్జని

సంసాపరిశుద్ధి బుద్ధి శ్చ నైపుణిదలఁపన్.

145

టీ. ఓకంసారి=కంఘునిజంపిరయొక్కష్టా ! బుద్ధినైపుణికో = బుద్ధిచాతుర్యముచే, తలఁపన్ = అలోచింపఁగా, నీపదా... శుద్ధి - నీపదాబ్జ = నీపాదపద్మములయొక్క, నిసంసా=నమస్కరించుటయందలి తలంపుయొక్క, పరిశుద్ధి = నైర్మల్యము, సం...ధని—సంసారి = సంసారమం దున్నవారియొక్క, నికర = సమూహముయొక్క, మానస = మనస్సునెడి, సంసద్భవన = సభామందిరమునందున్న, అవకరరజః=రాగద్వేషాదులను గల్గించు రజోగుణమనెడి పరాగమును, శ్లోధని=తుడుచునట్టిది. పలువురు జనుల సంబంధముచే సభామందిరాదులందు సంభవించుచున్నపరాగమును జీవురు శుభ్రపఱుచునట్లు, భార్యాపుత్రులయొక్కయు, మిత్రమిత్రులయొక్కయు సంబంధము సర్వదా గలుగుచుండుటచే, సంసారుల మనమందు సంభవించెడి రాగద్వేషాది హేతువగు రజోగుణమును నశింపఁజేసి మనంబులను నిర్మలంబులుగాఁ జేయునది నీపాదధ్యానముకంటె వేఱొందులేదని భావము.

తే. ధర్తబీజ ! వియన్నదీర్తాతపాద !

కామితార్థప్రదానైక శ్చ కల్పవృక్ష !

కామజనక ! చిదాత్మ ప్రకాశరూప !

కమలనాభ ! చతుర్వర్గ గతివి నీవ.

1

టీ. ధర్మభీజ=ధర్మమునకుఁ గారణభూతుఁడవు, వియత్...పాప—వి. స్నదీ=గంగానదికి, తాత=జనకమగు, పాదచరణములు గలవాఁడా, లోక. లను బవిత్రింపఁజేసెడి గంగానదిని నతని పాదములు పుట్టించినవనుటచేఁ దతె దములు పరమపావనములని తెలియవచ్చుచున్నది. కామి...వృక్ష—కామికి కోరఁబడిన, ఆర్థ=ధనములను, ప్రదాన=ఇచ్చుటయందు, ఏక=యశ్యమ, కల్పవృక్ష=కల్పవృక్షమువంటివాఁడా, కల్పవృక్షమునలెఁ గోరినకోర్కు లిచ్చుచున్నాఁడవు. ఈ చెప్పటచే నగ్రపురుషార్థదాతయనుట స్పష్టము. కామజనక కామపుట్టించినవాఁడా, చిత్...రూప—చిత్=జ్ఞానమే, ఆత్మ=స్వరూప. గాఁగల, ప్రకాశరూప=కాంతియే మూర్తిగాఁగలవాఁడా, అనఁగా జ్ఞానరూ మగు ప్రకాశముగలవాఁడనుట. లేక, చిత్...రూప—జ్ఞానరూపమగు, నాత్మ ప్రకాశమే స్వరూపముగాఁగలవాఁడా ! ఈ చెప్పటచే మోక్షపురుషప్రదా యని తెల్లమగుచున్నది. కమలనాభ=ఓ నారాయణా ! నీవు, చతుర్వర్గ గతివి నాలుగు పురుషార్థములకు దిక్కుగువాఁడవు.

తా. ఓ, జేవా ? నీవు ధర్మమును నిష్టపదార్థములను, కామమును, మోక్షమును, సమకూర్చుచుంటివి. కావున ధర్మార్థకామ మోక్షములను నీవే యాధ రుడవు.

తే. విశ్వరూప ! భవద్భూరి విభవమహిమ

యెంత వర్ణింపఁజాలు మా గీ యీమనంబు

ప్రాతః పైచీరచేఱిగున గీ బడుగువాఁడు

హేమశైలంబు చిదిపి తాఁగెన్నిముడుచు ?

147

టీ. విశ్వరూప = ప్రపంచమే రూపముగాఁ గలవాఁడా, భవత్...మహి మ—భవత్=నీయొక్క, భూరి=గొప్పదగు, విభవమహిమ = సామర్థ్యాతీతయ మును, మాయామనంబు, ఎంత...చాలు? = ఏపొటివర్ణింపఁగలను, బడుగు

వాడు=నిలువేద, ప్రాతపైచీరచేఱగనన్=చినిగిన పైవస్త్రముయొక్క కొన
యందు, హేమశైలంబు=బంగారుకొండను, చిడివి=శిథిలముగాఁజేసి, తాలు
ఎన్నియుడుచున్ = ఏపాటి మూటఁ గట్టును.

తా. నిలువేద బంగారపుఁ గొండను ముక్కలుగాఁ జేసి పైవస్త్రమున
నన్నింటినిగాక కొన్నింటినిమాత్రమే మూటఁగట్టు చందంబున, మామనస్సు
లనంతములగు నీ మహిమలలో నొక కొన్నింటినిమాత్రమే గ్రహింపఁ జాలును.
అలం. స్పృహంతము.

వ. అని యనేకప్రకారంబులఁ బ్రస్తుతించి నమస్కరించె. ఇవి
ధంబున దేవతార్చనం బొనరించి, భోజనకార్యంబులు దీర్చి
విజిత నైజయుతం బగుశుద్ధాంతకేళీసాధం బెక్కి, విహిత
కులదేవతాభక్తియు, గృతభుక్తియు నగు దమయంతీ
నుహదేవితోడం గూడె. అనంతరంబ 148

టీ. ...విజితైశ్చయంతింబు=జయింపఁబడన దేవేంద్రునిమేడగలది, విహి
త...భక్తియు = మానవబడిన యిరువేల్పులందు భక్తిగలదియు, కృతభుక్తి
యు=చేయుబడిన భోజనముగలదియు, కేషము సులభము.

శా. ఆ గానూరమహారమాసతీయుడై తాత్యరాతియుంబోలెశ్శం
గంక్రీడలఁ బ్రొద్దుపుచ్చిరి నధూ శి గంధర్వ విద్యాకళా
కీరాలాపకలాప కోకిల కుహూ శి కేళీమయూ రాంగనా
చారీమండల తాండవార భటికా శి సంరంభ సంభావనన్.

టీ. ఆరామా...మహార = ఆ సల దమయంతిలు, రమాసతీయు=లక్ష్మీదేవి
యు, తాత్యరాతియున్ పోలెన్ = నారాయణుడునువలె, షధూ...సంభా
వనన్—నధూ = స్త్రీలయొక్క, గంధర్వవిద్యా = గానవిద్యయందలి, కళా =
చాతుర్యము, కీరాలాపకలాప = చిలుకపలుకుల సమూహము, కోకిలకుహూ =
కోయిలల కుహూర్ధ్వములు, కేళీమయూర=క్రీడామయూరములయొక్కయు,
అంగనా = స్త్రీలయొక్కయు, చారీ = చారియనెడిపేరుగలదియు, మండల =

మండలమును పేరుగలదియు, నగు తాండవారభటి=నాట్యవిశేషము, వీనియొక్క, సంరంభ=అతిశయముయొక్క, సంభాషణ= గౌరవముచేతను, అనఁగా స్త్రీలు, కీరములు, కోయిలలు, నెమిళ్లు, ఆటకల్తెలు, తమతమ చాతుర్యము చూపుచుండగాఁ వినియుఁ గనియు సంతసించి వానిని మిక్కిలి యాదరించునని భావము. శృంగారక్రీడలకొ, ప్రాద్దుపుచ్చిరి=కాలమును గడపిరి. గీతాది గోష్ఠిచే గాలమును బుచ్చిరిని భావము.

వ. అంత.

150

తే. గగన హరినీల శైల శృంగంబునుండి

దొల్లిపడఁ బ్రాద్దు జేగురుఁ గల్లువ్రాలె

దన్నిపాత నముద్ధూత క ధాతుధూళి

చందమునఁ దోచె దివసావసాన సంధ్య.

151

టీ. గగన...నుండి—గగన=ఆకాశమనెడి, హరినీల = ఇంద్రనీల మణిమయమున, శైల=పర్వతముయొక్క, శృంగంబునుండి = శిఖరమునుండి, ప్రాద్దు=సూర్యుడు, జేగురుఁగల్లువ్రాలె = జేగురుతాతివలె, దొల్లిపడె = కూలిపడెను. తత్...చందమున—తత్=ఆ జేగురుతాతియొక్క, నిపాత=పడుటచేత, సముద్ధూత=ఎగసినట్టి, ధాతు=గైరికాది ధాతువులయొక్క, ధూళిచందమున=పరాగమని, దివసావసానసంధ్య = సాయంకాలసంధ్య, తోచె = కానవచ్చెను. ఉన్నతప్రదేశమునుండి యేదేగరుపదార్థము క్రిందికిఁబడుచున్నప్పుడు వాని తాడుడుచే మధ్యనన్న మెత్తని శిలలు మొదలగునవి చూర్ణమై ధూళి లాకసమున కెగయుట ప్రత్యక్ష దృష్టము. అట్లే సూర్యుఁ డనెడిపెద్ద జేగురుతాయి నీలాకాశమనెడి యున్నత ప్రదేశమునుండి జాతి క్రిందికిఁ బడుచుండఁగా దాని రాపిడిచే నలగిన గైరికాది ధాతువులయొక్క పరాగమువలె సాయంకాలసంధ్య యొప్పుచున్నదని భావము. సూర్యుండు కాంతికిరణుడై పశ్చిమదిశకేగురున్నాడనియు, సాయంకాల సంధ్యారాగము వ్యాపించినదనియు ఫలితార్థము. అలం. రూపకము. ఉత్పేక్షయు.

ఉ. కోమల తామ్రచూళికల శ్రోవ్యైఽనంజకుఁ బ్రోదివెట్టని
 స్సీమ కఠోరతార రుతిఁ శ్రేష్ఠుపలాఽఽఽఽ సజ్జులైత్తి వి
 శ్రామమువ్రాలెఁ గూసె విలసచ్చరమాచలకూట పక్కణ
 గ్రామటికాకుటీర శిఖరంబులఁ గుక్కుటచక్రవాళముల్.

టీ. కుక్కుటచక్రవాళముల్ = కోళ్ల సమాహములు, విలసత్ ... రంబుల్ -
 విలసత్ = ఒప్పుచున్న, చరమాచల = అస్తాచలముయొక్క, కూట = శృంగములం
 దున్న, పక్కణ = శబరము నివసించెడి, గ్రామటికా = చిన్నపల్లెలందున్న,
 కుటీర = గుడిసెలయొక్క, శిఖరంబుల్ = కొనలందు, ఎఱుంగు = అరుణ
 కాంతులుగల సంధ్యారాగమునకు, కోమల... శ్రోవ్య - కోమల = మృదువయిన
 తామ్ర = ఎఱుని, చూళికల శ్రోవ్య = జాట్టులయొక్క యతిశయము, ప్రోది
 వెట్టె = పెంపుగల్గించుచుండఁగా, నిస్సీమ... రుతి - నిస్సీమ = హద్దులేని,
 కఠోర = కఠినమున, తార = చిక్కిలి పెద్దదియగు, రుతి = కూతను, శ్రేష్ఠు
 పలు = అక్కలు, అర్చుచు = ఆడించుచు, అజ్ఞులు = మెడలు, ఎత్తి, శ్రా
 మమువోలె = విశ్రాంతిస్థానమువలె, కూసెను. సాయంసమయమందుఁ
 గోళ్లు కూర మృగాదులవలని భయమునుండి తప్పించుకొనుటకై యింటికిప్పు
 లందు వచ్చిచుటగలదు. అట్లు లిండ్లకోప్పలపయిననున్న కోళ్లగుంపుల యెఱ్ఱని
 జాట్టుల కాంతులు సంధ్యారాగమును వర్ణించుచున్నట్లుండెను. ఇది ముదితగ్రం
 థములందును, వ్రాతప్రతులందును బరిపరివిధములగు పాఠములతో నుండెను.
 అయిన నిది సీతారామాచార్యులవారి శబ్దరత్నాకరమున నుదాహృత పద్య
 మును బురస్కరించుకొని దిద్దఁబడెను. మఱియు కోమలకో, కో యను ధ్వని
 విశ్రాంతి స్థానమువలె నుండెనని భావము.

తా. అస్తాచలకూటముననున్న పల్లెలందలి గుడిసెలపై నెక్కి కోళ్లగుంపులు
 తమజాట్టుల యరుణకాంతులచే సంధ్యారాగ మతిశయించుచుండఁగా అక్క
 లాడించి గొంతులెత్తి, హద్దులేని భీకరధ్వని విజృంభించునట్లుగాఁ గొక్కుతో
 కోయని కూసెను.

చ. తలఁ బ్రతిబింబభానుమణి రే దాల్చి విహారననాంతరంబునఁ
మలఁగిమలంగి పెంజిలువరీనాతియభంగి నవీననారణీ
సలిలభరంబు దోలుకొని రే చయ్యనవచ్చినఁ జూచిభీతివి
ట్టులీకియుఁ బోయెనత్తటివీరయోగముఁ బొందిరథాంగిదగపతుల్.

టీ. అశ్లోకం = ఆ సాయంకాలసమయమందు, నవీన.. భరంబు = నవీన = నూతనముగా వచ్చుచున్న, సారణీ = కాలువయొక్క, సలిలభరంబు = జలప్రవాహము, తలఁ = శిరమునందు, ప్రతిబింబభానుమణి = జలములోఁ బ్రతిఫలించిన సూర్యుఁడనెడి రత్నమున, తాల్చి = ధరించి, విహారననాంతరంబునఁ = ఉద్యాననయముయొక్క మధ్యభాగమునండి, మలఁగి, మలంగి = వెంకిరగానడుచుచున్నదై, పెంజిలువనాతియభంగి = పెద్దనాగకన్యకవలె నే, తోలుకొని = వెంబడించి, చయ్యనఁ = శీఘ్రముగా, వచ్చినఁ, చూచి, భీతి = భయముచే, బిట్టు = అధికముగా, ఉలికియుఁబోలెఁ = చలించినవియువలె, వియోగమునఁ = ఎడఁబాటును, ఒంది, రథాంగదలపతుల్ = ఛక్రవాకర్షంశ్వములు, పోయెఁ = ఎగిరిపోయెను. సాయంసమయములందు, సర్పము లాహారార్థము తమ కిలుగులు విడిచి బయట విహరించుటయు, నమ సమీపమునకు వచ్చుచున్నప్పుడు భయపడి పక్షులు మొదలగునవి యెగిరిపోవుటయు సుప్రసిద్ధము. మఱియు సూర్యాస్తమయ సమయంబునఁ జక్రవాకములు వియోగమునుబొంది పోవుటయుఁ బ్రసిద్ధము. సాయంకాలమగుటచే స్వాభావిక సిద్ధమగు వియోగమునొంది యుద్యాన వనములందున్న కాలువలోఁ గ్రీడించుచున్న ఛక్రవాకపక్షులు ఆ సమయమున నెగిరిపోవుచుండెను. సాయంసమయమందుఁ బూవులు మొక్కలు మొదలగు వానికి నీరుకట్టుట మిక్కిలి మంచినను తలంపుతో నుద్యాన వనపాలకు లపుడే కాలువలనుండి నీరు వపలిరి. ఆనీరు ఛక్రవక్రముగాఁ గాలువలలోనుండి ప్రవహించుచుండెను. అప్పుడు సాయంకాల సూర్యకిరణములు ప్రహించి వచ్చుచున్న జలప్రవాహగ్రమునందుఁ బ్రతిఫలించుచుండెను. ఈయర్థమును గవి యిట్లు స్పీక్షించుచున్నాడు. అప్పుడే విడువఁబడిన జలప్రవాహముయొక్కయగ్రమునఁ బ్రతిఫలించిన సూర్యుడు తలయం దున్నమానికమువలె నుండఁగా

కమధ్యమందు వంకరగాఁ బాటుచున్న జలప్రవాహము, వంకరగ జరుగుచున్న గాకకస్యకవణి నున్నదనియు, నది వడివడి తమ చెంతకు వచ్చుచుండఁ జూచి మంతవజుఁ గాలువలందు విహరించు చున్నచక్రవాకములు భయమునబొంది రుగిఁబోయిఁజ్ఞును వణించెను. స్వభావోద్ధమగు వియోగమున నెగురు పన్నజక్రములు జలప్రవాహమును బామునుగా భావించినట్లు చెప్పటచే; ౨౦. ఉచ్ఛ్విక్ష.

౧. రశ్మిగ్రాహి గరుత్తదగ్రజ కరాగ్రభావిరామభ్రమిక్
కాశ్చిరాభ కరేష్టకారుచి పరాగంబుక్ సహస్రాంశు శా
ణాశ్చింబు స్థదియించె ధాత నవసంధ్యాఖడ్గము న్వేదనా
వేత్తన్వాంత రథాంగదంపతి చమూ రి విచ్ఛేద లీలార్థమై.

టీ. ధాత=బ్రహ్మ, వేదనా...లార్థమై—వేదనా=వియోగసంతాపమునకు, కేత్త=మందిరమువంటిపగు, స్వాంత=చిత్తములుగల, రథాంగ=చక్రవాకములయొక్క, దంపతి=మిథునములయొక్క, చమూ=సమాహములయొక్క, విచ్ఛేద=వియోగమునబొందించుటయనెడి, లీలార్థమై=వ్యాపారముకొఱచు, నవసంధ్యాఖడ్గమున్=క్రాంతసంధ్యాకాలమనెడి ఖడ్గమును, రశ్మి...భ్రమిక్—రశ్మి=ప్రగ్గమునెడి త్రాల్లను, “కిరణప్రహారశ్మి” అని కోశము. గ్రాహి = పట్టుకొనుపన్న, గరుత్తదగ్రజ=గరుడుని యన్నయగు నమారునియొక్క, కర = చేతుచే, ఆరబ్ధ=ప్రారంభింపఁబడిన, అవిరామ=ఎడతెగని, భ్రమిక్=తిరుగుటలిగినట్టిదియు, కాశ్చిరా...గంబుక్ - కాశ్చిరాభ=కుంకుమవలె వెఱుగానున్న, ర=కిరణములనెడి, ఇష్టకా=ఇటికలయొక్క, రుచి=కాంతియనెడి, పరాగంబుక్=చూగ్గముగలదియును, సహస్రాంశు...ంబుక్—సూర్యుడనెడి సానకాతని, కదియించె=చేర్చెను. అనఁగా సానబట్టెనని భావము. లోకములోఁ త్తులను సానబట్టుట కొక రీతిగలదు. తిరుగటి దిమ్మవంటి యొక రాతికి నొక య్యయిరుసు నమర్తురు. ఆయిరుసుకొన నొక దారువునకుఁ గ్రువ్వఁబడిన మిక యిసుపచీల కమర్తురు. తాతిచక్రములోనుండి చొచ్చిపోయిన రెండవ నను నట్లే చేయుదురు. ఆయిరుసునకుఁ బ్రాటినిజుట్టి త్రిప్పినచో నాతాతి

చక్రము తిరుగుచుండును. అట్లు తిరుగునపుడు కత్తులను నాచక్రాంచలమునఁ జెట్టి పదనుగల్గించుచుండురు. నడుమనడుమ నిటికపొడుముగాని మెత్తనియిసుకగాని యాచక్రమునవేరి నీళ్లుఁజల్లుచుండురు. అనీటి సంపర్కముచే నాఘాళి పంకమయి యా చక్రము నంటియుండును. ఇట్లుండఁ గాలాధారముననున్న సూర్యబింబము సానతాయువలె నుండఁగా, సూర్యసారథియగు నచూరుఁ డా కాళచక్రమును ప్రగ్గులునెడి త్రాళ్లతోఁ ద్రిప్పచుండఁగా, సాయంకాల మగుటచే నెఱ్ఱని సూర్యకిరణములకాంతి యిటిక పొడుమగుచుండఁగా, బ్రహ్మ యను శిల్పి చక్రవాక మిథునముల సంబంధమును చేదించుటకై కావలసి యున్న సంధ్యాకాలమనెడి ఖడ్గమును సానఁబట్టుచున్నట్టులుండెను. చక్రవాక ముల సంబంధమును చేదించి వియోగము గల్గించుటకు సాయంకాలము ఖడ్గము వలె నొప్పుచున్నదని భావము. సాయంకాలము చూపట్టఁగాఁ జక్రవాకము లెగిరిపోయెనని ఫలితార్థము. ఇట రెండవపాదము కొన్నింటి ప్రతులలో “కాశ్చీరాజువేష్టకా రుచిరరాగంబు” అని యున్నది. మఱి కొన్నింటిలో ‘వరేష్టకా’ యని యున్నది. కాని యీ పాఠము మూలమునకు సరిగానట్లు తోచుచున్నది. “అప్రిస్థారణిమేష్టకా విసరజ్యోతి” అని యున్నది. అరఁగా, సూర్యకిరణము లందున్న యరుణిమ యనెడి యిష్టకాచూర్ణములచేత నెఱ్ఱనిది, అని యర్థము. అందులకుఁ దగినట్లుగా “కాశ్చీరాధకతేష్టకా రుచిపరాగంబు” అని మార్పఁబడెను. సూర్యకిరణములనెడి యిటికల సంబంధియగు, రుచిపరాగంబు = కాంతియనెడిఘాళి కలదియని యర్థమనుకూలముగా నుండెను. కిరణములం దిష్టకాత్వమును, గాంతియందుఁ దచ్చార్థత్వమును నారోపితములయ్యె. అలం. ఉత్పేక్ష, రూపకము.

తే. నలిలనిధి సార్యభామకాశ్మీపూరంధ్ర

యోలగందంపుఁబస పాడే నొక్కొయనఁగఁ ।

గమల కింజల్కరేణు సంకాశ మగుచు

నింగి నెఱ నంజ కెంజాయ ३ నివృట్టిలై.

టీ. సలి...రంధ్ర-సలింధి=సముద్రములకు, సార్వభౌమ=మండలేశ్వరుడయిన పరుణునియొక్క, కాష్ఠా = దిక్కనెడి, పురంధ్ర = స్త్రీపడఁతియనుట. ఓలగందంపుఁబసపుఁ=పూతపసపుతో, ఆడె, ఒక్కొక్క అనఁగఁ=స్నానము చేసినదేమో యన్నట్లుగా, నెఱసంజకంజాయ = పూర్ణమైన సాయంకాల సంధ్యారాగము, కమల...శము—కమలకింజల్క=పద్మకేసరములందలి, రేణు=పరాగముతో, సంకాశము=సమమగునది, అగుచు, నింగి=ఆకాశమునందు, నివృటిల్లెఁ=వ్యాపించెను. పద్మకేసరములతో సమమయిన సాయం సంధ్యారాగముచే వ్యాప్తమగు పడమటిదిక్కు పూతపసపుతోఁ దానమాడినదో యనునట్లుండెను.

క. కుసుమం బద్దినవిధమున

బసపున హత్తించినట్లు బంగారమున

బస నిచ్చినగతి, సంధ్యా

వసరంబున నింగి యరుణవర్ణం బయ్యెన్.

156

టీ. నింగి=ఆకాశము, సంధ్యావసరంబున=సంధ్యాసమయమందు, కుసుమంబు = కుసుంబారంగు, అద్దినవిధమున=అంటించినరీతిగా, పసపున, హత్తించినట్లు=పూతపూసినట్లుగాను, బంగారమున=బంగారముచే, పసను=ఎఱుపుమించిన పసపుచాయను, ఇచ్చినగతి = అనఁగా బంగారునీటితోఁ బూతపూసినట్లుగాను, అరుణవర్ణంబు=ఎఱుని వన్నెగలది, అయ్యెన్—అలం. ఉత్పేక్షలు.

తా. సులభము.

క. అభినవ సంధ్యా తాండవ

రభస రయచ్చిన్న హిమ ధరేరాధర కన్యా

ప్రభుహారానులభంగిని

నభస్థలిం దారకా గణేణులు పైకిచెన్.

157

టీ. తారకాగణంబులు = చుక్కమొత్తములు, అభి...భంగి-అభినవ = అప్పుడే ప్రారంభమయిన, సంధ్యా=సంధ్యాసమయమందలి, తాండవ = నృత్య

మునందున్న, రథస = సంతోషముచేసిన, రయ = వేగముచే, భిన్న = తెగినట్టి, సీమ...ప్రభు = పార్వతీపతియొక్క, హార = తాపళముబోసి, అన్యులభంగి = ఎఱ్ఱులతోఁజేసిన పూసలవలె, నభస్థలి = ఆకసమునందు, పొడిచెన్ = ఉదయించెను. సాయంసమయమం దుదయించిన నక్షత్రము లాసమయమందు హర్షాతిశయముచే నృత్యము చేయుచుండుటచే దెగినట్టి శంకరుని తాపళము లోని యెఱ్ఱుల పూసలవలె నుండెనని భావము. అల - ఉత్పేక్ష.

మ, చరమాశా నికహోపలాంచలమునన్ శంభాప్రకాశోదయం బొరఁగావించి విరించిచే గొనినసూర్యుండన్పదార్పన్నబం గరపుం బూదియకై వియద్విపణి వేద్యుం గాలమన్నచ్చు చెచ్చెరఁజెల్లించిన గవ్వచౌక మనమిం చెందారకాచక్రముల్.

టీ. కాలమన్నచ్చు = కాలమనెడి బేహరి, చరమా...ముగ్ధ - చరమాశా = పశ్చిమదిక్కు నెడి, నికహోపల = గీటుతొతియొక్క, అంచలమునన్ = కొనయందు, ఇటుఁ జరమాశయందునిక హోపలాంచలము నాశోపింపవలయును. అట్లయినచో, నాకాశమున గీటుతొయివలెను, పశ్చిమ దిక్కున కొనవలెను మన్నదనిచెప్ప నొప్పియుండును. మఱియు సామాన్యముగా నికషముయొక్క కొనయందే సారాసారమును గ్రహించుటకై బంగారమును గీటుబెట్టుచుందురు. సంధ్యా...దయంబు = సంధ్యాకాంతియనెడి, ఒరన్ = గీటును, కావించి = చేసి, విరించిచే = బ్రహ్మవలన, కొనిన...పూదియకై = కొన్నట్టిసూర్యుండనెడి, పదాఱువన్నె బంగరపుం బూస నిమిత్తము, వియద్విపణి = ఆకాశమనెడి యంగడియందు, వేద్యున్ = వేడుకతో, చెచ్చెరన్ = వేగముగా, చెల్లించిన గవ్వచౌకము = వెలకుఁగానిచ్చిన గవ్వలయొక్క, పుండీలు, అనన్ = అనునట్లుగా, తారకాచక్రముల్ = చుక్కలొత్తములు, మించెన్ = అతిశయించెను. బ్రహ్మయనెడి శిల్పి పదాఱువన్నె బంగరముతోఁజేసిన సూర్యుండనెడి పెద్ద పూసనుజేసి గగనమనెడి యంగడికిఁ దెచ్చి యెఱ్ఱుఁజాపఁగాఁ గాలమనెడి వర్తకుఁడు, దానిని పశ్చిమాశయనెడి గీటుతొయి కొనయందు సంధ్యారాగ మునెడిగీటును బెట్టి పరీక్షించి దానివల నిమిత్తమై చెల్లిం

చుచున్న గవ్వచౌకములో యన్నట్లు చుక్కమొత్తములు ప్రకాశించెను. కిట్లు లేదేని మనోహర వస్తువునుజేసి యంగడికిఁ గొనిపోవుటయు నచ్చటి వర్తకులు దానిఁ బరీక్షించి పుచ్చుకొనుటయుఁ బ్రసిద్ధము. మఱియు మనదేశములో నాణెములిచ్చి బంగారమునుగొన్నట్లు కొన్నిదేశములందు గవ్వలిచ్చి బంగారమును గొనుటయుచుగలదు. దీనికిమూలమునందు “అకాశమనెడి స్త్రీ సూర్యుడనెడి బంగారుఁబూసను నిచ్చివేసి పుచ్చుకొన్న గవ్వలవలె నక్షత్రము లొప్పెనని చెప్పఁబడినది. అందాక సముచకు ‘ద్యౌః’ అని ప్రయోగింపఁబడె. స్త్రీలింగమువలన నాకాశ మనెడి స్త్రీ లోకవ్యవహారము నెఱుంగనిది కావున పాచ్చువిలువగల బంగారమునిచ్చి గవ్వలుపుచ్చుకొనుచున్నదని వక్కాణింపఁబడె. ఆ స్త్రీకి బదులుగా నిందు ఛాందసుడగు బ్రహ్మనువాడెను. లోకవ్యవహారమెఱుంగని బ్రహ్మను వంచించి యతండుదెచ్చిన సూర్యుడనెడి బంగారు పూసను బుచ్చికొని వాని కిచ్చుటకై తనసంచితలోని గవ్వమొత్తములను నొక్కపరి గ్రుమ్మరించెను. అట్లు గ్రుమ్మరింపఁబడిన గవ్వమొత్తములవలెఁ జొక్కలువిలసిల్లెనని భావము. సూర్యుండు స్తమించె ననియుఁ జొక్క లాక సముచ వ్యాపించె ననియు ఫలితార్థము. అలం. రూపకము. ఉత్త్రేక్ష.

మ. నభ మెల్లం గలయంగ నిండఁబొడిచె శ్రీసృధ్యావ శేషావృతా
రభటిడంబర తాండవ భ్రమరికా శ్రరంభంబునన్, కాంభవీ
ప్రభుపాదాహతిమీఁదికిన్ నగయుచున్ శ్రీబ్రహ్మాండగోళంబుతో
నభినంబద్ధములయ్యెనోరజత శైశ్రీలాళ్లంబులన్నట్టుడుల్. 159

టీ. సంధ్యా...రంభంబునన్—సంధ్యా=సంధ్యాకాలముయొక్క, అవశేష=మిగిలిన భాగమందు, ఆరంగా సంధ్యాకాలాంతమందనుట, ఆద్యత=ఆదరింపఁబడిన, లేక, అంగీకరింపఁబడినదియు, ఆరభటి=నేర్పయొక్క, డంబర=అరిశయముచేతనైన, తాండవ=నాట్యముయొక్క, భ్రమరికా = తిరుగుటలయొక్క, ఆరంభంబునన్ = ప్రారంభదశయందు, కాంభవీ...హతిన్—కాంభవీప్రభు=శంకరునియొక్క, పాదాహతిన్ = కాలిదెబ్బలచే, మీఁదికిన్ నగ

యుచున్, రజతశ్చ లాశ్చంబులు=వెండికొండయొక్క తాలు, బ్రహ్మాండగోళ
బుతో, ఆభిసంబద్ధములు=అంటుకొన్నవి. అయ్యెనో, అన్నట్టులు, ఉడులు
చుక్కలు, సభమెల్ల కలయంగ్=అకాశమందంతటను, పొడిచెన్=ఉ
యించెను. సంధ్యాకాలాంతమునందే చుక్కలుచూపట్టుచుండును. కాన పడ
మున, సంధ్యావశేషమని ప్రయోగింపఁబడినది. శివుఁడు సాయంసమయా
మం దతివైపుణ్యముతోఁ గైలాసపర్వతమునందు నాట్యమునలుపఁగా నఁ
కాలితాకుడుచే శిథిలములయి విఱచికొని బ్రహ్మాండ కర్పరమునకుఁ గ్రింది
గమున నంటుకొన్న వెండికొండశిలలుగాఁబోలునని తోచించుచుఁ జుక్క
గగనము నావరించెను. అలం. ఉత్పేక్ష.

సీ. చుక్కలోయివిగావు శ సురలోకవాహినీ

విమలాంబుకణ కరదంబములుగాని

తారలోయివిగావు శ తారాపథాంబోధి

కమనీయ పులిన సంఘములుగాని

యుడువులోయివిగావు శ మృదునంబరంబునఁ

దాపించినట్టి ముత్యాలుగాని

రిక్కలోయివిగావు శ రేచామతుఱుముపైఁ

జెరివిన మల్లె క్రొవ్వీగులుగాని

తే. యనుచు లోకంబు సందేహమందుచుండఁ

బాడిచె బ్రహ్మాండపేటికా శ పుట కుటీర

చారుకర్పూర ఫాలికా శ సంచయములు

మెండుకొని యొలి నక్షత్ర శ మండలములు.

1

టీ. ఇవి=ఈకానవచ్చుచున్నవి, చుక్కలో=నక్షత్రములా? సుర...కా
సురలోకవాహినీ=గంగానదియొక్క, విమల=స్వచ్ఛమైన, అంబుకణ=ఉ
బిందువులయొక్క, కదంబములు=సమాహములుగాని, కావు=చుక్కలుగా
ఇవి, తారలో, తారా...ములు - తారాపథాంబోధి=అకాశమనడి సము

ముయొక్క, కమనీయ=మనోహరమైన, పులినసంఘములు=నైకతములసముదయములుకాని, కాపు=తారలు; కాపు. అనఁగా జాక్కలు గగనము సముద్రమువలెను, చుక్క లిసుకతినైలువలెను విరాజిల్లుచున్నవని భావము. ఇవి ఉడుపులో=నక్షత్రములా, మృండుసంబరంబునకొకరునివస్త్రమునందు, అనఁగా నాకాశమందనుట. శంకరుఁడు దిగంబరుఁడు కాన, యాకాశముగూడ నట్టిదే కాన యీచెప్పట సరిపడుచున్నది. తాపించినట్టి ముత్యాలుకాని, కాపు, చిక్కలో, ఇవి కాపు, రేవామ=రాత్రియనెడిస్త్రీ, తుఱుమువై=సిగమీఁద, చెరివినమల్లై క్రొవ్విరులు=ముడిచినట్టి మల్లైపువ్వులుకాని, అనుచు, లోకంబు=ప్రజలు, సందేహము, అందుచుండన్, బ్రహ్మాండ...చయములు - బ్రహ్మాండపేటి కాపుట=బ్రహ్మాండమనెడి పెట్టెయొక్కపైభాగము, కుటీర = గుడిసెగాఁగల, చారు=సుందరమైన, కర్పూరఫాలికా=కర్పూరఖండములయొక్క, నంచయములు=సమూహములు, అగు నక్షత్రమండలములు, మొందుకొని=వ్యాపించి, పొడిచెకొక=కానవచ్చెను.

తా. గంగానదియొక్క జలకణములుకాని యివి చుక్కలుకావని కొందఱును, నివి యాకాశమనెడి సముద్రముయొక్క యిసుకతినైలుగాని చుక్కలుగాని కొందఱును, శంకరునివస్త్రమున దాపించిన ముత్యాలుకాని నక్షత్రములుకావని కొందఱును, రాత్రియనెడిస్త్రీ కొప్పున మడుచుకొన్న మల్లైపువ్వులుగాని తారలుకావని కొందఱును, సందేహించువట్లుగాఁ బ్రహ్మాండమనెడి పెట్టెలో నుంపఁబడిన సుందరములగు కర్పూరపుఁబలుకులచందంబున నక్షత్రము లొకనొక నునఁ జూపఁజేసెను. అలం=సందేహము.

చ. హటదురులీల నిర్జగులు శీ నచ్చరలేమ బువేల్పుటేట నొ

క్కటనిహరింప, సదశికి శీ గాక తొలంగిచరించుమీన క

ర్కటమకరంబులొక్కొయనఁగగగనాగమునందుమీనక

ర్కటమకరంబు లెంతయుఁబ్రకాశమునొందెనిశావసంగతిన్.

టీ. నిర్జగులు=ముదుసరితనములేనివారు, అనఁగా దేవతలనుట. అచ్చరలేమబుకొ=అప్పురఃస్త్రీలును, హటదురులీలకొ=ప్రకాశించుచున్న గొప్పదగు విలాస

మతో, వేల్పుటేటన్ = గంగానదియందు, ఒక్కటన్ = ఒక్కమాటుగా, విహరింపన్ = జలక్రీడలు సలుపుచుండగా, సందడికిన్ = వారిరాపిడికి, కాక = ఓర్వక జాలక, తొలంగి = అటనుండి తప్పించుకొని, చలించు... మకరంబులు = సంచరించుచున్న చేపలు, ఎండ్రులు, మొసళ్లు, ఒక్క, అనగాన్ = అనునట్లుగా, గగనాగ్రమునందు = వియత్తలమునందు, నిశాప్రసంగతిన్ = రాత్రిసమయము వచ్చుటచే, మీన... రంబులు = మీనకర్కాటకమకరరాసులు, ఎంతయున్ = మిక్కిలి, ప్రకాశమునొందెన్ = ఒప్పెను.

తా. సురలును సురస్త్రీలును, నధికమగునాసక్తితోను, తొందఱపాటుతోడను, గంగానదియందు విహారముసల్పుచుండ వారిరాపిడిని సహింపలేక భయమతో, నందున్నమీనములు, కర్కటకములు, మొసళ్లును గగననీమకు వచ్చిచేరినవేమో యనునట్లుగా మీనకర్కాటకమకరరాసులు రాత్రిసమయమగుటచే నాకసమునఁ జూపఁబెను. అలం. ఉత్పేక్ష.

మ. విపులాకాశ నిపాతభీతి కలనా శ్రీ విన్యస్తదుర్వర్ణకీ

లపరిస్ఫూర్తినిశాలతా కుసుమముల్ శ్రీ భాసిల్లె బ్రహ్మాండమం

టపకాష్ఠామల కీటరంధరజముల్ శ్రీ నాకాపగాచక్రవా

క పురంధ్రీనయనాశ్రు బిందువులునశ్చత్రగ్రహగ్రామముల్.

టీ. విపుల... స్ఫూర్తి - విపుల = విశాలమయిన, ఆకాశ = మింటియొక్క, నిపాత = పడుటయందలి, భీతి = భయముయొక్క, కలనా = అతిశయముచే, విన్యస్త = తాపింపఁబడిన, దుర్వర్ణకీల = వెండిమేకులయొక్క, పరిస్ఫూర్తిన్ = ప్రకాశమును, అనగా నక్షత్రములు పెద్దదియగు నాకాశము పడిపోవు నేమో యన్న భయముచే దృఢత్వముకై తాపింపఁబడిన వెండిమేకులవలె వెలయుచున్నవిని భావము. నిశాలతాకుసుమముల్ = రాత్రియనెడితీవెయొక్క పుష్పములును, బ్రహ్మాండ... రజముల్ - బ్రహ్మాండమంటప = బ్రహ్మాండమనెడి మంటపమునంబంధియగు, కాష్ఠ = దిక్కులనెడి దూలములయొక్క, అమల = స్వచ్ఛమయిన, కీటరంధరజముల్ = పురులయొక్కకన్నములనుండి పడిన పరాగములును, నాకా... దువులు - నాకాపగా = గంగానదియందలి, చక్రవాకపురం

ప్రథి=అడు చక్రవాకపథులయొక్క, నయన = నేత్రములనుండి జాటుచున్న, అశ్రుబిందువులు=కన్నీటిబొట్లును, (ఐన) నక్షత్రగ్రహగ్రామముల్ = నక్షత్రములయొక్కయు, గ్రహములయొక్కయు, సముదయులు, భాసిల్లె=ప్రకాశించెను. రాత్రిసమయమునఁ బరివియోగమునకోర్వలేక చక్రవాకసమూహము దుఃఖించుచు విడుచుచున్న కన్నీటిబిందువులవలె జక్కలు విలసిల్లుచున్నవని భావము. అలం. ఉత్పేక్ష.

తా. ఆకాశము పడిపోకుండ దృఢంబుగా నుండుటకై తాపించిన నెండి మేకులవలెనున్ననక్షత్రసమూహములు రాత్రియ నెడి లతయొక్కపువ్వులవలెను, బ్రహ్మాండమంటపమున కమర్చినదిక్కులనెడి దూలములందున్న పురువుల కన్నములనుండి రాలిన తెల్లనిపరాగములవలెను గంగానదియందుండి భర్తృవియోగము గహింపలేక జక్కఁబలు కన్నులనుండి జాఱుడుచున్న నీటిబిందువులవలెనుఁ బ్రకాశించెను.

ఉ కాలకిరాలపాదతల శ్రీ ఘట్టనఁ జేసి వియద్వనీమహా

కాలఫలంబు భాస్కరుఁడు శ్రీ గ్రక్కునన స్తమహామహీధర

స్థూల శిలాస్థలింబడియొ శ్రీ దోరములై న తదీయబీజముల్

నీలరుచుల్ వడించెదరె శ్రీ నింగి ననచ్చ తమశ్చలంబునన్.168

టీ. వియత్...ఫలంబు-వియద్వనీ=ఆకాశమనెడి వనసంబంధియగు, మహాకాలఫలంబు=ముసిండిపండయిన, భాస్కరుఁడు=సూర్యుఁడు, కాల...చేసి, కాల=కాలమనెడి, కిరాల=కిరారునియొక్క, పాదతల=అఱకాలియొక్క, ఘట్టనఁ చేసి=రాపిడి చేత, గ్రక్కునఁ=వేగముగా, అస్త...స్థలిఁ-అస్తమహామహీధర = అస్తాద్రియనెడి పెద్ద కొండయొక్క, స్థూల= పెద్దదయిన, శిలా=పాషాణముయొక్క, స్థలిఁ=ప్రదేశమందు, పడియెన్, నీలరుచుల్=నల్లనికాంతులుగలవియు, దోరములు=పెద్దవియు, ఐన తదీయబీజముల్=అయినట్టి యా ముసిండిపండులోని గింజలు, నింగిఁ=ఆకాశమునందు, అనచ్చ...లంబునఁ-అనచ్చ=మలినమైన, తమశ్చలంబునఁ = చీకటియనెడి మిషచేత, వడిఁ=శ్రీఘ్రముగా, చెదరెన్=వ్యాపించెను.

తా. కాలమనెడి కిరాతునియొక్క పాదతాడనముచే నాకనమనెడివనము లోని మునిడిపండనెడి సూర్యుడు వేగముగా నస్తాచలమందున్న శిలాతలము పైబడి శిథిలముకాఁగా దానిలోని నల్లనిగింజ లాకనమునఁ జీకట్లనెడిమిషచేత వ్యాపించెను. అలం. రూపకము. అపహ్నవము. ఉత్పేక్ష.

తే. పగలు బ్రహ్మాండభాండ కర్పరమునందు

గగనమణిదీపమున నైన కజ్జలంబు

రాలెనో కాక యంధకారంబుపేరఁ

గాలవాతూలహతి, నిశా వేళయందు.

164

టీ. పగలు=పగటిపూట, బ్రహ్మాం...నందు-బ్రహ్మాండభాండ=బ్రహ్మాండ గోళమనెడి, కర్పరమునందు=కొప్పెరయందు, గగనమణిదీపమున=సూర్యుడనెడిదీపముచేత, వికజ్జలంబు = ఉద్భవించినకాటుక, నిశావేళలందు=రాత్రిసమయమందు, కాల...హతి-కాల=కాలమనెడి, వాతూల = మహావాయువుయొక్క, హతి=దెబ్బ చేత, అంధకారమనుపేర=చీకటియనుమిషచేత, రాలెనోకాక=రాలినదికాబోలును.

తా. పగటిపూటయందు సూర్యుడనెడి దీపపుకొనవలనఁ బ్రహ్మాండకర్పరమునకుఁ బట్టియున్నకాటుక, రాత్రియందు కాలమనెడి మహావాయువు వీణగాఁ జీకటియనుపేరితో రాలినది కాబోలును. అలం. రూపకము. అపహ్నుతి. ఉత్పేక్ష.

వ. అంత నమ్మహికాతుం డట మున్ను నిశాముఖోదిత క్రియాకలాపంబులు నిర్వర్తించుటజేసి క్రిడాసాధంబు నేడవనిలువునకు దమయంతీనమేతంబుగా నుగి, యచ్చోట శుద్ధాంతకాంతాడనంబు పరివేష్టించఁ గొలుపుట. అప్పుడు పొడుపు గుబ్బలిమీఁదం బొడతొను పూర్ణచంద్రబింబంబు బొడగనియంగన కిట్లనియె.

165

తే. శుద్ధకాంచనపిండంబు శ్రీ సూర్యుఁ దిగిచి

పూర్ణశశిఁ బూత బంగారు పూదె నొసఁగి

సాయ మనుభూర్తు వంచించె శ్రీ జగమునెల్లఁ

దెల్లఁ బాతెడు నదెచూడు శ్రీ తెజః! విభుఁడు.

166

టీ. తెజః - ఓదమయంతీ! సాయమనుభూర్తుఁడు=సాయంకాలమనెడి

శంచుఁడు, శుద్ధకాంచనపిండంబు = మేరిమిఅగు బంగారుగుండయిన సూర్యుని, తిగిచి=తీసికొని, పూతబంగారుపూదె=పూతబంగారుతోఁజేసిన పూసయగు, పూర్ణశశిఁ=పూర్ణ చంద్రుని, ఒసంగి=ఇచ్చి, జగమునెల్లఁ=లోకమునంతను, వంచించెఁ=మోసపుచ్చెను. విభుఁడు=చంద్రుఁడు, తెల్లఁబాతెడుఁ=తెల్ల గాఁగానవచ్చుచున్నాఁడు, అదె, చూడు=అదిగో చూడుము. లోకములో పెంచుట తమయొద్ద నామాన్యము నుంచినచో దానిఁ దమ మాయచే నమూల్యవస్తువుగాఁ గనఁబడునట్లుచేసే యితరులనుఁజూపి మోసపుచ్చి, వారి కావిస్తువునొసంగి వారియొద్దనుండు మంచివస్తువునుదీసికొనుట ప్రసిద్ధము. ఓదమయంతీ! అట్లే యిప్పుడు కాలమనెడిమోసగాఁడు జగమునొద్దనున్న సూర్యుఁ డనెడి బంగారుగుండునుజూచి, దానిఁ దీసికొనఁలెననియెంచి తనయొద్దనున్న చంద్రుఁడనెడి వెండిపూసను బంగారునీటిలోముంచి మోసపుచ్చి యా పూసను లోకమునకిచ్చి సూర్యుఁడనెడి కాంచనపిండమును లాగికొనెను. బంగారుచాయ క్రమముగాఁ బోవుటచే సాయంకాల భూర్తుఁడు చేసినమోసము తెల్లమగుచున్నది. వాఁడు చేసినది మోసమేకానిచో మొనట బంగారుచాయ తోనుండిన చంద్రుఁడనుపూస క్రమక్రమముగాఁ దెల్లఁబడ నేల? చంద్రుఁ డుదయకాలరక్తిమనువిడిచి ధవళత్వమును పొందుచుండెనని ఫలితార్థము. అలంకారపకము. ఉత్పేక్ష.

సీ. ఇందుకాంతంబుల శ్రీ నెబ్బంగిరడిసెనో

నివ్వంద కీలాల శ్రీ నిర్ముఖములు

చక్రవాకములలో శ్రీ చనయగ్గకములనె

ట్లుబైసో విరహ బాహ్వాదకములు
చంద్రాతపమున నే నీ చందానఁగరిసెనో
ధారాళమగుచు నీ నీ హారవృష్టి
విపినవీధికల నే నీ విధమునఁ గాతెనో
శేఫాలికాపుష్ప నీధుధార

తే. యిన్నివిధముల నభివృద్ధి నీ యెనఁగదేని
యొదిఁగివలెంటియట్టుల నీ యుండుఁగాక
యూరకేల విజృంభించు నుదధులేడు
నుత్పలేక్షణ యీ శశాంకోదయమున.

167

టీ. ఉత్పలేక్షణ=నల్లఁగలుపవంటి శేత్రములుగల దమయంత్రీ! ఈశాం
కోదయమునఁ=ఈచంద్రుఁడుదయించుచున్న సమయమునందు, ఇందుకాం
తంబులఁ=చంద్రకాంతరక్షిములందు, ఎబ్బంగి=ఏదధముగా, నివ్యందకీలా
ల నిర్ధారములు=ప్రపించుచున్న జలప్రవాహములు, వెడిసెనో=ప్రపించెనో,
చూడుము) చంద్రకిరణములు తాఁకినప్పుడు చంద్రకాంతశిలలు జలమునువెడలఁ
గ్రక్కట స్వాభావికము. చక్ర—ముఖం = చక్రవాకపక్షులయొక్క శేత్ర
ద్యంద్యంబులందు, విరహ బాహ్వాదకము = వియోగసంతాపమువలనఁ గల్గిన
కన్నీరు, ఎట్లుబైసో=వీరితిగాఁ బ్రసహించుచున్నదో, (చూడుము) చంద్రా
తపంబునఁ=వెన్నెలచేత, ఏచందానఁ=ఏవిధముగా, నీహారవృష్టి = మంచు
వాన, ధారాళమగుచుం= నిరాటంకముగాఁ గరిసెనో (చూడుము) విపినవీధి
కలఁ = అరణ్యసీమలందు, శేఫాలికా...ధార-శేఫాలికాపుష్ప = వావిలి
పువ్వులయొక్క, నీధు=మకరందముయొక్క, ధార=ప్రవాహము, ఏవిధమునఁ,
కాతెనో=ప్రపించుచున్నదో (చూడు) ఇన్నివిధములఁ=ఇన్నికారణము
లచే, అభివృద్ధి=వెంపు, ఎనఁగదేని=అతిశయింపకపోయినచో, ఉదధులు
ఏడును=సముద్రములేడును, పవలెంటియట్టులఁ=పగటిపూటయందువలె, ఒదిఁగి
ఉండుకొక, కాక, ఊరక, ఏవిజృంభించుం=ఎందులకు వర్ధిల్లును?

తా. ఓదమయంతీ! యా చంద్రకిరణముల తాఁకుడుచే జంద్రకాంతములనుండి కాలుచున్న జలప్రవాహములును, రాత్రియందు వియోగావస్థకు విలపించుచుఁ జక్రవాకపక్షులు గార్చుచున్న నేత్రోదకములును, వెన్నెలచే గురిసినమంచు, వానయొక్క జలములును, వసప్రదేశములందలి వావిలిపూపుల మకరంధప్రవాహములును గూడి, మహానదులవలె సముద్రములోఁ బ్రవేశించుటచేత నే చంద్రోదయసమయమున సముద్రములేడును బొంగుచున్న విశేనోచోఁ బగటిపూటవలె నే యుండిపోవును. అలం. ఉత్పేక్ష.

క. లీలావతియామవతీ

కాలిందీసైకతంబు శ్ గగనోదన్య

ద్యేలాడిండిరము చం

ద్రాలోకం బింత యొప్పునా యివ్వేళ్ళన్.

168

టీ. లీలావతి=మంచివిలాసములుగల దమయంతీ, చంద్రాలోకంబు = చంద్రకాంతి, యామ...తంబు-యామవతీ=రాత్రియనెడి, కాలిందీ = యమునానదియొక్క, సైకతంబు=ఇసుకతిన్నె అయియుండవచ్చును, లేక, గగన... డీరము- గగన=ఆకాశమనెడి, ఉదన్వత్ = సముద్రముయొక్క, పోటుసంబంధియగు, డిండిరము=నరుగు అయియుండును, కానిచోఁ, ఇవ్వేళ్ళన్=ఈ సమయమందు, ఇంతయొప్పునా = ఇంత చక్కగాఁ బ్రకాశించునా? రాత్రియనెడి యమునయొక్క సైకతమో లేక గగనమనెడి సముద్రముయొక్క పోటువలనఁగల్గిన నరుగుఁగో, అయియుండును. కావుననే యిది యంతమనోహరముగాఁ బ్రకాశించుచున్నది. అల. రూపకము.

ఉ. దేవి ! తమోమషీరసము శ్ తేటఁబాసంగగ గట్టివెట్టి యం

కావళివ్రాయఁగాఁ దొడఁగె శ్ నంబరసంపుటకాంతరంబునం

బూవిలుకానిశౌర్యగుణ శ్ ముల్ హరిణాంకుఁడు ముత్తియంబులం

దావడముల్ రచించిన విశధంబునరుక్ టికాముఖంబులన్.

టీ. దేవి=ఓదమయంతీ! అంబర...రంబునన్-అంబర= ఆకాశమనెడి, సంపుటకా=బరణిపంటి పెట్టెబల్లయొక్క, అంతరమునన్ = లోపలిభాగము

నందు, తమోమషీరసములేటన్ = చీకటి యనెడిమసిపాడితోఁ గలిసిన నీటి యొక్క తేటచే, పానంగఁగన్ = తేటపడునట్లుగా, గట్టిపెట్టి = గట్టించి, అనఁగా సుద్దతోవ్రాయునపుడు స్పష్టముగాను దెల్లగాను గానవచ్చుటకై నల్లనిద్రావ కముతో ప్రానిబల్లలకుఁబూఁత వెట్టుటనుప్రసిద్ధము. హరిణాంకుడు = లేడియనెడి చిన్నముగలవాఁడు, అరఁగాఁ జండుఁడనుట. పూవి... ముల్ = మన్నఘనిశౌర్య నూచకము లగుగుణములను, రుక్మటికామఖంబులన్ = కాంతి యనెడి సుద్ధకణి కలయగ్రములచే, చంద్రునకెక్కువ కరములున్నవి కాన బహువచనము. ముత్తి యంబులన్, తావ... ధంబునన్ = పేరులుగ్రుచ్చునట్టివిధముగా, అంకావళి = అక్షరములపంక్తులను, వ్రాయఁగాఁచొడఁగెన్ = వ్రాయనారంభించెను. చీకటిచే మిక్కిలి నల్లనియాకసము నల్లనిద్రావకముచేఁ బూఁతవేసిన పెద్దబల్ల వలెను, నిందున్న నక్షత్రపంక్తులు చంద్రుఁడు తనకిరణములనెడి సుద్ద ముక్కలతో, తనమిత్రుఁడగు మన్నఘనిశౌర్యోద్దీపకములగు గుణములు లోకులకుఁ దెలియునట్లుగా వ్రాసినయక్షరముల పంక్తులవలెను బ్రకాశించెనని భావము.

తా. ఓదమయంతీ! చీకటి యనెడి నల్లనిద్రావకముతోఁ బూఁతవేసిన నాకస ముబల్లపై తన కిరణఖటికములచే మన్నఘని గుణముల నూచింపఁగా ముత్యాలపేరుగ్రుచ్చినట్లు వ్రాసిన వర్ణపంక్తులువలె నక్షత్రములు ప్రకాశించుచుండెను. గమ్యోత్పేక్ష, ఉపమ.

తే. చామ యీశానమాళి నీరచందమామ

కొంచెమైయుండు నవయవాంకురముకంటె

డాసి గ్రహముండ మాల్య మంరీషనము నడుమఁ

గీల్కొనిన రామావక్త్ర మీక్షించి యొక్కొ. 170

టీ. చామ = ఓదమయంతీ! ఈచందమామ, ఈశానమాళి = శంకరుని జటాజూటమందు, నవయవాంకురముకంటె = నూతనమైన యనధాన్యపు మొలకకంటె, కొంచెమై = స్వల్పమై, ఉండును. డాసి = సమీపించి, గ్రహ... నడుమక - గ్రహ = గ్రహములనెడి, ముండ = కపాలములయొక్క, మాల్య =

దండ, యనెడి, మండనము నడుమక = అలంకారమధ్యమునందు, కీల్కానిన రాహువక్త్రము = ఉన్నట్టి రాహువుయొక్క ముఖమును, ఈక్షించి యొక్కొ = చూచియే కాబోలును? ఈశ్వరుని శిరింబునకుఁ దలపుఁజ్ఞుల, మాలికకలదని వాడుక. అదియె యతనికొక యలంకారము. ఒకానొక రాక్షసునితలయె రాహువనిప్రసిద్ధి. చంద్రుఁ డీశ్వరుని మాలియందుండె. దానికిఁ జాట్టును గపాలమాలిక చుట్టఁబడియుండెను. చంద్రున కందున్న రాహువు కాన వచ్చుచుండెను. భయాతురుఁ డయినవాడు కృశించును గాన శంకరుని జటలందు సంతతియును భయమున వర్తించుచున్న చంద్రుఁడును గృశించుచుండెనని భావము. పెక్కింటి ప్రతులలో “మండలమునడుమ” అనుపాఠము గాన వచ్చుచున్నది. ఒకానొకప్రాంతప్రతిలోనున్న “మండనమునడుమ” ననెడి పాఠము యుక్తముగాఁదోచుటచే నట్లు మార్పఁబడెను. అలం...రూపకము. అతిశయోక్తి.

క. శివునకుఁ జకోరములకుఁ

దివిజులకును నిచ్చుఁ దుహిన శ్రీ దీధితి యీతం

డవయవము రుచుల నన్మృతము

నువిద ! తగుం గల్పతరు సహోదరుఁ డగుటన్. 171

టీ. ఉవిద = ఓ స్త్రీరత్నమా, తుహినదీధితి=చల్లని కిరణములుగల, ఈతండు=ఈచంద్రుఁడు, అవయవమురుచులక =పదాఱుక శలయొక్క కాంతుల చేతను, అమృతముక =సుధారసమును, శివునకుక = ఈశ్వరునకును, చకోరములకుక = వెన్నెలపులుగులకును, దివిజులకుక = దేవతలకును, ఇచ్చుక = ఇచ్చుచున్నాఁడు. ఇట నవయవమునెడ జాత్యేకవచనమని యెఱుంగునది. కల్పతరు...గట్ = కల్పవృక్షమునకుఁదోచుట్టువగుటచేత, తగుక = అట్లు దానముచేయుట మిక్కిలి యర్హమగును. కల్పవృక్షము పాలసముద్రమున నుదయించినట్లును గోరిన కోర్కెలనిచ్చుచున్నట్లును బ్రసిద్ధి. ఈచంద్రుఁడును పొల్కడలిపట్టి కావునఁ గల్పవృక్షమువలె దానముచేయ నర్హుఁడని భావము.

ఉ. అంగద నంకవర్తి హరిశ్చంద్రాభ్యవహార విలోలబుద్ధియై
మృంగువిధుంతుడుం డనెడి మేటిభుజంగమ మీశ శాంకు సా
రంగముఁ బాయఁడియవనరంబున మేలనిమెచ్చియోచుమీ
మృంగియుఁగ్రాయునచ్చిలువ, మెల్ల! విధుంగనుకందకుండఁగన్.

టీ. మెల్ల = ఓస్త్రీరత్నమా! విధుం... గమము = రాహువనెడి పెద్దపాము,
అంగద = ఆంకలిచే, అంక... బుద్ధియై — అంకవర్తి = తనయొడిలోనున్న (చం
ద్రునియొడితో) హరిణ = లేడియొక్క, అభ్యవహార = తిసుటయందు, విలోల =
అధికానక్తిగల, బుద్ధియై = చిత్తముగలదయి, ఈశ శాంకు = ఈచంద్రుని,
మ్రుంగు, ఈయవనరంబున = ఇట్టిసమయమందయినను, అనఁగా దన్నా
శ్రయించినలేడికై తన తన వీయవలసినసమయమందయినను అనిభావము. సారం
గము = లేడిని, పాయఁడు = విడువఁడు, మేలు = ఆశ్రితవాత్సల్యత మిక్కిలి కొని
యాడఁదగియున్నది, అని, మెచ్చియోచుమీ = మెచ్చుకొనియే కాఁబోలును.
అచ్చిలువ = ఆరాహువు, విధు = చంద్రుని, మ్రుంగియు = కనుగందకుండఁ
గ = కొంచెమేనియు నొప్పి గలుగనీయకుండఁగా, క్రాయు = వెడలఁ
గ్రక్కుచున్నాడు. రాహువు చంద్రుని మ్రుంగుటకును, మగుడ విడుచుటకును
గారణమూహించెను. కొండచిలువలు మొదలగు పెద్దపాములు లేళ్లు మొదలగు
దానిమ్రుంగుట ప్రసిద్ధము. రాహువనెడి పెద్దపాము చంద్రునితోడయందున్న
లేడిని మ్రుంగఁదలంచి దానికై పెనఁగులాడినను జంద్రుండు వదలక పోవుటచే
దాని జంద్రునితోఁగూడ మ్రుంగివైచెను. చంద్రుని మ్రుంగవలెనని తలంపు
లేకపోయినను మ్రుంగవలసివచ్చెను. అట్లు మ్రుంగఁబడియు జంద్రుఁడు లేడిని
విడువలేదు. రాహు విచూచి యతని యాశ్రితవాత్సల్యమునకు మెచ్చికొని చం
ద్రునిఁ గొంచెమైనను బాధగలుగకుండ విడిచిపెట్టెను. అలం. ఉత్పేక్ష.

తే. లతలక్రీనీడఁ దిలతండురీతితము లగుచుఁ

గాంత! యీనిండురేతేని శ కరము లమరు

సంగులీలీతేంద్ర నీలాంగులీయ

కంబులును బోలె లీలావనంబునందు.

173

టీ. కాంత=ఓప్రియురాలా! ఈనిండురేతీని కరములు=ఈపూర్ణ చంద్రుని కిరణములు, లీలావనంబునందుకొ=పుష్పవనమునందు, లతలక్రీసీడకొ=తీవెల యొక్క, క్రిందినీడయందు, తిలతండుగిత్తుములు=తిలతండుల న్యాయము కలవి, అగుమకొ, అంగులీ...బులును—అంగులీ=వ్రేళ్లయందు, కీలిత=సంఘటింపఁ బడిన, ఇంద్రనీలాంగులీయకంబులును బోలెకొ= ఇంద్ర నీలమాణిక్యములతోఁ గూర్చబడిన యుంగరములు గలవానివలెను, అమరుకొ=ప్రకాశించును. తెల్లని చంద్రకిరణములు లతాదులపత్రములలోనుండి క్రిందికిఁ బ్రసరించినప్పుడు లతాదులక్రిందిభాగమునఁ దెలుపును, నలుపును గలవై, తండులములును దిలలును గలిసి యున్నట్లు పొడచూపుచు, నింద్రనీలమాణిమయము లగుయుంగరములను దాల్చి నట్లు ప్రకాశించుచుండె నని భావము.

తా. ఓదమయంతీ! లతాదులనీడలతో మిశ్రితములై తిలతండులములవలె వల రాణుచున్న యీనిండుచంద్రుని కరము లింద్రనీలమయములగు నుంగరంబు లఁ దాల్చినట్లు ప్రకాశించుచున్నవి.

తే. తండ్రి కంభోనిధికిఁబోలె శ్రీ ధవళశేత్ర

హాని వృద్ధులు గలవీ శ్రీశాంకునకును

రాజబింబచిభాస్య ! కారణగుణంబు

గార్యమున సంక్రమించుట శ్రీ గలదకాదె.

174

టీ. ధవళశేత్ర=తెల్లని కన్నులు గలదమయంతీ! ఈశాంకునకును=ఈచంద్రునకు, తండ్రికికొ=తండ్రియైన, అంభోనిధికికొ, పోలెకొ=సమద్రునికివలె, హానివృద్ధులు=క్షయము, వృద్ధియును, కలవు. సమద్రుఁ డొకప్పుడు క్షీణించుటయు, వేఱొకప్పుడు పెంపుచెందుటయును గలదు. అట్లే చంద్రుఁడును వృద్ధిక్షయముల నొందుచున్నాఁడు. రాజ...స్య = చంద్రబింబముతో సమమగు మొగముగలదానా, కారణగుణంబు = కారణమందున్నగుణములు, కార్య

మునకొ = పుట్టిననగువులందు సంక్రమించుట, కలద, కాదె. ఎఱ్ఱనితంతువులందున్న యెఱుపు తత్కార్యమగుపటమందు సంక్రమించుట చూచుచున్నాము కాన కారణమగు సముద్రునకుఁగల త్నయవృద్ధులు కార్యమగు చంద్రునకు సైతముగలిగినవని భావము. అలం. అర్థాంతరన్యాసము.

తే. వహ్ని మొదలగు నఖిల దైవతగణంబు

దృష్టిఁ బొందుదు రీ నుధా రీ దీప్తియందు

మహిత పుణ్యాత్మ కల్యాణ రీ గృహమునందుఁ

బాలఁతి! యభ్యాగతులు తృప్తిఁ రీ బొందునట్లు. 175

టీ. బాలఁతి = ఓదమయంతీ! మహిత...నందుకొ-మహిత=పూజ్యుడయిన, పుణ్యాత్మ=పుణ్యమే స్వరూపముగాఁ గలవానియొక్క, కల్యాణ=శుభప్రదమైన, గృహమునందుకొ = ఇంటియందు, అభ్యాగతులు=భోజనసమయమునకు వచ్చిన పరిధేసులు, తృప్తికొ=తీసివిని పొందునట్లు, వహ్ని...గణంబు=అగ్ని, హోత్రుఁడుమొదలయిన దేవతాసమూహము, ఈసుధాదీ దీప్తియందుకొ=సుధామయము లగుకాంతులు గలవాఁడు, అనఁగాఁ జంద్రునియందనుట. తృప్తికొ, పొందుదురు “అగ్నిముఖా వైదేవాః” అని యుండుటంబట్టి యగ్ని హోత్రుఁడును దైవతగణమున కాహారాదులచేఁ దృప్తిసొందించువాఁడె. అట్టి యగ్ని హోత్రుఁడుగూడ నీచందుగ్గినందుఁ దృప్తిచెందుచున్నాఁ డనుటచేఁ జంద్రునినకు మఱిత యతిశయము ద్యోతితమగుచున్నది. అందులకే వహ్నికల్పమును బ్రధాననిర్దేశముచేసెనని తెలియఁదగినది. ఇందు దైవతగణంబు, అని యేకవచనాంతము కర్తయగుచుండఁగాఁ గ్రియ బహువచనాంతము ప్రయోగింపఁబడె. ఇట్లే 2 అ. 48. లో, అన్నారీనివహంబు — ఏతెంచిరి” అని ప్రయోగించె. దీనింబట్టి యోజింప మహద్వాచకసమదాయ మేకవచనాంతము కర్తయైనచోఁ గ్రియ బహువచనమగుట యితని కభిప్రాయమని తోచెడిని.

తా. ఓదమయంతీ! పుణ్యాత్ముని గృహమందు నభ్యాగతులు తృప్తి సొందునట్లు వహ్ని మొదలగు దేవత రీచందుగ్గియుండుఁ దృప్తిని బొందుదురు.

శ్రీ. ప్రవహవాయుకురంగ మంబరమునందు

డప్పిగొని యీసుధాంతు మండలము సొచ్చి

యమృతపంకంబులో నంఘ్రు లణగఁటయును

వెడల లేకున్నయది చూడు నీ విద్రుమోషి.

176

టీ. విద్రుమోషి = పగడమునంటి పెదవిగలదానా, అంబరమునందు = అ
కాశమునందు, ప్రవహవాయుకురంగము = ప్రవహమనెడి వాయువునకు వాహన
మైన లేడి, డప్పిగొని = తృప్తిపడితమై, ఈసుధాంతుమండలము = ఈచంద్రమండల
మును, చొచ్చి = ప్రవేశించి, అమృతపంకంబులో = అమృతమనెడిబురదలో,
పాదములు, అణగఁటయు = దిగఁబడిపోవుటచే, వెడలలేకున్నయది = పైకిరా
లేకున్నది, అకాశమునఁ బ్రవహమనెడి వాయువు సంధరించుచున్నట్లును, నత
నికి వాహనము లేడియనియుఁ బురాణప్రసిద్ధము. డప్పిగొన్న యాలేడి చంద్ర
మండలమున నీరు ద్రావఁబోయి బురదలోదిగఁబడి రాలేకపోయెను. అందు
చేతనే చంద్రునం దది మచ్చగా నిప్పటికిని గానవచ్చుచున్నదని భావము.
అలం. ఉత్పేక్ష.

తా ఓ దమయంతీ ! ప్రవహమనెడివాయువుయొక్క లేడి, డప్పిగొని చం
ద్రమండలము చేరి నీరు ద్రావుచుండఁగా నందున్నయమృతసంబంధియగు.
బురదలో దిగఁబడి రాలేకపోయెను. అదియే యిప్పటికిని మచ్చలై గానవచ్చు
చున్నది.

నీ. ఓషధీ సందేశ నీ భాషాప్రణిధి యైన

మృగము గాఁబోలు నీరమృగము తరుణి

గుద్రాగ్రహతాన నీ విద్రావితం బైన

మృగము గాఁబోలు నీరమృగము తరుణి

ప్రవహనామకమహా నీ ఐవనవాహన మైన

మృగము గాఁబోలు నీరమృగము తరుణి

రోహిణీకుద్ధాంత నీ గేహవర్ధిత మైన

మృగము గాఁబోలు నీమృగము తరుణి

తే. సతత సేవాసమాయాత శీ నకలభువన

భవ్యవిపినావధీలతా శీ పల్లవాగ్ర

భక్షణక్షీబమై సుధాశీపాయయగుచు

మగున ! యాచంద్రునందు నీమృగము బ్రదికె. 177

టీ. తరుణి=ఓదమయంతి ! ఈమృగము, ఓవధీ...ణిధి— ఓవధీ=ఓవధీ
లతలనెడి నాయికలయొక్క, సందేశభాష = సందేశవచనమునకు, ప్రణిధి=
దూత, వివమృగము=అయినట్టిలేడి, కాఁబోలుకొ, చంద్రుఁ డోవధీశుఁడు
కావున నోవధు లనెడినాయికలు తమనాయకుఁడగు చంద్రునికి మదనసం
దేశముపంపఁగా నడివచ్చి యిందుండెను గాఁబోలును. తేడి స్త్రీమణిచే పెంపఁ
బడుటయు, సతివేగముగాఁ జరుగెత్తుటయు సుప్రసిద్ధము. కావున నడవిలో
నున్నయోవధీనాయికలు చంద్రునియొద్దకు లేడినే శంపుట సముచితముగా
నున్నది. ఈమృగము, రుద్రా...రంబు— రుద్ర=శంకరునియొక్క, ఆగ్రహ=
కోపముచే, విద్రావిత=పర్వతాంపఁబడినది, వివ మృగముగాఁబోలు. పూర్వ
విశ్వరుఁడు వీరభద్రదావతారమై దక్షుని యజ్ఞమును ధ్వంసము గావింపఁగా
నాయజ్ఞము మృగరూపమై పర్వతాంపఁబడినది పురాణప్రసిద్ధము. అట్లు పర్వతాం
పచ్చి యాచంద్రునియందున్నది కాఁబోలునని భావము. ఈమృగము, ప్రవహ...
నము=ప్రవహమునెడి పేరుగలవాయువునకు వాహనమైనది, వివమృగము గాఁబో
లు, రోహిణీ...ద్ధితము— రోహిణీ=చంద్రునిభార్య యగురోహిణీదేవిచే, శు
ద్ధాంత గేహ=అంతఃపురమునందు, పర్ధితము=పెంపఁబడినది. వివమృగముగాఁ
బోలు, ఈమృగము, సతత...క్షీబమై—సతత=ఎల్లప్పుడును, సేవా=చంద్రుని
సేవనిమిత్తము, సమాధూత=ఎచ్చినట్టి, నకలభువన=సమస్తలోకములందున్న,
భవ్య=శ్రేష్ఠమైన, విపిన=అడవులయందలి, ఓవధీలతా=మందులీవెలయొక్క,
పల్లవ=చిగుళ్లయొక్క, అగ్ర=కొనలను, భక్షణ=తినుటచేత, క్షీబమై=మదిం
చినదై, సుధాపాయి=అమృతమును త్రావునది, అగుచు, ఈచంద్రునందు,
బ్రదికె =జీవించెను-నివసించెనుట. తమ నాయకుఁ డగుచంద్రుని సేవింప సమ

స్తములగు నోషధీలతలును పచ్చినప్పు డీలేడి వానిచివుళ్ల నుదినుచు, నిందు నందలి సుధారసమును ద్రావుచు సుఖముగా జీవించుచున్నది. సమస్తావధులను దిను చుండుటచేతను సంతతము సుధారసము త్రావుటచేతను నీలేడి యజరామరమై యున్నదని భలితార్థము. ఇందు “ సుఖం వసత్యే షకలంక రంకుః” అనునట్టి మూలమున కనుగుణముగా, “బుదికె” అనుదానికి “బ్రదుకు”నని సాతత్వమునఁ దద్ధర్తార్థము ప్రయోగించిన నుచితమవి తోచెడిని.

తే. కంతుఁడును నీవిధుండు నొక్కంతవారు

సఖ్యమియిద్దఱకు నొప్పు శ సదృశు లగుట

ముదిత! యొక్కండు హరుని నెన్నుదుఁటికంట

నొకఁడు కంసారి కుడికంట శ నోహటిలిని.

178

టీ. మూత=ఓడమయంతీ, కంతుండును=మన్మథుండును, ఈవిధుండును= ఈచంద్రుండును, ఒక్కంతవారు=సమానులు, సదృశులు అగుట=సమానులయియుండుటంబట్టి, ఈయిద్దఱకును = ఈకంతుచంద్రునితోరువురకును, సఖ్యము=స్నేహము, ఒప్పు=తగును, దుష్టులయినను శిష్టులయినను సమానులకే స్నేహము వాటిల్లుచుండును. వీరిరువురు విరహదశయందుండువారు దయనీయులనియెంచక బాధించు పాపులుగాన సఖ్యముసరిపడును. ఒక్కండు=అయిదువు రలోనొకఁడయిన మన్మథుండు, హరుని...కంట=శంకరుని ఛాలనేత్రముచేతను, ఒకఁడు=రెండవవాడగు చంద్రుండు, కంసారికుడికంట=విష్ణువు కుడినేత్ర మయినసూర్యునిచేతను, ఓహటిలిరి=లయమొందిరి. ఇరువురును ధుత్తుతులే కావున దుర్మరణము సంభవించెనని తెలియనగు. మన్మథుండు శివునికంటిమంటలచే భస్మీభూతుఁడగుట ప్రసిద్ధము. చంద్రుండు సూర్యకాంతిచే నెల్లప్పుడును నష్టప్రాయుండుగుటయేకాక యమావాస్యయందుఁ బూర్తిగా లయ మందుచున్నాడని భావము.

తా. తమయంతీ ! ఈచంద్రుండును మన్మథుండును దుష్పృథ్విలో సమానులు. సమానుకావుననే సఖ్యములభించినది. శంకరుని కంటిచే మరుండును, విష్ణువు కుడికన్నయిన సూర్యునిచేఁ జంద్రుండును అయింబిరి.

ఉ. బాలిక ! యీసుధాకరుడు శ పంకజనాభునివామభాగ దృ
గ్గోళక మైననాడు నవ శ కోమలబాలతమాలకందలీ
కాళిమః శేగి నేయునడుకందిది తన్నయనాంతరంబునక
నీల కనీకా ముఖవ శ నీలమణితృము నొందకుండునే. 179

టీ. బాలిక, ఈసుధాకరుడు = ఈచంద్రుడు, పంక...గోళకము =
పంకజనాభుని=పద్మము వాణ్ణియందుఁగలవానియొక్క, అనఁగావిష్ణునియొక్క
యనుట. వామభాగ=ఎడమభాగమందున్న, దృగ్గోళకము=కంటిగ్రుడ్డు, ఐన
నాడు = అయినప్పుడు, నవ...కాళిమః — నవ = నూతనముగాఁ బుట్టిన,
కోమల=మృదువయిన, బాల = లేతయైన, తమాలకందలీ = తమాలపల్లవముల
యొక్క, కాళిమః = నల్లఁదనమును, కేలి, చేయునడుకందు = పరిహాసము
చేయఁజాలిన చంద్రునిలోనున్నమచ్చ, ఇది, తన్న...బునక = ఆవిష్ణువుయొక్క
నేత్రమధ్యమందున్న, నీల...మణితృము - నీల=నల్లనిది, కనీకా...త్వము=
ఇంద్రనీలమణిఁబట్టినల్లగ్రుడ్డు, ధర్మమును, ఒందకుండునే = పొందదా ! విష్ణుని
కనీక యింద్రనీల సులలెనున్నది, కానచంద్రుఁడతని నయన మయినప్పుడు చం
ద్రునియందున్న తమాలపల్లవముల నిరసింపఁజాలిన మచ్చ నల్లగ్రుడ్డయొందుట
కేమి యభ్యంతరమున్నది? ఏమియునులేదు. చంద్రుఁ డతనినేత్రమనియు మచ్చ
నల్లగ్రుడ్డనియు ఫలితార్థము. అలం. ఉత్పేక్ష.

ఆ. కమల విహినదాహ శ కంతోక్త పటు తీవ్ర
శక్తియగు హిమాగ్ని శ సంగమమునఁ
గందఁబోలు శిశిరకరు శ డెంద మీథంగి
నాతి యొందు కారకణంబులేదు. 180

టీ. నాతి, కమల...శక్తి-కమలవిహిన=పద్మవనములను, దాహ=దహించు
టయనెడి, కంతోక్త=నిశ్చయమగు, పటు=సమర్థమయిన, తీవ్ర=భయంకరమ
యిన, శక్తి = సామర్థ్యముగలది, అగు...మమునక = అయినట్టిహిమమందున్న
యగ్నియొక్కసంపర్కముచే, శిశిరకరు డెందము=చంద్రునిహృదయము, ఈభం

గిక్ కందఃబోలు = ఈకలంకమునకు, ఒండుకారణంబు = మఱియొక కారణములేదు. మంచునందుఁ బద్మవనముల మాడుచు నట్టి చాహాళక్తియుండుటచేతను, చాహాళక్తి యగ్నియందు మాత్రమేయుండెడి దగుటచేతను, జంద్రకిరణములం దగ్నియుండకతీతము. ఆయగ్నిశ్వాస సంపర్కముచేత నీచంద్రుని చిత్రము గందఁగా, వాకందినభాగమును మచ్చగా జనులు తలంచుచున్నారు. అంతకుఁ దప్ప వేఱుకారణములేదు. అలం. ఉత్పేక్ష.

క. హరితచ్ఛాయాచ్ఛలమున

భరభేదమువాయ నమృత శ పానీయసరో

నరమగు నీ శశియందుం

దరుణీ! యోలాడుచున్న శ ధరణిం గంటె.

181

టీ. తరుణీ, హరిత... ఫలమునక్ = నల్లనికాంతులయొక్క మిషచేత, భరభేదము = భూతములబరువువలనఁ గల్గిన యాయాసము, పామక్ = పోవునట్లుగా, అమృత... వరము = అమృతమనెడి యుదకముతో నిండిన శ్రేష్ఠమయినసరస్సు, అగునీశశియందుక్ = అయినట్టియీచంద్రునియందు, ఓలాడుచున్న ధరణిక్ = జలశ్రీదసలుపుచున్న భూమిని, కంటె = చూచితివా. భారభిన్నులయినవారు తటాకాదులంజేరి జలకమాడుట ప్రసిద్ధము. చంద్రునియందలి మచ్చను భూచ్ఛాయనుగావర్ణించుట నితఁడేకాదు “అంకంశేపి శశంకిరే జలనిధేః పంఖం పరేమేనిరే, సారంగం కతిచిచ్ఛ సంజగదిరే, భూచ్ఛాయమైచ్ఛన్నరే” అని యున్నది. అలం. సాపహ్నవోత్పేక్ష.

తా. ఓదమయంతీ! భూమి సమస్తభూతకోటులను మోయుటవలన మిక్కిలి శ్రమచెంది యమృతముతో నిండి సరోవరమువలె నున్న చంద్రుని యందుఁ దాన మాడుచున్నది. ఆభూమియొక్క ఛాయయే మనకు మచ్చవలెఁ గానవచ్చుచున్నది, చూడుము.

తే. జనకుఁ డగుదుగ్ధవార్ధికు శ చైచ్ఛ్శ్యవంబు

గలిగె నె రావణంబును శ గలిగె నట్టి

. తనకు గౌరీపట్టికి శ్రీ వనజవైరి

కొక్క కుండేలు కలుగుట శ్రీ యువిద ! యరుదె. 187

టీ. జనకుడు=చంద్రునినకుఁ దండ్రి, అగు, దుగ్ధవార్ధికి=పాలసంద్రము నకు, ఉచ్చైశ్చ్రీవంబును=ఉచ్చైశ్చ్రవమును పేరుగలగుట్టును, కలిగెన్, వి... బును=విరావతమునెడి యేనుఁగును, కల్గెన్ = సంభవించెను. గౌరీపట్టికి= ఆసముద్రమునకు ముద్దుకుమారుఁడును, వనజవైరికి=పద్మములకు విరోధియగును, అట్టితనకు=చంద్రునికనుట. ఒక్క కుండేలు, కలుగుట, అరుదె=ఆశ్చర్యము, తండ్రియగు సముద్రమధ్యముననుండి గజాశ్వాదులు వెడలినప్పుడు కొడుకునడుమనుండి కుండేలు వెడలెననుటలో నాశ్చర్య మేమున్నది? కుండే లతని మధ్యముననుండెను కాన యది మచ్చవలెఁ గానవచ్చుచున్నదని భావము. అలం. ఆరావత్తి.

తే. జ్యోత్స్నానాగఁ దమిస నా శ్రీ నుభయభార్య

లుడుపటికి నుదు నొక తె దెల్లోర్తు నల్పు

తాను వారికి మెచ్చుగాఁ శ్రీ దాల్చ బోలు

తెలుపు నలుపును నగుమేను శ్రీ నెలఁత యితఁడు. 188

టీ. నెలఁత=ఓ స్త్రీరత్నము, ఉడుపటికి=చుక్కలకురాజైన చంద్రునకు, జ్యోత్స్నానాగఁ=జ్యోత్స్నానము పేరుగలదియు, తమిసనా=తమిస్రయను పేరుగలదియునగు, ఉభయభార్యలు=ఇద్దఱుభార్యలు, కలరు. వెన్నెల రాత్రియనియు, జీకటిరాత్రియనియు నిద్దఱుభార్యలు కలరనుట, అందు= ఆయిర్వరలో, ఒకతె=జ్యోత్స్నాయనునది, తెల్పు=తెల్లనిది, వెన్నెలలోఁ గూడియుండునుగాన యట్లు చెప్పబడియె. ఓర్తు=తమిస్ర, నల్పు=నల్లనిది, చీకటిలోఁ గూడియుండునుగాన యట్లు చెప్పబడియెను. తాను=ఆచంద్రుఁడు, వారికి=ఆయిర్వరభార్యలకును, మెచ్చుగా=మెప్పుకొనుటకు, తెలుపు... మేను=తెల్లనిదియు, నల్లనిదియు నగునట్టిశరీరమును, ఇతఁడు, తాల్చబోలు=ధరించెను గాబోలును. అలం. ఉత్పేక్ష.

తా. అనుకూలుఁ డగుభర్త భార్యల యిష్టముచొప్పున వర్తించును గాన చంద్రునకుఁగల తెల్లనిదగు జ్యోత్స్నకుఁ బ్రియమగునట్లుగాఁ గొంత తెల్లని భాగమును, నల్లనితమిష్రకుఁ బ్రియమగునట్లుగాఁ గొంత నల్లనిభాగమును శరీరమునఁ దాల్చియుండనోవు. లేనిచో నీల శ్వేత కాంతులు గలశరీరము గల వాఁడై యుండనేల ?

మ. గణుతింపంగ నితండు పాల్కడలికిఁ గారాబుపుత్తుండఁ బ్రాప్తానరాజోషధి భర్త నెట్టుకొనిసంపాదించిన బ్రాతియా మణిమంత్రోషధము ల్పురావిహితకర్తం బెట్టిదో కాక లక్షణకాలుష్యము రాజయత్నమునుజీర్కఁబెట్టలేడయ్యెడున్.

టీ. గణుతింపఁగా = ఆలోచింపఁగా, ఇతండు = ఈచంద్రుఁడు, పాల్కడలికిఁ, గారాబుపుత్తుండు = ముద్దుకొడుకు, బ్రాప్తానరాజు = బ్రాహ్మణుల కధిపతి, ఓషధిభర్త = ఓషధీలతలకు నాయకుఁడు, కావునఁ, బ్రాతియా = లభింపఁబడని వగు, మణి...ధముల్ = మణులను, మంత్రములను, నౌషధములను, నెట్టుకొని = ప్రమత్నించి, సంపాదించిన = అర్జించినప్పటికిని, పురావిహితకర్తంబు = పూర్వజన్మమునఁ జేసినకర్తము, ఎట్టిదో = ఎటువంటిదో కాని, లక్షణకాలుష్యము = లాంఛనరూప మగు నల్లఁదనమును, రాజయత్నమును = క్షయరోగమును, చిక్కి = నశించునట్లుగా, పెట్టలేడు, అయ్యెడు = చేయఁబాలకున్నాఁడు. లోకమున సమస్తవ్యాధులను దొలంగింపఁజాలినవి మణులు, మంత్రములు, నౌషధములునైయున్నవి. ఇందులో నొక్కొక్కటి యున్నను వ్యాధులను గుదుర్చుకొనవచ్చును. ఈమూడును జేకూరినప్పుడు రోగములు తుడురునని వేఱచెప్పవలయునా? ప్రస్తుతమునఁ జంద్రుండు తాను సమద్రునికిఁ బ్రియతనాజుఁడు కావున గొంతుభాదిమణులను, బ్రాహ్మణులకు రాజుగావున వారివలన మంత్రములను, నౌషధీలతలకుఁ బ్రియుండుకావున వానివలన నౌషధములను సంపాదించఁగల్గెను. మణిమంత్రౌషధములు మూడును గలవాఁడైనను దనమచ్చను, క్షయరోగమును దొలంగించుకోలేకపోయెను. ఆలోచింపఁగా నతని పురాకృతకర్తము మఱి? లేనిచో నివియేల నశింపవు. అలం. విశేషాః కి.

క. కాలతమతిమిరనీలీ

కాలీదళరస కళంక కజ్జలపంక

తాలన గోక్షరము లివే

ప్రాలేయకరాంశులంబరము శోధించెన్.

185

టీ. కాల...క్షరములు—కాలతమ=మిక్కిలి నల్లని, తిమిర = చీకట్లనెడి, నీలీ=పెను నీలిచెట్టుయొక్కయు, కాలీ=సామాన్యపు నీలిచెట్టుయొక్కయు, దళ=అకులయొక్క, రస=రసముచేగల్గిన, కళంక=మచ్చలను, కజ్జలపంక=కాటుకబురదను, తాలన=కడుగుటకు, గోక్షరములు=ఆవుపాలువంటివిగు, ఇవే, ప్రాలేయకరాంశులు=ఈ చంద్రకిరణములు, అంబరము=ఆకాశమనెడి వస్తువును, శోధించెన్=శుభ్రపఱచెను. వస్తువునకుం గాటుకమచ్చలుగాని, పెను నీలియాకుల పసరుచే గల్గిన మచ్చలుగాని యున్నచో నవి ఆవుపాలవలనఁ దొలంగును. అట్లే యాకాశముననున్న చీకట్లు చంద్రకిరణములవలనఁ దొలంగెనని భావము. వస్తువులందున్న కాటుకమచ్చలు మొదలగునవి పోవునని చెప్పటకుఁ బ్రమాణము. 'తైలంఘృతేన, తచ్ఛోష్ణజలైర్దుష్కేనకజ్జలం, నాశయేదంబరస్థంతు, ములంక్షరేణ సోష్ణణా' అనియున్నది. అలం. రూపకము.

తే. బలదకాలిమఁ బాపంగఁ క చాలెఁ గాని

సహజకాలిమఁ బాపంగఁ క చాలదయ్యె

శారదారంభవేళ యీచందురునకు

నతివ ; యయ్యెడి దాఁగాని క యదియుఁగాదు.

186

టీ. అతివ, శారదారంభవేళ=శరత్కాలము, బలదకాలిమఁ=వర్షాదికాలసంబంధియగు మేఘములనెడి నల్లదనమును, పాపంగఁ, చాలెఁ, కాని=తొలఁగింపఁగలిగెను కాని, ఈచందురునకుఁ, సహజకాలిమఁ=చంద్రునియందున్న సహజనైల్యమును, పాపంగఁ, చాలదు. అయ్యెడి=సమర్థము కాక పోయెను, అయ్యెడిది=అగునట్టికార్యము, బేఁ = అయితియును. కానియది యుం=కానికార్యము, కాదు. శరత్కాలము గగనమునందున్న మేఘమాలిన్య

మును బోగొట్టగల్గెనుగాని చంద్రకళంకము బోగొట్టజాలక పోయెను. శరత్కాలమున మేఘము లదృశ్యమగుటయుఁ జంద్రకళంకము మిక్కిలిగాఁ బ్రకాశించుటయును గలదు. అలం. అర్థాంతరము.

తే. అస్తమించినయప్పు డీ శయమృతకరుని

కళలు పదునొక్కఁడెక్కు రుద్రులశిరంబు

లనమబాణుని దొనఁ జొచ్చు నైదుకళలు

కాంత ! యిదిసూచె పదియాఱుకళలలెక్క.

187

టీ. కాంత ! అస్తమించినయప్పుడు=చంద్రుడస్తమించినప్పుడు, ఈయమృతకరునికళలు=ఈచంద్రునియొక్కకళలు, పదునొక్కఁడు, రుద్రులశిరంబులను=ఏకాదశరుద్రులతలలపైకి, ఎక్కువ, ఐదుకళలు, అనమబాణునిదొన=మత్తఘని యమ్మలపొదిని, చొచ్చు=ప్రవేశించును, పదియాఱుకళల లెక్క, ఇదిసూచె=ఇదియేచుమీ! ఇతని వాశ్రయించిన పదాఱుకళలు నితఁ డస్తమించినప్పు డెచ్చటనుండు ననఁగాఁ బదునొకండుకళలు రుద్రులశిరంబు లందును, మత్తఘని యమ్మలపొదిలో నైదుకళలునుండుననిభావము. మత్తఘబాణములకుఁ జంద్రకళాసంబంధము గల్గుటచేతనే నవి విరహాలఁ బీడింప సమర్థము లగుచున్నవని ఫలితార్థము. అలం. ఉల్లేఖి.

తే. అమృతజంబాలమున సందు శీలదికియదికి

వేయునక్షత్రముల నొక్కశీలధము వానిఁ

జేర్చి విధి చందురునిగా నొసరెనేని

లలన ! నీమోముసరి సకళంకుఁ డితఁడు.

188

టీ. లలన, విధి=బ్రహ్మ, వేయునక్షత్రములకు=పెక్కులు నక్షత్రములను, ఒక్కవిధమువానికొక=సహసములయినవానిని, జేర్చి=సమకూర్చి, అమృతజంబాలమునకొక=అమృతసంబంధియగు బురదతో, సందులు=నక్షత్రములకు మధ్యమున్న కన్నములు, అదికి, అదికి=సందులేకుండఁబూడిచి, చందురునిగా, ఒకరైన=చేసినచో, నీమోముసరి = నీవధనమునకు పాటియగును. ఇతఁడు

సకళంకుడు=మచ్చతోఁగూడినవాఁడు, నీపెక్కింటిదుక్కుల నేకముగాఁ జేర్చి యమృతపంకముతో నడుమనున్న కన్నములను బూడ్చి నిష్కళంకమగు చంద్రుని బ్రహ్మచేసినచో నీమొగమునకు సాటియగును. అంతియకాని నిష్కళంకమగు నీవదనముతో సకళంకుడగు నీ చంద్రుఁ డెట్లు సాటివచ్చును. అలం. అభూతోపమ.

తే. చంద్రమండలమిది పితృస్థాన మగుట

జన సమావర్జితస్వధా నలీల తిలలు

మంత్రబలమున నెక్కె నీమధ్యమునకుఁ

జంద్రబింబాస్య ! లాంచన ర్చచ్చాయగాదు.

189

టీ. చంద్రబింబాస్య=చంద్రునితో సమానమయిన వదనముగలదానా, చంద్రమండలము, ఇది=ఈచంద్రమండలము, పితృస్థానము=అగ్ని స్వాత్మాదిపితృదేవతలకు నిలయుము, క్రు 'చంద్రోవై పితృలోకః' అని వేదము. అగుటకే=అయి యుండుటంబట్టి, జన...తిలలు—జన=భూలోకజనులచేత, సమావర్జిత=ఈయఁ జూడిన, స్వధా=పితృదేవతల కన్నమైన, సలీలతిలలు=తిలోదకములు, ఈమధ్యమునకుకే=ఈచంద్రునిమధ్యభాగమునకు, మంత్రబలమునకే=మంత్రబలముచేత ఎక్కెక, లాంచనచ్చాయ, కాదు = కళంకముకాదు. అలం. ఉత్పేక్ష.

తా. ఓదమయంతీ ! చంద్రమండలము పితృదేవతలకు స్థానమని వేదముల చెప్పుచున్నవి. కావున, భూలోకవాసులు తమ పితృదేవతల కర్పించెడి తిలోదకములు మంత్రబలముచేఁ జంద్రమండల మధ్యమును జేరెను, అతిలలే కళంకముగాఁ గానవచ్చుచున్నవి; అంతియకాని యది కళంకముకాదు.

మ. ఇదె వీక్షింపు చకోరశాబకనిభాక్షీ ! దీర్ఘ కాహంసి యి
పురకాంతఃప్రతిబింబితృ గగనమరథోపస్థితం జంద్రునిక
వది దర్శించి నిజాధినాథుఁడనుచుక ర్వాత్సల్య మేపారఁగాఁ
జదురొప్పంబరిచుంబవంబానరుచుంజంచూపుటగ్రంబునన్

టీ. చకోర...భాక్షీ—చకోరశాబక = వెన్నెల పులుఁగుపిల్లలతో, నిభా=

మానమయిన, అక్షి = నేత్రములుగలదానా ! దీర్ఘికాహంసి = క్రీడాసరస్సులో నున్న యాడుహంస, ఇత్థు = ఈశమయమునందు, ఉదకాంతః ప్రతిబింబితుక్ = జలమందుఁ బ్రతిఫలించినవాఁడును, గగన మధ్యోపస్థితుక్ = ఆకాశమధ్యమందున్నవాఁడును, నగు, చంద్రునిక్, వదిక్, దర్శించి = చూచి, నిజాధినాథుఁడు = తన యధిపతియని, మదిక్ = మనస్సులో, అనుచుక్ = భావించుకొనుచు, వాత్సల్యము = ప్రేమము, ఏపారఁగాక్ = వర్ణిల్లునట్లుగా, చదురు = నేర్పు, ఒప్పక్, చంచూపుటాగ్రంబునక్ = పుటమువంటి చుంచువుయొక్క యగ్రముతో, పరిమంబనంబు, ఒసరుచుక్ = ముద్దు పెట్టుకొనుచున్నది. ఇదే, వీక్షింపుము = చూడుము, ఆహారాదులకుఁగాని విలాసార్థముగాని హంసవృందము జలములో మునిగెను. పురుషపక్షికి మిక్కిలి యీత నేర్పుడుటచేఁ జిరకాలము నీళ్లనుండఁగలిగెను. ఆఁడుపక్షి యట్లుండలేక నీళ్లపైకి లేచి తన భర్తకై చూడ తనసమీపమున చంద్ర ప్రతిబింబముగానవచ్చెను. అదిచూచి తనభర్తయేయనుకొని ముద్దిడుచుండెను. సామాన్యముగా నీళ్లలో మునిగియుండి కొంతసేపటికి పైకిలేచిచూచినచో దిగ్భ్రమ చెందినట్లు గానవచ్చుట యనుభవసిద్ధము. కావున నీహంసయు భ్రాంతిచేఁ జంద్రబింబమును దనప్రియుండనుకొని ముద్దుగొనెను. మూలమున 'భ్రమేణయ చుంబతి రాజహంసి'యని వర్తమానకాల క్రియయున్నది. కానఁ దదనుసారము గాఁ దత్కాలక్రియ నుంచుట యుక్తమని 'ఒసరుచుక్' అని దిద్దఁబడెను. అలం. భ్రాంతిమత్తు.

మ. అకలంకాఖలనీర్ఘ్రి కాజల తపశ్శతైర్వక్రవశ్రేణికా

ముకుళీభావ సమాధి భంగకలనా శ్రీ ముగ్ధాప్సరఃకామినీ

వికచాస్యాంబుజమీనిశాకరుఁడుదేవీ! చూడుమీసాంద్రచంద్రికలే

తద్దరహాసచంద్రికలు సందేహంబు లేదెంగయున్.

టీ. దేవీ! ఈనిశాకరుఁడు = ఈచంద్రుఁడు, అకలం... బుజము — అకలంక = నిష్కళంకములైన, అఖిల = సమస్తమైన, దీర్ఘికా = సరస్సులందలి, జల = నీటియందు, తపస్వత్ = తపస్సుచేయుచున్న, కైరవశ్రేణికా = తెల్లఁగలువపంక్తులయొక్క, ముకుళీభావ = సంకోచించి యుండుటయనెడి, సమాధి = తపస్సుయొ

క్క, భంగకలనా=భంగము కల్గించుటయందు, ముగ్ధ=సుందరియైన, అప్పరః
కామినీ=అచ్చరయొక్క, వికచ=వికసించిన, అస్యాంబుజము = ముఖపద్మము,
ఈ సాంద్రచంద్రికలు=నట్టమైన యీ వెన్నెలలు, ఏతద్దరహాసచంద్రికలు=ఈయు
ఖయొక్క మందహాసకాంతులు, ఎంతయొక, సంజేహంబు లేదు, చూడు
మీ, మహాసునులు మొలగువారు తపమొరించుచుండఁగా దేవతాప్రేర
లయిన యచ్చరలు వచ్చి తమ విలాసములచే మోహింపఁజేయుట పురాణప్రసి
ద్ధము. మునులు జగమందు నిలిచి తపంబుచేయుచుండుటయుం గలదు. ప్రస్తుత
సున నాకాసమున నున్నవేపూర్ణచంద్రబింబము జలములందు ముకుళిత్యము
నొంది చేయుచున్న తెల్లఁగలువల తపస్సునకు విఘ్నముచేయుటకై వచ్చిన య
చ్చరయొక్క ముఖపద్మమువలె నున్నదనియు, వెన్నెలలు, మందహాసమువలె
నున్నదనియు నెఱుంగువది. సుందరులగు నప్పరస్త్రీలముఖంబు చూచినక్షణమందే
మునులు సమాధివిడిచి దానితో సంతసంబున వర్తించినట్లు కలువలును చంద్ర
దర్శనముచే వికసించినవనిభావము. అలం. రూపకము. ఉత్పేక్షము.

మ. నవలావణ్యరసంబు పల్లెరములో శనంఖోనియగ్రంబునక

భవదీయాస్యమొరర్చి గూర్చిపిదపర బ్రాలేయ రుక్మంజలం
బువిన్దిరి చెవిరిది, యచ్చిలుము పూర్వఃపూర్వఃడియాదిహ్వామం
బువులందాతఁడుచేదొలంచుమిసిమింబుటైచ్చనోజాలెముల్.

టీ. పూర్వఃడి=పూవులవంటిశరీరముకలదానా, విరించి=బ్రహ్మ, పల్లెరములో
నక, నవలావణ్యరసంబుక=క్రొత్తదయిన లావణ్యమనెడిరసమును, పోసి,
అగ్రంబునక=ముందుగా, భవదీయాస్యము=రీముఖమును, ఒరర్చి=సృజించి,
అర్చి=తడియార్చి, పిదపక, ప్రాలే...బు- ప్రాలేయముక=చంద్రునియొక్క
మండలంబు, విన్దిరిచెక=చేసెను. ఆచిన్నాము = ఆ చంద్రమండలమునందు
న్న లాంఛనము, అచ్చిలుమునో=అలావణ్యమందలి ముతీకఁగాఁబోలును, ఆతఁ
డు=బ్రహ్మ, అంబువులక=రీతిలో, చేక=చేతని, లొలంచు=కడుగుకొన్న,
మిసిమిక=ఆచేతనంతిశానియున్న లావణ్యముచేత, సరోజాతములు = పద్మ

యలు, పుట్టెకొ, ఓదమయంతీ బ్రహ్మ నీముఖమును సృజించెనలంచి ప్రతిపక్షు
ందునుంగల లావణ్యమునుదీసి ముందుగా నీవదనమును సృజించెను. పిమ్మట
ంద్రుని నిర్మించెను. చేయి కడుగుకొనునప్పుడు చేతిని కొన్న లేకములు నీళ్ల
తోబడి పద్మములయినవి. బ్రహ్మకు నీముఖమును జంద్రుని సృజించుటకే శ్రమ కలి
గినను. కాని పద్మ సృష్టికై సుంతేనియు శ్రమచెందలేదు. మణియు నొకపాత్ర
ములో నేదేని ద్రవపదార్థముపోసినచో మీద నిష్కళంకమయిన దుండి యడుగు
పన మలినమైనదుండును. బ్రహ్మ పాత్రములో లావణ్యమును బోసి మీదనున్న
నిష్కళంకలావణ్యముచే నీవదనముగావించెను. కనుక నే నీవదనము నిష్కలంక
మైనది. అడుగుననున్న మలినపులావణ్యముతో జంద్రునిజేసెను. కావుననే
యామాళిన్యము మచ్చవలెగానవచ్చుచున్నదని భావము. దమయంతి వదనము
చంద్రపద్మములకంటెను సుందరమయినదని భావము. అలం. ఉత్పేక్ష.

శా. ఛాయామార్గభుజంగహరిమును జంఛిత్రారకామండల
స్ఫాయద్దిన్యకపాలభూషణముజ్యోతి త్సాన్నభస్మగౌరంబునై
యాయాకాశముశంభుమూర్తియగుతరన్నేర్పాటునందెల్పెడుం
ద్రైయక్షాణిమభూతిసూక్ష్మతరమభ్యా ! దీనివీక్షించుమీ.

టీ. త్రై...మధ్యా-త్రైయక్ష = ముక్కంటిసంబంధియగు, అణిమ = అణు
త్వమనెడి, భూతి = సిద్ధికంటెను, సూక్ష్మతర = మిక్కిలిసూక్ష్మమైన, మ
ధ్యా = నడుముగలదానా! అణువు మిక్కిలి చిన్నదనియు, దమయంతి
నడుము దానికంటెను చిన్నదనియు, భావము. ఛాయా...రమును = ఛాయా
మార్గమనెడి సర్వహరిముగలదియును, ఛాయామార్గమనగా, ఇంద్రధనుస్సువలె
సుత్తరదక్షిణములకు వ్యాపించి నక్షత్రములచే దట్టమై రాజమార్గమువలెగాన
వచ్చునది. చంచ...భూషణము-చంచత్ = చివ్వచున్న, తారకామండల = నక్షత్ర
మండలమనెడి, స్ఫాయత్ = వెదవియగు, దిన్య = శ్రేష్ఠమైన, కపాలభూషణము =
కపాలమాలయనెడి యాభరణముగలదియు, జ్యోత్సాన్నభస్మగౌరంబు = వెన్నెల
యనెడిబూడిదచేఁ దెల్లనిదియునై, ఈయాకాశము, శంభుమూర్తి = శివునియొ

నిమిదిమూర్తులలోను నొకటియగు, తన్నుకొ = అకాశముననుట, ఏర్పాటునకొ = స్పృహముగా, తెల్పెడుకొ = తెలుపుచున్నది. పంచభూతములును, సూర్యుడును, జంద్రుడును, సోమయాజియును, శంకరుని నెనిమిదిమూర్తులనుట ప్రసిద్ధము. ప్రస్తుతమున, నీశ్వరుని తనువైనయాకాశము, ఛాయామార్గమనెడి సర్వహారమును, నక్షత్రసమూహమును కపాలమాలికయు, నక్షత్రవంక్తియనెడి బూడిద పూతయును గలదగుటచే, తాను శివమూర్తియనుటను సార్థకపఱుచుచున్నదని భావము. అకాశము ఛాయామార్గముతోను నక్షత్రములతోను వెన్నెలతోను నొప్పుచున్నదని ఫలితార్థము. రూపకము. ఉత్పేక్ష.

తే. దేవి యితఁడు హర్యక్షి

భావము భజించియుండఁగ్గి బ్రకృతివిరోధం

జేనెంటఁ గలిగెనొక్కొ

కావలమున కకట సింహికాసూనునకున్.

194

టీ. దేవి = దమయంతి, ఇతఁడు = ఈచంద్రుఁడు, హర్యక్షి భావము = విష్ణువు నేత్రధర్మమును, మతియు హర్యక్షమనఁగా సింహము, కాన సింహధర్మ భావమును, భజించు = పొంది, ఉండన్; కావలమునకొ = దుష్టుడగు, సింహికా సూనునకొ = అసింహిక కొడుకయిన పింగపుంగోదమకు మతియు, సింహికయనెడి రాక్షసికొడుకునకు, అనఁగా రాహువునకనుట. అక్కట = అయ్యయో, ప్రకృతి విరోధము = స్వభావసిద్ధ మగువైరము, ఏవెంటకొ కలిగెను, ఒక్కొ = ఏవిధముచేతనో గలిగినదోకదా, చంద్రుఁడు హరికి నేత్రమగుచున్నాఁడు కావున హర్యక్షియనఁబడును. దానిధర్మము హర్యక్షి భావము. ఇతఁడు మగసింహమగుచుండఁగా సింహిక కొడుకునకు జనకుడగును. కాన యీసింహికాసూనుఁడు సింహమందు పితృధర్మచూషవలయును. ఇట్లు సహజవైరము విహించుట యేపాపముచేతనో కదా! తండ్రికిని గొడుకునకును విరోధమున్నదనిన, విరోధమును చంద్రరాహువులని యర్థముచెప్పటచేఁ బరిహారమును నగును.

మ. అలరుంటోడి! నహస్రప్రతీతులనా శి హంకారలీలావిశృం

ఖలసాభాగ్యకళాకలాపముగు నీ శాంతాస్యముం బోలగా
వలదా యీశశికిం గళంకికి మృగశ్వాధో త్తమాంగస్థలీ
వలదాకాశధునీతటావనివనీశవానీరకోయప్టికిన్. 195

టీ. అలరుంబోడి = పువ్వువంటి మేనుగల దమయంతీ, సహస్ర... కలాపము-
సహస్రపత్ర = వేయి తేకులుగల పద్మముయొక్క, తులనా = తిరస్కరించుటయందు
దలి, అహంకార = గర్వముయొక్క, లీలా = విలాసము చేత, విశృంఖల = నిరాటం
కమైన, సాభాగ్యకళా = సౌందర్యకళయే, కలాపము = భూషణముగాఁగలది?
అగు నీశాంతాస్యమున్ = అయినట్టి మనోహరమయిన నీవదనమును, కళంకి
కిన్ = కళంకముగలవాఁడును, మృగ... కోయప్టికిన్ - మృగశ్వాధ = మృగమును
వేటాడినవాఁడు, దత్తునియట్లు మృగరూపమై పర్పిత్తుచుండఁగాఁబని వేటా
డెనని భావము. అనఁగా నట్టియాశ్వరునియొక్క, ఉత్తమాంగస్థలీ = శిరఃప్రదేశ
మునందు, వలన్ = పాటుచున్న, ఆకాశధునీ = గంగానదియొక్క, తటాపని = తీర
ప్రదేశములందున్న, వనీ = చిన్నయడవులందున్న, వానీర = నీటిప్రబలి చెట్లయొ
క్క, మధ్యమునవసించునట్టి, కోయప్టికిన్ = గ్రుడ్డికొంగయైనవాఁడును, నగు
ఈ శశికిన్ = ఈ చంద్రునకు, పోలఁగాన్, వలదా = సామ్యమునుబొందవలదా ?
అనఁగా సమత్వమునుబొంద శక్యమాయని భావము. ఈయర్థమున వీనికి బ్రహ్మ
గాంతరము మృగ్యము. స్వతస్సిద్ధమగు కళంకముతోఁగూడి, శంకరుని తలయొ
దుఁ బాటుచున్న గంగానదీతీరములందున్న నీటిప్రబలిచెట్లలో వసించెడి గ్రుడ్డి
కొక్కరవంటివాఁడగు నీచంద్రుఁడు, వేంబుదళముగలపద్మమును తిరస్కరిం
పఁజాలిన సౌందర్యాతిశయముచే నొప్పుచున్న నీవదనమునకు సాటిరాతఁడని
భావము. అలం. రూపకము.

సగ్ధర. నానాధావళ్యసంతానములకునునిదానంబునానొప్పు నీ
రా, కానక్షత్రేషు మేనంగలదెయొకకళంకంబునుంగాక తాళీ
యానంబై త్రోవరాఁగారహరిహయనగరీహ స్తిరాడ్గండపిండ
స్థానాపాదానదానశ్రద్ధవనవలవముల్దాఁకెగాకభ్రవీధిన్. 196

టీ. పైత్రోవకొ = విరాడుమార్గమున, అభిషిక్తి = గగనమందుండి, రాఁ గాఁ = వచ్చుచున్న సమయమునందు, హరి... లవముల్ - హరిహయ = ఇంద్రుని యొక్క, నగరీ = పురమగు నమరావతియందున్న, హస్తిరాట్ = విరావతముయొక్క, గండపిండ = పిండములవంటికటములయొక్క, స్థాన = ప్రదేశము, అపాదాన = అపాదానముగాఁగల, అనఁగా నందుండినవియచున్నదనుట. దానద్రవ = ద్రవరూపమయిన మదముయొక్క, నవి = త్రొత్తవైన, లవముల్ = లేకములు, లేక బిందువులు, తాఁకొ కాక = తాఁకెనుగాని, నానా... దానము-నానా = పలువిధములయిన, ధావశ్య = ధవళ కాంతులయొక్క, సం తానమునకుఁ = సమాహమనకు, నిదానంబు = మూలమైనవాఁడు, నాఁ = అని చెప్పుచుండఁగా, ఒప్పు నీరాకాశక్షత్రేకుమేనకొ = అలరుచున్న యీ పూర్ణ చంద్రునియొక్క శరీరము నందు, ఒకకళంకంబునకొ = ఒక మచ్చయినను, కలదే = ఉన్నదా.

తా. దమయంతీ ! ఈచంద్రుఁడు ధవళ కాంతులకెల్లను స్థానభూతుఁడు. అట్టి యితనికిఁ గళంకముగలుగుట యెట్లు సంభవించును ? వాస్తవముగాఁ జంద్రునికి దిలేదు. మఱి మచ్చ గానవచ్చుటకుఁ గారణమేమందువని యితఁడా కాశమార్గమున నమరావతి బడివచ్చుచుండఁగా నందున్నయైరావతముయొక్క మదజలకణములు తూలి తెల్లనిచంద్రునిపైఁబడి మచ్చగాఁ గానవచ్చుచున్నవి.

మ. ఉడువీధి హరి నీల రత్నమయ పాత్రోత్సంగభాగంబునకొ
గడుగారామున రే ఝషాంకునకునంకిచ్చాయయన్నంజనూ
టిడితోఁగూడనుధాంతుబింబమను నేర్పయింబాయసాహారముం
గుడువం బెట్టెనొ బంతికూళ్లకునుజాకోరంబు లేపారఁగాన్.

టీ. చాకోరంబులు = వెన్నెలపులుగులమొత్తములు, బంతికూళ్లకును = తరువాత బంతిభోజనములు చేయఁదలంచినవయి, నీపారంకొ = ఒప్పునట్లుగా, ఉడు... భాగంబునకొ - ఉడువీధి = అకాశవీధియనెడి, హరినీలరత్నమయపాత్ర = ఇంద్రునిల రత్నములతోఁ జేయఁబడిన పాత్రయొక్క, ఉత్సంగభాగంబునకొ = మధ్యభాగ మునందు, కడుకొ = మిక్కిలి, గారామునకొ = ముద్దుతో, రేకొ = రాత్రియందు,

ఝషాంకునకుఁ = మత్స్యముచిహ్నముగాఁగలమన్మథునకు, అంక...తోఁగూడఁ-అంక=మచ్చయొక్క, ఛాయ=కాంతి, అఁ=అనునట్టి, సంజా=సంజాకొనుపన్తువగు, నూటిడితోఁగూడఁ=నూవుపిండితోఁజేసిన భక్ష్యవిశేషముతోఁగూడ, సుధాంశు...హారముక్త-చంద్రబింబమనెడి నేతిని, బాయసాన్నమును, కుడువఁ పెట్టెనొ=భోజనముపెట్టెనుగాఁబోలును. ఇట, సంజా, నూ+ఇడితోఁ=అనివిభాగము. ఇది, 'పూటడిదము' వంటిది. ఇడియనఁగా నావిరినుడుకఁబెట్టినపిండితోఁజేయు నొకానొక భక్ష్యవిశేషము. నువ్వుకల్లయునకు నూకల్లము రూపాంతరమని యెఱుంగునది. పాయసాన్నము కేవలము మధురముగానుండునుగావున వేగముగా దానియం దరుచిపుట్టుకుండనుండుటకై కమ్మనిదియు నూవుఁబిండితోఁజేసినదియు నగు పదార్థమును వ్యంజనముగానుంచెననిభావము. ఆకాశ మొక యింద్రనీలమయమగు పాత్రమువలెను, నంకచ్ఛాయ, పాయసభక్ష్యము సహాయద్రవ్యమువలెను, చంద్రబింబము ఘృతయు క్రిమైనపాయసాన్నమువలెను నొప్పుచున్నవి. తామసభవింపవలసిన యాపదార్థమునుముందుగా దేవునకు నివేదించి పిమ్మటఁదచ్చేషమును దక్కినవారు భుజించుటకలదు. అట్లే చకోరములు తమ కాహారమగు చంద్రుననుభవింపఁగోరి నుందుగాఁ దమదైవమగుమరునికి నివేదించెనని భావము. ఇందు "అను"ననెడి తద్ధర్తార్థవిశేషము "అలరురతి" రతీశు" ననుచోటను, నీధనువును, బాణంబులు, కృపాణంబులు అనుచోటను, విశేషణ యుష్మచ్ఛబ్దములవలె వ్యవహితముతోఁగూడ నన్వయించునని తెలియవలయును.

శా. అభ్యాంతంబున సింహికాతనయనంశ్చాంతకూరయంత్రోద్భవశ్వభ్యాంశీపతయాభుషిధితిసుధా శ సారచ్ఛటావాహియై శుభ్యాంతుండు సహస్రధారకలత శ స్ఫూర్తింబ్రవర్తిల్లె హేలాభ్యాజిష్టు రతిన్న్యోద్వహన కల్యాణాభిషేకంబునన్. 198

టీ. అభ్యాంతంబునఁ=ఆకాశమధ్యమన, శుభ్యాంతుండు = తెల్లనికిరణములుగలవాఁడు, అనఁగాఁ జంద్రుఁడనుట, సింహికా...వాహియై— సింహికాతనయ = రాహువుయొక్క, దంష్ట్రాంతకూరయంత్ర = కోఱలనెడి సాధనములవలన, ఉద్భవ=పడిన, శ్వభ్యాంశీ=కన్నములపరుసనుండి, పతయాశు=పడు

చున్న, దీధితి=కిరణరూపములయిన, సుధా=అమృతముయొక్క, అసార=జడి
 వానయొక్క, ఘటా=పంక్తిని, వాహియై = విహించువాడై, హేలా...కం
 బువక్ — హేలా=విలాసములచే, భౌజిన్లు=ప్రకాశించేసి స్వభావముగల, రతి
 స్తర=రతిమన్తగులయొక్క, ఉద్వహన=వివాహ సంబంధియగు, కల్యాణాభి
 షేకంబువక్=మంగళశ్లాఘనమునందు, సహస్ర...స్ఫూర్తి=వేయిధారణ
 గలకలశమువలె, ప్రవర్తిల్లె=ఓప్పెను. రాహు వివేకపర్యాయములునచ్చి చంద్రుని
 గ్రహింపఁగా నతని కోటలచే జంద్రమండలమున ననేకములగు రంధ్రములు
 పడెను. ఆరంధ్రములనుండి యమృతము విస్తారముగాఁ గురియుచుండెను.
 అట్లు కన్నములనుండి యమృతమును స్రవింపజేయుచున్న చంద్రుఁడు రతి
 మన్తగుల వివాహసమయమున, మంగళశ్లాఘనముచేయింపనుంచిన సహస్రధార
 కలశమువలె నొప్పెననిభావము. ఇటఁ బెక్కింటి ప్రతులలో, కల్యాణార్థసం
 సిద్ధిక్=అనియున్నదికాని, మూలమున, పుష్పేష్వాసనతి త్ప్రియాపరిణయా
 నందాభిషేకోత్సవే' యనియుండెను. తదనుగుణముగా మార్పఁబడెను. అలం.
 రూపకము. ఉత్పేక్ష.

క. పదియేనుదినంబులకుం

బదియొక్క శతాబ్ది మేను శ పరిపూర్ణముగాఁ

బదియూఱవక శ యితనిది

మదిరాక్షి వృషధ్వజుండు శ మూలీ ధరించున్.

199

టీ. మదిరాక్షి, పదియేనుదినంబులకున్=ప్రతిపత్తిమొదలు పౌర్ణమివఱకును
 గలపదునైదుదినములలోను, పదియేనుకళలు, ఎక్కి = సంక్రమించి, మేను=
 చంద్రునిమండలము, పరిపూర్ణముగాన్ = నిండినదాటచే, ఇతనిది=ఈచంద్రు
 నిది, పదియూఱవకళను, వృషధ్వజుండు=వృషధ మేధ్వజునిముగాఁ గల
 వాఁడు, అనఁగా శివుఁడగుట, మూలీ=కీటమునందు, ధరించున్.

నీ ముక్కంటి లిలపువ్వు శ మున్నీటి లేబట్టి

కైటభారాతి డా శ కన్నుఁడమ్మి

గగనలక్ష్మీకి దంతశ్శాంధతాటంకంబు

కలువల విందు జశ్కనలగొంగ

నలరాజువెల్లలి శ ననజబాంధవుమద్ది

శిశిరాంశుగత్నంబు శ చేదుమందు

కన్నులపంపు శ గ్రహ సార్వభౌముండు

సుగలయాశటిపట శ యిరులుదాయ

తే. శ్రీమహాలక్ష్మీ సైదో డశ శేషభువన

సౌధకలధాతీలశంబు శ చందమామ

రాజవనన కల్యాణ పరంపరాభి

వృద్ధి గామిచుఁగాత మీ శ విశ్వమునకు.

200

టీ ముక్కంటి...పువ్వు=శంకరునకు చలపూవైనదియు, మున్నీటిశ్శపటి= సముద్రునకు కుమారుడును, కైట...దమ్మి = విష్ణువునకు నెడమశేత్రపద్మమును, గగనలక్ష్మీకి, దంత...కంబు = దంతముమమైన కర్ణాధరణమును, కలువలవిందు=కలువలకుఁ జాట్టమును, జశ్కనలగొంగ=చక్రవాకములకు శత్రువును, నలరాజు వెల్లలి=మన్మథునిచేతి తెల్లగలువ-వలరాజు నెచ్చెలి (అనుపాతమున)మన్మథునకు హితుడును, ననజబాంధవుమద్ది=సూర్యునకు జోడైనవాడును, శిశిర...త్నంబు=చల్లనికాంతులుగల రత్నంబును, చేదుమందు=విషమును ద్రిప్పఁజాలిన యమృతమనెడి మందుగలవాడును, కన్నులపంపు, గ్రహ సార్వభౌముండు, సుర...పంట=దేవతలకాహారమైనవాడును, ఇరులుదాయ=చీకటికిశత్రువు, శ్రీమహాలక్ష్మీ సైదోడు=లక్ష్మీదోడఁబుట్టినవాడు. అశేష...కలశంబు — సమస్తభువనులనెడి మేడయొక్కయగ్రమందుండు వెండికుండయును, అగుచందమామ, రాజవనన, కల్యాణ...వృద్ధి=శుభపరంపరల యభివృద్ధిని, ఈవిశ్వమునకు = ఈప్రపంచమునకు, కామిచుఁగాత=చేయునుగాక. న. అరుచు విజనశ ముకుట మాణిక్యం బై నరోహిణీరమణునకు రమణీన మీతంబు గఁ బుష్పాంజలి నమర్చి యుగళి

యకమణిప్రభాసం దోహంబు చంద్రికా ప్రవాహంబువై
 వెల్లిగొన భూవల్లభుండు పోణిపల్లవంబులు మొగిల్చి ఫల
 భాగంబునం గీలుకొలిపె నివ్వధంబున నాదంపతు లనురాగ
 సంపద పొంపిరి ప్రావం బ్రాజ్యంబు లగురాజ్యసుఖంబుల
 ననుభవించుచుండిరి. తత్కాలంబునం జాతుర్వర్ణంబు నిజ
 ధర్మంబుఁ దప్పక మెలంగె. వాతజ్వరాగ్ని తుత్పిపాసావ్యాధి
 తస్కరభయంబు లుడిగె. పర్జన్యుండు గాలంబుడప్పకవర్షించె.
 దేశంబులు ధనధాన్య సమృద్ధింబులయ్యె. సురభి లమృతంబు
 లఁ గురిసె తరువులు పుటక పుటకంబుగ మధుశ్యందంబుఁ
 జెందె. సకలజనంబులు పరమానందంబు నొందిరి. మామల్ల
 దేవీనందనుడును శ్రీహీరరోహణాచల రత్నప్రసోహం
 బును చింతామణి మంత్రచింతనఫలంబును గన్యాకుబ్జరాజా
 స్థాన రంగమంగళాభరణంబును గౌడవిజయకావ్య కర్తయుఁ
 గవి చక్రవర్తియు ఖండనగ్రంథకారుండును నై తండ్రికి కమ
 లమండవేదంకంబును సగుభట్టహర్ష మహాకవిశ్వరుండుఁ
 గవికులాదృష్టాభ్యసంఘం నొనర్చిన నైషధశృంగార కావ్య
 ప్రబంధ విశేషంబున నశేషమనీషిహృదయంగమంబుగా
 శబ్దంబున సరించెయు నభిప్రాయంబు గుఱించెయు భావంబు
 పలకెంచెయు రసంబుఁ బోషించెయు నలంకారంబు భూషిం
 చెయు నాచిత్యంబాదరించెయు ననాచిత్యంబుఁ బరిపారించె
 యు మాతృకానుసారంబునఁ జెప్పఁబడినయీభాషా నైష
 ధ కావ్యం బాపస్తంబసూత్ర! భారద్వాజసూత్ర! యుభయకు
 లపవిత్ర! దానవిద్యాసూత్ర! నల్లూరి తూర్కరాజసూత్ర! మా
 మిడి పెద్దనామాత్యసూత్ర! పెదకోమటి వేమభూపాలకరుణా

పాత్ర ! వినయవిచేక సాహిత్యసింగనానూత్యా ! నీవు కృతి
భర్తృవుగాఁ బుణ్యశ్లోకుండు నలుండు కథానాయకుండుగా
విలసిల్లు నా చంద్రతారార్కంబు. 201

టీ. అనుచు, నిజవంశ...మాణిక్యంబు = తన వంశమునెడి కిరీటమునకు
రత్నమువంటివాఁడు, విన .. రోహిణీరమణవంశ = అయిన చంద్రునకు, రమణీ
సమేతంబుగా = దమమంతిలోఁగూడ, అంగుళీ .. సందోహంబు అంగుళీ
యక = శంకరముల సంబంధముగ, మణిప్రభా = మణికాంతులయొక్క, సందో
హంబు = సమాహము, చంద్రికాప్రవాహంబుపై = వెన్నెలపై, వెల్లిగొన =
ప్రవహించునట్లుగా, భూవల్లభుండు = నలుండు, పాణి... కీలుకొలిపె = చేతులు
ఘాలమందుఁ జేర్చినమస్కరించెను. ఆదంపతులు, అనుగాగసంపద = అనురాగ
సమృద్ధి, హంపీరినో = నిర్ధిల్లునట్లుగా, ప్రాజ్యంబులు = గొప్పవి, అగుంజ్య
సుఖంబులు; అనుభవించిరి. చాతుర్వర్ణ్యము = బ్రహ్మ క్షత్రియ వైశ్యకూ
ద్రులు, వాత... భయంబులు - వాతభయము, రోగభయము, నగ్నిభయము,
క్షుత్తిపానలవలని భయము, మనోవ్యాధివలని భయము, తిష్కరభయములు, ఉడి
కె = నశించెను. సురభులు = గోవులు, అమృతంబులు = క్షీరములు, కురిసెన్, తరు
వులు, పుటకపుటకంబున = చొటచొటమని, మధుస్యంపంబు = మధుప్రావ
మును, చెందెన్, మామల్ల... నుండును- మామల్ల దేవికమారుండున, క్షిప్ర...
హంబును = క్షిప్రారుండ నెడిరోహణపర్వతమునకు, రత్నాంకురమువంటివాఁడును,
చింతా... ఫలంబును = చింతామణి మంత్రమును జపించినందులకు ఫలమైనవాఁ
డును, కన్యా... భరణంబును- కన్యాకుబ్జనగరాధిపతిసభకు మంగళాభరణము
వంటివాఁడును, గౌడ... కర్తయున్ = గౌడవిజయమనెడి గ్రంథమువ్రాసిన
వాఁడును, కవి... వర్తియున్ = కవులలో సార్వభౌమునివంటివాఁడును, ఖండన
... కారుండును; ఖండనగ్రంథములరచించినవాఁడును, వైతండిక... వేదండుం
బును = వైతండికులనెడిపద్ధిసమాహముల కేనుఁగువంటివాఁడును, భట్టపార్ష
మహాకవిత్వరుండు, కవి... పాంధుండు - కవిసమాహములచేఁ బాడఁబడన్

క్రొత్తమాగ్గములం నొక్కినవాడు, ఒనర్చిన...విశేషంబునకే = చేసినట్టి
 నైషధమనెడి శృంగారప్రబంధంబునందు, అశేష .. బుగాన్ = సమస్త
 పండితులకు సంతసము కలుగునట్లుగా, చెప్ప.....వ్యంబు=తెనిగించిన
 యీనైషధగ్రంథమును, అపస్తంబసూత్ర, భారద్వాజగోత్ర = భారద్వాజ
 గోత్రయుగలవాడా, ఉభయు...పిత్ర = పితృమాతృవంశములను బవిత్రముచే
 యువాడా, దానవిద్యాసత్ర = దానవిద్యకు సత్రమువంటివాడా, మామిడి
 పెద్దనామాత్యపుత్ర, పెన...పాత్ర=పెదకోమటి వేమధూపాలుని కరుణా
 రసమునకుఁ జోటయినవాడా, వినయ...మాత్య=వినయవినేకాదులుగల
 సింగనామాత్య; నీవు, కృతిభర్తవు=కృతిపతివి, కాంగాన్, పుణ్యశ్లోకుండు,
 నలుడు, కథానాయకుండు = కథాధిపతి, కాన్, ఆచంద్రతారార్కంబు =
 సూర్యచంద్రవక్షత్రముబున్నంతకాలమును, విలసిల్లున్ = ప్రకాశించుగాక.
 సీ. నలచక్రనర్తి పురీణ్యశ్లోకుఁ డగుటచు

దమయంతి పతిదేవతావతంస

మగుట నప్పరచుభరవ్యపునంధి పురుషుల

చరిత్రులు సత్కావ్య సరణిగూర్చి

చిత్రామణీచుక్ర సద్గుణ దుశాధ్యాయ

భట్టహర్షుడు వాక్రకృషిమొలయు

జెప్పిననైషధ శృంగారకావ్యంబు

దెలియజెప్పిత నాంధ్రదేశ భాష

తే నిర్ముహాకృతిః బరియంచ శీ నెన్వః జేని

నాతః డపగతికలితోమః శీ డగుచుఁ గాంచు

నాయురాగోగ్య విమల విరద్యావివేక

భాగ్యసౌభాగ్యవైభవ శీ ప్రాభవంబు.

202

టీ. నలచక్రనర్తిః పుణ్యశ్లోకుండు=పవిత్ర మగు చరిత్రకలవాడు, అనటన్ =
 అంబుయుండుటచేతను, దమయంతి, పతి...పితంసము=పతివ్రతలకు శిరోధూ-

క్షణము, అగుటను = అయియుంటను, అనగాఁ బరివ్రతాశ్రేయమునట. ఆప్సరము .. పులచరితంబు = ఆ మిక్కిలి తొనియాడఁదగిన దంపతులయొక్క చరిత్రమును, సత్కావ్యసరణి = నిర్దుష్టమగు కావ్యమార్గమందు, కూర్చి = పొందుపఱిచి, చింతా... సిద్ధుండు = చింతామణియను మంత్రసిద్ధిగల, ఉపాధ్యాయ భట్టహర్షుండు = శ్రీహర్షుండు, వాక్పాఠి = వాక్పాఠ్యము, మేఘయ = ప్రకాశించునట్లుగా, చెప్పిన, నైషధశృంగార కావ్యంబు = నైషధమున శృంగారకావ్యమును, ఆంధ్రదేశభాష = తెలుఁగుభాషతో, దెలియఁజెప్పితి = తెలియునట్లు చెప్పినాడను, అనగాఁ దెలిసి-చితుననుట. ఎవ్వఁడేని = ఏపురుషుండు, ఇమృహాకృతి = ఈమహాకావ్యమును, పఠించు = చదువునో, ఆతఁడు, ఆప... ఘండు = పోయిన కలికాలదోషము కలవాఁడు, అగుచు, ఆయు... ప్రాభవంబు = ఆయువుయొక్కయు ఆరోగ్యముయొక్కయు, పరిశుభ్రమగు విద్యయొక్కయు, వివేకముయొక్కయు, అనగాఁ గార్యాకార్యవివేచనమనట. భాగ్య = సంపదయొక్కయు, సౌభాగ్య = శుభములయొక్కయు, వైభవ = భోగములయొక్కయు, ప్రాభవంబు = అతిశయమును, అనగా సమృద్ధిననుట, కాంచు = పొందును. ఇందు ప్రతీతిసిద్ధమగు స్వభావోక్తి అలం.

తా. పవిత్ర చరిత్రగల సలచక్రవర్తియొక్కయు పరివ్రతయగు దమయంతియొక్కయు చరిత్ర, చింతామణిమంత్రసిద్ధిగల శ్రీహర్షునిచే మున్ను చెప్పఁబడియె. దాని నిపుడు నే నాంధ్రీకరించినాఁడను. ఈ మహాకావ్యము నెవ్వరు పఠింతురో వారు కలికాల దోషమును దటేశరసీక సకల సంపదలచే నొప్పుదురు. అనునిది దీని నాంధ్రీకరించిన శ్రీనాథుని వచనము.

శా. ఆ లంకాపురి శంకరాచలమహీ శ వ్యాపారపారంగతే !

ప్రాతేయద్యుతి కీర్తి మండల! కృపా శ పాథోనిధి! దాన

ద్యాలంకార! క రాళిహలహల జితహృదీల నిస్త్రింశ! •

కాలో కాశరభాగసంతమససం శ హరిప్రతాపాలిపా!.

టీ. అలంకాపురి... గత = అలంకాపురి మొదలు కైలాసమువఱకు యుండు, భూమియందలి సంచారవ్యాపారయనందు ఒడ్డును పొందిన

...మండల=చంద్రునిబోలు కీర్తిగలవాడా, కృపాపాథోనిధి = దయాసముద్రుడా, దాన విద్యాలంకార = దానవిద్యకలంకారమువంటివాడా-పెక్కుదానముల నొసంగువాడా అనుట. కరాళ . నిస్త్రిత=ఉన్నతమగు విషజ్ఞులవలె భయంకరమగు ఖడ్గముకలవాడా, లోకా...తపా=చక్రవార్యపర్వతముయొక్క యావలిభాగమందున్న దట్టమగు చీకటిని చిమ్మివైచు ప్రతాపమును యెండగలవాడా, సూర్యునికిరణములచే బోగొట్టబడిన చక్రవార్యపర్వతమున కవ్వలవై పునున్న చీకటి యీతని ప్రతాపప్రభ చేబోగొట్టబడుచుండెనని చెప్పటచే సూర్యునికంటె నీతని ప్రతాపమునందలి యాధిక్యము చెప్పబడియె కాన వ్యతిరేకాలంకారము. మీదఁజెప్పబడిన రూపకాదులు తెల్లంబులే. భావము స్పష్టము.

క. హాటకమ మరత్నతులా

కోటిర్ముళంఝుళకతోర ॥ కోలాహల వి

స్ఫోటితమటించుపీఠ్య

తోక్కిటిక తివాంతరంగశత్రులితానంగా.

204

టీ. హాట.. రంగ=బంగారువికారమైన, రత్నస్థితమగు కాలియందుండు బిరుదుటందెయొక్క ఝుళంఝుళ యను వినసహ్యముగాని పెద్దఁబప్పుడుచేత పగిలింపబడిన కుటిలులగు శత్రురాజుల సమాహారములయొక్క కఠినమగుమనస్సుగలవాడా, అనగా నీతనిపాదమందుండు బిరుదు పెండేరపు చప్పుడు వినిన తోడనే శత్రురాజులగుండె లవియుచుండెనని భావము. తులితానంగా=సమానుడయిన మన్మథుడుకలవాడా మిక్కిలి చక్కనివాడా అనుట.

నాస్త్వము.

నాని. జగదంబధురీణా ॥ సాధురక్షోప్రవీణా

భాగ్యవతిసమధైర్యా ॥ నందితాచార్యవర్యా

టీ. నల. గణితగుణభద్రా ॥ త్యాగమ్రదాసముద్రా

అయియుండ సనకలనోపా ॥ శ్వలోకైకభూషా.

205

టీ. జగదవనధురీణా = జగత్తుయొక్క రక్షించుట యందలి భారమును, వహించువాడా, సాధు...వీణా-సాధుల రక్షించుటయందుఁ బ్రావీణ్యముకల వాడా, నగపతిసమధైర్యా = హిమవత్పర్వతమువంటి ధైర్యముకలవాడా, నందితాచార్యవర్యా = ఆనందింపఁజేయఁబడిన గురువులుగలవాడా, అగణిత గుణభద్రా = లెక్కింపరాని గుణములచేత మంగళముకలవాడా, త్యాగ ముద్రాసముద్రా = దాన ముద్రచేత సముద్రుడయినవాడా - సముద్రునివలె దాతయనుట. విగతసకలదోషా = పోయిన అన్ని దోషములును గలవాడా, విశ్వలోకైక భూషా = ప్రపంచమందలి జనులకు ముఖ్యమైన యాభరణమా, జనులందఱ తాతనిచేఁ బ్రకాశించుచుండిరని భావము.

తా. స్పష్టము.

గద్యము. ఇది శ్రీమత్కైమలనాథపాత్రమారయామాత్యపుత్ర, సకల విద్యాసనాథ శ్రీనాథ భట్టప్రణీతం బయునశ్శృం, గారనై షడకాన్యంబునందు అష్టమా శ్వాసము.

శృంగార నైషధకావ్యము.

సంపూర్ణము.

గద్య. ఇది శ్రీమత్కైతవరపు వేంకటశాస్త్రి విరచితమగు నూఢార్థ ప్రకాశనియను శృంగారనైషధ వ్యాఖ్య సమాప్తము.

శ్రీకృష్ణార్పణమస్తు.

శుభం భూయాత్.

